

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204128

UNIVERSAL
LIBRARY

OUP—556—13-7-71—4,000.

OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No.

Accession No.

Author

Title

This book should be returned on or before the date last marked below.

శ్రీః
శ్రీమదనంత కవివరచితం
చంపూభారతమ్.

రామకవీంద్రవిరచితవ్యాఖ్యయా సమేతం.

Post Graduate Library
College of Arts & Commerce, U. S.

చెన్నపుర్యమ్:

“వావిళ్ల” రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

ఇత్యేతైః ప్రకటితం.

1927.

Printed at
the "VAVILLA" PRESS,
Madras—1920

శ్రీ రస్తు.

విషయానుక్రమణికా

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
హస్తినపురవర్ణనం	3	లాక్షగృహదహనం	౫౪
పాండురాజరాజ్యపరిపాలనం	౮	హిడింబా సమాగమః	౫౫
మృగయావర్ణనం	౧౦	హిడింబాసుర సంహారః	౫౮
పాండోర్నహర్షి శాపః	౧౭	ఘటోత్కచోత్పత్తిః	౫౯
రాజ్యపరిత్యాగః	౧౮	బ్రాహ్మణవేషైరేకచక్రపుర	
కుంతీసకాశేనిర్వేదోక్తయః	౧౯	నివాసః	,,
దుర్వాసస్సన్నిధౌ కుంతీశు		బకాసురసంహారః	౬౬
శ్రూషా	౨౨	పాంచాల పురప్రవేశః	౭౩
కుంత్యామంత్రోపదేశః	౨౩	మత్స్యయంత్రభేదనం	౭౬
పాండవజననం	౨౪	పాంచాలీప్రసాదనం	౮౦
శైశవచేష్టావర్ణనం	౨౭	పాంచాలీ పరిణయః	౮౬
విద్యావాప్తిః	౩౦	యుదే శౌరవాణాంపరాభవః	౯౩
వసంతర్తువర్ణనం	౩౨	ధర్మరాజస్యార్థరాజ్యాభిషేకః	౯౪
పాండవానాం పురప్రవేశః	౩౭	ఇంద్రప్రస్థపురనివాసః	౯౬
ద్వ్యధనస్య భీమమారణ		నారదాగమనం	౯౭
ప్రయత్నః	౪౩	అర్జునస్యతీర్థయాత్రాప్రారంభః	౧౦౪
కురుపాండవానాం ధనుర్వి		సేతుదర్శనం	౧౧౩
ద్యాభ్యాసః	౪౫	వర్షర్తువర్ణనం	౧౧౭
ధర్మరాజస్య ప్రాథమికరా		కపటయతివేషేణార్జునస్య	
జ్యాభిషేకః	౫౦	ద్వారపతీప్రవేశః	౧౨౧
వారణావతేలాక్షౌగార		సుభద్రయాసహేంద్రప్రస్థ	
ప్రవేశః	౫౨	పురప్రవేశః	౧౨౭

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
అభిమన్యుజననం	౧౨౭	ఇంద్రాజ్ఞయా స్వర్గగమనం	౧౯౭
గ్రీష్మర్తువర్ణనం	౧౨౮	నివాతకవచకాలకేయసం	
జలక్రీడావర్ణనం	౧౩౩	హారః	౨౦౧
ఘాండవదహనం	౧౪౨	ధర్మరాజస్య బదరికారణ్య	
ఇంద్రాగమనం	౧౪౪	యాత్రా	౨౦౨
ఇంద్రవలాయనం	౧౪౯	సౌగంధికాహరణార్థం భీమ	
మయదత్తసభాప్రవేశః	౧౫౧	స్యగంధమాదనగమనం	౨౦౪
జరాసంధవధః	౧౫౬	మార్గే అంజనేయదర్శనం	”
రాజసూయప్రారంభః	౧౫౭	సౌగంధికానయనం	౨౧౦
శిశుపాలవధః	౧౫౮	జటాసురసంహారః	౨౧౨
శకునినాసహదుర్యోధనస్య		స్వర్గావర్జనాగమనం	౨౧౩
దుర్జంతప్రస్తావః	౧౫౯	ఘోషయాత్రాపదేశేన దు	
ధర్మరాజస్య హస్తినపురా		ర్యోధనాగమనం	౨౧౪
గమనం	౧౬౦	గంధరైస్సహకర్ణస్య యుద్ధ	
శకునినా సహధర్మరాజస్య		వర్ణనం	౨౧౬
ద్యూతక్రీడా	౧౬౫	దుర్యోధనంబధ్వా ఆకాశ	
ద్రాక్షదీకేశాంబరాకర్షణం	౧౬౮	మార్గేణనయనం	౨౧౭
భీమార్జునయో శ్మశాభప్రక్రీ		అర్జునస్య గంధరైస్సహ	
యా	౧౭౦	యుద్ధప్రక్రీయా	౨౨౦
పాండవవనవాసప్రారంభః	౧౭౧	యుద్ధిష్ఠిరసమీపం ప్రతిదు	
కింమీరాసురసంహారః	౧౭౪	ర్యోధనానయనం	౨౨౧
తపశ్చర్యాధిర్మర్జునస్య హి		బంధాన్తోచయిత్యావిసర్జనం	౨౨౨
మాచలగమనం	౧౭౬	నైంధవకృత ద్రాక్షద్యూహ	
మాయాశబరదూషేణ పర		హరణం	౨౨౫
మేశ్వరంగమనం	౧౮౦	నైంధవస్య భీమార్జున కృత	
మాయాశబరేణ సహయుద్ధ		పరాభవః	౨౨౬
వర్ణనం	౧౮౩	కర్ణస్య సూర్యసాక్షాత్కారః	౨౨౮
పరమేశ్వర సాక్షాత్కారః	౧౯౪	సూర్యంప్రతికర్ణస్య వితరణ	
పాశురతాస్త్రలాభః	౧౯౫	ప్రశంసా	౨౨౯

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
హితోపదేశంకృత్వా సూ		యుద్ధప్రారంభః	309
ర్యస్యాంతర్ధానం	౨౩౩	పరిధానాపహారః	310
సరస్త్వే భీమాదీనాం మర		పరిధూతానాం కౌరవాణాం	
ణావస్థా	౨౩౨	గమనం	31౨
యుద్ధిష్ఠిరవిలాపః	౨౩౪	పునారధిక భూమికాధారిణ	
యక్షప్రశోత్తరాణి	౨౪౧	ఉత్తరస్యాగమనం	31౩
భీమాదీనాం చైతన్యావాప్తిః	౨౪౩	అజ్ఞాతవాసావసానే స్వస్వ	
వరందత్వామస్యాంత		రూపావాప్తిః	31౪
ర్ధానం	”	అభిమన్యు వివాహః	”
అజ్ఞాతవాసార్థం వేషాంతర		అర్జునస్య ద్వారవతీగమనం	31౩
ధారణపూర్వకం విరా		శ్రీకృష్ణార్జునయోర్విరాట	
టనగరప్రవేశః	౨౪౨	పురం ప్రత్యాగమనం	31౫
నైరంధ్రీం ప్రతికీచకస్యప్ర		సంధికర్తుం కురునగరంప్రతి	
లాపః	౨౫౩	శ్రీకృష్ణగమనం	316
నైరంధ్రాః కీచకకృతసం		శ్రీకృష్ణస్య కౌరవసభా	
తాడనం	౨౬౦	ప్రవేశః	31౮
రాత్రౌ భీమనికలేస్వపరిభవ		ధృతరాష్ట్రం ప్రతిసంధా	
కథనం	౨౬౨	నోచితసంభాషణం	31౫
నిగూఢనియుద్దే కీచకసంహారః	౨౭౩	విశ్వరూపసందర్శనం	31౨
ఉపకీచక సంహారః	౨౭౬	దశావతారవర్ణనం	31౪
దక్షిణగోగ్రహణం	౨౮౦	విరాటపురంప్రతి శ్రీకృష్ణ	
వలలేన పరిధూతస్య సుశ		స్యపునరాగమనం	31౮
ర్షణోగమనం	౨౮౨	కర్ణాంతికంప్రతి కుంతీగమనం	”
ఉత్తరగోగ్రహణ కథాప్రా		యుద్ధాయ కురుపాండవా	
రంభః	౨౯౧	నాం కురుక్షేత్రప్రవేశః	31౩
ఉత్తరస్యాభియానం	౨౯౪	యుద్ధప్రారంభః	31౪
ఉత్తరం ప్రత్యర్జునస్య		శీఘ్రయుద్ధం	31౫
హితోపదేశః	30౧	శీఘ్రస్య యుద్ధపరిత్యాగః	31౮
నిజరూపేణార్జునస్యాభిగమః	30౩	ద్రోణయుద్ధప్రారంభః	32౩

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
భగదత్తయుద్ధం	౩౭౯	శల్యవధః	౪౩౭
సుప్రతీకేన సహభగదత్త వధః	౩౮౦	దుర్యోధనస్య హృదమజ్జనం	౪౩౯
అభిమన్యోః పద్మవ్యూహ ప్రవేశః	౩౮౮	భీమదుర్యోధనయో ర్గదా యుద్ధప్రారంభః	౪౪౦
అభిమన్యువధః	౩౯౨	గదాఘాతేన దుర్యోధనో- రుభంగః	౪౪౨
పద్మవ్యూహే అర్జునపరా క్రమః	౩౯౫	ధృష్టద్యుమ్నో పపాండవ సంహారః	౪౪౩
నైంధవవధః	౪౦౨	జయలక్ష్మీసమేతస్య యుద్ధిష్ఠి	
ఘటోత్కచయుద్ధప్రారంభః	౪౦౬	రస్య పురప్రవేశః	౪౪౯
ఘటోత్కచవధః	౪౦౮	ధర్మరాజస్య సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకః	౪౫౦
ద్రోణవధః	౪౧౨	అశ్వమేధయాగః	౪౫౪
కర్ణయుద్ధప్రారంభః	౪౧౫	ధర్మరాజస్య రాజ్యపరిపా లనక్రమః	౪౫౪
దుశ్శాసనవధః	౪౨౯		
కర్ణార్జున యుద్ధప్రారంభః	౪౩౦		
కర్ణవధః	౪౩౬		

ఇతి విషయానుక్రమసూచనం.

శ్లో. ముద్రాపితేఽతి యత్నేన సవ్యాభ్యే చంపుభారతే,
ముద్రాప్రమాదా స్సన్తోఽపి నైవవీత్యై గుణాన్వితైః.

శ్రీ గణేశాయనమః.

చంపూభారతమ్, సవ్యాఖ్యానమ్.

—౧౭(౧)౧౭—

ప్రథమ స్కంధ కవి.

మూ. శ్లో. కల్యాణం వో విప్రైశ్చాం సరదాసునధునీలోలకల్లోల
మాలాభేలల్లోలంబకోలాహలముఖినిదిక్పక్రవాళాంతఃకళమ్, ప్ర

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్తం చతుర్భుజం,
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
శారదా శారదాంభోజవదనా వదనాంబుజే,
సర్వదా సర్వదాస్తాకం సన్నిధిం సన్నిధిం క్రియాత్.
మంగళశ్లోకః. భావార్థాన్వోన్యాలోకననమదానంగ సారసర్వస్వమ్,
తేజః పరం నివాఖ్యం చిరమవతాన్తాం పురాణదాంపత్యమ్.
కావ్యప్రకాశం కవిమంగళం సార్థభావనోదరక.
కురుతే లాస్యం చంపూభారతమగ్ని కురదిరామకవీ.
విందుతు నందతు వా సన్నమాయురేత్ర కిం తేన,
యత్సన్తానసగమన్తాని వేదిం మమ తు పాథేయమ్.

అనూపయతాక్రమమిదం నృసింహః కన్హిస్త్రికాఖ్యామగుణైః శ్లవాదైః,
సింహో నృపు శ్వాహి సునిర్మలానాం స్ఫుర్భాస్వతో దూషణ మాతనోః.
అపమూలమనన్విరమతిదురహంయుభిరేత్ర కల్పితాః పారాక్,
అని విదురో మోహయితుం ప్యాచశ్శైవ బత స పండితమన్యః.

తే చ స్ఫుటికావ్యుతే తత్ర తత్ర చురూధునా,
విదాంకుర్వంతు సుగియో వినా మత్సరమున్నయాః.

మంగళశ్లోకః. యస్యా స్మరణమత్రీణ వాగ్విధూతిశ్చిత్తబంధతే,
సా భారతీ సదా నిత్యం రమతామృత్యుఖాయుజే.

త్వం వేతందరత్నం సతతపరిచలత్కర్ణతాళ ప్రరోహద్వాతాంకూరా

అవతరణికా. అథ తత్ర భవాత్ మహాకవి రనంతభట్టః. 'కావ్యం యశనేఽర్థ కృతే' ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యాత్ కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధనతాం, 'కావ్యాలాపాంశ్చ వర్జయే'దితి నిషేధస్య అసత్కావ్యవిషయతాం చ వశ్యక్, చంపూ భారతాఖ్యం కావ్యం చిక్షీయః. 'ఆశీర్వమస్మి'యా వస్తునిర్దేశోవాపి తత్ప్రభు' మిత్యుక్త దిశా ప్రబంధముఖలక్షణం చిక్షీ తావిష్ణుపరిసమాప్తిసాధన మిష్టదేవతా ప్రార్థనా త్తకం మంగళమాదౌ నిబద్ధాతి-కల్యాణమితి. కరటయోః కుంభయోః సంబంధిన్యాయం మదధన్యాయం దానజలనద్యాయం లోలానాం కల్లోలనాం పృథుతరంగాణాం మాలాసు పక్షి-పు షేలతాం శ్రీడతాం లోలంబానామశీనాం శోలానాలైః ఝంకారకలకలైః ముఖరితం శబ్దాయమానం దిశాం గజానాం చక్రవాళస్య మండలస్య అంతరాళః మధ్యదేశో యస్య తథోక్తం. నిఘంటుః. 'కాకేభగంఁచౌ కరటౌ' 'మహత్సూక్ష్మాల కల్లాతా' 'లోలంబోబంభరశ్చ సః' 'అభ్యంతరం త్వంతరాళం చక్రవాళం తుమండల' మితి సర్వత్ర క్రమేణామరః. సతతం పరిచలద్భయం. తాడ్యేతే వీజ్యేతే ఇతి తా-డలయోరభేదః. కర్ణా తాశౌ వ్యజనే ఇవతాఖ్యం ప్రరోహతాం బాయమానానాం వాతాంకూరాణాం మందమారుతానాం. ఆహర్తుం భోక్తుమిచ్ఛా ఆడిహీర్తా. ఆజ్ఞు ర్వాద్ధరణీః సన్నంతాదప్రత్యయః. ని. 'అంకురస్త్యంకురస్తుల్యా'వీతి ద్వీరూపశోశః. తయా దరం ఈషత్ విప్రుతాని వికసితాని ఫణానాం శృంగాణి అగ్రాణి యైస్తా దృశాః భూషాభుజంగాః ఆభరణసర్వాః యస్య తథోక్తం. భూషాణాం భుజంగా ఇతి తాదర్థ్యస్య శేషత్వవివక్షయా అశ్వహాసాదివత్సమాసః. ప్రత్నం పురాతనం. ని. 'పురాణప్రతనప్రత్న పురాతనచిరంతనాః' ఇత్యమరః. వేతందరత్నం గజశ్రేష్ఠః విష్ణు రాజ ఇతి యావత్. ని. 'వేతందకరటిగజః' ఇతి త్రికాండశేషః. వః యుష్మాకం కల్యాణం శుభం విధత్తాం కరోత్విత్యాః. విత్సార్వాత్ దధాతేరాశీరథే లాట్. విష్ణురాజస్య ఆకంతం పురుషత్వేఽపి - 'సర్వస్య గాత్రస్య శిరః ప్రధాన' మితి. 'ప్రాధాన్యేన వ్యవదేశా భవంతీతి చ న్యానూఖ్యాం తత్తేవై న నిర్దేశః. అత్ర లోలే త్యాదౌ వ్యంజనావృత్తే వృత్త్యనుప్రాసో నామ శబ్దాలంకారః. విష్ణురాజాశ్రితానాం వధుపవ్యాళానామపి క్రమేణ దిక్పక్రవ్యాపి శోలాహల తత్కర్ణ తాళానిలకృతాహర వర్ణనేన తదాశ్రితానాం సతామఖిలద్విగ్వాపివిఖ్యాతిమత్త్వాన్యా నపేక్షకాంక్షితార్థ సిద్ధి మత్త్వాదికం కైములికన్యాయసిద్ధ మిత్యర్థావత్త్యలంకార ప్రతీతీః వస్తునాలంకారధ్వనిః. అత్రాదౌ ప్రాస్తవ్య కకారస్య కల్యాణమితి త్రిగురుకస్య మగణస్య చ ప్ర

జహీర్షాదర వివృతఫణాశృంగభూషాభుజంగం. ౧. తుహిన కిరణవంశ
స్థూల ముక్తాఫలానాం విపులభుజవిరాజదీర్ఘ లక్ష్మీవిభూష్నాం, హసిత
సురపురశ్రీరస్తి సా హస్తినాఖ్యా రిపుజనదురవాపా రాజధానీ కురూ
ణాం. ౨. యస్యాముదగ్రనృపమందిరచంద్రశాలావాతాయనే గతి
వశాద్వపుషిప్రసక్తాం, దీపాగ్రధూమమషికాం శిశిరాంశుబింజే మో
హాత్కురంగ ఇతి ముగ్ధజనావదంతి. ౩. గ్రీష్మేషు శీతకరకాంత కృతో

యోగాచ్చ వర్ణగణశుద్ధిరభ్యర్తి తతమా. తదుక్తం కవికంఠపాశే. శ్లో. 'అకచటతప
యశా అమృతా విహణి దీర్ఘాణీతి. 'మస్త్రీగుర్భూమిదైవతో దివ్యాన్న రసదాయకః'
ఇతి చ. మస్తతస్వత్ర క్యాణమితి భద్రవాచకప్రయోగా దవిచార్త్యవ సా. తదు
క్తం. 'దేవతావాచకాశ్చబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ సింద్యాస్యః
లిపితో గణితోఽపివేతి. స్రగ్ధరావృత్తమేతత్. 'మ్రుత్సైర్యానాం త్రయేణ త్రిము
నియతియుతా స్రగ్ధరా కీర్తితేయమితి లక్షణాత్. యత్తు గ్రంథసమాప్త్యర్థం ష్ణురా
జప్తార్థనం కృతమిత్యర్థ ఇతి నృసింహః, తదేవాస్య వ్యాఖ్యానకరణకాశలమవహసతి.
వాచ్యేఽర్థే లక్ష్యార్థతాసూచకస్య 'ఇత్యర్థ' ఇతి తేభిరస్య వ్యాఖ్యాతృసంప్రదాయవిరుద్ధ
త్వాదితి. ౧.—అ. ఇష్టదేవతా ప్రార్థనానంతరం కథాం ప్రారభమాణః. 'నగరాష్ట్రప
తైలర్తు చంద్రరోదయవర్ణనై'రిత్యాదినా - పరిగణితానాం మహాకావ్యతాప్రసాధ
కానాం అష్టాదశానామభ్యర్తి తత్వేన ఆదిమం నగరీవర్ణనం తావత్ప్రస్తాతి.—తుహినేతి.
తుహినకిరణస్య చంద్రస్య వంశ ఏవ వంశః వేణువీతి శ్లిష్టరూపకం. తస్య స్థూలముక్తా
ఫలానామితి పరంపరితరూపకం. ని. 'వంశో వేణో కులే వర్గే'ఇతి విశ్వః. వేణుషు మాక్తి
కోత్పత్తిః లోకప్రసిద్ధా. విపులయోః భుజయోః విరాజంత్యాః వీరలక్ష్మ్యాః విభూషా
అతిశయః యేషాం తేషాం కురూణాం నామ రాజ్ఞాం సంబంధినీ. హసితా తిరస్కృతా
సురపురస్య స్వర్గస్య శ్రీః శోభా యయా సా. రిపుజనేన ప్రాప్తుమశక్త్యా దురవాపాహ
స్తినేత్యాఖ్యా యస్యాస్సా రాజధానీ ప్రధాననగరీ అస్తిని. 'ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రా
జధానీతి కన్యత' ఇతి శబ్దార్థవే. మాలినీవృత్తం. 'ననమయయయతేయం మాలినీభోగి
లోకై'రితి లక్షణాత్. ౨. అ.—తామేవ నవభిర్వసంతతిలకాభిః గద్యేనచైకేన
విశినప్తి—౩. యస్యామితి. యస్యాం హస్తినగర్యాం ఉదగ్రాయాః ఉన్నతాయాః
నృపమందిరాణాం రాజగృహాణాం చంద్రశాలాయాః శిరోగృహస్య వాతాయనే
గవాక్షే. ని. 'చంద్రశాలా శిరోగృహమ్', 'వాతాయనం గవాక్ష స్సాన్య'దిత్యుభయత్రా
వ్యవహరః. గతేః గమనస్య వశాత్ ఆధీనత్వాత్ హేతోః. ని. 'వశః ప్రభుస్సృహ

దరాసు యద్దోపురాగ్రిమదరీషు పథాగతస్య, విశ్రామ్యతో రవిహయ
స్యవిలంబనేషు చిహ్నం తదీయదినసంతతి దీర్ఘభావః. ౪. యత్రాంగనా
వదనయామవతీశహృష్యచ్చంద్రాశ్చ సౌధగళితస్సలిలప్రవాహః, బృం
దారకేంద్రనగరీ బృహదుత్సవాయ మందాకినీతి లభతే మహతీమ

యత్రేహ్యయత్రత్వప్రభుత్వయోగితి విశ్వః. వస్తుషి శరీరే మధ్యాత్మికే ప్రకర్షణ
సక్తం లగ్నం. దీపాగ్రాణాం సంబంధినో ధూమస్య మషికాం మషీం. దృష్ట్యేతి శేషః.
ముగ్ధాః మూఢాః జనాః మోహదజ్ఞానాత్ శిశిరాంశోః చంద్రస్య బింబే కురంగః
హరిణః ఆస్తీతి వదంతి. ఆత్ర చంద్రస్య తాదృశమవ్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేర
తిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితశ్చ నాయం కురంగః కింతు తాదృశమప్యేవేతి కురంగే
కురంగత్వం నిషిధ్య మషీత్వారోపరూపేఽపన్నవాలంకారః. తయోరంగాంగభావేన
సంకరః—శ్లో. 'శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపార్థో ధర్మనిహ్నవః' ఇతి లక్షణాత్. వసం
తతిలకావృత్తం—శ్లో. 'ఉక్తా వసంతతిలకా తభజాజగౌగః' ఇతి లక్షణాత్. ధ.
గ్రీష్మేష్వితి. శితకరకాంతైః చంద్రకాంతరత్నైః కృతః నిర్మితః ఉదరః మధ్యదేశః.
యాసు తాసు, యస్యాః హస్తినపుర్యాః గోపురస్య పురద్వారస్య ఆగ్రిమదరీషు ఊర్ధ్వ
ద్వారేషు యః పంథాః చంద్రనిర్గమనమార్గః తేన-గ్రీష్మేషు నిదామవాసరేషు ఆగతస్య
అతపివ విశ్రామ్యతః విశ్రమం కుర్వతః రవిహయస్య సూర్యాశ్వస్యైవ. తస్య ఏకస్య సప్త
త్వేన వ్యవహరః. 'ఏకో అశ్వో వహతి సప్తనా'మేతి శ్రుతిసిద్ధః. విలంబనేషు
కాలక్షేపేషు తదీయాయాః గ్రీష్మసంబంధిన్యాః దినసంతతేః దివససమూహస్య దీర్ఘ
భావో దీర్ఘత్వం చిహ్నం జ్ఞాపకం భవతి. ఆత్ర నిదామదినదైర్ఘ్యస్య నైసర్గికస్య
సూర్యాశ్వకాలక్షేపమేతుత్వోక్తేః హేతూత్పేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా.
తథా తాదృశదినదైర్ఘ్యేణ రవ్యశ్వవిశ్రమానుమానమాదనుమానాలంకారశ్చ. తయో
రేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౪. యత్రేతి. యత్ర హస్తినపుర్యాం అంగనానాం
వదనేనైవ యామవతీశేన చంద్రేణ హృష్యధ్యుః ద్రవధ్యుః చంద్రాశ్చనాం చంద్ర
కాంతానాం సౌధభ్యుః రాజగృహేభ్యుః గళితః సలిలప్రవాహః. జలపూరః.
బృందారకేంద్రనగర్యాః స్వర్గస్య తత్రశృజనన్యాయావత్. బృహలేఉత్సవాయ సలి
లక్రీడాదిరూపాయేతి తాదర్శ్య చతుర్థి. మందాకినీతి ఆకాశగంగేతి. మహతీం
శ్వామ్యామభిఖ్యాం నామ లభతే. ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయో'గితి విశ్వః. ఆత్ర మందా
కిన్యాం మందాకినీత్వం నిషిధ్య తాదృశప్రవాహరోపాదపన్నవః. స చ వదనయామవ

భిఖ్యామ్. ౫. దీప్తైతగారమణిభిర్దివసాయమానాం నిశ్చిన్వతే మనసి
యత్రనిశాంయువాసః, కార్తాంతికైరఖిలకాలనివేదనాయ ఘంటామ
ణేరభిహితస్య ఘనారవేణ. ౬. వక్త్రంవిలాసమణిదర్పణ ధార్యమాణం
వామాహిమాంశు రయమిత్యనధార్యయస్యాం, ఆదర్శబింబధృతి రత్రు

తీశేతి రూపకానుప్రాణిత ఇతి తయారంగంగిభావేన సంకరః. ౫. దీప్తైరితి. యత్ర
నగర్యాం యువాసః తరుణ్యః తరుణాశ్చ. 'పుమాంస్త్రియ'త్యేకశేషః. బాలానాం చ
వృద్ధానాంచ రాత్రే ప్రయోజనాభావాద్యువాస ఇత్యుక్తమ్. దీప్తైః విరాజమానేః
ఆగారమణిభిః గృహఖచితత్వప్రభాభిః. దివస ఇవాచరంతీం దివసాయమానాం. నిస్త
మస్మామితి యావత్. నిశాం రాత్రిం కృతాంతం జ్యోతిషసిద్ధాంతప్రతిపాదక
గ్రంథం విమరితి కార్తాంతికైః జ్యోతిశ్శాస్త్రవిద్భిః. 'తద్వేదేత్యధికారే' వేదిత్రశ్చ
ఉక్తాదిత్వాటక్. ని. 'స్మృత్వాహూర్దికమాహూర్తజ్ఞానికార్తాంతికా అవీత్యమరః. ఆఖి
లస్య అహోరాత్రరూపస్య కాలస్య నివేదనాయ విజ్ఞాపనాయ అభిహితస్య ప్రమా
ణీకృతస్య ఘంటామణేః కాంస్యయంత్రస్య ఘనేన దీప్తేణ ఆరవేణ ధ్వనినా నిశ్చి
న్వతే. ఇదానీం రాత్రిరితి విశేష్య జానంతీత్యర్థః. రాత్రావేవ ఘంటానినాదాదీనాం
మహత్త్వేన శ్రూయమాణత్వాదిలిఖావః. అత్ర గృహమణీనాం దివసకరణాసంబంధే
ఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితత్వాంశుం ఘంటారవేణ రాత్ర్యనుమా
నాదనుమానాలంకార ఇతి తయారంగంగిభావేన సంకరః. యత్తు 'అపిహతస్యే'తి వ్యా
ఖ్యాయ 'యామచతుష్టయద్యోతనాయ ఘంటామణౌ తాడితే నతి ఇదానీం రాత్రిరితి
నిశ్చిన్వత' ఇతి నృసింహః, తన్న. తథాపి గతయామచతుష్టయద్యోతకఘంటామణితాడ
నానాం రాత్రిసంబంధితాసందేహే బాధకాభావేన పునర్దివసభ్రమస్య దుర్వార
త్వాత్. ఏవం సిద్ధాంతినాం ఘంటాధికారస్య ప్రసిద్ధి విరుద్ధత్వాత్ వ్రీడాకరత్వాచ్చ
ప్రసిద్ధి విరుద్ధత్వాట్లాఖ్యుదోషవ్యయాపత్తిశ్చేతి. ౬. వక్త్రమితి. యస్యాం నగర్యాం
వామాః సుందర్యః. విలాసః ప్రకాశః తద్యుక్తేన మణిదర్పణేన ధార్యమాణం. ప్రతి
బింబతయేతి భావః. వక్త్రం నిజముఖం దృష్ట్వేతి శేషః. అయం పురోవర్తీ విశేష్య
పేక్షీ పుంస్త్యనిర్దేశః. హిమాంతుః చంద్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ. అవధార్య భ్రమిత్వే
త్యర్థః. తస్య హిమాంశోః ఆదర్శే దర్పణే బింబస్య ధృతిః ధారణం - ఆదర్శం అమా
వాస్యావర్యంతం బింబధృతిరితిచ ఆశ్రుతపూర్వా అదృష్టపూర్వాచేతి. ఆలోచ్యేతి
శేషః. ఉభయత్ర గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః. తత్ప్రయోగే పునః పునరుక్త్య
మిత్యాలంకారికాః. తాదృశీం ధీయం దర్పణగతోఽయం చంద్ర ఇత్యాకారకజ్ఞానం

తదృష్ట పూర్వాతస్యేతితాదృశధియం వినివర్తయంతి. 2. ఆలాపకాల సమవల్లవితాంక వీణాసారభ్య పాతిమధుపారవసంకులస్య, తం త్రీస్వనస్యసమితౌ తరుణీస్వరస్యజానాతియత్ర చతురోఽపి నతారతమ్యం. ౩. శాలీనతామవిగణయ్యసఖీసమాజే పశ్చాత్కృతస్యకమితుః ప్రణయప్రకోపాత్, ముగ్ధాస్సమీక్ష్య ముకురాయితరత్నభిత్తో ఛాయాంక్షణానుతపనం శమయంతియస్యామ్. ౪. చిత్రందిదర్శయిషుణా జనితస్య

వినివర్తయంతి త్యజంతి. నాయం చంద్రః కింతు నిజముఖప్రతిబింబ ఏవేతి నిశ్చిన్వత ఇతి యావత్. విశేషదర్శనజన్య భ్రమోత్తరప్రత్యక్షాలంకారః. 2. ఆలాపేతి. యత్ర నగర్యాం ఆలాపస్య భాషణస్య రాగవిస్తారీకరణస్వరసందోహస్య సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధస్య వాయః కాలః లేన సమం తత్కాల ఏవేత్యర్థః. వల్లవితాయాః కుసుమితాయా ఇతి యావత్. అన్యథా సారభ్యానుపపత్తేరితి భావః. అంకే ఉత్సంగే వీణాయాః సారభ్యేణ పాతినాం ప్రవిశతాం మధుపానాం భృంగాణాం ఆరవేణ సంకులస్య షిశ్రస్యేత్యుభయత్ర విశేషణం. తస్మిన్స్వనస్య తం త్రీణాం స్వరస్య గానాత్కకస్య చ ద్వయోః సమితౌ సామ్యే సత్యాం. ని. 'సమితిస్సంగరే సామ్యే సభాయామపీ'తి విశ్లేషః. తారతమ్యం న్యూనాధిక్యం చతురః నిపుణోఽపి న జానాతి. అత్ర అశిరవసంవలనమాధుర్యద్వయస్య తం త్రీ తరుణీస్వనతారతమ్యాజ్ఞానహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ణో. 'హేతోర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృత' మితి లక్షణాత్. ౩. శాలీనతామితి. యస్యాం ముగ్ధాః నవోధాః ప్రణయేన ప్రేక్షా యః ప్రకోపః తస్మాత్ - సఖీనాం సమాజే సభాయాం. తత్సమక్షమితి కోపస్య దుస్సహతోఽస్తి. శాలీనతాం అధార్బ్యం. లజ్జాద్యుచితమార్ద్రవమితి యావత్. ని. 'స్యాదభృష్టే తు శాలీన' ఇత్యమరః. అవిగణయ్య అనాదృత్య పశ్చాత్కృతస్య పరాఙ్ముఖీకృతస్యన తు యాతస్యేత్యనేనత్యక్త్వాగమనాసహతయా ప్రేమాలిశయో ధ్వన్యతే. కమితుః ప్రియస్య ఛాయాం ప్రతిబింబం ముకురః దర్పణం తదివాచరంత్యాం ముకురాయితాయాం. తద్వత్ బింబగ్రాహిణ్యామితి యావత్. రత్నమయ్యాం భిత్తో కుడ్యే సమీక్ష్య క్షణం అనుతపనం పశ్చాత్తాపం శమయంతి నివారయంతి. తత్రాభిముఖ్యేన దృశ్యమానత్వాదితిభావః. అత్ర ప్రతిబింబదర్శనస్య పశ్చాత్తాపవారణహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ఏవం పశ్చాత్తాపస్య విషాదాఖ్యసంచారీభావస్య నివృత్తివర్జనాత్ భావకాంతిరలంకారః. తయోశ్చాంగంగిభావేన సంకరః. లేన చ నవోధానాం పత్యుః పరాఙ్ముఖత్వమాలాపనాత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యం

యస్యాం మధ్యం వివైవవిధినా మహిళాజనస్య, అంగనితంబజఘనాది
యతోయతో ఒగస్తుంగం కుచాద్యుపరియాతి తతోఒనుకూలం. ౧౦.
పంకేరుహాణి పరిఖామవతీర్యయస్యాం ప్రాకారభిత్తిమభితః పరివేష్టయం
తి, అంతస్థితిం విదధతామబలాజనానాచూన్యానిజేతు మఖిలాని కిలాత్త
భాసా. ౧౧. గ. యాఖలు పురా కురుధరాధిపాపరాధ సమేధితక్రోధేన
హలధరేణ నిజాయుధేన హతాత్కర్షణశిక్షయా క్షణేన సముత్క్లిప్త
దక్షిణక్షితిభాగా తదీయభవన భూషణాయ మానాం భోగవతీ మాత్మ

దర్శయతుమిచ్ఛనా దిదర్శయిషణా. ణ్యవైత్ దృశేః సన్నస్తాదుప్రత్యయః. అత
వివవిధినా విధాత్రా మధ్యం వివైవ జనితస్య యస్యాం మహిళాజనస్య స్త్రీలాకస్య
నితంబః కటిపశ్చాద్భాగః, జఘనం తత్పురోభాగః. తావాదీ యస్య తథోక్తం. ని.
'పశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్షిణే తు జఘనం పురః' ఇత్యమరః. అంగం అధః యతో
యతః యత్ర యత్ర యాతి గచ్ఛతి తతః తత్ర తత్ర ఉపరి ఉద్ధ్వం - కుచావాదీ
యస్య తథోక్తం తుంగమంగం ఉద్ధ్వకాయః అనుకూలం అధఃకాయానుగుణం యాతి.
విధివైభవాదితిభావః. అత్ర విధేరాశ్చర్యదిదర్శయిషయా మధ్యం వినా కృతస్త్రీజనన
హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. తదనుప్రాణితా చేయం స్త్రీణాం మధ్యం
వినా జననానుబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తి రూపాంతియోక్తిః. తయోరంగాంగిభావేన
సంకరః. లేన చ తాసాం లోకోత్తరసౌందర్యప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౦.
పంకేరుహాణితి. యస్యాం పంకేరుహాణి కమలాని పాఖాదౌ తాని కర్తృణి. ఆత్మ
భాసా నిజసౌందర్యేణ కరణేన అంతస్థితిం ప్రాకారాంతర్వాసం విదధతాం కుర్వతాం
తత్ర వర్తమానానాం అబలాజనానాం స్త్రీజనానాం అఖిలాన్యాస్యాని ముఖాని
జేతుం. కిలేతి సంభావనాయాం. పరిఖాం వలయాభూతజలదుర్గం అవతీర్య తీర్త్వా
ప్రాకారభిత్తిమభితః సాలస్య సర్వప్రదేశేషు 'అభితః పరితః' ఇత్యాదినా ద్వితీయా
పరివేష్టయంతి వ్యాఘ్నవంతి. అత్ర పంకజప్రాకారపరివేష్టనస్య అంతః స్థితాంగనావద
నజయఫలకతోష్ఠేక్షణాశ్శలాశ్చేక్షి. ౧౧. యేతి. యా పురీ పురా పూర్వం
కురుధరాధిపస్య దుర్యోధనస్య అపరాధేన నిజపుత్రీహరణసాంబంధనాత్తేన సమే
ధితః ప్రవృద్ధః క్రోధః యస్య లేన హలధరేణ బలరామేణ కర్తా నిజాయుధేన
హలేన కరణేన హతాత్ బలాత్ - కర్షణాత్తికయా శిక్షయా సముత్క్లిప్తః ఉద్ధృతః
దక్షిణః క్షిణే భూమే భాగః యస్యాః తథోక్తా సతీ. అతవివ తస్య బలరామస్య
ఇదం తదీయం భువనం పాతాళలోకః. తస్య శేషవతారత్వాదితి భావః. తస్య భూష

నావిజేతుం భాగీరథీపాళః పథేనావతీర్య కృతప్రస్థానేవాద్యాపి పరిదృశ్యతే. ౧౨. ప. ఉపేత్యతాం పాండురుదారవిక్రమః ప్రజామనః పల్లవయన్ప్రళాసనాత్, యశః ప్రకాశైర్యమునా సఖిసఖైర్నినాయ లోకం నిజనామవాచ్యతాం. ౧౩. గ. యం పరాశరసుతో నిఖిలావసీదేశావనాయ నిజజనసీనిదేశాదనమమనా మనాగిత రాశ్చర్యతపశ్చర్యా లంకర్తృణ స్సమానోదర్యస్య విచిత్రవీర్యస్య కుటుంబిన్యామంబాలి

ణమివాచరంతీం భూషణాయమానాం భోగవతీన్నామ పురీం ఆత్మనా నిజస్వరూపేణవిజేతుం కిల - జేతుమివేత్యుత్పేక్షా. ని. 'వార్తాసంభాష్యయోః కిలే'త్యమరః. భాగీరథ్యాః గంగాయాః ఉత్తరభాగస్థితాయాః పాళః పథేన బలమార్గేణ అవతీర్య కృతప్రస్థానా స్వీకృతప్రయాణేవేత్యుత్పేక్షా. అద్యాపి పరిదృశ్యతే ఖలు. లోకైరితి శేషః. ఆత్ర బలరామపరిభూతాయాః తం జేతుమశక్తాయాః తత్త్వజయోద్బోగకథనాత్ ప్రత్యసీకాలంకారః. 'ప్రత్యసీకం బలవతః శత్రోఃపక్షే పరాక్రమః' ఇతి లక్షణాత్, తస్య చ అంగాంగిభావేన సంకీర్ణాభ్యాముత్పేక్షాభ్యాం సంస్పృష్టిః. తస్మాత్సప్తవృత్త్యనుప్రాసేనైకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి. ౧౨. ఉపేత్యతి. తాం. ఉక్తవిశేషణవిశిష్టం హస్తినాపురీం ఉదారః మహాత్ విక్రమః యస్య తథోక్తః - పాండుర్నామ రాజా కురువంశ్యః ఉపేత్య ప్రాప్య-ప్రజానాం మనః ప్రళాసనాత్. ప్రకృష్టపరిపాలనాద్ధేలోః పల్లవయన్ రంజయన్విశ్వర్థః. యమునాసఖ్యాః గంగాయాః సఖాయః సప్తశాః తైః - 'రాజాహ సృఖిభ్యష్ట'జితి టచ్. తద్వత్ ధవళైరితి యావత్. యశసః కీర్తేః ప్రకాశైర్లోకం నిజస్య నామ్నః పాండురితి శబ్దస్య వాచ్యతామర్థత్వం ధావల్యమితి యావత్. నినాయ ప్రావీతవాత్. దుహాదిత్వాన్నయతిః ద్వికర్తృకః. శ్లేషసంకీర్ణస్తద్గుణాలంకారః. శ్లో. 'తద్గుణః స్వగుణత్యాగా దన్యోత్కృష్టగుణామృతిః' ఇతి లక్షణాత్. వంశస్థవృత్తం. శ్లో. 'జతో తు వంశస్థముదీరితం జరా' ఇతి లక్షణాత్. ౧౩. యమితి. ఇతరేషామాశ్చకాచిన్యాం తపశ్చర్యాయాం అనుష్ఠానే ఆలంకర్తృణః సమర్థః. ని. 'కర్తృక్షమోఽలంకర్తృణః' ఇత్యమరః. పరాశరసుతః వ్యాసః నిఖిలానామ శేషాణాం అవన్యాం భువి దేశానాం విషయాణాం అవనాయ పాలనార్థం - మనాక్ స్వల్పం నిజజనస్యాః సత్యవత్సాః నిదేశేన ప్రేరణయా అవనమ్రం నియోజితకరణాభిముఖం మనో యస్య తథోక్తస్సన్. ఆత్ర జనసీనిదేశే మనాశ్చోద్వేక్త్యా అత్యంతాకరణీయేఽపి ప్రవృత్తేః మహత్యస్య మాతృభక్తిరితి సూచ్యతే. సమానోదర్యస్య సహజస్య. ని. 'సమానోదర్యసోదర్యసగర్భ్యసహజాః సమాః' ఇత్యమరః. విచిత్రవీర్యస్య

కాయాం సంపాదయామాసః. ౧౪. ప. చిత్రంచరిత్రం జగతీతలేఽస్య
సన్ధాఘయామాస సరేఘ కోవా, స యత్స్వయం పాండురపి స్వకేన
గుణేన రక్తా నకరోత్సమస్తాన్. ౧౫. ప. అంతర్భవత్ప్రృష్ట మృగాడినాం
కై స్సునిర్మలైఃక్షోడశదానకీరైః, ఖండైరముష్యేందురకారి ధాత్రా మృ
షాయ మభేరజనీతివార్తా. ౧౬. జగ్రాహ నిగ్రాహపరః పరశ్రియాం కరైః

సంపాదయామాస జనయామాస. కిలేతి వార్తాయామ్. స పాండురిత్రాశ్చేణ సంబం
ధః. ౧౪. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యకరం అస్య పాండోః చరిత్రం జగతీతలే లోకే
సరేఘ ఇతి శో వానరః సన్ధాఘయామాస స స్తుతవాత్? సర్వోఽపి క్లాఘయామాసై
వేత్సర్థః. యద్యస్తాత్ స రాజా స్వయం పాండుః ధవళోఽపి తస్మామశోఽపీతి చ-
స్యకేన స్వీయేన గుణేన ధావశ్యేన ప్రకృతిరంజనాత్తకేన చ సమస్తాన్ జనాన్ రక్తాన్
అరుణాన్ అమరక్తాంశ్చ ఆకరోత్. అత్ర శ్లేషానుసంహితో విరోధాభాసః. తదనుసా
ణిత స్తద్గుణ ఇతి శ్లేషవిరోధాభాససంకరతద్గుణయోగంగాంశిభావేన సంకరః. ఉపహతి
వృత్తం. ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాత్. లక్షణంతు. శ్లో. 'స్యాదింద్రవజ్రా యది
తే జగౌగ' ఇతి, 'ఉపేంద్రవజ్రా జతజాస్తగౌగ' ఇతి చ. ౧౫. అంతరితి. అంతః
మధ్యేభవత్ వర్తమానః కృష్ణమృగస్య సంబంధి అజినం పాపం తద్వధజన్యం తదేవ
అంకః కళంకః యేహం తైః. ని. 'అజినం పాపముచ్యత' ఇతి త్రికాండశేషః. సునిర్మలైః
అముష్య పాండోః సంబంధిన్యః షోడశదానేభ్యః యా కీర్తిరై తస్యః ఖండైః -
ప్రత్యేకమేకైకశః ఆహత్య షోడశభిః కిరణైః - ధాత్రా కర్త్రా ఇందుశ్చంద్రః ఆకారి
నిర్మితః. కరోలేః కర్తిరి లుక్. ఆయం చంద్రః అర్ధేః సముద్రాదజని జాతః ఇతి
వార్తా ప్రవాదః. మృషా మిద్యైవ. జనేః కర్తిరి లుక్. అత్ర ఇందుర్న సముద్రా
జాతః. కింతు పాండోః కీర్తిఖండేభ్య ఇతి చంద్రే సముద్రసన్యత్వం నిషిధ్య కీర్తిఖండ
జన్యత్వారోపా దవహ్నువధేదః. యత్త్వత్ 'తిలాస్తీర్ణకృష్ణాజినేన సహ దానకరణా
దంతర్భవతిత్వాదివిశేషణం. చంద్రే కళంకార్థమ్' ఇతి నృసింహః. త త్తుచ్ఛమ్. కృష్ణా
జినదానకీరైః కృష్ణత్వే పీత హరితసువర్ణ గారుత్త తాదిదానకీర్తిఖండానాం తత్తద్వర్ణతా
పత్యై మహతి ప్రకృతహని స్సాన్యదితి. పురా కిల పాండుర్మృగాయాం గచ్ఛత్ వనే
క్రీడతోర్మృగరూపయోత్సునిదంపత్యోః పుమాంసన్విఘ్న స్సనర్థమవిందలేతి భారత
కథాత్రానుసంధేయా. ౧౬. జగ్రాహేతి. కరైః రాజగ్రాహ్యధనైః పరశ్రియాం
శత్రుసంపదాం నిగ్రాహః నితరాం స్వీకారః తస్మిన్ పరి ఆసక్తః. కరేణోః గజ
స్యేవ చంక్రమః గమనం యస్య తథోక్తః. మత్తగజమందగామిత్యర్థః. స పాండుః

కరాగ్రేణ కరేణుచంక్రమః, కుంతీం శకుంతేశరథోయథారమాం సమం
ద్రకాంచీం చ సమద్రకన్యకామ్. ౧౭. గ. అథకదాచన మృగయోపలా
లితహృదయో నరేశ్వరోఽయ మశ్వే శశిశ్వేత రోచిషి విశ్వాతిశా
యిని రయవిజితమాతరిశ్వని కృతాధిరోహః పార్శ్వదుత విశ్వకద్రుభిర
నేక వాగురోపకరణానురోధై ర్యోధై రనుద్రుతోమృదు భద్రవిన
యాభ్యాం యదు మద్రతనయాభ్యామనువిద్ధ స్పిద్ధగణ గణనీయమహి
మవతో హిమవతో జగాహే మహతీమటవీతటవీధికాం. ౧౮. గ.
తత్ర స తావదతిత్సుల్లకవన వల్లి మతల్లికోద్వేల్లిత ధమ్మిల్లోఽవలగ్న దృఢ

కుంతీం మద్రకన్యకాం మాద్రీంచ ఉభే శకుంతానాం పక్షిణామిశః గరుడః రథో
యస్య తథోక్తః విష్ణుః రమాం లక్ష్మీం సమద్రకాంచీం భువం యథా తే ఉభే ఇవ -
కరాగ్రేణ జగ్రాహ. ఉపయేమ ఇత్యర్థః. గృహ్లాటే కర్తరి లిట్. ఉపమాలంకారః.
తస్య చ వృత్త్యనుప్రాసేన సహ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౭. అథేతి. అగ్రకుంతీ
మాద్రీ పరిణయానంతరం కదాచన జాతుచిత్. ఆయం నరాణామిశ్వరః పాండుః మృగ
యయా ఉపలాలితమనురంజితం హృదయం యస్య తథోక్తస్యన్. ని. 'ఆచోచ్చదనం
మృగవ్యంస్యాదాభేటో మృగయా స్త్రియామ్' ఇత్యమరః. విశ్వం సమస్తవస్తుజాతం అతి
శేత ఇతి విశ్వాతిశాయినీ. తాచ్ఛిల్వే ణినిః. విజితః మాతరిక్వా వాయుః యేన తస్మిన్
వేగేనేతి భావః. శశిః చంద్రస్యేవ శ్వేతం రోచిః కాంతిర్యస్య తస్మిన్ అశ్వే కృతః
అధిరోహః ఆరోహణం యేన తథోక్తస్యన్ పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః విధృ
తాః గృహీతాః విశ్వకద్రవః శునకా యైస్యైః. అనేకాని వాగురా మృగబంధనజాలం
ఆదిర్యేషాం తా న్యుపకరణాని మృగయాసాధనాని యేషాం తైః యోధైః ఆటవికైః
అనుద్రుతః పరివృతశ్చ సన్ మృదుర్భద్రో మంగళకరశ్చ వినయో యయోస్తాభ్యాం
కుంతీమాద్రీభ్యాం అనురుద్ధః అన్వితస్యన్ - సిద్ధానాం యోగినాం గణేన గణనీయః
మహిమా ప్రభావోఽస్యాస్తీతి తద్వతః హిమవతో హిమగిరేః మహతీం విస్తీర్ణాం అట
వీతటస్య వీధికాం జగాహే ప్రవిష్టవాన్. అత్ర గద్యేషు ప్రాయశ ఏవ వృత్త్యను
ప్రాసాదయః 'ఇతి నేతి శంకితా' ఇతి. తలేతి. తత్ర హిమవైలారణ్యే. తావదితి వాక్యా
లంకారే. అతిత్సుల్ల కాభిః స్వల్పాభిః. మృదుళాభిరితి యావత్. వనమల్లిమతల్లికాభిః
ప్రశస్తారణ్యమల్లికాలతాభిః. ని. 'మతల్లికా మచర్చికా' ఇతి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః.
ఉద్వేల్లితః ఉర్ధ్వం బద్ధః ధమ్మిల్లః కచభారో యస్య సః. ని. 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః
కచా' ఇత్యమరః. అవలగ్న మధ్యదేశే దృఢం లగ్న బద్ధే కచ్చపుటే మధ్యబంధనవ

లగ్న కచ్చపుట విచ్చురితచ్చురికో నిషంగానుషంగ మాంసలితతమాం
సలితః పరనిరాసనపరం శరాసనవరం కరే కుర్వాణో గీర్వాణ చక్ర
వర్తివిక్రమః క్రమేణ వివిధ మృగచక్రవధం విధాతుముపచక్రమే. ౧౯.
ప. భూభుజోఽస్యసవిధే విచరంత్యోర్భోజమద్రసుతయోద్భవశిశోభాం,
జేతుకామమివ సర్వసమప్త్యా ప్రాదురాస పురతోమృగయాథం. ౨౦.
ప. ఊణీపతా మదకలం ప్రతికృష్టసారం తూణీముఖే పతితపాణి నఖాం
కురేఽన్తిన్, ఏణీకులానితరశ్చైర్యమునాజలానాం వేణీమివాక్షివలన్తై

టాంతరే విచ్చురితా ప్రవిష్టా ధురికా స్వల్పఖద్గవిశేషో యస్య తథోక్తః. ని. 'కచ్ఛో
జలప్రాయదేశే మధ్యబంధనపట్టకే' ఇతి విశ్వాః. నిషంగయోః తూణీరయోః అనుషంగేన
సంయోగేన ధారణేనేతి యావత్. మాంసలితతమాభ్యాం నితాంతపూరితాభ్యాం అం
సాభ్యాం భుజాగ్రాభ్యాం లలితః రమణీయః. గీర్వాణానాం దేవానాం చక్రవర్తినా
ఇంద్రేణ సమః విక్రమః యస్య తథోక్తః. స పాండుః పరేషాం శత్రుణాం నిరాసనే
పరం ప్రపణం శరాసనవరం శ్రేష్ఠధనుః. కరే కుర్వాణః దధానస్యై క్రమేణ వివి
ధానాం మృగాణాం వధం హింసాం విధాతుం కర్తుం ఉపచక్రమే ఆరంభవాత్. ౧౯.
భూభుజఇతి. మృగాణాం యూగం కురంగకులమ్ అస్య భూభుజః పాండోః సవిధే
సమీపే విచరంత్యోః భోజమద్రసుతయోః కుంతీమాద్యోః దృశి చక్షుషి యా
శోభా వైపుల్లనైల్లచాంచల్లకృతసౌందర్యం తాం సర్వేషాం సమప్త్యా మేళనేన. సర్వే
ఽపి సంభూయేత్కర్షః. జేతుం కామః యస్య తథోక్తమివేత్సుప్తేత్. ప్రత్యేకం
తాదృశస్య కామస్య గగనకుసుమప్రాయత్వాత్. 'బహూనామప్యసారాణాం సంయో
గః కార్యసాధక' ఇతి న్యామూచ్చేతి భావః. పురతః అగ్రే ప్రాదురాస ఆవిర్భూవ.
అత్ర సర్వసమప్త్యా జేతుకామమివేత్సుప్తేత్తనూ కుంతీమాదీనయనసౌందర్యం లా
కోత్తరమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౨౦. ఊణీపతావలి. ఊణీపతా భూనా
యకే అన్తీన్సాండో మదకలం మదోత్కటం కృష్ణసారం ప్రతి. కృష్ణమృగముద్దిశ్యే
త్కర్షః. యత్తు 'మదేన కలం ఆప్యక్తమధరమ్' ఇతి నృసింహః. తత్ 'మదోత్కటో
మదకల' ఇతి శోకానభిజ్ఞతావినితమ్. తూణ్యాః ముఖే అగ్రే పతితాః లగ్నాః పాణేః
హస్తస్య నఖా అంకురా ఇవ యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి. బాణానాదాతుమితి శేషః.
ఏణీకులాని మృగీబృందాని తరంతైః చకితచకితైః అక్షివలన్తైః కటాక్షైః విహితే అరణ్యే
యమునాజలానాం వేణీం ప్రవాహం విలేమః విస్తారయామాసురివేత్సుప్తేత్. చకిత
చకితం ప్రతిదిశమవలాకయన్తిత్కర్షః. అలినైల్ల్యాత్కటాక్షాణాం యమునజలశ్రార

ర్విసినేవితేనుః. ౨౧. ప. కురంగయూనాం కురుతేస్స భీతిం గురోః
కులస్యా మృతదీధితేర్నుః, సజాతిరేషాం తనుతేకళంక మితీవరోషాది
షుభిస్సపాండుః. ౨౨. ప. ప్రజవంహయం గమయతే తతస్తతః పతితా
నృపాయ శలలీశలాకికాః, గహనే వనేఽపి పిశునత్వ మాచరన్త్రహణే
వరాహకులవర్తనీభువాం. ౨౩. ప. వేశస్తపజ్ఞు విహృతే ర్వినివృత్త
సద్యః ప్రత్యుద్యతాం ధ్వనిషుమత్సరిణాం హయస్య, భూదారవష వస

త్వోత్ప్రేక్షా. ౨౧. కురంగేతి. ఏషాం కురంగయూనాం సమానా అభిన్నా జాతిః
కురంగత్వం యస్యసః సజాతిః. ఏతజ్జాతీయ ఇతి యావత్. 'సమానస్య' ఇతి సూత్రే
యోగవిభాగాత్సమానశబ్దస్య సభావః. కల్పిత మృగః నః అస్తాకం సంబంధినః కులస్య
గురోః అమృతదీధితేః చంద్రస్య కళంకం తనుతే కరోతి. ఇతి ఉక్తప్రకారాద్రోషాత్
రోషాదివేత్త్యుత్ప్రేక్షా. స పాండుః ఇషభిః బాణైఃకురంగయూనాం తరుణమృగాణాం
భీతింవధకృతాం కురుతే స్త చక్రే. 'లట్ నే' ఇతి భూతార్థే లట్. ౨౨. ప్రజవమితి.
ప్రకృష్ట జవః వేగో యస్య తం. గమనక్రియావిశేషణం వా. హయశ్చం గమ
యతే యావయతే నృపాయ పాండవే. తతస్తతః తత్ర తత్రేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః.
పతితాః శలల్యః శలాకికా ఇవ శలలీశలాకికాః శల్యమృగరోమాణి. ని. 'శ్వావిత్తు
శల్యస్తల్లామ్ని శలలీ శలలం శలమ్' ఇత్యమరః. గహనే దురవగాహేఽపి వనే వరా
హాణాం కులస్య యూహస్య యాః వర్తనీభువః మార్గదేశాస్తాసాం గ్రహణే విజ్ఞానే
విషయే పిశునత్వం సూచకత్వం ఆచరన్ చక్రః. ఆజ్ఞుర్వాచచరతేః కర్తరి లక్ష. అ
త్రేమా వరాహకులవర్తన్యః శలలీమత్త్వాదితి శలలీభిర్వరాహమార్గానుమానాదనుమా
నాలంకారః. నృపాయేత్యత్ర 'క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమ్' ఇతి సంప్రదానత్వమ్.
మంజుభాషిణీవృత్తం. శ్లో. 'సజసా జగౌ భవతి మంజుభాషిణీ' ఇతి లక్షణాత్. ౨౩.
వేశంతేతి. భూద్దారా యస్య స ఏష పాండుః హయస్య ధ్వనిషు హేషారవేషు మత్స
రిణాం ద్వేషిణాం. ఆత ఏవ సద్యః హేషారవశ్రవణక్షణ ఏవ వేశంతానాం పల్వలా
నాం పంకే విహృతేః క్రీడాతః వినివృత్త్య. తాంత్యక్తేవ్యర్థః. 'జగుష్సావిరామ'
ఇత్యాదినా అపాదానత్వమ్. ప్రత్యుద్యతాం అభిముఖమాగచ్ఛతాం వనే పోత్ర
వతాం వరాహాణాం భువం దారయతీతి భూదారః. భూదారశబ్దం సంజ్ఞాం అస
హిష్టుర సహమాన ఇవేత్త్యుత్ప్రేక్షా. 'అలం కృణో' ఇత్యాదినా ఇష్టుచ్. ఏషాం
వసవరాహాణాం అంతం నాశమతానీత్ కృతవాక్. తనోలేః కర్తరి లుక్. మానినః
స్వసామ్యం నావమూలేణాపి న గహంత ఇతి భావః. అత్రానవనోత్ప్రేక్షాయాః

పోత్రవతామతానీ ద్భూదారశబ్ద మసహిష్ణురివాంతమేషామ్. ౨౪. ప. తూర్ణం ప్రథావ్యతురగం స్వయమన్యతోఽసౌ పాండుః కులంపరివవార లులాయయానాం, అగ్రేవిశాల కరఘానన దుర్విధత్వా త్సత్వాపితద్వి రదభావవిపర్యయాణామ్. ౨౫. ప. ఆకర్ణ్యక్షీతిపహయారవాససహ్య నామూలం కుపితధియ స్తిరో విషాణం, వ్యాధూయాంతికతరుషు ఊణాన్నిజఘ్ను ర్వాక్రష్టం పునరపితచ్చి గాన్న శేకుః. ౨౬. ప. కురుతేతితత స్సహైవ వాసం కులకూటస్థ కృతాంతవాహనేన, మదధూత విషాణ

భూదారశబ్దక్షేపాత్థాపితత్వాత్ ద్వయోరంగంగిభావేనసంకరః. ౨౪. తూర్ణమితి. ఆసౌ పాండుః స్వయం తురగం ఆశ్వం అన్యతః అన్యస్త్వి దేశే ప్రథావ్య థావ యిత్యా - అగ్రే ముఖభాగే విశాలస్య దీర్ఘస్య కరస్య శుండాయాః ధూననేన చాలనేన దుర్విధత్వాత్. దరిద్రత్వాత్. శుండాశూన్య త్వాద్ధేతోరితి యావత్. ని. 'నిస్సస్త దుర్విధో దీనో దరిద్ర' ఇత్యమరః. సత్వాపితః యాథార్థేన జ్ఞాపితః ద్విరదభావస్య గజత్వస్య విపర్యయః వైపరీత్యం యేషాం తేషాం - లులాయయానాం తరుణవనమహిషాణాం. ని. 'లులాయో మహిష' ఇత్యమరః. తేషాం కులం సమూహం పరివవార దురోధ. వృణోలేః కర్తరి లిట్. ౨౫. ఆకర్ణ్యేతి. అసహ్యోస్సోఘ మశక్యాత్. ప్రకృతివైరాదితి భావః. క్షీతిపస్య పాండోః హయస్య ఆరవానా కర్ణ్య కుపితా ధీర్యేషాం తే వనమహిషాః. విషాణం శృంగమితి జాత్యేకవచనం, తిరః తిర్యక్ వ్యాధూయ అంతికే సమీపే యే తరవః తేషు ఆమూలం శృంగాదిభాగవ ర్యంతం ఊణాన్నిచఘ్నుః నిఖాతవంతః. నిఘోర్వాత్ ఖనలేః కర్తరి లిట్. అథ తన్ని ఖాతం విషాణం పునః వ్యాక్రష్టముద్ధర్తుం చిరాదపి న శేకుః న శక్తవంతః. శోన్మలేః కర్తరి లిట్ 'నైవాత్తనీనమగవా క్రియతే మదాంధై' ఇతి భావః. ప్రహర్షిణీవృత్తం. జ్ఞో. 'హ్న జ్ఞా గస్త్ర దశయతి ప్రహర్షిణీయమ్' ఇతి లక్షణాత్. ౨౬. కురుతేతి. తతః హే వనమహిషాః. యూయం కులే యుష్మద్వంశే కూటనేన ఆదిమేన కృతాంతవాహనేన యమమహిషేణ సహైవ వాసం కురుత విదధ్వం. ఇత్సుక్తప్రకారేణ. ఆజ్ఞాప్యేవేతి శేషః. అతఏవ గమ్యోప్సేత్. మదేన ధూతం కంపితం విషాణమండల స్యాగ్రం యస్య తస్మిన్ మహిషాణామోఘే సమూహే మండలాగ్రం కరవాలం నిచఘాన మహిషానవధీదిత్యర్థః. వృత్తం వైతాళీయభేదమావచ్ఛందసికం. జ్ఞో. 'పర్యం తేర్వా తదైవ శేషమావచ్ఛందసికం సుధీభిరుక్తమ్' ఇతి లక్షణమ్. శేషం ఉక్తాదన్యుల్ల

మండలాగ్రే మహిషాశు నిచఖాన మండలాగ్రమ్. ౨౭. ప. తన్న చిత్ర
మవసీపతే స్తతశ్చంద్రహాసవతనం చకార యత్, పోషితేషు వనమధ్య
చర్యయా పుండరీకనివహేషు మీలనమ్. ౨౮. ప. గహనమస్త శరారు
మృగవ్రజంకృతవతాప్యమునాజవవాజినా, మమృగిరేహరయోమదశాలి

క్షణం తథా వైతాళీయదేవేత్యర్థః. ౨౭. తదితి. అవసీపతేః పాండోః చంద్రహా
సస్య ఖడ్గస్య పతనం ప్రవేశః కర్తృ - చంద్రస్య హాసః చంద్రికా తత్పతనమితిచ.
వనస్య అరణ్యస్య జలస్య చ మధ్యే చర్యయా జీవనేన పోషితేషు పుండరీకానాం
వ్యాఘ్రాణాం శ్వేతాంబుజానాం చ నివహేషు సమూహేషు. ని. 'వ్యాఘ్రేఽపి
పుండరీకో నాసితచ్ఛత్రే సతాంబుజే' ఇత్యమర్థః. మీలనం మృగిం ముకుళనం చ. ని.
'మృగిన్సంస్థా విమీలనమ్' ఇత్యమర్థః. చకారేతియత్ తన్న చిత్రం సర్వస్యస్వాభావికం
చేష్టితం నచిత్రాయేతి భావః. అత్ర చంద్రహాసవనపుండరీకమీలనశబ్దవాచ్యానాం ఖడ్గా
రణ్యవ్యాఘ్రమృగీనాం చంద్రికాజలకమలముకుళనానాం చ శ్వేషభిత్రికాభేదాధ్యవ
సాయమూలాతిశయోక్త్యా రాజ్ఞో వ్యాఘ్రవధస్యాపృకించిత్రురత్నేన లోకోత్తరమస్య
కార్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. యత్తు 'వనాని ఆసు సంతీతి వన్యః నద్యః
తాసాం పతి స్సముద్రః తత్సంబంధినశ్చంద్రస్య హాసః చంద్రికా' ఇతి వ్యాఖ్యాయ
'వసీపతివ్యతిక్తరాజసంబంధి చంద్రహాసవతనస్య పుండరీకమీలనకరణం చిత్రమ్' ఇతి
మూలాత్ బహిష్కృతం లిఖితవాన్మసింహః. తత్తస్యానాఘాతవ్యాకరణగంధస్య న
చోద్యాయ యతః 'తదస్యాస్త్యస్తిక్'. ఇతి మతుబద్ధే 'అత ఇనితసా' ఇతి ఇనిర్
త్యయే 'ఋన్నేభ్యో జీప్' ఇతి జీపి చ సతి వనిసీలేవరూపావత్త్వా ప్రకృతానుపపత్తిః
హతవృత్తత్వాఖ్యదోహపత్తిశ్చ స్యాత్. కించ అవసీపతేరితి వ్యస్తస్య సమస్తచంద్రవిశే
షణత్వే 'ఋగ్ధస్య రాజమాతంగ' ఇతి వదప్రయోగతాపత్తిరితి. రథోద్ధతావృత్తం.
స్థో. 'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగౌ' ఇతి లక్షణాత్. ౨౮. గహనమితి. గహనమ
రణ్యం. అస్తాః నిరస్తాః శరారుణాం ఘాతుకానాం మృగాణాం వ్యాఘ్రాదీనాం
వ్రజాః సమూహాః యస్తిక్ తథోక్తం కృతవతాపి జవేన యుక్తోవాజీ హయః
యస్య లేన అమునా మనుజపేన పాండునా గిరీశస్య హిమవతః దరీఘశేరత ఇతి
తథోక్తాః మదశాలినః హరయః సింహాః మమృగిరే అన్నిష్టాః మృగేః కర్మణి
లిట్. అత్ర 'దరీశయా మమృగిరే' ఇత్యుక్త్యా సింహా అపృస్తాద్భీతాః క్వచిద్దీనా
ఇతి శౌర్యోత్కర్షణః. అత్ర జవవాజీవ జవవాజీవివేకః. లేన గహనమివ గహనం
కామాదిభిద్దుర్గమం అంతఃకరణం కృతవతా అమునాపి మనోర్ధ్వం త్రస్య యోగాత్తకస్య

నోమనుజవేనగిరిశదరిశయాః. ౨౯. ప. విష్ణురఘోషమవకర్ణ్యవినిర్గతానాం హుం కుర్వతాం తరుణకేసరిణాం గుహాభ్యః, యా కేవలం ప్రథమ మాననఏవభవ్యై స్తాం పంచతాం స విదధే సకలేఽపిదేహే. ౩౦. గ. ఏవమశ్రాంతమృగయా పరిశ్రాంతమపరిమితస్వేదశీకర కోరకితఫాలమూలమాతేనిరే తమాశ్వానం తుహినగిరిదేశ్యానందనీయమందిమా నో మానససరోఽరవిందమకరందబిందుసంధోహ సౌరభపారదృశ్యా నోమాతరిశ్వానః. ౩౧. గ. తదనంతరమసౌ పరంతప స్సమంతతశ్శకుంతర జపేన అభ్యాసేన దర్యాం దహరాకాశే శయాః హరయః అంశవః సీలపీతాదయః మమ్యుగిర ఇత్యర్థాంతరప్రతీతేస్తు అభిధాయాః ప్రకృతార్థమాత్రనియంత్రణాల్ లక్షణాయాః ప్రసక్త్యభివాత్ ధ్వనిరేవ నార్థశేషః. ద్రుతవిలంబితంవృత్తం. ద్రుతవిలంబితమాహ నభౌ భరా వితి లక్షణాల్. ౨౯. విష్ణురేతి. విష్ణురఘోషం ధనుష్పంకారం అవకర్ణ్య శ్రుత్వా అతఏవ గుహాభ్యః వినిర్గతానాం హుంనామ శబ్దం కుర్వతాం తరుణానాం కేసరిణాం సింహానాం యా పంచతా విశాలతా మృతిశ్చ కేవలం ప్రాధాన్యేన ప్రథమం పూర్వంఆననే ముఖఏవ ఆసీత్ తాం పంచతాం సకలేఽపి దేహేభవ్యై బాణవిశేషైః సపాంశ్వాదధే చకార. సింహనవధీతిత్యర్థః. దధాతేః కర్తరి లిట్. ని. 'సంఖ్యాభేదే విశాలత్వే పంచతా మరణేఽపి చ' ఇతి విశ్వః. అత్రక్షేపభిత్తి కయా ఏకస్యా ఏవ పంచతాయాః అనేకాశ్రయకథనాదతిశయోక్త్యనుప్రాణితః పర్యాయాలంకారభేదః. ౩౦. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ అశ్రాంతయా నిరంతరయా మృగయయా మృగయావ్యసనేన పరిశ్రాంతమధికశ్రమయుక్తం అత ఏవ ఆపరిమితానాం స్వేదస్య శీకరాణాం బిందూనాం నికరైః సమూహైః కోరకితం వ్యాప్త మిత్యర్థః. తారకాదిత్వాదితచ్. ఫాలమూలం నిటిలభాగః యస్య తథోక్తం తం పాండుం తుహినగిరేః హిమవతః, దేశే భవాః దేశ్యాః 'తత్రభవ' ఇతి యల్. నందనీయః క్లాఘనీయః మందిమా మాంధ్యం యేషాం తే. పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్. మానసాఖ్యే సరసి యాన్యరవిందాని తేషాం మకరందసౌరభస్య పారం అంతం దృప్తవంతః పారదృశ్యానః మాతరిశ్వానః వాయవః ఆశ్వానం నిర్ద్రివమ్. నిరస్తశ్రమజలమితి యావత్. ఆతేనిరే కృతవంతః. తనోతేః కర్తరి లిట్. యత్తు 'తుహినగిరిదేశ్యైర్నిమవద్వాసిభిః ఆనందనీయః. మందిమా యేషాంతే' ఇతి నృసింహః, తదబోధాల్ పాంధోరతుహినగిరిదేశ్యత్వాల్. తేన తస్మాంధ్యస్య నందనీయత్వానాపత్తేః విశేషణద్వయేన మాంధ్యసౌరభ్యయారేవ ప్రతీత్యా తైత్వద్యోతనవిశేషణాభావప్రయుక్తమ్యానపదత్వాఖ్యదోషాపత్తేశ్చేతి. ౩౧. తదితి. తదనంతరం తస్మాల్ శ్రమాపనోదాదనంతరం పరం

వనిరంతరదిగంతరాదఖలమృగకుల శరణ్యాదుల్లవమానస్యకస్యచి
దనుష్లవన మందితజవన చమూరో శ్చమూరోస్సరణి మనుసరమాణ
స్తదీయ తనూయహ చిత్రదిందురుచినికరైరివ గగనముత్పతద్భిః ఖుర
రజోభి రనుమీయమాన తురగగతిద్ధూర మతిపపాత. 32. గ. తత్ర
తావత్క్వచన లతాగుల్మ పరిసరే సనరాధిపః పరికథితతరుణిమ ప్రథితక
శేబర మశిథిలరతిసుఖసనాథం హరిణమిథునం నయనవధస్యాతిథీచ
కార. 33. ప. తిగ్నేనబాణేన జఘాన తస్మిక్యుగ్మే నరాణామధిపః

శత్రుం తపతీతి పరంతపః. 'ద్విషత్పరయోస్తాపే' ఇతి ఖత్వాత్ప్రతి నుమ్. అసౌ
పాండుః శకుంతానాం పక్షిణాం రక్షైః నిరంతరాణి సాంద్రాణి దిశామంతరాణి
యస్మిక్ తస్మాత్. ని. 'శకుంతపక్షిశకుని' ఇత్యమరః. అఖిలానాం మృగాణాం కులశర
ణ్యాత్ నివాసజీవనదానాదినా రక్షకాత్. 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్. అరణ్యాత్
హిమవద్వనాత్ ఉత్ప్లవమానస్య ఉత్సుత్య ధావతః అనుప్లవనేన అనుధావనశ్రమేణే
త్యర్థః. మందిభూతౌ స్తంభితౌ జవచమ్వాః సేనాయాః ఊరూ యస్య తస్య కస్యచిత్
చమూరోః హరిణవిశేషస్య సరణిం మార్గం అనుసరమాణః సత్. తస్యేమాని తదీ
యాని యాని తనూరుహాణి లోమాని తత్సంబంధినాం చిత్రబిందూనాం శబలవర్ణలా
మసంస్థానవిశేషాణాం నికరైః పుంజై రివస్థితైః గగనముత్పతద్భిః. ఖురాణాం శఫానాం
సంబంధిభిః రజోభిః పార్వతీయధాతుధూళిభిః అనుమీయమానా తర్కమాణా తుర
గస్య గతిర్మనం యస్య తథోక్తస్య సుదూరమతిపపాత అతిక్రాంతవాత్. అతిశ్రా
ర్వాత్పతతే కర్తరి లిట్. 32. తత్రేతి. తత్ర సుదూరే. తావదితి వాక్యాలంకారే.
కస్మింశ్చిత్ లతాగుల్మస్య నికుంజస్య పరిసరే సమీపే స నరనాథః పాండుః పరికథి
తేన పరిపృశ్యమానేన తరుణిమ్నా యావనేన ప్రథితం ప్రసిద్ధం కశేబరం శరీరం
యస్య తథోక్తమ్. అశిథిలేన సాంద్రేణ రతిసుఖేన సనాథం సంగతం హరిణీ చ హరి
ణస్య తయోర్మిథునం ద్వంద్వం నయనవధస్య నేత్రమార్గస్య అతిథీచకార విషయా
కృతవాత్. హరిణద్వంద్వం దృష్టవానిత్యర్థః. 33. తిగ్నేనీతి. నరాణామధిపః పాం
డుః తస్మిక్ యుగ్మే హరిణమిథునే పుమాంసం మృగం తిగ్నేన తీక్ష్ణేన బాణేన జఘాన
హతవాత్. అసౌ బాణనిహతః వాతాయుః మృగః. ని. 'మృగే కురంగవాతాయుహ
రిణాః' ఇత్యమరః. జాతః ఆయుషః జీవితకాలస్య అంతస్సమాప్తిర్యస్య తథోక్తస్య
మహర్షేః కిందమనామధేయస్య ఆకారం స్వరూపం సహసా తత్క్షణమేవ ఆలంబే
స్వీకృతవాత్. యత్తు 'జాతారుంతమ్' ఇతి పాతాంతరం, తన్ములకృదభిమత లాటాను

వాతాయురాకార మసామహారే ద్వాతాయురంత స్సహసాలలంజే. 38.
గ. తతఃకృపామందమనాః కిందమనామధేయస్సందారితతనుస్యంద
మానదుధిరేణ మహారుషా కల్పరవికల్పమహారుషా తస్మిన్నహీభృతి
సంభోగసంభేదకమంభోజదృశాం దంభోళిమివ సహస్రాక్షశ్యావము
దస్రాక్షీత్. 39. గ. తదను తాపసశాపేన విరచితమనస్తాపేన తేనధర
ణీపతినా చతురంగంబలమివ సప్తాంగం రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత. 3౬. ప.
అష్టాంగయోగా నవతోఽస్య రాజ్ఞో మృష్టాన్న మాసీన్త్పదు కందమూ

ప్రాసాలంకారభంగాదుపేక్ష్యమ్. 38. తత ఇతి. తతః ఋష్యాకారస్వీకరణాంతరం
కిందమ ఇతి నామధేయం యస్య స ఋషిః. కృపయా కారుణ్యేన మందం శూన్యం
మనో యస్య తథోక్తస్యై నమ్యక్ దారితాయాః బాణవిపాటితాయాః తనోః శరీ
రాల్ స్యందమానం రుధిరం రక్తం యస్మిన్ తేన మహతా ఆరుషా వ్రజేన. ని. 'వ్ర
ణోఽస్త్రియామిర్షమరుః' ఇత్యమరః. రుషా శోపేన చ కల్పరవికల్పం ప్రళయార్క
తుల్యం మహాః తేజో యస్య తథోక్తస్యై తస్మిన్ మహీభృతి పాండో పర్వతేచ
అంభోజదృశాం స్త్రీణాం సంభోగస్య సురతస్య సమ్యగ్భోగస్య సుఖస్య చ సంభేదకం
నాశకం శాపమ్. సహస్రాక్షః దంభోళిం వజ్రమివ, ఉదస్రాక్షీత్ పాతితవాక్. సృజ
తేకర్తరి లుక్. 'యథా మిథునీభూయ క్షిడక్ త్వయా మూలితోఽహం, తథా త్వమపి
నిధువనాయ వధూమువగచ్ఛక్ మరిష్యసి' ఇతి శకాపేత్వర్థః. 39. తదన్విత. తదను
ఆనంతరం తాపసస్య కిందమస్య శాపేన విరచితః మనసి తాపః యస్య తేన భూపేన
పాండునా చత్వారి అంగాని హస్త్యశ్వరథపాదాతరూపాణి యస్య తథోక్తం బలమివ
సప్తఅంగాని స్వామ్యమాత్యసుహృతోక్తశరాస్త్రదుర్గబలరూపాణి యస్య తథోక్తం రా
జ్యమపి వ్యసృజ్యత. ఉభయమపి తత్కాజేత్వర్థః. సృజతే కర్తృణి లుక్. భోగమూలం
రాజ్యం రాజ్యమూలం బలం భోగప్రతిబంధే తాభ్యాం ప్రయోజనాభావాదితి భావః.
అత్ర బలరాజ్యయోః కేవలప్రకృతయోః త్యాగక్రియాన్వయితేన కేవలప్రకృతాన్వ
దస్త్యయోగితా భేదః. 'వర్ణ్యానామితరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా' ఇతి లక్ష
ణాల్. ఏవము త్తరత్రాసి. ప్రాయేణాత్రాయమలంకారః. 3౬. అష్టేతి. అష్టా ఆంగైరంతః
కరణాదిభిర్యే యోగాః తత్సాధ్యాః యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహరణ్యాన
ధారణసమాధయో యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః తానవతః-ఆస్య రాజ్ఞః పాండోః మృదుశో
మలం కందమూలం మృష్టం చద్రసోపేతం అన్నమాసీత్. వనస్య గర్భః మధ్యదేశః
కేళిసాధః అజని జాతః. జనే కర్తరి లుక్. దర్భః సింహాసనతాం జగాహే ప్రాప.

లమ్, గర్భోపనస్యాజని కేలిసాధో దర్శోఽపి సింహాసనతాంజగాహే.

32. గ. అహోనరపతి తావసయోస్సమానరూపఫలమిద మాచరితం.

33. తథాహి. ప. బాణశాప ప్రయోగాభ్యాం బాధితౌ తావుభావసి,

తపస్వితాం యతస్సద్యస్తాదృశీ ముపజగ్మతుః. 34. గ. క్రమాదతిపతి

తే చావరోధవధూజనానురోధగుణదాత్రే గణరాత్రే. ౪౦. ప. అపా

కరిష్యన్న నపత్యభావ మపత్యభావం భవనంకరిష్యన్, ఉవాచ దేవీము

చితం సపాండు రుపహ్వరే జాతుచిదూహదక్షః. ౪౧. ప. పరిపాలయ

సింహాసనమథూదిత్యర్థః. గాహతేః కర్తరి లిట్. దుర్లభసంసారసారేణ కిం రాజ్యేనేతి

జగుప్సయా తావసత్వం స్వీకృతవానిత్యర్థః. 32. అహో ఇతి. నరపతితావసయోః

పాండుకిందమయోః ఫలం బాణశాపప్రయోగజన్యం సమానరూపం అవిభిన్నాకృతి

సత్ ఆచరితం ఆవిర్భూతమ్. భావే క్తః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. ఇదముత్తరేణైక

వాక్యమ్ - తథాహి. 3౩. బాణేతి. తథాహి తావుభౌ పాండుకిందమా బాణప్రయో

గేణ శాపప్రయోగేణ చ. తాభ్యాం క్రమాఽత్ర న వివక్షితః. బాధితావసి విభిన్న

దుఃఖకారణావసీత్యర్థః. యతః కారణాత్ సద్యః తత్క్షణ ఏవ తాదృశీం రాజ్య

మృగరూపత్యాగపూర్వికాం తపస్వితాం మునిభావం శోచ్యత్వం చ. ని. 'తపస్వీ

తావసే శోచ్యే' ఇతి విశ్వః. ఉపజగ్మతుః ప్రాప్తవంతే. అత ఆశ్చర్యమితి పూర్వేణా

న్వయః. కారణభేదేఽపి కార్యేక్యాదాశ్చర్యమితి భావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్య

లింగమలంకారః. వృత్తమానుష్టుభభేదః. 34. క్రమాదితి. కించేతి చార్థః. అవరోధవ

ధూజనస్య అంతఃపురస్త్రీజనస్య అనురోధోఽనుసరణం స ఏవ గుణః తస్య దాత్రే శస్త్ర

భేదే లవిత్రాఘ్నే. ని 'దాత్రం లవిత్రమ్' ఇత్యమరః. సంభోగరహిత ఇతి యావత్.

గణరాత్రే రాత్రిసమూహే క్రమాదతిపతితే అతిక్రాంతే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్. ని.

'గణరాత్రం నిశా బహ్వర్ణి' ఇత్యమరః. ౪౦. అపాకరిష్యన్నీతి. జాతుచిత్ కదాచిత్

ఉహదక్షః ఉపాయచింతనే దక్షః సమర్థః స పాండుః. న విద్యతే ఆపత్యం యస్య

సోఽనపత్యః తస్య భావః తం ఆపుత్రత్వం అపాకరిష్యన్ నిరసితుమిచ్ఛన్ సత్.

ఆత్మన ఇతి శేషః. భువనం మర్త్యలోకం చ న విద్యతే పత్యభావః యస్య తథోక్తం

కరిష్యన్. సపతికం కర్తమిచ్ఛన్ సన్నిత్యర్థః. ఉపహ్వరే ఏకాంతే దేవీం కుంతీం ఉచి

తమువాచ. పుత్రసంపాదనాయ దేవ్యా సహ ఆలోచితవా నిత్యర్థః. అ. సప్తభిః స్తోత్రై

రుక్తి ప్రకారమేవాహ—పరిపాలయత ఇతి. మహీం పరిపాలయతోఽపి మే మమ

తనూజదుర్గతేః పుత్రదారిద్ర్యాద్దేహిః పరిపూర్తిః మనోరథపరిపూర్ణత్వం నాస్తి. హి

తోఽపి మే మహీం పరిపూర్తిర్న తనూజదుర్గతే, ప్రజయా హి మనుష్య
ఇత్యసాప్రథతే హి శ్రుతి వర్ణపద్ధతిః. ౪౨. ప. గాత్రం న కేవల మశేషబు
ధోపలాల్యం గోత్రంచ తత్రభవతః కుముదైకబంధోః, ఆపాండువర్తత
ఇతిస్ఫుటమద్య మన్యే యస్తాత్ప్రజాం నలభసే యదువీరకన్యే. ౪౩.
ప. నహ్యతీవ విధిరవ్యసూతానాం నహ్యతే ఫలమితి శ్రుతిసిద్ధేః, జీవతో
మమ యథాహవసాధ్యో మిలతోఽపి న తథా పరలోకః. ౪౪. ప.
అహం కిమంబా కిమభీష్టతాహదే తవేతి మాతుద్ధరి తాతపృచ్ఛయా,

యస్తాత్కారణాత్. మనుష్యః ప్రజయా సంతత్యా పూర్ణోహి ఇతి ఉక్తార్థికా అసౌ
శ్రుతివర్ణనాం వేదాక్షరాణాం పద్ధతిః పక్షిః. 'ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణః'
ఇత్యేవమయాపా ప్రథతే ప్రసిద్ధత్యేన వర్తతే. నిరవత్యస్య నిష్ఫలం సర్వమితి భావః.
వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. వృత్తం వైతాళీయమ్. శ్లో. 'షడ్విషమేఽష్టా
సమే కలాః తాశ్చ సమే స్యుర్రోని నిరంతరాః, న సమాత్ర పరాక్రితా కలా
వైతాళీయంఽతే రతా గురుః' ఇతి లక్షణాత్. ౪౨. గాత్రమితి. తత్రభవతః పూజ్యశ్చ
కుముదైకబంధోశ్చంద్రస్య సంబంధి ఆశేషైః బుధైః దేవైర్విద్యద్భిశ్చ ఉపలాల్యం
క్లాఘనీయమ్. ఏకత్రాస్వాద్యత్యేన అన్యత్ర పావనత్యేన చేతి భావః. గాత్రం కేవలం
శరీరమేకమేవ ఆనమంతాత్పాండు శ్వేతం వర్తత ఇతి న మన్యే. కింతు గోత్రం
చంద్రమశోఽపి ఆపాండు పాండురాజవర్యంతం వర్తత ఇతి అద్య స్ఫుటం మన్యే.
కుత ఏతదత ఆహ—యస్తాదితి. యస్తాత్కారణాత్ హేయదువీరకన్యే కుంతి త్వం
ప్రజాం సంతతిం న లభసే న ప్రాప్నోషి. అత్ర చంద్రవంశస్య పాండురాజవర్యంత
సితిరూపవాక్యార్థం ప్రతి పుత్రాలాభరూపోత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్ వాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగమ్. ౪౩. న పీతి. విధిః కర్తృ శ్రోతస్తార్థాత్కమ్. ని. 'విధిర్వి
ధానే దైవేఽపి' ఇత్యమరః. అనుతానామపుత్రాణాం ఫలం స్వర్గాదిరూపం అతీవ భృశం
న నహ్యతే న ఘటయతి. ఇతి ఏవం శ్రుతో వేదే సిద్ధిర్హేతోః. జీవతో మమ పర
లోకః శత్రుజనః ఆహవేన యుద్ధేన సాధ్యః యథా భవతి తథా మిలతః మ్రియ
మాణస్యాపి మమ పరలోకః స్వర్గాదిః శత్రుజనశ్చ ఆహవేన జ్యోతిష్టోమాదియజ్ఞేన
యుద్ధేన చ సాధ్యో న భవతి. 'జాతపుత్రః కృష్ణకేశోన్మినాదధిత' ఇత్యాదినా సపుత్ర
నైవ వైతానకర్తృణ్యపద్ధికారశ్రవణాదిభావః. ని. 'ఆహవస్సంగరే యజ్ఞే ఆహ్వా
నేఽపి' ఇతి విశ్వేః. అత్రాపి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. స్వాగతావృత్తమ్.
శ్లో. 'స్వాగతేతి రసభాగురుయుగ్మ' ఇతి లక్షణాత్. ౪౪. ఆహమితి. హే అర్థక

ప్రలోభతుల్యం ప్రవదంతమర్భకం ముదాహసన్ జిఘ్రితిమూర్ఛి
పుణ్యభాక్. ౪౫. ప. నింద్యతే పితృభిస్తప్తైర్నిరపత్యధసఃపుమాన్,
అధ్యసీనై రతిశ్రాంతైరవకేశీవ పాదపః. ౪౬. ప. కదాపి తాతశబ్దస్య
కల్పభూమిరుహామివ, నార్థిభవితు మర్హామి నరవాహనసన్నిభః. ౪౭.
ప. కింభోగవైభవ యశఃక్షీతిజీవితాద్వై రంభోరుహాక్షి నియమైరస

తవ ఆభీష్టతాయాః ప్రేక్ష్యః పదే స్థానే ఆహం కిమ్. ఉత అంబా మాతా కిమ్. త్వత్ప్రే
మపాత్రం ఆహం వా మాతా వేత్సర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారయా మాతూః ధురి అగ్రే
తాతస్య పృచ్ఛయా ప్రశ్నేన ప్రలోభేన కరగతేన ఫలాదినా తుల్యం తత్తారతమ్యం
యథా తథేత్సర్థః. ప్రవదంతం త్వమేవాభీష్టతాపదం మాతేవేత్సన్యతరద్భావమాణం
అర్భకం శిశుం ముదా హర్షేణ హసన్ సత్ పుణ్యభాక్ భాగ్యవాన్పురుషః మూర్ఛి
జిఘ్రితి. అభాగ్యానాం పుత్రమూర్ఛాఘ్రాణస్య అతిదుర్లభత్వాదితి భావః. వంశశ్శవృ
త్తమ్. ౪౫. నింద్యత ఇతి. నిర్గతం అపత్యమేవ ధనం యస్య సోఽపుత్రః పుమాన్
తస్యై లుప్తపిండోదకక్రియతయా దుఃఖితైః పితృభిః పూర్వైః ఆవకేళి నిష్ఫలః పా
దపః పృక్షః అతిశ్రాంతైరధ్యసీనైః పథికైరివ నింద్యతే. నిందతేః కర్త్తృణి లట్. 'ఏష
వా అన్యతో యః పుత్రీ' ఇతి శ్రుతేః. ఆపుత్రస్య పితృబుణాపాకరణా యోగాదితి
భావః. యుగ్మవిపులనామానుష్టుభం వృత్తమ్—శ్లో. 'యస్యాం లస్యప్రయుక్తే స్యా
త్సాయుగ్మవిపులా మతా' ఇతి లక్షణాత్. అస్య చ వక్త్రవిశేషత్వాత్—'వక్త్రన్నా
ద్యాన్నసో స్యాతామర్థోర్లోఽనుష్టుభిభ్యాతమ్' ఇతీతరత్ర తల్లక్షణం బోధ్యమ్. ౪౬.
కదేతి. నరవాహనేన కుబేరేణ సన్నిభః తుల్యః అహం తాతేతిశబ్దస్య జనకవాచకస్య
కల్పభూమిరుహం కల్పవృక్షాణామివ అర్థిభవతుం వాచ్ఛీభవతుం అర్థి యాచతో భవతుం
చ కదాపి నార్హామి నోచితః. అలో ధనాధ్యస్య యాచ్ఛాయా ఇవ ఆపుత్రస్య తాతే
తి వ్యవహారస్యాప్యయోగాదిత్సర్థః. యత్తు 'ఆపుత్రస్య స్వరాభావేన తత్రత్యకల్పవృ
క్షప్రార్థనా దుర్లభా' ఇతి, యదపి 'కుబేరవద్విద్యమానమైర్వర్యం పుత్రాభావాన్నిష్ఫ
లమ్' ఇతి నృసింహః, తదుభయమప్యనాదరణీయమ్. నరవాహనసన్నిభ ఇతి సాదృశ్యో
పయోగినో విశేషణస్య వైయర్థ్యాపత్తేః. ఉత్తరశ్లోకేన పానరుక్త్యాపత్తేశ్చేతి. ౪౭.
కిమితి. భోగః స్రక్చందనవనితాద్యనుభవః, వైభవం ఐశ్వర్యమ్, యశః దానపాలన
క్షాత్రజన్యా కీర్తిః, క్షీతిః భూః, రాజ్యమితి యావత్. జీవితం. ప్రాణధారణం, ఏతా
న్యాద్యాని యేషాం తైరర్హైః శాపస్య కిందమదత్తస్య అతిరేకః అతిశయః స ఏవ దవ
పావకః దావాగ్నిః తస్మిన్ శేత ఇతి కాయినః. తాచ్ఛీలితో జినిః. మే మమ కిం

మైస్త్వమేవ, శాపాతిరేక దవపావకశాయినో మే తాపాపనోదవిధయే తనయం ప్రసూప్య. ర౮. గ. ఇత్యసంఖోచతశ్శ్చోచతః పత్యురగ్రభువి సమగ్రమందాక్ష రమణీయం మందాక్షరమణీయంత్రిత మిదంవచనం పృథాపి కథయామాస. ర౯. రాజ్ క పురాఖిలు పితామమ పితామహ సమానస్య నిశాంతమధివసతః కృశాం తనులతాం తపసావహతోఽపి దిశాంతతిషు నిశాంతరవికాంతి భృశాంతరంగాంగరుచాం తరంగవరంప రాం తరలయితురశాంతమనసోమునే రుపాంతపరిచరణాయ మామను శాసితశైశవరాజ్యామపి నియోజ్యామకరోత్. ౧౦. ప. తతోనిదేశాత్స మయేషులబ్ధం మయా మహాయత్నజుషా మహర్షేః, ఆ రామవల్లీ రవహా

కార్యమితి శేషః. తాదృగ్విధస్య మే తాపస్య ఆపనోదనవిధయే నిరాసాయ హే ఆం భోరుహాక్షీ, త్వమేవ అనఘైః భర్తృనుజ్ఞాతల్వేన నిర్దోషైః నియమైః తనయం ప్రసూప్య జనయే. సువలేః ప్రార్థనాయాం లోట. పుత్రసంపాదకభోగస్య కాపేనాపేత త్యాదితి భావః. ర౮. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఆసంఖోచం నిర్లజ్జం యథా తథా శోచతః దుఃఖాయమానస్య పత్యురగ్రభువి సమగ్రేణ మహతా మందాక్షేణ లజ్జయా రమణీయాః మనోజ్ఞాః మందాః పరిమితాః ఆక్షరాణి మణయ ఇవ తైర్యంత్రితం సం ఘటితం ఇదం వక్ష్యమాణం వచనం పృథా కుంత్యసి కథయామాస ఉక్తవతీ. కథయతేః లిటి ఆమాదేశే ఆస్తేరసప్రయోగః. ర౯. రాజన్నితి. హే రాజ్. ని. 'నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖలు' ఇత్యమరః. పురా కన్యాత్వదశాయాం మమ పితా కుంతిభోజః నిశాంతమధివసతః స్వగృహే వర్తమానస్య. 'ఉపాసన్యాభ్యాజ్య సః' ఇతి కర్తృత్వమ్. పితామహేనబ్రహ్మణా సమానస్య తపసా కృచ్ఛించాంద్రాయణాదినా కృశాం తనుల్లలేవ తాం వహతోఽపి తపఃకృశస్యాపీత్యర్థః. దిశాం ప్రాచ్యాదీనాం తతో సమూహే నిశాంతరవేర్పాలసూర్యస్య కాంతీనాం భృశమంతరంగాణాం ఆప్తా నామ్. తత్తుల్యానామిత్యర్థః. అంగరుచాం దేహప్రభాణాం తరంగవరంపరాం తరళ యితుః ప్రసారకస్య ఆశాంతం క్రుద్ధం మనో యస్య తస్య మునేద్దుర్వాససః ఉపాంతే సన్నిధౌ పరిచరణాయ శుశ్రూషణాయ అనుశాసితం శైశవం బాల్యమేవ రాజ్యం యయా తాం తథోక్తామ్. బాల్యాత్పరిచరణాశక్తామపీత్యర్థః. మాం నియోజ్యాం పరి చారికామకరోత్. మహతాం సేవాయా దుర్లభత్వాదవిచార్య కులవయస్సేవాదికమ వశ్యం లేషాం సేవనీయత్వాదితి భావః. ౧౦. తత ఇతి. తతః సమయేషు స్నానాద్యవ సరేషు - నియోగాక్ జలానయ సాద్యాజ్ఞాప్యాక్ లబ్ధం ప్రాప్తం-మహాంతం యత్నం

యతస్య భూవల్లిమేవ ప్రతిపాల్యతస్థే శిరః ప యథాయథానేవన
 యత్నజ్జనా నిదాభుతోయేన నిషిక్తమంగకిమ్, తథాతథావర్తత తాప
 సాంతికే మహావికాసా మమభక్తివల్లరీ శిరః ప తపస్వినస్తస్యతపః
 కృశస్య సరూపతామాఘ బుచాశ్రయభిః, శినేదినే మే దయనీయ
 ర్ముగైర్యశేషై రేతికార్యమపే శి స సంపాదనేనసమిధా
 మభివేకవాగ్ మభ్యర్చనాసుమనసామప తాపనేంద్రః, మయ్యేవశిష్య
 జనతా ముగ్ధాం వితన్వంతే వసంతవ శిశవః - చకార శిరః ప
 ఏకాం సమాం తత్రవసన్కుదాచి దేకాం స మాం పార్శ్వగతామపే
 త్య, సమూహవృత్త్యా సహజాననా ద్రాం సమాపయామాస తపోధ

జుషత ఇతి తపోక్తయా మయా ఆరామవల్లీ పుష్పంతాః సహాయ - తస్య మహారేః
 దుర్వాసస భూరేవ వల్లీ తా ప్రతిపాల్య నిరీక్ష్య తస్థే స్థితం - తిష్ఠతేర్భావేలిట్ -
 బాహుచిత పుష్పావచయంవిహాయ తన్నియో గానుదపా యమిశ్యర్థః-యత్తు 'నియో
 గాదితి'పంచమ్యతపారేభ్ర మేణ 'నియోగావనన్ధావాక్యాదితి' నృసింహః-తత్తుచ్చం -
 'లఙ్కామితి'తుమున్నశస్యకర్తాకాంతయా సాంత్యత్వదోషావత్యే శిరః యథే
 మమ అంగమేవ అంగకం శరీరం నేవనయత్నాత్ మనసేవానగూలవ్యాపారాత్ జన్త
 యస్య తేన-నిదాభుతోయేన మజలేనయథాయథా రిషిత్తం అభిషిక్తం-తథా తథామహా
 నివికాసః పృథ్విర్యస్యాస్సా-మమభక్తిరేవవల్లరీ పుష్పంతా-తాపసస్యదుర్వాససః అంతికే
 సన్నిధౌ అవర్తత ప్రపృథ్వాభూత్-రూపకాలం రిః శిరః తపస్వినఇతి తపసాకృశస్య
 తపస్వినోదుర్వాససః సరూపతాం సాగూప్యం ఆపుమివేత్యుత్ప్రేక్ష-ఆశ్రయద్భిః సేవ
 మ్నాః-దయనీయం గానుగ్యాస్యపం రూపం ఆకృతిర్యేషాంతైః - కృభూతై తియా
 వల్ - అపేక్షారగైరవయజైరతికర్ష్యం ఆపేక్షాప్రపం ఆవన్నతేర్భావేలిట్
 ౧౩ ఆపాదనేనేని తాపనేంద్రా దుర్వాసాః సమిధా మింధనానాం అభిషేకిస్యవా
 రాంజలానాం అభ్యర్చనాసుమనసాం దేవపూజా కుసుమానామః త్రయాణామాపా
 దనేన సంపాదనేనహేతునా అమితామనేకాం శిష్యజనతాం శిష్యభావం మయ్యే
 వ నితన్వత్ విస్తారయత్ సత్ ఏకదైవశిష్యత్రియకృత్యసంపాదనాదితిభావః అంతే
 సమీపే మనసీతీయావత్ వసంతం వర్తమానమ్ శిష్యచుపేతచ కోపం అపాచకారి
 దూరీకృతవాత్ ప్రసన్నోఽభూదిత్సర్థః ని 'జాత్రాలేవాసినాశిష్య' ఇత్యమరః
 ౧౪ తస్యశిమతఆవా-ఏకామితి స తపోధనేంద్రః దుర్వాసాః - తత్రగృహారామే
 ఏకాంసమాం వత్సరం ని 'హయినోస్త్రీశర్కరమా' ఇత్యమరః - వనన్ సన్ కదా
 చిత్ పార్శ్వగతాం నికటస్థితాం - ఏకాం పాదనరహితాం మాం సమీక్ష్య - సమా

నేంద్రః ౫౫ గ వత్సేభవత్సేనా సంప్రదాయేన సంప్రతిభృతం ప్రసీ
దామితి వ్యాఖ్యాత్య సముని సనుకింపితచేశా నుహ్యావత్సర్గ ముష్టి
తార్థ సమ్మతపన సరతంత్రం కమప వంత్రముపాదితీన్ ౫౬ ప అపి
క్రుధామావసతేరముష్టాన్త గ్వా గురుత్వం వరమంత్రలాభే, అపుష్ప
వశ్యావ మే దశాయామామోగ్యరోఽగ్నిమావింసీన్ ౫౭
గ అధునా తస్య ప్రభావేన శతమఖ ముగ్రాసు నిఖలాసు లేఖలేఖా
సు యేయేహం త్ర్యస్తేతే గహసి ధ్యానమాత్రసాధ్యసాన్ని ధ్యాస్యసి
స్వానురూపగుణ విధనానాత్మభవాన్తయి వికింకునుకింపాస్సంపాదయి

భేర్యోగస్య పృత్య ఆభ్యాసేన సవామానముద్రా వాచంయమత్వప్రతం సమావయా
మాస ఆవసరవాక్ - స్వయమచ్యక్త్వా మామువాచేత్యర్థః ౫౫ వత్సేఇని హేవత్సే
పుత్రి కుంటి భవత్యాః సేవాసంప్రదాయేన శుశ్రూషాధినా-సంప్రతీదానీం భృశం
ప్రసీదామిప్రసన్నోఽస్మి-ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాఖ్యాత్య ఉక్త్వా అనుకంఠితం కృపా
న్వితంచేతః వనోయస్య తథోక్తస్స గునిర్దుర్వాసాః మహ్యం ఆశ్చర్యం భృశం ఆభీష్టితస్య
కామితార్థస్య ఆపావసే సంఘటనే పరతంత్రం ఆయత్తం-సమర్థమితి యావత్ - కమపి
అనిర్వాచ్యం- 'గురుం ప్రకాశయేద్ధీమాన్న తుమంత్రం ప్రకాశయేది'తి మంత్రనామాప్ర
కాశనస్తరణాత్ - మంత్రముపాదిత్యుక్ ఉపదిష్టవాక్ - దిశతేః కర్తరిలుజ్. ౫౬.
ఆపీతి క్రుధాం కోపానాం ఆవసలేన్నవాసభూతాదః, అముష్టాద్దుర్వాససః - వరభూ
తస్యమంత్రస్య భేసని - గురుత్వమాచార్యత్వం మత్వా స్థిత్యా - క్రుధస్యగురుత్వా
స్తరణాత్ - క్రుధేఽగ్ని శుశ్రూషాతిశయేన ప్రసాదసంపాదనాత్ - ఆత్మనిగురుత్వం
శ్రేష్ఠ్యంవా మత్వా మే మను అపుష్పవత్సాం పుష్పరహితాయామ, అరజోవత్సా
మపీతిచ దశ యావ వస్థాయాంబాల్యేచ - ఆరవివ నిరోధాభాసాంకారః - ఆమో
దధారః పశుశాలశయః సంతోషాతిశయశ్చ - ఆధికం ఆవిరాసీత్ ని 'ఆమోదో
గంధహర్షయో'తివిశ్వః ౫౭ అధునాశదానీం శతమఖః ఇంద్రముఖం ఆదిర్యా
సాంతాసు అఖలాసు లేఖానాందేవానాంలేఖాసు పజ్జ్ఞీషు యేయే పరాధ్యాః గుణ
వత్తరాః తే వక్ష్యమాణాఇంద్రాగయః తస్యమన్యుపదిష్టమంత్రస్య ప్రభావేనసామర్థ్యేన
రవాసి కృతంకాశం సాన్నిధ్యం సమీపస్థితిర్యేషాంతే తథోక్తాః - ధ్యానమాత్రసాధ్య
సాన్నిధ్యా ఇతిపాఠాంతరం - ఏకసంఠి అనుకంపాయుపాంతే తథోక్తాశ్చ సంతః
స్వస్య ప్రత్యేకమాత్మనః ఆనుగుణః అనురూపగుణానాం శౌర్యధైర్యాదీనాం గణస్యసం
ఘస్య విభవస్సమృద్ధిర్యేషాంతానాత్మభవాత్ పుత్రా మయిసంపాదయిష్యంతి తన

వ్యంతి. ౫౮. ప. ఇతి నృపాయ కృపాయతచేతనే యదుసుతా ముని
 నేతు రనుగ్రహం, అదశనవ్రణ పీడమహర్షతే రభిదధే రతిసంగమనం
 వినా. ౫౯. ప. ఇతివచనమయీం సుధాంకిరంతీం యదునృపతేస్తన
 యాం ప్రశంసమానః, పతిరనుమనుతే స్త పారభాణాం ప్రకృతమహో
 త్సవపారదర్శనాయ. ౬౦. తదనంతరమ్. ప. ధర్మాత్పాప యుధిష్ఠిరం పవ
 నతో భీమంచ భీమంద్విపాం జిహ్వాద్విష్ణుమతీవ ధృష్టుమనఘా కుంతీమునే
 ర్విద్యయా, అన్యా సాపి తయైవ తత్ర నకులం రూపాస్పదం గీష్పతేస్స

యివ్యంతి. ౫౮. ఇతీతి. ఇతిఉక్తప్రకారేణ కృపయా ఆయతం సాంద్రంచేతః యస్య
 తస్య - మునీనాం నేతుర్నాయకస్య దుర్వాససః అనుగ్రహం వరమంత్రదానరూపం
 ప్రసాదం - యదుసుతాకుంతీనృపాయపాండవే అహర్షతే సూర్యసంబంధి నవిద్యతే
 దశనవ్రణానాం దంతక్షతానాం పీడా దుఃఖాయస్త్రితత్ చార్యరతత్వాదిలిభావః -
 రతేసురతస్య సంగమనం ప్రావణంవినా అభిదధే కథయామాస తదితరత్సర్వమనాచే
 త్యర్థః - తస్యోకత్రయనిద్యత్వా దిలిభావః - కుంతీమంత్రపరీక్షణాయ సూర్యమా
 చూచయ బాల్యేనేనోపభుక్తేతి భారతకథా త్రానుసంధేయా - ద్రుతవిలంబితవృత్తం.
 ౫౯. ఇతీతి. ఇతిఉక్తప్రకారాం వచనమయీం వాగ్రూపాం సుధామమృతం కిరం
 తీం సించంతీం యదునృపతేస్తనయాం కుంతీం ప్రశంసమానః జ్ఞాఘమానః పారవా
 ణాంపతిపాండుః - ప్రకృతస్యనుహోత్సవస్య వరమంత్రలాభరూపస్య యత్పార
 మంతః పుత్రసంపాదనరూపః తస్యదర్శనాయఅనుమనుతేస్త - 'పుత్రానుత్పాదయదే
 వేభ్య' ఇత్యనుజ్ఞాతవానిత్యర్థః - పుష్పితాగ్రావృత్తం. శ్లో. 'అయుజినయుగరేఫతోయ
 కారోయుజినజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్ర' ఇతిలక్షణాత్. ౬౦. తదనంతరమిత్యుక్తరేణ
 సంభవ్యతే - ధర్మాదిలి. తదనంతరం పాండవమత్యనంతరం అనఘాభర్తృనుజ్ఞానాన్ని
 దోషా కుంతీ-మునేర్విద్యయా తదపదిష్టమంత్రప్రభావేనేత్యర్థః - ధర్మాత్ యమాత్
 యుధిష్ఠిరం ధర్మరాజం ప్రాప జనయామానేత్యర్థః - పవనతః వాయోః ద్విపాంశత్రా
 నాం భీమం భయంకరం భీమం ప్రాప - జష్టోంద్రాత్ ఆతీవధృష్టం అత్యంతధీరం జిహ్వు
 మర్జునం ప్రాప. ని. 'జిహ్విరింద్రే ర్జునేజైత్ర' ఇతివిశ్వః - అన్యా సా ద్వితీయా మాద్ర్యసి
 తయా కుంతులపదిష్ట మునివిద్యయైవ తత్ర తస్మిన్నేవకాలే - కాకాక్షీన్యాయేన వివ
 కారస్యాత్రాసి సంబంధః - నానత్యయో ర్జ్వినోః. ని. 'నానత్యావ్యసౌదస్త్రా' విత్యమరః -
 అంతికాత్ సమీపాత్ తత్సాంగత్యాదిలియావత్ - రూపస్య సౌందర్యస్య ఆస్పదంస్థానం
 నకులం. గీష్పతేః సచ్చాత్రంతుల్యం - బుద్ధ్యేతిశేషః - సహదేవమపి అజనయత్ - యత్తు

చ్చాత్రం సహదేవమవ్యజనయన్నా సత్యయోరంతికాత్. ౬౧. ప. తదను
వాసవనందనసంభృతా స్స పటుగీతిరవప్రమదాళయః, సుమనసస్తు
యథోచితమాచరన్నివతనం ఘోవి నృత్యవిధిం దివి. ౬౨. ప. జన్తోత్సవో
మహానేహం జలమత్యచ్ఛ మావహన్, విద్యామనన్యసామాన్యాం
ప్రీడాం కుంభభవోఽనయత్. ౬౩. ప. స్వస్యచక్రగతిం సఖ్యస్వస్య
మప్యశ్రితాశ్చ, జవాత్ప్రదక్షిణ జ్వాలా జజ్వలు ర్యజ్వసావకాః.
౬౪. ప. సామోదో ధీ మసంభూతిసంభృతాశౌచవత్తయా, సంకుచన్నివ

మునేః కుంతీమంత్రచతుష్టయంలేభే-తత్రమంత్రత్రయేణ స్వయంపుత్రత్రయంప్రాప-
మాద్రీచ తదుపదిష్టేన చతుర్థేన పుత్రద్వయం ప్రాపేతిన్యసింహః-తత్తు దుష్పాండిత్య
విజృంభితమేవ. మహాభారతవిరుద్ధత్వాత్-మునేర్విద్యయా తయైవేతి మూలాసంగతేః.
వరరూపస్య మంత్రస్యేతి స్వలేఖనవిరోధాచ్చ-కించబాల్యేపి కేనఃర్జితాద్వదనాత్ప్రకృత
న్యూనతాయా దుర్వారతావత్తేచ్ఛేతి-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం. శ్లో. 'సూర్యాత్కైర్నిర్వస
జాస్తతాస్సగురవ శ్శార్దూలవిక్రీడిత' మితిలక్షణాత్. ౬౧. తదనితి. తదను యుద్ధిష్ఠిరాది
జన్మానంతరం-వాసవస్యఇంద్రస్య నందనే హర్షణే నిషయే నందనవనేచ సంభృతాః ని
యుక్తాః సంపాదితాశ్చ-పటుగీతిరవేణ మనోహరగానేనసహితానాం ప్రమదానామప్ప
రసాం ఆళయఃపద్మయః యేహంలే పటుగీతిసదృశఝంకారసహితప్రకృష్టమదభృం
గాశ్చ-సుమనసః దేవాః పుష్పాణిచ-యథోచితం స్వస్వార్థం క్రమేణ దివి స్వగ్నేతు నృత్య
విధిం నాట్యమాచరన్ కృతవంతః - భువితునివతనమాచరన్. ని. 'సుమనామాలతీపుష్ప
పండితేషుసురేఽచే' తివిశ్వః. 'స్త్రియస్సుమనసఃపుష్ప'మితి పుష్పవాచిత్యేస్త్రీలింగతా-
అత్ర కేవల ప్రకృతాస్పదః క్షేపాలంకారః. పాదక్రమానుసరణే యథాసంఖ్యాలంకా
రశ్చ. ద్వయోన్మంసృష్టిః. ౬౨. జన్తోత్సవఇతి. ఏహం యుద్ధిష్ఠిరాదీనాం మహాన్ జన్తో
త్సవః జలమత్యచ్ఛమావహన్ కుర్యన్-అన్యేషామసామాన్యాం అసాధారణీమనన్యసా
మాన్యాం కుంభభవోఽగస్త్యస్య విద్యాం సోద్దయేన జలనిర్మలీకరణాత్ప్రీతాం ప్రీతాంల
జ్జామనయోగమయామాస-ఆనన్యసాధారణ్యభంగాదితిభావః-నయలేః దుపదిత్వాద్వి
కర్తృకత్వం. ౬౩. స్వస్యేతి. యజ్ఞనాం యాగవతాం పావకాః లేతాగ్నయః స్వస్యస
ఖ్యః వాయోఃచక్రగతిం వర్తులగమనం - స్వయమపి ఆశ్రితాశ్చవేత్సుప్రేక్షా-జవాల్
వేగాల్ ప్రదక్షిణజ్వాలాః సవ్యఃఖాస్సంతః జజ్వలుః జ్వలంతిష్ఠ - జ్వలతేఃకర్తరిలిట్.
౬౪. సామోదఇతి. సామోదస్యహర్షస్సగంధశ్చ-సమిరః వాయుః భీమస్య పుత్రస్య
సంభూత్యా ఉత్పత్త్యాసంభృతం జాతమాశౌచంతస్త్రితద్వాక్ తస్యభావస్తతాతయా

సంస్పర్శే సమీరో మందమావవా. ౬౫. ప. కన్యకాత్వేఽపి మయ్యేషా
కాముకీతిస్తరన్నివ, ప్రసూతిదివసం కుంత్యాః ప్రాదిద్యుతదహస్కరః.
౬౬. ప. పుష్పాత్ప్రేగేవ సుఖవే పుత్రమేషేతి వీరుధః, ఫలేగ్రహయ
ఏవాసన్ప్రసూనాత్ప్రకృప్తథావనే. ౬౭. గ. తదనుగుణగజైరభంగు
రశుభంయుతా వికాససమయే సమయే. ౬౮. ప. ప్రజాధిపాఽసా ప్రథ
మం యుధిష్ఠిరే సుతేషు తేజస్విషు తేషు పంచసు, ప్రభాకరే పంచతపాభి
వోన్నతే ప్రపాతయామాస విలోచనద్వయం. ౬౯. ప. తపస్వినీనాం

హేతునా-సంస్పర్శే వరేషాం స్వర్ణసవిషయే-సంకుచక్-లజ్జమానఇవేత్యుత్పేక్షా-మందం
శబ్దైః ఆవవోవాతిస్త-వాలేక ర్తరిలిట్. ౬౫. కన్యకాత్వవితి. ఏషా కుంతీ కన్యకాత్వే
అమాధత్వదకాయామపి మయివిషయే కాముకీఆభూత్-ఇతి ఉక్తప్రకారస్యవృత్తాంత
స్యేతిశేషః-స్తరన్ని వేత్యుత్పేక్షా-ఆహస్కరస్సూర్యః ప్రసూతిదివసం ప్రసవదినం ప్రక
ర్షేణ ప్రాదిద్యుతత్ ప్రకాశయామాస-రవిరపి ప్రకృష్టప్రకాశోఽభూదిత్యర్థః-ఇన్యం
తాత్ ద్యుతేర్లజ్జ - జిశ్రద్రుస్తుభ్యః కర్తరిచజీతిచజే - ద్యుతిస్వాప్యస్యం ప్రసారణ
మిత్యభ్యసస్య సంప్రసారణం. ౬౬. పుష్పాదితి. ఏషాకుంతీ పుష్పాల్ ఋతోః కసు
మాచ్చ ప్రాక్ పూర్వమేవ-పుత్రం కర్ణం సుఖవే జనయామాస-ఇతిమత్వేతిశేషః - అత
ఏవగమ్యోత్పేక్షా - పృథాయావనే కుంత్యాః వాసారణ్యే-వీరుధః లతాః ప్రసూనా
త్ప్రాక్-పుష్పత్వతేః పూర్వమేవ పుష్పపృథ్విభాగవివేచిత-ఫలేగ్రహయః ఫలధారిణ్య
ఆసక్ - ఫలనామగ్రతఃపుష్పం ధృత్వాజాయమానత్వాదితిభావః. ని. 'స్యాద్రజఃపు
ష్పమార్తవం'-స్యాదవంధ్యఃఫలేగ్రహి'రిత్యుభయత్రాప్యమరః-జన్తోత్సవఇత్యాదిభిః-పం
చభిక్షోక్తైర్లనిర్తలీభవనాదివస్తునా తేషాం లోకోత్తరమాహాత్మ్యప్రతీతేర్వస్తునా వస్తు
ధ్వనిః. ౬౭. తదన్నితి. తదను గుణగజైశ్చంద్రతారాబూదిభిః ఆభంగురాయాః ఆక్షీ
ణాయాః శుభంయుతాయాః శుభయోగస్య వికాససమయే వృద్ధిజననకాలాభిన్నే సమ
యలగ్నవిశేషేతిత్యుత్తరేణాన్వయః- 'ఘటోసీలఘటఇత్యాదివద్విధేయకోటావధికావగా
హితాయాం న పౌనరుక్త్యమితిసాంప్రదాయీకాః. ని. 'శుభంయుత్సవశుభాస్విత'ఇత్య
మరః. ౬౮. ప్రజేతి. ఆసా ప్రజాధిపః పాండుః తేజస్విషు తేషుపంచసు సుతేషు తన్వధ్య
ఇత్యర్థః-ఉన్నతే మహతి యుధిష్ఠిరే పంచతపాః పంచాగ్నిమధ్యే తపస్వీ ప్రభాకరే
సూర్యిణ - సూర్యస్య అగ్నీనాం పంచసంఖ్యాపూర్వకత్వస్తరణాదితిభావః - విలోచన
ద్వయం ప్రథమం ప్రపాతయామాస ప్రవేశితవాక్-క్షేప్యవస్త్రివపుత్రాణామభ్యర్చితత్వా
దితిభావః. ౬౯. తపస్వినీనామితి, తే వసుధేంద్రపుత్రాః యుధిష్ఠిరాదయః వనే తపస్వి

స్తవపాయినస్తే దరక్షణత్కిచకదత్తకర్ణాః, వనే దినాంతే వసుధేంద్ర
పుత్రా వల్కేషు నిద్రాసుఖమన్వభూవన్. 20. ప. తుత్పీడయా స్తవరసేక
లహం శిశూనాం కుస్తీ తదా శమయితుం కుచకుంభయుగ్మే, ఏకం యు
ధిష్ఠిరధనంజయయోశ్చ భాగమేకం సమీరణసుతస్య చ సంవిభేజే. 21.
ప. నిశాచరైస్సమం బాల్యే నియోధ్యుమివ కౌతుకీ, ఉత్తానశయనే ముష్టి
ముదగ్రాం మారుతిర్దధా. 22. గ. తతఃక్రమేణ గతేషు కతిపయేషు
వాసరేషు. 23. ప. పద్మిరాత్మపితృయోషితి భూహూ స్పర్శనం పరిహ
రంత ఇవైతే, జానుభిః కరసరోజసహాయైశ్చంక్రమం చమదకుర్వత
బాలాః. 24. ప. ఆదాయ భీమమతిమాంసలముత్తమాంగే ౭ప్యాహూ

సీనాం ఋషిచత్వీనాం స్తవపాయినః స్తవరసం విభంజనంతః దరమీషత్ క్షణత్పు శబ్దా
యమానేషు కీచకేషు వేణువిశేషేషు దత్తౌ ఆసక్తౌ కర్ణాయేమాంతే శ్లోకౌత్ససంతః. ని.
'వేణుమకీచకాస్తేస్య ర్యేస్వనంత్యనిలోద్ధతా' ఇత్యమరః. దినాంతే సాయంకాలే వల్కేషు
వల్కలైషు. ని. 'వల్కం వల్కలమప్రియా' మిత్యమరః. నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ ఆనుభూత
వన్తః. వనే ధాత్రీ స్తవ్యపద్మానదోలానామసంభవాదిభావః. 20. తుదితి. కుంతీ
శిశూనాం తుత్పీడయా బుభుక్షయాదుఃఖనహేతునా- స్తవరసేవిషయే కలహం శమయి
తుంవారయితుం తదా కుచౌ కుంభావివ తయోర్యుగ్మే ఏకం కుచకుంభం ధనంజయయోధిష్ఠి
రయోశ్చ భాగం ఏకం సమీరణసుతస్య భీమస్యచభాగం సువిభేజే. విభాగమకరోత్.
సంవిపూర్వావృజితేకర్తరిలిట్. భీమస్య బహ్వశిత్వాదితిభావః. 21. నిశాచరై రితి.
మారుతస్యావత్యంమారుతిర్భీమః. 'అతఇష్' ఇతీష్-బాల్యునివ నిశాచరై స్సహ-నియో
ధ్యంబాహుయుద్ధంకర్తం-కౌతుకీ కుతూహలవానివేత్యుత్పేక్షా-ఉత్తానే ఊర్ధ్వముఖేశ
యనేని ద్రాహూం-తదవసరఇతియావత్. ని. 'స్యాన్ని ద్రాశయనంస్వాప' ఇత్యమరః-
ఉదగ్రామున్నతాంముష్టిం ముకుళితాంగుళీకరవిన్యాసం దధౌపుతవాత్. 22. తతఇతి.
తతఃక్రమేణ కతిపయేషు కేషుచిద్దినేషు గతేషు సన్నివృత్తరేణైకవాక్యమ్. 23. పద్మి
రితి. ఏతే బాలాః యుధిష్ఠిరాదయః ఆత్మనః పితృః పాండవో యోషితి భార్యాయాం.
మాతృస్థానాయామితియావత్. భూహూ పద్మిః పాండవైః స్పర్శనం స్పర్శం పరిహ
రంత ఇవేత్యుత్పేక్షా-కరా సరోజే కమలేషు తౌసహాయేమాంతైర్జానుభిః చం
క్రమం గమనం చమదకుర్వత చమత్కృతవంతః. జానుచారంచక్రరిత్యర్థః- స్వాగ
తావృత్తం. 24. ఆదాయేతి. ఆశ్రమాణామంతే సమీపే జానుభ్యాం కృతః చంక్రమః
యేనతం-అతిమాంసలం బహుబలం. ని. 'బలవాన్మాంసలాంసల' ఇత్యమరః-భీమమాదాయ

య జానుకృత చంక్రమమాశ్రమాంతే, బాహులతైవ వహనాద్విర
రామ శశ్వత్కృతూహలం నతు కదాచన తాపసీనాం. ౭౫. ప. వృద్ధతా
పసపురుః ప్రసారితం వేణుదండనువలంబ్య శైశవే, భావయన్నివ గదాప
రిగ్రహం భావినం పవనభూశ్చచార సః. ౭౬. ప. మునిసుతైరవిశేషజా
షోపనే ముహూరమీ నవశై శవకేళిషు, మలినతామనయంత కళేబరం మ
దకలాః కలభా ఇవ భూళిభిః. ౭౭. తత్ర తత్ర మృదుపాంసుషు పాండోః
పుత్రపాదతలవిన్యసనేన, త్ర కేతుకులిశైస్సుపటరేఖై శ్చిత్రవత్యభవ
దాశ్రమభూషః. ౭౮. ప. లీలాస్తితైస్సృష్టియ్యుగాద్దశద్విగ్ధాలాజలాలానాం
లలితైః పృషడ్భిః, బాలాదధున్తే హృది చూక్తికానాం మాలా ధుతోల్లే

గృహీత్వా ఉత్తమాంగే శిరసి ఆశ్రూయాపి తాపసీనాం మునివత్సీనాం బాహులతా
భుజలతైవ పహనాల్ ధారణాన్ విరరామ విశ్రాంతాభూదిత్యర్థః. రమణేక ర్తరిలిట్-
తాపసీనాం శశ్వత్ పునుపును కౌతూహలం తద్విహనకౌతుకంతు-కదాచన న విరరామ.
ఆతిరమణీయత్వాదివిభావః-ఆశ్రమార్వవాక్యార్థే వహనవిమణస్య అలిమంసలతాహే
తుకత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యుత్పన్నం. ౭౫. వృద్ధతే. స పవనభూర్భీమః శైశవే బాల్యే
వృద్ధేన స్థవిరేణ తాపసేన పురుః ఆగ్రే ప్రసారితం వేణుదండం ఆవలంబ్య-భావినం భవి
ష్యంతం గదాయాః పరిగ్రహం స్వీకరం భావయన్. ఆభ్యసన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా. చ
చార ఆగచ్ఛత్-చరణేక ర్తరిలిట్. ౭౬. మునిసుతైరిని. అమీ యుధిష్ఠిరాదయః ము
నీనాం సుతైర్బాలకైః అంశేషం తారతమ్యరాహిత్యం జవంత ఇలి తథోక్తాః తత్తుల్యా
స్సంతః-నవాసు శైశవకేళి బాల్యోదితభిదాసు వనే మదకలాః మదోత్పటాః-కలభాః
గజకాబకా ఇవ భూళిభిః పాంసుభిః కళేబరా శరీరా మలినతాం మాలిన్యం ముహూః ఆన
యంత. పాపిలవంతుః-పాంసుకీ)దయేతిభావః - నయలేర్దుహానిత్వాద్వివర్తకః. ఉపమా
లంకారః. ౭౭. కలేలి. ఆశ్రమభూమిః మృదవః పాంసవః సూక్ష్మరజాంసి యేషు లేషు
తత్ర తత్ర ప్రదేశేషు - పాండోః పుత్రాణాం పాదయో స్థలాలాం అధః ప్రదేశాలాం
ఃస్యసనేన తేవణేన సౌతునా స్ఫుటాశరభాః రేఖాదారాః యేషాంతైః పుత్ర కేతుకలతైః
చిత్రవతీ ఆలేఖ్యవలీవాభవదితి గమ్యుత్ప్రేక్షా వ్యంబాప్రయోగాత్. ౭౮. లీలతి.
తే బాలాః లీలాయుక్తం స్థితం యేషు తైః సృక్ష్మిణోరోష్ట్రప్రాంతయోర్యుగాత్ గళద్భిః
బృహద్భిః స్థూలైః లాలాజలాలానాం పృషడ్వైర్బిందుభిః. ని. 'సృణికాన్యందినీలాలా, పృషం
తిబిందుపుషతా'దిత్యుభయత్రాప్యమరః-ధుతాని త్యక్తాని ఉల్లేఖనం ఉల్లేచనం రంధ్రం

ఖనరంగసూత్రా ౭౯. ప. అత్యంతబాల్యాదమృతాయితాభి రన్యోన్య
మర్థోక్తిభిః హ్వయత్సు, స భీమసేనోఽజని పాండుసూనుష్వర్థోక్తనా
మాపచ పూర్ణనామా.౮౦. గ. తదానీమయమంబాలికాసూనురవిలంబి
తం సంక్రందనభవ పంచనందనాగమనంపదా తయా ముదమమితంపచాం
బభార.౮౦. ప. పుత్రేషు తేషు క్రమపాపితేషు విలోకయంత్యా విహ
రత్సు కుంత్యాః, ఆప్యాయయామాసతురంతరంగం ప్రాప్యసి మాద్రీ
తనయా యమత్వం. ౮౧. తై ౮ దాద్యవలతాసు దృశ్యకృతాసు డో

సూత్రంచ తానియాసంతాః-మాక్తికానాం మాలా హృది వక్షసి దధువేతి గమ్యో
త్పేక్ష. ౭౯. అత్యంతేతి. అత్యంతబాల్యాదేతోః ఆమృతవదాచరంతీభిరమృతాయ
తాభిః - తద్వన్తధురాభితియావత్ - ఆర్థోక్తిభిః-యుధి - భీమ - ఆర్జు - ఇత్యాది
నామార్థభాగైః పాండుపుత్రేషు అన్యోన్యమాహ్వయత్సు సత్సు స ప్రసిద్ధో భీమసేనః
అర్థముక్తం నామ యస్యతపోక్తిః పూర్ణం సంపూర్ణముక్తం నామ యస్యతపోక్తిః-అజని
ఆభూత్ - వివాసి ప్రశ్నయంపూర్వోత్తరపదయోఃలోపావచ్చ్య'ఇతి సేనపదస్యలోపేన
తస్య సర్వార్థబోధకత్వాదిలిఖావః.౮౦. తదానీమితి. తదానీం అంబాలికాయాస్సూనుః
పుత్రః ఆయంపాండుః సంక్రందనః ఇంద్రభవ-పంచానాం నందనానాం పుత్రాణామా
గమనంపదా లాభైశ్చర్యేణ-పంచానాం నందనే వనే అగమానాం వృక్షాణాం పారిజా
తాదీనాం సంపదేతిచ. అమితంపచామనత్వాం. 'మితనభేచేతి'మిలే ఉపపదే పచః భి
'ఆరుద్ధిష్'దిత్యాదిరా ముమ్, ముదమానందం బభార ధృతవాక్. విభక్తైకర్తరిలిట్ -
యత్తు 'అమితం ఆధికిం పచాంబభార ప్రాప్తవానిత్యర్థ'ఇతిన్యసింహః-తత్తస్య 'నాలంకా
రో నశబ్దస్య ప్రక్రియాత్రవలిఖ్యత' ఇతిసూచితం న్యాకరిణమాధ్యం విశదయతి-యతః
పచరేకాచ్ఛ-త్వాదామః. 'కృత్వానుప్రయుజ్యతే లిటిత్యత్ర అనుప్రయోగభృజశ్చ
ప్రసక్తిభావాదితి.౮౦. పుత్రేష్వితి. క్రమాలోపితేషు తేషు పుత్రేషు పంచమవి
హరత్సు కీడత్సుసత్సు విలోకయంత్యాః తావత్సంత్యాః కుంత్యాః - అంతరంగం
మనః మాద్ర్యాస్సపత్న్యాస్తనయా నకులసహదేవో యమత్వం అంతకత్వం యుగ్గజా
తత్వంచ ప్రాప్యసి ఆప్యాయయామాసతుః, ఆనందయేతాం-అత్రాంతకత్వేపి సంలోష
ణసంస్వమిత్యేకోవిరోధః సవత్సపుత్ర త్వేపి తదిత్యవరః. యుగ్గత్వేన సోపదిష్టవిద్యా
బ్వారా స్వపుత్రత్వేనచ అననాదవిరోధఇతి క్షేప్రతిభోతాదితో విరోధాభాసోలం
కారః. ౮౧. తైరితి తైర్యుగిష్ఠిరాదిభిః ఋషిపుత్రైస్సహ దృశ్యకృతాసు త్రిచతురాదిమే
ళనేన దార్ఢ్యంప్రాప్తాసు వనలతాసు ఆదరాన్ పరిచిత్తస్య ఆరభస్య డోతాయంత్రస్య-

లావిధేః పరిచితస్య సహర్షిపుత్రైః, పర్యాయలబ్ధమసకృత్ప్రవమాన
సూనో రారోహణం ద్రుతమధూదవసానభూమిః. ౮౩. ప. భీమేన
దంతయుగళే విధృతం యమన్యే వన్యేభమారురుహురద్రినిభం సగ
ర్భ్యైః, శుండాం ప్రగృహ్య విజయస్వయమేవ మానీ తం లీలయా
రదవధేన సమారురోహ. ౮౪. గ. తదను విధివదుపసీతానాం క్రమేణ
మధురేణ వయసా శిరసాపి విధృతవపుషాం వినయగౌరవపుషాం సకలా
సు కలాసు కాశలమున్దిలయతాం తేషాం యశాంసి వలభేదనమదావళ
స్య థామోర్నర్యగళమపి యుగపదుల్లంఘయామాసుః. ౮౫. ప. నవ
తరుణివలక్ష్మీనందనీయం శరీరం కురువృషభసుతానాం కుర్వతీ నేత్రపా
త్రం, మునితతిరితిమేనే మోహనాయ త్రిలోక్యాస్సవిశిఖ్యవ కామ

పర్యాయలబ్ధం క్రమస్తాత్తం పవమానసూనోర్భీమన్య ఆరోహణం అవసానభూమిస్సమా
ప్తిస్థానం ద్రుతం అసకృదభూత్. ఆతిమాంసలతయా భీమస్య వనలతా బహుశస్త్రుటితా
బభూవురిత్యర్థః. ౮౩. భీమేనేతి. అన్యే సగర్భ్యాస్తోదరాః యుగ్ధిష్ఠిరసకలసహదేవాః
భీమేన దంతయుగళే విధృతం స్తంభితం ఆద్రినిభం పర్వతతుల్యం ఆత్మ్యన్నతమితియా
వత్. వన్యేభవం వన్యం గజం యమారురుహుః ఆరూఢవంతః తం వన్యేభం మానీ విజ
యోఽర్జునః స్వయమాత్మనైవ లీలయా అనాయాసేన శుండాం ప్రగృహ్య రదవధేన
దంతమార్గేణ ఆరురోహ. మానీనామన్యోపజీవిత్యాన్న కించిద్వీడాకరమితిభావః. అత్ర
మానస్యస్వయం ప్రగృహ్యరోహణం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్.
౮౪. తదన్వితీ. తదను విధివద్యథాశాస్త్రం ఉపసీతానాం ఉపనయనసంస్కృతానాం క్ర
మేణమధురేణమనోసారేణ వయసా యావసేన విధృతం పూర్ణం పపుర్యేషాం తేషాం-
శిరసా వినయస్య గౌరవం పుష్టంతీతి తథోక్తానాం-సకలాసు చతుష్పత్తిషు కలాసు విద్యా
సు కాశం నైపుణ్య మున్దిలయతాం ప్రకటయతాం తేషాం యుగ్ధిష్ఠిరాదీనాం యశాంసి
విద్యావినయవివేకాదిజన్యాః కీర్తయః. బలమగ్ధనమదావళస్య విరావతస్య థామోర్న
రక్షేః నివాసస్యచ క్షీరాధేః ఆకాశగంగాయా వా యుగళం ద్వయమపియుగపదేకదా
ఉల్లంఘయామాసుః అతిచక్రముః. ని. 'ధామరశ్శినివాసయో'రితి విశ్లేషః. ౮౫. నవేతి.
మునీనాం చిత్తస్సముహాః నవస్య తరుణిమ్నుః లక్ష్మ్య సంపదా నందనీయం-మనోహరం
కురువృషభస్య పాండోః సుతానాం శరీరం నేత్రయోపాత్రం విషయం కుర్వతీ
వశ్యంతీనతీతి యావత్. త్రిలోక్యాః భువనత్రయస్య. మోహనాయ సః ప్రసిద్ధః

సోపికిం పంచధాధూత్. ౮౬. గ. అథ కదాచిదఖిలహరిదంతరనిరం
తరవలమానమలయపవమానకంపితచంపకసంపాదితసౌరభసంపదనుకంపి
తనిలింపపథాః, కేసరమసుమకేసరశిఖరభాసురస్ఫూర్తిధూసరితదిశో మన
సిజవిజయసహకారచతురసహకారవల్లవతల్లజపరిచర్వణగర్భాయమాణ
కలకంతయువకంఠోక్తపథికసందోహజీవితసందేహః, పనదేవతావదనతీల
కాయమానతీలకావలీకలికావలితంభాపుకనభోవిభాగాః, మదనహుత
భంగంగారసప్తశకమలభృంగారమధురససంగారచితమదభృంగారవవిభ
వతుంగారహితమిధునశృంగారరసా స్సమున్మిషద్వాసంతికానిమేణ
కామం మన్మథోపి న్యస్యవిశిఖా బాణఇవ పంచధా పంచప్రకారః ఆధూత్. కిమితి
వితర్కే. ఇత్యుక్తప్రకారం మేనే చర్కయామాన. ఉత్పేక్ష. ౮౬. అథేతి. అథ
అనంతరం కదాచిత్ కస్తింప్సిత్కాలే అఖిలానాం హరితాం దిశాం అంతరేషు మధ్య
భాగేషు నిరంతరం సాంద్రయథాతథా వలమానైః వ్యాఘ్రవద్భిః మలయపవమానై
ర్దక్షిణవాముభిః కంపితైశ్చంపకైశ్చాంపేయకుసుమైః సుపాదితస్య సౌరభస్య. సంప
దా. సమృద్ధ్యా అనుకంపితః. పరిమళితశృంగారః-నిలింపానాం దేవానాం పంథాః ఆకా
శవిధిర్యేషు తేతాదృశనిలింపపథాః - 'ఋక్స' రిత్యాదినా ఆప్రత్యయః. కేసరమసు
మానాం మకుళపుష్పాణాం కేసరశిఖరేషు కింజల్కగ్రేషు భాసురాభిధూతిభిః పుష్ప
రజోభిః ధూసరాః మలినాః దశదిశో యేషుతే తథోక్తాః మనసిజస్య మన్మథస్య
విజయే విజయే సహకారః సాహ్యకరణం రస్తింశ్చతురాణాం సమర్థానాం సహక
రాణాం చూరవిశేషాణాం యే వల్లవతల్లజాః శ్రేష్ఠవల్లవాః. ని. 'ప్రకాండముద్దు
తల్లజా' వితిప్రశస్తవాచకేష్వమరః - తేషాం పరితశ్చర్వణేన గర్భాయమాణానాం
దృవ్యతాం కలకంతయూనాం తరుణోకిలానాం రంతేన కుహూరవేణేశ్వర్యః-ఉక్తః
పథికజనసందోహస్య పాదసమూహస్య జీవితసందేహః ఏతే జీవంతినా నవేతిసంశయః
యేషుతే తథోక్తాః - పనదేవతానాం వదనే ముఖే తిలకవదాచరంతీభిస్తీలకాయమా
నాభిః తిలకా వృక్షవిశేషాః తదావళ్యాః కలికాభిః కుట్టలైః పరితంభావుకాః ధవ
ళాయమానాశత్యర్థః. నభోవిభాగా ఆకాశప్రదేశాః యేషుతే తథోక్తాః - మదనవివ
హూతభుగస్త్విస్తస్య అంజూరైర్లాతైస్సృశాని కమలాని రక్తాబ్జాని తాన్యేవభృంగా
రవః-సూక్ష్మముఖపాత్రవిశేషాః. ని. 'భృంగారుకనకాంకు' త్యమరః - భృంగారేతి
చ పథ్యతేఽయంశబ్దః తేషు యో మధురసః మకరందః తస్యసంగేన పానేనేత్యర్థః.
ఆరచితః జనితః మదః యేషాం తేషాం భృంగాణాం ఆరవవిభవేన రుంకారసమృద్ధ్యా

సీమంతినీర తేదుదంతం దురంతం విచింత్యరహసివసంతం నృపం తమివ
హసంతో వసంతోదయవాసగా మందంమందమరణ్యాంకధరణ్యాంక
మపి వికాస మాపాదయామాసుః. ౮౭. ౪. కిం శుకస్య వదనే
రుచిరత్వం కిం శుకస్య హృదయేసి వశిత్వం, కింశుకస్య కుసుమేషు
నదంతీ శంకుతి స్త మధుపాలిరితీవ. ౮౮. కురవకే రవకేలిభృతస్సు
థా సమధురం మధురం మధు షట్పదాః, పురవా పురవార్యమపి
స్తయం నృవనే షణ్ణేరితపానవే. ౮౯. ౫. అథాస్తిన్నమునా తపో

హేతునా తుంగః - ఆధికః అరహితానాం అవియుక్తానాం మిశ్రానానాం స్త్రీపుంసా
నాం శృంగారరసః సంభోగసుఖం యేషు తే తథోక్తాః - వసంతస్య ఋతోరుదయః
ఆవిర్భావః యేషు తేచ తే వాసరాః దినాని - సీమంతినిభిః స్త్రీభిస్సహ రతేమృర
తస్య సంబంధినం ఉదంతంవృత్తాంతమపి, దురంతం దుఃఖావసానకగ విచింత్య ఆలో
చ్య మునిశాపాదితిభావః. రహసి వసంతం వాసంతికవైభవావలోకనాశక్త్యేతిభావః -
తం నృపం పాండుం సమున్మితంత్యాః వికసంత్యాః వాసంతికాయాః మాధవీకుసు
మస్య మిషేణ వ్యాజేన హసంతః పరిహాసంకుర్వంత ఇవేత్యుత్పేక్షా - అరణ్యమంకః
చిహ్నం యస్యాంతస్యాం ధరణ్యాం భువి కమపి అనిర్వాచ్యం వికాసంప్రకాశం మందం
మందం శనైశ్చనైరాపాదయామాసుః చక్రః. ఉపమోత్పేక్షారూపకానుప్రాసానాం
సంసృష్టిః. ౮౭. కింశుకస్యేతి. శుకస్య వదనే చంచా రుచిరత్వం సౌందర్యం కిమితి
కుత్సాయాం - శుకస్య న్యాసపుత్రస్య హృదయే స శిత్వం జితేంద్రియత్వమపి కిం.
సభవత్సేవేత్సర్గః - మదవలోకనే పలాయన్ వివేతిభావః - ఇతిఉక్తప్రకారేణ మధు
పాలిః భృంగవచ్చిః కింశుకస్య పలాశవృక్షస్య కుసుమేషు నదంతీ ర్ఘంకుర్వతీనతి శం
సతిస్త జ్ఞావయామాసేవేత్యుత్పేక్షా - శుక ప్రోటికుటిలారుణాని పలాశమకుళాని మునీ
నామపి మోహనాన్యాసస్మిత్యర్థః. స్వాగతావృత్తమ్. ౮౮. కురవక ఇతి. పవనేన
వాయునా ఈతాః కంపితాః పాదపాః వృక్షాః యస్మిన్ స్తస్మిన్ నృపస్యవనే పాండు
రాజాశ్రమారణ్యే - కురవకే కుసుమే. జాత్యేకవచనం రవాన్యంకారాణ్కేళిః
ఇచ్ఛానిహారాశ్చ బిభ్రతీతి భృశః షట్పదాః భృంగాః సుధయా అమృతేన సమో
ధూః భారః యస్యతథోక్తం - అతవీవ మధురం మధు మకథందం వపుః షిబంతిస్త.
అతవీవ అవార్యం నిరంకుశం స్తయమపి మదంచ ఆవాపుః ప్రాప్తవంతః అత్రస్తయా
వాస్తా కురవకమధుపానవార్యార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య యమకేన సప్రకాశవాచ
కానుప్రవేశసంకరః - ద్రుతవిలంబితవృత్తమ్. ౮౯. అథేతి. అథ వసంతప్రాదుర్భా

వనకుటీరపరిసరే పటీరగిరిబంధునా గంధవహస్తనంధయేన సన్నిధిం
 నీయమానో మద్రజః పరిగ్రహస్తవస్యంతమపి మనఃస్వంతః కం పరితా
 పసంపదా నలంపేదిశ్యద్ధంతరమవ్యలిగిం బోధయంత్యామివ వనవాసం
 త్యామయం ఊణాదేవ క్షితిపతిరితుధన్వనో లక్ష్మ్యతామధ్యరుక్షత్.
 ౯౦. ప. పరిహృత్యతనుం చిత్రే బాణం కామోముమోచ యత్,
 అంతరేవాతిరక్తోఽభూదప్రణస్తద్భూపిర్నృపః. ౯౧. ప. కం కేలిదేశ
 ముపయామ్యధునేతి తావత్కంకేళిసంవలనకల్పితచిత్రశోభమ్, మా

వానంతరం పటీరగిరేశ్వరనాచలస్య బంధునా తదియసౌరభభగితేనేత్యర్థః - అము
 నా గంధవహస్తనంధయేన బాలమారులేన అస్తికలహావసస్య పాండ్వాశ్రమస్య పరి
 సరే సమీపే సన్నిధిం స్వసాన్నిధ్యం నీయమానః ప్రాపయమాణః మమ రజసః పరాగస్య
 పరిగ్రహస్సంబంధః - తవస్యంతం నిగృహీతేంద్రియం తవకుర్వాణమపి కంపురుషం
 అంతఃకునసి పరితాపస్య సంపదాసమృద్ధ్యా నలంపేత్ నఘటయేత్ - ఇత్యుక్తమర్థ
 మేకం. అర్థాంతరమపి అన్యమర్థంచ ఆగిరా. భృంగరవన్యాజేనేత్యర్థః - బోధయంత్యాం
 సూచయంత్యామివ సీతాయాం వనవాసంత్యాం మాధవీకుసుమే - జాత్యేకవచనం - సమున్మి
 షంత్యాం వికసంత్యాం సత్యాం అయం క్షితిపతిః పాండుః ఊణాదేవ ఇతుధన్వనః మన్త
 ధన్య లక్ష్మ్యతాం బాణవిషయత్వం అధ్యరుక్షత్ ప్రాప్తవాక్ - రుహేః కర్తరిలుజ్ - అర్థాం
 తగంతు 'నీయమాన' ఇత్యంతముభయత్ర సమం - అంతః అంతః హేతుః మద్రజాతః మద్రజః
 పరిగ్రహః భార్యా. ని. 'పత్నీ పరజనాదాన మూలతాపాః పరిగ్రహః' ఇత్యమరః. తం
 తవస్యంతం పాండుమపి కం సురతసుఖం ప్రతి తముద్దేశేనేతియావత్. ని. 'మూర్ధ్ని
 సుఖేఘ్నక' మిత్యమగతేషు - పరితాపసంపదానలంపేదితి యోజ్యం - మద్రజాపరిగ్రహఇతి
 పాతస్తు ప్రామాదికః - ఉభయార్థానుకూల్యా భావాదితి. ౯౦. పరిహృత్యేతి. యత్ య
 స్తాత్కారణాత్ కామః మన్తః - తనుం పాండోశ్వరీరం పరిహృత్యదిహాయ చిత్రే బాణం
 ముమోచ ప్రయుక్తవాక్ - ముచ్యేక కర్తరిలిట్. తత్తస్మాత్ నృపః పాండుః బహిశ్వరీరే
 ఆవ్రణః క్షితరహితస్సృ - అంతరేవ అంతశ్చిత్తవివ అతిరక్తభృశశోశితః అత్యుమరా
 గాన్వితశ్చ ఆభూత్ - శ్లేషమూలాదితయోక్తిః. కావ్యలింగోజ్జీవితేతిసంకరః. ౯౧. కమి. ని.
 అధునా కేలిదేశం క్రీడాస్థానం కంఠపయామి గచ్ఛామి - ఇలిచింతయన్మితీశేషః - అసౌ
 పాండుః మద్రాసాకం తయాసహకరేణ్వాగజస్త్రియాసాకం కరేణుర్లజఇవ. ని. 'కరేణు
 రిభ్యాం స్త్రీనేభే' ఇత్యమరః - కంకేళీవృక్షవిశేషస్య సంవలనేన మేలనేన కన్వితాకృతా
 చిత్రాచశోభా యస్యతం - కురవక ద్రుః కురవకవృక్షః సవివలతానికుంజః లతాగృహం

ద్రాక్షరేణురివ సాకమసౌ కరేణ్యా గూఢం యయా కురవకద్రులతా
నికుంజమ్. ౯.౨. ప. శాపంచ మృత్యుప్రదమగ్రజాతేస్తాపంచ పత్యుస్సని
రజంనిరీక్ష్య, దూరేతరస్మిన్నురతేఽపిదేవ్యా దోలాయమానం హృద
యం తదాసీత్. ౯.౩. ప. చాటుప్రయోగే చతురస్సపాండుః ప్రసూన
తల్పే ప్రతివేళితాయాః, త్నోమంబిభేద స్తరరాజధానీత్నోమం కరం
భోజదళేన తస్యాః. ౯.౪. గ. తత్ర తౌ గజదంశతీ మునిశాఃపరిచిచిక్ష
యేవ ముహుర్ముహురభంగురాలింగనమంగళతరంగితకుచకుంభసంభృత
ఘర్మజలనిర్మితమదనయావనరాజ్యాభిషేకమధరితమధురసమధురిమాధర

తంప్రతిసుంధం యథాతథా యయాఅగచ్ఛత్. యాతేః లిటి 'ధాతో' రితిద్విత్వే
అభ్యాసప్రాప్త్యే - 'ఆతఙ్' ఇత్యే - 'ఆతో' లోప ఇటీ' లిటాపే నిష్పన్నేయం
క్రియా. ౯.౨. శాపమితి. అగ్రజాతేబ్రహ్మణస్య కిందమస్యసంబంధినః మృత్యుప్రదం
శాపం పూర్వోక్తరూపంచ-స్తరాజ్ఞాతం స్తరజం పత్యుఃపాండోః తాపంచ నిరీక్ష్య -
ద్వయమపి దుర్నివారమిత్యాలోచ్యేత్సర్థః - తదా సురలేదూరేతరస్మిన్ సన్నిహితే
సత్వేన ఏకాంతసంగతత్వాదితిభావః - దేవ్యాః హృదయం దోలాయమానం చింతా
క్రాంతమాసీత్ అభూత్. ౯.౩. చాటుప్రయోగఇతి. చాటూనాం ప్రియవాక్యనాం
ప్రయోగేభాషణే చతురస్సపాండుః అతఏవ స పాండుః ప్రసూనతల్పే కుసుమశయ్యా
యాం ప్రతివేళితాయాః శాయితాయాః తస్మాద్వాద్రాస్సంబంధినః స్తరరాజధా
న్యాః మన్మథమహానగరస్య త్నోమం ప్రాకారం త్నోమందుకూలం. ని 'త్నోమందుకూలే
ప్రాకార' ఇతివిశ్వో-కరం అంభోజమివ తస్యదళేన అగ్రేణ బిభేద శిథిలయామాస. ౯.౪.
తలే'తి. తత్రప్రసూనతల్పే తౌ రాజ్ఞీచరాజాచ రాజానౌ తౌచ తౌ దంపతీ మాద్రీ
పాండు మునేః కిందమస్యసంబంధినశ్శాపస్య పరిక్షితుమిచ్ఛా పరిచిచిత్ తయేవేత్యు
త్పేక్ష-పరిపూర్వాగీక్షితేః సన్నంతాదప్రత్యయః-అభంగురేణఅతిదృఢేన ఆలింగన
మంగళేన పరంభసుఖేన తరంగితయోః ప్రవృద్ధయోః కుచకుంభయోః సంభృతేనపూ
ర్వేన ఘర్మజలేన నిర్మితః మదనస్యయావరాజ్యాభిషేకః యస్మింస్తథోక్తం - అధరితః
తుచ్ఛీకృతః మధురసస్యమధుమీమా మాధుర్యం యేనలేన అధరేణ బింబేనేవ విడంబితం
అనుకృతం - అంబరచరకుటుంబినాం దేవానాం జీవనంఆమృతం యస్మింస్తథోక్తం -
అతిజవేన అతివేగేన చంఢల్లమానాత్ శిథిలాయమానాత్ ధమ్మిల్లాత్సంయతకచ
భారాద్విగళద్భిర్నకుళముకుతైరశోకపుష్పైః పునరుక్తం ద్విగుణీకృతం పుష్పతల్పం
యస్మింస్తథోక్తం - అవిగణితంతుచ్ఛీతం వీణాయోగుణక్వణితం తంప్రీతాదః యే

బింబవిడంబితాంబరచరకుటుంబజీవనమతిజవపంపుల్యమానధమ్నిల్ల విగ
ళనవిరళ వకుళముకుళ పునరుక్త పుష్పతల్ప మవిగణిత వీణాగుణ
కృణితమణితమసృణితమతిచిరప్రముషిత మసమశరసమర మున్నీల
యామాసతుః. ౯౫. ప. ఆయుషస్సంతతిం దీర్ఘమావహాన్నపిపారవః,
ఆయుషస్సంతతేరంత మారురోహ రతేరివ ౯౬. ప. నృపస్య దూరీ
కృతపాశసంగమం యమం విహాయైకముపేయుసో వధూమ్, అజస్ర
మూరీకృతపాశసంగమో యమోఽవరస్సందిదధే లతాగృహే.
౯౭. ప. అలింగ నేన కురవో హరిణేక్షణానామామోదగౌరవభృతోభావి

నైర్మణితైః రతిహాజితైః మసృణితం నిబిడతం - అలిచిరం మునిశాపప్రభృత్యేతత్క్షణ
వర్జితం ప్రముషితంవిస్తృతం అసమశరస్య వంచబాణస్య సమరముద్ధం సురతమితి
యావత్ - ఉన్నీలయామాసతుః అనుబధూవతు రిత్యర్థః. ౯౫. ఆయుష్యణి. పారవః
పాండుః ఆయుషఃఆయుర్నామరాజ్ఞః జీవితకాలస్యచ సంతతిం వంశంసమూహంచ -
దీర్ఘంపుత్రసంపత్యావిస్తృతంఅవహాన్ బిభ్రన్నసిన్నిత్యర్థః. ఆయుషః జీవితకాల
స్య సంతతేస్యమాహస్య రతేరివ అంతంసమాప్తిం అజగామ ప్రాప్తవాక్. రత్యంత సమ
కాలం తస్య జీవితాంతోఽభూదిత్యర్థః. క్షేమానుస్థితో విరోధాభాసోఽలంకారః.
౯౬. నృపస్యే. దూరీకృతః నిరాసితః పాశస్య సంసారబంధస్య సంగమః సంబంధః
యేనతం ఏకం యమం ఇద్రియనిగ్రహరూపం యోగవిశేషం విషాయ త్యక్త్వా-లతా
గృహే వధూం మాద్రీముపేయుషస్సంగతస్య నృపస్యపాండోః అజస్రం సర్వదా
ఊరీకృతః పాశస్యఅయుధవిశేషస్య సంగమోయేనతతోక్తః. పాశాయుధధారీ అప
రోఽన్యః యమః అంతకః సన్నిదధే సన్నిహితోఽభూత్. అత్రేష్టారోహదనిష్టా
వాప్తిరూపవిషమాలంకారభేదః. వంశసృజ్యత్వమ్. ౯౭. అలింగనేనేతి. సర్వవివ
కురవః సర్వేఽనిగ్రహా సర్వేఽనికురవకృతశ్చ-భుగిహాణేక్షణానామ్నీణామాలి
ంగనేన ఆమోహస్యసంతతింస్య సమశస్యచ గౌరవం అపవయంబిభ్రతీతి సభోక్తః
అభవన్నితిశేషః. అన్యత్ర గౌరవేణభృతః పూర్ణః భవతీత్యర్థః. తేషాంకురుణాం తస్య
కురవకృతసామాన్యస్య మధ్యంభజతీతి తథోక్తోఽపి - సపాండుః ద్వేషపుష్పః కురవక
కృతశ్చ - మద్రరాజతనయాం మాద్రీమాలింగ్య తదాలింగనేనేత్యర్థః. తథా అవధిం
తాదృశంమరణం - కగన్నిత్యాశ్చర్యే. ప్రపేదే ప్రాప్తవాక్ - కురువకస్తరుణ్యా
లింగనేన పుష్ప్యతీతిప్రసిద్ధిః. అత్రాపి విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపవిషమప్రభేదః.
అథాంతరప్రతీతేర్వస్తుభ్వనిరేవ అభిధాయాః ప్రేరణేన నియంత్రణాల్లక్షణాయాశ్చ

సర్వవప, తన్మధ్యభాగపి తదా సకథంను పాండురాలింగ్య మద్రతన
యామవధిం ప్రపేదే. ౯౮. ప. నిద్రయాకిల నిమిలితంమృతేర్దుద్రయా
నిజముదీక్ష్యవల్లభం, ఉద్రవాకరముదస్యవిహ్వలామద్రరాజతనయారు
రోద సా. ౯౯. ప. తన్నిశమ్యసమమేత్య కుమారైస్తావృశం పతిమ
వేక్ష్య రుదంత్యాః. భోజపుంగవభువోశ్రునిపాతైర్భూరపి స్వయ
ముముంచతవాప్సుమ్. ౧౦౦. ప. మాద్ర్యా తతోఽనుమృతయా మహిత
స్య రాజ్ఞో నిర్వర్తితాసు తనయై ర్నిఖిలక్రియాసు, భూయోఽపితో సు
మనసాం పురతః ప్రకాశం జాయాపతితు సురతోత్సవ మన్వభూతామ్.
౧౦౧. గ. తదను నవ్యవైధవ్య బహువిధవ్యథాయాః పురగో నిర్తర్యా
వపితృశోకవిదాప్యమాణ ధైర్యసోదర్యజనరీవార్యమాణాయ హృది
బీజాభావాదితి. ౯౮. నిద్రయేతి. సా మద్రరాజతనయా నిద్రయా కిలేతిసంభావ
నాయాం - నిద్రయేవ స్థితయా మృతేర్ద్రణస్య మద్రయా నిమిలితం ముకుళి
తాక్షం నిజంవల్లభం పాండుముదీక్ష్య విహ్వలా సంభ్రాంతచిత్తాసతీ కరముదస్య హస్త
మధ్యత్య ఉద్రవాఉచ్చైశ్శబ్దాయమానాసతీ రురోద-రశోధతావృత్తమ్. ౯౯. తదితి.
తత్ మాద్రీరోదనం నిశమ్యశ్రుత్వా కుమారైర్యుగిష్ఠిరాదిభిస్సమం ఏత్యాగత్య-తాదృ
శంమృతంపతిముదీక్ష్య రుదంత్యాః భోజపుంగవభువో కుంత్యాః అశ్రునిపాతైర్భూ
ర్భువరైః భూరపి స్వయభాప్సుం ఉష్మాణంచ అముంచత ముత్తవతీ - రాజభార్యా
త్వాదితిభావః. ఉత్తాయాం భువో వర్షేధూమాకృతిరూష్మాభవతీతితత్త్వం - ముచోక ర్దరి
టే. సి. 'బాప్సుంచేత్రజలాష్టయో' రితివిశ్వః. శ్లేషమూలాతిశయోక్తిః - స్వా
గతావృత్తమ్. ౧౦౦. మాద్ర్యేతి. తయా స్వసంగమేనమృత్యుదాయిన్యా అనుమృ
తయా అగ్నింప్రకృప్తయేత్సర్థః. మాద్ర్యామహితస్య సంతుష్టస్య రాజ్ఞః సకలాసు
క్రియాసు శౌర్ధ్వదైహికిమ్ - తనయైర్యుగిష్ఠిరాదిభిః నిర్వర్తితాసుఅనుష్ఠితాసుసతీష్ఠి -
తోజాయాపతిమాద్రీపాండు ప్రకాశముజ్జ్వలంమరణభీత్యభావా దితిభావః. సుర
తోత్సవం సంభోగం దేవత్వప్రాప్తిరూప ముత్సవంచ - భూయోఃపునరితి సుమనసాం
దేవానాం పురతస్తు అగ్రవివేత్సర్థః. అన్వభూతాంఅనుభూతవంతో. సి. 'సురతం
మైథునేఽపిస్యాదేవత్వేసురతాస్త్రియా' మితివిశ్వః. ౧౦౧. తదన్వితి. తదను పాండు
సంసారానంతరం నవ్యేన నూతనేన వైధవ్యేన భర్తృరాహిత్యేన బహోవ్యవ్యథాః
దుఃఖాని యస్మాన్తస్యాః పృథాయాః కుంత్యాః పురతఃఅగ్రేనిర్తర్యాదేన అపారేణ
పితృశోకేన విదాప్యమాణం భిగ్యమానం ధైర్యంయస్యలేన సోదర్యజనేన భ్రాతృలా

పిదితనిశ్చల భర్తృజాతాయ భర్తృజాతాయమహత్యామపి విపత్త్యాంసత్వాం
వైయాత్యేన భవితవ్యమితి రాజనయనిగమాంబురం ప్రకాశ్య కాశ్య
పాదయోదయోపేతాశ్శతశృంగమునిపుంగవాస్తుంగ మణిసాధశృంగం
కులక్రమాగతం కురునగరమేతా సవతారయామానుః. ౧౦౨. ప. మందం
మందమువేత్య తత్ర సదసో మత్పాండుపుత్రాంకురః క్షేతి ప్రేమ
పురః ప్రసారితకరః కుర్వన్ దృఢాలింగనం, స్పృశ్యంస్పృశ్య మిమాన్సిజాం
కగమితాన్ భ్రాతృస్త్వరన్మోరవశోవృత్తి ద్భిర్నయనాంబుభిస్సపిదధే
శోకంనదీమాతృకమ్. ౧౦౩. ప. పాండవేషు దృఢతాఃపరిణాహస్రాయ
రూపబల సంపదియతాం, స్పృశ్యనంవిదధతైవ దృశాంధః పాణినా పరి

క్షేన పరివార్యమాణాయ - హృదిమనసి విదితంజ్ఞాతం నిఖిలానాంధర్మాణాం ఆపత్కూలి
కానాం జాతంసమూహోయస్యతస్మై - ధర్మాత్యమాత్ జాతాయయుధిష్ఠిరాయ
మహత్యాం దుష్షెరాయామపి విపత్త్యాం ఆపది వైయాత్యేన దైర్ఘ్యేణభవితవ్యం
ధీరోభవేదిత్యర్థః. ని. 'దృష్టేదృష్ట్యాంయాతస్సాన్య' దిత్యమర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారం
రాజాం నయనిగమస్యనీలిశాస్త్రస్య అంకురంఆర్థబోధం ప్రకాశ్య ఉపదిత్య కాశ్యపః
ఆదిర్యేహంతథోక్తాః. - శతశృంగేనామపర్వతే యముఖ్యాః మునిపుంగవాః ఋషి
శ్రేష్ఠాః తే దియయాఉపేతాస్సంతః తుంగానిమణిమయసౌధానాం శృంగాణియన్తి
తథోక్తం - కులక్రమేణ వంశానుపూర్వాఆగతంప్రాప్తం కురునగరం హస్తినపురం
ఏతాస్యధిష్ఠిరాదీన్ ఆవతారయామానుః ప్రావయామానుః. తరలేర్జ్యేన్యంతస్య - గతిబు
ద్ధిత్యాదినాద్వికర్తృకత్వమ్. ౧౦౨. మందమితి. తత్ర హస్తినపురేన ప్రసిద్ధి కారవశ్యుత
రాష్ట్రం నటనానానమంటపాత్ మందంమందం శనైశ్చనైః ఉపేత్యఆగత్య - అంధ
త్వాదానందపారవశ్యేన్వేతిభావః. మమ పాండోపుత్రాః అంకురాఇవ తే క్య కులేతి
వపన్నితిశేషః. ప్రేష్టా పురఃప్రసారితోకరౌ యస్యతథోక్తస్య - దృఢంయథాతథా
ఆలింగనంకుర్వంశ్చసత్ - ఆర్థ ఆలింగనానంతరం నిజమంకంగమితాన్ ప్రాపితానిమాస్య
దిష్ఠిరాదీన్ స్పృశ్యంస్పృశ్యం స్పృష్ట్యాస్పృష్ట్యా ఆదరాత్సేవపున్యోక్తిః. అభీక్ష్యేణము
లాద్విర్భావః. భ్రాతృపాండుమితి - అధీగర్భేత్వాదినా కర్తృణిష్యతి - స్వరకన్ -
ఏకసంబంధిజ్ఞానస్యఅవరసంబంధిస్తారకత్వాదితిభావః. - చోతద్విధార్థాయమాజైర్న
యనాంబుభిర్పాప్తైః శోకంపాండుసంబంధి నదీ మాతావర్ధయిత్రీయస్యతథోక్తం -
నదీమాతృకం పిదధే చకార - శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తమ్. ౧౦౩. పాండవేష్వితి. దృశా
అంధః అత్తా కణః సః భృతరాష్ట్రః పాండవేషు యాద్భుతా - అంగదార్ధ్యం పరిణాహః

మహాధృతః ప్రా. ౧౦౮. ప. దత్వా తత్ప్రత్యహం యద్యదిష్టం
యావత్ప్రేమా మాత్మజానాం శతేఽపి, పాండోః పుత్రేష్వంబికాసూను
రేతేష్యేకైకస్మిన్ప్రేమతావద్భుబంధ. ౧౦౯. గ. ఏవంవత్సభావేఽపి భక్తి
మత్సుతేషు నిజ పితృవత్సలతామసకృత్సమీక్ష్య మత్సరేణ దుర్జనా
యమానహృదయో హృదయాలవాలేసుయోధనో రాధేయ ప్రధాన
దుర్యోధనమేథోత్సేధసవిధ భుజీరుహ మధిరూఢామకుతోనురోధాం
విరోధవిషనీసుధ మేధాంచక్రే. ౧౦౬ తీ ప్రోదయానవినయాద్ధృతాంక్ర
మేణ దుర్యోధనాద్య సుహృదాం దుహంకృతీనాం, షట్టాభిషేకమభి

ఉద్ధాధస్త్యిగ్విస్తారః ప్రాయః పయః రూపం ఆకృతిశనుశ్శరీరంచ తానాంసంపదః
సమృద్ధేః-ఇయతామిద మేతావదివరిమాణవిశేషం-స్వర్ణం పాండవస్వర్ణం విదగతా
కుర్వతా పాణినా స్వహస్తేనైవ పరిమమామానంకృతవాక్ - మాతేః ర్దగిలిక్ -
అత్రాంధత్వస్య పాణికరణకమాననిర్ధారణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం -
స్వాగతావృత్తమ్. ౧౦౮. దత్తేతి. అంబికాసూనుః ధృతరాష్ట్రః దినేదినే ప్రత్యహం
యద్యదస్తుపాండవానామిష్టం కాంక్షితంభవతి తత్తద్గత్వా తేభ్యఃకలిభావః-స్వేషాం
స్వీయానాం ఆత్మజానాం శతేఽపి పుత్రశతేఽపి యావత్ప్రేమసీతావత్ప్రేమ పాం
డోః పుత్రేషు ఏకైకస్మిన్ యుద్ధిష్ఠిరాదా బంధం భుజితవాక్ - భాతృవాత్సల్యాదితి
భావః-కాలినీవృత్తమ్. శ్లో. 'కాలిన్యక్తామృతగోగ్ధిలొకై' రితిలక్షణాత్. ౧౦౯.
ఏవమితి. వత్సభావేఽపి బాలేఽపి భక్తిమత్సు స్వస్మిన్నితిభావః-తేషుపాండవేషు ఏవ
ముక్తవిధాం నిజస్యఃతుః ధృతరాష్ట్రస్య వత్సలతాం ప్రేమ దృష్ట్వాజ్ఞాత్వా దుర్జనాయ
మానఃఖిన్యక్ అతఏవ సుయోధనః దుర్యోధనః వత్సరేణ ఆన్యశుభద్వేషేణహేతునా.
ని. 'మత్సరోఽన్యశుభద్వేషేతద్వత్క్రూపణయోరసీ'తివిశ్వః-రాధేయకర్ణః ప్రధానః
ముఖ్యః యేషాంలేషాంకర్ణశకుని దుశ్శాసనానాం దుష్టం బోధనం ప్రేరణంయస్యాస్తా
దృగ్మేధా స్వబుద్ధిరేవ ఉత్సేధనవిధిరణీరుహః ఉన్నతాంతికవృక్షః తనుధిరూఢాం
తస్మిన్వేల్లితామిత్యర్థః-అకుతోనురోధాం నిరంకుశాం నిరోధః పాండవేషువైరం సవీవ
వివవీరుత్వతస్సనాభిలతా - తాం హృదయమేవ ఆలవాలం వృక్షమూలవర్తులనేతుః
తస్మిన్ ఏధాంచక్రే వర్ధయామాన - అత్రపాండవేషుధృతరాష్ట్రప్రేమదర్శనస్య
దుర్యోధనభేదంప్రతి తస్య మత్సరం ప్రతి తస్య విషవీరుద్వర్ధనంప్రతి చహేతుత్వా
దంగాంబికావ సంగీర్ణంసమస్తవస్తవస్థావయవరూపకమ్. ౧౦౬. తీ ప్రేతి. తీ ప్రదా
యః ఉదయః ఆదిర్యావః యేషాంతానవినయాత్ దష్ట దష్టితాని దధతాంకుర్వతా

లవ్యతి ఫాలదేశే కుట్టాకభావకుతుకం కురుతేస్త్వభీమః. ౧౦౭. ప. పంచ
ధాప్రవహంతీనాం పవనాత్మజవప సః, కారవక్రోధసింఘానాం క్రమా
త్సంగమధూరఘాత్. ౧౦౮.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంఘాభారతే

ప్రథమః స్తవకః.

శ్లో. దిగంతరఘాతక్రిర్నిరనంతకమికుంజః,
ప్రాణైస్తుల్యం సరస్వత్యాః ప్రాణైషీచ్ఛంపుభారతమ్.

శ్లో. ఉన్మీలనంబుజ కనంబకసారభీణా
మున్నుత్య దీశమకుటీ తటిసీసఖీనాం,
ఆచాంతవైరియశ సామమృతోర్మిలానాం
వాచామనంత సుకవేర్వసుధైవమూల్య.

మిత్యర్థః. దురహంకృతీనాం నిష్ఫలాహంకారాణాం దుర్యోధనః ఆదిర్యేహం తేహం
ఆసుహృదాం శత్రుణాంసంబంధిని పట్టాభిషేకమఖిలవ్యతి కామయమానేఫాలదేశే
లలాసే-కుట్టాకభావే ముష్టికుట్రనే కుతుకంకాతూహలం భీమః కురుతే స్త్వ.ని. 'కుట్టాకః
పాణికుట్ర' ఇతిశబ్దార్థ వే-భీమో న మృవ్యతీతిదుర్యోధనాదయో యావరాజ్యాయ
నిరాశాబభూవురిత్యర్థః. ౧౦౭. పంచధేతి. సప్రసిద్ధపవనాత్మజః భీమవీవ పంచధా
పంచప్రకారంప్రవహంతీనాం కారవాణాం దుర్యోధనాదీనాం క్రోధావప సింధవః
నద్యః తాసాంక్రమాత్ ప్రాయేణ సంగమభూర్దేశనదేశః అఘాత్ - యుద్ధిష్ఠిరా
దీనాం భీమబలవ్యపాశ్రయత్వాత్తద్విషయక్రోధానామపి భీను ఏవపర్యవసానమ
భూదిత్యర్థః.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురువికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంఘాభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ప్రథమః స్తవకః.

శ్రీ గణేశాయనమః.

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

—౧౭౦—

ద్వి తీ యః స్త బ కః.

గ. ఏకదాతు తేసర్వైఽపి సుపర్వసరితస్సలిలేషు విహృత్య సము
త్త్రిన్తా వీచీభిరసిచీభిరుత్కులితశ్చ న కూటేష్విన పటగృహవాటేషు పట
గృహీతమనోహరాంబర పటీర హారాభ్యవహారాః కుమారాః కుశల
కుశీలవకులశీలిత విచిత్రవాదిత్ర కలశీరవ వివశీకృత మానసాస్సుఖ
మానసామానుః. ౧. ప. రహసి నలినతల్పే శత్రువగ్యంకకల్పే చినవిరతి

అవతరణికా. టీప్) ఎనూననినమూనిత్యత్ర పూర్వస్తబకే దుర్యోధనాద్యసమ్పా
దవినయానాం సామాన్యతః ప్రక్రాంతత్వాత్తాన్విశేషతోఽస్మిక్ ప్రపంచయతి—
ఏకదేతి. ఏకదాకదాచిత్-తుశబ్దోవాక్యాబంకారే - తే సర్వేరాజకుమారాః ధార్త
రాష్ట్రాః పాండవాశ్చ - సుపర్వణాం దేవానాం సరితో గంగాయాః సలిలేషు విహృ
త్య జలక్రీడాంకృత్వా సముత్త్రిన్తాస్తీరం ప్రాప్తాస్సంతః అసిచీభిరున్నతాభిః వీచీభిస్త
రంగైః ఉత్కులితేషు తీరం ప్రాప్తేషు ఛేనానాం డిండిరాణాం కూటేషు రాశ్విన
వశిలేష్విత్యుల్పేక్షా-పటగృహణాం వాటేషు కట్ట్యంతరేషు-పరితః సర్వత్ర గృహీతా
మనోహరాశ్చ అంబరాణివస్త్రాణి పటీరాశ్చందనాః హారాః మణినరాః ఆభ్యవహ
రాః భోజనానిచ యైస్తథోక్తాశ్చసంతః. కుశలానాం కుశభ్యాసాభ్యాం నిపుణానాం
కుశీలవాః గాయకాః. ని. 'గాయకాస్తుకుశీలవా' ఇత్యమరః. తేషాం కులేనబృందేన.
కుశీలవబాలశేతివా పాతాంతరం-నీలితానాం తాడితానాం విచిత్రాణాం వాదిత్రాణాంచ
చతుర్విధవాద్యానాం వీణావేణుమృదంగతాళానాం కలశీనాం ఘటవాద్యానాంచ
రవైర్నధురశబ్దైస్సవకృతం పరవకృతం మనో యేషాం తథోక్తాశ్చసంతః సుఖం
యథాతథా ఆసామానుః అవర్తంత - 'దయాయాస'శ్చేతి కర్తరిల్ల్యామంతాదసలే
రస్తేరనుప్రయోగః. ౧. రహసితి. సః సుయోధనాది క్రోధపాత్రం భీమఃతాదృశైః
మనోజైంత్సర్థి. కుసుమానాం గంధపూర్ణైః పరిమళపరంపరాభిః కరణైః అలసతాయాః

సమీరై సేవ్యమానస్సభీమః, తటభువికుసుమానాం తాదృశైర్గంధపూ
రైరధికమలసతాయా హానిదద్రా విసద్రా. ౨. గ. అథ నిశీథే తథా
భూతస్యతస్య జిఘాంసయా కురునరేంద్రనందనేన చోదితైర్నరేంద్రైరు
పేత్యయుగపదేవ గ్గుడితి నిభృతం సముద్ఘాటితేషు నియంత్రణ పేటికే
షు. ౩. ప. సుతే పితృస్వాదిమసంప్రదాయశుశుత్సయేవ శ్వసనాశనేం
ద్రాః, సమీరసూనుం సముపేత్య జిహ్వబహిః ప్రసారస్సహుశో వితే
సుః. ౪. ప. సుప్తస్యతస్యతు సుయోధన భృత్యముక్తా వాతాశనాశ్చ సక
లావనదేవతాశ్చ, ఆశీర్ద్వయం వపుషిచాయుషి చ ప్రతేసుః పూర్వాన

శ్రమస్య అధికం యథాతథా హానింక్షతిం ద్యంతి ఖండయంతీతిహానిదాః ద్రవ్యవృత్తాః
యస్యాంతస్యాం - తటభువి గంగాతీరే దినవిరతిసమీరైః సాయంతనవాయుభిః సేవ్య
మానస్య - రహసి రత్నచర్యరికకల్పే మణిమంచతుల్యే - సాదృశ్యే కల్పప్రవృత్తయః.
నశిగతల్పేపద్మశయ్యాయాం నిదద్రానుప్తవా - నిద్రాతేః కర్తరిలిట్ - మానీషివృ
త్తమ్. ౨. అథేతి. అగ్న్యాపానంతరం తథాభూతస్య సుఖసుప్తస్య తస్యభీమస్య జిఘాం
సయా హంతుమిచ్ఛయా కురునరేంద్రనందనేన దుర్యోధనేన చోదితైః ప్రేరితైః నరేం
ద్రైర్నివవైద్యైః. ని. 'నరేంద్రో విషవైద్యేపీతివిశ్వః. నిభృతం గూఢం యథాతథా -
ఉపేత్య యుగపత్. ఏకదైవ నియంత్రణపేటికేషు సర్వబంధనమంజూమాసు గ్గుడితి
శ్రీమం సముద్ఘాటితేషు వివృతేషు సత్త్విత్యుత్తరే జైకవాక్యమ్. ౩. సుత ఇతి. శ్వసనః
వాయుః ఆశనమన్నం యేహంతేహ మింద్రాస్సర్వశ్రేష్ఠాః సుతే వాయుపుత్రే భీమే పితృ
ర్వాయోస్సంబంధీ యస్నాస్వాదిమా అన్నమాధుర్యం తస్య యస్సంప్రదాయః. పారంప
ర్యేణ సంక్రమణం తస్య శోధితుం పరిక్షితు మిచ్ఛా శుశుత్సా తయేవేత్యుప్సేక్షా - కార
ణగుణస్య కాశ్యే సంక్రమణపరిక్షయేవేతి యావత్ - సమీరసూనుం భీమం సమ్యగుపేత్య
జిహ్వనాం బహిః ప్రసారాత్ బహుశః అధికం వితేసుః చక్రుః - ఉపజాతివృత్తమ్.
౪. సుప్తస్యేతి. సుయోధనస్య భృత్యైర్ముక్తాః ప్రయోజితాః వాతాశనాశ్చరాశ్చ -
సకలావనదేవతాశ్చ సుప్తస్య తస్య భీమస్య - తు శబ్దః క్రమార్థకః. వపుషి శరీరే ఆయు
షిచ - ఆశిషోః దంష్ట్రాయాః శుభప్రాధనాయాశ్చ ద్వయం ప్రతేసుః వితేసుః. ప్రత్యేకం
నివేశనూమాను రత్నర్థకః. ని. 'ఆశిశ్శుభాశంసాహిదంష్ట్రయోరిత్యమరః. తత్ర ఆశీర్ద్వ
యస్య మధ్యేపూర్వా ప్రగమానర్వదంష్ట్ర - వీర్యం మారణసామర్థ్యం న పురోష నరక్ష
తవతీ - కింతు చరమా ద్వితీయావనదేవతా శుభప్రాధనైవ వీర్యం చిరజీవిత్యకరణాత్తకం
పురోష. ఖుజనవివన్నాం త్సతోదేవా ఏవ రక్షంతీసిధావః. వసంతతిలతావృత్తమ్.

తత్ర చరమైవ పుపోషనీర్యమ్. ౫. ప. మర్తదత్త దశనాభుజంగమా మా
రుతేర్వపుషి సు ప్తిభూరుహాః, ముష్టిమేయతనవో విరేజిరే మూలికాశ్చవ
బహిర్వినిర్గతాః. ౬. గ. అన్యేద్యురపి పునరాజీవంతం నిద్రారుణ నయన
రాజీవం తం స ముగ్ధధిస్నిగ్ధశ్చ సజగ్ధి కేలికాయామారాళికదాపిత కబ
ళనిచోలితక రాచగరళవిహ్వలం ప్రహ్వలంబితశిరసం రజ్జుభిః పరిణాహ్య
పరిణాహినీభిరసుహృదాం హృదయశూలం శూలకీలితనిర్జరసరిదంతర్జలే
విసర్జయామాస ౭. ౪. తేషాంతదానీం ధృత రాష్ట్రజానాం తీరేచ నీరే

౫. మర్తేతి. భుజంగమాసుర్నాః పూర్వోక్తాః మారుతస్యా పత్యంపుమాన్ మారుతిః
భీమః తస్య పపుషిశరీరే - మర్తసు ఆయుష్సానేషు దత్తాః నిహితాః దశనాః దంతాః
యైస్తథోక్తాస్తంతః. బహిర్భూమేహర్ధం వినిర్గతాః ముష్టినా మాతుం యోగ్యామే
యా తనుర్యాసాంతాః సుప్తిభూరుహాః శయనవృక్షస్య మూలికాః మూలానీవ విరేజిరే-
ఉత్పేక్ష - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౫. అన్యేద్యురపి. ముగ్ధామూఢాః ధీః బుద్ధిర్యస్యత
థోక్తః - సదుర్ద్యుధనః సాక్షాత్సర్పదంశనేఽప్యమృతస్య విషదాపనేన పునస్తచ్చింశ
నాదితిభావః - స్నిగ్ధశ్చ సుహృదివ కపటమిత్రమితియావత్. అన్యేద్యుః పరస్మిన్
దినేపునః సర్పదంశనేఽపీత్యర్థః-ఆజీవంతం ప్రాణాన్ ధారయంతం నిద్రయా అరుణే
నయనే రాజీవే కమలే ఇవ యస్యతం. ని. 'బిసప్రమానరాజీవేతి పద్మపర్యాయేష్వ
మరః-సజగ్ధి కేలికాయాం సహభోజనక్రీడాయామా రాళికైః సూదైః. ని. 'ఆరాళికా
ఆంధసికా' ఇతిపాచక పర్యాయేష్వమరః-దాపితైః కబళైఃగ్రాసైర్నిచోళితేన అంతర్ని
తేన కరాళేన భీషణేన గరళేన విషేణ-తద్భక్షణేనతి యావత్-విహ్వలం విభ్రాంతం-
ఆకలివ ప్రహ్వలంబితంశిరః యస్యతథోక్తం-అసుహృదాం శత్రుణాం హృదయే వక్షసి
శూలం తద్దద్దుః ఖజనకమిత్యర్థః. తంభీమం పరిణాహినీభిః ఆయతాభిః రజ్జుభిః పరిణాహ్య
బంధయత్వా - శూలైరాయుధవిశేషైః కీలితే - అగ్నోబంధితే నిర్జరసరితోగంగాయాః
అంతర్జలేజలమధ్యే విసర్జయామాస పాలితవాన్ - భృత్యైర్నిలిశేషః. ౭. తేషామితి.
తదానీం తేషాంధృతరాష్ట్రజానాం దుర్ద్యుధనాదీనాం దివిషత్తటిన్యాః గంగాయాః
తీరేకటే - నీరేచలేచప్రవీరం మరుత్సుతం భీమం మారుతుం - క్రమాత్సారాః -
దృఢాః గుణాః సూదాః ఏకత్ర. అన్యత్ర రజ్జవశ్య-సాధనతాం కారణత్వమవాపుః ప్రాప్త
వంతః - కారణాన్యభూషన్నిత్యర్థః. సూదైస్తీరేవిషం ప్రదాప్య నీరే రజ్జుభిర్బంధయ
త్వా పాలితత్వాదితిభావః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదామర్వాంసూదేవృకోదరే'
ఇతివిశ్వః. ౪. సారాః శ్రేష్ఠాః గుణాః కార్యధైర్యాదయః తం మారుతుం సాధనతామ

దివిషత్తేతిన్యాః, మరుత్సుతం మారయితుం ప్రవీరం సారాగుణాస్సాధ
నతామవాపుః. ౮. గ. తతః పాతాళభువి తదాగమనకౌతుకినా వాసుకి
నాసంమానితస్సధృతిమానితస్తతోఽష్టాసు దిశాసుతదనుగుణపరిగణనం
దినగణమత్యయశంకిభిరపరైరహత్యై స్సహ విచిత్ర్య హేవత్స రిపుభర్త
నగ్ధేమ క్వవానిషీదసీతి విషీదంత్యాః కుంత్యా నవమమపి వాసరమనవమ
మేవ సంజనయన్ప్రభంజనభూ రమృతాంజనైరివ దృశౌ రంజయా
మాస. ౯. గ. ఆగతస్య తస్యమదావళాయుతబలావహానాం పృథాకుపరిష
దుపదాపితపశకలశపీయూషాణాం నిపేవణేన విశేషితపరిపాషం గాత్రం

వాపుః - తస్యతాదృగ్గుణరాహిత్యే తస్మిన్నేవ ధార్తరాష్ట్రాణాం తథావై రాప్రసక్తేరితి
భావః - ఆత్రాథే గుణానాం దోషీకరణాలైకాలంకారః - 'లేశస్స్యాద్దోషగుణయోర్గుణ
దోషత్వకల్పన' మితిలక్షణాత్ - పూర్వత్రచ నూదరజ్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్తిః - ద్వయోరప్యేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. అభిన్నపదబోధ్య
నానాలంకారఘటితత్వంతల్లక్షణం. ప్రపంచోమదీయమకరందర్శుర్యాం ద్రవ్యవ్యః -
సారామిషదాః. సి. 'సారస్సుగరదేవృధ' ఇతివిశ్వ ఇత్యసికేచిత్ - ఉపజాతివృత్తమ్.
౮. తత ఇతి. తతః పాతాళనంతరం ధృతిః ధైర్యమస్యాస్తీతి ధృతిమాన్ - స ప్రభంజన
భూర్వాయుపుత్రః - పాతాళభువి తస్య భీమస్యాగమనేనకౌతుకం కుతూహలమస్యా
స్తీతి కౌతుకినా వాసుకినా సర్వరాజేన - సమ్మానితః అమృతకలశప్రదానాదినా
బహుమానితస్యై ఆత్యయంస్వమరణం శంకంతే మన్యంత ఇతి శంకిభిః ఇతరైర్యుక్త
రాదిభిః అపత్యైః పుత్రైస్సహ అష్టాసు దిశాసు దిక్షు - 'అపంచైవ హలంతానా' మిత్య
నుశాసనాదాకారాంతత్వం - తాసామప్తదిశా మనుగుణముచితం పరిగణనమప్తత్వ
సంఖ్యా యస్య తం. దినానాంగణం అష్టాదినాసీత్యర్థః - ఇతస్తతోవిచిత్ర్య అన్విష్య-
హేతిభేదే. హేవత్స హేమపూర్ణాంభర్త నతర్జన హేభీమ హేతి సర్వత్ర యోజ్యం-
క్వ తుత్రవానిషీదసి తిష్ఠసి ఇతి ఉక్తైర్విశేషః. విషీదంత్యాః శోచంత్యాః కుంత్యాః
నవమం నవసంఖ్యమస్మిన్సరం దినం - ఆనవమం నవసంఖ్యారహితం ఆపనశ్శూన్యః నభవ
తీతితథోక్తంచ - సంజనయన్ కుర్వన్ సన్ అతవివచిరోధాభావః - అమృతమయైరంజనై
రివదృశౌమాతుర్వేలే రంజయామాస ఆనందయామాస - తయాదృష్టాఽభూదిత్యర్థః.
౯. ఆగతస్యేతి. ఆగతస్య పాతాళాదితిశేషః. - తస్యభీమస్యసంబంధి - మదావళానా
మయుతస్య - దశసహస్రమదగజానామిత్యర్థః. - బలంయత్తస్యావహానాం సంపాద
కానాం - పృథాకుపరిషదా సర్వసమాజేన ఉపదాపితానాముపాయనీకృతానాం దశ

సవిశ్రీ భుజాంతరభవ సోదరకారవహృదయేఽపి మోదవిషాదసంపదానమ
 మతుః. ౧౦. తదనంతరమ్. ప. కాష్ఠాంపరాం కార్కుశకౌశలస్య కాష్ఠాః
 పరాస్థానపి తద్యశోఽపి, ప్రజ్ఞాదృగారోపయితం ప్రవృత్తో వ్యజ్ఞాపయ
 ద్విష్టపదీతనూజం. ౧౧. గ. సోఽపి కృత్యవిదామగ్రణీరపరేణేవ శరజన్త
 నాకృపేణ బహుకృపేణ నిరవద్యవీరయశోనిషద్యాం చాపిద్యామా
 పాద్యాపి తాం పునరుక్తయితం దిశిదిశి జైత్రగుణం పౌత్రగుణం మహా
 కలశానాం - తత్పరిమితానామిత్యర్థః. - పీయూషాణామమృతానాం నిషేవణేన
 పానేన విశేషితోఽతిశయితః పరిపాషోవృద్ధిః యస్మత్ఫోక్తం. గాత్రంశరీరం కర్మ-
 సవిశ్రాంత్యో జనన్యాః భుజాంతరభవ వక్షసేవ సోదరాణాంచ యుధిష్ఠిరాదీనాం కారవాణాం
 దుర్యోధనాదీనాంచహృదయేమనస్యపి - క్రమాన్తోదసంపత్ సంతోషసమృద్ధిః విషాద
 సంపత్ దుఃఖసమృద్ధిశ్చ తే నమమతుః మిలిం నప్రాపతుః - కుంతీతమాలాక్యాలిలింగ
 యుధిష్ఠిరాదయో జహదుః. దుర్యోధనాదయశ్చిభిరుతిత్యర్థః. ౧౦. తదనంత
 రమిత్యుత్తరేణాన్వయః. కాష్ఠామిలి. తదనంతరం - ప్రజ్ఞాబుద్ధిరేవ దృక్ నయనం
 యస్యసః. - అంధః ధృతరాష్ట్రః తాన్యుధిష్ఠిరాదీదుర్యోధనాదీంశ్చకార్కుశకౌశ
 లస్య ధన్యుద్వానైపుణ్యస్య పరాంకాష్ఠాంనిరవధికోత్కర్షం - ఆరోపయితం తేహం
 యుధిష్ఠిరాదీనాం దుర్యోధనాదీనాంచ యశః కీర్తిం పరాః ఉత్కర్షభిన్నాః కాష్ఠాః
 దశాపిదిశః ఆరోపయితమపి. ని. 'కాష్ఠోత్కర్షైశ్చిత్తోదీ' త్యమరః. - విష్ణుపగ్నాః
 గంగాయాః తనూం భీష్మం వృష్ణాపయత్ విజ్ఞాపితవాన్ - యత్తుపరాః అన్యాః
 కాష్ఠాః పరరాష్ట్రాణీత్యర్థః ఇతిన్యసింహః - తన్న - తత్కీర్తైస్సర్వాన్త్రవ్యాపనా
 ప్రసక్త్యావత్తాన్ పతత్సర్వత్వదోషప్రసక్తాత్ - ఆత్రానేకక్రియాయాగపద్యాత్స
 ముచ్చయాలక్రీడి. శ్లో. 'గుణక్రియాయాగపద్యం సముచ్చయ' ఇతిలక్షణాత్ -
 ఇంద్రహృత్ప్రతం - లక్షణంతూక్తం. ౧౧. సఇతి. కృత్యవిదాంకర్తవ్యనిపుణానామ
 గ్రణీ శ్రేష్ఠః భీష్మోఽపి అపరేణాదితీయేనశరే దర్శనశేషే బాణేచజన్తయస్య లేన స్కంజే
 నేవస్థితేనేత్యుత్పేక్ష - కృపస్యబాణజన్తత్వం మహాభారతేప్రసిద్ధం - బహుకృపా
 యస్య లేనకృపేణ ధనురాచార్యేణ పౌత్రాణాం నృపస్య పుత్రాణాం పురోవీక్షానాం
 గణం నిరవద్యస్యానింద్యస్యపిరాణాంయశసః ఇమేశూరా ఇతికీర్తేః నిషద్యాం ఆపణీ
 భూతాం. ని. 'ఆపణస్తునిషద్యాయా' మిత్యమరః. - చాపవిద్యామాపాద్యఅధ్యాప
 యిత్యా తాం చాపవిద్యాం పునరుక్తయితం ద్విరాపర్తయితం - దిశిదిశిప్రతిదిశం
 జైత్రాః జయతః గుణాశ్శౌర్యాదయః యశ్శతం పౌత్రగుణం - వివిధస్యబహుప్రకా

తాధననివహేన సహవివిధధనురాగమప్రాణస్య ద్రోణస్య చరణయో
రుపధీచకార. ౧.౨. ప. సింధుజాతకలశీభవోస్తయోన్నిగ్ధభావ మవ
లోక్యతాదృశం, తత్ర పారనికరస్స మాచరచ్చిత్రపూరజతరే నిమజ్జనమ్.
౧౩. ప. కుమారాస్తూర్ణ మాగుక్షన్ముంభయోనేరనుగ్రహత్, కోటిం
కోదండసారస్య గుణినిస్తే గుణాభవ. ౧౪. ప. హులస్థస్యానుకుర్వ
న్మురుసుతసదసః కుంభయోనేః కదాచిత్సాత్తుం మధ్యే జలానాం

రస్య ధనురాగమస్య ప్రాణస్య జీవభూతస్య ఉపదేశ పారంపర్యేణ వర్ధకస్యేతి యావత్.
ద్రోణస్యనామాచార్యస్య చరణయోః మహతా ఆసంఖ్యేన ధనస్య నివహేన రాశినా
సహఉపధీచకార-ఉపాయనం చక్రే - 'కృభ్వస్తీ' త్యాదినాచ్యవిత్యం దీర్ఘశ్చ. ౧.౨.
సింధ్వీతి. తత్ర హస్తినపురే పారాణాం నికరస్సంఘః తయోః సింధుజాతస్య గంగాసు
తస్య సముద్రనివహస్యచ కలశీభవోద్రోణస్య అగస్త్యస్యచ ద్వయోర్భిష్టద్రోణ
యోః సముద్రాగస్త్యయోశ్చేతియావత్. సి. 'దేశేనదీవిశేషైర్భాసింధుర్నా సతిస్త్రి
యా' మిత్యమరః. తాదృశంఉక్తవిధం స్నిగ్ధయోస్సుహృదోర్భావం స్నేహమవలోక్య-
చిత్రపూరస్య ఆశ్చర్యరసప్రవాహస్య జతరేమధ్యే నిమజ్జనంసమాచరత్. చక్రే అత్యా
శ్చర్యాన్నితోఽభూదిత్కర్మః. అత్ర సముద్రభీష్టయో రగస్త్యద్రోణయోశ్చ క్లేష
భీతికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తుర్జీవితేన నిసర్గవిరుద్ధయో స్యముద్రాగస్త్య
యోః స్నేహావలోకనాత్కవిభావనాలంకారభేదేన పారాణాంచిత్రపూరనిమజ్జనసమ
ర్థనాత్తకు పావ్యలింగమంగానిభావేన సంకీర్ణం. అలిశయోక్తివిభావనాసంకరస్య
విభావనాపావ్యలింగసంకరస్యచ ద్వయోః పునరంగానిభావసంకరశ్చేతి సూక్ష్మ
దృశా కలనీయమ్ - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౩. కుమారాభిలి గుణినిశ్చార్యాదిగు
ణమతః తే పూర్వోక్తాః కుమారాః యుధిష్ఠిరాదయః కుంభయోనేద్ద్రోణస్యానుగ్ర
హత్ప్రసాదాత్. కోదండసారస్య ధనుర్విద్యావైపుణ్యస్య కోటిమత్కర్ణం కోదండసా
రస్య శ్రేష్ఠచాపస్య కోటిం అగ్రదేశం - గుణాభినిన్యభవతూర్ణం సత్త్వరమారుక్షకో
ప్రాప్తమతః. రుహేరాజ్నా ర్వాహ్నర్తరిలుజ్. సి. 'స్యాలోక్తిరక్రొచాపాగ్రే
సంఖ్యాభేదప్రకర్షయో'గితివిశ్వః. శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా - అతవివగుణిణః మార్వీవత
ఇతి ధనుష్యపియోజ్యమ్. ౧౪. కూలేతి. కదాచిత్ సాత్తుం జలానాం మధ్యే చిరంకృ
తావసతి రవస్థానం యేనతస్య - చిరస్నాయిత్యాగమాదివిభావః. కుంభయోనేద్ద్రోణ
స్య సంబంధినో స్ఫుటకమలస్యేవ రుక్ కాంతిర్మయోస్తౌ పాదా - ఆదౌప్రమంనిషీడ్య
ప్రణయ్య వీడయిత్వాచ ఆంలేవసత్త్వం సమీహ స్థిలించబిభ్రుత్ సింధుభువా భీష్మేణనదీ

చిరకృతవసతే స్సింధుభూవర్ధమానః, ఆదాపాదానిశీఢ్య స్ఫుటకమల
రుచో బిభ్రదంతేవసత్వం గ్రాహణో జగ్రాహకశ్చిత్స్వయమపి విజయా
స్త్రాగమాంతం మహంతమ్. ౧౫.౧. తత స్తే సర్వోత్తరాని శిరాసనేషు
దక్షిణాః గురుదక్షిణాం కురుత మహ్యం ద్రుహ్యతో ద్రుపదస్య యుధి
బలాద్బహీతస్య సమర్పణమితి గురుణా చోదితాస్సర్వేషాం పూర్వి
కయా కయాపి విమలేషు కృతావజ్ఞసేనం యాజ్ఞసేనం పురంనిబంధ్య
చిరమయుధ్యంత. ౧౬. ౪. కృతేభలైర్ధనుషి స గురుద్రోహిణస్తస్య జీవ

దేశేనచ వర్ధమానః ఆశవివమాలస్థస్య తీరే వర్ధమానస్య కురుసుతసదసః యుధిష్ఠిరా
దీనాం సమాజం ఆనుకుర్వన్విడంబయత్. కృద్యోగాత్కర్తృణిషష్ఠీ - కశ్చిద్ద్రాహః
మకరః స్వయమపివిశేషేణ జయోయస్తా త్రస్యస్త్రాగమస్య ధనుర్వేదస్యాంతం పారం
విజయస్సార్జునస్య సంబంధినా అస్త్రాగమేన బాణప్రాప్త్యా అంతం నాశంచ జగ్రాహ
ప్రాప్తవాత్. కదాబిద్దోణస్య స్వాతుంకృతగంగావతరణస్య చరణగ్రహణం కుర్వత్
కశ్చనమకరోద్భుజేన బాణేననిహతఇతి పారాజికికభాత్రాసుసంధయా - ప్రగ్ధరావు
త్తమ్. ౧౫ తతఇతి. తతః అనంతరంసర్వేషాం ధనుర్ధరాణామంతరాః ఉదీచ్యాఅపి
శ్రేష్ఠాశ్చేలిచ-శరాసనేషు చాపనైపుణ్యేషు నిషయేదక్షిణాః దాక్షిణాత్యాః సరళాశ్చ
ఆశవివమిరోధాభానః. ని. 'ఉపద్యుదీచ్య శ్రేష్ఠేష్వపుత్రై' ఇత్యమరః. ని 'త్రిష్వవా
క్సరళారామ పరచ్ఛందానువృత్తిషు. దక్షిణ' ఇతివిశ్వః. మహ్యం ద్రుహ్యతః మమ
ద్రోహం బాల్యే ప్రతిజ్ఞాతార్థరాజ్యాప్రదానరూపంకుర్వతః. క్రుధద్రుహేత్యాది
నా సంప్రదానత్వం-ఆశవివ యుధి యుద్ధే బలాద్బహీతస్య సజీవమానీతస్య ద్రుపద
స్య రాజ్ఞః సమర్పణమేవ గురుదక్షిణాం కురుతేతి-గురుణా ద్రోశేన చోదితా ఆజ్ఞాపి
తాస్సంతః. అగ్ర కయాప్యనిర్వాచ్యయా అహంపూర్వీకయా అహం పూర్వమహం
పూర్వమితి జ్ఞానేన. ని. 'అహంపూర్వ మహంపూర్వ మిత్యహంపూర్వీకా మతే'త్య
మరః. విమలేషు శత్రుం నిషయే కృతావజ్ఞా ఉచితలిరస్కారా సేనానుస్థితత్. యజ్ఞ
సేనస్య ద్రుపదస్యేదం యాజ్ఞసేనం పురం పట్టణం నిరుగ్ధ్య చిరమయుధ్యంత -
యుద్ధమకుర్వత్. ౧౬. కృతఇతి. ౪. బలమధ్యగ్రాహ మారకత్వేన ప్రసిద్ధః సవ్యసాచీ
అర్జునః గురవే ద్రుహ్యతీతి ద్రోహిణః తస్య ద్రుపదస్యజీవగ్రాహేజీవతవీవ గ్రహణేవి
షయే సుబలదుహితుర్గంధార్యాః పుత్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం ఆవశ్యాం పంక్తా
పూర్వపక్షీభవత్యాం సత్యాం అసమర్థాయాంసత్యాం-ద్రుపదేనపరాభూతాయామితి
యూవత్. భల్లర్ద్రుపదస్య బాణనిశేషైః ధనుషి నిజచాపేకృతేభిన్నేసతి - బాహయాః

గ్రాహేబాహించలపరిచల త్థద్దవల్లీసహాయః, పుత్రావళ్యాం సుబలదు
హితుః పూర్వక్షీభవత్యాం సిద్ధాంతోఽభూద్దివివివిద్ధై స్త్యాసుతస్స
వ్యసాచీ. ౧౭. ప. పార్థమేవ పురతోనిధాయ తే పారవాస్తవను సన్ని
ధాగురోః, భక్తిభిర్వ్యవసయన్నిజం శిరః పార్వతస్తు పరిభూతిలజ్జయా.
౧౮. ప. అథోగుహ్యై తమధిజ్య ధన్వనాపురఃప్రదేశం పురఃపూతసూ
నునా, తరంగతామ్ర తమవేత్స్యవిద్విషం వచోగర్భరం వదతిస్త సస్తితః.
౧౯. గ. రేరే త్మత్రియసత్తమ పురా మహత్తమ మగ్నిదేశ్య మగ్ని

భుజస్య అంచలే అగ్రేకరేఇలియావత్. పరిచంతీకంపమానా భిద్యః వల్లీవనైవ సహాయః
యస్యతథోక్తస్య. దివిస్సర్గే బుధైఃదేవైః భువిబుధైః పండితైశ్చ. ని. 'జ్ఞాతృచాంద్రి
సురామధా' ఇతివిశ్వాః. శ్లాఘితః సంస్తుతః సిద్ధాంతః కృతకార్యః ఆభూత్. అత్రజీవస్య
చిత్పరిబింబస్య గ్రాహాబింబభూతచిదభిన్న లేవన జ్ఞానేవిషయే సాబలేయః తే పూర్వప
క్షీభవతిసతి దేహత్వవాదివతిసతి-అర్జునః ఇహఅముత్ర చ బ్రహ్మవిద్భిశ్శ్లాఘితః. అభినం
దితః సిద్ధాంతః అద్వితీయబ్రహ్మభావాత్తతోఽభూదితి. అర్థాంతరంతుభ్యనిరేవ నశ్లేషః.
'అభిధాయాః ప్రకృలేనియం త్రణా'దిత్యాదేరుక్తత్వాదితి - మందాక్రాంతావృత్తమ్.
శ్లో. 'మందాక్రాంతాజలధిపదగైర్భానతోతాద్గురూచ'లీలక్షణాత్. ౧౭. పార్థమితి. తద
నుద్రుపదగ్రహణానంతరం తే కుమారాః పార్థ మర్జునమేవ పురతోఽగ్రే నిధాయ
గురోః ద్రోణస్యనన్నిధా నిజం శిరః భక్తిభిర్వ్యవసయం - ప్రజేమరిత్యర్థః. పార్వతః
ద్రుపదస్తు పరిభూత్యాతిరస్కారేణ యా లజ్జా తయా నిజంశిరః వ్యవసయం. అవన
తవదనోఽభూదిత్యర్థః. నమత్యేర్ణ్యంతాత్కర్తరిలక్ - అత్ర కరుకుమారాణాం ద్రుపద
స్యచ ప్రకృతానామేవ శిరోనమనధర్మణోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పద
స్తుల్యయోగితాభేదః. రహోద్ధతావృత్తమ్ ౧౮. అథోఇతి. అథో ఆనంతరం గురుః
ద్రోణః ఆధిజ్యమారోపితగుణంధయః చాపః యస్యలేన - పురుహూతస్యేం ద్రస్యసూ
నునా అరునేన పురః ప్రదేశంనీతం ప్రాపితం. తరంగితే చకలే ఆక్షిణీ యస్య తథోక్తమ్.
విద్విషం శత్రుం తం ద్రుపదం అవేత్స్య - గర్భరం గూఢార్థం వచః వత్స్యమాణం
సస్తితం యథాతథా వదతిస్త-నంశస్థనృత్తమ్. ౧౯. రేరేఇతి. రేరే. ని. 'తుచ్ఛసంబో
ధనేతురే' ఇత్యమరః. త్మత్రియసత్తమ విపరీతలక్షణయా త్మత్రియాధమేత్యర్థః.
పురా ధనుర్వేదాభ్యాసకాలే-మహత్తరమతిశయపూజ్యం అగ్నిదేశ్యమగ్నికల్పం. 'ఈష
దసమాప్తా కల్పదేశ్యదేశీయర'ఇతిదేశ్య ప్రత్యయః. అగ్నివేశ్యం నామమునిం అస్తస్య
ధనుర్విద్యాయాః పరిశ్రమాయ అభ్యాసంకర్తుమితి - క్రియాగోత్యాదినాసం ప్రదా

వేశ్యం మునిమస్త్రపరిశ్రమాయ ప్రశ్రయేణ సహశుక్రాపమాణస్త్యం
మత్స్యతే పితరసంతరంమమాధిరాజ్యపదస్య ప్రథమమర్థం భవతేవితీర్య
తతః పరమర్థమహమనుభవిష్యామితి యద్యథా ప్రత్యశృణుథాస్తతః
థానిర్వర్తితంఖలు ధిగ్విప్రసృతి త్సుర స్రాయేణ విప్రియవచనేన ప్ర
థీయసీం మనసి వ్యథాం మమవితీర్ణవతా మహార్ణవపరిధానవతీం వసు
మతీం స్వయమేవానుభవతాననుభవతా. ౨౦. ౪. అబాలవృద్ధం జలస్స క
మేవ జనాస్సనుస్తాద్రువం యదాచలుః, తస్మాత్త్వయిస్త్వికృత తాదృశా

నత్వం - ప్రశ్రయేణసహ యేనసాకం. ౪. 'సాకంసక్రాసమం సహే'త్యమరః.
శుక్రాపమాణస్తేవాంకుర్వ. త్వం - మత్స్యతే మదర్థం మమేత్యర్థః. పితరసం
తరం లోకాంతరగతే పితరి మమమత్సంబంధినః ఆధిరాజ్యపదస్య ప్రథమం పూర్వతనం
అర్ధరాజ్యమితియావత్. ఆధీతి పూర్వభాగంచ వాచ్యవాచకయో రభేదాభ్యవసాయేన
మానసవ్యథామిత్యర్థః. ౪. 'పుంస్యాధిర్తానసీవృథే' త్యమరః. భవతేతుభ్యం వితీర్య
దత్వా-పరం ద్వితీయమర్థం అర్ధరాజ్యమితి పరంతనవాక్యమితిచ ఆహమను భవిష్యా
మితి - యద్యస్తు యథా యేన ప్రకారేణ ప్రత్యశృణుథాః ప్రతిజ్ఞామకరోః తత్
ప్రతిజ్ఞాతంవస్తు-విప్రంధిక్ ఇత్యుక్తప్రకారేణ అతఏవ త్సురస్రాయేణ త్సురకల్పేన విప్రి
యవచనేన - ప్రథీయసీం మానసీంవ్యథాం వితీర్ణవతాదత్తవతా - కించ - మహార్ణవ
స్సముద్రః పరిధానమగోవస్త్రం తదస్యా అస్తీతితద్వతీం - సముద్రపర్యంతామితియా
వత్. వసుమతీంభూమినునుభవతా త్వయానను - హేద్రుపవ తథాప్రతిజ్ఞామరూపం
నిర్వర్తితం ఆచారతంఖలు-ఖలుశబ్దఃకాకా - అదత్తైవకించినపి మహ్యమనుభూతం త్వ
యైవ సర్వమిత్యర్థః. అత్రాత్మకతమానసవ్యథారూపాత్కటానిష్టావాప్తిసత్త్వే-పిక్షేపమ
హిమ్నా అర్ధరాజ్యరూపేష్టావాప్తి వర్ణనాత్సమాలంకారభేదః. ౪. 'వినా-సిద్ధంచ
తత్పిద్ధిర్వదర్థం కర్తుముద్యమ' ఇతితల్లక్షణే అనిష్టమంతరేజేష్టావాప్తావేవ లేనభావ్య
మితివాచ్యం - వ్యాజస్తతివిధయా ప్రామిక స్తుతిరూపవాచ్యకఙ్ఖ్యాయాం సమాలంకా
రస్య దుర్వారత్వాత్. ఏవం స్తుత్యా నిందాభివృత్తికఙ్ఖ్యాయాం మానసవ్యథారూపా
నిష్టావాప్తిప్రతీతే 'రనిష్టస్యాస్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసముద్యమాది' తిలకి.తో వివమప్రభే
దశ్చ - ద్వయోశ్చస్తూత్యా నిందాభివృత్తిరూప వ్యాజస్తతిప్రభేదేన సహైకవాచకాను
ప్రవేశస్సంకర ఇతి సూక్ష్మదృశాకలనీయం. ౨౦. అబాలేతి. యద్యస్తాదాబాలవృద్ధం
బాలప్రభృతి వృద్ధపర్యంతం సమస్తాఃజనాః దోర్వృక్షస్య మూలస్థానమాలవాలమితి
యావత్. ౪. 'దుర్దుమాగమా' ఇత్యమరః. వృక్షసర్వాయేష్వమరః. జలైరుదకైర్వా

భ్యేకథంను భజ్యేతన మిత్ర తేజః. ౨౧. గ. ఇతివ్యాజస్తుతివచనేన పౌర
వాంతే భార్గవాంతేవసతాప్రధర్మితః పార్వతస్తేన సార్థమర్థరాజ్యపరివ
ర్తనమాత్రమంగీకృత్య కృత్యవిదాం కకుద స్తా జంభరిపు కుంభసంభవా
పుభావప్రసయముం ప్రవర్తయితుం కృతనివర్తనసోమకాంతికోపాస్యో
పుత్రా భాగీరథీవనావసభస్యయాజస్యమునిరాజస్య యాజనాసుగ్ర
రైశ్చ-లడయారభేదాత్. సక్తంసంగతమేవాహుః పదంతిస్త - తస్మాత్కారణాత్స్వి
కృతాతాద్యః ద్రుపదేత్యాకారికా ఆఖ్యానామ యేన తస్మిన్ త్వయి. మిత్రస్య
సఖ్యః మమేతియావత్ - సూర్యస్యచ తేజఃకర్షం కేనప్రకారేణ న భజ్యేత భంగం
నగచ్ఛేన్న. నురామంత్రణే - కింతు గచ్ఛేదేవేత్యర్థః. జడసంగలేషు నాస్తి మిత్రా
వకాశఇత్యర్థః. ఆత్ర ద్రుపదాఖ్యాస్తీకరణస్య మిత్రతేజోభంగహేతుత్వోక్తేః
పదార్థహేతుకంకావ్యులింగం సూర్యసుహృదోః జ్ఞేషభిత్రికాభేదాధ్యవసాయమూలా
తిశయోక్తి సంకీర్ణం. ౨౧. ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాజస్తుతివచనేన గూఢనిందా
వాక్యేన కరణేన-భార్గవస్య పరశురామస్య అంతేవసతాశిష్యేణ ద్రోణేన కర్తా-పౌర
వాణాం యుధిష్ఠిరాదీనాం అంతే సమీపే ప్రధర్మితః భర్మితః-కృత్యవిదాం కర్తవ్యేషు
నిపుణానాం కకుదః శ్రేష్ఠః ఆతవివ పార్వదః ద్రుపదః తేనసార్థం ద్రోణేనసాకం ఆర్థ
రాజ్యస్య పరివర్తనమాత్రం పరిపాలనమేవ-నతు సఖ్యమిత్యర్థః. అంగీకృత్య. ఖ్లో. “సర్వ
నాశే సముత్పన్నే ఆర్థం త్యజతి పండితః” ఇతిన్యాయా దితిభావః. కృతనివర్తనః
ప్రత్యాగతస్య - తౌప్రసిద్ధౌ జంభరిపుసంభవం అర్జునం కుంభసంభవం ద్రోణంచ -
ఉభావస్త్రిక మేణ ఉపయమంచివాహం. ని. ‘ఏవాహోపయమానసూ’ విత్యమరః. యమ
స్యసమీపంచ ప్రవర్తయితుం ప్రాపయితుం సోమశ్చంద్రః ఉమయా పార్వత్యాసహితః
సోమః శివశ్చ తయారివ కాంతిః కోపశ్చక్రమాత్. ఆస్మ్యే ముఖే యయోస్తా. ని.
‘సోమాలతావిశేషేస్యాచ్చశాంకే శంకరేషిచే’ తివిశ్వః - చంద్రకాంత్యాతుల్యానాం
రుద్రవత్క్రొధముఖంచేత్యర్థః-సోమకైః పాంచాలైరంతికే ఉత్సంగే ఉపాస్యో ఉప
లాలసియావితచ-పుత్రీంచ పుత్రంచ పుత్రే ద్రౌపదీధృష్టద్యుమ్నా - భాగీరథ్యాంవనే
తీరారణ్యే ఆవనగం స్థానం యస్యతస్య. ని. ‘స్థానావనగవాస్తుచే’తి గృహవర్యాయే
ష్వమరః. యాజస్యనామ మునిరాజస్య యాజనేన యాగకారయితృత్వరూపేణ అను
గ్రహేణ ప్రసాదేన పరిజగ్రహ. ఉత్పాదితవానిత్యర్థః. యత్తు‘కుంభజంభరిపుసంభవా
వి’తిపాతాంతరం యచ్చవా తద్రీత్యైవ నృసింహవ్యాఖ్యానం-తదుభయమఖ్యశుద్ధం -
వివాహప్రాపకచంద్రకాంతాననత్వస్య ద్రౌపద్యాం యమసమీప ప్రాపకరుద్రరౌద్రస్య

హేణ పరిజగ్రాహ. ౨౨. ప. తాతోఽపి ధర్మతనయం తపనీయవీరమా
రోప్య చతురివ లబ్ధముం తపోభిః, ఆవర్జితైః కలశ వారిభిరభ్యషించదా
నందబాష్పసలిలై రవనీం చపా రాః. ౨౩. ప. ఆబిభ్రతో ధరణిమంగదని
ర్విశేషం నానాధనాయతిభిరస్య నయోదితాభిః, వస్త్యం సమస్తమపి వాస
వసన్నిభస్య కోశీబభూవ కుతుకై స్సుహకారవాణామ్. ౨౪. ప. పారేసిం

త్యస్య ధృష్టద్యుష్మేచ క్రమేణాన్యయాత్మకయథాసంఖ్యాలంకారభంగావత్యైః -
'పుమాన్ ప్రియే' త్యేకశేషశాస్త్రేణ-పుత్రీచ పుత్రశ్చ పుత్రావిత్యేవ వ్యాఖ్యేయతయా
సోమకైరంతికే ఉపాస్యావిత్యర్థాంతరాప్రసక్త్యాచ 'సోమకోపకాంత్యాస్యా' వితి పాఠ
కల్పనాయోగాచ్చతి. ౨౨. తాత ఇతి. తాతోఽపి ధర్మతరాష్ట్రేఽపి తపోభిర్లబ్ధం చతురివ స్థిత
మిత్యుత్పేక్షా-శుశ్రూషాదిగుణసంపత్త్యా పరమప్రేమాన్నద మిత్యర్థః. జాత్యంధస్య భా
గ్యాత్కదాచిదుత్పన్నే చతుష్కృత్యుక్తానురాగా దితిభావః. ధర్మస్య యమస్య తనయం
యుధిష్ఠిరం ధర్మస్య ప్రశమపురుషార్థస్య తనయం మూర్తం ధర్మమివ స్థితమిత్యసి- 'ఆత్మా
వైపుత్రనామానీ'తి శ్రుతేతి భావః. తపనీయవీరమరోప్య కనకవీరే ఉపవేశ్యే
త్యర్థః. ఆవర్జితైరానమితైః కలశేషవారిభిః పుణ్యైః మంత్రపూతైశ్చజలై రభ్యషించన్.
పట్టాభిషేకంకృతవాన్- 'ఉపసర్గాత్సనోతి'త్యాదినా ఆద్యవాయేఽపి షత్సం-పారా
శ్చ ఆనందేన చిరాత్కాంతీతలాభజనితేన యానిబాష్పసలిలాని తైరవనీం తద్భార్యాం
భూమిం అభ్యషించన్ - ధర్మః పట్టాభిషేకే భార్యాయాపి తదాచిత్యాదితిభావః.
పారాస్తదా ననందుతిపరమార్థః. వ్యంజకాప్రయోగా ద్దమ్యోత్పేక్షా. వసంతతిల
కావృత్తం. ౨౩. ఆబిభ్రత ఇతి. ధరణిం భూమిమంగదేనకేయూరేణ సహ నిర్విశేషం
తారతమ్యరాహిత్యం యథాయథా. బిభ్రతోహేలయా భుజేన వహత ఇతి ప్రభా
వోక్తర్థః. వాసవసన్నిభస్య ఇంద్రతుల్యస్య ఆస్య యుధిష్ఠిరస్య నయేన షష్ఠాంశ గ్రహ
ణరూపేణాదితాభిః ఆర్జితాభి రిత్యర్థః. నానామణికనకరాప్యాదిరూపాణాం ధనానా
మాయతిభిః లాభైః సమస్తం వస్త్యం గృహమపి. ని. 'నిశాంతవస్త్యసదనే'త్యమరః.
కారవాణాం దుర్యోధనాదీనాంకుతుకైః కుతూహలై స్సహ కోశీబభూవ ధనభవనీబభూవ
ముకుళీబభూవేతిచ-యుధిష్ఠిరస్య తాదృక్సమృద్ధ్యా దుర్యోధనాదయోఽఖద్యన్నిత్యర్థః.
ని. 'ఓఔ'ఽస్త్రీకుట్టలే ఖద్గసింధానేధనవేశనీ'తివిశ్వః. మహతామభ్యుదయే ఖలూనాం
భేదస్యోత్సర్గికత్వాదితిభావః. అత్ర ధనగృహముకుళయోష్ణేపభిత్తికాభేదాధ్యవసా
యమూలాలిశయోక్తిసంకీర్ణస్సహుక్తిరలంకారః. శ్లో. 'సహుక్తిస్సహభావశ్చేచ్ఛద్భా
సలే జనరంజనః' ఇతిలక్షణాత్. ౨౪. పార ఇతి. అగరాజా ధృతరాష్ట్రః ప్రీతః భక్తి

ధుప్రథితమథ తంప్రత్యహం వర్ధమానం సోఘం పాఠ్యాభ్యుదయమహో
స్వాత్మజస్యానురోధాత్, ప్రీతో రాజాప్యనుజతనయప్రేమమార్జేప్ర
యాతుం మాతుర్దోషాదివ బహిరగాదంతరవ్యంధభావమ్. ౨౫. గ. తద
నుసాబలీజానిరసా బలీయసామర్షేణ ధర్మితస్సహజవినయం ధర్మతనయం
సమాహూయ కృతావహితో గిరమిత్యముత్తాపయామాస. ౨౬. గ.
వత్స సంప్రతివారణావతం పురవరముపేత్య వాగణాననగురోగుత్సవం
వారణాయ విదాం నిషేవ్య సహానుజైస్తత్రహస్తవ్యస్య గిరంపార

ప్రజారంజనహర్షనాదిభిస్సంతుష్టోఽసి-పారేసింధు సముద్రతటపర్యంతం ప్రసిద్ధం -
కించ - అహన్యహనిప్రత్యహం వర్ధమానం తంపార్థస్య యుధిష్ఠిరస్యాభ్యుదయమైశ్వ
ర్యం సోఘం ఊతుం ఆహారశక్త్య - తదసహిష్టో విత్వర్ధః. స్వాత్మజస్య దుర్యో
ధనస్యానురోధా దనుసరణాత్ తద్దుర్యోధనానువృత్తిరియావత్ - అనుజతనయ
యుధిష్ఠిరేయప్రేమ తన్యమార్జేప్రయాతుం గంతం మాతురంబికాయాః దోష
త్సరతసమయే వ్యాసరూపావలొకనజగుప్సాకృతనేత్రమీలనరూపాద్భూషిః నేత్ర
యోరివేత్వర్ధః. అంతర్దనస్యపి అంధస్యభావం అంధత్వమగాత్ ప్రాప్తవాత్ - తత్తా
దృశంప్రేమ తత్వాజ్ఞేత్వర్ధః. పురాకిలనత్యవత్కృష్ణయా అంబికా పుత్రోత్పాదనాయ
సంగతావ్యాసేన సార్ధం తద్రూపదర్శనజనితజగుప్సాభయకృతలోచనమీలనాత్.
జాత్యంధం జనయామాస ధృతరాష్ట్రమితి భారతకథాత్రానుసంధేయా - మందాక్రాం
తావృత్తం. ౨౫. తదన్నితి. తదనుప్రేమత్యాగానంతరం - సౌబలీ గాంధారి జాయా
యస్య - సౌబలీజానిః 'జాయాయానిజి' లినిజ్ - అసాధృతరాష్ట్రః బలీయసా
మహతా అమర్షేణద్వేషేణేత్వర్ధః. ధర్మితః ఆక్రాంతస్య - సహజః స్వాభావికః
వినయః యస్యతః ధర్మతనయమాహూయ కృతావహితాకారగోపనం యేన తథో
క్తశస్యత్ - స్వకైతవపరిజ్ఞానభయనేతిభావః. ఇత్థంవత్కృమాణప్రకారేణ గిరం
వాచమత్థాపయామాస ఉత్పాదితవాత్ - ఉవాచేత్వర్ధః. ౨౬. వత్సేతి. హేవత్స
యుధిష్ఠిర, త్వంసంప్రతిఅద్య వారణావతం నామపురం అనుజైః భీమాదిభిః సమ
ముపేత్య - వారణస్య గజస్యేవాననం ముఖం యస్యతస్యవిఘ్నేశస్య - యోగుర్యః
పితా సదాశివః తస్య ఉత్సవం నైమిత్తికపాక్షికాదికం విషదాం వారణాయ నిషేవ్య-
తత్రవారణావలేవాస్తవ్యస్య నివాసినః పౌరజనస్య భవ్యయాతుశలన్వితయా గిరా
స్తోతుంయోగ్యః స్తవ్యస్యత్ - నిరవధి అవధిరహితం సఖం యస్మాస్తాం - వసుధాం

జనస్య భవ్యయా శ్చవో నిరవధిసుఖామనుశాధివసుధామితి. ౨౭. ప. తస్యాశయం హృదివిదన్తు పిధర్మసూను స్తాతస్యవాచ మవిలంబ్య తథేత్య గృహ్యత్, తత్తాదృశేషం గురుశాసనపాలనేషు కూలంకషం గుణగణేన కులం హిపూరోః. ౨౮. ప. ధర్మభూరనుజైస్సాకం తద్గింతత్పురం యయా, కర్తచోదనయా జీవః కాయమన్యమివేంద్రియైః. ౨౯. ప. సవినయమథదర్శితం మహీయస్సచివవరేణ పురోచనేనశత్రోః, జతు గృహమభజంత తత్ర పౌథాజగదివ నూత్నమశేషవస్తుపూర్ణం. ౩౦. ప.

భూమిమనుశాధి పాలయ ఇత్యువాచేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౭. తస్యేతి. ధర్మస్యయ మన్యసూనుర్యుధిష్టిరః. ని. 'సూనుః పుత్రే ౭నుజేరవావి'తివిశ్వః. తస్యకృతావహిత స్యతాతస్యపితుః ధృతరాష్ట్రస్య ఆశయందుష్టాభిప్రాయం హృది విదత్ జానన్వపి-అను క్తమపూహతిపండితోజనః' ఇతిన్యాయాదితిభావః. అవిలంబ్యకార్యాకార్యాలోచనే కాలక్షేపమకృత్వా - తథావారణావతం గచ్ఛామిత్యుక్తప్రకారంవాచం - అగృ హ్యత్ జగ్రాహ - ఉవాచేతియావత్ - నన్విదమయుక్తం - 'గుహ్యేరప్యవలిప్తస్య కార్యా కార్యమజానతః' 'ఉత్సంప్రతిపన్నస్యకార్యంభవతిశాసనమి' తిన్యాయాదిత్యత ఆహ-తదితి. పూరోః గురువంశ్యస్య రాజ్ఞః కులం తత్తాదృశేష్వతిదుఃఖకరత్వేన దుర్భరేషుగురోః పితుః శాసనమాజ్ఞా తత్ప్వాలనేషు తత్కరణేషువిషయే-గుణానాం వి నయవిశేకాదీనాం గణేన కూలంకషం పరిపూర్ణంఖలు - సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూ పోఽర్థాంతరన్యాసః. పూరుర్నామ పుత్రః పితుర్యయాతేజ్జరాంపరిగృహ్యజాగుప్సితాం విశసహస్రవత్సరాన్ స్వతారుణ్యంతస్సైదత్తవానితి భారతకథా-వసంతతిలకావృత్తం. ౨౮. ధర్మేతి ధర్మభూర్యుధిష్టిరః తస్య ధృతరాష్ట్రస్యగిరా తత్పురం వారణావతంప్రతి అనుజైస్సాకం - జీవః అంతఃకరణప్రతిబింబచైతన్యం కర్తవ్యః ప్రారంభస్యచోదనయా ప్రేరణయా ఇంద్రియైశ్చక్షురాదిభిన్నహ అన్యం కాయం దేహాంతరమిషయయాప్రా ప్రవాత్ - ఉపమాలంకారః. - లేన హస్తినాపురత్యాగోదేహత్యాగవదితి దుఃఖా యాభూదితిప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. - యుగ్మవిభులావృత్తం. ౨౯. సవినయ మితి. అ. వారణావతప్రాప్త్యనంతరం తత్రవారణావతేపార్థాః అశేషైర్బుష్టభి ర్భృగైః పూర్ణం-ఆతవివమహీయః రమణీయం - కించ-శత్రోః దుర్యోధనస్య సచివ వరేణ మంద్రిముఖ్యేన పురోచనేన నామ్నామైచ్ఛేన సవినయం యథాతథా దర్శితం విజ్ఞాతం జతుగృహం లాక్షాగృహం-నూత్నంనవం జగత్-లోకాంతరమివ అభజంత విపితృః. ఉపమాలంకారః. అత్రశత్రోస్సచివవరేణేత్యుక్త్యైతద్భవస్య వాసాయో గ్యత్వం ధ్వన్యతే - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౩౦. తత్రేతి. లేపార్థాః విదురభృత్యస్య

తత్ర తేవిదురభృత్యభాషితైస్సౌబలేయశతమన్యూహేతునా, పంచతామపి పరాంధనంజయప్రావణేన జతుథామ్నమేనిరే. 30. ప. శిశమయిషురపిద్విషంసమంత్ర నిభృతశశరూపమాన్నిగూఢభావాన్, అవసరమనలావృతేనికేతే ప్రతిదినమేధయితుం ప్రతీక్షతేన్ద్ర. 31. గ. జాతుచిదఃత్వైస్సహభృత్య భావమిషాదమిషామామిషఫలేషు విషం నిసీషంత్యా నిషాదయోషిత ఇవ తస్య పురోచనస్య నిద్రాయామపి ద్రాఘమాణందాతుకామేన తత్ర సద్దనిక్షణదాయామాశుశుక్షణిం

తప్తేషితభనకస్య భాషితైర్వాక్యైః దుర్యోధనోజతుగృహదాహాద్యుష్ణాఋయస్యతీత్యాదిభిః తత్ర తస్మిన్ జతుథామ్ని లాఘాగృహే - సౌబలేయానాం దుర్యోధనాదీనాం యచ్ఛతంతస్యమన్యూక్రధః సవప హేతుర్యస్యతేన - సౌబలేయః దుర్యోధనవివశతమన్యూగింద్రః హేతుర్యస్యతేనేలిచ. ని. 'శతమన్యూర్దివస్సతి' రిత్యమరః. ధనంజయస్య వహ్నేరర్జునస్యచ ప్రావణేన పూరణేన వరాం సంఖ్యాభిన్నాం పంచతాం మరణం మేనిరే తర్కితవంతః. ని. 'ధనంజయోఽర్జునేవహ్నా. స్యాత్పంచతాకాలధర్త' ఇతి విశ్వామరా - రథోద్ధతావృత్తం. 30. శిశమయిషురితి. నిభృతః ప్రచ్ఛన్నః సచాసాశరారుర్ధ్వాతుక ఇతి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః. ద్విషాంమంత్ర సపురోచనః నిగూఢః దుర్విజ్ఞేయః భావోఽభిప్రాయో యేహంతాన్. అప్రకాశితవిదురభృత్యభాషితాని త్యర్థః. ఇమాన్ పార్థాన్ అనలేనాగ్నినా ఆవృతే దధ్ధే నికేలే జతుగృహే శమంక్షయం ప్రాపయితు మిచ్ఛః శిశమయిషురపి సత్ దినేదినే ప్రతిదినమేధయితుం వర్ధయితుమితి నిరోధః. వహ్నేరింధనీకర్తృమిత్యవిరోధః. ఆతవివనిరోధాభాసాలంకారః. అవసరం సమయా దహనయోగ్యం ప్రతీక్షతేన్ద్ర నిరీక్షితవాన్ - పుష్పితాగ్రావృత్తం. 31. జాత్వీతి. జాతుకదాచిత్ భృత్యభావస్య పరిచారకత్వస్య మిషాద్వాన్యజాత్ అమిషాంపార్థానాం ఆమిషేషు భోగ్యేషు ఫలేషు రసాలాదిషు ఆమిషేషు మాంసేషు ఫలేష్వితివా. ని. 'ఆమిషం వలత క్షీణే త్రిషుస్యాద్యోగ్యవస్తునీతి' విశ్వః. విషం గరళం నేతుం ప్రావయితుమిచ్ఛంత్యాః నిసీషంత్యాః నిషాదయోషితః దుర్యోధనప్రేషితాయాః కిరాత్యాఇవ - అప్రత్యైస్తత్త్వత్రైః పంచభిస్సహ తస్యనిభృతశశరారోః పురోచనస్య - నిద్రాయామపి ద్రాఘమాణం దీర్ఘత్వం దీర్ఘనిద్రాసంజ్ఞం మరణమితి గూఢత్ - దాతుం కామో యస్యతేన-జనన్యాః కుంత్యాః సోదరజనస్యయుధిష్ఠిరాదేశ్వ నీచేరమనల్పం సంవేశసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం యస్మిన్సాదృశోమణిమయోమంచ ఇవ ఆచరంతీ మణిమంచాయమానా భుజశిఖరయోస్సీమా ప్రదేశోయస్యతేన - నీచేతరఃసంవేశ సుఖహేతురితివా వ్యాఖ్యేయం. ని. 'సుఖహేతో సుఖేసుఖ'మితివత్స. 3 మే తత్ర తస్మిన్ సద్దని

క్షణాన్ని ఊహ్యజననీసోదరజననీచేతరసంవేశసుఖమణిమంచాయమాన
భజశిఖరసీమేన భీమేన విదురకింకరకృతలింగయాసురంగయానిర్జగ్నే.
33. ప. పార్థద్విషాం విగ్రహ మేకమేకం విభజ్య సప్తావిశిఖాః కృశా
నోః, స్వీకృత్యత్పప్తాస్పృశిరఃప్రకంవైశ్శశ్లాఘిరే తత్ర సమీరపుత్రమ్.
34. ప. ప్రవశ్యతాం పౌరన్మణాం ప్రభాతేసాంక్రామికంరోగమివాధి
తాః, అభిభ్రతామశ్రుభిరేవ శాంతిఃపాది తత్రాగ్ని హణ
త్క్రియాయాః. 35. ప. తత్రాలయేనగతనూనజ్ఞానాన్నిశ్చిత్త్యసా
గ్ధాన్నిజచారవాహా, దుఃఖాః దేశేన సుయోధనాద్యాస్సంమోద

జతుగృహే ఆశుశుక్షణం అగ్నిం నిక్షిప్య. ని. 'శిఖానానాశుశుక్షణి' రిత్యమరః. క్షణా
దగ్నినిక్షేపకాలవివ - అన్యథాస్వేహమప్యగ్నాగ్రతంకాపత్రేరితిభావః. క్షణదాయాం
రాత్రౌ విదురస్యకింకరేణ భృత్యేన కృతంలింగం నిర్గమనవిష్ణుం యస్యాస్తయా
సురంగయాబితేన నిర్జగ్నే నిర్గతం - గమేర్భావేలిట్ - అగ్నిదోగరదశ్చేత్యాదినా వహ్ని
విషదాత్మపురోచనకిరాతోర్భాతాయిత్యుత్పరణాత్. ప్ట్. "ఆతతాయినమా
యాంతం హన్యా దేవ నసంశయ" ఇతి స్మరణాచ్చ. తద్వగ్లో భీమస్య నానుచిత ఇతి
ధ్యేయం. 33. పార్థేతి. కృశానోరగ్నేః సప్తావి శిఖాః పార్థద్విషాంకిరాతీ తత్పుత్ర
పురోచనానాం ఏకమేకైకం విగ్రహం శరీరం విభజ్య విభాగంకృత్వా స్వీకృత్య
ఆస్యాద్యచ్ఛ్రద్ధః తృప్తాస్పృత్యః స్వకీరసః ఆత్మగ్రభాగస్య ప్రకర్తేణ సంవైః సమీ
రణపుత్రం భీమం శశ్లాఘిరే జ్ఞాఘనంచతురవేత్యుత్ప్రేషా - వ్యంజకాప్రయోగా
ద్గమ్యా - జ్ఞాఘనే కర్తృ లిట్ - ఉపజాతివృత్తం. 34. ప్రవశ్యతామితి. ప్రవశ్య
తాం అగ్నిహతాత్క్రియాయా మితి లభ్యతే. ఆతవివ సంక్రమాదాగతం సాంక్రామికం
రోగమత్యైవమయాది మేవ స్థితం - ఆధినామనోవ్యయా యస్తావః సం అభిభ్రతాం
పౌరన్మణాం అశ్రుభిరేవ-తత్ర జతుగృహే అగ్నిసంబంధిన్యః హతాత్క్రియాయాః
బలాద్దాహస్య శాంతిః నిర్వాపణం ఆపాది కృతా-వద్యలేః కర్తృణి లుక్ - తాదృగ్ధ
ర్మశీలానాం కిమిదమాకస్మికమాచరితం బలేతి పౌరా దురుదురిత్యర్థః. ఉపజాతి
వృత్తం. 35. తలేతి. అగ్ లాఘ్యహదాహానంతరం నిజానామాత్మీయానాం చారా
ణాం వాచావాక్యేన-దగ్ధాస్సహమాత్రా పాండవాఇత్యాదినా తత్రాలయే జతుగృహే-
ఏతాన్ పార్థాన్ దగ్ధాతనుశ్శరీరమేషాం తథోక్తాన్ నిశ్చిత్త్య - సుయోధనాద్యాః
తదాసీం సభాయాం దుఃఖస్య ఆపదేశేనవ్యాజేన సమ్రోదబాష్పం సస్పృజః ముముచుః-
అన్యజాతం సిష్కంటకం అస్తత్సామ్రాజ్యమితిముముదురిత్యర్థః. యత్తు 'దగ్ధజనూ

బాష్పం సస్పృజస్సభాయాం. ౩౬. గ. తావత్సోఽపి గంధవహసూను
రంధతమనబంధురం సక్థి జవసముత్థిత మరుదు త్యాటితతరువిటప వసతివిఘ్న
టనసముద్భాసితశకుంతకు న్నలబధనిధావనమధావనం విలంఘ్య కస్యచి
త్కాననకాసారతీరతరో రధిపరిసరమేతానవతార్య తదీయపరిరక్షణ
విచక్షణజాగరః క్షణమవతస్థే. ౩౭. ప. తత్ర కాపిహరుణీతటిదాభాతంయ
యా జతుగృహే సుహితేన, నూషణాయ తమసాంపనమూర్తే చోదితా
హుతవహేన శిఖేవ. ౩౮. ప. అధరోష్ఠ విభాగరేఖకా సుదృశోఽస్యా
నేతాః పురోచనాదీః పార్థాః నిశ్చిత్యతత్వేన జ్ఞాత్వేత్యర్థఇతి నృసింహః-తన్న -
పురోచనాదీనాం ప్రకృతత్వాభావేనైతచ్చద్యేనతత్పరామర్యాయోగాత్-అన్యథా ఉ
త్తరగ ద్యేఽప్యేతా నవతార్యేత్యత్ర తత్పరామర్యః కిన్నస్యాదితి-ఇంద్రవ జ్రావృత్తం.
౩౯. తావదితి. తావత్సరంగానిర్గమనమకాలవివసః గంధవహస్యవాయో స్సూను
ర్భీమోఽపి ఆంధ్రమసేన గాథతవ సా. ని. 'ధ్వాంలేగాధేఽంధతమస'మిత్యమరః. బం
ధురం సాంద్రం - సక్థి నోరూరోఽః జవాద్వేగాత్ సముత్థితేన మరుతావాయునా
ఉత్పాటితానా మున్దులితానాం పరూణాం విటపేషు శాఖాసు యాః వసతయః కులా
యాః తా సాం విసృట సేన నాశేన సముద్భాసితానా మాకాశముత్పతితానాం శకుం
తానాం పక్షిణాం కులేన బద్ధః నిధావనః కోలాహలరవః యస్మిన్ తం ఆధ్వానమరణ్య
మార్గం విలంఘ్యతిక్రమ్య - కస్యచిత్కాననే కాసారస్యసరసస్తీరేతరో అధిపరిసరం
సమీపే ఏతాన్ కుంత్యాదీనవతార్య ఉపవేశ్య తదీయ కుంత్యాదిసంబంధినిపరిరక్షణే
దుష్టసత్వేభ్యస్త్రాణే విచక్షణః కుశలస్సన్ అవతస్థే స్థితవాన్ - 'జాగరూక'ఇతిపాఠ స్త్వ
సుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః - యత్తుతావత్ దుర్యోధనాద్వానందసమయఇతి నృసింహః-
తన్న - దుర్యోధనాద్వానందస్య భీమగమనారణ్య స్థితోఽన్యైకకాలికత్వస్యాసంభావ్య
తయా సందర్భవిరోధాత్. యదృ 'అథవాభీమ నిర్గమనానంతర' మితివ్యాఖ్యానంతరం
తదపి న-భీమనిర్గమనానంతరం భీమోఽవతస్థఇతి సందర్భవిరోధాత్. ౩౭. తత్రేతి.
తత్ర తరుమూలేతటితః విద్యుతఇవాభాయస్యాస్సా-జతుగృహే సుహితేన ఆన్ల్యవస్తు
కబళనత్వపైన అతవివ హుతవహేన అగ్ని నా-వనమూర్తే తమసాంమాషణాయ ధ్వంస
నాయ చోదితాప్రేషితాశిఖాజ్వాలేవస్థితా కాపి తరుణీ తం భీమం యయా స్రావ -
అత్ర జతుగృహసుఖవదార్థహేతుక కావ్యలింగోద్భేదితాగ్నిశిఖాలోఽప్యేక్షేతి తయో
రంగాంగభావేన సంకరస్య తటిదాభేత్యుపమాయాసంస్పృష్టిః. స్వాకతావృత్తం. ౩౮.
అధరేతి, ఆస్యాః భీమం ప్రతిఆగతాయాః పురోవర్తిన్యా ఇతివా-సుదృశః పదనే ముఖే

వదనేఁజ్జివానవా, ఇతిసాహృది తస్యసంశయం పరిమార్చ్యం కిల మానమ
త్యజత్. ౩౯. ప. ఏతాం ప్రశాన్తి భుజయావనరాజ్యసీమామేకస్స
యం నరభుజా మృషభో హిడింబః, అర్ధాశభాద్జనవధే సమమంతకేన
తుల్యాభిధానపదయా స్వసృమాన్దయా యః. ౪౦. ప. వీతశంకమిహతే
ఽద్యతిష్ఠతః కీదృశంకకుద మిత్యయం మమ, చిత్తరంగభువిన్మత్తకాశలీ
ముత్తరంగయతి చిత్రలాసకః. ౪౧. ప. రుధిరంపాతుకామేనతేనవో

అధరస్య ఓష్ఠస్య ఊర్ధ్వస్యచ ద్వయోః విభజ్యతే ఽనయేతి విభాగారేఖైవరేఖికా -
అధరశబ్దసన్నియోగా దుపరితనౌష్ఠ ఏకాష్ఠశబ్దోవర్తతే అధరస్యచ ద్విత్వాత్ ద్వివచన
మిత్యోష్ఠాధరావిత్యత్ర వివృతమితి - సా అస్తివానవా ఇతి ఉక్తప్రకారం సంశయః.
తస్య భీమస్య హృది పరిమార్చ్యం కిల నివారయతు మివేత్సుల్పేత్వా - సాతరుణీమానమ
త్యజత్ - ఉవాచేత్యర్థః. అత్రమానత్వాగే తాదృశసంశయవారణ ఫలకత్వోల్పే
క్షయా తన్మృగాకాంతినైగనిగ్ధం తథాదృష్టి ప్రతిరోధకమితి వస్తుప్రతీతే రలంకారేణ
వస్తుద్వయః. ఔపచ్ఛందసికం. ౩౯. అ. తదుక్తిప్రకారమేవాహ - ఏతామితి నరభు
జాం మనుష్యాశనానాం రక్షసామృభః శ్రేష్ఠః అకపివ జనానాం వధే హింసాయాం
విషయే అంతకేన సమం యమేననహ-అర్ధాంశం తుల్యభాగం భజతీతి తథోక్తః. హిడిం
బోనామరాక్షసః స్వయమేకః అనచాయస్సన్నేవ భుజయా బాహుబలేనేత్యర్థః. ఏతాం
వనరాజ్యసీమాం ప్రశాన్తి రక్షతి - ఏతద్వనస్య రాజేత్యర్థః. యోహిడింబః తుల్యం
అభిన్నం అభిధానపదం సంక్షాశబ్దః యస్యాస్తయామయాస్వసృమాన్-తస్యాహం భగినీ
త్యర్థః. సః హిడింబఇతిసంబంధః. వసంతలీలకావృత్తం. ౪౦. వీతేతి. ఇహ యమతుల్య
హిడింబవనే వీతశంకంగతభయంయథాశభా అద్యతిష్ఠతఃలేతవ కనుదంధైర్యంకీన్యశం -
ఇతి ఉక్తప్రకారః. ఆయంచిత్రమాశ్చర్యమేవలాసకః సర్తకః మేమమ చిత్తమేవరంగ
భూర్నాట్యదేశః తస్యాం నృతకాశలీనాట్యనైపుణ్యం ఉత్తరంగయతివర్ధయతి -
అత్యాశ్చర్యమత్ర త్వదవస్థానమిత్యర్థః. రథోద్ధతావృత్తం. ౪౧. రుధిరమితి. కించ
రుధిరం యుష్మద్రక్తం పాతుంకామః యస్యతథోక్తేన తేనహిడింబేన - వః యుష్మక్
హంతుం ఈతాప్రేరితాఅహం-లేతవసంబంధిన్యా రూపస్యసౌందర్యస్య సంపదానమృ
ద్ధాహేతునా అధరంభవదోష్ఠమాధుర్యం పాతుకామాఅస్మి ఇదంతతోఽప్యాశ్చర్యం -
యద్యుష్మక్ హంతుమాగతాయా మమవిచ్ఛృత్యసర్వంత్వద్రూపసంపదాత్వయిరాగో
దయ ఇత్యర్థః. అత్ర విరుద్ధాత్కార్యసంపత్తిరూపా విభావనాభేదః. యుగ్మవిభులా

హంతుమిరితా, అధరంపాతుకామాహమస్మి తే రూపసంపదా. ౪౨. ప. అద్యతేసవిధ మాహతేదసా హృద్యమేత దుచితం వచశ్శృణు, మారణం రిపుషుతన్వణామునా మా రణం కురు మహాస్థలేన సః. ౪౩. ప. ఉపయామవిధౌ త్వరస్వమే కృపయామారశరాశ్శరారవః, దివివాభివివాధదితువా రమయేత్వాముపసీయ రంహసా. ౪౪. ప. ఇత్యేనాం భాషమాణాం రజనిచరపతిః క్రోధలింగై స్సుఖింగైర్దగ్ధేవాట్టోర ధీక్ష్యం స్ఫుటఘటిత భుజాస్ఫోటవా ఘాటితాశః, బిభ్రాణోబభ్రుకై శ్యం త్వమిహ వససికోమృత్యువక్తారజగ్తో దుర్బుద్ధే తిష్ఠ యాసి క్వపు వృత్తం. ౪౫. అద్యేతి. కించ అసాహిడింబః హేధీర తే తవసవిధం సమీపంప్రతి అద్య ఆపతేదాగచ్ఛేత్. అతః హృద్యంమనోజ్ఞం అతఏవ ఉచితం ఏతద్వత్కృమాణం వచః శృణు-మమేతిశేషః. రిపుషు శ. త్రుఘవిషయే మారణం వధంతస్యతా కుర్వతా అమునా హిడిం నేనసహ రణంయధ్యంమాకురు - యతస్సహిడింబః బలేన మహానోన్వీతరః. అత్ర బలాధిక్యేన రణాకరణసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - రథోద్ధతా వృత్తం. ౪౩. ఉపయామేతి. కించ - హేధీర త్వం కృపయా దయయా మే మమ ఉపయామవిధౌ వివాహకర్తృణివిషయే త్వరస్వప్రవణోభవ-యతః మారస్యమన్తశస్య శత్రోశ్చ. ని. 'మారామన్తగతాత్ర వా'వీతివిశ్వః. తస్య శరాబాణాః శరారవః ఘాతు కాః అధ మద్వివాహసంతరం దివిస్సరేవా భువివా దితు కాంక్షితానువా రంహసావే గేన త్వాముపసీయ తందేశంప్రావయ్య రమయేక్రీడయామి - స్వస్యకామచారిత్వాదితి భావః. ఔపచ్ఛందసికం. ౪౪. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ భాషమాణాం వసంతీం భీమమితిశేషః. ఏనాం హిడింబాం క్రోధస్య లింగైశ్చిహ్నైః అట్టోఃస్ఫులింగైర్గ్నికణైః తత్ప్రాయోరీక్షణైరితియావత్-దగ్ధా వహన్నివ స్థిత ఇత్యుత్పేక్షా-తృప్తంతత్వాత్ - 'నలూకే'త్యాదినా పట్టిప్రతిపేధః. అధీక్ష్యంముహూః స్ఫుటైః ప్రకటైః ఘటితయోగనోన్వీ న్యం సంఘుప్తయోః భుజయోరాస్ఫోటైరాస్ఫాలనశబ్దైః వాచాటితాః ముఖరితాః ఆకాః యేనతథోక్తః. బభ్రు కపిలవర్ణం కైశ్యం కేశబృందం బిభ్రాణః వహానరజనిచరపతిః హిడింబః హేదుర్బుద్ధే మూఢ ఇహమదీయే వనే వససి-మృత్యోర్వక్రేణ ఆర్థంజగ్ధః భక్షితః త్వంకః తిష్ఠ-పునః ఇతఃపరం క్వ కుత్రయాసి గచ్ఛసి? ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరావాచామేదురః ముఖరస్యక్ ప్రాదురాసీదావిర్బుధావ. స్రగ్ధరావృత్తమ్. 'స్ఫుటం యథాతథా ఘటితస్య సుశ్లిష్టస్య రణఇతిశేష' ఇతి నృసింహః. తన్న. పదాంతరసాపేక్ష త్వేనమాసానుపవత్త్యాచ్యుతసంస్కృతిదోషావల్లేః. వ్యాఖ్యానంప్రదాయవిరుద్ధత్వా

నరితి గిరా మేదురః స్రాదురాసీత్. ౪౫. తస్మిన్మక్షసి నేదిష్ఠేతాదృక్ష
 యదహాక్షరే, అపమృత్యురివోదస్థాదనిలాస్యాత్త సంభవః. ౪౬. ప.
 పృక్షేణపృక్షం గిరిణాగిరింద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచత్స, పరస్పరే
 ణ ప్రతిరుధ్య ఘోరం సమీకమేతో సమమాదధాతే. ౪౭ ప.స్వసుస్సు
 మక్షం స్వయమేవ ముష్ట్యా వలంబిడౌజాఇవ వజ్రసఖ్యా, హిడింబమేనం
 యమరాజధానీకుటుంబిముఖ్యం కురుతేస్త భీమః. ౪౮. గ. తదను తిమిర
 కదంబేనేవ హిడింబేన నిర్ముక్తాత్తస్మాదహర్దుఖాదివ వనాత్సంధ్యయేవ
 సరాగయా తయాకమలపాలికయాసహ తపనభానవ ఇవ రాజసూన
 వస్తే నిష్క్రమ్య శాలిహోత్రమునే స్వసేవీతిహోత్రభాసం వ్యాసం

చ్ఛేతి. ౪౫. తస్మిన్నితి. తాదృక్షాణి తాదృశాని 'దుర్బుధ్ధే' ఇత్యాదీనిపరుషాణి నిష్ఠ
 రాణి అక్షరాణి వచనానియస్య తస్మిన్తథోక్తే - తస్మిన్మక్షసిహిడింబే నేదిష్ఠే సన్ని
 హితేనరి-అనిలాస్యాత్త సంభవోభీమః అపమృత్యుః అకాలికమృత్యురివఉదస్థాత్ ఉత్తి
 తవాత్. యద్ధాయసన్నద్ధోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర 'నాక్షిలకోర్తయే' దిలిపరుషవచసామ
 మంగళత్వస్పరణాత్. తత్ప్రీర్తనేన హిడింబస్య మరణాత్కామంగళస్ఫురణాయ భీమే
 అపమృత్యూపమేత్యలంకారేణ వస్త్యధ్వనిః. ౪౬. పృక్షేణితి. ఏతో భీమహిడింబౌ
 పృక్షేణపృక్షం పరస్పరేణ అన్యోన్యేనప్రతిరుధ్య నివార్య ఇతిపదద్వయం అగ్రేఽపి
 యోజ్యం-గిరిణాగిరింద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచత్స-ఏనం సమం తుల్యం ఘోరం
 దారుణం సమీకంయుద్ధం ఆదధాతే కురుతః. ఉపజాతివృత్తం. ౪౭. స్వసురితి.
 భీమః స్వయం వజ్రస్య ఆశనేస్సఖ్యాతద్వదతిసారయేత్కర్థః. ముష్ట్యా ముష్టిహూతేనైవ
 సత్వాయుధేనేత్యర్థః. స్వసుర్భగిన్యాః హిడింబాయాః సమక్షం ప్రత్యక్షే ఏనం హిడిం
 బం బిడౌజాః ఇంద్రః వలం మాసురమివ యమరాజధాన్యాం కుటుంబిషు వాస్త
 వ్యేషు ముఖ్యం కురుతేస్త ఆవధీదిత్యర్థః. ఉపమాలంకారః. ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం.
 ౪౮. తదన్వీతి. తదను హిడింబవధానంతరం తిమిరస్యకదంబేన సమూహేనేవ హిడిం
 బేన రాక్షసేన నిర్ముక్తాత్. ఉభాభ్యామపివ్యక్తాదిత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి ఆహర్దుఖా
 త్పావృతకాలాదివ తస్మాద్దృష్టాద్దింబారణ్యాత్ రాగేణరక్తకాంత్యా అమరాగేణ
 చ సహితయా సంస్థయేవ తయా కమలపాలికయా హిడింబయాసహ నిష్క్రమ్య
 నిర్గత్య-తపనస్యసూర్యస్య భానవః కిరణాఇవ తే రాజసూనవః పాండవాః శాలిహో
 త్రస్య నామమునేస్సరిసి తత్తీర ఇత్యర్థః. వీతిహోత్రస్య అగ్నేరివ భాః కాంతిర్య
 స్యతం భగవంతం వ్యాసం మునిమానేవ్య - తస్యవ్యాసస్య నిదేశాదాజ్ఞాయాః. కతి

భగవంత మానేవ్య తత్రతన్నిదేశాదహని కానిచిదతివాహాయాం
 చక్రుః. ౮౯. ప. పుత్రంతత్ర ఘటోత్కచం పవనభూసంగాదనంగాతురా
 ప్రాప్తం సర్వగుణైర్ననోజవసతాం ప్రాసూత నక్తంచరి, కుర్యాంవస్తస్మి
 తవ కర్మసు హరే శ్శక్తేరపిస్రంసనామిత్యక్వా సపితౄన్యథాభిల
 షితం యుక్తస్తయానిర్యయా. ౫౦. గ. తతస్తే వన్యాశనైర్ధన్యా ధారి
 తవసుధాసుధాశనాకృతయః ప్రావృషమివ బకబలాక్రాంతాం పాతాళ
 జగతీమివ ప్రత్యహం వర్ధమాన బలిశోకా మంగరాజ్యసీమామివ సూ
 చిద్దినాని తత్రశాలిహోత్ర మునిసరస్తీరే అతివాహమాం చక్రుః గమయామానుః.
 అత్ర నిర్దోచనక్రియయావసప్రాతఃకాలయోః నిర్గమనక్రియయా పాండవ రవికిరణా
 నాంచ ధర్మకేన ప్రస్తుతాప్రస్తుతాస్సదం దీపకద్వయం - తథా హిడింబతమః
 కదంబయోర్గమ్యమాననైలేన హిడింబాశరధ్యయో క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితరాగేణ
 చ సాధర్మ్యాదుపమాద్యయం - చతుర్ణామేహం వీతిహోత్రభాస మిత్యవమయా
 నంసృష్టిః. ౮౯. పుత్రమితి. తత్రశాలిహోత్రసరస్తీరే అనంగాతురా కామ
 పీడితా నక్తంచరి హిడింబా - పవనభూవా భీమేనసహ సంగాత్ - సంభోగాద్దేహిః
 సర్వైర్గుణైః శౌర్యధైర్యాదిభిః మనోజవసతాం పితృతుల్యత్వం ప్రాప్తం భీమతుల్య
 మితి యావత్. ని. 'అగమనోజవసః పితృనన్నిభ' ఇత్యుమరిః. ఘటోత్కచం నామ
 పుత్రం ప్రాసూత జనయామాన - సః ఘటోత్కచస్తు భోపితరః పః యుష్మాకం
 కర్మసు కార్యసమయేషు స్మృతవీవ స్మృతిమాత్ర సన్నిహితవీవేత్యర్థః. హరేరింద్రస్య
 శక్తేః సామర్థ్యస్థాపి ఇంద్రదత్తకర్మముక్తశక్త్యాయుధస్యాపీతిచ-స్రంసనాం చ్యుతిం
 కుర్యాం - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పితౄణాం యుధిష్ఠిరాదీన్ ప్రత్యుక్వా - తయా
 హిడింబయా మాత్రాయుక్తస్యై యథాభిలషితం నైవరం యథాతథా నిర్యయా నిర్గ
 తవాన్ - యత్తు సర్వైర్గుణైరుపలషీతం మనోజవసతాం మనోజవసత్వం ప్రాప్తమితి
 నృసింహః. తత్తస్య ఉక్తః శాసభిజ్ఞతాచిలసితమేవేతి నాస్తాకమాగ్రహః. శార్దూల
 విక్రీడితవృత్తం. ౫౦. తత ఇతి. తతః ఘటోత్కచనిర్గమనానంతరం వనేభవైః
 వన్యైః అశ్వైః కందమూలాదిభిః ధన్యాః శ్లాఘ్యాః తే పాండవాః. ధారితాభృతావసు
 ధాయాం భువి సుధాశనాః దేవాః బ్రహ్మణా ఇతి యావత్. లేహమాకృతిర్వేషః
 యైస్తథోక్తాస్సంతః. బకస్యనామాసురస్య బలేన భృత్యామాత్యాదినా ఆక్రాంతాం
 బకపక్షికులాక్రాంతామితిచ-అతవీవ ప్రావృషం వర్షర్షుమపస్థితాం ఏవమగ్రేపి ఆహన్య
 హని ప్రత్యహం వర్ధమానః బలినా బకసురనైలేన యశ్యోకః సయస్యాంతాం-వర్ధ

ర్యతనయానుకూలప్రతిష్ఠాం రవిరథాక్షధురమివైకచక్రాంపురిం క్రమా
దాక్రమ్య కస్యచిద్బహమేధినో గృహమధ్యమేత్య సుఖమధ్యవాత్సుః.
౫౧. ప. భిక్షామటద్భిరథ తత్ర పృథాకుమారైరర్థం విభజ్యపృథగర్పిత
మన్న రాశేః, ఆకంఠమధ్యవహరన్నఖలైః ప్రతీకైః పుత్రోబభూవ మరుతః
పునరుక్తపోషః. ౫౨. ప. తత్రతత్రద్విజైరేతే పృష్ఠానాశం పృథాఘ
వాం, ఇత్యాయచ్యయ మత్రైవ విద్వస్తేషాంతు సంస్థితిం. ౫౩. ప. యతే
ణకేనాపి హతో హిడింబ ఇతిబ్రువాణేషు మిథోద్విజేషు, ఆకూతగర్భం

మానవైరోచనశోకాంచ పాతాళభువం పాతాళలోకమివ పాతాళే నాగపాతైర్భ
లేర్భత్యాదిత్యన్యత్రభావః. సూర్యతనయానాః యమునానాః అనుకూలం తీరే
ప్రతిష్ఠా స్థితిర్భస్యాః తాం - కర్ణోచితపాలనామితిచ అంగరాజ్యసీమాం అంగాభ్యం
దేశమివ - ఏకచక్రాం తత్సంజ్ఞాం ఏకం చక్రం రథాంగం యస్యాస్తామితిచ - రవిరథ
స్య సూర్యరథస్య సంబంధినిం అక్షధురం చక్రవలంబి తిర్భగ్దారువిశేషమివ - పురిం
క్రమాత్ కతిపయప్రయాణై రాక్రమ్యప్రాప్య కస్యచిద్బహమేధినః గృహమధ్య
గృహమధ్యమేత్య సుఖం యథాతథా అధ్యవాత్సుః వసంతిన్ - వసంతే కర్తరిబజ్జ-
నస్సాస్థిర్ధధాతుక ఇతి నన్య తత్వం - అత్ర బకబలాక్రాంతామిత్యాదౌ శబ్దమాత్రసా
ధర్మాన్వేషచతుష్టయసంస్పృష్టిః. శ్లో. 'ప్రకృతా ప్రకృతో భయగతముక్తంచే చృబ్ధ
మాత్ర సాధర్మ్యం, క్షేపాయం ద్వివృత్త్యం సర్వత్రాన్యద్యయేనాంత్య' ఇతిలక్షణాత్.
౫౧. భిక్షామితి. అథఏకచక్రపురప్రవేశానంతరం తత్ర ఏకచక్రాయాం భిక్షాం
అటద్భిః బైక్షాన్నమార్జయద్భిగిత్కర్థః. పృథాకుమారైః పార్థైః అన్నరాశేః ఆర్జితాదితి
శేషః. ఆర్థం సమాంశం యథా తథా విభజ్య పృథగర్పితం అన్నరాశిం ఆకంఠం కంఠ
పర్యంతం అభ్యవహరన్ భుంజానః మరుతః వాయోః పుత్రః భీమః ఆఖలైః ప్రతీ
కైరవయవైః పునరుక్తః ద్విగుణితః పోషః మాంసలత్వం యస్య తథోక్తోబభూవ.
అతిమాంసలోబభూదిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తం. ౫౨. తత్రేతి. ఏతే పాండవాః
తత్ర తత్ర గోష్ఠీషు ద్విజైః బ్రాహ్మణైః పృథాఘవాం పాండవానాం నాశం దాహ
జన్యం పృష్ఠాః కిం సప్తా ఇత్యనుయుక్తా స్సంతః వయమత్ర ఏకచక్రాయామేవ లేషాం
సంస్థితిం నాశం సమ్యక్ స్థితిం చ విద్మః జానీమః ఇతి ఉక్తప్రకారమూచుః. అత్రైవ
వర్తమానానాం కథ మస్తాకం నాశవార్తేతిచ భావః. యుగ్మవిభూలవృత్తం. ౫౩.
యతేణేతి. కేనాపి అవిజ్ఞాతనామగోలేణ యతేణ హిడింబోహతః ఇతి ద్విజేషు
మిధః అన్యోన్యం బ్రువాణేషు కథయన్తు సత్పు - సమాసే ఏకస్మిన్ గర్భేభిరన్యగ

హసితంసగర్భ్యాశ్చక్రర్దుఖం వీక్ష్య సమీరసూనోః. ౫౪. గ. ఏకదా
సాయమంతర్ధృహే నిరవగ్రహం నిష్పతద్భిర్భాష్ట్రైస్తరంగితోత్త
మాంగముత్సంగభవి పత్స్యరపత్వం పురోధాయ యాతుధానాహంధ
భయానురోధేన మందితం క్రందిత ముత్సృజంతీం కుంతీసముపసృత్య
విషాదనిదానం విప్రాయతాక్షీ మప్రాక్షీత్. ౫౫. గ. సాపితాం
కృపాభుతయా హృదిలగద్గదాం గద్గదాక్షరమేవమాచచక్షే. ౫౬.
ప. సాధయేయమితి ధర్మసంగ్రహం సందధాతి మిథునం పరస్పరం,

ర్భ్యాః సహజాయుధిష్ఠిరాదయః సమీరసూనోః భీమస్య ముఖం వీక్ష్య ఆకూతః అభి
ప్రాయః గర్భేయస్య తథోక్తం హసితం హాసం చక్రః. నైలేజానంతి త్వయా స హత
ఇతి సాభిప్రాయం హసంతి స్తే త్యర్థః. ఉపజాతివృత్తమ్. ౫౪. ఏకదేతి. ఏకదాకదా
చిత్. సాయంశినాంటే అంతర్ధృహేగృహభ్యంతరే - నిరవగ్రహం నిష్పలిబంధం
నిష్పతద్భిః ప్రవద్భిః. 'వృష్టిర్వర్షం తద్విఘాతేఽవగ్రహవగ్రహా సమా'విత్యమరః.
బాష్ట్రైః తరంగితం సిక్తం ఉత్తమాంగం శిరః యస్య తథోక్తం - అపత్వం పుత్రం
ఉత్సంగభవి ఉరుదేశే పత్స్యః పురోధాయ ఆగ్రే కృత్వా - యాతుధానస్య బకస్య
అపరాధాత్ ప్రతికూలాచరణరూపాత్ యద్భయం లేన మందితం మందరవం క్రం
దితం రోదనం ఉత్సృజంతీం కుర్వంతీం - నిశ్శబ్దం రుదంతీ మిత్యర్థః. అన్యథా నగర
మాత్రస్త్వేవ త్తయాపత్తే రితిభావః. విప్రస్య నిజావాసదాతు రాయతాక్షీం పక్షీం
ఉపసృత్య సన్నిధిం ప్రాప్య-కుంతీ విషాదస్య దుఃఖస్య నిదానం ముఖ్యకారణమప్రాక్షీత్
పప్రచ్ఛ-పృచ్ఛతే కర్తరిబుక్ష. ౫౫. నేతి. సావిప్రపత్స్యపి కృపాభుతయా దయాశీలత
నూ హృది మనసిలగ్గ వ్యాప్నువక్ గదః రోగః శోకాత్మకః యస్మాస్తాం-మహం
తోఽన్యసంతాపాత్ ఖద్వంతీతిభావః. తాం కుంతీం ప్రతిగద్గదాని దుఃఖతరళాని
అక్షరాణి వచనానియన్తిం స్తద్యథా ఆచచక్షే ఉచాచ-దుఃఖనిదానమితిశేషః. చక్షతేః
కర్తరిబుక్ష. ౫౬. సాధయేయమితి. ధర్మః పితృబుకాపాకరణరూపః సంగృహ్యతే
ఽనేనేతి ధర్మసంగ్రహం-పుత్రంసాధయేయం సంపాదయేయం - ఇతిహేతోః మిథు
నం స్త్రీపురుషౌ పరస్పరం సందధాతి సంగచ్ఛతే - 'ప్రజయా పితృభ్యపిషవా అన్య
ణో యః పుత్రీ'తి శ్రుతేః. 'ప్రజాయై గృహమేధిని'మితి స్మృతేశ్చ-మహతామప
త్యాగ్ధ మేవ దారసంగ్రహ ఇతిభావః. అనేకాని జన్మాని పూర్వాణి యయోస్తయో
రితి బహుతరపాపసంచయద్యోతనాయేగం నిశేషణం-ఆపయోః దంపతోస్తు పరం
శేషం ఆభయే మనోవృథార్థం - పాపంతత్ఫలం దుఃఖం సంగృహ్యతే ఆనేనేతి పాప

ఆధయే పరమనేకజన్మనోరావయోరజని పాపసంగ్రహః. ౫౭. ప. అయి
కింబ్రవీమి పరిపాకమంహసామతిభీషణో బక ఇతితూపాచరః, స్వసురా
దరాత్స్వయమివాగతో యమో యమునావనాంతమవలంబ్యవర్తతే.
౫౮. ప. మా భూన్నాశో యుగపదితి నో ధీరుభిర్జాతు పౌరైః పూ
ర్వైర్నభ్యావసరమసకృత్పార్థనాభిప్రక్షిప్తం, ఏకైకస్మిన్నహని వితర
త్యేకమేకం పుమాంసం కృత్వాతస్మై బలినిహ జనస్తుంగ మన్నస్యరా
శిం. ౫౯. ప. తాదృశః ప్రళయకాల కఠోరో వాసరస్సతుమమాలయ
భూమేః, ద్వారి తిష్ఠతి బకాత్పరితుష్టాత్పారితోషికమివాన్య జిఘ్రీతుః.

సంగ్రహః అల్పాయుః పుత్రః ఆజనితాతః. ఆత్ర పుత్రాత్తకధర్తాయ యతమానయోః
అల్పాయుఃపుత్రాత్తకపాపావాప్తివర్జనా ద్విషమ ప్రభేదః. యత్తు 'ధర్మస్యసం
గ్రహం సంపాదనమితి వ్యాఖ్యాయి' ఇతి యన్ది ధునసంగ్రహ ఇతి నృసింహ ప్రలపితం-
తత్ న్యూనపరత్వాదిదోషాక్షేపేణ మూలాచ్ఛేదిత్వాదుపేక్ష్యం - రథోద్ధతావృత్తం.
౫౭. అయోతి. అయిహేసఖి అంహసాం పాపానాం మమేతిశేషః. పరిపాకం దుఃఖా
త్తనా పరిణామం కిం బ్రవీమి కథంవత్స్యమి-అనిర్వాచ్యం మద్దుఃఖమిశ్మర్థః. తదేవవిశద
యతి—ఆతీతి. ఆతిభీషణః ఆత్యంతదారుణః బక ఇతి బకసంజ్ఞః తూపాచరో రాక్షసః
స్వసుర్భగిన్యాః యమునాయాః ఆదరాత్స్వయం సాక్షాదాగతః యమ ఇవేత్యుత్ప్రే
క్షా-యమునాయాః వనాంతం తీరారణ్యం అవలంబ్య ఆక్రమ్య వర్తతే-మంజుభాషిణీ
వృత్తం. ౫౮. మాభూదితి. నః అస్తాకం సర్వేషాం యుగపత్ ఏకకాలం నాశో మా
భూత్-ఇతిహేతోభీరుభిః భయశీలైః అతఏవ పూర్వైఃపురాతనైః పౌరైః వితత్పట్ట
ణవాసిభిః జాతుకదాచిత్-అవసరం ప్రార్థనావకాశంలభ్యా-అసకృత్ బహువారం ప్రార్థ
నాభిః ప్రక్షిప్తం నిర్జీతం ఏకైకస్మిన్నహని ఏకమేకం పుమాంసం తుంగమత్సున్నతం
పర్వతకల్పమియావత్-అన్నస్యరాశిం వితదుభయరూపం బలిం నిత్యం దినేదినే-తస్మై
బకాయఇహ వితత్పట్టణే జనః వితరతి దదాతి-నిత్యం తస్మై ఇత్యేవపాఠః. కృత్వాతస్మై
ఇతిపాత స్వసన్న్యూత్వాదుపేక్ష్యః. మందాక్రాంతావృత్తమ్. ౫౯. తాదృశఇతి. తా
దృశః ఉక్తబలిప్రదానాత్తకః. అతఏవ ప్రళయకాలఇవ కఠోరః ప్రాణిహింసకత్వా
ద్దారుణః వాసరః దినం-పరితుష్టాత్ బ్రాహ్మణోఽద్య బలిందదాతీతి ప్రియవాక్యశ్రవణేన
సంతుష్టాత్-బకాద్రాక్షసాత్ పారిలోషికం ప్రియవార్తాహరదేయద్రవ్యం జిఘ్రీతుః
గృహీతుమిచ్ఛగివ-మమాలయభూమేః నివాసస్య ద్వారి ద్వారదేశే అద్య శ్వః ప్రాశ
రితవర్తమాన సామీప్యేవర్తమానత్వ నిర్దేశః తిష్ఠతి-తత్తద్రూపావారామపూర్వాశ్వః

౬౦. ప. బాలానివ ప్రవయసోఽపి నరాశనోఽయం భంజితచేన్యమ సవహ
హి పుణ్యపాకః, బాలేన భావ్యమితి తద్బలిషు వ్యవస్థా కంఠేపునః కల
యతి క్రకచస్య ధాటిం. ౬౧. ప. సంతానమూల మిదమేకమత్యమాస్తే
సంవర్తకాల సహజశ్చ స రాక్షసేంద్రః, సంఘాయతే చ సమయః క్షప
యా వ. సూత్యా సంతీర్యతాం కథమియం సఖి మే విపత్తిః. ౬౨. గ.
ఇత్యుదీర్య సరభసాపగాహన హృదయ సముత్కూలితశోకరసపూరమివ
నయనసలిలం విశృంఖలం శేలయంత్యై తస్యై తనయేషు ద్వితీయస్సమ

ప్రాతః బలిరస్తాభిర్దేయ ఇత్యర్థః. స్వాగతావృత్తమ్. ౬౦. బాలానితి, ఆయం నరాశనో
బకః బాలాన్ యూనఇవేత్యర్థః. ప్రవయసః వృద్ధానసి భుంజితచేత్ భక్షయేష్యది సః
వృద్ధభక్షణమేవ పుణ్యానాం పాకోహి ఫలంఖలు-తస్తాత్రమపి నాస్తీత్యతాహ. బాలే
నేతి. తస్య బకస్య బలిషు విషయే బాలేనభావ్యం భవితవ్యం-ఇతి ఉక్తప్రకారా వ్యవస్థా
ప్రాచీననిష్కర్షః పునః కంఠేక్రకచస్య కరవత్తస్య ధాటింభంగీం కలయతి యోజయతి-
ఆవయోద్దంపతోర్వృద్ధత్వాత్తరుణః పుత్రవివాయంతద్బల్యర్థందేయ ఇతి మహద్భుఖ
మితిభావః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౬౧. సంతానేతి. సంతానస్య అస్తద్వంశస్యమూలం
ఆవిచ్ఛేదకారణం ఇదం పురోవర్తి ఆవత్యం పుత్రః ఏకమేవాస్తే వర్తతే-తద్దానా
ద్వంశోచ్ఛేద ఇతిభావః. ననుకదాచిత్ప్రపయా బకః పునః పుత్రం దదాత్సిత్యతాహ.
సంవర్తేతి. స రాక్షసేంద్రశ్చ బకస్తు సంవర్తకాలస్య ప్రళయకాలస్య సహజః సద్భుత
ఇత్యర్థః. తథాచ ప్రాణిహింసావిహారాణాం కుతః కృపేతిభావః. నను కాలాంతర భావి
సీమాపదం విచింత్య కిమద్యైవశోచసీత్యాహ. సంఘాయతఇతి మహత్యా దుఃఖదుర్భర
యాక్షపయా ఏకయైవరాత్ర్యా - సమయః బలిప్రదానావసరః సంఘాయతే సం
ప్రాప్యతే - ప్రభాతాయాం రజన్యామేవబలిర్దేయ ఇత్యర్థః. ఆతో నకాలాంతరీణా
విషదితిభావః. ఇయముక్తా మే మదీయావిపత్తిః హే సఖి కర్షం కేనప్రకారేణ సంతీ
ర్యతామతిక్రమ్యతాం-కరతేః కర్తణిప్రాప్తకాలేల్వాత్. ౬౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకా
రేణ ఉదీర్య ఉక్తా-సరభసమతివేగం అవగాహనం నిమజ్జనం యస్య తథోక్తేన హృద
యేన మనసా-సముత్కూలితం తటంప్రాపితం శోకవిపరసః జలం తస్యపూరం ప్రవాహ
మివసీతం - నయనయోస్సలిలం విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా శేలయంత్యై
ప్రసారయంత్యై తస్యై బ్రాహ్మణవత్సై-హే సఖితేతుభ్యం మమ తనయేషు ద్వితీ
యాఽపి సమరేష్వద్వితీయః ఆసద్యుః సుతః భీమఃదీయతే-మయేతిశేషః. సఖీమవివ
తస్య బకస్యప్రాణ్యతే జీవ్యతేనేనీలిప్రాణనం యదశనం అన్నం తద్విషయే బలిభవి
ష్యతి-ఆహారీభవిష్యతి-తత్ప్రాణానాం నాశనే విషయేబలిబలవాక్ భవిష్యతీతిచ-ఆతో

రేష్యుద్వితీయస్సుతస్సుఖతే దీయతే సవవ తప్రిణప్రణాశయోర్బలీభవి
 ప్యతి మాభైః రితి సా నరదేవమహిషీ ప్రత్యశౌః ౬౨. అనయో
 రథదంపత్యో రశ్రు సేతో శ్శుచః పదే, ఆనందస్యాతి రేకోఽభూదాదేశ
 ఇవ తతః ౬౩. ప. తమిమం ప్రసువా రహస్యసంతం గదితో వాయు
 సుతో బలావలేపాత్, మనసా న బకం లిలేహా రాత్ర్యా మనసా ధారితమ
 న్న రాశిమేవ. ౬౪. గ. అశరేద్యుర్జలజనానందకరే భగవతిదినకరేఽపి
 మందేహకులమవస్కందితు ముదయగిరిశిఖరమగిరూఢే. ౬౫. ప. స శ
 కటమధిరుహ్యాభీమనేనో దధిపలశీకులశీ భరాన్న రాశిం, బకభవనవనం

మాభైః సత్ర స్త్యేః భయేః కర్తరిలుజ్-ఇతి ఉత్తప్రకారేణ సా నరదేవస్య పాండోః
 వత్సీకుంతీ ప్రత్యశౌః ప్రతిజ్ఞామకరోత్-ప్రతిపూర్వాత్ శృణోతేః కర్తరిలుజ్-
 విరోధాభాస శ్లేషయోస్సంస్పృష్టి. ౬౩. ఆనయోరితి. అథ కుంతీ ప్రతిజ్ఞానంతరం ఆన
 యోః దంపత్యోః బ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణయోః - అశ్రుమేతోః బాష్పకారణస్య శుచః
 దుఃఖస్య పదేస్థానే మనసీలియావత్-శుచఇతిరాహోఽగ్నిరథత్యాదిపదభేదేష్య-తథాచ
 'శుగభిన్నేవదే శబ్దే' ఇతిచ - ఆనందస్యాతిరేకః సంతోషాతిశయః ఆదేశః అనిధిరివ
 వ్యాకరణశాస్త్ర ప్రసిద్ధ శబ్దాంతరమివేచిత-తస్మిన్నేవక్షణే తత్క్షణమభూత్-వ్యాకరణేన
 యుష్మదాదిపదే ఆదేశవిధయాత్ప్రమాది పదమివ ఆశ్రుపదం దూర్వీకృత్య ఆనందాతి
 రేకపదమభూదిత్యర్థః. ఉపమాలబ్ధౌ. ౬౪. తమితి. వాయుసుతః తమిమం పూ
 ర్వోక్తం ఉదంతం వార్తాంప్రతి-రహసి ప్రసువా జనన్యాగదితః కథితస్య - బలావలే
 పాత్ శౌర్యగర్వాదేతోః బకమసురం రాత్ర్యాం మనసానలిలేహా నస్పృష్టవాత్ నగ
 ణయామానేతి యావత్. కింతు అనసా శకటేనధారితం సంభరితం అన్న రాశిమేవ మన
 సారాత్ర్యాం లిలేహా ఆస్వాదితవాత్ - శ్వో పూర్ణాహరో మమభవేదితి సర్వామసి
 రజసిం ధాయన్నతిష్ఠదిత్యర్థః. లిలేహాః కర్తరిలిట్. ఉపజాతివృత్తమ్. ౬౫. అపరేద్యుః
 పరస్మిందినే - నిఖిలజనానా మానందకరే - దృష్టిరోధితిమిరవారణాదిభావః. అఖిల
 జననయనానందకర ఇతి క్వచిత్పాతః. భగవతి దినకరే సూర్యేషీత్యపినాభీమస్య బకా
 వస్కందనం సమవీప్యతే - మందేహానా నామరాక్షసానాం కులం బృందమితి నా
 పాతః. అవస్కందయతుం నాశయతుం ఉదయగిరేః శిఖరమగిరూఢే ప్రాప్తే సతీత్యుత్త
 రేణాన్వయః. మందేహానామ రాక్షసాః సంధ్యాసూ సూర్యం తుణంనిరుధ్య నశ్యంతితి
 శ్రుతిసిద్ధం. ౬౬. సఇతి. సః భీమనేనః దధికలీనాం దధికుంభానాం కులం బృందమ
 శ్చుతే వ్యాపన్నతీతివ్యత్యత-శకంధాదిత్వా త్వరయాపే - పిష్పల్యాదిత్వాత్ - జీషిచ
 కులీపజ్జిః తాం విభర్తీభరః తాదృశః అన్నస్యరాశిర్నస్తిం ప్రభోక్తం - 'దధికల

వివేశ శాఖానగరమివాంతకవీరరాజధాన్యాః. ౬౭. ప. కంకాలోచ్చ
యకల్పితాంతకచమూశాటికుటివిభ్రమే తత్ర క్రుద్ధతాపవాహ్యమ
హిషశ్వాసోగ్రచక్రానిలే, గృధ్రధ్వజ్జ్వలగాలఘోష వికసద్రక్షోఽ
పదానస్తవే భుంజానశ్శటస్థవసతదా చక్రే మహత్ ఔర్విలితమ్. ౬౮.
గ. సోఽపి తదిదం నిశమ్యబలిపుగుషవిశేషభారమందితశకటాగమేన ప్రథ
మమేన కృతోన్మేషం రోషంద్విగుణయన్దిరికందరమందిరముఖాత్సరభ
సం వినిర్గత్య. ౬౯. ప. ఏవంకోవాపరాధస్మిత్యముమవిగణయన్బాహు
మత్రేలి ఘుష్యన్వ్యక్తోరోరక్తరేఖాకృతబిరుదజగద్ధాతుకత్వ ప్రశస్తిః,
శిఖలపీఠరాన్నరాశిమితి పాతస్తుసుగమః-శకటమధిరుహ్య అంతకవీరస్య యమస్య యా
రాజధానీ సంయమనీ తస్మాః శాఖానగరం ఉపపట్టణమివసితమ్. ని. 'యన్మూలనగరా
త్సరం - తచ్ఛాఖానగర' మిత్యమరః. బకస్య భవనంయన్తి తద్వనం వివేశప్రాప -
ఉత్పేక్షా - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౬౭. కంకాలేలి. కంకాలానాం శరీరశల్కానాం
ఉచ్చయేన సమూహేన కల్పితః అంతకచమూః యమనేనాయాః శాటికుటివిభ్రమః
పటగృహవిలాసః యన్తిక్తస్తభోక్తే. ని. 'స్వాచ్ఛరీరాస్థికం కాల' ఇత్యమరః. క్రుద్ధస్య
కుపితస్య తదాపవాహ్యస్య యమవాహనస్య మహిషస్య - శ్వాసాషప ఉగ్రాః దారు
ణాః చక్రానిలాః ఆవర్తవాయవః యన్తిక్తస్తభోక్తే - గృధ్రధ్వజ్జ్వలాం కంకకా
కానాం నృగాలనాం శివానాంచ ఘోషైః ఘోరధ్వనిభిః-వికసక్తవర్ధమానః రక్షుః
బకస్య ఆపదానాని ప్రాణిహింసాత్మకకర్తాణి తత్సంబాధీస్తవః యన్తింస్తభోక్తే -
తాదృగ్ద్వనివ్యాజ తదిబుదస్తుతిరవముఖిత ఇత్యర్థః. తత్ర బకవనే శకటస్థస్యన్నేవ
భుంజానః అన్నరాశిం భక్షయన్ - సభీమః మహత్ బకహృదయభేదనం ఔర్విలితం
సింహనాదం చక్రే-అత్ర బలిభక్షణఔర్విలితాభ్యాం భీమస్య తృణీకృత బకబలావలేప
ప్రతీలే ర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః-శార్దూలమీ)డితమ్. ౬౮. సఇలి. స బకోఽపి తదిదం భీమ
సింహనాదం నిశమ్య శ్రుత్వా-బలినాన్నేన బలవలేతచ పురుషవిశేషేణ మహాపురుషేణ
భీమేనచ-ద్వాభ్యాంమందితేన విలంబితేన శకటస్యాగమేన ఆగమహేతునా ప్రథమం
సింహనాద శ్రవణాత్పూర్వమేవకృతః ఉన్మేషః ఉత్పత్తిర్యస్యతం రోషం క్రోధం
ద్విగుణయన్ పునరుక్తయన్గోరీః కందరం గుహా నైవమందిరం తస్యముఖాత్
ద్వారాత్ సరభసంసవేగం యథాతథా నిర్గత్యబహిరాగత్యేత్యుత్తరేణాన్వయః. ౬౯.
ఏవమితి. వ్యక్తాభిః స్ఫుటాభిః ఉరసి రక్తరేఖాభిః రుధిరలేపధారాభిః కృతాని బిరు
దాని జయచిహ్ననియన్త్యాస్తభోక్తా-తాదృశీజగతో ఘాతుకత్వేన వధేన యాప్రశస్తిః

శ్రోతస్సర్వాంగభూతస్వరణపరిచలత్సృక్కులగ్నాస్థిదండస్థాలేదం ప్రేద
ధానః పవనభవమభి ప్రాద్రవద్యాతుధానః. ౨౦. ప. నిజభుజయుగళీని
యంత్రణాభిర్నియమితయత్తు పరంపరాపుభౌతౌ, నిగళితనయనం నిలి
పపంక్షేర్నిరవహతాం నిపుణం నియుద్ధశిల్పం. ౨౧. ప. పుత్రస్యవాయో
ర్భుజదార్లలిత్యం బకం వనే తత్ర చిరం చరంతం, నిన్యేదశాంకామపి
రాక్షసస్త్రీనేత్రాభవర్షవిలాసయోగ్యాం. ౨౨. ప. తం వికృప్యపుర
సీమ్నినిశేధే తత్త్రణాత్కుణపమర్శనదోషం, మార్జకామగ్ధవ మారుత

క్లాఘాసాయస్యతథోక్తః - శ్రోతాంవేదనయా రుదతాం మర్త్యానాం బలీభూతానాం
అంగభాదేఅవయవభక్షణే త్వరణేన వేగేన పరితత్సలతోః సృక్కులతోః స్థాంతయోః
లగ్నే అస్థిదండావివ స్థాలేచేలి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః - దంప్రే దంతవిశేషా -
దధానఃయాతుధానః బకః అముంబాహుం అవిగణయత్ అవిచారయత్ ఏవముక్త
ప్రకారం ఆత్ర మయిషమే కోవా అపరాగ్నోలి అపరాగంకరోలి-ఇతిఘృష్ట
ఘోషంకుర్వన్ తే పవనసుతమభి భీమస్యాభిముఖం ప్రాద్రవత్ ధావతిస్త - యత్తు
'శ్రోతామర్త్యస్యభీమస్యే' 'లిగ్నాః పూర్వామేవేతిశేష' ఇతిచ నృసింహప్రలపితం -
తత్తన్నామానరూపమేవ-యతః ప్రథమే తత్ప్రకర్తస్య ద్వితీయే ఘృతసంస్కారస్యచ
దోషస్యావత్రేః. స్రగ్ధరా. ౨౦. నిశేలి. తేఉభౌ భీమబకా నిజాభ్యాం భుజయోర్య
గళీభ్యాం నియంత్రణాభిః బంధయైః - నియమితః నిర్బుద్ధఃయత్తుః యస్యతాదృశం పర
స్పరమన్యోన్యం యయోస్తథోక్తానంతో-పరస్పరంబాహుభ్యాం బంధనే ధృతయత్నా
విత్యర్థః. నిలింపానాం దేవానాం పక్షైః నిగళితేఆశ్చర్యేణ శృంఖలితే నయనే య
స్త్రితథోక్తం-దేవైరాశ్చర్యాత్పరిహృతవిషయాంతరం యథాతథా ఆలోక్యమానమి
త్యర్థః. నియుద్ధశిల్పంబాహుయుద్ధకర్త-నిపుణం యథాతథా నిరవహతాం కృతవంతో-
నిఃపూర్వాద్వహతేః కర్తరిలజ్-పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౨౧. పుత్రస్యేలి. తతఃవాయోః
పుత్రస్య భీమస్య భుజయోః దార్లలిత్యందర్శః - తత్ర వనే అరణ్యేజలేచ చిరంచరం
తం సత్వాని భుంజానం బకం రాక్షసం వక్షివిశేషంచ - రాక్షసస్త్రీణాం నేత్రాణ్యేవ
ఆభ్రాణిమేఘాః-లేషం ఎర్షరా యోవిలాసః వృష్టాత్తకః తస్య యోగ్యాం ఉలితాం-
కామపిదశాం దురవస్థాం నిన్యేగమయామాస - భీమబాహుబలేన బహుమూరేత్యర్థః.
నయలేర్ద్రవహేదిత్వాద్వికర్తకత్వం - 'నేత్రాశ్చువర్షి'లి పాశోనేత్రపద వైయధ్యా
పతే రుపేక్ష్యః. ఉపజాలివృత్తం. ౨౨. తమిలి. మారుతసూనుః భీమః తం నిహతం
బకం తచ్చపమిలియావత్. నిశేధే అర్ధరాత్రే పురసీమ్నినగరద్వారే వికృప్యపాతయత్వే

సూనుర్నాతురంఘ్రిముపనేతిమూగాత్. 23. ప. ఆలోక్యయాతుశవ
మేతదశేషపారై రహ్నముఖే పరవశక్రియతేస్య చేతః, ఆశ్చర్యపూర
పరిమేశనఫేనిలాభి రానంద సాగరతరంగ పరంపరాభిః. 24. ప. భవన
మేత్య తదా గృహమేధినిః ఐవనజే ప్రవణీకృతమూర్ధనిః ప్రయుయుజే
సమమాశిషమక్షతైః ప్రముదితఃపురి తత్రమహాజనః. 25. ప. నిశి జాతు
నికేతవేదికాయా నికటే సుప్తిసుఖం నిషేవ్య పార్థాన్, పథికోఽపరరా
త్రజాగరూకః ప్రబభాషే గిర మిదృశీం ప్రసంగాత్. 26. ప. పాం
చాలికాం యువమనోరథ రత్న సాధపాంచాలికాం హృదిమమేతి మమే
త్యర్థః. తత్తజాతుణ్యవస్య శవస్యమర్శనేన స్వర్శనేన యోదోషః తం మార్జ్యం ఊళ
యితుం కామోయస్య తథోక్త ఇవేత్యత్యేషా - 'తుం కామవససారపీ'తి మకార
లోపః-మాతుకుంత్యాః అంఘ్రిం చరణం ఉపనేతిమూగాత్ గతవా - 'నమాతు
ర్దైవతం పరమితి' స్వరణాత్తదంఘ్రి నేవాహూస్యకలదోషనివారకత్వాదితిభావః. స్వా
గతావృత్తం. 23. ఆలోక్యేతి. అశేషైః పారైః ఆహ్నముఖేస్తాతః - ఏతత్ పుర
సీమ్నివికృష్టం యాతునో బకస్య శవమూలోక్య - ఆశ్చర్యస్య రసస్య యః పూరః ప్ర
వాహః తస్య పరితోమేశనేన సంగమేన ఫేనిలాభిః ఫేనవతీభిః. ఏకస్మిన్జలే జలాం
తరస్య మేళనే మిగ్గస్సంఘర్షణేన ఫేనోదయాదిత్యముక్తమితిధ్యేయం - ఆనందసాగ
రస్య తరంగాణాం పరంపరాభిః చేతః పారమనః పరవశక్రియతేస్త - అత్యాశ్చర్యోఽ
యం బకవ్యోఽనేనకృత ఇత్యాశ్చర్యేణ పారా ననందురిత్యర్థః. వసంతలిలకావృత్తం.
24. భవనమితి. తత్ర పురి తదాస్తాతః మహాజనః ప్రముదితస్య - గృహమేధినిః
భీమావాసగృహస్థస్య భవనం గృహంఏత్య - ప్రవణీకృతో నమూకృతః మూర్ధాశిరః
యేన తస్మిన్ పవనజే భీమే విషయే-అక్షతైస్సమమాశిషంప్రయుయుజే ఉదరితవా -
ప్రపూర్వా ద్యుజేః కర్తరిలిట్ - ఉపకృతస్య ప్రత్యుపకారావశ్యకత్వాదితిభావః.
ద్రుత విలంబితవృత్తం 25. నిశి. జాతుకదాచిత్ పథికః కశ్చనపాంశః నిశి రాత్రౌ
నికేతనస్య పాండవావాసగృహస్య-వేదికాయాః ప్రాంగణవేదికాయాః నికటేనమీపే
సుప్తిసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం నిషేవ్య స్తాప్య-అపరరాత్రే ఆరుదోదయవేళాయాం జాగ
రూకఃప్రబుధస్య - ప్రసంగాత్ కథాప్రస్తావాత్ - పార్థాన్పృతి ఈదృశీం
వక్ష్యమాణ ప్రకారాం గిరం వాచం ప్రబభాషేఉక్తవా - ఔపచ్ఛంఽసికంవృత్తం.
26. పాంచాలికామితి. అద్యన్యపాః యూనాం తరుణానాం మనోరథేషు కామే
ష్వేన సౌఖ్యే హర్షేషు-రత్నసూయాం పాంచాలికాం కృత్రిమపుత్రికాం పాంచా

తికృత్వా, అద్య స్వయంవరమహాయ నృపాః ప్రయాంతి దూతై స్సమం
 ద్రుపద భూపతిరాజధానీం. ౭౭. ప. భోక్తుమన్న మపి సూపసమగ్రం
 దోగ్ధమవ్యభినవ ప్రసవాగాః, లప్యతే ద్విజగణోఽపిచ తస్మాద్వత్సలా
 ద్దహితు రుత్సవకాలే. ౭౮. ప. సహిత త్ర భవేదపార్థతావిజయస్సిద్ధి
 ముపై వ్యతిస్సుటం, యుగవత్సుఖమస్తు వో మహద్భ్రతమాగచ్ఛత తన్త
 హాజసః. ౭౯. ప. ఇతివాచ ముశశ్రుతిం ద్విజాతేర్హృది కృత్వాసుధ
 యేవ నిర్మితాంతాం, పథిభూసురయూధమధ్యభాజః ప్రతిపాంచాల

లికాం ద్రౌపదీం. ని. 'పాంచాలికా పుత్రి కాస్యాద్వస్త్రదంతాదిభిః కృతే'త్యమరః.
 మమేయంభవేత్ మమేయంభవేదితి హృదికృత్వా మనసి నిశ్చిత్యేత్యర్థః. స్వయం
 వరఇతి మహాః ఉత్సవః తస్మాద్దూతైః ఆహ్వానార్థమాగతైః ద్రౌపదైస్సమం ద్రుపద
 భూపతిరాజధానీం ప్రయాంతి - ద్రుపద పురమిత్యర్థః. అత్ర సౌధరత్న పాంచాలి
 కేలి పరంపరితకేవలరూపకం-వసంతతిలకావృత్తం. ౭౭. ఆ. తస్మి రాజానః ప్రయాం
 తు కిమస్తాకం బ్రహ్మణానాం కలేత్యత ఆహ-భోక్తుమితి. ద్విజానాం గణోఽపిభోక్తుం
 సూపేనసమగ్రం సంపూర్ణం అన్నమపి - దోగ్ధం అభినవః నూతనః ప్రసవః ప్రసూతి
 ర్యాసాంతాః గా అపి. దుహితుః సుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఉత్సవకాలే స్వయంవరో
 త్వవసమయే-వత్సలాత్ దుహితృప్రేమవతః తస్మాత్ ద్రుపదాత్ లప్యతే ప్రాప్యతే-
 స్వాగతావృత్తం. ౭౮. సహితి. కించ. తత్ర ద్రౌపదీస్వయంవరోత్సవే - హి యస్తా
 త్కారణాత్ ఆపార్థతావృత్తత్వం నభవేత్ పార్థోఽర్జునో నభవతీత్యపార్థః తస్యభావ
 స్తత్రా అర్జునభేదో నభవేదితి చ-తతః కారణాత్ విజయః గమనమిత్యర్థః. 'ఉపసర్గేణ
 ధాత్వర్థో బలాదన్యత్ర సీయత' ఇత్యమశాసనాదితి భావః. సిద్ధిం సాఫల్యం ఉపేష్వతి
 లప్యతే-విజయోఽర్జునః సిద్ధిం ద్రౌపదిలాభరూపాం ఉపేష్వతి-దధిపుత్రసూపసమృ
 ధాన్నలాభాత్ మత్స్యయంత్ర భేదనద్వారా ద్రౌపదిలాభాచ్ఛేత్యుభయత్ర భావః.
 హేమహాజసః ఉత్కృష్టలేఖశాలినః వః యుష్టాకం మహత్సుఖం యుగవదేకదైవ
 సాహిత్యే నేరిచ ఆస్తు - తత్ర తస్మాత్ కారణాత్ ద్రుతంసంవ్వరం ఆగచ్ఛత. వైతా
 లీయం. ౭౯. ఇతితి. ఇతి ఉత్తప్రకారామశ్రుతిం వ్యంజనయా భావ్యర్థసూచనీం-
 అర్జునద్వారా ద్రౌపదిలాభేన సర్వేషాం సౌఖ్యలాభవ్యంజకామితి యావత్ - అత
 ఏవ సుధయా అమృతేన నిర్మితామివస్థితాం ద్విజాతేః బ్రహ్మణస్య తాంవాచం హృది
 కృత్వా అంగీకృత్యేత్యర్థః. తే పాండవాః పథిమార్గే భూసురసంఘస్య బ్రహ్మణ్యుండస్య
 మధ్యం భజంతి ప్రాప్నువంతితి భావసంకేతః. పాంచాలస్య ద్రుపదస్య పురం ప్రతి ప్రత

పురం ప్రతస్థితే. ౮౦. గ. తేపునరనేకదినసీతజనపదసీమానః పథిక్
తోదయేన భగవతాపరాశరదాయాదేన జతుసదనః పచ్యవనేన వో
నవోహర్షః పార్షణ్యసమున్మితీతి గిరానుగృహీతాస్సాత్పర్షణ్యో
హతాభజ ప్రతాపానలేనేవ ఫల్గునకరవల్లితేన మహతాఽలతతేజసా
నిశి నితాంతసీమంతితసంతమసయాపవవ్యాత్రివిష్టవతటిసీం ప్రావిక్షన్
౮౧. తత్రఖలు. ప. ఇందీవరాత్పర్షణ్యితరంగ మనుప్రవిష్టైర్భుంబైరివాప్తి
దుహీతుస్తరుణీకదంబైః, క్రీడన్మమం పయసి చిత్రరథోవిలోక్య పా

స్థితేనిర్జుః. జౌపచ్చందసికం. ౮౦. తేజితి. తే పాండవాఽపి ఆచక్షః దినైఃసీతానా
మిత్రాంతానాం జనపదానాం దేశానాం వనానా మరణ్యానాం సీమాః భాగాః యైః
తథోక్తాస్సంతః పథిమార్గమధ్యే - పునరపిక్యతః ఉదయః సాక్షాత్కారః యనలేన -
కాలిహోత్రాశ్రమేపూర్వం దత్తదర్శనత్వా త్పునరపిక్యతం - భగవతాత్రైకాల్యవే
దినా - పరాశరస్య మునేః దాయాదేన పుత్రేణ వ్యాసేన. ని. 'దాయాదా' సుతభాం
ధవా'విశ్వమరః. ప. యుష్టాకం జతుగృహద్దహ్యమానాత్ పరిచ్యవనేన నిరుపద్రవనిర్గ
మనేన - పృథతోద్రుపదసీతా తదవత్యస్యపార్షతస్య నవఃసూతనః మృత్వా పునరుత్థిత
తుల్యఇతియావత్. హర్షః సమున్మితీతి జాయతే ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరా అనుగృహీ
తాస్సంతః సాక్షాత్ మూర్తీభూయ ప్రరోహతా నిర్గమతా భుజయోః ప్రతాపవివ
అనలా అగ్నిః తేనేవ స్థితేన-ఫల్గునకరవేల్లితేన మహతా అలతస్య కరభృతకాష్టాగ్రాం
గారస్య. తేజసా-నిశి రాత్రా నితాంతసీమంతితం పార్షణ్యయోద్విధా నిస్సాగితం సంత
మసం అంధకారః యస్యాం తయా-పదవ్యా వనమార్గేణ త్రివిష్టవస్య స్వర్గస్య తటిసీం
నదీం గంగాం సమయా తస్యాస్సమీపమిత్యర్థః. అభితః పరిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా-
ప్రావిక్ష - విశలేః కర్తరిష్ - తత్రఖలు గంగాయామిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౮౧.
ఇందీవరాదిది. ఇందీవరాత్ సీలోత్పలాత్ - రాత్రా తత్రైవ లక్ష్యాస్థిశీరితిభావః.
తరంగే తరంగే ప్రతితరంగం అనుప్రవిష్టే. క్రమేణ సంక్రాంతైః అభిమహిష్కర్తృభ్యః
బింబైః ప్రతిబింబైరివ స్థితైః తరుణానాం కదంబైః సమూహైస్సమం - తైస్సహే
త్యర్థః. పయసి గంగాశత క్రీడక్ చిత్రరథోనామ గంధర్వః. పార్థాన్విలోక్య కుశితః
వృద్ధస్య స్త్రీభిస్సహైకాంతస్థితౌ పరేహమాగమనస్య లజ్జాకరత్వేన శ్రోగ్ధోత్వాద
కత్వాదిశిభావః. ఆతపివ ప్రధనం కర్తమిచ్ఛుః చిక్కిర్నున్ రురోధ నిరుద్ధవా - అత్ర
పార్థావగా'కనస్య ప్రధనేచ్ఛాంప్రతి తస్యాశ్చ తస్మిరోధం ప్రతి హేతుత్వాత్పదా
రహేతుకం కావ్యబింగద్వయ మంగాంశిభావేన సంకీర్ణం - వసంతలికాపుత్రం.

ధాన్యరోధ కుపితః ప్రధనంచీర్ష్యః. ౮౨. ప. అస్త్రమాత్మ సమనామ
 దైవతం సంప్రయుజ్య సమరే ధనంజయః, తత్ర తస్యరథమగ్రవర్తినం
 జాతుపాలయసహాయమాతనోత్. ౮౩. ప. గంధర్వాణాం పత్యుర్గర్వ
 జుషస్సార సైంధవే తస్మిన్, పాశసిభంగశ్శిశిరో రోధసిభంగస్తు తాప
 హేతురభూత్. ౮౪. ప. సఖ్యస్యలాభాత్సహస్రహృష్యన్ముఖీల
 వేంద్రః కురునందనానాం, ప్రాదర్శయన్స్వామిం ప్రథమంవినీతిం పశ్చాద
 మీమాం పదవీం చ రమ్యాం. ౮౫. ప. ధర్మధూరథ సహోద్ధై స్సమం
 ధామ్యమభ్యని సమీక్ష్య శ్రుతం, ప్రాణినామయహంహింసకోఽపి స
 ౮౬. అస్త్రమితి. ధనంజయోఽర్జునః సమరే చిత్రరథేన సహ యుద్ధే - ఆత్మనా సమం
 తుల్యం నామ ధనంజయఇత్యాఖ్యానస్య తాదృశం దైవతమస్మిన్ యస్య తదాగ్నేయ
 మస్త్రం సమ్యక్ ప్రయుజ్య - తత్ర గంగాతటే అగ్రే స్వస్య పురః వర్తత ఇతి
 తథోక్తం - తస్య చిత్రరథస్య రథం జాతుపాలయస్య జాతుగృహస్య సహాయం దగ్ధ
 త్వేన సదృశమిత్యర్థః. అతనోత్ కృతవాక్ - ఆగ్నేయాస్త్రేణ తద్రథం దగ్ధవాని
 త్యర్థః. ని 'ధనంజయోఽర్జునే వహ్నివీతివిశ్వః రథోద్ధతావృత్తం. ౮౩. గంధర్వాణా
 మితి. గర్వం జుషత ఇతి గర్వజుషః అహం - 'రానివితస్య - గంధర్వాణాం పత్యుః
 చిత్రరథస్య సురసింహో గంగాయాస్సంబంధిని సారసైంధవే తస్మిన్నాసీతి భంగ
 స్తరంగః శిశిరః సతతః ఆభూత్ - రోధసి తాదృశతటే భంగః పరాజయస్తు తాప
 హేతుః సంతాపజనకః ఆభూత్ - అత్ర పరంగపరాజయయోః శ్లేషభిత్తికాభేదా
 ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా అనుప్రాణిలో విరాధాభాన ఇతి తయోరంగంగిభా
 వేన సంకరః. గీత్యాగ్రావృత్తం. శ్లో. 'ఆర్యా ప్రథమదళోక్తం యది కర్షమసి లక్షణం
 భవేదుభయోః, దళయోః కృతయశి శోభాం తాం గీతిం గీతవాన్ముజంగేశ' ఇతి లక్ష
 ణాత్. ౮౪. సఖ్యస్యేతి. సపది తదవీం మఖిలవానాం గాయకానామింద్రః చిత్ర
 రథః. సఖ్యస్య పాండవై స్సహ మైత్ర్యాః లాభాత్ ప్రహృష్యంత్యంతుష్యంత్యక్ -
 ప్రథమమాదా కురునందనానాం పాండవానాం స్వాం స్వకీయాం విశేషేణ నీతిం
 పురోహితానుగామిత్యాదిరూపాం ప్రాదర్శయత్ బోధితవాక్ 'రాజాగచ్ఛేత్ప్రియా
 జేతు పురః కృత్వాపురోహిత' మిత్యాదిస్తరణాదితిభావః. పశ్చాదనంతరం తు అమీ
 హం పార్థానాం రమ్యాం పదవీం మార్గంచ ప్రాదర్శయత్ దర్శయామాన - ఉపకారి
 వృత్తం. ౮౫. ధర్మేతి. ఆధ మార్గద్వయ ప్రదర్శనానంతరం - అయం ధర్మాద్యమాధ్య
 వలీతి ధర్మధూర్యుధిష్ఠిరః సత్త్వతం జ్ఞానః జ్ఞానసిఫిత్యేన ప్రఖ్యాతం. సి. 'ఎత్తేజ్ఞా

న్వానపీడన మముష్యక్ష్మప్రవాణ. ౧౬. ప. యథాతిథ్యవిధౌ ప్రీత స్స
 పురస్కరుతేస్త శాణ్, తథాధ్యగమనేతేఽపి తంత్రశ్రయవశంవదాః.
 ౧౭. ప. ధౌమ్యస్య సుధామధురిమధౌ రేయీభిస్త్వయంవరకథాభిః,
 ద్రుపదపురసరణిరేషాం ద్విత్రాణ్యభవ త్పదానీవ. ౧౮. ప. భూదేవే
 వ్యతినిబిడేషు మధ్యభాజాం పంచానామపి యుగపత్న్యథాసుశా
 నాం, పునోసీరద్రుపదపురం పునఃప్రదేశే వక్త్రాజ్ఞ సరథసమక్షి దక్షిణం
 చ. ౧౯. ప. కుమారికాయా ద్రుపదస్యభూవతేః కుచోపమాద్రవ్య
 తవిశ్రుతా ఇత్యమరః. ధౌమ్యం నామ బ్రాహ్మణం అధ్వని మార్గమధ్యే సమీక్ష్య -
 ప్రాణినాం అహింసతోఽపి సన్ అముష్య ధౌమ్యస్య పాదయోః పీడనం బాధనం నమ
 స్కాగ్రంచ-అమక్షైర్భీమాదిభిస్సమం క్ష్మప్రవాణ కృతవాణ్ విరోధాభాసః. రథోద్ధతా
 వృత్తం. ౨౦. యథేతి. సః ధౌమ్యః ప్రీతః పారోహిత్యవరణేన సంతుష్టస్యన్ అతి
 యవిధౌ అతిథిపూజాయాం తామ్యధిష్ఠిరాదీన్ యథా పురస్కరుతేస్త సంమాని
 తవాన్ అగ్రే కృతవాంశ్చేతిచ - ప్రశ్రయవశంవదాః వినయపరాధీనాః తే యుధిష్ఠి
 రాదయోఽపి అధ్వని మార్గే గమనే విషయే - తం ధౌమ్యస్యేతి. సుధామధురిమః అమృ
 తమాధుర్యస్య ధౌరేయీభిః ధురంధరాభిః ధౌమ్యస్య సంబంధినీభిః తత్కన్యమానాభిః
 తియావత్ - స్వయంవరకథాభిః ద్రౌపద్యా ఇతిభావః. ద్రుపదపురస్య సరణి ర్ద్యౌః
 ద్యేవాత్రీణీనా ద్విత్రాణి పదానీవ - ద్విత్రిపదపరిమితమార్గ ఇవేతివాభవత్. ఆర్యా
 వృత్తం. ౨౧. లక్ష్మీ తత్సప్తగణా గోపేతాభవతి నేనావిషమే జః, షష్ఠోఽయన్నల
 ఘ్నూవా ప్రమేఽర్ధే నియతమార్యానాః, షష్ఠేద్వితీయలాగ్నేపరకే ముఖలాచ్చ
 సయతి పదనియమః, చరమేఽర్ధే పంచమకే తస్మాదిహభవతి షష్ఠో ల'ఇతి లక్షణాత్.
 ౨౨. భూదేవేష్వితి. అతినిబిడేషు అత్యంతసాంద్రేషు భూదేవేషు బ్రాహ్మణేషు -
 మధ్యభాజాం పంచానా మపి - పృథా కుంతీ తత్పుతానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పురః
 ప్రదేశే ద్రుపదపురం - యుగపదేశదైవ పునోసీర స్ఫురితమభూత్ - తే ద్రుపద
 పురం దద్యశుఃకత్కరః. వక్త్రాజ్ఞే లేషాం ముఖపద్మే దక్షిణమక్షిణయనంచ - యుగపత్
 సరథసం పునోసీర స్పందతేస్త - ఆత్ర ద్రుపదపుర ద్యుగ్విషయీభవనాక్షిచలనయో
 ర్యోగపద్యా త్సముచ్చయాలంకారః. 'గుణక్రియా యోగవద్యం సముచ్చయ' ఇతి
 లక్షణాత్ - ప్రహర్షిణీవృత్తం. ౨౩. కుమారికాయా ఇతి. కురూద్వహః పాండవాః
 తత్రపురే ద్రుపదస్య భూవతేః కుమారికాయాః ద్రౌపద్యాః కుచయోః ఉపమాద్ర
 వ్యం నదృశకదార్థం - కుటమితియావత్ - కురూహలాత్ ప్రథమం ద్రౌపదీదర్శనా

మివాభివీక్షితుం, కురూద్వహః స్తత్రపురే కుతూహలాత్కులాలగేహం
 ప్రథమం సమావిశత్. ౯౦. ప. తామాగమన్నథపురీం శతశస్సనైన్యా
 స్సారంయుగోదయమివాద్భుత మావహంతః, భూపాస్తుతాభజము
 దస్య పతద్భిరగ్రే పద్యంనిబద్ధ బిరుదం పటువందిబృందైః. ౯౧. ప. ద్యా
 వాభూమినిరుంధన్యదుబలరజసాం శ్రేణిభిస్సీరపాణిర్వేగాదాగాత్స
 వీరస్సవినయగురుణా శౌరిణాఽస్వీయమానః, ఆహారశ్చాయుధంచ
 ద్విషదవమతయే యేన సంసేవ్యమానే తే ద్వే హాలాహలత్వం రణభివి
 వహతోనామతః కృత్యతశ్చ. ౯౨. ప. బిభ్రాణోమణిదీప్రకుండలభరం
 కర్ణత్రయంపార్శ్వయో రగ్రేచాతిమనోజ్ఞరూఃమఖిలేష్వంగేషు దుర్యో
 త్సార్వమేవ ఆభివీక్షితు మివేత్యుత్పేక్ష - కులాలస్య కుంభకారస్య గేహం సమావిశత్
 ప్రవిశంతిస్త. వంశస్థపృత్తం. ౯౦. తామితి. ఆథ పాండవప్రవేశానంతరం స్తారం మన్వ
 ధమయం అశనివ అద్భుతం యుగోదయం సృష్ట్యావిర్భావమిత్యర్థః. ఆవహంతః కుర్వం
 త ఇవ స్థితా ఇత్యుత్పేక్ష - సర్వేషులికందర్పసౌందర్యశాలిన ఇత్యర్థః. ససైన్యాః
 భూపాలాః దక్షిణంభుజముదస్య ఉద్భృత్య - నిబద్ధాని బిరుదాని జయచిహ్నశబ్దాః
 యస్మింస్తత్ పద్యంశ్లోకం జాత్యేకవచనం - అగ్రేపతద్భిరుచ్చరద్భిః ప్రటుభిఃస్తవన
 సమర్థైః వందినాం వైతాళికానాం బృందైః స్తుతాః స్తూయమానాస్సంతః శతశః తాం
 ద్రుప్రదపురీమాగమత్ ఆగతవంతః. వసంతలీలకావృత్తం. ౯౧. ద్యావాభూమిఇతి.
 సీరం హలం పాణౌ యస్య తథోక్తస్సవీరః బలరామః యదూనాం యాదవానాం
 యద్బలం చతురంగం తస్య రజసాం శ్రేణిభిఃపక్షిభిః. ద్యావాభూమి అంశుత్వం
 భూమించ నిరుంధన్నాచ్ఛాదయత్ సత్ - స్వస్య వినయేన గురుణా శ్రేష్ఠేన శౌరిణా
 కృష్ణేన అస్వీయమానః ఆసుగమ్యమానశ్చ సత్ - వేగాదాగాత్ ద్రుప్రదపురమితి శేషః.
 యేన బలరామేణ ద్విషతాం అవమతయే తిరస్కారాయ సమ్యక్సేవ్యమానే ఉదరేణ
 కరేణచ గృహ్యమానే తే ప్రసిద్ధే - ఆహారః హాలాచ ఆయుధం హలంచ ద్వేఅపి - రణ
 భువి హాలాహలత్వం నామతః సంజ్ఞాతః కృత్యతః కర్తృణోఽపిచ ఉభయధాపి వహతః.
 హాలామధ్యం హలంసీరం తయోర్భావో హాలాహలత్వం కాలకూటత్వం-తత్ర సంజ్ఞా
 పక్షే పంచపర్ణాత్తకసంజ్ఞాత్వం. చేష్టాపక్షే కాలకూటవస్తారకత్వమితి వివేకః. ని. 'సురా
 హలిప్రియా హాలా కృషకో లాంగలంహలం, కాలకూటోహలాహల' ఇతి. సర్వత్రా
 మరః- 'హాలాహలః కాలకూటః' ఇతి చ పఠ్యతే. స్కందరావృత్తం. ౯౨. బిభ్రాణఇతి.
 మణిభిః దీప్రాణి ఉజ్జ్వలాని కుండలాని విభర్తీతి, భరం-ఆతపవ ఆభరణం, అశ్లేష కర

ధనః, సేనాదుందుభిసాదతుందిలనభా స్వస్యానుబింబాయితై రాసీ
దత్సనవాధికైః పరివృతస్తాంతో నవత్యానుజైః. ౯౩. ప. తదనుపరితః
కీర్తైః పుష్పైస్తరంగితసౌరభం మణిమయమహామంచారూఢావనీంద్ర
పరంపరం, అగురుజనితైర్ధూపైరాలిహ్యమానవితానకం స్వనితపటహం
ప్రాపుః పార్థాస్వయంవరమంటపమ్. ౯౪. ప. జాగ్రత్సోమకకీర్తిసో
మనిమిషత్పద్మావకాశాత్యయ ప్రాప్తేందీవరనిత్యవాసఘటితశ్యామప్ర
భాశ్రీరివ, పాంచాలస్య సుతా తతః పరిజనై స్సార్థం పురః పశ్యతాం

చరణాదిషు అంగాభ్యుజనపదేషు చ ప్రఖ్యాతం ప్రసిద్ధం. ని. 'అంగం గాత్రం లింగోపాయ
ప్రతీకేష్వప్రధానకే, అంగోదేశవిశేషేస్యాది'తివిశ్వః. ఆతిమనోజ్ఞం రూపం సౌందర్యం
యస్య తత్ కర్తానాం శ్రుత్యోః రాధేయస్య చ త్రయం - పార్వయోః నవదక్షి
ణయోః అగ్రే చ చిత్రాణః సః ప్రసిద్ధో దుర్యోధనః - స్వస్యాత్తనః అనుబింబాయితైః
ప్రలిబింబతుల్యైరిత్యర్థః. నవత్యా నవదశకసంఖ్యాకైః నవ అధికా యేషాంతైశ్చ
అనుజైః నవాధికనవతిసంఖ్యాకై ర్దుశ్శాసనాదిభిరిత్యర్థః. పరివృతాః స్తాంతాః చతుఃపా
శ్చాస్వ యస్య తథోక్తస్సృక్. సేనాసు అనుయూత్రి కాసు యే దుందుభయః భేర్యః లేషాం
నాదైః భాంకారైః తుందిలం త్రార్ణం నభః ఆకాశం యస్య తథోక్తశ్చ సత్ ఆసీదత్
ఆగతవాత్. అత్రాపి ద్రుపదపురిమిలిశేషః. శార్దూలవిక్రీడితంవృత్తం. ౯౩. తదన్వీతి.
తదను రాజలౌకాగమనానంతరం - పరితః - కీర్తైరంటకృతైః పుష్పైః తరంగితం వర్ధి
తం సౌరభం యస్యతత్. మణిమయేషు మహత్సు చ మంచేషు ఆననేష్వరూఢాః అధి
ష్ఠితాః అవనీంద్రానాం రాజ్ఞాం పరంపరాః పద్మయోయస్తింస్తత్. అగురుభిః జనితై
ర్ధూపైః పరిమళధూపైః ఆలిహ్యమానాని స్పృశ్యమానాని వితానాని ఉల్లాసాః
యస్తింస్తద్వితానకం-స్వనితాశ్శబ్దాయమానాః పటహా వాద్యవిశేషాః యస్తింస్తత్.
స్వయంవరమంటపం పార్థాః ప్రాపుః. హరిణప్లుతావృత్తం. శ్లో. 'రసయుగహయైశ్చిన్నా
స్సామ్రాజ్ఞగాహరిణప్లుతేతి' లక్షణాత్. ౯౪. జాగ్రదితి. తతః జాగ్రతా నిత్యప్రకాశేన
సోమకానాం పాంచాలానాం కీర్తిరేవ సోమశ్చంద్రః లేన నిమిషత్సు సర్వదా ముఖ
శీభవత్సుపద్యేషు అవకాశస్య నివస్తుమాన్నదస్య ఆత్యయేన అపగమేన ప్రాప్తయః ఇంది
వతే నీలాత్పలేనిత్యవాసస్తేన ఘటితో యోజితా శ్యామప్రభా నీలకాంతిర్యస్యాః తథో
క్తాశ్చిః లక్ష్మీరివ స్థితేతి తద్గుణోత్థాపితోన్నేక్ష - పాంచాలస్య సుతా ద్రౌపదీ పురః అగ్రే
పశ్యతాం రాజ్ఞాం బుద్ధిమివ శిబికామాందోశికాం ద్వేఆప్యధిరుహ్యేత్యర్థః. పరిజనై
స్సార్థం నభిభిన్నహ రంగస్థలిం స్వయంవరమంటపం ప్రావిశత్ అద్యాగచ్ఛతి ద్రౌపదితి

రాజ్ఞాం బుద్ధిమివాధిరుహ్య శిబికాం రంగస్థలీం ప్రావిశత్. ౯౫. ప. ద్రౌపదీముఖ శశిద్యుతి సంపత్కముదీనుహతి రంగతటాకే, పత్నచక్ర యుగళం నృపతీనాం తత్త్వణం విజఘటే బహుదూరమ్. ౯౬. ప. తాం పశ్యతస్సదసి తస్య మహీసురాణాం వామేతరే మహతి వాసవనంద నస్య, అంతర్బలస్య సపది ప్రకటిబుభూషో రుద్వల్లనం కిల భుజే స్ఫురణం బభూవ. ౯౭. గ. తావత్సరభసముపేత్యసాక్షా దాదేష్టుమనాః ప్రద్యు మ్న ఇవ ధృష్టద్యుమ్న స్సాయక్తే స్సాకం సకాశముపసీతం స్వయంవర దిదృక్షయా సపరివారం ప్రత్యాసన్నమివ పన్నగపతిం చాపం పుర

సర్వేషు రాజసు తదతాంతఃకరణేషు సమాగచ్ఛదిత్యర్థః. శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం. ౯౫. ద్రౌపదితి. తత్త్వణం ద్రౌపదీ ప్రవేశక్షణే రంగవివ తటాకే సరసి. ద్రౌపద్యాముఖస్యైవ శశినిః ద్యుతేస్సంపదేవ కాముదీ చంద్రికా తయా మహతి మనోజ్ఞేసతి - నృపతీనాం పత్నణీ ఏవ చక్రా. శోకదంపతీ తయోర్భుగళం ద్వంద్వం. బహుదూరం విజఘటే వియుక్తమాసీత్ - అత్యాదరాద్రాజానో విష్ణుర్య లోచనే తామ ద్రాక్షురిత్యర్థః. చం ద్రికాయాం చక్రవాకా వియుజ్యంత ఇతి ప్రసిద్ధిః. సమస్తవస్తవత్రి సావయవరూ పకం - స్వాగతావృత్తం. ౯౬. తామితి. సదసి స్వయంవరమంటచే మహీసురాణా మ్మధ్యే - స్థిత్యైతి శేషః. తాం ద్రౌపదీం పశ్యతః తస్య వాసవనందనస్య అర్జునస్య సంబంధిని వామేతరే దక్షిణే మహతి ప్రతాపేన క్షాఘ్యే భుజే స్ఫురణం స్పందః సపది తత్కాలే ప్రకటిభవితుమిచ్ఛోః ప్రకటిబుభూషోః భవలేస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః. అన్యచ్ఛావిలితూర్వపదాకారస్యేత్వం. అంతర్బలస్య ఉద్వల్లనం కిల ఉర్ధ్వముత్థితి రిపే త్యుత్ప్రేక్షా. బభూవ. శ్లో. “దక్షిణాక్షిపరిస్పందో దక్షిణస్య భుజస్య చ, హృదయస్య ప్రసాదశ్చ సద్యస్సంసిద్ధిసూచకాః” ఇలిశాకునాః. మహీసురాణాం సదసి స్థిత్యా తాం పశ్యత ఇలివా యోజనా - వసంతలిలకావృత్తం. ౯౭. తావదితి. తావత్ తదా సాక్షాత్ మూర్తిభూయ సరభసముపేత్య ఆదేష్టుం వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తుం మనో యస్యసః. ‘తుంకామమసోరశీ’లి మకారబాహుః. ప్రద్యుమ్నః మన్మథ ఇవస్థితః ధృష్ట ద్యుమ్నః ద్రుపదస్య పుత్రః. సాయక్తైః బాహైస్సాకంసకాశం సమీపం ఉపసీతం ప్రాసీతం - అతఏవ స్వయంవరం ద్రష్టుమిచ్ఛయా దిదృక్షయా ప్రత్యాసన్నం సన్నిహితం - సపరివారం పరిజనసహితం పన్నగపతిం శేషమివ స్థితం చాపం పురస్కృత్య అగ్రే నిధాయ - కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః అవలోకనేన ధన్యాక్ కృతార్థాక్ రాజన్యా ప్రాజ్ఞః ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అవాదీల్ ఉక్తవాక్. వదేః కర్తరి లుక్ ఉత్ప్రేక్షా

స్కృత్య కన్యావలోకనధన్యానాజన్యానేవ మవాదీత్. ౯౮. ప. బా
ణేన సంప్రతి నృపా దివి లక్ష్మ్యమేత త్తచ్చాయవద్భువి నిపాతయితుం
పటుర్యః, మూర్ఖిమిమూమివ సదక్షిణ ఏవపాణౌ కుర్యాత్స్వసార మభి
దర్య మమ స్వసారమ్. ౯౯. ప. ఇత్థం ప్రగల్భముదితా రభసేన పీతాదు
త్థాయ చాపముపసృత్య కరేఽపి కృత్వా, ఆత్మానమేవ కృతయత్నమనై

ద్వయసంసృష్టిః. ౯౮. అ. ఉక్తిప్రకారమాహ—బాణేనేతి, హే నృపాః యః యాష్టక
మన్యతమః కోవా సంప్రతి ఆద్య దివి ఆకాశే స్థితం ఏతల్లక్ష్మ్యం యంత్ర విశేషం తస్య
లక్ష్మ్యస్య ఛాయామివ తచ్చాయవత్ తదనాతపమివేత్యర్థః. 'విభాషా నేనే'త్యాదినా
ప్రాస్యః, ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః. ని. 'ప్రతిబింబమనాతపః' ఇత్యమర్థః. బా
ణేన భువి నిపాతయితుం పటుః సమర్థః. సవిన నృపః స్వస్య సారం బలమభిదర్య
ప్రకటికృత్య ఇమాం ఏతచ్చాపసంబంధినీం మూర్ఖిం శింజీమివ—ఇమాం పురోవ ర్తినీం
మమ స్వసారం భగినీం ద్రావదీం దక్షిణే పాణౌ కుర్యాత్ వివహేత్. స్వీకుర్యాదిత్యర్థః.
దక్షిణస్సరలః సవిన నృపఇత్యపి యోజ్యం-వీర్యశుశ్లేయం న కులవయస్కీలాదిశుశ్లేతి
భావః. అత్ర ద్రావదీశింజిన్యోః ప్రకృతయోః పాణిగ్రహణధర్తృణామన్యస్య గమ్యత్వా
త్పలయోగితాభేదః. యత్తు 'తచ్చాయవద్భువి లక్ష్మ్యచ్చాయావత్త్యామేవ భువీ'తి వ్యా
ఖ్యాయ అన్యత్ర పాతయితుం సర్వేఽపి సమర్థా ఇతిభావ ఇతి నృసింహః. తన్న—
రవిగత్యనుసారిణ్యా లక్ష్మ్యచ్చాయాయాః భగ్నలక్ష్మ్యపాతస్య చ ద్వయోరేకదిక్-త్వస్య
కదాప్యసంభవాత్ భారతవిరుద్ధత్వాచ్చ-తత్ర అధిశ్యగనుస్సంహితబాణేన లక్ష్మ్య భేదన
మాత్రస్యైవ శుల్క-తయాశ్రవణాదితి. ౯౯. ఇత్థమితి. ఇత్థం ఉక్తప్రకారేణ ప్రగల్భం
సప్రాధం యథాతథా ఉదితాః ధృష్టద్యుష్మేనోక్తాః. తాః మహీపతీనాం పద్మి
యః రభసేన వేగేన హర్షేణవా. ని. 'రభసో వేగహర్షయో'రితి విశ్వః. పీతాదుత్థాయ
చాపముపసృత్య సన్నిధాయ కరేపి కృత్వా-చాపమితి యోజ్యం-ఆదాయేత్యర్థః. కృతః
యత్నః ధనురారోపణవ్యాపారో యేన తమాత్మానం నిజశరీరమేవ-ఆర్తిం పీదాం అనై
ఘః ప్రాపితవత్వః. మూర్ఖిలతేవ తాంతు ఆర్తిం ధనుష్కృతినానైఘః-నయలేః కర్తరి
లుక్ - దుహాదిత్వాద్విక్తకత్వం. ని. 'ఆర్తిఃపీడాధనుష్కృత్యా'రిత్యమర్థః. అత్ర
ఆర్తిప్రాపణస్య శరీరహర్షోర్విరుభయత్ర ప్రాప్తా శరీరమాలే నియమనాత్పరిసంఖ్యా
లంకారః. పీడాధనుష్కృత్యాః క్షేపభిత్తికాభేదాధ్వవసాయమూలాలికయోక్త్యను
ప్రాణితఇతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. తస్య చ ధనురారోపణయాపేక్షార్థ
సముద్యమాచ్చరీరపీడావాప్తివర్ణనాత్తకనిషమప్రభేదస్యచైకవాచకాను ప్రవేశసంకరః

మూర్తిం మూర్తిలతాం నతు మహిమవిపజ్జయస్తాః. ౧౦౦. ప.
 దృష్ట్వాథ రాజకమిదం ద్విజసంఘమథ్యాన్నిర్గత్య సంపది నిలింపపతేః
 కుమారః, చాపే శరం కరధృతే సమధత్త లజ్జాం భూపేషు భూరికుతుకం
 వసుధేంద్రపుత్ర్యామ్. ౧౦౧. ప. వీరేణ తేన విశిఖేన విలూనమూలం
 చక్రభ్రమేణ పతయాళు తదా శరవ్యమ్, అస్తిక్ సమాజవలయే త్వయ
 మేవ దోష్టానిత్యాహితాభినయలీలమివాబభాసే. ౧౦౨. తదాసీమ్.
 నిష్పతత్సురకరాంజలిపుంజాత్పుష్పవర్షమభితః కురువీరమ్, మందహాస
 ఇతివిక్రమ లక్ష్మ్యాస్సందధే సకలచేతసే బుద్ధిమ్. ౧౦౩. పాంచాలపుత్రీ

తస్య చ ధనురారోపణసామగ్రీ సత్వేఽపి తదనుత్పత్తి కథనాత్త కాయా విశేషోక్తేశ్వపున
 రేకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి సూక్ష్మదృష్టిరాకలీయం - వసంతతిలకావృత్తం.
 ౧౦౦. దృష్టేతి. ఆథ నిలింపపతేః ఇంద్రస్య కుమారోఽర్జునః. ఇదం ధనురారోప
 ణాశక్తం రాజకం రాజబృందం సంపది సఖాయాం దృష్ట్వా ద్విజసంఘస్య మధ్యాన్ని
 ర్గత్య - ధనుస్సమీపమాగత్యేత్యర్థః. కరేణ ధృతే చాపే ఆరోపితశ్చే శరం సమధత్త
 సంఘటితవాక్ - భూపేషు గుణారోపణమాలైఽప్యుశక్తేషు లజ్జాం సమధత్త - వసుధేంద్ర
 పుత్ర్యాం ద్రౌపద్యాం భూరికుతుకం కుతూహలంచ సమధత్త - ఆత్రార్జునస్యై
 శేన శరసంధానవ్యాపారేణ లజ్జాకాతుకద్వయాత్త కవస్త్యంతరసంధానవర్ణనాద్విశేషా
 లంకారభేదః. స్తో. 'కించిదారభతోఽశక్య వస్త్యంతర కృతిశ్చున' ఇతి లక్షణాత్.
 ౧౦౧. వీరేణేతి. తేన వీరేణార్జునేన కర్త్రా విశిఖేన బాణేన కరణేన విలూనం భిన్నం
 మూలం ఆదిర్యస్యతత్ - చక్రవద్భిమణేన ఉపలక్ష్మితం పతయాళు పతత్. ని. 'పత
 యాళుస్తుపాతుక' ఇత్యమరః. ఆతపవ శరవ్యం లక్ష్మ్యయంత్రం తదా అస్తిక్ సమాజస్య
 రాజద్విజసంఘస్య వలయే మందలే - ఆయమర్జునవివ దోష్టాన్ సఫలభుజబలకాలీ ఇతి
 ఉక్తప్రకారేణ ఆహితా ఘటితా అభినయస్య ఉక్తార్థాభివ్యంజకాత్త కచేష్టయాః లీలా
 విలాసః యేన తథోక్తమితేత్యున్నేతా - ఆబభాసే రరాజ - భాసతేః కర్తరిబిత్.
 ౧౦౨. నిష్పతతి. తదాసీం సురాణాం కరయోః అంజలీనాం సంపుటాత్త కవిన్యా
 సానాం పుంజాత్సమూహాత్. ని. 'తే యుతావంజలిః పుమా'నిత్యమరః. తే కరావి
 త్యర్థః. కురువీరమభితః ఆర్జునస్య సర్వపార్శ్వేషు 'అభితః పరిత' ఇత్యాదినా ద్వితీయా -
 నిష్పతత్ పుష్పవర్షం విక్రమలక్ష్మ్యాః మందహాసః వీరోఽయం మహానుభావ ఇత్యానం
 దకృతో దరహాసః - ఇతి ఉక్తార్థికాం బుద్ధిం భ్రాంతిం సకలస్య చక్యతో జనస్య చేతసి
 వనసి సందధే ఖటయా మన - భ్రాంతివదలంకారః. స్వాగతావృత్తం. ౧౦౩. పాం

ప్రహితాః కటాక్షాః పాండోస్తనూజం పరితోవవల్లుః, మాంగళ్యమా
లా ౭వతరేదీహేతి మాధ్వీలిహఃపూర్వ మివోపయాతాః. ౧౦౪. ప.
జననాంతరనేత్రవారిస్పృష్టత్రిపథాహేమపయోజగుంభితేవ, వలవైరి
భువస్తయాధికంతం వరణేచంపకమాలికావితేనే. ౧౦౫. గ. తదను స
మహావీరౌగ్రేసరస్సమగ్రగుణశేఖరితాం నరపతిసుతామివ శరాసనలతా

చాలేతి. పాండోస్తనూజం పరితః అద్భుతస్య సర్వభాగేష్వపి - పూర్వవద్ద్వితీయా-పాం
చాలపుత్రా దౌపద్యా ప్రహితాః ప్రేరితాః కటాక్షాః నేత్రాంతదర్శనాని - ఇహా
ద్భుతే మాంగళ్యా స్వయంవరశుభయోగ్యా మాలా ఆవతరేదాగచ్ఛేత్ - ఇతి హేతోః
పూర్వమివోపయాతాః ఆగతాః మాధ్వీలిహః. భృంగాశవేత్కుల్పేత్ - వవల్లుః పరివ
పురి. ఇంద్రవజ్రవృత్తం. ౧౦౪. జననేతి. తయా దౌపద్యా జననాంతరే పూర్వ
జన్మని నాశాయసీ నామని - నేత్రవారిభిః పత్యురలాభశోకేన జాలైః సృష్టాని ఉత్ప
న్నాని యాని త్రిపథాయాం గంగాయాం హేమపయోజాని కనకకమలాని తైర్గుం
భితా సంఘటితేవ స్థితా - చంపకానాం చాంపేయకుసుమానాం మాలికా - వలవై
రిభువః అద్భుతస్య కంతే అధికంతం-విభక్త్యర్థే-వ్యయాభావః. వరణే పతిత్వేన స్వీకర
ణనిమిత్తం - నిమిత్తాత్కర్తృసంయోగఇతి సప్తమీ - విలేనే నిక్షిప్తా. తనోలేః కర్తృణి
లిట్ - పురా జన్మని కిలేయం నాశాయసీ సమాఖ్యా పత్యుర్థం తవస్యంతీ తుష్టేన మహా
దేవేన చోదితా దేవేంద్రాహ్వనాయ గంగాతటం ప్రాప్య తదాగమనే విలంబాదు
రోద - తద్భాష్యాణి గంగాయాం హేమతామరసాన్యభూవన్నితి భారతకథా-త్రాసు
సంధేయా - యద్యపివరణమాలాయాశ్చంపకత్వేన కటాక్షాణాం భావితదపేక్షా హే
తుక మధుకరత్వోత్పేక్షా - పూర్వశ్లోకోక్తా నిరుధ్యతే - చంపకానాం మధుకరమార
కత్వేన ప్రసిద్ధేః తథాపి తదాసీం తదభావేన పుష్పమాలాత్వేన తదవతరణస్య పూర్వం
మధుకరాణామాశాసనే బాధకాభావాన్నక్షతిరితి కవేరామాతమితి ధ్యేయం. ౧౦౫.

తదన్వీతి. తదను వరణానంతరం మహావీరాణామగ్రేసరః ప్రథమః సో-ర్జునః సమగ్రస్స
కలైః గుణైః సౌందర్యాదిభిః అఖండశింబిన్యా చ శేఖరితాం భూషితాం సమ్యగగ్ర
యోః కోట్యోర్గుణేన శేఖరితా మిత్యుచ్యన్యత్రయోజ్యం - నరపతిసుతాం ద్రౌపదీమ-
శరాసనం ధనుః లలేవ తాముద్వహాన్ బిభ్రత్ వివహన్నిలిచ-రాజ్ఞాం బలం కౌర్యంచ
తురంగంవా అపజ్ఞాయ తిరస్కృత్య-క్షణాత్ క్షణేన సఖాయాః స్వయంవరమంటపస్య
అంగాన్నిశ్చక్రమ నిర్గతవాన్-ఆత్ర మహావీరాగ్రేసరత్వస్య విశేషణకార్యారాజబలా

ముద్వహన్రాజ్ఞాం బలమవజ్ఞాయ సభాంగణాత్ క్షణాన్నిశ్చక్రామ. ౧౦౬. గ. తదాత్వవపఖలు ఖలోఽయమఖలానస్తానతిస్తయేన విస్తరన్కుస్తైచిద్ధు హితరం విప్రాయప్రాయచ్చదితిద్రుతం ద్రుపదాయద్రోహమున్నిద్రయతః కతిచనరాజన్యా స్తన్యాభిముఖా స్పృతిసులభోన్దేషేణ రోషేణ సరభస భుజోన్నీతై రుపవీతైః కంఠమావేప్య మమాయం యప్తేర్మమాయం విష్టరస్య లక్ష్మ్యమితి వచనేన జాతిచాపలం కుర్వాణాః ధరణీగీర్వాణాః భవతాం పునరాశీరేవ జయరాశీకరణాయాలమితి సస్తితం నివర్తయన్న మర్త్యపతికుమారో యుధి సమారోపితధనుర్గుణ నిర్గళేన నాదరం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారి. ౧౦౬. తదాత్వఇతి. తదాత్వవివ నిర్గమనకాలవివ. ని. 'తత్కాలస్తుతదాత్వంస్యాత్' ఇత్యమరః, ఖల్వీతి వాక్యాలంకారే-ఖలః దుర్బనోఽయం ద్రుపదః అఖలానస్తాన్ విస్తయేన ఆతిగర్వేణ విస్తరన్ అగణయన్ సత్ - కస్తైచిదవిజ్ఞాత కులాలనామధేయాయేత్యర్థః. విప్రాయ ద్విజవ్యాజాయేత్యర్థః. లేన ద్విజత్వం వా తస్యకోజానీత ఇతిభావః. దుహితరం పుత్రం ప్రాయచ్చత్ దత్తవాన్ - ఇతి హేతోః ద్రుతం ద్రుపదాయ ద్రోహమున్నిద్రయతః అతవివ జన్యాయ యుద్ధాయ అభిముఖాన్ ఉద్యుక్తాన్. ని. 'యుద్ధమాయోధనం జన్య'మిత్యమరః. కతిచన రాజన్యాన్ రాజ్ఞఃప్రతి సులభః ఉస్తేషః ఉత్పత్తిర్యస్య లేన రోషేణ - స్వీయమేతే ఖలానిరుంధంతీతి క్రోధేన సరభసం సవేగం భుజాదున్నీతైః ఊర్ధ్వమాకృప్తైః ఉపవీతైః యజ్ఞసూత్రైః కంఠమావేప్య-సమస్తేత్రుటనభయాదితి భావః. మమ యప్తేర్మ సదండస్య ఆయంపురస్థస్థితో రాజా లక్ష్మ్యః భేద్యః-మమ విష్టరస్య పీఠస్యఆయం లక్ష్మ్యః ఇతిఉక్తప్రకారేణవచనేన ఉపలక్షితాన్-జాలేర్పాప్తాణస్య సంబంధిచాపలం చపలచేష్టితం కుర్వాణాః ధరణీగీర్వాణాన్పాప్తాణాన్ భవతాం పునరాశీః జయాశీః సా వాక్యమేవ జయానాం రాశీకరణాయ రాశ్యాత్పనా సంపాదనాయ-సంపద్యర్థకకరోలియోగాత్ చ్వాపికారస్య దీర్ఘః. ఆలంకర్యాప్తా. నతు భావముబలమిత్యర్థః- 'వాగ్విశ్వాసా ద్విజాతయః' ఇతిస్తరణాదితిభావః-ఇతి ఉక్తేష్వతిశేషః - సస్తితం యథాతథా నివర్తయన్ జాతిచాపలాదితిభావః. అమర్త్యవలేరింద్రస్య కుమారోఽర్జునః సమ్యగారోపితాత్ కోటిం సీతాల్ ధనుషో గుణాల్ నిర్గళం నిన్నిరోధం యథాతథా నిర్గళితేన ప్రయుక్తేన శరాణాం నికరేణ యుధి యుద్ధే లేషాం ద్రుపదాయ ద్రుహ్యతాం పరేషాం శత్రుణాం దిశిదిశి ప్రతిదిశం కాందిశీకతాం భయాత్ప

శరనికరేణ తేహం పరేహ మధికాం దిశి కాందిశీకతాం దిదేశ. ౧౦౭.
 గ. తావదస్య రాజసంఘస్య జంఘాలతామనుకుర్వద్భిరివరథార్వద్భిర
 పరార్థ వాభ్యర్థ మవతీర్ణవతి తూర్ణ మర్హోజబంధౌ తేన నిహితాం దీప్తి
 మహరామివతాందయితా మనురంజయన్న యపసి ధనంజయస్తా మేవ
 వాసభవమాససాద. ౧౦౮. ప. స్వేదాంబుభిర్నిటిలజైః పదయోస్సవి
 త్రిమూర్ధ్విచకారసతయా సహచాపపాణిః, మోదాంబుభిర్నయనజై
 స్తమియం చమాళౌ విస్తేరచేతసికులాలవధూసమాజే. ౧౦౯. ప.
 కువలయదృశః కుంభంజిగ్మ్యః కుచైరితి భాషితైః కరివరశిరః కర్తేత్యేవ
 లాయనం అధికమత్యంతం దిదేశ దదౌ-పలాయాంబభూపురిశ్శర్కః. ౧౦౭. తావదితి.
 తావత్ తదాసిం ఆస్య పలాయమానస్య రాజసంఘస్య జంఘాలతాం పలాయనజవం.
 ని. 'జంఘాలాంతిజవస్తుల్యా' విత్యమరః. అనుకుర్వద్భిరివ స్థితైః రథస్య ఆర్వద్భిః ఆత్మైః
 అర్హోజానాం జలజానాం బంధౌ సూర్యే - ఆపరార్థవస్య పశ్చిమాధేరభ్యర్థం సమీ
 పం తూర్ణం సత్వరం యథాతథా అవతీర్ణవతి ప్రాప్తవతిసతి - తేనార్హోజబంధునా
 నిహితాం నిశీప్తామపరామగ్నినిహితేతరాం దీప్తిం ప్రభామివ స్థితాం తాం దయితాం
 ద్రౌపదీమనురంజయన్ అనురాగిణీం రక్తవర్ణాం చ కుర్వన్-అయమపీత్యపినా అగ్నిస
 ముచ్చయః. ధనంజయః అర్జునః అగ్నిశ్చ - తాం కులాలసంబంధినీ మేవ వాసభవమాన
 సాద ప్రాప్తవాన్ - సూర్యస్య కిరణానాం రాత్రావగ్నిప్రవేశసమాగమసిద్ధం - ఉత్పే
 త్నాద్యయస్య ధనంజయశబ్దశ్చేదములాతిశయోక్తేశ్చ అంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౦౮.
 స్వేదాంబుభిరితి. చాపః పాణౌ యస్య తథోక్తః. సః అర్జునః తయా ద్రౌపద్యాసహ
 నిటిలజైః లలాటోత్థైః స్వేదాంబుభిః సవిత్రిం మాతరం కుంతీం పదయోరార్ధ్విచ
 కార సిక్తామకరోత్ - మాతుః ప్రణనామేత్యర్థః. ఇయంచ కుంత్యపి విస్తేరం విస్త
 యాన్వితం చేతః యస్మిన్ తస్మిన్ - కులాలవధూనాం సమాజే సంఘే నయనజైః
 మోదాంబుభిరానందబాష్పైః తమర్జునం మాళౌ శిరసి ఆర్ధ్విచకార - తచ్చిరఅజిష్టు
 ఇత్యర్థః. ౧౦౯. కువలయేతి. కువలయే ఉత్పలేషవ దృశౌ నేలే యాసాం తా
 స్త్రియః కుచైః కుంభం కుంభశబ్దార్థం ఘటం గజశిరశ్చ ద్వయమపి జిగ్మ్యః జితవత్కః-
 జయతేః కర్తరితి - 'సన్ లిటోర్జ్జరి'తిమత్వం - ఇతి ఉక్తప్రకారే భాషితే వచనే
 కింవదంత్యామితి యావత్ - కరివరస్య గజేంద్రస్య శిరః మూర్ధాంశవివ కర్చద్వితీ
 యాంతకుంభపరవాచ్యం - నత్వస్వదీయో ఘటఇత్యేవం. చిరం జన్మప్రభృతి తత్క్షణ
 పర్యంతం - ప్రహృష్టం సంతుష్టం మనః యస్య తథోక్తః. కులాలపతిః, కుంభా పృ

ప్రహృష్ట మనాశ్చిరమ్, ద్రుపదదుహితృ దృష్ట్యాతుం గౌకులాలపతిః
కుచో నిజమపిఘటం నిశ్చిత్యైవం నితాంత మలజ్జత. ౧౧౦. ప. అన్యే
ద్యుర్గహ ముపనీయ పూజితాంతాన్వాన్విత్యావిదితవరః పురాను
రాతేః, పంచాపిక్షితిపతినందనాంత్సతాయాః పాంచాలో నిజి పరిణిత
యేఽనుమేనే. ౧౧౧. గ. తతః పరమీదృశోత్సవ శ్రవణాత్పరమానంద

భూహన్వతో ద్రుపదదుహితః ద్రౌపద్యాః కుచో దృష్ట్యా నిజమాత్మీయం ఘటమపి
ఏమమపకర్మానుకూల్యాపారార్థక జిహత్వర్థాన్వయి ద్వితీయాంతకుంభపదవాచ్యత్వే
నేత్యర్థః. నిశ్చిత్యైవ నితాంతమలజ్జత లజ్జితవాక్ - కువలయదృశః కుంభం జిగ్మః కుచై
రితి కింవదంత్యాం - 'కుంభా ఘటేభమూర్ధాంకా'వితీ తోకాత్కుంభమితి ద్వితీయాం
తపవస్య గజకుంభవృత్తిత్వం తదన్వితాపకర్మానుకూల్యాపారాశ్రయత్వం సాఖ్యా
తస్య జిహతోశ్చార్థకత్వాత్ప్రియఘటే అభిమానకృతో హన్తోఽవిచారితరమణీయః
యతః స్త్రీమన్యపాతి ద్రౌపదికుచయోజ్జఘటూపపున్వతత్వేన దృశ్యమానత్వాదిద
మపితో జిగ్మరేపేతి నిశ్చిత్యైవ లజ్జితవానిత్యర్థః. మానినామాత్మనః ఇదం అత్తీయస్యాపి పరా
జయో లజ్జాకరమివేతిభావః. ద్రౌపదికుచసౌందర్యం తో ద్వావస్యతిశేత ఇతి పరమార్థః.
అత్ర ద్రౌపదికుచాపహీనకహేతుక ఘటజయనిశ్చయస్య విశేషణగత్వా కులాలజ్జా
హేతుత్వా పృథాగ్ధేహేతుకం కావ్యలింగద్వయమంగాంభావేన సంకీర్ణం - హరిణి
తావృత్తం. ౧౧౦. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్ దివే పాంచాలః ద్రుపదః
వ్యాసస్య మునేరుక్త్యా వాక్యేన పురామరాతేభీవస్య విదితః వరః ద్రౌపద్యాః నానా
యనీజన్తని వంచపలిలాభాత్తకః యేన తథోక్తస్య - పంచాపిక్షితిపతినందనా
పాండవాన్ నిజి రాత్రే గృహం ప్రత్యుపనీయ ప్రామయత్వా-సుతాయాః ద్రౌప
ద్యాః పరిణతయే వివాహాయ అనుమేనే అంగీకృతవాక్ - క్రియాగ్రహణాత్సంప్ర
దానత్వం-ఇయం జన్మాంతరే నానోయనీభర్తృర్థం తపస్తప్త్యా తుష్టేన సదాశీవేన వరం
వరయన్ముక్తా-పతిం మే దేహీతిపంచకృతోన్వియతివశేనోక్తపతి-పంచపతిక్ లభన్వీతి
తదుక్త్యా అస్మిన్ జన్తని తావతః పతీక్ లభతే ఇతివ్యాసోక్తిప్రకారః. ప్రహర్షిణీ
వృత్తం. ౧౧౧. తత ఇతి. తతః పరమీదృశస్య పతిపంచకపరిణయాత్తకస్య ఉత్స
వస్య శ్రవణాదేతోః పరమం అస్యదుర్లభత్వేన సర్వోత్కృష్టమానందమనుభవంబీభిః.
శ్లో. 'నాస్తి ప్రృథ్వీ కాష్టానాం నాపగానాం మహాదధిః, నాంతకస్సర్వభూతా
నాం న పుంసాం వామలోచనాః'-ఇతి స్మరణాదప్రత్యయాయుబహుపలిలాభస్య స్త్రీణా
మానందకరత్వాదితిభావః. అంతఃపురికాభిరంతఃపురస్త్రీభిః పరివృతాం ద్రౌపదిం-సఖి

మనుభవంతీభిరంతఃపురికాభిః పరివృతాం తాం సఖిజనామండనమంట
 పికాముపనీయ ప్రసాధయితు మారభంత. ౧౧౨. ప. ద్రౌపద్యాః
 పంచపత్నీ త్వేద్రష్టుం విసిమివోత్సుకా, సీమంతశిల్పివ్యాజేన శిరోజా
 న్వ్యభజత్సుఖి. ౧౧౩. ప. మృగమదతిలకం రరాజ తన్వాన్యముఖశశినా
 మహాసాబలాహృతాయాః, చికురమిషజుషోఽకరాధశాంత్యై నమితమ
 పత్యమివాంధకారబంద్యాః. ౧౧౪. ప. అధినాసికాశిఖరమాకలితం
 నవనూక్తికం నరపతేద్దహితుః, శుశుభే ముఖాంబురుహమధ్యచరస్మిత
 హంసికాజనితపండమివ. ౧౧౫. ప. సుతరంజనమోద మాదధాతే సు
 గనాః మండనమంటపికామలంకారశాలాం ఉపనీయ ప్రసాధయితుమలంకర్తు మారభం
 త-ఉపచక్రముః. ౧౧౬. అ. ఆగ దశభిశ్చోక్తైస్తదలంకరణం వర్ణయతి-ద్రౌపద్యా
 ఇతి. సఖి కాచిత్పరిచారికా ద్రౌపద్యాః పంచానాం పత్నీత్వే విషయే - విసిం
 ధాత్పలిఖితాక్షరవిన్యాసం ద్రష్టుముత్సుకేవ. ని. 'ఇష్టార్థోద్యుక్తఉత్సుక' ఇత్యమరుః -
 సీమంతే కేశమధ్యే రేఖాయాం శిల్పస్య అలంకరణస్య వ్యాజేన - శిరోజా - కేశా
 వ్యభజత్ విభాజయమాస. అత్ర కేశమధ్యరేఖాకరణస్య పంచపత్నీత్వబోధకధాత్వ
 విసిదర్శనఫలకత్వ సంభావనా త్వలాత్ప్రేక్షా - సీమంతశిల్పివ్యాజేనేత్యవన్నాతిగర్భా.
 ౧౧౩. వృగేతి. తన్వాన్యః ద్రౌపద్యాః మృగమదేన కస్తూర్యా యతిలకం ముఖేనైవ
 శశినా చంద్రేణ కర్తా - మహాసా లేజసా కరణేన బలాదాహృతాయాః ఆనీయ బందీ
 కృతాయా ఇత్యర్థః - చికురణాం కేశానాం మిషం వ్యాజం జుషతఇతి తథోక్తాయాః -
 అంధకారస్తమవివ బందీ బంధనగృహే నిరుద్ధాంగనా - తస్యాస్సంబంధి అపరా
 ధస్య శాంత్యై నిరాసాయ నమితం నతింప్రాపితం అపత్యం పుత్రఇవ రరాజ-అపరాధి
 నః క్షమాపణాయ పుత్రాదికం జేతారం ప్రణామయంతీతిభావః. ఉత్ప్రేక్షాలంకారః.
 పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౪. అథీతి. నరపతేద్దహితుః ద్రౌపద్యాః అధినాసికాశి
 రం నాసాగ్రే - విభక్త్యర్థే ఽవ్యయాభావః. ఆకలితం సంఘటితం నవం మాక్తికం
 కర్తృ - ముఖమేవాంబురుహం వద్దం తస్య మధ్యే చరంత్యా స్మితేనైవ హంసికయా
 హంసస్త్రియా జనితం అండం కోశఇవ శుశుభే రరాజ - శోభలేః కర్తరిత్ - అత్రాసి
 ధావశ్యగుణనిమిత్తాత్ప్వరూపోత్ప్రేక్షా రూపకోజ్జీవితాసేతి తయారంగానిభావేన సం
 కరః. ప్రమితాక్షరావృత్తం. శ్లో. 'ప్రమితాక్షరా నజననైరుదితే'తిలక్షణాత్. ౧౧౫.
 సుతరామితి. సుతనోః ద్రౌపద్యాః మాక్తికరత్నానాం కర్ణపత్రే కర్ణికాశ్చే కర్ణభూ
 షణే కర్తృణీ - ఆననస్య ద్రౌపదీముఖస్యేవేందోః చంద్రస్య సేవాం పరిచేతుం అభ్య

తనోర్తాక్షిక రత్న కర్ణపత్రే, పరిచేతుమివాననేందుసేవాం పరివేషస్యశి
 శూసమిపభాజౌ. ౧౧౬. ప. తాటంకే తరళమణిప్రభాతరంగే తన్వం
 గ్యాముఖ మభితస్తదావ్యభాతామ్, మూర్తత్వం ప్రకటమువేత్త్య జాగ
 రూకే వర్ణేద్వేనయనవిపాతయోరివాంత్యే. ౧౧౭. ప. సఖ్యాఃకరోఽం
 జనవిధాసకృదేవగంతు మాపాంగభాగమపటుశ్రమమానశే యః,
 రేఖావధేరనవగామితయాదృగంగం పూర్వాక్షమేవసపునః పునరాల
 లంజే. ౧౧౮. ప. సకలమపివపుర్విభూష్యతన్వాస్య స్వఃదిసఖివిపులేక్షణాం

సితుం సమిపభాజౌ పరివేషస్య శిశూ బాలికావివ - జనానాం మోదం హర్షం
 సుతరాం ఆదధాతే కురుతఃస్త - ఆజ్ఞూర్వాద్ధధాతేః కర్తరిలిట్ - ఆత్రాపి వర్తలత్వ
 ధావశ్యగుణనిమిత్త మాక్షికరత్న కర్ణపత్రయోః పరివేష శిశుత్వోద్వేషేత్ - బౌపచ్చం
 దసికం. ౧౧౬. కర్ణభూషణమేవ ప్రకారాంతరేణోద్వేషేత్ - తాటంకఇతి. తరళా
 శ్చలంతః మణీనాం ప్రభాతరంగాః కాంతిపరంపరాః యయోస్తే తాటంకే కర్ణపత్రే.
 ని. 'కర్ణ కాక్షికరత్నపత్రంచ తాటంకం కర్ణభూషణ'మితి త్రికాండశేషః. ప్రకటం స్ఫుటం
 మూర్తత్వం శరీరం ఉపేత్త్య లభ్యా - జాగరూకే ప్రకాశమానే - నయనే విపాతా
 బాణవిశేషివేవ తయోరంత్యే - చరమే ద్వే వర్ణే తకారావివ తన్వంగాః తదా
 ద్రౌపద్యాః. ముఖమభితః ముఖస్య పార్శ్వద్వయ ఇత్సర్థః. వ్యభాతాం రేజతుః. భాతేః
 కర్తరిలిట్ - నయనవిపాతయోరంత్యే వర్ణే ఇత్సత్త్ర వాచ్యవాచకయో రభేదాభి
 ధానా న్నావాచ్యవచనత్వ దోషః. బహుదేశలిప్షు తవర్ణస్య మధ్యబిందుకత్వవర్తలత్వ
 దర్శనాత్తత్వేన తాటంకయోరుద్వేషేత్ - ప్రహర్షిణీ. ౧౧౭. సఖ్యాఇతి. సఖ్యాః
 కన్యాశ్చిత్ యః కరః. అంజనవిధౌ ద్రౌపద్యానేత్రయోః కజ్జలాలంకరణే - అపాంగ
 భాగం నేత్రాంతపర్యంతం సకృదేకవారమేవ - నతు ద్విత్రివారమిత్యర్థః. గంతుం
 ప్రాప్తుం ఆపటురశక్తస్య - నయనయోరతిదైర్ఘ్యాదితిభావః. శ్రమం భేదమానశే
 ప్రాప్తవాత్ - ఆశ్నోతే కర్తరిలిట్ - సః కరః రేఖావధేః నేత్రాంతసీమాయాః అన
 వగామితయా దుష్టయత్వేన హేతునా - పూర్వం ప్రథమం ఆత్మం కజ్జలిప్రమేవ -
 దృశః నయనస్య అంగం ఏకదేశం పునఃపునరాలంబే జగృహే - ఆత్మ నయనయో
 స్తద్వైర్ఘ్యాసంబంధేఽపి సంబంధోక్త్యలిశయోక్త్యుజ్జీవితోఽయం పునఃపునరక్తాంజన
 ప్రాంతమదలంకారఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౧౮. సకలమితి. సఖి
 కాచిత్ తన్వాస్య ద్రౌపద్యాః సకలమపి వపుః మధ్యాతిరక్తాఖిలాగ్రతం - సపది
 ద్రుతం విభూష్య అలంకృత్య స్వయం విపులే వికారే ఘోషణే అంబుజేషవ యస్యాస్త

బుజాపి, చిరతరమనవేక్ష్యమధ్యదేశం కరధృతకాంచనకాంచిరేవతస్థా. ౧౧౯. ప. కాంచీకలాపమణిబింబితపార్శ్వయోషితౌశేయపక్షి-
రవసీంద్రసుతాబధానే, వివిర్భవిష్యదధిగోష్ఠికటీనిగుగ్గుం వాసశ్శ-
తంజనదృశామివసూచయంతి. ౧౨౦. ప. ఆతంకపీడామదదాం పురాహ-
మస్యాస్తదాభావిషువల్లభేషు, ఏవంవిచింత్యేవభయేనపాదే లాఘాకృ-
తంధామ పపాతతన్వాన్యః. ౧౨౧. ప. తస్యాస్పృశిషుసకలాస్వపితత్తదం

ధోక్తాపి - మధ్యదేశం ద్రౌపద్యాః మధ్యభాగం చిరతరం సురుచిరేణాపి అనవేక్ష్య -
కరేణ ధృతా కాంచనకాంచీ మేఖలా యయా తథోక్తా సత్యేవ తస్థా - చిరత-
రంతస్థావిలివా యోజనా-ఆత్ర మధ్యస్య అనవలోకనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతి-
శయోక్తిః. ఏవం విశాలనేత్రరూపసామగ్రిసత్వేవ్యవలోకనకార్యానుత్పత్తీర్విశేష-
క్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తదుజ్జీవితతాచేయం సఖ్యాః కాంచీమ-
నలంకృత్య తూష్ణింస్థిత్య సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిరితి ద్వయోరంగంగిభావేనసం-
కరః. మధ్యయప్తిమితి పాఠాంతరమనవలోకనాప్రసక్త్యా సందర్భవిరోధావత్తేరు-
పేక్ష్యం - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౯. కాంచీతి. ఆవసీంద్రసుతా ద్రౌపదీ - కాంచీ-
కలాపే మేఖలాభూషణే యే మణయః లేషు బింబితా ప్రతిఫలితా - పార్శ్వేషు
యోషితాం కాశేయపక్షిః పట్టపస్త్రమాలా యస్యాస్తథోక్తాసతీ. ని. 'కాశేయంక్రి-
మిశోశోత్థ'మితివస్త్రభేదేష్యమరః. అధిగోష్ఠి ద్యూతనభాయాం ఆవిర్భవిష్యత్ - కించ
ఇదాసీం కట్యాం నితందే లీనం వాసశ్శతం వస్త్రశతం - శతశబ్దోఽనేకత్వపరః. జనా-
నాం దృశాం సూచయంతీ బోధయంతీవ బధానే - ఉత్పేక్షాలంకారః. ౧౨౦.
ఆతంకేతి. అహం లాఘా ధామ - పురా వారణావతనివాసనమయే - అస్యాః ద్రౌప-
ద్యాః భావిషు భవిష్యత్సు వల్లభేషు పతిషు పాండవేషు విషయే ఆతంకేన కదాచి-
దత్ర వయందగ్ధాభవేమేతి శంకయా - పీడాం దుఃఖం అదదాం ఆకరవం - దదాలేః
కర్తరిణ్య. ని. 'రుక్తాపశౌకాస్వాతంక' ఇత్యమరః. ఏవముక్తిప్రకారం పిండిత్య-
స్పృత్యా - భయనేవ తదా ద్రౌపద్యా అలంకరణసమయే - లాఘయా అలక్తకేన
కృతం ధామ లేజవివగృహమితి క్లిప్తరూపకం. ని. 'ధామస్యాద్గ్రహలేజసా'గిరివిశ్వః.
తన్వాన్యః ద్రౌపద్యాః పాదే పపాత - ప్రణనామేత్యర్థః. రూపకానుసానిలేయ-
ముత్పేక్షా - ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౨౧. తస్యాఇతి. సకలాను సభాషు తస్యాః
ద్రౌపద్యాః తత్తల్ చిరురాద్యంగం వివాహవేషైః పరిణయోచితతత్తదలంకారైః.
వేగాల్ ద్రుతం విభూషితవతిషు సతీషు-కుచయోగ్విబుకర్త్రీ అలంకారిణీ సఖి ఏకైవ.

గం వేగాద్విభూషితవతీషు వివాహవేషైః, కాలక్షపాసహనవృద్ధ పురో
హితానాం కోపస్యపాత్రమభవత్కుచశిల్పకర్త్రీ. ౧౨౨. గ. ఏవమ
లంకృతామేనామవలోక్య స్వయమపి సంధ్యారుణిమసంపాదితలాటౌ
కృత్యామంజనతిలకమంజులముఖభాగాం పరిణేతుమివప్రతీచీం దిశ
ముపగతవతి భగవతి భాసానిధౌ. ౧౨౩. ప. తస్యామేవ క్షపాయాం
సపది నిజకులోత్తంసపార్థోత్సవానామాలోకాయేవ సాక్షాద్విశతి హి
మరుచోద్వాం శుభం యశాముహూర్తే, సోపానైరధ్యరుక్షన్తరకతఖచి
తైర్వేదిమేతే కుమారస్సాలంకారాః పురోధస్సరభసనిహితై స్సంవి

కాలస్య క్షపాం అలంకరణేన విలంబనం ననవతంత ఇత్యసహనాః యే వృద్ధాః పురో
హితాః. దీర్ఘదర్శిత్యద్యోతనాయ వృద్ధత్వవిశేషణం - తేషాం కోపస్య ముహూర్త
కాలాతిక్రమశంకాజనితస్య పాత్రమభవత్ - అత్ర ద్రౌపదీతత్తాదృక్కుచాలం
కారకృతవిలంబస్య విశేషణగత్వా పురోహితకోపహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం
కావ్యలింగం తాదృశ విలంబాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్త్యుజ్జీవితమితి
తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౨౨. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ
అలంకృతామేనాం ద్రౌపదీమలోక్యేవ స్వయమాత్మనాపి సంధ్యాయాః ఆరుణిమా
సాంధ్యారుణవర్ణవివ సంపాదిత లాక్షకృత్యం యావకాలంకరణం విరచితం యస్యాస్త
థోక్తాం-అంజనస్తిలకశ్చ వృక్షవిశేషౌ తావేవాంజనం కజ్జలం తిలకఇతి శ్లిష్టరూపకం -
తాభ్యాం రంజితౌ అలంకృతౌ ముఖస్య అగ్రస్యేవ వదనస్యభాగౌ నేత్రలలాటదేశౌ
యస్యాస్తథోక్తాం-ప్రతీచీం దిశం పరిణేతుమద్వోధుమివ-భగవతి భాసాం లేజసాని
ధౌస్థానే సూర్యే ఉపగతవతి ప్రాప్తవతిసతీత్యుత్తరేణాన్వయః. తామలోక్యేవ
భాసానిధౌ స్వయమపి తాదృశం ప్రతీచీం పరిణేతుమిహోపగతవతీచివా యోజనా -
అత్ర రూపకద్వయోజ్జీవితపరిణయోత్పేక్షాయాః. ద్రౌపద్యుల్లాసోత్పేక్షాసాపేక్ష
త్వాద్దయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౧౨౩. తస్యామితి. తస్యాం ద్రౌపద్యలంకరణది
వససంబంధిన్యాం క్షపాయాం రాత్రావేవ - నిజస్య ఆత్మీయస్య కులస్య వంశస్య
ఉత్తంసానాం శిరోభూషణాయమానానామిత్యర్థః. పార్థానాం సంబంధినాం ఉత్స
వానాం వివాహాత్మనాం - సాక్షాన్నిష్ప్రీతిబంధం ఆలోకాయ అవలోకితుమివేత్యు
త్పేక్షా - 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాది'తి సంప్రదానత్వం - హిమా శీతాః రుచయో
యస్య తస్మిన్ చంద్రే - ద్యామాకాశం నపది ద్రుతం విశతిసతి - ఏలే కుమారాః
పార్థాః. అలంకారేణ వైవాహికేన సహితాస్సాలంకారాస్సంగతః. శుభంయశా శుభయో

ధానైస్సమగ్రామ్. ౧౨౪. గ. తత్రముసూర్తగుణేష్వివసమంతాదోజా
యమానేషు దీపేషు, మంత్రవిదాం వదనేష్వివశబ్దాయమానేషు వా
ద్యేషు, కులపాలికాః కమనీయమణినికాయకోరకితైః కనకభూషణైర
వికృత సమాజరామణీయకాం కన్యకాసమీపాం సకాశే నివేశయా
మాసుః. ౧౨౫. ప. పూతపార్శ్వేశాంకూరైః పురస్తాన్తణికుట్టిమే,
గయ్యక్తే. ముహూర్తే. ని. *శుభంయుక్తశుభాన్విత' ఇత్యమరః. మరకతఖదితైః హరి
న్నజిబద్ధైః సోపానైః పురోఽభిః పురోహితైః సరభసం నిహితైః నిశ్చిప్తైస్సంపదానైః
సమిత్కుశాదివై వాహికోపకరణైః సమగ్రాం సంపూర్ణాం-వేదిం వై వాహికోమధ్యభుక్ష
ఆరుదుహుః. అధిపూర్వాదుప్రహేక ర్తరి లుక్ - సగ్రరావృత్తం. ౧౨౬. తలేతి. తత్ర
వివాహవేద్యాం ముహూర్తస్య వివాహాలగ్నస్య గుణేషు చంద్రతారాబలాదిష్వివ
దీపేషు ద్వయేష్వపీత్యర్థః. ఏవమగ్రే ౭సి ఓజాయమానేషు ఓజాఖ్యశుభయోగవదాచ
రత్ను ప్రకాశమానేషు చ సత్సు-ఏకత్ర - ఉపమానాదాచారఇతికృత్ - 'అకృతాన్వ
ధాతుకయో'రితి దీర్ఘః. ఆన్యత్ర ఓజశ్శబ్దః తద్వత్సరః. 'కర్తుః కృత్ సహావశే' త్యుప
మానాదాచారాథే కృత్ - ఓజసోపురసోన్నత్యమితి సకారతావశ్య - ఓజాఖ్యో
యోగో జ్యోతిశ్శాస్త్రే ప్రసిద్ధః. మంత్రవిదాం వై వాహికమంత్రకోవిదానాం పురోహి
తానాం వదనేషు వక్త్రేష్వివ-వాద్యేషు ఘనతరసుషిరానధభేదేన చతుర్విధేషు-శబ్దాయ
మానేషు శబ్దం ఏకత్ర వర్ణాత్తకముచ్చారణేన ఆన్యత్ర భ్వన్యాత్తకం వాదనేన కుర్వ
త్సుసత్సు-శబ్దవైరేత్యాదిరాకరోత్కరే కృత్ ప్రత్యయః. కమనీయైః మనోహరైర్మణిభిః
కోరకితైః సంజాతకోరకైశ్చ నితైః. తారకాదిత్వాదితచ్ - కనకభూషణైః కటకాంగదా
దిభిః. అవికృతమస్తాపితరూపాంతరం సహం స్వాభావికం రామణీయకం సౌందర్యం
యస్మాస్తాం. అవ్యాజసందరత్వాన్నభూషణైః కార్యమితిభావః. కన్యకాం ద్రౌపదీమ
మీపాం పాండవానాం సకాశే సన్నిధౌ-కులపాలికాః కులస్త్రియః నివేశయామాసుః
ప్రవేశితవత్సః. ఆత్ర ముహూర్తగుణానాం దీపానాం శ్లేషభితికాభేదాభ్య
వసితేనాజాయమానత్వేన - వాద్యానాం మంత్రవిద్వదనానాం శబ్దాయమానత్వేననా
పమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయోగితాద్వయస్య సంసృప్తిః.
౧౨౭. పూలేతి. కుశాంకూరైరభినవైః పరిస్తరణదర్భైః పూతాః పరిశుద్ధాః పార్శ్వా
శ్చత్వారిః యస్య తస్మిన్-మణిభిః కుట్టిమే బద్ధభూమా - వేద్యామితి యావత్-తస్య
ధౌమ్యస్య పాండవపురోహితస్య పురస్తాదగ్రే ప్రతిదింబః ధౌమ్యప్రతిచ్ఛాయేవ
ఆసలః వై వాహి కాన్వి ప్రాజ్వలత్ ప్రజజ్వల - పురోహితో దర్శనస్సస్తీర్య వేద్యా

ప్రాజ్వల త్తస్య ధౌమ్యస్యప్రతిబింబ ఇవానలః. ౧౦౬. ప. ధర్తాన్పు
జాశ్చబహుసంచినుతానయేతి శామ్యత్సమిచ్చటచటాత్కృతిభిర్న్యూవా
ణః, తామాత్తజాం ద్రుప్రదయా ఇవానలోఽపి ప్రాదాదివోన్నతశిఖా
గ్రకరేణతేభ్యః. ౧౦౭. ప. అథజాతుపాలయసమర్పణాత్కృతం పరిపో
షమస్యవపుషోఽభివీక్షీతుం, స్పృహయాశవఃకిలపృథాసుతాః క్రమా
త్పరిచక్రముర్ధ్వతథుజంవహూసఖాః. ౧౦౮. ప. కఠినత్వసంపదవలేపథ
రాతుచకుట్టలస్య కురువీరవధూః, కృతనిర్జయేవ పతిపాణిధృతం పద

మగ్నిం ప్రతిష్ఠాపితవాసిత్వర్థః. ఉత్పేక్షాలంకారః. శ్లోకవృత్తమ్-పంచమలఘుసర్వేషు
సప్తమం ద్విచతుర్థయోః, గురుష్కం చ సర్వేషా మేతచ్ఛ్లోకస్య లక్షణమితిలక్ష
ణాత్ అన్యైవ యుగ్మవిపూలవృత్తమితి నామాంతరమితి ధ్యేయమ్. ౧౦౬. ధర్తానితి.
హేపార్థాః యూయం అనయా ద్రౌపద్యాసహ ధర్తాన్ త్రౌతస్తార్తాన్ ప్రజాః
పుత్రాంశ్చ బహు యథాతథా సంవినుత సంపాదయత - చిన్తోతేః విధ్యర్థేలోట్-ఇతి
ఉక్తప్రకారేణ బ్రువాణః పదన్ ద్రుప్రదరాజఇవ అనలోఽగ్నిరపి - సచ సచే
త్వర్థః. శామ్యంతీనాం దహమానానాం సమిధాం పాలాశాదీనాం సంబంధిభిః చట
చటాత్కృతిభిః చటచటశబ్దైః తద్వ్యాజేనేత్వర్థః. ధర్తాన్ ప్రజాశ్చ బహుసంచి
నుతానయేతి బ్రువాణస్య - ఉన్నతా శిఖా జ్వాలై వాగ్రకరస్తేన - ఉన్నతా శ్రేష్ఠా
శిఖాకాంతిః రాజముద్రాంసురీయకం వా యస్య తథోక్తేన అగ్రకరేణేతి చ - లేభ్యః
పాండవేభ్యః తామాత్తజాం ద్రౌపదీం తస్యావన్నపుత్రున్నత్వాదితిభావః. ప్రాదాల్
దత్తవాసిత్వ్యుత్పేక్షా - నదాతేః కర్తృయజ్ - అత్రాత్మజాదానేన ప్రకృతయోరేవ
అగ్ని ద్రుప్రదయోరౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కృత్యయోగితాయాః అగ్నేర్దానోత్పేక్షా
యాశ్చైవచకాసుప్రవేశస్సంకరః. ఉత్పేక్షాయాస్త అపహ్నవరూపకాభ్యాము
జ్జీవితత్వాత్తాభ్యామంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౦౭. అథేతి. అథ పాశి
గ్రహణానంతరం పృథాసుతాః ధర్తాదయః. పథ్యా ద్రౌపద్యాసహితాః పథూసఖా
స్సంతః. జతునా నిర్మితః జాతుషః. త్రపుజతునోష్ఠ గిరినిర్మృతార్థేషుక్. ని. 'జతు
త్రపుభ్యాంనిర్మృతం జాతుషం త్రపుషం త్రిష్విత్వమరః. సచాసావాలయోగృహం
తస్య సమర్పణాత్ భక్షణార్థం ప్రదానాల్-కృతం జాతమస్యాగ్నేః పపుషః శరీరస్య
పరిపోషం మాంసలత్వమభివీక్షీతుం - స్పృహయాశివః కీలేతి సంభావనాయాం -
కాతుకిన ఇతేత్యుత్పేక్షా - తదాక్రమాల్ శ్యేష్ఠామక్రమేణ అగ్నిం గురిచక్రముః
ప్రదక్షిణం చక్రః. మంజుభాషిణీపృత్తమ్. ౧౦౮. కఠినత్వేతి. సా కురువీరవధూః

మత్తనశ్శిరసిసానిదధే. ౧౨౯. ప. కన్యయాభ్యుపకృతావిధిలాజాః
కందళత్యనలరోచిషివేతుః, పంచవల్లభకరాగ్రవిమర్దా ద్బాహువంశ
గళితా ఇవముక్తాః. ౧౩౦. ప. విధిచోదనాసుమణిదీపయష్టికాస్ఫురదిం
దిరాప్రతికృతేశ్చ సుభ్రువః, ఉభయోర్వివేచనవిధౌపురోధస్థస్థలనం

ద్రౌపదీ - మచః కుట్టలః ముకుళభవ తస్య కఠినత్వసంపదా కాన్య సమృద్ధ్యా యోజ
వలేపభరః గర్వాతిశయః తస్మాద్ధేతోః. కృతః స్వీకృతః నిర్జయః విజయః యయా
తథోక్తేవేత్సుప్తేక్షా - పతీనాం పాణిభిర్ధృతం పదం చరణం ఆత్మనః పాహణస్య
శిరసిఉపరినిదధే నిహితపతీ - వైవాహికం కర్తృ సప్తపద్యాఖ్యమకరోదిత్యర్థః. ప్రమి
తాక్షరా వృత్తమ్. ౧౨౯. కన్యయేతి. కన్యయా ద్రౌపద్యా అభ్యుపకృతాః ఆభిన
మీపే ఉపకృతాః. విధయే లాజహోమాఖ్యవైవాహికకర్తృణే లాజాః. పంచా
నాం వల్లభానాం కరాగ్రవిమర్దాత్ పాణిగ్రహణమయే వీడనాద్ధేతోః బాహురేవ
వంశో వేణుః తస్మాద్దళితాః ముక్తాః మాక్షికా ఇవేత్సుప్తేక్షా - కందళతి ప్రజ్వలతి
ఆనలస్య వైవాహికాగ్నేః రోచిషి జ్వాలాయాం వేతుః. ఆత్ర విధిలాజానాం ధావ
శ్యాదిగుణనిమిత్తతోప్తేక్షాయా బాహువంశేతి రూపకానుప్రాణితత్వాత్ ద్వయోరం
గాంగిభావేన సంకరః. అభ్యుపహృతాఇతి పాఠాంతర ముక్తార్థస్య లాక్షణికత్వా
వత్తేరుపేక్ష్యమ్-స్వాగతా. ౧౩౦. విధీతి. విధయే వధూకర్తృకవైవాహికకర్తృకరణార్థం
చోదనానుసరేణాను విషయే మణిమయ్యాభు దీపయష్టికాను పరితః స్ఫురంత్యాః ఫలం
త్యాః ప్రతికృతేః ద్రౌపదీప్రతిబింబస్య - సుభ్రువో ద్రౌపద్యాశ్చ ఉభయోర్వివేచ
నవిధౌ ఇయం ద్రౌపదీ ఇయంతత్ప్రతికృతిరితి పార్థక్యేన జ్ఞానవివ - పురోధనః
ధౌమ్యస్య స్థలనం ప్రమాదో బభూవ-మంత్రో వైవాహిక కర్తాంగం తంత్రం తదను
ష్ఠానం తయోస్తు స్థలనం న బభూవ - ఆత్ర ద్రౌపదీ తత్ప్రతికృత్యుభయవివేచనే
మంత్రతంత్రద్వయేచ ప్రసక్తస్య ప్రమాదస్యపూర్వస్మిన్నేవ నియమానాత్పరిసంఖ్యా
లంకారః. యత్తు 'స్ఫురదిందిరాప్రతికృతే'రితి పాఠాంతరం. యచ్ఛవా 'మణి
మయ్యాః దీపయష్టికాయాః దీపస్తంభస్య పరితః ఉపరి స్ఫురంత్యాః ఇందిరా
ప్రతికృతేః లక్ష్మీప్రతిమాయాః పూజార్థం నిక్షిప్తాయా ఇతి నృసింహవ్యాఖ్యా
నం - తదుభయమవ్యశుద్ధం - జగత్పూజ్యాయాః లక్ష్మీప్రతిమాయాః వీరికాయా
మేవ స్థావ్యతయా దీపస్తంభోపరి విన్యాసస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్తన్నామకదోషా
వత్తేః. ఉక్తార్థస్య మహతాం వీడావహత్వాదన్యలదోషావత్తేశ్చ. కల్యాణమితి
మంగళశ్లోకేనైతత్కావ్యకర్తృశ్చైవతయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్కంఠచిహ్నీరస్థితాయాస్త

బహువచనముం త్ర తంత్రయోః. ౧౦౧. బాహుప్రతాప ఇవ సాక్షిణి
హవ్యవాహే సామంతరాజధరణీరీవ యాజ్ఞసేన్యాః, కాంతోసమంక్ర
మశవవ కరం గృహీత్వా హర్షేణ వృద్ధిమభజన్మవసీంద్రపుత్రాః. ౧౩౨.
౪. పాంచాలరాజశ్చసపాండవశ్చ పుష్యత్తమా పూజకపూజ్యభావమ్,
ఆఘ్యంభవిష్టుత్వమకించనత్వం వ్యత్యస్తతాం తావివయాతృకైస్సైన్వీః.
స్యాఇతి వక్తవ్యత్వేఽపి గౌరీప్రతిమాయా ఏవ తథాత్వావశ్యకత్వావైచవానాం
తత్రాద్యేషేఽపి ప్రకృతాయాః ద్రుపద్యాః ప్రకర్తా ప్రసక్త్యాతత్ప్రకర్త్యాభ్యుదోహ
పత్రైశ్చేతి సుధీభిర్భావనీయం - మంజభాషిణీవృత్తమ్. ౧౩౧. బాహుప్రతాప
ఇతి. ఆవసీంద్రస్య పాండోః యుద్ధిష్ఠిరాదయః. బాహుప్రతాప ఇవ హవ్య
వాహే అగ్నా ఉభయస్తిన్నపి సాక్షిణిసతి-ద్వయం సాక్షీకృత్యేతి యావత్ - సామం
తరాజానాం శత్రుస్సపాదాం ధరణేః రాజ్యస్థేవ - యాజ్ఞసేన్యాః ద్రుపద్యాః
కరం పాణిం బలించ క్రమశః జ్యేష్ఠానుక్రమేణ-కాంతోసమం వాంఛాసముకాలమేవ
గృహీత్వా - హర్షేణ యా వృద్ధిః తాం సంతోషసమృద్ధిమితి యావత్ - అభజన్
ప్రాప్తుః-ఆత్ర బాహుప్రతాపహవ్యవాహయోస్సాక్షిత్వకరణేన సామంతరాజధరణీ
యాజ్ఞసేన్యోః క్లేషభిత్తికాభేదావ్యవసితకర్తృహణేన చాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మల్య
యోగితాద్యయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః. ఏవం తాదృశగ్రహణస్య విశేషణగత్యా
సంతోషసమృద్ధిప్రాప్తిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ద్వయోశ్చ సం
సృష్టిః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౩౨. పాంచాలేతి. పూజకః పూజకర్తా - పూజ్యః
పూజార్హః తయోర్భావం పూజకత్వం పూజ్యత్వం పుష్యత్తమా అతిశయేన పోష
యంతే - ఏకః పూజయన్ అవరః పూజ్యమానఇతి యావత్ - స ప్రసిద్ధః పాం
చాలరాజో ద్రుపదశ్చ స పాండవః ధర్మరాజశ్చ తౌ ద్వా - యాతక్షైః వివాహ
కాలదేయద్రవ్యైః కర్తవ్యైః ఆఘ్యంభవిష్టుత్వం ధనికత్వం అంకివనత్వం దారిద్ర్యం
దేవీఆపి కర్తవ్యే - తే ధనికత్వదారిద్ర్యే - తే పాంచాలరాజపాండవావివ వ్యత్యస్త
తాం వివరీతీచక్రతుః. వ్యతిపూర్వాదస్యతేః కర్తరిణి - ప్రగమం ద్రుపదః కన్యా
యాతకదానాభ్యాం పూజితోఽకించనశ్చ అభూత్ - తదుభయప్రతిగ్రహభ్యాం
యుధిష్ఠిరః పూజ్య ఆఘ్యంభవిష్టుత్వాభూత్ - వశ్నాచ్చత్వతరస్య గురుత్వస్థరణాదకిం
చనవైస్య ప్రతిగృహీతృత్వాచ్చ ద్రుపదః పూజ్యోఽభూత్ - ధనికవైస్య దానస
మర్థత్వా జ్ఞామాతృత్వాచ్చ యుధిష్ఠిరః పూజితోఽభూదితి సముదాయార్థః. ఆఘ్యంభ
విష్టుత్వమిత్యత్ర - కర్తరిభువః 'భిష్టుచ్ ఖుకళా' విత్యాశ్లోకపదాద్భువః ఇష్టుచ్

౧౩౩. X. ఏవమంతరిక్షనిక్షిప్తలక్ష్యవేదనలక్షణేన శుల్కనిష్కేణ నిజ
కంత నిష్కాయిత కన్యాభుజలతానేతా నృథి కాంతేయా నవగంతారో
దురహంతారోపితనివర్తనమతయో వికర్తనతనయో పాయవిధేయై
స్సహ సంమంత్ర్య సమారభ్యపూర్వస్య యుద్ధపలాయనాభ్యయనస్య
ద్వితియావృత్తివిచ్ఛిత్తిం పరిజిహ్నమాణా ఇవ తే శకునిభాగినేయా
స్సేనాపురస్సర నిస్సాణ నిస్సారిత నిస్సాన లాలితైః క్షేళితైః ఊళిత

త్యాత్ - ఆరుర్ద్విపదిత్యాదినాముష్ - 'తస్యభావస్తవతలా'వతి త్వప్రత్యయేచ రూపం -
ఆనాథ్య ఆఘోభవతీతి ఆఘంభవిష్టుః. నాస్తి కించన యస్యేత్యకించన ఇత్యుభయత్ర
విగ్రహః. ఆత్ర ద్రుపదయుగిష్ఠిరయోః ధనికత్వదారిద్ర్యయోశ్చ వ్యత్యాసీకరణేనా
పమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవల ప్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః - ఆత్ర 'వ్యత్యస్యతాం
తావివ యాతకైస్తే' ఇత్యేవ పాఠః. 'యాతకైస్సెన్వి'రితి పాఠాంతరంతు సః తావివేతి
పదత్రయాధాన్వయస్యాసంగతత్వాది దోషాదుపేక్ష్యం - ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౩౩.
ఏవమితి. ఏవము క్తప్రకారేణ అంతరిక్షే ఆకాశే నిక్షిప్తస్య వేగ్యాద్యుర్ధ్వదండే
బద్ధస్య లక్ష్యస్య వేదనలక్షణేన భేదనాత్మకేన శుల్కేన కన్యాయా ఆవర్జనార్థం పరి
దేయేన నిష్కేణ దీనారేణేతిజాత్యేకవచనం - నిజేషు కంఠేషు నిష్కాయితా భూష
ణవిశేషవదాచరంతీ కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః భుజలతా యేషాం తాత్ - తాదృశ
శుల్కలబ్ధద్రౌపదిభుజాలింగితానిత్యర్థః. 'సాష్టేశతే సువర్ణానాం హేమ్మురిరోభూష
ణేపతే, దీనారేచనిష్కౌఽస్త్రీ'త్యమరః - ఏతాత్ ద్రౌపదిపరిణేత్యాత్ కాంతేయా
నవగంతారః పార్థాఇతి జానంతఇత్యర్థః. ఏతాత్ కాంతేయాత్ ఆవగంతారః అవ
జ్ఞాతారః తిరస్కరతార ఇతి యావదితివా - అతఏవ పథి మార్గమధ్యేదురహంతయా
దురహంకారేణ ఆరోపితా ప్రాపితా-నివర్తనే పాండవేభ్యో ద్రౌపద్యా అపహరణే
పాండవానాం ద్రౌపదివివాహపలాయనేనా విషయే మతిర్నిశ్చయః యేషాంలే - శకు
నేర్భగినీ గాంధారి తత్పుత్రాః భాగినేయాః దుర్యోధనాదయః. భాగినేయానాం
'మాతులానుకారిణీ ప్రకృతి'రితి ప్రసిద్ధ్యా శకునివద్దుర్బలిత్వద్వ్యోతనాయ లేషాం తథా
నిర్దేశః - వికర్తనసూన్యత తత్తనయస్య కర్ణస్య ఉపాయేషు కార్యాలోచనేషు విధే
యైః స్థితైః. ని. 'వికర్తనార్కమార్తాండ మిహిరారుణభ్రామణః' - 'విధేయో వినయ
గ్రాహీ వచనేస్థిత ఆశ్రవ' ఇతిచామరః. సహాయైః దుశ్శాసనాదిభిః సంమంత్ర్య సమ్యు
గాలూచ్య - త్సార్వం ద్రుపదాయ ద్రోహకాలే ఆరభ్యస్య ఉపక్రాంతస్య ఆరభ్యత్రా
ర్వస్య - తదా నానాదేశ్యస్స హైమమసి పలాయితత్వాదితిభావః. యుద్ధే పలాయ

గవాక్ష మకానకక్ష్యం ద్రుపదనగరం పునరపి నిరుద్ధ్య నిరుచ్ఛాప్తసయాం
చక్రుః. ౧౩౪. గ. తత్తేణమేవ సత్వరం నిర్గత్వరేషు వివిధైరాయుధై
రశూన్యేషు ద్రుపదసైన్యేషు. ౧౩౫. ప. పృథాసుతాస్తేఽపి రథాధి
రూథా ద్విధా విచార్యైవ పురాన్నిరీయుః, శరైర్విధాతుం ద్విషతోఽ
పిచూర్ణాం స్తత్సుభ్రువాను ప్యలకానచూర్ణా. ౧౩౬. ప. శంఖాద
ద్భుస్తాడయంతిస్త భేరిశ్చక్రుః క్షేపిణాంచాపనాదం వివపుః, సిద్ధాదీనాం
ద్యౌసదాం లాలనీయే యుద్ధారంభే తే ద్వయేఽపి ప్రవీరాః. ౧౩౭. ప.

నల్యైవాధ్యయస్య వేదస్య ద్వితీయాయాః ఆవృతైరభ్యాసస్య విచ్ఛిత్తిం విచ్ఛేదం
పరిజిహ్న మాణాః పరిహర్తమిచ్ఛంత ఇవేత్యుప్సేత్ - పరిపూర్వాద్ధరతేఃసన్నం తాల్లట
శ్యానచ్ - సేనానూః పురస్సరాత్ అగ్రవర్తిసః నిస్సాణాత్ జయదుందుభేః నిస్సా
రితైః ప్రవర్తితైః నిస్సానైః భాంకారైః లాలితైః మిశ్రితైః సింహనాదైః - త్కళితం
నిరస్తం గవాక్షాణాం మానమేవ కక్ష్యం మాలిన్యం యస్యతత్ - ప్రతిష్ఠనితగవాక్ష
మిత్యర్థః - 'కాక్ష్య'మితిపాతే కక్ష్యైవ కాక్ష్యం. ప్రశమిత్యర్థః - 'మానరాక్ష్య'
మితి పాతే మానకాతివ్యమిత్యర్థః. ద్రుపదస్య పురంపురసి నిరుభ్య - నిరుచ్ఛాప్తస
యాంచక్రుః నిర్బంధం చక్రుః. నిశ్వాసోఽపి యథాతత్రత్యానాం న నిర్గచ్ఛే
త్తథా చక్రగిత్యర్థః. ౧౩౪. తదితి. తత్తేణం నిరోధనమకాలమేవ వివిధైః
ఖడ్గదాతోమరశరాననాదిభిరాయుధైః ఆశూన్యేషు సహితేషు ద్రుపదసైన్యేషు
సత్వరం నిర్గతేషు యుద్ధార్థ మాగతవత్సు సస్త్విత్యుక్తరేణాన్వయః. ౧౩౫. పృథేతి.
తే పృథాసుతాసః రథేష్వధిరూథాస్సంతః శరైర్పాణైః ద్విషతః శత్రూ దుర్యో
ధనాదీన్ చూర్ణాన్ లవచ్ఛిన్నానిత్యర్థః. తేషాం ద్విషతాం సంబంధినీనాం సుభ్రు
వాం స్త్రీణామలకాన్ చూర్ణకుంతలాన్ అచూర్ణానః వైధవ్యేన కుంకుమాదిచూర్ణ
రహితాంశ్చ విధాతు కర్తుమివ ద్విధా విచార్య ఆలోచ్యేవేత్యుప్సేత్ - పురాత్
దౌ)పదాన్నిరీయుః నిర్గతవంతః. ఉపజాతిః. ౧౩౬. శంఖానితి. తే ద్వయేఽపి
పాంచాలాః కారవాశ్చ ప్రవీరాః-దివి స్వర్గే ఆంతరిక్షేచ సీదంతి వసంతీతి ద్యౌసదః
సిద్ధాః నారదాదయో దేవయోనివిశేషాశ్చ ఆదయో యేషాంలేషాం - లాలనీయే
యుద్ధస్య ఆరంభే శంఖాన్ దమ్భుః ఆపూరయన్ - ధ్వాతేః కర్తరిలిట్ - భేరిః తాడ
యంతిస్త - అతాడయన్ - క్షేపిణాన్ సింహనాదాన్ చక్రుః అకుర్వన్ - చాపస్య
ధనుషః నాదాన్ టంకారానివపుః చక్రగిత్యర్థః. వృణోలేః కర్తరిలిట్ - అత్రానే
కక్రియాయాగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారః. శాలినీవృక్షం. శ్లో. 'శాలిన్యక్తామృత
గోగోబ్ధియాక్తే'రిలిలక్షణాత్. ౧౩౭. అనయోరితి. అనయోర్బలయోః కారవపాంచాల

అనయోర్బలయోర్నహారథానా మవలోకాయ నభోజుషాం సురీణాం,
సుదృశాంచ పురస్య సౌధభాజాం వరణస్రగ్విధృతైవ భేదికాథూత్.
౧౩౮. ప. ఆసీదతామాశు ధనుర్ధరాణామాసీదతామ్యత్కరకౌశలానాం,
క్షణం మిథో బాణగణం నిరుధ్య ప్రణం వినా తత్ర రణం నవంయత్.
౧౩౯. ప. ద్విరదం ద్విరదస్తురగం తురగో రథికం రథికః పదగం పదగః,
ఇతరేతరమేత్య రణం విదధే దివి నారదవిస్తయనాకతరుమ్. ౧౪౦. ప.

చతురంగయోః. యుధ్యమానయోరితిశేషః - మహారథానామవలోకాయ - దర్శనం
కర్తుమిత్త్యర్థః - 'క్రియాార్థోపపదస్యచ కర్తృణి స్థానిన' ఇతి సంప్రదానత్వం - నభోజుషాం
గగనభాజాం సురీణాం దేవస్త్రీణాం. జాతేరస్త్రీవిషయాదయోపకాదిలిజీష్ - సౌధభాజాం
ప్రాసాదాగ్రగతానాం పురస్య సుదృశాం పౌరాంగచానాంబోభయానాం - విధృతా
కరేణగృహీతా వరణస్య యుద్ధేమృతానాం పతిత్వేన వరణార్థం స్రక్ మందారమాలై
వేలి తాదర్శ్యే పత్తీసమాసః. భేదికాఇమాన్సుర్యః వరణస్రగ్ధారణాత్ ఇమాః పూర్వః
తదభావాదితి మిథోభేదానుమానికా ఆభూత్. ఇత్యనుమానాలంకారః. లేన పౌరాం
గనానాం మర్త్యాలిశాయసౌందర్యం వృజ్యతఇత్యలంకారేణ వస్తుభ్యునిః. ఔపచ్ఛం
దసికమ్. ౧౩౮. ఆసీదతామితి. ఆశు సత్వరమాసీదతాం యుద్ధాయ సన్నహృతాం -
ఆతామ్యుత్ ఆవిచ్చిద్యమానం కరయోః కౌశలం ధనుర్గ్రహణశరసంధానాదిషు నైపు
ణ్యం యేషాంలేషాం - ధనుర్ధరాణాం మిథః - అన్యోన్యం బాణగణానాముపరోధా
న్నిరోధాద్ధేతోః - కన్యాసి ధనుర్ధరస్య ప్రణం క్షణం నాభూత్ - యద్యస్తాత్కర
ణాత్ - రణం యుద్ధం నవం నూతనం నవిద్యతే వకారో యస్మింస్తథోక్తమితిచ - రణ
శబ్దస్య వకారసహితత్వే ప్రణంస్వాదిత్యర్థః. ఆత్రచ పక్షే వాచ్యవాచకయోరభేదా
భ్యవసాయః. బాణైర్బాణానాం నిరోధే శరీరభేదనాయోగాద్వ్రణస్యాప్రసక్తిరి
తత్త్వం - 'బాణగణోపరోధాద్వ్రణం న కన్యాసి రణంనవంయ'దిత్యేవపాఠః. బాణ
గణాన్నిరుధ్య ప్రణంవినా తత్ర రణంమహియ ఇతిపాఠాంతరేతు - 'కలేతి, మహియ'
ఇతిచ పదద్వయస్య వైయర్థ్యాన్నిరర్థకత్వదోషః. ఉక్తస్వాంస్యాయోగశ్చేతిధ్యేయమ్.
౧౩౯. ద్విరదమితి. ద్విరదః గజః తదారూఢఇత్యర్థః. ఏవమగ్రే ద్విరదం - తురగః
అశ్వః తురగం - రథికో రథారూఢః రథికం - పదగః పాదచారి పదగంచ - ఏవమితరే
తరం అన్యోన్యమేత్య సంగత్య - దివి అంతరిక్షే నారదస్యమునేర్యోవిస్తయః ఆశ్చ
ర్యం తస్యనాకతరుం కల్పవృక్షం - ఆశ్చర్యజనకమిత్త్యర్థః. రణం యుద్ధం విదధే చకార -
'రథికం రథిక' ఇత్యాదిపాఠస్తు క్రమభిప్రదోషదుపేత్యుః. ౧౪౦. రజఇతి. రజాన్యే

రజోఽంధకారేషు దృశోఽంధయత్సు కరైః కరాన్మోతుకసూత్రచి
హ్నికా, పరామృశంతో యుధి పాండుపుత్రాః పరస్పరం పర్యవార
స్పృహోరాకా. ౧౪౧. ప. సోమకేష్వపసర్పత్సు సూర్యసూనోశ్చితై
శ్చరైః, కూజయామాస కోదండం కులిశాయుధనందనః. ౧౪౨. గ.
తేన జనన ఇన ప్రథనేఽపి వృకోదరద్వితీయే నకరోదరపరికర్షికృతస్య
కార్దుకస్య వర్తనిర్తాభిశ్శరోర్తభి ర్వికృతమర్తాణోభయవిసారిభిస్సేన్వి
దవారిభిస్సన్విపదాన్యేవ యానపదే లభిషించంతస్సమరాజిరకందళిత
పార్థయశశ్చతుర్థీచంద్రకలావలోకనం పరిహర్తు మివ ముఖం నివర్త్య

వాంధకారాః రజాంస్యంధకారాణీలివా-లేషు దృశః సేత్రాణి అంధయత్సు అంధీకు
ర్వత్సుసత్సు - పాండుపుత్రాః కరైఃన్వికృతకాతుకసూత్రం ప్రతిసరః చిహ్నం యేషు
రాకా కరాకా పరామృశంతః స్పృశంతస్సంతః. యుధి పరమన్యోన్యం పర్యవార
ప్రహారాకా శస్త్రపూతాకా పరిహృతవంతః. మిథఇతిశేషః. ఆత్ర నవకాతుకహస్తస్స
శ్చేన పాండవానాం స్వత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. తథా అసంబంధేఽపి సంబం
ధోక్తిరూపాతిశయోక్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ౧౪౧. సోమకే
ష్వితి. సూర్యసూనోః కర్ణస్య శితైస్తీక్ష్ణైశ్చరైః బాణైః సోమకేషు పాంచాలేష్వపసర్పత్సు
బలాయమానేషుసత్సు-కులిశం వజ్రం ఆయుధం యస్యతస్య ఇంద్రస్య నందనః ఆర్జునః.
కోదండం చాపం కూజయామాస-గుణాకర్షేణ ధ్వనయతిస్త - సూర్యసూనోస్తప్తృసూ
తాయాదీప్తేః శితైః స్తీక్ష్ణైశ్చరైవ శరైః కిరణైః సోమకేషు చంద్రవద్ధవశేషు జలేషు
అవసర్పత్సు శుష్కత్సుసత్సు-కులిశాయుధం నందయతి వాహనత్వేనేతి నందనః మేఘః.
కస్యబ్రహ్మణః ఉత్ఉర్ధ్వమండం బ్రహ్మాండోర్ధ్వభాగం ఆకాశం కూజయామాస-గర్జ
తైలిభావః. ని. 'కశ్చిత్తాత్తరవిబ్రహ్మధాత్వమూర్ధ్విసుఖేషుక'మితివిశ్లేషః. ఇత్యర్థాంత
రేతు నక్షేపః. అభిధాయా ఇత్యాదేరుక్తత్వాదితి. ౧౪౨. లేనేతి జననే జన్మనీవ ప్రథ
నే యుద్ధేఽపి ఉభయత్ర చేత్యర్థః. వృకోదరోభీమః ద్వితీయస్సహాయో యస్య-వృకోద
రస్య ద్వితీయఇలిచ లేనార్జునేన కరస్య ఉదరే మధ్యే పరికర్షికృతస్య అలంకారికృతస్య
కార్దుకస్య చాపస్య సంబంధిభిః వర్తాణి కవచాని నిర్తన్నంతీలి రథోక్షైః శరాణామూ
ర్తిభిః పరంపరాభిః నికృతాని ఛిన్నాని మర్తాణి ఆయుస్థానాని యేషాం లే-సౌబలేయాః
దుర్యోధనాదయః. భయేన విసారిభిస్సన్విపద్యిః స్వేదవారిభిః స్వేషాం పదాని చరణా
న్యేవ యానపదే వాహనస్థానే అభిషించంతః పాదచారిణస్సంతః. సమగాజిరే యుద్ధ
స్రాంగణే కందళితమంకురితం పార్థయశ ఏవ చతుర్థీచంద్రః తస్య అవలోకనం పరిహ

సౌబలేయాః కేవలైరేవబాహుభిః కురుపుటభేదనంప్రతి పలాయాం
బభూవుః. ౧౮౩. ప. బీభత్సుచాపవివృతేషు మహత్సు కర్తస్వేకం
దృఢం జగృహీరే యుధి ధార్తరాష్ట్రాః, వీత్యస్థితేషు విమతేషు విలో
లజేవం పృష్ఠం ప్రకాశ్యగమనం పృథునా జవేన. ౧౮౪. ప. విజయాత్పర
మేతేషామృజవోఽవ్యతిభీషణాః, సద్యోగుణాస్సమున్నే మురవనేముస్తు
ధన్వనామ్. ౧౮౫. ప. తేనివృత్య నగరంసమావసన్నాషితా ద్రుపదరా

ద్వమివేత్యత్యేషా - చతుర్థీచంద్రదర్శనమవవాదహేతురితి ప్రసిద్ధం - ముఖం నివ
ర్త్య బరావృత్య లజ్జావశాదితిభావః. కేవలైర్విరాయుధైరేవ బాహుభిరుపలక్ష్మితాః.
కురుపుటభేదనం హస్తివత్తనంప్రతి - పలాయాంబభూవుః. పలాయనం చక్ర్య.
౧౮౩. బీభత్సుతి. యుధి యుద్ధే బీభత్సోర్జ్జ్వలస్య చాపేన వివృతేషు ప్రకటితేషు
మహత్సు క్లాఘ్నేషు కర్తసు క్రియాను - తన్వధ్యేష్యత్యర్థః. విమతేషు శత్రుషు వీత్య
స్థితేషు సన్నధేషు సత్సు - వృష్టంచాపదండవశ్యాద్భాగం ప్రకాశ్య-పృథునామహతా
జవేన వేగేన విలోలాజీవా శింజీనీ యస్మిన్కర్తృణితత్త్వా గమనం బాణప్రయోగాధం
ఆకర్షణాధ్వనర్తందటిభవనాత్తకం దృఢం ఏకం కర్త - ధార్తరాష్ట్రాః తదాపలాయన
కాలే జగృహీరే గృహీతవంతః. కుతో విమతేషు వీత్య స్థితేషుసత్సు విలోలః గతా
గతః జీవః ప్రాణధారణం యస్మిన్స్తద్యథా వృష్టం దేహవశ్యాద్భాగం ప్రకాశ్య
పృథునా జవేన గమనం జగృహుఃవేత్యత్యేషా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్య క్లేషాను
ప్రాణితాచ-వసంతతిలకావృత్తమ్. ౧౮౪. విజయాదితి. ఏతేషాం పాండవానాంసంబం
ధినః గుణాః కౌర్యధైర్యాదయః ఋజవః వినయాన్వితత్వా స్తృదవోఽపి ఆకుటిలాఅపీ
తివా-అవక్రాఅపీతి చ - విజయాత్పరం కౌరవజయానంతరం అతిభీషణాః అతిభయంక
రాస్సంతః 'అరిభీషణా' ఇతి పాతాన్తరం. సస్యస్తోక్షణమేవ సమున్నేముః. సమ్యగు
న్మతిం ప్రాప్తాః. ఉన్నమ్రాబభూవురితిచ-ధన్వనాం చాపానాంతు గుణాః శింజన్యః అతి
భీషణా అపి విజయాత్పరమవనేముః అవనమ్రాః అవరోపితాఇతి చ-ఏతేషాం గుణాః
విజయాదర్జునాత్ తప్సితాపాద్యేతోరితి యావదిత్యపి ప్రాచుః. అతఏవక్షేపప్రతిభో
త్థాపితస్య విరోధాభాసద్వయస్య సంస్పృష్టిః. ౧౮౫. తఇతి. తే పాండవాః నగరం ద్రుప
దపురం ప్రతినివృత్య యుద్ధాత్ప్రత్యాగత్స-అశేషాణాం లోకానాం జనకేనాః-జన్యస్య
భావముత్పత్తిం పరైస్సఖ్యంచ ఉపజగ్ముషా ప్రాప్తవతా. ని. 'జన్యాఃస్త్రిధావరస్య యే'
ఇత్యమరః. కౌరిణాసమం శ్రీకృష్ణేన సహ ద్రుపదరాజస్య పూజయా భూషితాస్సం
తః సమావసన్ వసంతిన్ - ద్రుపదపురఇతిభావః. అత్రాపి విరోధాభాసః క్లేషాను

జపూజయా, అప్యశేషజనకేన శౌరిణా జన్యభావముపజగ్నుసా సమమ్. ౧౮౬. ప. పార్థవవ సహజేష్వఖలేషు ప్రాయశోయుధి బలం శ్రుతవ త్యాః, అన్వభూదధికమీక్షణవృష్టి రార్జకాంశమివ రాజసుతాయాః. ౧౮౭. ప. వృత్తాంతమేతమవకర్ణ్య స రాజవృద్ధః క్షత్రాసకాశ ముపనా య్యసహానుజాతైః, ధర్మాత్మజాయ ధురి కంసభిదోర్ధ్వభావా దన్వర్థతా మథ విభజ్య దదౌ స్వనామ్నః. ౧౮౮. ప. తస్మిన్నాపిత లక్షణేనృప సుతే రాజ్యాభిషిక్తే సతి స్వాన్యక్షీణి దధుర్యదంబుశిశిరం లిప్తాంగకేకుం

ప్రాణితశ్చ - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౮౬. పార్థఇతి. అఖలేషు సహజేషు భ్రాతృణా మృధ్య ఇత్యర్థః. పార్థః అర్జున ఏవ యుధి యుద్ధే బలం ఆత్మకార్యం ప్రాయశః శ్రుత వత్యాః రాజసుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఐక్షణవృష్టిః కటాక్షపాతాః - ఆర్జకస్య అంశం ఆధికంభాగమివ అన్వభూత్ అనుభూతవాః - ఆర్జకస్య అంశద్వయస్పరణా దితిభావః. ఉత్పేక్షా-స్వాగతావృత్తమ్. ౧౮౭. వృత్తాంతమితి. అథ స రాజవృద్ధః ధృతరాష్ట్రః ఏనం ఆజతుగృహచ్యవనం ఆకారవపలాయనం ప్రసిద్ధం వృత్తాంతం అవ కర్ణ్య శ్రుత్వా - క్షత్రా విదురేణ అనుజాతైః భ్రాతృభిర్భీమాదిభిస్సహ సకాశం స్వ సమాచం ప్రతి ఉపనాయ్య ప్రాపయ్య ధర్మాత్మజమితి భక్తిపరిణామేన యోజ్యం - కం సభిదర్శ్యకృష్ణస్య ధురి ఆగ్రే ధర్మాత్మజాయ యుగిష్ఠిరాయ - స్వస్వనామ్నః ధృత రాష్ట్ర ఇతి సంజ్ఞాయాః అన్వర్థతాం ధృతరాష్ట్రత్వం రాజ్యధారణమితి యావత్ - అర్థభావాద్విభజ్య ఆర్థలేవన విభాగంకృత్వా దదౌ - అర్థరాజ్యం దత్తవానిత్యర్థః. వసంతలిలకావృత్తమ్. ౧౮౮. తస్మిన్నితి. అపితాని సంఘటితాని లక్షణాని ఛత్రచా మరాదిరాజచిహ్నాని యస్మిన్ సుఖోక్తే తస్మిన్ నృపసుతే ధర్మరాజే - రాజ్యే అభి షిక్తేసతి ధృతరాష్ట్రేణేతిభావః. యద్యస్మాత్ స్వాని స్వీయాని అక్షీణి నేత్రాణి శిశిరం శీతలం అంబు ఆనందోత్థం దధుః ధృతవంశః. ఏవం తస్మిన్ నృపలే కుంకుమై శ్చందన మిశ్రితైః లిప్తాన్యంగాని యస్య తస్మిన్ తల్యేసతి - కైషికః కవ్ ప్రత్యయః. స్వా క్షీణి యద్యస్మాత్ రాగమారుణ్యం అనురాగం చ విభరాంబభూవుః. దధుః - భీష్మ భ్రునువాంశ్చ వచ్చేతివిభరేరామిశ్లువద్భావాద్విత్వమ్ - 'భృశ్లామి' దిత్యభ్యాసస్య ఇత్వం - తస్మిన్ నృపసులే వందిభిః స్తుతిపాతకైః వర్ణితే స్తుతేసతి - యద్యస్మాత్ స్వాన్యక్షీణి నిష్పందత్వం నిశ్చలత్వం ఉత్పేకాదవికృతత్వమితి యావత్. అహవా వహంతిన్న-ఆతః ఉక్తమేతుప్రయాత్ పౌరాః పురజనాః తం ధర్మరాజం స్వేషాం దృష్టిశ్చక్షురి సంవృషే సంభావయంతిన్న. స్ఫుటమిత్యుత్పేక్షా - సాచ అభిషేకకుంకు

కుమైః, రాగంయద్భిభ రాంబభూవురవహస్యద్వర్శితే వందిభిర్నిష్పందత్వ
మతస్సప్తష్టిరితి తం పౌరా వివపుస్సుటమ్. ౧౮౯.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

ద్వితీయః స్తవకః.

మానులేపవందివర్ణనైః రాజ్ఞ ఇవ స్వదృప్తైరప్యంబుధారణరాగభరణావికృతత్వవహన
వాక్యార్థానాం హేతుత్వేన కావ్యలింగత్రయోజ్జీవితేతి - తస్యాః తేహంచాంగాని
భావేన సంకరః శార్దూలవిక్రీడితమ్.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద వందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ద్వితీయః స్తవకః.

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

—౧౦౭(౦)౧౧—

తృ తీ యః స్త బ కః.

ప. పితృవ్యవాచాథ పృథాతనూజో హరిం పురోధాయ సమంబ
తాఘైః, పరస్పరస్నేహమివైషమాతుం ప్రస్థం యయా ఖాండవశబ్దపూ
ర్వం. ౧. గ. తత్ర వనీభవతి వనీపకజనమనీషితపూరక పూరుకులావనీప
సురసురభిగోష్ఠీగోష్ఠీ నేదేశే ప్రవిశ్యస్తరణమాత్రనయనపాత్రేణ సక
లశిల్పపారదృశ్యకర్తణా విశ్వకర్తణా నిర్వాపితం రామనీయకవిలోకన
సులభవిష్టయభారగురుత రానమరాన్వోమమక్షమతయా తు మాతల

పితృవ్యేతి. అథ అర్ధరాజ్యాభిషేకానంతరం ఏషః పృథాతనూజో ధర్మ
రాజః పితృవ్యస్య పితృభాసుర్ధృతరాష్ట్రస్య 'వాచా ఇంద్రప్రస్థే వసే'త్యాత్మికనూ-
పరస్పరస్య స్నేహం దుర్యోధనాదీనాం చ స్నేహం ప్రేమరసం మాతుం ప్రమాణీకర్తృమి
షేక్యతే'ఇత - ఖాండవేశబ్దః పూర్వః యస్యనామని తపోక్తం ప్రస్థం ఇంద్ర
ప్రస్థం ప్రతీత్యర్థః. 'ఖాండవో బలసూదన'ఇతి ఇంద్రపర్యాయేషు శబ్దార్థవః. హరిం
కృష్ణం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - బలాఘైస్సమం యయా. ని. 'కుడవఃప్రస్థఇత్యా
ద్యాః పరిమాణార్థకాపృ'గిత్యమరః - ఉపజాతివృత్తమ్. ౧. తత్రేతి. వనీపకజనస్య
మనీషితానాం కామితానాం పూరకాః సమగ్రం సంపాదకాః పూరోర్నామ రాజః
కులం వంశోయేషాం - తేచ తే ఆవనీపా రాజానః తపివ సురసురభయః కామధే
నవః తాసాం గోష్ఠీ సమూహః. తస్యాః గోష్ఠీనే పూర్వతనస్థానే. ని 'వనీపతోయాచ
నతో మార్గణో యాచకార్థినా' 'గోష్ఠంగోష్ఠానకం తత్తు గోష్ఠీనం భూతపూర్వక'మి
త్యుభయత్రాప్యమరః. తత్ర దేశే ఇంద్రప్రస్థభాగే - వనీభవత్యరణ్యాయమానేసతి -
చిరాద్రాజ్ఞామనావాసాదితిభావః. స్తరణమాలేణ కృతం సంనిధానం సమీపస్థితీర్చ్యేన
లేన - సకలనాం శిల్పనాం గృహాదినిర్మాణవ్యాపారాణాం పారదృశ్యనా పారంగ
లేన - విశ్వకర్తణా దేవశిల్పినా కర్తా - స్వేన స్వీయేనైవ కర్తణా వ్యాపారేణ -

మవలంబమానైర్విమానైరివ కురువిందమణిమందిరైరభ్రంలిహం జంభ
రిపునిదేశేన లంభితన్నామోపపదం హరిప్రస్థమధిష్ఠితాయ యుధిష్ఠి
రాయ వినివేద్యస్వపురేఽపి సుషమామీదృశీం పరీక్షితుమివస్యంస
నేన యదునందనేన ప్రయయే. ౨. ౪. ప్రాణాయమానమహిళానథ
పాండుపుత్రాన్ ఊణానిమాననుజిఘ్నుతురుదారభూమా, ఏణాజినేన
ఘటితోద్ధమనీయకృతోఽన్యో వీణానినాదరసికో మునిరావిరాసీత్. ౩. ౪.
తపోనిధేరాగమనేన సద్యస్సఖావిభోస్తృబ్ధజనారవాపి, వీణారవాను

నత్యస్యదీయనేత్యర్థః. నిర్మాతం రచితం - అతఏవ రామణీయకస్య తత్పురసౌంద
ర్యస్య అవలంకనేన యో విస్తయభారః ఆశ్చర్యాతిశయః తేన గురుతరానతిదు
ర్భరాన్ ఆమరాన్ దేవాన్ వోఘమక్షమతయా ఆశక్త్యా త్పతలం భూప్రదేశం ప్ర
త్యవలంబమానైః విమానైః దేవయానైరివ స్థితైః కురువిందమణిమయైః మందిరైర్భ్రంహైః
ఆభ్రంలిహమాకాశచుంది - జంభరిపోలిద్రస్య నిదేశేనాజ్ఞాయా - లంభితం ప్రాపితం
తస్యేంద్రస్య నామ ఇంద్రసంజ్ఞా ఉపపదం స్యసంజ్ఞాయాం పురవ్యతబ్ధః యస్యతథో
క్తం పురాతనరాజభిరితిశేషః. పురమింద్రప్రస్థ మధిష్ఠితాయ - తత్ర ప్రవిష్టాయే
త్యర్థః. యుధిష్ఠిరాయ నివేద్య స్యపురం గచ్ఛామితి విజ్ఞాప్య స్యస్వపురే ద్వారకా
యామపి ఈదృశిమింద్రప్రస్థసదృశిం సుషమాం కాంతివిశేషం పరీక్షితుమివేత్యు
త్ప్రేక్షా. యదునందనేన శ్రీకృష్ణేన స్యుందనేన రథేన ప్రయయే ప్రస్థితం. రథమా
రుహ్య కృష్ణః ప్రస్థితవానిత్యర్థః. యాతేర్భావేలిట్. 'స్తరణమాత్రనయనపాలేణే'
తిపాతాంతరం. ని. 'కురువిందఃపద్మరాగ' ఇత్యమరః. ౨. ప్రాణేతి. అథ కృష్ణగమనానం
తరం ఉదారో మహాన్ భూమా ప్రభావో యస్యసః, ఏణాజినేన మృగచర్మణా ఘటి
తం ఉద్గమనీయస్య గౌతవస్త్రద్వయస్య కృత్యముత్తరీమాంతరీయకార్యం యస్యసః.
వీణానినోదరసికో మునిర్నారదః. ప్రాణవదాచరంతీతి ప్రాణాయమానా మహిళా యేషాం
తాన్ - ప్రాణతుల్యద్రోపదికానిత్యర్థః. ఇమాన్ పాండుపుత్రాన్ అనుగృహీతుమిచ్ఛుః
అనుజిఘ్నుతుస్సన్ - గృహ్యతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. ఊణా పాండవానానభూమా
ఆవిరాసీత్ సాక్షాదృభూవ - వసంతతిలకావృత్తం. ౩. తపఇతి. విభోః ధర్మరాజస్య
సభా తపోనిధేర్నారదస్యాగమనేన సద్యఃస్తబ్ధః శాంతః జనానాం సభాసదామారవః
కలకలి యస్యాం తథోక్తాపి-వీణాయాః నారదమహత్యాః రవాన్ తంశ్రీనాదాన్
అనుద్రుతాయాః అనుధావంత్యాః భృంగాణాం మాలాయాః పంక్తేః కోలాహలైర్ధృం
కారైః ఘోషితాని ముఖిరితాని దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యస్యాస్తథోక్తా

ద్రుతభృంగమాలాకోలాహలైర్హోషితదిష్టుఖాధూత్. ౪. ప. దృష్ట్యా
 నృహాదేవమునిం వినీతో మౌలిస్త్రజాం ధూళిమధూళిబృందైః, సపంక
 మాధాయ తమంఘ్రియుగ్మే విపంకమాత్మానమయం వ్యతానీత్. ౫. ప.
 మేధ్యాం బృసీమధిగతస్య విరించిసూనోరౌస్థాయ సన్నిధిముదారము
 దాం కురౌణాం, తస్యాద్భుజాగమనహేతుపరిచ్ఛిదాయాం చిత్తాని
 దూరపథవర్తనతామవాపుః. ౬. ప. నికుంచితే తేన ధృతా నిజాంకే
 విపంచికా మౌనమవాప్య తస్థా, పాంచాలికావందనవాదశైలీమాధు

అథూత్ - ఆత్ర శాంతేఽపి కోలాహలే సభాయాః పునస్తద్వత్త్వకథనాత్సూర్యయా
 పాలంకారభేదః - 'పూర్వావస్థానువృత్తిశ్చ వికృతేనతి వస్తునీ' తిలత్తణాత్ - యత్తు
 వీణారవానుద్రవణం భృంగాణాం రవసామ్యాత్సాజాత్యభ్రాంత్యేతి నృసింహః - తద
 బోధాత్ - యతస్తేహం పరిమళానుధావనమేవ లోకసిద్ధం కవికులక్షుణ్ణంచ 'ఆలాప
 కాలసమవల్లవితా' ఇత్యత్ర గ్రంథకారేణాపి 'సౌరభ్యపాలిమధుపారవే' త్యుక్తం-విపం
 చ వీణారవాను తత్సమకాలమేవద్రుతానామిత్యర్థః. గానమాధుర్యేణ వీణాయా
 స్పద్యః కుసుమితత్వాదితి వ్యాఖ్యేయం-అన్యథా ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వదోషవల్లేః. ఉపజాతి.
 ౪. దృష్టేతి. ఆయం వృషః ధర్మరాజః దేవమునిం నారదం దృష్ట్వా-వినీతః వినయా
 న్వితస్సృక్ మాతౌ కిరీటే. ని. 'మాళిర్దుర్ధకిరీటయో'రితివిశ్వః. స్త్రజాం పుష్పమాలికానాం
 సంబంధిభిః ధూళీనాం పరాగాణాం మధూళీనాం మకరందానాం బృందైః తస్య నార
 దస్య అంఘ్రియుగ్మే పాదయుగళే సపంకం పంకేన సహితం విధాయ కృత్వా - తం
 నమస్కృత్యేత్యర్థః. ఆత్మానం విపంకం నిష్పాపం వ్యతానీత్ ఆకరోత్ - తనోలేః
 కర్తరిలజ్జ. ని. 'పంకఃకర్దమపాపయో'రితివిశ్వః. ఆత్ర నారదనమస్కారకరణస్య
 విశేషణగత్వా నిష్పావత్వకరణహేతుత్వాద్ధర్మహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః.
 ఉపజాతి. ౫. మేధ్యామితి. మేధ్యాం పవిత్రాం బృసీం కుశాదినిర్మితాసనం. ని.
 'త్రుతినామాసనం బ్రసీ'త్యమరః. అధిగతస్య - తత్రోపవిష్టస్యేత్యర్థః. విరించేర్పిష్టా
 మ్మనోః నారదస్య. ని. 'సూనుఃపుత్రేఽచుజేరవా'వितिవిశ్వః. సన్నిధిం సమాపమాస్థాయ
 ప్రాప్య-ఉదారా మహతీ ముత్ ఆనందః యేహం లేహం కురూణాం యుగిష్ఠిరాదీనాం
 చిత్తాని - తస్య అద్భుతే ఆశ్చిక్తత్వాదత్యాశ్చర్యకరే ఆగమనే యోహేతుః కారణం
 తస్య పరిచ్ఛిదాయాం నిష్కృతే విషయే దూరపథే వర్తనతాం స్థితిమవాపుః. సు దీర్ఘ
 లోచనపరాణ్యాసన్నిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తమ్. ౬. నికుంచితేతి. నికుంచితే ఆకుం
 చితేనిజే స్వీయే అంకే. ని. 'నిజమాత్యేయ నిత్యయో'రితివిశ్వః. ధృతా నిహితా విపంచి

ర్యమాకర్ణ్య విలజ్జితేవ. 2. ప. రాజ్ఞామునా సముచితేషు సభాజనేషు పాత్రైశ్చ పాణివిధృతైః ప్రచలైశ్చవేత్తైః, నిర్వర్తితేషు రభసేన నివర్తితేషు స్థిత్యా మిథో గిరమభాషత ధాతృసూనుః. ౮. ప. లాక్షాగృహద్యదచ్యావి సాక్షాదివ రతిఃప్రియా, యద్యవహపీచ యుష్మాభిస్తద్వయం హి సతాంముదే. ౯. ప. స్వతోభాస్వన్నతీనాం వః కుతోవాన్యానుశాసనం, మానంతు సుహృదాభ్యేయే దూనం వక్తారమావ

కా మహతీ వీణా-పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః వందనవాదః 'భో పాంచాలి'అహ మభివాదయే' ఇతివచః తస్య శీలమేవ తే. ఆచారః ఉచ్చారణమితి యావత్-తస్యాః మాధుర్యమాకర్ణ్య - విశేషేణ లజ్జితేవేత్సుల్లేపితా. మానం తూష్టింభావం అవాప్య తస్మా స్థితా - అత్ర వీణామానస్య పాంచాల్యుక్తిమాధుర్యాకర్ణనజనితలజ్జాహేతు కతోవేత్తేర్హేతుల్లేపితా. ఉపజాతివృత్తం. 2. రాజ్ఞేతి. ధాతృసూనుర్నరదః అము నా రాజ్ఞా ధర్మరాజేన కర్తా పాణిభిః పనిజననానైః విధృతైః పాత్రైః పూజాద్రవ్యభా జనైః కరణైః - సమ్యగుచితేషు అర్హేషు సభాజనేషు పూజనేషు నిర్వర్తితేషు కృతేషు సత్సు. ని. 'అనందనసభాజన'ఇత్యమరః. కించేతిచార్థః. పాణివిధృతైః కంచుకిహస్త గృహీతైః ప్రచలైర్వేత్తైః దండైః సభాయాం జనేషు సభాసత్సు రభసేన నివర్తితేషు నిస్సారితేషు సత్సు-మిథో రహసి స్థిత్యా. ని. 'మిథోఽన్యోన్యంరహస్యపీ'త్యమరః. గిరం వత్సమాణామభాషత ఉక్తవాక్ - యత్తు సభాజనానామర్హాదిపూర్వకం ధనాదిభి ర్బహుమానం కృత్వా లేషు నూపితేషుసన్నితి నృసింహః-తన్వందం-ప్రక్రాంతసార దపరిత్యాగేన పూజాయాం లేషాం ప్రసక్త్యభావాదితి-వసంతతిలకావృత్తమ్. ౮. లా క్షేతి. హే కురవః - యుష్మాభిః లాక్షాగృహాత్ తద్దాహాదిత్యర్థః. అచ్యావి ముక్తమితి యత్ - పృవలేర్భావేలుజ్ - కించ - సాక్షాద్రతిః స్మరపత్నీవ స్థితా ప్రియా ద్రౌ పదీ వ్యవహి ఊఢేతియత్ విపూర్వాన్వహలేః కర్తృణి లుప్ - శద్వయం లాక్షాగృ హముక్తిః ద్రౌపదీపాణిగ్రహణాచ - సతాం ముదే సంతోషాయ భవతి - చరేషాం ఆవధ్ధంగే శ్రేయస్సంగేవ సంతస్సంతుప్యంతీతి భావః. ౯. స్వతః ఇతి. స్వతః ఆత్మ నైవ భాస్వతి ప్రతిభాశాలినీ మతిః యేషాం లేషాం అర్థానర్థచింతన సమర్థసహజబుద్ధి మతామిత్యర్థః. వః యుష్మాకం అన్యసంబంధి అన్యానుశాసనం కర్తవ్యాకర్తవ్యశిక్షణం కుతోహేతోర్వా - వాశబ్దోహ్యర్థకః. న కుతోఽపీత్యర్థః. తస్మి కుతోనుశాసీత్యత ఆహ-కూనమితి. కింతు సుహృదాం మిత్రాణాం ఆభ్యేయే వక్తవ్యేవిషయే-సుహృద్భిర్వృ దామిత్రామిత్రయోరితినిపాతనాత్పాధుః. మానాకర్మ వక్తారం కథనసమర్థం జనం-

హేత్. ౧౦. ప. అష్టమీకిల శిఖావధూరియం భాలి యాజమఖవేది
బర్హిషః, యూయమభ్రసరితావృతాన్వయాః పావనః ఖలు భవత్సమా
గమః. ౧౧. ప. జాయయాచ పతిభిశ్చకదాచిజ్ఞాయతే స్త నహి దంపతి
శబ్దః, అద్భుతస్య ఖలు తస్య జగత్త్యామర్థతామనుభవంతి భవంతః. ౧౨.
ప. ఏకస్తై స్పృహయాభూనామిష్టాయ సుధియామపి, కరస్థమేవ బ్రువ
తే కలహం నిధనావధిం. ౧౩. ప. సుందోపసుందా సహజావభీకా సురే

దూనం కళసియాకళనేన సంతప్తమాదిశేత్ కర్విత- 'ఆవహేత' ఇతిపాలేఽప్యయమే
వార్థః. సుహృదాం కళసియస్య సమయే ఆకళనేనతి కదాచిద్వివత్తైచ సత్యాం జాన
తాపి తదా కిమితిన్ోక్తమితి సుహృద్దూయత ఇత్యర్థః. ౧౦. ఆప్తమితి. ఇయం
పథూః ద్రౌపది-యూజేన మునినా యో మఖః యజ్ఞః తత్కారితపుత్ర కామేష్టిరితి
యావత్. తత్సంబంధిన్యాం వేదో వేదికాయాం బర్హిషః అగ్నేః ని. 'బర్హి
శ్శుష్టా కృష్ణవర్ణా శోచిష్కేశశుద్ధుభ' ఇత్యమర్థః. ఆప్తమిసప్తాధికా ఖిఖిల
జ్వాలాఖలు - తద్వదతిపవిత్రేత్యర్థః. కిలశబ్ద స్సంభావనాయాం - హే పాండవాః
యూయమభ్రసరితా గంగయావృతః బహుమానితః అన్వయః వంశః యేషాం తథో
క్తాకిల - చంద్రవంశశ్చ భవదీయో గంగావదతినిర్తలఇత్యర్థః. ఏతద్వంశ్యస్య శంత
నోర్గంగయావృతత్వాదిత్యపిచాహుః - భవతీచ భవంతశ్చ భవంతః లేషాం తా
దృశ్యాః ద్రౌపద్యాస్తాదృశీనాం యుష్టాకిం సమాగమః దాంపత్యసంబంధః పావనః
అతిపవిత్రః ఖలు. ఉభయవంశశుద్ధత్వా దితిభావః. శ్లో. 'హిరణ్యా కనకా రత్నా
కృష్ణాచైవాగ్ని పింగళా, బహురూపాతిరిక్తాచ సప్తజిహ్వః ప్రకీర్తితాః'. ఇత్యుక్త
జిహ్వశబ్దశ్శిఖాపరవీవేతి బోధ్యమ్. రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౧. జాయయేతి. జాయయా
భార్యయా ఏకయా పతిభిర్బహుభిశ్చ దంపతిశబ్దః కదాచిదపి న జాయలేస్త.
న వ్యవప్రియలేస్త - కింలేక్షయేవ జాయయా ఏకేనైవ పత్యేత్యర్థః. భవంతః
ద్రౌపది యూయంచ ఉభయేతు - జగత్కాం లోకే అద్భుతస్య భార్యాయా ఏక
త్వేఽపి బహుత్వా త్వతీనామాశ్చర్యకరస్య-తస్య దంపతీశబ్దస్య అర్థతాం వాచ్యత్వము
క్తవిధముభవంతి - ఆశ్రయంతిఖల్విత్యర్థః. 'శేషే ప్రథమ' ఇతి భవచ్ఛబ్దరయోగా
త్వప్రథమపురుషః. దంపతీత్వత్ర జాయాశబ్దస్య దంభావః. స్వాగతావృత్తమ్. ౧౨.
తతఃకిమతఆహ. ఏకస్తాఇతి. ఏకస్తై ఇష్టాయ భోగ్యవస్తునే స్పృహయాభూనాం స్పృహ
న్వితానాం సుధియాం కర్తవ్యాకర్తవ్యకోవిదానామపి-కిముతాన్యేషామిత్యర్థః. నిధనా
వధిం మరణాంతం కలహం యుద్ధం కరస్థం హస్తగతమేవ బ్రువతే వదంతి-బుధా ఇతి
శేషః. ౧౩. అ. ఉక్తార్థే అనుభూతార్థం దృష్టాంతయతి-సుందేతి. పురా పూర్వస్మిన్ గా-

ష్టివ క్వాపి సురాంగనాయాం, అన్యోన్యమాహత్య పురాయమస్య మ
నోభవేషోరివ లక్ష్యమాస్తాం. ౧౮. ప. తత్సేభాత్తశరవ్యస్య ద్వైధీ
కరణకేశయే, భవతాం మారచాపేషా భవతాం మా వధూకృతే. ౧౯.
గ ఇతిరహస్యంతపస్వినిదేశం శుభోదర్శం తర్కయంతస్తే కాంతేయా
స్తస్యైవ సమక్షమసిధాం సగంధాం సంధామిమామాబబంధుః. ౧౬.

లే సుందోపసుందా నామ సమాజా భ్రాతృకా-క్వాపి కన్యాంబిల్ సురాంగనాయాం
అపురసి తిలోత్తమాఖ్యాయాం సురేషు దేవేష్టివ అభీకా కాముకా నిర్భీకాచ సంతో.
ని. 'అభీకః కాముకే క్రూరే శంభాచ భయవృత్త' ఇతివిశ్వః. అన్యోన్యం ఆహత్య
మనోభవేషః కామబాణస్యేవ - పురేతి కాకాక్షీన్యాయేన యోజ్యం - ప్రగమమి
త్యర్థః. యమస్య లక్ష్యం భేద్యం చక్షుస్విషయంచ ఆస్తాం ఆభూతాం - హతావి
త్యర్థః. పురాణిల సుందోపసుందా నామ రాక్షసా బ్రహ్మణో వరాదనితరవధ్యో తద్వ
ధాయ సృష్టాం తిలోత్తమాం కామయంతే మమైవేయం మమైవేయమితి మిథో విరు
ధ్య యుద్ధ్వామృతావితి భారతకథా ౭త్రాసుసంధేయా - అత్రక్షేపభితికాభేదాధ్యవసి
తాభీకత్వధర్మేణ సురసురాంగనానాం - సుందోపసుందలక్ష్యకల్పేన యమకామబాణ
యోశ్చ ఔపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మల్యయోగితాద్వయమంగాంభావేన సంకీర్ణమ్-ఉప
జాతివృత్తమ్. ౧౮. అ. ప్రకృతే వివక్షితార్థమాహ - తదితి. తత్తస్మాత్ భవతాం
భ్రాతృణాం సంబంధినః శోభనానాం భ్రాతృణామిదం సాభ్రాత్రం భ్రాతృన్నేహః
తదేవశరవ్యం లక్ష్యం తస్య ద్వైధీకరణం ద్విధాభంజనమేవ కేశిః క్రీడావ్యాపారః
తస్యై - మారస్య మన్తస్య చాపః ఇహశ్చ ధనుర్బాణౌ-వధూకృతే వధూః ద్రౌపదీ
తాం నిమిత్తీకృత్య మాభవతాం - ద్రౌపదీనిమిత్తకమాన్తగ్నికారేణ భ్రాతృన్నేహో
మాభజ్యత్విత్యర్థః. పరంపరితరూపకమ్. ౧౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం రహసి భవం
రహస్యం - తపస్వినో నారదస్య నిదేశమాజ్ఞావాక్యం - శుభం సాభ్రాత్ర వర్ధనాత్మక
ఉదర్శః ఉత్తరకాలఫలం యస్మాత్ తథోక్తం తర్కయంతః భావయంతస్సంతః అత
ఏవ లే కాంతేయాః తస్య నారదస్య సమక్షమేవ-తమేవ సాక్షీకృత్యేత్యర్థః. అసే
ఖడ్గస్య ధారయా ఆంచలేన సగంధాం సదృశం - దుర్లంఘ్యమితి యావత్. ఇమాం
వక్ష్యమాణాం సంధాం ప్రతిజ్ఞామాబబంధుః నిబద్ధవంతః. ని. 'సంధాప్రతిజ్ఞామర్యాదే'
త్యమరః. అత్ర నారదనిదేశస్య శుభోదర్శ-త్వభావనాయావిశేషణగత్వా ప్రతిజ్ఞాబం
ధమేతుత్వాత్పదార్థమేతుకం కావ్యలింగం. ౧౬. ఏలే పంచ ఏకవత్సీకా వయం
చాతకాః పక్షివిశేషాఇవ - జీవనమయం మిథో విరోధనిరోధేన జీవనమేతుతయా

గ. ఏతేవయంచాతకా ఇవ జీవనమయం వర్షమేకైకమవలంబ్య ప్రియ
యాసమమనయా సుఖేన వత్స్యామః. ౧౭. గ. తథాభూతేష్వస్తాసు
యో మిథునకృతోపవేశే దేశే దృశాపిప్రవిశేతోస్యం వృజినం విహా
తుమజినం పరిధాయ సుకృత సార్థసమర్థావకర్తీర్థజిష్టాస్వప్తాసు దిక్షు
తత్త్రిగుణసంఖ్యాన్వతౌ నృషీవేదితి. ౧౮. ప. రాజా నిదేశకృదధూదితి
థాత్మసూనోరంతర్బుదో నిరవధేరిదమాస చిహ్నం, యత్తస్య పాణిరక
రోన్మృదుకంతగీతేర్విణాగుణే వివశరింఖణమంగుళీనాం. ౧౯. ప. తస్మి

జీవనాత్మకం 'అయుర్జీవనకాలానే'త్యుక్తత్వాదాయురాత్మకమితి వామనః. అన్యత్ర
ఉదకవికారంచ. సి. 'జీవనం జీవితేంబునీ'తివిశ్వః. ఏకైకం వర్షం సంవత్సరం వృష్టించ
అవలంబ్య స్వీకృత్య ఆనయా ప్రియయా పంచానాం పత్న్యాద్రౌపద్యానమం సుఖేన
వత్స్యామః. ౧౭. తథేతి. తథాభూతేషు ఉక్తప్రతిజ్ఞావలంబిషు అస్తాసు-యః అస్తాక
మన్యతమఇత్యర్థః. మిథునేన స్త్రీపుంసాభ్యాం కృతః ఉపవేశశ్చయనం యస్మిం ప్రస్థిత
దేశే దృశా దృష్ట్యాపిప్రవిశేత్ తం వశ్యలిచేదిత్యర్థః. సోఽయం మిథునోపవేశద్రష్టా
అస్తాకమన్యతమః వృజినం పాపం తద్దర్శనజనితం. సి. 'కలుషంవృజినైనోఘ'మిత్యమరః.
విహతుం పరిహర్తుం అజినం మృగచర్మ పరిధాయ భృత్వా-సుకృతసార్థస్య పుణ్యరాశేః
సమర్థావకై స్సంపాదకైః తీర్థైః నదనదీసరోభిః పరిమృష్టాసు పవిత్రాసు అష్టాసు
దిక్షు - తాసామష్టదిశాం త్రిగుణాత్రిరావృతా సంఖ్యా చతుర్వింశత్యాత్మికా
యేషాం తాక్ తస్యా ఆష్టత్వసంఖ్యాయాస్త్రీగుణసంఖ్యానితివా - పతాక్ పంచదశ
తిథ్యాత్మకాక్ ఊపయేత్ - సంవత్సరం తీర్థయాత్రయాగమయేదిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్ర
కారాం సంధామాబబంధురితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮. రాజేతి. మృద్వీ సుకుమారా
నుధురేతి యావత్. కంతస్య గీతిగ్రానం యస్య తస్య నారదస్య పాణిః. వీణాయాః
గుణే తంత్రామితి జాత్యేకపవనం - మహాత్యాశ్చతతం శ్రీకలేన ప్రసిద్ధేతిభావః.
అంగుళీనాం వివశం అస్వాయత్తం రింఖణం ఆరోహణావరోహణాత్మకం స్థలనమకరో
దిలియల్-తదిదం యత్నంపినైవ స్థలనం - రాజా ధర్మరాజః నిదేశకృత్సాక్షాకారీ
ఆఘాత్ ఇత్యుక్తప్రకారాయాః నిరవధేరనంతాయాః థాత్మసూనోర్నారదస్య
అంతర్తనసి మదస్సంతోషస్య చిహ్నం జ్ఞాపకమాస ఆఘాత్ - సంతుష్టాః వినైవ
సంకల్పం గాయంతీతిభావః. అత్ర వివశాంగుళీస్థలనేనాంతర్బుదోనుమానాదనుమానా
లంకారః. పసంతలికావృతమ్. ౧౯. తస్మిన్నితి. తస్మిన్మనీంద్రే నభస్సరణిమాకాశ
మార్గం ప్రతి-ఉత్పతితే గతేసతీత్యర్థః. సా మృగాక్షీ ద్రౌపది పంచసు లేషు పాండ

న్నభస్మరణిముత్పత్తితేముసింద్రే సాతేషు పంచసుసమంవప్యతేమృగాక్షీ,
సాంక్రందనేషు విటపిష్టివదానలక్ష్మీ ర్మానోభవేషు జయసిద్ధిరివాశు
క్షేషు. ౨౦. ప. విప్రఃకశ్చన తత్రజాత్యభజాపుద్ధృత్య చోరైర్హృతా
గావోమే నిఖిలా హతోఽస్త్వివిధినా వతోఽపి నో శిష్యతే, రాజన్రాజ్య
నిదంవిముంచవసుధాం శాస్తీతి సర్వాన్నపాన్మింవాహాసయసీతిరోష
కటువాద్వావరం యయాభూపతేః. ౨౧. ప. దృష్ట్యాతం మధురస్మితోఽథ
విజయః కృత్యాసనాదుత్థితిం నత్వాంఘ్రా సహవేత్స్యభృత్యమిహ మాం
బ్రహ్మత్సహస్వక్షణం, గావస్తేస్వయమాప్రజేయురభునేత్యాశ్వాస్య
దన్యాన్పురః ప్రావిక్షన్తనసాతతస్తునృపతే శ్శస్త్రాయగేహంస్వయం. ౨౨.

వేష-దానలక్ష్మీః వితరణసంపత్ సాంక్రందనేషు విటపిషు కల్పవృక్షేష్వివ-జయసిద్ధిః
మానోభవేషు మన్మగసంబంధిషు ఆశుగేషు ఆరవిద్వబాణేష్వివ-ఉభయత్ర పంచస్వీతి
యోజ్యం-సమం అవిశేషం వప్యతే వర్తతేష్వ. వర్తతేః కర్తరిట్ - ఉపమాద్వయస్యసం
సృష్టిః. ౨౦. విప్రఇతి. తత్ర ఇంద్రప్రస్థే జాతు కదాచిత్ నిఖిలాః మే మమ గావః
చోరైః హృతాః. విధినా దైవేన ప్రాక్తనదుష్కృతేనవా హతోఽస్త్వి వతోఽపి ఏక
వత్సమాత్రమపి నోశిష్యతే నావఃష్ట. హేరాజన్ హేయధిష్ఠిర ఇదమిదృగుపద్రవ
భూయష్టం రాజ్యం విముంచ త్యజ-వసుధాం రాజ్యం శాస్త్వి దుష్టనిగ్రహ శిష్టానుగ్రహ
రూపపాలనం కరోమి ఇతి సర్వాన్ పాలనసమర్థానసీత్సర్వః. నృపాన్ కింషాతుతో
హాసయసిసర్వేషీదృశావిత రాజానఇత్యవహాసం కారయసి - జనైరితిశేషః. ఇతి ఉక్త
ప్రకారేణ భుజాపుద్ధృత్య రోషేణ కట్వ్యః పరుషాః వాచః యస్యతథోక్తః కశ్చన
విప్రః నృపతేః ధర్మరాజస్య ద్వారం యయా ప్రాప్తవాన్ శాద్దాలవిక్రీడితం. ౨౧.
దృష్ట్యాత. అథ విప్రాగమనానంతరం విజయోఽర్జునః మధురస్మితః కృతదరహాసస్సత్తం
బ్రహ్మణందృష్ట్వా ఆసనాదుత్థితిముత్థానం కృత్వా ఉత్థాయేత్సర్వః. అంఘ్రా తత్పా
దేనత్వా సమస్కృత్య భృత్యం మాం సమ్యగవేత్స్య ఇహ ఇదాసీం త్తణం సహస్వ
క్షమస్వతే తవ గావః అధునా స్వయమాప్రజేయః. గృహంప్రత్యాగచ్ఛేయః. ఇతి
ఆశ్వాస్య విశోకంకృత్వా తమిత్యనుషజ్యతే - పురః ప్రగమం మనసా దన్యాన్
చోరాన్ ప్రావిక్షత్ ప్రవివేశ - చింతితవానిత్సర్వః. తతోఽనంతరంశస్త్రాయ ఆయుధ
మాదాతుమితి - క్రియాధేత్యాదినా సంప్రదానత్వం-నృపతేః ధర్మరాజస్య ద్రావదీన
హితస్య గేహం ఉపవేశగృహం స్వయమాత్మనా ప్రావిక్షత్ - విశతేః కర్తరిలుక్ -
ఆర్తత్రాణసత్వరా నగణయంత్యాత్మీయ యోగక్షేమావిలిఖావః. ౨౨. తలేతి. తత్ర

ప. తత్ర తేన జగృహే తరస్వినా చతుషాస్పపతిరంగనాసఖః, పాణినాచ
సశరంశరాసనం పూర్తయేనపదివిప్రవాసయోః. ౨౨. ప. వినిర్గతోఽసౌ
విశిఖానివస్వకాన్విముక్తజీవాన్విరచయ్య తస్కరాత్, నితాంతవేగామివ
గోపరంపరాం నివర్తయామానశుచం ద్విజన్తనః. ౨౩. ప. ప్రయాననమే
తదనుస్వమాళౌ పార్థస్యజజ్ఞేనియమాభిషేకః, ప్రాగేవతీర్థో షగమాత్ప
విత్రై ర్భృషైర్నరేంద్రస్య వియోగ్భీరోః. ౨౪. గ. సధీరధీరత్వ్యః

నృపావవేశగృహే తరస్వినా బలవతా ఆర్తత్రాణత్వరావతావా - 'బలే శౌర్యేతరః
క్షీబమితివిశ్వః. సపది ద్రుతం విశేషేణ ప్రవాసః పరదేశస్థితిః విప్రస్యవాసః గృహం
తయోర్ద్వయోరపి పూర్తయే పూరణార్థం ఏకత్ర తీర్థయాత్రయా అన్యత్ర గోధనే
నేతిభాషః. చతుషా అంగనాసఖః ప్రాపదీసహితః నృపతిః ధర్మరాజః జగృహే. దృష్ట
ఇత్యర్థః. పాణినా సశరం శరాసనం ధనుశ్చ జగృహే గృహీతం-గృహ్లాః కర్మణిబట్.
౨౩. వినిర్గతఇతి. ఆసౌ గృహీతశరాసనః. అర్జునః వినిర్గతః పురాన్నిష్క్రాంతస్సృక్-
స్వకాత్ స్వీయాత్ విఖ్యాత్ బాణానివ తస్కరాత్ చోరాత్ ఉభయానపి-ముక్తా
త్యక్తా జీవా మార్వీ యైస్తథోక్తా త్యక్తప్రాణధారణాంశ్చ విరచయ్య కృత్వా. ని.
'జీవాజీవంతికా భూమిమార్వీ జీవితవృత్తిష్యి'తివిశ్వః. నితాంతః అత్యంతో వేగః చోర
ప్రకాలనాత్వరాత్కైక్యేనచ యస్యాస్తాం - ద్విజన్తనో బ్రాహ్మణస్య గవాం పరం
పరాం పక్షిమివ శుచం దుఃఖముభయమపి. నివర్తయామాన ప్రత్యావర్తితవాక్
నాశితవాంశ్చ - అత్ర బాణానాం చోరాణాంచ క్షేపభితికా భేదాధ్యవసితవిముక్త
జీవత్యేన గోపరంపరాయాశ్శుచశ్చ నివర్తనచాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మల్యయోగితా
ద్వయస్య అంగాంగిభావేన సంకరః. సంశస్థవృత్తమ్. ౨౪. ప్రయానతి, తదను
బ్రాహ్మణగోనివర్తనానంతరం ప్రయాణార్థం తీర్థయాత్రాభ్యనుజ్ఞానార్థం నమ్రే నతే
ఇతి తాదర్శ్యే వస్తీనమాసః. పార్థస్య స్వమాళౌ ఆత్మనశ్శీరసి - వియోగాద్భీరోః
త్రస్తస్య తద్విరహమనహమానస్యేతి యావత్ - నరేంద్రస్య ధర్మరాజస్య పవిత్రైః
నిర్దోషైర్నామైః నియమాభిషేకః వ్రతస్యానం-అత్రాపి పూర్వవత్సమాసః. తీర్థానాం
గంగాదీనామపగమాత్ప్రాప్తేః. ప్రాగ్ పూర్వమేవ జజ్ఞే జాతఇవేత్యుత్పేక్షావ్యంజకా
ప్రయోగాద్గమ్యా. అసంబంధే సంబంధరూపాలిశయోక్తిసంకీర్ణాచ - ఉపజాతివృత్తం.
౨౫. సఇతి. ధీరా దుఃఖేనా అనికృతా ధీర్తనో యస్య తథోక్తః ఆశనివ సోఽర్జునః
రాజ్ఞా ధర్మరాజేన ఆత్మ్యచ్ఛీలేన కృచ్ఛేణ మహతాదుఃఖేన-ఘనాశుస్య పాపస్య
మిథునోపవేశదర్శనజనితస్య లంఘనాయ నివృత్తయే గృహీతా అభ్యనుజ్ఞాతీర్థయాత్రాను

తేన కృచ్చేణ రంజాగృహీతాభ్యనుజ్ఞోవల్కలం ఘనం ఘనాఘలంఘనా
య పరిధాయ మలయానిలగవ మనుష్యధర్మణా రాజన్యతీంకాష్టాంప్రతి
షమానస్తపఃప్రసాదితస్య భగవతో భవానీవల్లభస్య సాక్షాత్కృపామి
వభగిరభరథానుసారిణీం తరంగిణీ మువగమ్య తత్రపవిత్రాసువీచిషు సా
యంతననియమాయ ఋచోఽఘమర్షణీ ర్జవస్సజ్జన మకార్షీత్. ౨౬. ప.
నాళీకాత్కువలయసంక్రమేస్థలిత్వా మగ్నాధఃకయసి రమేవ తత్రకా
చిత్, తందృష్ట్వాభుజగనుతామిభోరిరంసుస్సంతుష్టాహృదయమివానయ
త్వగేహమ్. ౨౭. ప. ప్రహృష్యహృది తత్రైషా మనుష్యం ఫణినాం
రత్నైః, సంతర్పయితుమారేభే కందర్ప సమమర్జునం. ౨౮. ప. భోగాయ
మతిశ్చైన తథోక్తస్య - ఘనం సాంద్రం వల్కలం పరిధాయ భృత్వా - మనుష్యధ
ర్మణా కుచేరేణ రాజన్యతీం సురాజవతీం కాష్టాముత్తరదికం ప్రతి మలయానిల
గవ ప్రతిష్ఠమానో గచ్ఛత్ - తపసా ప్రసాదితస్య అనుగ్రహం ప్రాపితస్య
భగవతో భవానీవల్లభస్య సాంబళివస్య సాక్షాత్కృతాం కృపాం దయామివ స్థితాం -
భగిరభస్య రాజత్వే రగళం రగమార్గమచసరతీత్యనుసారిణీం తరంగిణీం గంగానదీ
మువగమ్య ప్రాప్య - సాయంతనాయ సాయంకాలాచితాయ నియమాయ తత్ర
గంగాయాం పవిత్రాసు వీచిషు అఘమర్షణీః పావభంజనీః ఋచః 'సముద్ర జ్యేష్ఠాస్సలి
లస్యమధ్యా' దిత్వాదీః జపక్ పఠన్ - మజ్జనమవగాహం అకార్షీత్ కృతవాక్ -
కరోతేః కర్తృబుజ్ - ఉపమాత్ప్రేక్షయోస్సంస్పృష్టిః. ౨౬. నాళీకాచితి. తత్ర
గంగాయాం నాళీకాత్పద్మాత్ - సాయమితిశేషః. కువలయం ఉత్పలం ప్రతి సంక్రమే
ప్రవేశే స్థిత్యా మధ్యేనిపత్య - పయసి అధఃనిమగ్నా రమా ఋత్యేరివ స్థితా కాచిద్భు
జగనుతా నాగకన్యా ఉల్కాశికా నామ - తం ఆంతః స్నానాయ మగ్నమర్జునం
దృష్ట్వా - మిళి రహసి రంతుమిచ్ఛః రిరంసుస్సతీ - రమతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః.
హృదయం స్వచిత్తమివ స్వగేహం ప్రత్యనయత్ ప్రాపయామాస - అత్రానయనేన
మనస్సదనయోరాపమ్యస్య గమ్యత్వా త్రేవలప్రకృతాస్సదా తుల్యయోగితా -
ప్రహన్విణీవృత్తం. ౨౭. ప్రహృష్టేతి. తత్ర స్వగేహ విహ ఉల్కాశికా హృది
మనసి ప్రహృష్య సంతుష్య - కందర్పసహం మన్తగతుల్యం మనుష్యమర్జునం ఫణినాం
సర్పసంబంధిభిః రత్నైః సంభోగైః, సమ్యక్తర్పయితుం తృప్తిం ప్రాపయితుం ఆరేభే
ఉపక్రాంతవతీ. ఆహ్నూర్వాద్రభే కర్తరి లిట్ - 'మనుష్యఫణినాం రత్నై' రితిపాఠే
మనుష్యాణాం ఫణినాంచ సంబంధిభిః రత్నైశ్చర్కః. తయోరేకస్యాసర్పత్వా దన్యస్య
మనుష్యత్వా చేతిభావః. ౨౮. భోగాయేతి. తస్యః భుజగేంద్రపుత్రాః భో

తస్యాః భజగేంద్రపుత్రాః పూతార్కరవస్సుటసీత్క్రియాసీత్, కస్తూరికాం కోఽజని కంఠనైల్యం ఘణామణిః పల్లవశేఖరోఽఘాత్. ౨౯. ప. పాణ్యోద్భవమర్చకానిశ్యం తస్య తత్కుచమద్దనే, తస్యాశ్చతస్తుభాస్వాదే ఫలాయాఘ్రద్విజిహ్వతా. ౩౦. ప. సుఖాచ్చక్షుశ్శ్రవస్తస్వాస్సురతే. మీలనందృశోః, చక్రే మణితవైదగ్ధ్యం తస్య కాననకాముదిమ్. ౩౧. ప. శ్లాఘాకంపాత్ప్రియరతే శ్శిరసోఽంతః పథాదధః, చ్యుతోమణి రివేరావాంతుషువే తనయస్తయా. ౩౨. ప. ఇత్యేకికాంసరజనీమహనీయతత్ర శ్వానై స్సమంస్వకులసంభవప్రప్యత్రైః, ముక్తస్తయాతటగ

గాయ సంభోగసుఖార్థం ఇతి చదశ్రయేఽపి యోజ్యం-పూతార్కరః సర్వజాతీయనిశ్వాసః స్ఫుటసీత్క్రియా సీతార్కరః ఆసీత్ - కంఠేనైల్యం తజ్జాతీయం కస్తూరికాయా అంకః చిన్నం అలంకారః ఆజని ఆసీత్ - ఘణాయాం మణిః పల్లవమయః శేఖరిః శిరోభూషణమఘాత్ - స్త్రీగామలంకారస్యాపి ప్రియానురంజనేన తదుపభోగసాధకత్వా ద్దోఘాయేత్సుక్తం. ఉపజాతివృత్తం. ౨౯. పాణ్యోరితి. తస్యార్జునస్య పాణ్యోః జ్వాలయేన మార్వీ ఘర్షణేన యత్కానిశ్యం కిణీభూతత్వేన దార్శ్నియం తత్ కర్తృ-తస్యాః ఉల్కాపికాయాః కుచయోః మద్దనే విషయే తస్యాః ఉల్కాపికాయాః ద్విజిహ్వతా తస్యార్జునస్య ముఖాస్వాదే అధరమంబనే విషయే చ ఫలాయాఘ్రాత్. ఉభయోరుభయ ముభయత్ప్రేషకారకమాసీదిత్యర్థః. అత్ర అర్జునపాణికానిశ్యభుజగకన్యాద్విజిహ్వత్వయోరుభయత్ప్రేషకారకశనేన కుచకానిశ్యాధరమాధుర్యయోర్లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తుస్థనిద్వయస్య సంస్పర్షిః. ౩౦. సుఖాదితి. చక్షుషీవివశ్రవసీ శ్రోత్రే యస్యాస్తస్యాః ఉల్కాపికాయాః దృశోర్శ్రోత్రయోః సంబంధి సురతే సుఖాత్ ఆనందాన్తిలనం కర్తృ - తస్య అర్జునస్య మణితేషు రతికూజితేషు వైదగ్ధ్యం చాతుర్థ్యం - కాననే కాముదీం చంద్రికాంచక్రే. తస్యాశ్చక్షుసోరేవ శ్రోత్రత్వాత్తస్థిలనస్య శ్రోత్రేధానాత్కతయా మణితాకర్ణనాయోగాదర్జునస్య తద్వైదగ్ధ్యం నిష్ఫలమభూదిత్యర్థః. ని. 'చక్షుశ్రవాః కాశోదరఃఫణి' 'మణితంరతికూజిత' మిత్యుభయత్రాప్యమరః. ౩౧. శ్లాఘేతి. తయా ఉల్కాపికయా ప్రియస్య అర్జునస్య రతేఃపురతస్య శ్లాఘాయామభినందనే కంపాద్యేతోః. శిరసోఽంతః పథాత్ అంకర్పూర్ణాత్ - చ్యుతో మణిః ఫణారక్షువివ స్థితః ఇరావాన్నామతనయః సుషువే ప్రసూతః. ఉత్పేక్షాలంకారః. ౩౨. ఇతితి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తత్ర నాగకన్యాగృహే - సోఽర్జునః ఏకామేవైకికాం రజనీం రాత్రిమపనీయ

తోఽనుచంద్విజాతీ నంతర్వచోఽద్భుతరసైరతనోత్స్వవృత్త్యాః. ౩౩.
 ప. ఉలూపికాయారతిదంశనైస్తై రున్నస్తకం మోహమివాపనేతుమ్,
 ఉదగ్రనీర్యాపధిజన్త ధూమి ముమాగురుంశైల మయంప్ర పేదే. ౩౪.
 ప. ఫాలస్యపంచవిశిఖే పసయోః కృతాంతే హాసస్యదానవపురే ష్వవ
 లోకనస్య, శంబాయుధోశుపతేరపదానపద్యం గాయంతి సిద్ధమిధునాస్య
 శృణోత్సతస్త్రి. ౩౫. గ. తత్రసతస్య హిమాచలస్య ఖరఖురపుటవిని

గమయత్వా - తయా స్వకులసంభవానాం సర్వాణాం పృథ్వస్య మిత్తై స్సద్వతైః
 తద్వదతిదీర్ఘైః తిమూవత్ - త్వస్యైస్సమం నిశ్వాసై స్సహముక్తస్య. ని. 'దర్శికరో
 దీర్ఘపుష్ట' ఇత్యమరః. తటగతః గంగాతీరం ప్రాప్తశ్చన్ అనుచరానమయాత్రికాన్
 సమస్తాన్ ద్విజాతీన్ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్యవృత్త్యా వృత్తాంతేన హేతునా అద్భుతరసై
 రంతర్వతః సగర్భానతనోత్ - ఆశ్చర్యపూర్ణహృదయాన్ చక్ర ఇత్యర్థః. తనోతేః
 కర్తాలజ్. ని. 'అంతర్వత్తీతు గన్ధిణీ'త్యమరః. వసంతతిలకావృత్తం. ౩౩. ఉలూపికా
 యా ఇతి. అయమద్భుతః ఉలూపికాయాస్సర్పకన్యాయాః సంబంధిభిః తైః ప్రసిద్ధైః
 రతో దంశనైర్దంతశ్చతైః ఉన్నస్తకం మూర్ధానమతిక్రంతం మోహం విషకృతవికారం-
 తద్దంతానాం సవిషత్వాదితిభాషః. ఆపనేతుమివేత్సుల్పేక్షా-ఉదగ్రం మహద్విర్యం
 విషవికారపారణశక్తిః యాసాం తాసామోషధీనాం లతామూలికాదీనాం - జన్త
 ధూమి ముత్సృతిస్థానం - ఉమాయాః పార్వత్యాః గురుం పితరం శైలం హిమవంతం
 ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - గంగాతటాదితిశేషః. ఉపజాతివృత్తం. ౩౪. ఫాలస్యేతి.
 తస్మిన్ హిమశైలే సోఽర్జునః పంచవిశిఖే మస్తథే ఫాలస్య లలాటనయనసంబంధి-
 కృతాంతే యమే పసయోస్సంబంధి - దానవపురేషు ఆకాశగలేషు హాసస్యసంబంధి
 శంబో వజ్రం ఆయుగం యస్య తస్మిన్నింద్రే అవలోకనస్య సంబంధి - శుభపతేర్యద
 పదానం ప్రాక్తనం దాహోదర్శ తస్యపద్యం - తద్దోషకశ్లోకాన్ సద్యమితిజాత్యై
 కవచవల - గాయంతి గానంసర్వాణాని సిద్ధానాం దేవగౌనినిశేషాణ్ముఖాని
 ద్వంద్వాని ఆశృణోత్ - సిద్ధపంపతిగీనుమానతైవమన్తః దాహోదీప్రతిపాదకప్ర
 బంధాన్ శ్రుతవానిత్యర్థః. వసంతతిలకావృత్తం. ౩౫. తలేతి. తత్ర హిమశైలే
 సోఽర్జునః ఖరాస్తీష్ఠాః ఖరాః పుటాఇవ తేషాం వినిమయవినియోగైః పర్యాయప్రశ్న
 ప్రైచంద్రక్రితైః సంజాత చంద్రకృతిచిహ్నైః. తారకాదిత్వాదితచ్-అవతారపక్షైః అవ
 రోహణమారైః. రోమంభాచ్ఛ్వేదక్రాసపునశ్చర్యణాత్ యత్సేనం డిండిరం తస్య
 శకలైః ఖండైః తారకైఃస్సంజాతతారకైః ప్రతీరసమేరూణాం తటరుహచ్ఛాయా

మయవిన్యాసచంద్రక్తితైరవతార పక్షైరపి రోమంధనేన శకలతారకీలైః
ప్రతీరనమేరుతలోపవేక్షైరవ్యనుమేయ హరవృషభనైవ్విరవిహారాను క
టకసరసీషు వృజినాని విశోధ్య వనమదావళకలభవిదళిత సరళద్రుమ
ప్రవాళపరిమళ సురభిశేనోపత్య కావర్తనా దివి భువి భరణకుశలాభ్యాం
మహేంద్రాభ్యాం పరిగృహీతాం హరితమవజగాహే. 31. సంఘల్ల్య
మాననవక్షైతకపాంసుగర్భైః పర్యంతనిర్మ రజలైః ఫలితాభిషేకః, పార్థ
స్సతత్ర జనకాభిధయేవహృష్టః పాదే చిరం పరిచచార గిరిం మహేం
ద్రమ్. 32. ప. నిజనగరనిరితోవాసవిద్దిత్తు సర్వాన్వపి పరిణయ హే

ద్రుమాణాం తలేషు మూలభాగేషు ఉపవేక్షైరపి శయనైశ్చ అనుమేయాః తర్కాః
హరవృషభస్య నైవ్విరవిహారాః ఇచ్ఛానిహారాః యానుతాసు - తస్య హిమక్షైలస్య
కటకసరసీషు నితంబ సరస్సు వృజినాని విశోధ్య పాపాన్యవనుద్య - వనమదావళకల
భైరరణ్యగజబాలకైః విదళితానాం భంజితానాం సరళద్రుప్రవాళానాం దేవదారుకిసల
యానాం పరిమళైస్సురభిశేన సుగంధవతా - ఉపత్యకాయాం పర్వతానన్నభూమా
వర్తనా. సి. 'ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమి రూర్ధ్వపథిత్యకే' త్యమరః. దివి స్వర్గే
భువిచ భరణే పాలనే వనానేచ కుశలాభ్యాం సమర్థాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం ఇంద్రేణ
పర్వతేన ద్వాభ్యాం పరిగృహీతాం భార్యాశ్చం ప్రాపితాం హరితం దిశం ప్రాచీం ఆవ
జగాహే ప్రాప్తవాత్. 31. సంఘల్ల్యమానేతి. తత్ర ప్రాద్విశి-స పార్థః ఆర్జునః సంఘ
ల్ల్యమానానాం వికసతాం నవానాంచ కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం పాంసవః పరా
గాః గచ్ఛే మధ్యే యేహంతైః. పర్యంతనిర్మ రాణాం సమీపస్థితప్రసవణానాం జలైః
ఫలితః లబ్ధః ఆభిషేకః స్నానం యస్య తథోక్తస్య - మహేంద్రం గిరిం జనకస్య
ఇంద్రస్యేవ అభిధయా మహేంద్రాభ్యయా హృష్టః పత్యత్ప్రేత్ - పాదే చరణే
ప్రత్యంతపర్వతేచ చిరం పరిచచార శుశ్రూషితవాత్ - పరితస్సంచరిన్ప్రేతిచ. సి.
'పాదాః ప్రశ్నింఘ్రితుర్మాంశరశ్చప్రత్యంతపర్వతా' ఇత్యమరః. అత్ర చరణ
శుశ్రూషాప్రత్యంతపర్వతసంచారయోః క్షేపభీత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో
క్తేరుక్తప్రేత్తునప్రాణతత్యాద్వయోరంగాంగిభావేన సంగః. 32. నిజేతి. వాసవ
స్యేంద్రస్య ఆపత్యం వాసవిస్సోఽర్జునః సర్వాను చతస్పృషు దిత్తు - పరిణయానాం
దివాహానాం హేతౌ ఆతపవ కాన్విసి కన్విశ్చిత్ - అనిర్వాచ్యశుభదాయినీత్యర్థః.
యాత్రాముహూర్తే ప్రయాణలగ్నై - నిజనగరాత్ప్రీయూదింద్రప్రస్థాత్ నిరీతః
ప్రస్థితస్సన్నపి - సా దిక్వాపి జనకేనేంద్రేణ పరిగృహీతా ఉద్ధాఇతి హేతోః

తౌక్వాపి యాత్రాముహూర్తే, జనకపరిగృహీతా సా దిగిత్యేవతస్యాం
కథమపి ససజాతాం కన్యకాం పర్యజ్ఞేషీత్. ౩౮. ప. జలధితటపదవ్యాజ
ర్ఘురైశ్చీరశబ్దైరవమయనుకుర్వన్రాజతాళీవనానామ్, రతిపతిరథకారే
ణాద్రిణాలాఙ్ఘితాయాం దిశి వివిధతటస్యాం దత్తచక్షుఃప్రతన్ధే. ౩౯.
ప. అక్షౌం ప్రచారాదతివర్తమానమాలోకమాలోకమసౌ పయోధిమ్,
తటేన గచ్ఛంస్తరసాళేభిః చోళీహరిద్రాసుర్భన్యమీం. ౪౦. శైలో
గర్భే శిశురివభవశ్శాసనాద్యస్య శేతే వాతాసిం యోజతరదమానేవర్త

తస్యాం ప్రాచ్యాం కథమపి కేనాపిప్రకారేణ జాతాం కన్యకాం నపర్యజ్ఞేషీత్ నోథ
వాక్ - స్వసృభావాదిభావః. పరిపూర్ణాన్నయతేః కర్తృలుక్ - అత్ర దైవికస్య
కళత్రాలాభస్య స్వసృత్వపేతుకతోన్విత్యేతాత్వేషా వ్యంజకాత్ప్రయోగాద్దమ్య.
౩౮. జలధితి. ఆయమద్వనః రతిపతేః వస్త్యస్య రథం మలయమారుతం కరోతీతి తేనా
ద్రిణా మలయేన లాఙ్ఘితాయాం చిహ్నితాయాం - వివిధాః కృష్ణాగోదావరీకావే
ర్యాదయో బహువిధాః తటస్యః యస్యాం తస్యాం దిగి దక్షిణస్యాం దత్తచక్షుః తదభి
ముఖస్సన్నిత్యర్థః. అతవివ ర్థ్యైః తదాత్మకైః చీరస్య వల్లలస్య శబ్దైః వల్లలజర్ఘ్య
ధ్వనిభిరితియావత్ - రాం తాళీవనానాం తాళవిశేషవనానాం సముద్రతీరగానాం రవం
జర్ఘ్య రశబ్దం ఆనుకుర్వన్ సత్ - జలధితటే సముద్రతీరే పదవ్యా మార్గేణ ఉపలక్షితః
ప్రతన్ధే ప్రసిద్ధివాక్ - ప్రపూర్వాత్ప్రతన్ధేః కర్తృలిప్ - మలయమారుతస్య మన్తధర్మత్వం
'మలయమరుదాయోధనర్యః' ఇత్యాద్యాగమసిద్ధం - మాలిసీపృత్తం. ౩౯. అక్షౌమితి.
ఆసావద్భనః అక్షౌం ప్రచారాత్ అతివర్తమానం పృష్టిపగమతీక్రమ్య తిమ్మతం పయో
ధిం సముద్రమాలోకమాలోకం పృష్టాదృష్టా-ఆభీష్ట్యైణములోద్విర్భావః. తటేన
సముద్రతీరమార్గణేత్వర్థః. తరసా వేగేన గచ్ఛన్ సత్ చోళీనాం చోళదేశ్యాంగనా
నాం సంబంధిసీఘి హరిద్రాభిః ముఖకుచాదిలిప్తాభిః సురభీన్ సుగంధాన్ సమీరా
న్వాయూనుపలభే లభివాక్ - చోళదేశంప్రాప్తవాసిత్వర్థః. చోళదేశే స్త్రీణాం
ప్రాయేణ హరిద్రాలప ఇతి ప్రసిద్ధిః. అక్షౌమిత్యేతత్సృచ్చీకః క్వచిన్నుప్రతేషు న దృష్ట
ఇతి లిఖితః. ఉపజాతిః. ౪౦. శైలఇతి. ఇంద్రసూనురద్భనః యస్య అగస్త్యస్యకాస
నాత్ నిదేశాత్ శైలో వింధ్యః శిశురివ భువః గర్భే మధ్యే కుక్షేచ శేతే వసతీత్వర్థః.
అత్ర వర్తమానార్థకలఙ్ఘ్యాదద్యాపి శైలస్తవైవాస్త ఇత్యాజ్ఞాయాః దుర్లంభ్యత్వం
ధ్వనితం - యోగస్త్యః వాతాసిం నామ దానవం విప్రభక్షకం జతరదమానే వైశ్వా

యామాసహవ్యం, ఊజీసగ్నం కరణసహిమా కోశలేశో యదీయస్త
స్యావాసం దిశమభియయా శావసన్యేంద్రసూనుః. ౪౧. ౪. ధృత్వాస
లేషు సలిలానికవేరజాయా స్సామ్యం పరిక్షితుమివాభిసరిద్ధుణౌఘైః,
అభిలిప్తైర్ని బిడితాంతటనారికేళైః. రాలోక్యచోళవసుధామయమ
భ్యనందత్. ౪౨. ౪. కాలేనసంగతతమాం కటుతామవేత్యస్వర్గాక
సామశ సుధారసనిస్సృహణామ్, అభిలిప్తహస్థలవతస్తటనారి
కేళాన్సహ్యత్తజా సలిలవైవధికానమస్త. ౪౩. ౪. వారాశివాస

నరాగ్నా హవ్యం హవిః కల్పనూమాస చక్రే - ఇల్వలదత్తం మేషమాంసరూపిణం
తం భుక్త్వాజితవానిత్యర్థః యస్యాగస్త్యస్యాయం యదీయః కోపస్య లేకః కణః న
సర్వఇత్యర్థః. ఊజీస్యః భూమికాంతాయాః నగ్నకరణః విసస్త్రికారి మహిమా
ప్రభావః యస్య శభోక్తోఽభూత్ - ఆఘ్రసుభగేత్యాదివా కృభ్యోగాత్పచి-భిత్వాత్ -
ఆరుద్ధిష్టపదిత్యాదివామమ్. ని 'నగ్నోఽవాసాదిగంబర' ఇత్యమర్యః. తస్య తాపసస్యాగ
స్త్యస్య ఆవాసం నిలయం దిశం దక్షిణామభియయా స్తావవాత్ - ఆత్ర వాక్యార్థ
త్రయే కథాత్రయం ప్రసిద్ధిత్వా ద్వింగ్గగౌరవభియా న లిఖితం - ఆత్ర శిఖరివేతి
వాక్యార్థేఉపమా - ఇతరత్ర వాక్యార్థద్వయే వాతాపిహరణ వారాశివాసయోః
భంగ్యంతరేణ కనాత్పర్యాయోక్తిద్వయం - త్రయాణాంచ శాతీయసజాతీ
యూనాం సంస్పృష్టిః. మందాక్రాంతా. ౪౧. ధృత్వేతి. ఆయమద్వనః ఆభ్రసరితః
గంగాయాః గుణానాం మాధుర్యధావశ్యోదీగా మోమైస్సృప్తైస్సహ సామ్యం పరి
క్షితుమివేత్యుత్పేక్ష - కవేరజాయాః కావేర్యాః జలాని ఫలేషు ధృత్వా - ఆభ్రం
లిప్తైః గగనస్పృశిః తటయోర్యేవాంకేళాః వృషాః తైన్నిబిడితాం పూర్ణాం చోళ
వసుధాం చోళభూమిమాలోక్య ఆభ్యనందత్ సంతుప్తవాత్ - వసంతతిలకావృత్తం.
౪౨. కాలేనేతి కాలేన చిరేణసంగతతమాం ఆత్యంతసంజాతాం కటుతాం కాటవమ
వేత్య సగభావ్య - ఆ సుధాయాం కటుత్వసంభావనాంకరం సుధాయాః ఆస్మృతస్య
రసే మాధుర్యే సుధారసే ఆమృతఇతివా-నిస్సృహణాం స్వర్గాసాం దేవానాం ఆభ్రం
లిహః ఫలవతిః తటనారికేళాత్ - సహ్యత్తజాసలిలస్య కవేరజాజలస్య వైవధికాత్
వార్తావహాత్. ని. 'వార్తావహోవైవధిక' ఇత్యమర్యః. వివధిః శీత్యద్వయసహితో దండ
విశేషః భారవహససాధనం - లేన హరితి భారమితిత్ - ఆమస్త తక్కితవాత్ -
మన్యలేః కర్తృలుక్ - చిరం పర్యుపిత్వాని మధురాణి కటుభవంతీతి ప్రసిద్ధిః ఉత్పేక్షా -
'కాలేన సంగతతమా కటుతామవేత్యే'తి. శ్లోక' బహుముఖ సంస్పృష్టి. ౪౩. వారాశితి.

జడమాత్మవపుర్విశోష మానేతు చూతఃభ ౧ త్తటము త్తరేణ, లంకా
మివాగతవతీం నిజపౌరవర్జం పార్థో వివేశనగరీ మనపాండ్యగుప్తామ్.
౪౪. ప. మణలూరపురేసంక్షుణ్ణైర్లూనాశ కామదే, జనదృష్టికృతానం
దోజగామ కురుకుంజరః. ౪౫. ప. తత్ర చిత్రాంగదా తేన వ్యూఢా
రాజకుమారికా, దర్శనే దౌహృదార్తౌచ ద్వయోఽసీదనంగదా.
౪౬. ప. ఏలాలవంగతరుషిప్పలికాఃఃటీర తాంబూలికా క్రము
కదంపతి భావరమ్యామ్, ఉద్యానభూమి ముపగమ్య తయాసపార్థస్సు

అథ చోళదేశప్రాప్త్యనంతరంపార్థాః వారాంవారీణాం రాజస్సముద్రః తస్మిన్ వాసే
సస్థిత్యా జడం శైత్యాన్వితం. ని. 'ఆపఃస్త్రీభూమ్నివార్యాః సలిలంకమలంజల' మిత్య
మరః. రోరీతిరేఫలోపః. ఆత్మనో వపుః ఆతపస్యభరాత్ భారాత్ ఆతిశయాద్ధేతోః
విశోషంశుష్కిభావం ఆనేతుం ప్రాపయితుం తటము త్తరేణ సముద్రతీరస్సోత్తరభాగే
ఉత్తరతీర ఇతి యావత్ - ఏనపాద్వితీయేతి ద్వితీయా నితైః పౌరైః రాక్షసైః వర్జం
యథాతథా ఆగతవతీం లంకామివస్థితా మిత్యుత్పేక్షా - పాండ్యేన రాజ్ఞా గుప్తాం రక్షీ
తానగరీం మణలూరాఖ్యాం వివేశ ప్రాప్తవాత్. ౪౪. మణలూరేతి. ఇదం ప్రక్షిప్తమ
పివ్యాఖ్యాయతే - కురుకుంజరోఽర్జునః. ని. 'స్మరు త్తరపదేవ్యాఘ్ర పుంగవర్ష భకుంజ
రాః, సింహశార్దులనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠాఙ్గోచరాః' ఇత్యమరః. సంపదాం గుణైః
ధనకనకరత్నాదిభిః లూనః నిరస్తః అలకాయాః కుగేరపురస్య మహా సమృద్ధికృతః యేన
తస్మిన్ నణలూరపురే - జనదృష్టిభ్యః కృతః దత్తః ఆనందో యేన శనోక్తస్సన్ జగామ
సంచచార - అత్ర పురస్థాలకాతిశాయినమృద్ధ్యా విశేషణత్యా ఆర్జునసంచారహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ౪౫. తత్రేతి. తత్ర పాండ్యనగర్యాం
ద్వయోరర్జునస్య స్వస్య చ క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తౌ గర్భధారణేచ - ఆనంగం
మాన్త ప్రకారం దదాతీత్యనంగదా ఆంగదాఖ్యాం కేయూరాఖ్యాం రహితా ఆనంగ
దేతిచ - చిత్రాంగదా నామ రాజ్ఞః పాండ్యస్య కుమారికా తేనార్జునేన వ్యూఢా పరి
ణితా ఆసీత్ - ద్వయోః క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తౌ ఆనంగదాఽచకారోఽప్య
ర్థకః. స్వయం చిత్రాంగదేత్యాశ్చర్యమిత్యర్థ ఇతి ప్రామాణ్య - అత్ర ఆనంగదత్వేఽపి చిత్రాం
గదేతి విరోధాభాసాలంకారః. ౪౬. ఏతేతి. ఏలాయాః లతాయాః అవంగస్యతరోః
పిప్పలికాయాః లతాయాః పటీరస్య తరోః తాంబూలికాయా లతాయాః క్రము
కస్యతరోశ్చ దంపతోశ్చ ర్భావేన దాంపత్యేన రమ్యాం మనోహరాం - లతానాంస్త్రీ
త్వాత్ తరూణాంపుంస్త్యాచ్చేతిభావః. ఉద్యానభూమి ముపగమ్య ప్రాప్య స పార్థస్త్వయా

ఖగ్నిస్థితుః పదమమన్యత బల్బజేభ్యః. ౪౭. ప. దివసేశుభంయుగుణకో
రకీతే దయితం హృదిస్థిత మివార్తిమతీ, అవతార్యసా భువి కుమారమథా
దథ బ్రువాహన ఇతిప్రథితమ్. ౪౮. ప. అసావహం పూర్వికయాప్రశం
సతాం సుతోదయం శోభనమిశ్వరాస్థినామ్, దదౌ తదాదక్షిణదేశవా
సినాం తమేవ దాయాదముదారతల్లజః. ౪౯. గ ఇతితత్రదివాని కాని
చిదుపిత్వా ప్రయామితి భాషితస్యప్రత్యేవలంబినం బాష్పమేవోత్తర

చిత్రాంగదయా సహ సుఖ్యక్ సుఖమనభవన్ - 'సుఖమఖర్తి' యాయామి'తి
సుఖ్యతేః కండ్వాదేర్గంతాల్లటశ్చత్రాదేశః. పితరీం ద్రస్య వసం స్వర్గంబల్పకేభ్యః తృ
ణవిశేషేభ్యః అమన్యత-తానివానాదృతవాక్ ఇత్యర్థః. 'మన్యకర్తృణాదర' ఇతిచతు
ర్థి-ఆత్ర తాదృగద్యునవిహరసౌఖ్యస్య విశేషణకత్యాస్వర్గతృణి-రణహేతుత్వాత్పదార్థ
హేతుకేన కావ్యలింగేన ఉద్యానతరుణాం కల్పవృక్షాధికసౌఖ్య దాయత్వప్రతీతేర
లంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪౭. దివసఇతి. అ సా చిత్రాంగదా ఆర్తిమతీగర్భధారిణీనతీ-
క్రమేణేతిశేషః. శుభంయుభిః శుభాన్నితైః గుణైర్వార సత్తత్రయోగకరణైః కోరకీ
సంగతఇత్యర్థః. దివసే దినే హృది హృదయే వక్షసివాస్థిం దయతం ప్రియమర్జున
మివ స్థితం - బభ్రువాహన ఇతి నామ్న ప్రథితం ప్రసిద్ధం కుమారం పుత్రం ఆప
తార్థ్య జనయత్వా - ఆవరోప్యేతిచ భువి-ఆధాత్ నిపాతవతీ పురోషేతిచ. ఆసహ్యత్వే
భారంభువి నిక్షిపంతీతిభావః. దధాతేః కర్తరిలుక్-ఆత్ర బభ్రువాహనేఽర్జునతో-
ద్వేషిక్షయా తదీయకౌర్మధైర్యాది యావద్దుణసంపత్తి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.
ఆత్ర దుర్బోధవిజృంభితాః నృసింహకుస్మచ్ఛయో విస్తరభయాన్న లిఖతాః. ప్రమి
తాక్షరా వృత్తం. ౪౮. ఆసావీతి. ఉదారతల్లజః దాతృపుత్రశస్త్రః ఆసావర్జునః. ని.
'మతల్లికా మచ్చికా ప్రకాండ ముద్గతల్లజా' విత్తమరః అహంపూర్వమహంపూర్వ
మితి బుద్ధ్యా అహంపూర్వకీయా - శోభనం శుభకరం సుతస్య బభ్రువాహనస్య ఉద
యం ఉత్పత్తిం ప్రశంసతాం స్తుతాం - కించ ఈశ్వరం స్వేషాం రాజానమర్థయంతి
యాచయంతీతి ఈశ్వరాధీనాం దక్షిణదేశవాసిनाం జనానాం - లేభ్య ఇత్యర్థః. శేష
త్వవివక్షయా పష్టి-తం దాయాదం సుతం బభ్రువాహనం దదావేవేతియోజ్యం-నిసర్గవ
దాన్యానాం సకిమ్యుదేయమితిభావః. ఆ త్రోదారతల్లజఇతి విశేషణస్య ప్రాణేభ్యోఽపి
ప్రియత్వేన ఆదేయస్యాపి పుత్రస్య దానకరణాభిప్రాయ గర్భత్వా తృణికరాలంకారః.
వంశస్థం. ౪౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ సోఽర్జునః తత్ర పాంథ్యనగరే కానిచిత్ప్ర
తిభయాని దినాని ఉపిత్వా స్థిత్యా - ప్రయామి గచ్ఛామితిభాషితస్య వచనస్య అర్థ

యంతీం ప్రేయసీం రహసి దృఢాలింగనతరంగిత వల్కలలో త్తరీయ మర్చర
సహాధ్యాయీత్మత్తింపులకజర్పరే కపాలతలే పరిచుంబ్యతస్యాః కథం
చిదుదంచితానుమతిర్నిర్గత్య రక్షోయోధిభిరిత్వాకుపతి సేనాధ్యక్షైరు
త్పాటితానాం మలయదద్ధర మహేంద్రపాదానాం మూలశిలాతల పరి
దృశ్యమాన కఠినతర తత్కరాంగులి నఖరేఖావ్యావర్తిత కులిశభయో
చ్చలిత శైలసంస్థానబుద్ధిభిస్సన్నివేశావత్ప్రస్ఫుటితా మటవీం విలంఘ్య
పుత్రీనికారయషా పులస్త్యాన్వయస్యపురీమున్మలయితుం ప్రసారితేన
భువోభుజేనేవ సేతునాకృతసీమంత ముదన్వంతమభజత. ౫౦. ప. సమీ
క్ష్యసేతుం రఘువీరనిర్మితం సచిత్రభిత్తీ కృతధీర్ధనంజయః, దినేశవంశస్య

నోక్తస్య - పక్ష్యణోరవలంబి వర్తమానం నతుపక్ష్యభ్యాం పతదిత్యర్థః. తథాసతి వత్సర
మంగళకరత్వాదిభిభావః. బాష్పం నయనజలమేవ ఉత్తరయంతీం ప్రత్యుత్తరం కుర్వం
తీం - రహస్యేకాంతే దృఢం ఆలింగనేన తరంగితైః జనితైః ఉత్తరీయవల్కలస్య మర్చ
రైర్ధ్వనిభిః సహాధ్యాయస్యస్పృశ్యభ్యః నీతక్రూరయః సీతక్రూరాః దుఃఖజనితాః యస్యా
స్తభోక్తాం ప్రేయసీం చిత్రాంగదాం - పులకైః జర్జరే విషమే కపాలతలే పరిచుంబ్య-
కంచదతికష్టేన ఉదంచితా కృతానుమతిః గమనాభ్యనుజ్ఞా యస్య తస్య తథోక్తస్య
నిర్గత్య - పాండ్యనగరాదిభిభావః. రక్షోభిస్సహ యుధ్యంతఇతితథోక్తైః ఇత్వాకుకుల
వతేః రామస్య సేనాధ్యక్షే సేనాధిపతిభిరంగదజాంబవదాదిభిః ఉత్పాటితానామధృ
తానాం మలయదద్ధరమహేంద్రాణాం శైలానాం సంబంధినాంపాదానాం ప్రత్యంత
పర్వతానాం మూలశిలాతలేషు అథః పాహణప్రదేశేషు పరిదృశ్యమానాః యాః కర
యోరంగుళయః తాసాంనఖరేఖాః తాభిః వ్యావర్తితా నివర్తితా కులిశాద్వజ్రాయు
ధాద్భయనోచ్చలితానాం ఉత్థాయ గతానాం శైలానాం సంసానస్య నివేశస్థానస్య
బుద్ధిః ఉహః యేహంతైః సన్నివేశావతైః పర్వతాధారగ రైః స్థపుటితాం నిమ్నాన్నతాం.
ని. 'గర్తావటా భువస్వశ్రే' - 'స్థపుటంటూన్న తానత' మిత్యుభయత్ర చామరః. అటవీం
విలంఘ్య అతిక్రమ్య - పుత్ర్యాస్సీతాయాః నికారేణావమానేనయా రుట్ క్రోధః
తయా హేతునా - పులస్త్యాన్వయస్య రావణస్య పురీం లజ్జాం ఉన్మలయతుం ప్రసారి
తేన భువో భుజేనేవ స్థితేన సేతునా - కృతః సీమంతః మధ్యరేఖా యస్య తముదన్వం
తం సముద్రం దక్షిణమభజత ప్రాప్తవాన్ భజతే కర్తరిబుజ్. ౫౦. సమీక్ష్యేతి. సః
ధనంజయోఽర్జునః రఘువీరేణ శ్రీరామేణ నిర్మితం కారితం - సేతుం సమీక్ష్య చిత్ర
మాశ్చర్య మేనాలేఖ్యమితి శ్లిష్టం రూపకం - తస్య భిత్తీకృతా కుద్యభూతా ధీర్ధనో

తపోవిచారణే చిరావకాశం వితతానచేతసి. ౫౧. ప. అద్ధోవానరపా
 తితాచలశిలాభంగాభిఘ్నాతైశ్చిరాదక్ష్యాంధైఃకుణిభిః కరేణచ పదా ఖం
 జైఃపయోసూనుమైః, వీచీవీధిషు కీర్త్యమానమనఘం వృత్తం రఘూణాం
 ప్రభోక్త్యాఘంక్త్యాఘమసౌతచేన హరితం ప్రాచేతసీమభ్యగాత్. ౫౨.
 ప. గోకర్ణమేత్య సకులాద్రిసుతాప్రియస్య పుష్పాణిమూర్ధ్ని నిదధే
 పురుహూతసూనుః, ఆగామినానిజశరాసనతాడనానా మత్రావకాశ
 ఇతి సూచయతేవ దోష్టా. ౫౩. ప. గోపృష్ఠలగ్నం కులశైలకన్యాసహ
 యస్య తథోక్తస్య. ని. 'ఆశ్వర్యాలేఖయ్యాశ్చిత్ర' మిత్యమరః. దినేశవంశస్య సూర్య
 వంశస్య తపనః విచారణే ఇదమేతాదృగిత్యాలోచనే విషయే చేతస్యవకాశం చిరం
 వితతాన విస్తారితవాక్ - కీర్త్యమానేన తపఃకృతం యదయమిదృక్పృథావాభిరామో
 రామోఽప్యస్మిన్నవతతారేత్యాలోచితవానిత్యర్థః. ఆత్ర తాదృక్సేతుదర్శనజనితాశ్చ
 ర్మస్య విశేషణగత్యా రవివంశతపశ్చిరవిచారణంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం
 కావ్యలింగం - తస్యచోక్తజిహ్వాజిహ్వ పరంపరరూపకేన సంస్పృష్టిః. వంశస్థవృత్తం. ౫౧.
 అద్భావితీ. అసావర్ణసః అద్ధోవానరైః హనుమజ్ఞాంబవదాదిభిః పాతీతానాం నేత్వర్థమితి
 భావః. అచలానాం పర్వతానాం సంబంధిభిః. శిలాభంగైః పాషాణఖండైః యే అభి
 ఘాతాః, ప్రహారాస్తైః - చిరాత్ప్రభృతి అఙ్గాచక్షురిందియేణ అంధైఃకరేణ ఇంది
 యేణ కుణిభిః కుకరైః పదా ఇందియేణ ఖంజైః. పంశుభిః పయోమానుషైర్జలమచుప్యైః
 వీచీష్వేవ వీధిషు - వేదిష్వితి క్వచిత్ పాతః. ఉపవిశ్యేతి శేషః. కీర్త్యమానం గీయమానం
 న విద్యతే అఘం పాపం యస్తాత్తదనఘం - రఘూణాం ప్రభోః రామస్య వృత్తం
 చరిత్రం క్త్యాఘం క్త్యాఘం క్త్యాఘిత్వా క్త్యాఘిత్వా - ఆభీక్ష్యేణముత్ - తటేన సముద్ర
 ప్రాంతమార్గేణ ఉపలక్షితః ప్రచేతసో వరుణస్యేమాం ప్రాచేతసీం హరితం ప్రతీచీం
 దిశమభ్యగాత్ ప్రస్థితవాక్ - గమేరభిఘ్నార్యాతగ్ - ర్రింజన్ - అఙ్గైత్యాదిపదత్రయే-
 యేనాంగవికార ఇతితృతీయా - శార్దూలవిక్రీడితం. ౫౨. గోకర్ణమితి. పురుహూత
 సూనుస్సపార్థః గోకర్ణం నామ శివశ్చేత్రం ఏత్య ప్రాప్య-కులాద్రిసుతాయాః పార్వ
 త్యాః ప్రియస్య శంభోఃమూర్ధ్ని శిరసి ఆగామినాం కైరాతయధేభవిష్యతాం నిజేన
 శరాసనేన గాండివేన తాడనానాం - ఆత్ర అస్మిన్నేవ భాగే అవకాశః. ఆస్పదం-
 ఇత్యుక్తప్రకారేణ సూచయతా జ్ఞాపయతేవ స్థితేనేత్యుత్పేక్షా - దోష్టా హస్తేన
 పుష్పాణి నిదధే నిహితవాక్ - వసంతలిలకా. ౫౩. గోపృష్ఠేతి. గోః పువభస్య పృష్ఠే
 లగ్నం ఆరూఢం కులశైలకన్యా సహాయం పార్వతీవల్లభం అంతర్జనసి సతతం దధానః

యమంతస్సతతందధానః, ఆశ్చర్యమైష్యప్రతమేవదేవంగోకర్ణవాసం కురు
రాజసూనుః. ౫౪. ప. పాపాపనమత్యై ప్రరికత్పితోయః ప్రభాసతీర్థే ప్రధి
తోఽభిషేకః, నేతుందృశాదృప్తవతోఽస్యసోఽసౌ సాధ్యం వినా జాగ
రితోబధూవ. ౫౫. ప. పాపాపనోదేఫలితేఽర్జునస్య ప్రాగేవనేతోరవ
లోకనేన, ప్రభాసతీర్థే నియనూభిషేకః సశ్చాత్పుభద్రాగమహేతురా
సీత్. ౫౬. ప. తతోఘనావిర్భవనాద్భియేవ తత్రామలంమానసమస్య
భేజే, కర్తాంతరక్రాంచపథేనశోభాయశోమరాలోయదుకన్యకాయాః.

ధ్యాయోక్తురురాజసురార్జునః. తం గోపృష్ఠలగ్నమేవ గోకర్ణే వాసః యస్యతం
 గోకర్ణక్షేత్రవాసమితిచ - దేవం సాంబశివం ఆశ్చర్యం యథాతథా విక్షిప్త ఈక్షి
 తవాక్ - శ్రేషామప్రాణితోవిరోధాభాసః. ఉపజాతిః. ౫౪. పాపేతి. పాపస్య మిథున
 దర్శనజనితస్య అవనుత్తైస్య నివారణార్థం యః ప్రథితః ప్రసిద్ధః ప్రభాసనామతీర్థే
 ఆభిషేకః స్నానం పరకల్పితః కృతః. అర్జునేనేతిశేషః. సోఽసౌ ప్రభాసతీర్థేఽభి
 షేకః సేతుం రామనిర్మితం దృశ్య చక్షుషా దృష్టవతః అస్య అర్జునస్య - సాధితం
 యోగ్యం సాధ్యం ఫలం పాపాపనోదాత్తకం వినా జాగరితః ప్రబుద్ధః బభూవ.
 ఫలాంతరప్రవణస్సన్నతిష్ఠదిత్యర్థః. 'సేతుం దృష్ట్వా' సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం తరతీ'
 త్యుక్త బ్రహ్మహత్యాపదస్య సర్వపాపాపలక్షకత్వాదితిభావః. ౫౫. ఆ. తస్మి నిష్ఫల
 త్యాపత్తిస్తస్య సేత్యాహ - పాపేతి. అర్జునస్య పాపాపనోదే స్రాక్ ప్రభాసతీర్థాభి
 షేకాత్సూర్యమేవ - సేతోరపలంకనేన ఫలితే సిద్ధేసతి - పశ్చాత్ప్రభాసతీర్థే నియ
 మాభిషేకః, రతస్నానం - సుభద్రస్య శ్రేష్ఠశుభస్య సుభద్రాయాశ్చ శ్రీకృష్ణః సీ
 యస్యాః ఆగమే ప్రాప్తా హేతుః ఆసీత్ - పాపనాశశుభంవా పుణ్యస్యఫలం-తత్ర
 పాపస్యైవాసత్వే తన్నాశరూప ఫలస్యాసంభవా చ్చుభరూపం ఫలం ఘటయతీతి న ని
 ష్ఫలత్వ మితిభావః. ౫౬. తత ఇతి. తతోఽనంతరం ఘనానాం మేఘానాం తత్కాల
 స్యవా ఆవిర్భవనాదదయాల్ - భియా భయనేవేత్యుత్పేక్షా - యదుకస్యకాయా
 స్సుభద్రాయాశ్శోభా యశః సౌందర్యేణ క్షిప్రేవ మరాళః హంసః, తత్ర ప్రభాస
 తీర్థే తస్య అర్జునస్య సంబంధి అమలం మానసం మనవివ మానసాఖ్య సరః. ని. 'మాన
 సంసరసిన్వాంత' ఇతివిశ్వః. కర్ణయోరంతరం మధ్యరంధ్రమేవ క్రాంచపదః క్రాంచ
 కైలమధ్యరంధ్రమార్గః లేన ఉపలక్షితః భేజే వివేక - సుభద్రాసౌందర్యం కర్ణా
 కర్ణికయా శ్రుతవానిత్యర్థః. సమస్తమస్తువర్తిసావయవరూపకముత్పేక్షానుప్రాణిత
 వితి ౬౪యోరంగంగిభావేన సంకరః. వర్తకాలే హంసావిహాయ భారతం వర్తం

౫౭.ప. స్తుతిపథస్థితయాపి సుభద్రయా జననమక్షమివానితుమాత్తభీః,
ద్విజకులానిసతత్ర సమత్యజత్సహచరాణి రతీశవశంవదః. ౫౮. ప. పయ
సా పరిపూరితోఘటా పరిపశ్యన్పథిపాకశాసనిః, కమలాక్షకనీయసీ కుచౌ
కలయామాస కరస్థితావివ. ౫౯. తదానీంఖలు. ప. చక్రాంగీమదపశ్య
తోహరచలచ్ఛంపాసమున్దేషణైః పుష్యత్రైతకగంధ సింధువిలుతత్పు
ష్పంధయాంధీకృతైః, మేదస్వీకృతకేకీకలకలై ర్దేఘంకరాశాముఖైః

మానసం ప్రవిశంతీతి ప్రసిద్ధిః. ౫౭. స్తుతీతి. అ. సుభద్రాసౌందర్యశ్రవణానం
తరం - స్తుతిపథే సంకల్పే స్థితయాపి - కిముత సమక్షస్థితయేత్వర్థః. సుభద్రయా
రతీశస్య మన్దశస్య వశంవదః చరతంత్రః మన్దశవికారాయత్తచిత్ర ఇతియావత్ -
ఆతవివ స పార్థః జనానాం సమక్షం ఆసీతుం స్థాతుం ఆత్మా స్వీకృతాభీర్యేన తథో
క్తఇవేత్యుత్పేక్షా - మహతాం మదనబాధాయాగర్హ్యత్వాదితిభావః. సహచరాణ్య
సుయాలికాణి ద్విజకులాని బ్రహ్మజబృందాని - తత్రప్రభాసతీర్థే సమత్యజత్
అనుజ్ఞాతవానిత్వర్థః. సంపూర్వాత్త్యజతేః కర్తవ్యం - ద్రుతవిలంబితం. ౫౮. పయ
నేతి. పాకశాసనిర్జునః పథి మార్గే పయసా ఉదకేన పరిపూరితో పూర్తింగమితోఘటా
కలకౌ-జలపూర్ణఘటావిత్వర్థః. పరిపశ్యన్ సకల కరస్థితౌ - కమలాక్షస్య శ్రీకృష్ణస్య
కనీయస్యా సుభద్రాయాః కుచౌ ప్రసావివ కలయామాస కలయాం బభూవేత్వర్థః.
జలపూర్ణకుంభదర్శనం భావిశుభఫలప్రాప్తిహేతులితిభావః. ఉత్పేక్షాలంకారః. ౫౯.
తదానీంఖలు ద్విజకులానుజ్ఞాసమయ ఏవేత్య సోఽత్తరేణాన్వయః. చక్రాంగీతి. చక్రం
రథాంగమివాంగం యేషాం లేషాం స్త్రియశ్చక్రాంగ్యః. 'అంగగాత్రకంఠేభ్యో వక్తవ్యః'
ఇతిజీవ - తాసాం యో మదః దర్శః. ఆహ్నినైరంతర్యసంభోగకృతః తస్య పశ్యతో
హరాణి ప్రసవ్యా చోరాణి-తద్దాంబత్యసౌఖ్యసర్వస్వలుంపకానీతియావత్ - 'వాగ్దిక్ష్ప
శ్యద్భ్యో యుక్తిదండహరేష్యి'తి పష్ట్యా ఆలుక్ - 'పశ్యతోఽర్థం హరతి యస్యచోరః
పశ్యతోహర' ఇతి హలాయుధః. చలంతీనాం శంపానాం విద్యుతాం సమున్దేష
ణాని విలసనాని యేషు తైః. సౌరప్రకాశవివ తాసాం తత్సౌఖ్యమితి రామశాపేన
నియమనాత్తస్య మేఘై రాచ్ఛాదనే తత్ప్రసక్తేర్ధారతోఽపాస్తత్వాదితిభావః. పుష్య
తాం వికసతాం కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం గంధః సింధుస్సముద్ర ఇవ తస్మిన్విలు
తద్భీః సంపరద్భీః పుష్పంధయైర్భృంగైరంధీకృతైః మలినీకృతైరత్వర్థః. 'పాపూర్వాధే
ద్వైశశ్యః' ఇతిశత్రత్యయే-పుషోదరాదిత్వాస్తుమి పుష్పంధయఇతి సాధుః. మేదస్వీకృ
తాః సాంద్రీకృతాః కేకీనీనాం మయూరాంగనానాం కలకలాః కేకా శోలామలాః,

పాంథానామపమృత్యుభిః కతిపయైః ప్రాదుర్బభూవే దినైః. ౬౦. ప.
కాలాంబుదాళినలికాత్మణాదీప్తివర్త్యా సంధుక్షితాత్సందవిసంధ్వనినిస్సరద్భిః,
వర్షాశ్శసీసగుళికానికరైః కలరైర్వర్తభియాతి మవధీద్వనకాలయోధః.
౬౧. ప. మాధ్వీలిహవిరుచుచే వలిసీకృతాగ్రా కాంతారసీమ్ని నవకైతక
బర్హరేఖా, దగ్ధాం చలేస్త్వర్గయా దయితాజనేన సంప్రేషితాపథకభ
ర్తృషు పత్రికేవ. ౬౧. ప. అర్జునేషు సకలేషు వికాసిష్వద్రిసీమ్ని ధృత
తాదృశశబ్దః, ఏకఏవ విశుశోష విశేషాదేతదంబుభృదనేహసిచిత్రమ్.

యైస్తైః మేఘంకరాణి మేఘాయమానాని ఆశానాం దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః
యేషుతైః. 'మేఘుర్నియేషుకృశా' ఇతిభిః భిల్వాన్తమ్-పాంథానాం ప్రాప్తితానాం
ఆపమృత్యుభిః తత్తుల్యైరిత్యర్థః. కతిపయైస్త్రీచతురైః దినైర్వాన్తికైః ప్రాదుర్బభూవే
ఆవిర్భూతం - భావేట్ - శార్దూలవిక్రీడితం. ౬౦. కాలేతి. ఘనకాలః వర్షాకాల
ఏవ యోధః భటః ఊదీస్తటిదేవవర్తిః సాగ్నిరజ్జుస్తనూ - సంధుక్షితాత్సందయాజీ
తాత్ కాలాంబుదాళేర్నిలమేఘపంక్తేరేవ నళికాత్ ఆయోనాళాయుధవిశేషాత్
సప్తది అగ్నిసంయోజనక్షణఏవ-సంధ్వని సథాంకారం యథాతథా నిస్సరద్భిః నిర్గచ్ఛద్భిః
కరోరైః దారుణైః కఠినైశ్చ - వర్షాశ్శనాం కరకాణామేవ సీసగుళికానాం నికరైః
సమూహైః ఘర్షం గ్రీష్మర్తుమేవ ఆభియాతి శత్రుం ఆవధీత్ హంలిన్ - హంటేః
కర్తరిణితి వధాదేశః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం - పసంతలిలకావృత్తం. ౬౧.
మాధ్వీతి. మాధ్వీలిహ భృంగేణ మలిసీకృతం ఆగ్రం యస్యాస్యా-నవా కేతకబర్హరే
ఖా కేతకీకుసుమవృత్తం. ని. 'రేఖాకృతిదళేబర్హ' మిత్యమరః. స్వరాధియా భయేన
హేతునా - దయితాజనేన ప్రాప్తితభర్తృకాజనేన - పథికేషు ప్రవాసిషు భర్తృషు
పతిషు ఏషయే సంప్రేషితా అంచలే దగ్ధా పత్రికాలేఖావ - కాంతారసీమ్ని వన
ప్రదేశే విరుచుచే రరాజ - రోచలేః కర్తరిణిత్ - ఆపద్యలివేగమాగమనాయాం లే
దగ్ధా పత్రికాప్రవాసిభ్యః ప్రేమ్యతఇతి ప్రసిద్ధిః. ఉల్లేఖిలంకారః. ౬౨. అర్జునే
ష్వితి. అంబుభృతాం మేఘానాం సంబంధిని ఆనేహసికాలే వర్షాకాలఇతి యావత్.
ని. 'కాలాదిప్టౌఽప్యనేహపీ' త్యమరః. సకలేష్వర్జునేషు కకుభవృక్షేషు పార్థేషుచ నికా
సిషు ప్రకాశవత్సు సత్సు మదిలేషు సత్స్విలిచ - ధృతస్తాదృశః అర్జున ఇత్యాకారః
శబ్దస్సంజ్ఞాపనం యేన తథోక్తః. ఏకః అర్జునఏవ అద్రిసీమ్ని రైవతకశైలప్రదేశే-
విశేషాద్యుశం విశుశోష శుష్కైర్భూదిత్యిత్-తదేతత్ చిత్రం-సుభద్రాచింతయా
కృశోర్భూదిత్యర్థః. ని. 'అర్జునఃకకుభేపార్థ' ఇతివిశ్వః. ఆశ్ర అర్జునశ్వేఽపి వార్షికావ

౬౩.ప. వియత్యశేషాసు విదిక్షు దిక్షు వియోగశిల్పింద్రవినిర్నితాయాః,
తస్యామృగాత్మ్యశ్చతటిత్తతేస్స ధనంజయస్సంవివిదే నభేదమ్. ౬౪.
ప. మాన్తభేజ్వలితివాసవసూనుర్తానసే పరిణయేయదుపుత్ర్యాః, లాజ
వామివకర్తుముపేంద్రం తత్సగర్భ్యమథచిత్తమనైషీత్. ౬౫. ప. అణు
మాత్రమిదం సహేత వోధుం నహివిశ్వంభరమద్య మామితివ, మనసో
౬ధ్యవరుహ్యతస్యదృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్పుమాన్పురాణః. ౬౬.

సరే వికాసాభావ ఇతివిరోధస్య - పార్థలేవన ప్ర మోదాభావఇతి శ్లేషేణ ఆభాసీకర
ణాద్విరోధాభావః. ఉత వార్షికావసరరూపకారణత్వేఽపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవ
సాయమూలాతిశయోక్త్యా అర్జునే వికాసరూపకార్యామత్పత్తిరూపా విశేషోక్తిరిత్యు
భయత్ర సాధకసామ్యత్ శ్లేషానుప్రాణితయోస్తయోస్సందేహసంకరః. ౬౩. వియ
తీతి. వియత్యాకాశే - ఆశేషాసు సకలాసు దిక్షు విదిక్షు దిక్సంధిషు - వియోగేన సుభ
ద్రావిరహేణైవ శిల్పింద్రేణ చిత్రకారకశ్లేషేన వినిర్నితాయాః ఆభితాతాయాః.
తస్యాః మృగాత్మ్యస్సుభద్రాయాః తటితాం తలేస్సమాహస్యచ భేదం విశేషం ధనం
జయః అర్జునః న సంవిదిదే న జ్ఞాతవాత్ - విదేశకర్తరిలిత్ - ఆత్ర తటితాం సుభ
ద్రాయాః వ్యక్తితో భేదే ప్రతీయమానేఽఽ-ఇమాస్తటితః ఇయం సుభద్రేతి విశేష
జ్ఞానాభావస్య గుణసామ్యప్రయుక్తత్వాత్సామాన్యాలంకారః. శ్లో. 'సామాన్యం గుణ
సామ్యేన విశేషానోపలక్షిత' ఇతిలిక్షణాత్ - ఉపజాతిః. ౬౪. మాన్త ఇతి. అథ పర్వా
కాలప్రాదుర్భావనంతరం వాసవసూనురర్జునః. యదుపుత్ర్యాః సుభద్రాయాస్సంబంధిని
మానసే సంకల్పవిషయే పరిణయే వివాహసమయఇత్యర్థః. జ్వలితి మాన్తభే మన్తవి
కారాత్తే ౬౫ లాజవాపం లాజహోమం వైవాహికం కర్తుమివేత్సుప్రేక్షా - తస్యా
స్సుభద్రాయాః సగర్భ్యం సోదర్యం ఉపేంద్రం శ్రీకృష్ణం చిత్తం మానసంప్రతి అనై
షీత్ ప్రాపయామాస - తత్రైవోక్తవివాహదితిభావః. దుహదిత్వేన ద్వికర్తృకాన్వయతేః
కర్తరిలుక్ష - లాజహోమస్య పథాసోదరకర్తృకత్వం ప్రసిద్ధం - చింతితార్థానుకూ
ల్యాయ హరిం సస్తారేతి పరమార్థః. త్వగతా. ౬౫. అణ్వీతి. పురాణః పుమాన్
శ్రీకృష్ణః. అణుమాత్రం అతిసుక్ష్మమిదమర్జునస్య మనః విశ్వంభరం బ్రహ్మాండధారిణం -
అతిదుర్భరమితియావత్. మాం వోధుం అద్య న సహేత నక్షమేత - హిరవధారణే -
ఇతీవ ఇత్యాలాఽఽఽవేత్సుప్రేక్షా - తస్య అర్జునస్య మనః హృదయాత్ అధ్యవరు
హ్యదృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్ ఆవిర్భూత - భక్తకరరాధిసస్య హరేర్నైతదాశ్చర్య
మితిభావః. ఔపచ్ఛండిసికం వృత్తం. ౬౬. స్వీతి. తత్ర రైవతకాద్రాతస్మిన్ శ్రీకృష్ణ

ప. స్వస్వచేష్టాకథానద్యా ద్వితీయర్తుగుణజ్ఞయా, నబభూవే తయో
స్తత్ర నయనానందినోర్మిథః. ౬౭. ప. విజయో మధురస్మితస్యభావం విదు
షస్తస్యమతేన భిక్షువేషః, కుసుమాస్తభయాదివాతిగూఢః కుహరే
రైవతకస్యతిష్ఠతిస్త. ౬౮. ప. కథంసుభద్రాకమనీయతాయాః కల్పేత
నుత్యైకవిరున్నతోఽపి, చతుర్థమప్యాశ్రమమస్యయేన తాం సాధనీభూ
య దిగృక్షతేస్త. ౬౯. ప. తదాత్వవవాద్రితటాత్పత్తిశ్చియః పరిష్ట

ప్రాదుర్భావనమయే వా - మిథః నయనానందినోః పరస్పరేమహాకజనితానందవతోః
తయోః కృష్ణార్జునయోః స్వస్వస్వస్య అన్యోన్యస్య చేష్టాకథయా వృత్తాంతకథనేనైవ
నద్యా - ద్వితీయస్య ఋతోః, గ్రీష్మస్య గుణం శోషణం జానాతీతిజ్ఞయా న బభూవే
నభూతం - భవతేర్భావే లిట్ - వర్షాసు సరిదివ తత్కథా వపుభిష్యత్కథః. చిరాత్సం
గమే సుహృదోన్మల్లాపోఽమృతాయత ఇతిభావః, రూపకాలంకారః. ౬౭. విజయఇతి.
విజయార్జునః భావం స్వాభిప్రాయం సుభద్రావిషయకం విదుషో జానతః. అతవివ మధు
రం సాకూతం స్థితం యస్య తస్య శ్రీకృష్ణస్య మతేన అనుమత్యా - భిక్షోఃసన్యాసిన
ఇవ వేషో యస్య తథోక్తస్సక్ - కుసుమాస్తాస్తన్నభాత్ భయాదివ రైవతకస్యాద్రేః
కుహరే గుహయామతిగూఢః పరైరలక్ష్మితస్సక్ తిష్ఠతిస్త - ఉల్పేక్షా - ఔషచ్ఛంద
సికం. ౬౮. కథమితి. ఉన్నతశ్చ సురోఽసి కవిః సుభద్రాయాః కమనీయతా సౌందర్యం
తస్యాః నుత్యై స్తులిం కర్తుమితి - క్రియాధేత్యాదివాచతుర్థీ. సి. 'స్తవస్తోత్రంస్తుతి
ర్నుతి' రిత్యమరః. కథం కల్పత శక్తో భవేత్ న భవేదేవేత్యర్థః. యేన కారణేన చతుర్థ
మాశ్రమం యత్యాశ్రమోఽసి - అస్మాద్భువనస్య సాధనీభూయ సుభద్రావాప్తికారణం
భూత్వా - తాం సుభద్రాం దిదృక్షతేస్త ద్రష్టుమైచ్ఛత్ - కిముతాన్యే ఆశ్రమాః
తత్రాపి సచేతనాశ్చేత్యర్థః. ఆశ్రమోఽస్త్రీత్యనుశాసనాదాశ్రమశబ్దస్య క్లిబతయా
నిర్దేశః. అశ్ర అంగనాసంగప్రసంగమాత్రాసహస్యాచేతనస్యాపి యత్యాశ్రమస్య
సుభద్రాదిదృక్షాయాం అన్యేషాం తత్రాపి సచేతనానాం తద్దిదృక్షాయాః కైములికన్యా
యసిద్ధేః ఆర్థాపత్త్యలంకారాత్కవచాక్యాధేన 'కవీనాం సుభద్రాసౌందర్యవర్ణన సామ
ర్థ్యనిషేధ సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమితి ద్వయోరంగంగిభావేన
సంకరః. లేనచ తత్సౌందర్యస్య లోకాలికాయిత్యప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఉప
జాతిః. ౬౯. తదాత్వఇతి. శ్రియః లక్ష్యోః రుక్మిణీరూపిణ్యాః పతిః శ్రీకృష్ణః ప్రకృతే
శుభస్య సుభద్రావివాహరూపస్య ఆగమే ప్రాప్తా విషయే - పరిష్టవం చంచలం భవేద్వా
న భవేద్వా ఇతి సవికల్పమనసమితి యావత్. సి. 'చంచలంచలంచైవ పారిష్టవపరిష్టవే'

వంతం ప్రకృతేశుభాగమే, యదాశయేతేశయవతద్భవే దితిబ్రువన్ద్వా
రవతీం పునర్యయా. 20. గ. తదనంతర మహస్కర మదతస్కర మహా
మహాస్కరీ రైవతకం గిరిమువస్కురుతే తస్య నమస్కరణ మస్తాకం
శ్రేయస్కరణ మితి పురోధోజనబోధనాత్పుతూహలినానగరమా
నీయమానం బహిరపి జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ కాషాయవాస
సాఽవగుంతిత వపుషం సవ్యసాచిశబ్దమత్సరేణ స్తరవీరేణ ప్రవాసరంధ్ర
మన్విష్య పన్నగపాంశ్యయదుకుమారికాణాం కృతే పృథక్పృథగీరి
తాం త్రిశరకాండీమిన త్రిదండీం బిభ్రాణం నిజుల్లవకోమలిమనిర్జ
యశోకేనేవ పరిశుష్కేణ పటీరదాసుణాపాదుకీభూయ పరిచర్యమా

ఇత్యమరః. తమద్దనంప్రతి హే అద్దన తే తవ ఆశయే ఆభిప్రాయే యత్కాంక్షితం
వర్తతే - తత్ శయే హస్తవివ భవేదిత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువన్ కన్యస్య -
తదాత్వనివ తదాసీమేవ అద్రితటాత్మనః ద్వాదవతీం ద్వాదశకాం ప్రతి యయా గచ్ఛ
తిస్త - తదాత్వఇత్యనేన హరేర్భక్తవాంఛితానుకూలనత్వరాపారవశ్యం ధ్యన్యతే. ని.
'ఛండోఽభిప్రాయ ఆశయః' - 'పంచశాఖ్యయః పాణిరీత్యుభయత్రాప్యమరః. 20.
తదనంతరమితి. తదనంతరం శ్రీకృష్ణస్య ద్వాదశకా ప్రాప్త్యనంతరం అహస్కరస్య సూర్య
స్య యో మదస్తేజస్విత్యాహంకారః తస్య తస్కరం లంపకం తత్సదృశం మహస్తేజః
యస్యతథోక్తః మహా మస్కరీ సన్యాసీ రైవతకం గిరిమువస్కురుతే అలంకరోతి -
తత్రాస్తఇతి యావత్ - మస్కరో వేణుదండోఽస్యాస్తీతి మస్కరీ. ని. 'వేణుమస్కర
లేజనా' ఇత్యమరః. తస్య సన్న్యాసినః నమస్కరణం నమస్కారః ఆస్తాకం శ్రేయః
కారణం సాధకతమం - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ పురోధోజనస్య పురోహితజనస్య బోధ
నాత్ కుతూహలమస్యాస్తీతి కుతూహలినా హలినా బలరామేణ నగరంప్రతి ఆనీయ
మానం ప్రాపయమాణం - బహిరపి కిముత మనసీతిభావః. జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ
స్థితేనేత్యుత్పేక్షా - కాషాయవాససా అవగుంతితం ఆచ్ఛాదితం వపుర్యస్యతథోక్తం -
సవ్యేన హస్తేనాపిసాచీ బాణప్రయోక్తేత్యర్థకే శబ్దే సంజ్ఞారూపేమత్సరేణ ద్వేషవతా
స్తరవీరేణ మన్దగవీరేణ ప్రవాసమేన రంధ్రం ప్రహర్తు మవకాశం అనీవీక్ష్య విచా
ర్య-పన్నగకుమారికా ఉలుపికా పాండ్యకుమారికా చిత్రాంగదా, యదుకుమారికా కుభ
ద్రా, తాసాంకృతే తదర్థమిత్యర్థః. పృథక్పృథీకమీరితాం ప్రయుక్తాం త్రయాణాం
శరాకాండాః దండాశ్చవ లేషాం సమాహరం త్రిశరకాండీమిన స్థితాం త్రిదండీం
వైణవీం-పూర్వవత్సమానః. ద్విగోశ్చేతిజీవ్-బిభ్రాణం దధతం-నిజపల్లవస్య కోమలి

ణపాదయుగళం తం కుహనాభిక్షుం సంభ్రమేణ వందమానేషు యదు
బృందేషు ముకుందోఽపి సవినయ ముపాగతశ్చేతః పూరణావశిష్టైస్స
సోదరీప్రేమరసైరివ తీర్థజలైః పిచండిలం కమండలుం తదీయాపాణేరా
దాయ భగవన్నితభిత ఏహితి రాజభవన ముపసీయ కన్యాంతఃపురే
నివేశయామాస. ౭౧. ప. మార్గే శరత్రయమముష్య కృతే విముచ్య
శేషం ద్వయం పునరివోజ్ఞితుమాత్తలోభః, శుశ్రూషితుం తదను
సోదరచోదితాయాస్తన్వాస్తస్మిరో నయనమేవ శరం వ్యతానీత్.
౭౨. ప. వపుషామధురేణ సుభ్రువా ధనుషాచిత్తభవశ్చతర్జితః, తప

ముఃమార్దవస్య నిర్జయేన యశ్శోక ప్రస్థాదివేత్యుత్ప్రేక్షా-శుష్కేణ నిర్దీపేణ పటిరదా
రుణా చందనకాశ్మేన పాదుకీభూయ పాదుకేభూత్వా పరిచర్యమాణం శుశ్రూషమాణం
పాదయోద్యుగళం యస్యతథోక్తం తం కుహనాభిక్షుం మాయాసన్నాగ్నినం అర్జునం-
యదుబృందేషు సంభ్రమేణ వందమానేషు నమస్కుర్వత్సుసత్సు-ముకుందస్మృకృష్టోఽపి
సవినయం యథాతథా ఉపాగతస్త్వ-చేతసి పూరణాదవశిష్టైః స్వసోదర్యాం సుభ
ద్రాయాం ప్రేమరసైరివ స్థితైః తీర్థజలైః పిచండిలం పరిపూర్ణం కమండలుం తదీయాద
ర్జునసంబంధినః పాణేరాదాయ స్వయంగృహీత్వా హేభగవత్ ఇతభిత ఏహితి వదన్ని
తిశేషః. రాజభవనముపసీయ ప్రావయ్య కన్యకాంతఃపురే నివేశయామాస ఉపమా
యాఉత్ప్రేక్షాచతుష్టయస్యచ సజాతీయవిజాతీయయోస్సంసృప్తిః. ౭౧. మార్గఇతి.
తదను కన్యాంతఃపురప్రవేశానంతరం స్తరో మన్మథః మార్గే తీర్థయాత్రామార్గే అము
ష్యకృతే అర్జునార్థం శరత్రయం - బాణపంచక మస్యఇతిశేషః. విముచ్య ప్రయోజ్య-
ఉలూపికా చిత్రాంగదా సుభద్రా స్వసురాగజననాయేతిభావః. శేషం ద్వయం బాణ
యుగం పునరుజ్ఞితుం ప్రయోక్షుం ఆత్మః లోభః యేనతథోక్త ఇవేత్యుత్ప్రేక్షా -
శుశ్రూషితుం అర్జునయతేః పరిచర్యాం కర్తుం సోదరాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం చోది
తాయాః ప్రేరితామాస్తస్యాస్సుభద్రాయాః నయనం చక్షురేవ శరంవ్యతానీత్ -
బాణంచకార - తత్కృతాత్మై రితుంచాపరూక్షా క్షణేక్షణే సంధుశ్చితాభూదిత్యర్థః.
ఉత్ప్రేక్షారూపకయోరంగాంగిభావేన సంకరః. వసంతలిలకావృత్తం. ౭౨. వపుషేతి.
సమస్కరీ కపటసన్నాగ్నీ మధురేణ శోమలేన మధుమతాచ సుభ్రువస్సుభద్రాయాః
వపుషా శరీరేణ - చిత్తభువో మన్తగ్రస్య ధనుషా పాష్పేణ చ తర్జితస్సంతాపిత స్సన్ని
త్యర్థః. తపనేవేత్యుత్ప్రేక్షా - కపటసన్నాగ్నినః వస్తుత ప్రపః ప్రసక్త్యభావాదిత్యర్థః.
తనోశ్వరీరస్య తవిమానం కార్యంజగృహే గృహీతవాత్-కృశోఽభూదిత్యర్థః. ఏలేన

సేవ దినేదినే తతో స్తనిమానం జగృహే సమస్కరి. 23. ప. ప్రతిని
శ్వసితే దీర్ఘేపాణినా నాసికాం స్పృశన్, భావయామాస పార్థోఽయం
ప్రాణాయామసమాచనమ్. 24. ప. ప్రణవోచ్చరణే పురః ప్రసర్ప
త్ప్రబభాసే యతినస్తదాధరోష్ఠం, ముహురగ్రగతావసీంద్రపుత్రీ ము
ఖమాస్వాదయితుం కిలోజ్జహానః. 25. ప. కన్యాకరేమృద్నతి పాద
పద్మం పుష్యంతి గాత్రే పులకాంకురాణి, హరేహరేమాధవమాధవేతి

చంచమి కృతతానామ మన్తభావస్థోక్తా - తతో ఘనావిర్భవనాదిత్యత్ర మనస్సంగః.
వియత్యశేషాస్విత్యత్ర దృక్సంగః. మాన్తశే ఇల్లలతీత్యత్ర సంకల్పః. విజయోమధురస్మి
తస్యేత్యత్ర ప్రీత్యాగశ్చ ద్రష్టవ్యః. వైతాళీయం. 23. ప్రతీతి. ఆయం పార్థః
అద్భుతః దీర్ఘే ప్రతినిశ్వసితే నిశ్వాసే పాణినా నాసికాం స్పృశన్ - ప్రాణాయా
మస్య వాయుధారణాత్తకస్య తపసః సమాచనం సమాప్తిబద్ధి మిత్యర్థః. భావయామాస
జనయామాస - చశ్యతోజనస్యేతిశేషః. అన్యథా తైః, స్వవికారస్య తర్క్యత్వాపత్తే
రితిభావః. అత్ర నాసికాస్పర్శసక్రియయా ప్రాణాయామసమాప్తిరన్యూకృతేతి
భ్రాంత్యుత్పాదనేన మదనసంతాపజనితశ్వసితరూపమర్తప్రకాశనాయ పరపంచ
నస్య కృతత్వాద్యుక్తిరలంకారః. 'యుక్తిః పరాతిసంధానం క్రియయా మర్తగుప్త
యే'తిలక్షణం - శ్లోకః. 24. ప్రణవేతి. తదా కపటయతిత్వసమయే ప్రణవస్య ఓంకా
రస్య ఉచ్చరణే పతనే-పురః పురస్తాత్ ప్రసర్పత్ ప్రసర్త్ యతినః కపటసన్న్యా
సిసః అధరోష్ఠః. అగ్రగతాయాః ఆవసీంద్రపుత్ర్యాః సుభద్రాయాః ముఖం - అధర
మిత్యర్థః. ఆస్వాదయితుం ముహుః ఉజ్జహానః ఉత్థాయ గచ్ఛత్. కిలేతి సంభావనా
యాం - ఉత్సూర్యా జహాతేస్తాచ్ఛిత్యేకానచి - క్లావితి ద్విత్వే - భృక్షామితీత్యభ్యాస
స్యేత్వం - ప్రబభాసే - అత్ర అద్భుతాధరస్య ప్రణవోచ్చరణక్రియానిమిత్తేన సుభ
ద్రాధరోష్ఠేశ్యకతత్ప్రమీపగంతృత్వోత్పేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తాన్వరూపాత్పేక్షా.
ఔపచ్ఛందసికం. 25. కన్యేతి. స పార్థః కన్యాయాః సుభద్రాయాః కరే పాద
పద్మం మృద్నతి ప్రత్యాయతి సతి-గాత్రే స్వశరీరే పుష్యంతి వర్ధమానాని పులకాంకు
రాణి-హే హరే హే హరే-హే మాధవ హే మాధవ - ఇత్యుక్తప్రకారాయాః
హరిస్తృతేః విష్ణుకీర్తనం కృత్యేతిల్పబోధేపంచమి - అన్యగ్రయాంచకార పంచయా
మానేత్యర్థః. అత్ర అంకురశబ్దస్య క్లిబత్వేన ప్రయోగశ్చింత్యః అతః 'పుష్యత్సు
గాత్రే పులకాంకురేష్య'తి పాతో రమణీయః. తత్ర చ తానన్యధనూంచకారేతి యో
జ్యం. గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగ ఇతి సన్న్యాసపదత్వాఖ్య దోషఇత్యపిద్రష్టవ్యం.
అత్ర హరికీర్తనక్రియయా తత్సర్వరణానందాదిమే పులకాంకురాఇతి సుభద్రాయాః

హరిస్త్వతేరన్యథయాంచకార. ౭౬. గ. ఏకదానిర్వర్త్యప్రత్యవసా
నకృత్యం ప్రతిక్షణమిత్తుచాత్సురప్రసంతక్షణేన సమంతాత్పత్తితైస్సత్వ
గుణశక్తైరివ స్వేదబిందుభిర్వాక్యకీర్ణంచామూరపీం త్వచమధ్యాస్య
విశ్రామ్యంతం తం కుహనాసన్నాస్యసినం ధవిత్రేణివిజయంతీ సుభద్రాతైస్తై
రింగితైర్యతిత్యేసంశయ్యతస్య తత్వజిజ్ఞాసయా సవినయమనురహసి
వ్యజిజ్ఞాపత్. ౭౭. ప. తపస్విన్నద్యమేప్రీతిస్తవాభ్యాగమసంభవా,
కన్యామానావకీర్ణిత్యేకల్పశాఖాశిఖాయతే. ౭౮. ఇదాసీమమీ. ప.
యదవః ఖలుపుణ్యరాశయో యతినామింద్ర తవాంఘ్రిసేవనాత్,

భ్రాంతిమత్పాద్య తత్పాణిస్సర్వకృతరాజసవికారే సత్వపిసాత్వికవికారరూపమర్హాప్ర
కాశనాయ తద్వంచనస్య కృతత్వాద్యుక్తిరలంకారః. ఉపజాతిః. ౭౬. ఏకదేతి. ఏక
దా కస్తింశ్చిద్దీప్తే ప్రత్యవసానకృత్యం భోజనాదికృత్యం నిర్వర్త్య సమాప్య - 'ప్రత్యవ
సానం భోజనమభ్యవహరత్స్వ భగిశ్చే' తిహలాయుధః. క్షణేక్షణేప్రతిక్షణం ఇత్తుచా
వస్య మన్తగస్య తురప్తైః బాణవిశేషైః సంతక్షణేన చ్ఛేదనేన - సమంతాత్పత్తితైః
సత్వగుణస్య శక్తైః ఖండైరివస్థితైః. సత్వగుణస్య పరిశుద్ధత్వాచ్చుభ్రత్యేన వ్యవహారః.
స్వేదబిందుభిర్వాక్యకీర్ణం వ్యాప్తం - చమూరోర్లరిణస్తేమాంచామూరపీం త్వచం
అజినమధ్యాస్య - శ్రుత్రోపవిశ్లేశ్యర్థః. విశ్రామ్యంతం శ్రమమపనుదంతం తం కుహనా
సన్నాస్యసినం మాయాయతి - ధవిత్రేణ మృగాజినవ్యజినేన విజయంతీ మృదువవనం
చాలయంతీ. ని. 'ధవిత్రంవ్యజనం తద్యద్రచితం మృగచర్తణే'త్యమరః. తైస్తైరింగితైః.
పురకాద్యాకారివిశేషైః యతిత్యే సంశయ్య ఆయం యతి ర్వాసవేతి సందిహ్య-తస్య
కపటసన్నాస్యసినః తత్వస్య యాథార్థ్యస్య జ్ఞాతుమిచ్చయా జిజ్ఞాసయా - అనురహసి
ఏకాంతే సవినయంయథాతథా వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ వ్యభిజ్ఞిపత్ విజ్ఞాపయామాన -
విపూర్వాత్ జ్ఞప్తైః కర్తరిలుక్ - గీత్యాదినాచశి సన్మధ్యావాదభ్యాసస్య - సస్య
తఇతిత్వం. ౭౭. తపస్విన్నతి. హేతపస్విక్ - తపఆభ్యాగమాత్ సంభవతీతి సంభ
వామే మమ ప్రీతిః సంతోషః కన్యాయా యస్తానం వ్రతం కన్యకాజనోచితాస్య
సల్లాపానర్హత్వం తస్య ఆవకీర్ణిత్యే భంగే విషయే. ని. 'ఆవకీర్ణితవ్రత' ఇత్యమరః.
కల్పస్య సురతరోశ్శాఖాయాశ్శిఖామివాచరతీతి కల్పశాఖా శిఖాయతే - బహుసల్లా
పేచ్ఛాం జనయతీత్యర్థః. ఉపమానాత్కర్తుః కృష్ణులొపశ్చేతి కృష్ణంతాత్కర్తరిలత్.
౭౮. యదవఇతి. యత ఇంద్రియసంయమ ఏహమస్తీతి యతినః. ని. 'యస్మిన్దేంద్రి
యగ్రామాయశ్శయో యతినశ్చతే' ఇత్యమరః. హేయతినామింద్ర యదవః యాదవః

శిరసై కమవాప్యయద్రజో మనసాన్యత్పరివర్జ్యతేచ యైః. ౭౯. ప.
భగవన్నఖిలం విబుధ్యసే పరమార్థం. వదభావి మేశుభమ్, ప్రయ
తాయతయో భవద్విధాః ప్రణిధానేన హి దివ్యచతుషః. ౮౦. ప.
అవకర్ణ్యతదేష మిలితః క్షణమక్ష్యోః ప్రతివాచ మాదదే, బహునాశీ
మయిస్వకైర్గుణైర్విజయం ప్రాప్స్యసి యోషితాం కులే. ౮౧. ప. పాదాం
గుప్తసఖంయస్తే సాలే కుర్యద్విశేషకమ్, సనరోఽస్మిన్తరేణార్త స్పద్య

పుణ్యరాశయః ఖిల శరీరధారిణః పుణ్యసమూహావీవ - యద్యస్తాత్ ధైర్యదుభిః తవ
అంఘ్రినేవనాత్ - పాదప్రణామాత్ - శిరసా ఏకం రజః రేణుం భవత్పదలగ్నమ
వాప్య-మనసా - చస్తర్థః. ఆన్యత్ రజః రజోగుణః తజ్జన్యకామాదివికార ఇతియా
వత్. పరివర్జ్యతే త్యజ్యతే-వర్జ్యతేః కర్తృణిలత్. ని. 'రజస్సన్యాదార్తవేరేణాపరాగుణ
భేదయో'రితివిశ్వః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ఆత్మ శిరసై కమవాప్య
యద్రజఇత్యేవ తృతీయఃపాదః. పాతాంతరేణాన్యదిత్యస్య ఏకమిత్యనేన సాకాం
క్షత్వాత్సాకాంక్షత్వదోషాపత్తేః ఉక్తస్వారన్యాయోగాచ్చేతి - వైతాళీయం. ౭౯.
భగవన్నితి. హేభగవత్ యతీంద్ర ఆఖిలం కాలప్రయవస్తుజాతం విబుధ్యసే జ్ఞా
యసే - త్వయేతిశేషః. అతః మే మమ భావి భవేష్యత్ శుభం పరమార్థం యథార్థం
యథాతథా వద - పరం భృశం ఆర్థం ఆర్థశక్త్యా గమ్యమానం వదేతిచ - నను సర్వ
జ్ఞత్వం చేద్వక్తవ్యం తదేవకుత ఇత్యతః-ప్రయతాఇతి. హి యస్తాత్ ప్రయతాః
జితేంద్రియాః భవతోవిధారీతిశ్యేషాంతే యతయః. ప్రణిధానేన యోగేన దివ్యం
సర్వదర్శిచక్షుః యేహం తథోక్తాభవంతీతి యోజ్యం - ఆత్మ యోగవైభవసంపన్న
దివ్యచక్షుష్టత్తారూపవాక్యార్థేన సర్వావబోధనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్య
లింగం. ౮౦. అవకర్ణ్యేతి. ఏషః అర్జునయతిః తత్ సుభద్రావాక్య మవకర్ణ్య శ్రుత్వా-
క్షణమక్ష్యోర్మీలితః మిలితాక్షస్య - కృత్రిమయోగప్రకాశనాయేతిభావః. ప్రతి
వాచం ప్రత్యుత్తర మాదదే స్వీకృతవాక్ - ఆయి సుభద్రే బహునోక్తేనకిం-యోషి
తాంకులే స్వకైర్నిజైః గుణైః సౌందర్య సౌఖ్యేదిభిః విజయం సరోష్కర్షం అర్జునం
చప్రాప్స్యసి. ని. 'విజయస్తుజయే పార్థ' ఇతివిశ్వః. ౮౧. పాదేతి. యః సరః తే తవ
పాదాంగుప్తసఖం సాలే స్వస్థులలాటే విశేషకం. లిలకం కుర్యాత్ - ప్రణయకలహాది
కృతమానాపనోదనాయ పాదయోః ప్రణమేదిత్యర్థః. సోఽపి సరః అర్జునశ్చ స్తరేణా
ర్తస్య సద్యః ఇదానీమేవ దృశోః భవన్నేత్రయోః ఆమిషం భోగ్యవస్తు - దృశ్యత
ఇతి యావత్ - స్యాత్ భవేత్. ని. 'ఆమిషం భోగ్యవస్తు'రితివిశ్వః. య ఇదానీం

స్వాదామిషందృశోః. ౮౨. గ. ఇతిసాతస్యవక్రిమస్పృశావచసా శ్రవ
సాచవిశ్రుతపూర్వైస్తైస్తైర్లక్షణైస్సోఽయం సంక్రందనందన ఇతినిశ్చ
యమణిం హృదయపేటికాపుటే నిధాయ భగవన్భవదభిహితయోర్విజ
యనరశబ్దయోః క్రమేణ ధర్మిపరతాచవిశేషనామపరతాచ తవకృతయా
భవితేతితస్మై ప్రీతరశనయనంవదనమవనమయంతీతస్థా. ౮౩. ప. యమేవ
ముద్దిశ్యతేనోక్తిభంగీ సపషదాసోఽస్యనుకంపనీయః, ఇతిప్రకాశ్యక్షణ
పాదాంగువనఖం లే ఫాలే విశేషకం కుర్యాత్ - స త్వయా ప్రణమ్యమానః నరోఽ
హం-అపిరేవకారార్థః. ఇత్యపి యోజ్యం - నరోఽర్హసేమనుష్యేఽపీత్యజయః. యత్తు
మన్వధబాణ విధస్యక్ మాంసభూతవివ భవేదితి భావార్థమాహ - నృసింహః. తదామి
షపదస్య జగుహ్సాదాయకత్వేనాశ్చీలత్వరూపదోషావర్తే. తస్యైవహృద్యం. ౮౨.
ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్రిమాణం ఆధాంతరగర్భతయా కాటిల్యం స్పృశతీతి
లేన - తస్య కపటసన్న్యాసిని వచసా వాక్యేనచ శ్రవసా శ్రోత్రేణ విశేషేణ పూర్వం
శ్రుతైః విశ్రుతపూర్వైః అగంతకజనైః రితిశేషః తస్మైర్లక్షణైః స్వచిహ్నైః ప్రమా
ణరూపమస్మిలాదిభిశ్చ హేతుద్వయేన. సా సుభద్రా-అయం పురోవర్తి కపటయతిః నః
ప్రసిద్ధః సంక్రందనందనః ఇంద్రపుత్రోఽర్జునః. ఇత్యుక్తప్రకారం నిశ్చయవివ మణిః
తం హృదయమేవ పేటికా తస్యాఃపుటే అంతరే నిధాయ బహిరప్రకటయ్యేత్కర్థః.
హేభగవత్ భవతా అభిహితయౌక్తయో విజయనరశబ్దయోః శ్లోకద్వయముడి
తయోః క్రమేణ ధర్మిపరతా విశేషనామ పరతాచ విజయశబ్దస్య విజయోధర్మస్సోఽ
స్యాస్తీతి ధర్మి అర్జునః విజయః. ఆర్య ఆదిత్వాదజంతః. తత్పరతాతాత్పర్యం - నర
శబ్దస్య సంజ్ఞా త్వంచేత్కర్థః. వః యుష్మాకమితి పూజాయాం బహువచనం-కృపయా కరు
ణయా భవితాభవిష్యతి-భవతేరుత్ - ఏవం వః ధర్మిపరతాయుష్మదభిన్నధర్మిపరత్వం
రాహోశ్చిర ఇత్యాదివచభేదేషష్ఠీ - వః యుష్మాకం విశేషనామతాచ అర్థస్తు పూర్వ
వదిత్యపిబోధ్యం - ఇతిఉక్తప్రకారేణ తస్మై కపటసన్న్యాసినే - ఉక్తేర్విశేషః
వదనం ప్రీడేన తరళతరే ఆత్యంతచంచలే నయనే యస్మింస్తద్భృథాతథా అవనమయంతీ
సతీ తస్మా ఆలిప్తా - అత్ర హేతుద్వయేనార్జునత్వానుమానాదనుమానాలంకారి
తదుజ్జీవితత్వాయం నిశ్చయమణిం హృదయపేటికాపుటఇతి సావయవరూపకాలంకార
ఇతి ద్వయోరంగాంగీ భావేన సంకరః. ౮౩, యమితి. హే సుందరి యం దాసం నేవ
కమరునముద్దిశ్య - ఏవముక్త ప్రకారా తవ ఉక్తీనాం వచనానాం భంగీ రీతిః భవతి
స దాసోఽర్జునః ఏషః అహమస్మి - అనుకంపనీయః త్వయా దయనీయః ఇత్యుక్తప్ర

మద్భునత్వం చుచుంబ తాం చోరయతిః కపోలే. ౮౪. ప. స్వేదాంబుపూ
రభరితే సుదృశ స్తదాస్యాః తేత్రే స్వకింశుక శిలీముఖనీరకృష్టే, పుష్పా
స్త్రకర్షకవరఃపులకచ్చలేన శృంగారబీజనికం నిబిడానవాప్సీత్. ౮౫. ప.
తస్యా మేవవహూమిమాంసరజసౌ సద్యోఽనుకూలాం రహః పాణౌకృ
త్యవిలోకితోత్సవభరో ద్వాభ్యాంహరిభ్యామపి, పౌరేమాభయథాజ
నేష్వబలతాం ప్రాప్తేషు పార్థస్థయా జాగ్ర త్సారథ విద్యయాసహరథా
రూఢః పురాన్నిర్యయా. ౮౬. ప. ఆకర్ణ్యేదంజృంభితానాంయదూనాం

కారేణ అద్భునత్వం త్విణం ప్రకాశ్య - చోరయతిః తస్మరమస్మరీ తాం సుభద్రాం
కపోలే చుచుంబ - బలదేవాదిభయాత్ త్విణమిత్కుక్తం - వంశస్థమ్. ౮౪. స్వేదేతి.
తదా చుంబనమయే పుష్పాస్త్రః మన్దగవివ కర్షకవరః హరిక శ్రేష్ఠః. స్వేదాంబునః
పూరేణ ప్రవాహేణ భరితే పూర్ణే స్వస్యకింశుకశిలీముఖేన పలాశబాణేనైవ సీరేణ
హలేన కృష్టేత్రే-కింశుకగ్రహణం నీరత్నారోపణయోగి వక్రముఖతాలాభాయేతి
బోధ్యం - ఆస్యాస్సుచృశస్సుభద్రాయః తేత్రే శరీరవివ కేదారఇతిష్టరూపకం. ని.
'తేత్రంకళిత్రే కేదారేగాత్రేచేతివిశ్వః. పులకానాం ఛలేన వ్యాజేన నిబిడాన్
శృంగారస్య రసస్య బీజనికరానవాప్సీత్ ఉప్తవాన్ - వపేః కర్తరిజిసిచివృద్ధిః.
సమస్తవస్తువృత్తి సావయవరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం. ౮౫ తస్యామితి. తస్యా
మద్భునత్వప్రకాశక వాసరసంబంధిన్యాం రజసౌ రాత్ర్యా మేవానుకూలామిమాం వహూం
సుభద్రాం సద్యః ద్రుతం రహః పాణౌకృత్య పరిణయ్య - ద్వాభ్యామపి హరిభ్యాం
ఇంద్రోపేంద్రాభ్యాం విలోకితః దృష్టః ఉత్సవభరః వివాహోత్సవాతిశయః యస్య
తథోక్తః స పార్థః. పౌరేషు జనేషు ద్వారకావాసిషు - ఉభయథా ద్వివిధామబల
తాం న విద్యతే బలరామః బలం శౌర్యం లేమాం భావం ప్రాప్తేషు సత్సు. ని. 'బల
స్సంకర్షణేరతోభేదే శౌర్యేతునద్వయో' రితివిశ్వః. బలదేవస్య యదుభిస్సహ శంభు
పూజనాయ సాముద్రం ద్వీపాంతరం ప్రతిగతత్వాదితిభావః. జాగ్రతీ ప్రకాశ
మానా సారథివిద్యా రథచర్యానైపుణ్యం యస్యాస్తయా సుభద్రయాసహ - రథా
రూఢస్య - పురాత్ ద్వారకానగరాత్ నిర్యయా నిర్గతవాన్ - ప్రసన్నే
భగవతి శ్రీకృష్ణే కిందుష్కరమితిభావః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౮౬. ఆకర్ణ్యేతి. ఇదం
సుభద్రాహరణమాకర్ణ్య శ్రుత్వా - పార్థోద్దేశాత్ పార్థమద్దేశంకృత్వాల్పబ్ధోపేషం
చమి. జృంభితానాం యుద్ధాయ సన్నద్ధానాం యదూనాం యాదవానాం శ్రోధనస్య
భావః శ్రోధనత్వం కోపః తస్మైవ జాతేః మాలతీమగుమస్య. ని. 'జాతిశ్చుదో ధర్మ

పార్థోద్దేశాత్క్రొధనత్వస్యజాతేః, మ్లానిందాతుం మాధవోమాధవో
 ఽధూద్యత్రాయతా కౌరవీసాసమృద్ధిః. ౮౭. ప. రణోత్సాహేశాంతే
 యదుజడిమకీర్తి ధ్వజలతాం ముహుస్తారంస్తారం కపటయతితాంవల్లిత
 కుచమ్, హసంత్యాః ప్రేయస్యాదశనరుచిమిత్రీకృతయశాశ్శతాంగేనా
 విక్షత్సురపతితనూజోనిజస్ఫురీమ్. ౮౮. ప. తతోముహూర్తే సకలాభినం
 ద్యేకురూద్వహానాం కుశలోదయాయ, సుతంసుభద్రా సుషువేఽభిమ

భేదమాలతీ గోత్రజన్మస్వీత్యజయః. మ్లానిమప్రకాశం దాతుం మాధవః కృష్ణః
 మాధవః వసంతః ఆభూత్ - సా ప్రసిద్ధా కురూణాం కురువంశ్యానామియం కుర
 వాణాం వృక్షవిశేషాణామియంచ కౌరవీ - ఏకత్ర ఉదంతాల్ - తస్యేదమిత్యుత్ -
 ఓర్ధ్వణిగుణేనాదేశేచ అన్యత్రాదంతాదణిచ - ట్టర్ధ్వణిత్వాదినాజీవ్. సమృద్ధిః
 సంపత్ - యత్ర కృష్ణే వసంతేచాయతా ఆధీనా - యుద్ధసన్నద్ధాన్యదూన్యాండవ
 పక్షపాతీ కృష్ణో నివారితవానిత్యర్థః. ని. 'మాధవోమానివైశాఖేలక్ష్మీపతివసంతయో'రి
 తిశ్శః. వసంతే మ్లాయంతి జాతయః పుష్కంతి కురవాణి ప్రసిద్ధం - శాలినీవృత్తమ్.
 ౮౭. రణేతి. సురపలేంద్రస్య తనూజోఽర్జునః రణోత్సాహేశాంతేసతి - యదూనా
 మితిశేషః. యదూనాం బడిమ్నూ మాధ్వేన యాకీర్తిః ప్రసిద్ధిః తస్యాః ధ్వజలతాం
 తత్ప్రఖ్యాపనీమిత్యర్థః. కపటయతితాం కుహనాసన్నానీత్వం స్తారంస్తారం స్పృత్యా
 స్పృత్యా - ఆభీక్ష్యేణముత్. నలోకావ్యయేత్వానినా పక్షీప్రతిషేధః. వల్లితో కించి
 చ్చతాకుచో యస్తింస్తస్యథాతథా - మహుః హసంత్యాః ప్రేయస్యాః సుభద్రాయాః-
 దశనానాం దంతానాం హాసాదావిర్భవతాం రుచేః ధవళకాంతేర్నిత్రీకృతం సదృశీ
 కృతం యశః యస్య తథోక్తస్సక్ - శతాంగేన రథేన నిజపురీమంద్రప్రస్థం అవి
 త్తత్ విశతిస్త - యదవో జడాః అన్యథా యది జానీయః ఈదృశం యతిత్వం తదా
 బద్ధీయు రేవేతి హాసప్రకారః. అత్ర కీర్తిధ్వజలతామితి రూపకేణ దశనరుచిమిత్రీ
 కృతయశాశ్శతృపమోక్షవిలేపి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. శిఖినీవృత్తం. ౮౮.
 తత ఇతి. తతః ఇంద్రప్రస్థప్రవేశానంతరం ప్రవీరసూపీరమాతా. ని. 'వీరమాతాచవీర
 సూ'రిత్యమరః. సా సుభద్రా కురూద్వహానాం కురువంశ్యానాం కుశలస్య ఇహవరసౌఖ్య
 సృజదయాదౌత్పత్త్యర్థం సకలైర్గుణైశ్చంద్రతారాబలాదిభిః అభినందితుం యోగ్యే-
 అభినంద్యే క్లాఘనీయే ముహూర్తే లగ్నే-తంద్రప్రవీరమర్జునమివ స్థితమభిమన్యుం నామ
 సుతం సుషువే జనయామాస ఉల్లేఖితా - సా ప్రసిద్ధా ప్రవీరసూః కుంతీ ప్రవీరమ
 ర్జున మివేత్యుభయత్ర బాధకాభావాత్సాధకసామ్యచ్చ ద్వయోస్సందేహానంకరః.

న్యూప్రవీరసూక్తాతమివప్రవీరమ్. ౮౯. ప. పాంచాలపుత్రీచ పతివ్రతా
నాంప్రధానభావే కృతపట్టబంధా, పంచాపిసద్యః ప్రతిభూరివస్వాన్వతీ
న్విత్యాణామన్యణానకార్షిత. ౯౦. గ. అథతేహంతాదృశంపుత్రోత్స
వమాకర్ణ్యఋతుర్వసంతసామంతో రాజన్యసంబంధితయా హర్షాదివస
మాజగామ. ౯౧. తదానీంభగవాన్వవమానస్తు శ్రీమన్యసుతోత్పత్తిని
ఋత్తాశౌచనత్తయాలోకస్స స్కాయసంకుచన్నివకతిపయదినాని మలయం
విహాయపదమేకమపి నచచాల. ౯౨. ప. ఏతేనఖల్వ కరుణేనతపాగమేన
జీవాతురద్య మమదేశత ఏవదూగాత్, ఉత్సారితో మధురీతీవరుషావ

ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం. ౮౯. పాంచాలపుత్రీతి. పతివ్రతానాం ప్రధానభావే
ప్రాధాన్యే కృతః పట్టబంధః పట్టాభిషేకః యస్యాస్తథోక్తా పాంచాలపుత్రీ ద్రౌప
దీచ - ప్రతిభూర్లగ్నకీవ. ని. 'స్యర్లగ్నకాఃప్రతిభువ' ఇత్యమరః. స్వాత్ స్వీయాత్
పంచాపి పతీత్ యుధిష్ఠిరాదీత్ సద్యః పితృణామన్యణాత్ ఋణవిముక్తాత్ - సపు
త్రానిలియావత్ - అకార్షిత. ఏకైకస్య ఏకైకం పుత్రం జనయామానేత్యర్థః. 'ఏష
వాన్యణోయః పుత్రీ'తిశ్రుతేః - పుత్రజననేన పితృఋణాపాకరణశ్రవణాదితి
భావః ఉపమా - ఉపజాతిః. ౯౦. అగ్రగ్రీష్మర్తుంవర్ణయతి - అథేతి. అధానంతరం
వసంతస్య సామంతస్త్వైకత్వః ఋతుః గ్రీష్మః తేహం యుధిష్ఠిరాదీనాం తాదృశం
ఉక్తవిధం పుత్రోత్సవమాకర్ణ్య రాజన్యసంబంధితయా త్పత్రియబంధుత్వేన యా
హర్షః తస్మాదివేత్యుత్పేక్షా - 'గ్రీష్మవై రాజన్యస్యే'తిశ్రుతేరితిభావః. సమాజగామ.
౯౧. తదానీమితి. తదానీం గ్రీష్మప్రవేశ సమయే భగవాన్ పవమానః దక్షిణమారుత
ప్రభీమస్య స్వపుత్రస్య పుత్రోత్పత్తినిమిత్తం యదా శౌచం జాతం తద్వత్తయా లోకస్య
జనస్యచ తత్ స్వస్కాయ స్పృష్టమిత్యర్థః. తుమర్థాచ్చ భావవచనాదిచతుర్థీ - సం
కుచన్ లగ్నమాన ఇవేత్యుత్పేక్షా - కలిచన దినాని మలయగిరిం విహాయ ఏకంపద
మపి న చచాల న ప్రస్తుతవాత్ - మలయానిలవార్తాపి దుర్లభాభూదిత్యర్థః. ౯౨.
ఏతేనేతి. అరుణేన నిర్దయేన ఏతేన తపాగమేన - గ్రీష్మేశేత్యర్థః. ని. 'ఉష్ణఉష్ణ
గమస్తప' ఇత్యమరః. మమ ఆత్మనో జీవాతురీవసౌచధం మధుర్వసంతః అద్య దేశత
ఏవ దూరాత్ ఉత్సారితః నిష్కాసితః ఖలు ఇత్యుక్తప్రకారయా రుషా శోపేనే
వేత్యుత్పేక్షా-పరభృతః శోకితః. జాతావేకవచనం-వనాం లేవనమధ్యే తస్య స్వాగతం
కుశలాగమనప్రశ్నం న సమాచచార నాచరితవాత్ - గ్రీష్మే శోకిలా నకూజంతీతి

నాంతే తత్సాన్నిగతంపరభృతో న సమాచచార. ౯౩. ప. శిరీషపంక్తేః కురుకామినీనాం శరీరవల్ల్యా సహ మార్దవేన, ఉపస్థితాఘాదుపమా తదా నీం తపస్థితానాం సులభం హి సర్వం. ౯౪. ప. కురుకేలివనేషు మల్లికా కుసుమేషు భ్రమరావలీబభౌ, ఋతునా మధుగంధగుచ్ఛయే జతునాగ్రే నిహితేవ ముద్రికా. ౯౫. ప. శుభసారభసంభృతానిభూమా శుచి భూతాన్యసి యాని పాటలాని, కలయేయురతీవ చిత్రభావం త్క్షణవీతాని ప్రసిద్ధం - వసంతలిలకా. ౯౩. శిరీషపంక్తేగతి. తదానీం కురుకామినీనాం పాంచా ల్యాదీనాం శరీరవల్ల్యసహ - శిరీషాణాం కుసుమానాం పక్ష్యేః ఉపమా సాదృశ్యం మృద్ధవేన గుణేన హేతునా ఉపస్థితా ప్రాస్తాఅభూత్ - తథాహి - తపసి కృచ్ఛ చాంద్రాయణాదా తపే గ్రీష్మేచ స్థితానాం సర్వం వస్తు సులభం. ని. 'తపశ్చాంద్రాయణాదాన్యైః గ్రీష్మేలాకాంతరేఽపిచ'తివిశ్వః. ఆత్ర సాంతాదంతయోస్తంలేణ నిర్దేశః. లింగవివేకస్తు - 'తపేన వర్షాశ్శరదాహిమాగమ'ఇత్యాదిప్రయోగవిశ్లేయః. ఆత్ర గ్రీష్మచాంద్రాయణాద్యైః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యవ ప్రాణితస్సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాంతరన్యాసః. ౯౪. కుర్వతి. కురుకాం కేలివనేషు మల్లికాకుసుమేషు భ్రమరాణామావళిః పక్ష్యైః - ఋతునా గ్రీష్మేణ మధునో మకరంవస్య గంధస్య పరిమళస్య చ ద్వయోర్ద్వయో రక్షణార్థం - అగ్రే కుసుమో పరి జతునా నీలలాక్షయా నిహితా న్యస్తా-ముద్రికా ముద్రేవ బభావిత్సు త్పేక్షా - వైతాళీయం. ౯౫. శుభేతి. శుభైర్ననోహరైః సారభైః పరిమళైస్సంభృతాని సంపూర్ణాని - శుచా గ్రీష్మే భూతాని జాతాన్యసి ఇత్యపిస్సముచ్చయార్థకః. శుభ్రత్వేన వర్తమానాన్యపీత్యపిర్విరోధార్థకః అగ్న్యైత్వన్నానిచేతి త్రిధా బోధః. యాని పుష్పాణి భూమా పాటలాని పాటలసంజ్ఞాని. ని. 'శ్వేతరక్తస్తుపాటల'ఇత్య మరః. శ్వేతరక్తానిచాభూవన్ - తాని పాటలకుసుమాని దృశా దృష్ట్యా త్క్షణం పీతాని దృష్టాని సంలి పింగళాని సంతీతి చ-చిత్రభావమాశ్చర్యకరత్వం శబళవర్ణత్వం ఆగ్నిత్వం చ కథం న కలయేయుః న యోజయేయుః కింతు యోజయేయురేవేత్యర్థః. శ్వేతానాం పాటలత్వస్య పాటలానాం పింగళత్వస్య చ త్క్షణదేవానిర్భావాదాశ్చర్యం. అనేకజాతీ యరూపాణామేకత్ర మేళనాచ్చబళత్వం అగ్న్యైత్వన్నానాం-అత్తావై పుత్రనామా సీతిశ్రుతేః. అగ్నిత్వంచేతి భావః. ని. 'శుచిత్సుభ్రేఽనుపమా లేశ్యం గారాహణయోరపి, గ్రీష్మేనూతవహేఽస్యా' దితివిశ్వః. 'ఆశ్వర్యాల్లభ్యయోశ్చిత్రం నాత్వగ్నావుషు నిస్త్రయా'మితిహలాయుధః. విరోధాభాససమాలంకారయోః శ్లేషసంకీర్ణయోస్సంసృష్టిః.

దృశా కథం నతాని. ౯౬. ప. సీమంతవిద్యుదవతంసశిరీషచాపం కైశ్యం
ఘనోఽయమితి కైస్సుదృశాం న జజ్ఞే, తస్యాధవవ నిటలే సతతం యదా
సీతతాదృశీసలిలశీకరద్వంద్వీ. ౯౭. ప. ఉక్తైః కరైరుష్ణరుచేస్సమంతా
దూష్టాయమాణాఖిలదిద్దుభిస్య, అగంతుమహ్నస్సవిధం స్వకాలేఽప్యసీ
శ్వరేవాపససర్ప రాత్రిః. ౯౮. ప. వర్షాన్వియంత్యరితమస్తదుపాంతభూ
మేరున్మూలనం కలయతితి రుమావలీధైః, తీరద్రుమైస్సన్వనికటాదపసారితే
వ మధ్యం జగామ సరిణాం సలిలస్య వేణీ. ౯౯. ప. దేశేదేశే జడిమకు

కౌపచ్ఛందసికం. ౯౬. సీమంతేతి. సీమంతః కేశమధ్యరేఖైవ విద్యుత్ తటిత్ యస్య
తత్. అవతంసం శిరీషం కుసుమమేవ చాపః ఇంద్రధనుః యస్యతత్ - సుదృశాం కార
సిణాం కైశ్యం కేశబృందం. ని. 'తద్బృందేకైశికం కైశ్య'మితివర్ణాయేష్యమరః. కైర్జ
నైరయంపురోవర్తీ. విశేష్యాపేక్షీ పుంస్తవనిర్దేశః. ఘనః మేఘఇతి నజజ్ఞే నజ్ఞాతం - సర్పై
రసిజ్ఞాతమేవేత్యర్థః. యద్యస్తాత్ తస్య సుదృశేకబృందస్య అధః అధోభాగస్థితవ
నిటలే లలాటే - సతతం నిరంతరం తతాదృశి ఆతిమహతీత్యర్థః. సలిలశీకరైస్సేవదజలబిం
దుభిః ద్వంద్వీ మేఘచ్ఛన్నదినలత్యైః వర్షసమృద్ధితి యావత్. ఆసీత్ - తస్మాదితి
యోజ్యం - అత్ర సలిలశీకరద్వంద్వీనా కేశబృందే మేఘత్వానుమానాదనుమా
నాలంకారః. సీమంతవిద్యుదిత్యాది సావయవరూపకోఙ్ఠీవితఇతి తయోరంగంగిభావేన
సంకరః. ౯౭. ఉక్తైరితి. ఉక్తైరత్యుష్టైః ఉష్ణరుచేస్సూర్యస్య కరైః సమంతాదూష్టా
యమాణాని అగ్నికల్పభీషంతి అఖిలానాం దిశాం ముఖాని యస్మింస్తస్య - ఉపమా
నాత్కృష్టోలటశ్శానన్ - అహ్నః వాసరస్య సవిధం సమీపం ప్రత్యాగంతుం అసీ
శ్వరా - అసమర్థేవేత్యుత్పేక్షా - రాత్రిః స్వస్యకాలే అగమనమయేఽసి అపససర్ప
దూరం పలాయతేష్ - రాత్రయోఽభవన్నల్పాఇత్యర్థః. ౯౮. వర్షాన్వీతి. ఇయం వేణీ
ప్రవాహః వర్షాను వర్షక్తా. ని. 'స్త్రీయాంప్రావృత్ స్త్రీయాం భూమ్ని వర్షా'ఇత్య
మరః. అన్తాకం తటవృక్షాణాం ఉపాంతభూమేః ప్రాంతదేశస్య ఉన్మూలనం పాత
నం త్వరితం యథాతథా కలయతి కరోతి - ఇత్యుక్త. ప్రకారయా రుమా కోపేన అప
లీధైర్వాన్వియైః తీరయూరభయోద్ధృమైః స్వనికటాదాత్మసమీపాత్ అపసారితా శాఖా
భుజైర్నిష్కాసిలేవేత్యుత్పేక్షా - సరిణాం నదీనాం సలిలస్య వేణీ మధ్యంమధ్యప్రదే
శంప్రతి జగామ. ౯౯. దేశేదేశేతి. జడిమానః కైత్యాన్యేవ కురంగాః హరిణాః
దినకరస్సూర్యవీవ భిల్లే వ్యాధే. ని. 'పులిందాశ్వబరాభిల్లాఃకిరాతాశ్చాంత్యజాః పుష్క
గ్నిలిప్తాకాండశేషః, లేజోభిః కిరణైరేవ భల్లైః బాణవిశేషైః దేశేదేశే - ప్రతిదేశం -

రంగా నైజోభత్తైర్దినకరభిల్లే, ధావంధావం ప్రహరతి రాజ్ఞాం ధారాగే
హం శరణమవాపుః. ౧౦౦. ప. అంగాంగసంగాసహనే తపర్తావనోన్యన్య
మేవాభిముఖా యువానః, వాచాపి కేచిన్తనసాపి కేచిద్దృశాపి కేచి
ద్దృఢమాలిలింగుః. ౧౦౧. గ. ఏవం పచేళిమాం హేళిమయూఖ కఠోరి
మకేళిం తస్య తనయాయై నివేదయితుకామాభిరివ రామాభిర్నిరంత
రోపాంతౌ దృగధ్వని వసంతౌ వసంతరతికాంతావివ జయంతజనకానం
తరజకాంతేయా పరిపాటలహంసపాదదురవగాహ వనజాతననాథే
పాథసి రోధసి చ విహరైస్తేషాం దినానామౌపయికమాతిభ్యమాపాద

వీష్నాయాం ద్విర్భావః. ధావంధావం ధావిత్వాధావిత్వా - ఆభీష్ట్యేణముత్ - ప్రహ
రతి సతి రాజ్ఞాం ధారాగేహం యంత్రధారాగృహం శరణం రక్షకం ఆవాపుః క్షూరై
రుపప్లుతానాం రాజా తదాశ్రితోవా శరణమితిభావః. అత్ర జడిమకురంగాణాం
పర్యాయేణ తత్తద్దేశత్యాగపూర్వకం రాజధారాగృహశ్రయోక్తేః పర్యాయాలం
కార స్సావయవరూపజోజ్జీవిత ఇతి తయారంగాంగిభావేన సగకరః. తేనచ రాజధారా
గృహాంతోక్తస్య సర్వస్వాపి నిశ్చైత్య ప్రతీత్యా పరిసంఖ్యాలంకారప్రతీతీరలంకారేణా
లంకారధ్వనిః. మత్తావృత్తం. 'జ్ఞేయామత్తామభసగయుక్తే'తిలక్షణాత్. ౧౦౦. ఆఙ్గా
జ్ఞేతి. అంగానాం స్వీయానామంగైః పరికియేస్సంగం స్ఫుర్గం నసహతభిత్వసహనే
తపర్తా గ్రీష్మే - యువతయః యువానశ్చ యువానః. 'పుమాన్ స్త్రియే'త్యేకశేషః.
అనోన్యన్యం అభిముఖాస్సంతవివ కేచిద్వాచా ఆజ్ఞి ష్యేఇతి వాక్షాత్రేజైవ దృఢం ఆలి
లింగుః. తావన్తాత్ర మవ్యసహంతః కేచిద్దృశాపి దృష్టైవ దృఢం ఆలిలింగుః. కేచిన్న్
నసైవాలిలింగుః. సర్వత్ర అపిచేవకారాగః. అత్ర యూనామత్తరోత్తరేషాం పూర్వ
పూర్వ వాచికాద్యాలింగనమాత్రాసహత్యేనోత్తరోత్తరం సౌకుమార్యోత్కర్ష ప్రతీతీ
స్సారాలంకారః. స్తో. 'ఉత్తరోత్తరముత్కర్ష స్సౌరభిత్వభ్యుత్పేషుధై'తిలక్షణాత్ -
సచ వాచికాదేరాలింగనస్య పూర్వపూర్వవర్ణనాత్ప్రీతియతఇతి వస్తుసాలంకార
ధ్వనిః. సాతక్రమాదర్శకమో బలీయూనితి న్యాయేన ద్వయోర్వాచికదార్శనిక
యోరుత్తరత్యేన మానసికస్యతేభసమిత్యసి ధ్యేయం. ౧౦౧. అగ కృష్ణార్జునయోః
కాళింద్యాం జలవిహారం వర్ణయతి. - ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ పచేళిమాం
పరిపకాం. 'పచవిళిమజుపసంఖ్యాన' మితి పచే కర్తృజ్యేళిమచ్. ని. 'పరిపక్వం పచే
ళిమ'మిత్యమరః. హేళిస్సూర్యస్య మయూఖానాం కిరణానాం కఠోరిష్టుః ఉగ్రత్వ
స్య కేళిం చేష్టాం. ని. 'హేళిరాలింగనే సూర్య'ఇతి వైజయంతీ-తస్య సూర్యస్య తన
యాయై యమునాయై నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం కామో యాసాం తాభిరిత్సు

యితం భగవతీం తామేవ సరిత మావతతామ్. ౧౦౨. ప. కల్లోల
జాలకపటేనకళిందపుత్ర్యాపాదం ప్రతిప్రసస్యపే ంరమస్య పుంసః,
తిష్ఠంతి మే పునరిహ త్రిజగత్పవిత్రాస్సఖ్యః కతీతి సమవేక్షితుకామ
యేవ. ౧౦౩. ప. తస్యాజలేషు తరుణాంబుదజాతివైరిష్వావర్తజాలమన
యో దుభయోర్వ్యాతాసీత్, వీచిక రాగ్ర వినివారిత రామసీరవ్యావల్ల
నోపజనితవ్రణగర్తశంకామ్. ౧౦౪. ప. మురారి నారీముఖపద్మజ్యే-

త్యేక్షా - రామాభిః రమణీభిః నిరంతరాస్సాంద్రః ఉపాంతాః పార్శ్వః యయో
స్తా - దృగధ్వని చక్షుర్ధారే వసంతో వర్తమానో మూర్తీభూయ సాక్షాదివస్థితావి
త్యర్థః. వసంతరతికాంతో మధుమన్తథావివ స్థితావిత్యుత్పేక్షా - జయంతజనకస్యేం
ద్రస్య అనంతరజః అనుజః ఉపేంద్రః శ్రీకృష్ణఇతియావత్ - కాంతేయోఽద్భుతశ్చ
ద్వా పరిపాటలైరురుణైః హంసానాం పక్షివిశేషాణాం పాదైశ్చరణైః దురవగాహైః
దుష్ప్రవేక్షైః వనజాతైః జలజైః సనాథే సహితే పాశసి యమునాజలే-పరిపాటలైః
హంసస్య సూర్యస్య పాదైః కిరణైః దురవగాహేన దుష్ప్రవేక్షేన వనజాతేన అరణ్య
సమూహేన సనాథే రోధసి యమునాతీరేచ ని, 'హంసోఽహం గథేదేఽరే' ఇతివిశ్యః.
విహారైః క్రీడాభిః తేషాం దినానాం గ్రీష్మవాసరాణాం బౌషమకం యుక్తం ఆతి
ధ్యం పూజనం - గ్రీష్మవసరోచితసౌఖ్యమితియావత్ - ఆపాదయితం సంపాదయ
తుం. తాం స్వరామాభిర్విజ్ఞాప్యత్యేన సంభావితామేవ భగవతీం సరితం యమునాం
ప్రతి ఆపకతాం ప్రాప్తవంతో - పతతే రాజ్ఞూర్వాత్కర్తరిలజ్ - ఉత్పేక్షాద్వయ
శ్లేషాణాం సంస్పృష్టిః. ౧౦౨. కల్లోలతి. కళిందస్య గిరేః పుత్ర్యా యమునయా సహ భగ
వత్పాదేత్రిషు జగత్సు పవిత్రాః మే మమ సఖ్యః గంగాః పునః కతి అన్యః కియత్యః
తిష్ఠంతి - ఇత్యుక్తప్రకారేణ విహికితుం ద్రష్టుం కామాయస్యా స్తథోక్తయేవేష్య
త్యేక్షా-కల్లోలనాం మహాశరంగాణాం జాలస్య బృందస్య కపటేన వరమస్య పుంసః
శ్రీకృష్ణస్య పాదంప్రతి ప్రసస్యపే ప్రస్మతం సృజేత్ప్రపూర్వాద్భవేటిత్. ౧౦౩.
తస్యాఇతి. తరుణాంబుదానాం కాలమేషునాం జాతివైషు జన్తశ్చత్రుః - తద్బుద
తినీలవ్యిత్కర్థః. తస్యాయమునాయాః జలేషు ఆవర్తానాం జలభ్రమాణాం జాలంకిర్వ-
వీచ్యుపరంగా ఏవ కిరాగ్రాశి త్స్వేదివ్యావతస్య రామసీరస్య బలరామ హలస్య వ్యావ
ల్లజైః ప్రహరైరుపసీతానాం వ్రణానాం సంబంధినాం గర్తానాం శంకాం వితర్కిం
అనయోరుభయోః కృష్ణాద్భుతయోః వ్యతాసీత్ విస్తారయామాస-ఉత్పేక్షాలంకారః.
పురా శిల బలరామో యమునాం కృష్ణేన నేవ్యమానాం జలక్రీడార్థమాహూయ తా
మనాగచ్ఛంతీం హలేనాచకర్షేతి పౌరాణికి ంధాఽత్రానుసంధేయా. ౧౦౪. మురా

ర్జవేనయోద్ధుం జలదుర్గపద్వైః, తీరేఽవతస్థే తిలకాపదేశాత్కృత్వా
పురః ఖేటకమండలని. ౧౦౫. ప. తాసాం విలాసగమనం సమవేక్ష్య
తత్ర లాల్యత్వహేతురపి లజ్జితచేతనాయాః, వేగాత్తిరోభవనవిఘ్నత
యా మరణాశ్యాగర్హ్యబధూవ నితరాం గతిమందిమశ్రీః. ౧౦౬. గ. శనై
శ్శనైస్తాసు సరితమవగాహమానాసు కాసాంచిదీర్ష్యయేవ నితంబ
బింబాని నిజావకాశదానావలంబితోన్నతిభిరంబుభిః పులినాని నిచో
ళయాం చక్రుః, అపరాసామసూయయేవ నాభీకుహరాణి జలచూ

రితి. మురారేః కృష్ణస్య నారీణాం ముఖానామేవ పద్మానాం పక్షిః. జలే యామునే
ఏవ దుర్గే యాని పద్మాని తైస్సహ జవేన యోద్ధుం-తిలకానాం విశేషకాణాం అపదే
శాత్ వ్యాజాత్ ఖేటకానాం చర్మణాం మండలని పురఃకృత్వా-శస్త్రాఘాతనివార
ణార్థమితిభావః. తీరే యమునాతటే అవతస్థే అతివదివేత్సుప్తే)త్రావ్యంజకాప్రయో
గాద్గమ్య - భీరుతయాంతరమవతీర్ణ్య క్షణం తీరేఽవతస్థిర ఇత్కర్థః. ౧౦౫. తాసా
మితి. తత్ర యమునాతటే తాసాం హరిసుందరీణాం విలాసయుక్తం గమనంసమవేక్ష్య-
లజ్జితా చేతనాధీర్ఘస్యాస్తస్యాః మరణాశ్యాః హంసాంగనాయాః లాల్యత్వే స్వస్య క్లా
ఘనీయత్వే హేతురః - గతేర్గమనస్య మందిమశ్రీర్నాద్యసమృద్ధిః. వేగాత్తిరోభవనేం
తర్ధానే విఘ్నతయా ప్రతిబంధకత్వేన హేతునా - నితరాం గర్హ్య సిందసీయా
బధూవ - ఆత్ర గతిమాండ్యస్య గుణస్య దోషత్వకల్పనాల్లేకాలంకారః. తేనచ హరి
సుందరీణాం మంఠయానసౌందర్యమన్యాయృశమితి ప్రతీతేరంబంకారేణి వస్తుభ్యనిః.
క్లో. 'లేశస్సాస్యద్దోషగుణయోః గుణదోషత్వకల్పన'మితిలక్షణమ్. ౧౦౬. శనైశ్శనైరితి.
తాసు సుందరీభు శనైశ్శనైః భియాస్తంధంమందం యథాతథా సౌతం యమునామవ
గాహమానాసు ప్రవిశస్తీఘ సతీఘ - ఇతీదముత్తరగవ్యత్రయేణాఽస్మీయతే.
'కాసాంచిదితి. కాసాంచిత్పురఃప్రవిష్టానాం సతీనాం నితంబబింబాని కటిపశ్వా
ద్భాగమండలని కర్తృణి పుఃనాని ఈర్ష్యయా నిజసాప్యశ్యాసహనేనేవేత్సు
త్వే)త్రా - సింస్య స్వీయస్యావకాశస్య దానేనావలంబితా స్వీకృతా ఉన్నతిః గౌర
వం ఉల్లప్లవంచ యహంతైః స్థూలాన్నతానామంతఃప్రవేశే జలస్మృత్ప్లవనం
ప్రసిద్ధం - ఆంబుభిః కరణైః నిచోళయాంచక్రరాచ్ఛదయామాసుః. ఆత్ర నితంబా
ఘాతోఽష్టుతజలకృతపుళినాచ్ఛదనే జలానాం స్వావకాశదానజన్యోన్నతిమత్వేన
పులిససామ్యాసహ నితంబబంధవ్యం సంపాద్య - తద్ద్వారా తాదృశనితంబకృత
త్వముత్పేక్ష్యతే. అపరాసామితి. అపరాసాం కాసాంచిత్ నాభ్యః కుహరాణీవ

షణ్ణా దావర్తకులజవావలేపమవాలుంపన్, ఇతరాసాం క్రుధేవ
కుచకలశాః ఊర్భణా త్కనకకోకనదకోశాన్విదళయామాసుః.
౧౦౭. ప. వక్షోజకుంభనివహాద్యనితాజనానాం గ్రీష్మర్తునా వినిహితం
గ్రహరాజపుత్రీ, తాః పితుస్సృగహరత్తరళోర్నిహస్తై రన్యం
నయాతి హి విఘాతిరపత్యభాజామ్. ౧౦౮. ప. సురనాయకానుజమనో
వశీకృతౌ సుదృశోముఖైర్నిపుణతాం యథా యయుః, సరసీరుహైర్న
నలినీలతాస్తథా సకచాన్యమూని వికచానితాని యత్. ౧౦౯. ప.

నాభిరంద్రాణి అసూయనూ స్వసాదృశ్యద్వేషేణేవేత్యుత్పేక్ష - ఆవర్తానాం జవేన
యోఽవలేషః గర్వః తంజలానాం ఆవర్తీయానాం మాషణాత్ కబళనంకృత్యేతి ల్య
బ్ధోపేపంచమీ - అవాలుంపన్ నాశయామాసుః. అవర్తాల్లంపలేః కర్తరిలుజ్జ.
ఇతరాసామితి. ఇతరాసామన్యాసాం కుచాః కలశా ఇవ స్తనకుంభాః క్రుధా స్వసా
దృశ్యరోషేణేవేత్యుత్పేక్ష - కనకకోకనదకోశాన్ సువర్ణసౌగంధికముకుళాన్ ఊర్భ
ణాత్ నిజాఘాతేన ఊర్భంకృత్యేతి పూర్వవత్సంచమీ - విదళయామాసుః విభీదుః.
౧౦౭. వక్షోజేతి. గ్రహరాజస్య సూర్యస్యపుత్రీ యమునా - గ్రీష్మర్తునా వినిహితం
న్యాసరూపేణ సిక్ష్ప్తం - పితుస్సృగహరత్తరళోర్నిహస్తై రన్యంధనం. ని.
'స్వోఽస్త్రియాంధన' ఇత్యమరః. వనితాజనానాం హరిసుందరీణాం వక్షోజకుంభానాం
కుచకలశానాం నివహాత్ బృహత్ తరైశ్చలైర్నూర్నిభిరేవ హస్తైరహరత్ జగృహే. హి
యస్తాత్కారణాత్ అపత్యభాజాం పుత్రవతాం విఘాతిః విశ్వర్యమన్యం అపత్యేతరం
నయాతి నప్రాప్నోతి-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాంతరన్యాసః. ౧౦౮. సుర
నాయకేతి. సుదృశస్సందర్భః సురనాయకానుజస్య కృష్ణస్య మనసో వశీకృతౌ వశిక
రణే విషయే ముఖైః కరణైర్యథా నిపుణతాం కాశల్యం యయుః తథా నళినీలతాః పద్మ
వల్లభః తస్యనోవశీకృతౌ సరసీరుహైర్నిపుణతాం న యయుః. ఆత్ర హేమమాహ. -
సకచానీతి. యద్యస్తాదమూని మాఖాని సకచాని కేశసహితాని-తాని సరసీరుహాణి విక
చాని కేశరహితాని వికన్వరాణీతిచ - అత ఇతియోజ్యం - ఆత్ర సుదృశాంముఖైరివ
నళినీలతానాం సరసీరుహాః హరిమనోవశీకరణనైపుణ్యాభావం ప్రతి వికాసకేశ
రాహిత్యయోః క్లేపభీతికాభేదాధ్యవసాయ లబ్ధకేశరాహిత్యరూపసాధనవైకల్యవా
క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమతిశయోక్తిసంకీర్ణం - మంజుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౦౯.
యమేతి. సుదృశామరోజః కుచఇతి జాత్యేకవచనం. రాత్రే స్వకాంతిచోరం-తదా
నీమేవ కమలస్య. ముకుళనాచ్చర్యానుకూల్యానితిభావః. నళినం పద్మకోశమిత్యర్థః.

యమస్వసుస్సన్నిధి మేత్య రాత్రౌ స్వకాంతిచోరం సుదృశామురోజః,
నాళాగ్రశూలే నలినం నివేశ్య వవల్ల హర్షాదివ వారిమధ్యే. ౧౧౦. ప.
వ్యాత్యుక్షికాయాం విపులేక్షణాసు వర్షన్నఖద్యోతవలక్షమంభః,
సఖిముదారాం సరితస్తు తస్యాః కరోఽప్యసావీదివ కంసహర్తుః. ౧౧౧.
ప. ఉల్లాసభాజా హరిణా స్రియాయాః కల్పారమాల్యే కలితేకబర్యం,
అస్మై రసగాయా హస్తితైశ్చచిత్ర ముత్తంసితం వక్త్ర మధూతసత్త్వాః.
౧౧౨. ప. గ్లహం నిమగ్న గ్రహణేషు కల్పయం త్వయం గ్రహలింగ

యమస్వసుర్యమనాయాః సన్నిధిం సమీప మేత్య - వారిమధ్యే నాలాగ్ర ఏవ శూలే
నివేశ్య - హర్షాత్స్వకాంతిచోరశూలారోపజన్యాత్ వవల్ల సనర్తవేత్యుత్ప్రేక్షా -
నాళాగ్రశూలఇతి రూపకోజ్జీవితా - యమస్వసుస్సన్నిధి మేత్యేత్యనేనోక్తదండస్య మర
ణాంతత్వం సూచ్యతే. ౧౧౦. వ్యాత్యుక్షికాయామితి. వ్యాత్యుక్షికాయామన్యోన్య
ముపరికరాభ్యాం జలప్రక్షేపక్రీడాయాం 'అన్యోన్యోపరిహస్తాభ్యాం వ్యాత్యుక్షీర్ణల
సేచన'మితి హలాయుధః. విపులేక్షణాసు కాంతాసు సఖానాం ద్యోతైః ప్రకాశైర్వ
శతం శుభ్రం అంభః వర్షత్ - కంసహంతుః శ్రీకృష్ణస్య కరోఽపీత్యపిశాచదసముచ్చ
యః-తస్యాస్పరితః యమునాయాః తుశబ్దోవాక్యాలంకారే-ఉదారాం మహతీం సఖీం
గంగామన్యాం అసావీదివేత్యుత్ప్రేక్షా - సూయతేః కర్తరిణ్ - సఖిద్యోతఇవ వశ
తం వియతి విక్షేపాదితి భావఇత్యపి బోధ్యమ్. ౧౧౧. ఉల్లాసమితి. ఉల్లాసం భజతీతి
తద్భాజా ప్రేమాత్కట్యయంతైన హరిణా - స్రియాయాః కబర్యాం కేశపాశే
కల్పారమాల్యే రక్తాబ్జమాల్యే కలితే యోజితేనతి - సవత్త్వాః వక్త్రం అప్రైః అశ్రుభిః
ఆసూయనూ యాని హస్తితాని హస్తానైశ్చఉత్తంసితం భూషితం ఆభూదితియత్ -
తచ్చిత్రం - ఏకేన మాల్యేన తత్కబర్యామలంకరణే ద్వయైరశ్రుహస్తితైరేతద్వక్త్రా
లంకరణాదిత్యాశ్చర్యం - పరమార్థస్తు సవత్త్వావక్త్రం, అస్మైరుత్తం ఆర్ద్రం ఆసూ
యాహస్తితైస్సితం శ్వేతంచ ఆభూదితి. ని. 'ఆర్ద్రంసార్ద్రంక్లిన్నంతిమితం స్థిమితంస
మున్నముత్తంచ'త్యమరః ఇంద్రవజ్రా. ౧౧౨. గ్లహమితి. సవర్ణం యమునాసలిలస
మానకాంతివర్ణశరీరం యస్యసః. యదూద్వహాః శ్రీకృష్ణః. నిమగ్నస్య జలాంశర్ణిసస్య
జనస్య గ్రహణేషు - స్వయంగ్రహలింగసుఖం గ్లహం వణం కల్పయన్ సత్. ని.
'గ్లహోద్భూతాదిహూత్పుష్టి వణ'ఇత్యమరః. తటిదివ తనుర్యాసాం తాః సుదృశస్సుం
దరీః సలిలే-తదంతరిత్యర్థః. సుఖాదనాయాసాదేవ అగృహ్లాత్ జగ్రహ - తాస్సుదృ
శస్తు తం శ్రీకృష్ణం నాగృహ్లాత్ - గృహ్లాతేః కర్తరిణ్-అత్ర తటిత్తనూతి సుదృ

సుఖం యదూద్వహః, సవర్ణవర్షా సలిలే తటి త్తనూస్సుఖా దగృహ్సాత్సు
దృశస్తుతానతం. ౧౧౩. పూత్యైః క్వచిదథ స్థితిచిహ్నం బుద్బుదం
హరిరుదస్య నిమగ్నః, నంచయన్ప్రతివధూం క్వచిదూరు స్తంభమంబుషు
చుచుంబ వరాంగాః ౧౧౪. ప. క్రీడతీమండలిభూయ కృష్ణయోరపు
యశావతే, తటిన్యా స్థటయోః ప్రాంతే తాటంకే ఇవ రేజతుః.

గ్వశేషణస్య సవర్ణవర్షేతి హరివిశేషణస్యచ స ఖేన గ్రహణయోగాయోగతాత్పర్యగర్భ
త్వాత్సరికరద్వయం సజాతీయత్వేన సంసృప్తం - యత్తు సువర్ణవర్షాఇత్యపశాతే
భ్రమేణ సువర్ణచదమలంవర్షయస్యచ ఇతిన్వసించాః. తత్తస్యమూలనిర్మలకస్య న
చోద్యం - యతస్తథా విశేషణస్య జలే కృష్ణా గ్రహణానమర్థత్వాత్. సుదృశస్తు
తం కుతో నాగృహ్సాన్నిత్యత్ర హేక్ష్యసుక్తేః. హరేస్సుఖేన గ్రహణాపత్తేష్య ఆస
మర్థత్వాభ్యుపవదోహపత్తిరితి - కించ సువర్ణస్య అమలత్వేన సామ్యే ఉపమయా
అప్రసిద్ధత్వాభ్యాంకారదోహపత్తిరితిచ - వంశస్థమ్. ౧౧౩. పూత్యైః. ౧౧౪.
అంబుషు నిమగ్నః హరిః పూత్యైర్మైత్ర్యభిమారుతైః అధస్థితిచిహ్నం జలాంతరా
వస్థానసూచకం బుద్బుదం క్వచిదేకత్ర ఉదస్య ఉత్థాప్య - ప్రతివధూం ప్రియాయా
స్సపత్నీంవంచయంత్యక్ తత్రైవస్థితో నాంతర్దాల్లేణ తత్సన్నిధిం గతఇతి భ్రామయం
త్సన్నితియావత్. క్వచి దన్యత్ర. వరాంగాః ప్రస్తుతోచిత నిర్దేశోఽయం. ఊరుః స్తం
భఇవ తం చుచుంబ - అత్ర బుద్బుదోత్పాదనక్రియయా వరాంగూరుచుంబనాత్
క మర్తాప్రకాశనాయ హరిణా సపత్నీవంచనంకృతమితి యుక్తిరలంకారః. స్వాగతా.
౧౧౪. క్రీడతీతి. తటయోరుభయోః ప్రాంతేనమిషే - అభ్యుజలేషు మండలిభూయ
వలయాకృత్యావస్థాయ క్రీడతీవిహరతి - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోర్యావలే యువతీ
సమూహే. ని. 'కృష్ణాభ్యాశ్శమన వ్యాస ధనంజయజనార్దనా' ఇతివిశ్వేః. తటిన్యాః
యమునాయాః తాటంకే ఇవ రేజతుః. అత్ర గౌరవర్తులత్వ గుణనిమిత్తా యువతీస
మూహయోః కుండలంవోత్పేక్షా-యత్నత్ర 'ప్ర ఇతివర్ణః అంతే యస్య తాదృశే
దీప్తేజాజ్వల్యమానే ఇశ్యార్థః' ఇతిన్వసించాః. తత్తాన్సహితీవచయం విశదయతి -
యతః 'ప్రాంతే' ఇత్యస్య ద్వివచనాంతత్వే తాదృశశబ్ద ద్వయోపస్థాపనావశ్యకత్వే
న దీప్రశబ్దవత్ కస్యచిత్ - క్షిప్రకంప్రాదేరుపస్థాపనే ప్రకృతానన్వయః సప్తమ్యే
కవచనాంతత్వే ప్రధమాద్వివచనాన్తవాచ్యతాటంకవిశేషణత్వాయోగః. ప్రవర్ణాం
తానాం బహునాం సత్వేఽపి దీప్రశబ్దవైవ ఉపస్థితిరిత్యత్ర నిరూపకాభావశ్చ-
కింబహునా-కథం చిత్తదుపస్థాపనేఽపి తస్యశబ్దరూపస్థానార్థవిశేషణత్వాయోగేనావాచ్య

౧౧౫. గ. ఇతిచిరం విహృత్య ప్రతీర ముత్తీర్ణాభిర్జలమేళనస్త్రిడా
దివసంకుచితాత్మభిః కుచై రానమితాభి స్తదంగసంగసంగతశ్చాణి మర్తర
గిరఃసంస్తుత్యవవనచంచలైరంచలై శ్లాఘమానానీవ వసనానినివసితవ
తిభిః కాయకాంతిలతాకోరకాణి కనకాభరణాని కామనీయకపున
రుక్తి మాత్రస్య పాత్రయంతీభిర్వసూటీభిస్సహ తటాటవీం పర్యట
తోస్తయారగ్రే దిశిదిశి కృశితశిశిరేతరాఘ్నేషు ప్రకాశో జనదృశాం
కోశీకరణదేశికః కోఽపి మహాసాం రాశి రావిరాసీత్. ౧౧౬. ప. ఉన్ని
ష్టోన్విష్యయత్నాత్పురిచలిత యథాపూర్వశక్త్యాధదృష్ట్యాతన్న ధ్యేవీక్ష్య
చ్యవచనాఖ్య దోహపత్తిరితి. ౧౧౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ చిరం విహృత్య జల
క్రీడాం కృత్యా ప్రతీరం తటం ప్రత్యుత్తీర్ణాభిః జలానాం యద్యురభేదాన్మూర్ఖా
ణాంచ మేళనేన సంగత్యా స్త్రిడాల్లజ్జాయా ఇవేత్యుత్పేక్షాసంకుచితః ముకుళితః ఆత్మా
మనః స్వరూపంచయేహంతైః. కుచా జలసంగేన స్వల్పభవంతీతి ప్రసిద్ధం - కుచైరాన
మితాభిః తాసామంగైః సంగేన సంగతం శర్మ సుఖం యేహంతాని అతఏవ మర్తరః
వేషనజన్యః భవనిరేవ గీ వాక్తయా సంస్తుత్య-పవనేన చంచలైరంచలైః స్త్రాంతైః
శ్లాఘమానాని శిరోభిరభినందయమానానీవ స్థితాని వసనాని వస్త్రాని నివసితవతీభిః
వేష్టితవతీభిః. కాయకాంతేశ్వరీరశోభాయానీవ లతాయాః కోరకాణి ముకుళాని కన
కాభరణాని కామనీయకేన సౌందర్యేణ నైస్సర్గికేన పునరుక్తిరేవ పునరుక్తిమాత్రం తస్య
పాత్రాణి కర్తవ్యతీభిః పాత్రయంతీభిః నిసర్గసుందరీణాం కిమేతైః. సౌందర్యమితి తద్వై
యర్థ్యం సూచయంతీభిర్యర్థ్యః. పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిన్యన్తాల్లటశ్చతర్యుగితశ్చేతి
శీప్ - వధూటీభిః కాంతాభిః సహ. ని. 'వధూటీమహిళాభామే'తిత్రి కాండశేషః
తటాటవీం యమునాతీరకాననం పర్యటతోః సైర్వరంసంచరతోః తయోః కృష్ణార్జున
యారగ్రే పురస్తాత్ దిశిదిశి ప్రదిశశం కృతః షీణీకృతః శిశిరేతరాఘ్నేషురష్టకీరణస్య
ప్రకాశః ఆతపః యేనతథోక్తః అతఏవ జనస్యదృశాం నేత్రాణాం కోశీకరణే ముకుళనే
దేశికః ఆచార్యః తత్కార్యులేతియావత్-మహాసాం లేజసాం రాశిః కోఽపిపుమాన్
ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్భూత-కాయకాంతిలతాకోరకాణీవేతి ఇవశబ్దపాఠః క్వాచిత్కః
ప్రామాదికః. తతోత్పేక్షాయాః ప్రసక్త్యభావాదితి - యత్తు తదంగేత్యుక్త కుచరూ
పాంగేతి నృసింహః తన్న - అగ్రే నివసనస్య సర్వాంగసంబంధితేన స్వర్భవిరోధా
వత్తేరితి - ఉత్పేక్షారూపకసంస్పృష్టిః. ౧౧౮. ఉన్నిష్యేతి. తస్మిన్నేవక్షణే తత్
క్షణం దేశకాలాధ్వంగంతవ్యా ఇతికర్తవ్యం - యత్నాత్ కృచ్ఛాద్దిత్యర్థః. ఉన్నిష్టో

కంచితృరుషమనుదితచ్చాయహస్తాతపత్రమ్, అత్థాజ్ఞాతేయమోఞోర్వి
 దధత మనయోః ప్రశయాశ్చర్య లబ్ధవైర్వాజ్యాదామలాభూద్యదుకు
 రువరయోస్తత్త్వణం చిత్తసీమా. ౧౧౭. ప. ముఖేతిరోవేపభుభిర్వయః
 కృతైర్దుకుంచవధ్వః కృతసూచనాశ్చవ, ద్విజాతివృద్ధస్య పథోఽస్య పార్శ్వ
 యోర్ద్విధావసస్రస్సహసాత్కిరవః. ౧౧౮. ప. తాభ్యాంతతస్తస్యవదోః
 పురస్తాదపంకమాత్తానమహోవిధాతుమ్, స్పృష్టాన్యదంచద్వనఘర్తతో
 నిష్క్రమ్య ఉన్తి లోన్తి ల్య-వీప్నయాంద్విర్భావః. పక్షణీకృతిశేషః. పరిచలితా లేజోభి
 ఘాతాదృగ్నా. తూర్వంయథావర్తతేస్త్వయథాతూర్వం - వాస్తవీత్యర్థః. శక్తిః వస్తు
 గ్రహణసామర్థ్యం యస్యాస్తయా దృష్ట్యా చక్షుషా కరణేన-తస్య లేజోరాశేర్వధ్వే
 ఆనుదితా ఆనుత్పన్నా ఛాయా అనాతపం యస్తాత్పథోక్తం - ఉపరితనసారప్రకా
 శనిరోధేఽవృద్ధస్తనాన్నిప్రకాశానిరోధాదితిభావః. తాదృశం వాస్తే ఆతపత్రం యస్య
 తం-అత్థా నేత్రగోళకేన పీతోః బిడాలస్య జ్ఞాతేయం బంధవ్యం విదధతం ఘర్వంతం
 మార్జారసదృశాక్షమిత్యర్థః. కషిజ్ఞాలోర్ధ్వ గతిభావేపక్యేయాదేశః. 'అత్థోః' ఇతిపాతే
 నేత్రయోనిత్యర్థః. కందిదనిర్దేశ్యమహిమానం పురుషం వీక్ష్య-అథ యమవరస్య కురువర
 స్సార్జునస్యచ ద్వయోచ్ఛిత్తసీమా మనోదేశః ప్రశయేణ విసయేన ఆశ్చర్యేణచ లభాత్
 ప్రాస్తాల్ ద్వా రాజానా యస్యాస్తస్యాభావాల్ ద్వైరాజ్యాదేతోః ఆమలా
 అఘాత్ - రాజయుగ్మస్య ప్రాణసూతుకత్వప్రసిద్ధేతిభావః. విప్రీతా విప్రీతాచాభూ
 తామితి తత్త్వాదర్థః. స్వభావోత్క్రమమయోస్సంసృప్తిః. స్రగ్ధరా. ౧౧౭. ముఖఇతి.
 ముకుందస్య శ్రీప్రవృత్త్య వధ్వః కామిన్యః అస్య ఆగచ్ఛతః ద్విజాతివృద్ధస్య వృద్ధ
 బ్రాహ్మణస్య సంబంధిభిః వయసా వార్ధకేన కృతైః జాతైః ముఖే తిరోవేపభుభిః తిర
 చ్ఛినకంఘైః కృతం సూచనం పారోక్ష్యవసర్వణప్రేరణం యాసాం తథోక్తాశ్చవేత్సు
 త్పేక్షా - ఆతిభీరవః ఆతిభీతవత్కృష్ణత్యః పప్రస్తార్దస్య పార్శ్వయోః ద్విధా ద్విప్ర
 కారం సహసా అపవస్రః ఆగచ్ఛత్ - పంశస్థమ్. ౧౧౮. తాభ్యామితి. తతః తాభ్యాం
 కృష్ణార్జునాభ్యామాత్తానం శరీరంచ ఆపంకం నిష్పాదం కర్దమశూన్యంచ విధాతుం ఉనం
 చంత్యంకురంతి బహూని ఘర్తతోయాని నేషదబిందవః యేషుతై రష్టాభి రక్షైః ఫాల
 భుజవక్షఃపాదైః తస్య దివ్యపురుషస్య వదోః పాదయోః పురస్తాదగ్రే అవన్యాః భువః
 రజాంసి రేణవః రాజసవికారాశ్చ స్పృష్టాని - సాష్టాంగం నమశ్చక్రతురిత్యర్థః.
 అహో ఇత్యాశ్చర్యే-జగత్పావనయోరసి నరనారాయణయోరాత్మనః నిష్పాదత్వ కర
 కాభిప్రాయ ఇత్యాశ్చర్మమితిభావః. ఆత్ర స్విన్నాంగావనీరజస్సర్వనపంకత్వప్రయ

యై రహ్నాభిరంగై రవసీరజాంసి. ౧౧౯. ప. సరస్వ రాసంగఫలప్రదిత్యయా
స్వజన్మతారైందవ వాసరావివ, ఉపస్థితౌ తావప్సృత్యసంభ్రమాత్సృ
శిషోఽనంతరమేవమబ్రవీత్. ౧౨౦. ప. తుత్ప్రీషీడయతి మామయివీరౌ
కుక్షిమేత్యచకితేవయువాభ్యామ్, యాచ్య తేతదశనం బహుభోక్తుంయ
స్యతృప్యతిపురాతిథిరేషః. ౧౨౧. ప. ఇతంస్వదక్షిణకరంపురతః ప్ర
సార్యతస్యార్ధతోవచనపార్వ్యనుధావివేగా, తాభ్యాంతథేతిపణితిస్తుస

త్వస్య రాజనవికారాశ్రయణప్రయత్నస్యవా స్వస్వవివరీతనిష్పంకత్వనిష్పావత్వ
ఫలేచ్ఛాజన్మత్వాద్విచిత్రాలంకారః. 'విచిత్రం తత్ప్రీయత్వశ్చేద్వివరీత ఫలేచ్ఛయే'తి
లక్షణాత్ - సచ క్లేషభిత్తికాభేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జ్వలితఇతి తయో
రంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౧౯. వరస్వరేతి. సోఽగ్నిర్వృద్ధ బ్రహ్మణవేషః వరస్వరా
సక్తేన అన్యోన్యమేళనేన యత్ఫలం భోజనం తస్యప్రకర్షేణ దాతుమిచ్ఛా ప్రదితా -
దదాతేస్సన్నన్తదప్రత్యయః. తయా ఉపస్థితౌ ప్రత్యాసన్నౌ స్వా స్వీయా జన్మ
తారా జన్మనక్షత్రం విష్ణవవాసరస్సోమవాసరశ్చ తౌ ద్వావివ స్థితావిత్యుత్పేక్షా -
తౌ కృష్ణమర్జునంచ ఉపసృత్య సన్నిధాయ ఆశిషః ఆశీర్వాదస్య అనంతరం సంభ్ర
మాత్ సంతోషాత్ ఏవం పక్ష్యమాణప్రకారేణాబ్రవీత్ - సంభ్రమాదుపసృత్యేతివా
యోజనా. 'ఆధ్వాభోజన మాలస్య'మిత్యాదినా భానువారాదేర్జన్మనక్షత్రయోగే
ప్రత్యేకం ఫలప్రవణాత్తత్రత్య భోజనఘోషప్రదాతృత్వేన కృష్ణమర్జునయో స్తత్యేనో
త్పేక్షణం-అత్ర స ఆశిషోఽనంతరమిత్యత్ర తదాశిషోఽనంతరమిత్యవపాతే భ్రమేణ
సృసింహవ్యాఖ్యానం కర్తృవాచకపదాభాజేన న్యూనపదత్వాఖ్య దోషపక్షేరుపేక్ష్యం-
వంశస్థమ్. ౧౨౦. త్సరితి. అయి వీరౌ హేకృష్ణమర్జునౌ త్సౌ జాతరాగ్ని జనితోదర
దాహా యువాభ్యాం యచ్ఛత్రః చకితాభీలేవేత్యుత్పేక్షా - కుక్షీం ఉదరం ఏత్య
మాం ప్రకర్షేణ పీడయతి ఏషోఽతిథిః యస్మాన్నస్య పురా ఆగ్రేతృస్యతి - యేనా
న్నేన తృప్తాభిషృతీత్యర్థః. యాపస్విరానిపాతయోర్గదితిలట్. ని. 'నికటాగామి
కేపురే'త్యమరః. ఆనేన మయా తత్ అశనం అన్నం భాణ్ణివవనరూపం బహు
యథాతథా భోక్తుం యాద్యతే - యాచే కర్షణిలట్ - అత్ర త్సప్రీడాయాః అశన
యాచ్ఛా హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగముత్పేక్షా సంసృష్టం - స్వాగతా
వృత్తం. ౧౨౧. ఇత్థమితి. ఇత్థ ముక్తప్రకారేణ స్వస్య దక్షిణకరం పురతోఽగ్రే ప్రసా
ర్య అద్దతః అశనంప్రార్థయతఇత్యర్థః. చురాదిణేర నిత్యత్వాదప్రయోగః. తస్య బ్రహ్మ
ణస్య యద్వచనం గూఢ్యతే తదశనం బహుభోక్తుమిత్యేవం రూపంతస్యపార్వ్యనుధావీ

మూలంబే సత్స్వర్ణనాథలమదాహృదమేవసూతే ౧౨౨. గ. అథము
దాకథితాత్తయథాతథభావోభగవాన్బ్రహ్మద్యానుర్దంతఃటీయవనికాం
తన్నటత్స్థితయోద్దేవకీపుణాసుతయో ధురి గిరిదరీవసతిధురీణవిభా
వరీచరసరీస్పృహ దివిషసరీశ మేదురీకృతదురీహితాంఢవస్యఖాంఢవస్యజ
గత్కంలేగడుత్వం తత్పురిరక్షణదక్షస్య ఋభుక్ష్యస్తక్షకేపక్షపాతంచ విని
వేద్య యువయోః కటాక్షబలేన క్షణాద్దిధక్షమీతి స్వమపేక్షితవిశేషం
న్యాచచక్షే. ౧౨౩. ప. భూసింజ్ఞయా యదుపతేః పురుహూతసూను

వేగః యస్యాస్మా - అవిలంబితానస్త్రయేత్యర్థః. తథా తదశనం దాస్యావః ఇత్యుక్త
ప్రకారాఫణితిః వాక్యంతు - తాభ్యాం కృష్ణార్థనాభ్యామ్పి సమాలమ్బే గృహీతా-
లమ్బితేః కర్తృణిట్ - తథాహి - సత్సు సజ్జనేషు అర్థనా యాచ్ఛాస్త్రీలిక్తేన స్త్రీశ్చ
అదాహృదం గర్భధారణంవివైవ సద్యవివేత్యర్థః. ఫలంప్రసూతే జనయతి - సంతోఽవి
లమ్బితమేవార్థః కృతార్థయస్త్రీత్యర్థః. సామాన్యేన విశేషసమర్థసరూపాఽర్థాస్తర
న్యాసః. ౧౨౨. అథేతి. అగ తయోః ప్రతిజ్ఞానస్తరం మదా సంతోషేణయాచితార్థ
దానప్రతిజ్ఞాజన్యేన ఆత్మనః యథాతథా భావః. యథాతథ్యం అస్మిత్యమితి యావత్.
సః కథితః నివేదితః యేనసః భగవాన్బ్రహ్మద్యానురగ్నిః దస్తపట్యాః అభరోష్ఠస్త్రివ
యవనికాయాస్తరస్కంఠ్యాః అస్తర్థ్యే నటత్ ప్రసరత్ స్థితం యయోస్తయోః
స్తేరాధరయోరిత్యర్థః. దేవకీసతస్య పుణాసుతస్యచ తయోః కృష్ణార్థనయోః ధురి
పురస్తాత్ గిరిదరీషు శైలగుహాసు వసతిధురీణైర్నివాసిభిః విభావరీచరైః రాక్షసైః సరీస్ప
పైస్సరైః దివిషదరీక్షైః అసురశ్రేష్ఠైశ్చ మేదురీకృతం సాన్ద్రీకృతం దురీహితానాం
లోకపద్రవాణాం తాన్ద్రావృ ఆవిర్భావః. యస్మింస్తస్య - ఖాన్దావస్య నామ ఆరణ్యస్య-
జగతః లోకస్య కత్కేగడుత్వం రోగజన్యకణిత్వమభోజ్యత్వమితి యావత్ - తస్య
ఖాన్దావస్య పరిరక్షణే దక్షస్యసమర్థస్య ఋభుక్ష్యః ఇన్ద్రీస్య తక్షకే తత్రవర్తమానే
సాగరాజే పక్షపాతంచ నివేద్య - యువయోః కటాక్షబలేన సాహాయోపజీవనేన
క్షణాద్దిధక్షమి దగ్ధమిచ్ఛామి-తదితిశేషః. ఇత్యుక్తప్రకారం స్వం స్వీయం అపేక్షిత
విశేషం కామితార్థం ఆచచక్షే కథితవాక్ - చక్షేః కర్తరిట్. సాత్రిసవమితి పాతే
ససహాయం యథాతథేత్యర్థః. ని. 'సహాయోఽత్రిసవస్తుల్యావి'త్యమరః. ౧౨౩.
భూసింజ్ఞయేతి. అగ పురుహూతసూనురర్థునః యదుపతేస్త్రీకృష్ణస్య భువః సంజ్ఞ
యా ప్రేరణేన - సస్తువ్యతః కామితార్థప్రతిజ్ఞయా ప్రహృష్యమాణాత్ తనూన
పాతః అగ్నేః. ని. 'జాతవేదాస్తనూనపా' దిత్యమరః. గాండీవస్య నామ ధనుషః

స్సంతుప్యతోఽథజగృహే సతనూనపాతః, తూణౌచగాండివసఖౌతుర
గాంశ్చశుభ్రాన్కాంతరథంచ నటతా కపికేతనేన. ౧౨౮. ప. మరున్దనో
మార్గణ వైనలేయశృగ్వయాత్తైరివకీర్తిశాబైః, చతుర్భిరశ్వైస్సము
పాస్యమానం సఫల్లం స్తరథమారురోహ. ౧౨౯. ప. దశముఖనగరే
పురానుభూతం దహనహతాత్కరణం పునర్దిదృక్షుః, ఉపగత్యవమారు
తిస్ససాక్షాదుచలదస్యరథాగ్రకేతనాంకః. ౧౩౦. ప. తద్భుజావనుథా
వంత్యాస్సంగ్రామేషు జయశ్రియః, జంభూప్వయధియంతూణ్యోజనయా
మాసతుస్తదా. ౧౩౧. ప. పవనసఖదృశోర్ద్వదంవితన్వన్పటుతర టంకృ
తికంపితాటవీకః, కుటిలమతనుశాన్బనః కరాభ్యాం గుణమపిదండమివా

సఖాయా సహవర్తమానౌ గాణ్డీవసఖౌ 'రాజాహస్యభిప్రవృత్' ఇతి సమాసాంతః
తూణౌ నివక్ష్యాచ త్రీనవీత్యర్థః. శుభ్రాన్ శ్వేతాన్ తురగానశ్వాంశ్చ నటతాన్ప
త్యతా కపినా అంజనేయేన యుక్తేన కేతనేన భవజేన కాన్తంమనోజ్ఞం - కాక
పార్థివాదినాసమాసః. రథం జగృహే గృహీతవాన్ - లౌకికసాధనైరతాక్షైర్వ్యో
ధువశక్యత్వాదితిభావః. ౧౨౮. మరుదితి. స ఫల్లనోఽర్జునః మరుతః వాయుర్న
నసః మార్గణస్య బాణస్య వైనలేయస్య గరుడస్య చ చతుర్థాంపుష్పిత్యేకం యే
జయాశ్చత్వారస్తేభ్యః ఆత్మైః కీర్తిశాబైః కీర్తిశుభిరీవ స్థితైః చతుర్భిరశ్వైస్సముపాస్య
మానం సంయుజ్యమానం తం తాదృగ్వేగవత్తేన ప్రసిద్ధం అగ్నిదత్తరథమారురోహ -
ఉత్పేక్షాలక్ష్కారః. ౧౨౯. దశముఖేతి. అస్యార్జునస్య రథాగ్రకేతనే అజ్ఞః
చిహ్నతేన వర్తమానః సః ప్రసిద్ధో మారుత్స్రమామాన్ దశముఖస్య రావణస్య నగరే
లక్ష్మీయాం పురాదాహసమయే అనుభూతం దృష్టం దహనస్యాగ్నేర్మతాత్కరణం
బలాద్దాహం పునర్దీప్తమిచ్ఛుః దిదృక్షుస్యన్ అతవీవ సాక్షాన్మరీభూయ ఉపగతః
ఆగత్యపేత్యుత్పేక్షా. ఉదచలత్ నృత్యలిప్త. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౩౦. తదితి.
సంగ్రామేషు యుద్ధేషు తస్యార్జునస్యభుజౌ ప్రతి అనుభావంత్యాః అనుసరంత్యాః జయ
శ్రియః జయలక్ష్మ్యైః భృద్దయస్య ధియం సంభావనాం తూణ్యౌ అగ్నిదిత్తాయ
తూణీరౌ తదా ఖాణ్డవదాహూద్యౌగావసరే జనయామానతః. ఉత్పేక్షాలక్ష్కారః.
౧౩౧. పవనేతి. అగ్ని సోఽర్జునః పవనసఖస్యాగ్నేః దృశోర్ద్వదం చతురుత్పవం విత
న్యన్ కరిష్యమాణః వర్తమానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః. కరాభ్యాం పటుతరయా
అతికతోరియాటజ్ఞత్యా కంపితా అటవీ ఖాణ్డవరణ్యభాగః యేనతథోక్తస్యన్ -
నద్యృతశ్చేతికమ్. - అస్య అగ్నిదత్తస్య కార్కుశస్య గాణ్డీవస్య గుణంబాలిమివ ద్దండ

భగాండివస్య. ౧౦౮. ప. అథగరుడవలీముఖధ్వజాభ్యా మనుమతిమే
త్యం సన్ననాహహ్మత్, బలరిపుచణిసిల ముత్ప్రవాళం వనమశితం
బడవాస్యభూరిహస్విః. ౧౦౯. ప. శోణరుచాశిఖయాతిమహత్యాబా
ణపురావృతి వాసనయేవ, చండతరస్య వనస్యసమంతాత్కుండలనాం కల
యన్వప్యధేఽగ్నిః. ౧౧౦. ప. ప్రథమంపావకషిడ్డేఽరభస్య గృహీతః పల్ల
వోష్ఠపుటే, ఉపకంఠేవనరాజేరుదగాదాకులకపోతనాదతతిః. ౧౧౧.

కుటిలం వక్రం అతనుత కృతవాక్ - ఆకర్షణేనేతిభావః. ఆత్ర గాఢీవగుణదణ్డయోః
కాటిల్యకరణేనావమ్యస్య గమ్యత్యాత్మయ్యయోగితాభేదః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౦౮.
అథేతి. అగ్రసోఽగ్నిః గరుడవలీముఖధ్వజాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామనుమతిం దాహభ్య
నుజ్ఞామేత్య హర్షాత్ బడబా అశ్వయోషిదాకారః జౌర్వమునికోపః తస్య ఆస్యాత్
ముఖాన్యవతీతి భూర్గ్నిః బడబానలంబవ బారిపుచణిన్ద్రానిలరత్నమివ నీలంశ్యామం ఉ
ద్గతాని ప్రవాళాని కిసలయాని చిద్రుమాశ్చ యస్మిన్ ప్రస్వనం ఖాణ్డవం సాముద్రజలం
చ అశితం భక్షితం సన్ననాహ సన్నద్ధోఽఘాత్ - శ్లిష్టమశేషణేయమపమా. ౧౦౯.
శోణేతి. అగ్ర చణ్డతరః అతిభీషణోఽగ్నిః బాణపురస్య బలిపుత్రనగరస్య ఆవృతివాసన
యా ప్రాకారాత్తనా స్వావస్థానసంస్కారేణేవ స్థితయేత్యుత్పేక్షా - అతిమహత్యా
శోణరుచా రక్తప్రభయా శిఖయా జ్వాలయా-అస్యవనస్య ఖాణ్డవస్య సమస్తాత్పరితః
కుణ్డలనాం కుణ్డలాకారేణ వేష్టనం కలయన్ కుర్వంత్యన్ వమృధే వర్ధలేస్త - వర్ధలేః
కర్తరిలిట్, బాణపురస్యాగ్నిమయః ప్రాకారః పురాణప్రసిద్ధః. లోటకవృత్తం. లోట
కవృత్తమిదం భభభాగావతిలక్షణాత్. ౧౧౦. ప్రథమమితి. పావకోఽగ్నిషిడ్గవ-
త్సన్కి. ని. 'షిడ్గః పల్లవోఽలిట' ఇత్యదురః. ప్రథమమాదా పురభ్య సంవేష్ట్య ఆశ్లి
ష్యచ గృహీతః దగ్ధః ఆస్వాదితశ్చ పల్లవః ఓషఠపుటంబవ యేన తథోక్తేనతి - వన
రాజే ఖాణ్డవస్య స్త్రీలింగాత్కస్యాశ్చిన్నాయికాయాశ్చ ఉపకణ్ఠే సమీపే కణ్ఠదేశేవ
ఆకులా తాపార్త్యాదంతక్షతవేదనయాచ సజులకపోతానాం పారావతానాం లేపా
మివ చ నాదతతిః కలకలరవరాశిః ఉదగాదావిర్భూవ - ఆత్ర ప్రస్తుతాగ్నివనరాజీ
శ్లిష్టసాధారణవిశేషణసామ్యుదప్రస్తుతపరిరంభపూర్వకాధరచుమ్మనమణితమనోహరవిట
కామిసిసంభోగవ్యాపారప్రతీలేప్పమాసోక్తిరలగ్నారః. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః
ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచ' దితిలక్షణాత్ - ఆత్ర సంభోగస్యావిర్జనపూర్వకత్వం రతి
కూజితానాం కపోతనాదసామ్యం చ రతిరహస్యే. 'ఆదారతం బాహ్యమిహ ప్ర
యోజ్యం తత్రాపి చాలిన్దనమేవ పూర్వ'మితి - తత్ర భాషకకపోతపోతవారిదేత్యా
దినా ప్రసిద్ధం రత్యాయాసజనితో హుశ్కారః మణితమితి. ఆర్యావృత్తం. ౧౧౧.

గ. క్రమేణ ప్రబలీభవతో భగవతః పవమానసఖస్య తమాలాదిషు కేషు చిత్తరుషు పర్ణోచ్చయాయమానైర్మూలైః కింశుకాదిషు కేషు చిత్తరుషు స్తబకాయమానైర్జ్వాలాకందశ్చే నీలకాదిషు కేషు చిత్పశేళిమఘల బీజాయమానై స్సుస్ఫులింగై ర్హరిచందనాదిషు కేషు చిద్వల్కలాయ మానై రాలోక్తైర్నిడవత్సు కేషు చిత్పరస్పరపక్షితాఙనరటనాయ మానైః ప్లోషచటచటాత్కారైశ్చ పరితః పరితమపి తద్వనంముహూర్తం యథాపురమవతస్థే. ౧-౨. ప. హుతాశనకరిత్రాసాదుచ్చలం శ్యావనశ్రియః, కబరివల్గ థావేగాత్కాపి ధూమ్యాఖమానశే. ౧-౩. ప. వలయంధూమరేఖాయా వర్తనిద్యుసదాంబభౌ, భావినశ్శరకూ

క్రమేణతి. క్రమేణ ప్రబలీభవతః ప్రవర్ధమానస్య భగవతః పవమానసఖస్యాగ్నేః సం బద్ధిభిరితీదం తృతీయాస్తవచకేఽపి యోజ్యం-తమాలాదిషు కేచిత్తరుషు వృక్షేషు నీల దశేషు పర్ణోచ్చయః దలసమూహాభవ ఆచరణ్యః పర్ణోచ్చయాయమానైః. ఉపమానా త్కృజ్-లటశ్శనచ్. ఏవమగ్రేఽ-ధూమైః కింశుకాదిషు కేషు చిత్తరుషు రక్తకుసు మేషు స్తబకాయమానైః పుష్పగుచ్ఛవదాచరణ్యః జ్వాలాకందశ్చైః శిఖామూర్తైః తిలకా దిషు కేషు చిత్తరుషు రక్తబీజేషు పచ్చోమానాం పక్వానాం ఫలనాం బీజాయమానైః స్ఫులికైరగ్నికణైః హరిచందనాదిషు కేషు చిద్విటపిషు తరుషు రక్తత్వక్షు-వల్కలాయమా నైః త్వక్ స్త్రీ వల్గం వల్గం మస్త్రీయా మిత్యమరః ఆలోకైః ప్రకాశైః నీడవత్సు పక్షికు టీరధారిషు కేషు చిత్తరుషు పరస్పరం పక్షిణాం పక్షాభ్యాం తాడనేన యద్రటనం చటచ టశబ్దః తద్వదాచరణ్యః రటనాయమానైః ప్లోషణాం దాహానాం సమ్పదీభిశ్చటచటా త్కారైః. పరితః సర్వతః పరితం వ్యాప్త మపి తద్వనం ఖాణ్డవం-ముహూర్తమల్పకా లం యథాపురం దాహాత్పురేవ అవతస్థే అవర్తత. అవ్యయం విభక్తిత్యాదినా సాదృశ్యాగ్ధే ఽవ్యయాభావః. నావ్యయాభావాదిత్యం - అత్ర అగ్నిదాహేన వికృతస్య వనస్య పునర్ధూమాదిభిః పూర్వావస్థాసంపాదనాత్పురస్కరూపాలంకారభేదః. 'పూర్వావ స్థానుపుత్తిశ్చ వికృతేనతి వస్తునీ'తిలక్షణాత్ - తస్యచోపమాపఖ్యతోజ్జీవితత్వాత్త యోరజ్ఞాజ్ఞిభావేన సజ్కరః. ౧౩-౨ హులేతి. కాపి మహత్త్వేనానిర్వాచ్యాధూమ్యా ధూమపక్షిణైః. పాశాదిత్వాద్యత్ - హుతాశనాదగ్నేః పరిత్రాసాత్పరితో భయాత్ ఉచ్చలన్త్యాః ఉర్ధ్వం పలాయమానాయాః వనశ్రియః వనలక్ష్మ్యైః వేగాత్పలాయన సమ్భిమాత్ శ్లఘాముక్తబద్ధనాకబరీకేశపాశభవేత్యుల్లేపితా - ఖమాకాశం ఆనశే వ్యాప్నోతిన్. ౧౩-౩. వలయమితి. ధూమరేఖాయాః వలయం మణ్డలం ద్యవి ఆకాశే

టస్యపరితోమానసూత్రవత్. ౧౩౪. అన్యైవగాండివభృతోభువి
భోజనత్వం మల్లం తృణాయమరుతామః మన్యమానం, బాహ్వో
ర్భలం పతపతేతి వున్నివాగ్నిసోస్ఫిటారవం సరుడితి స్ఫుటయాం
చకార. ౧౩౫. ౫. స్వపార్శ్వయుగ్మజ్వలదగ్నికందశా వనాంత
భాజోఽజగరా మహత్తరాః, నిశాతవజ్రక్షతనిస్సృణాసృజాం దశా
మయత్నాజ్జగ్రహుర్మహీభృతామ్. ౧౩౬. ౬. తత్ర నికురుంబా
ణి స్తంభేరమాణామామూలమనలార్చిరవలంబితదంతముసలాని ప్రేమ
పరవశతయావశాసు వితరితుం స్వస్పృక్ష్విభాగవిన్యస్త జగ్ధార్థసల్లకీపల్ల
సీరస్తీతి ద్యుసదాం దేవానాం వర్తన్యాకాశే - భావినః భవిష్యత్కర్మమయస్య
కూటస్య శాలయాః పాతః యావచ్ఛాలం-మానసూత్రవత్ ప్రమాణ సూత్రమివేత్యు
త్పేక్షా-బధా 'వానః కుటివ్వయోశ్శాలే' త్యమరః. ౧౩౮. అన్యేతి. భోజన హే
లాక-త్వం మరుతాం దేవానాం మల్లం వీరమిన్ద్రోమపి భువి తృణాయమన్యమానం తృణ
కల్పిత్వేన సంభావయమానం ఆస్యగాడ్డీవభృతోఽర్జునస్యైవ బాహ్వోర్భుజయోర్భలం
శార్కం పతపత ఉచ్చారయోచ్చారయ-ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్ బ్రువన్నివేత్యుత్పే
క్షా. సోఽగ్నిః సోఽగ్నేః వేద్యాదీనాందాహజన్యదశనైర్ద్యఆరవః పతపతత్కారస్తం యు
డితి ద్రుశం స్ఫుటయాంచకార ప్రకటితవాత్. ౧౩౯. స్వపార్శ్వేతి. వనాన్తభాజః
ఖాణ్డవనవాసినః మహత్తరాః అతిమూలాయతోన్నతాః ఆజగరాస్సర్వవిశేషాః. ఆం
గ్రభాషాయాం 'కొండలిలువలు' స్వయోః స్వీయయోః పార్శ్వయోర్భుగ్నే జ్వలంతః
అగ్నేః కన్దలాః జ్వాలాయేషాం తథోక్తాస్తన్తః. నిశాతేవాతిత్తేన వజ్రేణేంద్రియధేన
యానిక్షతాని-ప్రణానీత్యర్థః. లేభ్యః నిస్సృతాన్యదగ్ధతాని అపృష్ఠో శోణితాని యేషాం
లేషాం మఃభృతాం పర్వతానాం దశాం ఆవస్థాం సామ్యమితి యావత్ - ఆయ
త్పాద్యత్నంవిన్యైవ జగ్రహుః. అత్రాన్యదశాయా అన్యత్రాసంభవేనాపమ్యాక్షేపాద
సంభవస్థగ్ధనిబన్ధన రూపో నిదర్శనాలఙ్కారః. ౧౪౦. తత్రేతి. తత్ర దహ్యమానే
ఖాణ్డవే స్తప్తేరమాణాం గజానాం నికురుంబాణి బృహ్దాని 'ఇభః స్తంభేరమః పద్మీ'-
'బృన్దంనికురువృం కదమ్బకం' - ఇత్యుభయత్రాప్యమరః. ఆమూలం మూలదేశపర్వస్తం
అనలార్చిభిరగ్నిజ్వాలాభిః ఆవలమ్బితాని వ్యుప్తాని దంతాముసలానీవ తానియేషాం తథో
క్తానిసన్ని ప్రేక్షా ప్రియానురాగేణ పరవశతయా పారవశ్యేన హేతునా వశాసు కరి
ణీఘవిషయే వితరితుం-సృక్ష్వభాగయోరోష్ఠప్రాంతయోర్విన్యస్తా అర్థం జగ్ధాః జగ్ధార్థా
శ్చ సల్లకీపల్లవమయాః కబళాయై తథోక్తానీవేత్యుత్పేక్షా-క్షణమలక్ష్యస్త అదృక్ష్విన్య-

వకబళాసీవ త్తణమలత్వంత. ౧౩౭. ప. సవిధజ్వలనోష్ణసీచిభి స్సపది
 మ్నూనకపిత్తశాఖనాం, పరిపాకసితాః ఫలప్రజాః ప్ర బభుసోస్ఫిటకబుద్బు
 దా ఇవ ౧౩౮. ప. నిశి కేవలం తమసి దీప్రతనుం నిజజాతిమోషధితరుం
 నిఖలమ్, ఇతరే విజేతుమివ తే తరవో దివనేఽపి జజ్వలురతీవతరామ్.
 ౧౩౯. ప. దృష్టదానవనిశాచరవర్గస్తత్ర గాండివభృతా నిహతోఽపి,
 తన్ని పంగయుగబాణగణానాం సంఖ్యయా ప్రతిభటత్వమకార్షీత్.
 ౧౪౦. ప. జ్వాలితాపభరకుండలికాంగీః క్షేవసారఘృతసేచనమృద్వీః,
 సర్పపుంగవతతీరతిహృష్ట శృంగులీరివ చచర్వకృశానుః. ౧౪౧. ప.

లక్షణేః కర్తణిలక్ష. ౧౩౭. సవిధేతి. సవిధే సమీపే జ్వలనస్య జ్వలతోఽగ్నేః ఊ
 ప్తణిః వీచిభిః పరంపరాభిః సపదిమూనానాం ప్లుప్తానాం కపిత్థానాం నామ శాఖనాం
 (అగ్నే) వెలగచెట్టువృక్షాణాం సమృద్ధినః పరిపాకేనసితాః క్షేవతాః ఫలానాం ప్రజా
 సృమూహాః సోస్ఫిటకస్య మసూకారోగస్య బుద్బుదాః ప్రణివేశేషావేత్త్యుత్పేక్షా -
 ప్రబభుః. వైతాళీయం. ౧౩౮. నిశితి. నిశి కేవలంరాత్రావేవ తత్రాపి తమస్యేవదీప్రా
 ప్రకాశమానా తనుః దేహః యస్యతం నిజజాతిం నిఖలం సమస్తం ఓషధితరుం జ్యోతి
 ర్గతాం విజేతుమివేత్త్యుత్పేక్షా. ఇతరే తద్భిన్నాః తే ఖాణ్డవీయాః తరవాః దివనే అహ
 న్యసీత్యగీనాకిమతరాత్రావతిధ్వన్యతే-అతీవతరాం భృశంజజ్వలుః జ్వలన్తిస్త-ప్రమితా
 క్షరావృత్తం. ౧౩౯. దృష్టేతి. తత్ర ఖాణ్డవే గాణ్డీవభృతార్జునేన నిహతః పలాయ
 నసమయే ఖణ్డితోఽపి దృష్టానాందానవానామసురాణాం నిశాచరాణాం రాక్షసానాం
 చ వర్గసృమూహాః తస్మాద్జునస్య నిషడ్గయుగే అక్షయతూణీరయుగ్నే-బాణగణానాం
 సంబద్ధిన్యాసంఖ్యయాసహ ప్రతిభటత్వం ప్రతివీరత్వం తుల్యత్వంచ ఆకార్షీత్చక్రే-
 కృషాకర్తరిలక్ష సీచివృద్ధిః. అత్ర నిహతస్య ప్రతిభటత్వమితి విరోధస్య తుల్యత్వే
 నాభాసీకరణాద్విరోధాభాసః. ఏవం తాదృశదానవనిశాచరవర్గస్య సాక్షాచ్ఛత్రుణా
 ద్జునేనసహ యోధుమతక్త్యా తస్మిషడ్గబాణగణసంఖ్యయా ప్రతిభటత్వవర్జనాత్పృత్యసీ
 కాలస్కారః. ద్వయోశ్చ క్షేవైకోత్థాపితత్వాదైకకాలికత్వాచ్చ సమప్రాధాన్యసం
 కరః. స్వాగతా. ౧౪౦. జ్వాలేతి. కృశామరస్మిః జ్వాలానాం తాపభరేణ తాపాతిశ
 యేన కుణ్డిలతాని కుణ్డిలకృతిం సీతాని దేహా యాసాంతాః క్షేవసారస్యవిషరసన్యైవ
 ఘృతస్య సేచనేన ఉక్షణేన మృద్వీః 'వోతోగుణవచనాది'లి జీవ-శఘ్నః చక్రాకృతి
 భక్ష్యవిశేషానివసీతా ఇత్యుత్పేక్షా. సర్పపుక్తవానాం సర్పక్షేప్తానాం తతీస్సమూహాన్
 అతిహృష్టస్సక చచర్వదదామేత్కర్థః. చర్వణేః కర్తరిలిట్. 'ద్వయోర్జ్వాలితా'ఇతి
 జ్వాలశబ్దస్య పుంస్తాన్వశాసనాత్తత్వేన నిర్దేశః. ౧౪౧. తావదితి. తావత్ సర్పదాహ

తావత్తక్షకరక్షణాయ సహసా శక్రోఽధిరుహ్య ద్విపం వజ్రం న్యస్య తదీయమూర్ధ్ని మరుతాం సన్నాహయన్వాహినీమ్, బ్రహ్మాండప్రతిరోధ నేన విముఖైర్ధూమైరివారణ్యజై రాతస్తార నభస్థలం జలధరై రారబ ఘోరారవైః. ౧౮౨. గ. తతస్తై రనేకైర్నాకాకసా మనీకైర్నత్సరేణత దుపరినిపాత్యమానదిస్థితిశిఖరాణామివ వేగాదాపతతాం వారిధౌ వా డవహవ్యవాడపి కబళితోఽయమస్తాభిరితీవ విద్యుతః ప్రకాశ్యగర్జితేన తర్జయతామివ పర్జన్యానామాసారసర్వాభిసారేణ నిర్వాపితే వనాగ్నౌ మనాక్ శ్యామాయమానే సతి శోణాయమానలోచనేన కపికేతనేన తత్ప్రతిచిక్షీర్షయా శరకదంబైరంబరే నిరవలంబమాకలితాం శరశాలాం

సమయే శక్రః ఇన్ద్రః తక్షకస్యనామ సర్పరాజస్య రక్షణం కర్తుం రక్షణాయేతి క్రియా కేత్యాదినా చతుర్థీ సహసాద్రుతం ద్విపమైరావతమధిరుహ్య ఆరుహ్య - తదీయ మూర్ధ్ని శిరసి వజ్రం ఆయుధం న్యస్య నిధాయ - మరుతాం వాహినీం దేవనేనాం సన్నాహయన్ - యుద్ధాయోద్యోజయన్ - బ్రహ్మాండతద్భిత్ ప్రతిరోధనేన ప్రత్యాఘాతేన విముఖైః ప్రత్యావృతైః ఆరణ్యజైః ఖాణ్డవదాహోద్భవైః ధూమైరివ స్థితై రిష్యుత్యేక్ష - ఆరభాః కృతాః ఘోరాః కఠోరాః ఆరవాః గర్జితాని యైస్యైః జలధరైరేషైః నభస్థలం గగనప్రదేశం ఆతస్తార ఆచ్ఛాదితవాన్ - స్తృణాతేః కర్త రిలిట్ - శార్దూలవీక్రీడితం. ౧౮౨. తతఇతి. అనేకైర్నాకాకసాం దేవానామనీకై ర్నైః మత్సరేణ ద్వేషేణ - లేషాం కృష్ణార్జునపావకానాం ఉపరి శిరసినిపాత్యమా నానాం దికామేవ భిత్తీనాం శిఖరాణామివ స్థితానాం అతవివ వేగాదాపతతాం గురు త్యాదిలిఖావః. వారిధౌ సముద్రే అయం బాడబహవ్యవాత్ బడబాసలోఽసి అస్తాభిః కబళితః భక్షితః. కిముత యూయమిత్యపి శబ్దార్థః. ఇతీవ విద్యుతః ప్రకాశ్య గర్జితేన తన్నిషేణేత్సర్గః. తర్జయతామివస్థితానాం పర్జన్యానాం మేఘానాం సంబధ్నినా ఆసారస్య ధారాసమ్పాతస్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన నిర్వాపితే శమితేన నాగ్నౌ ఖాణ్డవవహ్నౌ మనాక్ ఆల్పం శ్యామాయమానేసతి 'ధారాసమ్పాతఆసారః' 'సర్వాభిసార స్ఫుర్వార్థ స్ఫుర్వసన్నహనార్థక' ఇతిచామరః. శోణాయమానే శోపాదరు ణిభవతి లోచనే యస్య తథోక్తే కపికేతనేన అర్జునేన - తస్మాసారసర్వాభిసారస్య ప్రతికర్తృమిచ్ఛా ప్రతిచిక్షీర్ష తయా అమృతే ఆకాశే నిరవలంబం తుడ్యస్తంభాధార వర్జం యథాతథా - శరకదమైర్నాణ్యునైరాకలితాం సజ్జటితాం శాలాం ఛత్రీ కృత్య - పునరపి సమ్యగన్వీయమానః ఉద్ధృత్ ప్రసార్యమాణః నిజకేతుర్దామః యేన

చ త్రికృత్యపునరపి సమున్నీయమాననిజకేతురుషర్బుధోభగవానుద్దిదీపే. ౧౮౩. గ. తత్రాంతరే ప్రోషితవల్లభతయా ప్రేష్ఠా కుమారమశ్వసేనం నిగీర్యనహనార్చిరుష్టాసహిష్ఠుతయా పునరపి నివృత్య దివంప్రయాంతీభిర్ఘనధారాభిరివ పన్నగకన్యకాభిస్సహ వనాదుత్పతంతీం తక్షకకుటుంబినీ మవిలంబితమేవ శ్వేతవాహనశ్శితముఖేన శిలీముఖేన రసనాయామివ గ్రీవాయామపి ద్విధా దళయాంచక్రే. ౧౮౪. ప. నభసి కృతే శరకూటే న పపాతాశుగవినున్న మంబుముచాం, తస్మిన్ ఖాండవవహ్నా తక్షకపత్న్యః కబంధమేవ పరం. ౧౮౫. గ. అథ సకుపిత స్వయం కాశి

తథోక్తః భగవానుషర్బుధః అగ్నిః. ఉద్దిదీపే ప్రజజ్వాల 'శోచిషేశ ఉషర్బుధ' ఇత్యమరః. శుద్ధసావన్నావోత్పేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౧౮౩. తలేతి. తత్రాంతరే తస్మిన్ త్వమయే ప్రోషితః కురుక్షేత్రం ప్రతి ప్రస్థితః వల్లభః పరివృతకః యస్యాస్తస్యాభావస్తతా తయాహేతునా-ఆశ్వసేనంనామ కుమారం ప్రేష్ఠా నిగీర్య గ్రసిత్వా కణ్ఠేనిధాయేతి యావత్ -దహనస్యోగ్నే రర్పిషాం జ్వాలానాం ఉష్ణస్య స్పర్శస్యానహిష్ఠుతయా సోధుమకత్త్యా నివృత్య ప్రత్యావృత్య - పునరపి దివమాకాశం ప్రతిప్రయాన్తీభిః ఘనానాం మేఘానాం ధారాభిరివ స్థితాభిః ఇత్యుత్పేక్షా-పన్నగకన్యకాభిః నాగనారిభిస్సహ వనాథ్వాణ్డవవహత్ ఉత్పతంతీం తక్షకస్య కుటుంబినీం భార్యాం 'కన్యాకుమారికా నార్యో. 'దారాస్సాన్యత్తుకుటుంబినీ' తివిశ్వప్రకాశమర - అపేకిముతాన్యా ఇత్యర్థః. శ్వేతవాహనోఽర్జునః అవిలంబితం సత్వరం యథాతథా-శితముఖేన శిల్పగ్రేణ శిలీముఖేన బాణేన రసనాయాం జిహ్వాయామివ గ్రీవాయాం కంఠరాయామపి ద్విధా ద్విప్రకారం విదళయాంచక్రే -విపాటితవాక్ -ఉత్పేక్షాపమయోస్సంసృష్టిః. ౧౮౪. నభసీతి. శరకూటే బాణమయగృహే నభస్యాకాశే కృతేనతి - అర్జునేనీతి శేషః. అశుగైర్బాణైరేవ వాయుభిరితి శ్లిష్టరూపకం - వినున్నముద్ధాతం 'అశుగౌ వాయువిశిఖా' విత్యమరః. అమ్బుముచాం మేఘానాం సంబంధి కబంధముదకం తస్మిన్ ఖాణ్డవవహ్నా నపపాత-పరం కిన్తు తక్షకపత్న్యః కబంధం నిశ్చరః కలేబరమేవ పపాత 'కబంధముదకే న స్త్రీగతమూర్ధకలేబరే' ఇతివైజయస్తీ-ఆలోభయోః కబంధయోః ప్రసక్తస్య వతనస్య తక్షకపత్నీ కబంధవీవ నియమనాత్పరిసఙ్ఖ్యలఙ్కారః. సచ కబంధకబ్దేశేషభిర్నికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరన్ధాగ్నిభావేన సమకరః ఆర్యాగీతిః- ౧౮౫. అథేతి. అథ తక్షకపత్నీ శరశ్చేదనానంతరం కుపితస్స ఇంద్రః స్వయం కాశికః వ్యాళగ్రాహ్యపి ఇంద్రశ్చ సన్నితచ 'మహేంద్రగుగ్గులూలూకవ్యాళగ్రాహిషకా

కోఽపి చకితచకితం వియతి విహితోపసరణం నవజననీశోకదయనీయం
హృతవాలం తమహిబాలం పరిగృహ్యాలాలనయా పరితోషమనైషీత్.
౧౮౬. ప. సుతం తమభ్యేత్య సురై రశేషైః క్రుధ్యన్నథాయుధ్యత
ఘోరమింద్రః, చక్రే సదావస్యచ తక్షకస్య యదగ్నిమత్తాం యదనగ్ని
మత్తామ్. ౧౮౭. ప. వనస్య తస్యోఽరి కేవలం తదా సహస్రనేత్రస్య చ
సవ్యసాచినః, నిషంగనీడోత్పతితాని పత్రిణాం కులాని కోలాహలకేళి
మాదధుః. ౧౮౮. ప. శరాన్నిపాతానపి పారదృశ్యన శ్రుతేర్విధా

శిక' ఇత్యమరః. వ్యాశస్సర్పఇత్యర్థః. వియత్యాకాశే చకితచకితం భీతభీతం విహితం
కృతం ఉపసరణం సన్నిధానం యేన తథోక్తం - నవేన జనన్యాస్సమ్మన్ధినా శోకేన
దయనీయం శోచనీయం హృతవాలం మాతృకణ్ఠలగ్నతయా ఛిన్నపుచ్ఛం తం అహి
బాలం సర్పశిశుం అశ్వసేనం పరిగృహ్య - లాలనయా ఆశ్వాసనేనపరితోషమనైషీత్
ప్రావయామాన - నయతేద్దహదితేష్వనద్వికర్తృకత్వాత్కర్తరిణిజ్ - విరోధాభావః.
౧౮౯. సుతమితి. అథ అశ్వసేనాశ్వాసనానంతరం క్రుధ్యన్ కుప్యన్ప్రవృః సుతమా
త్తజమపి తమర్జునమశేషైస్సురైస్సహ ఆభ్యేత్యాగత్య ఘోరం యథాతథా అయుధ్యత
యుధ్యతిన్న-నన్వయుక్తమాత్తజేనసహ యుద్ధమత ఆహ. - చక్ర ఇతి. యద్యస్తాత్ససు
తోఽర్జునః దావస్య ఖాడ్జివవనస్య 'దవదావో వనారణ్యవహ్ని' ఇత్యమరః. అగ్నిర్న
న్నస్తీత్యగ్నిమాత్ తస్య భావస్తతా తాం చక్రే - అగ్నినా ఖాడ్జివం దదాహేత్యర్థః.
యద్యస్తాచ్చ తక్షకస్య అగ్నిం నమథ్నాతీత్యనగ్నిమత్ తస్యభావస్తతా తాం-అగ్నిమన్థ
నాభావమితియావత్. చక్రే-సపత్నీకన్యైవ తత్రాధికారాత్ప్రకృతే తేన తన్నాశనా
చ్చేతి భావః. తథాచ తక్షకఖాడ్జివయోస్తస్యేన్ద్రస్య ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియత్వాత్తతీ
డాకరేణామార్గవర్తినా పుత్రేణ యుద్ధం నాయుక్తమితిభావః. వాక్యార్థమేతుకం
కావ్యలిప్తమలంకారః. ౧౯౦. వనస్యేతి. తదా యుద్ధకాలే సహస్రనేత్రస్య ఇన్ద్ర
స్య సవ్యసాచినోఽర్జునస్యచ ద్వయోస్సమ్మన్ధినీ-నిషంగాన్మూఢీరావీవ నీడాని కులాయా
స్తేభ్య ఉత్పతితాని ఉత్థితాని పత్రిణాం బాణానామేవ వక్షీణామితి శ్లిష్టరూపకం-
కులాని బృహ్దాని 'పత్రిణో శరవక్షీణా' విత్యమరః. తస్య వనస్య ఖాడ్జివస్య ఉపరికే
వలం ఊర్ధ్వభాగవీవ కోలాహలకేళిం కలకలరవం ఆదధుః చక్రః. ఏకేహంశరకూట
భేదనాశక్త్యాన్యేహం ప్రసక్త్యభావేనచ న వనమధ్యే ప్రవేశఇతి భావః. శ్లిష్ట
శ్లిష్టఘటితసావయవరూపకమ్. ౧౯౧. శరానితి. తతః విపాతాత్ తత్సంజ్ఞా విగతః
పాతః పతనం యేహంతానిచ - అపి క్రమేణ సముచ్చయే విరోధేచ - శరాన్
బాణాన్ శ్రుతేశ్శ్రోత్రస్య వేద్యుచ పారమస్తం వశ్యంతీతి పారదృశ్యనః విధాయ

యాశు విముంచత స్తతః, కురూద్వహాత్సాధ్యసరోగిణో హరేరభూద్భి
ష స్ధూరతం పసర్పణాం. ౧౦౯. ప. జయంతమేకం యుధి సోధుమక్షమే
జయంతమన్యం సుతమీక్షితం గతే, పురిం వలద్వేషిణి ఘోషకైతవా
జ్జహాన శంఖద్వితయం చ కృష్ణయోః. ౧౧౦. ప. తతః కృశానో ర్విఃరి
తవర్షస్వనాం. వాచ్యాదివభీతభీతమ్, మయం వనే దైత్య మయం రరక్ష
సచక్రపాణేరివ శక్రసూనుః. ౧౧౧. ప. క్షేత్రమవ్యధిః కురుపూ
ర్వం సంశ్రితో సుది దైవబలేన, చర్వితుస్సుకలఖాండవమగ్నో స్తక్షకా

కృత్వా ఆశు విమృశ్యత స్త్యజతః చాదాయ ప్రేరయతశ్చ - కురూద్వహాద్భునాత్
సాధ్యసం భయమేవ రోగః సోఽస్యాస్తీతి తద్వతోహరే స్త్రీస్య - దూరతరం
అతిదూరం అపసర్పణం పలాయనం భిషక్వైద్యః ఆభూత్ - భీతః పలాయతవా
నిత్యర్థః. 'భిషగైద్యశ్చికిత్సకః' ఇత్యమర్థః. అత్ర ప్రస్తుతార్థునేస్త్రీవిశేషాసామ్య
దప్రస్తుత శిష్యప్రతిభాకరప్రసక్తత్వము తదక్షమవిద్య దవిద్యద్వృత్తాంత ప్రతీతేస్సమా
సోక్తిః. ఏవం విపాతానసి శ్రుతేః పారదృశ్యన ఇత్యత్ర విరోధాభాసశ్చ -
ద్వయోశ్చ తిలశబ్దబలన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యమానభేదయోస్సంసృప్తిః. వంశస్థమ్.
౧౦౯. జయన్తుమితి. జయన్తం స్వస్య జేతారం - జయతేకర్తరిటః శత్రాదేశః.
ఏకం సుతమర్జునం యుధి యుధే సోధుం అక్షమే అసమర్థే - ఆతపివ వలద్వే
షిణి ఇద్దనే) అన్యం జయన్తంనామసుతం ఈక్షితం పురిం స్వర్గంప్రతి గలేసతి పలా
యితేసతీతి యావత్ - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోశ్చద్వితయంచ పాశ్చాజన్యదేవ
దత్తయుగ్మమి - ఘోషస్య కైతవాద్వాజిత్ జహాన హసంతేత్యుత్ప్రేక్షా
వృక్షాకాప్రయోగాద్దమ్య సాపహ్నవాచ - తయాచాచేతనేనాపి సపరిహసే కిముత
సచతనేన పరిహసఇత్యర్థాంతరాపత్తిరూపార్థాపత్త్యలంకారోవృజ్యత ఇత్యలంకారే
ణాలంకారధ్వనిః. ౧౧౦. తతఇతి. తతోఽయం శక్రసూనుః ఆర్జునః విపరీతే
ప్రాతిలోమ్యంగతే వర్ణే మకారయకారౌ యస్మిన్స్తస్య స్వనామ్నః యమాత్మకతా
మావన్నస్య స్వీయస్య మయేతిసంజ్ఞాశబ్దస్య వాచ్యాదభిధేయాదన్తకాదివ స్థితాది
త్యుత్ప్రేక్షా - కృశానోరగ్నేశ్చక్రపాణేస్త్రీకృష్ణాదివ ఉభయస్థాదపీత్యర్థః. భీతభీతమ
త్యస్తభీతం-వీప్సాయాందిర్భావః. మయంనామ దైత్యం దానవం రరక్ష రక్షితవా -
అత్ర కృష్ణానలయోర్నయాభయదాయకేత్వేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ప్రేవలప్రకృ
తాస్పదస్తల్యయోగితాభేదః. ఖాణ్డవదాహసమయే ఆగ్నేర్భీతః పలాయమానో మయః
కృష్ణేన దృష్టస్తస్తాద్వధమాశబ్ద్య ఆర్జునం శరణం గత్వా లేన రక్షితఇతి భారతకథా
త్రాసుసన్ధయా. ౧౧౧. క్షేత్రమితి. పూర్వం కర్తృస్యత్ తత్ యస్యజమితిచ క్షేత్రం

వభజతాం విభుసత్వం. ౧౫౨. ప. అథస్తిత్వా తుందం పరిమృశతి మందా
యితగతౌ సమాపృచ్ఛ్య ప్రీత్యా త్రిదివముపయాతే హుతవహే,
రథాభ్యాం మానిభ్యాం ఘనసలిలనేకేన మహతా విజైత్ర తా కృష్ణా
వివిశతురుపాంతం నరః తేః. ౧౫౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతా శ్రీమతి చంపూభారతే
తృతీయః స్తబకః.

మరుక్షేత్రం - తస్య మరుస్వామికత్వాదితిభావః. ఆధిపతిః రాజా అద్భుతః తస్య మరు
వంశసంభవత్వాదితి భావః. పూర్వం ఆదౌ మరులింపదం యస్యేతి వ్యాఖ్యానే
శబ్దసార్థవిశేషణత్వాయోగాదసమర్థత్వాఖ్యదోషః వాచ్యవాచకయోరభేదాభిమానేన
కఠించిదుపపాదనేఽపి శ్లిష్టత్వాఖ్యదోషఇతి-తచ్చ తమపి సపది ఖాణ్డవదాహసమయే
దైవస్య బలేన ఆశ్రితో ఏకః ప్రవాసేన అన్యశ్శరణత్వేనేతిభావః. తక్షకస్సర్పరాజః.
తక్షైవ తక్షకః రాక్షసశ్రీమయః ద్వావపి తక్షకౌ 'తక్షకోనాగవర్ధకో' అత్యమరః.
సకలం తత్రత్యసర్వస్థావరజజ్ఞమసహితం ఖాణ్డవం పనా చర్వితుర్భక్షితుః అగ్నేగ్విఘ్న
సత్వం భోజనశేషత్వమభజతాం ప్రాప్తవంతౌ-నవధావిత్యర్థః. అమృతం విభుసోయజ్ఞ
శేషభోజనశేషయోరిత్యమరః. తత్ర తక్షకద్వయాదన్యస్మిన్నసక్తస్యాగ్నిదాహస్య
తద్వయే భోజనశేషత్వకఠనేన తదన్యస్మిన్నేవ నియమానత్వరిసంఖ్యాంబుజ్కారః-
స్వాగతా. ౧౫౨. అథేతి-అథ ఖాణ్డవదాహసం నరం స్తిత్వా దరహాసం కృత్వాతున్దము
దరం పంచూర్ణం పరిమృశతి-ఆనందాతిరేకాదితిభావః. కరేణేతిశేషః. మందాయితా మ
ందాయమానా గతిర్యస్య తస్మిన్-ఆనారాధిక్యాదితిభావః. హుతవహే-గ్నా ప్రీత్యా
సమాపృచ్ఛ్య గచ్ఛామిత్యుక్త్వా త్రిదివం స్వర్గం ప్రతి ఉపయాతే గతేనలి-విజైత్ర
విశేషేణ జయసమన్వితౌ తా కృష్ణా - మహతా ఘనానాం మేఘానాం సంబంధి
సలిలస్య వర్షోదకస్య నేకేన ఉత్తణేన మానిభ్యాం నిశ్చబ్దాభ్యాం-జలక్లిన్నానధ్వనస్తీతి
ప్రసిద్ధం. రథాభ్యాముపలక్ష్ితౌ సంతా నరపతేర్థర్థరాజసంస్థాపాంతం సమీపం వివిశతుః.
స్వభావోక్తిరలంకారః 'స్వభావోక్తిరసౌచారయథావదన్యస్తువర్ణన'మితి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ సదాశివవదారవిందవందనకందలితానందసాంద్రస్య
మరవిమలచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతా
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
తృతీయః స్తబకః.

చతుర్థః స్తబకః.

—(౧౦)—

ప. యాతే తతో నిజపురిం యదువంశకేతౌ రాజ్ఞే మయోమణి
సభాం రచయాంబభూవ, యస్యా రుచం సమవలోక్యశుచాధునాపి జీవం
గతాగతజుషం వహతే సుధర్మ. ౧. ప. తా మధిష్ఠాస్ను మభ్యేత్య
తం మఖం కర్తు మన్వశాత్, విపంచీరవసారజ్ఞో నృః చీరవసాం
వరిః. ౨. గ. తతో దూతాహూతః పురుహూతానుజో నిరంతరాయ
మేవ మహంతం సప్తతంతమపహర్తుమనః కౌంతేయస్యోపాంతే

యాతఇతి. తతః యుగ్మిష్ఠిరసమీపస్థావ్యనంతరం యదువంశస్య కేతౌ ధ్వజే
తద్వత్ప్రఖ్యాపకే ఇతియావత్. నిజపురిం ద్వారకాం ప్రతి యాతేసతి-రాజ్ఞే యుగ్మిష్ఠి
రాయ మయః ఆర్జునరక్షితః మణిసభాం మణిమయీం మణీనాంవా సభాం ఆస్థాన
శాలాం రచయాంబభూవ - నిర్తాయ దత్తవానిత్యర్థః. యస్యాః మణిసభాయాః రుచం
శోభాం సమవలోక్య-సుధర్మ దేవసభా శుచా శోకేన తాదృశశోభారాహిత్యజనితేన
అధునా అద్యాపి జీవం ఆత్మనం బృహస్పతిం చ గతాగతం యాతాయాతం జుషత ఇతి
తథోక్తం వహతే-ఆత్ర సుధర్మాయాః తాదృశ్యుః కృతజీవయాతాయాతాసంబంధే-సి
సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః. జీవాత్తబృహస్పత్యోః క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవనాయ
మూలేతి తయోరంగంగిభావేన సంకరః. 'జీవః ప్రాణినిగీష్వతా'విత్యమరః. వసంతతి
లకా. ౧. తామితి. తామధిష్ఠాస్నుం తత్ర సభాయాం స్థితవంతమిత్యర్థః. 'స్థాస్ను
స్థిరతర' ఇత్యమరః. తం ధర్మరాజమభ్యేత్యాగత్య విపంచీరవసారజ్ఞః వీణానాదోపని
షద్ద్వీధీ - చీరం వల్కలం వసలే పరిదళితఇతి చీరవసాం మునీనాం వరిః నారదః.
మఖం అశ్వమేధంకర్తుమన్వశాదాదిదేశ శాస్త్రేక ర్తరిలుచ్ఛ. ౨. తతఇతి. తతః నారదని
దేశానంతరం మహంతం లోకైకశక్త్యాఘ్నం సప్తతంతం క్రతుం రాజసూయం - నిరంత
రాయం నిర్విఘ్న మపహర్తుమనుష్ఠాతుం మనో యస్య తస్య అతవివ కౌంతేయస్య
ఉపాంతే సన్నిధౌ రహస్యేకాంతే దూతై రాహూతః పురుహూతానుజః శ్రీకృష్ణః
ముహూర్తం ఊణం సంమంత్ర్య ఆలోచ్య - వశీకృతాఖిలన్యపేక్షైవ రాజసూయః
కార్యః జరాసంధశ్చాఖిలన్యపక్షేతా జితే తస్మిన్ జితకల్పా ఏవ సర్వేన్యపాస్తప్య

రహసి ముహూర్తం సంమంత్ర్యైతాహ ప్రభవాభ్యాం మూర్తోమం
 త్ర ఇవ తత్ప్రహితాభ్యాం గంధవహసుధాంధోఽధిపనందనాభ్యామను
 సంధీయమానగమనో నదీతటాకై ద్వైమాతృకతయా స్వపాలయితార
 నివానుకుర్వతో వివిధాన్యదుర్లభవసుధాన్యసమేధితవసుధాన్తగధా
 నవగాహ్య, విశృంఖలామోదితగిరివ్రజమపి శృంఖలాభేదితమహీభృ
 ధమం తజ్జయవివాసుష్ఠేయ ఇత్యాలోచన ప్రకారః. తేన ధర్మరాజేన ప్రహితాభ్యాం
 ప్రేషితాభ్యాం గంధవహో వాయుః సుధాంధసాం దేవానాం అధిపః ఇంద్రః తయో
 ర్నందనాభ్యాం భీమాద్దునాభ్యామనుసంధీయమానం అనుసంయుజ్యమానం గమనం
 యస్యతథోక్తస్య - అతఏవ సాక్షాన్ముర్తీభూతాభ్యాముత్సాహప్రభవాభ్యాం ఉత్సా
 హశక్తి ప్రభుశక్తిభ్యాం అనుసంధీయమానో మంత్రః మంత్రశక్తిరివ స్థితఇత్సు
 త్వేతి. నదీభిస్తటాకైశ్చ ద్వై మాతరా నస్యజనయిత్ర్యే యేహం తేహం ద్వైమా
 తృకాణాం నదీమాతృకాణాం దేవమాతృకాణాంచ భావేన ద్వైమాతృకతయా 'దేవో
 నద్యంబువృష్ట్యంబుసంపన్నప్రీహిపాలితః' స్వాన్నదీమాతృకోదేవమాతృకశ్చయథాక్ర
 మమిత్యుచ్యతే. స్వేహం పాలయితారం రాజానం జరాసంధమకుర్వతః విడంబ
 యతః. తస్యాపి ద్వైమాతృకత్వాదిభావః. వివిధైః కనకమణిరూపైర్నవవిధైశ్చ అన్య
 స్త్విదేహాంతరే దుర్లభైర్నవభిః ధస్తేర్థాన్వైశ్చ సమేధితా ప్రవర్ధితా వస్తుధా
 భూర్యేషుతాక్ మగధాక్ నామ జనపదాక్ అవగాహ్య ప్రవిశ్య - విశృంఖలం
 నిష్ప్రీతిబంధం యథాతథా ఆమోదితస్సంతోషితః గిరిణాం శైలానాం వ్రజస్సమూహః
 గిరివ్రజానామకరాజధానీ చ యేన తథోక్తమపి - శృంఖలాభిః పాదబంధనాయ
 సయంత్రైః ఘేదితం దుఃఖం ప్రాపికం మహీభృతాం శైలానాం రాజ్ఞాం చ కులం బృందం
 యేన తథోక్తం - జరయా చరమవయసా తన్నామ్నా విశాచ్యాచ ఘటితస్సంయుక్తః
 సంయోజితశ్చదేహః యస్య తథోక్తమపి - దేదీప్యమానేన బలేన సత్వేన సంపన్నం
 సమృద్ధం ఆశానాం తృష్ణానాం దిశాంచ జేతారమపి పరాధానాం అపహారే జాగరి
 తారం ప్రవణం మగధం వైతాళికమపి మగధాధిపంచ - విగీతవ్యాపారం గానశూన్యం
 నిందితకర్తాణంచ ద్వయోర్వ్యాత్రోరవత్యం ద్వైమాతృకం 'మాతృరుపసఖ్యాసంభద్ర
 పూర్వాయ' ఇత్యపత్యాధోఅహ ఉత్సంచ - మహారథం 'ఆత్మానం సారథించాశ్వాన్
 రక్షన్ యుగ్యుతి యో భటః. స మహారథసంజ్ఞః స్వాదిత్యుక్తరక్షణలక్షితం జరాసం
 ధం పృథివీనాగమేత్యు ప్రథనం యుద్ధం ననాగ యాచితవాన్ - నాగతేః కర్తరి
 లిట్ - అత్ర సర్వత్రాపి శబ్దస్య విరోధసముచ్చయార్థ ద్వయూభిధాయకతయా విరో

త్కులం, జంఘటితదేహమపి దేదీప్యమానదేహబలసంపద మాశాజే
తార మపి పరాధాపహారజాగరితారం, నూగధమపి విగీతవ్యాపారం
ద్వైమాతురమపి మహారథం పృథివీనాథమేత్య ప్రథనం ననాథ. 2. గ.
తత్త్వణమతితిక్షయా త్వ మష్టాదశకృత్వో దృష్టాజయోఽస్యయం
సన రితరః కిశోర ఇతి కృష్టాపుభావవ్యవధీర్య హిడింబబకకుటుంబశోకో
దయాదారభ్య ప్రవీరజనకర్ణికామాక్తికాయమానభజకీరై రత్తన
స్సంముఖీనం దృఢతరఃపరికరబంధం జరాసంధం గంధవహనందనః పంచ
దశ దినాని నియుధ్య తేషాం తృతీయభాగరసంఖ్యాభిధాన పనాభిధే
యేన సహయోజయామాన. ౪. ప. హతే తస్మిన్ త్రయో దీప్రాహరి

ధాభాసాలంకారః శ్లేషానుప్రాశితశ్చేతి సంకరః. అత్ర పురాణి కేన చిన్తునినా దత్తం
ఫలం ద్విధాఖండయత్వా ఖండమేకైకం భుక్త్వార్థమర్థం మాతృభాగం ప్రసూయ
త్యక్తం శరీరఖండవ్యయం జరానామ్న పితౄచ్ఛా ఏకీకృతం జరాసంధోఽభూదితి పా
రాణికీకథానుసంధేయా - మనుధనధాన్యేతిపాతే 'మసూరత్వా ధనేవస్వి'తి శోకాధనశబ్దవై
యర్థ్యం ఛేకానుప్రాసభంగశ్చేతి బోధ్యమ్. 3. తత్త్వణమితి. తస్మి స్నేవక్షణే తత్త్వణం
అశృంశసంయోగే ద్వీతీయా - హే కృష్ట త్వం అష్టాదశకృత్వః అష్టాదశనారం -
అభ్యావృత్తౌ కృత్వసుచి-వృష్టపజయోఽసి - అక్తైరితిభావః. ఇతరస్తద్వదన్యోఽయ
మద్దనస్త కిశోరః బాలఇతి అతితిక్షయా అశృంశక్షమచూ - అతితిక్షితయేతిపాతే
అతిశోపేనేత్యర్థః. ఉభావపి కృష్టా కృష్టార్థునా అవధీర్య తిరస్కృత్య - హిడింబబక
యోః రాక్షసయోస్సంబంధినోః కుటుంబయోః దారాపత్యాద్యోః శోకస్య ఉదయా
దారభ్య-తదుభయవధాత్ప్రళీత్యర్థః. ప్రవీరజనస్య కర్ణికా కర్ణభూషణం తస్మాం
మాక్తికానీవాచరంతీ మాక్తికాయమానా కీర్తిర్యస్య తస్య - అతపివాత్సనస్వస్య -
భీమస్యేత్యర్థః. తస్మైవ ముఖ్యవిశేష్యత్వాదాత్త స్వశబ్దయోర్వ్యవధానే ముఖ్యవిశేష్య
పరత్వవ్యవస్థాపనాచ్చేతిభావః. సంముఖీనం 'యథా ముఖసమ్ముఖస్య దర్శనః' ఇతి
భిస్యేనాదేశః. ఆభిముఖ్యభాజం-దృఢతరః అతిగాఢః పరికరబంధః హస్తన్యాసవిశేషః
సవ్యదక్షిణపాద్యోః నికుంచ్య దక్షిణసవ్యభుగ్రవిన్యసనాత్మకః యస్య తం-పరికరో
మవ్యబంధఇతి కేచిత్ - జరాసంధం గంధవహనందనో భీమః పంచదశదినాని నియుధ్య
బాహుయుధ్ధం కృత్వా తేషాం పంచదశదినానాం తృతీయభాగస్య దివసపంచకస్య పరి
సంఖ్యాభిధానం సంఖ్యాభిధాయకం యత్పదం పంచతేలిశబ్దస్య అభిధేయేన వాచ్యేన-
మరణేనేతి యావత్. యోజయామాన సంఘటితవాక్ - మారయామానేత్యర్థః. సమీ
రకుమారఇతి పాఠాంతరం ప్రక్రంతానుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యమ్. ౪. హతఇతి. తస్మిన్

ప్రస్థ ముపాయయుః, ఆగామిని మఖే హవ్య మాదిత్సవ ఇవాగ్నయః. ౫. ప. కృష్ణేగతే యదుపురం ఊతిపానుజానాం జిత్యాదితః ప్రతినివృత్త వతాం చతుర్థాం, కోశే మముః పరమసిప్రవరా గృహీతాదోష్టో ర్భుతేన మహతా న తు హేమపుంజాః. ౬. ప. ఉపాయనత్వేన నృపాయ సర్వైర్దత్తేషు విత్తేష్వశిలేషు భూవైః, పార్థస్య పురఃఖ్యః ఊతిరేవభేజే వసుంధరావాచకవాచ్యభావమ్. ౭. ప. నరదేవమగాజ్జయే ప్రతీచ్యా

జరాసంధే హతే సతి దీప్తాః తజ్జయేన ప్రకాశమానాః త్రయః కృష్ణ భీమాద్భుతాః ఆగామిని శవిష్యతి మఖే రాజసూయే హవ్యమాదాతుమిచ్ఛవః ఆదిత్యవః అగ్నయః ఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నయ ఇవేత్యుత్పేక్షా - హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థ పురంప్రతి ఉపాయయుః ఆగతవంతః. ౫. కృష్ణ ఇతి. కృష్ణే యదుపురం ద్వారకాం ప్రతి గతేనతి - దిశశ్చతస్రో జిత్యా ప్రతినివృత్తవతామింద్రప్రస్థం పునరాగతా నాం చతుర్థాం ఊతివస్య ధర్మరాజస్యానుజానాం భీమాదీనాం దోష్టోర్భూహోర్వహ తాబలేన సత్వేన కౌర్యేణచ గృహీతాః ఆసిప్రవరాః పరంభిద్యశేష్టావీవ కోశే భిద్యసి ధానే మముః మిళంతిస్త హేమపుంజాః ఉపాయనత్వేన తత్తద్దేశ్యరాజదత్తా ధనరాశ యస్తు కోశే ధనగృహేన మముః అపరిమితత్వాదితిభావః. 'కోశోఽస్త్రీకుట్ర లేభిద్యసిధా నే ధనవేత్సనీ'తివిశ్వః. ఆత్ర హేమపుంజానాం భిద్యనాంచ ప్రసక్తస్య కోశమేళనస్య భిద్యమాత్ర ఏవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. సచ కోశశబ్దశ్చేషభిత్తికాలభిభిద్య సిధాన ధనగృహద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయో రంగంగీభావేన సంకరః. వసుంధరీలకా. ౬. ఉపాయనత్వేనేతి - సర్వైర్నా దేత్యైర్భూవైః రాజభిః అఖిలేషు విత్తేషు ధనేషు నృపాయ ధర్మరాజాయ ఉపాయ నత్వేన దత్తేషు ఉపహాసీకృత్య సమర్పిలేషునత్సు - పార్థస్య పురఃఖ్యః ఇంద్రప్రస్థ సంబంధినీ ఊతిర్భూరేవ - వసుంధరేతివాచకస్య పదస్య వాచ్యభావమభిధేయత్వం వసుం ధరతీతి ఘృతశ్చత్వై ధనధారణరూపం భేజే ప్రాప - సర్వత్ర సర్వైస్సర్వ స్యాసి రాజ్ఞే దత్తత్వేన వసుశూన్యత్వాదితిభావః. అత్రాపి వసుంధరత్వస్యాన్యత్ర నిషిధ్య పార్థ పురభువ్యేవ నియమనాత్సర్వవత్పరిసంఖ్యాలంకారః ఆసంబంధే సంబం ధరూపాలిశయోక్తిశ్చ ద్వయోరపి ధర్మరాజసంప్రదానకాఖిలవృక్షర్మకసర్వస్యకర్త కోపాయసీకరణాత్మక పదార్థహేతుకకావ్యలింగమూలకత్వాదైకకాలికత్వాచ్చసమప్రా ధాన్యసంకరః. ౭. నరదేవమితి. విస్తృతాని బహూని వసూని దధత్ గృహ్లాన్ ఆనకందుదుభేర్వసుదేవస్య కుమారః కృష్ణః ఆనకానాం కుటన్జానాం దుందుభీనాం

నకులేనైవ వసూని విస్తృతాని, దధదానకదుందుభిస్వనైర్ద్యాం దళయ
న్నానకదుందుభేః కుమారః. ౮. ప. హరిణా సతతః కృతాభ్యనుజ్ఞో
హవిరాదాతుమివాగతేన సాక్షాత్, క్రమవేదిపురోధసాం సమూహైః
క్రతుమాహర్తుముపక్రమం ప్రచక్రే. ౯. ప. ప్రాగ్వంశేఽప్యత్తమే తిష్ఠ
న్ప్రాగ్వంశం పునరావిశత్, కురీరశిరసా పత్న్యా కురువీరస్స దీక్షితః.
౧౦. ప. ఆఘ్రాతు మిచ్ఛురనలో హవిరత్ర రుచ్యమాసీలఘామకుల
నిర్గమనాపదేశాత్, జగ్ధాన్పురా జతునికేతనభిత్తిఖండాన్ముక్షీస్థితా
నివ వవామ గురూనజ్జీర్ణాన్. ౧౧. ప. తత్ర ప్రవర్త్యజనితం దివి ధూ

భేరిణాం స్వనైర్ధ్వనిభిః ద్యామాకాశం దళయత్ భిండాః పూరయన్సన్నితియావత్.
'ఆనకఃపటహోఽస్త్రీస్యాత్' భేరిస్త్రీదుందుభిఃపుమానిత్యమరః. ప్రతీచ్యాః దిశః జయే
సతి తద్దేశ్యాత్ భూపాత్ నితవలేత్కర్మ. నకులేనసహైవ నరదేవం ధర్మరాజమగా
త్సాప్తవాత్ - బౌపఘందసికమ్. ౮. హరిణేతి. తతః శ్రీకృష్ణగమనానంతరం సధర్మ
రాజః సాక్షాన్పురీభూయ-హవిరాదాతుమాగతేనేవ స్థితేన హరిణా శ్రీకృష్ణేన కృతా
భ్యనుజ్ఞస్త్వే - క్రతుకరణాయేతి శేషః. క్రమవేదినాం తత్రతత్కర్మ తదనుష్ఠానపూర్వా
వర్ణవిదాం పురోధసా మృత్విజాం సమూహైస్సహ - క్రతుం రాజసూయం ఆహర్తుం
కర్తుముపక్రమమారంభం ప్రచక్రే - 'క్రమవేదిభిః ఋత్విజామి'తి శాత్రుస్తు పట్కరాని
యతస్య వైతాళీయవిషమపాదస్య కళాధిశ్ఠేన ఛందోభంగాదుపేక్ష్య. ౯. ప్రాగ్వంశ
ఇతి. ఉత్తమే ప్రాగ్వంశే హవిర్గేహేతిష్ఠన్నపీతి విరోధః. ప్రాచాం కురుయయాత్యా
గీనాం రాజ్ఞాం పంశే తిష్ఠంశ్చేత్యాభాసః. దీక్షితః స కురువీరః ధర్మరాజః కురీరం
బాలం హరిసి యస్యాస్తయా పత్న్యా ద్రౌపద్యాసహ-ప్రాగ్వంశం పునః హవిర్గేహం
పునరావిశత్ ప్రవిష్టవాత్. ౧౦. ఆఘ్రాతుమితి. ఆనలోఽగ్నిః అత్ర రాజసూయే
రుచ్యమాన్వాప్యం హవిరాఘ్రాతుం భక్షితుమిత్యర్థః. ఇచ్ఛుస్త్వే - పురా లాక్ష్యాగృహ
దాహసమయే జగ్ధాత్ భక్షితాత్ గురూనలిసారాత్ ఆతపివ అజ్జీర్ణాత్ జాతరా
గ్నినా ఆపకాక్షో కుక్షో స్థితాత్ జతునికేతనస్య లాక్ష్యాగృహస్యభిత్తీనాం ఖండాత్ -
ఆసమంతాన్నీలస్య ధూమకులస్య యన్నిర్గమనం బహిరుద్గమనం తస్యఅపదేశా
ద్ద్యావజాత్ వవామ ఉద్గిరిలిప్తే వేత్యుత్పేక్షా సాపన్నవాచ - అత్ర ఆగ్నేరజీర్ణ
జతుగృహభిత్తిఖండవమనోత్పేక్షాయాస్తృటియస్తబకే 'క్షుత్ప్యపీడయతి మామపి
వీరా కుక్షిమేత్యే'తి ఖండవదాహహేతుతాయా అగ్నేః క్షుద్భాధాయాశ్చ నం
దర్శవిరోధః సూక్ష్మధీగచరః. వసంతతిలకా. ౧౧. తత్రేతి. తత్ర రాజసూయే

మచక్ర మాలక్యతేస్త విబుధాన్ప్రతి పావకేన, ఆనాకదుర్వహహవి
ర్ద్వవిణేన వేగా దాహ్వనః ప్రవలయం కిలనీయమానమ్. ౧౨. ప మేద
స్వినం విపులఖాండవభక్షణేన దేహం నిజం చలయితుం శిఖినోఽక్షమ
స్య, ఉద్గమ్య సంజ్వలితుము త్తరవేదికాయా మాలంబనాయ కిల యూహ
వరోఽంతికేఽభూత్. ౧౩. ప. బింజన సంగం చిసపుష్పబంధో రాక్షః
కలానాం న యథా విదధ్యాత్, త్వేవ దేవాస్తత్పుస్తదాసీ మత్య
ద్భుతానాం హవిషాం విశేషైః. ౧౪. ప. సర్వేషు వర్షేష్వపి దాతు
రస్తాత్సంప్రాప్తవత్సర్ధమజాతశత్రోః, న వర్ణ ఏకస్తు కదాపి లేభేనార్థం

ప్రవర్ణేణ హోమాత్త కకర్త విశేషేణ జనితం దివ్యాకాశే ధూమస్య చక్రం వలయా
కృతిబృందం - నాకస్య స్వర్గస్య పర్యంతమానాకం దుర్వహం వోధుమకన్యం హవిరేవ
ద్రవిణం ధనం యేన తేన పావకేన ఆతపివ విబుధాన్ దేవాన్ప్రతివేగాన్వీయమానం
ప్రాపయమాణం ఆహ్వనస్య ప్రవలయం లేఖ్యమివేత్యుత్పేక్షా - ప్రకృతివికృతిభా
వాభావాత్తాదర్థే పక్షీసమాసః ఆలక్యతే స్త దదృశే-లోకే అతిశేషః. ౧౨. మేదస్వి
నమితి. విపులస్య అతివిస్తారస్య ఖాండవస్య వనస్య భక్షణేన మేదస్వినం అతిమాంసలం
నిజం దేహం చలయితుమక్షమస్యాసమర్థస్య శిఖినోఽగ్నేః ఆహవనీయస్యేతియావత్ -
ఉద్గమ్య ఉత్థాయ గత్వా ఉత్తరవేదికాయాం సమ్యక్ జ్వలితుం ఆంతికే ఆహవనీ
యాయతనోత్తరవేదిమధ్య ఇత్యర్థః. ఆలంబనాయకిల అవలంబనాయేవేత్యుత్పేక్షా -
యూహవరః యజ్ఞేయస్తంభనిశేషః పశుబంధనార్థః అభూత్ వర్తలేస్త. ౧౩. బింజే
నేతి. కలానాం నాశచ్చంద్రః చిసపుష్పాణాం పద్మానాం బంధోస్సూర్యస్య బింజేన మంగ
ళేన సద్గం మేళనంయథా న విదధ్యాత్ న కుర్యాత్-తథా తదాసీం దేవాః అగ్న్యూన
యః ఆత్మద్భుతానాం హవిషాం విశేషైరేవ - సతు చంద్రకళాభిగత్యర్థః. తత్పుస్త
వ్యంతిస్త - రాజసౌయికాశ్చద్భుతహవిర్భక్షణప్రాప్తోఽరాణాం చంద్రకళాపానప్రస
క్త్యభావే సార్వకాలిన్ప్రతిబంజయే చంద్రస్య సూర్యబింబసంగః కళామాత్రశేష
లభ్యో న ప్రసజ్యతపివేత్యర్థః. అత్ర దేవానాం తాదృశత్వప్రసంబంధేన సంబం
ధోక్తేరతిశయోక్తిః. కయాచైవరాజసూయో లోకోత్తరఇతి ప్రతితేరలంకారేణ వస్తు
ధ్వనిః. ౧౪. సర్వేష్వపి-ఇహ శ్రుతానాం సార్వభౌమే రాగసూయ-సర్వేషు వర్షేషు
బ్రహ్మణాదిషు అకారాద్యక్షరేషుచ దాతురస్తాదజాతశత్రోర్ధర్ధరాజాదర్థం ధనం అభి
ధేయంచ సంప్రాప్తవత్ససత్స్వపి - ఏకః సవర్ణః సకారస్తు అర్థం ధనం నిషేధంచా
భిధేయం కదాపి నలేభే - ఏకో వర్ణోనలేభే ఇతి నేతి. 'వర్ణో ద్విజాదా శుక్లాదా'

క్రతునావిహ సార్వభౌమే. ౧౫. గ. తత్ర నానాజనపదమేదిసీవల్లభ
మకుటమణికిరణగణః పరితేయజ్ఞవాటే త్రిపథగాఢభాతమాజాభ్యాం ని
యుక్తో వైమాత్రేయైర్భృతభిర్జతుభవనవనసవనేషు పృథక్పృథగా
రాధితతయా స్వేనాప్యతిథ్యా యనిమంత్ర్యమాణేన వీతిహోత్రేణేవ
జ్వలతా హేమపాత్రేణ పరిష్క్రియమాణపాణితలస్సహదేవో నిఖిల
భక్తజనకృత్యనిర్వాహభారేణేవ నిభృతావయవసంభవ్యలోకలోచనపక్ష్య
యుగ్మపక్ష్యపరస్పరవైముఖ్యవదాన్యరూపకోమలిమాగం మహర్జిజన
పలయమధ్యమహేంద్రనీలరత్నం చిరత్నం పుమాంసం సమాసాద్య

స్వతొష్టంతువాక్షరే' 'అథోఽభిధేయరై వస్తు ప్రయోజనసమృద్ధిష్టి' త్యుభయత్రాప్య
మరః. అత్ర సర్వవర్ణసులభార్థ దాతృరూపసామగ్రిసత్వేఽపి న వర్ణస్థానార్థప్రాప్తిరూప
కార్యానుత్పత్త్యేషోక్తిరలంకారః. సచ కులాక్షరయోగనాభిధేయయాశ్చ క్లేష
భీతికాభేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుపాసిత ఇతి తయోస్తస్యచాంగం
గిభావేన సంకరః. ౧౫. తత్రేతి. నానాజనపదానాం సమస్తదేశానాం యే మేదిసీ
వల్లభమల్లాః రాజశ్రేష్ఠాస్తేషాం మకుటేషు కిరీటేషు మణీసాంకిరణైః కాంతిభిః పల్ల
వితే రంభితే తత్ర తస్మిన్ యజ్ఞవాటే రాజసూయశాలాయాం - త్రిపథగాతనూజేన
భీష్మేణ పృథాతనూజేన ధర్మ రాజేన చ ద్వార్యాం నియుక్తః కృష్ణమగ్రే పూజయే
త్వాజ్ఞప్తః విరుద్ధాయామాతురవత్సైర్వైర్వమాత్రేయైః భ్రాతృసౌఖ్యమాజ్ఞనయుగ్మితైః
క్రమేణ జతుభవనే వనే ఖాండవే నవనే రాజసూయే చ తేషు పూర్వోపసృజ్యే
కంప్రత్యేకమారాధితతయా సంపృతత్వేన - స్వేనాత్మనాపి ఆతిథ్యాయ పూజనాయ
ఆమంత్ర్యమాణేన ఆహూయమానేన వీతిహోత్రేణ అగ్ని నేవ స్థితేనేత్యుచ్చేత్వా -
జ్వలతా హేమపాత్రేణ పష్క్రియమాణమలంక్రియమాణం పాణితలం యస్యసః
సహదేవః నిఖిలానాం భక్తజనానాం యాని కృత్యాని కార్యాని కాంక్షతాని తస్మిన్
హణేన సంపాదనేనైవ భావేణేవేత్యుచ్చేత్వా-నిభృతా నిశ్చలా అవయవా యస్య తం-
సర్వస్థాదిగ్ర పూజనేఽప్యనుద్ధతమిర్వర్గః సభాయాం సాధుస్సభ్యః సచాసౌ లోకో
జనస్తస్యలోచనానాం యాని క్షత్తయగళాని తేషాం పక్ష్యైః పరస్పరవైముఖ్యస్య
అనిభిషుఖత్వస్య-నిష్ప మేషత్వస్యేతి నూవత్. వదాన్యః దాతా రూపకోమలిమా శరీర
సౌందర్యం యస్య తథోక్తం. నిష్ప మేషదర్శనీయసౌందర్యమిత్యర్థః. మహర్జిజనస్య వల
యం మండలమేవ కటకాభరణం తస్య మధ్యే మహేంద్రనీలరత్నమితి శ్లిష్టాశ్లిష్ట పరం
పాతరూపకం - చిరంతనం పుమాంసం పురాణపురుషం కృష్ణం సమాసాద్య అర్హ్యేణ

ప్రథమమధ్యేణ పరిపూజయాంచక్రే. ౧౬. ప. తావత్ప్రకోపాత్తరభా
ధరస్య ప్రతిక్షితిశానభయానకస్య, వేదిభవం తత్ర విహాయ వహ్ని
శ్చేదీశితు శ్చిత్తమివావివేశ. ౧౭. ప. సదసి న వికృతో యదచ్యుతో
౭భూ త్సత్తురుహాక్షరమండలేన శత్రోః, బహిరవసదుపేత్య తచ్చువో
భ్యాం బహుతరకుండలనీలరత్నలత్యాత్. ౧౮. ప. అగ్నేలవాగిహ
సమాప్తిమతీ నవేతి సంద్రష్టుకామయవ దానవవైరిచక్రమ్, కల్పాంతతి
గ్నకరకల్పమనల్పవేగం కంతే బిభేద రణకర్తణి దామఘోషమ్. ౧౯.
గ. ఇతి తస్య దుర్తతే రాయుషా సహసమాపితే సవనకర్తణి నిర్మితావ
భృథాష్టవనముపదాత్వేన దత్తపూర్వాణి విత్తాన్యుత్తమణ్ణానివ పున

ప్రథమం సర్వేభ్య ఆదౌ పరిపూజయాంచక్రే పరిపూజితవాక్. రూపకోల్పేక్షయా
స్సంసృష్టిః. ౧౬. తావదితి. తావత్ తత్త్వణమేవ ప్రకోపాత్కృష్టస్యాగ్రపూజన
జన్యాత్ తరభో అథరా ఓష్ఠా యస్యతస్య - ఆతపివ ప్రతిక్షితిశానాం ప్రత్యర్థిపా
ర్థివానాం భయానకస్య భయంకరస్య చేదిశితుశ్శుపాలస్య చిత్తం - వహ్నిః యజ్ఞీయః
తత్ర యజ్ఞవాటే వేదిభువమాయతనప్రదేశం విహాయ ఆవివేశేవేత్సుల్పేక్షా - పర
వృద్ధిమత్సరిమనోహి మానినామితి న్యాయాదితిభావః. ౧౭. సదసీతి. యద్యస్తాలోన్యై
చ్యుతః కృష్ణస్తు శత్రోః శిశుపాలస్య పరుహాక్షరమండలేన నిష్ఠరవాక్యబృందేన సదసి.
మనసీలివా వికృతః రుప్తః నాభూత్ - తత్తస్తాత్కారణాత్ తత్తురుహాక్షరమండలము
పేత్య శిశుపాలాత్కృష్టం ప్రత్యాగత్య - తస్య కృష్ణస్య శ్రవోభ్యాం కర్ణాభ్యాం
బహిః బహుతరణాం కుండలయోర్నీలరత్నానాం లత్యాద్వ్యాజాదవసత్ ఆవర్తతే
వేత్సుల్పేక్షా క్షంజకాప్రయోగాద్గమ్యా సావహ్నవాచ - నీచావమానోన మహతాం
కోపాయేతిభావః. పుష్పితాగ్రా. ౧౮. అగ్నేలవాగితి. శతః కల్పాంతతిగ్నకరకల్పం ప్రశ
యార్కతుల్యమనల్పవేగం దానవవైరిణః శ్రీకృష్ణస్య చక్రం కర్తృ. ఇషా శిశుపా
లకంతే అగ్నేలవాక్ నిష్ఠరవాక్యం సమాప్తిమతీ సమాప్తావానసమాప్తిమతీవేతి సంద్రష్టుం
కామాయస్య తథోక్తమివేత్సుల్పేక్షా - రణకర్తణి వాక్కులహే దమఘోషస్యా
పత్యం దామఘోషం శిశుపాలం కంతే బిభేద. ౧౯. ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ దహ్మ
మతిర్బుద్ధి ర్యస్య తథోక్తస్య తస్య శిశుపాలస్య ఆయుషా జీవితస్య కాలేన సహ సవన
కర్తణి రాజనూయే సమాపితే సమాప్తినీలేనతి నిర్మితమవభృథే దీక్షాంతే ఆప్లవనం
స్నానం యేనతథోక్తం ఉపదాత్వేన ఉపాయనత్వేన పూర్వం దత్తాని దత్తపూర్వాణి-
స్సస్తాఇతిశేషః. విత్తాని ధనాని ద్విగుణం యథాతత్త్వేన గ్రాహితాక్ - గ్రహేర్జ్యం

ద్విగుణమేవ గ్రాహితాంత్యస్వనుర్వీచతీన్పస్థాపితవంతం పారవం త
 మనుజ్ఞావ్యచై ద్యనిధనోత్పవేన సుదర్శనస్యేన స్వపురజనలోచనస్యాపి
 నవాస్త్రకణికార్ద్రతామనుభవితుమనా ఇవ సనాతనః పుమాన్పురీంపు
 రానుభూతకుశస్థలీనామానం ప్రతస్థే. ౨౦. ప. అంధభూపతనయోఽపి
 బలౌఘైర్హస్తాన్తీనం పురమవాప్య విలక్షః, సౌబలిం గిర మసౌ బలవంతం
 దుర్విచారరచనాసు చచక్షే. ౨౧. ప. అగ్నేరవత్యమితి హేమ యదా
 హురేతస్మిన్యా న మాతులనిరోధిమభేదనుభూతమ్, తత్సర్వమాణ
 తాత్కర్తరిక్తః. ఆతపివ ఉత్తమర్థాః ఋణప్రదాత్మనివ స్థితాః తేహమేవ దత్త
 ద్విగుణ గ్రాహితాదితిభావః. సర్వా సుర్వీచతీన్ప్రాజ్ఞః ప్రస్థాపితవంతం - నిజనగరేభ్య
 ఇతిశేషః. తం పారవం పురువంశ్యం ధర్తరాజమనుజ్ఞావ్య గచ్ఛామిత్యాపృచ్ఛ్య -
 సనాతనః పుమాన్ పురాణపురుషః కృష్ణః చైద్యస్య శిశుపాలస్య నిధనేన మరణేన
 యఉత్సవస్తేన సుదర్శనస్య చక్రస్యేన స్వపురే ద్వారకాయాం జనానాం లోచనస్యాపి-
 జాత్యేకవచనం - నవాభిరస్త్రకణికాభిః ఆనందాశ్రుబిందుభిః శోణితబిందుభిశ్చ ఆర్ద్రా
 తాం సేకం అనుభవతుం ద్రష్టుం మనోయస్య తథోక్తఇవేత్యుల్లేఖః. 'అస్తమశ్రుణి
 శోణిత' ఇతివిశ్వః. పురా కృష్ణవాసాత్పూర్వం అనుభూతం స్వీకృతం కుశస్థలీతి నామ
 యస్యాస్తాంపురీం ఆధునా ద్వారకానామ్నింప్రతి ప్రతస్థే ప్రస్థితవాక్ - అనుభావయి
 తుమనాఇవేతి పాతేఽప్యైక్యవివార్థః. 'పారవంతం పారవం తమితి క్వచిత్పూర్వః పారా
 ఏవాస్యసంతీతి పారవంతం పారమాత్ర శేషమిత్యర్థకావ్యర్థవిశేషణత్వాదుపేక్ష్యః.
 ౨౦. అస్థేతి. అసౌ అంధభూపతనయః దుర్యోధనోఽపి బలనాం చతురంగాణా
 మౌఘైః బృందైః హస్తినానిర్మితం హస్తినపురమవాప్య-విలక్షో ధర్తరాజైశ్చర్యం
 దృష్ట్వా విస్తయాన్వితస్యై దుర్విచారాణాం దురాలోచనానాం రచనాసు కరణేషు -
 బలవంతం సమర్థం సబలస్యాపత్యం సౌబలిం శకునిం ప్రతి గిరం వాచం వక్ష్యమాణం
 చచక్షే ఉత్తవాక్ - చప్టేకర్తరిలట్ - స్వాగతా. ౨౧. అగ్నేరితి. హే మాతుల
 మాతుర్భాతః. శకునే హేమ సువర్ణం అగ్నేరవత్యం అగ్నిజన్యమితి యద్వాక్యం
 ఆహుః జనాఇతిశేషః. ఏతద్వాక్యం నమిథ్యా నాన్యతం యతః కారణాదఖ్యైః ఊర్తివైః
 రాజభిః ఉపసీతం సమ్మతం తేభ్యః కరత్వేనాసీతమితిహ. నిరోధినో జ్ఞాతేర్ధర్తరాజస్య
 మభే రాజసూయే అనుభూతం దృష్టం తదిదమగ్నిజన్యం హేమ స్తర్వమాణంసదేవ -
 మయేతియోజ్యం. మే మమ చిత్తం నక్తందివం రాత్రిందివం 'అచతురవిచతురే'త్యాది
 నానిపాతః. దహతి చిత్తసంతాపం జనయతీత్యర్థః. కతో నమిథ్యేతి యోజ్యం-అత్ర

మఖిలక్షితిపోషనీతం న క్తం. దివం దహతి చిత్తమిదం యతో మే. ౨౨. ప. వల్లత్కుచం పరిజహాన సభావలోకే మాం ద్రాపదీ మణిభిః పులితం యదుచ్చైః, తస్మాద్గుజాతనితి వక్తుమివ స్నుహం స్వాం మత్స్యాణ వాయురయ ముత్క్రమణేచ్ఛ రాస్తే. ౨౩. ప. అధునా యుధి సేనాభి ర్విధున్వానో ధరాతలం, విధాయ నిధనం తేషాం నిగృహ్ణీయా వి మాం శుచమ్. ౨౪. గ. ఇతి నిగద్య ప్రీడావ్యథానద్యో స్సంగమే నిమగ్న మేన మనగ్నైకై తనబంధుః గాంధారపతిపత్నీరయతుమేన ముత్తర మాద త్త. ౨౫. ప. జయ్యశాం కథమువైతి తేజర్జునో నత్స యద్యుధి భయా

'కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంత' ఇతి న్యాయాత్ 'అత్తావైపుత్రనామాసీ'తిశ్చ తేర్వా. ప్రసిస్థమానతాపకత్వప్రతిపాదకోత్తరవాక్యార్థేన హేమ్నైః స్విజన్యత్వస మర్థనాద్వాకార్థహేతుకం కావ్యలింగం. మనోవృథాదాహయోః క్లేషభిత్తికాభేదా ధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౨౨. వల్లదితి. కించ సభాయాః మణిమయసభాయాః ఆవలోకే దర్శనసమయే మణిభువి వజ్ర కుట్టిమేఘలితం ధలే జలం జలేఽలమితి భ్రాంతం మాం దృష్ట్యేతిశేషః. ద్రాపదీవల్లంతో హాసక్షోభాచ్చలంతో కుచో యస్మిన్ తద్యథాతథా ఉచ్చైః పరిజహాన హాసమకరోదితి యత్ - తత్పరిహసనం సాధు ఉచితం జాతం ఆభూత్ - ఇతి స్వాం స్వీయాం స్నుహం పుత్రపత్నీం ప్రతి వక్తుమివేత్సుప్త్యేత్ - ఆయం మమ ప్రాణమయో వాయుః ఉ త్క్రమణేచ్ఛన్నిర్గమనేచ్ఛావాన్ నన్ ఆస్తే. పరైరవమానో మానినాం మరణాదతి రిచ్యతఇతిభావః ౨౩. అధునేతి. ఆలోచనామధునా సేనాభిశ్చతురంగాభిః ధరా తలం భూప్రదేశం విధూన్వానః సంపయన్ - యుధి యుద్ధే తేషాం విరోధినాం ధర్మరాజాదీనాం నిధనం మరణం విధాయ కృత్వా - ఇమాం శుచం శోకం నిగృహ్ణీ యాం నిరుంధ్యాం - గృహ్ణేత్సేపూర్వాద్విధ్యుచ్ఛేలిజ్. ౨౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ నిగద్య ఉక్త్వా ప్రీడావ్యథే లజ్జాదుఃఖేవ న ద్యో తయోస్సంగమే నిమగ్న మేనం దుర్యోధనం ఉత్తరయతుం తీరంప్రావయతుం - ఆభగ్నస్య ఆప్రతిపాతస్య కైతవస్యాక్ష విద్యానూః బంధుః తత్ర కుశల ఇత్యర్థః. గాంధారస్య దేశవిశేషస్య పతిః రాజాశ కునిః. ఏవం వక్త్యమాణప్రకారేణ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమేవ ఉత్తీర్ణతేననేత్యుత్తరం వ్రవమితి జిప్తరూపకం. ఋషాదోరబిత్వత్. ఆదత్త గృహీతవాన్ - దదాతేరాజ్ఞుర్వా త్కర్తరిజ్ - జిప్తజిప్తపరంపరితరూపకమ్ ౨౫. జయ్యతామితి. హేవత్స దుర్యో ధన తే త్వయేత్యర్థః. అర్జునః జేతుంశక్యో జయ్య తస్యభావస్తతా తాం కథమువైతి

త్వలాయితాః, కేవలం హరిముఖాననామతో వేగతోఽపి మరుతోఽభ
వంత్పురాః. ౧౬. అపిచ. ౪. తం వీక్షితుం జగతి శక్నుయు రత్ర కేవా
భీమం ప్రకోపభృతభీమగదాంకబాహుం, ఏకైకముష్టిహతయే స్త భవం
తి నాలం యస్యాహవే బకబృహద్రథభూపిండింబాః. ౧౭. ప. తాభ్యా
ముపాస్యమానస్య తపః స్తనుజన్తనః, వ్యాపాదేఽపి ప్రసక్తిః కా విశే
షాత్తాదృశాం రణే. ౧౮. గ. తథావ్యహం తు తవచ తేహం చ పర
స్పరం విభవే పరిపణనపదాధిరోహిణి క్షణాదక్షమమాణేన జగత్సా
మాన్యతామక్షసంప్రదాయేన తం పరాజయఘంటాకథే సంచారయి

నోవైత్యేవేత్యర్థః. కుతః యస్మాద్జనస్య యుని భయాత్ప్వలాయితాః ఖాండవదాహన
మయఇతి భావః. హరిముఖాః ఇంద్రదయస్పురాః నామతః కేవలం నామ్నైవ మరుతః
నాభవత్ కింతు వేగతః పలాయనవేగాదపి మరుతః నాయవః అభవత్ మరుద్దేవేనమీ
రణ'ఇతి విశ్వః. సోఽర్జునఇతి యోజ్యం. ఉత్తరవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం-రథో
ద్ధతా. ౧౬. అపిచేత్యుత్తరేణాన్వయః. తమితి. అపిచ కించ ప్రకోపాల్ భృతా భీమా
భయంకరాచ గదా అంకశ్చిహ్నం యస్య తాదృశోబాహుర్యస్య తథోక్తం తం భీమం
వీక్షితుం-అత్ర జగతి లోకే కేవా శక్నుయుః సమర్థాః న కేఽపిశక్నుయుః. కుతః యస్య
భీమస్య ఆహవే యుద్ధే ఏకైకస్యైవ ముష్టే హతయే ముష్ట్యా ఘాతాయ బోఽనురః
బృహద్రథభూర్జరాసంధః పిండింబోఽనురశ్చేతి తేత్రయః అలంపర్యాప్తాః న భవంతి
స్త - ఆత్మాని ఛార్వవత్కావ్యలింగం. ౧౭. తాభ్యామితి. తాభ్యాం భీమాద్భువా
భ్యాముపాస్యమానస్య పార్శ్వద్వయే నేవ్యమానస్య స్వయం తపనః తనుజన్తనః యమ
పుత్రస్య వ్యాపాదే ద్రోహచింతనవివ ప్రసక్తిః కా - నాస్తీత్యర్థః. విశేషాత్తతాపి
తాత్ తానివ పశ్యంతీతి తాదృశాం లోకైకవీరాణాం సంబంధిని రణే ప్రసక్తిః కా-
దురతోఽపాస్తేత్యర్థః. ఉభయత్రాస్తాక మితిశేషః. అత్ర యుధిష్ఠిరే విశేషబాహ్వయస్య
లోకై కాజయ్యత్వాభి ప్రాయగర్భత్వా త్పరికరాలంకారః. వివం ద్రోహచింతనమాత్ర
స్యావ్యసంభవోక్త్యా రణే ప్రసక్త్యభావస్య కైముతకన్యాయసిద్ధత్వాదధృఢపత్త్యలంకా
రశ్చద్వయోస్థిలతంశులన్యాయేన మేళనాత్సంసృష్టిః. ౧౮. తథాసీతి. తథాపి లేహ
మజయ్యత్వేఽపి లేహం యుధిష్ఠిరాదీనాం విభవే భాగ్యే తవ విభవేచ పరస్పరం పరిప
ణనం ద్యూతపణః తస్యపదం స్థానం అధిరోహతీత్యధిరోహిణిసతి - పణశ్చేన నిర్దిష్టే
సతీతి యావత్. అహంతు జగత్సర్వస్య సామాన్యతాం సాధారణ్యం అక్షమమాణేన
అనహతా అనన్యసామాన్యే నేత్యర్థః. అక్షవిద్యాయాః సంప్రదాయేన శిక్షానైపుణ్యేన -

మ్యమి. ౨౯. ప. విత్తే హృతే దరిద్రాస్తే విస్పష్టాబంధుభి స్స్వయం, వినాశం వా శుచా యాయుర్విదేశం వాభ లజ్జయా. ౩౦. ప. త్వం తత స్తు సుఖ మాత్మ సంయుతై స్సోదరై స్సదృశసంఖ్యకా స్సమాః, నీర రాశిహరినీలమేఖలాం నిస్సపత్న మనుభంత్వ మేదినీమ్. ౩౧. గ. ఇత్థం కారం రహసి కల్పితే కై తవదురధ్వే తావుభావప్యనుధావితం దివ్యచ ణ్ముహ తేనాంధన వసుంధ గాధిపతినా నవమణిమంటపికాప్ర వేశోత్సవ వ్యాజా దానచూతస్సానుబో ధర్తజః కురుపత్తన ముపేత్య బంధుత యా ప్రత్యుద్గమ్యమానో దు స్తరంభావివనవాసవర్ష మేకైకమేకైకేన

తం ధర్తరాజం పరాజయ ఏవ ఘంటాపగః రాజమార్గః తస్మిన్ క్షణాత్ సంచారయి మ్యమి - ద్యుతేన సర్వమపహరిష్యామిత్యర్థః. ౨౯. అనంతరమిత్యుత్తరేవాన్వయః. విత్తఇతి. విత్తే సర్వస్వేహృతేనతి - ద్యుతేనతి శేషః. అనంతరం దరిద్రాస్తే పాండవాః బంధుభిర్దౌత్యపుత్రాదిభిరః స్వయంవిస్పష్టాస్సంతః శుచా ధన స్వజనత్యాగజ న్యేన శోకేన వినాశంవా యాయుర్గచ్ఛేయుః. అగవా లజ్జయా విదేశం పరదేశంవా యాయుః. 'పగిష్టానే మానే మరణమగవా దూరగమన' మిత్యుత్తత్వాదితిభావః. అత్ర వినాశవిదేశయోరేకదా గంతుమశక్యత్వాద్వికల్పాలంకారః. 'విరోధే తుల్యబలయోర్వి కల్పాలంకృతిర్నలే'తిలక్షణాత్. ౩౦. త్వమితి. తతః పాండవానాముక్తద్వయాన్యతర ప్రాప్త్యనంతరం త్వంతు నీరరాశిస్స ముద్ర ఏవ హరినీలమేఖలా ఇంద్రనీలమయకాంచీ యస్యాస్తాం మేదినీం భూమిం ఆత్మనా సంయుతైస్సోదరై రనుజైస్సదృశే తుల్యా సంఖ్యాశతత్వాత్కా యాసాంతాః సదృశసంఖ్యకాస్సమాః శతసంవత్సరాన్ శైషికః కప్రత్యయః. ఆపోఽన్యతరస్యామితి వై కల్పితో హ్రస్వః. నిస్సపత్నం నిశ్శత్రుకం అనుభుజ్జ్త్వ పాలయ-భుజేర్విధృథేలాట్-రథోద్ధతా. ౩౧. ఇథమితి. రహసి ఇత్థం కారం ఉక్తప్రకారం ఆలోచనం కృత్వేత్యర్థః. అన్యథైవం కథమిథం సుసిద్ధా ప్రయో గశ్చేది తీత్రముపపదాత్క. రోలేర్ణముత్ - కల్పితే రహసి శకునిదుర్యోధనాభ్యామితి శేషః. కితవస్యభావః కైతవం తస్మిన్నేవ దురధ్వే కుమారే'ధూరోఽక్షదేవీ కితవ'ఇత్య మరః. తావుభౌ శకుని దుర్యోధనమపి అనుధావితమనుసృత్య వేగేన గంతుం-దివ్యం జ్ఞానమయం చతుర్వస్య తేన తాభ్యాం దుష్టభావం గమితేనేత్యర్థః. అంధన వసుంధ రాధిపతినా భృతరాష్ట్రేణ నవాయాం ద్యుతార్థం నిర్నితాయాం మణిమయ్యాం మంటపికాయాం సభాయాం ప్రవేశోత్సవస్య వ్యాజాల్ వ్యాజంకృత్వా - అ్యుజ్జోపే ఖంచమి. ఆచూతస్సానుజః ధర్తజః యుధిష్ఠిరః కురుపత్తనం హస్తినపురముపేత్య

ప్రణిపాతపుణ్యేన సుప్రతరం కరష్యన్నివ పితృవ్యం ద్వాదశకృత్వః
పాదయోః ప్రాణంసీత్. ౩౨. ప. అవభృథాంబుకణైరివ నూతనైరధిగతా
మథ జాలకమాక్షిక్తైః, స్వకబరీం ద్రుపదస్య సుతాపి సాసుబలజాపద
యో సృమసీనయత్. ౩౩. ప. అనుజాభి రనామయానుయుక్తైరభినం
గ్య క్రతులాభలాలనాభిః, సదనాయ ససర్జ తం వినీతం సభృతాకారని
నిహానో మహీపః. ౩౪. ప. శావస్తదీయతనుభేదిభటాంతహేతు
రైవరం విభః ప్రభవితా కురుభూభజాం శ్వః, ఇత్యంతరాహితశుచేవ

బంధుతయా బంధుసమూహేన ప్రత్యుద్గమ్యమానః క్రియమాణప్రత్యుత్థానస్య -
దుస్తరం తరితుమశక్యం భావని ద్యూతే పరాజయేన భవిష్యతి వనవాసే ఏకైకం వర్షం
సంవత్సరం ఏకైకేన ప్రణిపాతేన యత్పుణ్యం తేన సుప్రతరం కరిష్యక్ కర్తుమిచ్ఛన్తి
వేత్సుల్లేప్తితా-పితృవ్యం పితృభ్రాతరం పృతరాష్ట్రం పాదయోర్ద్వాదశకృత్వః ద్వాద
శవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణతవాక్ - ప్రత్యుత్థానమతే కర్తరిలుజ్. ౩.౨. అవభృ
థేతి. అగ్ర సా ద్రుపదస్య సుతా ద్రౌపద్యపి నూతనైః ప్రత్యుత్తైరవభృథస్య రాజసూ
యావభృథసానస్య సంబంధిభీరంబుకణైరివ స్థితైః జాలకేనామ కేశభూషణే మాక్షి
క్తైరధిగతాం సంగతాం స్వస్య కబరీం కేశపాశం సుబలజాయాః గాంధార్యాః పదయో
సృమసీనయత్ ప్రాపయతిస్త-నమశ్చక్ర ఇత్యర్థః. అత్ర ధావశ్యగుణనిమిత్తా మాక్షి
కేష్వవభృథాంబుధిందుతో'ల్లేప్తితా - ద్రుతవిలంబితం. ౩౩. అనుజాభిరితి. పృతం
ఆకారస్య కపటభావజనితచేష్టయాః నిగూహనం ఆచ్ఛాదనం యేనతథోక్తః స
మహీపః పృతరాష్ట్రః. అనామయస్య ఆరోగ్యస్యానుయుక్తేః ప్రశ్నస్య అనుజాభిరా
నంతర్యేణోచ్చరితాభిశ్చర్థః. 'బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్ శత్రుబంధుమనామయమితి
స్తరణాదితిభావః. క్రతోః రాజసూయస్య యో బాధః అనుష్ఠానం తత్సంబంధినీభిః
బాలనాభిః ప్రశంసాభిః అభినంస్య క్లామిత్యా వినీతం నియాన్వితం తం ధర్మరాజం
సదనాయ ఉపకార్యామై ససర్జ ప్రేషితవాక్ - ద్రౌపదగుణికమ్. ౩౪. తావదితి.
తావత్తదానం శ్వః పరస్మిక్ దివసేమదీ యాయాస్తనోర్మండలస్య భేదినాం భటానాం
అపరావర్తినాం అంతస్య మరణస్య హేతుః. 'ద్వావిమా పురుషాలోకే సూర్యమండల
భేదకా, యుద్ధే పరావృత్త్య మృతశ్శిరోయోగాద్భినత్తి య'ఇతిస్తరణాదితిభావః.
కురూణాం కురవంశ్యానాం భూభుజాం రాజ్ఞాం పాండవానాం ధార్తరాష్ట్రాణాం చ
మిథోఽన్యోన్యం వైరం విరోధః ప్రభవితా ప్రకర్షణ భవిష్యతి-ఇతిహేతోరంతర్జనసి
ఆహితాసంగతా శుక్రదుఃఖం యస్య లేనేవేత్సుల్లేప్తితా - మందాయమానం క్షీయ

దిశిప్రతీచ్యాయం మందాయమానమహసా రవిణా నిపేతే. ౩౫. ప. దిగ్ధే
సంతమనై స్సాంద్రై ర్దిశాపదిశచత్వరే, సంస్యః ప్రజాస్తదా రాజ్ఞా
సమారుక్ష స్తృశా తులామ్. ౩౬. ప. మనుజావలీసయనవర్తనే పున
ర్మఘవాదిదేవమమ భావగోచరః, కకుభో విరేజు రమృతాంశుభానవః
క్షణమేవ తం ప్రథమశైలరోహిణః. ౩౭. ప. అథ ఏకార్య మధితిష్ఠ
తోఽస్య సందర్శనాయానిశ మాతద్భిః, అశేషపౌరైరతి బాల్యమిత్రై
రశేషి కిం చిన్న తయా రజన్యా. ౩౮. ప. ధర్మజన్తా తతః కర్మనిర్ణయా

మాణమ్మ హస్తజోయస్య తేన రవిణా సూర్యేణ ప్రతీచ్యాయదిశి నిపేతే పతితం-పతే
ర్భావేతి. ౩౫. దిగ్ధఇతి. తతస్సాంద్రై స్సంత మనైస్తమోభిః దిశానామష్టానామ పది
కానాం తన్వధ్య భాగానాం చ చత్వరేప్రాంగణే దిగ్ధే లిప్తేసతి-తదా సర్వాః ప్రజాః
దృశా అంధీభూతయా రాజ్ఞా తులాం ధృతరాష్ట్రసాదృశ్యం సమారుక్ష ప్రాప్ను
వత్ - రుహేఃకర్తరిలుజ్ - ఉపమాంకారః. ౩౬. మనుజేతి. తతః ఆమృతాంశో
శ్చంద్రస్య భానవః కిరణాః ప్రథమశైలాదుదయాత్ రుహంతీతి రోహిణః తన్నదావి
ర్యుతాస్సంతః. తంక్షణం తస్మిన్నేవ క్షణఇత్యర్థః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. మను
జావల్యాః ప్రజాబృందస్య నయనయోర్ద్వర్జితే ప్రచారాయేత్యర్థః. మఘవా ఇంద్రః
అదిర్యేహం లే దేవాః ఇంద్రాగ్న్యదయః లేహం మమభావస్య స్వీయత్వస్య గోచరాః
విషయాః కకుభః దిశఃపునర్విభేజః. ఇ మమైంద్రియమాగ్నేయీత్యాదినా విభాగమ
కుర్వన్విత్యర్థః. పూర్వం తమోభిస్తాసామేకీభూతత్వాదినిభావః మంజుభాషిణీ. ౩౭.
అథేతి. అథ చంద్రోదయానంతరం ఉపకార్యమధితిష్ఠతః ఉపవేశకాలాయాం వర్త
మానస్యేత్యర్థః. అధి?క్ష స్థాసాంకర్తేతి ద్వితీయా-ఆస్య ధర్మ రాజస్య సందర్శనాయ
అనిశమవిరతం యథాతథా ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః అత్యంతం తాల్ప్య మిత్రై స్సఖిభిః
అశేషైః పౌరైరేవ కించిత్క్రొత్తిత్ కలిఖితి యావత్. అశేషి నిష్పం-తయా రజన్యా
రాత్ర్యాం నాశేషి - లేహం బహుత్వానస్యాశ్చ పరిమితత్వాదినిభావః. కించిదితీపద
వీత్యర్థః. రాత్రావపి యోజ్యం. ఉభయత్ర ఆవ్యయాదాపునప్రతిత్వతీ యాయాంక-
అత్రోభయత్ర ప్రాప్తస్య శేషిభవనస్య పౌరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యాంకారః
౩౮. ధర్మజన్తేతి. తతః ప్రభాతే ధర్మాద్యమాజ్ఞన్తయస్య స యుగ్ధిష్టిగః ఆహర్తుభే
ప్రాతరుదితం కర్తవ్యం కర్త స్నానసంధ్యావందనాది నిర్ణయ కృత్వా - పౌరైరక్షపే
దిభిః ద్యౌత విద్యాకుశలైర్భూషైః రాజభిశ్చ భానురాం నభాం ద్యౌతశాలాం ఆప
ప్రాప్తవాన్ - పౌరైర్భూషైరక్షపేదిభిశ్చేతివా యోజనా - 'అక్షదేవిఖింతి' పాతే

హర్షభోచితం, సభాం సభాసురాంపౌరై ర్భూషైశ్చాపాక్షవేదిభిః. ౩౯. గ. తత్ర చిత్రియమాణోష్యసల్పచాతురివఃజల్పాకేషు సభాశిల్పేషు దృశం పరికల్పయతః ప్రజ్ఞాదృశం నికషా మూర్తే తృతీయగుణ ఇవ దివిషదృషభసీలదృషదాసనే నిషదతోఽముష్య కురుకులప్రదీపస్య ప్ర తీపం నివిశమాన శృకునిస్థానా ద్భ్రంశయితుం సాక్షాత్కృతసన్నిధిరిక్త మధ్యమవర్ణయాతేదియాభిఖ్యయా వాచ్యభవ గ్రహవిశేషః ప్రాసంగి కేన పథా దురోపరవిహారేఽవతార మచిరాదభిరోచయామాస. ౪౦. ప. అథ సదసి మహత్యాం చాజ్ఞయాసౌ నియత్యాస్సుమతిమపి విము

అక్షైః పాశక్రద్రివ్యంతి క్రీడంతీత్యక్షదేవిభిరిత్యుక్తేవ యోజనా. యత్తు 'చాపాక్షదీ ష్ఠిభి' రితిపాతే ఆవృత్త్యా చాపరూపాక్షమాలావిహారిభిరితి నృసింహవ్యాఖ్యానం ప్రకృతాసంగతేస్తస్యైవాశాస్యం. ౩౯. తలేతి. తత్ర సభాయాం ఆసల్పానాం మహతాం చతురిమాణాం చాతుర్యాణాం ల్పాకేషు ప్రఖ్యాపకేషు తన్నిదాసేష్వితి యావత్ 'సౌజ్ఞల్పాకస్త వాచాల' ఇత్యమరః. ఆతపివ చిత్రియామాణేషు ఆశ్చర్య కరేషు నమోపరివస్పిత్రజఃకృత్యతి కృచికృతేకృజంతాల్లటశ్శాన్ - కృచిచేతీత్వం. స భాయాః ఆస్థానమంటపస్య శిల్పేషు నిర్మాణవిశేషేషు దృశం కల్పయతః ప్రసారయతః తానితాని చాతుర్యాణి వశ్యత ఇత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం నికషా దృతరాష్ట్రస్య సమీపే అభితః పరిత ఇత్యాది నా ద్విహ. మూర్తేశరీరధారిణి తృతీయగుణే తమసీవ స్థితేషు వే త్యుల్లేఖితా. దివిషదృషభస్య ఇంద్రస్య యా సీలదృషదః రత్నాని కన్తయే ఆసనే పీతే నిషీదతః ఉపవిశతః ఆముష్య కురుకులప్రదీపస్య ధర్తరాజస్య ప్రతీపమభిముఖం 'ప్రతికూలంచ యథాతథానివిశమానః ఉపవిశత్ ప్రవిశంశ్చస్థానాదైశ్వర్యాత్ భ్రంశ యితుం చ్యావయితుం సాక్షాన్తూర్దీభూయ కృతః సన్నిధిః సమీపవర్తిత్వం యేన సః రిక్తః శూన్యః మధ్యమవర్ణః కుకారః యస్యాం తయా జదియయా శకునిసంబధిన్యా అభిఖ్యయా నామ్నా కుకారశూన్యేన శనిరితిసంజ్ఞా శబ్దేనేతి యావత్. వాచ్యః ప్రతి పాద్యః గ్రహవిశేషః శస్త్రశస్త్రరథవ స్థితఇవేత్యుల్లేఖితా-శకునిద్వర్మోధనమాతులః ప్రా సంగికేన పథా ప్రస్తావనాపారీంపర్యేణ దురోపరవిహారే ద్యుతక్రీడాయాం అవతారం ప్రవేశం అచిదం సత్త్వరం అభిరోచయామాస-తదభిలాషం జనయామాసేత్యర్థః. ౪౦. అథేతి. అథ అనంతరం మహత్యాం సదసి సభాయాం 'స్తీనపుంసకయోస్సద'ఇత్యను శాసనాత్సదశ్శబ్దస్య స్త్రీత్వం. అసౌ సుబలసూనుశ్వకునిః శోభనా కర్తవ్యాకర్తవ్యశో విదా మతిః బుద్ధిర్యస్యతథోక్తమపి నియత్యాః దైవస్య ఆజ్ఞయా విముహ్య మాధ్యం

హ్య ద్యూతమార్తే ప్రవృత్తం, బహుభు జనపదేభు ప్రాప్నువత్సు గ్ల
హత్వం సుది సుబలసూను ర్ధర్మసూనుం విజిగ్యే. ౪౧. ప. ఏకేన
యత్సుబలభూ హ్యగపద్ధ్రహీతుమక్షేణ సర్వఃపయాన్నుపతే రశ
కోన్మితే, అస్తాత్పరం జగతి వాచ్యతయాభ్యపేత్య తిష్ఠేత కిం ను పర
మాద్భుతవాచకాయ. ౪౨. ప. ప్రతిదేవనమేవ మేవ భూషామ్రచుర
నత్తుచయాంశ్చ హేమకోశాన్, సహజాంతసహ జాయయాస్య జితాన్వా
సతు గాంధారపతి ర్జగర్జ హర్షాత్. ౪౩. తత్రాంతరే. ప. ఘటిచేటి

ప్రాప్యద్యూతమార్తే దురోదరవిహారే ప్రవృత్తం ధర్మసూనుం యుధిష్ఠిరం బహుభు
జనపదేభు నానాదేశేభు గ్లహత్వం ద్యూతపణత్వం ప్రాప్తవత్సు పణకృతేష్విత్కర్థః.
సపది ద్రుతం విజిగ్యే జితవాన్-జయతే కర్తవీత్. సన్నిటో ర్జేతి కుత్వం-యద్వా
ధర్మసూనుం నిమోహ్యేతి పాతమాశ్రిత్య యోజ్యం. జనపదానామేవ కర్తవ్యం -
దుర్లంఘ్యై రైవీగతితిభావః. మాలినీ. ౪౧. ఏకేనేతి. సుబలభూః. శకునిః ఏకేన
అక్షేణ పాశకేన ఇంద్రియేణచ 'అక్షం రథాంగేనేనాయాం పాశకేంద్రియయోరపీ'
తివిశ్వః. నృపతేయధిష్ఠిరస్య సంబంధినః సర్వాన్విషయాన్ దేశాన్ శబ్దాదీంశ్చ
యగపత్ ఏకదా గృహీతుం జ్ఞాతుంచ ఆశకోత్ సమర్థోఽభూదితి యత్ 'విష
యో దేశశబ్దాద్యో' రితివిశ్వః. అస్తాత్ ఏకాక్షేణ ఏకదా సర్వపయగ్రహణాత్
పరమస్యత్ వస్తు పరమాద్భుతేతి యద్వాచకం పదంతస్మై వాచ్యతయా అర్థలేవన
అభ్యుపేత్య ఆగత్యతిష్ఠేత్ వర్తేత కిం నావతిష్ఠేదేవేత్కర్థః. కేచిత్తు పరం ఆ అద్భు
తేతిభిత్వా ఆ ఇలియత్ అద్భుతస్యవాచకం తస్మై పరమత్వంకంవాచ్యతయేత్కర్థః.
'ఆకారస్సర్వగేభావ ఈషదధేతు విస్తయ' ఇతివిశ్వః. అద్భుతమ పశ్యతాం శృణ్వ
తాంవా ఆ ఇత్యాశ్చర్యాభిలాషకశబ్దోచ్ఛారణం ప్రసిద్ధమిత్యాహుః. తత్ర పునరుక్తి
వారణాయ పరశబ్దస్యాత్వంతార్థకత్వవర్ణనేఽసి తస్మాదసానవివాన్వయాశ్చక్రతాసం
గతిః. బహుభర చతురంగబలిన చిరేణాప్యసాధ్యస్య యుధిష్ఠిరసర్వదేశపహారస్య ఏకా
క్షేణ పంచభిరపీంద్రియైర్మగపద సంభావనశ్చబ్దాదిపంచకణ్ఠానన్యేంద్రియేణచా సంపా
దనరూపస్య పరమత్వస్య అద్భుతవివాన్వయస్య గ్రంథక్తరాభిమతత్వాదితి సుధీభిరా
లూచనీయం. ౪౨ ప్రతిదేవనమితి స గాంధారపతిః శకునిస్తు దేవనేదేవనే ప్రతిదే
వనం ప్రత్యక్ష క్రిడాయాం వీష్నాయామప్యయాభావః. ఏవముక్తప్రకారేణ ఆస్య
ధర్మరాజస్య భూషాః భూషణాని ప్రచురాన్ బహూన్ రన్నానాం చయాన్ప్రాశ్నిక్
జాయయా దౌపద్యాసహ అనుజాదీస్సీమాదీంశ్చ జిత్యా హర్షాత్ జగర్జ సింహనాదం
చక్రే - ఔపచ్ఛందసికం. ౪౩. తత్రాంతరే ఇత్యుత్తరేణాన్వయః. ఘటితి, తత్రాంతరే

నోఽభూద్భూహుపతివసూటీద్రుపదజావరాకింతామత్రానయః పదిత్యగ్ర
జగిరం, హర ద్వైతీయీక స్సుబలతనయాసూనుషు జవాత్సము త్రస్తా
సాక్షాద్ధరణిమవతీర్ణో యమ ఇవ. ౪౪. ప. శృష్ట్యాభియాసదసిథావనమా
చరంత్యాః కైశ్యే చకార సక రాంగుళిమానతాంగాః, వక్షోరుహేషు
చ మహీపపురంద్రవర్గానాసాగ్రసీమ్ని సుధియశ్చ నదీసుతాద్యాః. ౪౫.
గ. తత్ర సదుర్దేహాబలవదాకర్షణభియోద్భిదురాణి స్వేదప్రపంతీవ
భూషాజాలకముక్తాఫలాని ధారయంత్యా శ్చిమరభారం తగ్రతలని
ప్రీడననిర్గళితాంకాళిమధారామివ నిర్భరకువలయగర్భకమాల్యరసర్పరీ
యుధిష్ఠిర సర్వస్వజయకాలే బహూనాం పతీనాం వధూటీ భార్యా ద్రుపదజా ద్రౌ
పదీ నః ఆస్తాకం ఘటిచేటి జలకుంభాహరణదాసీ ఆభూత్ ఘటిచేటిసామేవ బహు
పతికత్వాత్తథోక్తం. వరాకిం తుచ్ఛం ద్రౌపదీం ఆత్ర పరిషది ఆనయప్రాపయఇతి
ఉక్తప్రకారం అగ్రజస్య దుర్యోధనస్య గిరం వాక్యం హరన్ గృహ్లా తదాజ్ఞాపం
హన్నితియావత్. అతఏవ అవసం భూమిం అవతీర్ణః ప్రాప్తః సాక్షాద్భవఇవ స్థితః సు
బలతనయాయాః గాంధార్యాః సూనుషు ద్వితీయవివ ద్వైతీయీకః దుశ్శాసనః తీయా
దిక్ స్వాధివశ్యః ఇతీక్. జవాత్ సముత్తస్థా-ఉత్థితవాన్-ద్రౌపద్యానయనాయేతి
శేషః. ఖిణీ ౪౪. దప్వేతి. దృష్ట్యా తమాగతం వీక్ష్యభియా భయేన సదసి థావ
నం ఇతస్తతః పూయనం ఆచరంత్యాః ఆనతాంగాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యే కేశపాశే
నః దుశ్శాసనః. కరాంగుళిం చకార. కరాగ్రేణ వేణీ గృహీతవానిత్యర్థః. మహీపస్య
భృశరాష్ట్రస్య పురంద్రవర్గాః అంతఃపురస్త్రీసంఘాః వక్షోరుహేషు కుచేషు కరాంగు
ళించక్రూః. దుఃఖాదితిభావః. నదీసుతాద్యాః భీష్మాదయః సుధియః సజ్జనాశ్చ నాసా
యాః నాసికాయాః అగ్రసీమ్ని అగ్రదేశే కరాంగుళిం చక్రూః అహోదుర్లంఘ్యతా
దైవస్యేత్యాశ్చర్యాదితిభావః. ౪౫. తత్రేతి. తత్ర సభాయాం దుష్టామేధాబుద్ధిభిరస్య
తథోక్తః దుర్దేహాః 'నిత్యమసిచ్ ప్రజామేధయోరిత్యసిచ్'-నః దుశ్శాసనః బలవత్
దృఢమాకర్షణేన ఉద్భిదురాణి అంకురతాని స్వేదస్య పృపంతి బిందూనివ స్థితాని
భూషాయాః జాలకస్య ముక్తాఫలాని ధారయంత్యాః చిమరభారాత్ కేశపాశాత్ కరత
లేన నిష్ప్రీడనాత్ నిర్గళితాంకాళిమ్నుః నైల్యస్య ధారామివ స్థితాం నిర్భరాణి సాంద్రా
ణి కువలయాని గర్భే మధ్యే యస్య తస్య తాదృశగర్భస్య తన్వయస్యేత్యర్థః. కైషికః
కపి-మాల్యస్య రసర్పరీం మకరందధారాం అశ్రుభిస్సహవర్షంత్యాః తస్యాః ద్రౌపద్యాః
పాతివ్రత్యలక్ష్మ్యో యః నివాసః గృహం తస్య స్ఫటికమయం ప్రాకారమివస్థితం

మశ్రుభి స్సహ వర్షంత్యాస్తస్యాః పాతివ్రత్యలక్ష్మీనివాసస్సటికప్రాకార
వివ దుకూలమప్యాహర్తుం ప్రావర్తత. ౪౬. ప. తాదృక్షే సముపస్థితే
పరిభవే సఖ్యేషు వాచం యమేష్వాభ్యాయత్సువిధే ర్బలం స్వదయితే
ష్వస్యేష్వశక్తేష్వపి, నిశ్చిత్యా ర్థమతాం గతిం యదుపతిం నీవ్యాంక
రాగుర్వతీసా చక్రంద తదోచ్చకై రిహ హరేత్రాయుష్వహః మా
మితి ౪౭. ప. తస్యా స్సభాయాం హ్రియమాణవస్తాత్తన్వాస్య నితం
బా త్సహసావిరాసీత్, కంసారి కాసుణ్యపయఃపయోధేః కల్లోలమూలేవ
దుకూలపక్షిః. ౪౮. ప. హృతే హృతే వాససి హృద్యరూపం వా
సోఽంతరం యద్వపుధే వరాంగ్యాః, నరస్య తేనైవ న కస్య తత్ర చిత్త

దుకూలం ధవళాంతుకం ఆహర్తుం ఆకృష్టం ప్రావర్తత ఉపక్రాంతవాన్ - ఉత్పేక్షా
త్రయసంసృష్టిః. ౪౬. తాదృక్షిణి. సా ద్రావదీ తాదృక్షే తథావిధే పరిభవే అవ
మానేసముపస్థితే ప్రాప్తేనతి సఖ్యేషు భీష్టాదిషు సభాజనేషు వాచంయమేషు తూష్టింభ
వత్సుసత్సు-ధర్మ సౌత్వస్య నిర్ధారణాశక్త్యేతిభావః. స్వదయితేషు యుధిష్ఠిరాదిషు
విధేః దైవస్య బలం దుర్లంఘ్యమహిమానం ఆధ్యాయత్సుసత్సు చింతయత్సుసత్సుస్యా
చ్చింతాస్తృతిరాధ్యాసమిత్యమరః. ఆస్యేషు ఉదాసీనేషుచ అశక్తేషుసత్సు-యదుపతిం
శ్రీకృష్ణం ఆర్థమతాం దుఃఖవతాం గతిం పరాయణం నిశ్చిత్య నీవ్యాం వస్త్రగ్రంథౌ
కరా ద్వాపవీతుర్వతీ కరాభ్యాం నీవీం సంఘృష్టాంతీసతీత్యర్థః. ఇహాస్తిన్నవమానసమయే
హేహరే మాం త్రాయస్వ రక్ష - హేతి ఖేదే. ఇతి ఉక్తప్రకారం తదా ఉచ్చతైః
గణితకంతం యథాతథా చక్రంద రురోద - శార్దులవిక్రీడితమ్. ౪౭. తస్యాఇతి.
అథ సభామాం హ్రియమాణం ఆకృష్టమాణం వస్త్రం యస్తాశ్చస్తాత్ తస్యాః
శ్రీకృష్ణం శరణం ప్రవన్నయాః తన్వాస్య ద్రావద్యాః నిశంబాత్ కంసారేః శ్రీకృ
ష్ణస్య కారుణ్యమేవ పయఃపయోధిః క్షీరాద్ధిః తస్య కల్లోలానాం మహత్తరక్షాణాం
మూలా వక్షోత్తినిసస్థితేత్సుత్పేక్షా - దుకూలానాం తైమవస్త్రాణాం పక్ష్యైః సహసా
సత్వరం హరిస్తరణక్షణనివేతియావత్ - ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్భూవ - ప్రసన్నే భగ
వతి కిందుర్లభమితిభావః. ఇంద్రవజ్ర. ౪౮ హృతేహృతఇతి. యద్వస్తాత్ వరాం
గ్యాః ద్రావద్యాః వాససి వస్త్రే ఏకైకస్మిన్ హృలేనతి-విప్నాయాం ద్విర్భావః. హృద్య
రూపం వాసోఽంతరం అన్యద్వాసః వపుధే ఆవిర్భూవ-తేన కారణేన ప్రత్యవహారం
వస్త్రాంతరా విర్భావరూపేణ చిత్రతారః ఆశ్చర్యరసప్రవాహః తత్ర సభాయాం
కస్య నరస్య సంబంధినిః చిత్తస్య నావాతార్థ్యః నామ్యః అగాధః నాజని నాభూత్.

స్య నావోఽజని చిత్రపూరిః. ౪౯. ష. అదృశ్యస్యసహారేఽసి వర్ణితా
నేకవాససః, అంబరప్రాయతా తస్యమధ్యస్యోభయథాభవత్. ౫౦. ష.
చేలానికర్షం శ్చిరమంధసూను స్తస్యాస్తు నగ్నం కరణ స్సనాథూత్.
శ్రమాత్ స్థలిత్వా ధరణౌ పతంత్యన్ దంతావళేరేవ జనవ్రజానామ్.
౫౧. గ. అథ తథాభూతపరుషయోషాభిషంగరోషకలుషేణ పృషద

సర్వస్యాప్యజన్యేవ-సర్వేఽప్యత్యాశ్చర్యాన్వితా బభూవురిత్యర్థః. ౪౯. అదృశ్యస్యేతి.
అదృశ్యస్య సిసర్గ సౌక్ష్యేణ ద్రష్టుమయోగ్యస్య ఆపహారే వస్త్రాణామపకర్షణేనత్యపి -
వర్ణితాని హరికరుణయావిరూఢాని అనేకాని వాసాని యస్యతథోక్తస్య తస్యాః
ద్రౌపద్యాః మధ్యస్య ఉభయథా నిసర్గాదృశ్యత్యేన ఆనేకవాసోవర్ధనేన చ ద్విధాపి
అంబరప్రాయతా ఆకాశసామ్యం అంబరాణాం వస్త్రాణాం ప్రాయో బాహుళ్యం యస్మిం
స్తస్యభావస్తత్తా బహువస్త్రవత్త్వంచేత్యర్థః. అభవత్ ఆసీత్ 'అంబరంవోమ్నివాససి'-
'ప్రాయోవయసిబాహుళ్యే సామ్యే నిరశనవ్రత' ఇత్యమరవిశ్వప్రకాశ-సతాంమానభం
గాయ దురాత్మభిఞ్చుంతితం దైవేనభజ్యతఇత్యులేదమేవ సాక్షి-యత్ ద్రౌపది మధ్యది
దృక్షాతోదుశ్కాసనేన ద్రౌపద్యాః వస్త్రాపహరణం దేవేన భగ్నమితి - తస్యేతి మధ్య
విశేషణత్యేన పాతాంతరం వ్యర్థవిశేషణత్యేనోపేక్ష్యం. తత్రాదృశ్యత్వవస్త్రప్రాచుర్య
యోగ్యిశేషణగత్యా అంబరప్రాయత్వం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిం
గం. అస్య వస్త్రాకాశయోర్బాహుళ్యసామ్యయోశ్చ భేదేఽఽగ్నేషభితికయాభేదాధ్య
వసాయావతిశయోక్తిభేదద్వయేన సంసృష్టిః. ౫౦. చేలానీతి. సః అంధమానుః దుశ్శా
సనః చేలాని ద్రౌపద్యాః వస్త్రాణి చిరంకర్షన్ సన్ తస్యాః ద్రౌపద్యాః నగ్నంకరణః
వివస్త్రత్వకారీ నాథూత్ - కింతు శ్రమాత్ వస్త్రాపకర్షణజనితాత్ స్థలిత్వా సంక్షుభ్య
ధరణౌ భువి పతన్త్యన్ జనవ్రజానాం జనసమూహానాం దస్తానామావళేఖంక్షేరేవ
నగ్నంకరణోఽథూత్ - తం పీత్యవతితం వివృతదంతపంక్తిం జహసుర్జనా ఇత్యర్థః.
అత్ర ద్రౌపదిజనదంతావళ్యోః ప్రసక్తస్య నగ్నీకరణస్య జనదంతావళ్యామేవ నియ
మనాశ్చరిసంఖ్యాలుంకారః. ౫౧. అథేతి. అథ తథాభూతేన తాదృశేన 'భూతం
త్వాదా పితాచాదా తథాతూర్వంతుతాదృశ' ఇతి విశ్వోః. పరుషేణ క్రూరేణ యోషా
యాః ద్రౌపద్యాః అభిషంగేణ పరాభవేన యోరోషః 'తేన కలుషేణ వికృతచిత్తేన
పృషదత్వాద్వాయాః జన్తయస్య తేన భీమేన పరిషది సభాయాం భీషణం భయం
కరం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ బభాషే - ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః. భాష

శ్వజనుమా పరిషది భీషణమేవం బభాషే. ౫౨. ప. ఉరసిస్థలదూష్టలం
మృగాక్ష్యోస్సమితావస్రమిదం యథాహ మత్తా, ద్విషతః కచకర్షణో
ఽవ్యముష్యారసనేనానుభవేయమేవ మేవ. ౫౩. కించ. గ. సరసీవ విచ
లత్కబంధబంధురే సమరాజరే తామరసచ్చదానివ శతమపి విమతా
నేతాన్ హేమంతభివాహం ధార్తరాష్ట్రశబ్దశేషం మహాగదాపత్తిం
గమయిష్యామి. ౫౪. తత్ర సుత్రామ్యః పుత్రోఽప్యేవం ప్రతిజజ్ఞే. ౫౫.
ప. ఉత్సేకాత్పుత హస్తతాళమమునా గాంధారపుత్రీ భివా రాధా
సూనురసౌ జహాస సదసి గ్రామ్యం బ్రువన్యత్తతః, యస్యాం జాత్వపి

తేర్పావేలిట్ 'పుషదశ్వో గంధవహః' 'జసుర్జననజన్తానీ' త్యుభయత్ర చామరః. ౫౨.
ఉరసీతి. సమితౌ సభాయాం మృగాక్ష్యో ద్రౌపద్యాః ఉరసి వక్షసి స్థలత్ పతత్
క్షుభ్యచ్చ ఊష్మళం సంతాపాలిరేకాదత్యుష్టం ఇదమస్రం ఆశ్రు ఆహం ఆత్మా లోచ
నేన యథా అన్వభవం ఆపశ్యం ఏవమేవ ఆముష్యాః ద్రౌపద్యాః కచకర్షణో ద్విషతః
దుశ్మానసస్యాసి ఉరసి స్థలత్ ఊష్మళం అస్రం శోణితం రసనేన జిహ్వయా ఆనుభ
వేయం విజేయమిత్యర్థః. ఆత్ర కేవలప్రకృతజ్ఞేషః. ఔపచ్ఛందసికమ్. ౫౩. కించేతి.
కించ చలద్భిః నృత్యద్భిః కబంధైః నిశ్శీర్షక భేదరైః జలైశ్చ బంధురే విమమే సరసీవ
సమరాజరే యుద్ధాంగణే విమతాః విరోధినః శతం ఏతాః దుర్యోధనాదీన్ తామర
సస్య వద్వస్య ధదాన్ దదానివ అహం హేమంతః ఋతునివ ధార్తరాష్ట్ర ఇతిశబ్దః
నామపదం శేషః అవశేషః యస్యాంతాం. మహత్యా గదయా ఆపత్తిమాపదం అన్య
త్ర మహతాగదేన రోగేన హిమరూపేణ ఆపత్తించ. గమయిష్యామి ప్రామయిష్యామితి
బభాషే ఇతి పూర్వేణసంబంధః 'ధార్తరాష్ట్రోఽపి తేహంసే ధృతరాష్ట్ర సుతేఽపిచ' -
'గదో భా'తా విష్ణోస్సాదామయే చాయుధేగదా' ఇత్యుభయత్ర విశ్వః. అనేకేవేయ
ముపమాన్విష్టవిశేషణాచ. ౫౪. తత్రేతి. తత్ర తస్మిన్నేవ సమయే సుత్రామ్యః ఇంద్రస్య
పుత్రః ఆర్జునోఽపి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రతిజజ్ఞే ప్రతిజ్ఞాతవా - ప్రతి
పూర్వాజ్ఞానాలే కర్తనీయత్. ౫౫. ఉత్సేకాదితి. అసౌ రాధాసూనుః కర్ణః అమ
నా గాంధారపుత్రీభూవా దుర్యోధనేనసహ సదసి గ్రామ్యం అసభ్యంవాక్యం బ్రువన్
సన్ కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః శబ్దవిశేషా యస్మిన్ స్తత్రథా యద్యస్తాత్ జహాస
హసతిష్ట - తతః కారణాత్ యస్యాం నిద్రాయాం దేహినః జంతోః జాతు కదాచి
దపి ఆభ్యుదితతా సూర్యోదయః అభినిర్దుక్తతా తదస్తమయశ్చ ద్వే ఆపి నైవస్యా
తాం - పునర్బుధస్య హితయోః ప్రసక్తిరితి భావః. తాం నిద్రాం దీర్ఘాం - మృతిమితి

దేహినోఽభ్యుదితతానైవాభినిర్దుక్తతాస్యాతాం ద్వే అపి గాండివో
మమ తు తాం నిద్రామముం నేవ్యతి. ౫౬. గ. ఇతి తయోస్తాద్భు
తేన వీరవాదేన అయిసుఖమిహాస్వేతి కరాస్ఫులననిదర్శితే సక్థి న్యేవతవ
మృత్యుస్యాదితి సుయోధనం ప్రతి యాజ్ఞ సేన్యా శ్శాపేన చ భయా
త్తగంధాభ్యామంధదంపతిభ్యాం యథాపురం రాజ్యం ప్రత్యర్ష్య స
సాంత్యవచనం హరిప్రస్థం ప్రస్థాపితో యుధిష్ఠిరః పునరపి కృతమంత్రై
రమిత్రై రయమాచూతమాత్మోయమర్థహాద్విధినా గళహస్తీకయా
వినివర్తిత ఇన తామేవ సభాం ప్రత్యావర్తత. ౫౭. ప. భూతాభివిష్టఇవ

యావత్ - అముం రాధాసూనుం మమ గాండివస్తు నేవ్యతి గమయిష్యతీతి ప్రతిజ్ఞే
ఇతి పూర్వేణసంబంధః. 'సుప్తే యస్మిన్నస్తమితే సుప్తేయస్మిన్నుదేతి చ, అంశుమా
నభినిర్దుక్తోఽభ్యుదితశ్చ యథాక్రమమిత్యుచ్యతే. అత్ర కర్ణనిధనస్య తాదృశభంగ్యం
తరేణ కళనాత్పర్యాయోక్తిరలక్ష్యతే. 'పర్యాయోక్తంతుగవ్యస్య వచోభంగ్యంత
రేణయదీతి లక్షణాత్ - శార్దులవిక్రీడితమ్. ౫౬. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తయో
ర్భీమాద్జనయోః తాదృశేన తథావిధేన వీరవాదేన ప్రతిజ్ఞావాక్యేన అయి ద్రౌపది ఇహ
మమ సక్థిని సుఖం యథాతథా ఆస్య ఉపవిశ ఇతి కరస్య కరతలస్య ఆస్ఫులనేన
సశబ్దం స్పర్శనేన నిదర్శితే నిర్దిష్టే సక్థిని ఊరావేప తవ మృత్యుః మరణంస్యాత్
భూమాత్ - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ యాజ్ఞ సేన్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినా సుయో
ధనం ప్రతి దుర్యోధనముద్దిశ్య శాపేనచ యద్భయం తేన ఆత్మగంధాభ్యాం తిరస్కృ
తాభ్యాం అన్ధదంపతిభ్యాం గాంధారి ధృతరాష్ట్రాభ్యాం 'ఆత్మగంధోఽభిభూతఃస్యా'
దిత్యుచ్యతే. పురేవ యథాపురం ద్యూతాత్సూర్యమివ రాజ్యం ద్యూతనిష్ఠితం ప్రత్య
ర్ష్య పునస్సమర్ష్య హరిప్రస్థం ప్రతి ప్రస్థాపితః ప్రేషితః అయం యుధిష్ఠిరః కృతః
మంత్రః ఆలోచనం ఏవం నికృతా ఏలేనాస్మాక్ హనుంలే శత్రుసంద్యులేన వనం
నేష్యామిఇత్యాకారకం ద్రౌపదైః అమిత్రైశ్చస్త్రిభిః దుర్యోధనాదిభిః పునరపి ఆచూత
మాత్రిః ఆకారితస్యన్నేవ నకించిదాలోచయన్నేవ సన్నితియావత్ - విధినా దైవేన
కర్తృ గళేకంతే హస్తంనిశీద్య చోదనాత్పికా చేష్టా గళిహస్తీకాతయాకరణేన అర్థ
పథాత్ వినివర్తితః ప్రత్యావర్తితఇవేత్యుచ్యేత్. తామేవ సభాం ద్యూతకాలం
ప్రత్యావర్తత పునరాగతవాక్ - అత్ర భయాత్తగంధతాయా విశేషణగత్యా రాజ్య
ప్రత్యర్షణహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముచ్యేత్తయా సంస్పృశ్యతే -
అంధదంపతిభ్యామిత్యత్ర గాంధారి అంధస్య పత్యుర్భావమనుసరంతీ పట్టేనాక్షిణీ
పిథాయ యావజ్జీవమంధాబధూవేతి పౌరాణికీ కథానుసంధేయా. ౫౭. భూతేతి.

బోధవతాం వరోఽపి ధూయోఽపి ధర్మతనయస్సహ సౌబలేన, ఆధత్త దే
వనవిహార మనార్యజుష్ట మాద్యాక్షరం విజహదేవ వరోఽపి యోఽభూ
త్. ౧౮. ప. కితవే శకునౌ వశంవదా నిర్మరతి స్వేన కరేణ పాశకాన్,
విజయేన సదా పురస్కృతోఽవ్యభవత్తేన సప్తష్టతః కృతః. ౧౯. ప.
ఉత్థాయాన క్షీణీంద్రః క్షణమపి ధరణౌ స్థాతుమస్యాం న యుక్తం ప్ర
త్యర్థిస్తీకృతాయామితి సహసహజై స్సత్యసంధి స్సజానిః, పాశౌ క్ష
త్తుర్నిధాయ ప్రసువమతితరా మంతర త్తప్యమానాం పద్భ్యాం ప్రాప
ద్యనాని వ్యధితహృదమచత్పైరలోకస్తు దృగ్భ్యాం. ౨౦. ప. కాంతా
రవత్తని మృగాః పురతో నిషణ్ణా శ్శాంతాకృతే స్సధనుషోఽపి నిపంగి

బోధవతాం కర్తవ్యాకర్తవ్యోవిదానాం మఖ్యేవరః శ్రేష్ఠోఽపి ధర్మతనయః భూలేన
సిశాచేన అభిషిప్తః ఉన్మాదితఇవ భూయః పునరపి సౌబలేన శకునినాసహ అనార్యైః
ఆసద్భిః జుష్టం సేవితం ఆర్జ్యేర్జుష్టంనభవతీతివా దేవనవిహారమాధత్త ఆకరోత్-యః
దేవనవిహారవివ ఆద్యక్షరం దే ఇతి ప్రక్షమాక్షరం విజహత్ త్యజన్ నన్ పణః క్షహోఽపి
వనవిహారూపః అభూత్-తం దేవనవిహారమితి సంబంధః. వాచ్యవాచకయోరభేదాభి
మానాన్నావాచ్యవచనదోషః. ౧౮. కితవఇతి. కితవే అక్షపిద్యానిపుణే శకునౌ వశంవ
దాన్ స్వాధీనాః పాశకాన్ అతాః స్వేన స్వీయేన కరేణ కిరతి ప్రచారయతిసతి-విజ
యేన జయేన అర్జునేన సదా పురస్కృతః ఆగ్రేకృతోఽపి పూజితశ్చసన్నిచిచ-స ధర్మ
రాజః లేనవిజయేన వృష్టతః కృతః పరాజితః ఆవమానికశ్చ అధవత్. విరోధాభాసః.
౧౯. ఉత్థాయేతి. అథ పరాజనూనంతరం సత్యసన్ధిః సత్యప్రతిజ్ఞః అతవివ క్షీణీం
ద్రః ధర్మరాజః ప్రత్యర్థిభిః శత్రుభిః స్వీకృతాయాం ఆధి నమగ్ధినం ప్రత్యర్థిస్తీయ
త్వేన కృతాయామితిచ అస్యాం ధరణ్యాం రాజ్య ఇత్యర్థః. క్షణమపి స్థాతుమయుక్త
మితి ఆలోచ్యోక్తేవ. ఉత్థాయ అంతః మనసి ఆశితరాం భృశం ఉత్తప్యమానాం
దహ్యమానాం ప్రసువం మాతరం క్షత్తుర్నిదురస్యపాశౌ నిధాయ హస్తేనమర్శ్య స
జానిః సభార్యస్యక్ సహజైః సోదరైః భీమాదిభిస్సహ పద్భ్యాం పాదాభ్యాంపాద
చారేణేతియావత్. వనాని అరణ్యాని ప్రాహ్ లోక్ ప్రాప్తవాన్-వ్యధితం దుఃఖతంహ్యో
మనః యస్యసః పౌరలోకః పురజనస్తు దృగ్భ్యాం వనాని ఆశ్రుజలాని అమంచత్ -
దుఃఖాదురోదేత్యర్థః. అపిస్తే కర్తరిజ్. స్రగ్ధరా. ౨౦. కాంతారేతి. కాంతార
వత్తుని అరణ్యమార్గే పురతః ఆగ్రే నిషణ్ణా ఉపవిష్టాః మృగాః హానిణాః ఉత్థాయ సధ
నుషోఽపి నిపంగోఽస్మాన్తీగినిపంగిణోఽపి కాంతా శమప్రధానా ఆకృతిరాకారో

ణోఽపి, ఉక్థాయ తస్య పటునర్తరచారుచీరం రోమంశలోలచుబుకేన
 ముఖేన జిఘ్రుః. ౬౦. ౪. ౪౨ గృహ్యార్థేఽథి తస్య పాదరేఖాఘటస్య
 ప్రతిమా మనోజ్ఞాః, భక్త్యోహసీతా వనదేవతాభిః పాద్యోవకుంభాభివ
 జాగ్రతిస్త. ౬౧. ౧. క్రమేణ తే సజానయః పిలంఘ్య వివిధాని విపినాని
 జహ్ను మునికర్తృశమ్ముతైః భవశేన శిక్షితై ర్గతివిశేషైరివ గర్భరై రావ
 రై రుపాసకజనతాహృతాని సంసారచక్రాణీవ దర్శయంతీం, కోకనద
 వదనోద్ధితైరివ కోకకుటుంబకూజితైః సుమారస్య దేవవ్రతస్య కుశల
 మివ పృచ్ఛంతీం భాగీరథీం పురస్కృత్య తత్ర తాం నిశీధిసీం పశ్చాచ్ఛ
 యస్యతస్య ధర్మరాజస్య వల్గలం చీరం రోమంశేన చ్ఛ్వతచర్వణేన లోలం చుబుక మో
 ఘ్నాభాగః యస్యతేన ముఖేన వక్త్రేణ పటునా స్ఫుటేన మర్మరేణ శబ్దేన చారురమ
 ణీయం యథాతథా జిఘ్రుః చుచుంబుః శిఘ్రతేకర్తులీత్. ౬౨ మర్మరః. 'స్వనిలే
 పస్త్రవర్ణానామిత్యమరః. అత్ర శాంత్యాభివ్యస్య శేషేణగత్యా చుంబనమేతు
 త్వాత్పదార్థమేతుకం కావ్యలింగమ్. ౬౦. పరాగేతి. పరాగేణ మృదురజసాహుర్ణే
 పథి మార్గే ఘటస్య ప్రతిమాః సదృశ్యః మనోజ్ఞా రణణీయాః తస్య ధర్మరాజస్య
 పాదయోః పేభాః కలశరేఖాః వనదేవతాభిః భక్త్యా ఉపసీతాః ఆసీతాః పాద్యస్య
 పాదోదకస్య ఉదకుంభాః జలకుటాభివేతి తాదర్థ్యవష్టిసమాసః మనోదకఇత్యాదినా ఉద
 కఇబ్బస్య ఉదాదేశః. జాగ్రతిస్త రేఖాః ఉల్లేప్తికా. ౬౧. క్రమేణేతి. సమానావితాజా
 యాయేహంతే స జానయః తే పాండవాః వివిధానివనాని క్రమేణ పిలంఘ్య అతిక్రమ్య
 జహ్నోర్నామ మునేః కర్ణశంఖులీవ తస్మాం పంశాః కుటిలమార్గః తద్వశేన తత్ర
 సంచరబలేనేత్యర్థః. శిక్షితైరభ్యస్తైః గతివిశేషైః చక్రసమనైవ స్థితైః గంధీరైః
 నిమ్మైః ఆపరైః భ్రమైః తద్వ్యాజేనేవేత్యర్థః. ఉపాసకాయాః ఆత్మసేవికాయాః జన
 తాయాః జనసమూహాత్ గ్రామజనేత్యాదినా సమూహారేఖత్ - ఆహృతాని ఉపా
 క్షిప్తాని సుసారాణ్యేవ చక్రాణి దర్శయంతీమివ స్థితాంకోకనదం రక్తాబ్జమేవ వదనం
 తస్య ఉద్ధితైః భాషితైవ స్థితైః తస్మాత్ ఉద్ధితైరావిర్భూతైరితివా. అభిహతఃపాదః
 సుగమః. 'రక్తంబుజేఽపి కోకనదమి'తినానార్ధత్వమాలాయాం - కోకకుటుంబానాం
 చక్రవాకమిథునానాం కూజితైః శబ్దైః కుమారస్య స్వపుత్రస్య దేవవ్రతస్య భీష్మస్య
 కుశలం పృచ్ఛంతీమివస్థితాం భాగీరథీస్యనామ రాజర్షేః ఆపత్యంభాగీరథీం గంగాం పుర
 స్కృత్య అగ్రేకృత్వా చీరంప్రాప్యేతి యావత్ - తత్ర గంగాతీరే తాం నిశీధిసీం

క్రు: ౬౩. గ. అపరేద్య రతిమాత్రబుభక్షితానుయాత్రికసత్రిజన
పరిత్రాణాయ పవిత్రై స్తోత్రైః ప్రసేదుషా చిత్రభానునా దత్తమక్ష
య్య మన్నపాత్ర మాదాయకశత్రే నిదధు: ౬౪. ప. వసం తతః కా
మ్యక మేత్య తేషు వసత్సుభీమస్తునియోధుకాహం, కింమీర ముగ్రం
కుణపాశనేంద్రం క్షీప్రం తదాహారదళా మనైషీత్. ౬౫. ప. తత
శ్చరద్వైతవనే ససార్థం వధ్వా కదధ్వాలసతామబుధ్వా, మూలాని
సర్వస్య శుభస్య భూపో మూలాని జగ్రాహ ముసీంద్రసంఘాత్. ౬౬.
ప. తత్రాథతే సత్యవతీసుతస్య పాదారవిందాత్ప్రివిసృత్వరీభిః, నఖప్ర
భాభి ర్నవపుష్పపంక్తిః జటాలతానాం జనయాంబభూవుః. ౬౭. ప.

ప్రథమాం రాత్రిం పశ్యాచ్చక్రుః నయంతిస్త. ౬౩. అపరేద్యురితి. అపరేద్యుః
పరస్మిన్ దివనే తే పాండవాః ఆతిమాత్రమత్యంతం బుభుక్షితానాం క్షుధితానాం
అనుయాత్రికాణాం సహాయగంత్వాణాం అనుయాత్రాప్రయోజనమేషమిత్యర్థేకత్.
సత్రం క్రతురేషమస్తీతి సత్రిణాం యజ్ఞానాం జనానాం పరిత్రాణాయ బుభుక్షా
కామనాయత్వర్థః. పవిత్రైః స్తోత్రైః వైదికైః ప్రసేదుషా ప్రసన్నేన చిత్రభానునా
సూర్యేణ దత్తం క్షేతుం శక్యన్నభవతీత్యక్షయ్యం అన్నపాత్రం కశత్రే నిదధుః ప్ర
వద్యై సమర్పయన్తిత్వర్థః. ౬౪. వసమితి. తతః తేషు పాండవేషు కామ్యకంనామ వస
మరణ్యమేత్య వసత్సుసత్సు భీమస్తు నియోధుం బాహుయుధం కర్తుం కామ్యాయస్య
తం ఉగ్రం భయంకరం కిమ్మిరన్నామ కుణపః శవమశనం యేషాం లేషామింద్రం
రాక్షసశ్రేష్ఠం తస్య రాక్షసస్య ఆహారశ్యమ తస్య దశామవస్థాం క్షీప్రమాగమనక్షణ
వీవ అనైషీత్ అవధీదిత్వర్థః. ౬౫. తత ఇతి. స భూపో ధర్మరాజః కదధ్వనికాపథే
కంటకశర్కరాదిసంకులమార్గ ఇతి యావత్ - అలసతాం శ్రమం అబుధ్వా అవిచార్య-
మహోదయహేతుత్వాదిదిభావః. పథ్యాసార్థం ప్రవద్యాసహ శతః కామ్యకవనాల్
చరన్ నిర్గచ్ఛంతస్ సైవ తేనామవనే ముసీంద్రాణాం సంఘాత్ - సర్వస్య శుభస్య
మూలాని ముఖ్యకారణాని మూలాని కందాన్ జగ్రాహ. ఆతిశ్యంప్రాప్తవానిత్వర్థః. ౬౬.
తత్రేతి. అ. తే పాండవాః తత్ర ద్వైతవనే సత్యవతీసుతస్య వ్యాసస్య పాదారవిందం
వద్దమివ తస్మాత్ ప్రకర్షేణ విసృత్వరీభిః ప్రసరణీలాభిః ఇణ్ణశబ్దస్త్రిభ్యః క్వరబితి
క్వరషిత్వాత్తుక్ - నఖానాం ప్రభాభిః జటావీవ లతాః తాసాం నవాః పుష్పాణాం
పంక్తిః జనయాంబభూవుః జనయంతిస్త - తత్పాదయోః ప్రణేమూరిత్వర్థః. రూప
కాలంకారః. ౬౭. తస్మిన్నితి. అ. తాపసయాశస్య మునిబృందస్య నాథే తస్మిన్

తస్మిన్నవౌ తాపసయూథనాథే స్వాతీమివాజగ్ముషి వాసభూమిం, తేషా
మతితామతయా యుతానాం శుచాక్షిదేశేష్వతివృష్టి రాసీత్. ౬౦.
ప. ప్రస్థమరతసుభాసా ప్రావృషేణ్యాం త్వమేఘా న్దిశి దిశి విదధానో
దీర్ఘదర్శి తదానీం, కురవ ఇతి మహాంతం శబ్దమాబిభ్రతోఽపి స్వవచస
నిపుణిమ్నా లానశోకా నకార్షీత్. ౬౧. ప. తస్మాత్ప్రతిశ్రుతిరితిప్రతి
పద్యవిద్యామాలింగ్య ధర్మతనయేన విసృజ్యమానః, పార్థో హిమా

కసా పండితేవ్యాసవివశక్ర ఇతిశ్చిష్టదురూపకం. 'కవిః కావ్యకరే శుక్రే పండితే జల
పక్షిణీ'తివిశ్వః. వాసభూమిం నిజావాసస్థానమేవ స్వాతీం నక్షత్రవిశేషం ప్రత్యా
జగ్ముషి ప్రాప్తవతిసతి - స్వాతీనక్షత్రస్య తులారాశిఘటకత్వాత్ 'తుల్యావృషభయో
ర్భుగు' రితి శుక్రస్య తదధిపతిత్వోక్తేశ్చ వాసభూమిమిత్యుక్తం-శుచా దుఃఖేనైవ
అతితామతయా అనావృష్ట్యా అతికార్యేనైవ యుతానాం సహితానాం తేషాం
పాండవానాం అక్షిణ్యేవ దేశాః లేఘ అతివృష్టిరాసీత్ 'స్వాతీగతే శుక్రఇవాతి
వృష్టి' రిత్యాదిప్రసిద్ధేతిభావః ఆపది బంధుదర్శనే మహాంతోఽపి బాష్పయంతఇతి పర
మార్థః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపకం - స్వాతీమధాజగ్ముషిల్లేవపాతః ఇవకార
పాతస్తు ప్రక్రాంతసావయవరూపకభంగాపత్తేరుపేక్ష్యః. ౬౦. ప్రస్థమరేతి. ప్రస్థ
మరయూ ఘతోవ్యాప్తువంత్యా తనోశ్వరీరస్య భాసా నీలకాంత్యా ప్రావృషి వర్షరా
జాతాన్ ప్రావృషేణ్యాన్ ప్రావృషనిణ్య ఇల్లేణ్యప్రత్యయః. మేఘాన్ దిశిదిశి ప్రతి
దిశం-విష్నాయాం ద్విర్భావః-విదధానః సంపాదయన్ దీర్ఘం కాలత్రయేఽపి నిరపా
యంపశ్యత్యాచయతీతి దీర్ఘదర్శిః వ్యాసః. కుత్సితం యథాతథా రుసంతి శబ్దాయం
తఇతి హేతోః కురుత్వాదితియావత్. మృగయాద్విత్వాత్కుః. గణపాతాదంతలా
పోనిపాత్యతే-మహాంతం శబ్దం రోదనంకురవేతి సంజ్ఞాపదంచ ఆదిభృతః వాచకత్వేన
స్వీకుర్వతోఽపీతి విరోధః. దధానానిపిత్యాభాసః. తాన్పాండవాన్ వృక్షవిశేషాం
శ్చ స్వస్య స్వీయస్యవచసస్య వాక్యస్య క్వా భూమ్యుసహ రువంతి త్వాన్త్యాన్త్యైర్వేణవా
గర్జంతీతి పుష్పత్త్యాభూసస్పృశతుమావంతః తాదృశస్థైర్యమతోవేతి వివరణాత్తకస్య
విపది ధైర్యమిత్యాద్యాపధర్మబోధకస్యచ నిపుణిమ్నా కాశలేన పృథ్వాదిత్వాదిమనీచ-
అశోకాన్ శోకరహితాన్ తన్నామకవృక్షాంశ్చ అకార్షీత్ కృతవాన్ - రుదతస్తా
నాశ్వానితవానిత్యర్థః. ౬౧. తస్మాదితి. పార్థోఽర్జునః తస్మాద్వాన్త్యాన్ ప్రతిశ్రుతిరితి
తత్సంజ్ఞామిశ్నర్థః. విద్యాం శ్రవీం ప్రపద్యులభ్యా - ధర్మతనయేన అలింగ్య విసృజ్య
మానః అనుజ్ఞాతస్సన్నిత్యర్థః. కృపాజలనిధేః శంభోః చరణయోరర్చనాభిః పూజాభిః.

చలమగా త్వరమాస్త్రమాప్తం శంఖాః కృపాజలనిధేశ్వరణార్చనాభిః.
 ౭౦. ప. యస్మిన్ హిమాసీగృతి యక్షబృంద మంగేషు సర్వేష్వపిమం
 జులేషు, నఖంః చోష్ణం నిళినేక్షణానా మురోజమేవాతితరాముపాస్తే.
 ౭౧. ప. యోవత్సనామేత్య వసుంధరాయానిపీయరశ్మావళికాంతిపూ-
 రాన్, మనశ్శిలావక్త్రం రిమమేణ దరిముఖై రుద్గిరతీవ తృప్తః. ౭౨.
 ప. ఆరోహతస్తం తరసా సమీరకిశోరకస్వేదజలాణురాజం, నిపీయ
 తస్యాననపద్మమాధ్వీం ద్విరేఫభావం ప్రకటిచకార. ౭౩. ప. శివాఖ్య

యద్వా చరణార్చనాభిః కృపాజలధేః దయమావాన్ శంఖాః సదాశివాదివా -
 పరమాస్త్రం పాశుపతం ఆప్తం జ్ఞాం హిమచలం హిమవంతం ప్రత్యగాత్ గతవాన్ -
 ఆత్ర పాశుపతాస్త్రలాభ నివచరణార్చనయోః కార్యకారణయోర్ద్వయోరుక్తేః
 హేత్వంకారః. ౭౦. యస్మిన్మితి. హిమాసీం హిమసంహతిం బిభర్తీతి భృత్తస్మిం
 చ్చీతతైలే యక్షాణాం నేవయోనివశేషాణాం బృందం - నగినేక్షణానాం కామినీనాం
 అఖిలేష్వక్తేషు మంజులేషు మనోహరేషుసత్స్వపి - సఖాచ్ఛచతి వ్యయతీతి సఖం
 పద్య ఉష్ణః ఉష్ణా యస్మింస్తథోక్తం మితనభేచలి చవేభిః ఖత్వాన్ అరుద్విషది
 త్యాదినామమ్. ఉరోః కుచమంగమేవ ఆతితరాముపాస్తే నేవతే - నితబాధావిధూ
 ననాయేతిభావః. ఆత్ర సఖంపచోష్ణస్య విశేషణ గత్యా కుచనేవసహేతుత్వాత్పదా
 ర్థహేతుకం కావ్యగిద్ధం. ౭౧. యద్గతి. యో హిమతైలః వత్సితం గోశిశుక్త్యమేత్య
 స్వీకృత్య-పరస్థరానూః భూమేః గోరూపధరాయాః రిత్నావళీనాం కాంతిపూరాన్
 ప్రభాప్రవాహాన్ తీరాత్త కాన్ నిపీయ తృప్తస్యన్-దర్శ్య గుహావీవ ముఖానితైః
 మనశ్శిలానామ ధాః తన్వయానాం రురీణాం నిర్గ రాణాం మిషేణ వ్యాజేన ఉద్గిరతి
 ఆధిక్యాద్దమతీవేత్సుత్వేత్-పురావేనే రాజసి రాజదోషాదన్తర్థానితాఖ్యాజీవనౌష
 ధామృషయః శస్త్రావ వేసం తద్భుజసంనేన జనితాత్సృప్తోః శరాస్త్రస్తాం గోరూప
 ధరాం భువంశైలం హిమవంతం వత్సం మేరుం దోగ్ధారంచ కృత్వా రత్నాన్యోపగీశ్వ
 దుమహుః స్వజీవససారానితి పౌరాణికీకథాత్రాసుసంధేయా. ౭౨. ఆరోహతఇతి. తమ
 క్తవిశేషణవిశిష్టం హిమతైలం ఆరోహతః తస్మాద్దనస్య స్వేదజలస్య అణూనాం బిందూ
 నాంరాశిమేవ ఆననస్వైవపద్మస్యమాధ్వీం మకరందమితివ్యస్తరూపకం - తరసాద్రుతం
 నిపీయ కీత్వా అపహృత్యేతియావన్ - సమీరకిశోరకః తరుణమారుతః ద్విరేఫభావం
 భ్రమరత్నం భ్రమరస్యేవ రేఫద్వయవత్పనవాచ్యత్వమితి యావత్ - సమీరకిశోరకఇతి
 శబ్దస్య రేఫద్వయవత్త్వాదితిభావః. ప్రకటిచకార స్ఫుటికృతవాన్. ౭౩. శివేతి. తత్ర

యో రేకతనుత్వకారణం త్రిలోకపిత్రోర్మహసో స్తపోవనం, మిథో
 ౭ర్చ్యమానం మిథునై స్తవస్వినాం తథేచ్ఛుభిస్తత్ర ననామ పాండవః.
 ౭౪. ప. తత్ర దర్భదళముష్టిమాహరన్ సన్నిధాన్యదృషభోపదా
 మివ, చిత్తమిశపదయో సుమాదధత్తప్త మారభత దుశ్చరంతపః.
 ౭౫. ప. చతుర స్తవస్థితివిశేషవిధౌ చరణం విధాతుమఖిలేన నిజం,
 సజగుప్సమాన ఇవ శత్రుజితేప్రపదేన తిష్ఠతి భవస్సతతే. ౭౬. ప.
 భానౌ లలాటంతపభానుజాలే ప్రవిష్టదృష్టిం పరిత స్తమగ్నిః, భూ
 యో౭పి భోక్తుం విపినం దిశేతి ప్రేష్ట్యాపరుంధన్నివ దృశ్యతే స్త.

హిమశైలే పాండవో౭ర్జునః శ్రయాణాం లోకానాం పిత్రోః జనసేవకయోః. శివా
 శివశిచిచ్ఛాభ్యాయయోస్తయోః సుహసోస్తేజసోః ఏకా తనుర్యయోస్తయోర్భావః ఏక
 తనుత్వం తస్య కారణం. తవస్సిద్ధిజనకత్వేనేతిభావః. ఆతవివ తథా శివయోరివాత్సనో
 రసి తదేకతనుత్వం భూమాదిలిచ్ఛాయేహంతైః తవస్విన్యశ్చ తవస్వినః లేహంమిథునైః
 స్త్రీపుంసైః మిథో రహసి ఆర్చ్యమానం పూజ్యమానం తపోవనం శివాశ్రమవనం ననామ
 నమస్కృతవాక్ - హేతురలంకారః. వంశస్థమ్. ౭౪. తత్రేతి. తత్ర శివతపోవనే
 పాండవః సంనిధాన్యతః శివప్రసాదసమయే సమీపం గమిష్యతః ఋషభస్య హరవృష
 భస్య ఉపదాం ఉపాయసమివస్థితం దర్భదళానాం కుశాంకురాణాం ముష్టిం ముష్టిమిత
 దర్భానిత్యర్థః. ఆహరన్ దీక్షాంగత్వేన సంపాదయన్ నన్ ఈశస్య సదాశివస్య పదయోః
 చిత్తం సమాదధత్ నివేశయన్ నన్ నాభ్యస్తాచ్ఛతురితి నిషేధః. దుశ్చరం అనితరా
 నుష్టేయం తపఃతప్తం కర్తమిత్యర్థః. ఆరభత ఉపక్రాంతవాన్ - రభలే రాజ్ఞూర్వా
 త్కర్తరిలక్ష - రథోద్ధతా. ౭౫. చతురశ్చితి. తపసః సంబంధినాం స్థితివిశేషణాం
 ఆసనభేదానాం విధౌ ఆనుష్ఠానే చతురః నిపుణః సో౭ర్జునః. శత్రుభిర్జితే భువంతలే
 నిజంచరణం అఖిలేన యావత్ప్రదేశేన విధాతుం కర్తుం యావత్ప్రదం స్థాపితమిత్యర్థః.
 జగుప్సమానః కుత్సయన్నివేత్యత్ప్రేక్షా - ప్రపదేన పాదాగ్రభాగేన తిష్ఠతిస్త -
 పాదాగ్రేణ భువమాలంబ్య తవశ్చచారేత్యర్థః - ప్రమితాక్షరా. ౭౬. భానావితి.
 లలాటం తపతీతి లలాటం తపం భానూనాం కిరణానాం జాలం బృందం యస్యతస్మిన్
 అనూర్యలలాటయోర్ద్వితపోరితిభిఃఖిత్వాన్తమ్ - భానౌ సూర్యేప్రవిష్టాదృష్టిర్యస్య
 తథోక్తం-తంచరితః తస్య చతుఃపార్శ్వేష్విత్వర్థః. అభితః పరితఃపాద్యాదివాద్వితీయా-
 ఆగ్నిః భూయః పునరభిభోక్తుం భక్షితుం విపినం ఆన్యదన్యందిశదేహి-ఇతిప్రేష్ట్యాన్నే హే
 న ఉపరుంధన్ ఆవృణ్వన్నివివేత్యత్ప్రేక్షా-దృశ్యతేస్త - లోకైరితిశేషః. వంచాగ్ని

22.4. తపోవిధా సహవశేన సర్వదిక్షువాసవి స్తదాబభూవ వేష్టితో
 ధనంజయత్వబాంధవాత్, అజీజనత్తమంగ రాజమంగవైరిణం భవాని
 తీవ రోషతో దినేశ ఏవ చతురక్షిపత్. 20. 5. పారాశరిప్రాపిత
 మంత్రభాగై రారాధయశ్చంకర మంతరంగే, సప్తాపి చర్షింస్తపసా విజే
 తుం సప్తత్యమా స్వయమేక ఏవ. 21. సలార్జజలానిలాశనాని ప్రవి
 హాయ క్రమశ స్తపస్యతోఽస్య, విషయేషు న లోలతాం ప్రవేదే విజ
 మధ్యే తపశ్చచారేత్సర్వః. 22. చంచాన్నిమగ్నస్థితిం ప్రకారాంతరేణోత్పేక్షితే—
 తపఇతి. వాసవిరింద్రస్య పుత్రః సోఽర్జునః తపసఃవిధా ఆనుష్ఠానే. ధనంజయత్వేనధనం
 జయ ఇత్యేకనామత్వేన యద్వాన్ధవం బంధుత్వం తస్మాదివేతి గమ్యాత్పేక్షా-సర్వాను
 దిక్షు చతుర్న పార్శ్వేషు పావశేన అగ్నినా వేష్టితః బభూవ-అర్జునస్తు హే అంగ హే
 దినేశ భవాత్ త్వం తం ప్రసిద్ధం వైరిణం నిసర్గనిరోధినం అంగరాజం కర్ణం అజీజనల్
 అజనయః జీజంతాజ్జనేక ర్తలిజ్. జిత్రిద్రు స్రుభ్యః కర్తూచజిత్వేశ్వజ్. కేరనిటీతి
 జిహాపేద్విత్వేనస్వదాభవే అభ్యాసస్యేత్వేద్దిగ్భ్యః. శేషే ప్రమఇతి భవచ్ఛబ్దయోగా
 త్పృగమపురుషః. ఇతి ఉక్తప్రకారాత్ రోషతః రోపాదివేత్సుల్పేక్షా-దినేశే సూర్య
 ఏవ చక్షుఃదృష్టిం అక్షిపత్ నిపాతవాక్ - షిపలేక ర్తలిజ్ - ఉత్పేక్షాద్వయస్య
 సంస్పృష్టిః. 'అశ్లేత్యా మంత్ర కేఽవ్యయమి'త్యమరః. పంచచామరవృత్తం 'అసురుదుర్ని
 రంతరం భవేత్తుపంచచామర' మితిలక్షణాత్. 20. పారాశరితి. సోఽర్జునఃపరాశరస్య
 మునేరపత్వేన పారాశరిణావ్యాసేనప్రాపితస్యఉపదిష్టస్య మంత్రస్యప్రతిశ్రుతివిద్యా
 యాః భాగైః ఖండైస్సప్తభిః అంతరంగే మనసి శంకరం శంభుం ఆరాధయన్ ధ్యాయ
 క్షిప్త-స్వయమేకోఽసి సన్నేవ తపసా ఉక్తవిధేన సప్తర్షింశ్చాపి మరీచ్యాదీన్నిజేతు
 మివేత్సుల్పేక్షా - సప్తత్వం సప్తానాంభావంస్తయా జటయా సహితత్వంచ ఆప
 ప్రాప్తవాక్ 'సప్తాం దంతో జటాయుక్తే నాంశస్సంఖ్యాంతరేస్సృత'ఇతిసారస్వతః.
 ఉత్పేక్షాశ్లేషసంక్షిప్తోఽరోధాభాసః. 21. ఫలేతి. ఫలాని పర్ణాని జలాని అనిలశ్చ
 తన్తయాన్యశనాని క్రమశః ప్రవిహాయ - ఫలాశనం కలిచిద్దినాని కృత్వా తద్వి
 హాయ పర్ణాశనం ఏవంక్రమేణ సర్వాణ్యపి త్యక్తేత్సర్వః. తపస్యతః తపఃకుర్వతః
 కర్తవ్యో రోమంధతపోభ్యాం వర్తిచరోరితి క్యచిలటశ్శత్రాదేశః. అస్య విజయస్సార్జు
 నస్య అక్షాణామింద్రియాణాం గుణః స్వభావఇత్యర్థః. విషయేషు రూపాదిషు విషయే
 లోలతాం తృష్ణాం సప్రవేదే నప్రాప 'విషయావివర్తంతేనిరాహరస్యదేహిన'ఇత్యా
 గమాదివిభావః. కింతుఅక్షగుణః జపమాలైవ కరాగ్రే అగ్రహస్తే లోలతాం చాం

యస్యాక్షగణః కర్మగ్రహ. ౮౦. ప. తత్తాదృశేన తపసా తరుణేందు
మాళిం తన్వన్ముపాపరవశం తనయో మఘానః, పాదాగ్రమేవ ధర
ణౌ ప్రణిధాయ తస్థావృద్ధ్యమ్య బాహుముపరీవ ఫలాని లిప్సుః. ౮౧. ప.
నిరుధ్య వాయుం నిభృతం తపస్యత శ్శిరస్సుముత్తా దగ్దిగ్విసృత్వోర్నినట
త్సులింగా నవభూమసంతత స్సుటిచకారాస్య ధనంజయాభిధామ్. ౮౨. ప.
తస్యాథ నారదముఖా త్తపసః ప్రభావం శ్రుత్వా హరస్త్రిజ
గతామధిపో దయాళుః, దేవ్యా దృశా నదసి సూచితద్దిదృక్షోర్దిత్వ

చల్యం ప్రపేదే 'లోలశ్చలసత్పష్టయో' రిత్యమరః. ఆత్ర క్షేపభిత్తికాభేదాభ్యవసా
యేనైక్యమాపన్నస్య ఇంద్రియస్వభావజవమాలాద్వయస్య సంబంధిన్యః ఉక్త
నాన్యయేనైక్యమాపన్నాయాః తృప్తాచాంచల్యద్వయాత్తికాయాః లోలతాయాః విష
యేష కరాగ్రేచోభయత్ర ప్రాప్తావేకత్ర కరాగ్రవిః నియమనాత్పరిసంఖ్యాలం
కారో భేదాతిశయోక్తిస్త్వయోజ్ఞేవితఇతి సంకరః. బౌపచ్చందసికం. ౮౦. తదితి.
మఘానః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునః తత్తపదివ వశ్యతీతి తత్తాదృశేన-ఆనదృశేనే
తర్థః తపసా తరుణేందుర్బాలచంద్రః మాతౌ శిరసి యస్యతం సాంబం దయయా
పరవశం పరాధీనం తన్వత్ కుర్వత్సత్ - ఫలాని వాంఛితార్థానేవ చాతపవసాదీ
నీతి శ్లిష్టరూపకం - లిప్సుః గృహీతుమిచ్ఛురివేత్సుతేనీతా - లభతేస్సన్మదాప్రత్య
యే సనిమిమేత్యాదినా ఇసి ఆభ్యాసలూపః. బాహుముపరి ఊర్ధ్వముద్యమ్య
ఉద్భృశ్య పాదయోగ్రమేవ ధరణ్యాం ప్రకర్షణ నిభాయ తస్థా స్థితవా -
ఆత్ర రూపకాత్థాపిలోత్పేక్షయా చన్ద్రీమాడస్య ఫలవృక్షోపమాప్రతీతేరలంకారేణా
లక్ష్కారస్వనిః. ౮౧. నిరుధ్యేతి. వాయుం ప్రాణం నిభృతం నిశ్చలం నిరుధ్య తప
స్యతః ఆస్మాద్భువస్య శిరస్సుముత్తా ఉగ్ధితా - నటన్తః స్ఫులిగౌ అగ్నికణాః యస్యాం
తథోక్తా - దశహ దిక్షా విసృత్వగీ వ్యావనశీలా - నవా ధూమస్యనన్తః పంక్తిః ధవ
జ్జయేత్కళిధాం సంభావగం స్ఫుటిచకార-ఆత్ర ధూమేవాగ్నిశ్చ్యోవ్యయూదనుమానా
లక్ష్కారః. ధవజ్జయేత్కళిక్షేపభిత్తికాశ్చబ్దార్థనాగ్న్యభేదాభ్యవసాయాతిశయోక్త్యజ్ఞే
తఇతి తయోస్సుక్తరః. వంశధ్ధం. ౮౨. తన్యేతి. అశత్రయాణాం జగతామధిపః
దయామృతవత్సలః హరితినోగ్రతసర్వానిష్టానీతి హరస్సదాశివః. నదసి నారదస్య
ముఖాత్ పదనాత్ తస్మాద్భువస్య సంబంధినస్తపసః ప్రభావంశిర్వాదన్మృత్కానాదిరూపం
మాహాత్మ్యం శ్రుత్వా - దేవ్యా పార్వత్యా కర్త్రాదృశా దృక్సంజ్ఞయా కరణేన -
సూచితా జ్ఞానీతా తస్మాద్భువస్య దిదృక్షాద్రష్టుమిచ్ఛా యస్య తథోక్తస్య - దేవ్యా

న్నభీష్టమపి లుబ్ధకతామయాసీత్. ౮౩. ప. హేరంబగండమదపంకవిశేషకాతా స్మందాపవాహ్యాశిఖిపింఛవిలాసమాదౌ, భూషానదీతటతరుచ్ఛదక్ష్ప్రవస్త్రా కోదండినౌ వ్యరుచతాం కుహనాకిరాతౌ. ౮౪. ప. శబరత్వజాహోఽరస్యపుంసశ్శశిఖిండాన్ను చకార సన్నిధానం, భజతిస్తతదా శిఖిండభావం భగవన్స్తకభూషణం యదేషః. ౮౫. గ. తదాసీ

స్తదస్య సేచ్ఛాంచ జ్ఞాత్యేత్యర్థః. సపది అభీష్టం అర్జునస్య వాంఛితం దిత్సక్ దాతుమిచ్ఛంత్యన్నసి - నదాతేస్సన్నవా ల్లటశ్శత్రాదేశః. సనిమిమేత్యాదిసాభ్యాసలాః - లుబ్ధవివలుబ్ధకః తస్యభావస్తతా తాం లోభం శబరరూపంచ ఆయాసీత్ ప్రాప్తవాక్-యాతేః కర్తరిలుజ్. 'లుబ్ధో' మృగయాకాంక్షిణోఽరివిశ్వః. విరోధాభాసః. ౮౩. హేరమ్మేలి. తా దేవి మహాదేవా హేరంబస్య గజాననస్య గర్జయోః కుమ్భయోః మదస్యపంకమయోవిశేషకః తిలకం యయోస్తా - స్పన్దస్య కుమారస్య ఔపవాహ్యాః రాజవాహనం సచాసౌశిఖి మయూరస్తస్యసింహాస్య కృతః ఆవమాదః శిఖా భూషణం యయోస్తా 'రాజవాహ్యస్తావవాహ్యాః - శిఖావశశిఖికేకీ'త్యుభయత్రాప్యమరః. భూషానద్యాశ్శిరోభూషణగ్జాయాః తటయోస్తరూణాం ఛదైః పర్జైః కృప్తే వస్త్రే యయోస్తా - కోదణ్డః ధనురనయోరస్తీతి కోదణ్డినౌ - కుహనాకిరాతౌ మాయయా శబరదమ్మతీనస్తా వ్యరుచతాం రేజతుః - స్వీయేనైవ పరికరేణ మహతామభీష్టసిద్ధిర్గుతుతత్ర పరాకాంక్షేలిభావః. ౮౪. శబరత్వేతి. శబరత్వం కిరాతభావం జుషతేసేవత ఇలిజామః పరస్య పుంసః పరమపురుషస్య శమ్మోః శస్య శకారస్య పరత్వం ముఖ్యత్వం పటయోరభేదాత్ ముఖ్యత్వం ప్రాధమ్యేనావస్థానమితి యావత్-తజ్జుషతఇలి జామః పుంసఃపులిష్ఠస్య పరస్యపరేతి భగవద్వాచకశబ్దస్యేత్యః బోధ్యం-శశిఖిణ్డాత్ చన్ద్రీశకలవాచకశశిఖిణ్డశబ్దాత్ శకారస్య సంవిధానం సంఘటనమ్న ఆభూత్-మిత్యుత్పేక్ష-యద్యస్తాత్ భగవతశ్శమ్మోర్తస్తకే శిరసి భూషణం ఏషః శశిఖిణ్డః తదా శమ్మోః శబరభావధారణసమయే - శిఖిణ్డస్య సింహావమాదస్య భావం శిఖిణ్డత్వం భజతిస్త ప్రాప్తవాక్-శశిఖిణ్డే శిఖిణ్డతామపన్నే తస్మాద్విస్మయః శకార శశిఖిణ్డశబ్దాద్విత్తిత్వసంస్కారేణ పరిశబ్దస్యాదిభాగం గతః పటయోరభేదముపజిప్య కుహనాకిరాతభగవద్వాచకం పులిష్ఠం శబరశబ్దం ఆవిశ్చకారేతి సముదితమర్థాంతరం - అత్ర శశిఖిణ్డస్య శిఖిణ్డభావభజనేన హేతునా మాయాశబరే శపర్జానుమానాదనుమానాలంకారః. వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయమాలాలితయోక్త్యనుప్రాణితఇలి తయోరగ్జాశ్శిఖావేనసంకరః ఔపచ్ఛన్దసింఛం. ౮౫. తదాసీమితి. తదాసీం కిరాతవేషధారణక్షణవివ - రణతగిరేః

మేవ రజతగిరిశిఖరాన్నిర్గచ్ఛంతో కిమేతదితి సాంశయికైరప తదనుసర
ణోచితవేషవిరచనాకులైః ప్రమథకులైః పరివార్యమాణౌ సముచ్చలిత
లాంగూలమితస్తతో ధావద్భిరూరచారశ్రమవిదారితవదనలంబమాన
రసనాగ్రపాతినీభిః సృణికాకణికాభి ర్వనపద్ధతిం శుద్ధతరీంకుర్వద్భిర్ద్రుఘ
తరశ్వసితకంఠమానావయవైస్తేషు తేషు వనగుల్లేషు శ్వాపదాసన్ని
ప్యాన్వివ్యవళంకారమాచరద్భిర్విశ్వనిగమవిశ్వకద్రుభి రవిముచ్యమా
నపార్శ్వభాగౌ దీపకమృగాయమాణనిజహరిణశాబకపార్శ్విభాగానుధా
వమానపార్శ్విభాగౌ ప్రశమితతుహినజడిమోద్వేగేన భావిని పదే పదే

కైలాసస్య శిఖరాన్నిర్గచ్ఛంతే - వితద్భగవతోః కైరాతరూపధారణం కిం - కుతో
వేతి సాంశయికైః సంశయాపన్నమాననైరపీత్యపిః నిశ్చితైవ కార్యాణాం కర్తవ్య
త్వేఽపి కింవాభవేత్ భగవదనుసరణ మేవ పరమాలాభఇతి భక్త్యలిశయం పారిషదా
నాంధ్యనయతీతి ధ్యేయం. సంశయమాపన్నఇతి తకి తస్యే కఇతీకాదేశః-తయోః కపట
శబరదమ్పత్యోః అనుసరణే ఉచితస్య కైరాతస్య రచనయా నిర్దాణేన అనుకూలైః
అన్యథా తైస్సుజ్ఞేయశయా భగవతి ప్రాతికూల్యమేవేతి భావః. ప్రమథానాం కులైః
పరివార్యమాణౌ - పరిచర్యమాణా వితిపాతాంతరే పూజ్యమానావిత్యర్థః. సమ్యగుచ్చలిత
మున్దుమితం బాజూలం యస్మిన్ తద్యథా ఇతస్తతః ధావద్భిః. దూరం చారేణ యః
శ్రమస్తేన విదారితాద్వివృతాత్ వదనాద్వక్త్రాత్ లమ్మమానాయాః రసనాయాః శివో
యాః ఆగ్రాత్ నిపాతినీభిః. నివతనసలాభిః తాబ్ధీలిశోః జినిః. సృణికాయాః లాలాజల
స్యకణికాభిః బిద్దుభిః 'సృణికాస్మదినీలాతే' త్యమరః. వనే పద్ధతిం మార్గం శుద్ధతరీం
కుర్వద్భిః ఆతిపవిత్రాం కుర్వద్భిః ఆభూతతద్భావే చిన్మి. దృఢతరైరతినిబిడైః శ్వసితైః
నిశ్వాసైః కమ్మమానాః అవయవాః పార్శ్వోదరాదయః యేషాంతైః. లేషులేషు
వనగుల్లేషు కుష్ణోషు - శ్వాపదాన్ మృగవిశేషాన్ అన్విప్యాన్వివృత - వీప్సాయాం
ద్విర్భాషః. హుక్కారమాచరద్భిః విశ్వైస్సమస్తైః చతుర్భిరియావత్ - నిగమైర్వే
దైరేవ విశ్వకద్రుభిశ్శునకైః మృగాయా కుశలైః 'శ్వావిశ్వకద్రుర్మృగాయా కుశల' ఇతి
శునకపర్యాయేష్వమరః. అవిముచ్యమాసౌ సంగమ్యమాసౌ పార్శ్వభాగౌ యయోస్తౌ -
దీపకమృగః కిరాతాదిభిస్సాజాత్యప్రేక్షా మృగాగమనాయ పద్ధితోమృగః తద్వదా
చరన్ దీపకమృగాయమాణః. క్యజస్తాల్లటశ్శాసన్ 'అలక్ష్మితో దీపకంస్సాత్' 'మృ
గేనామృగవశ్యుక' ఇతిహలాయుధః. సచాసౌ నిగహరిణశాబకః కరభూషణకురద్దశిశుః
తస్య పార్శ్విభాగం వశ్చార్థురపృష్ఠ దేశమనుసృత్య ధావనం సత్వరగమనం యయోస్తౌ -

వనదేవతాభిరర్చ్యమాణసురతరుప్తసవాస్తవణౌ హిమవతః కటకపథేన
సనిలాసం సంచరమాణౌ కావేతోకదాచివ్యనృప్తపూర్వా వనమస్త
దీయమాక్రమత్యతి రోషకషాయితతయా నివారయతుకామైరపి తేజో
విశేషప్రతిహతోఽస్సహై రన్యై శృబరయువభిః కేవలమవలోక్యమా
నౌ జటావల్లరీమూలవల్లవముకుతీభవదంజలిభిః స్తున్వీపుంజై ర్నభసివి
మానవేగంనిరుక్త్య హర్షాశ్రుభిర్నరుద్ధిస్తుమమభివర్ష్యమాణజయశబ్దౌ
తౌ జగదాదిమాదంతీ సనియనుముపాసీనస్య శునాసీరసుతస్య తపోవ
నసీమానం శనైశ్శనై సీదతామ్. ౮౬. తత్రఖిలు. ప. ఆపాదలంబిజట

‘అనుభావ్యమానపార్శ్విభాగా’ విలిపాతస్తు మృగయా సుప్రదాయవిరుద్ధత్వాదుపేక్ష్యః.
భావిని భవిష్యతి వదేవదే ప్రతిపానవిన్యాసస్థానం వనదేవతాభిరర్చ్యమాణం న్యస్య
మానం సురతరుప్తసవైః కల్పవృక్షకుసుమైరాచారణం యస్తింస్తథోక్తేన - ఆతపివ
ప్రశమతః నిరస్తస్తుహింజయిన్న హిమశైలేన ఉద్వేగః పీడాయస్తింస్తేన - హిమ
వతో గిరేః కటకపథేన నితమ్బదేశమార్గేణ సనిలాసంయథాతథా సత్సారమాణౌ -
పూర్వం కదాచివ్యనృప్తౌ ఆనృప్తపూర్వా ఏతో కిరాతదమ్పతీ కా కుత్రత్యో-కించ-
అస్తదీయం వనం ఆక్రమతః ఆగచ్ఛతః ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ కషాయితతయా
కలుషితత్వేన హేతునా - నివారయతుం వనాన్నిస్సారయతుం కామో యేహంత
థోక్తైరపి - తేజోవిశేషేణ దుర్బీక్షప్రకారేన ప్రతిపాతః భగ్నఃఉత్సాహః నివార
ణోద్యోగః యేహంతైః. అన్యైర్వాస్తవైః శబరయువభిః కిరాతదమ్పతీభిః కేవలం
భృశమహాశక్యమానౌ భయాదాశ్చర్యాన్నివారణాశక్తేశ్చేతిభావః. జటావీవ వల్లర్యః
లతాస్తాసాం మూలే వల్లవముకుశం కిసలయద్వయసంపుటమివ భవన్ సంవద్యమానః
ముకుతీభవన్ ఆజ్ఞాలిర్యేహంతైః మస్తకస్యస్తాజ్ఞాలిభిఃత్యర్థః. ‘తేయతావజ్ఞాలిపుమా’
నిత్యమరః. తపస్వీనాం మసీనాం పుష్కైః. భువీశిశేషః నభసి విమానవేగం నిరుధ్య మగు
ద్విరైవైశ్చ - ఉభయత్రోభయైర్వాప్రసృజ్యమానం ఆనస్తబ్ధమైస్సహ అభివర్ష్యమాణః
ఉదీప్యమాణః పాత్యమానాశ్చ జయస్యశబ్దాః ‘జయవిజయభవ జగదీశ్వర’ ఇత్యు
దయః యయౌస్తౌ - జగతః ఆదిమా ప్రమాదమ్పతీ సూయాకిరాతౌ - సనియమం
యథాతథా ఉపాసీనస్య ఉపవిష్టస్య - శునాసీరఇంద్రస్త్యుతస్య అర్జునస్య తపోవన
సీమానం శనైశ్శనైరాసీదతాం స్థాపతుః. ౮౬. తత్రఖిల్విత్యుత్తరేగాన్వయః. ఆపా
దేని. ఆపాదం పాదవర్ణంతం లమ్పినోఽజాయస్యతం ఆతపమాత్రం భక్షః
ఆహారః యస్యతం ఉర్ధ్వభవస్తౌ ఉపగిష్టత్వస్యతౌ భుజౌ యస్యతం ఉదారేణ

మాతపమాత్రభక్షమూర్ధ్వీభవద్భజముదారతఃకృశాంగం, దృష్ట్యాను
 గృహ్య కురువీరమునీంద్రమేనం త్రేధా బభూవ సుతవత్సలతా భవా
 న్నాః. ౧౭. ప. ఊదయన్నన వహీం ఖురపాతైః కోఽపి కోఽకుటిలో
 వనకోలః, ఘోరఘోరత్రణఘోణముపాగా త్కుక్షీమాశ్రమధఃవః
 కురుసూనోః. ౧౮. ప. తంవీత్య రౌద్రవపుషం మృగశాబకేషు త్రాసా
 ద్విశత్సు కటిలంబితవల్కభాగాన్, పుత్రకులే కలకలైరపి కక్షీజాలే
 పార్థో నివృత్యనియమా జ్జగృహే శరాసవే. ౧౯. ప. మునిరేష య
 దాభ్యయాన్వహం ముఖరజ్యాలతేకో జవాజ్జిఘాంసుః, శబరో
 మహతా తపసా కృశమద్దం శరీరం యస్యతం ఏనం కురువీరమునీంద్రమర్జునమునీంద్రో
 దృష్ట్యా అనుగృహ్య - సామగ్రహంనృష్టేత్యర్థః. భవస్య శాభోః పత్న్యాః భవా
 న్నాః పార్వత్యాః 'ఇన్ద్రవరుణభవే'త్యాదినాన్ - సుతవత్సలతా పుత్రవాత్సల్యం
 త్రేధా త్రిప్రకారం బభూవ - కుమారగణనామయోఽవ ఆస్తిన్నపి పుత్రవాత్సల్యం
 చకారేత్యర్థః ౧౭. ఊదయన్నితి. అ. కోపేన కుటిలః మూరః కోఽపి అనిదేశ్యః వన
 కోలః వరాహః 'వరాహస్సారో'పుష్టిః కోలః పోత్రీ కిం కటి' త్యమరః. ఖురా
 నాం శఫానాం పాతైర్నాన్యైః మహీం భువం ఊదయన్ చార్జయంత్యన్ - ఊభ
 యన్నితిపాతేఽప్యుక్తవివార్థః. ఘోరం భయద్గ్రం ఘోరత్రణం ఘోరఘోరేతిశబ్దః
 యస్యాం తాదృశఘోణాస్త్రం నాసికాగోభాగః యస్మిన్స్తత్తథా - కురుసూనో
 రద్వనస్యాశ్రవభువః కుక్షీం ఆశ్రమమస్యభాగం ప్రతి ఉపాగాదాగతవాన్ - కుతోఽ
 పీతికేషు గమే కర్తలున్. ౧౮. తమితి. రౌద్రం దారుణం వపుర్యస్యతపోక్తం
 తం వనవరాహం వీత్య - మృగశాబకేషు బాలమృగేషు త్రాసాన్భయాత్కుట్యం
 లమ్పితాన్ వల్కస్య వల్కలస్యభాగాన్ భగ్గీభూతప్రదేశాన్ విశత్సు - తత్ర నీలియ
 మానేషు సస్మిన్త్యర్థః. పక్షిణాం జాలే సమూహేఽపి కలకలైశ్చబ్దైః పరితః ఆకులేసతి -
 నియమాన్నివృత్య సమాధిం నిరమ్య జాగుప్సాదిరామేత్యాదినా వచ్చమి. శరాసవే
 ఆలేతి శరాసంచాపం జగృహే గృహీతవాన్ - ఆర్ద్రత్రాణస్య తపసోఽప్యుత్తమత్వా
 దితిభావః. ౧౯. మునిః. ఏనం వరాహం హంతుమిచ్ఛ్యః నిఘాంసుః అశవప ముఖ
 రాశబ్దాయమానా జ్యాగుశోలలికేవ యస్య తపోక్తః ఏషమునిరద్వనః యదా జవాల్
 అభ్యయాల్ వరాహాభిముఖమాగతవాన్ - తదైవ ధనుః సశరమాకృత్య అనుయా
 యినాం సహచరాణాం వర్జై బృద్ధైస్సహ అభిధావన్ వరాహం అనుద్రక్షన్ శబరః

దద్యశే తదాభిధావన్ధను రక్తప్య సహానుయాయవలైః. ౯౦. ప. మా
ముంచ బాణం మదనుద్రుతేఽస్మిన్న పేహి జాల్నేతి కిరాతనేతుః, వచస్స
లక్ష్యం మనసోసకుర్వన్వరాహమస్త్రస్య చకార లక్ష్యమ్. ౯౧. ప. శిలీ
ముఖాభ్యాం శివసవ్యసాచినో స్సముజ్ఞితాభ్యాం యుగపత్నిశ్చేస్తనా,
సమం విభజ్యాయురభిజ్యతక్షణాత్సహోదరాభ్యామివ వైత్రుకం ధనం.
౯౨. గ. తతః కుపితోఽపి కురుప్రవీరస్తవశ్శాంతతయా నాతిపరుషమేవ
మువాచ. ౯౩. ప. అస్మిన్మమావసథమావతితే మయాప్రాగ్లక్ష్యకృతే శబ
రయత్ప్రహృతం త్వయా తత్, శాపస్య వాఘ ధనుషోఽసి వశే తథాపి
సోధం మహూద్య తవసా చ కుజోష్ణణా చ. ౯౪. గ. ఇతి తస్య మునే

కపటకిరాతో దద్యశే అలక్ష్యత - మునినేతిశేషః. ఔపచ్ఛన్తసికమ్. ౯౦. మాము
జ్ఞేతి. హేజాల్త అసమీక్ష్యకారిక్ మయానుద్రుతే అనుధావితే అస్మిన్సరాహే
బాణం మాముఖ్య - అపేహి అన్యతోగచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కిరాతనేతుః కపటశ
బరనాయకస్య వచః మనసో లక్ష్యం విషయం సకుర్వత్ అకుర్వాణస్య - సశర్ధస్య
సశబ్దస్యసంపుషేతి సమాసః. సోఽర్జునః వరాహం అస్త్రస్య బాణస్య లక్ష్యం శరవ్యం
చకార. ౯౧. శిలీముఖాభ్యామితి. యుగపదేకదా కిటేః వరాహస్య తనా శరీరే
'హోలఃసోత్రీ క్షితికిటి' ఇత్యవధి. సముజ్ఞితాభ్యాం ప్రయుక్తాభ్యాం శివసవ్యసాచినోః
కిరాతార్జునయోః శిలీముఖాభ్యాం బాణాభ్యామాయుః. సహోదరాభ్యాం భ్రాతృభ్యాం
వైత్రుకం పితృణాం ధనమివ సమం యథాతథా విభజ్య విభాగంకృత్వా త్నాదభుజ్య
త భుక్తం-భుజేః కర్తృణిబుజ్జ్ వంశస్థం. ౯౨. తతఇతి. తతో వరాహవధానంతరం-
శివేన బాణప్రయోగాద్ధేతోఽపి-కుపితోఽపి కురుప్రవీరః అర్జునః తవసా కాస్త్ర
తయా శమప్రధానత్వేన హేతునా - నాతిపరుషమీషత్కూరిం యథాతథా ఏవం
వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ ౯౩. అస్మిన్నితి. హేశబర మమ ఆవసథం ఆశ్రమం
ప్రత్యాపరితే ఆగతే కించ మయా ప్రాకూర్వమేవ లక్ష్యకృతే శరద్యీకృతే అస్మిన్వ
రాహే త్వయా ప్రహృతం తాడిశమితియత్ - తదవరాధకరణం మమ శాపస్యవశే
వర్తతే - అగ్రవా ధనుషవశేఽసి వర్తతే-అన్యతరేదైవ వధ్యం త్వాం హస్తం శక్ను
యామిత్యర్థః. కిన్తు తథాపి మమ తవసాపి ఆద్య సోధం త్వాంతం - లోపభయాదితి
భావః. భుజోష్ణణాచ బాహుబలేనాపి సోధం - ప్రబలానాం దుర్బలైర్బుధస్య లజ్జా
కరత్వాదితిభావః. యద్యస్తాదితి తత్తస్తాదితివా యోజ్యం. ౯౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్ర
కారాం అన్తర్గతసి దర్పరసస్య పరీవాహః 'ఉపకుల్యాజలాచ్ఛాసాః పరీవాహ'

ర్పరసపరీవాహవేణీమివ వాణీ మాకర్ణ్య ఊణీధరధన్వాపి సస్తితం ప్ర
త్యభాణీత్. ౯౫. ప. మృదుబుద్ధిరంగవచనైవ లక్ష్యసే మృగహింసనం
విషినసీమనీదృశం, శతశ స్పృధర్త ఇతి త్యతే బుద్ధై శ్శబరస్య వావ
దతపోధనస్య వా. ౯౬. గ. తత్స్వకులాచారాదప్రమాద్యతే మహ్య
మయుక్తకారిణాపి త్వయా కియద్దూరం ప్రకాశ్యతే తః సి బాహవ
ప్యాహోపురుషికా. ౯౭. ప. సందృశ్యతే ఖలు తవ స్తవ శుద్ధమేతద్య
జ్జంతుహింసనవిధౌ దృఢబద్ధకచ్ఛం, ఆస్తామిదం ధాజబలం చ మృగాత్య

ఇత్యమరః. తస్య వేణీం ప్రవాహమివ సింహం తస్యమునేరద్దనస్య వాణీం వాక్యమా
కర్ణ్య - ఊణీధరధన్వాపి ఊణీధరో మేయః ధనుశ్చాపా యస్య సజివోఽపి. సస్తితం
యథాతథా ప్రత్యభాణీత్ ప్రత్యుక్తవాక్ - ప్రతితూర్వాద్భుతేః కర్తరిణ్. ౯౫.
మృదుబుద్ధిః. అజ్ఞ మే అద్భుత 'అజ్ఞేత్యామస్త్రజ్ఞేఽవ్యయ'మిత్యమరః. త్వం వచ
నైవ మృద్వీ కాస్తా బుద్ధిర్యస్య తథోక్తా లక్ష్యసే దృశ్యసే-ననుగతేనేత్యర్థః. యతో
విషినసీమనీ దృశం ఏవంవిధం మృగహింసనం శబరస్య స్వధర్మః స్వీయః ధర్మః కులధ
ర్మఇతి బుద్ధైర్వద్విద్విశ్మతశః బహువిధంవత్సతే - ఉత తపోధనస్య స్వధర్మఇతి పత్య
తేవా - శతశఇత్యుభయత్ర యోజ్యం - వసబ్రూహేత్యత్ర వాక్యార్థః కర్త-పతతేః
కర్తణిబత్ - మజ్జుభాషిణీ. ౯౬. తదితి. తత్ ఆస్తాన్నృగహింసనస్య శబరధర్మత్వా
ద్దేవోః స్వకులస్య శబరకులస్య ఆచారాధర్మాదప్రమాద్యతే - తమత్కృజతఇత్యర్థః
జగుప్సా రిరామేత్యాదినా ఆపాదానత్వం - మహ్యం మాంప్రతీత్యర్థః - ఆయుక్తం
కులీహనుచితం మృగహింసనకరోతీతి కారిణా త్వయా - తపసీవ బాహవపి ఉభ
యత్ర ఆహోపురుషికా ఆత్మోత్కర్షాభిమానః 'ఆహోపురుషికా దర్శాద్యాస్యాత్స
మ్యావనాత్సనీ'త్యమరః. కియద్దూరం ప్రకాశ్యతే ఇతి కాకుః. శ్శకించిదపి న ప్రకాశ
నీయేత్యర్థః. పరిత్యక్తకులధర్మాణాం కింనామ తపః శోనామ బాహుప్రతాప ఇతి భావః.
౯౭. సందృశ్యతే ఇతి. మే మునే యత్ తవ తపః జన్మానాం ప్రాణినాం హింసన
విధౌ వధకర్తృణీ విషయే - దృఢంయథాతథా బద్ధః కచ్చః మధ్యబద్ధనవట్టః యేన
తథోక్తం దృఢనవట్టమిత్త్యర్థః. తదేతత్తవ తపః శుద్ధం నిర్దోషంనత్ సందృశ్యతే
ఖల్వితి కాకుః. న సందృశ్యతపివేత్యర్థః. కించేతిచార్థః. యత్తవ భుజయోర్బలం అస్తి
న్నృగస్య వరాహస్య అత్యయే హింసామాం విషయే-మేమమ సంబంధినః శరస్య సాహ
య్యకం త్వత్క్రౌతసహాయకృత్యం ఉపజీవతి అపేక్షతఇత్యర్థః. తత్ ఇదం తవ భుజ
బలమపి ఆస్తాం లిప్యతు - దిగితి నూవత్ - మయ్యముఖ్యులి బాణం ననాన్యాజేవ

యేఽస్మింత్యాహాయ్యకిం యదుఃశవతి మే శరస్య. ౯౮. ప. ఈదృశీం
 వచనరీతిమపాస్యన్నేహి సాంత్యయ కియానసి మే త్వం, అక్ష్మి కించిదరు
 చిమ్ని జగత్యా మంతకోఽపి మదతీవ బిభీయాత్. ౯౯. గ. ఇతి శంక
 రస్యాహంకారవాదేన సాతంకః కురుకులశిశాంకః పునరపి గిరం కామ
 యంకురయామాస. ౧౦౦. ప. యస్తాన్వనేచరకులాధమ జల్పసి త్వమేవం
 మనఃపులకయంత్యజనస్య నృప్తః, తస్తానసంశయముపాంతజుషః కిరా
 త్వద్బాణో వరాహమిత్యర్థః. ౯౮. ఈదృశీమితి. హే మనే కింబహునా ఈదృశీం
 శాపస్యవేత్త్యాదిప్రకారం వచనానాం రీతిమపాస్యత్ త్వజంత్యన్ ఏహి సమీప
 భాగమాగచ్ఛ - సాంత్యయ అపరాధినం త్రాయస్య మామిత్యనునయ - మే మాం
 ప్రతీత్యర్థః. త్వం కియానసి - తృణప్రాయఇత్యర్థః. యతః మమ అక్ష్మి లోచనే కించి
 దీషత్ అరుణిమా యస్యతథోక్తే - మనాశ్చింతాయమానేసతీత్యర్థః. కోపాదితిభావః.
 జగత్యాం లోకే అన్తశోమృత్యురపి మత్మతః అతీవ భృశం బిభీయాత్ త్రస్యేత్
 కిముతాన్యఇత్యర్థః. అత్ర అన్తకస్యాపి మల్లాచనశోణిమ్నా భయోత్పత్తౌ కిముత భవా
 దృశాం ఊహసారాగామిత్యర్థాన్తరస్య కైముత్తేన సిద్ధేరర్థాపత్తిః. ఏవం లోచనారు
 ణ్యమాలేకాన్తకత్రాసరూపవాక్యార్థస్య సాన్త్యవాదకరణం ప్రతి హేతుత్వాద్వా
 క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగంచ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశనశ్చరః. స్వాగతా.
 ౯౯. ఇతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ శంకరస్య కపటశబరస్య సంబంధినా అహఙ్కారవా
 దేన తిరస్కారవాక్యేన సాతశ్చః కిమయం జగద్విలక్షణో భవేదితి సవితర్కః సస
 న్తావీవా. సి. 'రుక్తావశస్కా స్వాతశ్చ'ఇత్యమర్కః. కురుకులస్య శశాంకుః చంద్రోఽ
 ద్దనుః పునరపి కామప్యనాచ్యం గిరం వాచం ఏవం వత్సమాణప్రకారేణ అజ్కుర
 యామాస ఉవాచత్యర్థః. ౧౦౦. యస్తాదితి. హే వనేచర కులాధమ ఆరణ్యకాప
 శద - దృప్తస్త్యం స్వజనస్య కిరాత్యాదేః మనఃపులకయన్ హర్షయంత్యన్ యస్తా
 త్కారణాదేవముక్తప్రకారం జల్పసి వదసి - తస్తామపాన్తజుషః సమీపవర్తిన్యాః
 కిరాత్యాః త్వత్పత్న్యాః తాటశ్చం కపోలస్యమిత్రం సహచారిణం న సహనే -
 కపోలం తాటశ్చభూషితం నక్షమసవితేత్యర్థః - అనంశయం ధృవం - త్వన్మర
 జేన తద్వైధవ్యం జనయసి - త్వమద్యాహం నిహన్తితివా పరమార్థః. వీరరసానుగు
 ణ్యేన ప్రాస్తుతిశోఽర్థోఽయం-వాస్తవార్థస్తు హేవనేచర యస్తాదేవం మృదుబుద్ధిరక్తే
 త్యాదినా కులాధమేతి జల్పసి మృగహింసనేన త్యక్తకులధర్మతయా కులాధమత్వేన
 మాం కథయనఇత్యర్థః. తస్మాద్గిరాత్యాస్తాటశ్చమేవ ఏకం తాటశ్చమాత్రం కపో

త్యాస్తాటంకమేవ సహనేన కపోలమిత్రం. ౧౦౧.౪. తాదృగ్వచశ్రవణదాహిమునేర్నిశమ్య సర్వే గణాహృది రుషా నిజహంసవోఽపి, దేవ్యా విలోక్య వదనం స్థితగర్భగండం తూణార్థకృష్టవిశిఖేన కరేణ తస్యః. ౧౦.౨.౪. అథ భిల్లమల్లకురువల్లభాపుభౌ పరిపుల్లభల్లకులశల్య పల్లవైః, స్థితావలోకసరణిం దివౌకసాం సమరంభయంకరజవం వితేనతుః ౧౦.౩.౪. శ్లథబంధగరుద్భిరేష బాణైశ్రవణాలంబిజపాతసూత్రస్సుగ్ధాత్, ప్రమథేశ మవాకిరత్తదీయం ప్రతిమాలింగమివ ప్రసూన

లమిత్రం తద్భూషణం ససహనేకిం త్వద్విరవాదమపీద్యతం తద్భూషణం కరోషీత్యర్థః. అథవా తాటకం కపోలమిత్రం న సహనేనివ-కింతు త్వద్విరవాదమేవేత్యర్థః. తదా కర్ణసకౌతుకినాం కర్ణావరణభయాత్తత్త్వాజ్యనే ఇతిభావః. ఆత్ర భగవతః పరిహానేఽపి ససానుచితః 'అకితుశఙ్గీ ప్రేతావాసస్థలీసహవాసినః ప్రమృషతయః కష్టిజ్జీర్ణః సుఖీ కిముత్తాచ్యురః, అపిచ సులభా భిక్షా స్యాత్ జగత్త్రయనా' హే నఖలు నిఖిలస్తాన్తః కిన్తే గజాదినకమ్మళ' ఇత్యాదౌ బిల్లణాదిభిర్దాహేష్వరస్తుతిషు తస్యాపి ప్రదర్శితత్వాదితి. ౧౦౧. తాదృగ్వచశ్రవణి. తాదృగుక్తవిధం శ్రవణే దహతీతి తద్దాహి కర్ణకతోరం - తాచ్ఛీలితో జినిః - మునేరర్జునస్య వహోనిశమ్య సర్వేగణాః ప్రమథాః రుషా హోషేన హృది మనసి నిహస్తుమిచ్ఛవః సన్తః - స్థితం గర్భే మధ్యే యయోస్తా న్నేరా గజ్ఞౌ కపోణా యస్యతత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః వదనం విలోక్య-తూణాత్ నిష్క్లాదర్థం పుష్పే విభిః బాణః యేన తేన శరేణ ఉపలక్ష్మీతాస్తస్యః-దేవ్యా ఆపరాధభయాదితి భావః. ఆత్ర పుత్రవత్సలదేవీన్నేరానావలూకనస్య విశేషణగత్యా గణానాం బాణ మోచణాదానీన్యం ప్రతిహేతుత్వాశ్చ దార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః. ౧౦౧.౨. అథేతి. భిల్లమల్లః కిరాతశ్రేష్ఠః కురువల్లభోఽర్జునశ్చ ఉభౌ హాపురైః అతిప్రకాశైర్పల్లవానాం బాణాశేషాణాం కురూనాం సమహానీనాం శల్యసం గ్రాణి పల్లవా నీవేత్స్యపమా - ఏకత్ర ప్రేమాన్యత్ర ప్రభావాదిశయించ గ్నానయతి - తైస్థగతా చ్ఛన్నా అహం' పరశీర్షీక్షణమార్గః సూభ్యాం తథోక్తసన్తా భవంతిరీతి జపి శరా దానాదౌ లాఘవం యస్మిన్తథోక్తం సమరంవితేనతుః చక్రతుః - మజ్జుభాషిణీవృత్తమ్. ౧౦౩. శ్లథేతి. ఏషోఽర్జునః శ్రవణే కర్ణే ఆలమ్బినా జపస్యాత్సూత్రేణ జప మాలికయా ఘర్జాత్ శ్లథానిధిలాః బధ్ధాః బద్ధనాని యేహం తాదృశాగరుతః-కజ్జా దివత్రాణి యేహంత్తైర్పాణైః - ప్రమథేశం కపటశబరం తదీయం ప్రమథేశసంబద్ధి ప్రతిమామయం లిప్తగుర్పూరూపం ప్రసూనపుష్పాగవ అవాకిరదాచ్ఛాదితవాత్ - అత్ర

పుంజైః. ౧౦౪. ప. సరుషీవ హరే వికృష్టచాపే సశరం శైలసుతాపి
జాతశంకా, మఘవత్సుతమంగళాయ దేవీ మనసా యాత ఇషుశ్రుతిం
జజాప. ౧౦౫. ప. ససంభ్రమాకృష్టధనుర్దుణోఽపి శంఖః కృపాంభోని
ధిరింద్రసూనా, సంబద్ధమాత్రా న్మతిచిచ్ఛదేహే చక్రేఽపరాధాన్
తిచిచ్ఛ బాణాన్. ౧౦౬. ప. విగాహ్య శంఖం విజయస్య బాణాః
పునః పదత్వం పుపుషుర్నదృష్ట్యోః, సంధుదారాదభిగమ్య లుబ్ధం
నమార్గణా యాంతి ఖలు ప్రకాశం. ౧౦౭. ప. నిస్స్వే నిపంగయుగళే

పుష్పమయా బాణానాం పుష్పమార్దవాపాదకో భగవతః ప్రభావతిశయఇతి ధ్వన
నాదలక్ష్కారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౦౪. సుషీలి. హరే శబరే సరుషీవ నవస్తుతః శ్రుద్ధ
ఇత్యర్థః. సశరంయథాతథా వికృష్టచాపేనతి - శైలస్యసుతాపి పార్వత్యపి శైలవచ్చైః
పుత్ర్యాధీరత్వం సూచయతి-జాతాశంకా కింసత్యం ప్రవారతీతి వితర్కః యస్మాన్
ధోక్తాసతీ మఘవత్సు తస్మాద్జనస్య మద్గళాయ తేమార్థం 'యాతఇషు'తి శ్రుతిం
నసా జజాప దధ్య-పుత్ర వాత్సల్యస్య తస్మిన్ పూర్వముక్తత్వాదిభావః. "యాత
ఇషుశ్చివతమాశివంబభూవతేధనుః. శివాశరవ్యానూతవతనూనోరుద్రమృదయే" తి
శ్రుతిః - అర్థస్తు రోదయతి జగద్రోహిణ ఇతి హేరుద్ర తే తవ యా ఇషుః బాణః
శివతమా ఆతిశయశుభప్రదా బభూవ - యత్రే ధనుష్మవం బభూవ - యా తవ శర
వ్యా లక్ష్యం శివా బభూవ-తయా ఇష్వా తేన ధనుషా తయా శరవ్యయాచనోఽస్మా
న్మృదయ సుఖయ - న మారయేత్యర్థః. ౧౦౫. ససంభ్రమేతి. ససంభ్రమంయథా
తథా ఆకృష్టధనుర్దుణోఽపి ఇన్ద్రసూనా అర్దురే విషయే-కృపామౌసిధిః శమ్ముః కతి
చిన్ బాణాన్ దేహే ఆర్జునశరీరే సంబద్ధమాత్రాన్ స్పృష్టప్రాయాన్ కతిచిద్బాణాన్
ఆపరాధాన్ లక్ష్మ్యచ్యుతాన్ చక్రే. ని. 'ఆపరాధపుష్కోఽసే' లక్ష్మ్యదృశ్యవృత్త
సాయక'ఇత్యమరః. అత్ర దయాసముద్రత్వస్య విశేషణగత్యా శరాణాం స్పర్శమాత్ర
లక్ష్మ్యచ్యుతికరణత్వయిం శ్రుతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుం కావ్యశంకం ౧౦౬.
విగాహ్యేతి. విజయస్మాద్జనస్య బాణా శమ్ముం విగాహ్య ప్రసిక్త్య పునః దృష్ట్యోః
పదత్వం నేత్రవిషయత్వం న పుపుషుః న పుష్పనిష్ఠ - అన్యైతాబభూవురిత్యర్థః.
తథాపి మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చ ఉదారాల్ మహతః దాతుశ్చ సరాన్తసు
హ్యదర్శనాచ్చ - తం త్యక్తేతిల్లబ్ధోపేషఇమి. లుబ్ధం కృపణంకిరాతంచ అభి
గమ్య ప్రాగ్ - ప్రకాశం లాంచనగోచరత్వంచ న యానిఖం - సామాన్యేన విశేష
సమరసరూపోఽర్థా న్నరవ్యాకః శ్లేషసంకీర్ణః. ౧౦౭. నిస్స్వేఇతి. నిష్కర్మయోగూటీర

నితరా మమర్షీ చాపేన మూర్ఖా గిరిశం పురషవ దేవ్యాః, పార్థివ
ముక్తధరణిః ప్రజహర వేగాత్కుర్వన్స్థానం సకుటలం శశిఖండమిత్రం.
౧౦౮. ప. ధనుషాభిహతా త్సుముత్థితైగరకన్యారమణస్య మస్తకాత్,
విఫులైరివ రక్తశీకరై ర్వినిపేతే మణిభిః ఫణాభృణామ్. ౧౦౯. ప.
దేవస్య తస్య జగతాం జనకస్య చిత్రే పార్థప్రహరజనుషః ప్రమదాం
బురాణే, భూషాధునితట విద్విషవక్త్రబాల్యవక్త్రక్రియాభిరుచితః ప్ర
యోధ్యుగళే నిస్సేవ బాణధనశూన్యేపతి - నిజరామర్షీ క్రుద్ధః సోఽర్జునః. కుటిలం
అతపివ శశిఖణ్డస్య శిరస్థస్య మిత్రం సవృశం సహవర్తిచ ప్రణం కుర్వత్ కరిష్యం
తస్మితి - వర్తమానసామిష్యే వర్తమానకాలత్వం - వేగాత్పార్థివభావం గుల్ఫాగో
భాగాభ్యాం ప్రముక్తా భూర్యేనతపోక్తః పాదాగ్రమాత్రావస్థితస్సన్మిత్యర్థః. ఉన్న
తత్వాచ్చివస్యేతిభావః. యత్తు రుద్రస్థితిదేశం ప్రతిధావన్మిత్యర్థః. ఇతి నృసింహః.
తన్న - పార్థివ్యాగేన ధావనలక్షణాయా ముక్తస్సారస్యాయోగాత్ - ప్రత్యుత
అర్థమస్త్యేద్యర్థం బహిర్యేదిమినోతీతిన్యాయేన వేదిబహిర్యాగయోర్వర్త్యదేశస్యేవో
క్తార్థస్యైవ లక్షణీయత్వాత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః పురస్సుమక్షమేవేతి కారు
ణ్యోక్తిః చాపేన గాఢీవేన గిరా కైలాసే కేతఇతి గిరిశం శమ్భుం శిరిసి మూర్ఖా
ప్రజహర తాడితవాక్-శూరాణాం యావద్భీతితం రణోత్సాహ ఇతిభావః. ౧౦౮.
ధనుషేతి. ధనుషా గాఢీవేన అభిహతాత్ ధరకన్యారమణస్య పార్వతీపతేః మస్తకా
చ్చిరసః సముత్థితేదుదైతః ఫణాభృతాం భూషసర్పాణాం మణిభిశ్శిరోరత్నైః విఫులై
ర్వదాభ్యః రక్తశీకరైశ్శీతబిద్ధభిఃకేత్యుల్పేక్షా - వినిపేతే నిపతితం - పదలేర్భా
వేటిత్ - యత్త్వత్త అర్జునఃసమఃప్రహరేణ రుద్రశిరసో రక్తాని తచ్చిరస్థస్సర్పరూప
భూషణమణయోశ్యవతస్మితి ఇవశరస్యసముచ్చయబోధకత్వమాహ - నృసింహః. భువి
మహతాం రక్తపాతస్య లోకమాత్రా శ్రేయస్కరత్వోక్తేః అగ్రే అర్జునస్య జగదీశ్వర
ప్రసాదరూపశ్రేయోవర్ణనాసంగత్వా తదీయశివమద్వైషమినితమేవైతదితీ నాస్తాకం
చోద్భావకాశః. నైతాళీయం. ౧౦౯. దేవస్మితి. జగతాం సర్వలోకానాం జనకస్య
పితుః అతపివ తస్యదేవస్య శమ్భోచ్చితేమనసి - భూషాధున్యాః శిరోభూషణభూత
గర్జాయాః తటభువి తీరదేశే శిరోరూపే-ద్విషవక్త్రస్య వినాయకస్య బాత్యయా వక్త
క్రియాః తటోత్పాతక్రిడాః తాభిః ఉచితః జనితః ప్రమదస్సన్తోషః పార్థేన ప్రహ
రాత్ గాఢీవీతాడనాత్ జనుః జన్మయస్య తస్య ప్రమదస్యైవవామ్నూరాశేస్సముద్రస్య
సంబంధీ కణః సూక్ష్మలేఖోఽభూత్ - కటోఽప్యత్త పుష్కరాశ్శస్యైవకాన్యనతివేదం దేవ

మదఃకణోఽఘాత్. ౧౦౦.౧. స. గాండివదంఢోఽపి ఖాండవే తక్షకవధూ
 వధసాధనతయా చిరమయమస్తత్కులవిరోధీతి క్రోధనైస్తస్య దేవస్య
 జటావనకుటుంబిభిః కుండలిభిర్భక్షిత ఇవ తత్త్వణం నాలక్ష్యత. ౧౦౧.
 ౧. తతోఽయం దైవవిపర్యయః కిముశాముష్య మాయా క్షితి చి
 తావరతంత్రేణాఽపి ధైర్యవత్తహస్తోత్సాహేన తిప్తతిప్త జడాత్తన్నేవ
 మర్జునం నిర్జిత్య యశోఽర్జితముచ్చసీతి కృతతర్జనేన సితవాహనేన వృష
 వాహనం ప్రతి నియోధు మా రేభః. ౧౦౨. ప. పరుషేమునిముష్టితా
 మ్మహాఽభవదిత్యర్థః. యత్తు భూషణరూపేణ వర్తమానాయా గజ్జాయాస్తటభూతే
 స్వనిరస్యేవ వినాయకస్య గజాననత్వాత్తదీయ వప్రక్రియానాం కించిదపి వేదనా
 నజాలేతి తాత్పర్యమితి నృసింహః. తత్ తదీయ శివమద్వైతావలీనతమేవ - యతః
 పార్థప్రహరవేదనాయాః ప్రసక్తికూఠ్యానాః విఘ్నేశవప్రక్రియావేదనాధిక్య
 వర్జనాద్వాత్సల్యరససంవిధానసంరమ్భిణః కవేస్తాత్పర్యానయరోధిత్యాత్ ప్రమదశబ్దేన
 వేదనాలక్షణాయాం ముఖ్యార్థబాధాదిలిహేతుత్రయాభావాచ్చతి. ౧౦౦.సఇతి. సః
 ప్రహరసాధనం గాఢీవదంఢోఽపి ఖాండవే తద్దాహకాలే ఇత్యర్థః. తక్షకస్య వధ్వాః వధే
 సాధనతయా చిరం బహుకాలదస్తాకం కులస్య విరోధీ శత్రుః ఇతిహేతోః క్రోధనైః
 క్రుద్ధైః తస్య దేవస్యశమ్భోః జటావన వనం తస్మిన్ కుటుమ్భిభిః నివాసిభిః కుండలిభిః
 సర్వైర్భక్షితఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-తత్త్వణం ప్రహమప్రహరక్షణవన నాలక్ష్యత నదృష్టః. అర్జు
 నేనేతి శేషః. భగవతః ప్రభావాత్సోఽప్యన్తస్తి తోఽభూదిత్యర్థః. లక్షణేః కర్తృణి
 లక్ష్. ౧౦౧. తతఇతి. తతః గాఢీవస్యాప్యన్తర్థానాదేతోః ఆయం బాణచాపలిరోధా
 నందైవవిపర్యయః దైవప్రాతిహేయం కిం? ఉత ఆముష్య కిరాతస్య మాయా ఏవ్రజా
 లికం కిం? ఉభయత్ర కింశబ్దో వితర్కే-ఇత్యుక్తప్రకారేణ చిన్తాయాః పరతక్షణపరా
 ధీనేనాపి-ధైర్యేణ సుఖే దుఃఖేనా అపకృతచిత్తత్వాత్త కేన సత్తత్వం స్తః కృతావలంబ్య
 ఉత్సాహః మరణోద్యమో యస్య లేన-హే దురాత్మన్ దుఃఖానస్యః ఆత్మా స్వరూ
 పం యస్యేతిచ తిష్ఠతిష్ఠ-ఏవం బాణచాపలిరోధావనేనేత్యర్థః. అర్జునం నిర్జిత్య యశః
 కీర్తిమార్జితం సంపాదయతుమిచ్చసీతి కాకుః. త్వదిచ్ఛా నిష్ఫలైవేత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్ర
 కారం కృతం తర్జనం భర్తృనం యేన లేన సితవాహనేనాహ్వానేన వృషవాహనం శివం
 ప్రతి నియోధుం లేన సహ బాహుయుద్ధం కర్తుమిత్యర్థః. ఆరేభేఉపక్రాంతం - రభతే
 ర్భావేలిట్. ౧౦౨. పరుషేఇతి. పరుషే అతికఠినే మునేరర్జునస్య ముష్టితాడనే-లుబ్ధ
 కస్య మాయాకిరాతస్య వాసవక్షసి వజ్రోవాహనేశే దేవ్యాస్సంబంధిని పతిలే అగ్నే

డనే పతితే లుబ్ధకవామవక్షసి, శిథిలాజగళుః కిరాతికాయా స్పితగుం
జామణిహరయప్తయః. ౧౧౩. ప. ఉపవాసకృతే భృశం మునే రురసి
స్వీకృతముష్టిమూర్ధవః, ప్రజహర హరోఽపి వీడనాత్పరిహర్తుం స్వమి
వాస్య హృన్దతం. ౧౧౪. గ. ఇతి పరస్పరముష్టిప్రహరవృష్టిపరిమృష్టవనకు
సుమనరాగభస్మాంగరాగౌ సరభసమేకేన బాహునా జటాసుగృహీత్వా
ఽపరేణబాహునా వలయితకంఠనాథౌ తౌ శబరతపోధనౌ యదా మహా
త్యామృత్యకాయా మాతతాం, తదా యుడితి ఘటితద్వారదరిగర్భని
రుద్ధసిద్ధమిథుననిబద్ధహాహా కారస్తీరవనదూరోత్పర్షి వీచీవేగోత్పాటితా
కృష్ణమునిజనన్దతాలాసహస్రసురస్రవంతీపూరోదర్శికరవిభుకంఠ రాఖ

సతి శిథిలాః శ్లఘాః కిరాతికాయాః పార్శ్వత్యాః సంబనిన్యః సితగుజ్జామణిమయ్యః
హరయప్తయః సరాః జగళుః గళన్తిన్. అర్ధనారీశ్వరస్య దేవస్య వక్షో వామదేశా
ద్దేవీ వక్షసోఽనతిరేకాదితిభావః. ఔపచ్ఛన్దసికం. ౧౧౩. ఉపవాసేతి. హరోఽపి
ఉపవాసేన అనశనవ్రతేన కృతే మునేరర్జునస్య ఉరసి అస్సార్జునస్య హృన్దతం మన
సిద్ధితం స్వమాత్మానం వీడనాత్ ప్రహరవృథాతః పహర్తుం మోచయితుమివేత్సు
త్సేత్సా - భృశంస్వీకృతం ముష్టా తత్ప్రహరఇశ్యర్థః. మూర్ధవం శైథిల్యం యేన తథో
క్తస్యైవ ప్రజహర తాడితవాక్. ౧౧౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ పరస్పరం
ముష్టిప్రహరేవ వృష్ట్యా వర్షేణ పరిమృష్టౌ త్వాతే వనకుసుమపరాగమయో భస్మ
మయశ్చ అద్గరాగః యయోస్తౌ ఏకేన బాహునా జటాసుసరభసం గృహీత్వా ఆప
రేణబాహునా వలయితం వేష్టితం కణ్ఠనాళం యాభ్యాం తౌ - పరస్పరమిత్యత్రాపి
యోజ్యం - తౌ శబరతపోధనౌ కిరాతార్జునౌ మహత్యాం అధిశ్యకాయాం హిమ
శైలోర్ధ్వభూమా యదా ఆపతతాం పతతస్త్వ-తదా తావదేవాయం ఉర్విధరపతి
ర్నిమవాక్ యుడితి సత్వరం ఘటితం విహితం ద్వారం యాసాం తాసాం-తత్పతనక్షో
భాదితిభావః. సర్వత్ర దరీణాం కన్దరాణాం గర్భేషు మధ్యేషు నిరుక్తైః సిద్ధానాం
దేవయోనివిశేషాణాం మిథునైర్వన్ద్యైర్నిబద్ధా ఉదీతాః హాహాకారాః యస్మిన్ స్త
థోక్తః-తీరయోర్వనేషు దూరముత్పన్నినీనాం వ్యాఘ్రవస్తీనాం వీచీనాంతరక్షాణాం
వేగేన ఉత్పాటితాన్యన్తాలితాని ఆకృష్టానిచ మునిజనానాం పర్ణకాలా సహస్రాణి
యేనతాదృశః సురస్రవన్త్యాః గన్తాయాః పూరః ప్రవాహాః యస్మిన్ స్తథోక్తః-దర్శి
కరాణాం సర్పాణాం విభోశ్యేషస్య కన్దరాణాం గ్రీవాణాం ఖర్వికరణే భుగ్నీకృతౌ

ర్వికరణపటుతరభారోఽయముర్విధరపతిరాసేత్. ౧౧౫. ప. అవాబ్జుఖ
త్వేననిపాత్య శంభునా సముజ్ఞితోఽయం దదృశే విమోహితః, తవాద్య
జామాతరిమే దశాపిమాం నివేదయేత్సద్విధివ బ్రువన్రహః. ౧౧౬.
ప. పార్థస్య తస్య భజయోః పరమేశ్వరోఽసౌ వీర్యం విలోక్య యుధి
విస్తయమానచేదాః, చాపప్రణే సురనదీకణసేకశంకామృతస్సృజన్తు
హురకంఠయ దుత్తమాంగం. ౧౧౭. గ. తథావిధ ఏవాసౌ చిరాదా
చరితచేతనాస్సాగతాచార శ్శనైరుత్థాయ పురతో ఘంటాభరణఘణా
త్కరణసహచరేణ కంఠగర్జితేన కర్ణయోఃకల్పితసుధారసమోక్షే మ

పటుస్సమర్థః భారః యస్యతథోక్తశ్చాసేత్ - యత్తాక్రమధేయశ్రయస్య ఉపసర్జన
త్వేన నృసింహః ప్రలపితవాక్ తదవిమృష్టవిధేయాంశత్వదోషాపలేరుపేక్ష్యం. ౧౧౫.
అవాబ్జుఖత్వేనేతి. శంభునా కిరాతకేషిణా అవాబ్జుఖత్వేన నిపాత్య అధోముఖం
యథాతథా నిపాత్య పాతయిత్వేత్సర్థః. సముజ్ఞితస్త్యక్తిః బాహుభ్యామితి భావః
అశవిన విశేషేణ మోహితో మూర్ఛాంగమితోఽయమర్జునః. మే అద్రే తవజామా
తరి కన్యాభర్తృ శమ్భూ నిషమే - మే మమ ఇమం దశాం ఆవస్థాం నివేదయ విజ్ఞా
పయ ఇత్యేక్తప్రకారం అద్రిం హిమగిరిం ప్రతి రహః బ్రువన్ విస్తయ
త్వేత్తా-దదృశే దృష్టః తత్రత్కైరితిశేషః. ౧౧౬ పార్థస్యేతి. అసౌ పరమేశ్వరః
శమ్భుః యుధి యుద్ధే తస్య పార్థస్య భుజయోర్వీర్యం విలోక్య - విస్తయమానం చేతః
యస్య తథోక్తస్సక్ అశవిన చాపేన గాఢీవేన యస్త్రిణం తస్మిన్ సురనదీకణైః
గర్జజాబిష్టభిస్సేకే ఉత్తజే విషమే శక్యాం చిత్తకృమి ఉత్సృజన్మగణయం త్వన్
ఆద్రీవ్రణే కృతజలసేకస్యానివేదనాకరత్వమితి ఆదిస్తయన్నితియావత్ - ఉత్తమాస్తం
శిరఃముహురకమ్మయత్ - జ్ఞానునూమాసేత్సర్థః. అత్ర యుద్ధే తాదృగ్భుజవిద్యులీ
కనజనితవిస్తయస్యచిశేషణగత్యా తథావిధిరీకమనమోతుత్వాత్కావ్యలిప్తభేదః.
౧౧౭. తథావిధిఇతి. తథావిధిః అవాబ్జుఖం పరితపివాసౌ ఆర్జునః చిరాదాచరితః
కృతః చేతనాయాస్సంజ్ఞాయాః స్వాగతాచారః సుఖాగమనక్రియా యస్మిన్స్తథో
క్తస్సక్ శనైరుత్థాయ - పురతః అగ్రేఘట్టానాం గ్రైవేయానాం ఘణఘణాత్కారస్య
సహచరేణ మిత్రేణ - తస్మిన్ప్రణేనేతి యావత్. కర్ణస్య గర్జితేన ముగ్ధారరవేణ -
కర్ణయోః కల్పితస్సుధారసస్య అమృతస్య మోక్షే వర్షం యేన తస్మిన్ మహోక్షే
వృషభరాజే నిషేధివాంసం సమాసీనం భుజయోర్మూలాభ్యాం ప్రసారితస్య గిరిజాయాః
పార్శ్వత్యాః పాణియగళస్య నఖాబ్జురాణాం ధోరణ్యా పక్ష్యా ద్విగుణీకృతైర్జార

హోతే నిషేదివాంసం, భుజమూలప్రసారితగిరిజాపాణియుగనఖాంకు
రథోరణిద్విగుణీకృతహారమణిరమణీయవక్షసం, పారిషదగణాంజలికమల
వనమధ్యరాజహంసాయమానం, మార్దవభరితశార్దూలచర్మనిర్మితపల్వ
యనపర్యంకోపరిభాగతిర్యగర్పితైకచరణపల్లవసంవాహనపరేణ శిలాద
కుమారేణ చ దర్పదుర్గలననివారణాయ ముఖబద్ధకనకశృంఖలేన నిరు
ధ్య ముహుర్దుహుః కరపుటాస్సాలిశకకుదశృంఖలేభ్యంగిరిటినా చ
లక్ష్మ్యమాణోభయపక్షభాగం, గాంఢీవదండతాడనపరిషీడితం చూడాశ
శిన మాశ్వాసయితు మవతరద్భిరుడునికరైరివ సురతరుకుసుమవరై రవ
కీర్తమాణం, జటాభసితకుశచీరధారిభి స్తైరేవ చతుర్భిరామ్నాయ

మణిభిః మాక్లితైః రమణీయం వక్షః యస్య తథోక్తం-పారిషదానాం గణస్యప్రమథ
సమూహస్య ఆఙ్ఘ్రీనామేవ కమలానాం వనస్య మధ్యే రాజహంసవదాచరంతం
రాజహంసాయమానం - కృజస్తాల్లటశ్శానచ్ - మార్దవభరితేనాలిమృదునా శార్దూ
లచర్మణా నిర్మితస్య పల్వయనస్య వాహనపృష్ఠాస్తరణస్త్రివ పర్యటస్య శయ
నస్య ఉపరిభాగే - 'పల్వయనపల్లవే'లిపాతే పల్వయనం పల్లవమివేత్సుఃపమితన
మాణః. తిర్యగర్పితస్య న్యస్తస్య చరణః పల్లవఇవ తస్య సువాహనే మృదుమర్దనే
పరేణ వ్యాప్యతేన శిలాదకుమారేణ నద్వికేశ్వరేణచ-దర్పాల్ దుర్గలనస్య నివారణాయ
ముఖే వక్త్రే బద్ధతక్షలి బద్ధనేన కనకమయేన శృంఖలేన ఖలీనేన నిరుధ్య ముహుర్దుహుః
కరపుటేన పుణీకృతహస్తేన ఆస్సాలితం ఆశ్వాసార్థం పరామృష్టం కటదస్యశృంగం ఉప
రిభాగః యేనతేన భృగ్గీణాప్రమథవిశేషేణ చ ద్వాభ్యామాలక్ష్మ్యమాణో ఉభౌ పక్ష
భాగా పార్శ్వదేశౌ యస్య తం లక్ష్మ్యమాణోభయపక్షభాగం - గాంధీవదండతాడ
నేన పరిషీడితం చూడానాం శశినం ిఖాచన్త్రమాశ్వాసయితుం అవతరద్భిః ప్రాప్ను
వద్భిః ఉదూనాం నక్షత్రాణాం నికరైరివ స్థితైః సురతరుకుసుమానాం వరైః ఆవకీర్త
మాణం వ్యాప్యమానం-జటాః భస్మ కృశ్ణాఽపిరాజిత ధరన్తీలి తద్ధరైః తైః కైరాతస్వరూ
పధారిభిరేవ చతుర్భిరామ్నాయపురుషైర్వేదపురుషైః పరితః పత్యమాణః కీర్త
మాణః శతరుద్రీయం రుద్రాధ్యాయవివ చిరుదప్రబంధః యస్యతథోక్తం - సవిధం
సమీపం యథాతథా అమృతే ఆకాశే ఆవలమృమానైః అవతరద్భిః కుమ్భురుః ప్ర
భృతిరాదిర్యేషాంతైః సురాణాం వైజితైః వీణాశైః గన్ధర్వైః ఉపవీణ్య మానాని
వీణాభిర్గీయమానాని భక్తానాం జనానాం మార్కండేయాదీనాం రక్షణాత్తకం యత్
అవదానం ప్రాక్తనచారిత్రం తస్య ప్రకరణాని - 'నాటకంచ ప్రకరణమిత్యాదీనా

పురుషైః పరివత్యమానశతరుద్రీయచిరుసప్రబంధమంబరే సవిధమవలం
 బమానై స్తుంబురుప్రభృతిభిః సుస్వరవైచిత్రైరుపనిన్యమానభక్తజనరక్ష
 ణాపదానప్రకరణం, కర్ణపూరికృతతమాలమంజరిమధుర్మురిమిషేణ క
 టాక్షా త్సాక్షాత్కృపామివ వర్షస్తం, ప్రజ్వలద్భిః పరిష్కారపన్నగ
 ఫణారత్నై ర్ముత్తై శ్వరవ్రజైరివాసురజ్యమానావయవమవతంసశశి
 కళాపరిగళితకిరణధారాపాతశితాసహిష్ణుతయేవ దంతపటగర్భవర్తి
 నా స్థితేన సూచితహృదయప్రసాదం, భగవంతం మహాదేవముద్వీక్ష్య
 పక్ష్యతటరుహానిమేషవిటసముత్పాటనాటుభిః ప్రమోదాశ్రుపూరైర్న
 దీమాతృకాయమాణపులకాఙ్కురస్సవినయ ముపసృత్య పాదారవింద
 యోస్సహస్రకృత్యః ప్రాణంసీత్. ౧౧౮. స్వామిస్తయా జడధియా త్వ
 యదేవదేవే వాచాశరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ, యత్తే చతుర్విధమ

ప్రసిద్ధదశమపకాన్యతమాని యన్యతతోక్తం - కర్ణపూరికృతానూః కర్ణావతంసీకృ
 తాయాః తమాలమజ్జర్యాః తాఞ్శ్చగుచ్ఛస్య మధునః మకరందస్యమిషేణ - సాక్షాన్త
 ర్భూతామివ స్థితాం కృపాం కటాక్షాత్ వర్షస్తం - ప్రజ్వలద్భిః ప్రకాశమానైః
 అతవివ ముత్తైశ్వరవ్రజైః స్థితైః పరిష్కారపన్నగానాం భూషణీభూతసర్పాణాం
 ఫణాసు రత్నైరసురజ్యమానాః శోణాయమానాః అవయవాః యన్యతం - అవతంస
 శశికళాయాః భూషణచన్ద్రఖిణ్డాత్ పరిగళితానాం ప్రసృతానాం కిరణానాం ధారా
 యాః పక్ష్యతః పాలేన యచ్ఛితం తదసహిష్ణుతయా తత్సహనాశక్త్యేవేత్యుత్పే
 త్ - దంతానాం పటోఽధరవివ పటస్తస్య గర్భే మధ్యే వర్తతఇతి వర్తినా స్థితేన -
 తన్నిషేణేత్యర్థః. సూచితః జ్ఞాపితః హృదయే మనసి ప్రసాదః అనుగ్రహవివ నైర్వ
 ల్యం యన్యతం భగవంతం మహాదేవముద్వీక్ష్య-పక్ష్యతోరేవ తటయాః రుహస్త్రీజాయ
 న్తఇతి లేమం నిమేషాదామేవ విటసినాం వృక్షాణాం సముత్పాటనే కటుభిః నిర్మిమే
 షీకరణసమర్థైశ్వర్యః - ప్రమోదాశ్రుపూరై ర్వాన్దబాష్పప్రవాహైః సదీమాతృకా
 యమాణాః సదీపలవర్ధితాభివాచరంతః పులకాఙ్కురాః యన్యతతోక్తస్య - సవినయం
 యథాతథా ఉపసృత్య పాదారవిందయోర్నహాదేవ పాదపద్మయోః సహస్రకృత్యస్య
 హస్తవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణామమకరోత్ - ననులేక ర్తరిలుక్. ౧౧౮. స్వామిన్నితి.
 హేస్వామిస్తయాదేవ రణే యుద్ధే దేవదేవే త్వయివిషయే జడధియా మూఢబుద్ధినా మ
 యాకర్తా - వాచా శరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ కరణేన చతుర్విధం యదాగఃఅప
 రాధః లే తవ త్వాం ప్రతీతియావత్. అకారికృతం. తత్ చతుర్విధంతదాగః కరుణా

కారి రణే తదాగః క్షంతవ్యమద్య భవతా కరుణార్ణవేన. ౧౧౯. గ. ఇతి విజ్ఞాపయంత మేనం పారిజాతపల్లవతల్లజప్రతిమల్లస్య పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితప్రణవేదనాంగం స్థవంగకేతనమనంగశాసనోఽప్యేవ మవాదీత్. ౧౨౦. ప. యథా తృతీయేన యుధి ప్రవీర తవాపరాధేన భవామి తుష్టః, తథా న భక్త్యా తపసాం విభూత్యా తరుప్రసూనార్చనయా మహత్యా. ౧౨౧. గ. ఇతి సుధామాధురీధురీణం వచనమభిధాయ. ౧౨౨. ప. తత్క్షణం ధనురిషానపి తాంస్తాంతస్మిన్నిధాప్య విభరస్త్రమపి స్వం, పాండవాయ ధనురాహతిరీతేః పారితోషికమివ ప్రదిదేశ. ౧౨౩. ప. తస్మాథ పాశుపతలాభదురాప దీప్తేరక్షో

ర్ణవేన దయాసముద్రేణ ఆకలివ భవతా ఆద్య క్షస్తవ్యం. ౧౧౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ విజ్ఞాపయంత క్షమాపయంత-పారిజాతస్య పల్లవతల్లజస్య శ్రేష్ఠకిసలయస్య ప్రతిమల్లస్య ప్రతివీరస్య-తత్సదృశస్వేతిమావత్-పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితానిరస్తావ్రజైర్విజరకృతైర్వదనా యేషాం తాదృశాన్యక్షాని యస్యతం-ప్లవగ్లో హమామాక్ కేతనే యస్య తమద్భుతం ప్రతి ఆనక్షశాసనో మహాదేవోఽప్యేవం వక్ష్యమాణ విధయా ఆవాదీదు క్తవాక్ - వదతేః కర్తృలుజ్. ౧౨౦. యథేతి. హే ప్రవీర తవ సంబంధినా యుధితృతీయేన అపరాధేన చాపకృతేన యథా తుష్టాభవామి - శథా మహత్యా భక్త్యా తపసాం విభూత్యా సమృద్ధ్యా తరుణాం ప్రసూనైరర్చనయూవా తుష్టా న భవామి-కౌర్యానస్యన్నశూరాణామభ్యర్చితతమమితిభావః. ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౨౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం సుధాయా ఆమృతస్య మాధుర్యా మధురత్వస్య ధురీణం భారవహం వచనమభిధాయ ఉక్తేవ్యుత్తరేణ సంబధ్యతే. ౧౨౨. తదితి. విభుః పాణిపకః ఆనిర్వాచ్యమహిమా శమ్భుః తదేవ-ధనుః ఆంతర్గతం గాఢీవం-నత్వన్యదిత్యర్థః. తానేవ ఇన్ద్రాస్మాజ్జనపి సాహజాతీయౌ-పాణ్డవతాడనకైలాభః పారితోషికం పరితోషేణ సంతోషేణ చ త్రం యత్ సదివేత్సుర్వేత్ - స్వమస్త్రం పాశుపతాస్త్రం ప్రదిదేశ దదా. దిశతేః కర్తరిబత్. ౧౨౩. తస్మేతి. ఆపాశుపతదానానస్తరం-ఆశ్చర్యావృత్తిః చరిత్రం యస్యతథోక్తః. తత్తాదృగవకారిణి కారుణ్యస్య కుత్రాప్యదృష్టచరత్వాదితిభావః. అమృతాంశుమాళిశ్చన్ద్రమాడః భగవాన్ మహాదేవః. పాశుపతస్య సామాన్యస్యలాభేన దురాపా శత్రుదుర్నిరీత్యా దీప్తిః ప్రభా యస్యతథోక్తస్య-ఆపగిష్టవాః నిమేషోన్మేషరాహిత్యాదచచ్ఛలాః పక్షిణాం పక్షుయో యస్య

స్సమక్షమపరిష్కవపక్షపక్షేః, ఆశ్చర్యవృత్తిరఖిలైరనుగామిభిస్సైస్వ రం
తద్దధే సభగవానమృతాంశుమకాళిః. ౧.౦౮.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

చతుర్థః స్తబకః.

తథోక్తస్య తస్యాయస్యాక్షోః సమక్షంపురవివ - అఖిలైః సైస్వః స్వీయైః అనుగామిభి
ర్భృత్యైః ప్రమదైస్సహ అస్త్యి తవాక్. ౧.౦౯.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురక్షకులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

చతుర్థః స్తబకః.

పంచమః స్తవకః.

ప. అథ సవిధతపోధనైః కృతాశీ రమరపతే ర్ధృతశాసనస్సపా
ర్థః, రయజితపవనం సమాతలిస్సన్త్రఫ మధిరుహ్య ముదా దివం ప్రతస్థే.
౧. ప. నాకమేత్య ధనురంకిత దోష్టా నాయకో దివిషదా మతిహృష్టః,
నామ ఫల్లన ఇతి బ్రువతా స్వం నందనేన జగృహే పదయుక్తే. ౨. ప.
పాణినా పరిమృశన్నముషింద్రః షట్కలీకృతజయంతమహేర్ష్యః, ఆద
రేణ ధురి నాకగణానామాసనార్థమధిరోపయతి స్త్వ. ౩. సదసీ వసతి
తస్మిన్సార్వభౌమే కురూణాం కపటశబరబాణైః కల్పితార్ద్రావ్రణేఽపి,

అథేతి. అథ పాశుపతలాభానంతరం - సవిధే సమీపే యే తపోధనా మన
యస్తైః కృతాః అమరపతేరింద్రస్య సంబంధి - ధృతం శాసనం స్వర్గం ప్రత్యాగం
తవ్య మిత్యాత్మకం యేనతథోక్తః. ఇంద్రాజ్ఞాపరతంత్ర ఇత్యర్థః. ఆతపివ స పార్థః
రయేన వేగేన జితః పవనః వాయుర్యేన తం రక్షమైంద్రం మాతలినా ఇంద్రసారథినా
సహితః సమాతలిస్సన్ ఆధిరుహ్య ముదా దివం స్వర్గం ప్రతి ప్రతస్థే - భగవద
సుగ్రహస్యాత్మరోక్తరక్తేయసుగ్రహత్వాదితిభావః. అత్రేంద్రాజ్ఞాస్వర్గమనయోర్హేతు
హేతుమతోరుక్తేర్హేత్వలంకారః. పుష్పితాగ్రా. ౧. నాకమితి. నాకం స్వర్గమేత్య
ధనుషా అంకితః చిహ్నః దోర్భాహుర్యస్య తేన ఫల్లన ఇతి స్వం నామబ్రువతా
కథయతా నందనేన పుత్రేణార్జునేన - దివిషదాం దేవానాం నాయకః ఇంద్రః
అతిహృష్టస్సన్ పదయుక్తే జగృహే గృహీతః. అర్జునోఽహమభివాదయఇతి వద
న్నిందింప్రణామేత్యర్థః. స్వభావోక్తిః. స్వాగతా. ౨. పాణినేతి. ఇంద్రః
ఆముం ప్రణతమధునం పాణినాపరిమృశన్ ప్రత్యగ్రశబరవ్రణస్థానేషు సంస్పృ
శన్ ఆతపివ షట్కలీకృతా ప్రవృద్ధా జయంతే నామ్నిపుత్రే మహతీ ఈర్వా అశూ
రోఽయం కిమేతేనేత్యాత్మికా యస్యతథోక్తస్సన్ - నాకినాం దేవానాం యేగ
ణాస్సంఘాస్తేషాం ధుర్యగ్రే ఆదరేణ ప్రేక్షా ఆసనస్వార్థం ఆధాసనం అధిరోప
యతిస్త్వ - తత్రోపవేశితవానిత్యర్థః. అత్రార్జునస్యాశీకర్తుః శౌగతిబుద్ధిత్యాదినా
కర్తృత్వం - అనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౩. సదసీతి. తస్మిన్నైంద్రే సదసి
సభాయాం వసతి వర్తమానే కపటశబరస్య భగవతః బాణైః కల్పితాన్యార్ద్రాణి నవా

నిఖిలసురవధూనాం నేత్రసంఘా స్సమేతా నిశితకులిశకల్పా నిర్దయం
సన్నిపేతుః. ౪. ప. ఆస్థానసీమ్ని తనయాద్గిరిశేన యుద్ధమాకర్ణ్య హర్ష
వికసన్తనసో మఘానః, అంగేఽఖలే ప్రసరతాం పులకాంకురాణా
మత్థ్వాం సహస్రతయమేవ బధూవ విఘ్నః. ౫. ప. ఆజ్ఞయా పితురమర్త్య
సమాజాదగ్రతస్త్వనితమంగళవాద్యం, వారణేంద్రమధిరోవ్య జయం
తో వైజయంత మనయద్విజయంతం. ౬. ప. ఆనతస్య పదయోరభజిష్టో
రాశిహోఽనుపద వింద్రపురంగ్రీ, పారిజాతకుసుమస్య పంగై ర్ఘృల
సీమని లలామ చకార. ౭. ప. పునఃపునస్తత్ర పులోమపుత్ర్యా జయం

నిచ వ్రణాని యస్యతథోక్తేఽపి-కురూణాం సార్వభౌమే అర్జునే నిశితేన తీక్ష్ణేన కులి
శేన వక్త్రేణకల్పాః సదృశాస్తత్కల్పాః-ఈషదసమాప్తా కల్పవృత్తయః. నిఖిలానాం
సురవధూనాం అపూరసాం నేత్రసంఘాః కటాక్షబృందాని సమేతాః మిళితాస్సంతః ని
ర్దయం యథాతథా సన్నిపేతుః న్యపతన్-సప్రేమసాదరంచ చక్యంతిస్తే శ్లోధః. స్వార్థ
మాత్రపరాయణానాం కుతఃపరానుకూల్యచింతేతిభావః. అశ్రవీప విరుఙ్ఘులునాత్మకో
విషమప్రభేదః. మాల్వీనీ. ౪. ఆస్థానేతి. ఆస్థానసీమ్ని సభాయాం తనయాదర్శనాత్ గిరి
శేన కవటకిరాతేన సహ యుద్ధమాకర్ణ్య-హర్షేణ వికసత్ పూర్వమాణం మనో యస్య
తస్యమఘాన ఇంద్రస్య ఆఖలే అంగే ఆమయే ప్రసరతాం ప్రరోహతాం పులకానా
మేవాంకురాణాం అత్థ్వాం సహస్రతయం నేత్రసహస్రమేవ 'సంఖ్యాయా అవయవే
తయత్' - విఘ్నః ప్రరోహప్రతిబంధకం బధూవ - నేత్రేషులూమాభావాదితిభావః.
౫. ఆజ్ఞయేతి. జయంతః ఇంద్రపుత్రః పితృ ఇంద్రస్వాజ్ఞయా అమర్త్యానాం
దేవానాం సమాజాత్ తం విజయమర్జునం వారణేంద్రమైరావతం అధిరోవ్య వైజ
యంతం ఇంద్రప్రాసాదం. ని. 'స్యాత్పాసాదో వైజయంత' ఇత్యేతి ద్రోవకరణే
ష్యమరః. న్ననితాని సంజాతస్వనాని మంగళవాద్యాని వీణావేణ్యాదీని యస్మిన్
తత్తథా తారకాదిత్వాదితచ్. అనయత్ ప్రాపితవాన్ స్వార్థతాః. ౬. ఆనత
స్యేతి. అభ వైజయంతప్రాప్త్యనంతరం ఇంద్రస్య పురంగ్రీ కుటుంబిని శనీ పదయో
రానతస్య ప్రణతస్య బిష్టోరర్జునస్య ఆశ్రయే 'వత్స చిరంజీవే'త్యాదేః అనుబంధం
అనంతరం-పారిజాతకుసుమస్యేతి జాత్యేకవచనం - పరాగైః ఫాలసీమని లలామదేశే
లలామ రక్షాతిలకం చకార - లోకేత్తరస్య పుత్రస్య దృష్టిదోషవారణాయ రేణు
భిర్నాతరస్తిలకం లలాటేకుర్వంతీతి ప్రసిద్ధిః. ౭. పునః పునరితి. తత్ర వైజయంతే
స్వస్యకాంత్యా సౌందర్యేణ హేతునా పునఃపునః జయంతఇతిశంకాం వితర్కం
పదతః కుర్వతః నరస్య అర్జునస్య దోష్టో బాహ్వోరుభయోః మార్వాశింజ

తశంకాం దదత స్స్వికాంశాన్, నరస్య మార్వీణివ దోష్టో ర్నమ
గ్రహేషు స్థలనం న్యరాత్నీత్. ౮. ప. పితరురీహస్తకలాం దివి గాయ
కా త్పికకులాహతకింతరవోదయః, శరిహృగామృతదివ్యజనావృతః పరి
శిశీల సగీతకలామపి. ౯. ప. తమూర్వశీ తత్ర కదాచిదేత్య స్వయం రహః
కర్తృణి భగ్నకామా, అయే పృథావత్య తవాభిధేవ క్షీబత్స్వమేహీతి
శశాప కోపాత్. ౧౦. ప. తద్బుద్ధ్యా హరి రూచే తం శాపోఽయం

న్యాయః కింః వణగ్రంథిః స వివ పులూమపుత్రాః శచ్యః నామ్నార్జయంతే
త్యర్జునేతిచాఖ్యయోః గ్రహణేషు ఆమంత్రణార్థం స్వీకారేషు విషయే స్థలనం ఆయం
తం దృష్ట్వాన్దనేతి అర్జునం జయంతేత్యాకార సామ్యకృతవైపరీత్యాహ్వనంన్యరాత్నీత్
నివాతవాక్ - అత్రార్జునస్య బాహుద్వయే స్యసాచిత్వకృత క్షిపత్స్వ రూపవిషేష
దర్శనాదర్జునే జయంతసుదేహనివృత్తేచ్ఛయాంతః సందేహాలంకారః. యత్తు
'న్యకార్నీ' దిత్వపపాతే 'భ్రమేణ స్థలనం నిషేధం న్యకార్నీత్ వ్యతానీత్.' ఇతి
సృసింహః. తస్మిన్స్థలనశబ్దస్య నిషేధార్థః తేన కేనాప్యనమశాసనాదసమర్థత్వదోషస్య
కథంచిత్రోక్తశంపాదనే అప్రయుక్తత్వదోషస్యచావర్తేతి - న్యరాత్నీదితి ని
తూర్వాదుక్తే కర్తరి లుజిసిచివృద్ధా రూపం. ౮. పితరీతి. పికానాం కోకిలానాం
కులేన ఆహతః స్వీయరుతాదవ్యతిమధురోఽయమితి ప్రేష్టా శ్రూయమాణః కంఠ
రవస్సోదయ ఆవిర్భావః యస్యసః సుశారీరశ్శక్యర్థః. అతవివ పుహృతం త్యక్తం
ఆమృతం యేన తేన దివ్యజనేన సురజనేన ఆవృతః సోఽర్జునః దివి స్వర్గే గాయకాత్
చిత్రసేనాత్ గీతకళాం సజ్జీతవిద్యాం పితరీంద్రాదస్త్రకళామివ హాశీల ఆశీతవాక్ -
ఉభయస్తాదుభయం జగ్రహేత్యర్థః. అత్ర ప్రకృతయోరస్త్రగీతవిద్యయోర్జ్ఞనకర్తృ
కాధ్యయనధర్మేణోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ద్రుతవిలంబితమ్. ౯. తమితి.
తత్ర స్వర్గే కదాచిదూర్వశీనామ సురాంగనా తమర్జునమేత్య రహఃకర్తృణి సురతవిష
యే స్వయంభగ్నః విఫలితః కామః మనోరః యస్మాన్ప్రసోక్తాసనీ - కోపాత్ మనో
రఃవిఫలీకరణజన్యాత్ ఆయే పృథావత్య హే అర్జున తవాభిధేవ త్వన్నామేవ క్షీబత్స్వం
నపుంసకత్వం నపుంసకలింగతాం ఏహి ప్రాప్నుహి - ఆవత్యశబ్దస్య నపుంసకత్వాదితి
భావః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ శశాప-నపుంసకత్వం కామయమానాయాః నిషేధాన్నపుంస
కోభవేతి శాపాదనదావిత్యర్థః. ౧౦. తదితి. ఆహవారింద్రః తత్ ఊర్వశీశవం బుద్ధ్యా
శ్రుత్వా హే వత్స ఆయంశాపః చిత్ర సేనేన గంధర్వేణ ఉక్తాయాః ఉపదిష్టాయాః
విద్యాయాః గీతస్యసహకృత్వా విరాటాంతఃపురే కన్యకాయాః ఉపదేశయోగ్యతా
సంపాదనరూపసామ్యకరణేనలేతవ ముదే సంతోషాయైవ భవేదితి తమర్జునం ప్రత్యూ

వత్స తే ముదే, చిత్ర సేనో క్షవిద్యాయా సుహృత్వాభవేదితి. ౧౧. గ. అథ కదాచిదస్త్ర శిక్షాసమాప్తా సురసమక్షం గురుదక్షిణా త్వేన విపక్ష కులక్షపణం భీక్షమాణేన సహస్రాక్షేణ స్వమస్తకాదాక్షిప్య శిరసి నిక్షిప్తీరీటో పలక్షాశ్వోఽయం మాతలిపరికలితరథ్యేన నందనవనమం దపవనసందీయమానకేతనస్సంసనేన స్వందనేన నిర్గత్య విలంఘితదూ రవియత్పథః పాశోనిధౌ రక్షః కులశీలాహలనీచీకృతవీచీరవంర సాతలకుహరముఖం నిరుధ్య రణప్రస్తాపం వితస్తరే. ౧౨. గ. తావ దనాకర్ణితపూర్వ గాంఢీవవిష్ఫారశ్రవణా దహంపూర్వకయా యుగ

చే ఉ క్తవాక్ - అజ్ఞాతవాన సువత్సరభోగ్యోఽయం నాన్యదేత్యుగృహీతవానిత్యర్థః. 'బ్రాహ్మ కర్తరితివచ్చాదేశే తస్య విజాదేశః. ౧౧ అథేతి. అథ కదాచిత్ వక్ష్యాః శ్వేతాః ఆత్వా రథ్యా యస్య సోఽయ మద్వనః అస్త్ర శిక్షాయాః అస్త్ర విద్యావ్యాపనస్య సమాప్తా సత్కాసమక్షం సురాచార్యసమక్షం గురోర్దక్షిణాత్వేన దక్షిణారూపేణ విపక్షకులస్య నివాతకవచకాలకేయఃఖ్యరాక్షసబృందస్య త్పణం వగం భీక్షమాణేన యాచమానేన సహస్ర కక్షీణి యస్య తేనేంద్రేణ 'బహువ్రీహా సక్యత్తోరితివచ్ - స్వస్య మస్తకాచ్ఛిరసః ఆక్షిప్య అవముచ్య-ఆత్మాధౌర్భీటవైర్భవ కర్తృత్వం-శిరసి నిక్షిప్తం న్యస్తం కిరీటం యస్య తథోక్తస్సక్ - మాతలినా ఇంద్రసారథినా పరికలితా సంయో జితాః రథ్యాః రథవాహా యస్మిక్ తేన-నందనస్య సంబంధినా మందపవనేన సుఖమారు తేన అనుసంధీయమానం సంయోజ్యమానం కేతనస్య ధ్వజపటస్య స్పందనం చలనం య స్మిక్ తేన స్వందనేన ఇంద్ర రథేన నిర్గత్య ప్రస్థాయ విలంఘితః దూరశ్చ పియత్పథః ఆకాశమార్గః యేన తథోక్తశ్చ నక్ - పాశసాం జలనాం నిధౌ సముద్రే రక్షఃకులనాం రాక్షసబృందానాం కోలాహలైః కలకలధ్వసిభిః నీచీకృతః స్వప్రీకృతః అంతర్ధావితఇతి యావత్ - వీచీనాం సాముద్రీణాం రవః యస్మిక్ స్తత్ - రసాతలకుహరస్య పాతాళ బిలస్య ముఖం అగ్రభాగం ద్వారమితియావత్ - నిరుధ్య రణస్య ప్రస్తాపం ప్రసంగం ధనుష్పంకారాదికం వితస్తరే విస్తారితవాక్ - స్త్రాణాశ్వేర్విపూర్వాత్కర్తరిటో-అస్త్ర విపక్షక్షపణే గురుదక్షిణాత్వేనారోపన్యేంద్ర సుఖోపయోగాధనరూపగురుదక్షిణాయా స్త్రాసపయోగాచ్చ పక్షామలంకారః. ౧౨. తావదితి. తావత్తదానీమేవ అనా కర్ణితపూర్వస్య పూర్వమశ్రుతస్య గాంఢీవస్య సంబంధినః విష్ఫారస్య టంకారస్య - ని. 'విష్ఫారోధనుషాంస్వాన' ఇత్యమరః. శ్రవణాత్ అహంపూర్వకయా అహంపూర్వ మహంపూర్వమిత్యహంకారేణ-యుగపదేకదా అభిషేణ యతః యుద్ధాయ సేనయా

పదభిషేక నయతో దివిషదవధ్యభావాదధ్యాతమరణాన్, శ్రీప్రం త్సుర
 ప్రై ర్విశ్రాణితవివరాదురసః కృతప్రయాణైః ప్రాణైస్త్రికోటిశో నివా
 తకవచానపి ప్రవాతకవచానేవ విరచయ్య నివర్తమానో నభసి ప్రమా
 దపతితేన పతంగపరివేషేణేవ స్ఫటికస్రాకారేణ పరిగుప్తిమతోహిరణ్య
 పురాద్విదితబంధుజనవృత్తాంతతయా రోహదభిగమ్య కలహాయ
 మానా న్కాలకేయానపి కాలగేహతిగ్నీ నృగిమం పాశుపతేన మంత్ర
 పూర్వకం నిమంత్రయాంచక్రే. ౧౨. ప. అవాయునేయా శ్వరదభ్రువ
 జ్జ్యోరవిద్యమానాస్తమయాశ్చ లాఽః, దైతేయసంహారభవాస్సజిహ్వు
 సహగచ్ఛతః. ని. 'యత్సేనయాభిగమనమశాతదభిషేకాన'మిత్యమరః. అభిషేకానా శబ్దా
 తత్కరోత్యర్థే నింతాల్లటశ్శతృప్రత్యయః. దివిషదాం దేవానాం అవధ్యభావాత్
 హంతుమశక్యత్వాదేతోః ఆధ్యాతం ఆదింతితం మరణంయైస్తాన్ నిర్గతో వాతః
 వాయుః యస్మిన్ తాదృశం కవచం యేహం తథోక్తానపి తస్మామ్మశ్చ-త్రికోటిశః
 త్రికోటిసంఖ్యాన్ రాక్షసాన్ త్సురప్రైః బాణవిశేషైః శ్రీప్రం సత్వరం నిశ్రాణితాని
 దత్తాని వివరాణి రంధ్రాణి యస్తాత్రస్తాదురసః పక్షనః కృతం ప్రయాణం నిర్గమనం
 యైస్తైః ప్రాణైర్వాయుభిః ప్రకృప్తో వాతః యస్మిన్ తాదృశం కవచంయేహం తాదృ
 శాన్ విరచయ్య కృత్వా. హత్వేతియావత్-నభస్యాకాశే ప్రమాదాన్ పరితేన
 పతంగస్య సూర్యస్య పరివేషేణేవ స్థితేన స్ఫటికమయేన స్రాకారేణ పరితోగుప్తి రక్ష
 ణం అస్మాస్తీతి గుప్తిమతః హిరణ్యపురాన్ కాలకేయనగరాత్ విదితః జ్ఞాతః బంధు
 జనానాం నివాతకవచానాం వృత్తాంతః పథరూపః యైస్తేహంభావస్తత్తా తథా హే
 తునా-రోహత్ అభిగమ్య కలహాయమానాన్ యుద్ధంకుర్వాణాన్ 'శబ్దవైరే'త్యాది
 నా కృజంతాల్లటశ్శాసన్ - కాలకేయానపి కాలకేయసంజ్ఞాంశ్చ రాక్షసాన్ పాశు
 పతేన అస్త్రమంత్రేణ మంత్రః వైదికః తదుచ్ఛారణం పూర్వం యస్మిన్ స్తతథా
 కాలగేహస్య యమగృహస్యాతిథీన్ నిమంత్రయాంచక్రే అతిథితేన ఆహ్వానంకార
 యతిస్తేశ్వర్థః. తానఘృపథీదియావత్. ౧౩. అవాయుతి. సః సీవాతకవచకాలకేయ
 హంతా జిహ్వుః అద్భుతః వాయునా సేతుం చాలయితుమయోగ్యాః అవాయుసేయాః
 అతిస్థిరా ఇత్స్వర్థః. శరది ఋతౌ అభ్రపజ్జ్యేః మేఘమాలాః అవిద్యమానః అస్తమయః
 యాసాంతాః నిత్యప్రకాశాఇత్స్వర్థః. తారాః నక్షత్రాణిచ దైతేయానాం పూర్వోక్తా
 నాం ద్వయానాం సంహారాద్వపంతీతి తథోక్తాః కీర్తిః దివ్యాకాశే ప్రతిష్ఠాపయతిన్న-

ద్వివి ప్రతిష్ఠాపయత్సి కీర్తిః. ౧౪. ప. హతరిపుం వినివృత్తమవేక్ష్య తం
హరిహయస్య సురైస్సహ తుష్యతః, నయనవారిభిరంగమనాప్లుతం న
దదృశే తిలమాత్రమపి స్వకం. ౧౫. ప. ఘృగి వజ్రిణ స్సురనుత్క్రసర
త్పులకావమగ్నజుజచాపకణిః, మనసే స పంచశరదోఽపురసాం వసతిస్త్వ
పంచశరదో విజయః. ౧౬. ప. తస్యవృత్తి మధిగమ్యలోమశాద్ధర్మజో
ఽపి ముదిత స్సహానుజైః, ప్రాస్తతీర్థమునిసేవనః క్రమా త్పావనం బదరి
కావనం యయా. ౧౭. ప. తత్ర బ్రహ్మపరాయణైర్గునిగణైః సుసేవ్య
మానాంతికౌ సద్ర్యంచౌ యమినౌ నిరీక్ష్య స నరం నారాయణం చా

వ్యతిరేకసంస్పృష్టమాలారూపకం. ౧౪. హతేతి. హతాః రిపవో దైత్యా యేన తం విని
వృత్తం పునరాగతవంతం తమర్జునమవేక్ష్య సురైస్సహ తుష్యతః హరిహయస్య ఇం
ద్రస్య స్వకం స్వీయం అంగం శరీరం నయనవారిభిరానందబాష్పైరనాప్లుతం అసిక్తం
తిలమాత్రమపి న దదృశే నదృష్టం స్వయమితిశేషః. 'స్వక'మిత్యత్ర 'స్వయ'మితివాపా
తోమనోచ్ఛ్ఛిః. ఇంద్రస్య సర్వాంగీణలోచనత్వాదితిభావః. అత్ర హతాపుత్రత్యాగతా
ద్భవావలూకనహర్షస్య ఇంద్రాంగే తత్తాదృశానందాశ్రుసిక్తత్వహేతుత్వాత్పదార్థహే
తుకం కావ్యలింగం - ద్రుతవిలంబితమ్. ౧౫. పురీతి. అపురసాం మనసే పంచశరం
వన్ద్యవికారంచ దదాతీతి పంచశరదః స విజయోఽర్జునః సురాణాం సులిఖిః స్తోత్రైః
ప్రసరత్పు అంకురత్పు పులకేషు అవమగ్నాః లీనాః తైరంతర్నితా ఇతివా - భుజయో
శ్చాపేన కిణాయస్య తథోక్తస్సక్ వజ్రమాయుధమస్యాస్తీతి వజ్రిణః ఇంద్రస్య పురి
స్వగ్గే పంచశరదః పంచవత్సరాక్ వసతిస్త్వ. ప్రమితాక్షరా. ౧౬. తస్యేతి. ధర్మజః
యుధిష్ఠిరోఽపి అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ రోమశాన్నామ మనః జ్ఞాతార్జునవృత్తాం
తాత్ తస్మార్జునస్య వృత్తిం స్వగ్గేనివాసం అధిగమ్య జ్ఞాత్వా ముదితస్సక్ క్రమాత్
ప్రాప్తం తీర్థానాం గంగాదీనాం మునీనాం వ్యాసాదీనాంచ సేవనం భజనం యేన
తథోక్తస్సక్ పావనం నరనారాయణాశ్రమల్వేన జగత్పవిత్రం బదరికావనం
యయా ప్రాప్తవాత్. రథోద్ధతా. ౧౭. తత్రేతి తత్ర బగరికాశ్యే బ్రహ్మజగదధి
ష్ఠానాత్తాభిన్నమేవ వరం అయనం గతిర్యేషాం తైర్గునీనాం గణైః సమ్యక్సేవ్యమానం
అంతికం సమీపదేశః యయోస్తా - సహంచితఇతిసద్ర్యంచౌ అవినాభావినౌ. ని.
'యస్సహంచతిసద్ర్యంచౌ'స'ఇత్యమరః. అఖ్యాయా నామ్నా నరం నారాయణంచ నర
నారాయణాఖ్యావిత్కర్తృః. యమినౌ మునీ నిరీక్ష్య - స పార్థః యుధిష్ఠిరః అంతరేణ
అంతర్గతేన అక్షేన మనసా ఏకాం మహతీం క్షమాం క్షౌంతిం అనిశం సర్వదా సం

ఖ్యయా, అంగేనానిశమాంతరేణ హహతీ మేకాం తుమాం సంస్పృశ
 న్బాహ్యైర్వర్షభిరంగృతై రపి పరం వస్పర్ష పార్థః తుమాం. ౧౮. ప.
 విలోకితైః క్షిప్తమశ్శాఖైః స్తయో ర్భవాన్విగానాపవన్త నిశ్కలః,
 నివాసమాలంబ్య తపోవన తదా వివాస దుఃఖాన్వితః సుప్తః. ౧౯. గ.
 ఏకదా తత్ర స్నుషావత్సలతయేవ మారుతేన పురతో నీత
 మటనీతటపర్యటనభేదసంపదామసాసహిమంధంకరణమళికులచేతసా
 మాసేచనక మత్త్యైం కమపి కల్లారముకుళ మాదాయ క్వలభ్యేత పున
 రేతాదృశ సుతి కుతుకహర్షాభ్యాం సూచితత్వయా పార్వత్యా రహ
 స్పృశక్ సమృగ్మహ్నానపి - బహిర్భవైర్భాహ్యైర్వర్షభిః అంగైరేవాంగతైః కరచరణ
 భుజవత్కోలలాతైః పరామన్యైం తుమాం భూమిం పస్పర్ష స్పృష్టవాక్ - సాష్టాంగం
 ప్రణనామేత్కర్ణః శార్దులవిక్రీడితమ్. ౧౮. విలోకితైః. తదా ప్రణామసమయే
 పార్థివః ధర్మరాజః భవస్సంసారవివాధ్వా మార్గస్తస్మిన్ గచ్ఛంతీతి భవాధ్వాగానాం
 దేహినాం విశ్రమశాఖభిః ఛాయావృత్తైః సంసారదుఃఖహరిభిః తియావత్ - తయో
 ర్భరనారాయణయోర్విలోకనైర్విత్తైరేవధూనితః నిరస్తః క్షమః వనవాసాదిదుఃఖా
 గ్నానః యశ్య తథోక్తస్మిన్ తపోవనే బహిరకావనే నివాసమాలంబ్య స్త్రీకృత్య వివా
 సేన రాజ్యభ్రంశేన యదుఃఖా తప్తాద్విర్రామ. శదుఃఖా తత్యాజీత్కర్ణః. 'జుగుప్సావి
 రామే'త్యాదినాపాదానత్వం - హేతురలంకారః. మశ్శమ్ ౧౯. ఏకదేతి. తత్ర
 బహిరకావనే ఏకదా కదాచిత్ మారుతేన స్నుషాయాం పుత్రపత్న్యాం వత్సలతయా
 ప్రేష్టవేత్సుప్తేత్వా. పురతః అంగదేశం ప్రతి నీతం ప్రాసితం ఆలంబ్యం పర్యటనేన
 సంచారేణ యాః ఘేదసంపదః శ్రమసమృద్ధయః తాసాం ఆసాసహిం ఆసహమానం
 తన్నాశకమితియావత్. 'సాసహివావహి'త్యాదినా యజ్ఞుగంతాత్క్రిప్రత్యయః. అళికు
 లస్య చేతసాం వనసాం అంధంకరణం అతిమోహనం 'ఆప్యసభగే'త్యాదినా ఖ్యునిభి
 త్యాన్ 'అనిర్బద్ధుని'త్యాదినా మప్. అత్త్యైం సేత్యాణాం ఆసేచనకం సి. 'తదాసేచ
 నకం తృప్తైర్వాస్త్యంతోయశ్య దర్శనా'దిత్యమరః. విగళితవద్భ్యాంతరత్వేన దర్శనీయ
 మిత్యర్థః. కమపిసౌరభ్యసౌందర్యాభ్యామనిర్వాచ్యమహిమానం కల్లారముకుళం రత్నాబ్జ
 కోశమాదాయ ఏతాదృశం అన్యత్ పునః క్వ సుత్రలభ్యేత ప్రాప్యేత్ ఇన్యక్తప్రకా
 రేణ హర్షేణ సూచితః భావితః తన్నః కల్లారముకుళే ఆభిలాషా యస్మాన్తయా పార్వ
 ద్యా దౌపద్యా రహసి యాచితః ఏతాదృశం పునరన్యదాదాయ దీయతామితి
 ప్రాథితః కృపకశ్వస్య వాయోగపత్నం పార్వదశ్చిః భీమః శుణంబిదిత్య కుత్రమాని

సి యాచితః పార్షదశ్విః క్షణం విచింత్య తద్విచిచ్ఛయా దిశి ముదీచిం ప్రతస్థే. ౨౦. ప. క్షీప్రం విలంఘ్య గిరిశైవలీనవాని గచ్ఛన్నసౌ హృదదర్శ కపిం మహాంతం, దృగ్భ్యామవంత మరిపట్టణదాహకాలే నిద్రాం భయాదుపగతా మివ కుంభకన్యాత్. ౨౧. గ. కించ అభీరసౌ గభీరమ భాణీచ్ఛ. ౨౨. ప. కస్త్యం నిరుధ్య పసవీమవిసీతబుద్ధే నిద్రాస్యపేహి నసహే గమనే విలంబం, క్రోధోఽంజామివ మమాద్య హిడింబ హంతురుద్యద్దదాం తవ తనూమపి మూఢ కుర్యాత్. ౨౩. ప. ఇత్థం గిరీ కించిదుదీక్ష్యతస్య లాంగూలమాల్రే తరళః కపింద్రః, కోపారుణాక్షం

భవేయంత్యాలోచ్య తేహం విచేతుం అన్వేష్టు మిచ్ఛగూ విచిచ్ఛయా ఉదీపీం దిశం ఉత్తరాం ప్రతిప్రతస్థే-సారభామసారేణేతిభావః. ౨౦. క్షీప్రమితి. అసౌ భీమః గిరిక్ శైవలీనీర్దీః వనానిచ క్షీప్రం విలంఘ్య గచ్ఛన్ అరేః రావణస్య పట్టణస్య లంకాయాః దాహకాలే కుంభకన్యాత్-తం త్యక్తేవీల్వబ్ధోపే వంచమీ - భయాదుపగతాం దాహో మే మాభూదితి శరణంప్రాప్తామివ స్థితాం నిద్రాం దృగ్భ్యాం నేత్రాభ్యా మవంతం రక్షంతం నిరంతరం నిద్రాయమాణ మిత్యర్థః. మహాంతం కౌర్యధర్మరాదిభిర్లోత్తరం కపిమాంజనేయం పథిమార్గే దదర్శ. ౨౧. కించేతి చార్థః. అసౌ భీమః అభీః అదృష్టచరసత్వదర్శనేఽపి గతభీస్యన్ గభీరం నిష్ఠరం యథాతథా అథాణీత్ వదతిస్త. ౨౨. ఉక్తిప్రకారమేవాహ-కఇతి. హే అవి సీతబుద్ధే అర్చైరీక్షితబుద్ధే - మధ్యేమార్గం శయనస్య గర్హ్యత్వాదితిభావః, త్వంకః. పదవీం మార్గం నిరుధ్య నిద్రాసి ఆపేహి అన్యతోగచ్ఛ - గమనే విలంబం నసహే- హిడింబంహంతీతి హిడింబహంతుర్దమ క్రోధః మార్గసిరోధసన్యః భుజాం మద్భాహుమివ హేమూఢః తవతనూం శరీరమ? ఉద్యంతీ ఉన్నమంతీ గదా ఆయుధం యస్యాం తథోక్తాం ఉత్పద్యమానరోగాంచ కుర్యాత్. సి. 'గదోభ్రాతరివిష్టోస్సాన్యదామయే చాయుధేగదే'తివిశ్వః ఆత్మ హిడింబహంతురతి విశేషః. తస్య లాదృశస్య మహ భవాన్వియానిత్యభిప్రాయగర్హ్యత్వాత్పరిక రాష్ట్రాన్. సహోద్యద్దదత్సేన ఉద్యదాయుధతోద్యద్గోగత్వయోః క్షేపభిత్రికయాభేదాధ్యవసితేన భుజా తస్యో రాప మ్యస్య గమ్యత్వాత్మయోగితా భేదస్యోజ్జ్వలకఇతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౨౩. ఇత్థమితి. ఇత్థమక్తప్రకారయా తస్య భీమస్య గిరా వాచా లాంగూలమాల్రే పుచ్ఛవివ-నతు దేహమాల్రే నవామనసీత్యర్థః. తరళః చవలః ప్రబోధసూచనాయేతి భావః. స్వయం స్వాపేన సమన్విద్రయా నతుకోపేనేత్యర్థః. ఆరుణే అక్షిణీ యస్య

కురుసింహమేనం స్యాపారుణాక్ష స్వయమేవమూచే. ౨౪. ప. భద్రస్య
 స్త్యస్త తుభ్యం చిరమిహ జరసా నిద్రయా ప్యాతురోఽహం ప్రత్యు
 త్థానాదికర్తవ్యపటురవయవైరస్తి తస్మాత్త్వమేవ జాత్యావస్థానరీత్యాఽపి
 చ విసినపథే ప్రాప్తతీర్థక్ష్యమేనం వాలాగ్రే మాం వికృప్య ద్రుతమ
 భిలషితప్రాప్తయే సాధయేతి. ౨౫. ప. ఇత్యుక్త ఏష పరిఘం ధరణౌ
 నిధాయ వల్కం దృఢం చ పరిధాయ భజార్థభౌభ్యాం, తం క్రష్టమేవ
 న శతాక సత్కువంగో వాలస్థయా ఘనతయాస్య మనశ్చకర్ష. ౨౬.
 గ. తదను విస్తయప్రీతపారదృశ్వనా మాతరిశ్వసూనునా త్వం
 వాసవలోకవాసిషు కోఽసీతి పృష్టః కపికుంజర స్వమంజనాయాం ప్ర
 తథోక్తః. కసీంద్రో హనుమాన్ కోపేన అరుణాక్షమేనం కురుసింహం కించిదదీత్య
 దృష్ట్వా ఏవం వత్సమాణప్రకారేణ ఊచే ఉక్తవాన్. ౨౭. భద్రేతి. హే భద్ర
 శుభశీలేతి హస్యోక్తిః. తుభ్యం స్వస్తి శుభమస్తు - చిరం బహుకాలికయా జరయా
 చరమవయసా నిద్రయాపి ఆతురః దుగ్ధః. ఆతపీవ అహమిహేదానీం ఆత్రవా ప్రత్యు
 త్థానాదౌ కర్తణి అర్హణే అవయవైః కరచరణాదిభిః ఆవటురశతోఽస్తి - యతః తస్మాత్
 త్వమేవ జాత్యా జన్తనా అవస్థానరీత్యా సితివిధయాపిచ విసినపథే ప్రాప్తం తీర్థక్ష్యం
 తీర్థగ్యోనిత్వం వానరత్వమితియావత్ - సాచిత్యేన వర్తమానత్వంచ యేన తం ఏనం
 మాం వాలాగ్రే వికృప్య మద్వాలాగ్రమన్యతోపసార్యేత్కర్ష. అభిలషితస్య వాంఛితా
 ర్థస్య ప్రాప్తయే ద్రుతం సాధయ గచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఊచఇతి పూర్వేణాన్వ
 యః. హిడింబహంతురితి స్వబలప్రఖ్యాపనాత్పాద్యగ్బలం యది తవ-త్క్లా వాలాగ్రం
 చాలయసిచేజ్ఞానీయాం తదితి హాసరసోఽత్రానుసంధేయః. ౨౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం
 ఉక్తః హనుమలేతిశేషః. ఏష భీమః పరిఘం గదాం ధరణౌ నిధాయ-వల్కం వల్క
 లంచ దృఢం పరిధాయ సంక్షేప్యభుజే అర్ధశేషం తాభ్యాం తం హనుమతో వాలం
 క్రష్టమేవ న శతాక సత్కువాన్-కిముతాపసారయతుమితిభావః. సః ప్లవంగో హను
 మాంస్తు వాలస్థయా ఘనతయా మహాత్మ్యేన ఆస్య భీమస్య మనశ్చకర్ష - స్వస్య నాగా
 యుతబలస్యాపి వాలాగ్రమాత్రిచాలనాశక్త్యా దుర్విశ్లేయమస్యమాహాత్మ్యమితి విస్తి
 తోఽభూదితీర్థః. ౨౯. తదన్వీతి. విస్తయస్య లోకోత్తరానుభావదర్శనజన్యస్య ప్రీతస్య
 అహంకారభంగజన్యలజ్ఞాయాశ్చ పారదృశ్వనా అంతగామినా - తదుభయసాంద్రేణే
 తియావత్ - మాతరిశ్వసూనునా భీమేన హే మహానుభావ త్వం వాసవలోకవాసిషు
 దేవేషు-తన్వధ్యుత్సర్గః. ౩౦. దేసః ఆసి? ఇతిపృష్టః కపీనాం కుంజరీశ్రేష్ఠః హనుమాన్

భంజనేన సంజాతం జానకీజానేర్ష్యైరయరంజకం లేఖవాహం వ్యాజ హార. ౨. గ. సబహుమానం తస్య వచన మూర్ధ్వ. ౨౮. ప. ప్రీతేన తేన సునరవ్యధిః కపీనా మూచే తథా యది భవానధునాన్ధయేఽహం, కరుం తనుం నయనయోః పథ తావకీనాం తత్తాన్ధుశీముదధిః పల్వలతా సవిత్రిం. ౨౯. ౪. ఇత్యుక్తోఽయం ప్రవృద్ధోఽంగైర్దైలయా రురుధే నిజైః, వైమాత్రేయస్య తస్యేవ మార్గం దివిషదానుషి. ౩౦. ప. త్రస్తస్య

స్వమాత్మానం ప్రభంజనేన వాయునా అంజనానాం నామ వానర్భాం సంజాతం-జా నకీజాయా యస్య తస్య జానకీజానేః శ్రీరామస్య హృదయరంజకం చిత్రాహ్లాదకం లేఖా నాం లిఖితపత్రాణాం వాహకం నేతారం వ్యాజహార ఉక్తవాత్. ౨౨. సబహుమాన మితి. తస్య హనుమతః వచనం పూర్వోక్తం సబహుమానం యథాతథా ఆకర్ణ్యేత్యు క్తరేణ సంబంధః ౨౮. ప్రీతేనేతి. ప్రీతేన అతిసంతోషేన భీమేన హే కపిశ్రేష్ఠ- భవాత్ తథా యది రామదూతశ్చేత్ తస్మి తత్తాన్ధుశీం అనుపమాం ఉదధేస్యము ద్రస్య పల్వలతాయాః పల్వలభావస్య సవిత్రిం జననీం-స్వస్యాతిమహత్వేన తస్మాత్స ల్పత్వసంపాదయి ప్రీమితి యావత్. తావకీనాం తవ సంబంధినీ 'యుష్మదస్తదోరన్య తరస్యాం ఖిచ్ఛోతిఖిచ్ఛో 'తవక మమకావేవచనే'తి తవకాదేకః. ఖస్యేనాదేశశ్చ - తను శరీరంపునః ఆధునా నయనయోః పథ మార్గేకర్తుం ద్రష్టుమితి యావత్. ఆహ మభ్యర్థయేయాః-ఇతి కపీనామధిపః ఊచే ఉక్తః కర్తృణిల్. ౨౯. ఇతి. ఇత్యుక్తో ఽయం హనుమాత్ హేలయా విరానేనైవ-నతు యత్నే నేతృత్వః. నిజైరాత్మయైరంగైః ప్రవృద్ధస్య విరుద్ధాయామాతురపత్వస్య వైమాత్రేయస్య మాతృసవత్పృథుత్రస్య తస్య భీమనైర్వివ మార్గం న రురుధే - న నిరుద్ధవాత్ - కింతు ద్యుసదాం స్వర్గవాసినామపి మార్గంరురుధే - అత్ర హనుమతోఽంగవృద్ధేః భీమదివిషదుభయమార్గరోధహేతు త్యాత్వదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం - తథా ద్వయోర్తార్థయోః ప్రకృతాప్రకృత యోః రోధ గూఢధర్మైశ్చ కృష్ణపంబుకారశ్చ - తయోరభిన్నపః బోధ్యత్వాదేవచ కానుప్రవేశసంకరః. ౩౦. త్రస్తస్యేతి. నమానా అభిన్నా జాతిః ధర్మః పక్షయ్యపి ర్వత్వరూపః యస్యసః సజాతిః స ఇతి శంకావితరోఽస్యాస్తీతి తచ్చంకినః మత్స్వ ర్థిను ఇనిః. మైనాశస్య గిరేః యస్సంశయః కిమయం మాదృక్కల్పితృత్వర్వతోవా నవే త్యాత్మకః తస్య తుతారవివాచితః కుతాంతః తన్నివర్తకఇతియావత్ - ఉపమానాదా చారాఢ్కక్లిబంత-త్కర్తృకైః. పక్షయోర్స్వయోరపి లోబః అపర్యనం యస్య కథోక్తం తస్య హనుమతో వపుః ఆత్మద్యుతముదీత్య త్రస్తస్య భీతస్య అశవిన ఆస్య భీమస్య

తద్విప్రుదీక్ష్య సజాతిశంకిమైనాకసంశయకుతారితక్షలోఽం, మోహే
యథా నయనయో ర్ముకుళీబభూవ బోధో త్తైవ కరయోరపి యుగ్మ
మస్య 30. ప. ప్ర మోదాత్పరిపుష్కద్భిః ప్రతిక్షణమథాంగకైః, భీమే
నాప్యదపాదీవ భ్రాతుర్వృద్ధివిజంబనా. 31. గ. సవినయమేవం వ్య
జిజ్ఞపచ్చ. 32. ప. ప్రార్థ్యమానః పదర్శనం చిరాత్పశ్యతః పథి భవంతమ
గ్రజం, విస్తయాంబునిశి రేష మేఽఘనా నీరవర్య భవతాప దుస్తరః.
33. ప. రాఘవస్య సహజాదపి త్వయి ప్రేమవృత్తి రధికేతి మే మతిః,

మోహే చిత్తవిభ్ర మేనతి నయనయోర్ముగ్ధం యథా ముకుళీబభూవ మాలితమానీల్-
తథా బోధో మోహక్షయేనతి కరయోర్ముగ్ధమపి ముకుళీబభూవ. అంజలీబభూవేశ్వ
ర్ధః. అత్రాపి తత్తాదృగ్విపుర్దర్శనస్య నయనయుగ కరయుగముకుళనం ప్రతి హేతు
త్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగంతస్యచ నయనయుగకరయుగయోః క్లేషభిత్తి
కాభేదాభ్యవసిత ముకుళనేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ప్రేమప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయో
గితాభేదస్యచ ద్వయోః పూర్వపత్నాకరః. 30. ప్ర మోదాచితి. అ- భీమనాపి
ప్ర మోదాత్ ప్రతిక్షణం పాపుష్కద్భిః వర్ణమానైః అంగైరేవాంగకైః భ్రాతుర్నాను
మతః వృద్ధివిజంబనా అనుకరణం ఉదపాది ఉత్పాదితేవేత్యుత్పేక్షా - ఆనందనాం
ద్రోఽఘాదిత్యర్ధః. ఉత్సూర్వాత్పద్యతేః కర్తణిలుక్. 31 సవినయమితి. ఇవముత్త
రేణ సంబధ్యతే. 33. ప్రార్థ్యమానేతి. చిరాత్ ప్రార్థ్యమానం మయా కామయ
మానం పదయోర్భవదీయయోర్దర్శనం యస్య తం అగ్రజం క్షేప్తం భవంతం పథి
పశ్యతః మే మను ఏషః విస్తయవివాంబునిశిః హే నీరవర్య భవతా సముద్రలంఘనచ
ణేనాపి అఘనా దుస్తరస్తాతుమశక్యః. ఆకస్మికం భవద్దర్శనమత్యాశ్చర్యకరమిత్యర్ధః.
ఏవం సవినయం యథాతథా వృజ్జితవత్ విజ్ఞాపితవాక్ - అత్రాకస్మికాంక్షితార్థ
సిద్ధివర్జనాన్నోహర్షణాలంకారః. ని. 'ఉత్కలంతితార్థసంసిద్ధివినాయత్తం ప్రహర్షణ'
మితిలక్షణాత్. రథోద్ధతా. 34. రాఘవస్కేతి. యతః హేనీర శ్వం యామినీచరా
ణాం రాక్షసానాం పథాత్తకే ఉత్సవే విషయే - ఉత్సవాత్ సౌమిత్రేః అధికతమం
భాగం అగ్రసీః గృహీతవానసి - ఆతఃకారణాత్ శ్వయివషయే రాఘవస్య స్త్రీతిః
ప్రేమ - సహజాత్ భ్రాతరం ఉత్తమవేక్ష్యతి ల్యబ్ధోపేషంచమి - అధికావర్తత
ఇతి మే మమ మతిః నిశ్చయః. అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థంప్రతి
హేతుత్వా త్కావ్యలింగభేదః. లేనాస్యఉత్పేక్షాదప్యధికబలవత్త్వప్రతీతేరలంకారేణ

యామిసీచరవధోత్సవే యతో లక్ష్మణాదధికమంశమగ్రహీః. ౩౧. ప. ఆర్య త్మనుస్వ మను వాగపరాధముగ్రమిత్యానతం చరణయో శ్చుబు కే గృహీత్వా, జిఘ్రున్మిరస్వవరజం ముముచే హనూమాన్భిమోఽప్య ముప్య విరహోహనోఽశ్రుబిందూన్. ౩౨. ప. గచ్ఛతోఽస్య పథి మా రుతేః పురో గంధమాదన మధు త్కులాచలః, వానరేంద్ర ఇవ గాఢ వీక్షికా వాసనాభిరవిముక్తదృక్పథః. ౩౩. ప. అలకేశయోషిదలకేశ యైస్సుమై స్సురభింప్రమోదసురభిం నభస్సదాం, శిఖరే స తస్య మహతీ ముద్గదిశో మణిదర్పణీమివ దదర్శ వాచికాం. ౩౪. ప. యయో

వస్తుధ్వనిః. ౩౧. ఆర్యేతి. హేఆర్య ఉగ్రం పరుషం మమ మత్సంబంధి వాగ్రూపం ఆపరాధం త్మనుస్వఇతి - ఉక్త్యేతిశేషః. చరణయోరానతం ప్రణతం అవరజం భీమం చుబుకే పీఠాగ్లోభాగే గృహీత్వా-హనూమాన్ శిరిసి జిఘ్రున్ చుంబంత్యన్ ముముచే గమనాయానుజ్ఞాతవాన్-అపిస్తస్యర్థః. భీమస్తు అముప్య హనుమతః విరహం వియోగం నసహత ఇత్యసహనస్యన్ అశ్రుబిందూన్ ముముచే వవర్ష - జిఘ్రున్ హనూమాన శ్రుబిందూనానందబాహ్మణి ముముచే. ఇతియోజనా-తథాసతి భీమోఽపీత్యేకకర్తృ కక్రియాన్వయసముచ్చాయగోఽపి శబ్దఃస్వరసతాంభజతఇతి కేచిత్. ౩౨ గచ్ఛతఇతి. అగ్ర గచ్ఛతః ఆస్య మారుతేః పథి మార్గే గంధమాదనంనామ కులాచలః గాఢయా అవిచ్ఛిన్నయా వీక్షికయా దర్శనధారయా యాః వాసనాస్సంస్కారాస్తాభిరవిముక్తః దృశోః పంథాః నయనవిషయత్వం యస్య తథోక్తః వానరేంద్రః హనుమానివేత్యుత్ప్రేతా - పురోఽగ్రేఽభూత్ తం దృష్టవానిత్యర్థః. 'గంధమాదనమస్యే చేత్యనుశాసనా ద్గంధమాదనశబ్దస్య క్లిబత్వం - రథోద్ధతా. ౩౩. అలకేతి. సః భీమః తస్య గంధ మాదనస్య శిఖరే అలకానామపురీ తదిశస్య కుశేరస్య యోషితాం అలకే శేరత ఇతి శబ్దయోః 'శయవాసవాసిష్టకాలా'దితి సప్తమ్యా అలక్ - సుమైః సౌగంధికైః సురభిం గంధిలాం-సభస్సదాం దేవానాం ప్రమోదస్య క్రిడాదిజన్యస్య సురభిం కామధేనుం అత్యానందదాయినీమిత్యర్థః. ఉదీచ్యాః దిశః ఉత్తరస్యాః దిగంగనాయాః మణిమ యాం దర్పణీం ముకుర మివ స్థితాం మహతీం వాచికా దదర్శ - ఆరుణ్యైర్వృత్త గుణనిమిత్తా మణిదర్పణతోఽప్రేతా - యత్తు స్నానసమయే కుశేరాంగనాలకగళిత కుసుమైస్సుభిం మనోజ్ఞాం. ని. 'సుగంధేచ మనోజ్ఞేచ వాచ్యవత్సురభిస్సృత'మితివిశ్లేషః. ఇతిన్యసింహాః. తన్న - స్త్రీయసౌగంధికాన్యపేక్ష్య కాదేరాంగనాలకకుసుమైర్మనోజ్ఞ తోఽక్తౌ చతత్ప్రకర్షాఖ్యతోహవత్తేతి - మంజుభాషిణీ. ౩౪. యత్యేతి. అగ్ర స భీమః

ధివస్య యశసీవ గృహీ తదేహే దృష్ట్వా భయాదవగతే సతి హంస
యూథే, కక్షానివేశితగదస్సనిగాహ్య తోయం పుల్లాని హల్లకకులాన్య
ఖిలాన్యలావీత్. ౩౯. గ. తదాత్వవవ తద్రక్షిణః కస్త్యం రేజాల్, ఆ
యురగ్రభూమిమారురుక్షసీతి సమంతతో నిరుంధానానన్వర్థతావలంబ
కతయా లోహితాయతలోచనానాం ప్రతిబింబైస్తాం సరసీం పునరపి
సౌగంధికాంతర్వత్ప్రీమివ కుర్వతఃక్రోధవశా న్నామ యాతుధానాం
తృభీమో రంహసా సముపబృంహితసింహనాదశ్చిరముపాషితస్య పరి
ఘస్యపారణాం పరికల్పయాంచక్రే. ౪౦. ప. రక్షస్సృతారక్తనదీ మ
హాద్రే ర్విష్వక్పతంతీ వియతి స్థితానాం, తురత్తటిథాతుర్భరీతి బుద్ధేః

గృహీతదేహే మూర్తిమతి యక్షాధివస్య కుబేరస్య యశసి కీర్తావవ స్థితశ్చక్రప్రేక్షా-
హంసానాం యూథే కులే దృష్ట్వా ఆత్మాన మితి శేషః. వీక్ష్య భయాదవగతే చలాయితే
సతి-కక్షే బాహుమూలే నివేశితా విన్యస్తా గదాయేన తథోక్తస్స-తోయం సౌగంధి
కదీర్ఘ కాజలం విగాహ్య ప్రవిశ్య పుల్లాని వికసితాని అఖిలాని నిశ్చేషాణి హల్లకానాం
రక్తాబ్జానాం కులాని పుంజాని ఆలావీత్ అపచితవాక్ - బునాలేక ర్తరిబుజ్ - ఆత్మో
ప్రేక్షయా కుబేరస్య భావపరాభవస్య ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౩౯. తదా
త్వఇతి. సి. 'తదాత్వస్తతదాకాల' ఇత్యమరః. తస్యః కల్లారసరస్యాః రక్షిణః పాలయ
త్వా అతవవ రేజాల్ త్వంకః? ఆయుషః ఆగ్రభూమిం ఆరురుక్షసి ఆరోఢుమిచ్ఛ
సి-ఇత్యుక్త్యేతి శేషః. సమంతతః స్వస్య పశితః నిరుంధానాన్ నిరోధం కుర్వాణాన్
అన్వర్థతాయాః క్రోధవశేనామ్నైవయవార్థత్వస్య శోపపరాధినత్వస్యేతి యావత్ -
అవలంబితయా స్వీకారేణేతి గమ్యప్రేక్షా - లోహితానాం ఆరుణీభూతానాం
లోచనానాం ప్రతిబింబైః తామపచిహల్లకాం సరసీం పునరపి సౌగంధికైః రక్తాబ్జైః
రంతర్వత్ప్రీం సగర్భాం తత్సూర్ణామివేతి యావదిత్యుక్త్యేక్షా - కుర్వతః క్రోధవశా
న్నామ యాతుధానాన్ రక్షివిశేషాన్ స క్షిమః రంహసా వేగేన సముపబృంహితః
వర్ధితస్సింహనాదో యేన తథోక్తస్స- చిరముపాషితస్య వధపారణారహితస్య పరిఘస్య
గదాయాః పారణాం ఉపవాసానంతరభోజనం - పరికల్పయాంచక్రే - అవధీదిత్యర్థః.
గమ్యవాచ్యోప్రేక్షయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౪౦. రక్షఇతి. రక్షిభ్యః క్రోధవ
శేభ్యః సృతా మహాద్రేః గంధమాదనస్య విష్వక్పరితః పతంతీ ప్రవహంతీ రక్తనదీ శో
ణితప్రవాహః వియత్యాకాశే స్థితానాం దేవాదీనాం తురంతః స్తందమానాః తటిష్ఠ
ప్రపాలేషు ధాతవః గౌరికాదయః యస్యాం తథోక్తా - రురీ నిర్వరఇతి బుద్ధేః

కరావలంబం కలయాంచకార. ౪౧. ప. పర్వతస్యాగ్రవస్తుభ్యః ప్రవ
స్తుం నేచ్ఛతీం దృశం, ఉత్థాయ సమహాయత్నా దుపాసీదదుపత్యకాం.
౪౨. గ. తదానీ మితరేష్వపి భ్రాతృషు కమలపాలికాసూనోస్సుంధ
భాగశిబికా మధిరువ్యా తస్యైవ కటకభవ మాగతేషు సత్సు మారుతి
రాదరేణ రహసి తాం వికసితాం కుసుమసంహతిం మూర్తాను రాగభ్ర
మదాం ప్రమదాం ప్రత్యుపదా మకరోత్. ౪౩. ప. సరసీన కచేఽప్య
స్యాధార్తరాష్ట్రే కులీకృతే, ఊపేతయావరతనో రూర్షి మత్యళిభాసురే.
౪౪. గ. అథ కదాచిదాఖేటాయ తటాటవీమటతి తస్మిన్ బకద్విషిజటో

శ్రుమాత్రికాయాః కరావలంబం సుఖగ్రాహ్యత్వం కలయాంచకార ఘటయతిస్త -
నిర్దురభ్రమం జనయామానేత్యర్థః. అతవీవ భ్రాంతిమదలంకారః. ౪౧. పర్వతస్యేతి.
స భీమః పర్వతస్య గంధమాదనస్య అగ్రే శిఖరే వస్తుభ్యః మణికుంజపుంజాదీన్విహాయేతి
ల్యబ్జోపే వంచమీ - ప్రవస్తుం అన్యత్ర గంతుం నేచ్ఛతీం అనభిలషంతీం-నఇర్థస్య
నశబ్దస్య సుప్నుపేతసమాసః. దృశం దృష్టిం మహాయత్నాత్ ఆతికష్టాత్ ఉత్థాయ
ఆహత్య ఉపత్యకాం అద్రేరాసన్నభూమిం ఉపాసీదత్ ప్రాప్తవా - దృశముత్థా
యత్యనేన పర్వతాగ్రవస్తానాం లోకోత్తరత్వప్రతీలేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. ౪౨. తదా
నీమితి. తదానీమపత్యకాప్రాప్తిసమయవీవ ఇతరేషు భ్రాతృషు యుగిష్ఠిరాదివ్యవస్థి -
కమలపాలికాయాః హిడింబ్యాస్సూనోః ఘటోత్కచస్య స్సుంధభాగం భుజాగ్ర
మేవ శిబికాం ప్రియయా ద్రౌపద్యాసహ అధిరుహ్య - తస్య గంధమాదనస్య కటక
భువం నితంబప్రదేశమేవ అగతేషు ప్రాప్తవత్సు సత్సు మారుతిః భీమః మూర్తస్య
శరీరధారిణః అమరాగస్య భ్రమం దదాతీతి తథోక్తాం ఆరుణ్యాదిలిఖావః. తాం
వికసితాం కుసుమసంహతిం కల్లారబృందం రహసి ప్రమదాం ప్రతి ఆవరేణ ఉపదా
ముపాయనమకరోత్ - క్వభీమోఽద్యేత్యాధ్యాయంతో యుగిష్ఠిరాదయః చింతా
మాత్రసన్నిహితేన ఘటోత్కచేన గంధమాదనం నీతా ఇతి భారతకథాత్రాసునం
ధేయా. ౪౩. సరసీతి. ధార్తరాష్ట్రేణ దుశ్శాసనేన ధార్తరాష్ట్రేః నీలహంసైశ్చ
ఆకులీకృతే ఊర్షిమతి కాటిల్యవతి తరంగవలిచ అలివత్ అభిభిశ్చ భాసురే అస్యాః
వరజనోః ద్రౌపద్యాః కచే కేశేష్వపీతి జాత్యేకవచనం - సరసి కల్లారవాపికాయా
మివ తయా కుసుమసంహత్యా ఊషే ఉషితం - వసలేర్నావేలిత్ - శ్లిప్తవిశేషణే
యముపమా - ఇమాం సరూపశబ్దవాచ్యత్వాత్సా సరూపాపమామతే లిలక్షయిత్వా
దండి సరూపాపమేతి వ్యవజహార. ౪౪. అఖేతి. అథానస్తరం కదాచిత్ తస్మిన్నక
ద్విషి భీమే ఆఖేటాయ మృగయాంకర్తుమితి - క్రియాకథ్యాదినా చతుర్థి - తపే

నామ దుర్జటస్సురారి రుటజ మేత్య వేదికయా వై శానతనూనపాత
ఇవ దయితయా సహస్రీనపి శాన్వీరాన్ స్కంధమూసీయ జవాత్కే
నచి దవదిపథేన త్రతన్తే. ౪౫. ౪. గతాగతేతత్ర ఘటోత్కచేన జటేన
చ స్కంధధృతస్య రాజ్ఞః, పదార్పణాలాభశుచా వనం తత్ప్రతిత్రినా
దైరివ రోదితి స్త. ౪౬. ౪. వనం యియాసోః కఠినే సభాంతే జటాసు
రోధో న బభూవ యస్య, వనే విజృంభత్కరుణే తు తస్య జటాసు

గంధమాదనప్రచాలే అటవీం పర్వటతి పరితస్సంచరతిసతి - దుర్జటః అతిదుష్టః దుర్జ
టఇతి వా. పారుష్యాతికాటిల్యాదినా దుష్కేశః జటోనామ సురాః రాక్షసః ఉటజం
యుధిష్ఠిరపర్ణశాలామేత్య - దయితయా ద్రౌపద్యాసహా శ్రీనపి శాన్వీరాన్ యుధి
ష్ఠిరసకులసహదేవాన్ వేదికయాసహా వైతానాన్ యజ్ఞేయాన్ తనూనపాతః ఆహ
వసీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నీనివ స్కంధం భుజాగ్రమాసీయ ప్రావయ్య కేనవిద్వజ్ఞే
యేన అపదిశేన వైదేశీకేన పథేన మార్గేణ - ఋక్సూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽత్ -
ప్రతన్తే ఉపమాలంకారః. ౪౫. గతేతి. తత్ర గంధమాదనవనే గతం నిర్గమనంచ
ఆగతమాగమనంచ గతాగతమితి నపుంసకద్వంద్వైకవద్యావః. తస్మిన్తే ఆగతేచేత్యర్థః.
క్రమోఽత్ర న వివక్షితః ఆగతే ఘటోత్కచేన గతే జటేనచ స్కంధధృతస్య రాజ్ఞః
యుధిష్ఠిరస్య పదయోరర్పణానాం విన్యాసానామలాభేన అప్రాప్త్యాయాశుక్ దుఃఖం
తయా తద్వనం పతత్రిణాం జటాసురగతిక్షుబ్ధపక్షిణాం నాదైః కలకలవ్యాజేనేత్యర్థః
రోదితిస్త - రురోదేవేత్యుత్పేక్షాసాపన్నావాచ - మహతాం పాదస్పర్శస్యాభాగ్యదు
ర్లభత్వాదితిభావః. ౪౬. వనమితి. కఠినే నిష్కరుణే ఖలభూయిష్ఠఇతి యావత్.
సభాంతే దుర్యోధనసభాయాం వనం యాతుమిచ్ఛోః యియాసోః యస్య ధర్మ
సూనోః యుధిష్ఠిరస్య జటాసు జటాధారణవిషయే రోధః సేమాస్తవదుచితా ఇతి
నిషేధః న బభూవ - కింతు విజృంభంతీ కరుణాశోకరసః యస్మిన్ తస్మిన్ వనే
గంధమాదనే తస్య ధర్మసూనోః జటాసు కంటకశాఖాసు రోధః ఆకిర్ణణం జటాష్టా
కుర్వతినిషేధశ్చ అజని బభూవ. ని. 'జటాసుటాయాం శాఖాయామితివిశ్వః. అత్ర
సటాశాఖయోః నిషేధాకర్షణయోశ్చ జటాసురోధకరణశబ్దశ్చేషభిత్రికాభేదాభ్యవసా
యమూలాలిశయోక్త్యా అచేతనస్యాపి వనస్య కారుణ్యాధాయని ధర్మరాజజటాధా
రణే సచేతనస్యైవ దుర్యోధనాదేః కారుణ్యానుదయేన లాక్షకవిలక్షణం దౌరాత్మ్య
మితి ప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. 'జటాసురోఽహో' ఇత్యావృత్త్యా అహో వన
గమనానంతరం జటాసురః తస్య ధర్మసూనోః జటాసు విషయే రుద్యతే అనే

రోఽఘోఽజని ధర్మసూనోః. ౪౭. ప. సీత్యా కిమద్య వససీమని దూర
మేతా నత్రైవహన్తి సహసేతి ధియేవ తిష్ఠన్, అలక్ష్మ్యతాయ మమరరి
రనుష్టజంఘా గంతుం పదాత్పదమపి క్షీతిపానుభావాత్. ౪౮. ప.
మధ్యేమార్గం వనాంతా న్నదగజగమనే మారుతో సంముఖేఽస్మింతా
ర్థం తేనాథ యోధుం ధృతరథసమనా స్తేవదర్శప్రసారః, వైత్యస్తా
నాజపుత్రాన్ క్షీతితలమనయ ద్బాహునా స్కంధమథ్యా తోఽఘాం
ఘోఽరత్నిసీమా సపునరనిలభూద్దారుణం తస్య శీర్షం. ౪౯. ప. నిపే
తుష స్తస్య నికృత్తమూర్ధ్నో నితాంతభారేణ వనాంతభూమిః, నిమ్నా
భవద్దూరమముష్య సంగే నిజైః ప్రతీకై రిషి సంకుచంతి. ౫౦. ప.
నిష్కుంటకాభవత్సంప్ర నిహతేఽస్మిన్సనావనిః, ఉత్కుంటకాభవత్ప్రీతే
నేతిరోధః నిషేధః కర్షకశ్చాజసీతికేచిత్ - అత్రావ్యలంకారధ్వనిః పూర్వవత్. ౪౭.
సీత్యేతి. క్షీతివస్య ధర్మరాజస్య ఆనుభావాత్ మాహాత్మ్యాత్ ఆతిభారాత్తనా పరిణా
తాత్ పదాత్పదం పదమేకం నిక్షిప్యేత్కర్షకః. పదమపరంగంతుం నిక్షేప్తుం అనుష్టే మం
దీభూతే జంఘే యస్య సోఽయమమరానిః జటాసురః అద్య వససీమని వితాన్ సుదూరం
బహుదూరంసీత్యా ప్రాపయ్య కిం కార్యం-అత్రైవ దేవే సహసాహస్తితి ధియా ఆలో
చనేన తిష్ఠన్నివాలక్యత దదృశే-తత్రతైర్విరిశేషః. లక్షణేః కర్షణిజ్. ఉల్లేఖా.
౪౮. మధ్యక్షతి. అథ మధ్యేమార్గం మార్గమధ్యే వనాంతాత్ మదగజగమనే అస్మిన్నా
రుతో సముఖే ఆభిముఖమాగతేనతీత్యర్థః. తేనసార్థం మారుతినాసహ యోధుం ధృతః
రథసః వేగః హస్తోవా యేన తాదృశం మనో యస్యసః తీవ్రః తీక్ష్ణః దర్శస్య అహం
కారస్య ప్రసారః స్ఫురణం యస్యసః. వైత్యః జటాసురః స్కంధమథ్యాత్ బాహునా
తాన్ రాజపుత్రీంచ రాజపుత్రాంశ్చ రాజపుత్రాన్ ప్రపదీయుధిష్ఠిరాదీన్ క్షీతి
తలం భూమిం ప్రత్యనయత్ ప్రాపయత్ - సః అనిలభూః పునః భీమస్త క్రోధాంధః
తోపేన కలుషస్సక్ అరత్నిసీమా నిష్కునిష్ఠముష్టిపూలేన దారుణం భయంకరం
తస్య జటాసురస్య శీర్షం విరః క్షీతితలమనయత్ - తచ్చిరశ్చిచ్ఛేదేత్యర్థః. ప్రగర్థా.
౪౯. నిపేతుషక్షతి. నికృత్తః భిన్నః మూర్ధా విరః యస్య తస్య నిపేతుషః నిపతతః
తస్య జటాసురస్య తత్కాయస్య సంబంధినేతి యావత్. నితాంతేన ఆతిమహతా
భారేణ వనాంతభూమిః నిజైః ప్రతీకైరవయవైః అముష్య జటాసురస్య పావినః
సంగే స్పర్శే విషయే సంకుచంతి జాగుస్సమాసేవేత్యుల్లేఖా - దూరం బహుదూరం
నిష్కుగర్తీభూతా ఆభవత్. ౫౦. నిష్కుంటకేతి. సర్వావనావనిఃగన్ధమాదనారణ్య

రున్నత్యా సా తు పార్వతీ. ౫౧. ప. తతస్తే శ్వేతాద్రిం చిరమధివసంతః
కురువరా స్సితాశ్వస్య ప్రాప్త్యాముదమనుబభూవుర్నిరవధిం, కథాశేషీ
కారాత్త్రిదశరిపువర్గస్య బహుధా ధనుర్భుష్టోజ్ఞత్వం శతమఖిలజే
స్థాపితవతః. ౫౨. ప. తమనుక్రమభాషితేయద్ధం సబహుకృత్య
చలాచలేన మూర్ధ్న, అనుజైర్నృపతి స్సమం హిమాద్రే ర్నృవృత
ద్వైతవనం నిశాంతహృష్టః. ౫౩. ప. సరేంద్రపుత్రా సుహాయాజ్ఞసే

భూమిః అస్మిన్ జటాసురేనిహితేనతి - భీమేనతిశేషః. నిష్కంటకా, కంటకరహితా
నిశ్శత్రుకాచ అభవత్ - సా పార్వదీ ద్రౌపదీ తు ప్రీతేరానందస్య ఉన్నత్యా ఆతి
శయేన ఉత్కంటకా ఉత్థితశత్రుకా ఉదతరోమాంచాచ అభవత్ - అత్ర హతేఽపి
శత్రా సశత్రుకత్వవిరోధస్య సరోమాంచత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాస ఏకః.
ఏవం నిసర్గాత్కంటకినేఽరణ్యస్య కంటకరాహిత్యవిరోధస్య నిశ్శత్రుకత్వేనాభాసీ
కరణాద్విరోధాభాసేఽవరణితిద్వయోన్యజాతీయయోన్యంసృష్టిః. ౫౧. తతః. తతః
అనంతరం గంధమాదనారణ్యాద్వా - శ్వేతాద్రిం హిమగిరిం చిరం అధివసంతః తత్ర
బహుకాలముషితవంత ఇత్యర్థః. ఉపాన్వధ్యాప్వసఇత్యాధారస్య కర్తవ్యం - తే కురు
వరాః యుధిష్ఠిరాదయః త్రిదశరిపూణాం దేవశత్రుజ్ఞాం నివాతకవచాదీనాం వర్గస్య
సంఘస్య కథాశేషీకారాల్ నామమాత్రావశేషీకరణాల్ నిర్మూలనాదిలియావత్. శత
మఖిస్య ఇంద్రస్య భుజే ధనుషమివ బ్రహ్మణః వేదస్య ఉజ్జ్వత్వం త్యాగం బహుధా
అనేకధా స్థాపితవతః. కుత్రాపి యుద్ధప్రసక్త్యభావేన ధనుషప్రయోజనాభావాదితి
భావః. సితాశ్వస్య ఆర్జునస్య ప్రాప్త్యా ఆగమనేన-స్వర్గాదితిభావః. నిరవధిమనంతాం
ముదమానందమనుబభూవుః అనుభూతవంతః. శిఖిణీ. ౫౨. తమితి. స నృపతిః ధర్మ
రాజః అనుక్రమం యథాక్రమం భాషితం కథితమీశేన సాంజేనసహ యుద్ధం యేన
తథోక్తం తమర్జునం చలాచలేన కంపితేన. ని. 'చలం లోలంచలాచలమి' త్యమరః
మూర్ధ్నా శిరసా బహుకృత్య అభినందయిత్వా సితావ్రం హృష్టః తుష్టస్యన్ అనుజై
శ్చతుర్భిస్సహ హిమాద్రేః ద్వైతవనం ప్రతి నృవృతల్ ఆగతవాన్. వర్తతేః కర్తరి
లుక్. ద్రౌపచ్చందసికమ్. ౫౩. సరేంద్రేతి. సరేంద్రపుత్రాః ధర్మరాజాదయః యాజ్ఞ
సేన్యా ద్రౌపద్యానహ నియమైః ప్రతవిశేషైః కృశంగాస్సంతః తత్ర ద్వైతవనే
తపోధనానాం నేత్రాణి కేవలం లోచనాన్యేవ నజహ్రుః. ఆతిసుకుమారా ఏలే కథం
వయమివ దుశ్చరం తపశ్చరంతీత్యాశ్చర్యేణ ముహుర్దుహరువశ్యస్తునయ ఇత్యర్థః. కింతు
నేనీయసీనాం సమీపస్థితానాం వనే వీరుధాం లతానాం నేత్రాణిచ లోచనాన్యసీతివ

న్యాన కేవలం తత్ర తపోధనానాం, నేత్రాణి జహ్రు ర్నియమైః
 కృతాంగా నేదీయసీనాం వనవీరుధాం చ. ౫౪. ప. తదను సఖలమానీ
 సర్వసామ్రాజ్యలక్ష్మీం ప్రచికటయిషు రేషాం ప్రాప్తకార్యోన్నతీనాం,
 కురున్యపతితమాజో ఘోషయాత్రాపదేశా నభిజత బలసంఘే రావృ
 తస్తం వనాంతం. ౫౫. ప. కర్ణానిలై స్తత్ర కిరివ్రజానాం చలత్సు సర్వే
 షు చమూరజస్సు, రజస్తు చిత్తాశ్రితమస్య రాజ్ఞో బలాదివాచంచల
 మేవ తస్థౌ. ౫౬. ప. తత్ర రజ్జునహసస్య భావిన స్థానసూచనకృతీ
 ఇవాంగదే, ధారయ స్ఫుజయుగేన కౌరవస్సైనికాంత్యవిబభాజ పం

జహ్రుః. ఆహారాధిమితిభావః. ని. 'నేత్రం నాడ్యాం తరోర్ధ్వలే లోచనే వసనేఽపి
 చేతివిశ్వః ఆత్ర లోచనమూలానాం నేత్రశబ్దశ్చేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశ
 యోక్త్యా ఆచేతనానామప్యాశ్చర్యాధాయకత్వే కిముతనచేతనానా మిత్యర్థాంతరావ
 తనప్రతీతే రలంకారేణ అలంకారధ్వనిః. ౫౪. తదన్వితీ. తదను తదనంతరం - కదా
 చిదితిశేషః. ఖలః దుష్టః మానశ్చిత్తసమున్నతిరస్యాస్తీతి ఖలమానీ సః ప్రసిద్ధః కురు
 నృపతేర్ధృతరాష్ట్రస్య తమాజః దుర్యోధనః. సర్వాం ధన కనక మణి కౌతురగాది
 రూపాం సామ్రాజ్యస్య ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యస్య లక్ష్మీం సంపదం స్వీయాం ప్రాప్తాకా
 ర్యస్య దారిద్ర్యస్య ఉన్నతిరతిశయః యైస్తేషాం అమీషాం ధర్మరాజాదిభ్య ఇతి
 సంప్రదానస్య సంబంధత్వవివక్షయా పక్షీ. ప్రచికటయిషుః ప్రదర్శయితు మిచ్ఛన్శ్చ
 ప్రకటయతేస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః. ఘోషయాత్రాయాః నిజగోతులనీరీక్షణార్థప్రసూ
 ణస్య ఆపదేశాత్ వ్యాజాల్ బలానాం చతురంగాణాం సంఘైరావృతశ్చపన్ తం
 వనాంతం ద్వైతవనం అభిజత ప్రాప్తవాన్ - ఖలుమానీతిపాఠః ఖలుశబ్దనైరర్థక్యాదు
 పేక్ష్యః. మానీనీ. ౫౫. కర్ణేతి. తత్ర ద్వైతవనే సర్వేషు చమూస్సేనాయాస్సంబం
 ధిషు రజస్సు పరాగేషు కిరివ్రజానాం గజసంఘానాం కర్ణయోరనిలై ర్వాయుభిశ్చాప
 నజనైః చలత్సు అపగచ్ఛత్సు సత్స్వప ఆస్య రాజ్ఞః దుర్యోధనస్య చిత్తాశ్రితం
 రజః పరాగస్త రాజనవికారశ్చ బలాత్ రాజాశ్రయబలాదివేత్సృత్వేత్కా-అచంచలం
 నదేవ తస్థౌ - కర్ణస్య రాధేయస్య ఆసితైః ప్రేరణైః రాజ్ఞశ్చిత్తాశ్రితమిత్యపి యోజ
 యంతి కేచిత్. అత్రోక్తేత్పేక్షాయాః. ధూరీరజోగుణయోః రజశ్శబ్దశ్చేషభిత్తికా
 భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసాపేక్షత్వాద్వయయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫౬.
 తత్రేతి. తత్ర ద్వైతవనే న కారవః దుర్యోధనః భావినః గంధర్వైర్భవ్యతః రజ్జుభిః
 పుష్కైర్నహసస్య బంధనస్య స్థానసూచనం ప్రదేశనిర్దేశం కురుతఇతి కృతీఇవస్థితే ఇత్యు

జ్ఞీశః. ౫౭. ప. ఆభ్రంలిహస్య వటభూమిరుహ స్థలే ౭సౌ స్థిత్యా
శృణోత్తదను వైణికిగీతిరితి, సంగీతభంగిరసికం సహబంధువర్తై రాకా
రయన్నివ సురాధిపగాయకేంద్రం. ౫౮. గ. తావత్తస్య ధార్తం
ష్టస్య చేష్టితరాత్వం నిరీక్ష్య నితరాం శ్రుధాంధస్సుధాంధఃపతినిదే
శేన వనావనిదేశేవతీర్ణస్తూర్ణవిధృతకృపాణబాణచాపకలాపతనుత్రసేన
బ్జిత్రసేన శ్చిరత్సుధిత స్తరత్సుశ్చమూరుతతినివ చమూమమూం నివా
ర్య త్వేళియా లోలయాంచక్రే. ౫౯. ప. భటేషు ధావత్సు భయేన

తేప్రితా - అంగదే కేయూరే భుజయుగేన ధారయంత్యక్ నైనికాక్ పంక్తికః వి
భాజ పంక్తిబంధాంశ్వకారేత్వర్థః. సమ్యగాత్తానం పాండవాః పశ్యంత్యిత్వాశయాదితి
భావః. అత్రాంగదధారణం కటకమకుటాదిధారణస్యాప్యవలక్షణం-రథోద్ధతా. ౫౭.
ఆభ్రంలిహస్యేతి. తదను తదనంతరం అసౌ దుర్యోధనః ఆభ్రంలిహస్య ఆకాశస్పర్శినః
ఆత్మన్నతస్యేతి యావత్. వటభూమిరుహః వటవృక్షస్య. తత్ ఆధః ప్రదేశేస్థిత్యా-
సంగీతభంగిమ గానవిశేషేషు రసికం సుశీతం - సురాధిపస్యేంద్రస్య గాయకేంద్రం
చిత్రసేన బంధువర్తస్సుహ ఆకారయక్ ఆవ్వాయన్ని వేత్సుతేప్రితా - వీణాబ్జినాం
వైణికానాం గీతరీతిం సంగీతభంగిం ఆశృణోత్ శ్రుతవాక్ - శృణోతేక ర్తరిలజ్. ౫౮.
తావదితి. తావత్ తదాసీం తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య చేష్టితస్య పాండ
వతిరస్కారరూపస్య రాత్వం పారుష్యం నిరీక్ష్య - నితరాం శ్రుధా శోపేనాంధస్య
సుధాంధసాం దేవానాంపలేంద్రస్య నిదేశేన ఆజ్ఞయా వనావనిదేశే ద్వైతవనభూ
భాగే అవతీర్ణః ప్రవిష్టః తూర్ణం సత్వరం యథాతథా విధృతాని కృపాణాః ఖడ్గాః
బాణాః చాపాః కలాపాః తూణ్యః తనుత్రాణి కవచానిచ యయా తాదృశీ నేనా
యస్యతథోక్తః చిత్రసేనోనామ గంధర్వరాజః అమూం దుర్యోధనసంబంధీనిచమూం
నివార్య చిరాత్ క్షుధితః బుభుక్షితః తరక్షుర్నృగాదనోనామ మృగవిశేషః (శివంగీతి
భాషాయాం) చమూరుతతిం హరిణ సమూహమివ త్వేళియా సింహనాదేన లోలయాం
చక్రే ఆకులీకృతవాక్. ఉపమాలంకారః. యత్తు 'తరక్షుస్సింహ' ఇతిన్యసింహః. తన్న-
'జతరజ్జ్వలనజ్వలతాప్యగతతంకం సమాగతాపి పురః' కరిణా మరిణా హరిణాహరిణాశీ
హన్యతాంతు కర్ణు'త్యాదినా సింహస్య హరిణవనోద్యమమాలే ౭ప్యప్రసక్తిబోధ
నాత్ లోకవిద్యోభయంరద్ధదోషాపత్రేః. 'తరక్షుస్తు మృగాదన' ఇతివ్యాఖ్యువిశేష
వర్యాయత్వేన శోశదర్శనాచ్చేతి. ౫౯. భటేష్వితి. కుంజరస్య గజస్యేవ మంజుర్
నోజ్ఞః చారః గమనం యస్యనః జగతి ఏకః ముఖ్యః సచాసౌ వీరశ్చేతి వైవక్షిక

కర్ణః క్రుధా హసన్కుంజరమంజుచారః, కరేణ విష్ణురితకాలపుష్టో
జగామ శత్రున్జగదేకవీరః. ౬౦. ప. స్వసమాననామ్నోవయవేనటద్ధు
ణాద్ధనుషశ్చ్యుతై స్సయుధి దేవగాయినాం, అతిరక్తతాంగళతలైక
వర్తినీ మఖిలే పప్రష్యపి చకార సాయకైః. ౬౧. ప. గగనే శిరశ్చల
యత శ్రవోఽంచలాద్గళితాపి దూరమవతంసమంజరీ, పునరున్నమద్భిరి
ఘువక్షువాయుభిః పురతోఽభవత్కలహాభోజినో మునేః. ౬౨. ప. హస్తైః
విశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః. కర్ణః రాధేయః భటేషు కారవనైనికేషు భయేన
ధావత్సు పలాయమానేషు - హసత్ ఏతావదేవ భవతాం శౌర్యమితి పరిహసం
త్సక్ కరేణ విష్ణురితం టంకారితం కాలపుష్టంనామ ధనుర్యేన తథోక్తశ్చసక్ -
క్రుధా శత్రుం చిత్ర నేనంప్రతి జగామ - ప్రత్యుద్యయా. ౬౦. స్వేతి. స కర్ణః
స్వేన స్వీయేన నామ్నా సమానం అభిన్నం నామ కర్ణఇతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్ అవ
యవే శ్రోత్రేనటక్ ఆకర్షణమోచనాభ్యాం చలన్తణః మార్వీ యస్యతస్మాత్ ధనుషః
చాపాత్ య్యుతైః ప్రయుక్తైః సాయకైర్పాణైర్బుధి యుద్ధే దేవగాయినాం గంధర్వా
ణాం గళతలే కంఠప్రదేశే ఏకం కేవలం యథాతథా వర్తత ఇతి వర్ణిం. ని. 'ఏకే
ముఖ్యాన్యకేవలా' ఇత్యమరః. అతిరక్తతాం ఆత్యంతం ముఖార్యాదిరాగమాధుర్యం అతి
శోణితత్వంచ అఖిలే వపుష్యపి చకార - సకలం శరీరం దుధిరాట్టుతం చక్ర ఇత్యర్థః.
అత్ర గళమాత్ర వర్తనోఽతి రక్తశ్చస్యాఖిలవపుర్వాప్తివర్ణనాత్పర్యాయాలంకారః.
'పర్యాయో యది పర్యాయేణైకస్యానేకసంశ్రయ' ఇతిలక్షణాత్ - సచ గానమా
ధుర్యశోణితయోః రక్తశబ్దశ్చేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత
ఇతితయోస్సంకరః. 'రక్తః కంఠబశేషేస్యాదనురాగిణిరంజితే'. ని. 'వాచ్యవన్నరుణే
క్లీబం కుంకుమే రుధిరేఽపిచేతివిశ్వః. 'నటద్ధుణాం కర్ణే ఏకసాంజనామి'తి లింగవిభక్తి
పరిణామేన యోజనియమిత్వస్మి ప్రాచుః. మంజుభాషిణీ. ౬౧. గగనఇతి. కించ గగనే
శిరఃచలయతః శ్లాఘాభిః కంపయతః అతఏవ కలహాభోజినా మునేః నారదస్య శ్రవో
ఽంచలాత్ శ్రోత్రాగ్రాత్ దూరంగళితాపి అవతంసమంజరీ భూషణగుచ్ఛః ఉన్నమద్భిరూ
ర్ధ్వంప్రసరన్భిః ఇహాణాం కర్ణబాణానాం యే పక్షాః కంకపత్రాణి తేషాం వాయుభిః
పునఃపురతః నారదస్యాగ్రే అభవత్ అవర్తత - అత్ర కర్ణావతంసమంజర్యాః గళితా
యాః పునర్నారదాగ్రే భవనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయా అతిశయోక్తేః లా
గోత్తరం కర్ణయుద్ధమితి ప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౬౨. హస్తైరితి. సురగాయ
వర్గః గంధర్వసంఘః ప్రకృష్టా వీణా యేషుతైః యుద్ధనిపుణైశ్చ హస్తైరఖిలే సర్వస్మిన్

ప్రవీణై రఖలేఽపి కర్ణే సుధాం విముంచంతురగాయవర్గః, ఆయుక్తమే
తత్పునరత్ర కర్ణే విపాతవర్షం విససర్జ్య ఘోరం. ౬౩. గ. తదను విశ్వా
తిశాయినో విశ్వావసుకుమారస్య శరగజేన సహ జవకృతే కృతపణ
బంధ ఇవ ధావతి రాధేయే క్రందత్సు కురుబృందేషు చ సర్వేఽవ్యఖ
ర్వగర్వేణ గంధర్వభటా సుయోధనమాయోధనధరణీమధ్యభాజం
రశ్మిభిరవబధ్య గర్జంతో రభసవర్షం నిర్జరపథ మనైషుః. ౬౪. ప. నయత్స్వ
ముం వైరిషు నాకమార్గం విషాదభాజాం విపినే కురూణాం, తత్రాదృశి
ప్రీశభరేఽపి తేషా ముత్తానభావం న జహు ర్ముఖాని. ౬౫. ప. తస్యాం
తఃపురసు భ్రువో విగళితై ర్భాష్పాంబుభిః పంకిలే మార్గే మందితవేగ

కర్ణేశ్రోత్రే సుధాం గానామృతం విముంచత్ వర్షన్నపిన్. ఆత్ర కర్ణే ఆస్తి శ్చేకస్మిన్
శ్రోత్రే రాధేయచ ఘోరం విపాతానాం బాణవిశేషాణాం వర్షం విససర్జ్య వవక్షేతియత్
జదేవతత్పునరయుక్తం-ఆత్ర సుధావర్ష కాధస్తాద్బాణ వర్ష వర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తి
రూపా విషమప్రభేదః. రాధేయశ్రోత్రయోః కర్ణశబ్దశ్చేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ఉపజాతిః.
౬౩. తదన్వీతి. తదనువిశ్వం ధనుర్ధరప్రపంచం ఆతిశేతఇతి విశ్వాతిశాయినః విశ్వా
వసుకుమారస్య చిత్రనేనస్య శరగజేన సహ జవకృతే వేగార్థం కృతః పణబంధో
యేన తాదృశే ఇవేత్యుత్పేక్షా - రాధేయే కర్ణేఽపి ధావతి సతి - కురుబృందేషు
కారవహ్యూహేషు క్రందత్సు రుదత్సు సత్పుచ - సర్వే గంధర్వభటాః అపిస్తర్ధకః.
గర్వేణ దురహంకారేణ ఉపలక్ష్మితాఇతి శేషః. ఆయోధనధరణీమధ్యభాజం యుద్ధ
భూమధ్యవర్తినం సుయోధనం రశ్మిభిః పాతైరవబధ్య - నిర్జరపథమాకాశం ప్రతి
రభసవర్షం మందమనైషుః ప్రాపయూమాసుః రభసవర్షం హర్షశూన్యమితి దుర్యోధన
విశేషణమితి శేచిత్. ౬౪. నయత్స్వీతి. వైరిషు శత్రుషు గంధర్వేషు అముం దుర్యో
ధనం నాకమార్గం ఆకాశమార్గం ప్రతి నయత్సుసత్పు విపినే అరణ్యే విషాదం
దుఃఖం భజంత ఇతి తద్బాజాం తేషాం కురూణాం కారవాణాం ముఖాని కర్తృ్యాణి -
తత్రాదృశి అసదృశే ప్రీశభరే లజ్జాతిశయే సత్యపి ఉత్తానభావం ఉద్ధర్వతయావస్థానం
సజహుః నమముయః. దుఃఖేన ముఖాన్యన్నమ్య ముహూర్తుహరపశ్యత్ దుర్యో
ధనమిత్యర్థః. ఆత్ర నమనకారణస్య లజ్జాభరస్య సత్వేఽపి తదనుదయవర్షనాద్విశే
షోక్తిరలంకారః. ౬౫. తన్వీతి. విశేషేణ గళితైః బాష్పాంబుభిః పంకిలే కర్ణమవతి
మార్గే ఆరణ్యకే - మందితః వేగః యస్యాస్తాదృశి పాదయోర్గతిః గమనం యాసాం
తాః వక్షసి స్థలంతో ప్రహరంతో పాణీ యాసాంతాః. ఉభయత్ర దుఃఖాతిరేకాదితి

పాదగతయో వక్షస్థులత్వాణ్యః, ఆజగ్గు స్తమజాతశత్రు మజహా
తామణ్య మంఘ్రిద్వయే కుర్వంతో నమితం ప్రాయైవ పురతో
దత్తార్థసాహ్యం శిరః. ౬౬. గ. సగద్దదమేవ మభిరసుశ్చ. ౬౭. ప. సం
ద్రష్టుం తవ పాదమూల మధునా సరైస్సమం బంధుభి ర్దేవభ్రాతర
మాగతం వనతలే లేకేన హేతో ర్విना, పాః కశ్చన గాయకో దివి
షదాం హాహంత బధ్వా దృఢం నిశ్చంకై రుపవీణితో నిజభటైరభ్రం
నయత్సుచ్చకైః. ౬౮. ప. తదద్య నః కంఠభివి స్సుషాణాం తవైవ
పాదం శరణం గతానాం, వాస్తవ్యతాం మంగళసూత్రి కాయాః ప్రసీద
దాతుం ప్రథమానకీర్తే. ౬౯. గ. ఇతి తాభి ర్దీనభావం పురోధాయ

భావః. తస్య దుర్యోధనస్య అంతఃపురే సుప్రవః స్త్రీయః తం ఆత్మీయభర్తృకృతరా
జ్యభ్రంశం ఆభాపి ఆజహత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కారుణ్యం దీనార్తిహరణరూపం యస్య
తం ఆజాతశత్రుం ధర్తరాజం ప్రతీతి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోఽయం-పురతః ప్రణామా
త్సూర్యమేవ ప్రాయా లజ్జయా భంగజన్యయా నైసర్గికయాచ దత్తం అర్థం సాహ్యం
సహాయకృత్యం యస్య తతోక్తం శిరః అంఘ్రిద్వయే తత్సాదయుక్తే కుర్వంత్యః
ప్రణమంత్యసృత్యః ఆజగ్గుః ప్రాపుః. శరణంగతాఇత్యర్థః. ఆశ్ర ఆజహత్కారుణ్యస్య
కారవీణాం ధర్తరాజప్రాప్తి హేతుత్వాత్కావ్యలింగ భేదః. శాద్దులవిక్రీడితమ్. ౬౬.
కించ సగద్దదం సదుఃఖిష్టలద్వాక్యం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆభిదధుః
విజ్ఞాపయామాసుః. తాఇతి శేషః. ౬౭. విజ్ఞప్తిప్రకారమేవాహ-ద్వాభ్యాం. సంద్రష్టు
మితి. అథునా అస్మిన్నహని హేదేవ స్వామిక్ తవ పాదమూలం సమ్యగ్రహేషం సరై
ర్బంధుభిరస్తదాదిభిస్సమమాగతం భ్రాతరు యుష్మదనుజం దుర్యోధనం-వనతలే పాపః
దురాత్మా కశ్చన షిషదాం గాయకః గంధర్వః హేతోర్దేకేన వినా అపరాధరూపకా
రణలేశం వినాపి-హా హంతేతి భేదే. దృఢంబద్ధా నిశ్చంకైరకుతోభయైర్నిభభటైర్గంధ
ర్వైరుచ్చకై ర్గంభీరం యథాతథా ఉపవీణితః వీణాగా నేనసహ స్తతస్సక్ అభ్రమా
కాశంప్రతి నయతి - 'ఏదనం పక్త్యా భుజ్జే' ఇత్యాది వద్దుర్యోధనస్యైవ నయన
కర్తృత్వం - శాద్దులవిక్రీడితం. ౬౮. తదితి. తత్తస్మాత్కారణాత్ హేప్రథమానకీర్తే
వర్ధమానయశః తవైవ - త్వత్తుల్యస్య కరుణాకరస్యాన్యస్య లోకే దుర్లభత్వాదితిభా
వః. పాదం శరణం రక్షితారం గతానాం ప్రాప్తానాం స్సుషాణాం భ్రాతృవధూనాం
నః అస్తాకం - కంఠస్య భువి దేశే మంగళసూత్రి కాయాః మాంగల్యసూత్రస్య
వాస్తవ్యతాం నైరంతర్యేణ స్థితిం దాతుం ప్రసీద అనుగ్రహంకురు. ౬౯. ఇతీతి.

నివేదితస్య రాజ్ఞో నిదేశేన నిర్గత్య సత్వర మనుభావతాం భూదండ
మివ కోదండమపి కోపేన కుటిలీకుర్వతాం భీమప్రభృతీనాం త్వేలిత
విష్ఫూరాభ్యాం తత్త్వణం వియదఖిలం వికస్వరనిజగుణ మాసీత్. ౨౦.
ప. క్వ గాయకా యూయ ముపాత్తవీణాః క్వ చాపధుర్యాః కురువం
శభూపాః, అహో రణే చాపల మీదృశం వ స్వమూలకంవా పర
మూలకం వా. ౨౧. ప. వృషాంకమాశే ర్వ్రణచిహ్నాదాయీ వనే
జనోఽస్మిన్వసతీతి వార్తా, పపాత కర్ణే భవతాం న కించిద్యదీదృశం
ఇత్యుక్తప్రకారం దీనస్యభావం దైన్యం పురోధాయ అగ్రేకృత్వా - సదైన్యమితి
యావత్. తాభిద్దర్శ్యధనాంతఃపురికాభిన్నీ వేదితస్య విజ్ఞాపితస్య రాజ్ఞః ధర్తరాజస్య
నిదేశేన ఆజ్ఞయా నిర్గత్య పర్ణశాలాతః బహిరాగత్య - సత్వరమనుస్మత్య భావతాం
కోపేన భూః దండఇవ తమివ కోదండం చాపమపి తంచ తంచేత్సర్థః. కుటిలీకుర్వ
తాం వక్రం కుర్వతాం ఏకత్ర భ్రుకుటిరచనేన అన్యత్ర గుణాకర్ణణేనచేతిభావః. భీమః
ప్రభృతిరాదిర్యేషాంలేషాం భీమార్జుననకులసహదేవానాం త్వేలితవిష్ఫూరాభ్యాం సింహ
నాదచాపనాదాభ్యాం తస్మిన్నేవక్షణే తత్త్వణం-ధర్తరాజ్ఞాక్షణ ఏవేత్సర్థః. అత్యం
తసంయోగేన్వీతియా. అఖిలం వియత్ ఆకాశం వికస్వరః ప్రవృద్ధః నిజః స్వీయశ్చ
గుణః శబ్దః యస్మిన్ తాదృశమాసీత్. ని. 'నిజమాత్మీయనిత్యయో'రితివిశ్వః. 'శబ్దగుణ
కమాకాశ'మితి తార్కికాః. అర్జునస్తేవమువాచేతి క్వచిత్సుప్తకేషుపాతః. ఏవంవత్స
మాణప్రకారేణ. ౨౦. క్వేతి. ఉపాత్తా మాస్తే ధృతా వీణా యైస్తే ఆనామ్రాతచాప
గంధా ఇత్యర్థః. హే గాయకా యూయం క్వ? చాపధుర్యాః ధనుర్ధరీణాః కురువంశ
భూపాః పయం క్వ? అతః రణే యుద్ధే ఈదృశం వ యుష్మకం చాపలం తృష్ణా
స్వంస్వీయాలోచనమేవ మూలం యస్యతథోక్తం తత్క్రంవా-ఉత పరంపరాలోచనం
మూలం యస్య తథోక్తంవా. అహోఇత్యాశ్చర్యే-అవివేకకృతత్వాదాశ్చర్యం-నేదం
వీణాభిర్గానం కింతు శరైశ్శరీరతక్షకం యుద్ధమిత్యర్థః. ఉపేంద్రవక్త్రా. ౨౧. వృషేతి.
వృషాంకస్యశంభోరపి మాశో శిరిసి వ్రణేన చిహ్నం దదాతీతి దాయా జనః అర్జునః
అస్మిన్ వనే వసతి - ఇత్యుక్తప్రకారా వార్తా వృత్తాంతః హే గాయకాః భవతాం
కర్ణే కించిత్ స్వల్పమపి నపపాత నప్రవిప్తపతీ - భవద్భిర్వక్త్రతేత్సర్థః. యద్యస్తాత్
ఈదృశం బద్ధ్యా భ్రాతుర్మయనరూపం సాహసం అవిచారితకృత్యం ఆతమభ్యేషురుభ్యే-
తస్మాన్నపపాతేతి యోగ్యం - అగ్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థంప్రతి హేతు

సాహసమాతమధ్యే. ౭౨. ప. భాగ్రతాధునాసా న విసృజ్యతే చేత్రథా
త్ర సన్నహ్యతి గాండివో మే, యథా మహేంద్రః పరిగృహ్య వీణాం
స్వబాహుకీర్తిం స్వయమేవ గాయేత్. ౭౩. గ. ఇతి విజయస్య వీర
వాదేన పునరపి నివర్తమానై ర్వీణామంసేషు నిబధ్య బాణాసనమేవ
కూజయద్భిర్నభశ్చరై స్సమమేషాం సకలవైమానికపరిషదంగరుహవి
తీర్ణనిద్రాభంగో మహాంతస్సంగరోఽభూత్. ౭౪. ప. గంభీరగాండివ
గుణాద్భితైః పృషత్కైర్గంధస్థలే హృది ఘటే గమితవ్రణాన్తే, గర్వం
విహాయ చకితా గగనాంతరాళే గంధర్వభావసదృశం గమనం విలేనుః.
౭౫. ప. వీణా స్సమస్తా విజయేన కృతా గంధర్వనైన్యాద్భితా

త్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౭౨. భ్రాతేతి. కించ అసౌ నీయమానః మే భ్రాతా దుర్యో
ధనః ఆధునా నవిసృజ్యతేచేత్ నత్యజ్యతే యది - యుష్మభి తేషః. తర్హిత్రవి
షయే మే మమ గాడ్డివశ్చాపః తథా సన్నహ్యతు ఉద్యుక్తోభవతు-యథా మహేంద్రః
దేవేంద్రః స్వయోః స్వీయయోర్భాహ్వోః కీర్తిం దానతాత్రజన్యాం స్వయమేవ
వీణాం పరిగృహ్య గాయేత్ స్తువిత - మద్గాండివో యుష్మక్ నిశ్శేషీకరోతీత్యర్థః.
ఆత్ర ఇంద్రకర్తృకవీణాగానరూపాప్రస్తుతకార్యవర్ణనేన గంధర్వవధస్య ప్రస్తుతస్య
ప్రతీతేః కార్యనిబంధనాప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ఉపజాతః. ౭౩. ఇతీతి. ఇత్యుక్త
ప్రకారేణ విజయస్మార్ధునస్య వీరవాదేన పునరపి నివర్తమానైః ప్రత్యాగచ్ఛద్భిః
అంసేషు భుజశిఖరేషు-వీణామితి జాత్యేకవచనం. నిబధ్య-బాణాసనంచాపమేవ - నను
వీణామిత్యర్థః. కరే కూజయద్భిః గుణాకర్షణేన టంకారయద్భిః తైర్నభశ్చరైః సమం
గంధర్వైస్సహ విషం భీమాదీనాం సకలీనాం వైమానికానాం దేవసాధ్యాదీనాం
పరిషదస్సమాసస్య అంగమహేభ్యః లోమభ్యః వితీర్ణః దత్తః నిద్రాయా భంగః
ఉద్బోధః యేన తథోక్తః. ఆత్మాశ్చర్యాత్కృతతోమాంచ ఇత్యర్థః. మహేన్ద్రః సంగరః
యుద్ధమభూత్. ౭౪. గంభీరేతి. గంభీరస్య మహాశః గాండివస్య ధనుయో గుణాత్
మూర్ఖ్యో గభితైః ప్రయుక్తైః పృషత్కైర్గంధస్థలే హృది ఘటే ఘటేన -
గమితాని ప్రాపితాని వ్రణాని యషాం తథోక్తః తే గంధర్వాః గర్వం యుద్ధాహం
కారం విహాయ చకితాః భీతాస్సంతః గగనాంతరాళే ఆశాశమధ్యే గంధర్వభావస్య
అశ్వత్థస్య సదృశం అనురూపం గమనం - పలాయనమిత్యర్థః. విలేనుః చక్రః. ని.
'వాదీవాహర్వగంధర్వే'త్యశ్వపర్యాయేష్యమరః. ఆత్ర గకారస్య బహునామాది
త్వేన గ్రహణాన్వేకావప్రాసః. ౭౫. వీణాఇతి. విజయేనార్జునేన కృతాః భిన్నాః అత
ఏవ గంధర్వనైన్యాత్ గీతాః సమస్తాః వీణాః గాంధర్వ్యై నిపేతుః పఠంతిస్య -

నివేతుః, ఆయుష్వతీ కేవలమాలులోకే హస్తాగ్రవీణాదివి నారదస్య.
 ౭౬. ప. ఏతావతీతి యుధి మార్గణాచారశక్తిః స్వప్రీతిబధూవ సురగా
 యకపాండవానాం, తేషాం యయు శృరకులాని హి లక్ష్మమాత్రం
 లక్ష్మ్యం విభిద్య పునరాయయురంత మేషాం. ౭౭. గ. తత్ర శక్రసుతస్య
 తాదృశం విక్రమ మభినంద్య కృతసంధానేన గంధర్వరాజేన సమర్పితం
 పౌరుషపరిహీనమిదం న పునస్కరణీయమితి బంధనమిషేణ పశ్చాదుః
 నీతబాహుయుగళం సుయోధనమూదాయ తే భీమాదయో వసుధాధి
 పస్య సన్నిధి మధిరోపయామాసుః. ౭౮. ప. తం వీక్ష్య తత్ర తరుమా
 వరణం భజంతీ సాపార్షతీసవిధవల్లివరంశంసు, హస్తైః కరాంగుళిబిలా

భువీతి శేషః. పరంతు నారదస్య మునేః హస్తాగ్రే వీణాకేవలం మహత్యేవై కా - దివి
 ఆకాశే ఆయుష్వతీ అచ్చిన్నాసతీ దదృశేవృష్టా-లాక్ష్మితి శేషః. దృశేః కర్ణణిత్ -
 అతిశయోక్తిః. ౭౬. ఏతావతీతి. సురగాయకానాం గంధర్వాణాం పాండవానాం
 ఉభయేషాం సుబంధినీ మార్గణానాం చారే సంచారణే శక్తిః సామర్థ్యం ఏతావతీ ఇయ
 తీతియుధి యుధే స్వప్రీతిబధూవ స్వప్రాభూత్ - హి యతః తేషాం గంధర్వాణాం శరకు
 లాని బాణబృందాని లక్ష్మమాత్రం యయుః శరవ్యం ప్రాపురేవ - నతు తద్భిత్వా
 తదంతికమాయుర్వ్యర్థః. ఏషాం పాండవానాం శరకులాని తులక్ష్మ్యం విభిద్య అంత
 మేతత్కమిపం ప్రతిపునరాయయుః ఆగతాని - తతః స్వప్రీతిబధూవేతి యోజ్యం -
 ఆత్ర లక్ష్మప్రాప్తిమాలేణ లక్ష్మ్యభేదనపునరంతికాగమనాభ్యాంచ గంధర్వపాండవ
 బాణసంచారణశక్తిః స్వల్పత్వమహత్త్వానుమానాదనుమానద్వయం సజాతీయత్వేన
 సంస్పృష్టం - ఉత్పతితాబాణాః అధఃపునః పతంతి - అధఃపతితాశ్చ పునర్నోత్పతంతీతి
 తత్త్వం. ౭౭. తలేతి. తత్ర తస్మిన్యుధే తాదృశమసన్యకం శక్రసుతస్య అర్జునస్య
 విక్రమం పరాక్రమం అభినంద్య క్లాఘిత్వా - కృతం సంధానం సంధిర్వేన తేన గంధ
 ర్వరాజేన చిత్రనేనేన సమర్పితం ప్రత్యర్పితం - పౌరుషేణ శౌర్యేణ పరిహీనం
 శూన్యం ఇదం భుజయుగళం నపురస్కరణీయం నాగ్రేస్థావసీయం - ఇతి హేతోః బంధ
 నస్య గంధర్వకృతస్య మిషేణ వ్యాజేన పశ్చాత్ప్రవృత్తః ఉపసీతం ప్రాపితం బాహ్వా
 ర్యుగళం యేన తథోక్తమివ స్థితమితి గమ్యాసాపన్నవోత్ప్రేక్షా - సుయోధనమా
 దాయ - తే భీమాదయః భీమార్జుననకులసహదేవాః వసుధాధిపస్య రాజ్ఞో యుధిష్ఠి
 రస్య సన్నిధిం సమీపం ప్రతి అధిరోపయామాసుః ప్రాపయామాసుః. ౭౮. తమితి. సా
 తథా తైరపకృతత్వేన ప్రసిద్ధా పార్షదీ ద్రౌపదీ తరుం వృక్షం ఆవరణం భజంతీ

దసకృద్గళద్భి రాకాలికిం కుసుమపజ్జీమివ వ్యతాసీత్. ౭౯. ప. వీర
వ్రాతై స్త్రిభువనతలే విశ్రుతే నః కులే ౭స్మిన్నుద్భూయ త్వం బహుభి
రనుజై రాస్థితో ౭ప్యాధిపత్యం, ఏవం భంగం కిమిహ భజనే వత్స నీచైః
ప్రణీతం రాజన్యానాం పరపరిభవో రాజయత్తా హి కీర్తేః. ౮౦. ప.
ఇత్థం నిగద్య సరళేన యుధిష్ఠిరేణ బంధాన్విమోచ్య బకవిద్విషతా
విసృప్తః, మానం చ్యుతం మృగయమాణ ఇవాతిన మ్రో వాచంయమే
న స యయా మహతా బలేన. ౮౧. ప. యం ప్రాయం బహుమిచ్ఛంతి
జనా జీవతు ముత్సుకాః, ఉపావిత్తు త్తమేవాసౌ పథి ప్రాణాం త్సముజ్జి

కుర్వంతీసతీ - తత్ర రాజస్సమీపే తం దుర్యోధనం వీర్య - కరస్యవక్త్రే నిహితస్య
అంగుళీనాం బిలాత్ మధ్యాత్ అసకృద్బహువారంగళద్భిః ప్రసరద్భిః హస్తైః సవిభవల్లీ
నాం సమీపలతానాం పరంపరాసు పజ్జీమ అకాలికిం అనార్దవీం కుసుమపజ్జీం
వ్యతాసీత్ జనయామానేవేత్యుత్పేత్తా - భృశం జహనేత్యర్థః - మహతా మవమం
తారో దైవాదవమానం భజంతి మరణాదవ్యధికమితి హాసప్రకారః. ౭౯. వీరేతి.
హేవత్స త్వం వీరాణాం లోకైకహారాణాం కురుపూరుప్రభృతీనాం వ్రాతైః
బృందైః త్రిభువనతలే ౭సి విశ్రుతే ప్రసిద్ధే నః అస్తాకం సంబంధిని అస్తిక్తులే వంశే
చాంద్రే - బహుభిర్నువో త్తరనవత్యా అనుజైస్సహ సంభూయ ఉత్పద్య - కించ ఆధి
పత్యం ప్రభుత్వమసి ఆస్థితః చతురంగబలసమేలో ౭పిసన్నిత్యర్థః. నీచైర్నీచైర్గంధర్వైః
ప్రణీతం ప్రాసితం ఏవం పరిపృశ్యమానప్రకారం భంగం పరాభవం ఇహేదాసీం -
కిమిలిజగుప్సాయాం - భజనే ప్రాసన్నసి ఇతికాకుః. అనుచితమిత్యర్థః. కుతః హి
యస్తాత్కారణాత్ రాజన్యానాం రాజ్ఞాం పరైః పరిభవః తిరస్కారః కీర్తేః రాజ
యత్తా క్షయరోగః కీర్తినాశకఇత్యర్థః, మందాక్రాంతా. ౮౦. ఇత్థమితి. సరళేన ఉదా
రేణ యుధిష్ఠిరేణ ఇత్థమక్షత్రకారం నిగద్య ఉక్త్వా - బకవిద్విషతా భీమేన బంధాత్
గంధర్వకృతాత్ విమోచ్య మోచయిత్వా విసృప్తః అనుజ్ఞాతః సదుర్యోధనః చ్యుతం
మానం మృగయమాణః విచిన్వన్నీవేత్యుత్పేత్తా. అతినమ్రస్యక్ - వాచంయమేన లజ్జ
యాపరిహృతక్షేలితవాద్యరవేణ మహతాబలేనసహ యయా గతవాక్ - అత్ర మాన
శ్యవనస్య విశేషణకత్యా పరిహృతనేనాదుందుభినిస్సారణాదికబద్ధస్య మానయానం ప్రతి
హేతుత్వాత్ కావ్యలింగముత్పేత్తా సంకీర్ణం. ౮౧. యమితి. జీవతుముత్సుకాః
చిరజీవనేచ్ఛవః జనాః యం ప్రాయం వయః బహుమనేకవార్షికమిచ్ఛంతి - తమేవ
ప్రాయం నిరశనవ్రతంచ ప్రాణాన్ సముత్స్య తుం త్యక్తుమసౌ దుర్యోధనః కథి మార్గే

తుం. ౮౨. ప. తస్మిన్వ్రతే స్వనలబ్ధసురారిసాహస్యాస్త్యగే తనోస్త
దను బంధుతయా నిషిద్ధః, తస్మా ద్వినాత్పునరపి ప్రతిపద్య ధైర్యం
ఘుష్యచ్ఛలో నివప్యతే కురురాజధానీం. ౮౩. తత్ర ఖలు. ప. కదాపి
మాబంధయ గాయక్తై ర్మామితీవ హవైస్య రమృతాయమానైః, సంప్రీ
ణయన్నింద్రమథాభిమానీ సపాండరికం క్రతు మాజహార. ౮౪. ప.
భూపోఽపి తాం వనభువం ప్రవిహాయ భేజే భూయ స్స కామ్యకతపో
వనమండలాని, కింమీరనాశముదితాఖిలతాపసౌఘ స్వాధ్యాయఘోష
ఉపావిత్ ప్రవిష్టవాక్ - ప్రాయోపవేశం చక్రే - విశేషకర్తృలుక్. సి. 'ప్రాయో
వయసి బాహుశ్చై తుల్యానశనమృత్యుష్వి'తివైజయంతీ - అత్ర ప్రాయశబ్దశ్చేషభితి
కాలబ్ధ వయోనిరశనవ్రతద్వయాభేదాతిశయోక్త్యా దీర్ఘజీవనహేతోరేవ సద్యోజీవ
ననాశకత్వరూపస్య వ్యాఘాతాలంకారస్యోజ్జ్వలనాత్ ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః.
'స్యా ద్వాస్యఘోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియతచ'దితి లక్షణాత్. ౮౨. తస్మి
న్నితి. తదను దుర్యోధనః తస్మిన్ వ్రతే ప్రాయోపవేశే స్వపనే స్వప్నైలబ్ధం సు
రారిణాం అలంబసాదీనాం సాహ్యం యుద్ధేసాహాయ్యం యేన తథోక్తస్సక్ - బంధు
తయా బంధుసమూహేన తనోస్త్యగే విషయే నిషిద్ధః నివారితృప్తౌ ధైర్యం ప్రతి
పద్య - తస్మాద్వినాత్ ద్వైతాఖ్యాత్ - పునరపి ఘుష్యచ్ఛలోః శబ్దాయమాన చతురం
గన్యక్ - కురురాజధానీం హస్తినపురం ప్రతి నివప్యతే ప్రత్యాగతవాక్. ౮౩. తత్ర
కురురాజధాన్యాం భర్తృత్వైర్తతరేణ సంబధ్యత ఇతీదంక్వాచిత్కం గద్యముత్తరప్రాధ
శబ్దేన సందర్భవిరుద్ధ మపి వ్యాఖ్యాతం. కదేతి. అగ్ర కురుపత్రసప్రాప్త్యనంతరం అభి
మానీ మానధనః ఆతపివ స దుర్యోధనః - హే ఇంద్ర ఇతఃపరం కదాపి గాయక్తైః
గంధర్వైః మాం మాబంధయ ఇతి ఆమృతవన్ద్యురాయమానైః ఆమృతాయమానైః
హవైస్య రాజ్యపురోడాశాదిభిః ఇంద్రం సంప్రీణయన్ సంతోషయన్నివేత్యుత్పేత్సా -
పాండరికంనామ క్రతుం యాగమాజహార కృతవాక్. ౮౪. భూపఇతి. సః తాదృగుప
కారిణ్యవి కరుణాకరత్వేన ప్రసిద్ధః భూపః ధర్మరాజోఽపి తాం వనభువం ద్వైతవన
ప్రదేశం ప్రవిహాయ-కిమ్మీరస్య రక్షసః నాశేన భీమకృతేన ముదితస్య తుష్టస్య అమతో
భయన్యేతి యావత్. అఖిలతాపసానా మోఘస్య మునిసంఘస్య స్వాధ్యాయఘోషైః
వేదాధ్యయనశోలాహరైః ముఖరీకృతాని శబ్దాయమానాని అఖిలదిశాం ముఖాన్యగ్రభా
గాః యేషాంతాని-కామ్యకేనామ వనే తపోవనానాం ఆశ్రమాణాం మండలాని సమూ

ముఖరీకృతదిబ్బుఖాని. ౧౫. ప. మృదుభి ర్వనవల్లికందమూలై ర్విహితాతిన్యవిధి స్సతత్ర పార్థః, స్థితి మాచరతి స్త హృష్టచేతా స్తృణ బిందో ర్వచనే తపోవనే చ. ౧౬. ప. ప్రాసూత యా సదసి పట్టపటిర సంఖ్యా సైసా సమాగతవతీతి సకాతుకాక్ష్యః, వేణీధరా ముటజసీ మని యాజ్ఞ సేసీం విస్తిత్య వల్కవసనాం దదృశుర్వహిణ్యః. ౧౭. ప. తత్తాదృక్షే కరేన్యా వివిధవనభవం కందమూలోపహారం దాతుం లజ్జాః సోధే స్థల మభిమమృశు ధర్మదారా మునీనాం, యస్య స్పర్శా హా భూయః భేజే పునః ప్రాప్తవాక్. ౧౮. మృదుభిరితి. తత్ర కామ్యకతపోవ నేషు స పార్థః ధర్మ రాజః మృదుభిః కోమలైః ప్రీతిపూర్వం దత్తైర్వా - వనవల్లీనాం కండైః గ్రంథిభిః మూలైశ్చ విహితః కృతః ఆత్మవిధిః ఆతిథిపూజా యస్య తథోక్త స్సక్ - తత్ర తైర్ద్రుసిభిరితి శేషః. తృణబిందోర్నామ మునేర్వచనే ఆత్ర స్థేయ మిత్యా జ్ఞానూపేతపోవనే తదాశ్రమే చ హృష్టచేతాః స్థితిం ఆజ్ఞానతలంఘనం వానంచ ఆచ రతిస్త కృతవాక్ - ఔపచ్ఛందసికం. ౧౯. ప్రాసూతేతి. యా ద్రౌపదీసదసి ద్యూత సఖాయాం అసంఖ్యాః పట్టపటిః కాశేయాని ప్రాసూత అజనయత్ - నైహ ద్రౌపదీ సమాగతవతీ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సకాతుకాని ద్రష్టుమశ్నుకాని అక్షీణియాసాంతాః సకాతుకాక్ష్యః గృహిణ్యః మునిపత్న్యః ఉటాసీమని పర్ణశాలాయాం వేణీధరాం దుశ్శాసనవధుపర్వంతం భృతవేణీం-వల్కలం వస్తే పనిధత్తే నియమాయేతి వల్కలవసం ఆతవివ యాజ్ఞ సేసీం ద్రౌపదీం విస్తిత్య ఆశ్చర్యం ప్రాప్య దదృశుః. అసంఖ్యేయకా శేయజనన్యా అప్యహో నియమాయ వల్కలధారణమిత్యాశ్చర్యేణ ఆపశ్యన్తిత్యర్థః. ఆత్ర పట్టపటిజనన్యా వల్కలధారణస్య కేషణగత్యా సాశ్చర్యదర్శనం ప్రతిహేతు త్వత్కామ్యలింగభేదః. ౨౦. తదితి. తం తమివ వశ్యంతీతి తాదృశః కఙ్కరణే - శ్చంద్రేవాచ్యఇతికే - వ్రశేత్వాదినా పల్వే - షణ్కోః కస్సీతికల్వే - ఆదేశ ప్రత్య యయోరితిషత్వం - ఆసర్వనామ్న ఇతిదీర్ఘశ్చ - తస్మిన్వత్సమాప్త భావేనాసదృశే అస్యాః ద్రౌపద్యాః కరే - వివిధం వనేభవంచతి వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్స మానః. కందమూలమేవోపహరమశనం దాతుం - మునీనాం ధర్మదారాః ధర్మపత్న్యః లజ్జేవ పయోధిస్తస్య తలం ఆగోభాగం అభిమమృశుః స్పృశంతిస్త - అతిలజ్జితా బభూ ఘరిత్యర్థః. యస్య ద్రౌపదీకర్మస్వర్ణేన యోగైశ్చామః మాహాత్మ్యం తస్మాత్ అవి రతం ఆక్షయం యథాతథా ఉద్దితైరావిర్భూతైః దివ్యైరమానుషైః సాయసైః పరమా మ్నైరేవ - నతు కాకపాకాదిభిర్యర్థః. కించిత్ అతిస్వల్పమపి భాండం అర్కదత్తం

సుభావా దవిరతముదితైః పాయనై రేవ దివ్యైః కించిద్భాండం వనాం
 తే తనుమతిభిజనస్యాతనో గన్యథార్థాం. ౮౮. ప. దిశి దిశి మృగయా
 యై తేషు యాతేషు జాతు స్వయ ముటజమవాప్త సోమకేంద్రాత్త
 జాయాః, లపనశశిమహిమ్నూ లంఘయామాస వేలాం తరళితమక
 రాంక స్తత్త్వణం సింధురాజః. ౮౯. గ. తతః క్రందంతీం కురరీమివ
 నిందంతీ మేనాం పురస్తాదగ్గిరోఽప్య సూతకరతో త్ర దండాధ్యాపిత
 వేగతంత్ర పారీణరథ్యేన ఘనతరతజ్జఘనసయోధరభారక్రమణవినమ్రా
 పాత్రం వనాంతే అతిభిజనస్య తనుం శరీరం అన్యథా కించిత్త్వవిరుద్ధః అర్థః మహ
 త్త్వాత్తకః యస్యాస్తథోక్తామకనోత్ చక్రే - తత్తాదృక్షణి సంబంధః. అత్రోక్షర
 వాక్యార్థస్య లజ్జాపయోధిమజ్జనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. అన్యచాత్యేదార్య వర్ణ
 నాత్మకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకాను ప్రవేశసంకరః. స్వర్యాసుభావావతారానో
 దయయోర్హేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్మకేన హేత్వలంకారేణ చాఘ్నక్రవీవసంకరణిచ
 ప్రాచుః. ౮౮. దిశిదిశి. జాతు కదాచిత్ తేషు యుగ్ధిష్ఠిరాదిషు సర్వేషు మృగయామై-
 మృగయాంకద్రుమితి-క్రియాార్థేత్వాదిగా చతుర్థీ-దిశిదిశి ప్రతిదిశం యాతేషు గతేషు
 సత్సు ఉటజం వర్ణశాలాం స్వయమవాప్తః ప్రాప్తః సింధురాజనై సంఘః సముద్రశ్చ.
 ని. 'దేవే నదవిశేషే-౭భౌసింధుర్నాసరిలిప్తి'మి'మిత్యమరః. ఏకత్ర సింధుర్దేశః అప
 రత్ర సరిదితి వివేకః. సోమకేంద్రాత్తజాయాః ద్రౌపద్యాః లపనం ముఖమేవ శశి
 చంద్రస్తస్య మహిమ్నూ ప్రభయా తత్త్వణం నద్యః తరళితః మకరాంకః మన్మథః
 యస్య తథోక్తస్సక్ అకులితగ్రాహచిహ్నశ్చ వేలాం మర్యాదాం కూలంచ లంఘయా
 మాస అతిక్రాంతవాక్. తాం బలాద్భ్రంశితవానిత్యర్థః. అత్ర చంద్రచంద్రికయా
 అకులితగ్రాహం సముద్రస్య కూలలంఘనరూపమర్థాంతరం ధ్వనిరేవ నక్షేషణితి 'సర్వత్రా
 ద్యద్వయేనాంత్య'ఇతి తన్నిషేధాత్. మాలినీ. ౮౯. తత ఇతి. తతః గ్రహణానంతరం
 కురరీం ఉత్క్రోశవక్షిణీమివ క్రందంతీం నిందంతీం 'కిమనుచితమేవం కరోషిధిక్త్వామి'
 తి కుత్సమానామేనాం ద్రౌపదీం పురస్తాదగ్గిస్య పూర్వభాగే అధిరోఽప్య ఉపవేశ్య-
 సూతస్య సారథేః కరే తోత్రదండేన కశయా అధ్యాపితస్య శిక్షితస్య వేగనైవ
 తంత్రస్య కాస్త్రస్య పారీణాః పారంగతాః అతివేగవంతఇతి యావత్ - రథస్య
 వోధారో రథ్యాః అశ్వాః యస్య లేన - ఘనతరస్య అతిమహతః తస్యాః ద్రౌపద్యాః
 జఘనపయోధరస్య నిశంబస్య కుజయోశ్చ భారస్య ఆక్రమణేన వ్యాప్త్యా విశేషేణ
 నమ్రాకృతః భుగ్నీకృతః పూర్వభాగో-౭గ్రదేశః యస్య తస్య భావస్తత్తా తయాహే

కృతపూర్వభాగతయా పార్థదర్శనశంకయా నికుట్టిభూయేవ ధావతా
శతాంగేన నిమిషచూషితపరిణాహవనీపథం జయద్రథం పునరప్యశ్ర
మపద మాశ్రిత్య నిశమితప్రమదావార్తేన దావార్తేనేవ పూర్వజేన
నియుక్తౌ జటారికిరీటినౌ రోషవిద్రుమలతాకిసలయైరివ లోచనైశ్చ
రాసనం వికీర్య మృగయానివృత్తమాత్రేణ చరణేన ద్రుతమన్వద్ర
వతాం. ౯౦. గ. తత్తణాదేవ కర్ణపూరవనకుసుమసౌరభజిఘ్రత్సిం
జనీకేన ధనంజయేన సప్తత్రాకృతో ధృతత్రాసతయా విద్యామివ వినయ
విపర్యయః కృష్ణాం విముచ్య కృతలాలయనస్సదుర్దేహాః పురఃప్రథా

తునా - పార్థానాం మృగయానాం ప్రతినివర్తమానానాం దర్శనస్య శంకయా విక
రేణ భయేనవా నికుట్టిభూయ హ్రస్విభూయ ధావతా పలాయమానేనేవ స్థితేనే
త్యుత్పేక్షా - శతాంగేన రథేన నిమిషేణ పక్షపాతమాత్రకాలేన చూషితః అతి
క్రాంతః పరిణాహః వికాలః వనీపథః అరణ్యమార్గః యేన తం జయద్రథం నైంధవముద్ది
శ్యేత్కర్ణః. ఆశ్రమపదం ప్రతి పునరపి ఆశ్రిత్య ప్రాప్య-నిశమితాశ్రుతా ప్రమదా
యాః ద్రౌపద్యాః వార్తానైంధవేన అపహరణరూపా యేన తేన - అతనివ దావేన
వనాగ్నినా ఆరేన పీడితేనేవస్థితేనేత్యుత్పేక్షా - పూర్వజేన జ్యేష్ఠేన యుధిష్ఠిరేణ
పూర్వమాగతేనేతిభావః. నియుక్తౌ ప్రేరితౌ జటారికీమః కిరీటీ అర్జునశ్చ ఉభౌ రోష
వివద్రుమలతా తస్యాః కిసలయైః పల్లవైరివస్థితైరిత్యుత్పేక్షా - లోచనైః శరాసనం
చాపం వికీర్యనైంధవవధాయక్రొధారుణందృష్టేత్కర్ణః. మృగయానాం నివృత్తమా
త్రేణ ఆగతేనైవ నతు ఊహం విశ్రాంతేనేత్కర్ణః. చరణేన ద్రుతమన్వద్రవతాం అన్వ
ధావతాం-ఉత్పేక్షా త్రయస్యసజాతీయస్యసంస్పృష్టిః. ౯౦. తదితి. తల్క్షణాల్ అను
ధావనక్షణాదేవ కర్ణపూరస్య కర్ణావతంసస్య వనకుసుమస్య సౌరభం పరిమళం జిఘ్రంతీ
ఽంజనీ చూర్వీ యస్య తేన ఆకర్ణాకృష్ట ధనుర్దణేనేత్కర్ణః. ధనంజయేన అర్జునేన సప్తత్రా
కృతః పుంభవర్యంతమంతర్గ్నబాణీకృతః అతనివ దుర్దేహాః దుష్టబుద్ధిః సః నైం
ధవః ధృతస్త్రాసః భయం యేన తస్యభావస్తతా తయా హేతునా - కృష్ణం ద్రౌ
పదీం వినయవిపర్యయః వినయరాహిత్యం విద్యామివ విముచ్య త్యక్తా - కృతపలాయ
నస్సక్ పురః స్వతోఽవ్యక్తే ప్రధావితేన మాగధస్య జరాసంధస్య విరోధినా భీమేన
రురుధే నిరుద్ధః రుధేః కర్తణిలత్ - యత్తు సాపత్రకీకృతఇత్యపహరంకల్పయత్వా
లజ్జానివృత్తయాకారితఇతి - వినయవిపర్యయః వినయరహితః పురుష ఇతిచ నృసింహః
ప్రలాభ. తదబోధాల్ - కర్ణపూరేత్కర్ణవనిశేషణవైయర్థ్యావతే. విపర్యయశబ్దేన

వితో మాగధవిరోధినా రురుధే. ౯౧. ప. కచే గృహీత్వా భువి పాతి
తస్య కఠోరచారిత్రపరస్య శత్రోః, సంతాడనే మాదుతి రాత్తపాణే
సృచ్ఛాత్రయామాస పదం చ వామం. ౯౨. ప. సౌవీరభర్తు రథమూ
ర్ధని పంచచూడాః క్లృప్తాః త్సురేణ పవనాత్మభువా విరేజః, ఇంగాల
ధూమకలికా ఇవ శామ్యతోఽంతస్తాసంబుభి స్త్వరశరానలఽంచకస్య.
౯౩. ప. విమతమనుజనీతం వీర్యభూస్త్రితాస్యః కృతనతిశిరసం తం
కేశభారే హృతేఽపి, త్వదసుహరణమార్గే దుశ్శలైవార్గభానః క్వచిదపి

పుష్పత్త్యంతరంవినా తద్వతో బోధాయోగాత్ - పుష్పత్త్యంతరేచ క్షిప్తత్వదోష
వత్తేష్యేతి విద్వద్భిషామణిభిరాకలీయం - సపత్రనిష్పత్రాదివృథన ఇత్యనేన కఠోరి
యోగే డాద్విధానాత్సపత్రాకృత ఇతిరూపమ్. ౯౧. కచఇతి. మారుతిర్భీమః కఠోరే అతి
నింద్యే చారిత్రే కర్తృణిపరస్య సత్తస్య - అతఏవ కచే కేశే జాత్యేకవచనం-శిఖాయా
మితి వా. గృహీత్వాభువి పాతితస్య శత్రోః సైంధవస్య సమ్యక్తాడనే యయే ఆత్మనః
పాణేః వామంపదంచ సచ్ఛాత్రయామాస సహాధ్యాయినం చక్రే-పాణినా పాదేనచ
తాడితవానిత్యర్థః. ౯౨. సౌవీరేతి. అగ్రతాడనానంతరం సౌవీరో దేశవిశేషః తస్య
భర్తుః రాజ్యసైంధవస్య మూర్ధని పవమానభువా భీమేన కర్తృ త్సురేణ బాణవిశేషేణ
కరణేన క్లృప్తాః నిర్మితాః పంచచూడాః శిఖాః త్రాసవివాంబూని జలాని తైరస్తర్తనసి
శామ్యతః నిర్వాణం గచ్ఛతః స్తరశరాణాం యే అనలా అగ్నయః తత్సంచకస్య ఇంగా
లేభ్యఃసిక్తాంగారేభ్యః యే ధూమకలికాః కుట్టలాకృతిధూమాః ఇవేత్యుత్పేక్షా -
విరేజః. ౯౩. విమతమితి. భూపః ధర్మరాజః అనుజాభ్యాం భీమాంజనాభ్యాం నీతం
నికటం ప్రాపితం కేశైర్యోభారః కేశసంచయశ్చ తస్మిన్ హృతే సత్యపి-కృతా నతిః
నమ్రత్వం నసంస్కారశ్చ యేన తాదృశం శిరః యస్య తథోక్తం - లజ్జాభయాభ్యా
మితిభావః. విమతం శత్రుం సైంధవం వీర్య స్థితం మందహాసః ఆస్యే ముఖే యస్య
తథోక్తస్య - హేమత్పిత నింద్య నః ఆస్తాకం తవ అనూనాం ప్రాణానాం హరణ
మేవ మార్గస్తస్మిన్ తత్ప్రవృత్తా విత్యర్థః. దుశ్శళాత్వత్వత్తే అస్తద్భగీచ యా నైవ
అగ్రశాస్త్రబంధికా తద్వైధవ్య భయాన్నత్వాం నిహన్తఇత్యర్థః. క్వచిత్ ఇతఃపరం
కుత్రాపి ఏవం కుత్పితం యదారాపహరణాది మాకురు - తత్ర దుశ్శళాయాః ప్రతి
బంధకత్వాసంభవేనద్యో హన్యురేవేతిభావః. ఇత్యుక్తేతిశేషః. ఉత్సన్న
వాక్. ఆత్మ వివాపి నమనకారణం కేశభారం తదుత్పత్తివర్ణనాద్విభావనాలం

కురు మైవం కుత్సి తేత్యుత్సరజ్. ౯౪. ప. దీనధీస్సతపసా హిమశైలే దృ
క్ష్యథం పురహరా ద్ధృహయాళోః, ఆదదే వరమథో విజయా ద్వాపం
తరేణ యుధి పాండవరోధమ్. ౯౫. ప. పార్థాశ్చ కృచ్ఛాద్దుత్తీర్ణాం
పార్వతీం ప్రాప్య రేమిరే, హేమంతాత్పద్మినీం ముక్తాం హేళేరివ
కరాంకురాః. ౯౬. ప. తత్రాంతరే జ్వలితవర్ణవపుః కదాచిదంగేషు
శబ్దభవ కర్ణమహాప్య రాత్రౌ, భాసాం పతిః కృతనమస్కరణాయ తస్మై
ప్రేక్ష్యాశిషః ప్రణిజగాద యవీయసీం గాం. ౯౭. ప. అహమహరధినాథో
ఽనుగ్రహస్తే పృథాయామయిజననమగాస్త్యం వత్సకోశో గుణానాం,

కారః. మాలినీ. ౯౪. దీనేలి. అగ్ర ఆనంతరం దీనా భిన్నా ధీర్తనో యస్య తతోక్త
వైస్సంభవః హిమశైలే తపసాహేతునా దృక్ష్యథం చక్షుర్విషయత్వం గ్రహయాళోర్ధ్ర)
హీతుః. స్పృహిగృహీత్యాదినా ఆశుచ్-పురహరాత్ శంభోః ద్వావిజయావిజయమద్భు
తం చాంతరేణ వినా-యుధి యుద్ధే పాండవనాం శిష్టానాం చతుర్థాం రోధం నిరోధ
మాత్ర మేవ వరంలేఖే ఆదదే స్వీకృతవాన్-అర్జునస్య దేవైరప్యజేయత్వాత్తత్సహితా
నాం రోధమాత్రమప్యశక్యమేవేతిభావః. స్వాగతా. ౯౫. పార్థాఇతి. పార్థాశ్చ ధర్మ
రాజాదయోఽపి కృచ్ఛాత్ కష్టాత్ సైంధవకృతాత్ ఉత్తీర్ణాం నిర్దుక్తాం పార్వతీం
ద్రావదీం హేళే సూర్యస్య కరాః అంకురాభవ అంకురతుల్యకరణాః. ని. 'హేళిరా
లింగసేసూర్య' ఇతివిశ్వః. హేమంతాదృతోర్దుక్తాం గతహిమబాధామిత్యర్థః. పద్మినీమివ
ప్రాప్య రేమిరే చిక్రీడుః. ఉపమాలంకారః. ౯౬. తలేలి. తత్రాంతరే తస్మిన్నేవ
సమయే కదాచిద్రాత్రే జ్వలితవర్ణం ఉజ్జ్వలకాంతి పపుర్యస్యసః ఉజ్జ్వలాక్షరశరీరశ్చ
భాసాం పతిస్సూర్యః శబ్దః ఘటాదివదమివ - అంగేషు జనపరవిశేషేషు కరచరణాది
షుచ కర్ణం రాధేయం శ్రోత్రంచ అనాప్య - కృతం నమస్కరణం నమస్కారః
యేన తథోక్తాయ తస్మై కర్ణాయ ఆశిషః చిరంజీవేత్యాదేరాశిర్వాదస్య యవీయసీం
కనిష్ఠాం - తదనంతరామితియూవత్ - గాం వాచం వక్ష్యమాణాం ప్రేక్ష్యా పుత్రవాత్స
త్యేన ప్రణిజగాద ఉక్తవాక్. శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా. ౯౭. ఉక్తిప్రకారం
త్రిభిరాహ-అహమితి. అయివత్స హేపుత్ర అహం అహ్నః దివసస్య అధినాథః
సూర్యః గుణానామాదార్యాదీనాం కోశో రాశిః శ్వం మే మమ అనుగ్రహాత్ పృ
థాయాం కుస్తాయాం జననముత్పత్తిం అగాః ప్రాప్తవానసీ-జాతోఽసీత్కర్ణః. తత్తస్మాత్
మత్పుత్రత్వాద్ధేతోః రహస్యేకాంతే భవం రహస్యం ఇదం వక్ష్యమాణం మే శాసనం
అహ్ం ఇహేదానీం గృహ్యతాం త్వయేతి శేషః. నన్దపృష్టాఽపి కిమితి కథయసీత్కృత

తదిద మిహ రహస్యం గృహ్యతాం శాసనం మే తనయకుశలయోగే
తాతపాదా యతంతే. ౯౮. ౪. ముఖసంధానవిశ్లేషముక్తే కవచకుండలే,
తవైతే భూషణే శోభాం తన్వాతే పరదుర్లభాం. ౯౯. ౪. ఏతాని
యాచకమిహ ద్విజవేషగూఢం మాలభకామమమరాధిపతిం కృథా
స్తస్యం, అజ్ఞాపథాత్ఫలసి చేదణుమాత్ర మస్తాద్వధోభవిష్యసి సుఖేన
రణే రిపూణాం. ౧౦౦. ౪. ఇత్థం నిశమ్య తాం వాచం రాధేయో రచి
తస్మిత్తః, హర్షాదంజలినా సాక మాదదే ప్రతిభాషితం. ౧౦౧. ౪. తవా
ర్యమేతిప్రథితేఽపి శబ్దే మమార్యమేత్యర్థిజనేషు దానం, నిషేధరూపే
ఆహ. — తనయేతి. తనయానాం కుశలస్య క్షేమస్య యోగే సంఘటనే విషయే తాత
పాదాః పూజ్యాః పితరః యతంతే ఉద్యోగం కుర్వంతి - సామాన్యేన విశేషసమర్థన
రూపాఽర్థాంతరన్యాసః. ౯౮. ముఖేతి - అయివత్స ముఖేత్యుపలక్షణమంతస్యాః -
తథాచ ఆద్యంతాభ్యాం సంధానవిశ్లేషాభ్యాంచ ధారణమోచనాభ్యాంచ ముక్తేరహితే-
సహజత్వాద్ధర్మేయాద్యంతదేశే వర్జితసంయోజనవియోజనేచేత్యర్థః. కవచం కుండలం చ
ఉభే ఏతే భూషణే. పరదుర్లభాం తవ శోభాం తన్వాతే కరుణతః. ఆత్ర ముఖసంధానే
త్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా ఆనన్యసామాన్యశోభాకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభే-
దః. ౯౯. ఏతానితి. అయివత్స ఏతాని సహజకవచకుండలాని యాచకం యాదిష్య
మాణం - ఆకేనోర్భవిష్యద్ధామర్జ్యయోగితి కృద్యోగే వక్షీప్రతిషేధః. ఆత్ర యా-
చకం సంశమితి నృసింహప్రలపితం చ్యుతసంస్కారదోషదుషేక్ష్యం - ద్విజవేషేణ
బ్రాహ్మణరూపేణ గూఢం ప్రచ్ఛన్నం - నిజరూపస్య యాచ్ఛానర్హత్వాదితిభావః. అమ-
రాధిపతిమింద్రం త్వమిహ కవచకుండలయాచ్ఛావిషయే లబ్ధకామం మాకృణాః మాకురు-
వైవరీత్యే కాహానిరీత్యతఆహ, — ఆజ్ఞేతి. అస్తాదాజ్ఞాపథాత్ మచ్చానసమగ్రాదణుమా-
త్రం అత్యల్పమపి స్థలసిచేత్ లంఘయసి యది - తదా రణే రిపూణాం సుఖేన అనా-
యాసేన వధ్యః హంతుం శక్యో భవిష్యసి. ౧౦౦. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారం తాం
వాచం కవచకుండలాసింద్రాయ మాదేపిత్వాత్మికాం నిశమ్య శ్రుత్వా-రాధేయః
కర్ణః హర్షాద్రచితస్మిత్తః కృతదరహాసస్సక్ ప్రతిభాషితం ప్రత్యుత్తరం అంజలినా
సాకం నమస్కారేణసహ ఆదదే బ్రాహ్మ - స నమస్కారం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః.
౧౦౧. తవేతి. హే ఆర్య తవ ఆర్యమాఇత్యాత్మకే శబ్దే దాతృపుత్రకస్య దాతుశ్చ
వాచకే ప్రథితే ప్రసిద్ధేసత్యసి-అర్థిజనేషు యాచకేషు విషయే మమ దానం మాన్యీతి
నిషేధరూపే దాననివృత్త్యాత్మకే మార్గే వాక్యరూపే భవదీయజిహ్వాపదం పాద

నిదధాతి మార్గే నదం కథం వా భవదీయజిహ్వ. ౧౦౨. ప. సతతం సదర్శిసదనే బహుదాతుం సకుతూహలస్య పురుషస్య జగత్త్వాం, ఉద కోర్తి కాకరధృతాహివిభూషాకనకోర్తి కాతుపరమంగుళిభారః. ౧౦౩. ప. దివనేశయః ఖలు శయఃప్రతికర్తుం ధృతలాలసో భవతి నార్థిషు దైన్యం, ప్రతిపాదయేత్సతు కథం పురుషస్య ప్రతికూలవర్ణనిజనామ పదార్థం. ౧౦౪. ప. యశోవ జన్తఫలమాత్మవతామిన మేషితవ్య మతి

న్యాసం ఉచ్చారణాత్తకం కథంనేత్యాత్పర్యే - నిదధాతి నిషీపతి - దానం మాకు ర్వితి కథం వదనేత్యర్థః. ఆత్ర నిషేధరూపకార్యోత్పత్తేః విరుపక్షుటనాత్మకో విషమ ప్రభేదః. 'యఃకామయేతదానకామామేప్రజాస్యురిత్యసావాదిత్యోర్మమా యః ఖలు వైదదాతిసోఽర్థమేతిశ్రుతిః. ౧౦౨. సతతమితి. కించ హే ఆర్య జగత్త్వాం లోకే సతాం సాధూనాం అగ్నినాం యాచకానాంచ సదనే సభాయై - బహు అపరి మితమర్థం దాతుం కుతూహలేన సహితస్య సకుతూహలస్య పురుషస్య కరే ధృతా ఉత్స ర్గార్థం నిహితా ఉదకస్య ఊర్తికా వారిధారైవ విశేషేణ భూషా భూషణం - కనక మయీ ఊర్తికా అంగుళీయకంతు పరం అత్యంతం అంగుళీనాం భారః భారహే తుర్హి - ఆత్ర దానస్తుత్యా తన్నిషేధనిందాప్రతీతేర్వాజన్తవ్యలంకారః. ని. 'ఊర్తి కాత్వంగుళీయే స్యాద్వాస్త్రీభంగితరంగయో' రితివైజయంతీ - సుమంగలీవృత్తం - 'సజసాన్సగౌయది సుమంగలీయమి'తిలక్షణాత్. ౧౦౩. దివనేతి. హే దివనేశ సూర్య యశ్యయః పాణిః. 'పంచకాభశ్యయః పాణి' రిత్యమరః. అగ్నిషు యాచకేషు దైన్యం దారిద్ర్యం ప్రతికర్తుం నిరాకర్తుం ధృతః లాలసః మహాభిలాషః యేన తపోక్తః సభ వతి - ఖల్వితివాక్యాలంకారే - సఃశయస్తు ప్రతికూలా వైపరీత్యం గతో వర్ణా శకా రయకారౌ యస్తింస్తస్య నిజనామ్నః పదస్య యశశ్శబ్దస్య అర్థం కీర్తిం పురుషస్య కథం కేన ప్రకారేణేత్యర్థః. ప్రతిపాదయేత్ - ఆర్జయేత్ - నకేనాసి ప్రకారేణే త్యర్థః. సంగ్రహైకపరః ప్రాయస్కముద్లోఽగ్ని రసాతల ఇత్యభియుక్తోక్తేరదాతుః కదాసి సభవేత్కీర్తిరితిభావః. వృత్తం పూర్వోక్తమేవ. ౧౦౪. తస్మా కీర్తిరేవ మాస్తిత్యత ఆహ. - యశఃఇతి. ఆత్మవతాం దేహభృతాం యశః కీర్తిరేవ జన్తనః ఫలమితి హేతోః ఇదం యశః యత్నస్య భరాత్ అతిశయాదేషితవ్యం కాంక్ష ణీయం యతః జగన్లోకః అపరైర్యశోభిన్నైః గుణానాం ధైర్యకార్యగాంభీర్యాదీనాం గణైర్భూషితమపి ఆయశస్సేనంకీర్తిశాన్యం పురుషం నాద్రియతే నాపేక్షతే - ప్రియః ప్రజానాం దాతైవ సపునర్ద్రవిణేశ్వర' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః. అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య కీర్త్యః జనావశ్యకత్వహేతుత్వాత్కామ్యలింగభేదః. ప్రమితాక్షరా. ౧౦౫.

యత్నుభరాత్, అపిఘాపితం గుణగణైరపరైరయశస్వినం న జగదా
ద్రియతే. ౧౦౫. ప. వ్యాపృతా వితరణోపనిషత్సు వ్యాహరంతి
హి వివశ్చిదధీశాః, స్వర్గనేన రహితా వితిహేతో ద్లుబ్ధకం చ కుణవం
చ సమానా. ౧౦౬. ప. సృష్టే వనీపకజనే వదనం స్థితేన దానాంబునా
కరతలం యశసా దిశశ్చ, శుభ్రీకరోతి వినశ స్వయమేవ దాతా
కస్తాదృశం ప్రతినివర్తయితుం ఊమేత. ౧౦౭. ప. వాంఛామనాప్తేన
వనీపకేన సహసహో దాతృజనస్య యాంతి, తదద్య శక్తార్చనయా
భృతాసో ర్భవీవధోమే పరమో హి లాభః. ౧౦౮. ప. యద్గోష్ఠీప్ర
తిహారభూతలశిలాచింతామణిః కల్పకా యన్యారామవృత్తిద్రుమాశ్చ

వ్యాపృతా ఇతి. కించ - వితరణోపనిషత్సు దానవేదాంతేషు వ్యాపృతాః పరిశీలకాః
దానమాహాత్మ్యసారసర్వస్వవిదఇతి యావత్. వివశ్చిదధీశాః పండితశ్రేష్ఠాః లుబ్ధవివ
లుబ్ధకః తం కృపణం చ కుణవంశవంచ ద్వావపి స్వర్గనేన దానేన చ రహితౌ శూన్యా
విత్కుక్తప్రకారాత్ హేతోః సమానా మిక్షస్త్రైశ్చ వ్యాహరంతి కథయంతి-హి ప్రసిద్ధా.
ని. 'స్వర్గోనామారులేస్వర్గదానయోః స్వర్గనంతభే'తి వైజయంతీ-లుభోఽక్షీర్జీవన్మసి
మృతకల్పవివేకార్థః. అత్ర స్వర్గనస్య క్లేషభీతికాభేదాభ్యవసితస్య సామ్యకథనహే
తుత్వాత్పదార్థహేతుః కావ్యలింగముపమైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణం. ౧౦౬.
దృష్టఇతి. దాతావనీపకీ జనే దృష్టేనతి. ని. 'వనీపకో యాచనశో మార్గణో యాచ
కార్థినా' విశ్వమరః. స్వయం ప్రకృత్యైవ-నతు కారణాంతరేణేత్యర్థః. వివశః పరవ
శస్యో స్థితేన వదనం దానాంబునా కరతలం యశసా దిశశ్చ శుభ్రీకరోతి-తాదృశం
ప్రకృత్యా దాతారం ప్రతినివర్తయితుం దానాద్వారయితుం యః ఊమేత శక్మయాత్?
న గోఽపీత్యర్థః. అత్ర వాక్యార్థత్రయేణ దాతుర్దాననివర్తనాశక్యత్వసమర్థనాత్కావ్య
లింగభేదః కేవలప్రకృతానాం వదనకరతలదిశాం ధవళికరణేనావమ్యగమకతుల్యయో
గితాభేదతైచ్చవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణః. ౧౦౭. వాంఛామితి. కించ దాతృజనస్య ఆస
వః ప్రాణాః వాంఛాం మనోరథం ఆనాప్తేన ఆప్రాప్తేన వనీపకేనసహ యాంతి నిర్గ
చ్ఛంతి-మరణాదవ్యధికా జాయతే అవక్షీర్జిత్యర్థః. 'సంభావితస్య చాక్షీర్జిత్రరణాదతిరి
చ్ఛత'ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః. తత్తస్మాదద్యేదానిం శక్రస్యేంద్రస్య అర్చనయా కామి
త పూరణాత్తికయా పూజయా హేతునా - భృతాః ఆసవః యస్య తస్య మే-భావీ
కవచకుండలత్యాగేన కాలాంతరే శత్రుభిః కరిష్యమాణః వధః పరమః ఆతికామ్యః
లాభః హిరవధారణే-అశుభస్య కాలహరణం కర్తవ్యమితి ప్రసిద్ధిరితిభావః. ౧౦౮.
యదితి. కించ - చింతామణిర్నామ కామధేన్వాదివత్ కామితార్థదం రత్నం - సః

సురభి స్సా హోమధేనుః పురః, తాదృగ్యాచతి చేదుపేత్య మఘవా సంపూర్య తత్కామనాం త్రైలోక్యస్థవదాన్యసంసదుమరి స్యామేషమే నిశ్చయః. ౧౦౯. ప. వీత్య వంధ్యవచనోఽపి గుణజ్ఞో విస్తయాంబునిధి వీచిఘ మగ్నః, పద్మబంధురితి వాదిన మేనం పాటలన్తి తరుచి ర్గిర మూచే. ౧౧౦. గ. అయే వత్స భవతో భిషితం తుమమేవ స్థూలల ట్టాణామ్. ౧౧౧. గ. అమూదృశం తు తవ మతం పునరపి మమ రస

యస్యేంద్రస్య గోష్ఠ్యాః ఆస్థానమంటపస్య ప్రతిహారభూతలే ద్వారాగ్రదేశే శిలాబద్ధ పాపాణః కల్పకాః కల్పవృక్షాః యస్యేంద్రస్యసంబంధినః ఆరామస్యనందనస్య వృత్తి ద్రుమాః ఆవరణవృక్షాః. సా ప్రసిద్ధా సురభిః కామధేనుః హోమస్య పయస్సాన్నిహో త్రస్య ధేనుర్గౌరి తాదర్శ్యే పక్షీనమానుః. భవతీతి యథాయోగం యోజ్యం-తాదృక్ చింతామణికల్పవృక్షకామధేనుమాన్ మఘవా ఇంద్రః ఉపేత్య మాం ప్రతిఆగత్య యాచతిచేత్ భిక్షతేయది తస్యేంద్రస్యకామనాం మనోరథం సంపూర్య త్రైలోక్య స్థానాం భువనత్రయేవ ర్తమానానాం వదాన్యానాం దాతృణాం యానసత్ సభా తస్యాః ఉపర్యగ్ర భాగే స్వాం వర్తేయం - ఏషః ఉక్తప్రకారః మే మమ నిశ్చయః నిష్కర్షః. అత్ర చింతామణ్యాదిమతోఽపీంద్రస్య యాష్ఠా ప్రసంగేన తైరప్యతూ రణీయో యో మనోరథః ఇతి తత్పూరణస్య త్రైలోక్యస్థవదాన్యోపరితనత్వమేతు త్వాద్వాక్యార్థమేతుకం కావ్యలింగం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౦౯. వీత్యేతి. అథ ఇత్యుక్తప్రకారేణ వాదినం వదంతమేనం కర్ణం వీత్య-వంధ్యం నిష్ఠులం వచనం మాపూ రయ మనోరథమింద్రస్యేత్యాత్మకం వచనం యస్య తథోక్తోఽపి-గుణజ్ఞః సతు గుణమేవ దోషత్వేన జ్ఞాతేత్యర్థః. అతఏవ విస్తయస్య ఆశ్చర్యస్యైవాంబునిధేః వీచిఘ తరం గేఘ మగ్నః అతివిస్తృత ఇత్యర్థః. పద్మానాం బంధుస్సూర్యః పాటలౌ శ్వేతరక్తౌ అప రవ్యావసాదీపదరుణాన్వతః శ్వేతేతి యావత్. స్థితస్య రుచిర్యస్యతథోక్తస్సగ్ గిరం వాచం వక్ష్యమాణామూచే ఉక్తవాక్-బ్రాహ్మి కర్తరితి వచ్యాదేశః. అత్ర గుణజ్ఞ త్వస్య అతివిస్తయమేతుత్వాత్పదార్థమేతుకేన కావ్యలింగేనాంగేన విస్తయాంబునిధీతి రూపకం సంకీర్ణం-తస్య వచనస్య నైష్ఠుల్యరూపప్రతిబంధకసత్వేఽపి తదుత్పత్తివర్ణనా త్తికయా విభావనయా సంసృష్టిః. స్వాగతా. ౧౧౦. అయేఇతి. అయే వత్స మేపుత్ర భవతః తవ సంబంధి భాషితం వచనమి, అత్తవధమంగీకృత్యేంద్రస్య వాంఛాం పూర యిష్యామిత్యాత్మకం స్థూలలట్టాణాం బహుప్రదానాం తుమముపపన్నమేవ - భవా దృకానామితిశేషః. ౧౧౧. అమూదృశమితి. మేపుత్ర అమూదృశం ఉక్తవిధం-

నాం నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్తిమితే. ౧౧౨.గ. అథవాత్వం సునా
సీరస్య మనీషితస్య పూరణాత్పూర్వమేవ పూర్వదేవగర్వనిర్వాపణధూర్వ
హతయా కులిశమపి చిరాదూర్ధ్వకళంకాంకురజర్పరితథాశతమాతస్య
తీంతదీయాం శక్తి మాధత్వేతి. ౧౧౩.గ. తతస్తథేతి పరమంగీకృత్యప
శ్యతస్తనూజస్య సమక్షమచిరేణ సమరీచిమాలీ చరమాచలశిఖరపరిశీ
ల్యమానం విహారిమిహాపి సమాచచార. ౧౧౪. ప. కతిపయదినే కాలే
యాతే తతో మరుతాం పతి స్సదసి తనయం భానో రేత్యార్థిచాటు

అదసోః దృశోర్వ్యోగేత్యదాద్యత్వదీర్ఘయోః అదసోఽసేర్దాదుదోమఇతి దస్య మత్వం
అస్యచోత్వంచ - తవమతం ప్రాణాశ్చయేఽప్యనుజ్ఞసీయం దానవ్రతంతు మమ మే
రసనాం జిహ్వం పునరపి ఉక్తప్రకారాదన్యథేత్యర్థః. నిదేశావశేషః ఆజ్ఞావాక్యశేషవివ
పంథాస్తత్ప్రకారే తస్మిన్ పాంథాం గచ్ఛంతీం-‘పంశోఽనిత్యమి’తి జప్రత్యయః పంథా
దేశశ్చ-తతష్టాప్-పాంథీమితిపాఠః ప్రామాదికః. నిర్తిమితే కరోతి-నిదేశశేషం కించి
ద్వచ్చీత్యర్థః. ౧౧౨. అగవేతి. అగవా ఉక్తార్థోఽసమృతశ్చేదీత్యర్థః. ఇతీదం క్వా
చిత్కం. త్వమితి. హేవత్స త్వం శునాసీరస్యేంద్రస్య. ని. ‘పృథ్వశ్చవాశ్శునాసీర’
ఇత్యుమరః. మనీషితస్య కామితస్య పూరణాత్ పూర్వమేవ స్వయంపూర్వదేవానాం
సురద్విషాం గర్వస్య నిర్వాపణే శమనే ధూర్వహతయా భారవాహిత్యేన హేతునా
కులిశం వజ్రాయుధమపి చిరాదూర్ధ్వేన లగ్నేన కళంకాంకురేణ జర్పరితం తుచ్ఛితం
ధారాణాం కోటి నాం శతం యస్య తథోక్తం - ఆతస్యతీం కుర్వంతీం తస్యేంద్రస్య
ఇమాం తదీయాం శక్తిం నామ ఆయుధమాధత్స్వగృహోణ. ప్రత్యుపకారద్వారేతిభావః.
ఇతి నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్తిమితఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౧౧౩. తతఇతి.
తతః తథా ఇంద్రచ్చక్తిం గృహీయామితి పరం భృశమంగీకృత్య వశ్యతః తనూజస్య
కర్ణస్య సమక్షం ప్రత్యక్షవివ - సః మరీచిమాలీ సూర్యః చరమాచలస్య అస్తిరేః
శిఖరే పరిశీల్యమానం క్రియమాణం విహారం క్రీడాం అస్తమయమితి యావత్. ఇహ
కర్ణపురోభాగేఽపి అచిరేణ సత్త్వం సమాచచార కృతవాక్ - అంతర్హితవానిత్యర్థః.
౧౧౪. కతీతి. తతః అనంతరం కతిపయాని కానిచిద్దినాని యస్మిన్ తస్మిన్కాలే
యాతే గతే సతి - మరుతాం దేవానాం పతిరింద్రః అగ్నినాం యాచకానాం చాటు
శతైః ప్రియవాక్యశతైః ఆకులే సాంద్రే సదసి సభాయాం - ‘స్త్రీనపుంసకయోస్సద’
ఇత్యుమశాసనాన్నపుంసకత్వం. భానోఽసూర్యస్య తనయం కర్ణమేత్య ఆతులం సహజ
త్వా దసదృశం కుండలాభ్యాం సహితం సకుండలం కవచం వాచా దేహిత్యాత్మికయా

శతాకులే, కవచమతులం వాచాఽయాచత్సకుండల మాదరా దయ
మపి తథేత్సుక్త్వా శక్తిం తతో జగృహే ఽద్భుతాం. ౧౧౫. ప. నకా
రమేతే పమాతో రిపూమమేత్యమర్ష భారాదివ శస్త్రధారయా, సుశో
రవే ద్దంశనకర్ణ వేష్టనే స్వయం సముత్కృత్య దదా విడోజనే. ౧౧౬. ప
నిశమ్య తత్కల్పతరో స్త్రియాచ్యుతై శ్చిరార్జితై స్త్యాగయశోభరై
రివ, సుచర్వముక్తైః కుసుమైర్న కేవలం తదంగమంగాశ్చ సుగంధయోఽ
భవన్. ౧౧౭. ప. జాగ్రత్సు సర్వావయవేషు తస్య కర్ణస్య కర్ణః పునరర్థిన్
స్వాం, హిరణ్మయీం యద్వితతార భూషాం తన్నామసామ్యం ధృః

ఆయాచత్ భీషితవా - యాచతే కర్తరిజ్ - ఆయం కర్ణోఽప్యాదరాత్తథ
దాస్యామిత్సుక్త్వా తతః యాచమానకవచకుండలాదిం ద్రాల్ అద్భుతాం లోకోత్తరాః
శక్తిమాయుధవిశేషం జగృహే గృహీతవా - హరిణపుతావృత్తం - 'రసయుగహదై
శ్చిన్నా మ్రాసగాహరిణపుతే' తిలక్షణాల్. ౧౧౫. నకారమితి. ఏలే దంశనకర్ణ వేష్టనే
నకారం నాశరం నివేధార్థకం వహతః. విభృతఃస్వనాన్నితి శేషః. అతఃకా
ణాల్ మమదాతుః రిపూశత్రూ ఇత్యుక్తప్రకారాల్ ఆమర్షభారాల్ లోపాలి
యాదివేత్సులేప్సిత్వా, శస్త్రస్య అనేధారయా అంచలేన సముత్కృత్య ఉత్పాట్య
దంశనకర్ణ వేష్టనే కవచకుండలే విడోజనే ఇంద్రాయ దదా దత్తవాల్. ని. 'తనుత్ర
వర్తదంశనం' - 'కుండలం కర్ణ వేష్టనం' 'విడోజాః పాకశాసన' ఇతి సర్వత్రాప్యమరః
౧౧౬. నిశమ్యేతి. తత్కర్ణస్య సహజకవచకుండలదానం నిశమ్య శ్రుత్వా హియ
లజ్జయాచ్యుతైః గభితైః తాదృద్దానస్య తత్రాప్యసంభవా దితిభావః. చిరాదార్జితై
స్త్యాగేన వితరణేన యే యశోభరాః కీర్త్యలిశయాః కల్పవృక్షీయానైరివ స్థితైః
సుపర్వభిర్దేవై ర్దుశ్చైర్వృష్టైః కల్పతరోః కుసుమైః పుష్పైః తస్య కర్ణస్య అంగ
కేవలం శరీరమేకమేవ సుగంధినాభవత్ - కింతు అంగాశ్చ అంగాభ్యా జనవదా
అపి కర్ణపాల్యాః సుగంధయః మనోహరగంధాః ఆభవన్. అతిమహతీ పుష్పవృ
ష్టిరాసీదత్కర్ణః. ని. 'అంగాగ్రాంతిలోపాయప్రసీకేష్వప్రధానకే, అంగోదేశవిశే
షేస్యా'దితి విశ్వః. అసంబంధే సంబంధరూపాలిశయోక్తిః. వంశస్థం. ౧౧౭.
జాగ్రత్స్వితి. తస్య కర్ణస్య సర్వేషు అవయవేషు కరచరణాదిషు జాగ్రత్సువిద్యమా
నేషు సత్స్వపి - కర్ణః పునః శ్రోత్రమేవ స్వాం స్వీయాం హిరణ్మయీం కాంచనీం.
హిండినాయనేత్యాదినా నిపాతః. భూషాం కుండలం అర్థినే ఇంద్రాయ వితతా
దత్తవాల్ - ఇతియత్. అత్ర కుండలదానే తస్య కర్ణస్య నామ్నా కర్ణఇతి సంజ్ఞ
యా యత్ సామ్యం తుల్యత్వం స్వస్యాసి కర్ణఇతి నామదారణం హేతుః ధృవ

మత్ర హేతుః. ౧౧౮. ప. ఆపృచ్ఛ్య తం తదను నాకపతి స్సుధర్మా
మాసాద్య సిద్ధమరుదప్పరసాం సమాజే, ప్రాశంసదస్య చరితం సవిధే
సురభ్యా రోమంథమప్యవిగణయ్య నిశమ్యమానం. ౧౧౯. ప. తావ
త్పిర్థా స్తేఽపి పునః కామ్యకసీమాం హిత్యా సంఘై ర్భూవిబుధానా
మనుయాతాః, తీర్థప్రాతాన్నిస్తృతపూర్వానవగాఢం వధ్వా సాకం
ద్వైతవనారణ్య మవాపుః. ౧౨౦. గ. తత్ర కదాచిదాశ్రమద్వారి 'హా
మహాభాగాః' మమ హోమసాధన మరణిమపహృత్య హరిణోఽయ మి
తోధావతితి బాష్పాయమాణస్య కస్యచి దగ్రజన్తన శ్శీకనివారణాయ

త్యుష్పేక్షా - యద్యపి కరచరణాదిభిరసి కవచదానం కృతం - తథాపి తదస్యాపి
తుల్యం ఇదం త్వధికమిత్యుష్పేక్షితమితి ధ్యేయం - ఆలోక్తోష్పేక్షయా తన్నామసా
మ్యమాత్రస్యాపి తథా దానహేతుత్వే కిముపక్తవ్యం తద్దాననైసగికత్వమిత్యర్థాప
త్తిప్రతీతేరలంకారేణ అలంకారధ్వనిః. ౧౧౮. ఆపృచ్ఛ్యేతి. తదను కవచకుండలదా
నానంతరం నాకస్య స్వర్గస్య పతిరింద్రః తం కర్ణం ఆపృచ్ఛ్య గచ్ఛామిత్యుక్తా
సుధర్మాం దేవసభామాసాద్య ప్రాప్య-సిద్ధానాం నారదాదీనాం దేవయోనివిశేషాణాం
వా మరుతాం దేవానామప్పరసాంచ సమాజే సంఘే అస్యకర్ణస్య చరితం తథావిధం
దానచారిత్రం సవిధే సమీపే సురభ్యా కామధేన్వా రోమంగం చర్చితచర్మణమపి
అవిగణయ్య దూరీకృత్య - నిశమ్యమానం శ్రూయమాణం యథాస్యాత్ తథా
ప్రాశంసత్ ప్రకర్షేణ స్తుతవాత్ - శరీరముత్కృత్య దానస్య తస్యా అప్యసంభవాదితి
భావః. ౧౧౯. తావదితి. తావత్ తదాసీం తే పార్థాఅపి కామ్యకస్య వనస్య సీమాం
హిత్యా భూవిబుధానాం బ్రహ్మణానాం సంఘైరనుయాతాస్సంతః. పూర్వం విస్తృ
తా మార్గవశాదినా అసేవితాత్ తీర్థానాం పుణ్యసరసాం వ్రాతాత్ సమూ
హాత్ ఆవగాఢం తత్ర స్నాతుమిత్యర్థః. పునరపి ద్వైతవనంనామ అరణ్యం వధ్వా
సాకం ద్రౌపద్యాసహ అవాపుః ప్రాప్తవంతః. మత్తమయూరీవృత్తం - 'వేదైరంద్ర
ర్జ్ఞాయసగా మత్తమయూర' మితిలక్షణాత్. ౧౨౦. తత్రేతి. తత్ర ద్వైతవనే కదా
చిత్ హే మహాభాగాః మహాసుభావాః పాణ్డవాః మమ హోమస్య సాధనం అగ్నిమ
ధనద్వారా కారణమరణిమపహృత్య అయం హరిణః కురంగః ఇతో మార్గాత్ ధావతి.
హాహేత్యుతిభేదే. ఇత్యుక్తప్రకారం ఆశ్రమస్య ద్వారి అగ్రదేశే బాష్పాయమాణస్య
రుదతః కస్యచిదగ్రజన్తనః, బ్రహ్మణస్య శోకస్య నివారణాయ చాపం చక్రీకృత్య
గుణాకర్షణేన కుండలీకృత్య - అనుధావతః ద్రుతమనుగచ్ఛతః తాన్నార్థాత్-పార్శ్వ
యోరుభయోర్భ్యా లతాః యాసాం తాడనేన సంఘర్షణేన అనువక్తం లగ్నం నవానాం

చక్రీకృత్య చాపమనుధావత స్తాన్పార్థాన్పార్శ్వలతాతాడనానుషక్తన
వకిసలయజాలముత్ప్లవనవేగవవన బహిర్జ్వలద్వహ్నిశిఖాకందశమివార
ణిం విషాణయా బిభ్రాణః కతిషుచిత్పదేషు సుగ్రహ ఇవ కతిషుచిద్దుగ్
సదభవ విచిత్రగతిః కోఽపి కృష్ణసారోదూర మాకృష్య స్వయమం
తరథాత్. ౧౨౧. గ. తదను లలాటం తపనఖంపచహేళిధూళిభ్యాం
ద్యౌవాపృథివీభ్యా మురన్యావదాన్యమహిమని దినయావనే ప్రకృత
మర్థమివ పానీయ మవీతస్తతో విచిన్వద్భిరనుజైస్సహ కస్యచి ద్విశా
లస్య వనసాలస్య మూలభువం తచ్చాయామండలమివ పాండవశ్శనై
శ్శనై రుపససర్ప. ౧౨౨. ప. తత్రానిలైః కమలగంధిభిరుచ్యమానామా

కిసలయానాం జాలం బృందం యస్మింస్తం - ఆతపిత ఉత్ప్లవనేషు ఉర్ధ్వలంఘనేషు
యోవేగస్తేన యః పవనః వాయుస్తేన బహిర్జ్వలంతః. వహ్నిశిఖానామగ్నిజ్వాలానాం
కందశాః అంకురాః యస్మిం స్తస్మిన్ క్రమివ స్థితమిత్యుత్పేక్షా. అరణిమగ్నిమగ్నదారుం
విషాణయా శృంగేణ బిభ్రాణః. కతిషుచిత్పదేషు పాదన్యాసేషు సుగ్రహః అనా
యాసేన గృహీతుం శక్యఇవ - కతిషుచిత్పదేషు దురానదః దుర్గహఇవ - విచిత్రాః
అశ్వర్యాః గతయో యస్యసః కోఽపి దుర్జేయః కృష్ణసారః కురంగః దూరం దూరదేశ
మాకృష్య లాభాశయా సీత్వా స్వయమంతరథాత్ అంతర్నితవాక్. ౧౨౧. తదన్వితీ.
తదను కృష్ణసారాంతర్ధానానంతరం-లలాటంతపతీతి లలాటంతపః నభాన్వచతీతి నఖం
పచః శిరఃపాదదాహినావిత్కర్థః. హేళిస్సూర్యః ధూళిః రజః యయోస్తాభ్యాం ద్యౌ
వాపృథివీభ్యాం ఆకాశభూమిభ్యాం - ఉదన్యాయాః విపాసాయాః వదాన్యః దాతా
మహిమా ప్రభావః యస్మిం స్తస్మిన్ ఆతిత్పష్టజనకఇత్యర్థః. ని. 'ఉదన్యాతువిపాసా'
త్పడిత్యమరః. దినస్య అహ్నః రహావనే మధ్యభాగే-మధ్యాహ్న కాలఇతి యావత్ -
ప్రకృతమర్థం అరణిమివ హరిణిమివ వా. పానీయం జలమపి ఇతస్తతః విచిన్వద్భిరన్వీష
ద్భిః అనుజైర్భిమాదిభిస్సహ పాండవః ధర్మజః. విశాలస్య విస్తీర్ణస్య కస్యచిద్వనే సాలస్య
వృక్షస్య మూలభువం మూలదేశం ప్రతి తస్య వనసాలస్య ఛాయామండలః అనాతప
మింబఇవ శనైశ్శనైః గత్వా ఆతపశ్రమాన్మందంమందం ఉపససర్ప సమీపంగతవాక్.
అత్ర ఛాయామండలపాండవయోశ్శనైశ్శనైర్ములోపసర్పణేనాపమ్యస్య గమ్యత్వా
త్తుల్యయోగితాభేదః. అస్యచ అరణిజలయోరన్వేషణేనాపమ్యగమకతుల్యయోగితాభే
దేన సంసృష్టిః. ౧౨౨. తత్రేతి. తత్ర వృక్షమూలే కమలగంధిభిః పద్మసౌరభవాహిభిః
అనిలై ర్దాయుభిరుచ్యమానాం. అత్రాస్తే పద్మినీతి సూచ్యమానామిత్యనుమానాలంకారః-

శాం గతేషు సలిలాయ చిరాయితేషు, భీమాదిషు క్షీతిభుజా పరిత
వ్యభేజే తేషాం పదానుసరణాదథ కాపి వాపీ. ౧౨౩. ప. తస్యాస్తతే
కమలినీదళపాత్ర పాణీంస్తాన్నజ్ఞిశో నిపతితానవలోక్య వీరాన్,
బాహ్వాంబుభిః ప్రథమదర్శితమార్గవ తన్వా నృపస్య సహసా ధరణౌ
నిపేతే. ౧౨౪. ప. సన్యతి ర్దదృశేఽగ్నికవత్సల స్సపది మూర్ఖితఫీర్నిభృ
తాంగకః, స్వయమపి ప్రవిభజ్య తదా దశామనుశవన్నివతామనుజా
శ్రితాం. ౧౨౫. ప. నాసావిలోభనపటూన్నవఽద్వగంధానాదాయ తత్ర
మధుపైరనుసేవ్యమానాః, వర్ధిష్ఠచేతన మాముం వనవాపి కాయాః కల్లోల

ఆశాం దిశం ప్రతి సలిలాయ ఉదకమానేతుమితి - క్రియాశ్చేత్వాదినా చతుర్థి -
గతేషు భీమాదిషు చతుర్థు చిరాయితేషు చిరాదవ్యనాగతేషు సత్సు - అగ్ని క్షీతిభుజా
ధర్తరాజేన పరితవ్య - కిమేషామత్యాహితం యతోఽద్యాపి నాగచ్ఛంతీత్యనుతక్య -
తేషాం భీమాదీనాం సంబంధినాం పదానాం పాదనిక్షేపస్థానానామనుసరణాదనుసృ
త్యగమనాత్ - తత్కృత్యేతిల్లబ్ధోపేపంచమీవా - కాపి ఇయమేతాదృశితి దుశ్శ్లో
యా వాపీ దీర్ఘికా భేజే ప్రాప్తా. భజతేః కర్తరిలిట్. ౧౨౩. తస్యాఇతి. తస్యాః
వాహ్వాస్తతే తేకే కమలినీదళాని పద్మపత్రాణ్యేవ పాత్రాణి జలభాజనాని పాణ్యోర్యే
షాంతాః పక్షిణః నిపతితాః - మృత్యేతిశేషః. తాన్ భీమాదీన్విరానవలోక్య -
బాహ్వాంబుభిః ప్రథమం పూర్వం దర్శితః ఉపదిష్టమార్గః నివతనరూపః యస్మాస్త
థోక్తయేవ స్థితయేత్యుల్లేఖా - నృపస్య ధర్తరాజస్య తన్వా శరీరేణ ధరణౌ భువి
సహసా దుఃఖవేగాత్సత్వరం నిపేతే నిపతితం - పతతేర్థావేలిట్. ౧౨౪. సఇతి.
అధికం వత్సలః భ్రాతృవాత్సల్యవాన్ అతఏవ సపది తత్క్షణఏవ మూర్ఖతాధీశ్చేతనా
యస్యసః అతఏవ నిభృతాని నిశ్చలాని అంగాని యస్యసః తత్కః. వైషికః కప్ర
త్యయః. స నృపతిః అనుజైర్భీమాదిభిరాశ్రితాం దశాం మరణావస్థాం ప్రవిభజ్య
సమాంశం విభాగంకృత్వా - స్వయమవ్యనుభవన్నివేత్యుల్లేఖా - దదృశే దృష్టః.
తత్రత్యైరిలిశేషః. భ్రాతృకాణాం సాముదాయకే వస్తుని సమాంశహిత్యస్సరణాదితి
భావః. దృశేః కర్తరిలిట్ - ద్రుతవిలంబితం. ౧౨౫. నానేతి. తత్ర తదానీం
నాసాయాః పూర్ణస్య విలోభనే తృష్ణాజననే పటూన్ సమర్థాన్ నవాన్ పద్మా
నాం గంధాన్ ఆదాయ-మధుపైరభిః అనుసేవ్యమానాఇతి మాండ్యోక్తిః. వనే వాపి
కాయాః పూర్వోక్తానూః కల్లోలమల్లానాం శ్రేష్ఠతరంగాణాం సంబంధినః పవ
నాః వాయవః. అముం మూర్ఖితం ధర్తరాజం పరిష్ఠః పునః ప్రాప్తిశీలా చేతనా

మల్లపవనాః కలయాంబభూవుః. ౧౨౬. గ. తతః క్షణాదేవ కిందుద్గమ్య
పరితస్కూన్యశూన్యా దిశోదశాపి విలోకయమాన శ్వనై శ్వనై రుపసృత్య
శోకచంచలేన కంచలేన తాన్పర్యాయవృత్త్యా పరామృశ్య వనవిహ
గమృగపానసౌకర్యాయ సుతరాం దురవతరాం తాం సరసీం పరిపూ
రయితుమివ బాష్పధారామభివర్షన్త సూనురేవం విలపితు మారభత.
౧౨౭. ప. వీరాభవద్విపది దేవపరంపరాసి దూరేతరామృతి పరాన్న
గిరాంప్రవృత్తిః, హాహాదశేయమిహ వోఽద్య కుతోఽవతీర్ణా మామం

సంజ్ఞా యస్య తథోక్తం కలయాంబభూవుః చక్రః. ఆత్ర వాయూనాం గుణసమృద్ధేః
విశేషణగత్యా నృపచేతనాసంఘటన హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం -
ఆఘ్రీయేతిపాత స్త్యసంగతార్థత్వాత్కంచిదుక్తార్థలక్షణయా యోజ్యః. ౧౨౬.
తత ఇతి. తతః చేతనాస్రాప్త్యనంతరం ధర్మసూనుః ధర్మరాజః కించిదుద్గమ్య ఉత్థాయ-
క్షణాత్ ఉత్థానక్షణవివేత్సర్థః. దిశః దశాపి పరితః శూన్యశూన్యాః విలోకయమానః
ఆత్మప్రియభ్రాతృరహితత్వేనాశ్శంతం సర్వాద్ధృత్య శూన్యత్వేన పశ్యత్ - శనైశ్వనై
రుపసృత్య సమీపంప్రాప్య - శోకేన చంచలేన సకంపేన కిరాంచలేన ఆగ్రహస్తేన
తాన్పాభిత్సాస్థిమాదీన్ పర్యాయవృత్త్యా క్రమశః పరామృశ్య సంస్పృశ్య - దురవ
తరాం అవతరితుమశక్త్యాం తాం సరసీం వాసీం - వనే అరణ్యే విహంగానాం కక్షీణాం
మృగాణాంచ పానస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ సుతరాం సుఖేనావతరితుం శక్త్యా
మిత్యుత్పేక్షా - పరిపూరయితుమివేతిపారాంతరం - బాష్పధారామభిలోపవర్ష ఏవం
పక్ష్యమాణప్రకారేణ విలపితుం పరిదేవితుమారభత - ఉపక్రాంతవాక్. ౧౨౭. వీరా
ఇతి. హే వీరాః భీమాదయః భవతాం యుష్టాకం ఏవది మరణే విషయే దేవానాం చరం
పరా సమూహోఽపి దూరేతరాం అత్యంతం దూరేభవతి అత్యంతమశక్తేత్సర్థః. 'కిమే
త్తిదమ్యుఘాదామృద్రవ్యప్రకర్ష' ఇత్యేదంతాదవ్యయా త్తరప్యామ్. పరాక్ దేవ
రంజరాయాః అన్యాన్తనుష్ఠాదీన్ప్రీతిగిరాం ప్రవృత్తిః కిమవధిస్తేతి వాక్ప్రసరణం
నాస్త్యేవ - దేవానామేవ తథాత్వే తదితరేషాం కా వారేత్సర్థః. తథాపి ఇహాత్ర
అద్యేదాసీం పః యుష్టాకం ఇయం దశా మరణావస్థా కుతః కస్తాజ్ఞనాదవతీర్ణా ప్రాప్తా
హాహేత్యాశ్చర్యే ఖేదేవా - కించ మామంకరేణ మయా వినా భవతామిదం ప్రయా
ణం పరలోకయాత్రా కిమితి కుశ్చాయాం. అనుచితమేవేత్సర్థః. సనుసుఖదుఃఖభాగిసస్స
ర్వదైవ త్యాగానర్హ త్యాదితిభావః. ఆత్ర దేవానామావత్కరణాశక్త్యే కిముత మను
ష్మాణామితి కైముత్సేన ఆరాంతరసిద్ధాత్తకేన ఆర్థాపత్త్యలంకారేణ మరణహేతోః

తరేణ భవతాం కిమిదం ప్రయాణం. ౧౨౮. ప. దైవం కఠోరచరితం
దయయా విహీనం మాద్రీసుతావహహా చూతృముఖానభిజ్ఞౌ, కందా
జ్ఞురాణి చ ఫలాని చ భక్షయిత్వా కాంతారసీమని మయాచరితుం
న సేహే. ౧౨౯. ప. స్వయమవ్రణవివయో మృధే వ్రణమాధత్త హ
రస్యమస్తకే, వ్రణమాయుషి పార్థతస్య తే విదధాతి స్తమృధం వినైవ
కః. ౧౩౦. ప. వత్స ద్వేషినియుద్ధజీవనభుజస్త్వానిధే మామతే

ప్రసక్త్యాభావేఽపి తస్యైర్ నాత్మకవిభావనోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః.
యత్తు భవతామాపదివిషయే దూరేతరేశ్యవపాతం పరికల్ప్య రక్షితుమశక్యేతి వ్యాఖ్యా
యచ అతఏవ 'పరాన్నరాన్న'తిగిరాం ప్రవృత్తిః ననాస్త్యే వేతి విలిఖ్య - దేవానా
మశ్యశక్తం మనుష్యా రక్షంతీతి వత్తుచవకాశ ఏవ నాస్తీతి భావమాహ—నృసింహః.
తత్ హాహ దశేయమితి తృతీయవాక్యార్థేన వీరా ఇతి భీమాదినిర్దేశేన చ సంగతమ
సంగతమేవేతి రసికావివాకలయంతు - పరంతు స్వయం ద్రావిడేనాపి హాహేత్యస్య
'కటకపే'త్యాంధ్రభాషాయాం వివరణం స్వస్య సాహితీపారిణతాం ప్రదయతీతి.
౧౨౮. దైవమితి. దయయా విహీనం కృపయా శూన్యం అతఏవ దైవం విధిః కఠోర
చరితం దారుణకర్త - యతః యదైవతం మాతః ముఖస్య అనభిజ్ఞౌ అద్రష్టారా -
తయోర్బాల్బవివ తస్యా భర్తానుమృతత్వాదిభావః. మాద్ర్యానుతే నకులసహదేహ
కాంతాసీమని అరణ్యదేశే కందాంకురాణిచ ఫలానిచ భక్షయిత్వాభుక్త్వా - మయా
సహ చరితుమపి న సేహే ఏతావన్నాత్ర మపి తత్తాదృశమహాభోగినోర్నక్షమత ఇత్యర్థః.
పరేహమాదేహపాతం న శామ్యతి మత్సరః శూరాణామితిభావః. తద్దైవమియోజ్యం-
అత్రోత్తరవాక్యార్థేన దైవస్య దారుణకర్తత్వసమర్థనా తాత్పర్యలింగభేదః. అత్రాదౌ
నకులసహదేహవధిక్రమ్య రాజ్ఞో విలాపః వయస్తారతమ్యకృతప్రేమతారతమ్యప్రయుక్త
ఇతిధ్యేయం. ౧౨౯. స్వయమితి. హేపార్థ యః భవాత్ మృధే స్వయం అవ్రణః
వ్రణరహితస్యన్నేవ - హరస్య శంభోర్తస్తకే నిసి వ్రణం ఆధత్త అకరోః. భవచ్ఛబ్ద
యోగాత్ శేషప్రగమితి ప్రగమపురుషః. తస్య తాదృశ్యభావస్యతే తవ ఆయుషి
వ్రణం ఆయుషోఽంతమిత్యర్థః. మృగం యుద్ధం వినైవ కః విదధాతిస్త్ర అచింత్య మహి
మాహి న పుమానిత్యర్థః. అత్ర స్వయమవ్రణవివయో భవానిత్యేవ పాతః యో
రణంఇతిపాతే మృగమిత్యనేన పర్యాయభంగాఖ్యదోషః. పార్థఇతి నిర్దేశానుసారేణ
త్వమిత్యనువంజనీయత్వే ఆధత్తేతి ప్రగమపురుషానుపపత్తిశ్చేతి-వైతాళీయమ్. ౧౩౦.
వత్సేతి. ద్వేషిభిర్నిందింబాదిభిస్సహ నియుద్ధమేవ బాహుయుద్ధమేవ జీవనం పృథిర్వ

కర్ణాకర్ణికయా నిశమ్య భవతా ప్రాప్తా మవస్థా మిమాం, శోకేనానిశ
మేకచక్రనగరీభాజాం చ బాష్పయితుం స్వస్త్రియై స్సహ సౌబలస్య
చ ముదా కోఽప్యేష కాలోహ్యభూత్. ౧౩౧. ప. మయ్యస్య సూనిహ
విముంచతి యాజ్ఞ నేనీ సాశ్వాపదానిషచుబుద్ధగతి ర్భవేన్నః, హ
మాద్రి కుంతి యువయో ర్వనభూమిరేవ పుత్రప్రసూతివిహదోః పద
తాం ప్రపేదే. ౧౩౨. ప. కూటస్థశీతకరమక్షిగతం కురంగం కుర్వం
త్స్వజాతికృతకోపరసాతిరేకం, కోదంషమవ్యగణాయ నుశ్రిశాస్త్రసూ

యోస్తావృశౌ భుక్తౌ యస్య తస్య సంబుద్ధిః ఏతావృశభుః హే ప్రఖ్యానిధే కీర్త్య
వాస హేమాదులే వస్య భీమ భవతా ప్రాప్తామిమామవస్థాం కర్ణాత్ కర్ణాంతరప్రాప్తిః
కర్ణాకర్ణికా తత్తజ్జనాకర్ణనపారంపర్యం తయా నిశమ్య శ్రుత్వా-ఏకచక్రనగరీ భజం
తీతి తద్వాసినాం శోకేనచ-సౌబలస్య శకునేః స్వస్త్రియైర్భాగినే ద్ద్యుర్లోకనాదిభిస్సహ
ముదాహర్షణచ బాష్పయి నేత్రజలని కారయితుం బాష్పయితుం - తాన్రోదయితు
మేతాన్రోదయితుంచేత్సర్థః. ఏషః కాయ శోఽని నిపరీతః అభవత్ ఆనీత్-అత్ర శోకః
స్వాంతకబకాంతకనాశజన్యః మోః స్వవైరమూలనిర్మూలజన్య ఇతి వివేకః అత్ర
భీమావస్థాకర్ణనస్య విశేషణకత్యాబాష్పదయహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౧౩౧.
మయూతి. కించ మయ్యసి ఇహ అమాక్ ప్రాణాక్ విముంచతి సతి-సా పతివ్రతాతిలక
లేన్వ ప్రసిద్ధా నూజ్ఞ నేనీ ప్రాప్తీ నః అస్తాకం అబుద్ధా అవిజ్ఞాతా గతిర్యనూ తథో
క్తా-అస్థాతాస్తద్వ్యత్రాతా సతీత్యర్థః. సాపేక్షత్వేఽని గమకత్వాత్సమాసః. నః
అస్తాకం అబుద్ధా అజ్ఞాయమానా గతిర్యస్యాస్తథోక్తాసతీతీహ-క్తస్యచ వర్తమానఇతి
వస్తి-అతఏవ శ్వాపదానాం మాంసాదమృగవిశేషణాం ఆమిషం మాంసం భక్ష్యంవా
భవేత్-తైర్భాగ్యభవేతిత్యర్థః. హే తిథేదే-హే కుంతి హేమాద్రి మాతరా యువ
యోర్ద్వయోర్వనభూమిరేవ - పుత్రాణావస్థాకం ప్రసూలేః జననస్య నిపదః మరణస్యచ
ద్వయోః పదతాం స్థానత్వం ప్రపేదే. హేత్యత్రానియోజ్యమ్. ౧౩౨. కూటేతి. కూట
స్థం మృగవంశస్యాదిమం శీతకరస్య చంద్రస్య కుక్షిగతం మధ్యేవర్తమానం కురంగం -
స్వయా స్వీయయా జాత్యా కురంగత్వేన కృతః శోపరసస్య అతిరేకః యేన తథోక్తం-
మామవ్యవిగణయ్యాయం మదాశ్రయవంశోచ్ఛేదం కిమితి కరోతీతి శోహాద్రిక్తం
కుర్వోనన్ కులిశాస్త్రస్యవర్జిణః సూనోరద్వనస్య శోదండం గాండీపమసి అగణయన్
తిరస్కుర్వన్ నన్ - కులిశాస్త్రేతి ఇంద్రనిర్దేశాత్ పుత్రవత్సలస్య ఇంద్రస్య వజ్ర
యుధపవ్యగణయన్నిత్యసి బోధ్యం - అసౌ అరణిహర్తా మృగః నః అస్తాకం కులహ

నోః క్వాసాస్థితో బలమృగః కులహానయే నః. ౧౩౩. ప. ఇత్థం విలస్య
 నృపతౌ స్వయమవ్యమిహా మంతస్య హేతురద మిత్వృదకం సరస్యాః,
 పాతుం ప్రవృత్తవతి కోఽపి పుమానదృశ్యో గంభీరమాహ గగనస్థిత
 ఏవ వాచం. ౧౩౪. ప. రాజన్దదుక్తిసరణేః ప్రతివాక్యదానం దేవోఽ
 ప్యుపేక్ష్య జలమత్ర న పాతు మిహే, ఏతే మదీయమవమత్య వచోఽ
 వలేపాత్ప్రీతాంభసస్సపది బిభ్రతి దీర్ఘనిద్రాం. ౧౩౫. ప. తత్ప్రీత్యుదీ
 ర్య జలమత్ర విజేతి వక్తుః ప్రశ్నానసా దివిచరస్య పటూ త్తరైస్సై నః,

నయే వంశచ్ఛేదంకర్దుమితి - క్రియాకేత్యాదినా చతుర్థీ. బలేతి ఖేదే 'వనమృగ'ఇతి
 పాఠః ఉక్తార్థాలాభాదుపేక్ష్యః క్వ కుత్రస్థితః నకానే ఇతియోజ్యం-ఖేదమోదయోః
 ప్రస్తావే న్యూనపదత్వేనిర్దోషత్వాభిమానాత్ - అత్ర శైలావపట్నవ్యాఖ్యానయోః
 సృసింహస్తదీయయోః కరుణారసపరిపాతారతమ్యం సమ్యక్స్వయమేవ ఆకల
 యంతు రసికాఇతినోద్ఘాటితం గ్రంథగౌరవభియేతి. ౧౩౩. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకా
 రేణ నృపతౌ ధర్మరాజే విలస్య ఇదమేతత్ సరస్యదకం అమిహం భీమాదీనాం
 భ్రాతృవాణామంతస్య మరణస్య హేతుః. ఇతి నిశ్చిత్యేతి శేషః. స్వయమపి సరస్యాః
 వాప్యాః ఉదకం పాతుం వీత్వా మర్దుమిత్యర్థః. ప్రవృత్తవతిఉద్యుక్తేనతి - అదృశ్యః
 అతఏవ కోఽపి అచింత్యమహిమా పుమాన్ గగనే స్థితస్సన్నేవ వాచం గంభీరంయథా
 తథాఆహ. ౧౩౪. తదుక్తిప్రకారమాహ.-రాజన్నితి. హే రాజన్ మమసంబంధిన్యాః
 ఉక్తీనాం ప్రశ్నానాం సరణేః వక్త్రాః ప్రతివాక్యానాం దానం సంఘటనం ఉపే
 క్ష్యఉత్తరాణ్యుక్త్యేత్యర్థః. దేవో బ్రహ్మసి అత్ర సరసి జలం పాతుం నేష్టే నశ
 కోఽతి - అతః ఏతే త్వదనుజాః అవలేపాద్గర్వాత్ మదీయం వచః అవమత్య అనా
 దృత్య - వీతమంబు జలం యైస్తథోక్తాస్సంతః. నపది జలపానక్షణవివ దీర్ఘనిద్రాం
 మరణంబిభ్రతి - మృతాఇత్యర్థః. ౧౩౫. తదితి. తత్తస్మాత్కారణాత్ ప్రత్యుదీర్య
 ఉత్తరాణ్యుక్తా - మదుక్తిసరణేరితిశేషః. అత్ర సరస్యాం జలం విబ ఇత్యుక్తప్రకా
 రేణ వక్తుః భాషమాణస్య దివిచరస్య యక్షస్య ప్రశ్నాన్ కో మోదతఇత్యాదీన్నీతి
 ఆసా యుధిష్ఠిరః నైః స్వీయైః వనదేవతానాం బహుమతైః తాభిర్బహుమన్యమానైః
 పూర్వవన్నిష్టావృష్ట్యా-పటుభిరుత్తరైః ప్రతివాక్యైః. శ్లో. 'పంచమేఽహని పశ్యేవా
 కాకం వచతి యో గృహే, అన్యజోహ్యపరశ్రేష్ఠస్స రాత్రించరమోదత' ఇత్యా
 దిభిః. వయోధిస్సుమద్రః నైస్తరంగాణాం కులైర్బృంధైః ఇందోశ్చంద్రస్య కరాన్
 కిరణాన్ ప్రతీవ ప్రత్యుద్యయాప్రత్యుజ్జగామ - ఉత్తరాణ్యువాచేత్యర్థః. ఉపమా

ప్రత్యుద్యయా బహుమతై ర్వనదేవతానామిందోః కఠానివతరంగ
కులైః పయోధిః. ౧౩౬. తదనంతరం. ప. కటిలంబితవల్కలో జటాలః
కమనీయస్తితథాతయజ్ఞసూత్రః, కుశబర్హవతంసిత స్సదేవః కురురాజస్య
పురోఽవతీర్య తస్థా. ౧౩౭. గ. సతు తత్ర లోకాతీతేన రాకాశతమి
వాకారయతా నిజేన తేజసా కుట్టలీకృతకరకమలయుగ్మం తనూత్తసం
భవం ప్రేమమేదురమేవ మవాదీత్. ౧౩౮. గ. అయే వత్స మాంధర్మ
మవేహి. ౧౩౯. గ. విమతజనవిత్తీర్ణం వివిధం విపిన్దేశే మనుభవతో
భవతో భావం బుభుత్సురేవ మాచరిషం. ౧౪౦. గ. తద్బహు

లంకారః. అత్ర తత్ప్రత్యుదీర్య జలమత్రపిజేత్యేవపాతః. తత్ప్రత్యుదీర్య సలిలం
పిజేతి పాతే కృత్ర సలిలమితి సాకాంక్షత్వదోషః. తత్ప్రత్యుదీర్యసలిలం పిజేతి పాతే
ప్రత్యుదీర్య సలిలం పిబ - అన్యథా నపిజేతి వ్యాఖ్యానశ్లేఽపి క్లిష్టత్వన్యూనపద
త్యాఖ్యానాధికం దోషద్వయమితి. ౧౩౬. తదనంతరవిత్కృతరేణాన్వయః. కటిలి.
కటా ఊరూపరిభాగే లంబితం ధృతం వల్కలం యేనసః జటాలః జటావాన్ కమ
నీయం మనోజ్ఞం స్థితం యస్యసచాసౌ ధాతయజ్ఞసూత్ర ఇతి వైవక్షిక విశేషణవిశే
ష్యభావాద్యహువీహిగర్భః కర్తృధారయః. కుశబర్హైః దర్శపత్రైః వతంసితః శిరసి
భూషితః సః ఉక్తప్రకారేణ ప్రసిద్ధః దేవః యక్షాకృతిర్యమః కురురాజస్య యుధిష్ఠి
రస్య పురః ఆవతీర్య - గగనాదితి శేషః. తస్థా స్థితివాక్. ౧౩౭. సఇతి. సః దేవః
యమస్తు లోకాన్ సర్వానతీతేన అతిక్రాంతేన - సర్వాతిశాయినేత్యర్థః. రాకాణాం
పూర్ణమారాత్రీణాం శతం ఆకారయతా ఆహ్వాయతా - అతిభవశేనేత్యర్థః. నిజేన
తేజసేవేత్వశ్లేఽపి - కుట్టలీకృతం ముకుళీకృతం కరా కమలేషవ తయోర్యుగ్మంయు
గళం యస్యతథోక్తం-సాంజలిబంధమిత్యర్థః. అత్త సంభవం పుత్రం తం ధర్మరాజం
ప్రతిప్రేష్టా అనురాగేణ మేదురం పూర్ణం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ
అవాదీత్ ఉక్తవాక్-వదేః కర్తరిలుజ్. ౧౩౮. ఉక్తిప్రకారమేవాహ. - ఆయేఇతి.
అయేవత్స హేపుత్ర త్వం మాం ధర్మం యమం త్వత్ప్రీతరం అవేహి జానీహి -
౧౩౯. విమలేతి. కించ విమతజనేన శత్రుజనేన దుర్యోధనాదినా విత్తీర్ణం దత్తం
ప్రాపితమితియావత్ - వివిధం బహువిధం విపిన్దేశం వనవాసదుఃఖం అనుభవతః
భవతః తవ భావం స్వభావం - బోధ్యం ధర్మం లంఘనేవా నవేతి పరిక్షితుమిచ్ఛః
బుభుత్సుః. బుధ్యతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. ఏవం భవదనుభవవివృతకరణేన ప్రకా
రేణ ఆచరషు ఆచరణానన్తి - ౧౪౦. తదితి. తత్తస్మాద్బహుధా అనేకప్రకారం

ధా పరిక్షితేన భవతశ్శీలేన సమంజసేన ప్రశోత్తరేణ చ. ప్రసేదివా
 నస్తి. ౧౪౧. గ. తస్మాన్మమానుగ్రహేణ స్వప్నాన్నివృత్తైరివ భూ
 యోఽప్యర్థితైరనుజన్యభి స్సహ త్రయోదశీం శరదం వేషాంతరవంతం
 భవంతం కోఽపి న జానీయాదితి వరం చ తమరణిం చ విస్తయవిస్తా
 రితనయనగరిస్పందనాయ నిజగంఠనాయ ప్రతిపాద్య సపుమానంతర్దధే.
 ౧౪౨. ఘ. తత్తాదృశో భగవతో వచసా నికామ మాసాద్య మోదభ
 పరిక్షితేన భవతశ్శీలేన స్వభావేనచ-సమంజసేన సముదిలేన భవతస్సంబంధినా ప్రశ్నా
 నాం మదీయానా ముక్తరేణ ప్రతివాక్యేనచ - ద్వాభ్యాం ప్రసేదివా ప్రసన్నో
 ఽస్తి ౧౪౧. తస్మాత్ ప్రసన్నత్వాద్ధేతోః మమ అనుగ్రహేణ ప్రసాదేన స్వప్నాత్
 నిద్రాతః ప్రతినివృత్తైః ప్రబుద్ధరిపేతి యావత్ - భూయః పునరుత్థితైః లబ్ధజీవితైరి
 త్యర్థః. అనున్తభిః భ్రాతృభిస్సహ త్రయోదశీం శరదం సంవత్సరం సర్వమపీత్యత్యం
 తనయోగే ద్వితీయా-వేషాంతరాణి అన్యవేషాః సన్న్యాసాదయః తద్వంతం భవం
 తం కోఽప్యరినిపుణోఽపి నజానీయాత్ మాబుధ్యేత్. ఇత్యుక్తప్రకారం వరంచ తం-
 నృగవేషేణాత్మనావప్యంత ఆరణించ-బ్రహ్మణస్యేతి శేషః. విస్తయేనాశ్చర్యేణ విస్తా
 రితం విస్తృతత్వేన కారితం నయనయోః పరిస్పందనం నిమేషాన్వేషవ్యాపారః. యస్య
 తస్మై-ఆశ్చర్యేణ నిశ్చలామాయేత్యర్థః. నిజాయ నందనాయ పుత్రాయ ధర్మరాజాయ
 ప్రతిపాద్యదత్వా-స పుమాన్ దివ్యపురుషః అంతర్దధే అంతర్హితవాన్-ఆత్ర వాంఛ
 తాభ్యాం భ్రాతృజీవనారణిలాభాభ్యామధికస్య ఆజ్ఞాతవాససంవత్సరే పరదుష్ట్య
 వేషాంతరలాభవరస్య పర్ణనాత్పహర్షణభేదః. “వాంఛితాదధికార్థస్య సిద్ధించాహుః
 ప్రహర్షణమి”తిలక్షణాత్. ౧౪౨. తదితి తత్తాదృశః అనుక్తమస్య-అనుచమస్వభా
 వాదితిభావః. భగవతః యమస్య వచసా వరదానవాక్యేన-నికామమత్యంతం మోద
 భరం సంలోహితశయమాసాద్యప్రాప్య - ఆశ్రమంప్రతి నిజమాగతానాం ప్రాప్తానా
 ముమిషాం పాండవానాం సంబంధీ - మహాన్ ద్వాదశవార్షికత్వేన విస్తీర్ణః సమ
 యః వనవాసశబ్ధోఽపి - ప్రాప్తః లేభ్యోలబ్ధః ఆరణిర్యేన తస్య ద్విజవరస్య
 బ్రహ్మణశ్రేష్ఠస్య శుచా సాకం దుఃఖేనసమైవ అంతం సమాప్తిం జగామ - నిస్తీర్ణ
 ప్రతిజ్ఞాబధూవుః. పాండవాః నిస్తీర్ణదుఃఖశ్చ బధూవ బ్రహ్మణ్యిత్యర్థః. ఆత్ర
 పాండవవనవాసశబ్దబ్రహ్మణ్యిత్యర్థః. ఆత్ర పాండవవనవాసశబ్దబ్రహ్మణ్యదుఃఖ
 యోస్సమాప్తిప్రాప్తౌ సహభావస్య సమృదయరంజకస్య పర్ణనాత్పహోక్తిరలంకారః.

రమాశ్రమ మాగతానాం, ప్రాప్తారణే ద్విజవరస్య శుచైవ సాశ
మంతం జగామ సమయోఽపి మహానమిషాం. ౧౪౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

పంచమః స్తబకః.

‘సహోక్తిస్సహభావశ్చేద్భాసలే జనరంజన’ ఇతిలక్షణాత్. ఏవంతయోః ప్రకృతయో
స్సమాప్తిగమనేనౌపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదశ్చ - ద్వయోరనయోరభిన్నప
దబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ౧౪౩.

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిందమందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

పంచమః స్తబకః.

షష్ఠః స్తవః.

౪. తదను తే భరతావ్యవధాశ్రయాచ్చరమహాయనలంఘనకాం
క్షీణః, అతిచిరం రవిభాండవివర్ధితాననుచరానివతామటవీం జహుః. ౧.
గ. తదన్వమీ తదనుచితసాహసాధిగతవాహసాధివవపుషం నమః
మాదరదమనశ్శునాయ చతుర్థవవారికాంక్షీణః పారికాంక్షీణః అగ
స్త్యస్య కోపాదితాచ్చపాదధీరుత్తరైరుత్తార్య తస్మాదేవ విస్తారితవిధి
దుర్విలసితయా తయా వరారోహయా సహ దుస్సహనిజధామపిధా

అస్తింస్తవకే అజ్ఞాతవాసికవృత్తాంతం వర్ణయంతి—తదన్వీతి. తదను వనవాసన
మయనిస్తరణానస్తరం-వ్యవధాయాః ఆచ్ఛాదనస్య - వేషాస్తరస్యేతి యావత్. ఆశ్ర
యాత్సీక్వకారాత్. ని. 'అన్తర్థా వ్యవధే' త్యాచ్ఛాదనపర్యాయేష్వమరః. చరమస్య
అస్తిమస్య హేయనస్య అజ్ఞాతవాససంపత్సరస్య లక్ష్మణం యావనం కాంక్షన్తఇతి
కాంక్షీణః. అతఏవ తే భరతాః ధర్మరాజాదయః అతిచిరమాద్వాదశసంవత్సరం రవే
స్సూర్యస్య సంబంధినా భాక్షేన అక్షయాన్నపాలేణ - వివర్ధితాః పోషితాః అను
చరాన్సరిచరానివ - తామటవీం దైవతవనం తాంశ్చ తాంచేత్యర్థః. జహుః తత్యజుః.
అశ్ర అజ్ఞాతవాసకాంక్షాయాః విశేషణగత్యా అనుచరాటవీత్యాగహేతుత్వాత్పదా
ర్థహేతుకకావ్యలింగస్య పరిజనాటవ్యోః ప్రకృతయోస్త్యాగేనౌపమ్యగమకస్య తుల్య
యోగితాభేదస్యచ ద్వయోరక్షాజ్ఞిభావేన సంకరః. ద్రుతవిలంబితవృత్తం. ౧. తద
న్వీతి. తదను తదుభయత్యాగానస్తరం అమీ పాండవాః తస్యాగస్త్యస్య అనుచితేన
వత్సమనర్తేణేత్యర్థః. వచనసాహసేన వాక్యపారుష్యేణ హేతునా-అధిగతం స్తాప్తం
వాహసాః అజగరానామ సర్వవిశేషాస్తదధిపస్య శ్రేష్ఠజగరస్యేన వపుర్యస్య తం -
అగస్త్యకాపప్రాప్తజగరభావమిత్యర్థః. నమఃపం నామ రాజానం - ఉదరే భవస్య
దరస్య దమూనసోఽగ్నేః జతరానలస్యేతి యావత్. శమనాయ నివారణార్థం-చతుర్థా
మర్జణానాం సముద్రాణాం వారికాంక్షతఇతి కాంక్షీణః. చతుస్సముద్రజలపాయన
ఇత్యర్థః. పారికాంక్షీణో మునేరగస్త్యస్య కోపేన ఉదితాదుత్పన్నాచ్ఛపాల్ అజగ
రత్వప్రాపకాదేవ ఉదాఢేః సముద్రదుత్తరైః తత్ప్రేక్షప్రతివాక్యైరేవ ప్లవైరిలిఖ్యరూ

నవైదగ్ధ్యమభ్యసితకామా ఇవ మాత్స్యనగరస్య నాతిదూరవర్తినీం
 పితృవనశమీ మభజన్. ౨. ప. క్రమేణ మత్సేంద్రపురోపకంఠే కరా
 శమాపుః పితృకాననం తే, వహూద్రుహంభావిని సూతజానాం వధ
 ప్రదేశస్య దిదృక్షయేవ. ౩. ప. శమీతరా తత్ర నిధాయ శస్త్ర
 మమీ తదంతర్జ్వలదగ్నికల్పం, జగాహిరే వేషయవాన్య ముచ్చైచ
 వకం-ఉత్తారయత్వా-తారయత్వా శాపాన్తోచయత్సేత్యర్థః. తస్మాద్విధిదుష్టలసిత ప్రాప్తా
 జగరభావాన్నహుమాదేవ విస్తరితం అశోచసియత్సేన కారితం నిజంచ విధేరైవస్య దుగ్వి
 లసితం వనవానదుఃఖజననం యయా తథోక్తయా - మహతామసి దుర్లభ్యై దైవీగతి
 రతో మయాపి నశోచసియ మేతదితి ధైర్యావలమ్బినేత్యర్థః. తయా వరారో
 హయా ద్రౌపద్యాసహ దుస్సహస్య ఆచ్ఛాదయతుమశక్యస్య నిజస్య ధామ్నస్తేజసి
 పిధానే ఆచ్ఛాదనే విషయే వైదగ్ధ్యం కాశలం అభ్యసితం కామా యేహం తథోక్తా
 ఇతేత్యుత్పేక్షా - మాత్స్యనగరస్య విరాటపురస్య నాతిసమీపే ఈషద్దూరదేశే విద్య
 మానం పితృవనం శ్మశానం గచ్ఛతీతి తద్దామినీం - తత్ర వర్తమానామిత్యర్థః. ని.
 'శ్మశానంస్యాత్పితృవన'మిత్యమరః. శమీం నామవృక్షం అభజన్ ప్రాపుః. అత్ర చ
 'వృషాకపిశ్యమిగర్భో హవ్యవాహో ద్రుమాశన'ఇతిధన్వయోశాదౌ లోకే - 'శమీ
 గర్భాదగ్నిం మన్థతీతి వేదేచాగ్నేశ్యమిగర్భత్వేన ప్రసిద్ధ్యా తద్గర్భవదృశనేతేజస్తీరోధా
 నాభ్యసనహేతుత్వముత్పేక్షితం - 'అజగరేశయూర్వాహనఇత్యుభౌ'. ని. 'సప్తార్చిర్ద
 మునాశ్చిత్రః.' 'తపస్వీతాపసఃపారికాంతీ వాచంయమోమునిః.' 'వరారోహమత్త
 కాశినీ'తిచక్రమేణ సర్వత్రామరః. ౨. క్రమేణేతి. తే పాణ్డవాః క్రమేణ గమన
 వర్యాయేణ పాదచారేణవా ఉపలక్షితాః. వద్వై ద్రౌపద్యై ద్రుహ్యస్తీతి తద్ద్రుహం
 ఉత్తరలేలితేషః. సూతజానాం కీచకానాం సంబంధిని - భావిని భవిష్యతి వధప్రదే
 శస్య - వధస్థానసేత్యర్థః. ద్రుప్తమిచ్ఛా దిదృక్షా తయేతేత్యుత్పేక్షా - మత్సేంద్రపు
 రస్య విరాటనగరసోపకంఠే సమీపే కరాళం భయంకరం పితృకాననం శ్మశానంఆపుః
 ప్రాప్తవన్తః. ౩. శమీతి. అమీ ప్రవీరాః పాణ్డవాః. తత్ర శ్మశానే - శమీతరా
 తస్య శమీవృక్షస్యాస్తర్త్యే జ్వలతోఽగ్నేస్తుల్యం తత్కల్పం-శస్త్రమాయుధానీతి
 జాత్యేకవచనం - నిధాయ విన్యస్య - అన్యం స్వాభావికాదితరం వేషం సన్నాసిసాది
 కమివ - ఉచ్చైరున్నతాని ధ్వజాని యస్మిన్తత్ విరాటస్య పురం జగాహిరే వివితుః
 అత్ర వేషాస్తరవిరాటపురయోః క్లేషభిత్తికయా స్వీకారప్రవేశయోరభేదాభ్యవసి

ర్థజం విరాటస్య పురం ప్రవీరః. ౪. ప. సమత్వ ముత్కర్షనికర్షయో
స్వం సందర్శయిష్యన్నివ ధర్మసూనుః, క్రమేణ హంసః పరమోఽపి
భూత్వా కంఠత్వహంపద్యత సద్య ఏవ. ౫. ప. త్రిదండకాషాయక
మండలజ్వలలో బహుస్ఫురద్దంతటో యుధిష్ఠిరః, ఉపానహం దారుమ
యీం పదా స్ఫురన్నుచ సదత్సంపది మేదినీశ్వరం. ౬. ప. పురార్జున
నేవ యతిత్వ మేతదన్యసి కామవ్యవరం సపత్నీం, సంపాదయేత్కిం
నుమమేతి కృష్ణా తథావిధం వీత్య నృపం శశంకే. ౭. ప. దృష్ట్వా
సముత్థితో మాతస్యే ధృతశ్రయనిస్తయః, తత్పాదహంసుం షా

లేన గామామానేనోపమ్యన్య గమ్యత్వాత్మేవ ప్రకృతాస్పదస్త్యయోగితా భేదః. ౪.
సమత్వమితి. ధర్మసూనుర్యుష్మిరః ఉత్కర్షే నికర్షే ఆవకర్షేచ ద్వయోరపి - స్వం
స్వీయం సమత్వ మవికృతచిత్తత్వం సందర్శయిష్యత్ ప్రదర్శయతుమిచ్ఛన్ని తత్కృత్యే
త్. క్రమేణ సన్న్యాసవిశేషేణ పరమః హంసః పరమహంసాశ్రమీ - పర్యాయేణ
శ్రేయహంసఇతిచ భూత్వాపి-సద్య స్తత్తణమేవ కక్కుత్వం కక్కుఇతి సంజ్ఞాం గృహ్ర
భావంచ ఆపద్యత ప్రాప్తవాత్. ఉత్పేక్షాశ్లేషద్వయోజ్ఞాపితో విరోధాభాసః. ని.
'హంసోపహంసోర్నన్ది వృక్షభేదేభిభాస్కర'ఇతివిశ్వః. ఉపజాతివృత్తం. ౫. పురేతి.
కృష్ణా ద్రౌపదీ - తథావిధం సన్న్యాసవేమం నృపం ధర్మరాజం వీత్య-పురా సుభద్రా
హరణసమయే అర్జునస్య యుగిత్వమివ అస్య నృపస్య ఏతద్యతిత్వమపి - ఆపరాం సుభ
ద్రాయాంకామపి కాంచిత్ సపత్నీం మమ సంపాదయేత్కి నితి శశంకే సంభావ
యామాన - ఉపమోజ్ఞాన ఉత్పేక్షాలంకారః. ౬. త్రిదండేతి. తతః త్రిభిర్దండైః బద్ధ
దండైః దండః కాషాయం వస్త్రం కమణ్ణుశ్చ త్రిభిరుజ్వలః తత్సహితఇత్యర్థః. జపేన
ప్రణవజపేన స్ఫురంతో చలంతా దంతపటా ఓషా యస్యసః యుధిష్ఠిరస్సన్న్యాసా
కృతిః. దారుమయీముపానహం పాదుకాం పదా పాదేన స్ఫురన్నారూఢస్య - సం
పది సభాయాం పర్తిమానం మేదినీశ్వరం విరాటభూపం ఉపాసదత్ ప్రాప్తవాత్ - ఆత్ర
యత్కాశ్రమిణః పునర్గార్హస్థయోగ్యత్వాయ త్రిదండ సన్న్యాసస్వీకారః. ఏకదండస
న్న్యాసప్రచ్యవనే మహాప్రత్యవాయన్దరణాత్ - అతఏవ రావణార్జునాదీనాం తథా
రణం తత్ప్రచ్యవనంచావగీతత్వేన తత్రతత్రోపస్య ప్రమితి ధ్యేయం - ఇదం పద్యద్వ
యం మూలక్రమే సందర్శవిరుధత్వాద్యుత్సయేన వ్యాఖ్యాతం - వంశశవృత్తం. ౭.
దృష్టేతి. తం సభాగతం యుధిష్ఠిరసన్న్యాసినం దృష్ట్వా - ధృతో ప్రశ్రయవిస్తయా

లాంతే చక్రే తం పునఃసనే. ౮. ౩. దుర్విరగం వ్యసహనోఽథ భీమో
దర్వికం చర్మితసూతభావః, శోణాధరాలోలుపసూతసూనోః ప్రాణా
నిలాన్వారయతుం కిలాసత్. ౯. ౪. కతుస్సఖాయం పరిపూజ్యమేదై
ద్దినే దినేత్పప్తి వివాహో నేషుం, సూదాకృతి సోఽపి యయా విరాటం
వృకోదరో వృత్తతః సహపాతి. ౧౦. ౪. కులశైలశృంగ ఇవ బంగమే
తదా కురుకుంజరే చలతి కంపనం ముహుః, వస్తుదైవ తస్య న పురస్య

విసయాశ్చర్యా యేన తథోక్తః అతవివ సముద్భితః ప్రత్యుద్భితః మాతోస్యవిరాటః
తస్యసన్నాసినిః పాదయోః పాంశుం రజః ఫాలాస్తే శిరసి చక్రే - శిరసా నమస్కృ
తవాసిత్వర్థః. తంపునశ్చన్నాస్యసినంతు ఆసనే సింహాసనే చక్రే ఉపవేళితవాసిత్వర్థః.
ఆశ్ర నమస్కృత్యుపవేళనక్రియయోర్యాగపద్యాశ్చముచ్చయాలంకారః. ౮. దుర్వి
రేతి. అగ యుద్ధిష్ఠిరప్రాప్త్యనంతరం దుష్టావీరాః బకహిడిమ్ముదయః లేహం గర్వం న
సహత ఇతి అసహనః భీమః శోణాధరామాం ద్రౌపద్యాం లోలుపస్యానక్తస్య సూత
సూనోః కీచకస్య-ప్రాణరూపాననిలాత్ పారయతుం పారణాం కర్తుం కిలేత్యుత్పేక్షా-
దర్వ్యాఖ్య ఖజయా యుక్తః కరవివ దర్వికరస్సర్పః లేన ఆదగ్నిత స్మాచితః సూదస్య
భావః పాశకత్వమేవ-సూదయతి మారయతీతి సూదస్యభావః మారకత్వం యేన తథోక్త
స్సన్నితి శ్లిష్టపరంపరితరూపకముత్తోత్పేక్షా సాపేక్షమితి ద్వయోరశ్లాఙ్గిభావేనసంకరః.
ఇష్టోవద్రావృత్తం. ౯. పితురీతి. పరిపూజ్యం సమ్యక్పూజనీయం పితౄర్యామోగ్నఖాయం
సమృపమన్నిమితి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశః. పితృసఖస్య పితృకల్పత్వాత్పరిపూజ్యతోఽస్తి
ఆశ్ర పితు స్సఖాయమిత్యస్య వ్యాసర్థకవిశేషణత్వేన పరిపూజ్యమిత్యనేన ఆగ్నేరోపి
ధస్సులభః. తతః పితుస్సఖాయం ఆతవివ పరిపూజ్యమిత్యేవ యోజనా-పరంతు బాలా
నుభిఘృతయా తథోక్తమితి ధ్యేయం. దినేదినే ప్రతిదినం ఏదైశ్చక్ష్మేన్ధనైః తృప్తి
ముపనేతుమివేత్యుత్పేక్షా-సూదస్యేవాకృతిర్యస్యనః స ప్రసిద్ధః వృకోదరః భీమోఽపి
వృత్తం వర్తులం శరావం విస్తృతాస్యం పాత్రం పాశో యస్య తథోక్తస్య -
విరాటం నృపం యయా ప్రాప. ఉపజాతి. ౧౦. కులశైలేతి. జగ్ధమేచరే కులశైలస్య
శృంగే శిఖరఇవస్థితఇత్యుత్పేక్షా. కురుకుంజరే కారవశ్రేష్ఠే భీమే సూదాకృతో చలతి
ఆగచ్ఛతిసతి - తదా ఆగమనసమయే తస్య విరాటస్య పురస్యసంబంధినీ వసుధా భూమి
రేవ కేవలం భృశం కంపనం ముహుః నవహతిస్త నాభిభ్రత్ - కింతు - అదక్షిణా
వామా కీచకస్య భుజా బాహురపి కమ్పనం ఏహతిస్త - తస్య భావిమరణసూచకత్వే
నేతిభావః. ఆశ్ర విరాటసగరభూకీచకభుజయోశ్చలనేనావమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవ

కేవలం వహతిస్త కీచకభజ్యాదక్షిణా. ౧౧. వ. మహానసేవతరతో
 జనస్య సవతిః కృతః, మహానసేవత రతో మాత్స్యం స్వాదుషు కర్మసు.
 ౧౨. వ. స్త్రీ త్వేన యోగః ఖలు వీరగర్హ్యః పుంస్త్యేన చాంతఃపురవా
 సవిఘ్నః, ఇతివ పంశత్వమవశ్యభావ్యమాదాయ పార్థోఽపి జగము
 మాత్స్యం. ౧౩. వ. కృతవసతిరసౌ నృమ్య కన్యాగృహభివి నర్తయ
 తిస్త శాశపాణిః, మధుకగముఖరో లళావనాంతే మలయగిరేభివ మా
 రుతప్రరోహః. ౧౪. వ. మమ ధ్వజాంకస్య బిభర్షి సంజ్ఞా మసావితి
 ప్రేమభావదుపేతః, ప్రసూనధన్వేన సుతోఽపి మాద్ర్యా మాత్స్యం
 లప్రకృతాస్తుదస్తుయయోగితాభేదః. వజ్రాభాషిణీ. ౧౫. మహానసఇతి. సః మహా
 భీమః. మహానసే పాకస్థానే అవతరతః వర్తమానస్య జనస్య పాచకస్య సతిః కృతః
 ప్రభుకృతస్య - మాత్స్యేనేత్యర్థాల్లభ్యతే - ఆతపివ రతః తస్మిన్నసురక్తస్య
 స్వాదుషు రుచ్యేషు కర్మసు పాకేషు మాత్స్యం విరాటమసేవత సేవితవా - రుచ్యైః
 పాతైస్తర్నయామాసేత్యర్థః. ఆపిపాదావృత్తిర్యమకభేదః. ౧౬. స్త్రీ త్వేనేతి. స్త్రీ త్వేన
 యోగస్సమ్మథః స్త్రీరూపధారణమితి యావత్ - వీరాణామస్తావృతాం గర్హ్యః
 నిష్క్రయః. పుంస్త్యేన యోగః పుంరూపధారణంచ అంతఃపురే వాసస్య విఘ్నః ప్రతి
 బంధః ఖల్విత్యుభయత్రావధారణే - ఇతిహేతోఽపేత్యత్వేన - అవశ్యంప్రకృతోప
 యోగితేన ఊర్వశీశాపేనచానివార్యం యథాశథా భవతుం యోగ్యం భావ్యం -
 పణ్డిత్యం స్త్రీత్వపుంస్తాభ్యామన్యో నపుంసకత్వం ఆదాయ స్వీకృత్య - పార్థః
 అర్జునోఽపి మాత్స్యం జగము విరాటం ప్రాప్తవా. ౧౭. కృతేతి. తాళం కాంస్యని
 ర్మితవాద్యవిశేషః సర్వకత్వసూచకః పాణో యస్యసః అసౌ బృహన్నలాఖ్య పణ్డిత్య
 ధారి అర్జునః. నృపస్య విరాటస్య గృహభువి కృతావసతిస్థితిర్యేన తస్మాక్తస్య -
 కన్యాః ఉత్తరాప్రభృతీః మధుకరైరభిర్ముఖః శబ్దాయమానః మలయగిరేస్సమ్మన్థి
 మారుతప్రరోహః వాతాఙ్కురః లతాః పల్లికాదీవన నర్తయతిస్త నాట్యమకారయత్ -
 తచ్చిక్షేపనానిత్యర్థః. ఉపమాలంకారః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౮. మమేతి. అసౌ విరా
 టః మమధ్వజే అఙ్కుర్య మిసస్య సంజ్ఞాం మత్స్యేన్ద్రఇతి నామ బిభర్షి-ఇత్యుక్తప్రకా
 రాత్ ప్రేమ్యః భరాత్ అతిశయాత్ ఉపేతః ఆగతః ప్రసూనధన్వా మన్తశివ సిథ
 ఇత్యుత్పేక్షా - మాద్ర్యాస్సుతో నకులోఽపి మత్స్యేన్ద్రం విరాటంప్రతి ఆగత్య -
 మూర్ధ్నా ననామ నమస్కృతవా. అత్ర మత్స్యినామిన్ద్రఇతి పుశ్యత్వేరుభయత్ర
 తుల్యత్వేఽపి ఏకత్ర శ్రేష్ఠమత్యుః అన్యత్ర తస్మామకదేశాధిపఇత్యర్థభేదో గ్రామ్యః.

ద్రమాగత్య ననామ మూర్ధ్నా. ౧౫. ప. తం పశ్యన్న కులం రాజా
 తంద్రాభి ర్ద్వప్తే మేషణే, నిజాం మత్స్యేశ్వరాభిఖ్యాం నినాయ ప్రక
 టార్థశాం. ౧౬. ప. కళాం కరే స బిభ్రాణం శశాంకకులభూషణం,
 మందు రాజతిమూలేనే తం దురాపహరాక్రమం. ౧౭. అస్తత్తిరోఽధివస
 తేర్భవిశాన్త హేతురేతద్దినైఃకతిఃప్రయేరితి జానతేవ, పాండోస్సుతేన
 చరమేణ చ తస్య రాజ్ఞో బృందం గవాం ప్రజుగుపే పృథుకౌతుకేన.
 ౧౮. ప. ఆగతా నగరవాసవాం సయా దేవతేవ వివినస్య పార్వతీ, కేళి
 'దేశభేదే యుషేమత్య' ఇతి శబ్దార్థవే. ౧౫. తమిలి. తం నకులం పశ్యత్. అతవివ
 ద్యతోర్మేత్రయోర్మేషణే మిలనే విషయే తద్దానిః ప్రమాదాః నిమేషరహితస్యన్వి
 తియావత్ - నిజాం మత్స్యేశ్వరః మినశ్రేష్ఠత్యాత్మికా అభిఖ్యా సంజ్ఞాశబ్దః తాం
 ప్రకటః స్ఫుటః ఆర్థః. 'సురమత్యాన్యవనిమిషావి' తిశాశప్రసిద్ధానిమిషత్వరూపాయస్యాస్త
 స్యాః భావః తత్తా తాం అన్వర్థనామత్వమితి యావత్ - త్వతలోద్ధణవచనస్యేతి
 ఘంపద్యవః. నినాయ ప్రాపయామానేవేత్యుత్పేక్షా వ్యజ్ఞకాప్రయోగాద్యమ్య -
 ఆధవా నకులావలోకనప్రాప్తనిమేషరాహిత్యస్య తాదృగన్వర్థతాప్రాకట్యప్రాపణ
 హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ఇత్యేకత్ర కవిసంరమ్భనిర్ణాయకాభావాత్
 ద్వయోస్సందేహస్సద్గురః. ౧౬. కళామిలి. సః విరాటః శశాంకుస్య చన్ద్రీస్య
 యత్కులం వంశః తస్య భూషణం దురాపః శత్రుభిః ప్రాప్తుమశక్యః పరాక్రమః
 యస్య తం - కళామశ్వతాడనీం కరే బిభ్రాణం - ప్రాకృతికస్వీయాశ్వశిక్షణానైపుణ్య
 ద్యోతనాయేదం విశేషణం. అతవివ పరికరాలంకారః - ఏకం సర్వత్ర బోధ్యం -
 తం నకులం మన్దురాయాః వాజీశాలాయాః పరిమాలేనే చక్రే - అత్ర శశాంకే
 తిదురాపేతి ద్వికత్రికయోరావృత్త్యా లాటానుప్రాసస్యోక్తపాకరస్యచ ద్వయోశ్శబ్దా
 ధాలంకారయోః కావ్యప్రకాశితోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశస్సద్గురః. ౧౭.
 అస్త దితి. ఏతద్గోబృందం కతివయ్యైర్నైరస్తాకం తిరోఽధివసతేర్జ్ఞాతవాసస్య అస్తస్యస
 మాప్తేర్మేతుః భవితా భవిష్యతి-ఇత్యుక్తప్రకారం జానతేవస్థితేనేత్యుత్పేక్షా - పృథు
 కౌతుకేనచరమేణ సర్వేషాం కవిషేన పాండోస్సుతేన సహదేవేన - చకారోఽప్యర్థః
 తస్యరాజ్ఞః విరాటస్య సంబద్ధి గవాం బృందం ప్రకల్నేణ జుగుపే రక్షితం - గోపా
 యతేః కర్తృణిలిట్ - సహదేవో గోపవేషః విరాటనిదేశేన తద్గోకులం రరక్షేత్పర్థః.
 ౧౮. ఆగతేతి. నగరవాసే పట్టణనివాసే వాఙ్మయా ఆగతా వివినస్య దేవతేవ స్థితే
 త్యుత్పేక్షా - పార్వతీ ద్రావదీ - కేళ్యాః క్రీడాధం ఘృష్ణమివస్థితమిత్యుత్పేక్షా

పుష్పమివదంతకంతం బిభ్రతీ నృపసూముపాగమత్. ౧౯. ప.
నైరంద్రీరూపభాజోఽస్యా జాతివైచ్యాన్నతం శిరః, సుధేష్టాయాస్తు
తాం దృష్ట్వా సుందరీం ప్రీడిగౌరవాత్. ౨౦. ప. వనభవ ఇవ మాధ
వోదయశ్రీ ర్మనుజపతేరవరోధయోషితోఽసౌ, అనుదినమఖలాళిలాల
నీయైరలమకరోత్తిలకైరతీవ దృశ్యైః. ౨౧. గ. అనంతరం స్వవశాపాం
చాలసుతా భ్రమాదృతకంతమతిరసోత్పాదనచణ మధికశోభనాటన

తూర్వసాపేక్షితీ సజ్కరః. దన్తమయం కజ్కతం కేశసంస్కారకయన్త్రవిశేషం బిభ్ర
తీనతీ. ని. 'ప్రసాధనీకజ్కలికే'త్యమరః. నైరంద్రీత్వసూచకమిదం విశేషణం-నృచస్య
విరాటస్య వధూం సుధేష్టాం ప్రత్యుపాగమత్ ఆగతవతీ - ఉక్తసంకరపరికరయో
స్సంస్పృష్టిః. రథోద్ధతా. ౧౯. నైరంద్రీతి. నైరంద్రాశ్శిల్పకారికాయాః రూపమా
కారం భజతీతి భాజః అస్యా ద్రౌపద్యాశ్శిః జాలేః నైరంద్రీకులస్య నైచ్యాదపక
ర్నాద్యేతోః నతం నప్రమథూత్. సుధేష్టాయాః విరాటవత్సల్యైః సరస్తు - తాం సుద్ద
రీమితి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశః. ద్రౌపదిం దృష్ట్వా ప్రీతగౌరవాల్లజ్జాతిశరూద్యేతోర్నతమ
భూత్. ని. "నైరంద్రీవరవేత్తస్థా న్వవశాశిల్పకారికే" త్యమరః. ఆత్మోభయోశ్శిర
సోర్నమనేనాపమ్యస్య గమ్యత్వా స్తుల్యయోగితాభేదస్య నమనహేతునమనయోరుక్తి
రూపహేత్వలగ్నారస్యచ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సజ్కరః. ౨౦. వనేతి.
అసౌ నైరంద్రీరూపధాణీ ద్రౌపది - మనుజువత్సేద్యరాటస్యావరోధయోషితః ఆన్తః
పురాణనాః మాధవోదయగ్రీర్వస్తాభ్యుదయలక్ష్మీః. వనభువః వనసీమాభవ - అఖిలా
భిరాశిభిస్సఖిభిః అఖిలైరశిభిః లాలసీయైః అతవీవ అతీవ దృశ్యైః భృశం ప్రేక్ష
ణీయైఃలిలకైశ్చిత్రకైః వృక్షవిశేషైశ్చ - దినేదినే అయదినం అలమకరోదలఞ్చకార-
జ్జిప్తసాధర్మ్యేయముపమా - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ౨౧. అనన్తరమితి. అనన్తరం
సర్వేషాం విరాటవాసానన్తరం - న్వవశా స్వాయాత్తా నతు పరశస్త్రేత్కర్కః. శిల్పకాని
కాపీతీచ - అతవీవ సాంఘ్యాలసుతా ద్రౌపది - ఆసృతా స్వీకృతా కజ్క-స్యభావః
కజ్కతా యుగిష్ఠిరత్వం ఆదృతం కజ్కతం ప్రసాధనీచ యస్మిన్స్తథోక్తం 'ప్రసా
ధనీకజ్కలికే'తి తోశే కజ్కతశబ్దాత్సార్వభౌమే ప్రత్యయే టాపిచ - ప్రత్యయస్థాదిత్యా
దినా కాత్పురస్సాతభేద్యచ కజ్కలికేతి గ్రాహ్యం - అతవీవ 'శిరసీవ కజ్కతమ
పోధమూర్ధజ' ఇతి మాఘప్రయోగః. అత్యన్తం రసానాం మాఘర్యాదీనాం షడ్జాం
శృంగారస్య చ ఉత్పాదనేన ప్రసిద్ధం తచ్ఛబ్దం - ఏకత్ర అలజ్కరణనైపుణ్యాద
స్యత్ర పాకనైపుణ్యాచ్చేతి భావః. తేన విత్తశ్శుష్కపచ్చణపానిలిప్రసిద్ధార్థే చణవ-

పాటవ మాశ్రితగంధర్వకులమూకలితగోత్రావరం పంచథా రూప
ముదంచయంతీ పంచాపి పతీననుయాతవతీ. ౨౨. ౪. ఏనుతా
నపి త్రై బ్బత్వా ఏవాసనివ దాయకః, అక్షేష్వకురుతావృత్తివః
సింద్రేణ ధర్మభూః. ౨౩. ౧. ఏవం త్రైస్తైస్సువికృతైస్సు సుంపాదిత
శిరఃకంఠం వయఃకృతమివ సంతతసనుభవణా తేన మహీపతినా బహు
మానితాః పృథాసుః యథాపివాసభేరం తథా తదీయమపి స్వరూ
పమతరే బహుస్త్రై నాజ్ఞా సింహః. ౨౪. ౧. అద్వైతకదా సుధేష్టాయాః

అధికశోభయా నాటనే నాట్యోత్సవే పాటవం సామర్థ్యం యస్మింస్తథోక్తం - కే
శిరిసి అధికం శోభాయాః భూషణమాల్యాద్యలక్ష్మణజన్యాయాః నాటనే సంయో
జనే పాటవం యస్మింస్తథోక్తమితి. ఆశ్రితం గంధర్వాణామశ్వానాం స్వపతీనాంచ
కులం బృందం యస్మింస్తథోక్తం - ఆకలితమాశ్రితం గోత్రాయాః గోబృందస్య అంతరం
మధ్యదేశః యస్మింస్తథోక్తం - ఆకలితం ఆశ్రితం గోత్రాంతరం మానీశ్వర్యన్నామ
యస్మింస్తథోక్తమితి చ. ౨. 'గోత్రాగోనిచయేభూమ్యాం నాదోక్తికులసంజ్ఞయో'
నితిమేదిసి - అతఏవ పంచథా పంచప్రకారం రూపం నైరంధ్రీ వేషం ఉదంచయంతీ
ప్రకటయంతీనతీ - పంచాపి పతీన్ రూపాంతరమావన్నాన్యుధ్యుక్తిరాదీన్ అనుయాత
వతీ విదంబయతిస్ - 'ఆర్తారే ముదితా హృష్టే'త్యాదినా పతిప్రతానాం పతిసమా
నధర్మస్వరణాదివిభావః. అత్ర స్వవశేతి విశేషణస్య క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసీతపక్షా
విధరూపాదీన్నసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భితాత్పరకరస్య క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్తేశ్చాజ్ఞాభావేన సజ్కరః. ౨౫. ఏనుతానితి. ధర్మభూర్యుక్తిర
తైరితి అత్తైరితి విమతాన్ దుర్యోధనాదీన్ బిత్వా - ఏవాసం లేహం రాజ్యభ్రంశం
దాయకః వితాప్యమాణఇవేన్యుత్పేక్షా-అవనీస్తేతి విరాటేనసహ అక్షేష పాశకేషు
అక్షేష్వకూన్మామితి యావత్ - ఆవృత్తిం పానశుశ్లేషేన భేదసమకురుత చక్రే -
ఏవాసం దాయకఇత్యత్ర - అకేనోర్ధ్వపృథామర్చయోగి కృద్యోగవష్టిప్రతి
షేధః. ౨౬. ఏమితి. ఏవముక్తప్రకారం నైస్సీన్ద్రుస్తైస్త్వై కృతైః అక్షేష్వా
పాశనాటనాశ్వగోపాస్తైః సుంపాదితం అంశ్లాఘాసు ఘటితం కిరసః కమ్పం-వయసా
చరమేణ కృతం శిరఃకమ్పమివ సంతతమనుభవతా తేన మహీపతినా విరాటేన బహు
మానితాస్సన్ధిః పృథాసుతాః యుధిష్ఠిరాదయః. ఏవాసేన రాజ్యభ్రంశేన యః భేదః
తం యాగా నాజ్ఞాసింహః ఏనస్తయః తథా లేహమిదం తదీయం పృథాసుతసంబధిస్వ
రూపం యుధిష్ఠిరత్యాదికమి - ఇతరేహించ తత్తదజ్ఞానేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్య
యోగితాభేదః. ౨౭. అథేతి. ఆధానస్తరమేకదా కదాచిత్ తత్ర విరాటసగత -

ప్రేషణేన మదనోత్సవానవాయ వాసనాయతినసదృశం వాసగృహ
మాగతాం కౌరవాధమకరః రక్తేశాదివ వివర్ణేన వాససావగుంతితాం
గీం నఖశశివరంశం సేవనలాలసతయేవ ప్రవదసంముఖసలొచనసీలో
త్పలాం వివశంకయానుప్రజతాం జహంసేనేవ రాజతాజనేన
రాజితకంచలాం సాంచాలసుతాం సీలోక్య పంచేషుపణపంచి
తవివేకో మంచాదురస్పత్య కించిదాశంచితాంభి. కచకో వాచ ము
వాచ. ౨౫. ౩. ఇదమేవ హి సర్వ భద్రభద్రం యదిదాసీం తవమార్ద
వజ్ఞసంఘ్రేః, అయమప్యహవస్తి ధన్యధన్య హరిణాక్షి త్వదపాం

మదనోత్సవస్య సురితార్థం ఆనవాయ మద్యమావార్తమితి - క్రియాశ్చేత్కాదినా చతుర్థి.
సుధష్టాయాః విరాటవత్స్యాః ప్రేషణేన హేతుచా - వాసవస్త్వస్యాతతసేన
గృహేణ సదృశం వాసగృహం కేశీగృహం ప్రత్యాగతాం - కౌరవాధమస్య దుశ్శాస
నస్య కరేణ యః పరక్షేణః ఆర్షజనితదుఃఖం తస్మాదియ్యత్ప్రేక్షా - వివర్ణేన గత్యో
భేన మలిసేనేతి యావత్ - వాససా వస్త్రేణాశ్చతురతమాచ్ఛాదితం ఆద్యం యస్యాస్తాం -
నఖానామేవ శశీనాం చంద్రాణాం పరమ్పరాయాః పశ్చాత్కృన్యవనే లాలసతయా
అనురాగణేవేత్యత్ప్రేక్షా - ప్రపదస్య పాదాగ్రస్యసమ్మఖనే ఆభిముఖే లోచనవివ
సీలోత్పలే యస్యాస్తాం - పాలివ్రత్యేన పాదాగ్రనిశితదృష్టి మిత్యర్థః. రాజీవశ
ఙ్కురూ పద్మభ్రమేణ అనువ్రజతా అనుసరతా రాజహంసేనవ స్థితేనేతి భ్రాస్తమ
దుడ్డివితోత్ప్రేక్షా - రాజలేన రజతకారేణ భాజనేన పాలేణ రాజితం దీప్తం
కరాశ్చలం ఆగ్రహస్తః యస్యాస్తాం పాశ్చాల్పతాం ద్రౌపదిం విలోక్య - పశ్చాత్త
పవః బాణాః పుష్పమయా యస్య తేన మన్తభేన వర్షితః ఆపహృతః వివేకః
కృత్యకృత్యచారః యస్య సః. ఆతవివ కీచకః సుధష్టాభ్రాతా - మంచాల్ శయ
నాల్ ఉపసృత్య సమీపమాగత్య కిచ్చదాపభ్యుతః ఆవసమితః మాళిః శిరః
యేన తథోక్తస్య - గృహీం సయస్సస్మిత్యర్థః. వాచం వత్సమాణాం ఉవాచ -
ఆత్ర కేవలోత్ప్రేక్షాయాః రూపతోత్ప్రేక్షాయాః సక్కురరూపకాక్రాంతిభావసక్కు
రస్య భ్రాంతిసాదుత్ప్రేక్షాసక్కురస్యచ శ్రయాణాం సంస్పృష్టిః. ౨౫. ఇదమితి.
హరిణస్య తుడ్డస్యేవాక్షిణీ యస్యాస్తస్యాస్సమ్మఖిః హే హరిణాక్షి ద్రౌపది -
ఇహం సర్వ విరద్ధహమేవ - మదృహేష్వితిశేషః. భద్రభద్రం ఆత్యంతకుభ
సంపన్నం - చాన్యదిత్యర్థః. హిరవధారణ - రంభః మదృహమిదాసీం తవ ఆంఘ్రే
మార్దవం సౌకుమార్యం జానాతీతి తదృశం - భవచ్చరణన్యాసధన్యమిత్యర్థః. కించ -
అయమహమసి ధన్యధన్యః ఆశ్చన్తభాగ్యవాక్ అస్తి - ఉభయశ్రవీష్పాయాం
ద్విర్భావః-యతః యోఽహం తవ అపాదస్య నేత్రాన్తభాగస్య గోచరః, విషయో

గగోచరో యః. ౧౬. ౪. నతగాత్రియదాగమేనమాం నయసేమోద
గిరేరథత్యకాం, చిరపుణ్యస్థలోదయశ్రియాం దినసో వై జననస్తదేష
మే. ౧౭. ౪. అన్వర్థతా మాలిని తేఽభిధాయాః కుతో న జాగర్త్యధునా
కచేషు, తస్యాః ప్రతిపాదోచ్యత్యైవర్థోఽభవాలంకరణంహ్యమిషు.
౧౮. ౪. బాహ్వోరనంగనత్వస్య బాలే తే కారణే ఉభే, ఏకం తయో

ఽస్మి త్వత్కటాక్షపీఠోఽస్మి త్వర్థః. అత్ర ద్వితీయపర్థవాక్యార్థాభ్యాం భద్ర
త్వస్యత్యత్వతిశయయోగస్సమర్థనాద్వాక్యార్థ హేతుకకావ్యవిశద్యయసంస్పృష్టిః. ఔప
చ్ఛన్తసికం. ౧౬ నలేతి. కించ హేనతగాత్రి ఘనస్తభారనమ్రాశ్చి, త్వం యద్యస్తా
త్కారణదాగమేన స్వయమేవాత్రాగమనేన - మాం మోదస్య సన్తోషస్త్వైవ గిరేరు
పత్యకామూర్ధ్వదేశం నయసే ప్రాపయసే - సాన్దా)నద్ధతుద్దిలం కరోషీత్యర్థః. తత్త
స్తాదేషః తద్యుశనన్తోషదాయకః దినసః వాసరః మే మదియానాం చిరపుణ్యానాం
అనేకజన్మసుకృతానాం యః ఫలస్య ఉదయః ఉత్పత్తిః తస్య శ్రియాం సమృద్ధీనాం
వైజనసః ప్రసూతిదివసః భవతి - ఘటో నీలఘటఇత్యాదివద్విధేయకోటావధికావగా
హనాన్న బోధానువపత్తిః. 'సూతిమాసో వైజనస' ఇతికోశే మాసశబ్దః పక్షదివసా
దేరపుటలక్షకఇతి ధ్యేయం-ఫలాంకురేతి సారేఽప్యుక్తవివార్థః. ఆత్రాప్యత్తరవాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగం. ౧౭. అన్వర్థతేతి. మాలినితి ప్రపద్యాన్వేసంధీరూపాయాః
నామ - కించ హే మాలిని - లే త్వదియాయాః అభిధాయాః మాలినితి సంజ్ఞా
శబ్దస్య అన్వర్థతా మాలాస్యాసీతివృత్పత్తిసిద్ధః మాలారూపోఽవయవార్థః. కచేషు
కేచేషు - తదిత్యత్రాప్యనుషజ్యతే అధునా కుతః హేతోః న జాగర్తి నస్మరతి-అ-వా
మాలాధారణే విచారో న కార్యవివేత్త్యర్థః. హియస్తాత్కారణాల్ తస్యా స్త్వగీయాయా
స్సమృద్ధిన్యాః ప్రతిపం నిలోమం యథాతథా నీచిమా ఇత్యేవముదితానాం వర్ణానాం
ఉక్తానామక్షరాణాం పంక్తేః నీలిమేత్యాల్లికాయాః ఆర్థః నైల్యమేవ-అవిషా కచే
ష్వలజ్జురణం భూషణం భవతి - తత్తస్తాదితియోజ్యం-నిసర్గమన్దరాణాం భారాన్యవ
భూషణాసీతిభావః. అత్ర మాల్యం కుతో న భృతమితి సోఽక్తస్త్వైవ నైల్య సత్తా
విచారణేన ఆక్షిప్తత్వాదాక్షేపాలంకారః. 'ఆక్షేపస్వయముక్తస్య ప్రతిషేగోవిచా
రణా' దితి. ౧౮. బాహ్వోరితి. కించ - హే బాలే తవ బాహ్వోరనగ్లం మన్త్యధి
కారం దత్తః కురుతఇత్యనంగదా - అగ్దదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితో అనగ్ద
దాచ. తయోర్భావః అనగ్దదత్వం ద్వివిధస్య తస్య-కారణేఅపి ఉభే ద్వేభవతః. తే
కే? ఇత్యత్రఆహ - ఏకమితి - తయోః కారణయోర్ద్వయోర్చ్యధ్యే ఏకం కారణం య

స్తు లావణ్య నితరన్నావగమ్యతే. ౨౯. ౪. అరమ్యభావం భజతే జగ
త్యా మంగేషు కించిద్వికలోఽపి లోకః, సన్న్యశనే త్వం నిఖలేన బాలే

లావణ్యం శోభానైగనిగ్యం - 'మత్తాఫలేషుచ్చాయాస్తరభత్వమివాస్తరాప్రతి
భాతియన్తేషుతల్లావణ్యమిహోచ్చతే' ఇతినిరుక్తం - అవగమ్యతే దృశ్యతే మయేతి
శేషః. తథాచ లావణ్యరూపకారణసత్వాదుచితమేవైకవిధమనంగదత్వమనయోరితి
భావః. ఇతరద్వితీయం కారణం గర్భధారణం తు నావగమ్యతే ఇతి పరిహాసోక్తిః.
అత్ర దర్శనే దాహృదారాచ 'న్యయో రాసీదనంగదే'తి తృతీయస్తవకే గ్రన్థకృ
తైవ లావణ్యగర్భధారణయోః జ్ఞేషభిత్తికాభేదాభ్యవసితేఽనంగదత్వే కారణత్వే
నోపన్యస్తత్వాత్ ఇతరగర్భధారణమితివ్యాఖ్యానే నాస్తానుచోద్యావకాశః. అత్ర
యద్యవ్యజ్జదరాహిత్యేఽపి లావణ్యకారణత్వం వత్తుం శక్యం తథాపి - న కాస్త
మసి నిర్భూషం విభాతి వనితాననమితి రసికజననమాజప్రసిద్ధ్యా ఉద్దీపనవిభావవి
ధయా శృంగారే భూషణధారణస్యాత్వావశ్యకత్వాదుక్తస్యైవ గర్భధారణస్య
తత్ర కారణత్వం గ్రన్థకృదభిప్రీతమితి ధ్యేయం - అత్ర లావణ్యానంగదానయోర్నే
తుహేతుమతీరుక్త్యా హేత్వలక్షాంగరస్య వినాపి కారణం గర్భధారణం అజ్గదరా
హిత్యరూపకార్యస్య వర్జనాద్విభావనాయాశ్చ అజ్గదరాహిత్యానంగదానయోః
జ్ఞేషభిత్తికాభేదాభ్యవసాయములాతిశయోక్తేశ్చ తిస్సౌగాం సంస్పృష్టిః. యత్తు మన్త
గ్రన్థదానవివ కారణత్వయమితి-మన్తగ్రన్థదానాగదరాహిత్యయోః క్రమేణ కార
ణత్వయ మితిచ ద్విధా వ్యాఖ్యానం - ప్రథమే మన్తగ్రన్థదస్య లావణ్యస్యానం
గదాన కార్యోపక్షేపత్వేన ఏకస్య కారణస్య కార్యత్వయోత్పాదనానమర్థత్వేనచ
త్వద్బాహ్యోర్నన్తగ్రన్థదత్వం నిహంగరణమేవేత్యర్థః. తథాచ తవ బాహు రలంకారం
వినాపి మన్తతోద్రేకకరఇతి-ద్వితీయో లోకే భర్తృరాహిత్యం అజ్గదాదిధారణాభావే
కారణం - మయి భర్తృసతి కిమర్థమంగదధారణం నకృత మితి పృష్టవానితిచ భావా
ర్థానాహ సృసింహః. తత్కిం కేనసంగతమితి సహృదయావినాకలయన్తు పరంత్వీదృశ
స్యాప్యతిదురూహస్య చమ్పూభారతస్య వ్యాఖ్యానే ప్రవృత్త్యా సర్వతో బలవతీం
మన్యామహే స్వాత్మసంభావనామితి. ౨౯. ఆరమ్యేతి. కించ హే బాలే జగత్యాం
లోకే లోకః జనః ఆక్షేషు కరచరణాదిషు - కన్తింశ్చినిలిశేషః. కించిదీషన్తాత్రేణాపి
వికలః మ్యూనస్మక్ - అరమ్యస్య అనుస్థరస్య భావమరమ్యత్వం విరూపత్వం భజతే
ప్రాప్నోతి - త్వంతు అఖలేన యావతా మధ్యేనాంగేన హీనా శూన్యాపిసతీ -
మనోజ్ఞా మూర్తిశ్శరీరం యస్యాస్తథోక్తా సంస్పృశ్యనే - నిరీక్ష్యసఇతివా సాతః. ఉభ
యత్ర ఏకవివార్థః. మయేతిశేషశ్చ - అత్రారమ్యత్వకారిణి యావన్తధ్యవైకల్యస్య

మధ్యేన హీనాపి మనోజ్ఞమూర్తిః. 30. ప. న పల్లవస్తస్వి న ఏద్రుమశ్చ
 గామ్రోఽర్కరోఽయం తవ బింబమేవ, చంద్రో యది స్యాత్తవ వక్త
 మేతచ్చంద్రస్య బింబం సహజం హి లోకే. 31. ప. కాంతే తవానన
 విచంకమలావశీషు స్తస్యం పుం సరసి విస్తృతమేవ ధాత్రా, పశ్చా
 తద్విరుద్ధ రమ్యశ్చసాధక తేన వర్జనాద్వ్యాపూతాలంకారః. యావత్తస్యవైకల్యాసం
 బంధేఽపి తస్యస్థూలహూపాలికయోన్మద్భేదితఇతి ద్వయోఽంగంగిభావేన సంకరః తేన
 లోకైరవిమోక్షణం భవగీయూపావ్యామితి ప్రసీతేరలంకారేణ వస్తుస్వనిః 32. వేది.
 కించ హే శన్వి తాన్యై ఆరుణః శవాయమధరః స పల్లవః నన్విదుమశ్చ - కింతు
 బిమ్బంబిమ్బఫలమేవ మణ్డలమేవేతి - కర్మమేతవతతతహ - తవైతద్వక్త్రం ముఖం
 చంద్రస్యాస్యది పిరవధారణే - తస్మి చంద్రస్యైవ బిమ్బం మణ్డలం బిమ్బఫలం చ
 సహజం నాన్యస్యేత్యర్థః. అత్ర ముఖచంద్రయోర్భేదేఽప్యభేదాలికయోక్తిరేకా -
 ఆస్తిన్నేవ వాక్యార్థేముఖస్య బిమ్బవత్తే సాహజిత్యసిద్ధయే ముఖచంద్రః యదిస్యాది
 త్యూహిత్యకస్యంభావనాలంకారః. ద్వయోన్మేచ్ఛికవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తేనచ
 యుక్త్యసన్యాసరూపేణాధరే ఏద్రుమత్వపల్లవత్వే నిషిగ్ధ్య బిమ్బత్వారోపరూపా
 యాః హేత్వసమ్మితేరుద్భవనాదనయోరుంగంగిభావేన సజ్జరః ఇదంతు రహస్యం-
 మణ్డల బిమ్బఫలయోః క్లేషభిత్తికాభేదాభ్యవసాయమూలాయా మలిశయోక్తా సత్యా
 మేవ హేత్వసమ్మితేః ప్రచారేణైతయోరుంగంగిభావసంకరస్యైవోక్త సంకరోజ్జీవిత
 త్వాత్సంకరయోరేవ ద్వయోఽంగంగిభావేన సంకర ఇతి - యత్తు బిమ్బశబ్దస్య జిహ్వా
 ర్థత్వాదుత్తరాధేనాథాంశరన్యాసరూపేణ తస్య మణ్డలార్థకత్వసమర్పణమేవ కరోతీ
 త్యుత్తరాధావశరఃకింకారం నృసింహో విలిలేఖ-తత్తస్యనాలంకారోఽత్ర లిఖితఇత్యత్ర
 వ్యంజనాగమ్యమలంకారమాఢ్యం విశదయతీతి. 33. కాంతేఇతి. కించ హే కాంతే
 తవేనమాననం ముఖం సరసి పద్మాకరే కమలానామావశీషు పంక్తిం - తన్దస్య ఇత్యర్థః.
 స్తస్యం నిర్దాసుం పురా సృష్టికాలే ధాత్రా బ్రహ్మణా విస్తృతమేవ - పశ్చాత్కాల
 లస్పష్ట్యకర్తరం విచింతితవతా ఆస్పష్ట్యవాహో మాలినీముఖం కిమిత్తేతాశ్లేష సృష్ట
 సీత్యాలోచితవతా - అతవేవ ధాత్రా విరచితః నిర్మితః హంసపాదః విస్తృతమన్యత్ర
 నిర్దాయ అత్రైతద్విస్తృతమితి సూచనో లిసివిశేషః హంసానాం పాదన్యాసశ్చ తానాం
 కమలావశీనాం ఉపాంతభాగే సమీపదేశే సందృశ్యతే - లోకైరిశేషః. తదుపాంత
 భాగే విరచితఇతివా యోజనా - ఖల్విత్యవధారణే - అత్ర విస్తృతసూచకలిసివిశే
 షస్య హంసచరణన్యాసస్యచ ద్వయోః క్లేషభిత్తికాభేదాభ్యవసాయమూలాలికయోక్త్య

ద్విచింతితవత్తా తదుపాంతభాగే సంలక్ష్యతే విరచితః ఖలు హంస
పాదః. ౩౨. ప. కూపస్య తీరే నివసన్న సాయం కో వా న ధత్తే వద
కోమలాంగి, త్వన్నాభి కూపస్య వసన్తి తీరే న దృశ్యతే సంప్రతిమ
ధ్యభాగః. ౩౩. ప. అక్షీణవక్త్రశశినేననలాభతోషాదాలింగితానివ
మిథో రజనేస్త్రియామిం, త్రే ధా విభజ్య రచితాం వహసేఽద్య వేణీం
కం సింహసంహననమూహయితుం వియుక్తమ్. ౩౪. ప. సుదతి బహుప
రాగధూసరాపి త్వమవహరస్యధునా మనో మదీయం, రలిరివ హరకో
నుప్రాణితః. కమలావల్యః ధాతువిస్తృతమాలినీముఖరహితాః హంసపాదవత్త్వాదిత్యను
మానాలంకార ఇతి ద్వయోన్యంకరః. ౩౫. కూపస్యేతి. కించ - హే కోమలాంగి,
కూపస్య తీరే నివసన్ నివాసంకుర్వాణః కోవాజనః ఆపాయం ఉపద్రవం ఉత్పతనం
న ధత్తే న ప్రాప్నోతి. సరోఽపి ధత్త ఏవేత్యర్థః. వద త్వం బ్రూహి. వాక్యార్థః కర్త-
సామాన్యేనోక్తమర్థం విశేషేణ సమర్థయతి—త్వదితి. హి యస్తాత్తవ నాభేరేవ కూప
స్యతీరే వసన్ మధ్యభాగః సంప్రతి న దృశ్యతే. మయేతిశేషః. అత్రాధాన్తరస్యాసేన
నాభేరతిగామ్యార్థప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. అత ఏవాత్ర నాభివర్ణనమాత్రే తా
త్పర్యాన్నారమ్యభావమిత్యసేన పానదుక్త్యమ్ - 'త్వన్నాభి కూపస్య వసన్ హి తీరే'
ఇత్యేవపాఠః. 'తతే నివాసే' ఇతిపాఠే తీరవదార్థస్య కటపదేన పరామర్శే పర్యాయ
భంగాఖ్యదోష ఇతి. ౩౩. అక్షీణేతి. కించ - హే మాలినీ, త్రే ధా త్రివిధం విభజ్య
భంగీకృత్యరచితాం అతఏవ అక్షీణస్య సర్వదా పూర్ణస్య వక్త్రస్త్రివ శశినః సేవనం
భజనం తల్లాభేన యస్తోషం సంతోషః. తస్మాత్ మిథః ఆన్యోన్యం ఆలింగితాం
ఆశ్లిష్టాం రజనేః రాత్రిసంబంధినీం త్రయాణాం యామానాం సమాహారం త్రియా
మామివ స్థితాం వేణీం కేశపాశం - సింహసంహననం వరాంగరూపసంవన్నం కం
ధన్యం అద్య వియుక్తమ్-త్వమేతి శేషః. ఉహయితుం అనుమాతుమ్-లోకైరితిభావః.
వహసే-ప్రశ్నితే భర్తరి వేణీధారణస్పరణాదప్రేయం కేవలిదశ్యేన వియుక్తా - వేణీ
ధారణాదిత్యనుమానాలంకారః. త్రియామతోష్టేప్రేక్షయా సంస్పృష్టః ప్రమచతుర్థ
యామయోః పూర్వార్థపశ్చార్థస్వయస్యాహస్యేవ పరిగణనాద్రాత్మ్యాస్త్రీయామత్వ
మితి తీరస్వామి. ౩౪. సుదతీతి. శోభనా దంతాః యస్యాః సంబుద్ధిః హే సుదతి,
బహునా సాంద్రేణ పరాగేణ రజసా ధూసరా మలిసాపి త్వం హరస్య శంభోః కో
పేన తత్ప్రసారికఫాలనయనానలేనేత్యర్థః. దహ్యమానాయాః స్తరతనోః మన్తశశరీ
రస్య సంబంధినః ధూమస్య లవైః లేకైః ఆవృతం అగ్గం యస్యాస్తథోక్తా రతిః మన్తధ

పదహ్యమానస్తరతనుధూమలవావిలాఖలాంగీ. 3౫. ప. త్వాముల్లస
ద్భింబఫలాధరాం మే మమాప్యనంగాశుగమర్ధితం తే, విశంకమస్మి
న్విజనే ప్రదేశే పద్మాననే పాతుమయం హి కాలః. ౩౬. గ. ఇతి తస్య
తాదృశం పచనమాకర్ణ్యాపి చిత్తచంపకమంజరీచంచరీకాయమాణ
ఃంచశరవికారా పాంచాలీ గిరమిమాం స్తరరాగలిమిరకౌముదీముదీర

పత్నీవ అధునా మదీయం మనః అపహరసి. అత్ర ద్రౌపద్యాస్తథావిధపత్యుపమయా
కీచకస్య హరిఃపదహ్యమానమదనోపమాయాః తయా చ తస్యేవాస్యాపి సన్నిహి
తాయురవసానస్య చ ప్రతీతేరలంకారేణాలంకారవస్తుద్వయధ్వనిః. 'అథాః ప్రాక్తాః
పురా లేషామర్థవ్యజ్ఞకతోచ్యతే' ఇతి కావ్యప్రకాశే త్రివిధస్యావ్యర్థస్య వ్యజ్ఞకత్వ
ప్రతిపాదనాద్వ్యర్థస్యస్థలంకారస్య వస్తువ్యజ్ఞకత్వం నానుపపన్నమ్ - పుష్పితాగ్ర.
3౫. వివక్షితం చార్థమావేదయతి. త్వామితి. కించ - హేపద్మాననే, మే మమ ఉ
ల్లసన్ బిమ్బఫలమివ అధరో యస్యాస్తాం త్వాం పాతుమ్. త్వదధరమాస్వాదితుమి
త్యర్థః. తే తవ అనర్థాశ్చగైః మన్తగబ్ధైః మర్ధితం వీడితం మామసి అస్మిన్ విజనే
ప్రదేశే ఏకాంతే విశక్లం నిశక్లం యథాతథేతి పదద్వయం పూర్వప్రాపి యో
జ్యమ్. పాతుం రక్షితుం ఆయమేవ కాలః. హి రేవకారార్థః. అహోదేశకాలావప్య
క్తార్థేనమూలావిత్యావయోర్భాగ్యమనన్యాదృశమితి భావః. అత్ర బిమ్బాధరత్వా
నగ్ధబాణమర్దనైకాంతైః తత్కాలే పానావసరత్వసమర్థనాదనేకపదార్థహేతుకస్య
కావ్యలింగస్య బిమ్బాధరేత్యుపమాయాః క్షేషభిత్తికాలబ్ధివాసరత్వణాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్తేః ఉక్తక్రియాద్వయయాగపద్యాత్మకసముచ్చయస్య చ చతుర్థా
మేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. 3౬. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ తాదృశం స్తరవిరహ
కృతం తస్య కీచకస్య పచనం ఆకర్ణ్యాపీత్యసినా కిముతానాకర్ణనఇతి ధ్వన్యతే - చిత్త
న్యైవ చమృకమజ్జార్యాః చమృకగుచ్ఛస్య చఞ్చరీకః భృగ్గ ఇవాచరతీతి చఞ్చరీకాయ
మాణః. దూరీభూత ఇతి యావత్ - పఞ్చశరస్య మన్తగస్య సంబంధి వికారః యస్యాస్త
థోక్తా పాజ్ఞానీ ద్రౌపదీ - స్తరరాగస్య మన్తగవికారన్యైవ తిమిరస్య కౌముదీం
చంద్రికామ్. తన్నిరసం ఇతి పరంపరితరూపకమ్ - ఇమాం వత్సమాణాం గిరంవాచం
ఉదీరయామాన ఉక్తవతీ. అత్ర తాన్యగ్వచనాకర్ణనరూపసామగ్రిసత్వేనైవి స్తరవికా
రానుదయవర్ణనవికారాత్మకవిశేషోక్త్యా స్తరవికారస్య కారితవాక్యభాసనమర్థనాత్మక
పదార్థహేతుకకావ్యలింగోద్భవనాత్తయోరంగాంభావేన సంకరః రూపకేణ సంస్క
ష్టః. తేన చ లోకోత్తరమస్యాః పాలిత్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.

యామాస. 32. ప. అంతఃపురేషు విహరన్నయి కీచక త్వం సైరంధ్రయే స్పృహయసీతి విగర్హ్యమేతత్, రమ్యేషు కల్పకుసుమేషు చరన్ద్విరేఫో రజ్యేత కిం పితృవనద్రుమగుచ్ఛికాయాం. 3౩. ప. ప్రత్యాయ్యతే చపలతా పతిపత్నీషు యా హతాత్, ఇష్టార్థసిద్ధేః ప్రాగేవ దిష్టాంతం దోగ్ధి సా నృణామ్. 3౪. ప. గంధర్వాస్సంతి మే కాంతా బాధతేయాం త్సరోఽనిశం, స్వాభిఖ్యాం స్వాస్త్రసంఖ్యాం చ వహంతీర్వయ్యా కిల. ౪౦. ప. దోష్టతామవతంసాస్తే స్వయాపం నైవ కేవలం, గోపా

32. అనంతి. అయి కీచక, అంతఃపురేషు విహరన్ అంతఃపురస్త్రీభిః సహ క్రిడన్ త్వం - సైరంధ్రయే దాన్యై స్పృహయసి తాం కామయసి ఇత్యేతత్ సైరంధ్రీస్పృహణం విశేషేణ గర్హ్యం నిర్ద్యం. తత్ర దృష్టాంతయతి—రమ్యేష్యితి. రమ్యేషు లోకాత్తరమకరందసారభాదినా మనోజ్ఞేషు—కల్పస్య పృథ్వస్య కుసుమేషు చరన్ రసాన్ అనుభవన్ ద్విరేఫః భ్రమరః పితృవనద్రుమస్య శ్చకానపృథ్వస్య గుచ్ఛికాయాం పుష్పగుచ్ఛేరజ్యేత అనురక్తో భవేత్ కిమ్—న రజ్యేతైవేత్యర్థః. అత్ర సైరంధ్రీశ్చకానతరుమజ్జార్యోః లోకనిన్యత్యేన చిమ్బురతిచిమ్బుభావాత్ దృష్టాంతాలంకారః. 'చేద్యమ్బురతి చిమ్బుత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతిః' ఇతి లక్షణాత్. 3౩. ప్రత్యాయ్యత ఇతి. కించ - హే కీచక యా చపలతా వరాంగనానురక్తిః పతిపత్నీషు పతివ్రతాస్వపి విషయే హతాత్ బలాత్ ప్రత్యాయ్యతే సంక్రామ్యతే—నృభిరత్కర్థాల్లభ్యతే—సా పతివ్రతావిషయకత్వప్రా ఇష్టస్య కామితార్థస్య సిద్ధేః ప్రాక్ పూర్వమేవ-దిష్టాంతం మరణం దోగ్ధి జనయతి. అనుచితకర్తారఘ్నస్య మృత్యుద్వారేషు పరిగణనాదితిభావః. ఆలేష్టార్థసముద్యమాదనిష్టావాప్తివర్జనాత్ తృతీయవిషమప్రభేదః. 'పతిపత్నీ పతివ్రతా'ఇతి స్త్రీభేదేషు - 'దిష్టాంతః ప్రళయోఽత్యయః' ఇతి చామరః. 3౪. నను పతిపత్నీషు లాలత్వం మృతిదాయకమస్తు సైరంధ్ర్యాం త్వయి సాధారణాయాం లాలత్వాన్నకాపి మమ హానిరతతహ—గంధర్వా ఇతి. కించ - హే కీచక, మే మమ గంధర్వాః గంధర్వసంజ్ఞాః కాంతాః పతయః సన్తి - యాన్ మత్కాంతాన్ స్వస్య ఆభిఖ్యాం కోభాం స్వస్య ఆస్త్రాణాం బాణానాం సంఖ్యాం వభృత్వంచ ఏతే వహన్తి. ఇత్యుక్తప్రకారయా శుద్ధ్యయా. కిలేతి సంభావనాయాం అక్షమయేవేత్యుత్పేక్షా. స్తరః మన్తధః అనిశం సర్వదా బాధతే, తథాచాహమపి పతిపత్నీతి మయి లాలత్వముక్తఫలం జనయత్యేవేతి భావః. ౪౦. నను 'విశక్కుమస్మిన్విజనే ప్రదేశే' ఇత్యుక్తత్వాదినోద్య కా తచ్చింతేత్యత అహ—దోష్టతామితి. కించ హే కీచక,

యంత్యప్రమాదేన పరేభ్యో మాం చ మానినః. ౪౧. ప. తదద్యపథి
వామేఽస్మిన్ సంప్రతిష్ఠాస్యనే యది, తే తు త్వాం చారయిష్యంతి
దక్షిణే విధృతక్రథః. ౪౨. ప. ఇత్యుచిషీ సా మహిషీ కురూణాం
శేముషీమతీ, సద్యో నివపుతే తస్మాచ్చిత్తవృత్తిరివాత్తనః. ౪౩. ప.
యథా యథాస్యా ధావంత్యా రింఖణేన యదోర్మగం, తథా తథా
రుషారుణ్యం తస్యాధత్త దృశోరపి. ౪౪. ప. కృష్ణా తతస్తేన కృతాం

దోష్టతాం బాహుబలకాలినాం అవతంసాః శిరోమణయః. లాఙ్ తరబాహుపీర్యా
ఇలియావల్ - తే మత్పతయః గంధర్వాః. పరేభ్యః స్వేహం రూపం ఆకారమేవ కేవలం
ముఖ్యం యథా తథా న గోపాయంతి న రక్షంతి-పరైర్దృశ్యా న భవంతీత్యర్థః. అజ్ఞా
తవానసమయాదితి భావః. కింతు మానినః ప్రశస్తమానవంతః. ప్రశంసాయామినిః.
అతఏవ తే అప్రమాదేన పరేభ్య దుస్థితేభ్యః భవాదృశేభ్యః మాం చ మామసి గోపా
యంతి - మత్పతయో ఽదృశ్యా అత్రైవ వర్తమానా ఇత్యర్థః. ౪౧. నను సింహబలం
మాం వరాకాస్తే కిం కుర్వంతీత్యత ఆహ-తదితి. కిం చ హే కీచక, తత్తస్మాత్. తే
హిమత్రైవ వర్తమానత్వాదేతోరిత్యర్థః. అస్మిన్ ఉక్తవిధే అత ఏవ వామే అనుచితే
సవ్యేన కథి మార్గే పరదారాభిమర్శనరూపే-అద్య త్వం సంప్రతిష్ఠాస్యనే యది సం
విష్యసి చేల్-సంప్రతిపూర్వాత్తిప్తతేః కర్తరి ల్యుట్ తజ్ మధ్యమః. తర్హితే మత్ప
తయః గంధర్వాస్తు విభృతా క్రుత్ శ్రోధః యైస్తథోక్తాః సంతః. త్వాం దక్షిణే యమపు
రానుసారిణి మార్గేచారయిష్యంతి గమయిష్యంతి-మారయిష్యంతీత్యర్థః. ౪౨. ఇతీతి. ఇతి
ఉక్తప్రకారేణ ఊచిషీ భాషమాణా అతఏవ శేముషీమతీ నదనద్వివేచకత్వేన ప్రశ
స్తబుద్ధిమతీ-ప్రశంసాయాం మతుష్. ని. 'ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః' ఇతి బుద్ధిపర్యా
యేష్వమరః. సా కురూణాం మహిషీ కృతాభిషేకపత్నీ ద్రౌపది. ని. 'కృతాభిషేకా
మహిషీ' ఇత్యమరః. ఆత్మనః స్వస్య చిత్తవృత్తిరివ తస్మాత్ కీచకాత్. తం వివాయేతి
ల్యుట్లోపే పజ్ఞమి. సద్యో నివపుతే ప్రతినివృత్తవతీ. వర్తతే కర్తరి లిట్. అత్ర
ద్రౌపదిచిత్తవృత్తోః కీచకాన్నివృత్త్యా సాదృశ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః.
౪౩. యథేతి. ధావన్త్యాః కీచకభయాత్ ద్రుతం గచ్ఛన్త్యాః అస్యాః ద్రౌపద్యాః
పదోః పాదయోః యుగం ద్వన్త్యం రింఖణేన స్థలనేన ప్లుతగమనేన. దృఢవిశేషణేతి
యావత్. ఆరుణ్యం యథా యథా ఆధత్త అభిభ్రత్ తథా తథా తస్య కీచకస్య దృశో
ర్మగం సేత్ర ద్వన్త్యమని-రుషా శోషేన మామవ్యవధీరయతీయం వరాకీత్యాత్మకేన ఆరు
ణ్యం ఆధత్త-అత్రాపి పాదయుగసేత్రయుగయోః. ఆరుణ్యధారణేనాపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్కేవలప్రకృతానుద స్తుల్యయోగితాభేదః. ౪౪. కృష్ణేతి. తతః శోపాదయా

తథాసా కేశే గృహీతా భువి పాతితా సా, పర్యాయబద్ధోద్యమవి
శ్రమాభ్యాం పద్భ్యాం కరాభ్యామపి పర్యభావి. ౪౫. ప. ప్రహార
భీత్యేవ తదా మృగాత్యై నాడ్యాం క్వచిద్భ్యాంతరధత్త సంజ్ఞా,
ఉద్గమ్యసా దూరగతే ప్రహర్తర్యుష్ణాటయామాస దృశౌ చిరాయ.
౪౬. గ. తదను శనైశ్శనైరుత్తసుషీ ధరాతలపరాగధూసరిమతిరోహి
తదీధితితయా వాసరౌపలపితమహాషధిలతేవ, విలులితచూర్ణకుంత
లతయా చక్రవాతాకులీకృతవాలపూలికాచమరీన్ముగీవ, సూతాన్వ
వాయజనపదస్య ప్రథమామితిబాధామివ బాష్పధారముత్సృజంతీ,
క్వచిదపి శరణమలభమానా సా యాజ్ఞసేనీ మందం మందం తదేవ

నన్తరం కృతాన్తస్య యమస్యేవ భావః రూపం యస్య తేన కీచకేన ఇతి. జాత్యేక
పచనమ్. గృహీతా భువి పాతితా సా కృష్ణా ప్రదీపరాయణే క్రమేణ బద్ధాస్మి
కృతౌ ఉద్యమః తాడనోద్యోగః విశ్రమః విశ్రాంతిశ్చ తావథౌ యాభ్యాం తాభ్యాం
పద్భ్యాం పాదాభ్యాం కరాభ్యామపి హస్తాభ్యామపి పర్యభావి తిరస్కృతా. ప్రథ
మం పద్భ్యాం పశ్చాత్కరాభ్యా మేవం క్రమేణ తాడ్యతే స్తేత్యర్థః. కృద్ధాః కిం కిం
నకుర్వంతీతి భావః. ౪౫. ప్రహరేతి. మృగాత్యై దౌపద్యాః యా సంజ్ఞా చేతనా-
తదా ప్రహరాత్ కీచకతాడనాద్భీత్యేవేత్యుత్పేక్షా-క్వచిద్దృష్టేయాయాం నాడ్యాం
దీపధాతౌ అంతరధత్త అంతర్హితా ఆఘాత్ సా సంజ్ఞా ప్రహర్తరి తాడకే కీచకే
దూరం గతే సతి-చిరాయ ఉద్గమ్య నాడ్యా బహిరాగత్య దృశౌ దౌపద్యా నేత్రే
ఉద్ధాటయామాస - ఉన్మీలయామాస. కీచకప్రహరీముగ్ధితా చిరాయ సంజ్ఞాముప
లభ్య దౌపది లోచనే ఉన్మీలితవతీత్యర్థః. ౪౬. తదన్వీతి. తదను నేత్రోన్మీలనానం
తరం శనైశ్శనైరుత్తసుషీ ఉన్మీలితా - ధరాతలస్య భూమిప్రదేశస్య పరాగేణ యః ధూస
రిమా మాలిన్యం తేన తిరోహితా ఆచ్ఛాదితా దీధితి కాంతిః యస్యాస్తస్యా భావః
త్తత్తా తయా వాసరేణ అహ్ని అపలపితం తిరోహితం మహాః లేజః యస్యాః సా మహా
షధిలతా జ్యోతిర్లతేవ స్థితాః విలులితాః సస్తాః చూర్ణకున్తలాః అలకాః యస్యాస్తస్యా
భావః తయా చక్రవాతైః ఆపర్తవాయుభిః ఆకులీకృతా వాలపూలికా లోమసం
చయః యస్యాస్యా చమరీ నామ మృగీవ స్థితా - సూతస్య కీచకస్య అన్వవాయః పంశ
ఏవ జనపదః దేశః తస్య ప్రథమాం ఈతిబాధాం ఆతివృష్టిమివ స్థితాం బాష్పధారాం
ఉత్సృజంతీ వర్షంతీ క్వచిత్కుత్రాపి శరణం రక్షితారం అలభమానా అప్రాప్నువంతీ సా
కీచకతాడితా యాజ్ఞసేనీ దౌపది తదేవ భవనం సుధేష్టున్తపురం ప్రతి మన్దంమన్దంఅభి

భవన మభిజగామ. ౪౭. ప. దృష్ట్వా తాం జ్ఞాతవృత్తాంతో దేవ్యా
గేహే చరన్జనః, నయనాంభో విముముచే న తు కించన భాషితమ్. ౪౮.
ప. సాయం మహానసశయం శనకై ర్యయా సా భీమం రహః పృథుశరా
వక్త్రోపధానమ్, ధూమాధిరోహమలినం వసనం వసానం నీలాంబు
వాహపరితమివాచలేంద్రమ్. ౪౯. ప. నిశ్వస్య దీర్ఘ మియమంతికమావ
సంతీ స్పృష్టేన బాష్పముకుళైః కుచయోః స్థలద్భిః, బుద్ధేన తేన కిమి
దం వ్యసనం తవేతి పృష్టా సగద్గదమువాచ విషణ్ణచేతాః. ౫౦. ప.
కిమద్య మే దుఃఖమపత్ర సా కా కో వీరపత్నీ త్వపదేభిమానః, సర్వం

జగామ ప్రాప్తవతీ. ఉత్పేక్షాత్రయస్య సంసృష్టిః. శ్లో. 'అతివృష్టిరనావృష్టిః శలభా
మూషికా శ్శుకాః, అత్యాసన్నాశ్చరాజానన్దదేతా ఈతయః స్మృతాః' ఇతి. ౪౭.
దృష్టేతి. తాం తథావిధాం ద్రావదీం దృష్ట్వా జ్ఞాతః పృతాంతః కీచకతాడనరూపః
యేన తథోక్తః దేవ్యాః సుధేష్టాయాః గేహే అంతఃపురే చరన్ జనః పరిజనః. నయ
నామ్భిః బాష్పం విముముచే వవర్ష. కించన ఏకమపి భాషితం వచనం తు న ముముచే.
నోవాచేత్సర్థః. సుధేష్టాభియాదితి భావః. ౪౮. సాయమితి. అథ సా ద్రావదీ
సాయం. రాత్రావిత్యర్థః. పృథునా శరావేణపాత్రవిశేషేణ కృతం ఉపధానం
శయనశిరోదేశ్యతూలాదిసర్పితయస్త్రవిశేషో యస్మిన్ కర్తృణితకృతా - మహానసే
పాకస్థానే శేతే ఇతి శయం. నిద్రాశుమిత్యర్థః. ధూమస్య అధిరోహేణ వ్యాపనేన
మలినం వసనం పస్త్రం వసానం దధతం - అతఏవ నీలన అమ్మువాహేన మేఘేన
బరివీతం వేష్టితమచలేంద్రం తైలరాజమివ స్థితమిత్యేత్పేక్షా. భీమం ప్రతి రహః
ఏకాస్తే శనకైః మన్దం యయా. అన్యథా పరైర్విక్షేయతాపత్రేరితి భావః. ౪౯. నిశ్వ
స్యేతి. విషణ్ణం దుఃఖితం చేతః యస్యాః సా అతఏవ దీర్ఘం యథా తథా నిశ్వస్య
అన్తికం ఆవసంతీ సమీపే వర్తమానా - 'ఉపాన్యధ్యాద్వనః' ఇత్యాశ్చూర్వాద్వన
లేరాధారస్య కర్తృత్వమ్-ఇయం ద్రావదీ కుచయోః స్థలద్భిః బాష్పాణి ముకుళాసీవ తైః
స్పృష్టేన సిక్తేన - అతఏవ బుద్ధేన జాగృతవతా తేన భీమేన - ఆయ తస్మి, తవేదం
వ్యసనం కిం-కుత ఇత్యర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పృష్టా సతీ సగద్గదం దుఃఖస్థులితాక్షరం
యథా తథా ఉవాచ. ౫౦. కిమితి. హేవీర, కీచక ఇతి నీచః షిద్ధః విటాధమః తస్మాత్
కచం హత్వా తత్కరే సమర్పయ-తాడనమాత్తవత్కాః. కేశేష గృహీత్వా తేన తాడి
తాయా ఇత్యర్థః. మే మమ దుఃఖం నామ కిం, అపత్ర సా లజ్జా నామ కా, వీరాణాం
పత్నీత్వపదే భార్యాత్వస్థానే అభిమానో నామ కః. సర్వత్ర కిం శబ్దో నిద్రాయామ్.

గతం కీచకనీచషిడ్ధాద్ధత్వా కచం తాడనమాప్తవత్వాః. ౫౧. ప. మయి
 దుఃఖేన ఘుష్యంత్యాం మత్స్యాధిపసభాంతరే, తథ్యస్యేవ యతేరాసీ
 ధర్మసూనోరుపేక్షణమ్. ౫౨. ప. బుభుక్షతే న జీవంతీం మారితామేవ
 మాం నృపః, కల్యాణం ఖలు తత్తస్య కంకభావభృతోఽధునా. ౫౩.
 ప. తస్యైవాజ్ఞానభేదజన్త్రం చరతా స్థలనం వినా, భవతా ఖలు నిశ్చం
 ని. 'కిం వితర్కే హి ప్రశ్నే క్షేపే నిందాపవాదయో' ఇతి విశ్వః. సర్వం ఉక్తత్రయ
 మన్యత్కులాలాదికంచ గతమేవ - అత్ర కీచకతాడనేన సర్వాభావసమర్థనాత్కావ్య
 లింగభేదః. ౫౧. మయీతి. కించ - హే వీర, మయి దుఃఖేన ఘుష్యంత్యాం కీచకో
 మాం తతాడ త్రాయశ్వమిత్యుచ్చైః క్రన్దంత్యాం సత్యాం మత్స్యాధిపస్య విరాటస్య
 సభాన్తరే ఆస్థానమండపమధ్యే - ధర్మసూనోః ధర్మరాజస్య తస్యస్య అక్రమిమస్య
 యతేః సన్న్యాసిన ఇవ ఉపేక్షణం ఔదాసీన్యం ఆసీత్. తస్యయతేర్దారికసఖదుఃఖో
 పేక్షాస్మరణాదితి భావః. ౫౨. బుభుక్షత ఇతి. కించ - హే వీర, నృపః ధర్మరాజః
 జీవంతీం మాం న బుభుక్షతే న భోక్తుమిచ్ఛతి న పాలయితుమిచ్ఛతీతి చ. పునః కింతు
 మారితాం కేన చిన్మిహతామేవ మాం బుభుక్షత ఇతి యత్-తత్ తథా కాంక్షీణం
 ద్వివిధమసి అధునా అన్య కక్షుస్య భావం కక్షుత్వం గృధ్రత్వం కక్షుసంజ్ఞకం
 సన్న్యాసివేషం చ విభర్తీతి తద్భృతః తస్య నృపస్య కల్యాణం శుభంఖలు-గృధ్రస్య
 శవలాభాత్ యతేర్దారోపేక్షా స్మరణాచ్చేత్యుభయత్ర భావః. అధునా అజ్ఞాతవాస
 సమయే కక్షు-భావభృతః తస్య తత్కల్యాణం ఖలు. అన్యథా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞా
 భక్తావత్రేతిభావ ఇత్యసి ప్రామాః. పాలనభోజనార్థకాద్భుక్షేన్నన్నన్తాల్లటి బుభుక్షత
 ఇతి రూపం. అత్ర కక్షుత్వమారణకాంక్షయోః సన్న్యాసదారోపేక్షయోశ్చాను
 రూపయోర్ఘటనవర్జనాత్సమాలంకారద్వయమ్. తత్ర ప్రథమః కక్షుయతోః
 క్షేపభితికాభేదాధ్యవసాయమాలావిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి తయోరజ్ఞాంభావేన
 సక్షురః. అన్య చ ద్వితీయస్యచ ఏకవాచకానుప్రవేశసక్షుర ఇతి సూక్ష్మదృశా కల
 నీయమ్. ౫౩. తస్యేతి. కించ - హే వీర, తస్య ఘుష్యంతీం మామపేక్షితవతః ధర్మ
 రాజస్యైవాజ్ఞేన పథాః మార్గః తస్మిన్ స్థలనం ప్రమాదం వినా ఆజన్తం సతతం చర
 తా. తదాజ్ఞామిషదప్యనుల్లంఘ్య వర్తమానేనేతి సముదాయార్థః. భవతా ప్రయోజక
 కర్తా - అతఏవ ఉదాసితవ్యేనేతి శేషాత్. అపరైర్దృశ్యాననకీచకాదిభిః అహంకచే
 కేశేషు నిశ్శక్కుం నిస్సంశయం యథా తథా పరామర్శ్యా గ్రాహయితవ్యా ఖల్వితి
 కాకుః. త్వయాపి తాదృశేన అజ్ఞాతవాసభంగభీత్యా కృచ్ఛేతి వర్తమానాహముపే

కం పరామర్శ్యాకచేఽపరైః. ౫౪. ప. దుశ్శాసనాదప్యధికాపరాధః సూతాత్తబోఽయం న నిహన్యతే చేత్, ఆద్యే కచగ్రాహిణి నాశితేఽపి స మాయుషే వేణి మవేహి మాం చ. ౫౫. ప. అయం బలీయానితి తే మతిశ్చేదన్యత్ర మాం క్వాఽనయస్వ శీరుం, అజ్ఞాతవానేఽప్యనుభూయమానే రక్ష్యం హి శీలం కులపాలికానామ్. ౫౬. ప. శ్రుత్వా వహూ

క్షణిమైవ కిలేతి సామ్రాజ్యే. అత్రాపి జ్యేష్ఠానుసారితాయాః తదుపేక్షితద్రావణి కేశపరామర్శ్యేపేక్షారూపశ్చ కారణస్య కార్యస్య చానురూపవర్ణనాద్విత్తీయసమప్రభేదః. యత్తు 'నిశ్శంకా పరామృశ్యే' ఇత్యుపపాతే భ్రమేణ నిశ్శంకా స్వవశాకచేఽపరైః పరామృశ్యే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యతయా వ్యాఖ్యాతవాన్మృసింహః, తత్తస్యైవాసంబంధప్రలాసికో హృన్యమ్-పరం తూక్తపాతోఽపి మృశతో ణిజర్థమం తర్హావ్య నిశ్శక్తుం గ్రామాయశ్యే ఇతి కర్తవ్యే అపి సంగమనీయః. ౫౪. కిం బహు నేతి వివక్షితార్థమాహ—దుశ్శాసనాదితి. హే వీర, దుశ్శాసనాత్ దుర్యోధనానుజాదపి అధికః సపాదకరతాదనేన గురుః అపరాధః కేశగ్రహణరూపః యస్య తపోక్తః అయం సూతాత్తజః కీచకః న నిహన్యతే చేత్ న హింస్యతేయది. త్వయేతిశేషః. ఆద్యే ప్రశమే కచగ్రాహిణి దుశ్శాసనేనానితే మానితే సత్యసి-వేణీం దుశ్శాసనవధావధిపూర్వం బద్ధాం మాం చ ఉభే ఆపి సమం ఆయుః యయోస్తపోక్తే అవేపి జానీహి దుశ్శాసనే హతేఽపి తద్వధాయ బద్ధాం వేణీ మకృతేతుకిచకవధేనైవ మోక్ష్యమిత్యర్థః. ౫౫. అయమితి. కించ-హేవీర, అయం కీచకః బలీయాన్ మత్తః బలివః ఇత్యుక్తప్రకారా తే తవ మతిశ్చేత్ నిశ్చయోఽస్తి యది తస్మిభీరుం వ్రతభగ్దభయశీలాం మాం అన్యత్ర ఇతోఽప్యన్యస్తిక్ క్వాపి కుశ్రచిత్కీచకదుర్జయే దేశే నయస్వ. తం దేశం ప్రావయేత్సర్థః. నన్దజీకృత్యాపి వ్రతభగ్తం అజ్ఞాతవాసభగ్దభయేనాత్రైవ స్థాస్యతామిత్యత ఆహ—హి యస్తాత్కారణాత్ అజ్ఞాతవానే అనుభూయమానే అనుష్ఠీయమానే సత్యసి - కులపాలికానాం కులస్త్రిణాం. తాభిఃసర్థః. శీలం సదాచారః రక్ష్యం-తత ఇతి యోజ్యమ్ - 'రమణీజనానామ్' ఇతిపాతేఽనుప్రాససత్వేఽపి విశేషపరతాశ్రయణేన లక్షణాదోషః. 'నిష్ప్రయోజనలక్షణాయాం నేయార్థత్వదోషః' ఇత్యాల్లశ్కారికాః. అత్ర శీలసంరక్షణావశ్యకత్వవాక్యాధేన ద్రావణ్యా అన్యత్ర నయనసమర్థనాత్కావ్యుల్లిఖ్యేదః. ౫౬. శ్రుత్వేతి. ఇత్యుక్తప్రకారం వధ్యాః గ్రావధ్యాః గిరం వాచం శ్రుత్వా - స్వపనేన నిద్రయా ఉపసితం ప్రాపితం అక్లిష్టే నేత్రే శోణత్వం ఆరుణ్యం రుషా శోపేన పునరుత్తయతః ద్విగుణీకర్యతః తస్య

గిరమితి స్వప్నోపనీతం శోణత్వమక్ష్మీ పునరుక్తయతో రుషాపి, తస్యాధరో
వ్యముదవేపత నిర్గమిష్యతూర్ణా రాక్షరావలివిమర్దనశంకయేవ. ౧౭. ష.
హిడింబకింమిరబృహద్రథాత్మ భూబకాదిహత్యా స్తరతస్త్ర పాంబుధా,
నిమజ్జనాయైవ భుజస్య మేఽధునా సృజస్యముం కీచకసూదనోద్యమం.
౧౮. ష. గదాపి సా తిష్ఠతు మే గంభీరా నియుద్ధమాత్రం మయి నిర్వ
మాణే, క్వ మేఘవాహః క్వ మరాళవాహః క్వ తార్క్ష్యవాహః క్వ

భీమస్య అధరోష్ఠమపి నిర్గమిష్యతాం బహిరాగామినాం శ్రూరాక్షరాణాం చరుషవ
చనానాం ఆవశ్యా వక్ష్యామి విమర్దనాత్పఞ్చట్టనాద్యా శఙ్ఖా భయం తయేవేత్సు
త్యేషా. ఉదవేపత - చకమ్నేరుషై వేలిభావః. అత్రైష్వశబ్దస్య నపుంసకత్వం మృగ్య
మితి - 'తస్యాధరస్వముదవేపతే'లిపాత స్సమంజసః. వేపతేః కర్తరిలజ్. ౧౭. ఇతః
వరం శ్లోకద్వయం సంసర్గశుద్ధ్యై వ్యత్యయేన వ్యాఖ్యాయతే-హిడింబేలి. ఆయే తస్వి
హిడిమ్మ కిమ్మిరా అసురా బృహద్రథాత్మభూః జరాసంధః బకాసురః తే ఆదిర్యే
షాం తేషాం దురాత్మనాం హత్యాః వధాత్ తరతః తత్కర్తురితి యావత్ - మే మమ
సంబంధిః భుజస్య త్రపా త్పుద్రవధజన్యా లజ్జైవామ్ముధిః సముద్రస్థస్త్రిమజ్జనాయ
మజ్జయతు మేవేత్యర్థః. 'తుమర్థాచ్చే'తి సంప్రదానత్వం - అధునా ఆముం కీచకస్య
త్పుద్రస్య సూదనే మారణేవిషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం సృజసి జనయసి - తత్తాదృ
గృహీనాం హస్తర్షమాలిలజ్జాకరం నీచస్యకీచకస్య హననమిత్యర్థః. అత్ర కీచకహననల
జ్జాభిమజ్జనయోః హేతుహేతుమతోరుక్తిరూపా హేత్వలంకారః. తరణేన హత్యానాం
మహాసముద్రత్వరూపణాత్తైకదేశరూపకేణ సంస్కృప్తిః 'త్రపాంబుధా' విలిశుద్ధరూపకే
ణోజ్జీవితత్వేతి రహస్యం-యత్త్వత్ర 'హత్యాతరత' ఇత్యవిసర్గపాతభ్రమేణ హత్యా
హననేన తరతః తీర్థవతః త్రపాంబుధిమితి విభక్తిపరిణామేనానుషజ్యత ఇలి నృసింహ
ప్రలీలతం - తత్తస్య న చిత్రం. యతస్తథానుషంజనే భీమస్య త్రపాంబుధేః త్పుద్రవ
ధజన్యస్య పూర్వం సత్వేన ప్రతీత్యా పశ్యన్ప్రకర్షదోషావత్తేరితి-వంశస్థః. ౧౮. తదేవ
కీచకవధతుచ్ఛత్వం వ్యంజనయా స్ఫోరయతి - గదేలి. గంభీరా మహాసారా ఆతపివ
సా ప్రసిద్ధా గదాపి తిష్ఠతు ఆస్తామిత్యనాదరోక్తిః. హే తస్వి మయి నియుద్ధ
మాత్రం బాహుభ్యామేవ యుద్ధం నిర్వమాణే కుర్వతిసలి-మేఘవాహః ఇంద్రః క్వ?
కుత్రభవేదితి సర్వత్రయోజ్యం - మరాళవాహః బ్రహ్మ క్వ? తార్క్ష్యవాహో విష్ణుః
క్వ? మహాక్షవాహః మహేశ్వరః క్వ? సర్వేషాం భీతాః పలాయంతపివేత్యర్థః.
అత్ర వినైవ గదాం బాహుయుద్ధమాప్రేక్షేవేంద్రాదీనాం పలాయనవస్తునా కా గణనా

మహోక్షవాహః. ౧౯. ప. తథాప్యాదాస్య మేతస్మిన్న నౌపయికమేవ
మే, ఊదీయానపి వధ్యో హి కులస్త్రీధుగ్జహీయసాం. ౬౦. గ.
అయే తన్వి కిం బహునా. ౬౧. ప. తస్యా సృజాయావకితాంఘ్రిమ
స్థ్నం చూర్ణేన కర్పూరమయాంగరాగాం, అక్రీర్తిమప్యోవ్యభిలిప్త
నేత్రామలంకరిష్యేమమ వీరలక్ష్మీం. ౬౨. ప. వీరశ్రియ శ్శిల్పమిదం మ

కీచకస్యేత్యర్థా నైరావత్యైత్త కార్థావత్త్యలంకారప్రతీతే ర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. ఇం
ద్రవజ్రా. ౧౯. నను తర్హి - 'సింహా' జంబుకమంకమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి
ద్విపం సర్వః కృచ్ఛగతోఽసి వాఙ్మతి జనస్సత్వామయాపం ఫలమితి న్యాయమేవాంగీ
కరోషి-నేత్యాహ-తథాపీతి. తథాపి కీచకవధస్య లజ్జాకరత్వేఽపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచక
నూదనే విషయే ఔదాస్య ముపేక్షా మే మమ - అనౌపయికమయం క్రమేవ - హి
యస్తాత్కారణాత్ ఊదీయానతిక్షుద్రోఽసి-కులస్త్రీభ్యో ద్రుహ్యతీతి కులస్త్రీధుగ్-
మహీయసాం మహాత్మనాం - బలశాలినామితి యావత్ - వధ్యః హస్తవ్యః. దారాప
హర్తురాతతాయిత్యేన తద్వధస్య కరణీయత్వేనచ స్తరణాదితి భావః. తస్మాదౌ
దాస్యమనౌపయికమేవేతి సంబంధసామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపార్థాంతరన్యాసః.
యస్తు - తథాపి యద్యపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచకే మే అతిబలశాలినః అనపాయికం
అపాయప్రదం నభవత్యేవ - తథాపి వధ్యఏవేత్యర్థా నైరావత్యేనాహ - తథాపి-
మహీయసాం అభిమానిత్వేన శ్రేష్ఠానాం ఊదీయాన్ వధ్యోఽసి బలవానపీత్యర్థః. ని.
'క్షేపిష్ఠ ఊదీష్ఠ ప్రేష్ఠగిష్ఠా' ఇత్యమరః. ఇతి నృసింహస్య వివరణం - తత్తస్యాపహ
తాదసందర్భప్రలాపశీలస్య నచోద్యం - పరంతు శోశమప్యపార్థయాంచక్ర ఇత్యాగృ
హ్నిమః. యతః 'క్షేపిష్ఠక్షోదీష్ఠ ప్రేష్ఠ స్థవిష్ఠ బంహిష్ఠాః పరిష్ఠతీ ప్రక్షుద్రాభీష్ఠిత పృథు
పీవరబహుప్రకర్షార్థా' ఇతి క్రమేణ క్షేపిష్ఠక్షోదీష్ఠాదిశబ్దానాం పరకృష్ట తీప్ర ప్రకృ
ప్తక్షుద్రాన్యర్థకత్వేన క్రమేణ గృహీతానాం పర్యాయతా సాఫీరణాదితి - యద్ర
శబ్దాత్ప్రకర్షార్థకే ఈయసుని రేఫలోపపూర్వగుణయోః నిష్పన్నస్య ఊదీయః శబ్దస్య
ప్రకృష్టక్షుద్రార్థకత్వమవ్యాజసిద్ధం. ౬౦. ఆయే ఇతి. అయే తన్వి హేద్రౌపది బహు
నోక్తేనకిం కార్యమిత్యుత్తరేణ యోజ్యం. ౬౧. తస్మేతి. మమ సంబంధినిం వీరలక్ష్మీం
తస్య కీచకస్య అస్యజా శోణిలేన యావత్ సంజాతలాక్షే అంఘ్రీ పాదౌ యస్యాస్త
థోక్తాం కించ తస్య అస్థ్నం కీకసానాం చూర్ణేన కర్పూరమయః అంగరాగః విలేపనం
యస్యాస్తథోక్తాం-అపిచ తస్య అక్రీర్త్యాఅవక్రీర్త్యైవ మప్యో అంజనేన అభిలిప్తే అభ్యుక్తే
నేత్రే యస్యాస్తథోక్తాం చ - అలంకరిష్యే. ౬౨. వీరేతి, అయే తన్వి - ఇదముక్త

యోక్తం యథార్థభావాదనుభూయ సద్యః, సైరంధ్రీకాచారవిరోధ
నేఽపి తవానుసారే చ్చ మవేహి మాం త్వం. ౬౩. త్వయాపునశ్చ
స్థితపూర్వవాచా ప్రత్యుత్పతంత్యేవ కటాక్షభేదైః, క్రీడాం విభా
తుం క్రియతా మముష్య సంకేతభూ స్తాండవమంటపోయం. ౬౪.
గ. ఇత్యాశ్వాసితవతః పత్యురనుమత్యా పునరాగత్య నైపథ్యభవన
మధిశయాలోస్తస్యాశ్చేతసః పలాయమానస్య భయభరస్య సాపివిభావ
రీసహచరీ బభూవ. ౬౫. ఘ. అన్యేద్యురేత్య చలః పునరబ్రవీత్తాం
సుభ్రుప్రసీద మయితుల్యనికారపాత్రే, కేళీషు హర్షకలహేషు చ కేశ
కృష్టిం పాదాహతిం చ దధతీ కురువైరశుద్ధిం. ౬౬. ఘ. పంచ సంత

విధం మయోక్తం కథితం వీరశ్రయశ్శార్వలక్ష్యస్సంబంధి శిల్పమలజ్కారం యథార్థ
భావాత్సత్యం యథాతథా అనుభూయసమ్యగ్ప్రప్త్యై త్వం సద్యః. తత్త్వం సైరంధ్రీకా
యాశ్శిల్పకారికాయాస్సంబంధినా ఆచారేణ అద్భుతాలంకరణరూపేణ విరోధనే
క్రీడాయామపి మాం తవానుసారేచ్ఛ మనుసరణకామం విదురిచ్ఛగిరి సాధుః. ౬౭. పి.
జానీహి-స్వానురూపచేష్టాయాం ప్రేమాత్కట్యాదితిభావః. ౬౩. త్వయేతి. కించే
తిచార్థః. త్వయాపునస్త్యర్థః. ప్రత్యుత్పతంత్యా స్వయమేవానురాగేణాగచ్ఛంత్యేన
కటాక్షాణాంభేదైః ప్రసారైస్సహ స్థితం పూర్వం యస్యాస్తయా వాచా వాక్యేన
క్రీడాం సంభోగం వధం చ విభాతుం కర్తుం-అయం తాండవమండపోన ర్దనశాలా-అము
ష్యకీచకస్య సంకేతభూః క్రియతాం. అముష్య క్రీడామితివా యోజనా. తత్రాగతం
హనిష్యామితి భావః. ౬౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణాశ్వాసితవతః. దుఃఖాపనో
దనం కృతవతః పత్యుర్భీమస్యానుమత్యా నిదేశేన - పునరాగత్య నైపథ్యభవనమల
జ్కారశాలాం అధిశయాలోస్తత్ర నిద్రాయమానాయాస్తస్యాః ద్రౌపద్యాః. చేతన
శ్చిత్తాల్ పలాయమానస్య భయభరస్య-సా విభావరీరాత్రిరసి సహచరీ అనుయాత్రీ
బభూవ - ద్వయమప్యగచ్ఛదిక్యర్థః. అతవివ తుల్యయోగితా భేదః. ౬౫. అన్యేద్యు
రితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దినే చవలః కామాకులచిత్తస్సకీచకః పునరేత్య ద్రౌపదీ
సమీపమాగత్య తాం ద్రౌపదీంప్రతి అబ్రవీత్ - వత్సమాణప్రకారేణోపాచ-హే
సుభ్రుసుందరభ్రూలతే తుల్యస్య నికారస్యావమానస్య-పాత్రే మయి విషయే-ప్రసీద-
తుల్యం నికారం కథయతి. కేళీషు సురతబద్ధవిశేషేషు హర్షేన ప్రేక్షా కలహేషు చ
క్రమేణ కేశానాం కృష్టిమాకర్షణం - పాదాభ్యామాహతిం తాడనం చ-దధతీ కుర్వ
తీసతీ వైరస్య పూర్వస్మిన్దినే కేశగ్రహేదిజన్యస్య శుద్ధిం నిర్మాతనం కురు. ౬౬.

ధవాస్తేభ్యోముంచ భీతిం మయి స్థితే, పంచవక్త్రే వనే దృష్టే కిం
చరేయుః పరేమృగాః. ౬౭. ప. మస్తకేఽంజలిపద్మస్య మమ సంప్రతి
మానిని, ప్రసాదశంసినం పాదం ప్రయచ్ఛ సహచారిణం. ౬౮. గ. ఇత్థ
మతివేలం ప్రలపంతమేనం ప్రత్యరుచి ముఖసాచీకరణే త్రపాహేతు
కతా మభినయంతీ కుంతీస్నుషా తృషాభిభూతేవ వచన మిదం కించి
దుదంచయాం చకార. ౬౯. గ. అయి భద్రజగదిదమారుద్రం
క్షుద్రయితు మనిద్రాణాయ శంబరద్రుహ్యః శాసనముద్రణాయ ద్రు
హ్యతి కో వా జనః. ౭౦. గ. కింత్వియానేవ ప్రస్తుతే వస్తుని విశేషః.
౭౧. ప. స్త్రీపుంసయోర్భవనఙ్గా మిథో యా పూర్వస్తయోర్విడ

నకూక్తమేవ 'పంచ మే పతయస్సంతి లేచ న క్షమంత' ఇత్యతః—పశ్యేతి.
అయి తస్యి, లే తవ పంచధవాః పతయస్సంతి - తివంతి నామ-మయి సింహబలే
స్థితేనతి లేభ్యః పతిభ్యో భీతిం భయం ముంచ త్యజ. తత్ర దృష్టాంతయతి—పశ్యేతి.
వనేపంచవక్త్రే సింహే దృష్టేనతి పరే మృగాః వ్యాఘ్రదయః చరేయుః కిం? నచరే
యురేవేత్యర్థః. తథాచ మాం దృష్ట్వా లే పలాయేయురేవేత్యర్థః. ౬౭. మస్తకఇతి.
హే మానిని, సంప్రతి మమ మస్తకే శిరసి-అంజలిపద్మస్య త్వత్ప్రసాదార్థం బద్ధస్య-
ప్రసాదస్యశంసినం సూచకం పాదం త్వచ్ఛరణపద్మం సహచారిణం ప్రయచ్ఛ శిరసి
నిధేహి. ౬౮. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ అతివేలం నిర్వర్త్యాదం యథాతథా ప్రల
పంతం అనర్థకం భాషమాణం. ని. 'ప్రలాపాఽనర్థకంపచ' ఇత్యమరః. ఏనం కీచకం
ప్రతి ఆరుచ్యా జగుప్సయా యస్తుఖస్య సాచీకరణం తిర్మక్కరణం - తస్మిన్ త్రపా
లక్ష్టవ హేతుర్యస్య తత్తస్య భావస్తతా-తామభినయంతీ ప్రకాశయంతీ సా కుంతీ
స్నుషా ద్రౌపది కృషాకామేనాభిభూతా వ్యాప్తే వ-నవస్తుతో వ్యాప్తేత్యర్థః. కించిద
త్యల్పం-ఇదం వత్సయమాణం వచనముదఙ్చాయాంచకార-ఉవాచేత్యర్థః. ౬౯. అయితి.
అయిభద్ర హే శుభశీల ఆరుద్రం శివమభివ్యాప్య ఇదం జగల్లాకం క్షుద్రయితుం
స్వీయవికారేణ తుచ్ఛంకర్తుం - అనిద్రాణాయ జాగ్రతే శంబరద్రుహః మన్దగస్య
సంబద్ధినే కాసనముద్రణాయ ఆఙ్గాచిహ్నయ కోవాజనో ద్రుహ్యతి-నకోఽపీత్యర్థః.
'త్రుధద్రుహే'త్యాదినా సంప్రదానత్వం. ౭౦. నను తస్మి కిమితి నిరాకరోపీత్యత
ః—ఆహ. కింత్వితి. కింతు తచ్ఛాసనస్యామల్లంఘ్యుల్లేపి ప్రస్తుతే వస్తుని మాన్దథేవికారే
విషయే విశేషస్తారతమ్యం ఇయానేతావానేవ. ౭౧. విశేషం ప్రపంచయతి.—స్త్రీతి.
స్త్రీయాః పుంసశ్చ స్త్రీపుంసయోర్విడః అన్యోన్యం భాషా అభిప్రాయావేవ నటా

తిరఃపటేన, చిరాయతే స్పష్టయితुం స్వరూపం పరస్తుతన్నోత్సహతేను
 మంతుం. ౭౨. కింబహునా. ౪. గీర్భిస్తవాద్య చతురాభిరుదస్యతే
 మే గంధర్వదండనభయం త్వదవాప్తివిఘ్నః, తస్మాద్భజస్య రతిసౌఖ్య
 భరాయరాత్రో భీమే స్థితే తమసి సర్వసగేహమధ్యం. ౭౩. ౪. తథేవ
 లీలాం తనవాని తత్ర తల్పాంత సీమానముపేయుషస్తే, భూయో
 యథాంతఃపురికాజనానాం వక్త్రంనపశ్యే ర్నవసుందరాణాం. ౭౪. గ.
 ఏవం మృగాఃశ్యావచనమాఢీకస్య ఔద్రపటలీభూతకర్ణపుటః ప్రమో
 నాట్యపాత్రే యాభవకః తయోర్ద్వయోర్తథ్యే పూర్వః ప్రథమః స్త్రీభావనటః
 స్వరూపమాకారం స్పష్టయితुం ప్రకాశయితुం వ్రీడః లజ్జిత తిరః పటః యవనికా
 తేన చిరాయతే విలంబయతి. పరః పుంభావనటస్తు స్వరూపం స్పష్టయితुం తత్ ప్రళ
 తిరఃపటేన విలంబనం అనుమంతుమంగీకర్తుం నోత్సహతే నక్షమతే. తుల్యేఽప్యుపరాగే
 పరఃపుమాన్ లంఘతే వేలాంస్త్రీత్వనిచ్ఛురివసమనుభవన్తీ స స్పృశతే మనాగపీత్యేతా
 వానేవ విశేషఇతి పూర్వేణ యోజ్యం. ౭౫. కింబహునేత్యుత్తరేణాన్వయః. గీర్భిరితి.
 'ఆయి భద్ర బహునోక్తేన కింకార్యం చతురాభిర్నిపుణాభిస్తవ గీర్భిర్వాక్యైః పఞ్చ
 సస్తుధవా' ఇత్యాదిభిః త్వదవాప్తేర్భవత్సాంగత్వస్య షష్ఠః ప్రతిబంధకం మే మదీయం
 గంధర్వైః మత్పరిభిర్దణ్డానాత్ భయం ఆద్య ఉదస్యతే నిరాక్రియతే - తస్మాద్భయని
 రాకరణాద్ధేతోః రాత్రో భీమే ఆతిసాంద్రే తమస్యంధకారే స్థితేసతి రతిసౌఖ్యస్య
 భరాయూతిశయూర్థం సర్వసగేహమధ్యం భజన్య - ప్రాప్నుహి తదావయోస్యం
 కేతస్థానమిత్యర్థః. త్వదవాప్తివిఘ్నః మే మదీయేన గంధర్వేణ దండనభయమద్య
 చతురాభిః. నతు భీమనన్నిధానసమయ ఇత్యర్థః. గీర్భిరుదస్యతేన బలేనేత్యర్థః. తస్మా
 ద్స్వభూతకర్ణనాద్ధేతోః. తమసి భీమే భీమసేనే మద్భూమికామాపన్నేస్థితేసతి
 శేవమనుభయత్ర సమమిత్యపి ప్రాహుః. ౭౬. తథేతి. కించ తత్ర సర్వసగేహ
 తల్పస్య శయ్యాయాః, అంతసీమానం చరమప్రదేశం తల్పస్యదారసౌఖ్యస్య అంత
 సీమానం చ. ని. 'తల్పంశయ్యాట్ట దారేష్వి'త్యమరః. ఉపేయుషః ప్రాప్తవత్కః తే
 తవ లీలాం క్రీడాం తథైవ తనవాని-కరవాణి కారయాణీశ్యంతర్పావితణిజర్థశ్చ
 గ్రాహ్యః. యథా భూయః సుందరాణామప్యంతఃపురికాజనానాం వక్త్రం నపశ్యే
 నాలాకయః తదైవేతియోజ్యం - సర్వాతిశాయిసౌఖ్యలాభాన్దరణాచ్ఛేదభావః. అత్ర
 నవపుష్పృశేతి పాఠాంతరం. ౭౭. ఏవమితి. ఏవముక్త ప్రకారస్య మృగాఃశ్యైః
 ద్రౌపద్యాసంబంధినో పచనన్దైవమాఢీకస్య మధునః ఔద్రపటలీభూతో మధుచ్ఛక్తి

దార్శవజలమానుషాయమాణహృదయ స్పదనమాసాద్య సమాలంభన
 పూర్వేణ సలిలావగాహేన విరజీకృతాంగోఽయమంతరివ బహిరప్యవ
 లిప్తః. ౭౫. తతః పరంభగ వతి నిజతనయప్రజావతీమనోరథసిద్ధిం సంపా
 దయితుమివ కమలబంధౌ చరమసింధౌ నిమగ్నో ధాన్వంతే నిరుభయమా
 నదివిషదధాన్వంతే ధాన్వంతకదంబే సంభృతసంభోగసంవిధానః కీచకో
 నిర్వర్తితరాజభోజనశరీరేషణకృత్యేన పవమానసూనునా ప్రవిష్టపూ
 కృతో కర్ణపుటో యస్యః. ని. 'మధుకోశో మధుచ్ఛత్రం మధుపాత్రం తే ద్రవ
 టలంచేతి హలాయుధః. అతిమధురం తద్వచనమాకర్ణయన్నిత్యర్థః. ఆతపివ ప్రమోద
 పివ అర్హవే సముద్రే జలమానుషాయమాణం నీరమమవ్యవదాచరితం హృదయం మనః
 యస్యతథోక్తః. ఆనందసాంద్రహృదయఇత్యర్థః. సదనం గృహమాసాద్య ప్రాప్య
 పూర్వం సమాలంభనం గంధరజోభిరంగానా మద్వర్తనం నామ సంస్కారో యస్య
 తేన సమాలంభనపూర్వేణ సలిలావగాహేన స్నానేన విరజీకృతం నిర్వర్తితమంగం
 యస్య తథోక్తః. అంతర్వనసీవ బహిః బాహ్యేఽంగేఽపి - అవలిప్తః చందనేనాను
 లిప్తః గర్వితశ్చాయం కీచకః. ౭౫. తతఃపరం స్నానానులేపనానంతరం భగవతి కమల
 బంధౌ సూర్యే నిజతనయస్య కర్ణస్య ప్రజావత్యాః భ్రాతృజాయాయాః ద్రౌపద్యాః
 మనోరథస్య కీచకవధరూపస్య సిద్ధిం సంపాదయితుమివేత్యుచ్చేత్సా - చరమసింధౌ
 బుచ్చిమమముద్రే నిమగ్నోఽస్తంగతేనతీత్యర్థః. ధాన్వంతేఽస్థకారే నిరుభయమానః తిరస్క్రి
 యమాణః దివిషదాం దేవానాం అధ్వాంతః ఆకాశప్రదేశః యేన తథోక్తేనతి ధాన్వం
 తకదమ్మక ఇతి పాతః. సింధౌ బంధౌ వితి పూర్వానుప్రాసవైరూప్యాదుపేక్ష్యః. సం
 భృతాని సమ్యగ్గృహీతాని సంభోగస్య సంవిధానాన్యవకరణాని ప్రకృందనతామ్బూలా
 దీని యేన తథోక్తస్య. నిర్వర్తితం కృతంరాజ్యో విరాటస్య భోజనే పరివేషణకృత్యం
 భుక్తిపాత్రే కాకాన్నాదిసమర్పణం యేన తేన పవమానసూనునా భీమేన పూర్వం
 ప్రవిష్టం ప్రవిష్టపూర్వం కల్-ద్రౌపద్యా సంకేతత్యేన నివేదితం యత్తదేవత్యర్థః.
 నర్తనగేహం రంగమండపం అగాహత ప్రవిష్టవాక్ - ఆత్మాజ్ఞాజ్ఞాభావేనసంకీర్ణస్య
 జ్ఞిష్టపరంపరితరూపకద్వయస్య జ్ఞేషభిత్రికాభేదాభ్యవసీతావలేపేనాన్తర్వాహ్యాయోరా
 బమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్య మనోరథసంపాదనోచ్చేత్సాయాస్సిద్ధౌ బద్ధా
 విలేకవృక్షానావృత్తిరూపవృత్త్యనుప్రాసస్య ధాన్వంతేఽధ్వాన్తే ఇతి వ్యజ్ఞాన యుక్తా
 వృత్తిరూపచ్ఛేదానుప్రాసస్యచారాలంకారశబ్దాలంకారాణాం సజాతీయ విజాతీయా

ర్వంతదేవ సర్వనగృహమగాహత. ౭౬. ప. ౩౩ సాలభంజికేవాసిమాలిని
స్తంభపార్శ్వగా, ఇత్యసౌ భీవతల్పాన్తమాససాద శనైశ్శనైః. ౭౭.
గ. తతస్తం వలలోఽపిస్త్రైః సముచితేన కంఠస్వరేణ మృదులమేవం
జగాద. ౭౮. ప. వహూశత మనాదృత్య మామపేక్ష్య యదాగమః,
తత్త్వాం బహిర్గతప్రాణం మన్యతేమే మనోఽధునా. ౭౯. గ. ఏవముక్త
వతే వృకోదరాయ కీచకః పునరపి వాచం మృదుఃదాముః థాం విదధే.
౮౦. ప. గంధర్వానపి దయితాం స్త్రుణాయ మత్వా మామేవం రతివి
ధయే ప్రతీక్షసే యత్, దేవత్వాదపి సుతనుత్యయా ధునా మే మర్త్య
త్వం జగతి మహత్తరంహిక్లృప్తం. ౮౧. ప. సురాధికత్వేఽపి పదే వితీర్ణే

నాం సంసృష్టిః. ౭౬. క్షేతి. ఆసౌ కీచకః. హేమాలిని - త్వం సాలభజ్ఞికా స్తమ్భే
తృప్తి మత్ప్రతికేవ-స్యాత్సాలభజ్ఞికా స్తమ్భే లేప్యేనాజ్ఞలికాః కేత్యమరిః. స్తమ్భస్య
పార్శ్వగా పార్శ్వేవ ప్రమానానలీ క్వాసి కుత్ర వర్తసే? ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్యన్ని
కృర్థః. భీమస్య తల్పాన్తం శయ్యాసామీపం ప్రతి శనైశ్చనైరాససాద ప్రాప్తవాన్.
ఉత్పేక్ష. ౭౭. తత ఇతి. తతశ్చయ్యాసమీప ప్రాప్త్యనంతరం - వలలోఽజ్ఞాతవాసే
వలలనామ భీమోఽసి స్త్రైః సముచితేన కణ్ఠస్వరేణ ఉపలక్షితస్తం
కీచకం ప్రతి మృదులం సుకుమారం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద
ఉవాచ. ౭౮. వద్వీతి. హేకీచక, త్వం మామపేక్ష్య కానుయిత్యా వహూశతం భార్యా
శతమనాదృత్య ఉపేక్ష్య యద్యస్తాదాగతోఽసి - తత్తస్మాత్ మే మదీయం మనః
త్వావధునా బహిర్గతాః మయ్యేవసక్తాః ప్రాణాయస్య తథోక్తం నిష్క్రాంతప్రాయ
ప్రాణం చ మన్యతే తర్కయతి - అత్ర వహూశతత్యాగపూర్వకాగమనేన బహిర్గత
ప్రాణత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. ౭౯. ఏవమితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ
భీమాయ పునరపి మృదూన్యకుటిలసి పదానిశబ్దాః యస్యాస్తాం వాచం కీచకః ఉపథా
ముపాయనం విదధే చకార. ౮౦. గంధర్వానితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ-హే
సుతను శుభగాత్రి త్వం దయితాన్ ప్రాణ్రియాన్ గంధర్వానపి తృణాయమత్వా -
తృణమివ అనాదృత్య-మన్యకర్తృణానాదరే ఇతి చతుర్థి. మర్త్యం మాం రతివిధయే
సంభోగార్థం యద్యస్తాత్ప్రతీక్షసే నిరీక్షసే తత్తస్మాద్దీయం మర్త్యత్వం మనుష్యభావః
దేవత్వాదపి మహత్తరమిక్లృప్త్యం త్వయాధునా క్లృప్తం కృతం. హిరవధారణే-వాక్య
ర్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౧. సురేతి. కించ హేమతను త్వయా సురేభ్యః అధి
కత్వం యస్మిన్ స్తస్మిన్ పదే స్థానే మహ్యం వితీర్ణే దత్తే సత్యపి తవ కృత్యస్య కార్యస్య

మహ్యం తవాస్త్రేవహి కృత్యశేషః, కురుష్వ మేరో రధికే కుచే మాం సుధాధికంపాయయచాధరోష్ఠం. ౮౨. ౪. ఇత్థం ససాంత్యవచ నోదయమర్థ సంచమారోఢు మానమితపూర్వతనో స్సభీమః, ముష్ట్యా హతిం నిటలసీమ్న చకారశత్రో రాయుర్లిపిం శిథిలయన్నివ ధాత్వస త్తాం. ౮౩. ౪. గంభీరచేతా స్పృతు కీచకోఽపి గంధర్వబుద్ధ్యాప్రతిహంతు మేనం, సద్యో భవిత్ర్యా శ్శవతానశాయా సాధారణీమేవ బబంధ ముష్టిం. ౮౪. ౪. జనం భజంతో జయత్నవంతో రుషం వహంతో రుధిరం

శేషః అస్త్రేవహి. హిరవధారణే-సక ఇత్యత స్తమాహ. —కురుష్వేతి. మేరోస్సురాద్రే రధికే కుచే మాం కురుష్వ - ఆలింగస్త్యేత్కర్థః. సుధాయా ఆమృతాదధికం మాధుర్యేణేతిభావః. అధరోష్ఠం పాయయ. పిబత్యేర్జ్యస్తాత్కర్తరిలాట్ - దేవేభ్యోఽధికస్య తదధికావాసాహారాధిక్యావశ్యకత్వాదితిభావః. అత్రాలింగవాధరపానప్రాధనావాక్యార్థాభ్యాం కృత్యశేషాస్తీత్వసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౨. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ సాంత్యవచనానాం స్రియవాక్యచామనయేన ఉచ్చారణేన సహితం యస్మిన్ తత్తథా అర్థమిచ్చం శయనార్థభాగమారోఢు మానమితా ఈషదావజ్జితా పూర్వతనురూర్ధ్వకాయో యేన తస్య శత్రోః కీచకస్య ధాత్రా దత్తాం లిఖితామాయుషో లిపిం శిథిలయన్ మార్జయన్నివేత్సున్నేతి - సభీమః నిటలసీమ్ని శత్రోః ఫాలదేశే ముష్ట్యా హతిం తాడనం చకార. ౮౩. గమ్భీరేతి. అగ్ర గమ్భీరం సుఖదుఃఖయోరవికృతం చేతః యస్యసః అతఏవ స కీచకోఽపి తు శబ్దో వాక్యాలంకారే. గంధర్వస్తాడితవానేషమాలినీపతి గ్ంధర్వఇతి బుధ్యా నిశ్చయేన ఏనం గంధర్వం భీమం సద్యః ప్రతిహంతుం ప్రతిహర్తుం భవిత్ర్యాః భావిన్యాః శవతానశాయాశ్శవత్వా వస్థాయా ఆపీత్యేవకారోఽవ్యర్థః. సాధారణీం సమానాం నర్తిదానీమేకాం తదా నీమన్యామిత్యర్థః ముష్టిం బబంధ బద్ధవాక్. ముష్టిం బద్ధ్వా మ్రియంతే మర్త్యాఇతి ప్రసిద్ధమ్. ౮౪. జవమితి. తో భీమకీచకా జవం బలవేగం భజంతో - జయే తన్నవంతో కామినో - రుషం శ్రోధం వహంతో రుధిరం కిరంత - ఊలేభ్యః ప్రసారయంతా - పరస్పరం పటపః పరుషాశ్చబ్దాః దూరయామి - మారయామిత్యాదయోఽనయోస్సం తీతి తద్వంతో ఆతాస్తా అత్రాస్తాచ సంతా నితరాం నియుద్ధవంతా బాహుయుద్ధశాలినా బభూవతుః. 'నియుద్ధకేళిం నిశి నిర్వ మాత' ఇతిపాతోఽనుప్రాసస్యేకపాదభగ్నోభ్యుదోహ పత్తేర్వర్తమానార్థక లడంతభాధాచోపేక్ష్యః. ఏవం పటశబ్దవంతావిత్యత్ర 'పటకౌ ర్యవస్తావి'త్యేవ పాతోయుక్తః. అన్యథా 'అక్షేలితారావమి'త్యుక్తరన్ధోకేన సందర్భ

కిరంతౌ, పరస్పరం తౌ పటుశబ్దవంతౌ నియుద్ధకేళిం నిశినిర్తమాతే. ౧౫.
 ౧. అక్షేలితారావ మనీరవాద మనీక్షకన్లాఘున చాటుగుంభం, అనుచ్ఛ
 నిశ్వాసమహుంక్రియాక మధూతపూర్వం తపధూన్నియుద్ధం. ౧౬. ౨.
 శీలీముఖైశ్చిత్తజచాపజుష్టై ర్దత్తాని రంధ్రాణి దధన్నిజాంగే, సమీరజా
 తేన విఘానితోఽపి సకీచకో నైవ చుకూజ కించిత్. ౧౭. ౩. తస్మిన్ హతే
 నిపతితే బకవైరిముష్ట్యా రంగేణ తేన సమకంఠి చలత్పతాకం, పార్థా
 చ్చిరేణ పరిశీలితముత్తగద్యైః కన్యాజనై రభివిడంబయతేవ నాట్యం.
 ౧౮. ౪. తదను తత్ర మండపే కింఞాయా కృతం తస్య చస్యోన్మరసం
 విరోధావతే. ౧౯. అక్షేలితారావమితి. నవిద్యస్తే శ్వేలితారావాసింహనాదాః
 యస్మింస్తత్తోక్తం - అనీరవాదం విగతాత్మకత్తనం - వీక్షకాణాం ప్రేక్షకాణాం
 క్లాఘునాని చాటుగుంభాః ప్రియవాక్యసందర్భాశ్చ న విద్యంతే యస్మింస్తత్తోక్తం
 తదానీం తద్దేశస్య విజనత్వాదితిభావః. అనుచ్ఛాః అనుద్ధతాః నిశ్వాసాయస్మింస్తతోక్తం.
 న విద్యంతే హుంక్రియాః హుంకారాః యస్మింస్తత్కం-తై పికః కవ్. అతఏవ తత్.
 భీమకీచకసంబంధి నియుద్ధం బాహుయుద్ధం పూర్వం న భూతం కదాపి నజాతమ
 భూతపూర్వం జగద్విలక్షణం సత్ అభూత్ అత్ర అక్షేలితారావేత్యాద్యనేకపదార్థేన
 తన్నియుద్ధస్య జగద్వైలక్షణ్యసమర్థనాదనేకపదార్థమేతుకం కావ్యలింగమ్. ౧౬.
 శీలీముఖైరితి. చిత్తజస్య మన్తగస్య చాపే ధనుషి పుష్పేచ జుష్టస్సంహితైః ప్రీతైశ్చ
 శీలీముఖైర్పాణైరభిశ్చ. ని. 'అభిబాణశీలీముఖా' విశ్వమరః. దత్తాని కృతాని
 రంధ్రాణి నిజాంగే దధన్వపి సమీరజాతేన భీమేన వాయుసమూహేన చ విఘానితః
 కంచితోఽపి సకీచకః వేణువిశేషశ్చ. ని. 'వేణవః కీచకాస్తేస్య ర్యేస్వనంత్యునిలోద్ధతా'
 ఇత్యమరః. కించిదపి నచుకూజ నదధ్యావైవ. మమారేత్యర్థః. అత్ర శీలీముఖకృత రంధ్ర
 వాయుజాతభూననకూప సామగ్రిసత్వే కూజనానుదయవర్ణనాత్మికాయా విశేషోక్తేశ్చ
 త్తజచాపాదిక్షేపభితికాభేదాన్యవసాయమూలాలిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయోరం
 గాంగిభావేనసజ్జగః. ౧౭. తస్మిన్నితి. బకవైరిణో భీమస్య ముష్ట్యా తత్ప్రహారేణ
 త్యర్థః. హతే అతఏవ తస్మిన్నివతితే సతి తేన ప్రసిద్ధేన రంగేణ నర్తనమండపేన
 ఉత్తరా విరాటపుత్రీ ఆద్యా యేషాంతైః కన్యాజనైః పార్థాదర్శనాద్విరేణ పరిశీలి
 తమభ్యుత్తం నాట్యమభివిడంబయతా సర్వతోఽనుభవ్యతేవేత్యుత్పేక్షా - చలంతీ
 పతాకా యస్మింస్తథా సమకంఠి కంపితం - కమ్పితేర్భావేణ. ౧౮. తదన్నితి.
 తదను తత్ర మండపే నర్తనశాలాయాం విజ్ఞాతయా విజ్ఞాతారేణ కృతం భీమేనఘటితం

తరసా విలోక్య ప్రహర్షవత్సా పార్వత్యా క్లాఘాపూర్వమాఘాత
భంజః కురుకుంజరో నిర్గత్య యథాపుర మవికృతమానసో మహానసో
దరం ప్రవిశ్య సుఖేనాధిశిశ్యే. ౮౯. ౩. నిపాత్యమాలిన్యం తత్ర శ
త్రుం చక్రంబ భీత్యేవ చలాగ్రపాణిః, నిశమ్య తత్త్రిం కిమితి
బ్రువాణా స్సర్వేపి తస్యావరజా స్సమేయుః. ౯౦. ౪. విలోక్య తం
భ్రాతర మాత్తశోకా మృత్యుద్విఃస్వేవ పిధానసింహం, జ్యాయాని
వామీ విదధుస్థనీం తామస్త్రేణ గుల్బద్వయనీం నిజేన. ౯౧. ౫.
తతస్తే సోదరవిపత్తినిర్మితమయమేవేలి రోషరూపితచేతసో నివేశితశ

దస్యోశ్చలోస్తస్య కీచకస్య తరసం మాంసం విలోక్య ప్రహర్షవత్సాసంతోషవత్సా
పార్వత్యా ద్రావద్యా తరసా వేగేన క్లాఘాపూర్వం యథాతథా ఆఘ్రాతౌ చుమ్మితౌ-
భుకౌ - యస్యసః. తయోరేవ తదభీష్టదాయకత్వాదితిభావః. కురువ్యాఘ్రః కారవ
శ్రేష్ఠః భీమః నిర్గత్య నర్తనమండపాద్యహిరాగత్య పురేవ యథాపురం కీచకవధాత్ను
ర్వమివ అవికృతం హర్షాదనుద్రిక్తం మానసం యస్య తథోక్తస్య. కీచకవధన్యాకించి
త్కరత్వాదితిభావః. మహానసస్య పాశ్చాత్యహస్యోదరం మధ్యం ప్రవిశ్య సుఖేనాధి
శిశ్యే - శయితవాత్. పిఙ్గక ర్తరిలిట్. ౮౯. నిపాత్యేతి. మాలినీ ద్రావద్యపి తత్ర
రంగే శత్రుం కీచకం నిపాత్య పాతయిత్వా భీమేనేతిశేషః. భీత్యేవ న వస్తుతోభయే
శత్యర్థః. చలః అగ్రపాణిః హస్తాగ్రం యస్యాస్తథోక్తాసతీ చక్రస్థ-రురోద-క్రస్థేః
కర్తరిలిట్ - తత్. ద్రావదీరోదనం నిశమ్య కిమత్యాహితం కిమత్యాహితమితిబ్రువా
ణాస్సంతస్తస్య సర్వేపివరజా అనుజాస్సమేయు స్సమాగతవంతః. ౯౦. విలో
క్యేతి. అమీ కీచకానుజాః మృత్యోరేవ ద్వివస్య గజస్య పిధానసింహం తృణచ్చన్నకట
శమివ స్థితమితిహుకతోజ్జీవితోత్పేక్షా-తం భ్రాతరం కీచకం విలోక్య ఆత్తశోకాస్సంతః
జ్యాయాన్ శ్రేష్ఠః కీచకఇవ తాం స్థలీం రంగప్రదేశం నిజేన అస్త్రేణ బాష్పేణ శోణి
తేనచ - గుల్బద్వయనీం గుల్బప్రమాణాం విదధుః. తత్ప్రమాణబాష్పజలం చక్రరి
త్యర్థః. 'ప్రమాణే ద్వయనచచ్ఛ్మస్తాత్ర చ' ఇతి ద్వయనచిటిడ్డాణిత్వాదినా జీవ్ -
ఆత్ర కీచకస్య తదనుజానాం చ రంగే గుల్బప్రమాణానై సంపాదనేనాపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. బాష్పశోణితయోరస్రశబ్దశ్చేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయనూ
లాంతయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాంగభావేన సంకరః. (అత్రేదం చింత్యం-జ్యాయా
నివేలివేన సాదృశ్యస్య వాచ్యతయా వ్యంగ్యసాదృశ్యకతుల్యయోగితాభేదకథనే వ్యా
ఖ్యాత్వాత్తేషుర్వగ్యఇతి). ౯౧. తతఇతి. తతస్తే కీచకానుజాస్సోదరస్య కీచకస్య వివ

పండితభారస్య మూర్తైర్భీమస్యముష్టిభిరివ నారీకేశఫలైరుపరుధ్యమాన
పార్శ్వస్య చరమవిమానస్యస్తంభదారుణిసందానితాం కాంతేయసీమం
తిసిం తిమిరముదిరసౌదామినీభిః కరదీపికాభిర్ద్రియమానచంక్రమావకా
శేన పథా పితృవన ముపనీయ స్వకీయవివేకసంపత్త్యాసహచిత్యాంసహ
త్యామత్యాక్షుః. ౯౨. గ. తావదేషా చకితచకితాహహనాథ జగత్ప్రా
ణభూత వివత్సమయబంధోసంక్రమి కాంతాంరసవతీం పరిగృహ్య ముగ్ధా
మిమాం కథం న గణయసీత్యుచ్చైరరోదీత్. ౯౩. ష. తత్రాస్యాదుదిత

తేర్షరణస్య నిమిత్తం - కారణమియం ద్రౌపద్యేవ - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ రోషేణ
క్రోధేన రూపితం కలుషిక్వతం చేతోయేషాం తథోక్తాస్సంతః నివేళితో నిక్షిప్తశ్శవ
పిండః కీచకమాంసగ్రంథిరేవ భారో యస్తింస్తస్య మూర్తైర్దేహధారిభిర్భీమస్య ముష్టిభి
స్తప్తహరైరివ స్థితైర్నారీకేశఫలైః ఉపరుధ్యమాన్సంగతాః పార్శ్వస్పృత్యారోయస్య
తస్య చరమవిమానస్య శవరశస్యస్తమ్భదారుణి సందానితాం బద్ధాం కాంతేయసీమంతిసిం
దౌపదిం తిమిరసైగ్రవ ముదిరస్య మేఘస్య సౌదామినీభిస్తటిద్భిః కరదీపికాభిర్ద్రియ
మానశ్చక్రమస్య గమనస్యావకాశో యస్తింస్తేన పథా మూర్తేణ పితృవనం తృతా
నం 'శృతానంస్యాత్పితృవన'మిత్యమరః. ఉపనీయ ప్రావయ్య స్వకీయయా వివేకసం
పత్త్యా సహ మహత్యాం చిత్యాం చితాయామత్యాక్షుః. పాతయామానుః. ని. 'ఘనశీ
మాతముదిరజలముగ్ధామయోనయః' 'తటిత్సౌదామినీవిద్యుది' త్యుభయత్రాభ్యమరః.
అత్ర ద్రౌపదీవివేకసంపదోస్త్రాగక్రియాయాం సాహిత్యవర్ణనాత్పహోక్షిరలంకారః.
౯౨. తావదితి. తావత్సవ్యవీచ చకితచకితాఽతిభీతా ఏషా ద్రౌపదీ హహేత్యుతిభేదే.
హేనాథ లోకరక్షక, జగతః ప్రాణభూత జీవితరూప - వివత్సమయబంధో, క్రమేణ
హే ప్రియ, జగత్ప్రాణదాద్యయోర్భవతీతి వాయుపుత్ర. ని. 'జగత్ప్రాణసమీరణా'
ఇలివాయుసర్వాయేష్వమరః. వివదోజరనైంధవకృతాయాస్సమయే బంధోఇలిచ - త్వం
సంక్రమి రసవతీం అనురాగిణీం కాంతాం ప్రియాం భాషారమా గౌరీరూపాం,
అన్యత్ర కాంతాం రుచ్ఛాం రసవతీం పథురాదిసంక్రమణిణీం పాకక్రియామిలిచ
పరిగృహ్య పరిరభ్య స్వీకృత్యచ - ముగ్ధాం నహంధాం మున్షితాం చ - ఇమాం మాం
కథం నగణయసి - నాద్రియసే ఇత్యుక్తప్రకారమువైచ్చస్తారమరోదీత్ రురోద -
రుదేః కర్తరిలుక్ - అత్ర ప్రస్తుత జగదీశ్వరప్రార్థనయా ప్రస్తుతభీమప్రార్థనాద్యో
తనాత్ప్రిస్తతామృతాలంకారః. 'ప్రస్తుతేన ప్రస్తుతస్యద్యోతనే ప్రస్తుతాఙ్గుర'ఇతి
లక్షణాత్. ౯౩. తత్రేతి. అథ తత్ర చితాయామస్యా ద్రౌపద్యాః రుదితస్వస్యై
రోదనధ్వనిభిర్జవాదాకారిణి. ఆహూతో మాదుతిభీడుః సఖ్యైరూరోవ్యసంబం
ధినో వాయోరతివేగజనితస్య బలాదీషల్లభైర్గిరశ్యల్పం ప్రావైగిః దుర్లభైరితి యావత్.

స్వనైరథజవాదాకారిణో మారుతిస్సన్యోఽప్యయుబలానలాత మహసా
 మీషత్ప్రభోన్తిలనైః, ధ్వాంతేగారుడభిత్తిభంగిశునేఽప్యోషుం ద్వి
 షాంధావితుంజ్యేష్ఠస్యాధ్వసి దివ్యదృష్టిమకరో ద్దోర్ధ్వసిద్ధాంజనైః.
 ౯౮. ప. నిపాతితాంత్రేన్విన నిరీక్ష్యతత్ర సూతాంత్రసీరస్సుమనాయతేన్ద్ర,
 ఉత్పాతముద్రాం బ్రువతా స్వపిత్రా తాళానివారణ్యోలేవిర్భుగ్ధా ౯౯.
 ౦. గంధర్వ భీరుషు జనేష్విత రేషుతత్ర విష్వక్పలాయనచరేషువిముక్త
 బంధా, కృష్ణాచ కిచకరిపుశ్చకృత ప్రశంసావనోన్యస్య మభ్యగమతాం నగ
 ఆలాతస్య హస్తపుతాంగారకావస్య మహసాం తేజసాం మీలనైః శాంతిభీరుపల
 క్షితః. ఊరువేగజనితవాయుబలజాబ్జల్మమానాలాతలేజోవిశ్చస్యన్తితియావత్ - ద్వి
 షాముపకీచకానామోషుం గణం గారుడభిలేర్తరకతమద్యస్య భంగి రీతిః తస్యాః పిశునే
 సూచకే తద్వదతినిబిడే శ్యామేచేత్యర్థః. ధ్వాంతేన్ద్రకారేన్విజ్యేష్ఠస్య కీచకస్యా
 ధ్వసి మరణరూపే ధావితం వేగాద్గతుం దోర్ధ్వైర్బాహుబలైరేవ సిద్ధాజ్ఞనైః దివ్యే
 ఆప్రతిహతే దృష్టి లోచనే యస్య తథోక్తమకరోత్ - కీచకమివ తదనుజానసి
 సర్వానవధీదిత్యర్థః. రూపోపమానంసృష్టిః. ఆత్ర 'సన్యోర్వాయుబలాదలాతమ
 హసా సంధుక్షతానుక్షణ'మితిపాఠః. వాయుబలాదనుక్షణం ప్రతిక్షణం సంధుక్షతా
 ప్రజ్వలతా ఆలాతమహసా ఉపలక్షితఇతి పూర్వస్థానదనతిక్తార్థకస్యగమః. యథా
 శ్రుతపాతస్తు బహుషు మూలపుస్తకేషు దృష్టత్వాత్ క్లిప్తత్వదోషదుష్టత్వేన్వివాద్యా
 భ్యాతఇతి ధ్యేయం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౯౮. నిపాతితానితి. స వీరో భీమస్సేన్వ
 నాత్మనా తత్ర శ్చకానే నిపాతితానతవివోత్పాతస్య దుగ్నిమిత్రస్య ముద్రాం చిహ్నం
 బ్రువతా సూచయతా స్వపిత్రా వాయునారణ్యతలే విర్భుగ్ధా ఉత్పాట్య పాతితాన్
 తాలాన్ తాలవృక్షానివ సితాన్ సూతానుపకీచకాన్నిరీక్ష్య సుమనాయతేన్ద్ర - సం
 తుప్తచిత్తోఽభూదిత్యర్థః. శత్రుశేషనిశ్చేషీకరణాదితిభావః. ఆత్ర నిపాతితోపకీచకవిలా
 కనస్య విశేషణగత్యా సంతుప్తచిత్తత్వహేతుత్వాత్సదార్థహేతుకం కావ్యలింగం
 తాలానితేయత్వేన్విచయా సంసృప్తమ్. ౯౯. గంధర్వేతి. తత్ర శ్చకానే గంధర్వాత్.
 భీమాత్ భీరుష్వతపవేతరేషు జనేషు విష్వగభిః పలాయనచరేషు సత్సు విముక్తో
 భీమేన మోచితో బంధః ఉపకీచకకృతః యస్యాస్సా కృష్ణా ద్రావదీ - కీచకరిపుర్ణ
 మశ్చ తో ద్వావనోన్యస్యం కృతా ప్రశంసా స్తుతిః భవానేవ వీరః. భవత్యేవ వీరప
 త్నీత్యాదిర్యాభ్యాం తథోక్తా సంతే పునర్నిగరం విరాటపురం ప్రత్యభ్యగమతాం -
 అగతవన్తా - గమేరభిపూర్వాత్కర్తరిబుజ్ - ఆత్ర గంధర్వభయస్య విశేషణగత్యా

రం పునస్తా. ౯౬. గ. తథః ఊజేనైవ సంఘాతునమకరంబితేనాంబర
మణిబింబేన కరిచుంబ్యమానే శంబాయుధపారివంగణే పరితోరుధిర
వీచీముచా పశితంజేన కృతానుషంగం రంగం విదంబయతి సతి శుచా
నిరస్తమాళిభి ర్నిగళితవాస్థిర్నిష్పండతనుభి ర్నిఖిలైరవిసౌరైర్నృపతి
నిలయద్వారం నిబిడితమథాత్. ౯౭. ప వధ్వస్తదామండలశోనివిష్టా
రుంధద్భిరాశారుదుర్విలాపైః, మహత్సు దుఃఖేషు విజృంభితేషు మా
లిన్యపాలంభవమస్పృశద్భిః. ౯౮. స. తస్మిన్మితే సన్నిధి మాగణా
సా కృష్ణా దృశం కేకీయంజపుత్ర్యాః, మక్షిశలాకార్పణయా వినాపి
మందేతరామశ్రుకణైరకార్షిత్. ౯౯. స. తావద్వ్యధిష్ఠిరముఖా అపి

జనానాం పూయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౯౬. తతః. తతో దౌ)పదిభి
మయోః పురస్తవేశనానంతరం ఊజాదేవ స్థానాయాః ప్రాతఃకాలికాయాస్సంబంధనా
ఆరుచిమ్నా ఆరుణకాన్త్యా కరమ్మితేన వ్యాప్తేనామృతమణేసుస్సర్వస్య బిష్మేన పరిచు
మ్మ్యమానే సంయుజ్యమానే అతపవ శమ్నయుషస్యేంద్రస్య హరిదంగణే దిక్ష్)దేశే
పరితో రుధిరస్య వీచీరుష్ణతీతి తన్నుచా పశితంజేన కీచకమాంసముదేన కృతోఽను
షంగస్సంబంధో యస్మిన్స్తథోక్తం రజం నర్తనమండపం విడమ్మయతి-ఆనువర్తయతి-
శుచా దుఃఖేన నిరస్తో మాళిరుష్టిపాదిభిరోభూషణం ధ్రువైః నిర్గతాస్త్యక్తాః వాచో
ద్రైస్తైః వాచంయమైః నిష్పన్దా సిశ్చలా తనుర్వేషంతుై నిఖిలైరవి సౌరైః నృపతేష్వి
రాటస్య నిలయస్య గృహస్య ద్వారం నిబిడితం సాంద్రితమథాత్. పౌరాస్సర్వే
నృపమాశ్వాసయితుమాజగ్గురిత్యర్థః. ౯౭. వధ్వః. తదా వధ్వః పౌరస్త్రియః,
మండలశో వలయాకారేణ నివిష్టాః సశ్యః మహత్సు దుర్భరేషు దుఃఖేషు విజృమ్భితేషు
సత్స్వపి-మాలిన్యాః ద్రౌవద్యాః ఉపాలమ్భనం సిందావస్పృశద్భిర్గంధర్వభయాదితి
భావః. ఆశారుద్భిః దిగస్తవ్యాసిఫిల్లాలాపైః పరిదేవనైరుపలక్షితారుదుః. ఆత్తో
పాలమ్భనహేతోః కీచకవధస్య సత్వేఽపి తదనుదయవర్ణనాద్విశేషోక్తిరలంకారః.
౯౮. తస్మిన్మితి. తస్మిన్మిదినే కీచకవధివసే సన్నిధిం ప్రత్యాగతా - సా కీచకభూత
యితృత్వేన ప్రసిద్ధా కృష్ణా కేకీయరాజపుత్ర్యాసుధేష్టయాః దృశం శేత్రం మక్షిశలా
కాయా అంజనకాష్టస్యార్పణయా వినాపి విన్యసనం వినైవ ఆశ్రుకణైర్పాప్సవిద్భి
ర్గందేతరామనల్పం తత్సర్వార్థమిత యావత్. అకార్షిత్ చక్ర. ఇయమేవ మద్భా
త్యాణాం మృత్యురీతి తయా బాహ్యయితమిత్యర్థః. ఆత్మాశుకారణమజ్ఞానశలాకావి
న్యసనం వినాపి తదనుదయవర్ణనాద్విభావసాలంకారః. ౯౯. తావదితి. తావత్తావతా

వాతజాత వ్యాధుశ కీచకకులాకుల కోటిభాగం, నిర్వత్ప్రియాసయన
హరిష్యురీపరితం సంకేతశైల మధిరుహ్య నిశశ్వసు స్తే. ౧౦౦. ప. తదను
విదితవార్తో ధార్తృష్ట్యశ్చరేభ్య శ్శుభగుణచరితేభ్య స్సూతజానాం
శతస్య, పవతిమరిజనానాం మాత్స్యగూపాలపుర్యాం హృదయముకుర
లగ్నై ర్దేతుభి ర్నిశ్చికాయ. ౧౦౧. ప. అన్యేద్యురంగేశ్వరసౌబలి
భ్యా మాస్థాయ గోష్ఠీమధ్యః కురూణాం, భీష్మాదిమాన్సంధుజనా ని
లోక్య గంగిరమేవం గిర మాబభాషే. ౧౦౨. గ. భోభో విదితం కిం

కాలేన యుధిష్ఠిరో ముఖమాదిశ్యేహం తే పాండవా అసి వాతజాతేన భీమేనైవ వా
యుసమూహేన వ్యాధుతానాం నిహతానాం కమ్పితానాం చ కీచకానాం సూత
జానామేవ వేణు విశేషాణామితి పూర్వపల్లిభిర్బహుశకం. కులేన బృందేన ఆటలః సం
కులః కోటిభాగోఽగ్రదేశో యస్య తం నిర్వన్యా ప్రియాసయనవారిణా ద్రౌపదిభా
ష్మజైవ యుర్యావ్రసవణేన పరితం వ్యాప్తం సంకేతం అజ్ఞాతవాససంవత్సరశవధ
మేవ శైలమధిరుహ్య ప్రతిజ్ఞాం నిస్తీర్య నిశశ్వసుః నిశ్వసితవంతః కృచ్ఛాద్దుత్తీర్ణా
విశ్రమ్య దీర్ఘం నిశ్వసంతి ప్రసిద్ధం - సమస్తవస్తావయవరూపకం - యత్తు 'సంకేతో
న్యత్రమండప' ఇతి నృసింహః. తదబోధాద్విశేషణద్వయాసాగ్ధత్యాపత్తే. ౧౦౦.
తదన్వితీ. తదను పాండవానామజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞాని స్తరణానంతరం ధార్తరాష్ట్ర
దుర్యోధనః. శుభాగుణాః గూఢసంచరణేంగితజ్ఞానాదయః చరితాని యథార్థవక్తృ
త్వాదీని చ యేహంలేభ్యశ్చరేభ్యశ్చారేభ్యస్సూతజాతానాం శతస్య సంబంధినీ విదితా
వార్తా వసవృత్తానో యేన తథోక్తస్యైవ హృదయం మనవివ ముకురం దర్పణం
తస్మిన్ లగ్నైః సంక్రాంతైశ్చిత్తైరితి యావత్. హేతుభిర్వక్ష్యమాణైః కీచక కామ
నీయసౌందర్య తద్వధాదిభిః మత్స్య భూపాలపుర్యాం విరాటనగర్యామరిజనానాం
పాండవానాం పవతిం నివాసం నిశ్చికాయ నిశ్చితవాక్. చినోలే కర్తరిలిట్ -
విభాహచేరిత్యభ్యాసాత్సరస్య కత్వం. అత్ర శుభగుణచరితేభ్య ఇతి విశేషణస్య
తాత్కాలికతదక్షిణాం యాథార్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్సరికరస్య హేతుభిః పాండవ
స్థిత్వసుమానస్య ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. మానీన. ౧౦౧. అన్యేద్యురితి.
అన్యేద్యుః పుస్తీకాదినే కురూణామధ్యః దుర్యోధనః అశ్వేశ్వరసౌబలాభ్యాం కర్ణ
శకునిభ్యాం సహ గోష్ఠీమాస్థానమాస్థాయ ప్రాప్య భీష్మః ఆదిమః ఆగ్రగః యేహం
తాన్ బంధుజనాన్విలోక్య ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం వాక్యం గమ్మిర
ముచ్చైరాబభాషే ఉక్తవాక్. ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౦౨. భోభోఇతి. భోభో
హే బంధుజనాః. 'అసమృద్ధసార్థకాః' 'స్యఃప్యాట్పాదంగహేమైభో' ఇత్య

భవతామపీదం, సంప్రతి ఖలుమాత్స్యపురే కామపికామినీం కామయ
మానః కీచకో నిశి తస్యాః పతిభి రదృశ్యైః పంచగిర్గంధరై ర్విరనురహసి
స్వసంఖ్యాదాభిధేయమనీయత. ౧౦౧. గ. తస్యై పునరపి ద్రుహ్యం
తస్తదను తదనుజా అపి తథైవేతి కాచిదియం కింవదంతీ కర్తృత్కర్త
మధిరోహతి ౧౦౨. ఏవం చేదసంశయం సా చతుష్పథమంటప స్తంభ
సాలభంజికేవ సర్వకరపరామర్శభాజనం పాంచాలదుహితాహి. ౧౦౩. గ. తే పునరజ్ఞాతవాసినః పరేతపతిపమానపాకశాసనాశ్వినాం
పారస్మైజేయాస్తస్యాః పతివిడంబకాః ౧౦౪. గ. తేష్యపి ద్వితీయే
నైవ బాహుశాలినాం వధూద్రుహం నిహంత్రా భవితవ్యం. ౧౦౫. గ.

మః. ఇదం వక్ష్యమాణం పాణ్డవవృత్తాంతం భవతాం విదితం యుష్టాభిరాశం కిమితి
పరిప్రశ్నే - సంప్రతిఖలు మాత్స్యపురే కీచకో విరాటస్యాః కామవ్యసభిజ్ఞాత
నామగోత్రం కామినీం కామయమానస్సన్నదృశ్యైర్దృష్టైస్తస్యా కీచకామితకా
మిన్యాః పతిభిః పశ్చాభిర్గంధరై ర్విశి రాత్రౌ ఆనురహసి ఏకాంతే స్వసంఖ్యాయాః
పశ్చాత్స్వస్య పదం వాచకం పశ్చాత్స్వశబ్దః తస్యాభిధేయం వాచ్యం మరణమితియావత్ -
అనీయత ప్రాపితః. నయతే. కర్తృణీల్ - పునరపి హలేఽపి కీచకఇత్సర్థః. ౧౦౬. తస్యై
కామిన్యై ద్రుహ్యంతః చితాపాతనరూపం ద్రోహం కుర్వంతస్తస్య కీచకస్యానుజా
అపి తదైవ తత్పతిభిః పశ్చాతామనీయంతేత్సర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారా ఇయం కాచి
దేకా కింవదంతీ జనపాదః కర్ణాదేశస్య శ్రోత్రాత్ కర్ణమస్యస్య శ్రోత్ర మధిరోహతి
ప్రాప్నోతి. ౧౦౭. ఏవం చేదుక్తవృత్తాంతస్సాన్యద్యదీత్సర్థః. సా కీచకామితకామినీ
చతుష్పథే చతుర్ధార్గమేళనదేశే యా మండపస్తస్య స్తమే సాలభంజికా కృత్రిమపుత్రి
కేవ సర్వేషాం జనానాం కరేణ పరామర్శస్య స్పర్శనస్య భాజనం పాత్రం పాశ్చాల
దుహితా దౌపదీ భవతి - ఆసంశయం. ౧౦౮. తస్యాః కామిన్యాః పతివిడమృకాః
భర్తారభి ప్రవాదభాజస్తే పునర్గంధర్వాస్తు ఆజ్ఞాతః వాసః యేషామస్తీత్యజ్ఞాతవా
సినః పరేతపతేగ్యమస్య పవమానస్య వాయో పాకశాసనస్యేంద్రస్య అశ్విన్కోరాశ్వి
నేయయోశ్చ పశ్చానాం పరస్త్రియాః కుంత్యామాద్ర్యాశ్చ పుత్రాః పారస్మైజేయాః
యుద్ధిష్ఠిరభీమాష్టననకులసహదేవాః. కల్యాణ్యాదిత్వాడ్ధానకాగమః. ఆనుకతికాదిత్వా
దుభయపదవృద్ధిః. భవంతి ఆసంశయం. ౧౦౯. తేష్యపి బాహుబలశాలినా ద్వితీయేన
భీమేనైవ వృత్తై ర్ద్రుహ్యంతీతి ద్రుహం కీచకానాం నిహంత్రా మరకేణ భవితవ్యం
ఆసంశయం. ౧౧౦. ఆమీషాం పాండవానాం దౌశ్శిల్యం దుఃస్వభావస్సర్వత్ర వ్యదేశే

అహో సర్వత్ర విశృంఖలనఃమీమాం దాశ్శీల్యం. ౧౦౮. తథాహి. ప.
 దేశే జరాసంధముఖైర్వ్యయంధవ్యనేఽపి కింమీర హింబిబముఖైః,
 గూఢా నివాసేఽపిచ సూతపుత్రైః క్వసు స్థితాస్తే కలహం వినాన్వయః.
 ౧౦౯. గ. తత్రైవ స్థిత్యా వేషాంతరకంచుకితై రకించనై రేతైర్వ్యం
 చితః ఖలు వృద్ధోవింట ఇత్యభిధాయ సుయోధనో రాధయేన సహ
 కృతహస్తతాలో వల్లద్భుజశిఖర ముచైచ్ఛరహస. ౧౧౦. తతః. ప. సం
 ఖోభే నగరస్య మత్స్యవృతతేర్యోద్ధుం స్వయం నిర్గతాస్తప్తప్త్యా తానవ
 క్షిప్తినో వితనుమా గచ్ఛాధునా త్వం పురః, ఇత్యుక్తః కురుభూభుజా
 సదసి గాహన్తుం త్రిగర్భేవైరస్తస్యైవాప పురీం దినావధిరివార్యమ్యః

పరదేశేచ విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధకం-అహో ఇత్యాశ్చర్యే. ౧౦౮. తథాహి-త్యుక్త
 రేగాన్వయః. దేశఇతి. తేపాండవాః దేశే స్వస్థానే స్థితాస్సంతః జరాసంధో ముఖమిది
 ర్యేషామైరాభిన్నహ వ్యరుథక్ విరోధం చక్రః. రుధే కర్తరి లజ్-వనేస్థితాస్సం
 తోఽపి క్షిప్తరహిణిమ్ముఖై ర్విస్సహ వ్యరుంధక్ కింబహునా గూఢే నివాసే ఆజ్ఞాతవా
 సేఽపిచ స్థితాస్సంతస్మాతపుత్రైః కేచైస్సహ వ్యరుంధక్ అతః అన్వైస్సహ కలహం
 వినా క్వసు కుత్రవా స్థితాః నకుత్రాశీత్యర్థః. అత్ర సర్వత్రకలహసహభావంప్రతి
 వాక్యార్థత్రయస్య హేతుత్వాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౧౦౯.
 అత్రేతి. వేషాంతరమన్యోవేషస్సన్యాసాదిః కచ్చుకమాచ్ఛాదకం యేషాంతైరతవీచ
 వంచభిరేతైరకించనైర్దగ్ధైః పాండవైరత్రాస్తిన్నేవ మత్స్యనగరే స్థిత్యా వృద్ధః
 మందప్రజ్ఞఇతి యావత్. అతవీచ వంచితః. ఖలు రామన్త్రణే-ఇత్యభిధాయ ఏవ
 ముక్త్యా సుయోధనో రాధయేన కర్ణేన సహ కృతహస్తతాశస్సక్ వల్లతీ ఉన్నమతీ
 భుజమౌశ్శిఖరే ఆగ్రభాగౌ యస్మింస్తథా ఉచైచ్ఛరం జహాస - హసితవాక్.
 అత్ర వృద్ధభావస్య విశేషణకత్యా వంచనహేతుత్వా త్కావ్యలింగభేదః. ౧౧౦.
 తత ఇత్యుక్తరేగాన్వయః సంఖోభఇతి. తతః పాండవాః విరాటపురే గూఢం వసం
 తీతి హేతోః మత్స్యవృతతే ర్నగరస్య విరాటపురస్య సంఖోభేనతి - అస్తాభిలికేషః.
 స్వయం యోధం సిర్గతా మహతామాశ్రయరక్షాపరతంత్రత్వాదిభిభావః. తాన్
 పాండవాన్ సృష్ట్వా అవక్షిప్తినో భగ్నాజ్ఞాతవాస్తప్తతాన్ వితనుమః కుర్మః కించ
 అధునా హే సుశర్తక్ త్వం పురః పూర్వంగచ్ఛ గవాహరణాయేతిభావః. ఇత్యుక్త
 ప్రకారం కురుభూభుజా దుర్యోధనేన సదసి సభాయాముక్తస్త్రిగర్హినామ దేశ
 విశేషః తస్యేవైరస్తుశర్తా తస్య విరాటస్య గాః ధేనూః హర్తుం తస్మైవ పురీం

ప్రతీచీం దిశం. ౧౧౧. గ. తత్ర క్వచిదరుణతయా నిమగ్నజమదగ్ని
కుమారోష్ఠనిశ్వాసవేగవిలులితపీచీప్రపంచమివ స్యమంతపంచకం క్వచి
స్మీలతయామదకంఢూల వేతం డశుండాదండవిధూనితవిటపమాలమిన
తమాలకాననం, క్వచిద్ధవళతయా మందరగిరిమథనపరిక్షుభితఘనకూట
మివ క్షీరోదమధ్యమున్నమితలాంఘ్రాలముద్గమితహంకార ముల్లలిత
ధూళీకముద్దామఘంటారవం గోధనం దక్షిణేన పురం వ్యగ్రతరనై న్యేన
తేన కాల్యమానం నిశమ్య సేనాకుంభికులగంధీరబృంహితారంభైర్నంది
ంగ్రసింహప్రతిచ్ఛందబృందముఖకందరమాన నియమం విభిందన్నను
కులపవమానపురో నాటితపత్నైర్వైరిభటదీనితాహరణాయ వైవస్వత

ః రాటపురం అర్యష్టస్సూర్యస్య సంబంధీ దినావధిస్సాయంకాలికగతిత్యర్థః. ప్రతీచీం
దిశమివ ఆప ప్రాప్తవాత్. సుశర్తా తత్పురం సూర్యోఽస్తంచవాపేత్యర్థః.
అస్మిన్ కర్తరిలిక్ - అత్ర సుశర్తదినావధ్యోః ప్రాప్త్యాసామృత్యస్య గమ్యత్వాత్తు
ల్యయోగితాభేదః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౧౧. తత్రేతి. తత్ర సాయంకాలే క్వచిదే
కత్ర అరుణతయా అరుణవర్ణత్వేన నిమగ్నస్య జమదగ్నికుమారస్య పరశరామస్య
ఉష్ణానాం ఉత్రియేషు తోపాదిలి భావః. నిశ్వాసానాం వేగేన విలులితాః ప్రవృద్ధాః
చిత్తాః పీచీప్రపంచాః తరంగపరంపరాః యస్మిం స్తథోక్తం. స్యమంతపంచకం
కుసుక్షేత్రే పరశురామనిపాతక్షత్రియరుధిరమయప్రాదపంచకమివ స్థితం. క్వచిస్మీల
తయా మదేన కణ్డూలానాం దర్శవతాం వేతన్దూనాం గజానాం శుద్ధాభిర్విధూనితాః
కస్మింతాః విటపమాలాశ్శాఖాపక్తుయో యస్మిం స్తథోక్తం - తమాలకాననం తాపిం
భవనమివ స్థితం. క్వచిద్ధవళతయా మందరేణ గిణా మఘనాల్ విక్షోభితాస్యత్థాపి
తాని ఘేనానాం మాటాని రాశయో యస్మిం స్తథోక్తం. క్షీరోదస్య కలశాభ్యైర్నధ్యమివ
స్థితం ఉన్నమితాని లాఙ్గాలాని యేన తత్. ఉద్గమితాః ఉత్పాదితాః హంకారాః
యేన తత్. ఉల్లలితా ఉత్తిప్తా ధూళిర్యేన తత్కం. ఉద్దామాస్తారాః ఘంటానాం
గ్రవేయాణాం రవా యస్మిం స్తత్. గావిప ధనం దక్షిణేన పురం పురస్య దక్షిణ
భాగే వ్యగ్రతరం గ్రహణేతిప్రవణం నైన్యం యస్య తేన సుశర్తణా త్రిగర్తేశ్వ
రేణ కాల్యమానం నోద్యమానం నిశమ్య శ్రుత్వా సేనాయాం కుంభికులస్య గజ
బృందస్య గంధీర బృంహితానాం గర్జితానా మారంభైరుపక్రమైర్నందిరాగ్రేషు
సౌధశిఖరేషు సింహప్రతిచ్ఛందానాం కృత్రిమసింహానాం బృందస్య ముఖాని కంద
రాణీవ తేషాం మాననియమం విభిందన్ ప్రతిధ్వనయన్నిత్యర్థః. అనుకూలైః పవమా
నైర్వాయుభిః పురోఽగ్రే నాటితాః ఖటాః యేషు తైరతపివ వైరిభటానాం శత్రు

మివాహ్వాయద్భిః కేతుదండైః పరిమోటితగగన తటినీతటవిటపివాటో
విరాటోఽపి రణప్రయాణారంభమాటికత. ౧౧.౨. ప. సంఖ్యాయ యా
నేషు సమారురుతూ కేలిస్సుశాం కీచక బాంధవానాం, అశ్వప్రసంగేఽ
వ్యభిధీయమావో గంధర్వశబ్దో గరళాయతే స్త. ౧౧.౩. ప. సత్యైశ్చ
సూదైశ్చ తురంగిభిశ్చ గోవైశ్చ విజ్ఞాపితవీర్యభూమ్నః, దంతానివేం
ద్రద్విరదస్య పార్థస్థిరః పురోధాయ రురోధ శత్రుం. ౧౧.౪. ప. తృణ
కల్పమపి త్రిగర్తభూపం తముపేత్యైవ తదా గవాం కులాని, సహ

యోధానాం జీవితస్యాహరణాయ ఆహర్తుమితి 'తుమధ్ధాచ్చ భావవనాది'త్యపాదా
నత్వం - వైవస్వతం యమమాహ్వాయద్భిరివ స్థితైః కేతుదండైర్ధ్వజైః పరిమోటితః
భిన్నః గగనతటిస్యాః ఆకాశగచ్ఛాయాః తటయోర్విటపినాం వృక్షాణాం వాటస్స
మూహో యేన తథోక్తః. విరాటోఽపి రణప్రయాణస్యారంభం సన్నాహమాటికత
ఆచరితవాత్. ఉత్పేక్షాతిశయోక్తిసంస్పృష్టిః. ౧౧.౨. సంఖ్యాయేతి. సంఖ్యాయ
యంత్రాంత్రమితి 'క్రియాథే'త్యాదినా చతుర్థి-యానేషు వావానేషు గజాదిషు సమా
రోధుమిచ్ఛా సమారురుతూ నైవ కేళిః శ్రీదాతాం స్పృశంతీతి తథోక్తానాం కీచక
బాంధవానాం సూతాత్మజసంబంధినాం వీరాణాం అశ్వానాం ప్రసంగే ఆరోహణ
ప్రస్తావేఽపి కిముత మాలినీప్రస్తావణత్వసి శబ్దార్థః. అభిధీయమానః గంధర్వఇతి
శబ్దః అశ్వస్యాపి వాచకం పదం గరళాయతేస్త కాలమాటతుల్యోఽభూదిత్యర్థః. కృణ
వ్రాత్కర్తరిస్తయోగేలట్ - 'వాజీవాహార్వగంధర్వా' ఇత్యశ్వపర్యాయత్వేన ప్రసి
ద్ధోఽపి హృదయశల్యాయమానాస్తాలినీపతీనేవ సత్స్వరముపస్థాపయత్ గంధర్వశబ్ద
స్తేషాం గరళప్రాప్తౌ ఽభూదిత్యభిప్రాయః. ఉపమాధావతోన్యసంస్పృష్టిః - ఇంద్రవ
క్రావృత్తమ్. ౧౧.౩. సత్యైశ్చితి. సవీరః విరాటస్సత్యైశ్చభాయాం సాధుభిశ్చ సూదైః
పాచక్షిశ్చ - తురంగిభిః అశ్వావోహైశ్చ గోవైః గోపాలైశ్చ - విజ్ఞాపితః క్రమేణ
నివేదితః వీర్యభూమౌ శౌర్యాతిశయః యేషాం తాత్. లేషామేవ ప్రత్యేకం తైరా
సంవత్సరం పరిచితత్వాదిదిభావః. పార్థాన్యధిష్ఠిరభీమనకులసహదేవాత్ ఇంద్రద్విరదః
విరావతః దంతా చతురభవ పురోధాయాగ్రేకృత్వా శత్రుం సుశర్తాణాం రురోధ
రుద్ధవాత్. ౧౧.౪. తృణేతి. తదా సుశర్తణో నిరోధసమయే గవాంకులాని సహదే
వస్య స్వపాలకస్య విలూకమాలేణ దర్శనేనైవ యో హర్షః తస్మాద్ధేతోస్తృణకల్పం
స్వగ్రాసకృణతుల్పమపి తం త్రిగర్తభూపం సుశర్తాణాం తృణకల్పమపి తృణప్రాయం
యథా తదైవేత్యసిరశ్చైవకారార్థః. ఉపేక్ష్య అనాదృత్యైవ సహసా సత్స్వరం మా
త్స్యస్య విరాటస్య చమ్యాస్సేనాయాః సమీపమాపుః స్వజీవనాదపి స్వపాలకే ప్రేమా

దేవవిలోకమాత్రహర్షా తస్మాదా మాత్స్యచమూసమీపమాపుః.
 ౧౧౫. ప. మార్క్వికుశాంకితకరావధబద్ధప జ్ఞే మత్స్యత్రిగ ర్తవసుధాధి
 పయోరసీకౌ, ఆధ్వాతశంఖనినద ప్రణవప్రణాద మాయోధనాధ్యయన
 మద్భుతమారభేతాం. ౧౧౬. ప. మత్స్యేంద్రమందిరమహానసభత్వ
 బృందస్వచ్ఛందభక్షణరహస్యవదావదేన, క్షేణారవేణ వలలస్య తదా
 రిపూణాం చిత్తం న కేవలమకంపి దిశో దశాపి. ౧౧౭. ప. ఉదయే
 సమరస్య నై నికానా ముభయేషామవిధేనవో వవల్లుః, నిజనామపదాప

త్కట్యాదిలిఖావః. ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్. ౧౧౫. మార్క్వితి. అగ మార్వ్యశ్శింజి
 న్యవిన కుశాస్తైరజ్జితః సంయుక్తః కరః యయోస్తా బద్ధా పజ్జిః పజ్జిశోఽవ
 స్థానం యాభ్యాంతౌ మత్స్యత్రిగ ర్తవసుధాధిపయోః విరాటసుశర్వణోః అసీకా
 నై స్తే ఆధ్వాతానాం ముఖవాయుపూరితానాం శంఖానాం నినదః ధ్వనిరేవ ప్రణవ
 ప్రణాదః ఓంకారోచ్ఛారణం యస్మిం స్తథోక్తం. ఆయోధనం యుద్ధమేవ ఆధ్య
 యనం వేదపాఠం ఆద్యుతం యథాతథా - ఆరభేతామారబ్ధవంతౌ - రభతేః కర్తరి
 లజ్. 'ప్రణవప్రధానమి'తి పాఠే తాదృశప్రణవః. ప్రధానం ప్రగమవతసీయం
 యస్మిం స్తద్యథా తథేతి క్రియావిశేషణం-సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకం. ౧౧౬.
 మత్స్యేంద్రేతి. మత్స్యేంద్రస్య విరాటస్య మందిరే యన్వహాసం పాకస్థానం తస్మిన్
 భక్ష్యాణాం పంచవిధానాం బృందస్య స్వచ్ఛందం యథేచ్ఛం యథాతథా భక్షణస్య
 రహస్యం మర్త-తజ్జనితాంతస్సారఇతి యావత్-తస్య వదావదేన వక్తా. తత్ర బహ్వ
 నేన భుక్తం కథమన్యథానై వ్యవం నాదఇతి తద్భక్షణ స్వాచ్ఛంద్యసూచకేనేతి యావత్.
 అతవివానుమానాలంకారః. వలలస్య భీమస్య క్షేణారవేణ సింహనాదేన తదారి
 పూణాం చిత్తం కేవలం మనవిన నాకమ్పికమ్పితం కింతు దశాపి దిశః ఆకమ్పిషత -
 కమ్పితేశర్వణిలజ్ - ఆత్ర రిపుహృదయానాం దశదిశాంచకమ్పేనావమ్యస్యగమ్య
 త్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. పూర్వోక్తానుమానేన సంస్పృష్టః. ౧౧౭. ఉదయఇతి.
 ఉభయేషాం మాత్స్యత్రిగర్తానాం నైనికానాం వీరాణాం. ని. 'సేనాయాం సమ
 వేతా యే నైన్యాస్తే నైనికా అపీ'త్యుచరి. సమరస్య యుద్ధస్య ఉదయే ఆవి
 ర్భావే సతి అసిధేనవః ఖడ్గాః. యద్యపి. 'ఛురికాచాసిధేనుకే'తికాదసిధేను
 పదస్య స్వల్పేఖడ్గవిశేషే ప్రసిద్ధిః. తథాపి యుద్ధప్రకరణేన సామాన్యపరత్వం -
 యథాత్రైవ పార్శ్వబద్ధస్య అర్జునే ప్రసిద్ధస్య ప్రకరణేన యుగిష్ఠిరాదిపరత్వమితి
 ధ్యేయం - నిజస్య నామపదస్య అసిధేనురితి సంజ్ఞా శబ్దస్య సంబంధినః అకరార్థస్య

రాధవాచ్యం నిఖిలం గ్రాహయితుం చ రక్షితుం చ. ౧౧౮. ప. తావ
 దంబరపథాదభిగంతుస్తామనీకధరణీం శమనస్య, కాసరాదహరధీశతు
 రంగః కాందిశీక ఇవ దూరమయాసీత్. ౧౧౯. ప. పాటలీకృతపయో
 ధరపక్షిః ప్రాదురాసశనకైరథసంధ్యా, వాసరస్య రజనేరపి సీమ్నా
 ర్చధ్యభాగకురువిందశిలేవ. ౧౨౦. ప. సంధ్యా బభౌ సా సమరే భటా
 ఘో బింబం విభింద్యాదితి భీతిభారాత్, వివస్వతాపిద్రవతా విస్ఫుష్టా
 దివస్థలే దీప్తిరివాగ్నిదేయా. ౧౨౧. ప. నభః పయోధేర్నవ విద్రు
 మశ్రీః క్రమేణ సంధ్యాక్రశిమానమాప, ఉద్యత్ప్రీతోపైరుభయై
 ధేమరిత్యుత్తరభాగస్య వాచ్యం - గోకులం నిఖిలం నిశ్శేషం యథాతథా గ్రాహితుం
 త్రైగరైరవహరయితుం రక్షితుం మాత్రైస్యః పాలయితుం చేత్యర్థః. వవలుః చలం
 తిష్ఠ-ఉభయైఽపి ఖడ్గైర్యుధ్యస్తేనేత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౧౮. అథ దశభిస్సూ
 ర్యాస్తమయం వర్ణయతి - తావదితి. తావత్తదాసీమేవ - అమృతపథాదాకాశమార్గా
 త్తామనీకధరణీం మాత్యుత్త్రైగరయుద్ధభూమిం అభిగంతురాగచ్ఛతః శమనస్య యమస్య
 కాసరాద్వాహనమహిషాత్ కాందిశీకః భయాత్పలాంయతఇనేత్యుత్పేక్షా. అహరధీశస్య
 సూర్యస్య తురంగః రథాశ్వః దూరమయాసీత్ గతవాత్. అస్తంగతస్సూర్య ఇత్యర్థః.
 యాలేః కర్తరిలుక్ - అశ్వమహిషయోర్నైసర్గికం వైరమితి ప్రసిద్ధం - స్వాగతా
 వృత్తం. ౧౧౯. పాటలీకృతేతి. అథ సూర్యాస్తమయానంతరం పాటలీకృతా శ్వేత
 రక్షీకృతా పయోధరాణాం మేఘానాం పంక్తిః యయాసా. సంధ్యావాసరస్య అహ్నః
 రజనేరపి రాలేశ్చ ద్వయోస్సంబంధినోః సీమ్నా రవధిపరిచ్ఛేదకదేశయోః మధ్య
 భాగే కురువిందశిలా పద్మరాగద్వపదివేత్యుత్పేక్షా. శనకైః క్రమేణ ప్రాదురాస -
 ఆవిర్భూతా. ౧౨౦. సంధ్యేతి. సా వివమూవిర్భూతా సంధ్యా సమరే యుద్ధే భటా
 నామపరావర్తినాం ఓఘస్సమూహః బిమ్బం మన్దలం విభిద్వాత్ విపాటయేదిత్యుక్త
 ప్రకారాత్ భీతిభారాత్ భయాలిశయాత్ విద్రవతా పూయమానేన వివస్వతా
 నూశ్యేణాగ్నయే దేయా రాత్రిదాతవ్యా ఆతపివ నభస్థలే ఆకాశే విస్ఫుష్టా నిహితా
 దీప్తిః ప్రభవేత్యుత్పేక్షా-బధా. భాలేకర్తరిలక్-ఆత్ర సూర్యప్రభాయాః రాలా
 వగ్నోప్రవిశనమాగమసిద్ధం. తథాచ శ్రుతిః. 'అగ్నింవాఆదిత్యస్సాయంప్రవిశతీ'తి.
 ౧౨౧. నభఃఇతి. నభః ఆకాశైస్యవ పయోధేస్సముద్రస్య నవానాం విద్రుమాణాం
 శ్రీః సంపదితి పరంపరితరూపకాం సన్ధ్యా ఉద్యత్ప్రీతోపైరతపివ ఉభయైరసికైరాత్యు
 త్రైగరైస్యః విభజ్య సమం విభాగం కృత్వా విలాచనాని వ్వస్వనేత్రాణి సీతా ప్రాపి

రనీకై ర్విభజ్య సీతేవ విలోచనాని. ౧౨౨. ప. ధ్వజనీజనితం రజోఽంధ
కారం త్వరితంబాంధవకాతుకాతిరేకాత్, పరిరబుమివాంధకారసంఘః
శరమార్థో రణచత్వరం జగామే. ౧౨౩. ప. సంకోచ్య పతానేకేషు
సంవిశత్స్వపి పత్రిషు, విస్తార్య పతానపరే విచేరుస్తత్ర పత్రిణః. ౧౨౪.
ప. శరవర్షభయేన తత్ర యుద్ధే సకలే కంకకులే గతేఽపి దూరం, ప్రమ
దం దధదేకవచ కంకః పరిబభ్రామ సగ్గేషు క్షపాతః. ౧౨౫. ప. అన్యో
న్యపట్టసవిఘట్టనజైస్సులింగై రాజిభలే రుధిరకర్దమభాజి యోధాః,

లేవేత్యుత్పేక్షా - క్రమేణ క్రశిమానం కృశత్వమాప ఆగాత్ - ననాశేత్కర్థః. ఆత్ర
లోచనానాం ప్రకోపాదారుణ్య గుణనిమిత్తా సంధ్యాప్రాపణోత్పేక్షా పూర్వోక్తరూ
పకేణ సంసృష్టా. ౧౨౨. ధ్వజనీభ్యాం నేనాభ్యాం ఉభాభ్యాం జనితం కరితురగరధపత్రి
పదఘట్టనోత్థితం రజవచ ఆంధకారం ధ్వాంతం బాంధవేన సాజాత్యకృతేన యః కాతు
కారిరేకః మార్గాలశయః తస్మాద్ధేలోః పరిరబుం ఆలింగితుమివేత్యుత్పేక్షా. పరమార్థః
వాస్తవికః ఆంధకారసంఘః తమోరాశిః రణచత్వరం యుద్ధాంగణం జగామే ప్రవి
వేశ - ఆత్ర రజస్తమసాః 'ఆంధంకరోతి లోకమి'తి వృత్తపత్రి నిధం సాజాత్యకృతబాం
ధవమితి ధ్యేయం. ఔపచ్ఛన్దసికం. ౧౨౩. సగ్గోచ్యేతి. తత్ర అన్ధకారే ఏకేషు కలిషు
చిత్ పత్రిషు పక్షిషు పతాన్తరుతస్సగ్గోచ్య మకుళయిత్యా సంవిశస్సు నిలీయమా
నేషు సత్స్వపి కులాయేష్వితిభావః. అపరే కలిచిత్పత్రిణః పక్షిణః బాగాశ్చ. ని. 'పక్షి
ణో శరపత్రిణా'నిత్యమరః. పతాన్విస్తార్య వికాసయ త్యా తత్రైవ విచేయః సంచరంతిస్త
ద్దేవసంక్షిప్తో విరోధాభావః. ౧౨౪. శరేతి. తత్ర యుద్ధే తద్దేశఇత్యర్థః. శరవర్షభయేన
బాణసంపాతభయేన సకలే కంకానాం గృధ్రాణాం కులే దూరం దూరదేశం గతే సత్యపి
ప్రమదం సంతోషం ప్రకృప్తరణగర్వంచ దధత్ మహన్నేవ ఏకః కజ్జుః గృధ్రః
యుధిష్ఠిరశ్చ భీమేన భయక్కురేణ పక్షయోః పాతేన గమనేన భీమస్య పక్షపాతేన
సహాయకరణేనచ సహితః సభీమపక్షపాతస్సగ్గోచ్య పరితస్సర్వత్ర బభ్రామ సశ్చచార.
అత్రాపి పూర్వపద్విరోధాభావః. ఔపచ్ఛన్దసికం. ౧౨౫. అన్యోన్యేతి. యోధాః
ఉభయే భటాః అన్యోన్యస్య పట్టనేభ్యః ఖడ్గవిశేషేభ్యః పట్టసానామిలిపా-విఘట్టేన
సంఘర్షణా విఘట్టాద్వా భవంతి జాయంతి ఇతి భవేతి స్ఫులింగైర్నైకజై రుపలీ. తాః ఆగా
మినిషు సమిలిషు యుద్ధేషు అధికముపచయం విధాతుం తిమిరం తమవిన కర్దమం
పజ్జం భజితీతిభావో ఆగిభలే యుద్ధక్షేత్రే ప్రతాపస్య నవం బీజం ఆపవంతః న్యన్యస్త
ఇవేత్యుత్పేక్షా. ఆనన్ద బభూవుః - ఆత్ర తిమిరస్య పజ్జుత్వేనరూపణేన ఆగిఫలస్య

ఆగామినీషు సమితిష్వధికం విధాతుమాసన్నతాపనవబీజమివావపంతః.
 ౧౨౬. ప. నలినీశబింబపథచార మలభ్యా నభసి భ్రమత్సు నవవీరసు
 రేషు, కరపల్లవౌ పరినిషీడ్వ మృగాక్ష్యః కలహాయ నక్తమశపంత సు
 ంశాం. ౧౨౭. ప. రంజ హైమిారథకేతురాశీరజ్యత్పటారక్తకణైః
 ప్రకీర్ణైః, ఆకర్ణ్య యుద్ధాద్భుతమర్థమార్ద్రాద్భ్రం నివృత్తాచరమేవ
 సంధ్యా. ౧౨౮. గ. తత్ర తావదరిశర నికృత్తనిజమత్త గజసప్తిరథ
 పత్తిసులనవరక్తసిక్తం రణచత్వర మనుభూయ భూయసా రోషేణ సం
 వర్తసమవ ర్తిసమమూర్తిర్వాదివి ర్తిత భూర్తథార్తాప్తౌ శాసనవార్త
 కేదారత్వరూపణప్రతీతే రేకదేశవర్తిరూపకాలంకారః. ౧౨౯. నలినీతి. నవాః పీరాః
 ఆపరావర్త్యమృతభటావప సురాస్తేషు దేవభూయంగలేషు యోధేష్విత్కర్థః. నలినీశ
 స్య సూర్యస్య బింబే పథాః బిమ్బపథస్తస్మిన్ చారం గమనమలభ్యాప్రాప్య తదా
 సూర్యస్యాస్తంగతత్వాదితిభావః. నభసి ఆకాశవిప భ్రమత్సునత్సు సురాణాం మృగా
 క్ష్యః ఆపురసఃకలహయ రాత్ర్యసహ వాగ్యుద్ధం కర్తుమితి క్రియాగ్నేత్యాదినా చతుర్థి-
 కరో పల్లవావిప తౌ పరినిషీడ్వ మిథో మేళయత్వా నక్తం రాత్రిం ఆశపంత 'ఆస్మ
 ద్భౌగాయ ద్రుహ్యంతీ కియద్చిరం విలమ్బస' ఇత్యాది పదుషవాచోఽపదన్నిత్కర్థః.
 సూర్యమండలగమనానుసారేణ లేపాం స్వర్గప్రాప్త్యా యావన్నక్తం తదసంభవాదితి
 భావః. అత్ర నవవీరసురాణాం గగనే విలమ్బసంబంధేఽపి తత్సమృద్ధోక్తిరూపాతిశ
 యోక్తేష్సురాంగనానాం రాత్రిశపనాసమృద్ధేఽపి తత్సమృద్ధరూపాతిశయోక్తేష్సు
 ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. సుమజ్జలీవృత్తం. ౧౩౦. రరాజేతి. అథ ప్రకీర్ణ
 రుక్షీష్టైః రక్తకణైర్వృధానాం రుధిరబిందుభిః రజ్యస్తా ఆరణాయమానాః పటాః
 పతాకా వస్త్రాణి యస్యాస్యా హైమి కాంచనీ రథేషు కేతూనాం రాజీ పంక్తిః
 యుద్ధాద్భుతమాకర్ణ్యరస్థుమర్థమార్ద్రాత్ మార్గమధ్యాన్నివృత్తా పునరాగతా చరమా
 సన్ధ్యా సాయంతన సంభ్యేపేత్యుత్పేక్ష-రరాజ. ౧౩౧. తలేతి. తత్ర యుద్ధే తావ
 దితి ఎకాశ్రిలంకారే. భిన్నానాం అరీణాం శరైర్నికృతానాం నిజానాంచేతి విశేషణద్వ
 యం చతురంగేష్వపియోజ్యం. మత్తానాం గజానాం సప్తీనాం అశ్వానాం రథానాం
 సర్వత్ర తదారూఢానాం చేత్యపి-పత్తీనాం పదానీనాంచ యాని కులానితత్సంక్తీనాం
 సంబంధిభిః నవైః రక్తేస్సిక్తం ఆర్ద్రీతం రణచత్వరం యుద్ధాంగణమనుభూయ దృష్ట్వా
 భూయసా మహతా రోషేణ సంవర్తసమవ ర్తినా ప్రళయకాలంతకేన సమా మూర్తి
 క్కరీరు యస్య తథోక్తః. రోషభీషణాకృతిత్కర్థః. హృది మనసి నర్తితాః పునః పునః

స్త్రైగర్భః కైవర్త్యవ మత్స్యచక్రవర్తినమాహర్తుం ముహూర్తాదుపా
వర్తత. ౧౨౯. ప. మానినామచరమోఽథ సుశర్తా మధ్యవర్తిన మసీ
కపయోధేః, సమ్ముఖో యుడితి బంధవన్తైః తృజ్యయా రిపు మపత్ర
పయా చ. ౧౩౦. ప. భూపే శతాభవపదే యుధి ధర్మసూనో ర్భూ
వల్లికంపకలికామవతంసయంత్యః, మహ్నస్సలాని రిపవే మరుతః కుమారో
మాత్స్యం విముచ్య వితతార దశాం తదీయాం. ౧౩౧. ప. విరాట

స్వర్ణమాణా ధూర్తస్య వశ్చాకస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య శాసనవార్తా ఆజ్ఞా
వాక్యంయేన తథోక్తః. త్రివర్గానాం నామ జనపదానాం రాజా త్రైగర్భః సుశర్తా
కైవర్త్య మత్స్యగ్రాహీవ మత్స్యచక్రవర్తినం విరాటం మినశ్రేష్ఠం చ ముహూర్తా
దల్పకాలాత్ ఆహర్తుం గృహీతుం ఉపావర్తత-సమీపమాగతవాత్. శ్రిష్టాశ్రిష్టవిశేష
ణోపమాద్యయస్య పృత్యనుప్రాసస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౨౯. మానినా
మితి. ఆథ విరాట సమీపాగమనానంతరం మానినాం ప్రశస్తమానానాం ఆచరమః
ప్రగమః సః సుశర్తా సంముఖః విరాటాభిముఖస్యై అనీకస్య నైస్యనైస్యవ పయో
ధేర్ధధ్యవర్తినం రిపుం విరాటం జ్యయా ధనుర్ధణేన యుడితి సత్వరం బంధం ఆనై
షీత్ ప్రావయామాస. యుడితి తత్క్షణమేవ ఆపత్రపయా లజ్జయాచ బంధం ఆనై
షీత్-ఆతిలజ్జతం చక్రే. మానభంగాదితిభావః. నయలేర్ద్వికర్షకాత్ కర్తరిలుక్.
ఆత్ర ధనుర్ధణబంధనవ్యాపారేణైవ వికేన లజ్జాబంధనస్యాప్యన్యస్యాత్పత్తివర్ణనాద్వి
శేషాలంకారభేదః. స్వాగతావృత్తం. ౧౩౦. భూపక్షతి. భూపే విరాటే యుధి
యుధే చరాభవస్య పదే స్థానే అవమానితేనతీతి యావత్. ధర్మసూనోర్భుధిష్ఠి
రస్య భూరేవ వల్లితస్యాః కంపః ఆజ్ఞాసూచక ఏవ కలికా శోరకస్తాం అవతం
సయన్ శిరోభూషణీకుర్వన్ తదాజ్ఞాం శిరసావహన్తిత్వర్థః. అతఏవ సః ప్రస్థిః
మరుతః వాయోః కుమారః భీమః బలాని శత్రునైస్యాని మహ్నై భజ్జాయన్ సన్
మాత్స్యం విరాటం విమోచ్య బధ్నామైచయిత్వా తస్య విరాటస్యేమాం తదీయాం
దశాం బంధనావస్థాం రిపవే సుశర్తణే వితతార దత్తవాత్ - ఆత్ర భూవల్లికంపే
ఆరోప్యమాణాయాః కలికాయాః అవతంసీకరణోపయోగిత్యాత్మరిణామాలంకారః.
బంధనకర్తృర్బంధనమిత్యనురూపసంఘటనాత్తకసమాలంకారేణ సజ్జీర్ణః. ఆలేదంచం
త్యం - యత్ర ఆరోప్యమాణస్య సాక్షాత్క్రియోపయోగిత్యా భావేన విషయతాదా
త్వాపేక్షణం, తత్ర పరిణామ ఇతి 'ప్రసన్నేన దృగజ్జేన వీక్షితే మదిరేక్షణే'
త్యుదాహృతం - ఆత్ర కలికాయాస్సాక్షాదేవావతంసీకరణరూపక్రియోపయోగిత్యేన
పరిణామాలంకారత్వకథనే మూలం మృగ్యమితి. ౧౩౧. విరాటేతి. యుధే యుధి

సై న్యేషు మిషత్సు యుద్ధే త్రిగర్తనేతుద్వైభవంధనాయ, కోదండ
యుక్తో గుణవీర తత్ర కర్తా చ జజ్ఞే కరణం చ జజ్ఞే. ౧౩౨. ప. తస్యాం
నిశాయాం తు తమఃకదంబకం నిమిలనోస్తీలనయోద్వైభాం యథా,
యుద్ధంతయోర్హత్స్వసుశర్తణో స్తథాసమానరూపం ఫలమేవ సంద
ధా. ౧౩౩. ప. విమానితో వాయుభివా విరాటతో విమోచితో ధర్మ
భువా దయాభునా, తయా రజన్యేవ ససామిశేషయా సమం ధ్వజిన్యా

విరాటసై న్యేషు మిషత్సు స్వయంకర్తమశక్త్యా తూష్టిం వశ్యత్సుసత్సు త్రిగర్తనేతుస్సు
శర్తణః దృఢం బంధనాయ కోదండేన చాపేన యుక్తస్సహితః కోదండే యుక్తః
యోజితశ్చ గుణః భీమనీవ మార్వేయవేరిచ - కర్తా కారకశ్చ జజ్ఞే ఆభూత్. కరణం
శ్రేష్ఠసాధనంచ జజ్ఞే-భీమో ధనుర్దణేన సుశర్తాణం బబంధేత్సర్వధః. ఆత్ర కర్తరాఖ్యా
తేనాభిశతత్వాత్ప్రమా - కరణస్య ఆనభిశతత్వాత్తత్ర తృతీయాచేతి ధ్యేయం.
ఆత్మైకనైవ తత్రాపి గుణస్య కర్తృత్వం కరణత్వం చాశ్చర్యమితిభావః. ఆతవీవ
విరోధాభావః గుణజ్జజ్ఞేషుభిత్రికాభేదా ధ్వవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి
తయోరంగంగిభావేన సజ్కరః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదౌ మార్వాన్యంసూదే
వృకోదర'ఇతి విశ్వః. ౧౩౨. తస్యామితి. తస్యాం నిశాయాం రాత్రౌ తమసః కథమ్మ
కం బృందంద్వృకాం లోక సేత్రాణాం సంబంధినః నిమిలనస్య ఉస్తీలనస్యచ ద్వయో
రపి సమానరూపం ఏకవిధమేవ ఫలం ఇదమేతదితి వస్తువరిచ్ఛేనజ్ఞాన శూన్యత్వరూపం.
యథా సందధౌ సంఘటయాంచక్రే తథా తస్యాం నిశాయాయుద్ధమపి మాత్స్యస్య
విరాటస్య సుశర్తణశ్చ ద్వయోరపి సమానరూపమేవ ఫలం బంధనరూపం సందధౌ -
ఆత్ర తమాయుద్ధయోః ప్రకృతయోస్సమానఫలసంధాయత్వేనౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. వృత్తం త్సు. ఇంద్రవంశావంశస్థమితిోపజాతిభేదః. 'స్యాదిం
ద్రవంశాత్ప్రకృతేరసింయంతై' రితింద్రవంశాలక్షణం - వంశస్థలక్షణంతుక్తమ్. ౧౩౩.
విమానితఇతి. వాయుభువా భీమేన విమానితః. బద్ధఇతి యావత్. దయాలునా
కరుణాశీలేన ధర్మభువా ధర్మరాజేన విరాటతః విరాటాల్ విమోచితః ఆనుజ్ఞాపితః
తదాసీం తస్య స్వప్రభుత్వాదితిభావః. సః సుశర్తా సామి ఆర్థంశేషః యస్యాస్త
యా అర్థావశిష్టయేత్సర్వధః. తయా రజన్యా రాత్రేవ యథాగతం యస్తాదాగతః
తందేశముద్దిశ్యేత్సర్వధః. ధ్వజిన్యాసమం నేనయాసమా నిరగాల్ నిర్గతవాక్ - వంశస్థం.

నిరగాద్యథాగతం. ౧౩౪. ష. వ్యాకృత్తీర్ణకరణోవిమలాస్థిదంతో
రక్తప్రదాంశుకథరో రథకేతుదండః, సేనాక్షయాద్ధృతశమస్వయ
మాజిరంగః కంకాదివాఃచరమాశ్రమసంప్రదాయం. ౧౩౫. గ. తదను
ముహుర్దుహుర్వలమేవ కేవలమవలోకమానా బలశాసనదిశాయా
మోజాయమానేన చంద్రమసా ప్రసృతాభిర్వదసహితకరిఘటావిషా
ణాంకణప్రతిఫలనశతగుణితథవళివవీచిభి ర్మరిచిభిర్దళితరణవిమర్దశ్రమ
దుర్దశావిరాటస్య చమూరపి ప్రతినివర్తనహృష్యమాణగోధన వేగ
౧౩౬. వ్యాకృతేతి. వ్యాకృతం ఛిన్నం క్షిన్నం శిరవివ కరకః కమండలుః యస్య
తథోక్తః విమలాశ్శుభ్రాః ఆస్థీశ్శేవ చంతాః యస్య తథోక్తః. రక్తప్రదావీవ అంశు
కాని కాషాయవస్త్రాణి ధరతితి తద్ధరః రథకేతురేవ దండః యస్య తథోక్తస్సేనాక్ష
యాత్ భృతశ్శమః యుద్ధోపరమవివ అంతరింద్రియనిగ్రహః యేన తథోక్తః. ఆజి
రంగః యుద్ధదేశః స్వయమపి కంకాద్యుధిష్టిరాత్ చరమాశ్రమస్య సన్యాసస్య సంప్ర
దాయమాచారమాప సప్రాప్తవానివేత్సుత్సేప్తిక్ - సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపాశ్శేష్ఠి
లేతి ద్వయోరర్హాక్షిభావేన సంకరః. ౧౩౭. తదన్వీతి. తదను యుద్ధోపరమానంతరం
సుశర్తగమనానంతరమితివా-వలలం భీమమేవ కేవలం ముఖ్యం యథాతథా ముహుర్దుహు
రవలోకమానా వశ్యంతీ విరాటస్య చమూస్సేనాపి బలశాసనస్య ఇంద్రస్య దికాయాం
ప్రాచ్యాం 'ఆపంచైవ హలంతానామితి వాగుర్యనుశాసనాదాకారాంతత్వం. ఓజాయ
మానేన ప్రకాశమానేన ఓజశ్శబ్దస్తద్వత్పరః. చంద్రమసా చంద్రేణ ప్రసృతాభిః ప్రక
టితాభిః మదసహితాయాః మదయుక్తాయాః కరిఘటానూః గజబృందస్య విహణయో
ర్దస్తయోరఙ్కుశేషు ప్రదేశేషు ప్రతిఫలనైః సంక్రమణై శ్శతగుణితాః శతశబ్దోఽనేక
త్వపరః. అన్యథా తత్ర త్య గజవిహణానాం శతలేవైన నిర్ణాయకాభావాద్ధావళ్యబరంబ
రాసు శతగుణితత్వోక్తౌ హేత్వనువన్యాసేన నిర్దేతుత్వదోషాపత్తిని చ్యాయం-తథా
చ అనేకథా ఆపృతా ఇత్యర్థః. ధవళిమ్నైవ్యత్యస్య పీచయః పరంపరాః యాసాం
తాభిః మరీచిభిః కిరణైర్దళితా నిరస్తా రణే విమర్దేన మిశ్రస్సంఘర్షణే యా దుర్దశా దుర
వస్థాశ్రమరూపాయస్యా స్తథోక్తా సతి ప్రతినివర్తనేన సుశర్తావరోధాత్ ప్రత్యా
గమనేన హృష్యమాణాత్ సంతుష్యతః గోధనాద్యేనేన గమనత్వరయా ప్రస్తుతానాం
క్షురితానాం క్షీరాణాం ధారాపాతైః శితలతాస్సంజాతతైత్త్యాః సికతాః యన్యాం
తథోక్తాయాం పదవ్యాం మార్గే క్షత్తాం సేత్రభృతలోమ్నాం పక్షిః సీలీకేన సంబ
గ్నైన సమరభువి యుద్ధభూమా రేణోద్ధాతేర్భారేణ అతిశయేనైవ భారేణతిశ్లిష్టయా

ప్రస్తుతక్షీరధారాపాతశీతలితసికతాయాం పదవ్యాం పశ్యపజ్జీనిలీ
నేన సమరభూరేణుభారేణ నయననిమిలనశిల్పే కల్పితబాహుసా
హాయ్యకముద్రయా నిద్రయా తాం యామినీం పశ్చార్థసీమానం
ప్రత్యవీవహత్. ౧౩౬.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

షష్ఠస్తబకః.

పకం - నయనయోద్ధిమిలనశిల్పే ముకుళనవ్యాపారే విషయే కల్పితా బహిః సాహాయ్యకముద్రాసహాయతాకరణం యస్మాద్దయా నిద్రయా ఉపలక్షితాం తాం యామినీం యుద్ధరాత్రిం అవరోఽర్థః పశ్చార్థః ఉత్తరభాగః. 'అపరస్యాథే పశ్చాద్భావోవత్తవ్య' ఇతి అపరశబ్దస్య పశ్చాదేశః. తస్య సీమానమంతభాగం ప్రత్యవీవహత్ ప్రాపయా మాన-తాం రాత్రింగమయామానేత్యర్థః. జిజంతాద్వహలేః కర్తరిలున్. 'బ్లిబజీ'రిచ్ఛా 'జిశ్రుద్రుస్రభ్యః కర్తరిచజితజ్జేశ్వజిచజిచేతిద్విత్వేనవల్లఘునిచక్షురేఽనన్దోప' ఇతి నన్వద్భావే 'సన్యత'ఇత్యభ్యాసాకారస్యేత్వే 'దీర్ఘో లఘూ'రితి తస్య దీర్ఘేచావీవహదితి రూపం - అత్ర ముహుర్దుహుర్వలమేవ పశ్యంతీతి విశేషణస్య విరాటమోచన సుశర్తబన్ధనసామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. 'అలంకారః పరికరస్సాభిప్రాయే విశేషణ'ఇతిలక్షణం - వలలమేవ పశ్యంతీ వలకాసనదిశాయామిత్యత్ర వలేతి వర్ణద్వయస్య ఆవ్యపేతవ్యపేతాత్త కావృత్తిశ్రయణాచ్ఛేదానుప్రాసః. ద్వయోశ్చ కావృప్రకాశికోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః. విహణాం కణేతి శతగుణితేలిచ ణకారస్య త్రివారమాపు తే ర్వృత్త్యనుప్రాసః అస్యచోక్తసంకరేణ సంసృష్టిః. ౧౩౬.

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిందపందనకందశితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకపీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

షష్ఠస్తబకః.

న ప్ర మః స్త బ కః.

ప. అరూఢే ద్యాయుర్కృతం . పరేద్యుస్సంసృతం నైన్యైస్సాన్వ
భామః కురూణాం, పార్థాదేకాం బిభ్ర దాహృత్య గోత్రాం మాణాన్వ
దన్యాం తత్పురం హర్తు మాగాత్ . ౧. ప. సుదూరమార్గశ్రమవిహ్వ
లాంగీ నేనా సమస్తా ధృతరాష్ట్రసూనోః, ఆభీరవాటాంతికపవ తస్థా
సద్యో నిరుద్ధేవతదాజ్యగంధైః . ౨. గ. తావ తస్య పాదాతం సర్వాభి

అరూఢభిః పరేద్యుర్దక్షిణగోగ్రహణదివసాత్పరస్పిక్ దివసే అర్కబిమ్బే సూర్య
మండలే ద్యామాకాశమరూఢే ఈషద్దూరమార్గాస్తే సతి కురూణాం సార్వభామః దు
ర్యోధనః పార్థాధర్షరాజాల్ ఏకాం గోత్రాం భువం ఆహృత్య బిభ్ర దసి సత్ 'నాఽ
భ్యస్తాచ్ఛతురి'తినుమ్నిషేధః. మాతస్యద్విరాటాదపీత్యపి రుభయత్రాప్యదాహర్యః.
క మకరాధలవం మయి పశ్యనీత్యాదావివ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః. అన్యాం
గోత్రాం భువం గోసమూహంచ. ని. 'గో'త్రా గోనిచయే భూమ్యా' మితి వైజయంతీ-
హర్తుం తస్య పురం విరాటస్య పట్టణం ప్రతి నైన్యైశ్చతురంగై స్సాకం. ని. 'సాకం
సత్రాసమంసహే' త్యమరః. ఆగాల్ ప్రాప్తవాక్. 'ప్రాయో ధనవతామేవ ధనే
తృప్తా గరియసీ, పశ్య కోటిద్వయాసక్తం లతాయ ప్రవణం ధను'రితి ప్రసిద్ధిరితి
భావః. అత్ర భూగోబృందయోః క్షేపభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాలిశయోక్త్యా
దుష్పూరా ధనవతాం ధనే తృప్తేతి వస్తునః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. కాలినీవు
త్తం. ౧. సుదూరభిః. సుదూరేణ మార్గేణ మార్గగమనేనేత్యర్థః. యశ్చమస్తేన విహ్వ
లాని క్రాంతాని అక్లాని యస్యాస్తథోక్తా. అతవివ సమస్తా ధృతరాష్ట్ర సూనోద్దర్యో
ధనస్య నేనా ఆభీరవాటస్య గోపవల్యా అంతికే సమీపవివ తస్యాః గోపవల్యాసం
బంధిభి రాజ్యగంధైః ఘృతపరిమళైస్సద్యః ఆగమనక్షణ వివ నిరుద్ధేవేత్యుత్పేక్షా -
తస్థా అతిష్ఠల్ -పరిమళాఘ్రాణస్య క్రమశామకత్వం ప్రసిద్ధం. ౨ తావదితి. తావల్ -
తదానీమేవ పాదాతం పాదచారిబలం వ్రజగృహే గోపవల్యాం గాహంగాహం ప్రవి
శ్యవ్రవిశ్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్వోగేన గవాం వ్రజం గోబృందం ప్రకర్షేణ జగృహే

సారేణ గాహం గాహం గవాం వ్రజం ప్రజగృహే. 3. ప. దండాభూతే
 దీయమాన్ ౭పి యోధైర్దుగ్ధం భూయో దోహశేషం వహంత్యః, ఘో
 షాద్దావో నిస్సరంతి స్త్రీయత్నాద్దోభ్యో ఘోషో యత్న లేశం వినైవ.
 ౪. ప. ఇత స్తతస్సంభ్రమ మేయుషీణాం గోపాంగనానాం కుచదర్శనేన,
 నిషాదిపక్ష్యైర్బుజహస్తిసుస్థకే సృణిం విధాతుం శ్లథపాణి రాసీత్. ౫.
 ప. భమసేనభిషజా శిష్యతో యో దక్షిణే యుడితి మత్స్యపురస్య, ఉత్తరే

జగ్రహ. 3. దండేతి. యోధైః దుర్యోధనభద్రైర్దుండైర్లగుడై రాభూతే తాడనే దీయ
 మానే కృతేనత్యపి దోహశేషం అవశేషం భూయః బహుళం దుగ్ధం క్షీరం వహంత్యః
 ఊధస్త్వితిభావః. అతఏవ గావః యత్నాత్ అతికష్టాదిత్యర్థః. ఘోషాత్ గోపపల్యః
 నిస్సరంతిస్త నిర్జన్తుః. ఘోషః గోపపల్లీతు సంక్షోభజనితవసుంధారావస్థితిచ. ని.
 'ఘోషస్సంకులనిధావన గోపాలాశీరపల్లిష్టి'తివిశ్వః. యత్న లేశం అల్పమపి యత్నంవి
 నైవ నిస్సరంతిస్త-జాతాఇత్యర్థః. అత్ర ఘోషాత్ గోనిస్సరణమాంస్యస్య దోహవశిష్ట
 బహుళక్షీరధారణేన సమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ఏవముత్తరవాక్యాగ్ధే
 యత్నరూపం కారణం వినైవ ఘోషనిస్సరణరూపకార్యవర్ణనాద్విభావనాలంకారః.
 ఆయం చ గోకులసంకులారావయోః ఘోషశబ్దశ్చేవభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలా
 ౭తిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి ద్వయాయనయోరన్గాంగిభావేన సంకరః. ఆస్యచ పూర్వ
 వాక్యార్థకావ్యలింగస్య చ స్ఫుటావగమ్యవైలక్షణ్యాత్సంసృష్టిః. ౪. ఇత స్తతఇతి. ఇత
 స్తతః పరితస్సంభ్రమం భయేన భ్రమమేయుషీణాం ప్రాప్తానాం గోపాంగనానాం
 కుచయోర్దర్శనేన హేతునా నిషాదినాం గజయన్త్రాణాం పక్షిః నిజానాం
 హస్తినాం గజానాం మస్తకే మూర్ధ్ని కుంభద్వయఇతి యావత్ - సృణిమజ్కుళం
 విధాతుం క్షణౌ నిర్వాహారా పాణీ హస్తా యస్యాస్తభోక్తా ఆసీత్ - గజకుంభ
 యోర్ద్విత్వైశ్చవృత్తిత్వసీనత్వాదిలక్షణసంపత్తికృత గోపాంగనాకుచభ్రమాన్నిషాదినః
 నభోచితయోరనయోర్నాంకుశః పాత్యఇత్యాలోచ్య తం తత్ర పరిజన్త్రు రిత్యర్థః.
 అతఏవ ఉక్తభ్రాంతేర్విశేషణగత్యా అంకుశ ప్రహరత్యాగహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం
 కావ్యలింగం భ్రాంతిమదుజ్జీవితమితి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౫. భీమేతి.
 మత్స్యపురస్య దక్షిణదేశే సవ్యేతరపక్షే చ యః కారవబాధః గోగ్రహణరూపః భీమ
 సేనేనైవ భిషజా వైద్యేన యుడితి సత్వరం శమితః వారితః చికిత్సితశ్చ స కారవబాధః
 పక్షవాతః వాయురోగవిశేషఇవ మత్స్యపురస్య ఉత్తరే పార్శ్వే ౭పి సవ్యపక్షే ౭పి
 ఉదభవదావిర్భూవ-వికస్త్రిపక్షే కాంతస్య పక్షవాదయోరపరస్పన్నదయః ప్రసిద్ధః.

ఽపునదభవత్సతు పార్శ్వే పక్షవాత ఇవ కారవబాధః. ౬. ప. వృత్తం నివేదయితుమేతదతీవ వేగాదాధావ్య కశ్చిదభ గోపయువా వివిగ్నః, రింఖత్పదాః ఊతిపతేరివ ఘోరసీమ్ని స్వస్యాపి గావిముముచే నృప సూనుగోష్ఠ్యాం. ౭. ప. ఔదాస్యం కిమిదంకుమారకురవో గృహ్లాంతి గాస్తేఽఖిలా స్త్వద్దోష్ఠో స్సమయోఽయమాజిషు పరైర్దుష్ప్రమాన్యం యశః, దేవీం కేకయనందనాం కురుమపవీరప్రసూమూర్ధసు ద్రాగారో హ రథం గృహీణ చ భనుర్భణ్విభ్యమిప్రణతాం. ౮. ప. ఉక్తోఽయ ఉపమాలంకరః - స్వాగతావృత్తం. ౬. వృత్తమితి. ఆత్మతరగోగ్రహణానంతరం కశ్చిద్దోషయువా నతు వృద్ధో బాలావా ద్వయోరపి గతివేగస్యాసంభవాదితి యువే త్యుక్తం - వివిగ్నః అతిదుఃఖతస్యై వితద్వృత్తం కారవైర్గోగ్రహణం నివేదయితుం భాషయితుం అతీవ భృశం వేగాత్ ఆధావ్య ధావిత్వా ఘోషసీమ్ని గోకులే రింఖంతి ప్రస్థలంతి పదాని పాదన్యాసాశ్చబాశ్చ యాసాంతాః ఊతిపతేరిరాటస్య గాః ధేనూ రివ స్వస్యాఽఽత్తనో గాః వాచోఽపి ధేనూరపీతిచ-నృపసూనోరుత్తరస్య గోష్ఠ్యాం సభాయాం విముముచే త్యుక్తవాక్ ఉక్తవాంశేత్యర్థః. అత్ర ప్రకృతానామేవ ధేనూనాం వాచాం చ క్లేషభిత్తికాలభైకృత్యాగోదీరణద్వికష్టలత్వాదన్యాస గద్గదకట్ట కత్వద్వికథర్తాభ్యా మాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ౯. 'స్వర్గేషుపశువా గ్వౌశ్చ దృగ్నేత్రఘృణిభూశలే, లఙ్కృదృష్ట్యో ప్రియాం పుంసీ'త్యమరణోశాధేనూనాం వాచాంచ క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యసనాయమూలాతిశయోక్త్యా సహాకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణః. ౭. ఔదాస్యమితి. హే కుమార ఉత్తర ఇదమాదాస్యముదాసీనత్వం ఉపేక్షేతియావత్ - కిం - కుత ఇత్యర్థః. కురవః దుర్యోధనాదయః అఖిలాస్తే తవ గాః ధేనూః గృహ్లాంతి అపహరంతి అజిషు యుద్ధేషు పరైరనైర్దుష్ప్రమాన్యం దుర్లభం యశ ఆప్తుం లబ్ధుం తవ దోష్టారయం సమయః - అవసరః - కేకయనందనాం దేవీం సుధేష్ఠాం త్వన్వాతరం మహతీనాం వీరప్రసూవాం వీరమాత్మాణాం మూర్ధస్వగ్రభా గేషు కురు - సర్వాన్నత్యం ప్రాపయేత్సర్వః. రథం ద్రాక్ సత్వరం ఝటితి - ఆరోహ- ధనుశ్చ గృహీణ అభ్యమిప్రీణతాం శత్రూన్ ప్రతిగమనం ధత్స్వ స్వీకురు - 'యోగ చ్ఛత్యలం విద్విషితః ప్రతి సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రీయోఽప్యభ్యమిత్రీణఇత్యపీ'త్యమరః. అభ్యమిత్రాచ్ఛవేతి చకారాదనువర్తమానః ఖప్రత్యయః. అత్రైకస్యైవోత్తరస్య కర్తృకారకస్య స్థాపనాద్యనేకక్రియాన్వయిత్యాత్కారకదీపకం నామాలంకరః. 'క్రమికైకగతానాం తు గుంభః కారణదీపకం' - ఇతి లక్షణం. ౮. ఉక్తఇతి. ఇత్థ

మిత్రం పురతో వధూనా ముల్లాసయన్ శ్శత్రులవా న్నఖాత్రైః, కించిన్తజిన్తంభవియోజితాంగో గిరం దధేఽంతఃపురమాత్రధీరః. ౯. ప. తథా భజం విక్రమయేయమేతం యంతా యది స్యాదిహ మే యుయు తోస్యే, పఠోఽపి నః కశ్చన పాండవోఽభూదితి త్ర సేయుః కురవో యథా తే. ౧౦. ౪. ఇదం నిశమ్య స్త్రితలా స్థితోష్ట్యశత్రో తరా కేశకృతా ప్రణున్నా, బృహన్నలాం సారథిక్పత్వే దత్తం భ్రాత్ర నివేద్యానయ తిస్త చైనాం. ౧౧. ౪. అవాప్య తాం సంపద మాదృతః క్రమాదవా

ముక్తప్రకారేణ వధూనా అంతఃపురస్త్రిణాం పురతః సమక్షమిత్యర్థః. ఉక్తః గోప యూనేతిశేషః. అంతఃపురమాత్రే అంతఃపురవివ ధీరః సతు యుద్ధఇత్యర్థః. అయము త్తరః నఖాత్రైరగ్రనఖైః శ్శత్రుణాం ఉద్ధోష్ట్యోపరి లోమ్నం లవణ్ కుటిలాగ్రభా గాః ఉల్లాసయన్ ఉన్నమయన్ త్ కించిదీషన్తజిమయన్స్తప్తేన వియోజితం విశ్లే పితమంగం యన్ తథోక్తశ్చసన్ త్యక్తతదవలమ్బ్య నన్నితి యావత్. గిరం వక్ష్య మాణాం దధే ఉక్తవానిత్యర్థః. ౯. తథేతి. ఇహ ఇదాసీం యోధుమిచ్ఛోః యుయు తోస్యే మే మమ యంతా కశ్చిత్సారథిః. తదా పలాయమానస్య మమ నిరోధకః కశ్చి దితిచ - యదిస్యాత్ భవేచ్ఛేత్ తదాహం ఏతం మదీయం భుజం మద్భుజస్రాయం ఏతం మన్నియంతారమితిచ - తథా విక్రమయేయం ప్రతాపశాలినం కారయేయం - తే గోగ్రహకాః కురవః నః అస్తాకం పఠోఽపి కశ్చన పాండవస్తండాకృతిః కశ్చి దితిచ-అభూజాతః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ యథా త్ర సేయుః బిభీయుః తథేతియోజ్యం. ౧౦. ఇదమితి. తత్ర తదాసీమిదముత్తరవాక్యం నిశమ్య స్త్రితేన లాంఛితః అలంకృతః ఓష్ఠః యస్యాస్తయా స్తేరాధరయేత్యర్థః. కేశాన్ కరోతి భూషయతీతి కేశకృతా నైరంధ్ర్యాప్రణున్నా సారథ్యే నిపుణా జ్ఞాతపూర్వా బృహన్నలేతి ప్రేరితా ఉత్తరా విరాటపుత్రీ బృహన్నలాం పండాకృతిమద్భుజం సారథిక్పత్వే సారథ్యే దత్తం సమర్థాం భ్రాత్రే ఉత్తరాయ నివేద్య కించ ఏనాం బృహన్నలామానయతిస్త ఉత్తరసమీపం స్తావయామాన. ౧౧. అవాప్యేతి. ఇంద్రసంపదః. తాం సంపదం అంతఃపురస్త్రి సభాం అవాప్య ఆదృతః ఉత్తరాదిభిరనుగృహీతస్యన్ నృపాత్తజమత్తరం త్వాజ యితుం నమస్కర్తుం మస్తకం శిరశ్చ నికంబినీరంతఃపురస్త్రియః హాసయితుం కఙ్కాకం కవచంచ ద్వయంక్రమాత్ ఆచారాత్సంప్రదాయాచ్చ అవాగవన్మం కథమేత త్సారథ్యంకరోమిత్యాది వాగ్రహితంచ యథాతథా బభార ధృతవాన్ - యద్వా ద్వితీయదక్షి ఉద్ధ్యాగోభాగసవ్యదక్షిణభాగేషు విచరితం యథా తథా బభారే

గృభార ద్వయమింద్రనందనః, నృపాత్మజం పూజయితుం చ మస్తకం
నితంబినీ ద్వాసయితుం చ కంచుకం. ౧. ప. పండోఽపి లేజసా తత్ర
సారథ్యసదృశాకృతిః, న కాసాం పౌరసృష్టినాం చ కాసామాస ఫల్లనః.
౧౩. ప. తం సారథిపదే కృత్వా సథాతారమవేశ్యరః, పరసేనాం హస
న్నేవ ప్రథమ్యామిత్యవన్యత. ౧౪. . మాలినీ తాదృశః పత్యుర్న
హంతం తం రణోద్యమం, శ్యామాకచరునింఽపి జజ్ఞే సోమాయ
వాజినే. ౧౫. ప. అకృత్రిమాణ్యద్యవశే గురూణాం పాండుస్ను

త్యర్థః. అత్ర శిరసా నమనేన కఞ్చాకస్యవై పరిత్యేనచ ద్వాభ్యా మవాక్పద్యేన తంలేణ
గృహీతాభ్యాం క్రమేణాన్వయాన్వయాసంఖ్యాంకారః. 'యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ
క్రమికాణాంసమన్వయః.' ఇతిలక్షణాత్ - ఏవం రాజకుమారత్రాజనాంతఃపురాంగనా
హాసక్రియయోక్యాగపద్యాత్సముచ్చయాలంకారశ్చ. ద్వయోస్సంపృష్టిః. పంశస్థం.
౧౨. పండఇతి. పండః నపుంసకోఽసి ఫల్లనః అర్జునః కాసాం పౌరదృష్టిసాం
పురవాసినసేత్రాణాం లేజసా సారథ్యస్య సదృశః అనురూపా ఆకృతిర్యస్య తథోక్త
స్సక్ న చ కాసామాస నమ్నరతి స్త - సర్వాసామపి తథా స్ఫురిత్యైవేశ్యర్థః. అత్ర
లేజసా సారథ్యాచిత్యసమర్థహత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౩ తమితి. స
ఉత్తరః తమర్జునమీశ్వరశ్శమ్భుః ధాతారం బ్రహ్మణిమివ సారథేః ఓదే స్థానే కృత్వా
సారథిం విధాయేశ్వర్థః పరేహం కౌరవాణాం త్రిపురదానవానాంచ సేనాం హసక్
హాసంతుర్వన్నేవ హాసమాలేక్షైవేతియావత్ - ప్రథమ్యామి దగ్ధాం కరిష్యామి ఇత్యుక్త
ప్రకారమమన్యక-తక్కితవాక్. ఉపమాలంకారః. ౧౪. మాలినీతి. మాలినీ ద్రౌపది
తాదృశః క్లిబత్వేఽపి సారథ్యోచితవేషస్య సంబంధినం మహాంతమతిశ్రామ్ణం తముక్త
విధం రణే విషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం వాజమన్నం దేయద్రవ్యమన్యాస్తీతి వాజినే
సోమాయ. వాజిత్వగుణవిష్టసోమదేవతాయాఇత్యర్థః. శ్యామాకచరుణా నిర్వా
పంశ్యామాకశబ్దాలాన్న పాత్రద్రవ్యకయాగమిత్యర్థః. జజ్ఞే తర్కయామాస. అత్ర
'సోమాయవాజినే శ్యామాకచరుం నిర్వపేద్యః క్షైబ్యాద్విభియా'దితి శ్రుత్యా
శ్యామాక చరుద్రవ్యవాజిత్వ గుణవిష్ట సోమదేవతాకయాగస్య పండత్వనివృత్తిఫల
కత్వవిధానాద్రుణస్య పౌరుషైకసాధ్యత్వాచ్చ అర్జునే తదుద్యమోఽపి పండత్వనివర్త
కతాదృశయాగత్వేనోత్పేక్షితః. తయాచ క్లిబత్వనివృత్తిసామయికాఙ్గాతవాసనమా
త్వస్యమనప్రతిలేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ౧౫. అకర్తృకాణీతి. సవిద్యలే కర్తా
తంతువాయః యేహంతాని 'నద్యుక్'శ్చేతి కవ. లేహం భగవత్కారుణ్యేన న్వయ

హియా వసనాని సంతి, ఆహృత్య నస్తాని దిశేతి కన్యాస్తమభ్యయా
చంత కుతూహలీన్యః ౧౬. గ. తత్క్షణం యాతాయాతసరభసరాజలేఖ
వాహముఖశ్రుతవలలఘజావలేపవృత్తాంతమోదమానసూదకులం, వీర
హస్తీత్వవీరజనసీత్వయుగతప్రసిద్ధేర్వైజనసోవాసరోఽయశితి కాత్యాయనీజనసంస్తూయమానసుధ్వం, ముఖకీతలవినయస్త హస్తపల్లవ వృద్ధ
పల్లవయోషిదధయయాచనావచనప్రతిశబ్దదానదక్షగవాక్ష మాత్రో
పలక్షితం, కుమారప్రయాణహరిపకీర్యమాణమాశుల శతాంతః

మేహోత్పన్నత్వాదిభావః. పాండోః స్వహియాః శ్రౌపద్యాః వసనాని దుశ్శాస
నావహృతవస్త్రాణి ఆర్య కురూణాం వశే సంతి తాని వస్త్రాణి ఆహృత్య సః ఆస్త్వభ్యం
దిశ ప్రయచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కన్యాః ఉత్తరదాన్యాః కుతూహలీన్యః ఆపూర్వ
వస్త్రకాహాలవత్సన్యః తం యుద్ధసన్నద్ధముత్తరం ఆభ్యగూచంత గూదిశవశ్యః.
౧౬. తదితి. తస్మిన్నేన క్షణే శతక్షణం ఉత్తరయాత్రాక్షణవివ తత్పురం విరాట
నగరం యాతాయాతయోర్గతప్రత్యాగతయోః. రభసేన వేగేన సహితానాం సరభ
సానాం రాజ్యః విరాటస్య సంబంధినాం లేఖావాహనాం పత్రి కానేత్యాణాం ముఖై
ర్వచక్రైః శ్రుతేనృజైః వలలస్య భీమస్య భుజయోరపలేపస్య గర్వస్య చరాక్రమస్యేతి
యావత్ - వృత్తాంతేన మోదమానం సంతుష్టత్వాదకులం పాచకబృందం యస్మిం
స్తథోక్తం. ఆయం వాసరః వీరవర్తీశ్వస్య వీరజనసీత్వస్య చ ద్వయోర్యుగవత్ ఐక
కాలికాయాః ప్రసిద్ధేః కీర్తేః వైజనసః ప్రసూతివివసః ఇత్యుక్తప్రకారేణ కాత్యాయ
నీజనేన నయన్ స్తూయమానా ముఖేష్టా యస్మిం స్తథోక్తం దక్షిణే గోగ్రహే విరాట
స్యేవ ఉత్తరస్యోత్తరేఽపితాభిర్జనుసంభావనాదిభావః. ని. 'కాత్యాయన్యర్థవృద్ధాయా
కామాయవసనాదవేత్సమరః. చుస్తకశలే శిరిసి విన్యస్తౌ బ్రహ్మార్థం నిపితౌ హస్తౌ
పల్లవావివ యాభిస్తాసాం వృద్ధానాం పల్లవయోషితాం గోపాగనానాం సంబంధినాం
అభయస్య యాచనావచనానాం ప్రార్థనావాక్యానాం ప్రతిశబ్దదానే ప్రత్యుత్తర
దానే ప్రతిధ్వనిదానేచ దత్తైస్సమర్థైః గవాక్షైరేవ గవాక్షమూత్రైః ఉపలక్షితం దృశ్య
మానం ఉత్తరం వినా సర్వేషామపి విరాణాం విరాటేన సమాగతత్వాత్ ప్రతిశబ్దాయ
మానాత్ గవాక్షాత్ వినా ప్రత్యుత్తరదాయకస్య కన్యావ్యభావాదిభావః. కుమార
స్యోత్తరస్య ప్రయాణకాలే వశిహార్యమాణః ఆమంగళాశక్తియా విన్యజ్యమానః
మాతులతస్య కీచకతస్యాంతఃపురే వధూటీనాం భార్యాణాం సంబంధినః నవస్య

పురవహుః కీనవవిలాః ఘోషం తత్పురమాసీత్. ౧౭. వ. లాజాభివర్షి
లలనాసమాబో రాజ్ఞః కుమారాయ రథస్థితాయ, ముదాశిషం మూల్య
మివ వ్యతాసీ జిఘృక్షితానాం ద్విషకంశుకానాం. ౧౮. వ. ఆలేఖ్యదత్తైః
పురుషైః దుపేతా మాలోకయ న్రాజః క్షేత్రోపేం, ఘటాన్నుదంతిం
సగం నిబద్ధా నోపేటాం పురస్కృత్య పురాత్పితస్థే. ౧౯. గ. తదను
దక్షిణదిక్కుఖాదుదయమానః పవహంతో బృందారక ముక్తవందార
కుసుమవర్షమందాయితసుశుగంఘం వలలస్య చికురబంధమాఘ్రియ
నిశితస్య జయోత్సవం విజ్ఞాం యతువపసరం విచిన్వన్వివ విరాటకురునం

విలాపస్య భర్తృకోకరోదనస్య ఘోషః శోలాహలః యస్మింస్తథోక్తంచ ఆసీత్. ౧౭.
లాజేలి. లలనానాం పారాంగనానాం సమాజస్సమూహః రథే స్థితాయ రాజ్ఞః విరా
టస్య కుమారాయో త్తరాయ లాజాత్ శుభార్థమాచారలాజాత్ అభితో వర్షతీతి తథో
క్తస్య గృహీతుమిష్టానాం జిఘృక్షితానాం. గృహ్యలేఖ్యన్నంతాత్కర్తృణిక్తః. ద్విష
దంశుకానాం కారవపస్తాణాం మూల్యం క్రయద్రవ్యమిత్యుత్పేక్షా. ఆశిషమా
ర్వాదం ముదా వ్యతాసీద్విస్తారయామాస. ౧౮. ఆలేఖ్యేతి. స ఉత్తరః ఆలేఖ్యే
చిత్రేదత్తైః యుగ్యమానత్వేన లిఖ్యతైః పురుషైరుపేతాం సంగతాం ప్రతోశీం చతు
ష్పదమండపం రాజవధే రాజమగ్నే ఆలోకయన్వీదృశాన్యేవ సర్వాణ్యపి యుద్ధానీలి
తర్కయన్వీత్యర్థః. రథే నిబద్ధాః ఘటాః అశ్వాః నుదంతిం ప్రేరయంతీం
పాటాం స్త్రీపురుషలక్షణాం బృహన్నలాం పురస్కృత్య పురాత్పితస్థే యయా.
౧౯. తదన్వీతి. తదను ఉత్తరనిర్గమనానంతరం దక్షిణాయాః దిశః ముఖాదగ్రభా
గాల్ మలయాదితి యావత్ - ఉదయమానః ఆవిర్భవన్వీతి తైలోక్తిః. పవహంతో
వాయుః బృందారకైః దేవైర్ముక్తానాం శుశర్త విజయసమయే ప్రసాగితానాం ముదా
రకుసుమానాం వర్షేణ మందాయితః క్షీణో ధూమ గంధః మహానలగ్నః యస్య
తథోక్తం వలలస్య చికురబంధం ధమ్బిల్లం ఘ్రియ స్పృష్టేవతి సౌరభ్యోక్తిః. నిశి
రాత్ర్యాం తస్య భీమస్య స్వపుత్రస్య జయోత్సవం విజ్ఞాం యతుం ఆవసరం యుక్తకా
లం విచిన్వన్ ప్రతీక్షమాణాశ్చ విరాటనందనస్య కురునందనస్య ఆర్జునస్య ద్వయో
స్యందనస్య రోగ్య సమీపే మందం మందం ఆస్సందత చలత్స. గుణత్రయసమృద్ధః
పవనోఽనుకూలం ప్రవృత్తత్యర్థః. అత్ర దక్షిణదిక్కుఖాదుదయమానఇతి విశేషణస్య
భీమవిజయవృత్తాంతవిజ్ఞాపనాభిప్రాయగన్ధత్వాత్పరికరాలంకారః. తేనచ శుభసూచక
పవనమాన్ద్యే విజయవృత్తాంత విజ్ఞాపనఫలకావసరప్రతీక్షా ప్రయుక్తవోత్పేక్షానుప్రా

దనయోస్యందనసమీపే మందం మంద మస్పందత. ౨౦. ప. ప్రస్వాపి
తేభ్యః పరభూపతిభ్యస్సజాతివర్గ స్సులభో రణేఽస్మిన్, భవిష్యతీతి
ప్రణగర హృష్ట శతాంగశాటీశతమన్యసూనోః. ౨౧. ప. జలే
మత్స్యస్థానానోఽపి క్షలే మత్స్యన్విలోకితుం, ఆగతోఽభిరవానీకః
కురుణాం దదృశే తతః. ౨౨. ప. సేహ జిష్టు ర్నతత్రారే సేనాధూళిం
విస్మత్వరిం, ప్రాయేణ మానినా పుంసా పరాగో నహి సహ్యతే. ౨౩. ప.
తత్రారైవైవ్య మవలోకితు రుత్తరస్య స్త్రీగోష్ఠికాజని రణే నిజవేశ్మనీవ,
శ్చిత్తమశ్రులహరీనయనం విమూర్ఛ బుద్ధిం వేపథురుజావపు

ణనాద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౦. ప్రస్వాపిలేభ్యఇతి. శతం మన్యవః క్రతవః
యస్య తస్య ఇంద్రస్యసూనోర్జనస్య. ని. 'మన్యరైస్యే క్రతౌ బ్రహ్మ' త్యమరః. శతాంగే
రథే శాటీ భ్వజవటః అస్తిక్ రణే యుద్ధే ప్రస్వాపిలేభ్యః ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నిద్రాం
ప్రాపిలేభ్యః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః సమానా అభిన్నా జాతిర్నస్తత్వరూపా
యేహం వర్గస్సమూహః సులభః భవిష్యతీతి హేతోః హృష్టే వేత్సుల్వేత్తౌ - ననర్త
స్యత్వరిస్త - అమకూ - తేన చచాలేశ్వర్గః. భవిష్యతీతీవ ననర్త-ఇత్యేవ పాఠః ప్రణ
నర్తైవిపాతే ఉల్లేఖాయాః గమ్యత్వాపాతః. ౨౧. జలఇతి. తతః కురుణామనీకః
కొననైస్యం జలే మత్స్యైక్ మినాక్ దధానోఽపి క్షలే మత్స్యైక్ వైరాటాంశ్చ
పిలోకితుమగితోఽభి - వేత్సుల్వేత్తౌ - దదృశే ఉత్తరాద్ధనాభ్యామిలిశేషః. అత్ర కురు
నైవ్యస్య సముద్రతోఽల్వేత్తౌ దారుణత్వదురవగాహత్వవస్తుప్రతీలేలంకారేణ
వస్తుధ్వనిః. ౨౨. సేహఇతి. తత్ర తదానీం జిష్టురర్జునః అరేర్దుర్యోధనస్య సంబంధినీం
విస్మత్వరిం సర్వతో వ్యాప్తుపంతిం సేనాయాః ధూళిం పరాగం నసేహే న త్నమ
తేస్త - తథాహి మానినా ప్రశస్తమానవతా పుంసా పురుషేణ పరేహం ఆగః అప
రాధః పరాగః ధూళిశ్చ నసహ్యతే నక్షమ్యతే సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాం
తరన్యాసః. ధూళీపరాపరాధయోః క్లేషభిలికాభేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా
అంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౩. తలేతి. తత్ర తదానీమరీణాం కారవాణాం నైవ్యమవ
లోకితుః పశ్యతః ఉత్తరస్య నిజవేశ్మనీ స్వగృహఇవ రణే యుద్ధదేశేఽపి స్త్రీమయా
గోష్ఠికా సజైవ అజని అనిర్బభూవ - యద్యస్తాద్భిర్భయం తద్రూపాస్త్రీతి సర్వత్ర
స్త్రీలింగేన ప్రతీయతే చిత్తమానశే ప్రాప్నోతిస్త. అశ్రులహరీబాష్పధారానయనమా
నశే - శేషేణ మూర్ఛా బుద్ధిం ఆనశే - వేపథుః కన్యవీవ రుణా రోగః వపుశ్శరీరం
ఆనశే ఉత్తరస్యేతి సర్వత్ర యోజ్యం - అత్రానేకవాక్యాధేన స్త్రీగోష్ఠీకముదయ

రానశేయత్. ౨౪. ప. వ్యాతన్వన్మురవం గళే విరచయంతాల్వన్వపాం
శోషణం వృష్టి రక్షి వివర్ధయ నివళయద్వాన్యం ధార్తరౌన్ద్రా రవైః,
సేవాయాం త్వరయన్ధనంజయపదస్యాంతర్బహిః కంపయన్త్రాసో మాత్స్య
సుతేచకారచరితం షణ్ణామృతూనాం క్రమాత్. ౨౫. గ. అథ రథా
దవప్లుత్య పురం ప్రతి పలాయమానోఽయ ముత్తరఃపశ్చాదనుధావ్య
కచేషు బలాద్భ్రహీతవతే ఫల్లనాయ ఫల్లనా కంఠరవేణ ప్రాక్తననిత్ర

సమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. ౨౪. భీష్మిత్తమానశశత్యుక్తం తామేవ ప్రవఖ్యయతి.
వ్యాతన్వన్మితి. గళే కంఠే కురవం కుత్సితరవం రోదనమితి నూపత్. కురవకవృక్షం చ
వ్యాతన్వక్ విస్తారయత్ కిసలయకుసుమాదిభిర్వర్ధయంశ్చ - తాలుని కాకుడే అపాం
జలానాం శోషణం నిర్ద్రివత్వం రచయత్ కుర్వత్ ఆట్టి నేలే వృష్టిర్వాషపవర్షాణి
వివర్ధయత్ ద్యామాకాశేంద్రియం శ్రోత్రం ఆకాశం చ ధార్తరాష్ట్రాణాం దుర్యోధ
నాదీనాం నీలహంసానాంచ - కలహంసానామిత్థ్యర్థః. ఆరవైః కోలాహలైః పు
లయత్ విస్తారయన్మిత్యర్థః. ధనజ్ఞాయస్య అర్జునస్య గుణస్య గాడ్డీవమార్వాణిః ధనజ్ఞ
యస్యాగ్నేః గుణస్య ఉష్ణస్పర్శస్యచ సేవాయాం భజనే. ఏకత్ర కోట్యారోపణాదే
అన్యత్ర సమీపావస్థానేచేతి వివేకః. త్వరయత్ అంతః అంతరంగే బహిర్వాహ్యక్షేప
కమ్పయత్ వేపథుం కుర్వత్ మాత్స్యసుతే ఉత్తరే త్రాసః భయం క్రమాత్ షణ్ణా
మృతూనాం చరితం వసంతాదిబుతుషట్కచరిత్రం చకార ప్రకటయత్సి - ఆత్ర
కురవ విస్తారీకరణాదీనాం కురవవృక్షరోదనాద్యోః శ్లేషభిత్తికయా ఆభేదాధ్యవసితా
నాం షడృతుధర్మాణాం ప్రకృతాత్మతయా క్రమేణ విన్యాసాద్రత్నావళ్యలంకారః.
ని. 'క్రమే'ం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావలీం 'దుః' ఇతిక్షణం - సచ శ్లేష
భిత్తికాభేదాధ్యవసాయముల-తిశయోక్త్యానుప్రాసితఇతి ద్వయోరంగంగిభాషేన సం
కరః. ౨౫. అథేతి. అథ భయంకారానంతరం రథాదవప్లుత్య లంఘిత్యా పురం నిజం
ప్రతి-పలాయమానోఽయముత్తరః పశ్చాత్పృష్ఠతోఽనుధావ్య ఉత్తరస్యాభీముఖం
ధావనే శత్రుధ్యస్యపృథ్విప్రదర్శనాపత్తేతిభావః. కచేషు కేశేషు గృహీతవతే
ఆత్మాశమితీశేషః. ఫల్లనాయ అర్జునాయ ఫల్లనా నిస్సారేణ కంఠస్య రవేణ హింసస్య
రేణేతియావత్. ని. 'వాచ్యవత్కల్పసారంచ'తిశబ్దార్థవే - ప్రముషితాని అన్యుటాని
అర్థవర్ణాని శబ్దార్థభాగాః యస్మింస్తథోక్తం అర్థప్రస్తుపీలపీతాదివర్ణకం చ. అతవివ
ప్రాక్తనం పురాతనం చిత్తమాలేఖ్యమివ స్థితం వదః వాక్యం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకా
రేణావాదీత్ ఉక్తవాత్. శ్లిష్టశేషశ్చేయముపమాసరూపావమేతి ద్విజ్ఞానుయాయుగః.

మివ ప్రముఖితార్థవర్ణం వచనమేవ మవాదీత్. ౨౬. ప. కింవా చిక్కిరు
 రసి హంత బృహన్నలే త్వమత్క్యోర్నమాంతి కురురాజబలాన్యమూని,
 సద్యో నివర్తయ రథం సమరేచ్ఛయాం నేష్యాన్యహం నిజగృహే
 ప్షవశేషమాయుః. ౨౭. ప. గాః కాలయంతు సహవత్సకులై రశేషై
 ర్గోషాన్దహంతు కురవః ప్రహరంతు గోపాన్, మహ్యాం ంలాయనమ
 హోత్సవమేవ దేహి ప్రాణేషు కించిదపి మే గురుతాం న వేత్సి.
 ౨౮. ప. మాతుర్ముఖం మమ పురః పురవ వ తిష్ఠత్సుత్సంతస్యనయ త
 త్సవిధం కృపాళో, యావంతి సంతి మమ కోశగృహే సవిత్రి తావద్భి
 రేవ కన్తైరభిషేక్యతి త్వాం. ౨౯. ప. చిత్రే యుద్ధం విలోక్యాహం
 ౩౦. కిమితి. హే బృహన్నలే త్వం కింవా ప్రాణావహారకృత్యం చిక్కిరుః కర్తమిచ్ఛ
 రసి హంతేతి ఫదే. అమూని పురోవర్తీని కురురాజస్య దుర్యోధనస్య బలాని చతురం
 గాని అత్క్యోర్విక్షణస్యేత్యర్థః. న మాంతి నమిశంతి అపారత్వాదితిభావః. రథం సద్యః
 ఇదానీమేవ నివర్తయ - పురాభిముఖం కురు - సమరేచ్ఛయా యుద్ధవాఙ్మయాఽలం
 వర్త్యావ్రం. అవశేషం గతావశేషమాయుః నిజగృహేష్వేవ నేష్యామి-గమయిష్యామి
 యుద్ధాజ్ఞావితనాశోమమ మాభూదిత్యర్థః. ౨౭. గాఇతి. కురవః దుర్యోధనాదయః గాః
 ధేనూః అశేషైర్వత్సానాం కులైర్బంధైస్సహ కాలయన్తు నయన్తు. ఘోషాక్ గోపవల్లీ
 ర్దహంతు గోపాక్ ప్రహరంతు. హేబృహన్నలే త్వం మహ్యాం పలాయనమేవ మహో
 త్సవమేవ దేహి మే మమ ప్రాణేషు కించయే గురుతాం గౌరవం కించిదపి ఈషస్తా
 త్రమసి న వేత్సి నజానాసీత్వాత్కోశోక్తిః. పశ్యాదిభ్యః ప్రాణావివ మే గరియానిత్యర్థః.
 'ఆయుషః తుణసితోఽసి స్వర్ణకోట్యా నలభ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః. ౨౮. మాతు
 రితి. కించ ఉత్కణ్ఠితస్య మాత్సర్యసోత్సుకస్య మమ మాతుర్ముఖం పురః పురః ఆగ్రే
 ౨౯. నివంతితి - చక్షుషోర్బద్ధమివ పశ్యామిత్వర్థః. హే కృపాళో కరుణాలే బృహ
 న్నలే తస్యాః మాతుస్సవిధం సమీపం వ్రతి మాం నయ ప్రావయ - ఏవంచేదితి
 యోజ్యం. శీతాద్యుక్తిషు న్యూనపదత్వంనదోషాయేత్సాలంకారికాః-మమ కోశగృహే
 యావంతికనకాని సంతి తావద్భిరేవ కన్తైస్సవిత్రి మన్వతా త్వామభిషేక్యతి-తదా
 భిషేకం కరిష్యతీత్యర్థః. పుత్రదాత్రే కిం న దేయమితిభావః. ౨౯. ఏతావతీచేద్భితిః
 తదా కిమిత్యాగతోఽసీత్యత ఆహ-చిత్ర ఇతి. అహం చిత్రే యుద్ధం విలోక్య చాప
 బాత్తద్వదేతదసీతి భ్రూమాత్ 'ఏత్యాఽఽగత్య తత్ర చిత్రే అసద్భిః అవిదమానైరచేత
 సత్వా దితిభావః. ఇహ వాస్తవయుద్ధే ఉద్యద్భిః జృన్మునాజ్ఞైః క్షేపాభిః వీరాణాం

చాపలాదేత్య వంచితః, తత్రాసద్భి రిహాద్యద్భిః క్షేపాహేషిత
 బృంహితైః. ౨. ప. యథాహం భూతలం త్యక్త్వా రథ మారుక్ష
 ముచ్చితం, తథా హృదంతరం ముక్త్వా కంఠం ప్రాణోఽధిరోహతి.
 ౩౧. గ. ఇతి బహుళం విలప్త్య పదయోః ప్రణివతంతం నృపసుతం
 తమపరాంగే కరపుటేన ముహురాస్ఫలయంతస్త్రితం గిర మహర్త్య
 పతిసుతోఽపక్రవర్తయామాస. ౩౨. ప. ఉదితోఽపి విరాటధీరా
 పతే రుదరాన్మృత క్షం త్వమిదృశః, ప్రసయాపియః కుతూ
 హలాత్పరనైనైర్గఢునాపి యుధ్యతే. ౩౩. ప. సారథౌ గతభయేఽపి
 రథే త్వం సంగరే యది విభేషి రిపుభ్యః, మత్స్యకేకయథువాం భజ
 సింహనాదై స్తేషితైర్శ్వనాం కోలాహలైర్బృహితైర్గజానాం ఘోకైర్వృషభైః
 ప్రాణసంశయమాపన్నోఽస్తీశ్యర్థః. భ్రాంతస్య సర్వత్రైవ నానుకూలా ప్రవృత్తిరితిభావః.
 అతనివ విషమాలంకారః. అనర్థోత్పత్తిరూపః. ౩౦. యథేతి. ఆహం భూతలం
 త్యక్త్వా ఉచ్చితం రథం యథా ఆరుక్షం ఆరూఢవానస్త్రి ఆజ్ఞూర్వాదురహేః
 కర్తృలుః. తథా ప్రాణః మమేతిశేషః. పృథగ్ వక్ష్యమి ఆంతరం మధ్యభాగం ముక్త్వా
 కంఠం హృదంతరాదున్నతం అధిరోహతీవేత్యుత్పేక్షావ్యుజ్జాకాప్రయోగాద్గమ్యా కంఠ
 గతప్రాణోఽహం జహి మాం పలాయనాయత్స్యర్థః. ౩౧. ఇతితి, ఇతిత్యం బహు నిస్సార
 వాక్యం విలప్త్య పదయోః ప్రణివతంతం నమస్కర్తవ్యం తం నృపసుతముత్తరం అప
 రాంగే పృష్ఠే కరపుటేన ముహురాస్ఫలయన్ మాభైశ్చితి సశబ్దం పరామృశనన్
 అమర్త్యపతేరింద్రస్య సుతః అర్జునోఽసి గిరిం వాచం సస్త్రితం ప్రవర్తయామాస ఉవాచే
 త్యర్థః. ౩౨. ఉదితఇతి. హే భద్ర విపరీతలక్షణయా అభద్ర కులాధిమేతి యావత్.
 ఈదృశః రణభీరుః త్వం విరాటభూపతేః మహావీరస్య ఉదరాత్ గర్భాత్కృముది
 తోఽసి జాతోఽసి కథం శబ్దోఽత్రాశ్చర్యే. కారణగుణాహి కార్యగుణానారమ్భంతే
 ఇతి ప్రసిద్ధిర్విరుద్ధత్వాదాశ్చర్యం - ప్రవయా అతివృద్ధోఽసి యో విరాటః పరేషాం
 శత్రుణాం నైవైన్యసృహ ఆధునాత్యంతవృద్ధభావేఽస్తీత్యర్థః. కుతూహలాద్యుధ్యతే.
 హిరవధారణే - అత్ర తాదృగ్రణభీరుత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తియాదా
 విషమప్రభేదః. వైతాళీయమ్. ౩౩. సారథౌపితి. సారథౌ మయి గతం భయం
 శాత్రుం యస్య తథోక్తే సత్యసి రథి రథిక్తన్తం సంగరే యుద్ధే రిపుభ్యః శత్రు
 భ్యః విభేషి యది త్రస్యసిచేదిత్యర్థః. ఇతస్తవ శత్రుభయప్రాప్తేరితి అన్యత్
 వస్తు భుజం బాహుప్రతాపం భజంతీతి తద్భాగం మత్స్యభువాం పితృసంశ్యానాం
 కేకయథువాం మాతృవంశ్యానాం ద్వయేషామపి మానస్యకృత్తనం ఛేదకమితి కావ్యః.

భాజాం మానకృత్తనమితోఽపి పునః కిమన్యత్. 38. ప. విస్తార్య సంసది విశ్చంభలవీరవాదం యుద్ధాత్పలామితవతోఽద్యతవాంగకంఠః, అంతఃపురేషు హసతామబలాజనానా మాచార్యవవ భవితా కుచవల్లనానాం. 39. ప. కియద్విషామంశుఃమాహృతం తే సహోదరేణేతి సత్సదృశే, మానోత్థరాయా భృశముత్తరాయాః కిముత్తరం బ్రూహి తదుత్తరత్వం. 40. ప. జరతో జనకోఽపి మాతులా శ్శతమవ్యంతగుచ్ఛిమేకకః, యది యాసి నధైర్యమత్ర తే న వశే రాజ్యమిదం భవిష్యతి. 41. ప. తదిదం విజహిహి సాధ్వసం కురు

త్వత్పలాయనముభయమూక్తికరమిత్యర్థః. పునః కిమితిపాఠస్తు పునశ్చదేవ అన్యదితి లక్షయిత్వా కంఠవిద్యోజ్యః. స్వాగతాపృతమ్. 38. విస్తార్యేతి. సంసది అంతఃపురస్తీనభాయాం శ్చంభలం నిర్విరోధం వీరవాదం వప్తోఽపి నః పాండవః కశ్చ నాగతఇత్యాది వీరాలాపం వీరస్యేవ వాదమితి చ విస్తార్య ఉద్ఘోష్య - అద్యయుద్ధాత్పలాయితవతః తవ కమ్మి అంతఃపురేషు హసతాం ఏతావదేవ తవ వీర్యమితి పరిహాసం కుర్వతాం అబలాజనానాం సంబంధినాం కుచయోః వల్లనానాం - హసతో భజనితకమ్పనాం ఆచార్యఉపదేష్టా భవితా భవిష్యత్యేవ నతు నభవిష్యతీత్యర్థః. యుద్ధే పలాయిత్యాగతం నీత్య సకుచక్షోభం హసిష్యంతీతి సముదాయార్థః. ఆత్మస్త్రీణామేవ తథాహసే కిముత పురుషాణామిత్యర్థాంతరాక్షిపాదర్థాపత్త్యలంకారః. తథా వస్తునా ప్రతీయతఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః. 39. కియదితి. హే ఉత్తరే తే తవ సహోదరేణ ద్విషామంశుకం వస్త్రాణీతి జాల్మ్యకవచనం - కియత్ కిమ్మాత్రం అనితం ఆహృతం ఇత్యుక్తప్రకారం సభభిరుక్తే ప్రశ్నేకృతే నతి భృశం మానేన ఉత్తరాయాః శ్రేష్ఠాయాః మానయుక్తప్రతివాక్యాయా ఇతివా. ఉత్తరాయాస్త్యదనుజాయాః ఉత్తరం ప్రతివాక్యం కిం - భవేదితిశేషః. తత్ ఉత్తరాయాః ప్రతివాక్యం హేఉత్తర - త్వం బ్రూహి - శ్శత్పలాయనం మానధనమచ్ఛిష్యాద్వారా మమాప్యక్తికరమితి. 40. జరతఇతి. కించేత్యవ్యర్థః. తవ జనకః విరాటః జరతః అతివృద్ధః - మాతులాస్త్యన్తాత్మబ్రాతరః కీచకః అంతం నాశం ఆగుర్గతాః ఇణః కర్తరివిజ్ఞ. త్వంచ ఏకకః నిస్సారమికశ్చ అల్పార్థే కక్. అతః ఆత్మయుద్ధే ధైర్యం నయాసి యది న స్రావ్యోపిచేత్ తర్హి ఇదం రాజ్యం మాత్యం తే తవ వశే ప్రభుత్వే న భవిష్యతి న స్థాస్యతి - న కేవలముభయవంశ్యానాం మానహానిరగితు తవ రాజ్యహానిశ్చ భవతీత్యర్థః. 41. తదితి. తత్తస్మాత్పలాయనస్య భయస్యవా బహుదో

పాఠౌ తృణతాం కురుష్వపి, తవమత్స్యః తేస్తు వాహినీముఖభాగేఖలు
వల్లనం తమం. 3౮.గ. ఇత్యాశ్వాస్య పితృవనాటినీతట ముపేత్య శమీ
విటపికోటిసమాటికితరీటశంఖ చాశనిషంగో జయలక్ష్మీపరిణయనయో
గ్యతామివ సంపాదయితుమివ ఖండితపండభావోఽయ మాఖండలసు
తో నిజతత్త్వవ్యాకరణశతధావల్లవిత ధార్మ్యేన తేనైవ సుధేష్టాపత్యేన
సరిశ్చిత్తసారశ్యశిల్పం రథ మధిరుహ్య త్తేన వారినిధిపూరస్య బాంధవ

మాకరత్వాద్ధేతోఽత్యర్థః. ఇదం సాధ్వసం భయం విజహీహి త్యన. హేత్యేషాపూర్వా
జ్ఞాత్ 'ఈహ్యభూదో' త్వనభ్యాసాకారస్యేత్వం - పాఠౌ తృణతాం కార్తుకం కురు
గృహణేత్యర్థః. కురుషు దుర్యోధనాదిష్వపి విషయే తృణతాం తృణభావం కురు-కురూ
నపితృణకల్పత్యేన భావయేత్యర్థః. ధైర్యకోర్యాభ్యామితిభావః. ని. 'తృణతాస్యాత్ప
ణత్వేఽపి తృణతాకార్తుకేఽపిచే'తివిశ్వః. కించేతిత్వర్థః. మత్స్యగ్రాం జనపదానాం
మీనానాం చ పతేః ప్రభాః. పతిస్యమానవివేతి ఘనంజ్ఞానియమాత్ జనిఘ్రితి
గుణః పూర్వరూపంచ - తే తవ వాహినీనాం సేనానాం నదీనాంచ ముఖభాగే ఆగ్ర
దేశే వల్లనం సంచారః తమం ఉచితం ఖలు రామంత్రణే. ని. 'సేనానద్యోస్తు వాహి
నీ'త్యమరః. అత్ర పూర్వార్థే త్యాగాద్యనేకక్రియాయోగపద్యాభిధానాత్పముచ్చ
యః. ఉత్తరాధే మత్స్యపతిత్వవాహినీముఖసంచారయోరనురూపసంఘటనవర్ణనాత్ప
మాలంకారః. శ్లేషభిత్తికాభేదాద్యవసాయమూలాశితయోక్త్యజ్ఞానితత్త్వనయోరంగాం
నిభావేన సుకరః. ఆస్యచ సముచ్చయేన సంసృష్టిః. ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరోవా -
వైతాశీయం. 3౮. ఇతీతి. ఇతి ఉత్తప్రకారేణాశ్వాస్య విశోకం కృత్వా తమిలిశేషః.
ఉత్తరమిత్యర్థః. పితృవనస్య శ్తశానస్య సంబాధి ఆటవీతటం ఆరణ్యప్రదేశముపేత్య
శమీవిటపినిః శమీవృక్షస్య కోటిః ఆగ్రాత్ సమాటికితాస్సమానీతాః కిరీటః ఇంద్ర
దత్తః శంఖః దేవదత్తః చాపః గాండివః నిషంగో అక్షయతూణీరా తే సర్వే యేన
తథోక్తః. జయలక్ష్మ్యో పరిణయనస్య పాణిగ్రహణస్య యోగ్యతాం సంపాదయితుమి
వేత్సుఃప్రేక్షా-ఖండితస్త్యక్తపండభావః నపుంసకత్వం యేనసః. అయమాఖండలసుతో
ఽర్జునః నిజస్య తత్త్వస్య స్వరూపస్య పాండవత్వాదేర్వాక్యకరణేన వివరణేనహేతునా
శతధా శతప్రకారం పల్లవితముత్పన్నం ధార్మ్యం ధృష్టత్వం ధైర్యమితి యావత్. తత్ -
యస్య తథోక్తేన తేనైవ యః ప్రగమం రథికస్తేనైవ యస్తథా భీతః తేనైవేతి వా
ఆర్థః. సుధేష్టాపత్యేన ఉత్తరేణ హాశ్చిత్తం సార్యశిల్పం సారథివ్యాపారః యస్మింస్తు
రథమధిరుహ్య త్తేన సవత్సవైన్యస్య శత్రుసేనాయాః భాదవ పన్నిర్భాదభానలః

వహ్నిరివ సుత్తునై న్యస్య సముఖినో బధూవ. ౩౯. ౪. సంఖ్యాతీతమ
 పేక్ష్య కాశుకబలం తత్సన్యసాచీ సురశ్చాపే జాన్యశి కించిదేవ విదధే
 సాచిభవంతీం దృశం, పార్వత్యా నిజకట్టవస్త్రశకలం స్నేహస్వయా
 ద్దగ్ధం స్వయం న్యస్య న్యస్య చికిత్సిత్ప్రణాళిగా దేవోఽపి యం క్లాఘ
 తే. ౪౦. ౫. సభసీ ప్రవిసారిదేవదత్తే చరసత్త్వనితం తతో దధానే,
 సుముహు ర్ద్విరదాముమూర్ఘ రథార్వరగన శ్చుడుభిరే భటాశ్చ
 బిభ్యః. ౪౧. ౬. పంక్త్యయేణాస్య గాంధీవః పాతితజ్యః ప్రకోష్టయోః,

వాగినిధిపూరస్య సముద్రప్రవాహస్యేవ సంముఖినః అభిముఖం వర్తమానః బధూవ
 ఉపమాత్మేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౩౯. సంఖ్యేతి. సన్యసాచీ అర్జునః సంఖ్యామత్యేతీతి
 సంఖ్యాతీతం అసంఖ్యేయం తత్కైరపబలం పురోఽగ్రే అవేక్ష్య తాదృశి శంభోరసి
 తిరసి ప్రణదాయకశ్శర్కః. చాపే గాంధీవే సాచిభవంతీం తిర్యక్సనంతీం దృశం
 దృష్టిం కించిదీవదేవ నతు పూర్ణామిత్యర్థః. విదధే ఆకరోత్-అసంఖ్యేయమసి పరబలం
 మను గాంధీవస్య కిరూన్వీయఇతి ఈషదాలాకినాభిప్రాయః. అతఏవ పరికరా
 లఙ్కారః. తాదృశీత్యుక్తం ప్రభావం ప్రపజ్ఞయతి-పార్వత్యేతి. పార్వత్యా గౌర్యా
 స్నేహయోః ఘృతస్య ప్రేక్ష్య స్వయేనార్ద్రం నిజస్య పట్టవస్త్రస్య శకలం ఖండం
 స్వయమాత్మనా న్యస్య నిక్షిప్య ఆదరాద్విరుక్తిః నత్వస్యేన న్యాసయత్యేత్యర్థః. చికి
 త్సితం ప్రతికృతం ప్రణం యస్మింస్తావృశం శిరః యస్య సదేవశ్శుష్కం యం గాంధీ
 వం క్లాఘతే కిముతాన్యశ్శర్కాపత్తిరూపేణ వాక్యార్థేన కౌటంబలానాదరసమర్థనాద్వా
 క్యార్థమేతుకః కౌటంబింగారాపత్నీరంగంగిభావేన సంకరః. శార్దూలవిక్రీడితమ్.
 ౪౦. సభసీతి. తతో దేవదత్తేఽర్జునశంభో. సభస్యాకాశే ప్రకర్షణ విసాగి వివ్యాసితం -
 సరేణార్జునేన చిత్రం ఆధ్వానేన జనితం భవనితం - భవనలేఖావేక్షః దధానేనతి-ద్విర
 దాః గజాః ముముహుః సంభ్రాన్తాబధూవుః. ఆస్వాముమూర్ఘః మూర్ఘాం గతాః -
 రథినః రథిణాః చతుభిరే త్సుభ్యన్తిర్చ భటాశ్చ బిఘ్నస్త్రయః. దేవదత్తఘోషేణ
 చతురంగమసి కౌరపబలమున్నాదితమ భూనిత్యర్థః. ఆత్ర మోహద్యునేకక్రియా యాగ
 పద్యాశ్చమచ్చసూలంకారః. జౌపచ్చంబసికం. ౪౧. పర్యాయేణేతి. అగ్ర ప్రకోష్ట
 యోర్హస్తమూలయోః పాతితా ఆకర్షణేన ప్రవేళితా జ్యా మార్ద్వి యస్యనః అస్య
 అర్జునస్య గాంధీవః చాపః గంధర్వైశ్చిత్రనేనాదిభిస్సహ యుద్ధం ఆరభ్య పర్యాయేణ
 క్రమేణ కృతం మానం నాను వ్రతం సమావయో త్యజతిస్త. అర్జునో గాంధీవం
 టం కారితవానిత్యర్థః. గంధర్వైర్ద్రుద్ధప్రభృతి కుత్రాపి యుద్ధాభావాదిభావః. అత్ర

గంధర్వ యుద్ధమారభ్య కృతం మానం సమావయత్. ౪౨. గ. అథ కరతలద్వయమంటపకృతతాండవస్య గాంధీవస్య విష్ణురేణ పాంశ్వోఽయమితి నిశ్చిత్య లీలానిస్త్యద్ధుస్తరసంధాసింధురయం పునరపి నిర్బంధం మాగత ఇత్యధృప్యయా నిశ్చేద్యయారూఢా విఘ్నాః పూర్వపతౌ సిద్ధాంతమివ యుద్ధాయ తం కర్యవారయన్. ౪౩. ప. విజయస్య రథే తతో నివేతు ర్విమతానామిషవః పరస్పహస్రాః, జనమేజయయాగవేదిమధ్యే జగతాం భీతికరా ఇవాహిసంఘాః. ౪౪. ప. జంభ

గాంధీవగుణటంకారస్య మానవ్రతసమాప్తిరూపేణ కృతనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. ని. 'పర్యాయోక్తం గమ్యస్య వనో భంగ్యంతరేణయది'తిలక్షణాత్. ౪౨. అథతి. అథ కరతలయోద్వయమేవ మంటపస్తస్త్రిక్ కృతం తాండవం నాట్యం గుణాక్షరణ విమోచనవ్యాపారః యస్య తస్య అర్జునస్య సవ్యసాచిత్యాదితిభావః. గాంధీవస్య విష్ణురేణగుణటంకారేణ. ని. 'విష్ణురో ధనుషస్సాన్వన' ఇత్యుచరః. ఆయం పురోవక్తీ పాండవోఽర్జునఇతి నిశ్చిత్య అవమీయ ఆయం అర్జునః లీలయానాయాసేన నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః దుస్తరః తరితుమశక్యః సంధా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞేన సింధుః సముద్రః యేన తథోక్తస్సక్త పునరపి నిర్బంధం నిరోధం రాజ్యాయేలిశేషః. అగతః ఇత్యుక్తప్రకారయా అధ్యయయా దుష్టివారయా నిజయా ఈర్ష్యయా మానసవికారేణ గుణేష్వపి దోషారోపాత్తశేన రూఢాః కలహాః విఘ్నేశ్వత్రవః తమర్జునంపూర్వపతౌ ప్రతివాదివార్యోపన్యాసాః సిద్ధాంతం గ్రంథకర్తృభిమతార్థమివ యుద్ధాయ యోద్ధం దూషితుంచేతి తుమర్థాచ్చభావవచనాదితి సూత్రేణ చతుర్థి - పర్యవారయన్ సర్వతో నిరుంధంలిస్త - అత్ర గాంధీవటంకారేణ అర్జునానుమానాదనుమానాలంకారః. తేన ఈర్ష్యా హేతుకపరివారణసమర్థనాత్తక కావ్యలింగోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగంగభావేన సంకరః. అత్ర కరతలద్వయమంటపేతి పరంపరితమబళేణ సంధాసింధురితి కేవలరూపణేణ సిద్ధాంతమిత్యుపమయాచ సంసృష్టిః. ఉపమయాచార్జునప్రాబల్యకారవదార్పణ్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిత్యుక్తి ప్రామాః. ౪౩. విజయస్యేతి. తతః పరివారణాంతరం పరస్పహస్రాస్పహస్తేభ్యోః ధికాః విమతానాం శత్రుత్వాం ఇషవః బాణాః విజయస్సార్జునస్య రథే - జగతాం భీతికరాః భయకృతాః అహిసంఘాస్సర్వసమూహాః జనమేజయస్య పారిక్షితస్య రాజ్యస్సంబంధిన్యాః యాగవేదేర్వధ్యే వహ్నికుండభవ నివేతుః. అత్రాభ్యుపమయా కారవబాణానాం సద్యోనశ్వరత్నప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. కౌపచ్ఛందసికం. ౪౪. జమ్భతి. అథ జగత్కేకః ముఖ్యః పీఠః.

ద్విహోఽపి తనయో జగదేశ్వరో జన్యం సమారభత జృంభయితుం
మహీయః, ప్రత్యర్థిరక్త తటినిన్ననైశ్శృగాణాం భేత్సన్యన్నివాథ పిత్తు
కాననవాసదోషం. ౪౧. ప. చలదశ్యః కద్విహోత్థరేణా న్వరణస్రజ్జధుభిః
ప్రదేయ శాంతం, సుఖస్పష్టరణా యథా భవేయుస్సురవామాగగనే
తథా సమేయుః. ౪౨. ప. కాంతేయకరదిగితయోవకంత మాహూర్తి
కావేదిత్వత్ప్రయాత్రైః, ఆశాతశ్శల్యైరురుధేభభత్వై రాశాకుజేరస్య
చ వైరిణాం చ. ౪౩. ప. ఉద్ధారసంధి కరిముక్తిషు మార్గణానామా

వైవక్షిక విశేష్యభావాత్సమానః. జమ్బుద్విషః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునోఽపి శరాణాం
నిజబాణానాం పితృకాననే శ్రువానే వాసేన యో దోషః అశుచిత్వరూపః తంప్రత్య
ర్థినాం శత్రుత్వాం రక్తతటినిషు శోణితనదీషు స్వపనైరభిషేచనైః భేత్తుం త్కాలితుం
ఇచ్చక్ భేత్సన్యన్నివేరిణాల్లేత్)త - మహీయః క్షామ్యం జన్యం యుద్ధం బృహ్మ
యితుం ప్రకటయితుం సమారభత - ఉపక్రాంతవాక్. ౪౧. చలదితి. చలద్విధావద్వి
రవైః రథైః ద్వివైశ్చ ఉత్థాః ఉద్ధూతాః రేణాః ధూళిః వరణస్రజాం స్వయంవ
రార్థపుష్పమాల్యానాం మధుభిర్నకరంబరనైః శాంతిం క్షయం ప్రణీయ ప్రావయ్య
స్వయం సుఖమనావరణం యథాతథా దృష్ట్యరణః యాభిస్తథోక్తాః యథా భవేయః
తథా సురవామాః అప్పరసః గగనే ఆకాశే సమేయుః మిళిలిస్త అత్ర యుద్ధే
నిశ్చిత్త్య నూతనవల్లభప్రాప్తిం గృహీతవరణస్రజో గగనే సంజన్తుశ్చిత్త్యర్థః. అత్ర రణ
రేణోర్వరణమాల్యరసక్షయూసమ్పంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేరర్జునహనిష్య
మాణవీరభటానామసంఖ్యేయత్వరూపవస్తువ్యంజకాయాః రసక్షయం యోక్తే తు
హేతుమతోపదీరూపస్య హేత్యులంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః.
౪౨. కాంతేమేతి. అగ్ర కాంతేయస్సార్జునస్య సంబంధిసః కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్ర
యుగ్మస్య ఉపకణ్ఠాభ్యాం సమీపాభ్యామేవ మాహూర్తికాభ్యాం జ్యోతిషికాభ్యాం
ఆపేదితా జ్ఞాంతా వైత్రయాత్రా యేషాంబై రాక్షాకృష్టగుణముక్తైశ్చిత్త్యర్థః. సవ్యసా
చిత్వాత్కర్ణద్వికయేత్సుక్తం ఆనమంతాచ్ఛతాని తిష్ఠాని శల్యాని బాణాగ్రాణియేషాం
తైర్బలైః బాణవిశేషైః కుజేరస్యాశ ఉత్తరదిక్ వైరిణాం కారవాణాం ఆకా గోగ్ర
హణకృష్టా చ ద్వయమపి రురుధే నిరుద్ధా భగ్నాచ - అత్ర కుజేరదిశః కారవకృష్టా
యాశ్చ క్షేపభిత్తికాభేదాశ్శువసితేవరోధేనావమ్యస్య గమ్యత్వాత్సుత్యయోగితాభేదః
౪౩. ఉద్ధారేతి. తదా సమీకే యుద్ధే లేన శక్రసులేన అర్జునేన ధనుషి గాండివే
చక్రీకృతే గుణాకర్షణేన మండలీకృతేనతి మార్గణానాం బాణానాం సంబంధినిషు

ద్యేఉభే అపి తదా తిస్సుషు క్రియాసు, సాయుజ్య మాపతు రివాంతి
మయా సమీకే చక్రీకృతే ధనుషి శక్రసుతేన తేన. ౪౮. యుద్ధ
సీమ్ని భజగర్వవిప్రుషా ముచ్చితా న్కుటకనిస్సృతాంభసః, తత్ర
లక్ష్య మకరోత్సకుంజరాంతస్య తాత ఇవ శైలసంచయాన్. ౪౯. య
కాండై రపాతయదధఃకరిమంఃలానాం శుండాః ప్రచండతరదోరుధి
పాండుసూనుః, నిద్రాస్యతాం నిఖిలవైరిమహీపతీనాముష్మాదయన్నివ
పృథూరుపథానపంజ్ఞీః. ౫౦. య. విశాలరంధ్రం విజయాస్త్రదత్తం
దేహస్య మధ్యే దధతో మహాంతః, స్కందస్య శక్త్యా తుతమేఖలస్య

ఉద్ధారః నిపంగాదాదానం, సంధిస్సన్ధానం, పరిముక్తిః ప్రయోగః, తాను తిస్సుషు
క్రియాసు - నిర్ధారణసప్తమీ - తానా మధ్యఇత్యర్థః. ఆద్యే ఉభే ప్రగమద్వితీయే
ఉద్ధారసంధానక్రియే ద్యే అపి అంతిమయా మోచనక్రియయాసహ సాయుజ్యమేకీ
భావమావతుః. ప్రాప్తే ఇవేత్యుత్పేక్షా. లాఘవాతిశయాదజ్ఞేయాధానసంధానం శరా
ణాంమోచనమేవ సర్వైర్ద్రవ్యశ ఇత్యర్థః. ౪౮. యుద్ధేతి. కటావేవ కటకా తుమ్హ
తాభ్యాం నిస్సృతాని నిగ్రతాని అంభాంసి మదజలాని యేషాం తథోక్తా ఆన్యత్ర
నితమ్మనిస్సృతనిర్దురోదకాక్ అతనివ భృతాః ధృతాః గర్వస్య అహంకారస్య విప్రుషః
బిందవః యైస్తథోక్తానివ స్థితానిత్యుత్పేక్షా - తత్ర యుద్ధసీమ్ని రణభువి మూర్ఛి
తాన్వాప్తాన్ కుంజరాన్ గజాన్ సః అర్జునస్య తాతః పితా ఇద్ర్య శైలానాం
సంభ్రుమాన్ సమూహానివ లక్ష్యం శరవ్యం అకరోత్ గజానవధీదిత్యర్థః. ఉపమోత్పే
క్షయోస్సంస్పృష్టిః. యత్తు భుజగర్వవిప్రుషాం ఉచ్ఛితా నిత్యపపాతే ఫ్రిమేఖ భుజ
యోగ్గర్వవిప్రుషాం గర్వాతిశయానామిత్యర్థః. ఉచ్ఛితాన్ ఉన్నతానితి వృసింహ
ప్రలపితం తస్మిన్ కేనసంగతమితి సహృదయానివా కంయస్తురథోద్ధతాపృథక్. ౪౯.
కాండైతి. ప్రచండశక్తౌ అతిభీమశౌ దోషా బాహూ యస్య యః. ని. 'భుజబాహూ
ప్రవేష్టా దో'నిత్యమరః. పాండుసూనరద్భువః నిద్రాస్యతాం అగ్రేస్వాపనాస్త్రేణ
శయనం కరివ్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం శత్రురాజానాం పృథూః స్థూలా
యతాః ఉపథానానాం ఉపఖర్షణాం పజ్ఞీః శిరోభాగక్షిప్యతూలాదినిర్మితయంత్ర
విశేషఉపధానం. ఉత్పాదయన్ జనయన్ని వేత్యుత్పేక్షా. యుధి యుద్ధే కాండైర్పాదైః
ని. 'కాండోఽస్త్రీదండబాణార్వ వర్గావసరవారిష'ఇత్యమరః. కరిమండలానాం గజభృం
దానాం శుండాః కరాక్ అధః భూతలే అపాతయన్ - పాతితనాక్. ౫౦. విశా
లేతి. మహాంతః కరిణో గజాః. దేహస్య మధ్యే విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రేణ బాణేన

క్రాంచస్య లీలాం కఠిణో వివపుః. ౫౧. ప. ఆఢోరణస్య శిరసా పతతా
 ర్థమార్థే సంధానభాజి దివ ముత్పతితే కబంధే, న్యస్య ప్రజం సురవ
 ఘారభబద్ధమానా త్తస్తాద్భియా విశి షలాయత దూర మేకా. ౫౨. ప.
 తుంగా గజాశ్చ జవనాస్తురగాశ్చ శూరా యోధాశ్చ తేన నిహతా
 భివ మాశుజన్తుః, నిద్రాస్యశో నిబిడమత్ర నృపేంద్రసంఘాత్పాగేవ
 సమ్యగవకాశజిఘ్నుక్షయేవ. ౫౩. ప. గంగా సితా రవిసుతా వ్యసి
 దత్తం కృతం విశాలం విస్తీర్ణం రంధ్రం దధతస్సన్తః స్కందస్య తుమారస్వామినశ్శక్త్యా
 నామాయుధేన తతా రంధ్రితా మేఖలా మధ్యదేశః యస్య తస్య క్రొచ్చస్య నామ
 బర్హతస్య లీలాం వివపుః. స్వీచక్రః. అత్ర అన్యలీలానూ అన్యత్రాసంభవేన తత్స
 నృశలీలాక్షిపాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. ౫౧. ఆఢోరణ
 స్యేతి. ఏకాకాచిత్సురవధూర్దేవాంగనా దివమాకాశంప్రతి ఉత్పతితే కిచ్చ పతతా
 ఆఢోరణస్య గజారూఢస్య శిరసా అర్జునబాణాద్భిన్నేనేతి శేషః. అర్థమార్థే మార్గ
 మధ్యే సంధానం సంబంధం భజితీతి తద్భాజి కబంధే అవమూర్ధకశేబరే కస్తింశ్చిత్
 ప్రజం వరణమాల్యం న్యస్య నిక్షిప్త్య నవసురభ్రాన్త్యేతిభావః. అగ్ నిక్షిపానన్తరం బద్ధం
 మానం యేన తస్మాదచేతనత్వేన గతసల్లాపాత్తస్మాత్ ఉక్తవిధ కబంధాత్ భిన్నా
 భయేన దివి ఆకాశే దూరం పలాయత - ధావతిస్త - అత్ర మానజన్యభయస్య విశే
 షణగత్యా పలాయనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య భ్రాంతిమదుజ్జీవితత్వా
 ద్ద్వయోన్ముక్తరః. యత్తు గతప్రాణం నృప్త్యా లజ్జావతీ బహువేత్కర్థః ఇతి నృసింహః.
 తదనామూతశృంగారగంధస్య తస్య నచోద్యం. త్రాసేన సజ్ఞాహిణః లజ్జోనయస్య
 లోకశాస్త్రోభయవిరుద్ధత్వాదితి. ౫౨. తుక్టాఇతి. తుక్టా ఉన్నతాః గజాశ్చ జవనాః
 జవాధికాః తురగా అత్వాశ్చ శూరాశ్శూర్యశాలినః యోధాశ్చ తేనాద్ధునేన నిహతా
 భిన్నాస్సంతః అత్ర యుద్ధభూమా నిబిడం సంబంధం యథాతథా నిద్రాస్యతః అగ్రే
 ప్రస్వాపనాస్త్రేణ శయిష్యతః నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం సంఘాత్ ప్రాక్ పూర్వమేవ
 సమ్యగసంభాధం యథాతథా అవకాశస్య శయనస్థలస్య గృహీతుమిచ్ఛయా జిఘ్ను
 యేవేత్యుత్ప్రేక్ష - భువం ప్రత్యాశు జన్తుః సంబాధేనతి నరేంద్రాపేక్షయా దుర్బలా
 నామవకాశస్యదుర్లభత్వాదితిభావః. ౫౩. గంగేన. పురా నృప్తికాలే విధాత్రా
 బ్రహ్మణా గంగానామ సితా శ్వేతా తటినీ నదీ చక్రేస్పృష్టా - రవిసుతా యమునా
 నామ ఆసితా నీలా తటిన్యః చక్రే - తయోర్గంగాయమునయోః సహచరీ సఖీ సర
 స్వతీ నామ విశంగీ గంగా గౌరాదిత్వాత్ జీవ - తటినిచక్రే - రుచా కాస్త్యా

తా విశంగీ చక్రే తయో సుహచరీ చ పురా విధాత్రా, శోణారుచా
 న తటిసీతి కిలార్జునేన బాణాళిభి శ్శత మస్పక్సరితాం విలేనే. ౫౪. ప.
 కర్ణే క్వేతి గవేషణస్య విషయే గాంధారనాథే పునర్నర్గంతుం ధృతది
 గ్భ్రమే వికలితచక్రేఽపి దుర్యోధనే, ద్రోణేషేషేషతథ్యజే కృతధనుర్భం
 గేఽపి తస్యాత్మజే మూంఘలే సరిత స్సుతేఽపి యుధి సా మన్తామరూ
 ణాంచమూః. ౫౫. ప. వీణాముసీంద్రో విజయస్య యుద్ధం సీరంధ్రభా
 వేన నిరీక్షమాణః, ఆనందజైరశ్రుభిరేవ చక్రే హస్తార్పితై హస్తార్పితై
 కృత్య మత్రే. ౫౬. ప. విస్తయార్థవవిభావరివిభాః వీక్ష్య వీక్ష్య విజ
 శోణారక్తా కాచిత్రటిసీ నచక్రే ఇతికిల ఉక్తప్రకారాద్దేవోరీషేష్యత్యే)తా - అర్జు
 నేన బాణానామాళిభిః పక్షిభిః అస్పక్సరితాం రక్తసదీనాం శతం విలేనే సృష్టం -
 అత్ర గంగా సీతా రవిమతాప్యసీతా విశంగీ చక్రే తయోసుహచరీచ పురా విధాత్రే
 త్యేన పూర్వార్ధం ద్వితీయాంతపాతేతు వినించీతి వ్యత్యయతోఽనువంగః. చక్రే
 ఇత్యస్య స్థలత్రయే కర్తర్యేకప్రకర్తణిచ ప్రయోగమాశ్రిత్య అన్వయాదాగచ్ఛ -
 యద్యపి శోణో నదః విధాత్రా సృష్టవివ - తథాపి ననసదీ అతవివ శోణారుచా తటి
 సీత్యుక్తమ్. ౫౪. కర్ణేతి. తతః యుధి యుద్ధదేశే ఇదం సర్వత్రయోజ్యం కర్ణేరా
 థేయే క్వ మలప్రజత్యుక్తప్రకారస్య గవేషణస్య అన్వేషణస్య విషయే పాత్రే పలా
 యితేసతీతియావత్-గాంధారనాథే పునః శతసౌతు నిర్గస్తుం అన్యత్ర యాతుం ధృతః
 దిశాంభ్రమః ప్రాచ్యాదేః ప్రతీచ్యాఞ్ఞానం యేన తథోక్తేనతి దుర్యోధనేఽపి వికలితం
 ఛిన్నం ఛత్రం యస్య తథోక్తేనతి ద్రోణేఽపి ష్షిణతం నాశితం ధ్వజం యస్య తథోక్తే
 సతి తస్య ద్రోణస్య ఆత్మజే ఆశ్వత్థామ్యుసి కృతః ధనుషః భంగః భేదః యస్య తథోక్తే
 సతి సరితః గంగాయాస్సుతే భీష్మేఽపి మూర్ఛాస్యాస్తీతి మూర్ఛాలేసతి సామరూణాం
 నేనా చమూః మన్తా మ్లానాథూత్. అత్ర పలాయనాద్విసేకక్రియాయాగపద్యా
 త్సమచ్చయాలంకారః. శార్దూలపిక్రీడితం. ౫౫. వీణేతి. వీణాప్రియో ముసీంద్రః
 వీణాముసీంద్రః నారదః శాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః. విజయస్యాద్దనస్య యుద్ధం
 సీరంధ్రభావనానిచ్చదేన నిరీక్షమాణః పశ్యన్ అత్రే అకాశే హస్తయోర్నితై
 ర్హస్తాభ్యాం గృహీతైరిత్యర్థః. ఆనందాజ్ఞాతైరానందజైః అశ్రుభిర్పావనజలైరేవ అపి
 భవం అపిక్షం కృత్యం మధ్యాన్నాన్నానసంధ్యావందనాదికార్యం చక్రే ఆనంబద్ధే
 సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. ఇంద్రవజ్రా. ౫౬. విస్తయేతి. విస్తయః ఆశ్వర్యమేవార్థ
 నస్సముద్రః తస్య భావరి ష్ఠం చంద్రమితి పరమృగిణరూపకం - అత్యాశ్చర్యప్ర

యస్య ఏకమం, ఉత్తమాంగ మఖిలంపురోగణై రూర్షశీ నభసి సావ్య కంపయత్. ౫౭. ౪. వపు రస్త్రసాత్కృతవశాం సుభటానాం వరణ స్రజే విబుధవారవహూభ్యః, కుసుమాత్యయే కిసలయాన్యపి దత్వా త్సుపశాంశువాం కులిశాయుధశాఫ్. ౫౮. ౪. బాహోవ్యః ప్రవృష్టుకుసు మ్య తతో నిలింపైః ప్రసావనాస్త్ర మహిమాతిశయేన తస్య, నిద్రా యతే స్త నిఖిలాపృతనా రిపూణాం యుద్ధావతీర్ణమనతేసుమివ శ్రమం స్వం. ౫౯ గ. తత స్సభత్సుః పరిషత్సమానీతనిజవహూపరిభవాను రూర్షలప్రదిత్సయేవ సారథినా ద్విషతామపహరితవివిధపరిధానో గు

వర్ధకమిత్యర్థః. విజయస్యార్జునస్య ఏకమం వీర్యవీర్య ఆదరాద్విరుక్తిః. సా మనోర భంగాద్దేపి లేన ప్రసిద్ధా ఉర్వశ్యపి అఖిలానామపురసాం గణైస్సహ ఉత్తమాంగం శిరః ఆకమ్పయత్ - క్లుప్తమామానేత్యర్థః. అత్రాపి శబ్దసూచ్యతాదృశ్యదేషవత్త్యా ఉర్వశ్యపి క్లుప్తమనే కిమతాస్యైత్యర్థాంతరాత్పాదార్థావత్త్వలంకారః. రథోద్ధతా వృత్తం. ౫౭. వపురి. వపుజదేహం అస్త్రేభ్యః అర్జునబాణేభ్యః సాత్కృతవతామ ప్పితవతాం తవ తదధీనవచనేచేతి సాత్ప్రీత్యయః. సుభటానాం సురీభూతానాం వరణార్థం స్రజే మాలాం కర్తుమితి క్రియాధేత్యాదినా చతుర్థి - కులిశాయుధస్య ఇంద్రస్య శాఖ కల్పవృక్షః కుసుమానామత్యయే వ్యయే సతి కిసలయాని కల్లవాన్యపి విబుధవారవహూభ్యః అపసరోభ్యః దత్వా త్సుపశాం ప్రస్తశాఖిత్వం ఆవావ - ప్రాప్తవాక్. ని. 'ప్రాస్తశాఖాశిఖిత్సుప' ఇత్యమరః. అత్ర కల్పవృక్షస్య స్వల్పశాఖ త్యాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తయాచార్జునసనిహతాఽపిరాణాం అసం ఘ్యయత్వప్రతీతేరలంకారేణవస్తుధ్వనిః సుమంగలీకృతం. ౫౮. బాహోవరితి. తతః నిలిమైర్దేహైః ప్రకిరేణ వృష్టాని ముక్తాని కుసుమాని తథోక్తస్య తస్యార్జునస్య బాహోవ స్సమ్బంధినః ప్రసావనాస్త్రస్య మహిమాతిశయేన నిఖిలారిపూణాం పృతనా సేనా యుద్ధాదవతీర్ణం ప్రాప్తం స్వం స్వీయం శ్రమమపనేతుం నివారయతుమివేత్యుత్పేక్షా - నిద్రాయతేన్దశశ్యే - అత్రోత్పేక్షాప్రసావనాస్త్రమహిమాతిశయంప్రత్యహే తోరసి అర్జునే రణశ్రమశామకస్య సురతరుకుసుమవర్షస్య హేతుతోక్తిరూపప్రాణో క్త్యలంకారేణోజ్జీవితేతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౫౯. తత ఇతి. తతః స బీభ త్సురర్జునః పరిషది సభాయాం సమ్యగానీతః ప్రాపితః యో పహూపరిభవః. ద్రౌపదితి రసార్థః వస్త్రావహారరూపః తస్య అనురూపస్య అనుగుణస్య ఫలస్య ప్రదాతుమిచ్ఛా ప్రదిత్వా తయేవేత్యుత్పేక్షా - సారథినా ఉత్తరేణ విద్విషాం కారవాణాం అప

దుప్రభృతిష్వమీషు దివాస్వాపో మాధూదితి కృణాయా మన్యమాన
 ఇవ పునరసి తనస్తం క్షణాదేవ సంజహర. ౬౦. ప. అథ నృశః పరిమృ
 జ్యకరాంచల్లై రమణితాః పరిమాలనముద్రయా, ప్రకటితాస్యబిల్వైః
 పటుజృంభణాత్ప్రేబుబుధే కురురాజచమూశ్చి. ౬౧. ప. పూర్వస్త
 యోగముదితా ఇవ తస్య బాణా నిద్రాం ద్విషశ్చ నిఖలానదురేవ
 దీర్ఘం, పశ్చాత్ప్రేయ్యుక్తమమునాహుతీన రోషాత్ప్రేస్వాపనం తు
 వితేతార న తాదృశీం తాం. ౬౨. ప. స తువపురనుశోచ్య ధార్తరా
 ష్టస్సనితి విరాటసుతాః సీతచేలం, కులిశభృదనుజీవిద త్తబంధాం కుశ
 హరితాని వివిధాని నానాజాతీయాని కుధానాని అగ్రోవస్త్రాణి యేన తథోక్తస్యక్.
 యద్వా-పరిధానశబ్దో-౬౩ త్ర పతిో ధత్తఇతి పుష్పత్యా వస్త్రమాత్ర పరః తేన ఉత్తరీ
 యాదేస్స త్వేకిమితి 'ధ్వజపటశశశాస్త్రైః క్షణకాశీనకృత్యా' ఇత్యుత్తరగ్రంథో నదిరుద్ధత
 ఇతి ధ్యేయం. అమీషుభురోవర్తిషు గురుప్రభృతిషు ద్రోణాచార్యాదిషు విషయే కృప
 యా దివా అహ్నిస్వాపః నిద్రా మాధూల్ తస్య మహాదోషత్వస్వరగాదితిభావః.
 ఇత్యుక్తప్రకారం మన్యమానః ఆలోచయన్తి వేత్యుత్పేక్షా - క్షణాదేవ తదస్తం
 ప్రస్వాపనం పునరసి సంజహర - ఉపసంహృతవాక్-ఉత్పేక్షాద్వయస్య సంసృప్తిః
 ౬౦. అథేతి. అథాస్తోపసంహారానంతరం హమాలనముద్రయా ముఖళనావస్థయా
 అరుణితాస్సంజాతారుణ్యాః దృశః నేత్రాణి కరాంచల్లైః అగ్రకరైః పరిమృజ్య పరి
 మృజ్య పటుజృంభణాల్ జృమ్భకకణాద్ధేహిః ప్రకటితాని వివృతాని ఆస్యాని
 వక్త్రాణి బిహిషీవ తైరుపలక్షితా కురురాచమూః దుర్యోధనసేనా చిరాత్ ప్రబు
 బుధే ప్రబుధా. బుస్యతేః కర్తరిల్లత్ - స్వభావోక్తిరలంకారః. దుతవిలమ్బితవృత్తం.
 ౬౧. పూర్వేతి. తస్య ఆర్జునస్య నిఖిలబాణాః పూర్వం ప్రదనుతః ప్రయోగేణ ముదితా
 ఇవేత్యుత్పేక్షా. ద్విషత్యు దీర్ఘమేవ నిద్రాం దదః మరణం చస్తు నిత్యర్థః. అహమే
 కంతు ఆమునా ఆర్జునేన పశ్చాత్ సర్వేభ్యో-౬౪ చ్యనంతరం ప్రయుక్తమిత్యుక్తప్రకారా
 ద్రోషాదివేత్యుత్పేక్షా-ప్రస్వాపనమస్తం ద్విషత్యు తాదృశీం దీర్ఘం తాం నిద్రాం
 నవికతార నదదౌ మానితానివ ప్రాణాత్యయేనాపి ప్రభాః కృత్యం నిర్వహంతీత్యర్థః.
 ప్రస్వాపనాస్త్రేణ నైకో-౬౫ హతఇత్యర్థః. ఉత్పేక్షా ద్వయస్యాంగాంగిభావేనసంకరః.
 ౬౨. సఇతి. సధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితి యుద్ధే విరాటసుతేన ఉత్తరేణ ఆప
 సీతే చేతే అంకరీయోత్తరీయే యస్మింస్తథోక్తం వపుః నిజశరీరమనుశోచ్య దృష్ట్వా పరి
 ఖాద్య కులిశభృతః ఇంద్రస్య అనుజీనిభిః భృత్యైర్గంధర్వైర్దత్తః బంధః యస్యాస్త్రాం

లమమన్యత ఘోషవాటయూత్రాం. ౬౨. ప. పరాంచి కర్తుం వదనాన్య
 సీశాః పశ్చాద్విమర్శేన నభస్యమర్యః, నిరీక్ష్యనగ్నా న్నప్రపతీన్ ప్రియా
 తాన్నిమిలనాజ్ఞం నయనం నినిందుః. ౬౩. ప. ఇతి పరిభవ లక్ష్మ్య
 సంభృతాం భోగముద్రాం తనుభి రభిదధానాస్థాస్సుభి ర్నగ్నభావే,
 ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్షౌరకాపీనకృత్యా స్సుబలదుహితృపుత్రాసాన్వీం
 పురిం ప్రత్యగచ్ఛన్. ౬౪. గ. తదను హరిదంకణవిశృంఖలవిశ్రమితవిజ
 ఘోషవాటయూత్రాం గోకులప్రయాణం కుశలం తేమం అమన్యత-తతోఽప్యవమాన
 కరీయం నూత్రేతి సంభావితవాత్. అత్తోఽథయోర్థోఽపవాటయూత్రాత్వేఽప్యత్ర -
 కుశలేతరరూపానర్థోత్పత్తివర్ణనాద్విషమభేదః. ఏవం తత్ర, బంధస్య దోషస్యాసి గుణ
 త్వేనవర్ణనాల్లేశాలంకారశ్చ ద్వయోనేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. పుష్పితాగ్రావృత్తం
 ౬౩. పరాంచీతి. ఆమర్యః అపగమః నగ్నాన్ పవస్త్రాన్ నృపతీన్ నిరీక్ష్య ప్రయా
 లజ్జయా ఆర్తాః ఖిన్నాస్సత్యః అతపివ వదనాని ముఖాని పరాశ్చి పరాజ్ఞానానికర్తుం
 పశ్చాత్ పృథ్విభాగే నభస్యాకాశే విమర్శేన బహుసంఘసంబాధేన హేతునా ఆసీశాః
 అశక్తాస్సత్యః నిమిలనం నిమేషం నజానాతీతి నిమిలనాజ్ఞం నిమేషశూన్యమిత్యర్థః.
 నయనం నేత్రేన్ద్రియం స్వీయం నినిందుః నిందంతిస్త - అత్ర నగ్ననృపావలోకనస్య
 లజ్జాం ప్రతితస్యాశ్చ వదనపారాజ్ఞభోగ్యధ్యమంప్రతిచ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం
 కావ్యలింగద్యయమంగాంకిభావేనసంకీర్ణం. ఏవం పాశ్చాత్యభాగసంమర్దస్య వదనపా
 రాజ్ఞఖ్యకరణాశక్తిం ప్రతితస్యాశ్చ నేత్రనిమిలనోద్యమంప్రతి తస్మిలనరాహిత్యస్య
 నేత్రనిదనం ప్రతిచ హేతుత్వాదుక్తవిధమేవ కావ్యలిప్తలితయమంగాంకిభావసం
 కీర్ణం అత్ర చ ప్రామికం సమృద్ధేన పారాజ్ఞఖ్య కరణాశక్త్యసంబంధేఽపి సంబంధోక్తి
 రూపసూరిశయోక్త్యాసహైకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణం. త్రయాణామపి సంకరా
 ణాం పునరంగాంకిభావేన సంకరఇతి సుధీభిరనుసంధేయమ్. ౬౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్ర
 కారం నగ్నభావే పద్మరాహిత్యే స్థాస్సుభిః తిష్ఠంతీభిః పద్మశూన్యాభిరీత్యర్థః. తనుభి
 శ్శరీరైః పరిభవలక్ష్మ్యై ఆర్జునకృతావమానసమృద్ధ్యా స్త్రీలింగేన స్త్రీయాచ సంభృతాం
 సంపాదితాం భోగముద్రాం సంభోగావస్థాం ఆనుభూతించ అభిదధానాః జ్ఞాపయం
 తస్సుబలదుహితృగ్రాంధార్యాః పుత్రాః దుర్యోధనాదయః ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః
 క్షౌరైః నిర్మితం-కాపీనకృత్యం ధ్రువ తథోక్తాస్సంకరః స్యాం స్వీయాం పురిం హస్తినన
 గరుప్రత్యగచ్ఛన్ ప్రత్యాగతాః అత్ర దిగ్మర్మత్వస్యార్జునకృతావమానానురూప
 త్యాదనుమానాలంకారః. మాలినీవృత్తం. ౬౪. తదన్వీతి. తదను కారవగమనానంతరం

యశంఖరవో నిజానుధనితేవరక్షిషు ధూతకుటుంబేషు నవసమరరు
ధిరాంజలిపానతృప్తికిలికిలితనునుభవితుకామ ఇవ పునరపి పితృవస
మేత్య తరునిహితశస్త్రసంభారః పునాత్సహాయాతేషు గుణేష్వావామేవ
తవ రణాద్భుతదర్శనం ప్రతివంచితే ఇత్యుపాలబ్ధుమిన భూయోఽపి
స్తైర్యసాన్నిధ్యాభ్యాం కృతానుషంజనః కురుకుంజరో భూమంజయ
మేవం జగాద. ౬౬. ప. కుమారకోశీకురుకేశపాశం ముఖేఽశ్రుణో నూ
ర్జయపాతమార్గం, తూణ్యా సమం దోష్టి నిధేహి చాపం రాశేరువర్యా
స్వరథే కటానాం. ౬౭. ప. బధాన ధైర్యం వద బంధుగోష్ఠ్యా మా
త్తాన మేవారిజయస్య హేతుం, మాతుః పితృర్వా ధురి మంత్రిణాం

తాందిశామంగళేషు ప్రాంగణేషు విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా విశ్రమితః
వ్యాప్తః నిజయః శంఖరవః దేవదత్తనినాదః యస్యసః. నిజానామాయుధానాం నితేవం
న్యాసం రక్షంతీతి రక్షిషు భూతానాం శిశాచానాం కుటుమ్బేషు నవైః రుధిరాంజలి
పానైః తృప్తైర్గుత్కలికిలితం కలకలధ్వనిః తం అనుభవితం శ్రోతుం కామో యస్య
తథోక్తఇవ స్థితఇత్యుచ్చేత్ - పునరపి పితృవసం శ్మశానం విత్య తరా శమిష్యతే
నిహితః న్యస్తః శస్త్రానామాయుధానాం సంభారః సమాహాః యేన తథోక్తః. పురా
ద్విరాటనగరాత్సహాయాతేషు సహంగలేషు ఆవాం ద్వే వివ తవ సంబంధినో రణా
ద్భుతస్య దర్శనం ప్రతివచ్చితే ఇత్యుక్తప్రకారముపాలబ్ధం నిందితుం కృతం సాన్నిధ్యం
నూభ్యాంతథోక్తాభ్యామివ స్థితాభ్యామిత్యుచ్చేత్. స్తైర్యం నపుంసకత్వం సారశ్యంచ
తాభ్యాం భూయః పునరపి కృతం అనుషంజనం సంబంధి యస్యసః కురుకుంజరోఽ
ర్జునః భూమంజయఇత్యుత్తరస్త్రివ సామాంతరం. తంప్రతి వివం వత్యమాణప్రకా
రేణ జగాద ఉక్తవాక్. ఉచ్చేత్సాద్వయస్య సంస్పృష్టిః. ౬౬. ఉక్తిప్రకారం
ద్వాభ్యామాహ—కుమారేతి. హే కుమార ఉత్తర, కేశపాశం శిఖించభారం కోశీకురు
బంధయేత్సర్థః. ముఖే అశ్రుణః బాహుస్య పాతమార్గం ధారాపద్ధతిం మార్జయ -
దోష్టి నిజబాహూ చాపం తూణ్యా సహితం నిష్కలేణ సహ నిధేహి నిక్షేప. రథే
వటానాం కారవాంఠకానాం రాశేరువరి ఆస్య పువవిశ రథికత్వేన తిష్ఠేత్సర్థః. ౬౭.
బధానేతి. ధైర్యం బధాన - చిత్రే స్థాపయ - బంధూనాం విరాటాదీనాం గోష్ఠ్యాం
సభాయామాత్తానమేవ అరీణాం కారవాణాం జయస్య హేతుం వద బ్రూహి - మాతు
స్సుధేష్ఠాయాః ధుర్యగ్రీవా పితృగ్నాటస్యవా మంత్రిణాంవా ధురి మమ తత్త్వస్య
పాండవత్వాదేర్గంధం లేశమపి మాసూచయ వచనేగితాభ్యాం మాజ్ఞాపయ ఇతిజగా

వామాశ త్వగంధం నమ సూచయేతి. ౬౮. గ. అథ తథేత్యన్యోగ వ్య త్తతజంకారుణితనేమిరేభౌద్విదాన్యాతికాలాతవక్తైరివ పరి భ్రమద్భిన్నకై స్సంక్రీడతా శతాంగేన పథి గచ్ఛన్నగ్రేసరఘోటక ఖురపుట కుట్టనత్రుటతధరణితలోచ్చలిత రబోధంక్రమణవినమ్రాకృత పక్షణాపి కురుకులజైత్రోఽయమితి విస్తయబలవిస్తారితేన చక్షుషా బృ హన్నలామప్యనాదృత్య ముహుర్దుహు రాపిబద్ధిః పౌరై రనుగమ్య మానోఽయముత్తరోనలకూబర ఇవాలకాం స్వాంపురీం ప్రవిశ్య పర స్పరోపమర్దనద్విగుణితవందివాదిత్ర ఘోషేణ మహతా రాజమార్గేనో పలక్షితః పితుస్సభా మభిజగామ. ౬౯. ప. తాన్యేవ పుష్పాణి తపవ

దేలితూర్వేణాన్వయః. ని. 'గంధోగంధకామోదే తేశే సంబంధగర్వయోఽతివిశ్యః. ౬౮. అథేతి. అథ అర్జునోక్త్యనంతరం తథా యథాభవతోక్తం సర్వం తథాకరిష్యా మిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారమభ్యుపగమ్య అంగీకృత్య త్తతజంకేన రక్తకర్దమేనారుణి తాస్సంజాలారుణ్యాః సేమిరేభాశ్చక్రాంతాయఃపట్టికాః యేషాంతైరతపివ ద్విషతా మాత్సానికైర్దుగ్ధిమిత్తజన్యైరలాతచక్రైరంగారచక్రైరివస్థితైరివేత్సుప్తేభిః - పరిభ్రమ ద్భిన్నకైః రథాంఽస్సంక్రీడతా గచ్ఛతా శతాంగేన రథేన ఉపలక్షితః. ని. 'శతాం గస్య్యందనోర్యః.' 'చక్రం రథాంగం తస్యాంలే సేమిస్త్రీన్యాత్పృథిః పుమాని'తి సర్వత్రాప్యమరః. పథి మార్గే నగరగామిని గచ్ఛన్నగ్రేసరాణాం రథపురోయాయినాం ఘోటకానాం అశ్వానాం ఖురాః పుటాఇవ తైః. కుట్టనేన సంఘర్షేణుట్రుటితాయాః విదాలితాయాః ధరణ్యాః భూమేస్తలాదుచ్చలితస్య ఉన్దతస్య రబోభారస్య పరాగ పుంజస్య ఆక్రమణేన వినమ్రాకృతాని పక్షాణి యస్య తథోక్తేనాసి రజసా యో భారః తేనావనమ్రాకృతపక్షణా పీలితా. ఆయమస్తద్రాజకుమరః కురుకులస్య దుర్యోధనాదిబృందస్య జైత్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ విస్తయబలేన ఆశ్పర్యాతిశ యేన విస్తారితేన విప్రులేన చక్షుషా చక్షురింద్రియేణ బృహన్నలాం సారథీత్వేనా గ్రేస్థితామపి అనాదృత్య ముహుర్దుహురాపిబద్ధిః నిరీక్షమాణైః పౌరై రనుగమ్యమానః ఆయముత్తరః స్వాం స్వీయాం నగరీం పురీం నలకూబరః కుదేరపుత్రః అలకాం తత్పు రీమివ ప్రవిశ్య పరస్పరమన్యోన్యం ఉపమర్దనేన మేలనేన ద్విగుణితః ద్విరావృత్య వందినాం స్తుతిపాతకానాం వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాళానాంచ ఘోష స్సంకులశబ్దః యస్తింస్తథోక్తేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజమార్గేణ ఉపలక్షితః పితుర్విరా టస్య సభామాస్థానమండపమభిజగామ ప్రాప్తవాన్. ౬౯. తానీతి. జయినః దక్షిణగో గ్రహజయశాభిరః పితుః విరాటస్యాగ్రే ప్రథమం పూర్వాష్టాంశకర్మ. యాని పుష్పా

ధూపాస్తే కేతవస్తే మణితోరణాంకాః, పుత్రస్య తస్యాపి పురోపచారాబభూవురగ్రే జయినః పితౄణ్యే. ౭౦. ప. తత్రాననీంద్రః ప్రణతం కుమారమస్తైర్దవయైర్వార్ధితనుత్రమాజౌ, దోంభ్యో ద్విషద్భుంభనభేదభాగ్భ్యో మపిప్రమోదాద్భుంభమాలిలింగ. ౭౧. ప. పార్థోఽప్యుసానీయ రథస్యగర్భా త్పార్శ్వస్థితాయై పితరుత్తరయై, ప్రాదత్త పట్నాం శుక మాత్మసూనోః పాణిగ్రహార్థం కిలమంత్రవాసః. ౭౨. ప. ఆచేటమన్యమఖిలం పటమా సుధేష్ఠ మంతః పుంసం స విభజ్య దదాకుమారః, నైరంద్రయే నతమలీమసవాసనేఽపి సంచింత్యతాం బహుపట ప్రభవాణియే ధూపాయే కేతవః ధ్వజాయే మణిమయాస్తోరణాంకాశ్చ పురే ఉపచారాబభూవుః జయినః పుత్రగోగ్రహశాలినః పుత్రస్య తస్యోత్తరస్యవత్పాదితి శేషః. అపరాష్టాభత్యర్థః. తాని పుష్పాశ్చేవ తే ధూపావివ తే కేతవవివ తే మణితోరణాంకా వివి పురోపచారా బభూవుః. జయద్వయస్యైకావన్నపి విలమ్బభావాదితి భావః. ౭౦. తత్రేతి. తత్ర ఆస్థానమండపే ఆననీంద్రః విరాటః ప్రణతం నమ్రం ద్వయైర్దవివిధైరస్త్రైః ప్రగమం రోదనజన్యైర్పామైః పశ్చాచ్ఛత్రుశరక్షతిజన్యైశ్శోణితైశ్చ ఆద్రిం సిక్తం తనుత్రం కవచం యస్య తపోక్తం. ని. 'అస్తమశ్రుణి శోణిత' ఇత విశ్వః. కుమారం ఉత్తరం ఆజ్ఞాయుధే ద్విషతా సుశర్తణా బంధనేన యః భేదః శ్రమః తం భజితఇతి భాగ్భ్యమపి దోర్భ్యం బాహుభ్యం ప్రమోదాదేవోః దృఢం యథాతథా ఆలిలింగ ఆలిలిగితవాక్. ప్రేమపరవశానగణయంతి నిజం శ్రమమితిభావః. ౭౧. పార్థఇతి పార్థోఽర్జునోఽపి రథస్య గర్భాత్ మధ్యాత్ పట్నాంశుకం శాత్రవం ఉపానీయ ఆదామూత్తసూనోః అభిమన్యోః పాణిగ్రహార్థం మంత్రవాసః. కేలేతిసంభావనాయాం. కన్యాసన్న్యయకాలికవస్త్రమివేత్యుత్పేక్షా. పితూపార్శ్వేస్థితాయై ఉత్తరాయై దదౌ. ౭౨. ఆచేటమితి. సః కుమారః ఉత్తరః అన్యం ఉత్తరాదై. అర్జునపత్రాదివరం అఖిలం పటం వస్త్రం వస్త్రాణి చిత్త్యేకవచనం - ఆసుధేష్ఠం సుధేష్ఠమారభ్య ఆచేటం దాసీజనపర్వంశం అంశపురాయ అంతఃపురజనాయేత్యర్థః. దదౌ - మలీమసం మలినం వాసః వస్త్రం యస్మాన్తపోక్తాః సూఅపి నైరంద్రయే ద్రావద్యై తు తాం ద్రావదీం బహూనాం పటానాం ప్రభవః ఉత్పత్తిస్థానం అవలగ్నం మధ్యదేశః యస్మాన్తపోక్తాం సంచింత్య స్పృత్వా నవ పటం కందిదితిశేషః. అనుచితత్వాదితిభావః. ఆత్ర బహుపటోత్పాదకత్వేన ద్రావదీమధ్యచింతనస్య విశేషణగత్యా శస్త్రైః వస్త్రదానప్రతిషేధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కాన్య

వలగ్నాం. ౨౩. ప. వివాహసం పాండుసుతాం తనమాజే విస్మిత్య విస్మిత్య
విలోకమానం, జిఘ్రన్విరాటశ్చికురేషు సూనుం జగాద విన్యస్య నిజా
సనాథే. ౨౪. ప. నిపాత్య పార్థాన్కాంతా రే నిస్సవత్సత్వ మేయుషం,
కంత గడూయసే వత్స కారవాణాం త్వమేకకః. ౨౫. ప. నవ్యం
గురుం భూవి నమార్గితు ముత్తరాయా స్సంరత్య సూతనుపి తాదృశి
సంప్రహారే, జన్తర్జ జీవదినయోగఫలం ప్రదాతుం కన్యాసు వత్స కథ
మేత్య కురూన్వ్యజేషాః. ౨౬. గ. ఇతి ప్రమోదచంచలేన కరాంచలేన
చరమాంగం పరామృశ్య పునః పునరనుయుంజానాయ తాతాయసౌధే

లింగమలంకారః. ౨౩. విశేషి. సమాజే సభాయాం అద్వనంవివా అద్వనవర్ణ్యాన్ పాం
డుసుతాన్ ధర్మరాజభీమనకులసహదేవాన్ అర్జునోక్తవేషాంతరచ్ఛన్నాన్ విస్మిత్య
విస్మిత్య ఆశ్చర్యం గత్వా గత్వేత్యాదరాద్విరుక్తిః. విలోకమానం సూనుముత్తరం
విరాటః. నిజాసనాథే విన్యస్య ఉపవేశ్య చికురేషు మూర్ధనీత్వర్థః. జిఘ్రన్ సన్
జగాద - వత్సమాణప్రకారేణోక్తవాన్. ౨౪. నిపాత్యేతి. పార్థాన్ పాండవాన్
కాస్తారే ఆరణ్యే నిపాత్య పాతయిత్వా ద్యుతవ్యాజేనతి భావః. నిస్సవత్సత్వం
శత్రుహన్యత్వం ఏయుషం ప్రాప్తానాం కారవాణాం. హేవత్స త్వం ఏకకః ఏక
ఏవ కంతే గడూయసే కంతవివరరోధిణిణివాచకసి - పార్థాస్తు పంచాపి మిలిత్యాతథా
భవంతి నతు ప్రత్యేకమిత్యహోపిర్యాతిశయస్తవేత్వర్థః. అశ్వపవ వ్యతిరేకాలంకారో
వృద్ధ్యః. ఉపమాసమాసాశ్చోతీ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౨౫. నవ్య
మితి. కొంచ హేవత్స ఉత్తరాయాః త్వద్భగిన్యాః నవ్యం బృహన్నలాతో నూతనం
గురుం నాట్యచార్యం నమార్గితుం - అనన్వేషితుం తస్యా గురుశోకం వారయితు
మిత్యర్థః. కన్యాసు ఉత్తరాప్రభృతిషు విషయే జన్తర్జేణ జన్తనక్షత్రేణ సహ జీవది
నస్య బృహన్నలివాసరస్య యోగేన యత్సలం వస్త్రలాభః తత్ దాతుంచ తాదృశి
దుస్తరే సంప్రహారే యుద్ధే సూతం బృహన్నలామపి సంరత్య కురూన్ దుర్యోధనా
దీన్. కథమిత్యాశ్చిర్యే. వ్యజేషాః జితవాససి-అత్ర గురుశోకవారణస్య సూతరక్షణేన
నూతనవస్త్రదానస్య కారవజయేనసహ క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః.
'అథ్వా భోజనమాలస్యం విద్యా వస్త్రం వరాంగనా, మృత్యుశ్చేపి క్రమాజ్ఞన్తరార్థా
దిదినయోగతః.' ఇతి జ్యోతిషికాః. ౨౬. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రమోదేన
సంతోషేణ చంచలేన కమ్పమానేన కరాంచలేన, పాణినా చరమాంగం పృష్ఠభాగం
పునఃపునః పరామృశ్య పునఃపునరనుయుంజానాయ పృచ్ఛతే తాతాయ విలే విరా

స్వేయోఽపి త్రపాప్రవాహాభిముఖమవస్థాతుమపారయన్నివ వివలి
 తకంధరో గిరమేవం విజ్ఞాపయామాస. ౭౭. ప. రోదః ప్రసారిభ్య
 నితం మయా చక్రే ధురి ద్విషాం, యావాన్నే వేగసన్నాహస్తావాం
 స్తత్ర ప్రదర్శితః. ౭౮. ప. అహ మేకో రణే తస్మిన్నపరై రననుష్ఠితాం.
 రథిసారథవత్తిత్వే రచయాం కర్తృతాం. ౭౯. దేవ కిం బహునా.
 ప. అపార్థం కర్తృ మే నానీ దాహవే యదంతిషు, పురో విజయమా
 ధాయ పునరాగామామం పురిం. ౮౦. గ. ఇతి తాదృశీం తస్య వచన
 చాతురీం నిశమ్య దురోదరప్రహరవేదనామన్యవిగణయ్య తరళితేన
 టాయ-సుభేష్టయాః అవత్యం సౌభేష్టయః ఉత్తరోఽపి త్రపాలజైవ ప్రవాహస్తస్యభి
 ముఖమవస్థాతుం అపారయన్నశక్తువన్ని వేత్సుల్పేక్షా. వివలితా వ్యావృత్తితా కంధరా
 గ్రీవా యేన తథోక్తస్య ఏవం వత్సమాణప్రకారేణ గిరం విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞా
 పితవా. ౭౭. రోదఇతి. హేతాత మయా రోదసోః దివి భువిచప్రసారి వ్యాఘ్ర
 వత్. ని. 'ద్యావాభూమీచ రోదసీ' ఇత్యమరః, ధ్వనితం సింహనాదం రోదనం చద్వి
 షాం గుర్యగ్రే చక్రే కృతం. కరోతేః కర్తృణిబిత్ - ఉత్సాహాద్భూయాచ్ఛేతిభావః. మే
 మమ వేగే పరాక్రమే పలాయనేచ సన్నాహః ఉద్యోగః యావాన్సీ తావాన్వేగ
 సన్నాహః తత్ర శత్రుణామగ్రే ప్రదర్శితః. మయేతి యోజ్యం. ౭౮. అహమితి.
 పంచ తస్మిన్ రణే అహమేకవివ నాన్యః కల్పిదిత్యర్థః. అపరైరన్వైరననుష్ఠితాం
 అకృతాం అనుదితత్వాత్ స్వప్నేఽప్యకరణీయాంచేత్యర్థః. రథిత్వే సాధరత్వే పత్తిత్వే
 చేత్యర్థః. పురనిర్గమనప్రవేశయోః యుద్ధే పలాయనవస్తాహరణయోశ్చేతివివేకః. కర్తృ
 తాం అధికారం రచయామిన్. అకరవం. రథీ సారథిః పాదచారిచాభవమిత్యర్థః. ఆత్ర
 వాచ్యకత్యాయాం అనేకసాధ్యే కర్తృత్రయే విస్య ప్రవృత్త్యా వరాననుష్ఠితత్వసమర్థ
 నాత్కావ్యలింగభేదః. ౭౯. దేవకింబహునా-ఉక్తేనేత్తుర్నితరేణాన్వయః. అపార్థమితి.
 హే దేవస్వావిత్ బహునోక్తేన పి నకమపీత్యర్థః. యద్యస్తాదాహవే యుద్ధే అరాతిషు
 శత్రుషు వివయే మే మమ సంబంధికర్తృ యుద్ధం సార్యంచ అవగతః అర్థః ప్రయోజనం
 యస్తాత్తథోక్తేన పార్థేనరహితం చ నానీత్ - తస్మాత్కారణాత్పురోఽగ్రే విజయం జయం
 అర్జునం చ ఆధాయ విన్యస్య ఇహం పురిం ప్రతి ఖునః ఆగాం-అగతవాన్స్మి. కర్తృనిష్ఠ
 లంచేత్సాధ్యోనచచ్చ జీవన్తు పునరాగచ్ఛేయమేత్యర్థః. ౮౦. ఇతిలి. ఇత్యుక్తప్రకారాం
 తాదృశీంశబ్దమూలవ్యంజనయా వాస్తవార్థప్రకాశినిం వచనానాం చాతురీం వైపుణ్యం
 నిశమ్యశ్రుత్వా యతీంద్రే యుగ్ధికి దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం ప్రహరేణ

శిరసా క్లాఘమానే యతీంద్రే వాసరవిరామశంసినం యామశంఖరవ
మాకర్ష్య యథోచితం సభాస్తాః నివృజ్య మేదిసీపతిర్హదేన సుధేష్ఠా
ప్రాసాద మాససాద. ౮౦. ష. సుతావలోకేన నరేంద్ర సుభ్రువశ్చుప్తి
తాఘలాశ్రుష్వపి సోదంత్యయాత్, పిలోచనాంగేష్వలివృష్టిసంపదే
విభాండకాంత్య విజృంభణాయితం. ౮౧. గ. అన్యేద్యుః సత్తజముఖా
దమిషాం యాథార్థ్యమవగమ్య చకితచకితః కుటుంజేన సహ సచివా
న్పురస్కృత్య సభా మాగతో విరాటో నామాంతరసన్నిధానాదివహా
యనమేకమనుషసర్పద్భిసైన్వినైన్వైరేవైః ప్రకృతిమాపన్నేన సోదర్య
విహాయోత్తరప్రశంసాం బృహన్నహిప్రశంసయా కుపితవిరాటకృతపాశకతాదనేన
యావేదనా తామప్యగణయ్య అనాదృత్య తరళితేన కమ్పితేన శిరసా క్లాఘయమానే అభి
నందయతి సతి మేదిన్యాః భూమేః పతిర్విరాటః వాసరవిరామస్య సాయంకాలస్య శంసి
నం సూచకం యామానాం చతుర్థాం సంబంధినం శంఖరవమాకర్ష్య సభాస్తారాన్
సభాజనాన్ యథోచితం తత్తనర్హోపచారం యథాతథా విసృజ్య అనుజ్ఞాప్య మోదేన
పుత్రజయజన్యసంతోషేణ ఉపలక్ష్మితస్సధేష్ఠానూః ఉత్తరస్య మాతుస్సంబంధినం
ప్రాసాదం సాధం ఆససాద. ప్ర. వేశ పుత్రేణసహేతిశేషః. ౮౦. సుతేతి. సోదరాణాం
కీచకానాం అత్యయాన్నాశాదేతోః య్యతాని గళితాన్యఖిలాని నిశ్చేషాణి బాష్ప
జలాని యేషు తథోక్తేష్వపి నరేంద్రసుభ్రువస్సధేష్ఠాయాః విలాచనేషు అంగాః
అంగాఖ్యాః జనపదాశ్రవేత్యుపమితవమాసః. ఉపమాప్రాయపాతాత్ - లేషు అతి
వృష్టిసంపదే సమృద్ధ్యైసుతస్య ఉత్తరస్యావలోకనేన దర్శనేన విభండకావత్యస్యఋశ్య
శృంగమునేర్విజృంభణేన ఆవిర్భావేనేవాచరితం తద్విజృంభణాయితం కృతాంతార్క
రిక్తః ఋష్యశృంగాగమేన అంగదేశేష్వివ ఉత్తరావలోకనేన సుధేష్ఠా సేత్రయారా
నందబాష్పానామలివృష్టిరాసీదిత్యర్థః. ఋష్యశృంగమాన్వహతీవృష్టిర్భవతీత్యాగమ
ప్రసిద్ధం. అత్రానందబాష్పవృష్టిసుతావలోకనయోః కార్యకారణయోరుక్తేర్హత్వలంకార
స్తస్యచోపమయా సహౌవాచకానుప్రవేశసమగ్రః. వంశస్థం. ౮౧. అన్యేద్యురితి.
అన్యేద్యుః తస్మిన్ దివసే ఆత్మజస్య ముఖాత్ వచనాదమిషాం కంకాదిసంజ్ఞానాం
సాండవానాం యాథార్థ్యం తత్త్వం పాండవత్వయుగిష్ఠిరత్వాదికం అవగమ్య జ్ఞాత్వా
చకితచకితః - వీహ్నయాం ద్విర్భావః. కుటుంజేన కళత్రపుత్రాదినా సహ సచివా
మంత్రిణః పురస్కృత్య సభాం ప్రత్యాగతః విరాటః నామాంతరాణాం కంకవలలా
ద్యన్యసంజ్ఞానాం సన్నిధానాత్ సాంగత్వాదివేత్యుల్పేక్షా. ఏకం హేయనం సంవత్సరం
అనుపసర్పద్భిః సమీపమనాగచ్ఛద్భిః సైన్వినైన్వైః ప్రత్యేకం స్వీయైః వేషైః రూపైః

జనేన సముపాస్యమానస్య యుగిష్ఠిరస్య చరణనలినయోః పలితం భా
వుకేన మాళినా మరళయువకేణిముల్లలయాంచకార. ౮౨. ప. తదాను
నోదస్తి తపాండుర్విష్ణూ తనస్సుతొఁడుతుతి హేతుముగ్రం, మహేంద్ర
సూనోద్దృశి శోణిమానం మాత్స్యస్య చిత్రేఽపిచ నీలిమానం. ౮౩.
ప. మాత్స్యస్తతః ప్రముదితో మహితేఽహ్ని కన్యాం శౌరౌ సమే

ప్రకృతిం స్వభావమావన్నేన ప్రాప్తవతా సోదర్యజనేన అనుజజనేన భీమాదిభిరి
యావత్. సముపాస్యమానస్య నేవ్యమానస్య యుగిష్ఠిరస్య చరణే ఏవ నలినే కమలే
తయోః పలితంభావుకేన ధవళీభూతకరోరుహేణ 'అధ్యసుభగే'త్యాదినా ఖిభిత్వాత్
అరుద్విపదిత్యాదినా ముష్ - మాళినా శిరసా మరళయానః తరుణహంసస్య కేళిం
లీలాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశయామాన - ప్రణానామేత్యర్థః. అత్రాన్యలీలాయాః
ఆన్యత్రాసంభవేన తత్సన్యశలీలాక్షపాన్నిదర్శకాలంకారః. చరణనలినయోరితి రూప
కోణీవితథితి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. సచోత్ప్రేక్షయానంసృష్టః. ౮౩.
తదేతి. తదా విరాటప్రణామసమయే తపసోయనుస్యనుతః ధర్తరాజః స్తితస్య పాండ
ర్విష్ణుభావశ్చేన హేతునా అక్షతుతిః పాశకప్రహరప్రణవిన హేతుర్యస్యతం ఉగ్రం
భయంకరం మహేంద్రసూనోరర్జునస్య దృశి నేత్రే శోణిమానం విరాటే క్రోధేనా
రుణ్యం నునోద నిరస్తవాక్. కించ అక్షతుతి హేతుం నిజకృతపాశకప్రహరణస్య
ముగ్రం ఇతికర్తవ్యతామాధ్యేన భయశ్చరం మాత్స్యస్య విరాటస్య చిత్రే నీలిమానం
భయాంధత్వయాపమాలిప్యం నునోద-అత్రార్జునవిరాటాభ్యాం ధర్తరాజస్తి తస్మై శ్చేన
తదంతః ప్రసాదాయమానాదనుమానాలంకారః. ధర్తరాజస్తి తథావశ్యవ్యాప్త్యా అర్జున
లోచనారుణ్యవిరాటమానసమాలిన్యత్యాగపూర్వకం వైశద్యప్రాప్తి రూపతద్గుణాలంకా
రద్వయేనాంగంగిభావేన సక్ష్మిణ్ణేన ప్రతీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ఏవమమ
ర్వత్యాగశాన్త్యోరర్జునవిరాటగతయోరిసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగంగిభావేన సంక
రశ్చ. అన్యచోక్తవ్యంగ్యమనాలంకారసాపేక్షత్వాద్ద్వయోస్సంలక్ష్యసంలక్ష్యక్ర
మవ్యంగ్యయోరంగంగిభావేన సంకరఇత్యలంకారప్రపంచేన. ౮౪. మాత్స్యిఇతి. తతోఽ
నంకరం మాత్స్యః విరాటః ప్రముదితస్సంతుప్తస్సక్ శౌరౌ శ్రీకృష్ణే ఆఖిలబంధువరై
స్సహ సమేయుషి ప్రాప్తవతిసతి మహితే చంద్రతారాబలాదిగుణసంపత్త్యా జ్ఞాఘ్నే
అహ్నివాసరే కస్తింశ్చిత్ శిరీషస్య కుసుమాదపి మృద్ధ్వం నుకుమారాం కన్యాముత్తరాం
పార్థసూనోరభిమన్యోః ప్రగమత్రమస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమాలిలామవధిదేశదృ
షదం ఆతనుత చక్రే. అభిమన్యవే కన్యాం ప్రాయచ్ఛదిత్యర్థః. అత్ర శిరీషకుసుమసుకు

యుషి సహాఖిల బంధువరైః, మృదీన్విం శిరీషకుసుమాదపి పార్థసూనో
 స్సీమాంశిలామతనుత ప్రథమాశ్రమస్య. ౧౫. ప. తథోపచారం విదధే
 సుధేష్ఠాజానిస్సపార్థేషు సమాధవేషు, తమేవ గాంధారపతిం యథా
 తే జానీయు రత్యంత కృతోపకారం. ౧౬. ప. అథోల్లాస్య కురూనే
 శాన్ హరిర్తాత్స్య పురాద్యయా, మందార ప్రముఖా న్కుల్పాన్వ
 సంత ఇవ నందనాత్. ౧౭.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతో శ్రీమతి చంపూభారతే

సప్తమః స్తబకః.

మారాయాః పరుషసీమాశిలాత్వవర్ణనాద్విరూపభుటనాత్తకవిషమప్రభేదః. ఏవం పత్నీ
 త్వస్య వ్యంగస్య బ్రహ్మచర్యస్య సీమా శిలాత్వేన భంగ్యంతరేణ కళనాత్పర్యాయో
 క్త్యలంకారః. ద్వయోచ్ఛైక్యవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౫. తథేతి. సుధేష్ఠా జాయా
 యస్యసః సుధేష్ఠాజానిస్సనిరాటః మాధవేన కృష్టేన సహితేషు సమాధవేషు పార్థేషు
 ధర్మరాజాదిషు విషమే ఉపచారం పూజాం తథా విదధే చక్రే. యథా తే సకృష్టాః
 పార్థాః తం ద్యూతేన సర్వస్వం హృత్వా తాదృగ్దుఃఖదాయినం గాంధారపతిం శకుని
 మేవ ఆత్యంతకృతః ఉపకారః యేన తథోక్తం జానీయః భావయేయః శకునినా
 రాజ్యాదభ్రంశనే ఈదృగ్విరాటోపచారస్య ప్రసక్త్యభావాదితిభావః. అత్ర శకున్యప
 కారస్య గుణత్వవర్ణనాల్లేఖాలంకారః. ఏవం విరాటేనోపకృతానాం శకునానుపకారసం
 భావనాదసంగత్యలంకారః. ద్వయోచ్ఛైక్య పూర్వవత్సప్తకరః. 'విరుద్ధం భిన్న దేశత్వం
 కార్యహేతోర్విరసద్గతి'రితిలక్షణం - లేశలక్షణంతూక్తం. ౧౬. అథేతి. అన్య విరాటో
 పచారానంతరం హః శ్రీకృష్ణః ఏతాన్ కురూన్యుద్ధిష్ఠిరాదీన్ ఉల్లాస్య సంతోష
 యిత్వా మాత్స్యపురాత్ మందారప్రముఖాన్ కల్పాన్ సురవృక్షాన్ ఉల్లాస్య శివ
 లయకుసుమాదిభిః ప్రకాశయిత్వా వసంశః మాధవః నందనాదివ యయా ప్రసీతవాన్
 పూర్ణోపమాలంకారః. ౧౭.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందవందనకందశితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతో

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

సప్తమః స్తబకః.

అష్టమః స్తవ కః.

౪. తావత్పాండుసుతేన కౌతుకవతా కర్తుం ప్రకోష్ఠాంకణే జ్యో
మేకాం యుధి నర్తకీం భజభావి స్థాస్నుం చిగస్యాః, అహూతాః
క్షీతిపా నిరాటనగరిం నైవ్యద్వివై రున్వదైః ప్రావృడాప్సరణంచయా
ఇవ ఘనైః ప్రాపుర్నహోద్రేప్తటిం. ౧. ౪. సేనానాం యావతీః పార్థో
యుద్ధాయాతౌహిణీర్దధౌ, ధర్మంఽప్యశ్వతస్సృణు స్తావతీ రధికాః సునః,

తావదితి. తావత్తదానీం ప్రకోష్ఠస్య కూర్పరాగోభాగస్య అక్షణే ఆగ్రభా
గే. హస్తఇతియావత్. ని. 'ప్రకోష్ఠకూర్పరాదధః' ఇత్యమరః. కూర్పరో బాహుమధ్య
గ్రంథిః. ఏకాం జ్యోం కంఠసీం యుధి యుద్ధే నర్తకీం చక్షులామాకర్షణవిమోచ
నాభ్యామితిభావః. కర్తమవరామన్యాం జ్యోం భువం. ని. 'జ్యోమార్ద్రమాతృభూమిభు'
ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః. భుజభువి బాహుదేశే స్థాస్నుం స్థిరతరాః కర్తుంచ కౌతుక
వతా పాణ్డోసుతేన ధర్మరాజేన ఆహూతాశ్చారసచివాదిద్వారా ఆకాశితాః క్షీతి
పాః రాజానః తత్తద్దేశ్యాః ఉన్వదైస్సైవ్యద్వివైస్సేనాగజైరుపలక్షితాః విరాటనగరిం
ప్రావృడాప్సరాణాం వార్షికదినానాం సంచయాస్సమూహాః ఘనైర్వైమైరుపలక్షితాః
సుహోద్రేప్తటిం తటమివ ప్రాళః. ఉపమాలశ్కారః. యత్తత్త 'ప్రకోష్ఠాంగణే' ఇత్య
త్ర 'ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే' ఇత్యమర ఇతి నృసింహేన కోశలేఖనం తదబోధాత్ -
యతః 'ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే హస్తో ముష్ట్యాతు బద్ధయా' - సరత్సస్యాదరత్సస్తు
నిష్కనిష్టేన ముష్టినా' ఇత్యాదినా విస్తృతకరే ప్రకోష్ఠే హస్తః బద్ధయా ముష్ట్యాంతు
సహస్తః రత్నైః నిష్కనిష్టేన ముష్టినా అరత్సీతి మానవిశేషనిర్ణయాదువ తత్ర
ప్రకోష్ఠగ్రహణాత్ తదరనిర్ణయ స్తస్యల్లిఖనవిశేషి స్వప్నం కోశార్థకోదినామిత్యల
మనదావేశేన. శార్దూలవిక్రీడితమ్ ౧. సేనానామితి. పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ
యుద్ధంకర్తుం క్రియాశ్చేత్యాదినా చతుర్థీ - యావతీః సేనానామతౌహిణీః యశ్చ
జ్యోకాతౌహిణీస్సేనా ఇత్యర్థః. దధౌ సంగృహీ తవాత్. చతస్పరిభిరకాస్తావతీస్సప్త
సేనానామతౌహిణీస్తు ఏకాదశేత్యర్థః. ధర్మరాష్ట్రః దుర్యోధనః దధౌ-అత్ర ధర్మ
రాజాతౌహిణీనాం సప్తత్వం ప్రసిద్ధ్యా గ్రాహ్యమితి న న్యూనపదత్వబోధః. అను

౨. ప. ఉక్తాభ్యవృత్తాంత మువాచ శల్యం పార్థస్తతో భానుసుతస్య యుద్ధే, ఉక్తేపవాచా హృదయం వితక్షన్నన్యర్థసా మాచరమాతులేతి.

౩. గ. లభ భాగినేయేషు వత్సలతయా సత్యసంగరస్తథేతి ప్రతిశ్రుత్య.

౪. ప. భద్రాయ తవ మాం విద్ధి నిద్రా ముచుతి బ్రువన్, మద్రాధిపో యయా పార్థ త్వద్రాద్ధుర్యోధనాంతికం. గీ. తదనన్తరం. ప. సాహ్యయ ప్టువధందః. ౨. ఉద్దేతి. తతః ఉభయౌస్సేనాహగ్రహేనంశరం పార్థః ధర్తరాజః ఉక్తః ఆధ్వని వృత్తాంతః ఉపచారపఃతుప్తేన స్వేన దుర్యోధనస్య సాహ్యకరణ వరదానరూపః యన తథోక్తం శల్యం ప్రతి. హేమాతుల మాత్మసోదర, త్వమాసమం తాత్ ఉక్తః సిందా యస్యాస్తయా వాచా సిందాప్రతిపాదకవాక్యేనేత్యర్థః. ని. 'ఉక్తేపేరిలమ్పే నిద్రాయా'మితివిశ్వః. యుద్ధే కర్ణార్జునయుద్ధసమయే భానుసుతస్య కర్ణస్య హృదయం మనః వక్షశ్చ వితక్షన్ భిన్నానన్ ఆన్వర్థతాం శల్యఇతి సార్థక నామకత్వం ఆచర కుదుస్య - ఆత్మన ఇతి శేషః. చరలేః ప్రార్థనాయాంలాట్. ని. 'వాపుంశిశల్యం శక్కుర్నే' త్యాయుధవిశేషపర్యాయేష్యమరః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఉవాచ ప్రతిజ్ఞాతదుర్యోధనసాహ్యస్య శల్యస్య ప్రతిజ్ఞాభక్తభయేన తావన్తాత్రం తమరూపలేత్యర్థః. మహతామాత్మవిపత్తావపి పరే భక్తాత్సంరక్షణీయావపి వేతి భావః. యత్తు 'మానాస్తి తులా తవాద్ధునేన సామ్యం యస్యే'తి పుష్పత్తిసిద్ధామన్య ర్థతామాచరేత్యన్వర్థత్వం మాతులసంజ్ఞాయా ఏవ స్పృసింహః. తన్న - ఆయుధసాధ్య శత్రుణాం సకస్య 'వితక్షన్'తి పదస్య స్వార్థస్యభక్తావతే - పరంతుమాతులాఇతీతి తంలేణ భేదమాశ్రిత్య హేకర్ణ తవ అద్ధునేన తులా సామ్యం-మా-నాస్తి ఇత్యుక్త ప్రకారయా ఆక్షేపవాచేతి యోజయితుం శక్యమితిప్రామాణ్యం. 3. అథేత్యాద్యుక్తరే జైకవాక్యం. ౪. భద్రాయేతి. ఆః యుధిష్ఠిరప్రార్థనానన్తరం సత్యః సంగరః ప్రతిజ్ఞా యస్య తథోక్తోఽపీత్యుక్తిరప్రయుక్తోఽపి 'కమపరాధలవం మమ పశ్యసీ'త్యాదావివయోజ్యః. మద్రాధిపస్య భగిన్యాః అపత్యేషు భాగినేయేషు ధర్తరాజాదిషు వత్సలతయా ప్రేక్షా తథా సూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచా తక్షిష్యామితి అభ్యుపగమ్య అక్షేపత్య 'ప్రతిశ్రుత్యే'తిపాఠేఽప్యేషివార్థః. హేపార్థ తవ భద్రాయమాంసి ద్రాం ముఖ్యతీతి తథోక్తం ప్రమాం విద్ధి జానీహి ఇతి బ్రువన్ ఆన్వర్థతాం పార్థాధర్తరాజాత్ దుర్యోధనస్య అన్తికం సమీపం ప్రతి ద్రాక్ సత్వరం యయా గతవాత్. లాటాను ప్రాసః. గీ. తదనన్తరమిత్పుత్తరేణాన్వయః. సాహ్యయేతి. తదనన్తరం శల్యగమనానన్తరం బలారేపింద్రస్య సూనురద్ధునః సరసీరుహక్షం శ్రీకృష్ణం యుద్ధే సాహ్యయ పరీతుం

యుద్ధే సరసియహాతుం వరితుకామస్య బలారిసూనుః, అజాతశత్రో రవ
తంసయన్తాం తుంగభవజాం ద్వావతీ మయాసీత్. ౬. గ. తత్ర చిర
ద్వప్తస్య కుంజరకుమారకోమలంచంక్రమవిలాసస్య తస్య విలోకినాయ
వీక్ష్య య జనాస్సంఘీభభూవుః. ౭. ప. హేతుం సుభద్రాహరణే
తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం హృది కుర్వతీనాం, గవాక్షమార్తైః కృత్రిమైః

ణానాం స్త్రీణాం ముఖేందో స్త్రితచంద్రికాభూత్. ౮. ప. దావారి
కైస్తత్ర సదత్తమార్గో నిద్రాయమాణస్య నికేతమగ్ర్యే, శౌరే గుహగా
చ్చరణోపధానం తత్స్యంధిసింధుచ్యుతకూర్తశోభం. ౯. ప. యస్యా
ధిసూళిసవిధం ప్రభమం సమేత్య తిష్ఠస్కూరూద్వహసుతో యుధి

కామోయస్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్య గాం వాచం ఉక్తార్థికామవశంసయన్ శిరిసి
కుర్వన్ సత్ తుడ్గాన్యన్నతాని భృజాని యస్యాం తాం ద్వాదశవతీం ద్వారకానగరం
ప్రత్యయాసీత్ ప్రాచ. యతే కర్తృలుః. 'వరితుకామే చలవైరిమాను' రిత్వర్జనవిశే
షణశయా పాతావ్రం. ౬. తత్రేతి. తత్ర ద్వారకాయాం కుంజరకుమారస్య కంకల
భస్మేవ కోమలః సుకుమారః చంక్రమవిలాసః గమనవిలాసః యస్య తథోక్త్యై చిరా
ద్వప్తస్య కురుకుక్షారన్యార్జునస్య విలోకినాయ తం విలోకిశుమిత్యర్థః. జనాః వీక్ష్య
సక్షీభభూవుః. ౭. హేతుమితి. సుభద్రాయాః హరణే హేతుం తన్యార్జునస్య ఇమాం
తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం వైరై ల్యం వివరితలక్షణయా కవటయతిత్వమిత్యర్థః. హృది
మనసి కుర్వతీనాం ఆలోచయన్తీనాం అతవివగవాక్షానాం మార్తైః రంధ్రమార్తైఃకృతం
వీక్షణం అర్జునదర్శనం యాభిస్తాసాం స్త్రీణాం ద్వారకాజనానాం ముఖస్యైకేంద్రోశ్చం
ద్రస్య స్త్రితమేవ చంద్రికా అభూత్. అయమేవ స కవటసన్యాసీ సుభద్రామపహృత
వానితి నైరాసనాబభూవురిత్యర్థః. అత్రార్జునకవటసన్యాసచిత్తనశదబోధనయోగ్యేష
ణగత్యా హసనహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య పరంపరరూపకేణ స
హైకవాచకానుప్రవేశసజ్జరః. ౮. దావారిత్వేతి. తత్ర తదాసిం దావాకైర్దత్త
మార్గః. ద్వాదశవతీ కదత్తమార్గస్యన్నంకప్రవిష్ట ఇత్యర్థః. సోఽర్జునో నికేతస్య సుగ్ర్యే
శయసగృహస్యమగ్ర్యే నిద్రాయమానస్య స్వపతః. శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధి తస్మాత్
శ్రీకృష్ణచరణాత్ స్థుందిన్యాః ప్రపహంత్యాః సింహోర్దంగాయాః చ్యుతస్య గతస్య
కూర్తస్యేవ శోభా యస్య తథోక్తం తమివస్థకమిత్యుత్పేక్షా. చరణస్య ఉపధానం ఉప
బర్హం వర్తులం ఉపాగాత్ తత్సమిపం ప్రాప్తవాత్. ౯. యస్మైతి. యుధి యుద్ధే
సాహ్యం సహాయతాం ఆర్థి యాచిష్యమాణః. 'అశేనో ధ్వజస్యదాధమర్జ్యయో' రితికృ

సాహ్యమర్థి, రేజే పరీక్షితు మివోత్సుకతాం దధాన స్తత్కుంతలే నిజ
 మనస్యపి వక్రిమాణం. ౧౦. ప. నిమిలనాలింగితనేత్రయుగ్తో నిష్పం
 దదేహో నితరాం బభౌ యః, స్వధ్యానశైలీసుఖమాస్థితానాం తపస్వి
 నాం సంఘమివానుకుర్వన్. ౧౧. ప. దేవీ కుచూద్విరురుచే ఘుసృణేన
 క్లౌప్త స్పృక్తః కిపోలఘలకే మకరో యదీయే, స్వాంగధ్యజారిజయినే విజ
 యాయ సిద్ధిం విశ్రాణయేతి నిగదన్నివ కర్ణమూలే. ౧౨. ప. పాశ్చాత్య
 పాఖానిధిపార్శ్వభాగే సంఘార్య కుక్షీం సలిలస్యసూరైః, స్వజాతీయా
 ద్యోగే పష్టిప్రతిషేధః. ఆతపివ క్రమం అర్జునాత్సూర్వమేవ సమేత్య ఆగత్య యస్య
 శౌరేః మా శీఘ్రసః సవిధే సమిపే అధిహానిసవిధంవిభక్త్యర్థే లఘుయాభావః. తిష్ఠ
 వర్తమానః కురుద్వహస్య పృథరాష్ట్రస్య సుతః దుర్యోధనః నిజే మనసి తస్య శౌరేః
 కస్తలే కశచేపి ద్వయోః పక్రిమాణం కాటిల్వం తత్తారతమ్యుమితి యావత్-పరీక్షితు
 ముత్సుకతాం బౌత్సుక్యం దధానఇవేత్యుత్పేక్షా. రేజే. ౧౦. నిమిలనేతి. నిమిలనేన
 నిమిషేణ ఆలిశితం పద్ధతం నేత్రయోర్ముగ్ధం యస్య తథోక్తః. నిష్పన్తః నిశ్చలః
 దేహః యస్యసః యశ్శౌరిః స్వస్య ఆత్మనః ధ్యానశైల్యా విగతవేద్యావర్తమైక్యాను
 సంధానే యత్సుఖం బ్రహ్మనందః తదాస్థితానాం ప్రాప్తవతాం తపస్వినాం యోగి
 నాం సద్భుమనుకుర్వన్నివేత్యుత్పేక్షా. నితరాం బభౌ రేజే. ౧౧. దేవీతి. దేవ్యాః రు
 క్తిత్యాః కుచాల్ యస్యశౌరే స్సంబంధిని యదీయే కపాలః ఫలకఇవ తస్మిన్ సక్తశ్చుం
 బనసమయే లగ్నః ఘుసృణేన కుఙ్కుమేన క్లౌప్తః లిఖితి మకరః మకరాబృతిః రేఖా
 స్వం అద్భుః యస్మిన్ తాదృశం ధ్వజం యస్య తస్య సుస్తగ్స్య ఆరేశ్శంభోర్జయినే
 విజయాయ అర్జునాయ సిద్ధిం కాంక్షితార్థసాఫల్యం విశ్రాణయ - దదన్వ ఇతి కర్ణ
 మూలే విజ్ఞపయస్సివేత్యుత్పేక్షా - విరురుచే రరాజ - 'మీనధ్వజ' ఇతిపాతః.
 ప్రకృతమకరే విజ్ఞాపనోత్పేక్షయా అసద్గతార్థకత్వాదుపేక్ష్యః. మీనకేతనఇత్యత్ర
 మత్స్యజాతిత్వావృత్తకరవివ మీనఇత్యమరవ్యాఖ్యానాత్కృంచితృద్ధమనేపి పర్యాయ
 భిన్నాఖ్యదోషపత్తితి. ౧౨. ప. పాశ్చాత్యేతి. యశ్శౌరిః పశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః
 కశ్చిమః పాఖానిధిసముద్రప్రస్య పార్శ్వభాగే సలిలస్య సూరైః ప్రవాహైః కుక్షీం
 సంఘార్య సజాతీనాం సమల్యనాం మేఘనాం యూధాల్ బుద్ధాల్ చ్యుతిం
 త్రంశం ఆశ్రితస్య ప్రాప్తస్య ఘనశాబకస్య మేఘబాలకస్య క్రమం రీతిం దధౌ
 భృతవత్. ఆత్మాన్యక్రమస్య ఆన్యత్రాసంభవేన తత్సద్భృతక్రమానీపాదసంభవధర్మ
 సంబంధనిబంధనో నిగదన్యూక్తరః. యస్యేత్యాదిశ్లోకచతుష్టయే యచ్చబ్రహ్మస్య

ధాచ్యుతిమాశ్రితస్య క్రమం దధౌ యో ఘనశాబకస్య. ౧౨. గ.
తతః ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన తయోః క్రమేణ ప్రథమాభ్యాగమనదర్శనా
భ్యాం కృత్యసామ్యం హృది కృత్య రణాంకిణే గృహీతహేతీనాం నవ
కోటిసంఖ్యావశాం గోపమారాణాం కదంబన కేనచిదంశేన కేవలస
న్నిధానేన స్వేనాపకేనచిదంశేన పరిపూరితమనోరథా సుయోధనధనింజ
యాస్వాహాసకటకం ఏమానేదతుః. ౧౩. ప. సేనాగ జంధ్రవదసౌరభవీచి
వేగనిర్ఘాతగోగ్రహణసంయుగపూతిగంధం, సంవీత్య మత్స్యవసుధేంద్ర
పురోహకంబం శౌరశ్చ కైక్రతినయశ్చ ననందతుస్తా. ౧౪. ప. నృష్టాన్వి
నివృత్య వదిలో యుధ పాండవానా ముఖ్యాహ ముగ్ర ముఖ సంజ

శారేతి పూర్వజ్ఞోకేన స్వేతితిధ్యయం. ౧౩. తతః ఇతి. తతః దుర్యోధనాద్భిన్నాగమనా
నన్తరం ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన శ్రీకృష్ణేన తయోద్దర్యోధనస్య అర్జునస్య చ ద్వయోః
క్రమేణ ప్రథమం అభ్యాగమనేన ప్రథమం దర్శనేన చ ద్వాభ్యాం హేతుభ్యాం
కృత్యే సామ్యాకరణే విషయ సామ్యం తౌల్యం హృదికృత్య మనసి నిశ్చిర్యేత్యర్థః. రణా
జ్ఞానే గృహీతహేతీనాం భృతాయుధానాం నవకోటిరూపా సంఖ్యా విషయస్తీతి తద్వి
తాం గోపమారాణాం నారాయణగోపాలభ్యానాం కదంబేన బృద్ధేన తదాత్మకే
నేత్యర్థః. ఏవమగ్రే ౭వీ కేనచిదంశేన ఏకేన భాగేన కదంబం నిరాయుధం యథాతథా
సన్నిధానేన సమీపే వర్తమానేన స్వేనాపి కేనచిదంశేన పరిపూరితః ఘనమనోరథః
సామ్యాకరణయాపః. యయోస్తౌ సుయోధనధనజ్ఞాయా దుర్యోధనాద్భిన్నా స్యస్య
స్వస్యచ ఆవాసం నివాసభూతాం కటకభువం హస్తినపురప్రదేశం చ ఆనేదతుః
ప్రాప్తవంతౌ. ౧౪. సేనేతి. హరిశ్చక్రవర్త్యక్రశనయః అర్జునశ్చ తౌ ద్వా సేనానా
ధర్తరాజసహాయార్థమాగతేషు నైస్యేషు గజేంద్రాణాం మదస్య దానజలస్య సౌరభ
వీచిభిః పరిమళపరంపరాభిః వేగేన నిర్ఘాతః నిరస్తః గోగ్రహణే సంయుగస్య గోగ్ర
హణనిమిత్తకయుద్ధస్య సంబంధీ పూతిగన్ధః దుర్గన్ధః హతకరితురగరథికపదాతికశేబర
జన్యః యస్మిక్ తథోక్తం మత్స్యవసుధేంద్రపురస్య విరాటనగరస్య ఉపకణ్ఠం సమీప
దేశం సమ్యగ్విత్వ ననన్దతుః. అత్ర తాదృక్పూరోపకణ్ఠదర్శనస్య విశేషణగత్వా ఆనం
దహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౫. దృష్ట్యేతి. అగ్ర కృష్ణార్జునగమనా
నన్తరం దృష్ట్యా పాండవాన్విలోక్య నివృత్య పునరాగత్య వదతః కథయతః సజ్జయతః
సజ్జాయాల్ పాణ్డవత్సల్భా సయా ప్రేక్షితాదిభిశేషః. యుధి యుద్ధే విషయ పాంశ
వానాం ధర్తరాజాదీనాం సంబంధినం ఉగ్రం భయంకరం ఉత్సాహం వీరరసం నిశచ్య

యశో నిశమ్య, వాతై ణ్వనాపి మణిసాధతలే నివాసం కుర్వన్న కంపత
 భృశం కురువంశకేతుః. ౧౬. ప. పాలదో స్సుశాయ వసుధాం ప్రవి
 భజ్య దితోస్థిః ప్రజ్ఞాదృశో రహసి సాంత్యైః పదిప్తం, దుర్లోభనస్త
 వచనం స చకార కర్తే కర్తే స్వమేవ వచనం మధురం చకార. ౧౭. గ.
 తదను దినేదినే సముపాయమాననానావిధినరవతికులచతురంగబలకల
 కలావ్యభిభవద్భిః కంక కాకసాలావృకజంబుకకదంబకరట్టైః కటూకృత
 నికిటయోః కురువింటుపుటభదనయోః కలివయ్యెన్ద్రైః రేవ పంచ ఖలు
 శ్రుత్వా కురువంశస్య తుల్య కేతు స్తద్వత్ప్రఖ్యాపకఇత్యర్థః. భృతరాష్ట్రః కురుగాం
 సంబధి వంశకేతుః వేణుకాండబద్ధస్థా ఇత్యపి - మణిమయే సాధతలే నివాసం
 కుర్వన్నపి సత్ వాత్యైవాపి వాయుభివాపి భృతమక మృత - కమ్పితవాత్. అత్ర
 పుత్రవివర్తిభయకృతస్య భృతరాష్ట్రకమ్పస్య తత్సంచకాత్పాతికధ్వజకమ్పస్యచ
 ద్వయోః ప్రకృతత్వాల్లేవలప్రకృతాస్పదః క్షేపాలశ్కారః. తద్వహిరవస్థానీతమా
 రుతహాననరూపకారణభావేఽపి కమ్పనరూపకార్యోదయవర్ణనాద్విభావవాలశ్కా
 రశ్చ స్వయోరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశనశ్చుక్తః. ౧౬. పాణ్డోరితి.
 పాణ్డోస్సుతాయ ధర్మరాజాయ వసుధాం భూమిం ప్రవిభజ్య ఆధాంశం విభాగం
 కృత్వాదాతుమిచ్ఛోః దితోస్థిః ప్రజ్ఞాదృశో ఆధస్య భృతరాష్ట్రస్య సంబధి రహసి సా
 న్త్వపక్షేన సామమార్గేణ ఉపవిప్తం బోధితం వచనంతు దుర్లోభనః కర్తే శోలే రాధే
 యే చ న చకార - నాశ్లేకృతవాత్ న శ్రావితవాంశేత్యర్థః. కింతు స్వం స్వకీయం
 మధురం వచనమేవ కర్తే చకార. భృతరాష్ట్రక్షం దూరీకృత్య కర్తేన దుర్జన్మిణాసమా
 దురాలోచనం కృతవానిత్యర్థః. 'పరేతకల్పహి గతాయుయో నరా హితం నగృహ్లాన్తి
 సుహృద్భిరీతి' మిత్యభియుక్తా ఇతిభావః. ౧౭. తదన్వితీ. తదను దినేదినే సముపదీ
 యమానానాం ఆత్య సజ్జీభవతామిత్యర్థః. నానావిధానాం క్షత్రియక్షేపఃకీరాతా
 దిజాతీనాం నరవతీనాం రాజ్ఞాం కులస్య బృన్దస్య యాని చతుర్గోని బలాసి కం
 తురగరథపదాతిరాపాని లేహం కలకలాత్ కోలాపాలరవానపి అభిభవద్భిరాచ్ఛాద
 యద్భిః క్షజ్జానాం గృధ్రాణాం కాకానాం సాలావృకానాం శునాం జమ్బు
 కానాం సృగాలానాం రటిత్తైర్దుష్టోఽస్తే. ని. 'సాలావృకాః కపిక్రోష్టశ్వాన' ఇత్య
 మర్థః. కురుపుటభదనే హస్తిసపురే విరాటపుటభదనే మత్స్యపురేచ ద్వయోః
 కటూకృతాః కర్ణకకోరీభూతాః నికిటాః సమాపదేశాః యయోస్తథోక్తయోస్సతోః
 కలివయ్యెన్ద్రైః రేవ దినైర్నకుపతమాసాదిభిగిత్యర్థః. కృష్ణవీరాః ధర్మరాజా

వీరః పౌరవసామ్రాజ్యలక్ష్మీ మభివీక్య స్థాతు మవశిష్యేరన్నితి కింప
 దంత్యాం ప్రవహంత్యాం తీతిపతిః క్షీణైర్వోదీనాక్షరేణ సహోదర
 సమక్షం సరోరుహాక్షమేవ మాచచక్షే. ౧౮. ప. ఏతావతో బంధుజనా
 న్నిహత్య కిం లబ్ధయా కృష్ణః వాసయా మే, సకంఠమూలాని సనిర్కం
 ణి న కిం మనూద్యాపి వనాని గాని. ౧౯. ప. సంతాపకాలే సతి సర్వ
 మంభః పతత్యధస్తాదితిహి ప్రసిద్ధిః, జహం విహాయాద్య జలం
 ముహూర్తే దృష్టిం సమారోహతి చిత్ర మేవత్. ౨౦. ప. గళశ్చ
 మీదై ర్గజకర్ణశాఖై ర్నటత్పలేభ్యో నగరధ్వజేభ్యః, తనూరిదానీం
 దయః కురూణామిహం కారణం సామ్రాజ్యలక్ష్మీః ఆభివీక్య స్థాతుం ఆశిష్యేరన్
 ఖలు - తతోఽన్యే సర్వేఽపి వీరా నత్యస్తీత్యర్థః. ఇత్యక్తప్రకారాయాం కింప
 దన్త్యాం లోకప్రవాదే. ని. 'కింపదస్తీతనశ్రుతి'రిత్యమరః. ప్రసూన్త్యాం సర్వత్ర
 వర్ధమానాయాం సత్యాం తీణం దైర్ఘ్యం యస్య తథోక్తః తీతిపతిర్ధర్మరాజః సహో
 దరాణాం భీమాదీనాం సమక్షం లేచు శ్రుణ్వత్సు సన్నితియావత్ - గీతేన దుఃఖ
 గర్గదేన అక్షరేణ వాస్యేన ఉపలక్షితః సరసిరుహాక్షం స్త్రీకృష్ణం ప్రతి విపం వత్య
 మానప్రకారేణ ఆచచక్షే - ఉక్తివాక్. చక్షతే కర్తరితి. ౧౮. ఏతావతఇతి.
 హేమ్యన్త ఏతావతః ఇయత్సంఖ్యాన్ బంధుజనాన్నిహత్య రణే ఘాతయిత్వా లబ్ధయా
 అనయా భువా రాజ్యేనేత్యర్థః. కింప్రయోజనం? న కిమవీత్యర్థః. సకంఠమూలాని
 సనిర్కంఠాణి జలప్రవాహసహితాని భోక్తుంపాతుమిక్రమేణశేషః. తాని పూర్వముపి
 తాని వనాని అరణ్యాని అద్యాని మమ నసంతికిం? సస్త్యేనేత్యర్థః. మహతాం స్వదుః
 ఖమేవ పరదుఃఖాచ్ఛ) మితిభాషః. ౧౯. సంతాపేతి. సర్వం నానావిధమపి అవ్యుః
 జలం సమ్యక్తవతీతి సంతాపః తస్య కాలే గ్రీష్మదౌ సతి వర్తమానే సతి సర్వమంభః.
 అథ స్తావతీతిహి ఇత్యేవ ప్రసిద్ధిః. నతూర్ధ్వమిత్యర్థః. ఆద్య ప్రకృతేతు తస్మిన్
 సత్యపి జలం జహం విహాయ త్యక్త్వా మే మమ దృష్టిం ఉర్ధ్వం స్థితాం ముహూః
 నతు నకృదిత్యర్థః. సమారోహతీతి యత్తదేతత్ చిత్రం. బంధునాశమనుచితయతస్సం
 తాపేన శుష్యతి జహం బాహ్మయలేచ దృష్టిరిత్యర్థః. ఆత్ర జూర్ణోగమన కారణసం
 తాపకాలవిరుద్ధతదూర్ధ్వగమనకార్యోత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపా విమ
 మప్రభేదాలంకారః. ౨౦. గళదితి. హేమ్యన్త ఇదానీం తాంతకాంతిః సంతాపాత్
 మ్మానప్రభాషమాసౌతమాశ్శరీరం. ని. 'స్త్రియాం మూర్తిస్తనుస్తనూతి'త్యమరః. గళంతః
 ప్రసరంతః సమీరిః వాయవో యేభ్య నైర్గజానాం కర్ణాస్తాభ్యః వ్యజనానీవ తైః

మమ శాంతకాంతిరంగనామ్నాయమసావధితే. ౨౧. ప. ఆనంద
యిత్రీమఖిలస్య బంతో రంతః క్షమాం స్వామహాయ మోహత్,
బంధుశాశాద్భవదుఃఖదోన్మేషః క్షమాయై స్పృహయామి
ధిజ్ఞం. ౨౨. ప. గతి ర్న మేఽన్యగరుడధ్వజ త్వయా వినాధునాస్యా
వివదో విధూతయే, వనానలార్చిర్వలయావృతస్థితే ర్వలాహకా త్కిం
శరణం నృగీశిశోః. ౨౩. ప. బహుభిః సినిహవరైః ప్రలాప్తై ర్భూషా
గంతస్త్వ వదామి తుల్యభావం, కుకువాగిరబంధుభిర్తమస్త్వైః కురుసంధిం
కురువంశశూతయే త్వం. ౨౪. ప. ఇతి బ్రువంతం యదనాయకోఽబ్ర
నటంతః కన్వమానాః పటాః పతాః యేషాం తేభ్యః నగరధ్వజేభ్యః ఆనమంతా
త్కమ్ననం వేపథుమేవామ్నాయం వేదమధీయతే - అభ్యుత్యతి తద్వదత్సంతం కమ్నత
ఇత్యర్థః. బంధువిపత్తిచింతనానితిభావః. ౨౧. ఆనందయిత్రీమితి. హే కృష్ణ అఖి
లస్య బంతోః ప్రాణిమాత్రస్య ఆనందయిత్రీమానందంకుర్వంతిం స్వాం స్వీయామంతర్త
నః క్షమా క్షాంతిగుణం మోహత్ రాజ్యలభకృతాదృశానాత్ విహాయ బంధుప్రణా
శాద్ధేతోః బహుదుఃఖస్య దోన్మేషః ఇన్మయైర్బహిః బాహ్యయై క్షమాయై
భూమ్యై స్పృహయామి ఇచ్ఛామి యతస్తతో మాం ధిక్ - నింద్యోఽహమిత్యర్థః.
ఆత్ర బంధునాశాంగీకారభూర్వకం రాజ్యకాంత్యవాక్యార్థేన ఆత్మనిందనమర్థ
నాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్. ౨౨. గతిరీతి. హే గరుడధ్వజ అస్యాః ప్రకృ
తాయాః మే మదీయానూః వివదః బంధుక్షయరూపాయా విధూతయే నివారణాయ
త్వయా వివా త్వతోఽన్యగతిః అధునా నాస్తి - వనానలస్య దావాగ్నేః ఆర్చిర్వల
యేన జ్వాలామండలేనావృతా వేష్టితా స్థితిర్యస్య తస్య మృగ్యాభిశుస్తస్య వలాహకా
న్మేషాద్వివా మేషు విహయేతి ల్యట్తోపే పంచమీ-శరణం రక్షం కిం తద్వన్నాస్త్యే
వేష్యర్థః. ఆత్రోపమానోపమేయవాక్యార్థయోర్ద్వయోరవిద్యమానత్వరూపైకసామాన్య
కత్వాత్సృతివస్తూపమాలంకారః. ని. 'వ్యా'యోరేసామాన్యే ప్రతివస్తూపమామే
లేతి-లక్షణాత్. పంచశం. ౨౩. బహుభిః. కుకురాః యదవమశేషాః తేషామధిపేతి
సంబుద్ధిః. హేకృష్ణ బహుభిః ఆపరైర్నైః ప్రలాప్తై రర్థకవచనైహ ఇదానీం
ప్రయోజనం? నకిమపీత్యర్థః. బహిర్భూమ్యై ఆంశర్వససేవ శక్తి వ్యంజనాయాం
చేతివా - త్యుః అభిన్నః భావః అభిప్రాయః యస్మిన్ స్తస్యభావవతి తథావదామి
కృత్యం కాయామి కురుచంతస్య భూతయే శ్రేయసే మమ స్త్వైః స్వీయైర్బంధుభిస్స
హ సంధిం త్వం కురు ఔపచ్ఛందసిం. ౨౪. ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువంతం

వీద్యుధిష్ఠిరం యోగివిచింత్యవైభవః, మహీపతే యద్యవతా సమీరితం
మహాత్మనాం యుక్తమిదం భవాద్యశాం. ౨౫. ప. సరిదాత్తజశానితో
౭పి సుత్సదురధ్యం న జహాతి కారవః, ఇతిచింతయతో మమాధునా
హృది సిద్ధిః ఖలు సంక్షయేశయా. ౨౬. ప. ప్రయతే తథాపి నృపసంధి
లబ్ధయే ప్రయతేంద్రియైశ్శుని కణాయితస్య తే, ఫలతి క్వచిన్న ఫలతి
క్వచిత్క్రియాప్రవిధాతురేషనహిదోషశీకరః. ౨౭. ప. ఇత్థం నిగద్య
మధురస్మితమీక్షమాణో భీమస్య వక్త్రమపి దారుకనీత మగ్రే, ఆరు

వదంతం యుధిష్ఠిరం ప్రతి యోగిభిస్సాన్విత్యని చిత్తలయవద్భిర్విచిన్త్యం ధ్యేయం
వైభవం మాహాత్మ్యం యస్య తథోక్తః యదునాయకశ్చిచ్ఛ్రేష్ఠః హే మహీపతే
యుధిష్ఠిర భవతా యత్సమీరితం కథితం ఇదం వచనం భవాద్యశాం త్వత్త్వ్యా
నాం మహాత్మనాం యుక్తమచితమేవ ఇత్యుబ్రహ్మీ - ఆత్ర మాహాత్మ్యస్య వంశ
శ్రేయః ప్రవణతాభిప్రాయగర్భత్వాత్సరిరాలంకారః. ఏవం మాహాత్మ్యసమ్యగ్న
చనయోరనురూపఘటవర్ణనాత్సమాలంకారశ్చ ద్వయోస్సంస్పృష్టిః. ౨౫. సరిదిలి.
కింతు హే యుధిష్ఠిర సః కారవః దుర్యోధనః సరిదాత్తజేన భీష్మేణ శాసితః సన్తార్జే
ప్రవర్తితో౭పి సకా దురధ్యం అసన్తార్గం నజహాతి నత్యజతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ
అధునా చింతయతః సంధికార్యమాలాచయతః మమ హృది మనసి సిద్ధిస్సంధిసా
ఫల్యం సంశయే భవేద్వా న భవేద్వేతి సందేహో శేతే వర్తతఇతి శయాభవతితి
యోజ్యం. ఆత్ర కురునీతామసాభీష్టశాసనలంఘనవాక్యార్థస్య సంధిసిద్ధిసంశయాన్నద
హేతుకం కావ్యలింగం. ౨౬. ప్రయతఇతి. తథాపి యద్యపి సిద్ధిస్సంశయాన్నదా
తథాపీత్యర్థః. హే నృప యుధిష్ఠిర ప్రయతాని లాభమోహాదిభ్యో నిగ్రహీతాని
ఇంద్రియాని చక్షురాదీని యేషాంతైర్మహాత్మభిః పణాయితస్య సంస్తుతస్య. ని. 'ఈడి
తశ స్తవసాయిశవణాయత ప్రణతపనిశపణితానీ'తి స్తుతపర్యాయేవ్యవహరః. తే తవనం
ధ్యే లబ్ధయే లాభాయ. దుర్యోనాదిభిస్సహేతి శేషః. ప్రయతే ఉన్యంజే. క్రియా-
కార్యోద్యోగః క్వచిత్కృత చిత్కార్యే విషయే ఫలతి సిద్ధింకరోతి క్వచిత్సంఫలతి
ఏషః క్వచిత్ఫలాభావః. ప్రవిధాతుః కార్యకర్తః దోషస్య క్షిరో తేజో౭పి నహి నభ
వత్యేవ-యత్నేకృతే యదినసిద్ధ్యతి శా౭త్రదోష'ఇతిన్యాయాదితిభావః. అత్రోత్తర
వాక్యార్థత్రయేణ సంశయాన్నదసిద్ధిమత్సంధిప్రయత్నసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతు
కం కావ్యలింగం. ౨౭. ఇత్థమితి. అగ్రీతాక రక్షణీతి రక్షణ్యాః లీలాయాః లీలాసస్య
కూలంకరః పారదృశ్యా. తత్పరిత్రార్జునీతి యావత్, హరిశ్చిచ్ఛ్రేష్ఠః ఇత్థం ఉక్తప్రకా

హ్య రక్ష్యకృణూ శిశరక్షలీలాకూలంకషో హరిరగా త్కురురాజ
 ధానిం ౨౪. అవలోకియన్న పురః ప్రతోలికామనిమేష పారజన
 తానిరంతం. మృదుగానతేషు సదుపాసయః పరై ర్యదురాజవీష విదు
 రాలయం యయా. ౨౫. ౪. తమసాం కులాని సకలాని దర్శనే సతి స
 ద్యవప శమయన్మహామహాః, స వివేశ తత్ర విదురస్య మందిరం చర
 మాద్రికం దరమభీశుమానివ. ౨౬. ౪. కంసవైరిణి సమేయుషి గేహం
 ఊత్తుంతిశయికం మదన్మత్తం, సంక్షిపాంగమయతిస్తపురా రే స్సాంధ్య

రేణ నిగద్య ధర్మరాజం ప్రత్యుక్త్యా భీమస్య వక్త్రం ముఖమసి మధురం సుకుమారం
 స్తీతం యస్మింస్తత్రథా ఈషమాణస్యన్ ఆత్ర దరహాసో భీమస్య అనభిమతస్సంధిరితి
 మాచయతి-ఆ. అగ్రే దారుణే సారథినా సీతం ప్రావీతం రత్నమయం రథమారుహ్య
 కురురాజధానిం హస్తినగరం ఆగాత్-ప్రాప్తవాన్. ౨౭. అవలోకియన్నితి. అథ హస్తీ
 నపురప్రాప్త్యనంతరం ఆనలేషు ప్రాణేషు విషయ మృదుః కృపార్దృః పరైరానలే
 భ్యోఽన్యైశ్చ త్రుభీర్వాదురానదః ప్రాప్తుమశక్యః ఏషః సః యదురాజస్థీకృష్టః అని
 మేషయా కృష్ణావలోకనార్థం - నిర్మి మేషనేత్రయా పారజనతయా పురవాసిజనస
 మాహేన నిరంతరాం సమ్బాధాం పులి హస్తినపురస్య ప్రతోలికాం రథ్యాం అవలో
 కయన్ సన్ విదురస్థాలయం గృహంప్రతి యయా గచ్ఛతిస్త. లాటానుప్రాసః.
 మంజుభాషిణీ. ౨౮. తమసామితి. మహత్ లోకోత్తరం మహస్తేజః యస్యతథోక్తః అత
 ఏవ స కృష్ణః దర్శనే సతి సద్భవీవ సకలాని తమసాం పాపానామంధకారాణాంచ
 కులానిబృన్దాని. ని. 'తమోఽన్యకారే స్వర్భానావఘ్నే శోకే గుణాంతరే' ఇతివిశ్వః
 శమయన్ నాశయన్ సన్ తత్ర హస్తినపురే విదురస్య మందిరం గృహమభీశుమాం
 త్సార్యః చరమాద్రైరస్తతైలస్య కంధరం దరీమివ వివేశ ప్రదిప్తవాన్. ఆత్ర కృష్ణసూర్య
 యోః ప్రవేశోనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మేవప్రకృతాస్పదస్తల్యయోగితాభేదః. 'అంకు
 మానపీతిపాతేఽపుష్కవివాలంకారః. పరంతు వాక్యభేదమాత్రం. ౩౦. కంసేతి.
 కంసస్య వైరిణి కృష్ణే గేహం గృహంప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి అతిశయాత్స
 ర్వోత్కర్షాజ్ఞాతం ఆతిశయికం ఊత్తుదురస్య-సంతోషస్య నృత్తం నాట్యం వృద్ధిరితి
 యావత్. ని. 'మదోరేతసి దర్శనే చ ద్విర్దదదానయోః' తివిశ్వః. పురాణేశ్వమృ
 స్సంబంధినః సంభాషణాం భవస్య సాంధ్యస్య-తాండవవిధే ర్నాట్యక్రియానా అవ
 లేపంగర్వం సంక్షిపాం సంక్షేపం గమయతిస్త ప్రావయామాస-అనందసాంద్రోఽభూది
 త్యర్థః. గతిబుద్ధిశ్శాదినా అణికర్తుః కర్తృత్వం ఉపమాలంకారః. తస్య ముష్టాలిసాభా

తాండవవిధే రవలేపం. * 30. ప. విరలే రుచితం విశుద్ధమహ్నో విధి
మాధాయ పితృష్వసు స్సకాశే, వసతోఽస్య నిశైవ సా సమాప్తావ
సుదేవాత్త భువః కథానతాస్తాః. 31. గ. అథ విరతాయాం నిశీధిన్యా
మివ పృథాసుతకథాయాం వీనద్యుతిషు తారకాకలాపేష్వివ ప్రదీపేషు
విజృంభితేషు శకుంతిభిరివ వందిభిః కలకలేషు, వికసిలేషు చంచ
రీకేష్వివ పారజనేషాత్పలాదివమహాత్మలం ౨౦జమందిరా ద్విదుర
మందిర మాగలేషు, విరోచన ఇవ కమలలోచనః ప్రాచీనగిర్యంకా
దివ పర్యంకాదు త్తస్థా. 32. ప. సమాప్త్య సంధ్యాయంకం సకృత్యం

గృమిత్యాదౌ దండినా తదభిధానాత్ - స్వాగతావృత్తం. 30. విరలేతి. అహ్నో
దినస్య విరలేస్సాయంకాలస్య ఉచితం కరణీయం విశుద్ధం పావనం విధిం కర్త సంధ్యా
వందనాదికమాధాయ కృత్వాపితృష్వసుః కుంత్యాస్సకాశే సన్నిధౌ వసతో వర్తమా
నస్య వసుదేవాత్త భువః శ్రీకృష్ణస్య సానికా ప్రవేశగాత్రిరేవ సమాప్తా విరతాభూత్.
తాస్తాః కథాస్తు త్రిదశవార్షిక్యః ససమాప్తాః అభూవత్ తయోరితిశేషః. శ్రీకృష్ణ
కుంత్యోగిరిత్యర్థః. చిరాద్దృష్టయోరిష్టజనయోస్సప్రేమసల్లాపస్వర్గాదప్యతిశేత ఇత్యర్థః.
కౌపచ్ఛందసికం. 31. ఆఖేతి. అథ నిశీధిన్యాం రాత్ర్యామివ పృథాకథాయాం
కుంతిసల్లాపే విరతాయాం సమాప్తాయాం సత్యాం ద్వయోరపి సమాప్తయోస్సలోగ్ని
రిత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి - 'పృథాసుతకథాయామి'తి పాతే పాండవసంబంధికథా
యామిత్యర్థః. కృష్ణకర్మమానాయామితిశేషః. తారకాణాం నక్షత్రాణాం చలాపేషు
సమూహేష్వివ దీపేషు వినా మ్హనా ద్యుతిః కోభా ఏషాం ప్రదీపేషు - తథో
క్తేషు సత్సు శకుంతిభిః పక్షిభిరివ వన్దిభిస్తులిపాతకైః కలకలేషు కోలాహలరవేషు
విజృమ్భితేషు ప్రకటితేషు సత్సు సశిలేషు వద్యేష్వివ నయనేషు లోచనేషు వికసి
లేషు సత్సు చంచరీకేషు భృంగేష్వివ పారేషు జనేషు ఉత్పలాత్కువలనూదివ
రాజమందిరాద్భిః ధృతరాష్ట్రస్య మందిరాత్ మహాత్మలం కమలం ప్రతీవ
విదురస్య మందిరం ప్రతి ఆగలేషు సత్సు విరోచనస్సూర్యఇవ కమలలోచనః శ్రీకృష్ణః
ప్రాచీనగిరీరుదయశైలస్య అంకౌత్తటాదిపర్యంకాచ్ఛయనాదు త్తస్థా - ఉత్థితవాక్.
అత్ర పృథాకథా నిశీధిని దీపాదీనాం ప్రకృతానామేవ విరత్యాదినా ధర్మజోక
మృత్యు గమ్యత్వా లేకవలప్రకృతగోచరాణాం తుల్యయోగితానాం సంసృష్టిః. 32.
సమాప్తేతి. అథ ఉత్థానాంతరం అలక్ష్మితాని నిద్రావసరపర్యంతవస్త్రభూ
షణాదీనాం యథాశ్రయం అవస్థాపనేన విభూషితాని అంగాని యస్య తథోక్తః
స కార్ణధన్వా శ్రీకృష్ణః సంధ్యాయాం ప్రాతఃకాలికాయాం కౌపయికం యుక్తం

సమాపయిష్యన్నపి శార్ఙ్గధన్వా, అలంకృతాంగో విదురస్య హస్త
మాలంబ్య మందం నిరగాన్నికేతాత్. ౩౪. గ. తదను నిఖిలమహా
రారంభకృత్యమవసాయ్య బాలాతపేన బలాహకణ్డవ ఘుస్పణమస్పణి
తేన పటిరహంకేన చర్చితకశేబరః పంకేమహశంకిసిభిరంచలలిఖితరాజ
హంసరాజిభి రాకృష్యమాణేనేవ వీతాంబరభాగేన పరిచుంబిత ప్రపద
పల్లవో నిజోదరాంతరానవకాశతయం బహిర్నిర్జతై ర్జగదంజలిశుభిరివ
ముక్తాఘటైః ప్రత్యుష్టమేఖిలాముఖభాగో వర్షాహేమంతసమయయో
రవ్యవినశ్వరం లక్ష్మీలీలాకమలముపశ్లోకితు మాగతేన దినమణిబింబే
నేవ కాస్తుభేన దేదిప్యనూనభజాంతరో దనుజపరిషదాత్పాతికర క్షపరి

కృత్యం వందనాదిం సమాప్య శ్రుత్వా సంభోః కురుణాం పాండవైస్సహ సంధా
నస్య జోపయిశం కృత్యం ధృతరాష్ట్రాశ్శిశుహ ఆలోచనమపి సమాపయిష్యన్
కరిష్యమాణస్య విదురస్య హస్తమాలమ్భ్య గృహీత్వా నికేతాచ్చయనగృహస్థందం
నవిలాసం యథాతథా నిరగార్చసిరాగతవాత్ - 'తమసాంకులాసీ'త్యాది శ్లోకపం
చకం గద్యమేకంచ బహుషు మూలపుస్తకేషు సందర్భవిరుద్ధక్రమం దృష్టం యథా
సందర్భాపరోధం వ్యాఖ్యాతమితి ధ్యేయం. 3౪. తదన్విత. తదను శయన
గృహనిర్గమనానంతరం నిఖిలం అన్నః వాసరస్య ఆరంభే ఆదోస్రావః కాలమితియా
వత్. యత్కృత్యం స్నానసంధ్యావందనాదికం తదవసాయ్య సమాప్య బాలాతపేన
బలాహకః మేఘుణ్ణవ ఘుస్పణేన కుంకుమేన మస్పణితేన మిశ్రితేన పటిరహంకేన చర్చి
తం లిప్తం కశీబరం దేహః యస్య తథోక్తః పంకరుహమరుణకమలమితి శబ్దంత
ఇతి శంకిసిభిః ఆంచలే అంకభాగే లిఖితాభిః చిత్రితాభిః రాజహంసానాం రాజభిః
పంక్తిభిరవకృష్యమాణేన అదోసియమానేనేవ స్థితేన వీతామృరస్య భాగేన ప్రాస్తదే
శేన పరిచుమ్బితం సృష్టం ప్రపదం సాదాగ్రం పల్లవమివ యస్య తథోక్తః. నిజస్య
ఉదరస్య కుక్షిః అంతర్భద్రేన విద్యతే అవకాశః యేహంలేహం భావస్తతా తయా
హేతునా. అసంఖ్యేయత్వాదిభావః. బహిర్నిర్జగదన్దానాం బ్రహ్మాన్దానాం శివ
భిరవస్థితైః ముక్తాఘటైః ప్రత్యుష్టః సంఘటితః మేఖిలాయాః కాశ్చాస్యః ముఖభాగః
అగ్రదేశః యస్యతథోక్తః. వర్షాసమయోహేమస్తసమయేవ ద్వయారసి అవినశ్వరం
అక్షణశోభమిత్యర్థః. ప్రభావాదిభావః. లక్ష్మ్యః పక్షిప్తితాయాః లీలాకమలముపశ్లో
కితుం స్తోత్రమాగతేన దినమణిశుభ్యస్య విష్ణునేవ స్థితేన కాస్తుభేన రత్నేన దేదిప్య
మానం భుజాంతరం పక్షిః యస్య తథోక్తః దనుజపరిషదః రాక్షసకులస్య ఉత్పాతేన

వేషేణేవ పద్మరాగకేయూరేణ పరిమండితబాహుదండో ద్వారినిర్గత్య
సుయోధనదుర్వాసితాయానగరభువ స్స్పర్శనం పరిహర్తుమివ ద్వారి
సవినయముపాగతేన దారుకేణ సంయోజితమణిపాదుకో గురుకృపః
ప్రముఖైర్భ్రష్టాసంఘైః ప్రతిపాద్యమానజయాశిషం శిరసా ప్రతిగృ
హ్లానః, కుశలప్రశ్నకోరకితామోదాభ్యాం కురురాజదేవప్రతాభ్యాం
సదనాభిగమనాయ సంప్రార్థ్యమానశ్చిరతరం వసరం ప్రతిపాలయతా మ
త్నాహిణీవతీనా మంజలివనజావళిమవలోకనేన సంభావయమానో ము
కుందోపందిబృందపరిపవ్యమానకంసాదివిజయబిరుదావస్థిబంధుబంధు
రేణ మంగళకుసుమగంధసంపదంభీకృతపుష్పంధయర్చంకారసహచర

దుష్పమిత్రేన రక్తపరివేషేణేవ స్థితేన పద్మరాగమయన కేయూరేణ అశ్లాదేన ఉత్పా
తాలాకచక్రరక్తపరివేషాభ్యామివ కేయూరాభ్యామితి పాతాంతరం - పరిమండితౌ
అలక్ష్మితౌ భుజౌ దండావివ యస్య తథోక్తః నిర్గత్య ద్వారపర్యంతమాగత్య సుయో
ధనేన భరేన దుర్వాసితాయాః నివాసానర్హీకృతాయాః నగరభువః హస్తినపురి
భూమేః స్పర్శనం పరిహర్తుమివ ద్వారి ద్వారవివ. నమ ప్రాక్షణ ఇత్యర్థః. సవినయం
యథాతథా ఉపగతేన దారుకేణ సంయోజితే సంఘటితే - మణిమయ పాదుకే యస్య
తథోక్తః. కించిదవనమితః వినయాత్ ప్రహీకృతః పూర్వకాయః యేన తేన విదురేణ
విత్తిర్యమాణః దీయమానః హస్తావలమ్యః యస్య తథోక్తః. గురుర్ద్రోణః కృపశ్చ ద్వా
ప్రముఖౌ ప్రధానౌ. యేషాంతైర్భ్రష్టాసంఘైః బ్రహ్మణశ్చైః ప్రతిపాద్యమానాం
క్రియమాణాం జయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్లానః శిరోఽవనతిపూర్వకం స్వీకర్వాణః
కుశలప్రశ్నేః కోరకితః సంజాతకోరకః ప్రవర్ధితభియావత్ - మోదస్సంతోషః
యయోస్తాభ్యాం కురురాజదేవప్రతాభ్యాం భృతరాష్ట్రభీష్మాభ్యాం. యత్తు కురురాజః
దుర్బోధనఇతి - తన్న - సుయోధనాదిభిశ్చతుర్గురధ్యసితపూర్వమితి ఉత్తరగ్రంథేన
సందర్శవిరోధాత్ - సదనాభిగమనాయ నిజగృహం ప్రతి ఆగంతుమితి తుమర్థాచ్చ
భావవచనాదితి చతుర్థీ - సమ్యక్పార్థిమానః చిరతరమత్యంతవిశిష్టేన అవసరం నమ
స్కారసమయం ప్రతిపాలయతాం నిరీక్షమాణానాం అత్నాహిణీవతీనాం అత్నాహిణీ
సంఖ్యనేనానాయకానాం అజ్ఞాతీనామేవ కమలవనానాం ఆవళిం పంక్తిం అవలో
కనేన దర్శనేన సారలేజః ప్రసరణాత్మకేన సంభావయమానః బహుమన్యమానః
ముకుందశ్శ్రీకృష్ణః వందినాం స్తుతిపాతకానాం బృన్దేన పవిత్రః పత్యమానైః కంసాదీ
నాం ఖలానాం విజయస్య సంబంధిభిః బిరుదావళీభిర్నామప్రబంధైర్బంధురేణవ్యాప్తేన

వాదిత్ర ఘోషేణ మేఘవర్ష మున్మిషంతీభి సాస్మాదామినీభిరివ కనకవేత్ర
 లలికాభి రాకులీకృతేన మహతా రాజవధేన సుయోధనాదిభి శ్వతుర్భి
 రధ్యాసితపూర్వం సభామంటపం శనై శ్వనైరవజగామే. ౩౧. ప.
 ద్వారం సమేయుషి హరావధ తత్రగోష్ఠ్యా స్పర్శై స్సమం నరవతి
 స్సహసోదతిష్ఠత్, పూర్వాచలాశ్రయిణి పూషణి-పద్మపంక్తే సౌరభ్య
 పూర ఇవ పట్నరణైరనేతైః. ౩౨. ప. తత్రాతితుంగే తరసోపవీతే
 రత్నాన్ననైః రచితోపవేశః, పురోహితై రగ్రభువి ప్రదిష్టాం పూజా
 ముపాదత్త పుమాన్పురాణః. ౩౩. ప. సభాంతరే తత్రసమగ్ర కాంతిం
 శబ్దాయమానేనేతి యావత్. మంగళమసుమానాం ఆచారార్థం విశిష్ట పుష్పాణాం గంధ
 సంపదా పరిమళసమృద్ధ్యా అంకికృతానాం పుష్పన్ధయానాం మత్తానాం భృంగానాం
 ఝంకారై స్సహచరైః మిత్రైః వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాలాదీనాం ఘోషకోలా
 హలః యస్మిన్ స్తతోక్తేన మేఘవర్షయథాతథా సమున్మిషంతీభిః స్ఫురంతీభిః సాస్మాదామి
 నీభిః విద్యుద్భిరివ స్థితాభిః కనకవయోభిర్యేత్రలతాభిః కంచుకిభ్యుతాభిః ఆకులీకృతేన
 నిస్సార్యమాణప్రేక్షకపౌరసంకులితేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజవధేన ఉపలక్షితః చతు
 ర్భిస్సుయోధనః ఆదిర్యేషాంతైర్దుర్యోధనదుశ్శాసనశతమనికర్తైః పూర్వమధ్యాసితం ఉప
 విష్టం ఆధ్యాసితపూర్వం సభామంటపమాసాసీం శనై శ్వనైరవజగామే-ప్రవివేశ. ఉత్పే
 త్నసంస్పృష్టిః. వితద్గద్యస్యాదౌ అన్యేద్యుతి పాశోఽసంగతార్థత్వాదుపేక్ష్యః. ౩౪.
 ద్వారమితి. అథ హరా శ్రీకృష్ణ ద్వారం ప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి తత్ర ఆస్థా
 నమండపే నరవతిద్దుర్యోధనః. సహసాలిసత్వరం గోష్ఠ్యాస్సమాజాత్ సర్వై స్సభై
 స్సమం పూషణి సూర్యే పూర్వాచలముదయశైలమాశ్రయిణి ప్రాప్తవతిసతి వద్దానాం
 పంక్తే అనేక్షై పట్నరణైర్భృంగై స్సమం సౌరభ్యపూరః పరిమళప్రవాహాఇవ ఉదతి
 ష్ఠత్ ప్రత్యుత్థితవాన్ పూర్ణోపమాలంకారః. వితత్సద్యం బహుషు మూలపుస్తకేషు
 నదృష్టమిత్యత్ర లిఖితం. ౩౫. తలేతి. తత్ర ఆస్థానే తరసా ద్రుతం ఉపవీతే
 సమీపం ప్రాపితే అతితుంగే అత్యున్నతే రత్నమయే ఆసనే రదితః కృతః ఉపవేశః యే
 ననః ఆయం పురాణః పుమాన్ పురాణపురుషః శ్రీకృష్ణః అగ్రభువి పురోహితైః
 ప్రవిష్టం నివేదితాం పూజాం అర్ఘ్యపాద్యాదికం ఉపాదత్త స్వీకృతవాన్. ౩౬.
 నభేతి. తత్ర తదాసీం సభాయాః అంతరే మధ్యే సమగ్రా సంపూర్ణా కాంతిస్సాం
 దర్శం యస్య తం సరోరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం సంవీక్ష్య సంవీక్ష్య ఆదరాద్విరుక్తిః. నరే

సంవీత్య సంవీత్య సరోరుహాక్షం, నరేంద్రవర్జం నగరీజనేషు న కస్యవా
భూన్నయనప్రమోదః. ౩౦. ప. భద్రాసనాదుపనతం పదవల్లవార్గం
సంవాహయత్యుగతే విదురే దయాద్ధిః, సామాజికే బుధజనే సతి
దత్తకర్తే ప్రజ్ఞాదృశం నృప మభాషత చద్వనాభః. ౩౧. ప. అలైవర
హోభి రధియుద్ధమవేత్య సంత్యజ్ఞాచంద్రం కులం తవ సుతైస్సహ
పాండవానాం, సంధిం విధాతు మధునా సమయే విధేయం ప్రాప్తోఽహ
మస్మి భరతర్షభ తే సకాశం. ౪౦. ప. శతేన సంధత్స్వ తనూభవానాం
కుంతీకుమారాన్ముశలోదయాయ, కల్లోలజాలేన కళిందజాయా గంగా

ద్రేణ దుర్యోధనేన వర్జం యథాతథా తదితరేషు నగరీజనేషు పారాణాంమధ్యిత్వార్థః.
కస్యవా జనస్య నయనప్రమోదః సేత్రానందః నాభూత్ - తమేకం వినా నర్వస్యా
వృథాదిత్యర్థః. పాండవపక్షపాలినోహరేః ద్వేష్యతయా తస్మిన్మీక్షణం న తస్మానంద
కరమితిభావః. యత్తు 'నరేంద్రవర్జం భృతరాష్ట్రవర్జమితి వ్యాఖ్యానం అంధత్వాన్న
తస్మానన్దోఽభూదితిభావ ఇతి-తన్న - దర్శనానన్దయోస్సమానకర్తృకత్వబోధకం సం
త్యజ్యతి ల్యబంతేన తత్రోభయత్ర భృతరాష్ట్రస్య ప్రసక్త్యభావస్ఫురణాదిత్యలంబి
తేణ. ౩౦. భద్రేతి. దయయాద్ధిః మధురస్వభావః పద్మసాభౌ యస్యసః శ్రీకృష్ణః
భద్రాసనాద్రత్నసింహాసనాత్. ఉపనతం అధఃప్రసారితం పదే పల్లవే ఇవ తయో
రగ్రం భాగం ఘటగలే సమీపస్థితే విదురే సంవాహయతిమృదువద్దయతినతి సామాజికే
సభ్యేబుధజనే దత్తైః మేషు చక్షుష్యతీతి సావధానా కర్ణాయస్య తథోక్తేసతి చ ప్రజ్ఞా
దృశం నృపమంథం భృతరాష్ట్రం ప్రతి అభాషత ఉక్తవాక్ - వత్యమాణప్రకారే
జేతిభావః. ౩౧. అలైవరి. మే భరతర్షభ మే భృతరాష్ట్ర అలైవః పంచమైరహో
భిర్వాసరైరధియుద్ధం - యుద్ధే చంద్రస్యేదం కులం సంత్యజత్ - నాశంగమిష్యత్
అన్యోన్యకలహాదితిభావః. అవేత్య జ్ఞాత్వా అశునా ఆస్తిక్ - సమయే విధాతుం
కర్తుం యోగ్యం విధేయం - అన్యదాతు కృతేనాపి తేన ప్రయోజనాభావాదితిభావః.
తవ సుతైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ పాండవానాం సంధిం అన్యోన్యానుకూల్యం విధాతుం
తే తవ సకాశం సమీపంప్రతి అహం ప్రాప్తోఽస్మి. ౪౦. శతేనెతి. మే గేయశీర్త
స్తవ్యశీర్తే భృతరాష్ట్ర తవ తనూభవానాం పుత్రాణాం శతేన సహ కుంతీకుమారాన్
ధర్మరాజాదీన్ కళిందజాయాః యమునాయాః కల్లోలానాం మహాతరంగానాం
జాలేన సమూహేన సహ గంగాయాస్తరంగానివ మశలస్య అన్యోన్యశ్రేమస్య ఉద
యాయ అవిర్భావాయ సంధత్స్వ సంధిం మరు అత్రోపమయా మరుపాండవానాం

తరంగానివ గేయకీర్తే. ౪౧. ౪. పాదారవిందే ప్రణతీ శ్చిరోభిశ్చతంశతం
సాదరమర్చయంతః, పాండోః కుమారాశ్చ భవంతమేవం విజ్ఞాపయంతి
స్త విసీతిపూర్వం. ౪౨. ౪. జాతావనేవయమమీభవదంకభూమా
వృద్ధిం గతాశ్చిరసి శాసనమాదధానాః, ని స్తర్ల సంగరపయోనిధయ స్త్వి
యాద్య స్థా ప్యాయథాంశమవనేరవనే వనేవా. ౪౩. ౪. బాల్యే వనాంత
జనుషాం మమ పాండవానా మేకాపి రక్షణవిధౌ న బభూవ థాత్రీ,
ఇత్యేవ శోక మనిశం హృదయే దధాన స్తస్మాస్తు నార్థమపి సంప్రతి

దౌర్బల్యవైమల్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వసి. ౪౧. పాదేతి. కించ పా
ండోః కుమారాః ధర్తరాజాదయః భవంతం త్వాంప్రతి పాదారవిందే శిరోభిః శతం
శతం ప్రత్యేకం శతసంఖ్యాః ప్రణతీః నమస్కారాన్ సాదరం యథాతథా అర్చ
యంతః కర్వంతస్సంతః విసీతిః వినయః పూర్వం యస్మిన్ స్తత్తథా. ఏవం వత్సమాణ
ప్రకారేణ విజ్ఞాపయంతిస్త విజ్ఞాపితవంతః మన్తుభేనేతిభావః. యత్తు శతంశతం దశ
సహస్రమితి-తన్న తథాసతి 'సంఖ్యార్థే ద్విబహుత్వే' ఇత్యనుశాసనాత్ ప్రణతీరితి
బహువచనాంతమిశేష్యవాచకానురోధేన శతశతానీత్యేవప్రయోగస్సాన్యత్ - 'వింశత్యా
ద్యాస్సదైకత్వ' ఇత్యనుశాసనాచ్చ నయశోక్తవ్యాఖ్యానవిరోధఇత్యపి ధ్యేయం. ౪౨.
జాతాఇతి. వనే జాతాః ఉత్పన్నాః భవతః తవ అంకభూమా ఉత్పంగదేవే వృద్ధిం
గతాః శాసనం అజ్ఞాం భవదీయాం శిరసి ఆదధానాః బిభ్రాణాః నిస్తీర్ణః ఆతిక్రాంతః
సంగరిః వనవాసాజ్ఞాతవాసప్రతిష్ఠైవ పయోనిధిస్సముద్రః యైస్తథోక్తాః ఆమీ ఏవం
భూతాః వయం త్వయా అద్య యథాంశం ఆవనే భూమేః ఆవనే రక్షణేనా. రాజ్యే
వేతియావత్. స్థాప్యాః స్థాపితుమర్హాః వనేవాస్థాప్యాః. ఉభయమపి త్వదధీనమిత్యర్థః.
పిత్రాజ్ఞాయాః దుర్లంఘ్యత్వాదితిభావః. ౪౩. బాల్యఇతి. వనాంతే అరణ్యమధ్యే జను
ర్జన్త యేషాంలేషాం మమ భదీయానాం పాండవానాం రక్షణవిధౌ పోషణక్రియా
యాం విషయే ఏకాపి థాత్రీ ఉపమాతా సబభూవ-ఇత్యుక్తప్రకారం శోకం ఉప
మాత్రభావృత్తమేవ అనిశం హృదయే దధానః త్వం తస్యాః థాత్ర్యాః భూమేరుప
మాతుశ్చ అర్థమపి సంప్రతీదానీం నదితసి దాతుంనేచ్ఛసీతి కాకుః. కింతు దిత్సన్యే
వేత్సర్థః. ఆత్ర వనే థాత్రీమాత్రభావశోచనస్య స్వసమక్షం అర్థథాత్రీ దానావశ్యక
త్వమేతుత్వాత్పదార్థమేతుకం కావ్యలింగం - తనోచపమాత్పభువోధాత్రీశబ్దజ్ఞేష
భిత్తికాలభ్యాభేదాద్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితమితి తయోరంగంగిభావేన సం
కరః. 'థాత్రీస్యాదుపమాతాపి భూమిరామలీచనే'తి నానార్థరత్నమాలాయాం - ఇతి

దిత్వసి త్వం. రర. ప. ఇత్తం బ్రువాణం యదునీరమేనం నిశ్వస్య దీర్ఘం
 నృపతిర్నభాషే, వ్యరంసిషం వ్యభినుముం విముంచ విముంచవత్సేత్వ
 సుశాస్య శౌరే. రగి. ప. మధునగ్ధననిమిలితామునీంద్రే మమ జననీ
 ఖలు పుత్రవత్సలా సా, ముఖహా మనవేక్ష్య మూర్ఖసూనో ర్దుద
 మధికా మధునా యథా దధామి. ర. ౬. ప. స్వయమపి న విబుధ్యతే
 సుతోఽయం సుమతిజనస్యశృణోతి నాపి వాచం, కురుకులకుశలాంకు
 రాభివృద్ధ్యై గుణగణవారినిధేగతిస్త్వమేవ. ర. ౭. గ. ఇతిసిద్ధాంతితవతి

విజ్ఞాపయంతిస్తేతి పూర్వేణాన్వయః. రర. ఇత్థమితి. ఉత్తప్రకారం బ్రువాణం
 పాండవవిజ్ఞాపనాం కృత్యంతమేనం యదునీరం శ్రీకృష్ణం ప్రతి నృపతిః ధృతరాష్ట్రః
 దీర్ఘంయథాతథా నిశ్వస్య హేవత్స దుర్యోధన ఆముం వ్యభవం దుర్దార్దం పాండవచైర
 రూపం విముంచ విముంచ త్వజిత్యజేత్వాదరాద్విరుక్తిః. ఇత్యుక్తప్రకారేణానుశాస్య
 శిక్షయిత్వా హే శౌరే శ్రీకృష్ణ ఆహం వ్యరంసిషం విరతవాసస్మి తానోఽస్మీత్వర్థః
 ఇతి బభాషే ఉత్తవాక్. రగి. మధ్వతి. కించ హే మధుమగ్ధన-మధునామక చైత్య
 నాశక కృష్ణ - సా ప్రసిద్ధా మను జననీ అమ్మికా మయి పుత్రే వత్సలాఖలు
 దయాశుస్సత్యేవమనీంద్రే వ్యాసే విషయే నిమిలితా ముకుళితనేత్రాఽభూత్. యయా
 పుత్రదాయినీ మనీంద్రే మిలితాత్వ జనన్యా ఆహమంధత్వేన జాతఇత్యర్థః.
 మూర్ఖస్య స్వతోఽనివేశినిః పరైర్వోధితమశ్రోతుశ్చ సూనోద్దుర్యోధనస్య ముఖమనవే
 క్ష్యధునా అధికాం నిరవధింముదం దధామి ధారయామి ఆనందం తత్తాద్భక్తిఃఖాదాం
 ధ్యాదపి దుఃఖాయ తే పుత్రస్య మూర్ఖమిత్యర్థః. అత్ర కిం ఉత్తరవాక్యాధేన పుత్ర
 వాత్సల్యనమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యంగం? ఉత ఆంధ్యస్య దోషస్యైవ సం
 తోషజనకత్వేన గుణతవర్ణనాల్లేశాలంకారః? ఇత్యుభయత్ర సాఫకసామ్యాదేకత్ర బాధ
 కాభావాచ్ఛ ద్వయోన్యం దేహసంకరః. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. ర. ౬. ధృతరాష్ట్రః పుత్ర
 మూర్ఖ్యం విశదయతి—స్వయమితి. అయం సుతో దుర్యోధనః స్వయమాత్మనాపి న
 విబుధ్యతే - శోభనా కార్యాకార్యవివేచికా మతిః ఆగామిగోచరబుద్ధిః యస్య తస్య
 జనస్య భీష్మవిమరాచేర్వాచమపి న శృణోతి - నానుత్పతీత్వర్థః. అతః హే గుణగణ
 వారినిధే శ్రీకృష్ణ, కురుకులస్య కుశలమేవాంకురస్తస్య అభివృద్ధ్యై త్వమేవ గతిర్నాస్య
 ఇత్యర్థః. తథాచ త్వమేవ నయభయాభ్యాం ఇదానీం సంధిం ఘటయేతిభావః.
 వృత్తంతు పూర్వముక్తమ్. ర. ౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం బద్ధాంజలా రాజని ధృత
 రాష్ట్రే సిద్ధాంతితవతి ప్రకృతకార్యంనిశ్చితవతిసతి నిజస్య ఆసనస్య రత్నపీఠస్య అగ్ధే

బద్ధాంజలౌ రాజని నిజాసనార్థనివేశితకరతలతయా కించిదున్నమిత
వామభుజశిఖరేణ గండమండలే నిమజ్జితమకరకుండలం కటిచలనకం
దళితకాంచన పటమర్చరాంబమీషత్కంఠం వినివర్త్య. ర౯. ప.
క్లృప్తస్థితం రవిభువాకృతహస్తశాశం దుశ్శాసనేన ధురి దూషితసం
ధిపతం, కర్ణోపకంఠచలితాధరమాతులాస్యం కౌరవ్యమాహ కురుసం
సది కంసవైరి. ర౯. ప. పృథాసుతేభ్యః పృథివీం తదీయాం సునర్దిశేతి
బ్రువతో గురోర్గ్రం, అశృణ్వతః కౌరవ తే కథంవా సంభూతి
రేషా శశినోఽన్వవాయే. ౫౦. ప. తత్తాదృశం శృణు మహత్తరవంశ
వృత్తం పూర్వదా నవవయః పితురాత్తజీర్ణః, త్యక్తావ్విశ్రమం పితృ

మధ్యే నివేశితం నిక్షిప్తం కరతలం యేన తస్యభావస్తతా త కూ హేతునా కించి
దున్నమితేన వామభుజస్య శిఖరేణ అగ్రభాగేన గండమండలే వామకపోలమధ్యే నిమ
జ్జితం ప్రవేశితం మకరాకృతికుండలం యస్మింస్తత్తథా కి టేర్నితమృస్య చలనేన తిర్య
గ్వావర్తనేన కందళిత స్పృశాతః - కాంచన పటస్య పీతాంబరస్య - మర్తరా రపః
మర్తరేతిశబ్దః యస్మింస్తత్తథా ఈషత్కిందిత్ కంఠరాం గ్రీవాం వినివర్త్య
అభ్యావర్త్యత్యక్తరేణాన్వయః. ర౯. క్లృప్తేతి. కంసవైరికృష్ణః రవిభువా కర్ణేనసహ
కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః మిగ్గస్తాడనాని యస్మింస్తత్తథా క్లృప్తం నిర్జితం స్థితం
యేన తం. ధురి అగ్రే దుశ్శాసనేన భ్రాతృ దూషితః నిందితస్సనిధిపతః సనిధిధ్యం
యస్య తం. కర్ణస్య శ్రోత్రస్య ఉపకంఠే మూలే చలితః గూఢం సంధిపతదూషణేన
కమ్మితో ఽధరో యస్య తాదృశం మాతులస్య కురుసేరాస్యం వక్త్రం యస్య తథోక్తం
కౌరవ్యం దుర్యోధనం ప్రతి కురుసంసది కౌరవసభాయాం శృణ్వన్త్యాం సత్యామితి
శేషః. ఆహ వత్సమణాప్రకారేణ ఉవాచ. ర౯. పృథేతి. హే కౌరవ దుర్యోధన
పృథాసుతేభ్యః ధర్తరాజాదిభ్యః తేషామిమం తదీయాం నతు తద్వియామిశ్యర్థః.
పృథివీం భూమిం ద్యౌలేనాపహృతాం పునఃప్రతిష్ఠాప్రకారందిశ యచ్ఛిక్ష్యుక్తప్ర
కారేణ బ్రువతః కర్ణయతః గురోః పితౄణాం వాక్యమశృణ్వతః ఉల్లంఘయతస్తే తవ
సంబంధినీ ఏషా త్రాజ్ఞోల్లంఘినీ సంభూతిన్వశశినశ్చంద్రస్య అన్వవాయే వంశేకం
వేత్యాశ్చర్యే. ఆభూదితి యోష్యమ్. ౫౦. తదితి. హే కౌరవ దుర్యోధన తత్తాదృశం
అనుపమం అశనివ మహత్ క్షాప్యం తవ సంబంధినః వంశస్య వృత్తం చాత్రంశృణు
యేనరాజ్ఞా యూయం పౌరవాణితి ఖ్యాతాః స పూర్వర్షామ రాజా చంద్రవంశ్యః
పితృర్యయాతితః ఆత్మా జీర్ణా జరా యేన తథోక్తస్సక్ నవం వయః యావనం దదౌ
తస్మై ఇతిశేషః. కాలాంకరియం తత్తివత్వాద్గునికమేవ పశ్యేత్కృతఆహ-త్యక్తేవైతి. ధీరా

ముదే తృణవద్విత్తీయం దేవప్రతోఽయమిహ తిష్ఠతి ధీరధీరః. ౧౧. ప.
 కితవోక్తిభిః కిసలితస్య కర్ణయో స్పృశలో భవేత్తవ తదా మనోరథః,
 హరినందనేన యుధి పాతితం ధను ర్హరమస్తకాన్నపున రున్తమజ్జచేత్.
 ౧౨. ప. వంశః కురూణాం మహితోఽయ మస్మిన్ ధర్మం కళంకం చతు
 రౌఖలు ద్వా, ఏకత్రకౌటౌ రజనేరధీశః పరత్రమన్యేషరుషాభవాంశ్చ.
 ౧౩. ప. బంధూపదిప్తం న శృణోషి వత్స సంధానమస్మిన్నతవాద్య
 దోషః, గంధర్వరాజేన కృతం వనాంతే బంధం పునర్దుక్తవతాం హి
 ణామపి ధీరః అసదృశధైర్యశాలీ ఆకవివ ఆయం దేవప్రతో భీష్మః పితృశృంగనోద్దుదే
 సత్యవతీలాభసంతోహయ ద్విత్తీయమాశ్రమం గార్హస్థ్యం దారహగ్రహమితి యా
 వత్. తృణవల్ తృణమివ త్యక్త్వా. ఇహేదాసిమత్రచ నిష్ఠతి-చతు యదాకదావా
 యస్త్ర కృతవేత్సర్థః. ౧౧. నయేనోక్త్వా భయేనాహ—కితవేతి. కించ హే
 కారవ, కర్ణయోః కితవస్య అశ్విద్యానిపుణస్య శకునేరుక్తిభిః దుర్బోధనైః కిసలితః
 సంజాతపల్లవః ఉత్పన్నఇతి యావత్. 'కిసాలయంకిసలయం కిసాలం కిసలం కిస'
 మితి స్త్రీహర్షః. సః పాండవసర్వస్వావహరణవిషయకత్వేన ప్రసిద్ధః తవ సంబంధీ
 మనోరథః కామః తదా సఫలం భవేత్ యది కైరాలే హరినందనేన ఆర్జునేన
 పాతితం తాడితం నివేశితం ధనుః గాండివం హరస్య మస్తకాచ్ఛిరసః పునః నోస్త
 మజ్జచేత్ నోతితం యది తదా భవేదితి సంబంధః. గాండివమేవ తేభ్యసర్వస్వం
 దదాతి - కింత్వయేతిభావః. అత్ర కిసలితత్వఫలితత్వరూపేణ మనోరథస్య పృథ
 త్వారోపప్రతీతేకేకదేశవర్తిరూపకం-గుణభాషిణీ. ౧౨. వంశఇతి. ఆయం కురూ
 ãం వంశః మహితః లోకైకపూజ్యః యద్యపి తథాపి ఆస్మిన్వంశే ఏకత్ర కౌటౌ
 ఆదిభాగఇతి యావత్. కళంకం చిహ్నం అపవాదంచ ధర్మం రజనేః రాత్రేరధీశః
 చంద్రశ్చ, పరత్ర కౌటౌ అంత్యభాగే కళంకం అపవాదం చిహ్నంచ ధర్మం పరుషః
 నిర్దయోభవాంశ్చ ద్వా చతురౌ నిపుణౌ ఖల్వీతిమన్యే - 'కళంకోఽంకాపవాదయౌ'
 రిత్యమరః. ౧౩. బంధూపదిప్తమితి. హేవత్స శకువత్కర్తవ్యానభిజ్ఞ త్వం బంధు
 భిరస్తదాదిభిః ఉపదిప్తం బోధితం సంధానం సంధిం నశృణోషి నాంగీకరోషీతియత్.
 అస్మిన్ సంధ్యనంగీకారవిషయే అద్య తవ దోషః అపరాధః నభవతి. కింతు వనాం
 లే ద్వైశవనమధ్యే గంధర్వరాజేన చిత్రనేనేన కృతం బంధం త్వదీయం పునః
 ముక్తవతాం మోచితవతాం లేహంహి పాండవానామేవ దోషః భవతి - అత్ర క్ర
 మేణ దోషగుణయోర్బంధూక్తసంధ్యనంగీకారబంధమోచనయోర్గుణదోషత్వస్య వర్ణ
 నాల్లకాలంకారద్వయమంగాంగిభావేన సంక్షిరం - అత్రాపి శృణోషీత్యత్ర కరోషి

తేషాం. ౫౪. గ. ఇతి నిగదితవతి భగవతి క్రోధనస్సుయోధనోఽపి గిర
మిమాముజ్జగార. ౫౫. గ. అయే నందనందన కేవలం విరాటతనయాశ్రయ
లాభేన కృతకృత్యం మన్యమానానాం కుంతీభువాం చ బహుభిరతౌహిణీ
పతిభి రనుక్షణ మావేద్య మానాంజలిధోరణీమవలోకితు మవ్యలభావ
సరాణా మస్తాకం చ కింవా సంధానం? కింవా తవ దూతకృత్యం? కింవా
మయా దేయం? ఈదృగ్విధం ముధాయాసమవధూయ యథాగతం గం
తవ్యమితి. ౫౬. ప. ఆకర్ణ్య తచ్చుకీతచేతసి నమ్రవక్త్రే కర్ణౌ పిథాయ
త్యేవ పఠసీయమ్ - అన్యథా పూర్వోక్తదోషపత్రేరితి. ౫౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకా
రేణ భగవతి శ్రీకృష్ణే నిగదితవతి ఉక్తవతిసతి క్రోధనః కుపితస్సుయోధనః దుర్యోధ
నోఽపి ఇమాం వత్సమగాణాం గిరం వాక్యముజ్జగార ఉక్తవాః. ౫౯. అయేఇతి. నందో
నామ శశ్విద్గోపాలః తస్యనందనః పుత్రః తస్య సంబుద్ధిః అయే నందనందన - హే శ్రీ
కృష్ణత్యామం త్రణం గోపాలానాం మాఘప్రసిద్ధిమరుధ్యేతి ఛ్యేయం - విరాటతన
యయా ఉత్తరయా ఆభిమన్యవే దత్తయా ఆశ్రయః విరాటరూపః తల్లాభేన
కేవలం తల్లాభమాత్రేణ స్త్రీమూలకాశ్రయోపజీవనేత్యర్థః. విరాటతనయః ఉత్తరః
రణభీరుః సవివాశ్రయః తల్లాభేనేతివా. ఉభయధాపి మాఘ్యోద్భాటనం - కృతకృత్యం
మన్యమానానాం ఆత్మనం కృతార్థం సంభావయతాం 'ఆత్మమానే భిశ్చే'తి భి
భిత్వాదరుద్ధివదిత్యాదినా మ్ముమ్ - కుంతీభువాం ధర్మరాజాదీనాం చ ఆత్ర కుంతి
భువామితి పాతస్త్రైణేయత్వప్రకాశనోక్తిః. అనుక్షణం బహుభిరతౌహిణీపతిభిరావేద్య
మానాం విజ్ఞాప్యమానామంజలిధోరణీం నమస్కారపరమ్పరామవలోకితుమపి ఆలభ్య అవ
సరః ఆవకాశః యైస్తేహమస్తాకంచ ఉభయేషాం సంధానం సంధిః కింవా కీదృశం -
అనుచితమేవేత్యర్థః. ప్రబలానాం దుర్బలైస్సహ సన్ధిలోకవేదోభయదూషితత్వా
దితిభావః. తవ దూతకృత్యం కింవా? మయా దేయం దాతవ్యం కింవా? ఈదృశవి
ధాప్రకారః యస్మింస్తథోక్తం ముధాయాసం నిరర్థకశ్రమం అవధూయ త్యక్త్వా
యథాగతం ఆగమనం యథా నిష్ఫలం తథేత్యర్థః. గంతవ్యం త్వయేతిశేషః. ఇతి గిర
ముజ్జగారేతి పూర్వేణాన్వయః. ఆత్ర స్త్రైణోపజీవనకాస్తేయార్థగోపాలదూత్యవస్తునా
తదీయదూత్యంత్యదనుణ మేవేత్యనురూపసద్భటనాత్మకసమాలంకారప్రతీతేర్వస్తు
నాఽలంకారధ్వనిః. ౫౬. ఆకర్ణ్యేతి. తత్ దుర్యోధనస్య దురుక్తం ఆకర్ణ్య చకితం
చేతః యస్య తస్మిన్ ఆతపివ నృపతౌ ధృతరాష్ట్రే - కరౌ సంపుటే ఇవ తాభ్యాం
కర్ణౌపిథాయ ఆచ్ఛాద్య నమ్రం నమితం వక్త్రం యస్య తథోక్తేసతి - కింకర్తవ్యతా

నృపతౌ కరసంపుటాభ్యాం, మత్వా తృణాయ మధువైరిణ మవ్యలం
ఘృం గోష్ఠ్యా జవేననిరగాత్కురురాజసూనుః. ౫౭. గ. తదను దనుజా
రాతిరేష రోషస్థితలేశరూషితాధం స్తాదృశేన తస్యావలేపవచనేన
భియా విహస్తాన్తుదా నిరస్తాంతస్సమస్తానపి సభాస్తాంఽస్పరస్తాన్నిరీక్ష్య
పునరపి వాచమేవం వ్యాజహార. ౫౮. ప. ధంభుజా కిం తటినీభువాకిం
మయాధునా కిం వసతాపి దూత్యే!, పార్థాయ దాతుం ప్రభవేద్ధరిత్రం
గదైవ సా గంధవహస్య సూనోః. ౫౯. ప. శౌరే స్తాం వాచమాకర్ణ్య
సాధ్యసాక్రాంతతేతసః, జోషంభావం సభాస్తాంఽయుగపద్దదు రుత్తరం.
౬౦. ప. బహిస్స సంమంత్ర్య బలావలివై స్త్రిభి స్సహాయై ర్ధృతంఽష్ట

మాధ్యేనేతిభావః. కురురాజసూనుర్ద్యోధనః అలక్ష్మ్యం లోకత్రయేణావ్యసతిక్రమ
ణీయం మధువైరిణం శ్రీకృష్ణమపి కిమతాన్యానిత్యర్థః. తృణాయ మత్వా తృణమివ
అనాదృశ్యేత్యర్థః. 'మన్యూర్త్యజ్ఞనాదర' ఇతి సంప్రదానత్వం - జవేన వేగేన గోష్ఠ్యా
సృభాతః నిరగాన్నిర్గతవాత్. మూర్ఖాణాం నకన్యాపి వివేకావకాశఇతిభావః. ౫౭.
తదను దుర్యోధనసిర్గమనానననం ఏషః దనుజారాతిః శ్రీకృష్ణః తాదృశేన కింవా
సన్ధానమిత్యాదివిధేన తస్య దుర్యోధనస్య అవలేపవచనేన సాహస్కారవాక్యేన
యో రోషః క్రోధః తేన యః స్థితలేశః హాసలవః తేనరూషితః వ్యాప్తః
అధః యస్య తథోక్తస్సత్ భియా శ్చ త్రియలోకమాత్రవిపత్తి భయేన విహస్తాత్
వ్యాకులాత్ ముదా సంతోషేణ నిరస్తాత్ త్యక్తాత్ తమ్చన్యానితి యావత్.
సమస్తానపి సభాస్తారాత్ సభ్యాత్ పురస్తాదగ్రేనీరీక్ష్య దృష్ట్వా పునరపి వాచం
ఏవం వత్సమాణప్రకారేణ జగాది ఉక్తవాత్. ౫౮. ధరేతి. అధునా ధరాభుజా
ధృతరాష్ట్రేణ కిం కార్యం? తటినీభువా భీష్మేనాపికిం? దూత్యే వసతా వర్తమానేన
మయాపి కిం? అస్తాభిస్తు పార్థాయ ధరిత్రీనదావ్యతవివేత్యర్థః. వరంతు సాదుర్నివా
ర్యత్వేన ప్రసిద్ధా గంధవహస్య వాయోస్సూనోః భీమస్య గదైవ పార్థాయ ధర్మ
రాజాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం దాపయితుం ప్రభవేత్ - సమర్థాభవేత్. ౫౯.
శౌరేరితి. తాముక్తవిధాం శౌరే వాచమాకర్ణ్య సాధ్యసేన భయేన ఆక్రాంతం చేతః
యేషాంతే సభాస్తారాః సభ్యాః యుగపదేకదా జోషం భావం తూష్టిమవస్థానమేవ
ఉత్తరం ప్రతివాక్యమితి శ్లిష్టరూపకం - దదుః చక్రః. భీతాస్సర్వే నశించిదవదన్ని
త్యర్థః. ని. తూష్టింజోషంభవంతానమితవైజయంతి. ౬౦. బహిరితి. సః గోష్ఠ్యానిర్గతః
ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బలేన చతురక్షేన శౌర్యేణవా అవలివైర్ద్యుతైః త్రిభి

సూనుః, గంధర్వరాజేన కృతాం దశాం స్వాం గదాగ్రజన్తాన మియేష
 నేతుం. ౬౦. శ్రుత్వా తత్కుపితో హరి స్వయ మసావేకోఽపి సర్వా
 త్కస్తాంభర్షవభిర్గ్రహైర్బిబిధితాం శైలైర్వనైస్సగరైః, పేట్యాం
 భూషణమంజరీం వ భృశాం కుక్షౌ జగన్తంబలీం జంభులౌ మహానోత్ప
 భాదరజానుం ప్రవృత్తిః సుంహృదః. ౬౧. ప. తస్మిన్నంగుష్ఠమాత్రే
 నవభవ ముకురో నత్య సర్వం క్రవంచం విస్తేంస్సిన్ధుద్వాధామరసి
 సుహృయః కర్ణశనుమిశ్రసనైస్సహ సమ్మత్ర్య ఆలోచ్య గమ్యయ చవభేద్య ఆగ్ర
 జన్తానం ప్రేష్టం ప్రేష్టం గంధర్వరాజేన చిత్ర సేనేన పృతాం స్వాం స్వీయాం దశాం
 బంధనావస్థాం నేతుం ప్రాచీనుం ఇయష ఇచ్చతిస్త - ౬౦ బద్ధమాలోచితవాక్యైర్భః.
 సర్వలోముఖం హి దౌరాత్మ్యం ఖలానామితభావః. ౬౦. శ్రుత్యేతి. సర్వేషాం ప్రాచీ
 నాం ఆత్మైవాత్మకః జీవరూపః. సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపంచం ఆత్మాస్వరూపం
 యస్యేతివా - 'సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మేతి శ్రుతేః. ఆతవివ స్వయమేకాంశ ఆసౌ
 హరిః శ్రీకృష్ణః తస్మిర్యోధనదురాలోచితం శ్రుత్వా. దుర్యోధనాదావంతర్యామిత
 యా వర్తమానత్వాదిభావః. కుశికః క్రద్ధస్సక్ తారాభిరవ్యన్యానిభిః నవభిర్బ్రహ్మై
 సూర్యాదిభిః శైలైర్గర్వాదిభిః వనైర్నైమిశాదిభిః సాగరైః క్షీరోదాదిభిః సింహితాం
 సాంద్రితాంకుక్షౌభృతాం ఆతవివ పేట్యాం మంజూషాయాం భృతాం భూంజానాం
 కటకమకుటాదీనాం మజ్జారిం సమూహమివసితాం బగతాం భూరాది లోకానాం మజ్జలీం
 సమూహం సభాయః అదిరం ప్రాణణం జుషన్తతి జాహం సభ్యానాం దృశాం నేత్ర
 ణాం చంక్తిరేవ ఘట్టః పుష్కరాజమార్గః తస్మిన్ జన్మలం ఆతివేగేన వర్తమానాం తస్మై
 త్రవిషయామితి నూపత్ - ఆతనోత్-చక్రే - విశ్వరూపం సద్యః ప్రద్యుతవాన్యైర్భః.
 ఉపమాలక్ష్కారః. బాద్ధాలవిక్రీడితమ్. ౬౨. తస్మిన్నితి. అజ్ఞాపమత్రే - 'అజ్ఞాప
 మత్రః పురుషః ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధాజ్ఞాపమమితమానేతస్మిన్ సర్వాత్మకే శ్రీవృష్టే
 పరబ్రహ్మణి నవే నిర్మలే ముకురే దర్పణఇవ సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపంచం వీక్ష్య
 విస్తేరాః విష్వయాన్వితాన్సిద్ధానాం విద్యాధరాణాంచ దేవయోనివిశేషాణాం సురా
 ణాంచ నికరాః బృహ్మసి పుష్పాణాం పృష్ఠీ పర్వం వ్యమఞ్చక్ సకలమునిజనస్సాంగ్రం
 మోహమేవ అన్ధకారం వ్యమఞ్చత్. శీఘ్రస్పృహదామ్రాణి వ్యమఞ్చత్-ఇత్యాదురః
 అజ్ఞోః పక్షణోః కమ్పం నిమేషోన్మేషరూపం వ్యమఞ్చత్ కురుపురే హస్తినగరే
 జనతా జనసమూహః దుర్యోధనే ప్రేమాపి వ్యమఞ్చత్ ప్రేమత్యాగః. ని. 'అపథానం
 తు గచ్ఛన్తం సోదరోఽపి విమఞ్చతీ'త్యాయాదిభావః. అలానేకక్రియాయాగప

కరాః పుష్పవృష్టిర్వముంచకః. సాంధ్రం మోహంభకారం సకలముని
జన స్సంమదాశ్రుణీర్ష్యః శ్చస్తాన్యోః పుష్కరింపం కరిపురజవగా ప్రేమ
దుర్యోధనేఽపి. ౬౨. ప. అన్యోష్టహాపద్ధవిరాదిపుంసో విశ్చింఖలం
వ్యోమ్నః జృంభమాణః, నిష్పాలసాధానవలినాలకానా మధ్యాపకత్వం
బిభర్షింబభూవ. ౬౩. ప. సంస్తూయమానచరితస్య జన్మైస్త్రిలోకీ సాధా
చణీకృతకృతస్య హరేః ప్రసాదాత్, చక్షుష్కతాం సమధిరుహ్యాభురం
ముహూర్తం భూయన్మతోఽవ్యవతశార స భూమిపాలః. ౬౪. ప. ఓ
జన్మవేన ముహుసంహరమాధవేతి ఘుష్యత్సు సత్సు గురుర్వృత్తుపురోగ

ద్యాత్సముచ్చయాలాకారః. ఆశ్రమనికరః పుష్పవృష్టిం ముమోషేతి 'సమదాశ్రు'
ఇతిచైవ పఠనీయం. యథాశ్రుతపాతేషు కర్తృకర్తృక్రియాణాం విభిన్నసంఖ్యాక
త్వేన ప్రకృమభక్త్యాభివృద్ధి కేయం. స్రగ్ధరా. ౬౩. ఆస్మేతి. అస్య విశ్వరూ
పిణి ఆదిపుంసః ప్రమపురషస్య శ్రీకృష్ణస్య అటహాసద్వనిరుచ్చైర్హాసః కిలకేశబ్జః
వ్యోమ్ని ఆకాశే విశృంఖలం నిష్పలిబధం యథాతథా వినిష్కమాణస్కో దిక్పా
లానాం ఇంద్రాదీనాం సాధావళీషు హర్ష్యపంక్తిషు బాలకానాం గమాక్షాణాం
ఆధ్యాపకత్వం ఆధ్యయనాచార్యత్వం బిభర్షింబభూవ వహతిస్త - తాని ప్రత్యధ్వ
నయదిశ్యర్థః. భీష్మాదిసాక్షువద్భానాభ్యుత్థానాః. ౬౪. సంస్తూయమానేతి.
జన్మైర్లోకశ్రయవాసిభిస్సంస్తూయమానాని కీర్త్యమానాని చరితాని దుష్టనిగ్రహవిష్టా
సుగ్రహరూపాణి యస్యత్ర చూడాం లోకానాం సమాహరస్త్రిలోకీ - ద్విగోశ్చేతి
జీవ - తస్యాం సాధారణీకృతా ఆవైషమ్యం ప్రాంతా కృపా నయా యేన తస్య ఆత
వివ హరేః శ్రీకృష్ణస్య ప్రసాదాత్ సః అన్ధత్వేన ప్రసిద్ధః భూమిపాలః భృత
రాష్ట్రః చక్షుష్కతాం సవేత్త్రాణాం భురం రీలిం. చక్షుష్కతామితి యావత్. ముహూ
ర్తముచ్చకాలా సమధిరుహ్యా ప్రాప్యభూయః కాపృష్టహిమానం భగవంతం దృష్ట్వా
పునరపి తతః చక్షుష్కతేరవతతార అపక్రాంతవాః. అంగభభూవేత్యర్థః. ఆజ
న్మనః కించిదపి అనవలోక్యావలోక్యచంద్యజన్మయం భగవంసం పునరన్యావలోకనస్య
అతితగుస్సితితత్వాదితిభావః. ఆశ్రమిణోఽత్యాదినిశేషణస్య తత్తాదృగవరాధి
దుర్యోధనజనస్త్వేఽపి భృతరాష్ట్రస్య చక్షుర్దాణాచిత్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికారాలం
కారః. ౬౫. పీఠితి. హేమాధవ శ్రీకృష్ణ జవ త్వదీయం ఇదం విశాత్తకం విశ్వ
భయకరం పీఠి రూపం ఉపసంహర సంకీప ఇతి ఉక్తప్రకారేణగురుః ద్రోణః
భీష్మశ్చ ద్వా పురోగమా ప్రధానా యేషాం తేషు సత్సు సజ్జనేషు ఘుష్యత్సు ఉచ్చై

మేషు, ఘోరం విహాయ నిమిషేణ కుశేశయాత్ గోపీదృశాం కుతు
కహేతు మవాస రూపం. ౬౬. గ. తతస్తాదృశం నిరుపమానం తస్య
మహిమాన మనుభూయ చరితార్థో మునిసార్థ స్సముపసృత్య శాంత
మూర్తి తమేవ మస్తాపీత్. ౬౭. గ. భగవన్తహత్వ భిరపి యోగిభిరవిది
తప్రభావాయ తస్మై భవతే నమః. ౬౮. ప. దుగ్ధాంబురాశితనయాన
యనద్వయేన తుల్యాకృతిత్వ మహిమానమివోపగంతుం, మత్స్యత్వ
మేత్వ ధివి యస్సురవైరినీతా మధ్యేసముద్రమవనగవీరిచ్చిక్యే.
౬౯. ప. పంథానశైలమపి మార్గరుధం హిమాంశో ర్వీచికణై స్సదృశ

శృబ్దాయమానేషునత్సు - కుశేశయే కమలేషవ ఆకీణీ యస్య తథోక్తః. కృష్ణః ని.
'శతపత్రం కుశేశయమి'తి కమలపర్యాయేష్యమరః. నిమిషేణ క్షణేనైవ ఘోరం
జగద్భయంకరం రూపం విశ్వాకారం విహాయ గోపీనాం గోపాంగనానాం దృశాం
సేత్రాణాం కుతుకహేతుం కౌతూహలకారణంరూపం చతుర్భుజత్వాదివిశిష్టమాకారమ
వాపస్తావ్రవాత్ - ప్రసన్నేభగవతి కిందుర్లభం మహతామితిభావః. ఆత్ర గోపీదృశు
కుకహేతుత్వవస్తునా ఆతిమూఢానాం తాసామేవ నయనానందకరత్వే కిముతాన్యే
హమిత్యర్థాపత్త్యలంకారప్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. ౬౬. తతఇతి. తతః ఉక్తరూ
పస్వీకారానంతరం తావృశం తద్విధం ఆతపివ నిరుపమానం అసదృశం తస్య భగవతః
మహిమానం ప్రభావం అనుభూయ దృష్ట్వా చరితార్థః కృతార్థః మనీనాం సార్థః సంఘః
శాంతాశ్చ 'చనానందకరీ మూర్తిర్యస్య తథోక్తం తం శ్రీకృష్ణం ఏవం వత్సమాణ
ప్రసన్నం ఆస్తాపీత్ స్తుతవాత్. స్తాతే కర్తరిలున్. ౬౭. భగవన్నితి. హే
భగవత్ శ్రీకృష్ణ. మహాత్ బ్రహ్మతైక్యానుసంధానాత్తదైక్యావాప్త్యా అపరిచ్ఛిన్నః
ఆత్మాచిత్సీతిబింబః జీవః యేహం తథోక్తైః. యోగః బ్రహ్మణి మనోలయజనకః
సాంఖ్య తారకామనస్కరనామభిః ప్రసిద్ధః యేహమస్తీతి తైః యోగిభిరపి అవిదితః
అజ్ఞాతః ప్రభావః సామర్థ్యం. జగజ్జ్వాదికర్తృత్వం యస్య తథోక్తాయ తస్మై భవతే
తుభ్యం నమః. ఇతీదమగ్రిమదశక్తోక్తైకవాక్యం. ౬౮. దుగ్ధేతి - యో భవాత్
దుగ్ధాంబురాశితనయాయాః లక్ష్మ్యోః నయనయోః ద్వయేన తుల్యా ఆకృతిర్దూర్దిర్భస్య
తస్య భావస్తత్వమేవ మహిమావిలాసః. తం ఉపగంతుం ప్రాప్తుమివేత్సుప్తేత్ -
మత్స్యత్వం మినరూపమేత్వ స్వీకృత్య భువి లోకే సురవైరిణా సోమకేన నీతాః
ఆపహృతాః అనవినాః ఆకృతిమాః గవీః శ్రుతివాచాః. మధ్యేసముద్రం సముద్ర
స్యమధ్యే విచిక్యే అన్వేషితవాత్ - చినోలేర్విఘ్నారావృత్కర్తరిబిత్. ౬౯. మంథా

మంగవిషక్తిభాగ్నిః, కాయే బభారచరమే కమతాకృతి రోఽ జీవాతు
ముద్గమయితుం జలధే స్సు రాణాం. 20. ప. దంష్ట్రాగ్రవర్తిటివేషధర
స్య యస్య త్త్వామండలం కువలయాంతరకోమలాభం, ఊర్ధ్వప్రస్థత్వర
బకావళికావలీధప్రావృట్టుయోదపటలస్య బభార లీలాం. 21. ప. ఇం
ద్రద్విషన్తదగజస్య హిరణ్యనామ్నా భేదం రసస్య విశితస్తబకావ
లీనాం, జిజ్ఞాసమాన ఇవ యో ధృతసింహభావ స్తస్యంభాదువేత్య నఖరై
స్తమురస్యభాంతీత్. 22. ప. యాష్టాన్రణారణవశా దధియజ్ఞ

నేతి. యో భవాన్ జలధేః క్షీరసముద్రాత్పురాణాం దేవానాం జీవాతుం జీవ
నౌషధం అమృతం ఉద్గమయితుం జనయితుం కమతస్య కూర్తస్యేవాకృతిః రూపం
యస్య తథోక్తస్య హిమాంశోశ్చంద్రస్యా మార్గం రుణధీరి తద్రుధం. తామసన్త
తమపీత్యర్థః. మంథానశైలం మందరాద్రిం అంగేవిషక్తిం సంబంధం భజంతీతి భాగ్నిః
వీచీనాం క్షీరాబ్ధితరంగాణాం కణైః లక్తైః సదృశం చరమకాయే పృష్ఠేబభార ధృత
వాన్ బిభర్తేః కర్తరిలత్. 20. దంష్ట్రేతి. కిటేః వరాహస్యేవ మేషం రూపంధరతీతి
ధరస్య వరాహరూపిణి యస్య భవతః దంష్ట్రాయాః అగ్రే వర్తతఇతివర్తీ కువలయాం
కురస్య నీలాత్పలదశస్యేవ కోమలా ఆభా నైల్యం యస్య తథోక్తం త్త్వామండలం భూ
మండలం ఊర్ధ్వం ప్రస్థత్వరాయాం గచ్ఛంత్యాం బకానామావళికాయాం పంక్తా
అవలీధస్య సక్తస్య ప్రావృట్టుయోదపటలస్య వార్షిక మేఘమండలస్య లీలాంబభార
'బశోట ఘటే'తి పాతేఽపుష్కలవీవార్థః. అత్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేనావమ్యాతే
పాదసంభవద్ధర్మసంబంధసిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. యత్తు వరాహోదంష్ట్రాయాశ్చుభ్ర
త్వాత్ భూమేశ్చ కృష్ణత్వాత్ తథా దృష్టాంతోక్తిరితి నృసింహః. తత్తస్మానాలంకా
రికతాంస్ఫీరయతి- 'చేద్బింబప్రతిబింబత్వం దృష్టాంతస్తదలంకృతి'త్యుక్తలక్షణస్యాత్ర
ప్రసక్త్యభానాత్ ఆసంభవవృష్టసంబంధఉపమాధేనిదర్శనేతి లక్షణస్య యథోక్తానుగా
మిత్యాచ్యేతి. 21. ఇంద్రేతి. యః భవాన్ ఇంద్రస్య ద్విషః శత్రోః హిరణ్యేతి నామ
యస్య తస్య. హిరణ్యమితి హిరణ్యకశిపుఃతి నామైక దేశే నామగ్రహణం. మదగజస్యేతి
రూపకం. విశితస్తబకావలీనాం మాంససింహజీహ్వానాం సంబంధినః రసస్య ఆస్వాదస్య
భేదంవిశేషం జిజ్ఞాసమానః. జ్ఞాతుమిచ్ఛన్తి వేత్యుత్పేక్షా ఉక్తరూపకానుప్రాణితా.
ధృతః సింహస్యేవ భావః రూపం యేన స తథోక్తస్య స్తాభాత్ ప్రహ్లాదస్పర్థయా
హిరణ్యకశిపునిర్దిష్టాదుదేత్య ఆవిర్భూయ నఖరైర్నఖైస్తం హిరణ్యనామకమదగజం ఉర
సివక్షసి ఆభాంతీత్ భంజితవాన్ - భంజే కర్తరిలుత్. 22. యాష్టేతి. యా

వాటం యో వామనత్వమవలంబ్య బలిం నిగృహ్యన్, దుఃఖం సతాం
స్వమివ ఖర్వతమం సుఖంచ స్వీయం పదక్రమమివోన్నతమాతతాన. 23
సృష్టౌ పుగా ముఖభుజోరుపదేముకారే రంగం ద్వితీయమగమత్కిము
వంధ్యభావం, ఇత్యేవ సంశయమశేషజనస్య చక్రేయస్యాహవేషు కర
తాండవితః కుఠారః. 24. ప. శ్వశూర్తునేరజని యస్య పదాబ్జధూళి

భగవాన్ యజ్ఞవాటాయాం ఆధియజ్ఞవాటం యాచ్ఛనూ త్రి పదమాత్రభూభిక్షయా
ప్రతారణస్య పంచనాయాః పాతే పారతంత్ర్యాద్ధేతోః బలిం నామ దానవం నిగృ
హ్యన్ నిగ్రహిష్యన్నితి వర్తమానసామిప్యే వర్తమాననిర్దేశః. వామనత్వం వామన
రూపం. ని. 'ఖర్వోప్రస్యశ్చనామన' ఇత్యమరః. అవలంబ్య స్వీకృత్య స్వమాత్మాన
మివ సతాం దుఃఖం ఖర్వతమం అత్యంతప్రస్వం సతాం సుఖంచ స్వీయం పదక్రమం
పాదవిన్యాసమివ ఉన్నతం అత్యంతదీర్ఘం ఆతతాన ఆకరోత్ - ఆజ్ఞపూర్వాత్తనో
లేక ర్తరిలిట్. ఆత్ర ప్రకృతయోర్భగవచ్చగీరసజ్జనదుఃఖయోరతిప్రాస్వీకరణేన తత్త్వద
క్రమతత్పుఖయోశ్చైత్యున్నతీకరణేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాక్రేవలప్రకృతగోచరతుల్య
యోగితాభేదవ్యయస్య సంసృష్టిః. 23. సృష్టావలి. యస్య భవతః పరుశురామరూపిణః
సంబంధిషు ఆహవేషు యుద్ధేషు కరే తాండవితః న ర్తితః కుఠారః పరుశుర్నామాయుధ
విశేషః. పురాప్రాగమికాయాం సృష్టౌ మురారేః ప్రమహావిష్టోః సంబంధినిముఖే భుజే
డికరా పదేచ తేహిమ్యధ్యుత్సర్గః. ప్రాణ్యంగత్వాద్వ్యవస్థైకపద్ధావః ద్వితీయం ఆంగం
భుజః వంధ్యస్యభావః వంధ్యత్వం ఊత్రియాజననమితి యావత్ - ఆభజత్ ప్రాప -
కిమ్యితి స్ఫుటాశ్చే. అవ్యయానామనేకార్థత్వాభిధానాత్. ఇత్యుక్తప్రకారం సమ్యక్
శేలేఽర్థాంతరమత్రేతి సృష్ట్యా సంశయం అర్థావత్తిజ్ఞానం సిఃఊత్రియాన్యథానుపప
త్తికల్పితం - అశేషస్య జనన్యైవ నతు యస్యకస్యచిదిత్యర్థః. చక్రే 'బ్రహ్మాణోఽస్య
ముఖమాసీత్' - 'బాహూరాజన్యోక్యతః.' 'హిరూతదస్యయద్యైశ్శ్యః.' 'పద్భ్యాగ్ం
శూద్రో అజాయతే'తి శ్రుత్యపేక్షయా సిఃఊత్రియాన్యథానుపపత్తేర్హేతోర్భియన్వా
దితి. నచ వేదాప్రామాణ్యజ్ఞానేన బాధత్వాపత్తిః కఃసిరింతుశన్యాయన్యైవ శరణీకరణీ
యత్వాదశనివ మాఘకావ్యే యమునావర్ణనప్రస్తావే 'వ్యక్తం బలియానితి హేతు
రాగమాదపూరయత్సజలధిం నజాహ్నువీ' గాంగోఘనిర్భస్మితశంభుకంధరా నవర్ణ
మర్జః కథమన్యథాస్యా'దిత్యుక్తం - సా యమునేత్యర్థః. ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా
ఆత్ర ఊత్రియకులనిర్మలనస్య భగవద్ముజవంధ్యత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్త్యలం
కాలస్యార్థావత్తిప్రమాణాలంకారస్య చ ద్వయోచేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. 24.
శ్వశూరితి. యస్య భవతః రాఘవరూపిణః పదాబ్జస్య ధూళిః మునేః గౌతమస్య

ర్యత్కృష్ణమీశధనురావశరవ్యకృత్యం, యస్తాద్భియాభిరపి కంపమకంప
మాగాద్యత్ప్రతిణాం విఘనసవ విభీషణోఽభూత్. ౭౫. ప. హన్యా
మహం యుధిరిహనహమేవ హన్యా మిత్యేవ యన్తుసలలాంగలయో
ర్వివాదః, యస్యాంబరం నిజరుచిప్రతిమల్లవర్ణం యత్తప్తసంస్కరణమాస
వపాన మాహుః. ౭౬. ప. యస్తస్యాపానసమయే సతి పూతనాయాః
ప్రాణానపి ప్రవిదధే పరమోపదంశం, నాకాధిపస్యవనభూరపి యేన
సద్యో నారీ ముదే కృతనఖంపచధూళి రాసీత్. ౭౭. ప. వార్యస్తపోధన

శ్వశ్రూః పత్నీ జననీ ఆభూత్ తత్పుర్వాన్తక్షాపా పతిమగచ్ఛదహత్యేత్యర్థః. యేన
భవతా కృష్ణం ఈశధనుః శరవ్యస్య లక్ష్మ్యస్య కృత్యం భంగం ఆపభగ్నమాసీదిత్యర్థః.
యస్తాత్ భవతః భియా అభిస్తాద్యశగాంభీర్యశాలీ శంపం ఆగ్నేయాస్త్రప్రయో
గకాలే ఊభం అకంపమపి ఉపాయనచింతనకాలే నైశ్యబ్యాయ నిస్తరంగీభూయా
చాంచల్యంచ ఆగాత్ ప్రాప్తవాక్ - 'హస్తేనాభిం స్తంభితవాక్' వీచీలోహహలోద్ధతి
మిలేనీతుమాహాత్యే-హస్తేన హస్తసంజయేత్యర్థః. యస్య భవతః పత్రిణాం షిషుః
భోజనశేషః విభీషణువ ఆభూత్-తదితరే సర్వేఽపి రాక్షసా నిహతాస్తైరిత్యర్థః.
ఆత్ర తృతీయపాదవాక్యాధే విరోధాభాసేన పర్యాయోక్తాలంకారత్రయస్య ఇతర
వాక్యత్రయార్థఘటకస్య సంస్పృష్టిః. ౭౫. హన్యామితి. యస్య బలరామరూపిణః సం
బంధినో ముసలలాంగలయోరాయుధయోః యుధి రిపూక్ అహమేవ హన్యాం మార
యేయం అహమేవ హన్యాం ఇత్యుక్తప్రకారవివ వివాదః కలహః ఆభూత్-యస్య
అంబరం నిజాన్యాః రుచేః సితాయాః ప్రతిమల్లః డిరోధీ వర్ణః ఆసితరూపః యస్య
తథోక్తం. యస్య పద్మం సంస్కరణం అన్నప్రాశనసంస్కారం ఆసవపానం సురాపాన
మాహుః లోకాఇతిశేషః. గర్భాధానసీమంతపుంసవనజాతకర్తృనామకరణాన్నప్రాశన
చౌలోపనయనాదీనాం షోడశకర్తృణాం అన్నప్రాశనం పద్మమితి తత్వేన నిర్దిష్టమితి
ధ్యేయమ్. ప. ౭౬. యఇతి. యః కృష్ణరూపీ భవాక్ పూతనాయాః కంపప్రేషి
తాసుర్యాః సంబంధినస్తస్యస్య స్తనక్షీరస్య పానసమయే సతి ప్రాణాన్పుతనాయా
ఇతి యోజ్యం. పరమం తత్కాలాచిత్యాదతిశ్రేష్ఠం ఉపదంశం వ్యజ్ఞానవిశేషమపిప్ర
విదధే చక్రే. బలేత్యాశ్చర్యే. చరమేతిపాతే భోజనాపనానికేత్యర్థః. నాకాధిపస్య
ఇంద్రియాపి వనభూః నన్దనవనప్రదేశః నార్యాః సత్యభామాయాః ముదే సం
తోషం కర్తుమిక్రియాధేత్యాదినా చతుర్థి - యేన కృతా సద్యఃక్షణవివ సఖంపచా
పారిజాతమరణప్రవిప్లసౌరలేజసా అత్యుష్ణా ధూళిః యస్యాం తథోక్తా ఆసీత్. ౭౭.
వార్యఇతి. తపోధనానాం వరేణ్యాని వీతమోహత్యేన శ్లాఘూని మనాంస్యేవ ఖలీ

వరేణ్యమనుఃఖిలీనై స్సృణ్యాం ముహుః కబళయన్జగదార్తిరూపాం,
 నీచాన్విధాతు మసురాన్విజశ్మంగతుల్యా నోపాదుదేవ్యతి చ యః
 కుహనాతురంగః. ౭౮. ప. ఏతే స్తనవై వ్రుప్తమనా యథాత్థైర్నద
 స్థితశ్రీమధురాధరోష్ఠః, పీశాదుదస్థాదథ పీతవాసా మేరోర్నితంబాదివ
 మేఘశాబః. ౭౯. ప. ఆస్థానాద్యహిరేత్య కైటభరిపుర్రాంగేయ
 మాలింగ్య తం పశ్చార్థే పరిమృశ్య భూపవితరానాపుశ్య సర్వా
 న్సురూః, ఆఘ్రాయాచిచిరేణ మూర్ధ్ని విదురం యుక్తం శతాంగం
 హయై రంరూః ౮౦. యయా విరాటనగరిమంతస్సర న్పాండవాః.
 ౮౦. ప. శ్రుత్వాతతః పరమతం పురుషోత్తమాత్తే ఘనాయమానరణ

నాని వక్త్రబంధనాయోయంత్రాణితైర్వార్యః గ్రాహ్యః జగతః లోకస్య ఆర్తిరూపం
 పీడాత్మికం తృప్త్యాం తృణసంహతిం ముహుః కబళయన్ నాశయన్ కుహనాతు
 రంగః కటాశ్వదూపీ యో భగవాన్ కోపాత్నీచాన్ భూత్ ఆసురాంశాన్
 మ్లేచ్ఛాదీన్ నిజశ్మంగాభ్యాం తుల్యాన్ తద్వదప్రసిద్ధాన్ నష్టానిత్యర్థః. విధాతుం
 కర్తృమదేవ్యతి కల్యంతే ఆవిర్భవిష్యతి సర్వత్ర యచ్ఛిష్టస్య తస్మై భవత ఇతి పురాతన
 గద్యగతేనాన్వయాత్తత్ర తత్ర కేషే ప్రగమపురుష ఇతి ధ్యేయం. ౭౮. ఏతైరితి.
 ఏతైర్నక్షత్రాణాం యథాత్థైః సత్వారోపితైఃత్యర్థః. ప్రవైః హృష్టం సంతుష్టం మనో
 యస్యసః అతపివ మందస్థితస్య దరహాసస్య శ్రీయా కాన్త్యా మధురః మనో
 జ్ఞః ఆధరోష్ఠః. యస్యసః పీతం వాసః వస్త్రం యస్యసః కృష్ణః అగ మునిసంఘస్తోత్రా
 నంతరం పీతాత్ మేఘశాబః తరుణమేఘః మేరోర్నితంబాత్ కటకాదివ ఉపస్థాత్
 ఉభితవాన్. ఉత్పూర్వాత్తిష్ఠతేః కర్తరిలిన్. ఉపమాలంకారః. ౭౯. ఆస్థానాదితి.
 కైటభస్యనామ దైత్యస్య రిపుః కృష్ణః ఆస్థానాత్సభానూః. ని. 'సభాసమితి సంసదః'
 'ఆస్థానీ క్లిబమాస్థానం స్రీనపుంసకయోస్సద' ఇత్యమరః. బహిః ఏత్య తం భగవదృక్త్యా
 ప్రసిద్ధం గంగాయా అవత్యం గాంగేయం భీష్మం 'స్త్రీ భ్యోధగి'లిథక్. ఆలింగ్య భూపం
 భృతరాష్ట్రం పశ్చార్థే డిర్భవకాయే పరిమృశ్య సంస్పృశ్య ఇతరాన్ భూపాదన్యాన్
 సర్వాన్ కురూన్ సోమదత్తాదీన్ - ఆపుచ్ఛ్య గమనప్రశ్నం కృత్వా. విదురం
 మూర్ధ్ని అతిచిరేణ ఆఘ్రాయ పరిమంబ్య పుత్రవత్తద్వాత్సల్యాదితిభావః. హయైర
 కైటనైస్సన్యాదిభిర్ముక్తం శతాక్షం రథం ఆరూఢస్యన్ విరాటనగరీంప్రతి అంతర్వనసి
 పాండవాన్ స్వర్ణనక-యయా వ్రతన్థి - శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౮౦. శ్రుత్వేతి.
 తతః కృష్ణగమనానంతరం - పురుషోత్తమాత్ శ్రీకృష్ణాత్ హాస్తిసపురాగతాదితికేవః

సన్నహనాద్ధిపూరాః, ఆరాధయన్విధివదస్త్రగణం శ్చ శానే పీతాం వమంత
మివ కాంతిమిషేణధూమ్యాం. ౧౧. తత్రాంతరే. ప. తతః పరం జహ్ను
కుమారికాయా స్తటివనే కృత్యవిదాం పురోగా, పృథాతపస్యంత
మవాప కర్ణంకర్ణం ప్రవృత్తిస్తు న కించిదస్యాః. ౧౨. ప. కమనీయయశో
భరే తనూజే కవచోత్కర్తనజర్తాంగకేఽపి, నలినాన్మృదులం
నరేంద్రపత్న్యనయనం తత్ర చిరేణ సంచచార. ౧౩. ప. స తత్ర

పరస్య శత్రోః దుర్యోధనస్య మతం 'సూచ్యగ్రం న ప్రదాస్యామి పాండవేభ్యో భు
వన్మల మి'తిపక్షం శ్రుత్వా ఫేనాయమానః-ఆతిప్రవర్ధమానః రణసన్నహనం రణో
ద్వ్యంగవివ యుద్ధోద్వ్యంగవివ ఆద్ధిపూరః సముద్రప్రవాహః యేహం తస్మాత్తాః తే
పాండవాః కాంతిమిషేణ నీలరూపవ్యాజేన శ్చ శానే పీతాం కబళితాం ధూమ్యాంచితా
ధూమసంహతిం వమంతం ఉద్గిరంతమివ స్థితం అస్త్రాణామాయుధానాం గణంవిధివత్
యథాశాస్త్రం ఆరాధయత్-పూజయామానుః అజ్ఞుర్వాద్రాధేః-కర్తవ్యే. ఆత్ర
వర్ధమానరణసన్నహస్య విశేషణగత్యాస్వేష్ట దేవతా భూతాస్త్రపూజనహేతుత్వా
త్కావ్యలింగభేదః. వమంతమివేతి సాపన్నావోత్పేక్షయా రణసన్నహనాద్ధిపూరేతి
రూపకేణ చ సంసృప్తః. ౧౧. తత్రాంతరం. తత్రాంతరే తస్మిన్నేవకాలే ఇత్యుక్తరే
ణాన్వయః. తత్ర ఇతి. తతఃపరం ఆయుధారాధనాంతరం కృత్యవిదాం కర్తవ్యోవి
దానాం మధ్యఇతి నిర్ధారణపక్షీ. పురోగాక్రేష్టా పృథా కుంతీ-జహ్నుకుమారికాయాః
గంగాయాః తటివనేతిరోద్ధానేశవస్యంతంశపః కర్ణవంతం కర్ణపుత్రం అవాప-అస్యాః
ప్రవృత్తిః ఆగమనవార్తాతు కించిదీవదశిక్తర్ణంశస్య శ్రోత్రం నావాప - యోగాద్భి
ష్టాణీలీనస్య మనసః సంబంధాభావాదిలిఖావః. ౧౨. కమనీయేతి. కవచస్య సహజస్య
ఉత్కర్తనేన ఇంద్రాయ దాతుముత్పాటనేన కర్మశాని ప్రణకితైః పరుషాణి ఆంగా
న్యేవాంగకాని యస్య తథోక్తేఽపి కమనీయః లాక్షకమనోహరః యశోభరః కీర్త్యతి
శయః యశ్శతస్త్రి. కించ తనూజే ఆత్మసంభవే తత్ర కర్ణే నలినాత్ కమలాదపి
మృదులం సుకుమారం నరేంద్రపత్న్యః కుంత్యాః నయనం చిరేణ నతుక్షణమిత్యర్థః.
సంచచార పుత్రవాత్సల్యాత్మనఃపునరపశ్యదిత్యర్థః. ప్రేమనాత్మవ్యథాంబింతయతితి
ఖావః. యత్తు తత్ర గంగాతటే కవచోత్కర్తనేనేతి నృసింహవ్యాఖ్యానం, తన్న -
ఉక్తస్వారస్యాయోగాత్ ప్రత్యుత దూరాన్వయః కవచోత్కర్తనే గంగాతటే వృత్తి
త్వప్రతీత్యావృత్తిశ్చేత్యాద్యసంసంధేయం-ఆత్ర తాదృశ్చృదులనయనా తాదృశ్కృతి
సాంగయోగ్భటనాయా వైరూప్యాద్విరూపఘటనాత్తతోఽపమప్రభేదః. పుత్రవాత్స
ల్యయశోభరసమగ్ధితకరినాంగమృదునయనసంచారాత్తకకావ్యలింగభేదశ్చ ద్వావపి ఏక
వాచకానుప్రవేశసంకీర్ణా. ౧౩. సఇతి. పరమైః పావనై రభిషేక్త ర్గంగాన్నానైః

పూతః పరమాభిషేకై స్తపోవసానేతపనస్య సూనుః, శ్రోత్రే వితేనే శుచి మక్షమాలాం నేత్రే చ రాజ్ఞీం నికటం ప్రపన్నాం. ౧౮. ప. వినతేః పదయో రనంతరం విహితాశీః పరిభ్య తం సుతం, పరిహర్తు మువాచ పంచగౌముఖయీం ధర్మసుతాదిసూనుషు. ౧౯. ప. అయి వత్సరవేర సుగ్రహాచరిన్తా మయి భాగ్యమర్థినాం, తనురక్షణమాత్ర కారిణౌ తివరాధాతిరథౌ న జన్మభూః. ౨౦. ప. జహీహి రాధాతనయత్వబుద్ధిం సహైవ దుర్యోధనసౌహృదేన, గృహాణ వాణ్యాసహ ధర్మ్యయా మే సహోదంధర్మతనూజముఖ్యాత్, ౨౧. ప. యస్మై కస్మై చన స్త్వం సహ జకవదః స్రాగ్ధనాతుల్యకాలం నూతు స్సాత్మాన్విదేశే వ. సుకరత

పూతః పవిత్రః శ్రుత తపస్యకః సః తపనస్య సూర్యస్య సూనుః కర్ణః తపనః ఆపసానే సమాప్తా శుచిం శుద్ధాం మాలాం ఆక్షమాలాం జపమాలికాం శ్రోత్రే వితేనే నిహితవాక్. నికటం సమీపం ప్రపన్నాం గతాం రాజ్ఞీం రాజవత్సీం కుంతించ నేత్రే వితేనే ఆపశ్యద్ధర్మః. ౧౮. వినతేరితి. రాజ్ఞీపదయోః వినతేః ప్రణామాదనంతరం విహితా కృతా ఆశీః పత్న చిరంజీవేత్వాది యయా తథోక్తానతీ తం సుతం కర్ణం పరిరభ్య ఆలింగ్య ధర్మసుతాదిషు యుధిష్ఠిరాదిషు సూనుషు పుత్రేషు విషయే ఉభయం ద్వివిధాం పంచతాం పంచత్వసంఖ్యాం మరణాచ పరిహర్తుం ఉవాచ వశ్యమాణప్ర కాశేవావదత్ - కర్ణేన సాంగత్యే లేషాం షట్త్వసంఖ్యాలాకై కావభ్యం చ భవ తీతి భావః. ౧౯. అయీతి. అయవత్స పుత్ర అధీనాం యాచకానాం భాగ్యం త్వం మయి రవేన్సూర్యస్య అనుగ్రహాత్ ఆజనిష్ఠాః జాతోఽసి - జనేక ర్తలుక్ - తనోః రక్షణమాత్రం బాల్యే స్వచ్ఛరీరవీషణమేవ కురుత ఇతి కారిణౌ రాధాచ అతిరక్తశ్చ సూతదంపతీ ద్వితీయజన్మభూరుత్పత్తిస్థానం-న భవతః. పృతం పూర్వోక్త మేవ. ౨౦. జహీతి. హే వత్స త్వం రాధాయాః తనయత్వబుద్ధిం దుర్యోధనేన సౌహృదేన సఖ్యేన సహైవ జహీహి త్వజ - ధర్మతనూజః. ధర్మరాజః ముఖ్యః ప్రథమః యేషాంతాక్ ధర్మరాజభీమార్జుననకులసహదేవాక్ సహోదరాక్ సోదరాక్ ధర్మావసేతయా ధర్మ్యయామే మదీయయా వాణ్యా వాచాసహ గృహాణ ఆంగీకరు మద్వాక్యం యుధి ష్ఠిరాదే సౌభాగ్రిత్రంచ నాతిక్రమణీయమిచ్ఛర్థః. అత్ర రాధాతనయత్వబుద్ధిదుర్యో ధన సౌహృదయోస్త్యాగేన - పాణీయుధిష్ఠిరాదిసోదర్యయోర్ధ్యావ్యాప్త్యేనచాపవ్యస్య గమ్యత్వాత్మల్యయోగితాద్వయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౧. యస్మాఇతి. అయి వత్స యస్మై కస్మై చిదనాత్త బాంధవాయ ఇంద్రాయ స్రాగ్ధనాయాః. తుల్యః కాలః. య స్మింస్తత్తథా యాచ్ఛాసమకాలమేవ సహజం కవచం దదాతీతి తథోక్తః. త్వం

మేమా కృథామందభావం, పారాజ్యుఖ్యం విధత్తే గురుజనవచనానుష్ఠితై
 యస్య చేతోధిక్పబ్ధస్యాభిధేయం సగదిద మఖలం దోగ్ధి తస్మై సుఖేన.
 ౮౮. గ. ఇతి దశనకిరణవ్యాజానంతశ్చిరరక్షితుతనంతం స్తన్యం ప్రకా
 శయంత్యా ఇవ కుంభాని నిదేశం కర్తవ్యః కర్తవ్యేషాః స్వీనం విధాయ
 సాక మంజలినా సముచితముత్తరం బబంధ. ౮౯. ప. భోజాన్వవాయో
 ధివనే ప్రతీతః కులం కురూణాం చ తథా ద్వయేఽస్మిన్, తవాంబ
 జన్తోపయమోత్సవా చేత్త్వయ్యేవ జాగర్త్యచితజ్జభావః. ౯౦. ప.
 సాక్షాత్ జననాదేవ మాతూ మమ సంబుధిని గురరతమే అత్యనాయాసేన కర్తుం శక్యే
 నతుకచదానఇవోక్త్యుత్తనదుఃఖసాధ్యఇతి నూవన్ - నిదేశే ఆజ్ఞాయాం విషయే
 మందస్యభావం మాధ్యం మాకృథాః. మమ సుతరామితి పాతే నిదేశకరణకవచదాన
 యోస్యకరత్వదుష్కరత్వప్రతీతిదౌర్లభ్యమితి ధ్యేయం - కించ యస్య చేతః గురుజన
 వచనస్య మాతూ పితూర్వా ఆజ్ఞాయాః ఆనుష్ఠితో కరణేవిషయే పరాజ్యుఖ్యస్య భావం
 పారాజ్యుఖ్యం బోధానీయం విధత్తే వహతి తస్మై పుత్రాయ ఇనమఖలం జగత్ - ధిగితి
 శబ్దస్య అభిధేయం ఆర్థం నిదాం సుఖేన విశృంఖలమిత్యర్థః. దోగ్ధి కరోతి. ని. 'ధిక్ష్మి
 ర్భత్సననింపయోరీత్యనుః. యత్త్వత్త్వో యస్మైకస్మైచన పురుషాయేంద్రాయేత్యర్థ
 ఇతి వ్యాఖ్యాయ ఇంద్రస్య స్వభర్తృత్వాన్నామ్నా తద్ద్రహణమయ్యుక్తమితి తథా
 వ్యవదేశఇతి నృసింహః. తన్న-అయి పన్న రవేరమగ్రహణితి మూలాసాంగత్యావత్తే
 రవేరపి తద్భర్తృత్వేన తస్యపి తత్ర గామ్నా వ్యవదేశానాచిత్యాదితి. ౮౮. ఇతీతి.
 ఇత్యుక్తప్రకారం అంతస్తనగర్భే చిరాద్రక్షితం సహితం తస్య కర్తవ్య అంశం భాగం
 స్తన్యం స్తనక్షీరం దశనకిరణానాం సంతకాంతీనాం వ్యాజాత్ ప్రకాశయంత్యాః
 బహిః ప్రసారయంత్యా ఇని స్థితాయాశ్శుశ్రేష్ఠేనా సాపహ్నివాచ. కుంత్యాః నిదేశం
 ఆజ్ఞావాక్యం కర్తవ్య కర్తవ్యే శ్రోత్రమార్గే అధ్వనీనం గచ్ఛంతం విధాయ కృత్వాతప్య
 త్వేత్యర్థః. సముచితం ఉభయగోకర్ణాభ్యం ఉత్తరం ప్రతి వాక్యం ఆజ్ఞాలినాసాకం
 బబంధ సాంజలిబంధం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః. ౮౯ భోజేతి భోజానాయాదవసేహ
 ణాం అన్వవాయః వంశః ధువస్తి ప్రతీతః ప్రఖ్యాతః కురూణాంకులంచ తథా ధువనే
 ప్రతీతం - మే అంబ మాతః ఆస్మిన్ ద్వయే భోజవంశే కురువంశే చ క్రమేణ
 తవ జన్మ ఉత్పత్తిః ఉపయమోత్సవః వివాహశ్చ ద్వాచేత్ ఆభూతాం యది తస్మి
 త్వయి ఉచితజ్జః కర్తవ్యకోవిదః భావః. అభిప్రాయః జాగర్తిస్ఫురత్వేవ గుణానాముభ
 యవంశశుద్ధినియతత్వాగితిభావః. అశవినానుమానాలంకారః. ఉభయవంశశుద్ధ్యా
 ఉచితజ్జత్వానుమానాదితి. ౯౦. తతఃకిమత ఆహ - అంగ మేకర్ణ శూరజనానాం

అంగద్వయం మే పరిపాలనీయం కర్ణ త్వయా శూరజనాగ్రగేన, ఏవం
వశే మే వితశాన యస్తత్తస్యాపి సఖ్యం కిముపేక్షణీయం. ౯౦. ప.
పరస్య లోకస్య గతేర్థి విఘ్నం కృతస్సు తామేవ వనంతి సంతః, సా న
స్పృశే న్తామధునా యథా త్వంతథా ప్రసీదాంబ కృపార్ద్రాచిత్రా. ౯౧.
ప. ఇతివాదినో రవిమతస్య మానసం న నివర్తతేస్త్వ ధృతరాష్ట్రానంద
నాత్, అపితు స్వకీయతనయాన్తహాధుజాదనవాఽన్య కామమియమేవ
కేవలం. ౯౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

అష్టమః స్తబ్ధ కః.

అగ్రగేన అగ్రేనరేణ త్వయామే మదీయం అంగస్య శరీరస్య అంగదేశస్య చ ద్వయం
పరిపాలనీయం భూభాగ్యామితిభావః. ఏవముక్తప్రకారేణ ఉక్తేతిశేషః. యః దుర్యో
ధనః తత్ అంగద్వయం మే మమ వశే ఆధీనత్వే వితశాన ఆకరోత్ - మదధీనం కృత
వానిత్యర్థః. తస్య తాదృగుపకారిణః తథా విశ్వస్తస్య దుర్యోధనస్యాపిసఖ్యముపేక్షణీ
యం కిం అనాదరణీయం అనాదరణీయమేవేత్యర్థః. ఆత్ర తాదృగుపకారవిశ్వాసవా
క్యాధేన దుర్యోధనసఖ్యానుపేక్షయణీత్వసమర్థనాత్కామ్యలింగభేదః కర్ణేత్వయా ఇతి
పాతోఽనుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః. ౯౦. పరస్యేతి. సంతః జనాః పరస్య లోకస్య స్వర్గ
స్య కృతముపకారం మాంత్రి విస్తరణీతి కృతః. తస్యభావః కృతః. తామేవ
నాన్యమిత్యర్థః. విఘ్నం వదంతి సా కృతః. అధునా మాం యథా యేనప్రకా
రేణ నస్పృశేత్ నప్రాప్నుయాత్ తథా హేఅంబ దయార్ద్రాచిత్రాసతీ త్వం ప్రసీద-
అనుగ్రహేణ కృతః. నాస్తి నిష్క్రంతిని తస్యా ప్రాయశ్చిత్తస్యాప్యస్తరణాదితిభావః.
౯౧. ఇతీతి. ఇనివాదినః ఉక్తప్రకారేణ వదంతి రవేస్సుతస్య కర్ణస్య మానసం మనః
ధృతరాష్ట్రస్య నందనాద్దుర్యోధనాన్న నివర్తతేస్త్వ - నన్యవర్తి అపితుకింతు ఇయం
కుంత్యేవ కామం మనోరథం కేవలం ఈషదపీత్యర్థః. అనవాప్య అలభ్యా మహాన్ముజః.
తద్బలం యస్య తస్మాత్ స్వకీయాత్ తనయాత్ కర్ణాత్ నివర్తతేస్త్వ మంజూభాషిణీ ౯౩.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందపంచనకందళితానందసాంద్రస్య

మరణికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యభిఖ్యానే

అష్టమః స్తబ్ధ కః.

న వ మః స్త బ కః.

ప. అశ్విభయే తే కురవో రణాయ స్వనామధ్యోపపప్రసి
 ధం, తేత్రం వ్యగాహంత నిరుధపార్శ్వ స్థితాంగమంతంగతురంగ
 యోధైః. ౧. ప. హిరణ్యశ్యాస్త్ర త్రిదశవినుతాయా స్తటరుహ
 ప్రసూనానాం గంధై ర్మథిత పథి ఖేదాః కరిఘటాః, కృతజ్ఞ త్వేనేవ
 స్వయమపి మదాంభోధిలహరీర్దదు స్తస్యై బహ్వీరతిసురభిగంధీః ప్రియ
 సఖిః. ౨. ప. అనజన్మభవ స్సమానభిధయా సప్తాపి సింఘానిమాన్వే
 ష్యామో వయమద్య శోషణమితి స్థితాభ్యసూయా ఇవ, నేనాస్యై

అథేతి. అథ కుంతీగమనానంతరం తే ప్రసిద్ధాః ఉభయే కురవః పాండవాభా
 రరాష్ట్రాశ్చ రణాయ యుద్ధం కర్తుమితి క్రియాధేత్యాదినా చతుర్థీ. శతాంగైః రైః
 మాతంగైః గజైః తురంగైః అశ్వైః యోధైః వదాతిభిశ్చ నిరుధాః సంగతాః
 పార్వాశ్చత్వారిః. యేషాం తథోక్తాస్సంతః. స్వేషాం నామధేయం కురులసంజ్ఞా
 శబ్దః ఉపపదం పూర్వపదం యస్య లేన కురుతేత్రమితి ప్రసిద్ధం - వ్యవహృతం
 తేత్రం కురుతేత్రం - వ్యగాహంత వివిశుః. ౧. హిరణ్యశ్యాఇతి. తత్ర కురుతేత్రే
 కరిణాం గజానాం ఘటాః బృందాని త్రిదశైర్దేవైర్నినుతాయాః స్తుతాయాః హిరణ్య
 త్యానామ నద్యాః తత్ర త్యాయాః తటరుహాణాం తీరవృక్షాణాం యాని ప్రసూనాని
 కుసుమాని లేషాంగంధైః మథితః నిరస్తః. పథిఖేదః మార్గశ్రమః యేషాం తథోక్తాస్సంతః.
 కృతజ్ఞ త్వేన ఉపకారస్తరణేన హేతునా స్వయమపి ఆతిసురభిః భృశం ప్రాణితర్పణః
 గంధః యాసాంతాః ఆతిసురభిగంధీః బహ్వీః అనేకాః మదాంభోధేః దానజలసము
 ద్రస్య లహరీః లక్షణయా ప్రవాహాన్ తస్యై హిరణ్యశ్చైస్త్రియసఖీః. దదురిచే
 త్యుత్పేక్షా - శిఖరిణీవృత్తమ్. ౨. ఆస్తదితి. తత్ర సింధోనామదేశే భవాః సైంధవాః
 అశ్వాః సేనాసు లేషాం పంక్తయః అస్తాకం జన్మభువః సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా
 తుల్యాన్ తన్నామకానిని యావత్. ఇమాన్ సప్తసింధూన్ సముద్రానపి వయం అద్య
 శోషణం నేష్యామః ఇత్యుక్తప్రకారేణ స్థితా ప్రవృద్ధా అభ్యసూయా శోష యా
 సాంతాః తథోక్తా ఇవేత్యుత్పేక్షా. దీప్తైః ఉజ్జ్వలైః తురప్తైః ఖడ్గభేదైః ఉపమా సాదృ

ధవజ్జుగంః ఖరపుటై ద్విప్రతురప్రోసమైర్భూమేరుల్లిఖతాత్సలాద
జనయన్భూయో రజోమండలం. ౩. ప. తేషాం కురూణాం కలహో
దయా త్వేగ్రహస్వనానాం కరిబృంహితానాం, ఆశామశేషం స్వవశే
విధాను మన్యోన్యమూసీత్కలహో మహీయాన్. ౪. ప. నామ్నా
వోనవమగ్రహస్య సమతాం సోధాన్తహేహే వయం తుంగత్వం నస
హేమహీత్యతిరుమా సన్నాహధున్య ఇవ, ఉద్గండా అపి కేతవో దదృ
శిరే స్థానం గ్రహాణామతిక్రమ్య స్యందనబృందహాలికలిణామధ్యే నభ
స్వత్పథం. ౫. ప. మహీపతీనాం : టనుందిరాః మార్గం సురూణాం లిలిహు

శ్యం యేషాంతైఃఖరైః పుటానీవ తైః ఉద్లిఖతాత్ నిష్పిష్టాత్ భూమేస్సలాత్
భూయః బహుళం రజోమండలం ఆజనయత్ ఉత్థాపయంతిస్త. ౩. 'దేశేనదవిశే
షేఽభా సింధుర్నాసతిస్త్రియామి'తివిశ్వః. శార్దూలచీడితమ్. ౩. లేమమితి. లేషాం
కురూణాం పాండవధర్తరాష్ట్రాణాం కలహస్య యుద్ధస్య ఉదయాత్పాక్ ఆరంభా
త్సర్వమేవ ఆశేషం ఆశాం దిశం స్వవశే విధాతుం కర్తుం రగ్రహస్వనానాం కరిబృంహి
తానాంచ అన్యోన్యం మహీయాన్ దున్నివారః కలహః ఆసీత్ - రగ్రహేమిథుంటాగజ
హాలాహరైర్దశాదిశః సాంద్రబభూవురిత్యర్థః. అత్ర దిక్పరిపాలనవ్యావసయోఃశ్లేషభిత్తి
కాభేదాధ్యవసాయమూలాదిశయోక్త్యా 'సంసర్గజాదోపనూభవంతీ'తి ప్రసిద్ధతాదృశ
కారణసంబంధిత్యకృతాశేషరాజ్యాభిలాషహేతుక కలహోత్పేక్షాప్రతితేరలంకారేణా
లంకారధ్వనిః. ౪. నామ్నై. ఆపి కించేత్యర్థః స్యందనబృందస్య రగ్రహట్యాయాః
మాశిషు అగ్రేస్సు కలితాః ఘటితాః ఉద్ధ్యాః దండాః యేషాంతే ఉద్గండాః కేతవః
ధ్వజాః హే గ్రహః సూర్యావయః సః యుష్టాకం మధ్యే నవమస్య గ్రహస్య కేతో
స్సమతాం సామ్యం నామ్నా నామమాత్రేణ సోధాన్తహే ఉంతాన్తహే సహేక
ర్తరిలుత్ - తుంగత్వహస్తత్వంతు నసహేమహి నక్షమేమహి-వజ్రత్వశ్రాపియోన్యం-
సహేక కర్తరిలిట్. ఇత్యుక్తప్రకారయూతిరుమా భృశం శ్రోధేన సన్నాహధుర్యాః
రణోద్వ్యక్తా ఇవేత్యుత్పేక్షా. గ్రహాణాం నవానామపి స్థానం మండలమతిక్రమ్య
మధ్యే నభస్వత్పథం మహావాయువగం మహావాయువగస్య మధ్యే దదృశిరే దృష్టాః.
ఉక్తోత్పేక్షానుప్రాణితాదిశయోక్త్యలంకారః. అసంబంధే సంబంధరూపః. ౫. మహీ
పతీనామితి. మహి-పతీనాముభయేషాం రాజ్ఞాం పటమయాని మందిరాణి కర్తూణి. హి
యస్తాత్కారణాత్ వయం దూష్యాణి అపరిశుద్ధాని దూష్యేతి సంజ్ఞావంతిచ. ని.
'దూష్యాద్యం వస్త్రవేత్తనీ'త్యమరః. తస్తాత్కారణాచ్ఛుచీభవేమ పరిశుద్ధాని భవేమఇతి

శ్చిరోభిః, వయం హి దూమ్యాః శుచీభవేమేత్యభావగావారిషమం
 ఊయేవ. ౬. గ. తతః ఊణాదేవ విశాలానిర్వితవీధిసహస్రవిరాజమానం
 విశంకటవిపణివిస్తారితవివిధవణ్యాహరణవిమర్దసహక్రయికిలోకం విట
 కులానుసార్యమాణవిలాసినిజననిబిడతవేశవాటం విశిఖకృపాణకుంత
 శక్తిప్రముఖవివిధాయుధసంస్కారపరవశయోధసంబాధం తత్కురుతే
 త్రం కురునగరమిత్రంబహువ. ౭. గ. తత్రతావద్దృశ్యానాగ్రభో భగ
 వన్నస్మిన్నుపతస్థుషి వీరభుజవినోదకాలే త్వం వివాహవిముఖోఽపి
 మదర్థం ప్రత్యర్థిపార్థివాన్విహంతుం పృతనాధిపత్యలక్ష్మీముపయమన్వేతి
 విజ్ఞాప్యపితామహస్య చరణయోః ప్రణివపాత. ౮. ప. దుర్యోధనే విశతి
 ఆలోచ్యతిశేషః. గంగాయాః వారిణి మిమంక్షయా మంత్రం స్నాతుమిచ్ఛయేవేత్యు
 త్పేక్షా. శిరోభిశ్చిఖరభాగైః సురాణాం మార్గమాకాశం లిలిమూః పస్పృశుః. ఆత్రాప్య
 తిశయోక్తిఃపూర్వవత్. ౯. తతః. తతః రాజ్ఞాం పటమందిరనిర్మాణానంతరం ఊణా
 దేవ విశాలం విస్తీర్ణం యథాతథా నిర్మితానాం రచితానాం దీప్తినాం సహస్రైః విరా
 జమానం విశంకటాను విశాలాను విపణిషు పణ్యవిధానాం నానాజాతీయా
 నాం పణ్యానాం క్రయ్యవస్తానామాహరణే గ్రహణసమయే విమర్దం సంమర్దం సహం
 తఙ్గతి తత్సహః క్రయికిలోకాః క్రేతృజనాః యస్మింస్తథోక్తం విటానాం కులేన
 బృందేన ఆనుసార్యమాణేన వారవిలాసినిజనేన వేశ్యాజనేన నిబిడాస్సంద్రాః వేశవా
 టాః వేశ్యానివాసాయస్మింస్తథోక్తం. విశిఖాః బాణాః, కృపాణాః ఖడ్గాః, కుంతాశ్చ
 క్తయః, ప్రముఖాః యేహం తాదృశానాం వివిధానామాయుధానాం సంస్కారేణాణో
 లేజనాయాం పరవక్షేః ప్రవక్షేః యోధైస్సంబాధం సంకులం - తత్ ప్రసిద్ధం కురు
 తేత్రం కురునగరస్య హస్తినపురస్య మిత్రంతుల్యంబహువ. ఉపమాలంకారః. ౭.
 తత్రేతి. తత్ర తావత్తదాసిమేవ దుశ్శాసనస్య అగ్రజః దుర్యోధనః హేభగవత్
 భీష్మ, త్వం వివాహే విషయే విముఖః పరాఙ్ముఖోఽపి ఉపతస్థుషి సన్నిహితే ఆస్మిన్
 వీరాణాం భుజవినోదకాలే బాహుపరాక్రమక్రీడాసమయే మదర్థం మమకృతే ప్రత్యర్
 థినః పార్థివాన్ శత్రురాజాన్ ప్రత్యర్థినాం పాండవానాం సంబంధినః పార్థివాన్
 సహాయాన్ నతు ప్రత్యర్థిన ఇతిచ. నిహంతుం పృతనానాం నేనానాం ఆధిపత్యలక్ష్మీం
 ఉపయచ్చస్య ప్రతిగృహ్ణీష్వ ఇతి విజ్ఞాప్య పితామహస్య భీష్మస్య చరణయోః ప్రణి
 వపాత నమస్కృతవాత్. ౮. దుర్యోధనఇతి. శూరాణానుగ్రహిషు శ్రేష్ఠేషు ఆచర
 మాః ప్రధమస్సరసింధుసూనుః గాంగేయః భీష్మః దుర్యోధనే మాంభువా కిరీటప్రదేశే

మూర్తిభవం న స్వం శూరగ్రణీష్వచరవస్సురసింధుసూనుః, అర్థక్షణాదలభటాంస్త్రిదివే విధాన్యన్నధ్యక్షతాపదమవిక్షదనీకీనీనాం. ౯. ప. పార్థాశ్చ తే ద్రుపదనందనమాశు చక్రు సేనాన్య ముద్ధతవిరోధివనాని దగ్ధం, వహ్నిం ప్రతాపకపటాన్నిజజన్తకాలే సక్తం భజే వహతియస్స తే తం జ్వలంతం. ౧౦. గ. అథ సదసి మహారథః రిగణనకథాయా మరగభోఽయమితి జాహ్నువీతనయేన నిహ్నుతపోరుషతయా రోషచిహ్నితవదనరోచిరహ్నిం పతిసూసురహ్నియ యుధి తస్యావధిమేవ నిజ హేతే రసాధారణస్యాపిసాధారణం ప్రతిజజ్ఞే. ౧౧. గ. ఇదం ప్రతిపద్య ఖద్యమానం మానభనం దుర్యోధనం వత్స మాభైషీర్తహాభజానపి రిపుమ

న స్వంస్వం స్వీయంపదం చరణం విశతి నమస్కుర్వతిసతి - అర్థక్షణాత్ క్షణార్థాత్ ఆరిభటాత్ త్రిదివే స్వగ్రే విధాన్యక్ కరిష్యంత్యక్. హనిష్యన్నితియావత్. అనీకీనాం సేనానాం అధ్యక్షతాపదం ప్రభుత్వస్థానమవిక్షత్ - ప్రవిష్టవాన్ - సేనాధిపతిర్బభూవేత్యర్థః. విశేః కర్తృలుజ్ఞే. ౯. పార్థాఇతి. తే పార్థాశ్చ ద్రుపదస్య నందనం ధృష్టద్యుమ్నం సేనాః నయతి గమయతీతి సేనానీః తం సేనాన్యం సేనాధిపతిం ఆశుచక్రః. యః ధృష్టద్యుమ్నః నిజస్య జన్తనః వహ్నికుండాదుత్పల్లేః కాలే సక్తం జ్వలంతం వహ్నిమగ్నిముద్ధతాత్ - గర్వితాత్ విరోధినం శత్రూనివ వనాని దగ్ధం ప్రతాపస్య కపటాత్ వ్యాజాత్ భుజేవహతిసతతం తం ద్రుపదనందనమితి యోజ్యం. అవహ్నవాలంకారః. ౧౦. అథేతి. అథ సదసి సభాయాం - ఆత్మానం సారథించాన్వాక్ రక్షన్యధ్యతి యోనరః. సమహారణసంజ్ఞాస్సాన్యదిత్యుక్తలక్షణలక్ష్మితానాం మహారథానాం పరిగణనకథాయాం సంఖ్యాప్రసంగే ఆయం కర్ణః జామదగ్న్యైర్బ్రహ్మణశాపాదిపరాభూతః అర్ధరథః ఇత్యుక్తప్రకారం జాహ్నువీయస భీష్మేణ నిహ్నుతం తిరస్కృతం పారుషం శౌర్యం యస్య శస్యభావస్తత్తా తయా హేతునా రోషశబ్దేన తత్కార్యం లక్ష్యతే. శ్రుక్కుట్యాదినా చిహ్నితం వదనస్య రోచిస్తేజః యస్య తథోక్తః అవహ్నిం పత్యుః సూర్యస్యసూనుః శస్య భీష్మస్య అవధిం మరణమేవ నిజాయాః హేలేః ఆయాధస్య సంబంధినః అధారణస్య అగ్రహణస్యాపి సాధారణం తుల్యం అవహ్నియ సత్వరం ప్రతిజజ్ఞే. భీష్మనిధనపర్యంతమాయుధం నధారయామితి ప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః. ని. 'అవసానే ముచ్చేదే సామ్నికాలేబలేఽవధిరి'తి రత్నమాలాయామ్. ౧౧. ఇనమితి. ఇదం కర్ణప్రవిక్షానం ప్రతిపద్య శ్రుత్వా ఖిద్యమానం గుఱాయమానం మానభనం సుయోధనం దుర్యోధనం హేవత్స దుర్యోధన మాభైషీః కర్ణదుష్ప్రతిజ్ఞాతః

హీభుజస్సంభేద్య ఖరతరవిశిఖముభేన ఖాదయామితిపితామహః ప్రసాదయామాస. ౧౨. తదనంతరం. ప. అభ్రాపగాతనయపార్షతనందనాభ్యామగ్రావనౌ తిలకిణాభృతకార్తుకాభ్యాం, ఉచ్చావచం నిజనిజం బిరుదం వదంతో యుద్ధాయ తస్మరుభయేఽపి కురుప్రవీరః ౧౩. ప. జేతా పురామివ తదా జలజాతయోనిం ప్రిత్యశ్వంగ్రజమివ ప్రథమో గ్రహణాం, అగ్రే విధాయ యదునాయకమాత్తతోత్రం పార్థో రథే. ప్రథనభూమిమవాప ధీరః. ౧౪. ప. సంచిత్త్య భీష్మముఖబంధుజనస్య హానిం సంతాపినస్సమరసీమని శక్రసూనోః, బాహ్నుంబుచక్షురధికం శ్వసితం ముఖేందుర్ధైర్యం మనః కరతలం చ ముమోచ చాపం. ౧౫. ప. వలారసూనుం

భయంమాపుహి మహాక్షాఘ్నః భుజః బాహుపరాక్రమః యేహంతాన్ నిపుమహీభుజః శత్రుభూపాన్ సంఖ్యే యుద్ధే ఖరతరేణ అతితీష్టేన విశిఖముభేన బాణేనైవ వక్త్రేణ ఖాదయామి-భింద్యామిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ పితామహః భీష్మః ఆత్వా సయామాస. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౨. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః ఆధ్రేతి. ధృతం కార్తుకం ధనుర్యాభ్యాం తాభ్యాం. అభ్రాపగాతనయేన భీష్మేన పార్షతనందనేన భృష్మద్యుష్మేన ద్వాభ్యామగ్రావనౌ అగ్రదేశే తిలకితాః అలంకృతాః ఉభయేఽపి కురుప్రవీర్యా కౌరవాః పాండవాశ్చ ఉచ్చావచమనేకగుఢం నిజనిజం ప్రిత్యేకం స్వీయం బిరుదం జయదిహ్నం గృత్రచామరాది వహంతస్సంతః యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం తస్యః. సన్నద్ధాబభూవురిత్యర్థః. ౧౩. జేతేతి. తదా యుద్ధారమ్భకాలే వీరః పార్థః ఆర్జునః ఆత్తం గృహీతం తోత్రం ఆశ్వతాడనం యేన తథోక్తం యదునాయకం శ్రీకృష్ణం పురాం త్రిపురాణాం జేతా జయీ సదాశివః జలజాతయోనిం బ్రహ్మణిమివ గ్రహణాం ప్రథమఃసూర్యుఃపతీ శ్వరస్యగరుడస్య అగ్రజం ఆనూరుమివ అగ్రేరగ్రస్య అగ్రభాగే విధాయకృత్వా. సారథీకృత్యేచియావత్. రథీ రథమారూఢస్య ప్రథనభూమిం యుద్ధదేశం అవాప ప్రాప్తవాన్. ఉపమాద్వయ సంస్పృష్టి. ౧౪. సంచిత్త్యేతి. సమరసీమని యుద్ధదేశే భీష్మ ముఖమాదిర్యస్య తస్య బంధుజనస్య హానిం క్షయం సంచిత్త్య ఆలోచ్య సంతాపినః ఖిద్యతః శక్రసూనోరర్జునస్యచక్షుర్వేత్రం అధికం బాహ్నుమ్ము ముమోచ - ముఖమిందురివ ముఖేందుః అధికం శ్వసితం ముమోచ-మనః అధికం ధైర్యం ముమోచ-కరతలంచ అధికం చాపం ముమోచ - అధికశక్తి క్రద్వయేబహుత్వం ఆన్యత్ర శ్రేష్ఠత్వమితి వివేకః. శక్రసూనోరితి చక్షుర్వైపి యోజ్యం. అత్రానేకక్రియాయాగపద్యాత్సముచ్చయః. ౧౫.

వసుదేవసూను ర్వచోభింశ్వాస్య చిరేణ తైస్యైః, అసాసహిం పావక
 జాతరాగ్నే సగ్రహయ త్రత్ర పునశ్చసం. ౧౬. ప. దేవవ్రతస్య జయ
 కేతనచిహ్న తాళశ్యామప్రభావభిరవృత్త దూరద్గిర్హ, సఖ్యాస్సతస్య
 సమరేభః జవీర్యలక్ష్మీం సంసీక్షితం రవిసుతే వ సభోధిరూఢాః. ౧౭. ప.
 యుద్ధారంభభటార్థటిషిశునతాముద్ధామయంత స్తదా నిస్సాణాదిమజై
 త్రవాద్యనినదానిర్హతశబ్దంతః, శ్రాంతిం క్షేప్తవాతిదూరపదవీ
 సంపాదితామంబుధే ర్వేలాశైలమహాగుహాసు వివిశుం స్వప్తాసుధా
 రాధరైః. ౧౮. ప. సంగ్రామదుందుభిరవశ్రవణేన దేవాస్సర్వే కవాట
 ఘటితాని గృహాణి కృత్వా, ఆదాయ నందనవనాదభిషేక్తుమాజౌ వీరా
 బలేతి. తత్ర తదానీం వసుదేవసూను శ్రీకృష్ణః తైస్యైః ఆధ్యాత్మాధ్వనీనైః వచోభిర్గీ
 తావాక్యైః చిరేణ ఆశ్వాస్య సిద్ధిభీకృత్య పావకస్య అగ్నేస్సంబంధినః జాతరాగ్నే
 రాదరాసలస్య అసాసహిం అసోధారం ఖాండవనసమర్పణేనాగ్నిక్షున్ని వారకమిత్యర్థః.
 కృద్యోగాత్కర్తృణిషష్ఠీ - శరాసం గాండీవం పునరగ్రహయత్ గ్రహయతిష్ట. ౧౬.
 దేవవ్రతేతి. దేవవ్రతస్య భీష్మస్య సంబంధినీ దూరద్గిర్హ ఆత్యాయతా జయకేతనే
 జయధ్వజే చిహ్నతాళస్య తాళార్పణిల్యాధ్వనస్య శ్యామప్రభాణాం నీలకాంతినాం
 ఆవళిః పరంపరా సమరే యుద్ధే సఖ్యాః గంగాయాః సుతస్య భీష్మస్య భుజవీర్యలక్ష్మీం
 సమ్యగ్సీక్షితం సభః ఆకాశం అధిరూఢా రవిసుతా యమునేవ అదృశ్యత లాక్షైంతి
 శేషః. ఉల్లేప్తితా. ౧౭. యుద్ధేతి. తదా యుద్ధారంభే భటానామార్థట్యాః శౌర్యవ్యా
 పారస్య పిశునతాం సూచనం ఉద్దామయంతః ప్రవతయంతః నిర్హతాని అంతర్ధాపి
 తాని శబ్దాంతరాజి అన్యశబ్దాః యైస్తే నిస్సాణాః జయభేరీ ఆదిమః యేహం లేహం
 జైత్రాణాం జయావహానాం వాద్యానాం నినదాః శబ్దాః అతిదూరయా పదవ్యా మార్గ
 గమనేనేత్యర్థః. సంపాదితాం లభ్యాం శ్రాంతిం శ్రమం క్షేప్తుం పరిహర్తుమవేత్యుల్లేప్తి
 తా. ధారాధరైర్వేమైః వ్యాప్తాసు అమృతస్సముద్రస్య వేలా శైలః చక్రవాళాద్వి
 తస్యమహాత్మసు గుహాసు వివిశుః విశంతిష్ట-ఉల్లేప్తితానుప్రాణితా ఆసంబంధే సంబం
 ధరూపాలిశయోక్తిః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౮. సంగ్రామేతి. దేవా ఇంద్రాదయః సర్వే
 సంగ్రామే దుందుభీనాం భేరిణాం రవశ్రవణేన భాంకారాత్తనైవ గృహాణి కవాటైర్హ
 టితాని కృత్వా ఆజాయుద్ధే వీరాకపారుషశాలినః అభిషేక్తుం నందనవనాత్ ప్రసూ
 నానాం పుష్పాణాం చయం రాశిమప్యదాయ గృహీత్వా విహాయః ఆకాశమభిజక్

స్వసూనచయమవ్యభజన్విహాయః. ౧౯. ప. సతిఘర్తజలే మిథోవిమ
ద్ధాత్సకలం తద్వ్యవసేతు మంగళేభ్యః, మఘవత్ప్రముఖాస్సుం
బభూవు ర్తురుతోఽపి స్వయమాత్తతాశస్పన్దాః. ౨౦. ప. తత్ర తౌరిపు
గణౌ శత్రైశ్శనైస్సంగతో బధనుషో సగర్జితౌ, పూర్వపశ్చిమమరుత్ప్ర
చోదితౌ పుష్కరే ఘనఘనాఘనానివ. ౨౧. ప. ధావత్స్వందనకేతనాం
శుకమరుద్వాఘాతమందాకినీబిందూనామపి నైస్వకుంజరఘటాశుండా
సముత్థాయినాం, దానాంభోగృహణామపి స్ఫుటశరణ్ణారాకృతిస్ఫురినాం
భేదం గ్రాహయీతుం శతాక గగనే భృంగానురోధక్రమః. ౨౨. ప.

ప్రాళుః. ౧౯. సతీతి. మఘవానింద్రః ప్రముఖః యేషాం తే సురాః మిథోఽన్యోన్యం
విమద్ధాద్ధేతోః ఘర్తజలేన్వేదే అంగళేభ్యః అవయవేభ్యః సకలం తద్ధర్మజలం
నిశ్శేపం యథాశక్తా వ్యవసేతుం క్షేప్తుం స్వయం మరుతో నాయవోఽపి దేవా
శ్చేతిచ. ఆత్మాని గృహీతాని తాశ్చవృంతాని వ్యజనాని యైస్త్యోక్తాః బభూవుః.
యద్యపి పార్థినానామేవ స్వేదః నతైజసానాం తథాపి ప్రాణోక్త్యా తథోక్తమితిశ్చే
యమ్. దౌపచ్ఛందసికమ్. ౨౦. తత్రేతి. తత్ర తదానీం సరుక్షేత్రేవా - సధమఘా
సచాపౌ సేంద్రచాపౌచ సగర్జితౌ ససింహనాదౌ సస్తనితౌ చ. తౌ ఉభయే రిపు
గణౌ శత్రుసంఘౌ పుష్కరే ఆకాశే. పూర్వమరుతా ప్రాగ్వాయునా పశ్చిమమ
రుతా పరాగ్వాయునాచ ప్రచోదితౌ ప్రేతో ఘనామహంతౌ ఘనాఘనౌ మేఘా
నివ శత్రైశ్శనైస్సంగతో బభూవతుః. ఉపమాలంకారః. రశోద్ధతా. ౨౧. అధ
నవభిర్జజయుద్ధమాహ—ధావదితి. స్ఫుటయా శరది తారాణాం నక్షత్రాణాం ఆకృ
త్యా స్వరూపేణ సహ స్వర్ధంతఇతి స్ఫుర్ధినామిత్యుభయత్ర విశేషణం. ధావతాం
పేగేన గచ్ఛతాం స్వందనానాం కేతనేషు ధ్వజేషు అంశుకానాం పతాకాపటానాం
సంబంధిభిర్నరుద్భిర్వార్షాధూతానాం చ్యానితానాం మందాకిన్యాః ఆకాశగంగాయాః
బిందూనామపి నేనాసు సమవేతానాం నైన్యానాం కుంజరఘటానాం గజబృందానాం
శుండాభిః కలైస్సముత్థావ్యంతఇతి సముత్థాయినాం దధాతేర్ణినిః. దానామృసః
మదజలస్య పృపతాం బిందూనామపి ఉభయేషాం మిథో భేదం వైలక్షణ్యం గ్రాహ
యీతుం జ్ఞాపయీతుం జనానామితిశేషః. గగనే భృంగానామనురోధక్రమః అను
సరణరీతిః శతాక సమర్థోఽభూత్. అత్ర తాదృశోభయబిందూనాం భృంగానుసర
ణేన మిథోవైలక్షణ్యస్ఫూర్త్యా విశేషకాలంకారః. 'వైశేష్యస్ఫూర్త్యా విశేషక' ఇతి
లక్షణాత్. సచ 'తారాకృతిస్ఫుర్ధినామి' త్యుపమయోజ్ఞావితఇతి ద్వయోరణ్ణాజ్ఞిభావేన
సంకరః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౨౨. ఆసాద్యేతి. ఆహవే యుద్ధే ద్విపం శత్రుగజ

అసాద్య ద్విపమాహవే రదపథేనాదుహ్య తీక్ష్ణాసినా యంతారం విని
 పాత్య సాట్టహాసితం స్కంధే విధాయ స్థితిం, కుంభాస్ఫాలనకారిణం
 రిపుభటం దృష్ట్వా దివాకస్త్రినియాః కస్యాశ్చిత్కుచకుంభయోః కఠిన
 యోః కంఠూరఖండాభవత్. ౨౩. ప. కశ్చిద్దజః ప్రతిభలేన కరే విలూ
 నేఽప్యమూలభాగమసినా నమితాగ్రకాయః, క్షీప్రం ప్రగృహ్య రద
 నేన నిషాదిహస్తాత్, స్రస్తం సృజిం పునరదాత్ముశలాయ తస్తై. ౨౪. ప.
 భసితలేసితో కఠిణాపుభౌ యుధి పరస్పరదత్తరదౌ ముఖే, హరిరవేక్ష్య
 వహత్యపి వాహనే సరభసం నిదధే సకలం దృశః. ౨౫. ప. భగ్నైక
 మాసాద్య సన్నిధాయ రదపథేనదంతమాగ్నేణాదుహ్య నీక్ష్ణేన అసినా ఖడ్గేన యంతారం
 గజారూఢం వినిపాత్య పాతయిత్వా. ఆట్టహాసితేన సహితం యథాతథా సాట్టహాసితం
 స్కంధే గజస్య స్థితిం విధాయ. కుమ్భయోరాస్ఫాలనం సశబ్దం కరస్పర్శంకరోభీతి
 కారిణం రిపుభటం శత్రుయోధం దృష్ట్వా కస్యాశ్చిద్దివాకస్త్రినియాః దేవాంగనాయాః
 సంబంధినోః కఠినయోః దుచౌ కుమ్భానివ తయోః అఖండా అవిచ్ఛిన్నాకంఠూః ఖడ్గాః
 అభవత్-అయం చైతయోరుచిలోఽన్యకరణి హృష్యత్కుచాభూదిత్యర్థః. అత్ర తా
 ద్యగ్నీరదర్శనస్య విశేషణగత్వా కుచకంఠూవయహేతుత్వాత్సదాగ్ధహేతుకస్య కావ్య
 లింగస్య కంఠ్యసంబంధేఽపి సంబంధరూపాతిశయోక్తేషు ద్వయోరంగాంగిభావేన సంక
 రః. వృత్తంపూర్వోక్తమేవ. ౨౩. కశ్చిదితి. కశ్చిద్దజః ప్రతిభలేన రిపువీరేణ కర్తా
 అసినా ఖడ్గేన కరణేన కరే శుండాయామామూలభాగం మూలదేశవర్త్యంకం విలూనే
 విచ్ఛిన్నే సత్యసి సమితః సమీకృతః ఆగ్రకాయః పూర్వకాయః యేన తథోక్తస్సన్
 నిషాదినో యంతః హస్తాత్ స్రస్తం గళితం సృజిం అంకుశం రదనేన దంతేన క్షీప్రం
 సత్వరం ప్రగృహ్య ఆదాయ మశలాయ క్షేమాగ్ధమభయోరపీలిశేషః. తస్మై నిషాదినే
 పునరదాత్ దత్తవాత్-అత్రాంశదానాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః.
 ౨౪. భసితేతి. భసితస్య భస్తనః లేపేన సితో శ్వేతీభూతో యుధి యుద్ధే ముఖే పర
 స్పరం దత్త రదౌ సంతౌ యాభ్యాంకౌ ఉభాకఠిణాగజౌ అవేక్ష్య చతుర్దంతత్వేన
 తన్నుఖమహోర్భీత్యర్థః. హరిరింద్రః వహతి ఆత్మనాధిరూఢేఽపి వాహనే విరావతేన
 కల్యాదృశః సేత్రసహస్రం సరభసం యథాతథా నిదధే నిహితవాత్. మమైరావతః
 కింత్ర గతఇతి భ్రాంతః భయాత్కిమత్రనాస్తీతిసత్వరంతమాలోకితవానిత్యర్థః. భ్రాంతి
 మదలంకారః. ౨౫. భగ్నైతి. ప్రతిదంతినశ్చత్రగజస్య సూతాద్దంతప్రహారాత్
 భగ్నం భిన్నం ఏకదంతో ముసలమివ యస్యసః కుమ్భస్య అగ్రే ఉపరిభాగే లక్ష్యా

దంతముసలః ప్రతివంతిఘాతాత్కుంభాగ్రలక్ష్యకుటిలాంకుశచంద్రరేఖః, కశ్చిద్దిరీశసమతాంకలయన్కురీంద్రస్సారూప్యభాగిన గణాధిపతేర్విరేజే. ౧౬. ౪ కశ్చిన్నిర్గత్య పేగా పరివృత్తిబలే ౭ సాతయం త్వాన్విసంస్వం తత్ర స్కంధాధిరూఢం విమతనుతి తథాధి త్తసీత్యా స్వనైస్వయం, ఇత్థం దుస్సాధరోధో యుధి కరికలభో దూరధూతాంకుశ స్సన్నిజ్ఞం మన్యం నిషాదిద్యయమపి విదధే హాసపాత్రం జనానాం. ౧౭. ౪. హస్తేన హస్త మథ దంతయుగేన దంతౌకర్ణౌ చ కర్ణయుగళేన విదేచ దృశ్యా వటిలా వక్ర ఆఙ్కుశేన చంద్రరేఖా తదాకృతివ్రణమంకుశః చంద్రరేఖేవేతివా యస్యసః కశ్చిత్కురీంద్రః కశేష్టః గిరీశస్య శమ్భోః పర్వతేంద్రస్యచ సమతాం సారూప్యం ఔన్నత్యేన తేల్యంచ కలయన్ స్వీకరిష్యమాణస్తే వర్తమానవిదేశః గణాధిపతేర్విష్ణురాజస్య సారూప్యం భూతీతి భాగివేత్యుత్పేక్షా. విరేజే ఆదావితీశేషః క్రమముక్తిరత్ర నివక్షి తేతిధ్యేయం - ఉక్తోత్పేక్షాక్షేసాపమాణ్వివితేతి తయో స్తస్యాకృన్పాంగాంశిభావేన సంకరః. ౧౮. కశ్చిద్దితి. దుస్సాధః అసాధ్యః రోధః నివారణం యస్య తథోక్తః అతపివ కశ్చిత్కురికలభః తరుణజః దూరంయథాతథా ధూతః పరాస్తః అంకుశః యేన తథోక్తస్త్వన్ యుధి పేగాన్నిర్గత్య స్వబలాదితిభావః. అరిన్యపతిబలే శత్రునై స్వే స్వం స్వీయం స్వామినం యంతారం యత్ర ఆపాతయత్ పాలితవాన్. తత్ర అరిన్యపతిబలే స్కన్ధే స్వీయే అధిరూఢం గజచర్యా వైపుణ్యసాహ సాదితిభావః. విమతం శత్రుయన్తారమపి స్వం స్వీయం నైస్వయం సీత్యా ప్రాపయ్య తథా ఉక్తప్రకారమాధత్త చక్రే. తత్రాపాతయదిత్యర్థః. ఇత్థముక్తప్రకారేణ విజ్ఞం మనుతే అత్తానమితి విజ్ఞంమన్యం పండితంమన్యం మూర్ఖం నిషాదినోర్యంత్రోః ద్వయమపి స్వీయం పరకీయంచ జనానాం సర్వేషాం హాసస్య పాత్రం విదధే చ. మదాగ్ధో న పరేషామేవాననుమాలం చేష్టతే - కింతు స్వేషామసీతిభావః. అత్ర దుస్సాధ రోధత్వాదినా యచ్చిపాతనసమర్థనాత్కావ్యలిగ్ధభేదద్వయేన వాక్యార్థరూపేణ యస్తృద్వయపరిహాససమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యలిగ్ధస్య అసంబంధే సంబంధ రూపాలితయోక్తేష్టైకవాచకానుప్రవేశసద్గుణః. ప్రగధావృత్తమ్. ౧౭. హస్తేనేతి. ద్వావారణౌ గణౌ హస్తేన హస్తం శుండయాశుజ్ఞాం అభిసాశ్య ప్రహృత్య ఆదా వితిశేషః. అథ అనంతరం ఇదమగ్రే పర్వత్ర యోజ్యం. దంతయుగేన దంతౌ దంత యుగమభిహత్య ఇదమపి తత్రపయోజ్యం. కర్ణయుగళేన చ కర్ణౌ. పద్భ్యంచ పడే సాదా. వాలేనచ వాలం. ఏవమత్యస్తం శిక్షితం తుల్యం అవిశేషమంగైర్బద్ధమాదధాతాం

పద్మాం, వాలేన వాల ముభిహత్య చ వారణౌ ద్వా తుల్యాంగయు
 నమతిశీక్షిత మందధానాం. ౨౮. ౪. నిషాదినో దంతిశిరస్యథోముఖం
 నీపాతానింగా లగునస్య తాపనైః, వ్యథాపనోదాయ మదస్య సారభం
 వినస్య జిక్రుంత ఇవాలులోకే. ౨౯. ౪. తీక్ష్ణః ప్రత్యర్థితై రపహృ
 తశిరసాం హస్తీపానాం శరీరం దుత్కాంతాః ప్రాణవాతాః కరిమద
 పయసాం సారభీ ముద్వహంతః, పాయం పాయం కపోలస్థలకుచకల
 శస్తేదవారిశ్రవాహంచప్రస్పంశుద్ధభాజాం దివి సురసుదృశాం తాళ
 వృంతస్య కృత్యం. ౩౦. ౪. అశ్వాపుభౌ తస్థతు రగ్రపాదౌ పుత్తి
 క్షయ్యుద్ధాభిముఖభవంతౌ, పరస్పరస్యోరి హేలిపాతాత్స్వసాదినౌ
 ఆమృతాం. ఆపదాతే ఇతి వర్తమానార్థక లడప్రపాతస్సందర్శవిరోధాదుపేక్ష్యః -
 న్యభావోక్తిః. ౩౧. నిషాదినఇతి. నిషాదినో గజారూఢాః లగుడస్య ప్రతిగజపరగృహీ
 తదణ్డస్య తాడనైః దన్తినో గజస్య శిరసి కుంభోపరి ఆధోముఖం నిపాతాన్యక్షాని
 ఊర్ధ్వకాయాః యేషాం తథోక్తాః. వృథాయాః దణ్డతాడనవేదనాయాః ఆపనో
 దాయ వారణాయ తామపనోదితుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ - మదస్య
 దానజలస్య సారభం పరిమళం వినస్య ప్రవీక్ష్యాయ జిక్రుంతఇత్యుచ్చేక్షా. ఆలు
 లోకే దృష్టాః జనైరితిశేషః. వంశస్థం. ౩౧. తీక్ష్ణిరితి. తీక్ష్ణః ప్రత్యర్థినాం శత్రూణాం
 భర్తైర్పాణివేశేషైః ఆపహృతాని భిన్నాని శిరాసే యేషాంలేషాం హస్తీపానాం గజా
 రోహణాం శరీరాత్ ఉత్కాంతాః నిర్గతాః ప్రాణాత్మకాః వాతాః వాయవాః కరిమ
 దపయసాం సారభీం పరిమళంపరమృతాం ఉద్వహంతస్సంతః దివి ఆకాశే నమ్రద్ధభాజాం
 సురసుదృశాం అపసరసాం కపోలస్థలయోః కుచౌ కలశానివతయోశ్చ స్తేదవారీణాం
 శ్రమజలనాం ప్రవాహం పాయంపాయం హృత్వా హృత్వా తాలవృంతస్య వృజ
 నస్య కృత్యం చతుర్థి. ఆత్ర అన్యకృత్యస్య అన్యత్రానంభవేన తత్సదృశకృత్యాశ్చ
 పానసంభవస్థర్తసంబంధనిబంధనో నిరన్యనాలంకారః. అసంబంధే సంబంధరూపాలిశ
 యుక్తిశ్చైకవాచకానుప్రవేశేనసంకీర్ణౌ - స్తద్గరా. ౩౦. ౫ చతుర్శిరశ్శయ్యుద్ధం
 వర్ణయతి. అశ్వాదితి. ఉభౌ అశ్వా అగ్రపాదౌ పూర్వపాదౌ ఉత్తిష్ఠ్య ఉభృత్య
 యుద్ధే అభిముఖభవంతౌ సస్తౌ స్వో స్వీయా సాదినౌ తౌరంకికా. ౩౧. 'అశ్వా
 రోహస్తసాదినః' ఇత్యుపరి. పరస్పరస్య ఉపాశరీరఇత్యర్థః. హేలిప్యో అన్యోన్య
 యుద్ధయోః పాతాల్ త్రాతుం రక్షితుం తం పరిహర్తుమితి యావత్ - ఊర్ధ్వః
 సాదినిరోదనాయ ఊర్ధ్వకృతః కాయః యాభ్యాం తౌ తథోక్తావిత్యుచ్చేక్షా.

త్రాతువివోర్ధ్వకాయా. 30. ప. ఏకైవ వైరిభటఖడ్గవరస్య ధారా
ధారాసు పంచసు సతీష్వసి కంచితశ్చంద్రం, సుంధేవిభిద్య తదసూనిత
రైద్దురాపా న్జగ్రహనాల్పమప తత్తతజాంబులే? 31. ప. సమరభువి
బభాసే సాదిన్ భూషణానాం మరకతమణిభాసాం మధ్యగః కశ్చిన్త్యః,
సకలభటవిమదైశ్చంచలాద్భింబవాహా నిపతిత ఇవరథ్యో నేతురహ్నిం
శతాంగాత్. 32. ప. ఆయోధనాంకణజుషామస్య గాపగానా మావ
ర్తగర్భనతితాః కుణపాహయానాం, సంబభ్రము ర్విహితపూర్వము
పాదదానా శ్చిత్వావిశేషయివ మండలచంద్రమేషు. 33. ప. ధన్వీ

తస్య తుః స్థితమతే. 30. ఏకేతి. వైరిభటస్య శత్రునీరస్య యః ఖడ్గవరః ఖడ్గ
తేష్టస్తస్యధారా తీక్ష్ణగ్రం ఏకైవ స్వయమేకాం సతీ కంచితశ్చంద్రం శాత్రవం వశ్యసు
ధారాసు తీక్ష్ణగ్రేషు ఆసుందితాదిగతివిశేషమచ సతీష్వసి. ని. 'ధారాస్తాగ్రా
మ్ముసంతత్యాం నైన్యాగ్రే శ్శక్యతీప్యపీ' తివైజయంతీ - సుంధేగ్రీవా మూలదేశే
విభిద్య భిత్వా ఇతరైద్దురాపాన్ ప్రాప్తుమశక్యాన్ పాతుం దుర్లభానితి యావత్ -
దుర్లభం ఆపం అపాం సమూహః యేషుతానితివా. తస్య అశ్వస్య అనూన్
ప్రాణాన్ వశ్య జగ్రహ గృహీతవాన్. కించాతపివ తస్యాశ్వస్య ఊతజమేవ అమ్మ
రక్తజలం తస్య లేతం లవం అల్పమిషదపి నజగ్రహ జగుస్థితత్వాదితి తైక్ష్ణ్యతిశయా
దితివభావః. అత్రైకస్యాః, ధారాపంచుపదశ్చ భేదవర్ణనాత్కారణాసాకల్యేషి కా
ర్యోత్పత్తిరూపాత్పత్తిరూపా విభావనాభేదః. ఏవంలొకైకదుర్లభజలవత్పాణిగ్రా
హిణ్యా జగుస్థితరక్తాంబుత్యాగస్య ఆనురూప్యాత్పమాలంకారశ్చ. ద్వయోరపి క్లేషో
జీవికయోస్సంసృష్టిః. 31. సమరేతి. సాదినః తొరంగికస్య భూషణానాం కనకమ
కుటాదీనాం యే మరకతమణయః గారుత్మతాని లేషాం భాసాం శ్యామవ్రభాణాం
మధ్యంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతితి మధ్యగస్తాభిః శ్యామిభూత ఇవ్యర్థః. క ఏవశ్వస్యకలానాం
బహూనాం భటానాం ఆవరావృత్య మృతానాం ముర్తైర్నిర్గమనజన్యైః చంచలాత్క
మ్పితాల్ అతపివ భిన్నః ముక్తబంధనః వాహా రథ్యః యస్య తస్మాదహ్నిం నేతుః
సూర్యస్య శతాంగాద్రథాల్ సమరభువి యుద్ధదేశే నిపతితః రథ్యః రథాశ్వఇవేత్యు
త్యేక్షా. బభాసే రరాజ. మాలినీ. 33. ఆయోధనేతి. ఆయోధనాంకణజుషాం యుద్ధ
దేశే గతానా మస్యగాపగానాం రక్తనదీనా మావర్త్యైషేషు జలభ్రమమభ్యేషు పతి
తాః హయానామశ్యానాంకుణపాః శవానిమండలచంద్రమేషుచ చక్రాకారగతివిశేషేషు
విషయే పూర్వం శిత్వాకాలే పిపీత్సం అభ్యస్తం విహితపూర్వం శిత్వావిశేషం ఉపాద
దానాః స్వీకుర్వాణా ఇవేత్యుత్యేక్షా - సంబభ్రముః భ్రమంతిన్. 34. అనైకేన

ధానుష్కమారాదసిభృతమసిమాన్కుంతినం కుంతధారి చక్రాస్త్రం
చక్రహేతిర్గదినమపి గదాపాణి రన్యోన్య మేత్య, స్వస్వాస్తానాం
ప్రయోగే దృఢపరిదితయోహంతృవధ్యత్వశైలీసాధారణ్యే ప్రతిష్ఠా
మభి విదిధురమీ ద్వంద్వయోధాగ్రగణ్యాః. ౩౫. ప. తతః. ధృష్టద్యు
మ్నాత్క్రొతమర్హణ మగ్రేదృష్ట్వా హాహాశబ్దదీనాం స్వసేనాం, కోదం
దజ్ఞానూమృశనోరఘోషం కోపాద్భీష్టః ప్రావిశత్సార్థసైన్యం. ౩౬.
ప. ససింహనాదే సః తః కుమారే చాపం సమాకృప్య శరైర్విముక్తైః,

పాదాతయుద్ధమాహ—ధన్వీతి. అ, స్వస్య స్వస్య సంబంధినాం ఆస్వీయానాం
స్వీయానామితివా. ఆస్తానాం ఆయుధానాం ప్రయోగే ప్రహరణే విషయే దృఢా
ఆవిష్కృతా పరిచితిః ఆభ్యాసః యేషాం తథోక్తాః ఆతవివ అమీ ద్వంద్వం అమరూపం
యథాతథా యుధ్యంత ఇతిద్వంద్వయోధాః తేషామగ్రగణ్యాః శ్రేష్ఠాః ధన్వీధనుర్ధరః
ధానుష్కం ధనుర్ధరం అసిమాన్ భిద్ధధరః - అసిభృతం కుంతధారి కుంతినం చక్రం
హేతి రాయుధం యస్యసః చక్రాస్త్రం గదాపాణో యస్యసః గదినమపి అన్యోన్యం
ఆరాత్మమీవమేత్య. పదత్రయమిదం ప్రశమాంతద్వితీయాంతద్వయవచకైః
యోజ్యం. ఇత్థం ద్వంద్వీభూయ్యేర్థః. హంతృత్వశైల్యాః హింసాకర్తృత్వస్వభా
వస్య వధ్యత్వశైల్యాః హింసాశ్రయత్వస్వభావస్య చ ద్వయోరపీసాధారణ్యే తుల్య
భావే. ప్రతిష్ఠాస్థితిం అభివిదధుః చక్రః. పరాన్ ఘ్నంతః తైర్హన్యమానాశ్చ
భూవన్నిత్యర్థః. అత్రైకైశ్చిత్ హంతృత్వవధ్యత్వరూపానేకగుణయోగవద్యాప్తిము
చ్చయభేదః. సగ్రరావుత్తమ్. ౩౫. ధృష్టేతి. తతః. ధృష్టద్యుమ్నస పాండవ
సేనానాయకం ఉత్క్రొతాసిధిన్నాని మర్దత ఆయుఃస్థానాని యస్యాస్త్రభోక్తాం
అ' వివ హాహాశబ్దదీనాం స్వీయాం సేనామగ్రే దృష్ట్వా. భీష్మః ఘోరః దారుణః
ఘోషః టంకారః యస్యాస్త్రభోక్తాం కోదందస్య చాపస్యజ్ఞాంగుణం ఆమృశత్
టంకారయంత్యన్ పార్థసైన్యం పాండవసేనాం ప్రావిశత్ ప్రవిప్లవాన్. అత్ర
తాదృశీనసేనావలొకనస్య తథా భీష్మప్రవేశం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం
కావ్యలిప్తమ్ - శాలిసీ. ౩౬. ససింహేతి. సింహనాదేన సహితే ససింహనాదే సరితో
గంగాయాః కుమారేసుతే భీష్మే ప్రశమమాదౌ చాపం ధనుః సమాకృప్య విముక్తైః
ప్రయుక్తైః శరైః పరాన్ శీత్రాన్ పరీతుం వారయితుం ప్రవృత్తే ఉద్యుక్తేనచి
ఆపురోభిః పరాన్ పరీతుం పవలే న్యాపృతం. పలేర్పాపేలిట్ - అపు
రోభిః ప్రశమం పరాన్ పరీతుం పవలత్వత్వే ప్రాహుః. తతః పూర్వంపనాపీ
రాణాం నాశాభావాదితిభావః. అత్ర భీష్మపరవారదాపురోపరవరణక్రియయోక్త్య

పరాన్వరీతుం ప్రథమం ప్రవృత్తేవరాన్వరీతుం పవలేఽప్పరోభిః. 32. ప. పృథాసుతానాం పృతనాంతరాభి పృథక్పృథక్తస్య పృవత్కవర్యాః, ద్విపాంత్సహస్రం తురగాంత్సహస్రం భటాంత్సహస్రం పతిణాన కాద్భుః. 33. ప. సింధోస్సుతస్య విశిష్టార్జునుదగ్నిసూనోః ప్రాణా నివ్విల హ్య ధిగితి ప్రసముక్తవద్భిః, కృత్తాన్యముంచత విరోధికులానికశ్చి జ్వవేన జగృహే యుధి భూతవర్గః. 34. ప. దేవవ్రతే దళితవైరిణ దృష్టమాత్రే సారథ్యమాత్రకరణే కృతసంగరోఽపి, మూలే న కేవల మహోమురభిద్రవస్య మధ్యేఽపి చక్రమతిసంభ్రమయాంచకార. 40. ప. అరిమండలఖండనైః పృషత్కైరవదీర్ఘాదుధిరాశగావళీనాం, అవనీః

గవద్యాత్సముచ్చయః. 32. పృథేతి. తస్య భీష్మస్య పృవత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః పృథక్పృథక్ ప్రత్యేకం ఏకైకశక్తి ఇతి యావత్. పృథాసుతానాం పాణ్డవానాం పృతనాంతరాభి సేనామధ్యే సహస్రం ద్విపాణ్ గజాణ్ సహస్రం తురగానశ్వాణ్ ఉభయశ్చ తదారూఢానితి ధ్యేయం. సహస్రం భటాణ్ పదాతీంశ్చ పతితాణ్ నిహతాణ్ అకాద్భుః చక్రః. 33. సింధోగితి. జనుదగ్నిసూనోః పరశురామస్య ప్రాణానివ్విలహ్యంస్సృశ్య ధిక్ ఆసారా ఇమే తావనీయా ఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః తత్ప్రాణాంస్యక్తవద్భిః అతిదృఢస్యర్థైరితి యావత్. విశిష్టార్జుణైర్బృధిక్పృత్తాని ఛిన్నాని విరోధికులాని శత్రుసంఘాత్కశ్చిదేహి భూతవర్గః. పృథివ్యాదిపంచకదేహ ఇతియావత్ - జవేన ఆముంచత త్యాజ. మమురిన్యర్థః. కశ్చిదస్యః భూతవర్గః పిశా చట్రందం జవేన జగృహే గృహీతవాణ్. విరోధికులానీతి యోజ్యం - ఆహారార్థమితి భావః. ని. 'భూతం త్వాదా పిశాచాదా' న్యాయ్యే సత్త్వోపమానయోగితివైజయంతీ. 34. దేవేతి. దళితాః నిహతాః వైరిణః శత్రవః యన తథోక్తే. అతఏవ దేవవ్రతే భీష్టే దృష్టమాత్రే దృష్టేనత్యేవ నతు చిలమ్బుదిత్యర్థః. సారథ్యమాత్రకరణే సారథ్య నైవ ప కరణే. నతుయుద్ధకరణ ఇత్యర్థః-పృథక్ సంగరః ప్రతిజ్ఞాయేన తథోక్తోఽపి ముర భిత్ శ్రీకృష్ణః రథస్య ఆర్జునరథస్య మూలే సేవలం మూలభాగఏవ చక్రం రథాంగం నాతిసంభ్రమయాంచకార - భృశం నభ్రమితవాణ్. కింతురథస్య మధ్యేఽపి చక్రం సుదర్శనం అతిసంభ్రమయాంచకార-భీష్మవధాయ చక్రాయుధం గృహీతవానిత్యర్థః. ని. 'చక్రంవైశ్యే రథావరే రథాంగేఽన్వయరాష్ట్రయోః, శస్త్రభేదే పుమాంశ్చక్రవాః' ఇతి వైజయంతీ - ఆత్రదళితవైరిభీష్మవలూకనస్య విశేషణకత్యా శ్రీకృష్ణస్య ప్రతిజ్ఞా త్యాగత్రాగ్నకచక్రభ్రాసణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. 40. అరితి. అరిమండలస్య శత్రుమండలస్య ఖండనైః ఛేదకైరముష్య భీష్మస్య పృషత్కైః బాణైర

తయో రుమా నిజానా మధివిన్నాం జననీ మముష్యచక్రుః. ౪౧. గ.
తదను సమరసంముఖసైరిభటప్రాణపరిమోక్షణోన్ముఖశిలీముఖప్రస్థాన
సమయసమాశ్చచ్ఛపాత్రీకృతకర్ణపుటై ర్భులవైరినగరవాస్తవ్యవారవి
లాసినీజనపాణింకేరుమా పరిగళితపాలజాతప్రసవహవతితదంచరీకపుంజ
మంజుగుంజితవ్యంజితభేదచికురబంధైర్వేగా పతితవిశిఖవిఘట్టనవివర్యస్త
వికటమసృటవిటంకవిప్రకీర్ణముక్తాఫలశంకాపదాన్యరణశ్రమవారి శీకరని
కరకోరికేతనిపిలభాగైరోమాతిరేకవ్యతికరితదశనాపశీదంశనపునరుక్తరక్తి

వదీర్ణాః విదారితాః అపసేవతయః శత్రుభూపాః రుమాకోపేనేవేత్యుత్పేక్షా. అముష్య
జననీ గంగాం నిజానాం రుధిరాపగావళీనాం రక్తనదీసమూహానాం అధివిన్నాం కృత
సావత్సృకాం చక్రుః. తాభిద్బహుసపత్నీకాం చక్రరిత్యర్థః - బహువీరక్తప్రవాహః
ప్రసప్రపురితపరమార్థః - సావత్సృకాన్నవరండుఖా స్త్రీణామితభావః. అత్రాత్మహం
తారం భీష్మం సాక్షాత్ప్రతికర్తృమకత్తానాం శత్రుణాం జదీయజననీ దుఃఖజననోద్యోగ
వర్జనాత్ప్రత్యనీకాలంకారః. ప్రత్యనీకం బలవతశ్శత్రోః పక్షేపరాక్రమఇతి లక్ష
ణాత్ - ఔవచ్చందసిం. ౪౧. తదన్వితీ. తదను అనంతరం కల్పంతే ప్రళయకాలే
రుద్రస్య బంధుస్సదృశః ఆయం సురసింధుసూనుః భీష్మస్సమరే యుద్ధే సంముఖనానా
మభిముఖమవస్థితానాం వైంభటానాం సంబంధీనాం ప్రాణానాం పరిమోక్షణేత్యాజనే
ఉన్ముఖానాం ప్రవణానాం శిలీముఖానాం బాణానాం ప్రస్థానసమయే ప్రయాణకాలే
సమాపృచ్ఛనస్యప్రశ్నస్య పాత్రీకృతాని సమ్ముఖకృతాని కర్ణస్య పుటాని యేహంతైః
వలవైరినగరే స్వర్ణే వాస్తవ్యానాం నివసతాం వారివిలాసినిజనానాం అప్పరసాం పాణీ
పంకిదుహే కమలేషవ తాభ్యాం పరిగళితైః పాణిజాతప్రసవైస్సహ సమావతితానాం
సహగతానాం చంచరీకపుంజానాం భృద్జనసమూహానాం మంజుమా మనోహరేణ గుంబ
లేన ఝంకారేణ వ్యంజితః ప్రకటితః భేదః మిశోవైలక్షణ్యం యేహం తథోక్తాః
చికురబంధాః ధమ్మిల్లాః యేహంతైః వేగేనాపతితైర్లగ్నైః విశఖైర్వాణైర్విఘట్టనేన నిర్ఘా
తేన వివర్యస్తేభ్యః విషమితేభ్యః మఘటేభ్యః కిరీటేభ్యః విప్రకీర్ణానాం గళితానాం
వివిధానాం ముక్తాఫలానాం శంకాయా ఊహస్య వదాన్తైః దాతృభిస్తద్భ్యాంబిదాయ
భిగ్నప్రకృత్యై. రణాద్యుద్ధాత్ యః శ్రమః తస్యంబంధినా వారికరనికరేణ స్వేదజలబిందు
బ్బూసేన కోరకతస్సంజాతకోరకఇవ స్థితః నిటిలభాగః స్థాందీశః యేహంతైః. రోమాతి
రేణి రోపాతిశయేన వ్యతికరితయా సంఘటితయా దశనావళ్యే దంతపంక్త్యా దంశ
నేన పునరుక్తః ద్విగుణితః రక్తిమా ఆరుణ్యం యస్య తాదృశః ఆధరః ఆధరోష్ఠః

మాధరైరయతేన రాజ్ఞాం శిరోభిః కల్పాంతరుద్రబంధు స్సింధుసూ
 నురయం వసుంధరాం బంధురయాంచకార. ర.౩. ప. నద్యాస్సుతేన
 జనితైర్నవదేవవరైస్సాంద్రై స్వధామ్ని సతిసంకుచితస్థితీనాం, స్వర్గాక
 సామజని సా స్వయమేవ కామ్యా కూలంకషా కుశికనందనకోపముద్రా.
 ర.౩. ప. భీష్మస్యకన్యా జనపాణిపీడాం వితుర్తుదే త్యక్తవతోఽపి తస్య,
 సంఘాత్పురాణాం సతి పుష్పవర్షే సంతానలాభోఽని తద్విచిత్రం.
 ర.౪. ప. ఇత్థంవిధాయదినమేవ మసౌసమీకం పాశ్చాత్యభూధర ముసే
 యుషి వత్తబంధో, ప్రత్యర్థినాంచవకార బలాఃపహరం స్వస్యాపి చాప

యేహంతైః ఆయుతేన దశభిస్సహస్రైః రాజ్ఞాం శత్రుభూపానాం శిరోభిః వసుంధ
 రాం భూమిం బంధురయాంచకార విషమితాం చక్రే - దశసహస్రాణిశత్రూనవధీ
 ద్విర్భగ్నః. ర.౨. నద్యాశ్రితి. నద్యాస్సుతేన భీష్మేణ జనితైః రణే మహావీరాన్నిహత్య
 నిర్మితైః నవానాం దేవానాం. దేవభూయంగతానామితి యావత్ - వర్తర్భృంజైస్స
 స్త్రిక్ స్త్రీయే ధామ్ని నివాసే స్వర్గే సాంద్రై నిబిడితేసతి సంకుచితా స్వల్పీభూతాస్థితిః
 ఆవాసః యేహం టేహం స్వర్గాకసాం దేవానాంసా ప్రసిద్ధాకూలంకషా అనివార్యా -
 కుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా త్రిశంకుస్వర్గస్పృష్టిరూపకోపచిహ్నం స్వయం
 ఆత్మభిరేవ కామ్యా అభిలషణీయూ అదని అభూత్. ఆత్మ దేవానాం స్వర్గస్థినిసంకో
 చాసంబంధేఽపి ఏవం త్రిశంకుస్వర్గకామనాసంబంధేఽపివ సంబంధోక్తిరూపమతిశయో
 క్తిర్వయమంగంగిభావేన సంక్షిప్తం. ర.౩. భీష్మస్యేతి. విశుశ్శంతనోర్బుదే సత్యవతిలాభ
 రూపసంతోషాయ కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహం త్యక్తవతః విసృష్టవతోఽపి తస్య
 భీష్మస్య సురాణాం సంఘాత్ పుష్పవర్షేసతి సంతానానామపత్యానాం సంతానాభ్యు
 నురవృక్షపుష్పాణాం లాభః అజసీరి యత్ తదేతద్భార్యాభావేఽపి సంతానలాభః విశే
 ష్యాపేక్షీ న పుంసఃత్వనిర్దేశః విచిత్రం. ని. 'సంతానస్సంపద్యే గోత్రే స్వాదవత్సే
 నురద్రుమ' ఇత్యుచయః. ఆత్మ సంతానకారణదారపగ్నహాభావేఽపి తల్లాభవత్సనాన్వేష
 ష ప్రతిభోక్తాంతో లాభావనాలంకారః. ర.౪. ఇత్థముక్తప్రకారేణాసౌ భీష్మః
 ఏకం దినం నూననివసమత్కర్ణః. అశ్వంతసంయోగే ద్వితియా - సమీకం యుద్ధం
 విధాయ వత్తబంధో సూర్యే పశ్చాత్సం పాశ్చాత్యం భూధరం అస్తశైలం ఉపే
 యుషి ప్రాప్నువతి అస్తంగతేసతి నూవత్ - ప్రత్యర్థినాం శత్రుణాం బలస్య సామ
 ర్థ్యస్యాపహరం నాశమివ చాపశిఖరాధమహ్మటితః ఆవరోపితా స్రంసితా జ్యాయ
 ణః యేన శక్తోక్తస్సక్ స్వస్య ఆత్మనః బలస్య నైస్యస్య ఆపహరం శివీరప్రవేశనమపి

శిఖరాదవరోపితశ్శ్యః. ౪౫. గ. ఇతి నవదినాని నవనవాని భజవిలిసితాని ప్రకాశ్యదశమేఽశ్ని పునరసౌ నిజధ్వజ చిహ్నమాత్రం వియదారో హతి భగవతి వివస్వతి సమరవర్షాసమయశిఖండినా గాండీవధన్వనా పురస్కృతం శిఖండనం స్త్రీపూర్వోఽయ మమునాసహస యోధవ్య మితి నిషిష్య హస్తతల నిరస్తభసుర్లస్తకః క్రమం గ్వదూరావసరణకుః తయే వశించిన్యాశ్చ సతిహారనిష్కా సితై ర్విజయవిపాదై గాదివసావసాన మచదారితకళేబరతయా నితాంతతాంత శ్శాంతమనాస్సాన్వితనిహితరమా కాంతస్సుభటలోకసముచితాం శరశయ్యాం క్రమా దధి శిశ్యే. ౪౬. ఖ. పార్థేన ఊతివినిఖాతపుంఖకానాం బాణానాముచరి

చకార. ని. 'బలంశక్తిర్బలంనైస్య'మితియావహి. ఆక్రశక్తుణాం భీష్మస్య బలావహి రేణ క్షేపభితికాలత్తేకావమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ౪౫. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ నవదినాని నవనవాని దినేదినే అభివవాని భుజయోర్విలిసితాని యుద్ధక్రడాః ప్రకాశ్య ప్రకటికృత్య దశమే అహ్నిదినే భగవతి వివస్వతి సూర్యే వియదాకాశం నిశేధ్యజే చిహ్నస్యతాశస్య ప్రమాణం చిహ్నమాత్రం ప్రమాణే మాత్రన్ - అరోహతిసతి సమరమేవ వర్షాసమయః పస్త్రైక శిఖండినా మయూరేణ తద్వదుల్లాస భాజేశ్వర్యః. గాండీవధన్వనాద్ధునేన పురస్కృతం శిఖండినం ద్రుపదపుత్రం దృష్ట్యా ఆయం శిఖండి పూర్వం జన్తకాలే స్త్రీ స్త్రీ పూర్వః అమునా స్త్రీపూర్వేణ శిఖండినా సహ నయోధస్యం యుద్ధం నకర్తవ్యం ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః. నిషిష్య తేన సహాయుద్ధం విచారయ హస్తకలేన నిరస్తః త్యక్తః ధనుషః లస్తకః మధ్యం యేన తథోక్తః. ని. 'లస్తకస్తుధనుర్లస్తక'మిత్యుచయః. విశిష్టవాచకానాం సతి విశేషణే విశేష్యమాత్రపరత్వా న్నధుశ్శబ్దవైయర్థ్యం - ప్రశమమాదౌ సంహితబాణాకర్షణసమయఇతి యావత్ స్వస్య శింజిన్యాః ఆత్మనః దూరమవసరణస్య ఆక్రంతమవసరణస్య కరణేన హేతునా కుశితమేతేత్యుత్పేక్షా. శింజిన్యా గాండీవగుణేన పశ్చాదనంతరం- అతిదూరం నిష్కా సితైస్త్రిసాగ్రిత్రైవిజయస్యాద్ధునస్యవిపాతర్పణవిశేషైర్గాదివసావసానం సాయంకాలవర్జ్యంతం విదారితం కళేబరం శరీరం యస్య తస్యభావస్తతా తయా నితాంతం తాంతః స్థానిం ప్రాప్తః శాంతం ప్రాణిహింసాతః విరతం మనః యస్య తథోక్తః. అశవీవాసౌ శాంతసహి భీష్మః స్వాంతే మమనసి నిహితః ధ్యాయతః రమాకాంతః విష్ణుమూర్తిర్యేన తథోక్తస్సక్ సుభటలోకస్య మహావీరజన్య సముచితాం శయ్యాం శరమయాం క్రమాత్ శయై అధిశిశ్యే శేలేస్త. ౪౬. పార్థేనేతి. పార్థేన అర్జునేనకీతౌ

పితామహాశ్శయానః, బభ్రాజప్రణబిలవాంతరక్తబిందుర్ధారాణాంఘస
 ఇవ శక్రగోపవర్షి. ౪౭. ప. సంవీత్య తత్రశయితం తమిమం
 శరేషు సాంక్రామికం గుణమివ ప్రతివన్యమానః, భాస్వానపి స్వయ
 ముపాత్తకరోష్టశాంతిః పాశ్చాత్యసాగరశరేషు శయాభు రాసీత్.
 ౪౮. ప. జగతి వినుతకీర్తౌ జామదగ్న్యస్య శిష్యే కబళితరిచువర్గే
 కాలధర్మం యియాసౌ, బహుసురవరలాభాద్భుధకామోత్సవానాం
 శ్వశురమరణదుఃఖం స్వర్వధూనాం బభూవ. ౪౯. ప. పతితేయుధి

భూమా వినిఖాతాః పుంఖాః బాణమూలభాగాః యేషాం తేషాం - శైషికః
 కవ్. బాణానాముపరిశయానః. ప్రణబిలేభ్యః బాణశతరంధ్రేభ్యః వాంతాః నిస్స
 రంతః రక్తబిందువః యస్య తథోక్తః పితామహః భీష్మః ధారాణాముపరిశక్రగో
 పాన్నామ రక్తకీటాక్ - 'ఆంధ్రేపట్టుపురుగు' - వర్షతీరి వర్షి ఘనః మేఘఇవ
 బభ్రాజ. ఉపమాలంకారః ప్రహర్షిణీవృత్తం. 'మృశౌగస్త్రీ' సశయతిః ప్రహర్షిణీయమ్.
 ౪౭. సంవీత్యతి. తత్ర యుద్ధభువి శరేషు శయితం తమిమం భీష్మం సంవీత్య సంక్ర
 మాద్దేహాత్ దేహాంతరప్రాప్తేః భవతీతి సాంక్రామికం గుణం ప్రతివన్యమానః ప్రాప్తు
 వన్ని వేన్యతేప్రీతా. స్వయమపి ఉపాత్తా నీక్యతాకరోష్టణః భుజప్రతాపస్య కిర
 జౌష్ఠ్యస్యచ శాంతిః ఉపరతిః యేన తథోక్తః భాస్వాన్ సూర్యః పాశ్చాత్యసాగ
 రస్య పశ్చిమాధ్యేశ్వరేషు బాణేషు జలేషు చ. శయాభుశ్శయానః ఆసీత్. సి. 'శరో
 దర్శాంతరే బాణే శరం దధ్విజలేఽపిచేతివిశ్వః. ౪౮. జగతీతి. జగతి వినుతా సం
 స్తుతా కీర్తిర్యస్య తథోక్తే. కబళితః నాశితః విఘాతాం వర్గః సంఘః యేన తథోక్తే
 జామదగ్న్యస్య పరశురామస్య శిష్యే భీష్మే కాలధర్మం పంచత్వం యాతుం ప్రాప్తు
 మిచ్ఛేయియాసౌసతి. ప్రపన్నఇతి పాఠాంతరం - బహునాం సురాణాం దేవ
 భూయంగతానాం భటానామేవ పరాణాం పతీనాం లాభాత్ప్రాప్తేర్జ్ఞేతోః బద్ధః
 కామోత్సవః సంభోగః యాసాంతాసాం స్వర్వధూనామప్సరసాం శ్వశురస్య భర్తృ
 పితుర్పరణేన యద్దుఃఖం తత్ బభూవ అత్రాప్సరసాం తాదృశదుఃఖాసంబంధేఽపి
 సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః. మాల్వీనీవృత్తం. ౪౯. పతితఇతి. వాహిన్యాః గంగాయాః
 సేనాయాశ్చ సుతే భీష్మే యుధి యుద్ధభువి పతితేనతి - ద్వివిధా కారవీర్యా పాం
 దవీర్యాపి వాహినీ సేనా - పతంతి గళంతి అత్రాణిబాహ్మణి యస్మాన్తథోక్తా

వాహినీసుతే పతదశ్చ ర్వినిధావివాహినీ, ప్రథమం పరితాపముచ్చి
తం పటవేశ్వాని యయా తతః పరం. ౫౦.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

న వ మః స్త బ కః.

సతీ ప్రథమమాదౌ ఉచ్చితం మహాంతం పరితాపం యయా ప్రాప. తతః పరం పట
వేశ్వాని దూష్యాణి యయా. ౫౦. వైతాళీయం.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందపంచనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

న వ మః స్త బ కః.

ద శ మః స్త బ కః.

ప. అపరేఽహని కౌరవశ్చమూనామధిఃత్వేఽరికల్ప్య కుంభ
యోనిం, పురతో నిజగాద ధీష్ణపాతాద్రుదితోఽచూఛనదృశాం నరా
ధిపానాం. ౧. ప. కుంభోత్పత్త్యా ప్రసిద్ధో మునివృషభభివ త్కౌఠరం
వింధ్యసంజ్ఞం లోకే తాదృగ్విధస్తవం యుధినిజమహసా భూభృత
స్తంభయితాఽన్వి, జీవగ్రాహం గృహీత్వావిసమితవదనం లజ్జయాధర్మసూ
నుం పద్భ్యామేవప్రచారం విదధతమధునా లీలయామేఽర్పయేతి.
౨. ప. ఉదితం తదిదం నిశమ్య గోష్ఠ్యా ముచితజ్ఞః కరమున్నమయ్య
కించిత్, గుణసన్నిభవిక్రమస్తదానీం గురురేషోఽపి కురూద్వహం

అపరభి. అపరేఽహని పరస్మిన్ దినే కౌరవః దుర్యోధనః కుమ్భయోనిం
ద్రోణం చమూనాం అధిపస్యభావః అధిపత్వం తస్మిన్ పరికల్ప్య తదధిపంకృత్వేతి
యావత్ - ధీష్ణస్య పాతాత్ రుదితేన ఉచ్చానే స్థూలీభూతే దృశౌ నేత్రే యేషాం
తేషాం నరాధిపానాం స్వపక్షస్థానాం పురతః అగ్రే నిజగాద ఉక్తవాన్. తమిలిశేషః.
ద్రోణం ప్రతీత్యర్థః. కౌపచ్ఛందసికం. ౧. కుమ్భేతి. కుమ్భేషులే ఉత్పత్త్యా జన్మనా
ప్రసిద్ధః మునివృషభః మునిశ్రేష్ఠః అగస్త్యః వింధ్యఇలి సంజ్ఞా యస్య తం క్షౌఢరం
తైలమివ-లోకే తాదృశీవిధా ప్రకారః కుమ్భాత్పత్తిరూపః యస్య తథోక్తః త్వమపి
నిజమహసా స్వతేజసేతి పూర్వత్రాపి యోజ్యం - యుధి భూభృతః శైలాన్ శత్రు
రాజాంశ్చ స్తమ్భయితాఽన్వి. ని. 'భూభృన్నరేంద్రతైలేభేష్వి'తివిశ్వః. జీవగ్రాహం గృహీ
త్వా జీవంతం గృహీత్వేత్యర్థః. ధర్మసూనోరేవార్థాదత్రాపి కర్తవ్యం. ని. 'సమూలా
కృతజీవేషుపాన్మృతోగ్రహ' ఇతిణిమిత్ - కహదిత్వాదనుప్రయోగః అతఏవ లజ్జ
యా విసమితవదనం కించ పద్భ్యామేవ ప్రచారం గమనం విదధతం కుర్వంతం పాద
చారిణమితి యావత్. ధర్మసూనుం ధర్మరాజం మే మహ్యాం లీలయా అధునా అర్పయ
ఇతి జగాదేతి పూర్వేణాన్వయః. ఉపమాలంకారః. స్తంభరావృత్తం. ౨. ఉదికమితి.
గుహేన స్కందేనసన్నిభః తుల్యః విక్రమః యస్యః ఉచితజ్ఞః అతఏవ విషః గురు
ర్ద్రోణోఽపి-తదానీం గోష్ఠ్యాం సఖాయాం తదిదం దుర్యోధనోక్తం ఉదితం వాక్యం

బభాషే. 3. ప. కర్తుంహి శక్య మఖిలం నృపకాంతీతం తే ధర్మాత్తజే
పరివృత్తేపి ధరాధిన్నాఢైః, శౌరిప్రణున్న హయ హేషితశబ్ద మిశ్రోనశ్రూ
యతే యది నరస్య శరాసఘోషః. ౪. ప. సర్వాస్త్రవిద్యాసహవాస
సౌఖ్యసంకేతభూమేరివ తస్యవాచం, ప్రత్యుద్యయాతాం పరిషద్గ
తానాం తిర్యక్ప్రచారశ్చిరసో నృపాణాం. ౫. ప. అథ ద్రుపదజ
ద్రోశౌ రథద్విప హయావృతౌ, బద్ధాయతసముత్సాహౌ యుద్ధాయ
నిరగచ్ఛతాం. ౬. ప. నామాక్షరాంకీత నదీసుతబాణకీర్ణే రంగైవతే
రతు రుభావది రాజవర్గా, సత్వేళితా సబిరుదాసమదాట్టహాసౌ సస్సా

నిశమ్య కరం కించిదున్నమయ్య ఉద్భృత్య కురుద్వహం దుర్యోధనం ప్రతిబభాషే -
కౌపచ్ఛందసికం. 3. కర్తుమితి. హే నృప దుర్యోధన ధర్మాత్తజే ధర్మరాజే ధరాధి
న్నాఢైః రాజభిః విరాటాదిభిః పరివృత్తేనత్యపి-శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన ప్రణున్నానాం చో
దితానాం హయానామర్జునరథ్యానాం హేషితశబ్దేన మిశ్రో మిళితః నరస్యాద్భుతస్య
శరాసఘోషః గాంఢీవగుణటంకారః నశ్రూయతే యది-ఆస్తాభిరితిశేషః. తదా తే తవ
సంబంధి అఖిలం కాంతీతం ఉక్తిరీత్యా తత్సమర్పణరూపం కర్తుం శక్యం. హిఃఖిల్య
ర్థే - సార్జునస్య తస్య గ్రహణం దేవానామప్యశక్యమితిభావః. ౪. సర్వేతి. సర్వాసాం
అస్త్రవిద్యానాం సహవాసేన యత్సౌఖ్యం తస్య సంకేతభూమిః పరినిర్దిష్టసానం-తస్యా-
పీత్యసినాకిమతాన్యస్యేత్యర్థునశౌర్యోత్కర్షోద్వన్యతే - తస్య ద్రోణస్య సంబంధినీం
తాం వాచం సార్జునస్య ధర్మరాజస్య గ్రహణమశక్యమిత్యాత్తికాం ప్రతిపరిషద్గతా
నాం సభాస్థితానాం నృపాణాం శిరసః తిర్యక్ప్రచారః క్షాఘాకంఠః ప్రత్యుద్యయా ఉ
చితమేవోత్తరంద త్తమితి క్షాఘయామానుస్య ర్వేఽపి సభ్యాఇతిభావః. ౫. అథేతి. అథ
ద్రుపదజః ధృష్టద్యుమ్నః ద్రోణశ్చ తే ఉభౌ పాండవకౌరవసేనాపతీ-బద్ధః ఆయతః
విస్తీర్ణశ్చ సమ్యునతాసహా యుద్ధోద్వమః యాభ్యాం తథోక్తౌ సస్తా అతపివరచైరశ్చై
ర్గజైశ్చ సంవృతో సంతో యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం-తుమున్నర్థసంప్రదానం - నిరగ
చ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ. ౬. నామేతి. అపి-కించ తావుభౌ పాండవకౌరవీయా రాజ్ఞాం
వర్గా సంఘాత్వేళితేన సింహనాదేన సహితౌ సత్వేళితౌ బిరుదైశ్చత్రచామరాదిరాజ్య
చిహ్నైః సహితౌ సబిరుదౌ మహతా ఆట్టహాసేన ఉద్గతహాసేన సహితౌ సమహాట్ట
హసౌ ఆస్సాలితౌ సశబ్దం హస్తస్పృష్టౌ అంశశిఖరా భుజశిరోగ్రౌ యాభ్యాం సహితౌ
సాస్సాలితాంశశిఖరా వల్లసేన లఙ్ఘనగమనేన సహితౌ సహవల్లసౌచ సస్తా - నామాక్ష
రాంకీలైః కీర్షేతి వర్ణచిహ్నైః నదీసుతస్య కీర్షస్య బాహైః పూర్ణే రంగే యుద్ధభువి

లితాంసశిఖరా సహవల్లనా తౌ. 2. ప. అత్యౌహిణీరవనివల్లభవాహి
 నీనా మేకత్ర గాఢమిళితా సుతరామసోఢావ, సాయుధభూమిరుపరివ
 సముత్పతంతీసాంద్రాజఃపటలికాసమదృశ్యతాభే. ౮. భేరిరవేగగనవా
 హిని బాహులీలాం ద్రోణస్యవీక్షీతు మనోభిరదృష్టపూర్వాం, మధ్య
 విసృజ్య దివి జంభభిదోఽవకాశం తస్థే ఽభతస్త్రిదశకీన్నరయక్షసిద్ధైః.
 ౯. గ. తతస్తే సర్వేనరేంద్రా వసుధారాతలనిహితవామజానుభాగాః
 త్వేలితమంత్ర ముదీర్యతూణీరపేటికసముత్థాపితా నీవాకర్షణ సముప
 ఆవతేరతుః ప్రవిశతుః. 2. అత్యౌహిణీరితి. ఏకత్ర ఏకస్తి దేశవివ గాఢం నిబిడం
 యథాతథా మిళితాః ఆవనివల్లభయోధర్త రాజదుర్యోధనయోః సంబంధనీనాం వాహి
 నీనాం నేనానామత్యౌహిణీ అత్యౌహిణీసంఖ్యబృందాని - సుతరాం ఆసోఢావ అభృత్వా
 ఉపరిసముత్పతంతీ సాయుధభూమిరివ స్థితేత్యుత్పేక్షా. సాంద్రాజఃపటలికా ధూళిప
 టలం కరితురగాదివదఘట్టనజన్యం అభే ఆకాశే అదృశ్యత హైకైరితిశేషః. ౮. భేరితి.
 భేరిరవే విజయదుందుభిభాంకారే గగనవాహిని ఆకాశే వ్యాఘ్రువలసలి. పూర్వం
 కదాచిదవదృష్టం అదృష్టపూర్వాం ద్రోణస్య చాప్యాచార్యస్య బాహోర్వీలాం యుధ
 విలాసం వీక్షీతుం మనో యేహంతైః త్రిదశైరేవైః కిన్నరైర్దైవైః సిద్ధైశ్చ జన్మభిదః
 ఇంద్రస్య ఆవకాశం మధ్యే విసృజ్య దివ్యాకాశే ఆభితః తస్థే నీతం. తిష్ఠతేర్థావేలిట్.
 ౯. తత ఇతి. తతస్తే సర్వేఽపి నరేంద్రాః రాజానవివ విషవైద్యాఇతి శ్లిష్టరు పకం. ని.
 'నరేంద్రోవిషవైద్యేఽపీ'తి వైజయంతీ. వసుధాయాః భూమేః తలే నిహితః నిక్షిప్తః
 వామజానుభాగః యైస్తథోక్తాస్సంతః ఏకత్ర ధనురాకర్షణదార్ధ్యాయాన్యత్ర సర్వనర్త
 నాయేతిభావః-త్వేలితం సింహనాదవివ మంత్రః సర్వవాగ్బంధనవిద్యావిశేషః తము
 దీర్య ప్రకటయ్య-తూణీరః నిపంగవివ పేటికః సర్వబంధనపేటికా తస్మాత్-సముత్థా
 పితా బహిర్నితా జీవాయాః గుణస్యాకర్షణేనజీవస్యాకర్షణే ఆపహరణే విషయచ
 సముపజాతా త్వరాయేహంతా. ని. 'జీవా జీవంతికా మార్యోః జీవఃప్రాణినిగీష్మతా'
 విత్త్యమరః. పరుషం నిష్కరుణం యథాతథా భీషణేన భయంకరేణవిషేణిద్ధిగా
 లిప్తా వరుషేణ భీషణేన భయంకరేణ విషేణిద్ధిగా సంగతా విసతాశనయేన గరు
 త్తతాసహ నిబద్ధా స్పర్ధాకలహః యైస్తా. ఏకత్ర వేగాదన్యత్ర నిసర్తాప్యతిభావః.
 తక్షకః కర్పూరః మఖం జనకః యేహంతా తస్మిర్నితా తక్షకః నాగరాజః మఖం
 యేహంతానిలచ. ని. 'తక్షకో నాగవర్ధక్యో' దిశ్యవరః. ని. 'మఖంతుప్రథమే మఖ్య'

జాతత్వరాస్పరుషభేషణవిషదిగ్ధాన్వినతాతనయనిబద్ధస్పర్ధా భరాంస్తక్షక
ముఖాన్బాణపన్నగా స్పృభోభివి చిరం నర్తయంతః పరస్పరం పరి
పంథినాం ప్రాణపవమానమపీవ్యన్. ౧౦. ప. కలశీతనయేఽథ కార్తుకం
స్వం వలయాకుర్వతి వైరిధనిన్వియూనాం, యుధి కేవలమేవ చాపదండా
ధృతజీవా జనదృక్పథేష్వతిష్ఠన్. ౧౧. ప. విధాతుస్సృష్టిం విపరీత
యాపాం విధాతు ముద్యుక్తౌనైష వీరః, శంభివర్షేణ చకార రాజ్ఞా
మూర్ధ్వం కిబంధాని శిలాంసృగస్తాత్. ౧౨. ప. తావద్దోతైరక్షైర్వల
యితసవిధైతస్థివాంసం శతాంగేభౌరద్వాబో జిఘృక్షు ర్నృపతిమభి

ఇతివైజయంతీ - బాణానేవ వన్నగాన్ నభస్యాకాశవివ భువి చిరాయ నర్తయంత
స్సంతః పరస్పరమన్యోన్యం పరిపంథినాం శత్రూణాం ప్రాణమేవ పవమానం వాయుం
ఆపీవ్యక్ పాయయంతి స్త - తైరితిశేషః. బాణపన్నగైరత్యర్థః. విలీలజంతాల్లజీచజి.
ని. 'లూపః బిలేరీచ్చాభ్యాస' స్వేత్యుపధాలోపః. అభ్యాసాకారస్య ఈకారశ్చ-సమస్త
వస్తువర్తిసావయవరూపకమ్. ౧౦. కలశీతి. అథ కలశీతనయే ద్రోణే స్వం స్వీయం
కార్తుకం ధనుః వలయాకుర్వతి సంహితశరగుణాకర్షణేన మండలికుర్వంతిసతి - వైరిధనిన్వి
యూనాం తరుణశత్రుధనుర్ధరాణాం చాపదండా వీవ యుధి యుద్ధదేశే ధృతజీవాః
ధృతజీవాత్తానః లగ్నశిష్ఠీనికాశ్చ జనానాం ప్రేక్షకానాం దృక్పథేషు సేత్రమార్గేషు
కేవలం ముఖ్యమతిష్ఠన్ నతు వైరిధనిన్వి యువానఇత్యర్థః. చాపానేవ సజీవానవశ్యక్
తద్ధారిణిఇతి నిర్గతితార్థః. అత్ర ధనిన్విషు ధన్వనూభయత్ర ప్రాప్తస్య సజీవత్వవైక్యత్ర
ధన్వసు నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిశ్చ-తయో
రేకేవాచకానుప్రవేశేన సంకరః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧౧. విధాత్రితి. ఏవవీరః
ద్రోణః విధాతుః బ్రహ్మణః సృష్టిం ఊర్ధ్వశిరోధఃకబంధయాపాం విపరీతం వ్యత్యస్తం
అధశ్చిరఊర్ధ్వంకబంధీకృతం రూపం ఆకారో యస్యాస్త్రస్థిక్తాం విధాతు కర్తృముద్యుక్త
ఇత్యుత్పేక్షా - శరాణాం బాణానామభిలోపర్షేణ రాజ్ఞాం వైరిణాం కబంధానినిశ్చీ
ర్షకశేబరాణి ఊర్ధ్వంచకార - శిరాంసి అధస్తాచ్చకార - శరైః పాతిలేషు శిరస్సు
నన్యతః కబంధానిశ్చర్ధః. ౧౨. తావదితి. తావత్తదానీం వశ్యతైః శ్వేతైర్దోతైః అక్షై
ర్వలయంతః వలయాకారేణ సంవృతః సవిధః సమీపదేశః యస్య తస్మిన్ శతాంగేరథే
తస్థివాంసం స్థితం నృపతిం ధర్తరాజం జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుః అతఏవ భల్లానాం
నామబాణానాం వృష్టిర్విముంచన్ భారద్వాజః ద్రోణః పరిభోః పరివేషస్య మధ్య
నీమ్ని స్థితం శతాంశుం చంద్రం జిఘృక్షుః గ్రసితుమిచ్ఛుః అతఏవ ఘోరాః దంష్ట్రా

యయా భల్లవృష్టిః విముంచన్, దంష్ట్రారోచిశ్శలాకాస్తుముల మవకి
రన్ దిక్షు సర్వాసు ఘోరా శ్శీతాంశం మధ్యసీమ్ని స్థితమివ ఋరిధే
స్సింహికాయా కుమారః. ౧౨. గ. తనను తదీయనూర్ణణగణాభిఘాత
నివ ర్తితమువైర్నిజశీలీమ్నవై స్సహ దూరం యాతాన్యాతరిశ్వ వైశ్వా
నరాశ్వినేయతనయప్రభృతీన్ షీతివతిరక్షిణః ప్రవీరా నభివీక్ష్య త్తజే
నమాధవధావ్యమానతురం గేణశతాంగేష్లవంగకేతనో నగేంద్రోనదీప్ర
వాహమివనిర్నిచారరథచర్యంతమాచార్య ముపరురోధ. ౧౩. ప. శివ
యుద్ధకృత స్తస్య ద్రోణయుద్ధేఽవ్యభూన్తనః, సర్వాఽపి జనతాశ్రేయఃకాం
క్షతే హ్యుత్తరోత్తరం. ౧౪. ప. దాతా గ్రహీతాచ ధనం జయోవే

ణాం దంతానాం రోచీషి లేజాంసి శలాకాఇవ తాః సర్వాసు దిక్షు తుములం సం
కులం యథాతథా అవకిరత్ - ప్రసారయత్ సింహికా రాహుమాతా తస్యాః
కుమారో రాహురివ అభియయా సమీపం ప్రాప్తవాత్ - ఘోరాస్సర్వాసు దిక్షితి
భల్లవృష్టిః యోజ్యం - పూర్ణోపమాలంకారః. ప్రధరా. ౧౩. తదన్వితీ. తనను
తస్య ద్రోణస్య ఇమే తదీయాః మార్గణాః బాణాః లేహం గణస్య అభిఘాతేన
ప్రత్యాహత్యా నివ ర్తితాని వ్యావ ర్తితాని మఖాని శల్యభాగాః యేషాన్వై నిజైశ్శిలీ
ముఖైర్వాజైస్సహ దూరమపయాతాత్ పలాయితాత్ మాతరిశ్వతనయః మారుతిర్భీమః
వైశ్వానరతనయః అగ్నిప్రభవః ధృష్టద్యుమ్నః ఆశ్వినేయతనయా ఆశ్వినపుత్రౌ నకు
లనహదేవౌ తే ప్రభృతయః యేహం తాత్ షీతివతిం ధర్మరాజం రక్షంతీతి రక్షిణః
ద్రోణాత్ పాలయిత్వాత్ ప్రవీరానభివీక్ష్య-ప్రపంగః హనుమాత్ కేతనేయస్యసోఽ
ర్జునః నిర్నిచారాదుర్నిరోధార్యస్య చర్యాగమనం యస్యతం రథస్యేవ చర్యా యస్యే
తిచ తం షీతివతిగ్రహణప్రవణం ఆచార్యం ద్రోణం నగేంద్రః శైలశ్రేష్ఠః నదీప్రవా
హమివ - మాధవేన శ్రీకృష్ణేన ధావ్యమానాస్తురంగాః యస్మింస్తేన శతాంగేన రథేతి
ఉపలక్షితః అతనిపక్షణేన ఉపరురోధ దుద్ధవాత్ - ఉపమాలంకారః. ౧౪. శివేతి.
శివేన శమ్మురా సహ మానపాత్రవిశేషేణచ యుద్ధం కరోతీతికృతః. తస్య అర్జునస్య
మనః మనోరంభిత్వర్థః. దోణేనసహ మానపాత్రేణచ యుద్ధే విషయఽపి అభూత్ -
హి యస్తాత్ సర్వాక్షిజనతా జనసమూహః ఉత్తరాదుత్తరం శ్రేష్ఠాత్ శ్రేష్ఠతరం ఉప
ర్యుపతివా శ్రేయఃకాంక్షలే-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపిఽర్థాంతరన్యాసః శ్లేష
భిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవితఇతి తయోరంగాభివాస సంకరః.
౧౫.దాతేతి. యస్య గాండివస్య దాతాచ ధనంజయః గృహీతా ప్రతిగ్రాహీచ ధనంజ

త్యుద్ధామశబ్దో భవనేషు యస్య, విష్ణు ర ఘోషోధనుషోఽస్య భూయా
న్విజృంభ తేఽస్తద్విషతామపహ్యః. ౧౬. ప. నామైషాం మే జ్యాయసః
పుణ్యకీర్తే రాసీద్విప్లం మాత్స్యపుర్యా మితీవ, గాంఢీవోత్తైరేష బాణై
ర్హతానాం కంకాన్కువైర్విద్విహంపర్యతార్హీన్. ౧౭. గ. తదను
సవ్యసాచిశరవీచినీచీకృతభుజరంభవిజృంభః కుంభసంభవస్సమరాయ
పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు తూఢీరమాత్రమేవక్రతిభటాభిముఖం
విదధానైర్వోధై స్సమంచంశభానుశ్చరమగిరేరివ స్వయమపి కట

యోవా ధనంజయవీచేత్యర్థః. 'వాస్యాద్వికలాన్సపమయోరేవాథేవ సముచ్చయే' ఇత్యమ
రః. 'ఏఱ్ఱోఽగ్నిరవరోఽర్దువ' ఇతితుతత్వం. ని. 'ధనంజయోఽర్దువేవహ్వీవి' త్యమరః. ఇత్యు
క్తప్రకారః ఉద్దామః మహా శబ్ద్యతే కీర్త్యతే ఇతిశబ్దః యస్యభువనే అస్తీప్రసిద్ధ
ఇత్యర్థః. తస్యాస్య ధనుషః గాంఢీవస్య సంబంధీ భూమాన్ గమ్భీరః గుణటస్కారః
ద్విపతాం ఆసహ్యం సోఘనుశక్యః కర్ణకతోరస్సన్నితి యావత్. విజృంభతేన్త-ధనంజ
యావతి ద్విపచరాంతపాతస్తు దాతృప్రతిగృహీతోర్ద్విత్వేన ప్రతీత్యాధాయకః కవి
వివక్షితోర్ధాభాసాస్ఫోరకత్వాదుపేక్ష్యః. ౧౬. నామేతి. ఏషాం కంకానాం
కంకఇతీసౌజ్ఞా మేమమ సంబంధినః పుణ్యకీర్తే జ్యాయసః జ్యేష్ఠస్య ధర్తరాజస్య మా
త్స్యపుర్యాం విరాటనగరే తత్రావసానసమయ ఇత్యర్థః. ఇష్టం కాంక్షితం ఆసీత్
ఇత్యుక్తమేతోరవేత్సుప్తేత్వా-ఏషోఽర్దువః గాంఢీవాదుత్తైః ప్రయుక్తైర్బాణైః హతా
నాం విద్విహం క్రవైర్హతానైః కంకాన్కుద్రాన్ పర్యతార్హీన్-తృప్యతేః హతా
ర్హట్టజేసిచివృద్ధిః. శాలినీ. ౧౭. తదన్వితీ. తదనుసవ్యసాచినోఽర్దునస్యశరాణాంపీచిభిః
పరమ్పరాభిః నీచీప్రతాక్షీణీభూతాభుజయోః. దంభవిజృంభాదర్పచేష్టితం యస్య
తథోక్తః మన్యుసంభవః దోణః చండభానుః సూర్యః చరమగిరేరస్తతైలస్య కటకసీ
మానం నితస్సుప్రచేశమివ స్వయమపి సమరాయ యుద్ధంకర్తుం - క్రియాథేత్యాదిసా
చతుర్థి - పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు సాధనానాం మధ్యఇత్యర్థః. తూఢీరమాత్ర
మేకం నిషంగమేవ ప్రతిభటానాం శత్రుభటానామన్తుఖం ఆభిముఖం విదధానైః
పర్వాణైః పృష్ఠం ప్రకాశ్య పలాయమానైరిత్యర్థః. యోధైస్సాకం భటైస్సహకటక
సీమానం శిబిరప్రచేశం ప్రతి ఆసీదత్ ప్రాప్తవాన్. ని. 'కటకంవలయేసానా రాజ
ధానీనిశమ్యయోరతి వైజయంతీ - అత్ర ప్రకృతయోరేవ భారద్వాజభాస్కరయోః
క్షేపభిత్రికాలభైకకటకసీమా ప్రవేశేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. ఏవం

కటకసీమాన మాసీదన్. ౧౮. ప. అన్యేద్యుర్థోఽపం దోదితన్మవచనేతస్థి
వద్భిస్త్రిగరై రాహుతే ౭న్యత్ర యోధుం గతవతి విజయే కృష్ణాన్తః
ప్రశంసే, ప్రాతస్తే ధార్తరాష్ట్రాః పరబలమభజన్విత భీకై రసీకై ద్దావ
జ్వాలేన శూన్యం వనమివ చమరా వల్లవద్భి స్స్వయూధైః. ౧౯. ప.
భారద్వాజో ౭౩ తస్మిన్నహని కురువతే రావణాశార్థం విధాన్యన్రంధ్రా
న్వేషైక శానోరథమధినకషాస్థాపితే ధర్మసూనోః, కృష్ణాభ్యాం రక్షణా
య ప్రథితభుజమదే సత్యజిత్వత్సులింగం దృష్ట్యోర్మగ్నం నిధాయ
ప్రతిభటపృతనాకుక్షిసూవిక్ష దేశకః. ౨౦. ప. విధ్యా చిరేణ యుగ

కుంభేసంభవతి వర్తజతి కుంభసంభవః తత్పరిమితజలాది స్తస్య శరపీచిభిః బహుతర
జలతరంగాంతర్లతత్వమనురూప్యఘటనాత్తకస్యమాలంకారశ్చ - ద్వయోస్సంసృప్తిః.
౧౮. అన్యేద్యుతి. అనేద్యుః పరస్మిద్విదవసే ప్రాతః ద్రోణేన సంబోదితస్య త్రిగ
ర్చాస్సహోద్ధనస్య యుద్ధంఘటయేతిప్రేరితస్య నృవస్య దుర్యోధనస్య వచనే స్థితవద్భి
స్త్రివద్భిః ఆశవివ త్రిగర్చా స్సుశర్వాదిభిః యోధుం ఆహూతేన కృష్ణేన క్షాప్తా సంఘ
టితా ప్రశంసా అఃకాతాన్వాన్యతోగచ్ఛేయమితి విజయవ్రతస్తుతిర్మవ్యతస్మిన్
అశవివ విజయే అర్జునే అన్యత్ర గతవతిసతి - తే ధార్తరాష్ట్రాః పితా భీర్యేహం
తైః గతభయైః అర్జునరాహిత్యాదితిభావః. శైషికః కవ - అసీకైర్పరస్సహ వరే
హం పాండవానాం బలం చతురంగం చమరాః మృగవిశేషాః వల్లవద్భిః ప్లవద్భిః
స్వయూధైస్సజాతీయసంఘైస్సహదావజ్వాలేన శూన్యం వనమివ అభజన్ ప్రాప్త
వంతః. సి. 'ద్వయోర్వాల్మీకీ'విత్యమరః. ఇత్యనుశాసనాత్ జ్వాలేనేతి పుంస్తస్యని
ర్దేశః. ఉపమాలంకారః. ౧౯. భారద్వాజఇతి. అసికించేత్పరః. తస్మిన్నహని కురువతే
దుర్యోధనస్య వాఙ్మితమర్థం ధర్తరాజగ్రహణరూపం విధాన్యత్ కరిష్యత్ ఆశవివ
రంధ్రస్య పరచ్ఛిద్రస్య అన్వేషే విచారణే ఏకతానః అనన్యవృత్తిః భారద్వాజః
ధర్మసూనోః రక్షణాయ రథం అధినకషా తద్రథస్య సమీపే. సి. 'అభితఃపరిశ'ఇత్యా
దినా ద్వితియా. కృష్ణాభ్యాం శ్రీకృష్ణార్జునాభ్యాం స్థాపితే నివేశితే ప్రథితః ప్రసిద్ధః
భుజయోః మదః దర్పః యస్య తస్మిన్ సత్యజిదభిధానే పాశ్చలే ఉద్యంతః స్ఫులిం
గాః క్రోధాగ్నికణాః యస్తాత్తత్ - దృష్ట్యోర్మేత్రయోర్మగ్నం నిధాయ తమేవ
దర్శంపర్యుమిత్యర్థః. ఏకః అర్జునరాహిత్యాదప్రతిభటస్సన్నిత్యర్థః. ప్రతిభటపృత
నాయాః శత్రుసేనాయాః ఖక్షిం మధ్యభాగం - ఆవిక్షత్ ప్రవిష్టవాక్ - సగ్ర
రాద్యయమ్. ౨౦. విధేతి. రథ్యాత్ ద్రోణరథాశ్వాత్ - అపాన్య విహాయ -
యుగమాత్రం అశ్వస్కంధపాహ్యతిర్బద్ధగారువిశేషమేవ - విధ్వా నిర్భిద్య చిరేణ నిర్హా

మాత్రమహస్య గణ్యాన్నిధూనితేన సరుషా గురుణా నికృతం, తస్యా
 ఘంటా, సత్యజిహ్వోత్తమాంగం బాహ్వాంబుభిస్సహ పపాత యుధిష్ఠి
 రస్య ౨౦. ప. ఉచ్చయా త్వరయా తస్మిన్నుపకంఠం సమాగతే, పార్థ
 స్య పశ్యతోఽగ్రే తం ప్రాణా అపి తథాచరన్. ౨౧. ప. తస్యాభ
 ద్వేషినాజలధికబళనాత్కుంభయోనిత్వకీర్తిం స్పష్టికర్తుం స్వకీయామివ
 మతుకవహః పార్శ్వమభ్యేత్య కోపాత్. భీమో రథ్యానమహ్నాద్భ్రువన
 శనుభవ స్సుదయామాస సూతం కోదండం కేతుదండం ద్వయమపిశ
 కలీచక్రతుర్దప్రపుత్రే. ౨౩. గ. తత స్తాదృశం మంభసంభవస్యాభిషంగ
 మభివీక్ష్యక్రోధనతయా కర్తృణాశసమీరణసమృద్ధిపరిణతచక్ర వాతగర్భవ

నితేన వ్యాపలీకృతేన - ఆతపివ సరుషా సక్రోధేన గురుణా ద్రోణేన నికృతం ఘన్తం
 తస్య సత్యజిహ్వోత్తమాంగం కరః. రంగభువి యుద్ధభూమా. ని. 'రంగోరణతలేరాగ'
 ఇతివిశ్వే. యుధిష్ఠిరస్య బాహ్వాంబుభిస్సహ పపాత - 'యుద్ధే'తిపాతోఽసంగత
 త్యాదృశపేక్ష్యః. ౨౦. ఉచ్చయేతి. తస్మిన్ ద్రోణే-ఉచ్చయామహత్యా త్వరయా -
 ఉపకంఠం సమీపంప్రతి సమాగతేనతి అగ్రే పురః. స్వసమీపఇతియావత్-తం ద్రో
 ణంపశ్యతః పార్థస్య యుధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి-తథా ఉక్తప్రకారం ఆచరన్ ఉపకం
 ఠం కంఠసమీపం - సమాగతా ఇత్యర్థః. కంఠగతప్రాణో భీత్యాభూద్ధర్మరాజ ఇతి
 యావత్ - అత్ర ద్రోణస్య యుధిష్ఠిరప్రాణానాం చ క్షేపభితికాలబైక్యేనోపకంఠస
 మాగమనేన ధర్మణోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్యేవలప్రకృత్యాస్పదస్త్వయోగితాభేదః.
 ౨౧. తస్యేతి. అగ్ర సమీపాగమనానంతరం-ద్వేషిణాం సేనాయా ఏవ జలధేః కబళ
 నాత్ కుపణాత్ స్వీకీయాం మభయోనిత్యేన అగస్త్యభావేన ఘటోత్పత్త్యాచ యా
 కీర్తిః తాం - స్పష్టికర్తుం మతుకవహః మతుహలినఇవ స్థితస్యేత్సుత్యేషు ఉక్తరూపకా
 నుప్రాణితా - ద్రోణస్య పార్శ్వం ప్రతి వేగాత్ - అభ్యేత్య ఆగత్య - కోపాదివిపా
 తాంతరం. భీమో రథ్యాన్ ఆమహ్నాత్ హంలిస్త - మహ్నా లేకర్తరిలఖ్ - ద్రుప
 దతమభవః గృప్తద్యుమ్నః సూతం సారథిం సూదయామాస నిజశ్మే-దస్త్రయోరశ్వినోః
 పుత్రేనకులః సహదేవశ్చ-కోదండం కేతుదండంచ ద్వయమపి శకలీచక్రతుః చిచ్ఛిద
 తుః. స్రగ్ధరా. ౨౩. తతఇతి. తతః ఆనంతరం - తాదృశముక్తవిధం - మంభసంభ
 వస్య ద్రోణస్య అభిషంగం పరాభవమభివీక్ష్య - క్రోధనతయా అతిక్రోధేన - రణే
 మత్తఃఉద్వాదితః భగదత్తః. సుప్రతీకంనామ బౌపవాహ్యం గజం - అధిరూఢస్సక్-
 కర్ణా తాశౌ వ్యజనేఇవ తయోస్సంబంధిన్యా సమీరణసమృద్ధ్యా వాయుమండల్యా
 పనితానాం సంజాతానాం చక్రవాతానాం గర్భేషు పరిభ్రమద్భిః రణకేసుషు పతా

భ్రమద్రుథ కేతుపతా కాపటసహస్ర సంపాదితసమరసాగ రవ ర్తవశంవ ద
 ఘనకూటశో భాని, సకలదిబ్బుఖసుంటాపథజాం సుకఘంటాభ రణరణితబధిరీ
 కృతాష్టలోక పాలపురజనాని, నిబిడితసురసమాజసమాక్రాంతగగనమం
 టపసంధిబంధస్థిరీకరణాయ దత్తాయ తేంద్రనీల స్తంభానివ శుండాదండా
 నూర్ణ్వ మున్నమయమానాని సమస్తాని హాస్తికాని పురస్తాద్విస్తార్య రణ
 మత్తో భగదత్తస్సుప్ర తీకమధిరూఢో హం ద్భీమమభిదుద్రావ. ౨౪.
 ప. ఘోరేభియాతే సతి సుప్రతీకే దూరే ఒపసస్త్రి ద్విషతాం బలా
 ని, పరశ్వధాస్త్రే పతితేంబుపూః పత్యుర్న దీనానివ పశ్చిమస్య.
 ౨౫. తతః. ప. కేతున్నాతయతో రథాశ్చక్రయతో దంతావళాన్త్రం
 తతో ఘోటాన్పాటయతో విభిద్య గదయా భీమో ద్విపాన్విద్విపాం,

కాపటానాం సహస్రైః సంపాదితా సమరస్యైవ సాగరస్య ఆవర్తానాం భ్రమిణాం
 వశంవదాని పరిభ్రమంతీత్యర్థః. యాని ఘనకూటాని తేహం శోభాయై స్తభోక్తాని -
 సకలాని దికాం ముఖాన్యగ్రాణ్యైవ ఘంటాపథాః మహామార్గాః తేషు జాంఘైః వేగేన
 గచ్ఛన్తి ఘంటాభరణానాం రణితైః ఘణఘణారావైః బధిరీకృతాః విదారితకర్ణాశ్చత్యర్థః.
 అష్టానాం లోక పాలానామింద్రాదీనాం పురేషు ఆమరావత్యాదిషు జనాయై స్తభోక్తాని
 నిబిడితైస్సాంద్రీభూతైః సురాణాం సమాజైస్సంఘైస్సమ్యగక్రాంతస్య గగనస్యైవ
 మంటపస్య సంధిబంధేషు స్థిరీకరణాయ దార్ఢ్యసంపాదనార్థం-దత్తాన్ స్థాపితాన్
 ఆయతాంశ్చ ఇంద్రనీల స్తంభానివ స్థితాన్ - శుండాః దండాఇవ తాన్. ని. 'శుం
 డాకరికరేమధ్య' ఇతివిశ్వః ఉన్నమయమానాని ఉద్భవం ప్రసారయంతి-సమస్తాని హాస్తి
 కాని గజబృందాని పురస్తాత్ విస్తార్య - హతాత్ బలాత్ భీమంభిదుద్రావ ధావి
 తవాన్. ౨౪. ఘోరీకృతి. ఘోరే భయంకరే - సుప్రతీకే భగదత్తగజే - అభి
 యాతే ప్రాప్తేపతి-ద్విషతాం బలాని పశ్యన్తిధాని-పరశ్చైః ఇత్యస్త్రే ఆయుధే పరశు
 రామాయ-పతిలే ప్రవిష్టేసో-పశ్చిమస్య నదీనాం పత్యుర్నమంద్రస్య-జు-సీవ దూరే-
 ఆపసస్త్రి ఆపవక్రముః. అంబుపుర-ఇతిపాతే ఉపమాయా భీనులింగాఖ్యదోషపత్తిః-
 పరశ్వధోఽస్యాస్తీపరశ్వధః పరశురామః అర్ధఆదిత్యాన్తత్వధియోఽన్-తస్మాన్త్రై
 త్యర్థః. తేన న్యూనపదత్వాఖ్యదోషఇత్యపి ప్రామాః. పురాణ పరశురామేణ విప్ర
 దత్తాయాం క్షీతో స్థితిం జాగుప్సమానేన వాసదేశాయాఽర్థితోఽభిస్తత్పరశ్వధపరిక్షీప్త
 స్పృహూరమపససారేతి పురాణికాః. ౨౫. కేతుసీతి. అగ్ర కేతున్ పాతయతః
 రథాన్ క్షణయతః. శిథిలాన్ పుర్వతః. ఘోటానశ్వాన్ పాటయతః. విదారయతః.

సంగ్రామాంగణరక్తవారిలహరిసంలక్ష్యమాణస్వకచ్ఛాయామాత్రసహాయమేవ విదధే తం సుప్రతీకం ఊణాత్. ౨౬. ప. పాదాగ్రహస్తరదనప్రతిఘాతలీలాభగ్నాగ్నిరక్తమస్పృణోభగదత్తదంతీ, ఆలక్ష్యత ఊతిభృతస్థటవప్రకర్మణ్యానిప్తగాత్ర ఇవ గైరికకర్దమేన. ౨౭. ప. తదను కరటిమల్లం తత్ర వీర్యవతంతం దళితపరబలం దంతకుంతం వహంతం, చకితహృదయవృత్తైర్ధావతో వాయుసూనో ర్జనకగుణసమృద్ధిర్జం దంతావళాగ్ గజాగ్ శృంతతః. ఇందంతః. విద్విహం ద్విపాగ్ గజాగ్ గదయా విభిద్యుభీమః. తం సుప్రతీకం భగదత్తగజం-ఊణాత్ సంగ్రామాంగణే యుద్ధదేశే రక్తవారిణాం శోణితోదకానాం లహరీషు మహాసరం-గేషు సంలక్ష్యమాణా పరిదృశ్యమానా స్వకాచ్ఛాయాప్రతిబింబవిన ఘాయామాత్రం సహాయః. యస్య శుభోక్తం - విదధే చక్రే - తదితరాంతస్పర్శానవ్యవధీదిత్యర్థః. ఆత్ర సుప్రతీకభిన్నసర్వగజపథస్య స్వచ్ఛాయామాత్రతత్సహాయకత్వయాపేణ వర్ణనాస్పర్శాయోక్తిరలంకారః. శార్థాలవిక్రీడితం. ౨౬. పాదేలి. పాదాగ్నిర్భగ్నపాదైశ్చఘ్నిభిః. హస్తేన శుండయా రదనాభ్యాంచ ప్రతిఘాతలీలయా ప్రహరక్రియయా భగ్నానామరిదంతినాం శత్రుగజానాం రక్తేన మస్పృణః. చిప్తశ్శర్థః. భగదత్తస్య దంతీ సుప్రతీకః. ఊతిభృతో-౨ద్రేః. తటేవ ప్రకర్మణి ఉత్థానావళ్యాం - గైరికస్య రక్తధాతువిశేషస్య కర్దమేన పంకేన - ఆసమంతార్లిప్తం గాత్రం యస్యతథోక్తప్రవేత్యత్యేష-ఆలక్ష్యం. దద్యతే - లాక్షంతిశేషః. లక్షణే. కర్మశిలజ్ఞ - యత్త్వత్ర పాదానాం అగ్రహస్తానాం శుండాగ్రాణాంరదనానాంచ ప్రతిఘాతేనేలి, యచ్చ వాత్రైవ గైరికాణాం మనశ్శిలనామితి, వ్యాఖ్యానుసారేణ. ని. 'ధాతుర్జనస్ఫలాద్యదేర్జంతు విశేషతః' ఇత్యమరణోశలేఖనం సృసింహస్య తత్తస్య విజ్ఞం మన్యస్య నచోద్యం - అగ్రహస్తస్యైక్యం రదనయోర్ద్విత్వం గైరికమనశ్శిలయోర్ద్వికాతీయత్వంచానుభవతాం సహృదయానాం పరం ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాభ్యోదోషస్త హృదయంధునోతి. ౨౭. తదన్వీతి. తదను త్ర యుద్ధభూమౌ దంతః. కుంతః. ఆయుధవిశేష ఇవ తం పహస్తం ఆతవీవ దళితం విదారిలంబలం శత్రునైస్యం యస్మిన్ స్తత్రథా - ఆవతంతం ఆగచ్ఛంతం కరటిమల్లం గజశ్రేష్ఠం సుప్రతీకం వీర్యసంగరే యుద్ధే విషయ - చకితా భీతా హృదయస్య మనసః వృత్తిరవస్థాయస్య తస్య - వాయునోర్భీమస్య - జంభయోః జనకస్య పాయోర్ధుణః. గమనవేగః. తస్య సమృద్ధిః. ఆదిరాసీత్ జాతా-పరాయిలో-భూదిత్యర్థః. ఆత్ర తాదృశవస్తుప్రతీకావలంకనస్య కలాయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ధావతో వాయుసూనోరితి పాఠాంతరం.

ఘయో రావిరాసీత్. ౨౮. గ. ఇతి సుప్రతీకసంక్షుభితనిజధ్వజినీచర
కోలాహలసమాకర్ణనసమాకులమానసోవాసవసూను ర్మహేషునిషూచి
తావశేషసంశక్తకగణదూరనిరంశ ప్రయుజ్యమానవాయవ్యాస్త్రవేగా
ర్థం విభజ్య నిజరథాయ వితీర్ణవానివ తూర్వ మాసావ్య నిర్వేల
భుజగర్వదుర్విలసితో కుంభజాతకింతంశ నిరుభ్య చిరేణ యోధ
యామాస. ౨౯. తతశ్చ. ప. మనస్స పార్థస్య రథం చ భద్రుం మదావ
శేంద్రస్య కరే ప్రవృత్తే, సారథ్యచాతుర్యవశేన శౌరే ర్భగ్నస్స
తదైవ మనోరథోఽభూత్. ౩౦. ప. పార్థస్య తస్య తదను ప్రహితా
వధాయ భంగం యయా వధి శరై ర్భగద త్రైశ్చైః, ప్రస్థానకర్త సమయే
౨౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ సుప్రతీక సంగక్షుభితాయాః నిజాయాః. ధ్వజీన్యా
స్సేనాయాః. కోలాహలస్య సంకులరావస్య సమాకర్ణనేన ఆకులం వ్యాకులం మానసం
యస్యసః. వాసవసూనుర్జునః. మహద్భిరిషుభిర్భైర్నిషూచితేభ్యః నిహలేభ్యః ఆవ
శేషాణాం సంశక్తకానాంనామత్రైగర్తానాంగణస్యదూరంనిరాసే విషయే ప్రయుజ్యమా
నస్య వాయవ్యాస్త్రస్య యోవేగ ప్రస్తాదర్థం వేగం విభజ్య - నిజాయ రథాయ - ౨౯. తీ
ర్ణవాక్ దత్తవానివేత్సుత్యేత్ - తూర్ణం స్వరమాసావ్య సమిపంప్రాప్య నిర్వేలాని
అపారాణి భుజయోర్గర్వస్య దుర్విలసితాని దుశ్చేష్టితాని యయోస్తా - కుంభజాతః
ద్రోణః కరాతరాజః భగదత్తః తే ద్వావపి నిరుభ్య-చిరేణ యోధయామాస యుద్ధ
మకారయత్ - తావాస్తా సేవితేషుః. ద్రోణభగదత్తాద్విర్భగ్నః. ౨౯. తత ఇత్యుక్తకే
ణాన్వయః. మనఃఇతి. తతః ఆర్జుననిరోధానంతరం - పార్థసౌభ్యద్వనస్య మనశ్చ రథంచ-
భద్రుం భంజయితుం - మదావశేంద్రస్య సుప్రతీకస్య - కరే కుండాయాం ప్రవృ
త్తే వ్యావృత్తేసతి-శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యే చాతుర్యవశేన నైపుణ్యప్రభవేన - సః
ఆర్జునమనోరథభంగవిషయకః. తస్య సుప్రతీకస్య మనోరథేవ భగ్నోఽభూత్ మనశ్చ
భగ్నమభూత్ ర. శ్చ భగ్నోఽభూదితి చార్థః. ఆగచ్ఛతస్తస్య మార్గాదన్యతో రథం
గమయామాసేతి పరమార్థః. ఆత్ర పార్థమనోరథంగార్థముద్యతస్య సుప్రతీకస్య
మనోరథభంగవర్జనాదన్యోత్పత్తిరూచి విషమప్రభేదః. మనసః రథస్యకామస్యచ
త్రయాణాం మనోరథశబ్దజ్ఞేపభిత్తికాభేదాధ్యవసాయములతిశయోక్త్యనుప్రాణితఇతి
ద్వయోరంగంగభావేన సంకరః. ౩౦. పార్థస్యేతి. తదను సుప్రతీకకుండాప్రవార
వ్యసనానంతరం - తస్య పార్థస్య ఆర్జునస్యవధాయ. ని. 'వధంకర్తుమితి క్రియాశ్చే
త్యాదినా చతుర్థి. ప్రహితా ప్రేరితా భగదత్తస్య శక్తిర్నామాయుధం వధి మార్గమ

భయదాయితస్య నాగస్య దర్శనమజాయత యత్సమీపే. 30 ప. అథ
తేన హరే స్సుతాయ ముక్తం హృది కృత్వా స్వయమాత్మదైవమస్త్రం,
తదిదం వనమాలయా ముకుందస్సహవాస్తవ్యకుటుంబితా మనైఃపీత్.

31. ప. సఫలం సత్త్ర చకార బాణై శ్చిక్కిర్షమంత్యాక్షరవర్జితం స్వం,

శ్చ శరైర్జనబాణైర్భంగం ధేదం యయా - శక్తిస్సామర్థ్యం - భంగం పరాజయం
యయావిత్వపి ప్రాహుః. యద్యస్తాత్ తస్యాః భగదత్తశక్తేః ప్రస్థానకర్తణః అర్జునవ
ధార్థం ప్రయాణస్యసమయే - భయం భంగజన్యం దదాతీతి తద్దాయ - నాగస్య
సర్పస్య గజస్యచ. ని. 'గజే... నాగమాతంగా' విత్వమరః. దర్శనం సమీపే నతు కించి
ద్దూరం గమనానంతరమిత్యర్థః. ఆజాయత ఆభూత్ - తస్మాద్భంగం యయావిత్వన్వ
యః. ఆత్ర నాగదర్శనస్య హేతోః భంగస్య హేతుమతశ్చ ద్వయోరుక్తేర్హేతురలం
కారః నాగశబ్దశ్చేదభిత్తికాలబ్ధసర్పగజద్వయాభేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యను
ప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగంగభావేన సంకరః 'శశసర్పవృకాదీనాం దర్శనాద్భయమా
ఘ్నయాదితి' శాకునాః. 30. అథేతి. అథ శక్తిభంగానంతరం - తేన భగదత్తేన -
హరేరింద్రస్య సుతాయ - అర్జునంహంతుమితి పూర్వవచ్ఛతుక్తి. ముక్తం ఆత్మా స్వం
విష్ణుః దైవం యస్య అఘోకం - అస్త్రం వైష్ణవాస్త్రం - విష్ణోర్భూప్రాధాన్యయా లభ్యా
పిత్రా దత్తం - మకుందః శ్రీకృష్ణః. స్వయం హృది కృత్వా వక్షసా గృహీత్వా -
అర్జునం తతో మోచయత్సేతి యావత్ - తత్ వక్షసా గృహీతమిదం వైష్ణవాస్త్రం
వనమాలయా సహ వాస్తవ్యః విత్త్ర వాసీయః కుటుంబీ గృహీతస్య భావస్తత్తాతాం
తయాసహ స్థితిం - అస్త్రేషీత్ ప్రాపయామాస - తదస్త్రం వనమాలేప కృష్ణస్య
వక్షసి కాచిస్తాలాభూదిత్యర్థః. వజ్రం తృణప్రాయతాం - 'వహ్నిస్థితలతాం హిమం
దహనతామాయాతి యస్యేచ్ఛయే' త్యాగమాదితిభావః. ఔపచ్ఛందసిః. 31.
సఖి. సః ఫలం అర్జునః. స్వం ఆత్మానం - తత్ర తదాసిం అంత్యాక్షరేణ ఫలం నేతి
నామని అంతిమవర్ణన - నకారేణైతి యావత్ - వర్జితం రహితం ఫలం - అసారమి
త్యర్థః. ని. 'వాచ్యవత్ఫలస్సారం' వేతి నూదవః. చిక్కిర్షం కర్తుమిచ్ఛం - కించ కులాచ
లాత్ హిమవదాదేరపి - పివరం పృథులం - అరాతేశ్కల్పోః భగదత్తస్య - కరేణు
గబం సుప్రతీకం - అద్యాక్షరస్య కకారస్య యోగేన సంబంధేన శూన్యం రేణుం లవక
శ్చిన్నమిత్యర్థః. చకార. అత్ర ఫలంకరేణశబ్దయోస్తదర్థయోశ్చ అభేదాభిమానాన్నా
వాచ్యవచనత్వదోషః. ఆత్ర ఫలంస్యాంత్యాక్షరరాహిత్యచిహ్నోస్సుప్రతీకస్య స్వనైవివ
తద్విరుద్ధాద్యాక్షరశూన్యత్వప్రాప్తేహేదవం నామాలంకారః. శ్లో. 'ఇష్యమాణివిరు

కులాచలాత్పవరమప్య రాతేః కరేణు హూద్యాక్షరయోగశూన్యం. 32.

ప. మదపంకలలానుగంధిఫాలం మఘుచత్సూనురరేన్ని పాత్య శీర్షం, పృథు
లాం ముద మాదదే తతోఽసౌ పృ వీగంధవసీతి గౌతమోక్తేః. 33.

ప. భగదత్తే వధం యాలే సహ మత్తేన దంతినా, సత్యజిన్నాశశోకా
_రిమత్యజన్మాణునందనాః. 34. గ. తదను నామ్నారణే లేజసి సంధ్య
యాపి తాదృశే కలశయోని స్వయం నామ్నా గురురపి వ్యగ్రయాపి
తాదృగ్వినిష్ఠిభిరేవాంగై ర్విరళితేన బలేనానుగమ్యమానస్తాదా

ధార్థ సంప్రాప్తి విషాదనమితిలక్షణాత్. 33. మచేతి. తతః సుప్రతీకవధానంతరం -
అసౌ మఘవత ఇంద్రస్య సూనురర్జునమదపంకేన కస్తూర్భా యల్లలామ లిలకభూషణం
తస్యగంధోఽస్యాస్తీతి గంధిఫాలం లలాటం యస్య తపోక్తం - ఆరవివ ఆరేర్భగద
త్తస్య-శీర్షం శిరః నిపాత్య పాశయిత్వా. భువీతిశేషః. పృథివీ భూమిః గంధః అస్యా
అస్తీతి గంధవసీ - ఇత్సుక్తప్రకారాయాః గౌతమస్య నైయామికస్య ఉక్తేర్వా
క్యస్య పృథులాం మహతీం ముదం - ఆదదే చకార - తదుక్తి ప్రత్యక్షప్రమాణ
సిద్ధామకరోదిత్యర్థః. అత్రైకత్ర విలసత్కుస్తూరీతిలకఫాలభగదత్తగ్ర పాతనేన సర్వత్ర
తస్యాః గంధవత్త్వబోధక గౌతమోక్తిప్రమోదకరణాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరతిశ
యోక్తిః. ఔపచ్ఛందసిః. 34. భగదత్తజ్ఞి. భగదత్తే - మత్తేన దంతినా సుప్రతీ
కేన సహ - వధం యాలే ప్రాప్తేసతి - పాండునందనాః యుధిష్ఠిరాదయః. సత్యజితః
పాంచాలస్య నాశేన ద్రోణకృతేన యశోకః తస్తాదాః వ్యథా యా తాం - అత్య
జ్ఞ తత్యజః. శత్రుణాం వ్యసనేన మహదప్యాత్తవ్యసనం నిరవ్యస ఇతిభావః. 35.
తదన్వీతి. తదను నామ్నా అరుణే లేజసి సూర్యే - సంఘయా సాయంకాలికయా
తద్రాగేణాపీతి యావత్ - తాదృశే అరుణేసతి. ని. 'అరుణోభాస్కరేఽపి స్వాద్వర్ణ
భేదే సమత్రిప్తిత్యమరః. కలశయోనిద్రోణః. స్వయంనామ్నా గురురపి వ్యగ్రయా
పరాభవమశేనాపి తాదృగ్విధః గురుః దుర్భరస్సన్నిత్యర్థః. త్రిభిరంగైః తురగరథప
దాతిభిరేవ విరళితేన అసాంద్రేణ తురీయాంగస్య గజరూపస్య భీమేనభగ్నత్వాదితి
భావః. బలేన అనుగమ్యమానశ్చనక్ తస్మిన్కాలే భవం తాదాత్మికం. ని. 'తత్కా
లేశు తదాత్వంస్యా'దిత్యమరః. స్వం స్వయం మనోరథం యుధిష్ఠిరగ్రహణవిషయక
మివ - దూప్యతాం నిష్ఫలత్వాన్నింశ్యత్వం వస్త్రమయత్వంచ ఉపగతం ప్రాప్తం -
ఆవాసం విదిరింపతి - శనైశ్చనైరావప్యతే ప్రత్యావృత్తవాక్ - అత్రారుణే గురు
రిత్యత్ర కేవలప్రకృతాస్పదశ్లేషద్వయస్య నింద్యత్వవస్త్రమయత్వయోః శ్లేషభిన్ది

త్వికం స్వమనోరథమివ దూష్యణా ముదగత మావాసం శనైశ్శనై
 యవప్యతే. 31. ప. శిబిరమేత్య తద్దైవ సుయోధనః శ్చితశరప్రణమో
 చితకంచుకిం, మృదులమంచగతం కలశోద్భవం విరచితాంజలిరేవ
 మభాషత. 32. ప. మహారథత్వం మమ వాంఛితద్రుం ఫలేగ్రహిం న
 ప్రతనోషి యస్తాత్, కృపేతి శబ్దోఽపి బభూవ నూనం ప్రాస్వస్త్వయి
 స్యాల్లవ త్వయే. 33. గ. భగవత్ త్వదిదం స్త్రవణాథ మధిరో
 యు చేతసా సావధానేన. 34. ప. ఏతావహస్సోఽపి పృషత్కృతల్పే
 వపు ర్విజం మూఢవమంతరంగే, తవైవ హాసే మమ కార్యసిద్ధిం కృత్వా
 కాభేదాఘవసాయలభైశ్చేన దూష్యత్వేన ద్రోణమనోరథశిబిరయోగోపమ్యగమకస్య
 తుల్యయోగితాభేదస్యచ తిలతండులన్యాయేన సంస్పృష్టిః. 35. శిబిరమితి. తదైవ
 సుయోధనః శిబిరం ద్రోణావాసంప్రతి - ఏత్యాగత్య - శితైస్తీత్యైః శరైః యాని
 ప్రణాని తేభ్యో మోచితః శనైస్త్యాజితః కంచుకః పదం యస్య తథోక్తం. మృదులే
 మంచే శయనే గతం శయనం కలశోద్భవం ద్రోణంప్రతి - పిరచితః అజ్ఞులిర్మమ
 స్కారో యేన తథోక్తస్య ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ - అభాషత ఉక్తవాత్
 ద్రుతంబలిం. 36. మహారథేతి. మేమహారథ ద్రోణత్వం-యస్తాత్కారణాత్
 మమ మదియం వాంఛితం మనోరథేవ ద్రుం వృక్షం ఫలేగ్రహిం నఫలం ఫలాని
 గృహ్యతీత్యర్థే. ని. 'ఫలేగ్రహిరాత్తంభరిశ్చే'తి నిపాతనాత్పాదుః. నప్రతనోషి నక
 రోషి తస్మాత్ శబ్ద్యతే వ్యవహియంతి ఇతి శబ్దః పదార్థః కృపేతి దయానామకః సః
 'కృ-పా' ఇత్యక్షరద్వయాత్తకందీర్థాంశపదంచ - త్వదీయ స్యాలే పత్నీభ్రాతరి-శార
 ద్వతఇవ శ్వయ్యపి-ప్రాస్వస్ ఆత్యల్పః ప్రాస్వాంశశ్చ బభూవ-మత్కాంక్షితం ప్రతి
 జ్ఞాయ తదనిర్వహణాన్నయ తవ కరుణాలేశోఽపి నాస్తీత్యర్థః. అత్ర మనోరథస
 ఫలీకరణాభావేన కరుణాశూన్యత్వాదుమానాదనుమానాలంకారస్య కృపద్రోణయోః
 శ్లేషభిత్తికాలదైక్యాత్యల్పత్వాకారాంతత్వద్వయాత్తకప్రాస్వాశ్రయకృపేతిశబ్దవత్సే
 నాపమ్యగమకతుల్యయోగితాభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశనంకరః. 37. భగవన్నీతి.
 మేభగవత్ ద్రోణత్వం ఇదం సితామహస్సోఽపి త్యాదివక్ష్యమాణవాక్యం-సావధా
 నేన ఏకాగ్రేణ చేతసామనసా-స్మరణచరం స్మృతివిషయత్వం-అధిరోపయ ప్రాపయ.
 38. సితాహ ఇతి. అసి కించేత్యర్థః. సః లోకైఃపితేనైవ ప్రసిద్ధః సితామహా భీష్మః
 నిజం పపుశ్శరీరం - పృషత్కృతల్పే శరశయనే - మూఢవం శ్రీశం అంతరంగే మనసి -
 మమ మదియాం కార్యస్య పాండవజయస్య సిద్ధిం తవైవ నాన్యస్యేత్యర్థః. హస్తే

హి ధామ స్వమియేషగంతుం. రం. ఘ. తమేతం దయమానేన సమే
తం శోకసంపదా, ఊచేత్థ గురుణా తేన నీచేతరగుణాబ్ధినా. రం. ఘ.
బాహ్మతివృష్టావపి పాండవానాం పాథోరుహవ్యూహవితీర్ణ మోదానీ,
ప్రాతశ్శ్వసనవాఖిలధార్తరాష్ట్రాన్సంఘాతయేయం యుధి వాహినీషు.
రం. గ. ఇతి గిరా తమాశ్వాస్య రాజానం సదనాయ విసృష్టవతో
ముహుర్దుహు రర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశ్చై లీ మనుచింత్య హృది రణరణి
కృత్వా నిధామేతి త్రివ్యపి యోజ్యం. స్వం స్వాత్మకం ధామ చిన్తయం తేజః. గం
తుం తస్మిన్ లయేనైక్యం ప్రాప్తం - ఇయేషహి ఇచ్ఛతిస్తఖిలు - స్వం స్వీయం ధామ
స్థానం స్వర్గం గంతుం ఇయేషహి - తస్య వస్వాత్మకత్వాదిత్యసి శేచిత్ - అతస్తస్య
దేశపరాయణే మయ్యవశ్యకరణీయాదయేతిభావః. అత్రానేకక్రియాయాగపద్యాత్స
ముచ్చయాలంకారః. రం. తమితి. శోకస్య సంపదా సమృద్ధ్యా - సమేతమన్వితం -
తముక్తప్రకారేణ ప్రార్థయమానం వీతం దుర్యోధనం ప్రతి. నీచేతరాణామనల్పానాం
గుణానాం వాత్సల్యగాంభీర్యాదీనాం అభినా ఆశ్రయేణేత్యర్థః. అతవివ దయమానేన
సకరుణేన తేన గురుణా ప్రోణేన - అగ దుర్యోధనప్రార్థనానంతరం - ఊచే ఉక్తం -
బ్రువతేర్హావే లితి వచ్యాదేశః. లాటానుప్రాసః. రం. బాష్పేతి. హేమప - శ్వః
పరస్మిన్ దినే ప్రాతరేవ - యుధి యుద్ధే పాండవానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పాండోః
శ్వేతరూపస్య ఇమే పాండవాః రాజహంసాః లేహమితి చ. ని. 'రాజహంసాస్తు తే
చంచుచరణైర్హోహితైస్సితా' ఇత్యమరః. బాష్పస్య నేత్రజలస్య అతివృష్టా సత్యామసి
ధార్తరాష్ట్రాన్ యుష్మాన్నీలహంసాంశ్చ - వాహినీషు నేనాను నదీషుచ పాథోరుహ
వ్యూహేన వద్దాకారనేనావిన్యాసవిశేషేణ కమలబృందేనచ వితీర్ణః దత్తః లబ్ధఇతి
యావత్ - మోదస్సంతోషః యేహం తథోక్తా. సంఘాతయేయం. ప్రచారయేయం
ని. 'ధార్తరాష్ట్రాన్విలేహంసే ధృతరాష్ట్రసుతేఽపిచ' - 'నేనానవ్యోస్తవాహినీ' - 'వ్యూహ
స్తుబలవిన్యాసే నిర్వాణే బృందశర్మయోగిలిక్రమేణ విశ్వామరా - క్షేమానుప్రాణిం
విరోధాభాసః. రం. ఇతిలి. ఇత్యుక్తప్రకారయా గిరా వాచా-తం రాజానం దుర్యో
ధనం ఆశ్వాస్య నిర్దేశం కృత్వా - సదనాయ నివాసాయ విసృష్టవతో అజ్ఞాతవతో
కించ ముహుర్దుహుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశ్చై లీం హస్తద్వయేనాపి బాహుప్రయోగస్య
భావం. అనుచింత్య స్మృత్వా - అనణీయసీం మహతీం రణరణికాం హృది మనసి -
విభ్రాణస్య వహతః. ని. 'రణరణికాసంతాపః పశ్చాత్తాపాఽనుతాపశ్చే' త్యమరః. ద్రో
ణస్య సకాశాత్ వినిర్గతాం నిద్రామేవ సఖం విచేతుమశ్వేషితుమివేత్యుత్పేక్షా - సా

కామణీయసీం బిభాణస్య ద్రోణస్య సకాకా ద్వినిర్గతాం నిద్రాసఖం
విచేతుమివ సా నిశాపి తరసా నిరగాత్. ౪౨. ష. అపరేద్యురసౌ
వృతో బతాహై రథ భరినినదై ర్నభోవిభిందన్, కవచి విశిఖి రథి
శరాసీ కలశసూను రవాప యుద్ధరంగం. ౪౪. ద్రోణస్య సేనాచరఘ్నా
ళిసాలీక్షోణేస్తు నగ్నంకరణీ బభూవ, ఘటాథ తస్యాః కటదానపూ
రైః పటం పునస్సంఘటయాంచకార. ౪౫. ష. ఆశ్చర్యస్థూలలతం
తదను దివిషదా మంతరిక్షస్థితానాం ఊణీంద్రాణాంరిపూణా మసుమృ

నికారాత్రి రస తరసా వేగేన - నిరగాత్ గచ్ఛతిస్త - నిర్నిద్ర మేవ ద్రోణస్యర్వాం
రాత్రిం వ్యవేషిదిత్యర్థః. అత్ర రణరణికాశబ్దస్త్రీలింగాదిమహిమ్నా అన్యకాంతా
జ్విప్త ప్రియావలీకనకుపితనిష్కాంతనాయికాన్వేషినభివృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోక్తిః.
తస్యోశ్చరూపకానుప్రాణితోత్పేక్షయాత్వైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౪౩. ఆపరే
ద్యురితి. ఆపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే అసౌ కలశసూనుః ద్రోణః. కవచమస్యాస్తీతి
కవచీ. ఏవమగ్రే. విశిఖి బాణవాక్. రథి. శరాసీ చాపవాంశ్చ సక్ - నితైర్పరామై
స్సహ - రథానాం నినదైః సేమిఘటాఘటాఘటాత్కరైః భేరిణాం నినదైర్భాం
కారైశ్చ నభిః. ఆకాశం-విభిందత్ యుద్ధభూమిం అవాప - జౌపచ్ఛందసికం. ౪౪.
ద్రోణస్యేతి. ద్రోణస్య సేనాభ్యః చరతిఉద్గచ్ఛతీతి సేనాచరీదసాధుళిసాలీ రణః పట
లం-క్షోణేర్భవస్తు నగ్నంకరణీ విపద్రుత్వకాణిణీ-సముద్ర శోషణీయీవాత్-బభూవ-
సముద్రస్య తద్వస్త్రస్థానీయత్వాదితిభావః. అత్ర అథ ఘటా తదీయగజపక్షిక్తిః.
ని. 'ఘటాగోష్ఠ్యాం హస్తీపంక్తా'విత్యమరః. కటయోః కుంభయోః దానపూరాః మద
జలప్రవాహాః. తస్యాః ఊణీః. పటం సముద్రం - పునః సంఘటయాంచకార యోజ
యామాస - అభింతారయామాసేత్యర్థః. అత్ర నగ్నీకృతాయాః భువః పునః
పటసంఘటనరూపపూర్వావస్థానువృత్తేః పూర్వరూపాలంకారభేదస్యశోషణపూరణా
సంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిద్వయోజ్జీవితత్వాద్వయోరంగంగిభా
వేన సంకరః. ద్రోణస్యేత్యేతత్పద్యం అనేకమూలపుస్తకేషు నదృష్టమపి లిఖ
తం - ఉత్తసంకరస్య లాటానుప్రాసాభ్యామేకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చేత్యపి
ప్రాచుః. ౪౫. ఆశ్చర్యేతి. తదను రణరంగప్రవేశానంతరం-అంతరిక్షస్థితానాం
దివిషదాందేవానాం - ఆశ్చర్యస్య స్థూలలతం బహుప్రదం - ముఖ్యజనకమితి యా
వత్ - రిపూణాం ఊణీంద్రాణాం శత్రురాజానాం-అసహి ప్రాణావీప మృగాస్తేషాం
హరణే నిదయే - కూటయంత్రం శిలాద్వారాది నిర్మితో యంత్రవిశేషః తద్వదాచ

గహరణే కూటయంత్రాయమాణం, గంధర్వైః కేసరాశ్చైర్వదమధుభి
 ర్భైః కేతుపత్రై శ్శతాంగైః పద్మవ్యూహం వ్యతానీత్ప్రథమధువి
 గురుస్సాంయుగీనాగ్రగణ్యః. ౮౬. ప. సమయేఽత్ర నిశవ్య వైరివృత్తం
 తపస స్సూనురభాషతాభిమన్యుం, అయి వత్సపితాన్యతోఽధునా తే
 తవ భారోఽజని సర్వనైన్యరత్నా. ౮౭. ప. కవచం ప్రతిముంచ ధత్స్వి
 చూపం భజ ధైర్యం పరితో విధహి యోధాన్, అధిరోహ శతాంగ
 మావిశ త్వం కమలవ్యూహమరీన్నిషూదయస్వ. ౮౮. గ. ఇతి రాజ్ఞో
 నిదేశం చూచిదేశే నివేశ్య యోధుం ప్రతిష్ఠమానే జయనిస్సాణభేరిపట
 రంతం కూటయంత్రాయమాణం. ని. 'ఉన్నాదః కూటయంత్రం స్యాద్' త్యమరః. కేస
 రైః స్కంధలామభిరేవ కింజల్కైరాశ్చైః సమృద్ధైః. 'కేసరోఽస్త్రీ స్కంధలామ్ని కిం
 జల్కే పవరేఽపిచేతి వైజయంతీ - గంధర్వైః. మదః దానోద. మేవ మధు మక
 రందః యేషుతైః. ఇతైర్దైః - కేతవః - పతాకావప పత్రాణి యేషుతైః శతాంగైః
 రత్నశ్చ - పద్మవ్యూహం పద్మాకారేణ నైన్యవిన్యాసమేవ కమలబృందమితి జ్ఞప్తిజ్ఞప్తి
 సావయవరూపకం సాంయుగీనానాం రణే సాధూనాం అగ్రగణ్యః గణనీయః. గురుః
 దోణిః - ప్రధనభువి యుద్ధభూమా - వ్యతానీత్ నిర్మితవాత్ - శతాంగైరి
 త్యుత్రశతం అంగాని పత్రాణి యేషాం తైరితి వ్యాఖ్యానంతు కేతుపత్రైరితి
 విశేషణేన వైయర్థ్యాద్గంధర్వైరితైరితి పదద్వయే తథా కల్పనాయోగేన
 ప్రకమవిరోధాచోపేక్షితం. స్థగరా. ౮౬. సమయఇతి. అలాస్తిక్ సమయే -
 తపసః యమస్య సూనుః యుధిష్ఠిరః వైరిణాం శత్రుణాం వృత్తం పద్మవ్యూహ
 నిర్మాణవృత్తాంతం - నిశవ్య ప్రత్యా - ఆభిమన్యుం అర్జునప్రతి - అభాషత
 పత్యమాణప్రకారేణోక్తవాత్ - అయి వత్స మేపుత్ర - యద్యస్తాతే సితా అర్జునః.
 అధునా అన్యతః సంశయ్యుద్ధదేశే భవతి - తస్మాత్కారణాత్ సర్వేషాం నైన్యానాం
 గౌరవం - కేన భారః నిర్వాహ్యః. అజని - బౌద్ధురసికం. ౮౭. కవచమితి. కిం
 కవచం ప్రతిముంచ భారయ - చాసంధత్స్వగృహాణ - ధైర్యం భజ - యోధాన్ పరిహః
 నిధేహి సర్వత్ర యథార్హం నియమయ. శతాంగం రథమధిరోహ - కమలవ్యూహం
 పద్మవ్యూహం అవిశ - అరీశత్రూన్ నిషూదయస్వ మరయ - త్వమితి సర్వత్ర
 యోజ్యం. ౮౮. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం - రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య నిదేశం ఆజ్ఞాం
 చూచిదేశే శిరిసి నివేశ్య తేన గృహీత్వేతి యావత్. యోధుం ప్రతిష్ఠమానే నిర్దచ్చతి.

హపణవాద్వై ర్వాద్వై ర్గనశాయినే గుణాయ సౌఖశాయనికాయ
మానే లీలయా కమలపూహగర్భ మవగాహ్య బాలేఽపి స్వయమే
కాకిని నిజకోదండచండిమసంపదా కౌరవచమూం ఊభయమాణే
తస్మిం తస్మిన్ సేనిధుపతి ర్వాహముఖం పిథాయ స్తరహరవరలాభ
దర్పేణ తదనుధావినీం పాండవవాహినీం క్రుధా రురుధే. ౪౯. ప.
ఉద్యద్భిర్యద్ధరంగాదపి సురవనితాపుష్పవర్షా త్వతద్భిర్యేగాల్లగైః
పరాగై ర్మృతరఘటితేచతుషాం పక్షయ్యగ్నే, స్థిత్యా మధ్యేఽంతరిక్షం
విజయసుతభజాగర్వలీలాయితాని ద్రష్టాణాం భేచరాణాం భృశ

జయనిస్సాణః ధేరివటహః వణవశ్చాద్యా యేహంతైః వాద్యైః - తద్ధ్వనిభిర్యద్ధః.
గగనే తేతద్భి తాయినే గుణాయ శబ్దాయ-సౌఖశాయనికాయమానే సుఖేన స్వప్న
పుచ్చకషప స్థితే-తమత్పాదకషపి యావత్ స్వయమాత్మ ని బాలేఽపి-వికాకిని ఆనహః
యే తస్మింతస్మిన్ అభిమన్యా-లీలయా కమలపూహమవగాహ్య ప్రవిశ్య - నిజస్య
కోదండస్య సంబంధిన్యా చండిమసంపదా ప్రతాపసమృద్ధ్యా-కౌరవచమూం ఊభయ
మాణే వ్యావలీకర్వతిసతి-సింధుపతిస్సైనిధుః సముద్రశ్చ - క్రుధా కోపేన- పూ
హస్య పద్మాఖ్యస్య ముఖా ద్వారభాగం పిథాయ ఆవృత్య - స్తరహరాత్ వరస్యలా
భేన యో దర్శ్యః గర్వస్తేనోపలక్షితః. తమభిమన్యుమనుధావతీతి తదనుధావినీం -
పాండవానాం వాహినీం సేనాం నదించ రురుధే-అత్ర సైనిధవసముద్రయోః సేనా
నద్యోశ్చ క్షేపభితికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిభ్యాం సముద్రస్య నదీముఖ
పథానపూర్వం తన్నిరోధానురూప్యాత్సమూలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకార
ధ్వనిః. ౫౦. ఉద్యద్భిరితి. యద్ధరంగాద్యద్భిః ఉద్ధ్వం ప్రసరద్భిః. సురవనితానా
మప్సరసాం సంబంధినః పుష్పవర్షాత్ పతద్భిరసి - కించ వేగాల్లగైః సంక్రాంతైః
పరాగైః భౌమైః కామైశ్చ - చతుషాం నేత్రాణాం పక్షిణోర్ముగ్ధే-దృఢతరం అతి
దృఢం యథాతథా ఘటితే ముకుళీకృతేసతి-అంతరిక్షస్య మధ్యేమధ్యేఽంతరిక్షం స్థిత్యా
విజయసుతస్య ఆభిమన్యోః భుజాగర్వలీలాయితాని బాహుపరాక్రమచపేతాని - ద్ర
ష్టాణాం. ని. 'తృన్నంతత్వాన్నలూకే'త్యాదినా వష్టీప్రతిషేధః. వశ్యతాం-భేచరా
ణాం దేవానాం - అనిమితా నేత్రయోన్నిమేషరాహిత్యం తస్మిన్ క్షణే తత్క్షణం-
భృశం భంగురా భగ్నాభూత్ - అత్ర దేవానామనిమిషత్వభంగాసంబంధేఽపి రత్నం
బంధోక్తేరతిశయోక్తిః పరాగలగ్నపక్షయ్యగ్నఘటనయోర్హేతుపేతుమతోపక్రూత్
కపేక్షలంకారోక్షేపితత్వాత్ ద్వయోరంగాంభిభావేన సంఘటన. స్రగ్ధరావృత్తం.

మనిమిషతా తత్త్వణం భంగురాసీత్. ౫౦. ప. శరణాయితైర్ద్విరద
 శైలమండలై ర్విపులైర్విధాయ విషమాం వసుంధరాం, పృథుచక్ర
 వర్తిపురుషుత్సవైభవం వితథీచకార విజయస్య నందనః. ౫౧. ప.
 పార్థాత్తజో భానుసుతస్య సామి భిత్వా శతాంగం శితభల్లవృష్ట్యా,
 పితామహోక్తం కురువీరగోష్ఠ్యాం తస్యం చకారార్ధరథత్వ మస్య.
 ౫౨. ప. అథాభిమన్యు ర్ధృతభూరిమన్యు ర్ద్రౌణి తద్ద్విస్తృతకాంతి
 లత్యోత్, బాల్యే నిపీతానివ పిప్లసారా నుక్తశ్శరై రుద్వమయాం
 చకార. ౫౩. ప. సుతస్య శౌర్యాత్సురంజనూనో రుదీర్ణదిగ్భ్రాంతి
 ౫౦. శరేతి. విజయస్య అర్జునస్య నందనోఽభిమన్యుః. శరైర్పాణైశ్చాయితైః పాతితైః.
 విపులైర్నహభ్యః. ద్విరదాః కారవగజావప శైలాస్తేషాం మండలైః సమూహైః వసుం
 ధరాం భూమిం - విషమాం నిమ్నాన్నతాం - విధాయ కృత్వా పృథోర్నామ చక్ర
 వర్తినిః పృథోర్నహటః యత్సస్య వైభవం ధనుష్కోట్యా భూమిసమీకరణరూపం
 ప్రాభవం-వితథీచకార వ్యర్థంచక్రే - ఆత్ర పృథుచక్రవర్తిభూమిసమీకరణవైయర్థ్య
 కరణాసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. పురా పృథుర్నామ మహారాజశ్చైవై
 ర్విషమితాం క్షీలిం ధనుష్కోట్యా తాన్ నిర్తస్య సమీచకార. అపవిత భువః పృథూ
 కరణాత్పృథురినామ తస్యేతి పౌరాణికాః. మంజుభాషిణీ. ౫౧. పార్థేతి. పార్థా
 త్తజః అభిమన్యుః. శితానాం తీక్ష్ణానాం భల్లానాం నామబాణానాం వృష్ట్యా - భాను
 సుతస్య కర్ణస్య - శతాంగం రథం సామి అర్ధంభిత్వా సురుషు వీరాణాం గోష్ఠ్యాం
 కథాయాం. ని. 'గోష్ఠీసభాయాం సల్లాప' ఇతి నానార్థరత్నమాలాయాం. పితామహేన
 భీష్మేణ ఉక్తం అస్య కర్ణస్య అర్ధరథత్వం - తస్యం యథార్థం-చకార-ఆత్రార్థో రథో
 యస్య తస్యభావస్తత్త్వం. మహారథలతాదర్శన్యూనత్వంచేతి ద్వయోః క్లేషభిత్తికయా
 అభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదః. ౫౨. ఆథేతి. అథ కర్ణపరాభవానంతరం-అభి
 మన్యుః ధృతః భూరిః బహుళః మన్యుః క్రోధః యేన తథోక్తస్య - ఉక్తైర్ద్రౌణై
 శ్శరైః ద్రోణస్యాపత్యం ద్రౌణి మశ్వత్థామానం - తస్య అశ్వత్థామ్నః ఉర్వణియా-
 స్తితస్య కాంతేః శ్వైత్యస్య లత్యోద్వ్యాకాల్ - బాల్యే నిపీతాన్ మాలా దారిద్ర్య
 వశాత్ క్షీరాణీమాన్యేవేతి ప్రతార్థ్య పాయితానిత్యర్థః. పిప్లసారానపి జలమిశ్రితతం
 దులమార్ణాంశానపి - ఉద్వమయాంచకార ఉద్గరయామాన. ఆగర్భరక్తోద్గరం నిర్విభే
 దేత్యర్థః. అపన్నవాలంకారః. ౫౩. సుతస్యేతి. సురరాజసూనోఽసుతస్యార్జునపుత్రస్య
 అభిమన్యోక్యార్థాత్ - ఉదీర్ణా ఉత్పన్నా దిశాం భ్రాంతిః వైపరీత్యేన భ్జానం య

రుదారభీతిః కృపస్వసు ర్తంగళతంతునైవ సాకం చకంపే సగురు ద్వుహూ
 ర్తం. ౫౪. ప. విశిఖం ముముక్షు మథ గౌతమాత్తజే విబుధేంద్రపాత్ర
 మభివీత్య భుజం, జననే విపద్యసి జనారణాంగణే శరవీవ హేతు
 రతి తస్య మేనిరే. ౫౫. ప. ఆశ్చర్య కర్తసు కృతేష్వపి హర్ష భారా
 న్యోస్తు ముహుర్ముహురముష్య శిరోజబంధే, హృష్టాస్తదా సుమనసో
 దివి కర్తృగూతా నాకేంద్రనందనవనే నతు కర్తృభూతాః. ౫౬. ప.
 అముష్య కోదండ చుఖండయత్ర వే సుతోరథాశ్వాప్రమమాథ
 కుంభజః, కృపః కృణత్తిస్త శరేణ సారథిం వ్యపాటయత్కేతుపటా
 న్యసః. ఉదారామహాభీతిర్యస్య తథోక్తః. సః చాపాచార్యత్వేన ప్రసిద్ధః. గురుః
 దోషిణః. కృపస్వసుః కృప్యాః దోషపత్న్యాః మంగళతంతునాసాకం మంగళసూత్రేణ
 సహైవ-ముహూర్తం-చకంపే కంపింవాత్ - అత్ర దోషిణ్య కంపే తత్పత్నీమంగళ
 సూత్ర సాహిత్యవర్ణనాత్పహోక్తిరంకారః. ౫౪. విశిఖమితి. అగ దోషిణపరాభవా
 నంతరం - గౌతమాత్తజే కృపాచార్యే - విశిఖం మోక్షమిచ్ఛం ముముక్షుమతనివ
 భీషణం భయంకరం - విబుధేంద్రపాత్రమభిమన్యం - అభివీత్య రణాంగణే జనాః
 తస్య కృపాచార్యస్య-జననే విపది మరణేఽపి చ ఏవయే-శరవీవ హేతుః మేనిరే
 అనేనాయం నజీవతి నిశ్చిత్తురిత్యర్థః. కృపస్య శరజగత్త్వం ప్రసిద్ధం. మంజుభాషిణీ.
 ౫౫. ఆశ్చర్యేతి. ఆశ్చర్యకరేషు కర్తసు యుద్ధేష్వి శాస్త్రపాధివాదిత్వాత్సమాసః
 కృతేషు సత్స్వపి - అముష్య అభిమన్యోః శిరోజబంధే ధమ్నిల్ల - హర్ష భారాత్సంతో
 హతిశయాత్ - ముహుర్ముహుర్లోతుం వర్షితుం-కర్తృభూతాః తత్తదాత్మాశ్రయాః
 కర్తారణి యావత్-విపవగ్రేఽపి సుమనసః జేవాః దివి ఆకాశే దృష్టాః. కర్తృభూతాః
 కర్తాణే సుమనసః పుష్పాణితు నాకేంద్రస్య స్వర్గాధిపస్య నందనవనేన దృష్టాః.
 ఉభయత్ర లోకైరితిశేషః. జేవాః కల్పకుసుమాని నిశ్చేసమభివర్ష్య తతః కుసుమ
 దారిద్ర్యాత్కూర్జితం బభూవురిత్యర్థః. ని. 'సుమనాః పుష్పమాంతోస్త్రిదశే కోవిదేఽపి
 చేతివిశ్వః. అత్ర సుమనసాం కర్తృస్వర్గత్వ విరోధస్య జ్ఞేషణాభాసాద్విరోధా
 ఽభాసస్యచ నందనవనే నిష్కుసుమత్వా సంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తేశ్వ
 సంస్పృష్టిః. ౫౬. అముష్మేతి. అగ రవేస్సుతః కర్తః అముష్య అభిమన్యోః. కోదండం
 చాపం ఆఖండయత్ చిచ్ఛేద-కుంభజః దోషిణః. ర్యస్య ఆశ్వాత్ ప్రమమాథ విభేద-
 కృపః సారథిం - జవేన కృణత్తిస్త చిచ్ఛేద - గురోస్సుతః ఆశ్వుత్థామా - తేతోః

స్తురో స్తుతః. ౫౭. ౪. ఏకాకినః పరిభవాయ బహుస్సప్రపృతా
 నేతానవేత్స్య నిఖిలోఽపి నిలింః వర్గః, మందారశాఖకుసుమాని
 యథాభిమన్యో నిందారవం రిపుషు తస్య తథాగ్నివర్షత్. ౫౮. ౪.
 రథా దపప్లుత్య గదాసఖ స్తదా విదార్య బాలో విజయాత్మ సంభవః,
 చకార మందాక్షభ్రతోన కేవలం రథానమిషాం యుధితానపి
 ఊణాత్. ౫౯. ౪. బాలౌ తతః కృతరణౌ భృతరాష్ట్రపాత్రా స్థీరం
 పృథగ్గమనకర్తృణి మన్యమానః, పార్థాత్తజ స్స తు పరస్పరసాహ్య
 వటం వతాకం - వృషాటయత్ విపాచితవాత్ - మశఙ్గం. ౫౭. ఏకాకినః.
 ఏకాకినః ఏకస్య పరిభవాయ గిరస్కారం కర్తుమితి క్రియాధేత్యాదినా చతుర్థి -
 ప్రపృతానుద్యుక్తాత్ బహునేతాన్కర్తృదీనవేత్స్య-సఖలోఽపి నిలింపానాం నేవా
 నాం వర్గః సంఘః. అభిమన్యో మందారశాఖకుసుమాని యథా ఆభ్యవర్షత్ -
 అతిథిరోఽయం బహుభిరసహాయో యుధ్యతీత్యాశ్చర్యాదితిభావః. తథా తస్య అభి
 మన్యోః. రిపుషు కర్తృదిషు నిషయే నిందారవాత్ నింగనవాక్యకలకలాత్ - ఆభ్య
 వర్షత్ ఉదీరయామానేత్యర్థః. ఏకేన బహునాం యుద్ధస్య లాభవేదనిష్ఠిత్యా
 దితిభావః. అత్ర కల్పవృక్షకుసుమవర్షణనిందావాక్యోదీరణయోర్యావద్యాశ్చముచ్చ
 యస్య పుష్పాణాం నిందావాక్యానాంచ వర్షణేన శ్లేషభిత్తికాభేదాభ్యవసితేనౌప
 మ్యస్య గమ్యత్వాత్పుత్ర్యయోగితాభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంగః. ౫౮. రథాదితి.
 తథా విజయస్యాత్తసంభవః అర్జునపుత్రః బాలౌఽభిమన్యుః. గదాసఖాయః యస్యసః
 గదాపాణిస్సన్నితియావత్. రాజాహస్సఖభ్యవృత్తిసమాసాంతప్తచ్. ని. 'సఖామిత్రే
 సహాయ'చేతియాదవః. రథాన్నిహతాశ్వాత్ - అపప్లుత్య అభిరుహ్య - అమిషాం
 కర్తృదీనాం రథాన్కేవలం రథానేవ విదార్య నిగ్నిత్య - మందాని తున్యాని అక్షాణి
 చక్రాణి బిభ్రతీతి తద్భృతః సచకార - కింతు తాత్ కర్తృదీనపి యుధి మందాక్షం
 ప్రీడాం బిభ్రతీతి తద్భృతః చకార - గదాప్రహారైగత్యుభయత్రభావః. అత్ర రథా
 నాం రథికానాంచ ప్రకృతానామేవ లజ్జాయాః శిథిలచక్రాణాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదా
 భ్యవసాయ సహకృతమందాక్షభరణేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్పుత్ర్యయోగితాభేదః. మం
 దాని విషయగ్రహదుర్బలాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని బిభ్రతీతి భృత
 ఇత్యర్థః. ని. 'అక్షమింద్రియచక్రయోగిని విశ్వఇత్యపిప్రామాః. మశఙ్గమ్. ౫౯.
 బాలానితి. తతః సతు పార్థాత్తజః అభిమన్యుః కృతరణౌ అత్తనాసహితేశేషః.
 బాలావతపివ భృతరాష్ట్రస్య పాత్రే దుర్యోధనదుశ్శాసనపుత్రే ద్వా - పృశ్య)

వంతౌ చక్రే కృతాంతపురవర్తని గంతు మగ్రే. ౬౦. ప. అథ కర్ణ
ముఖా మహారథాః స్తే మిళితాః కైతవమేత్య యాగపద్యాత్, సుర
నాయకపాత్రమేన మస్త్రై స్వయశోభి స్సహ పాతయాంబభూవుః.
౬౧. గ. తదను తయో స్సేనయోః క్ష్యేళితరుదితే అపి స్పర్ధాజనితయా
పరస్పరవిజగీఘతయేవ వ్యోమసీమాన ముదలంఘయతాం. ౬౨. గ.
తదాసీం జగతి నియమవృద్ధపరిషదూర్ధ్వవిక్షిప్తకరపుటజలాంజలివిమోళ
నాదివ వ్యవయాతమహోష్ఠ్యణి పూషణి తౌ ద్వావపి బలైః సహ నిజనిజ
స్కంధావారాః సుసంధానాయ నిరగచ్ఛతాం. ౬౩. ప. అథ త్రిగర్తా
నపి త్రాన్ త్సురస్త్రి స్సహస్రగర్త నివరచయ్య గాత్రే, వినైవ హే
త్యేకం గమనకర్తణి పరలోకయాత్రాయాం - భీరాభయైతా మన్యమానఇవేత్యుత్పే
తా వ్యంజకాప్రయోగాద్యమ్యా - కృతాంతపురస్య సంయమిన్యాసంబంధిని వర్తని
మార్గే - గంతుం ఆగ్రే పరస్పరం సాహ్యవంతౌ సహాయవంతావిత్కర్థః. చక్రే ద్వావప్యే
కదా జహూనేత్యర్థః. ౬౦. ఆథేతి. అకర్ణః ముఖం ప్రకమః యేహం తథోక్తాస్తే
పూర్వోక్తాః మహారథాః. కైతవం దుర్మితి - విత్య స్వీకృత్య - యాగపద్యాత్
మిళితాః ఏకదైకత్ర వాసంగతాస్సంతః ఆస్త్రిర్పాణైరేనం సురనాయకపాత్రం ఆభిమ
న్యం - నైవః స్వీయైర్యశోభిస్సహ - పాతయాంబభూవుః. బహుభిరేకస్య మారణా
న్మపరం వీరాణామకీర్తికరమితిభావః. సహోక్తిరలంకారః. ఔపచ్ఛందసికం. ౬౧.
తదన్వీతి. తదను అభిమన్య పతనానంతరం-తయో స్సేనయోః కారపపాండవీయయోః
క్ష్యేళితం సింహనాదః రుదితం రోదనం తేద్యేఅపి - స్పర్ధయా ఆత్మోత్కర్షాభినివే
శేన జనితయా పరస్పరం విజగీఘతయా జయేచ్ఛయేవేత్యుత్పేతా-వ్యోమ్నసీమానం
గగనాంతభాగం ఉదలంఘయతాం అతిచక్రమతుః. అభిమన్యవధాదుచ్చైకారవా
జగర్ణుః. పాండవా రురుదురిత్కర్థః. ౬౨. తదాసీమితి. తదాసీం పూషణి సూర్యే -
నియమైస్తపోభిః పృథ్వీయా పూర్ణయా పశుపదాద్విజసమాజేన షోర్ధ్వం విక్షిప్తైః
ప్రేరితైః కరపుటే జలాంజలిభిః త్వాళనాత్సేకాదివేత్యుత్పేతా - వ్యవయాతః నిరస్తః
మహానూప్తా ఔష్ణ్యం యస్య తథోక్తే. అస్తంగచ్ఛతినతీత్యర్థః. తౌ ద్వావపి బరాహ
కారపపాండవసైన్యసమూహా - నిజస్య ప్రత్యేకమాత్మీయస్య స్కంధావారస్య శిబి
రస్య అనుసంధానాయ - సంగమనాయ నిరగచ్ఛతాం నిరతవంతౌ. ౬౩. ఆథేతి. అథ
విడోజస ఇంద్రస్యకుమారోఽర్జునోఽపి-త్రిగర్తా వ్రజజన్యరంప్రత్రయయుక్తా
నపి త్రిగర్తసంజ్ఞాంశ్చేతిచభావః. తాన్ సుశర్వాడి-గాత్రే శరీరే-త్సురప్రైర్నామ

తుం వ్యథమానచేతా విజౌజసోఽపి న్యవృతత్కుమారః. ౬౩. ప.
 బాష్పాయతే దృష్టియుగం కరాగ్రా చ్చాపా గళత్యంతరుదేతి తాపః,
 ఫలం కిమేతస్య భవిష్యతీతి విచింతయన్ధామ వివేశ రాజ్ఞః. ౬౪. ప.
 తత్రాశ్రు నేత్రామథ సర్వబంధూ నిశామ్య పుత్రస్య నిశమ్య వార్తాం,
 తాపాపదేశేన ధనంజయస్య చిత్తం చుచుంబ స్వసమానతేజః. ౬౫. ప.
 వీరం తనూజ మనుచింత్య విలాపభాజం ధారాశదృష్టియుగళం ధరణౌ
 లుతంతం, వాగ్భి శ్చిరేణ వసుధాధివసంయుత స్తం పిశ్యంభరోఽర్జునమపి
 వ్యదధా దశోకిమ్. ౬౬. ప. ఇంద్రాత్తజ స్తదను బాహుముదస్య కోపా

బాణైః సహస్రం గర్తాః యేహం తాత్ తథోక్తాత్ - విరచయ్య కృత్వా - హేతుం
 దుఃఖకారణం వినాపి వ్యథమానం దుఃఖాయమానం చేతః యస్య తథోక్తస్య -
 న్యవృతత్ కిరీటం ప్రతి ప్రత్యాప్నోతవాన్ - విరోధాభాసః. ౬౩. బాష్పాయత ఇతి.
 దృష్ట్యోః నేత్రయోగ్యగం - బాష్పాయతే బాష్పం జనయతి - కరాగ్రాచ్ఛాపః గళతి.
 అంతర్మనసి తాపస్సంతాపః ఉదేతి ఆవిర్భవతి - ఏతస్య సర్వస్య దుష్పిమిత్రస్య -
 కిం ఫలం భవిష్యతీత్యుక్తప్రకారేణ చింతయన్ ఆలోచయంతున్నేవ - రాజ్ఞః యుధి
 ష్ఠిరస్య ధామ ఆవాసం వివేశ - విదౌజసః కుమరభివృద్ధిం యోజ్యమ్ - అత్రానేక
 క్రియాయాగవద్యాత్సముచ్చయః. ౬౪. తలేతి. అగ యుధిష్ఠిరావాసప్రవేశానం
 తరం - తత్ర యుధిష్ఠిరనామని - అశ్రుణి నేత్రయోగ్యేహం తాత్ సర్వాన్
 బంధూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ నిశామ్య నిరీక్ష్య - పుత్రస్యాభిమన్యోర్వార్తాం వధవృత్తాంతం -
 నిశమ్య శ్రుత్వా ధనంజయస్సార్జునస్య చిత్తం - స్వేనాత్మనా సమానం నామ్నా
 శుల్కం తేజః అగ్నిం - తాపస్య పుత్రశోకసంతాపస్య ఆపదేశేన వ్యాజేన చుచుంబ
 స్పృశతిస్త - పుత్రశోకాస్సంతప్తోఽభూదిత్యర్థః. అపన్నాలంకారః. ౬౫. వీరమితి.
 వీరం ఆసహాయహారం - తనూజమభిమన్యుమనుచింత్య స్మృత్వా - విలాపం పరిదేవనం
 భజతీతి తదాశ్రయం - ధారాళం బాష్పధారావరీతం దృష్ట్యర్థ్యగళం యస్య తథోక్తం -
 ధరణౌ లుతంతం భువి వివర్తమానం - తనూజునమపి - విశ్వంభరః కృష్ణః వసుధాధిపేన
 ధర్మరాజేన సంయుతస్య - వాగ్భిరావధర్మ్యాభిః. చిరేణ కృచ్ఛాదిత్యర్థః. అశోకం
 నిర్దుఃఖం - వ్యధధాత్ చక్రే. విభూర్వాద్దధాతేః కర్తరిలజ్ - అత్రాదునం కుటజవృక్షమపి
 అశోకం వంజుళవృక్షం - వ్యధధాదితి విరోధస్య క్లేషేషాభాసాత్ విరోధాభాసః.
 ౬౬. ఇంద్రేతి. తదను కృష్ణయుధిష్ఠిరాభ్యాం ఆశ్వాసనానంతరం - ఇంద్రాత్తజః అర్జు
 నః. శోపాద్బాహుముదస్య ఉద్యమ్య - శ్వః పరస్మిన్ దినవివ నతు ప్రపరస్మిన్నిత్యర్థః

త్సింధూద్వహస్య సమరే ద్విషతాం సమక్షం, హేత్యాం శ్వపవ యది
తస్య శిరో న కుర్యాం తస్యాం విశేయమహమిత్యకరోత్ప్రతిజ్ఞామ్.
౬౭. ప. అథ వృత్త మేతదవకర్త్య భరవే వితతాన సింధుపతయే ప్రతి
శ్రుతం, తవ గుప్తియుగ్మమపి మే భరోఽర్జునా త్వమరే శ్వశత్యతిగభీ
రధీర్గురుః. ౬౮. గ. అన్యేద్యురవలంబితప్రథమశిఖిసానౌ భానౌ
స్కంధావారయుగవసుంధరాధిపయుగ్మసన్నాహౌవైశున్యలంఘటపటహ
ఛ్వానతరళే సింధురాజయుగళే శరణాగతభరణాలంకర్తృజేన పద్మ
నేత్రేణ సౌభద్రవధశోకాతిరేకపరిగళితబాష్పపూరపంకిలే ద్వావర
తలే సమానీతం సౌవీరనాయకగోపనస్థలదిదృక్షయేవ తుంగతరకేతు
శృంగమధిరూఢేన కాపిపరివృఢేన పరిమండితం మానసగరుడగంధవ
హబాంధవై సైన్సింధవై రాహితబంధనం స్వంసన మధిరుహ్య సుం

తస్య పుత్రామయూభవన్నిరోధేన ద్రోహకారిణః సింధూద్వహస్య సైంధవస్య
శిరః. సమరే యుద్ధే ద్విషతాం దుర్యోధనాదీనాం సమక్షం - హేత్యామాయుధే న
కుర్యాం యది-తయాన చ్చింద్యాంచేదిత్యర్థః. అహం తస్యాం హేత్యాం అగ్నిజ్వాలా
యామిత్యర్థః. విశేయమిత్యుక్తప్రకారం ప్రతిజ్ఞామకరోత్. ని. 'హేతిస్సాదాయ
థే వన్నికీతతరణిలేజసి' ఇతివిశ్వః. ౬౭. అథేతి. అథ అర్జునప్రతిజ్ఞానంతరం-వితద్వృ
త్తమర్జునప్రతిజ్ఞావృత్తాంతమవకర్త్య శ్రుత్వా భీరవే భయశీలాయ సింధుపతయే
సైంధవాయ - ఆతిగభీరా ఆత్యంతగంభీరా ధీః మనః యస్య సః. గురుః దో'ణః.
హే సైంధవ తవ అర్జునాద్వైర్యః ఆవరణరక్షయోః యుగ్మమపి - శ్వః సమరే మే
భరః నిర్వాహ్యః ఇత్యుక్తప్రకారం ప్రతిశ్రుతం అశ్లేకారమ్-ప్రతిజ్ఞామితి యావత్.
'భావతః ప్రతిశ్రవ'మితివా పాతః. వితతాన చక్రే. ని. 'కారరక్షణయోర్ద్వై' రితి
విశ్వః. మంజుభాషిణి. ౬౮. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుర్భానౌ సూర్యే ఆవలంబితః
ఆశ్రితః ప్రగమశిఖిణః ఉదయతైలస్య సామః ప్రస్థః యేన తథోక్తే సతి - సింధు
రాజయోః సైంధవసముద్రయోర్యుగళే యుగ్మే - స్కంధావారయోస్సేనానివేశయో
ర్యుగే ఉభయస్త్రికౌ కారవీయే పాండవీయే చేత్యర్థః. వసుంధరాధిపతీనాం రాజ్ఞాముభ
యపక్షాణాం దుర్యోధనయుద్ధిష్ఠిరయోరితివా. యుద్ధే సన్నాహస్య ఉద్యోగస్య వైకు
న్యే సూచనే లంఘటైర్లాలసైః సన్నాహసూచకైరితియావత్. పటహానాం వాద్యవిశే
షాణాం ఛాన్దనైః ధ్వనిభిస్తరళే చంచలే సతి - శరణార్థమాగతానాం భరణే దుఃఖినివా

క్రిందనందన స్సమరోచితవేషసంపదవికలేననిజబలేన సహ ప్రతి
ష్ఠమానో నిరుద్ధవియత్పుత్రై ర్దైర్దబంధురైర్వివిధగతిసాట్కైర్భో
టకైః కృతరణాసక్తిభిః పత్తిభిః ర్విరచితఃరిపంథిజన మోహస్య వ్యూ
హస్య పృష్ఠభాగే జయద్రథం ప్రతిష్ఠాప్య స్వయమపి పురోభాగం
పరిష్కూర్వాణస్య ద్రోణస్య చరణయోర్భాణాభ్యాం ప్రణీతప్రణి
పాతస్తేన దీయమానమార్గావకాశశ్చండమూరుత యవ ఘనమండలం
తమేవ వ్యూహం క్షణాదేవ ఊభయామాస. ౬౯. తదనంతరమ్.

రణేకర్తృణామధ్యేన అలంకర్తితేన. 'కర్తృక్షమాలంకర్తిణ' ఇత్యమరః. పద్మనేత్రేణ
శ్రీకృష్ణేన - సుభద్రాయా అవత్యస్య సౌభద్రస్య అభిమన్యోర్వధాద్యశ్శృంగారకేకః
దుఃఖాతిశయః లేన పరిగల్గెనై బాప్సపూర్వైః పంకితే కర్దమితే ద్వారదేశే సమానీతం -
సౌవీరనాయకస్య నైంధవస్య యద్భోషనస్థలం రక్షణదేశః తస్య ద్రష్టుమిచ్ఛయా దివ్య
క్షయవేత్సృప్సేత్ - తుంగతరమత్సున్నతం కేతోశ్చంద్రం శిఖరం అధిరూఢేన హను
మతా పరితో మండితమలంకృతం - మానసస్య గరుడస్య గంధవహస్య వాయోశ్చ
త్రయాణాం బాంధవైర్వేగేన సదృశైరిత్యర్థః. నైంధవైర్వైరూహితం సంపాదితం
బంధనం యస్మిన్ తథోక్తం - స్యందనం రథమధిరుహ్య - సంక్రందననన్దనోద్బుధః.
సమరస్య ఉచితయా అనురూపయా వేషసంపదా అలంకారసమృద్ధ్యా అవికలేన
పూర్ణేన నిజబలేనచ తురంగేణ సహప్రతిష్ఠమానః గచ్ఛంత్యన్ - మదేన దానజలేన
బంధురైర్వ్యాపైః సింధురైర్గజైః. వివిధాః గతీరాస్కందితాదీః నాటయంతి ప్రకటయం
తీరి నాటకైర్భోటకైర్వైః నిరుద్ధా వియత్సృగ్భిః ఆకాశమార్గః యైస్తైరత్సున్నతైరిత్యర్థః.
రథైః కృతారణస్య ఆసక్తిస్సంబంధః యైస్తైః పత్తిభిః పాదానైశ్చ - విరచితః కృతః
పరిపంథిజనస్య శత్రుజనస్య మోహాబ్జితవికారః యేన తథోక్తస్య వ్యూహస్య పద్మా
ద్యూకారస్య సేనానిన్యాసస్య పృష్ఠభాగే-జయద్రథం నైంధవం ప్రతిష్ఠాప్య నివేశయి
త్వా స్వయమాత్మనాపి పురోభాగం వ్యూహముభాగం పరిష్కూర్వాణస్యాబంధుర్వత్సః.
తత్ర వనత ఇతి యావత్. ద్రోణస్య ఆచార్యస్య చరణయోర్భాణాభ్యాం ప్రణీతః ప్రా
పికః నమస్కారః యనతథోక్తస్యన్ - నమస్కారబాణో ప్రయుజ్యేత్యర్థః. ఆతపివ
లేన నమస్కృతేన ద్రోణేన దీయమానః మార్గస్య వ్యూహమధ్యప్రవేశకస్య అవకాశః
అంతరం యస్య తథోక్తశ్చ సత్ తమేవ వ్యూహం చండమూరుతః ఘనమండలం మేఘ
బృందమివ-క్షణాదేవ ఊభయామాస. ౬౯. తదనంతరమిత్సు త్రరేణాన్వయః. సంకప్త
కేతి. శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన సన్నః ప్రేరితః. ఆతపివ తత్తద్భూతిం అనదృశీం సంకప్తకాఅను

ప. సంశ్చక్తకాసురపలాయనవేగభంగిం తత్తాదృశీమభినయన్నివ శౌరి
 నున్న; పేగేన విస్మయకరేణ విరోధిసై న్యే విష్వక్సచార విజయస్య
 శతాంగవర్యః. ౭౦. ప. తత్ర నిహ్నుతదినేశ్వరదీప్తా జృంభితే తమసి
 ధూళిమిషేణ, ఖద్యతేస్త యుధి పాండవసేనా హృష్యతి స్త సహసా
 కురు సేనా. ౭౧. ప. గాండీవమేతేన ముహుర్వికృష్టం హ్రస్వం చ దీర్ఘం
 చ బభూవ యుద్ధే, తులామి వర్ధేన తదాధిరోధుం స్వనామధేయస్థితి
 శాలినేవ. ౭౨. ప. అస్తు గతశ్చేదరవిందబంధుర్యైర్థా భవేత్సాపి
 మదీయసంధా, ఇతీవ సంక్రందననందనోఽసౌ తదీయమార్గం చురుధే

రాజవ లేమాం పలాయనే యోవేగస్తస్య భంగిం రీతిం - ఆభినయన్నిదంబయన్నివ స్థిత
 ఇత్యుత్పేక్షా. విజయస్య అర్జునస్య శతాంగవర్యః రథశ్రేష్ఠః. విస్మయకరేణ పేగేన ఉప
 లక్షితః. విరోధిసై న్యే శత్రుబలే-విష్వక్సరితశ్చచార-ఆత్మోపమయా ఆకుతోరోధర
 తీలేరలంకారేణ వస్తుధ్వసిః. ౭౦. తలేతి. తత్ర తదాసం-యుధి నిహ్నుతా ఆచ్ఛా
 దితా దినేశ్వరస్య సూర్యస్య దీప్తిః ప్రకాశః యేన తస్మిన్-తమసి - ధూళిమిషేణ
 జృంభితే సతి-పాండవసేనా ఖద్యతేస్త-కురుసేనా హృష్యతిస్త - సహసేత్యుభయత్ర
 యోజ్యం-ప్రతిజ్ఞాభక్తాదర్శనోఽస్మిం ప్రవిశతీతి తర్కాదితిభావః. స్వాగతా. ౭౧.
 గాండీవమితి. తదా తత్కాలే యుద్ధేఽపి-లేసార్జునేన వికృష్టమాకృష్టం గాండీవం-స్వస్య
 గాండీవస్య నామధేయే గాండీవేతి సంజ్ఞాశబ్దే స్థిత్యా కాలత ఇతిశాలినా-ఇవర్ణితేన ఇకా
 రేణ-తులాం సామ్యమధిరోధుం ప్రాప్తుమివేత్యుత్పేక్షా-ముహుః హ్రస్వం అల్పంచ
 బభూవ - దీర్ఘమాయతం చ బభూవ - అర్జునచాపస్య గాండీవం గాండీవమిత్యుభయ
 ధాపి వ్యవహారాదితిభావః. అత్ర సంహితబాణగుణాకర్షణతద్విమోచనకృతాల్పత్వా
 యతశ్చయోః. ఆక్షరధర్మహ్రస్వత్వదీర్ఘత్వయోశ్చ క్షేపభిత్తికాభేదాధ్యసనాయమూ
 లాతిశయోక్తిర్యుక్తిర్యుత్పేక్షా సాపేక్షతోక్త్యా తయోః ప్రత్యేకమంగంగిభావేన
 సంకరద్వయస్య సంస్పృష్టిః. 'గాండ్విజగాత్రంజ్ఞాయా'మితి వప్రత్యయానుశాసనే
 హ్రస్వాంతదీర్ఘాంతయోస్తలైః నిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్. ని. 'సవిధ్వజస్య గాండీవగాండీవా
 భున్నభుంసక'ఇత్యమరూశశ్చ - 'స్వనామమధ్యస్థితిశాలినేవేతిసాతాంతరం. ౭౨.
 అస్తమితి. ఆరవిందబంధుః సూర్యః అస్తమస్తమనం గతశ్చేత్ సా పూర్వోక్తా మదీ
 యా సంధా ప్రతిజ్ఞాపి - సంధ్యా సింహలా భవేత్ - ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్పేక్షా -
 అసౌ సంక్రందననందనోఽర్జునః శరణామృతైః సమూహైస్తస్య సూర్యస్యేమం

శరామైః. ౭౩. ప. మృత్యంగతేనోష్ఠపుటన భూభుక్సంబంధితాం స్పష్ట
మివ బ్రువాణైః, ధనంజయోఽసౌ శతభిల్లకృత్తై శ్శిరోభి రంఛాచ్ఛద
యతిస్త ధాత్రమ్. ౭౪. ప. వంకం కంకకులామిషం ధృతవిపల్లింగం
కళింగం పునరోభజం భాజనమాపదాం యమపురీసమారుఢం మాగధం,
చోళం దుఃఖనిచోళచి త్తమిషుభిః కుర్వంత్యుపర్వాధభూపుత్రస్త్రదినా
వసానసమయే రుంధే స్త సింధూద్వహన్. ౭౫. తత్రాంతరే. ప. భూ
పస్తూ త్రవమానభిర్భయభ రాజ్జజ్ఞసురిం బ్రత్య భూవాంత్రిం సాత్యకమా
రుతి రిపుచమూహ్యహం ప్రతి ప్రాహిణోత్, తౌ చిత్వా గురు
తదియం మార్గం రుంధే నిరుద్ధవాన్. ౭౬. మృదిలి. అసౌ ధనంజయః అర్జునః శత్రైః
తీక్ష్ణైః భర్తృన్నామ బాణైః కృత్తైశ్చిన్నైః మృదా మృత్తికయా సంతలేన ఓష్ఠయోః
ఊర్ధ్వధరయోః పుటేన సంపుటేన - భువం భువక్తి భక్షయతి పాలయతీతి భూభుక్
రాజా తస్య సంబంధితాం సంబంధం స్పష్టం యథా తథా బ్రువాణైర్వదద్భిరవ సిత్తై
రిత్యుత్పేక్షా - శిరోభిర్ధాత్రీం భువం ఆచ్ఛాదయతిస్త. భుక్తబ్రహ్మాతోభయార్థతా
యాం 'భుజపాలనాభ్యవహారయో'రిత్యనుశాసనం. ౭౭. వంకమితి. సుపర్వాధభువః
దేవాధిపస్య పుత్రోఽర్జునః తత్ర యుద్ధే ఇషుభిర్వాణైర్వంకం వంక దేశాధిపతిం జనపద
శబ్దస్సర్వత్ర తదధిపక్షత్రియవాచీ. కుర్వన్తిత్వమపంగశ్చ - కంకకులస్య గృప్తబృం
దస్య ఆమిషం భోగ్యవస్తు. కలింగం పునః ధృతంవిపదః మరణస్య లింగం చిహ్నమార్ధ్వ
శ్వాసాది యేన తథోక్తం-భోజమాపదాం భాజనం పాత్రం - మాగధం మగధదేశస్య
సంబంధినం. 'తస్యేద'మిత్యన్ - యమపుర్యాసీమాం ప్రదేశం రుంధి ప్రాప్నోతీతి
తద్రుఢం - చోళం దుఃఖం నిచోళమాచ్ఛాదనం యస్య తాదృశం చిత్తం యస్య
తథోక్తం కుర్వన్. ని. 'నిచోళః ప్రచ్ఛదవటః'ఇత్యమరః. దినావసానసమయే సాయం
కాలే - సింధూద్వహం నైంధవం రుంధే స్త నిరుద్ధవాన్-వంగమితిపాతోఽనుస్రూప
భంగాదుపేక్ష్యః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౭౮. తత్రాంతరే అర్జునయుద్ధసమయ ఇత్యుత్త
రేణ సంబంధః. భూవఇతి. భయభరాత్ భయూతిశయాత్ - అర్జునాపాయచింతన
జన్మాత్-ఉత్తమమానా సంతప్యమానా ధీర్తనః యస్య సః అతవివ భూవః యుద్ధస్మి
రస్తు-ఇంద్రాత్తభువోఽర్జునస్య వారాం వృత్తాంతం జ్ఞాతుమిచ్ఛుః జిజ్ఞాసున్ సాత్య
కిం శ్రేణేయం మారుతిం భీమం చ ఉభౌ రిపుచమ్నాః శత్రుసేనాయాః పూహం
ప్రతి ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్. తతః యుద్ధిర్విరప్రేషణాదేతోః గురుం దోణం
పూహముఖిస్థితం జిత్వా - ఆత్మః సింహనినదః క్షేతారవః యాభ్యాం తథోక్తా

మాత్తసింహనినడా సంవీక్ష్య భూరిశ్రవా రాధేయశ్చ హతా దుభౌ
రురుధతు స్సంక్షోభయంతౌ కురూన్. 21. ప. అథ సోమదత్తతనయౌ
రమావతే రనుజశ్చ భగ్నరథసూతకార్తుకౌ, పరిగృహ్య పట్టసలతాం
పరస్పరం ప్రథనం భయంకరముభౌ వితేనతుః. 22. ప. అథ శినితన
యం నిపాత్య భూమ్యా మురసి ధృణాసిరసౌ తు సౌమదత్తిః, గళ
యితుమివ గర్వసార మంతర్నిజవరణేన నిషీడయాంచకార. 23. ప.
తదా హరి ర్దూరగతోఽపి నాతం వ్యాపారయామాస రథేఽర్జునస్య,
నిజానుజాతోరసి దత్తపాదే భూరిశ్రవస్యేవ మహారథేఽస్మిన్. 24. ప.

కురూన్ కారవాన్ సమ్యక్ షోభయంతౌ - తౌ సాత్యకిభీమా సంవీక్ష్య - భూరిశ్ర
వాః రాధేయః కర్ణశ్చ ద్వా - హతాద్బలాత్కారాత్ - రురుధతుః నిరుద్ధవంతౌ.
రుణధేః కర్తరిలిప్. 'హతాత్తతో' రురుధతు' రిత్యేవపాతః. ఉభౌ రురుధతు' రితి పాతే
ఉక్తసందర్భాలాభాదితి. వృత్తం పూర్వవత్. 21. అథేతి. అథ సోమదత్తతనయః
భూరిశ్రవాః రమావతేక్రీకృష్ణస్య అనుజోఽపి సాత్యకిశ్చ ఉభౌ ద్వా భగ్నాని
రథస్సూతః సారథిః కార్తుకం చాపః తాని యయౌస్తథోక్తౌ సంతౌ - పట్టసః ఖడ్గ
విశేషః లతేప తాం పరిగృహ్య పరస్పరం అన్యోన్యం - భయంకరం ప్రథనం ద్వంద్వ
యుద్ధం వితేనతుః పక్రతుః. మంజుభాషిణీ. 22. అథేతి. అథ ధృతోఽస్మిః పట్టసః
యేన సః ఆసౌ సోమదత్తిః సౌమదత్తపుత్రః భూరిశ్రవాస్తు శినితనయం సాత్యకిం
భూమ్యాం నిపాత్య పాతయిత్వా - అంతర్వనసియః గర్వః తస్య సారః స్థిరాంశః
తం గళయితుం వమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్షా. ఉరసి సాత్యకిర్వృక్షసి - నితేన చర
ణేన నిషీడయాంచకార నిషీడితవాన్. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. 23. తదేతి. తదా
సాత్యక్యరోనిషీడనసమయే దూరంగతః. దూరే వర్తయానోఽవీత్యర్థః. హరిః శ్రీ
కృష్ణః. అర్జునస్య రథే ఆతం చక్రం చక్షురింద్రియంచ న వ్యాపారయామాస న చా
లితవాన్. రథం న చోడయామాసేతి యావత్. సాత్యక్యపాయభయాదితి భావః.
కింతు నిజస్య అనుజాతస్య సాత్యకేరురసి దత్తః నిపాతః పాదః రథచరణం చ యేన
తథోక్తే-అస్మిన్ భూరిశ్రవసి నామ మహారథే రథశ్రేష్ఠే రథిశ్రేష్ఠే చైవ - ఆతం
వ్యాపారయామాస. విహాయార్జునరథప్రేరణం తమేవాపశ్యదిత్యర్థః. అత్ర దూర
రూపప్రలిఖంధకసల్పేఽపి భూరిశ్రవసి చక్షుర్వ్యాపారవర్ణనాద్విభావనాభేదస్య
ఉక్తప్రలిఖంధకాభావరూపసామగ్రిసల్పేఽపి అర్జునరథ తద్వ్యాపారానుదయస్య
వర్ణనాద్విశేషోక్తేశ్చ ఉభయోః క్షేమానుప్రాణితయోస్సంసృష్టిః. 24. చోదితస్మేతి.

చోదితస్య హరిణా కిరీటినో మార్గణేన హృతహస్తాల్లవః, సోమదత్త తనయో న కేవలం కౌరవా అపి విహస్తతాం యయుః. ౮౦. ౪. భూరి శ్రవాస్తదను పుత్ర మముం బలారేర్భూయో విగర్హ్య పునుషోత్తమ సంనిధానే, ఆచమ్య పావనమసౌ కుశ మేక మన్యదాస్తీర్య యుధభివితత్ర శయాభి రాసీత్. ౮౧. గ.తదను హిడింబవైరీ దిననాయకతనయ సాహాయ్యకేన భయానకసాయకనికాయవర్షిణామవర్షిణాం దర్పేణ గరియసాం దుశ్శాసనయవీయసాం నిసరముజ్జాసయితుం విదళితవిమతమదాం నిజగదా మప్తాభిః కాష్ఠాభి సృహ భ్రమయాంచకార. ౮౨. ౪. గాంధా

హరిణా శ్రీకృష్ణేన - చోదితస్య ప్రేరితస్య భూరిశ్రవో వధాయేతిభావః. కిరీటినః అద్భుతస్య మార్గణేన బాణేన హృతః భిన్నః హస్తః పల్లవ ఇవ యస్య తథోక్తః సోమదత్తస్య తనయః కేవలం భూరిశ్రవా ఏవ విహస్తతాం హస్తహానత్వం న యయౌ న ప్రాప. ౮౦. తు కౌరవాస్సర్వేఽపి విహస్తతాం వ్యాకులత్వం చ యయుః. ౮౧. 'విహస్తో వ్యాకులస్సహ'విత్యమరః. అత్రైకస్య హస్తచ్ఛేదేన సర్వేహం విహస్తత్వ వర్ణనాదసంగత్యలంకారః జ్ఞేహనుప్రాశితః. రథోద్ధతావృత్తం. ౮౦. భూరిశ్రవా ఇతి. తదను హస్తచ్ఛేదనానంతరం - ఆసౌ భూరిశ్రవాః. ఆముం అన్యేన యుధమానస్య అధర్పేణ హస్తచ్ఛేదకం-బలారేంద్రస్య పుత్రమద్భుతం - పునుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య సన్నిధానే సమీపే. తం చావీశ్యర్థః. భూయః మహార్భుపూర్విగర్హ్య నిందిత్యా పావనం పవిత్రం - ఏకం కుశం జలమాచమ్య అన్యం కుశం దర్భమాస్తీర్య - తత్ర ఆస్తీరకుశే-శయాభిశ్చయనగిలః ఆసీత్. ప్రాయోపవేశంచక్ర ఇత్యర్థః. ౮౧. 'కుశోరా మనులే దర్భే యోక్త్రే ద్విపే కుశంజల'మిత్యమరః. ౮౧. తదన్వీతి. తదను హిడింబ వైరీ భీమః. దిననాయకతనయస్య కర్ణస్య సాహాయ్యకేన సాహ్యకరణేన హేతునా - దర్పేణ గరియసామ్. దుర్భరాహంకారాణామిత్యర్థః. అతఏవ భయానకం భయంకరం సాయకనికాయం బాణపుష్పం వర్షంతీతి వర్షిణాం - అమర్షిణాం క్రుద్ధానాం దుశ్శాసనస్య యవీయసా మనుజానాం విసరం సమూహముజ్జాసయితుం హస్తుః. ౮౧. 'ఉద్వాసన ప్రమథన క్రధనోజ్ఞాసనానిచే'త్యమరః. 'యవీయసామనుజాసయితు'మిత్యేతావంతాత్ర పాతే కర్తవ్యమేషత్వవిషయా తస్మిన్ 'సలోకే'త్యాదినా కృత్యోగపప్త్యా ఏవ నిషేధాత్. విదళితః నిరస్తః విమతానాం శత్రుజాం మదః యయా తాం నిజగదాం - అప్తాభిః కాష్ఠాభిసృహ దిగ్విసృహ భ్రమయాంచకార - సాప్తదిగ్భిమణం భ్రామితవానిత్యర్థః. ౮౨. గాధారజేతి. పవమానసూనోర్భీమస్య గదా గాధారజాయాః గాధార్యాః జఠ

రజాజరసీన్ని పురాశ్చదత్తాం దత్వా దశాం యుధి గదా పవమాన
సూనోః, దుశ్శాసనానుజకులాయ హి యాగపద్యాచ్చక్రే మిథోఽష్టనవ
తిం త్రిదశీస్తు యాత్యూః. ౮౨. ప. విహాయం విరథం విసారథిం విశరా
సం విపతాకికాపటం, విశిఖేన వివస్వత స్సుతం విదధాత్తిస్త వృకోదరః
క్షణాత్. ౮౩. ప. అథాన్యమాస్థాయ రథం క్షణేన కర్ణః కురూణాం
ధురి కార్తుకస్య, పూర్వం గుణేనాశుగజాతమేకం పశ్చాదటన్యాయ్య పరం
నిరాస్థత్. ౮౪. ప. మారుతి స్తదను సోమదత్తధూపాదపాంసుపరిఘా
సరోరసా, కంసమర్దనకసీయసా సమం శక్రనందనసమీపమాప సః. ౮౬.

రసీన్ని గర్భదేశే-పురా గర్భం ధృత్వా చిరేణాప్యప్రసవమయే ఆశ్చనా పాషాణేన తథ
స్తథ్యతేన దత్తాం కృతాం దశాం అవస్థాం వేదనామితి యావత్. యుధి బత్వా తావ
ద్ద్యుఖం కృత్వా-దుశ్శాసనస్య అనుజానాం కులాయ బృహాయ. క్రియాగ్రహణాచ్చ
తుర్థీ. అష్టయుక్తాం నవతిమితి శాకపార్థివాదిత్యాత్సమాసః. త్రిదశీ ఆప్సరస్సు మి
అన్యోన్యం-యాత్యూః సోదరభార్యూః. యాగపద్యుద్ధి ఏకకాలమేవ చచ్చి. సాష్టన
వతిం ధార్తరాష్ట్రనవదశీవిత్సర్థః. ని. 'భార్యాస్తు భ్రాతృవర్తస్య యాతరః న్యుః పరస్పర'
మిత్యనురతి. పురాణిల గాన్ధారీ ధృత్వా గర్భం నిరాదప్యప్రసవే ఆశ్చనా గర్భం మమా
శ్చేతి భారతీకగ్రాత్రానుసంధేయా. ౮౩. విహాయమితి. వృకోదరో భీమః విశిఖేన బాణై
రిని జాత్యేకవచనం-క్షణాద్వివస్వతస్సుర్యస్య సుతంకర్ణం - విగతాః హయాః ఆశ్వాః
యస్య తథోక్తం - విరథం విసారథిం విశరాసం విగతధనుషం విపతాకికాపటం విగతధ్వ
జాంశుకం చ - విదధాత్తిస్త చచ్చి. ౮౪. అశ్చేతి. అప కర్ణః క్షణేన అన్యం రథమా
స్థాయ ఆధిరుహ్య-'ఆసాద్యే'తి పాఠాంతరం. కురూణాం కారవాణాం ధురి సమక్షం -
పూర్వం ప్రథమం - కార్తుకస్య గుణేన మార్వ్యా ఏకం ఆశుగజాతం బాహుబంధం
నిరాస్థత్ నిర్గమయామాస. పశ్చాత్కార్తుకస్య అటన్యాయ'ట్యా-అపరం ఆశుగజాతం
వాయుసంభవం భీమమసి నిరాస్థత్ నిర్భూతవాన్. ని. 'శోటిరస్యాటనిః'. 'ఆశుగా
వాయునిఃభా'-'జాతం జాత్యోఽనుజన్తస్త్వి'తి సర్వత్రామరవిశిష్టప్రకాశా. ౮౪. మారుతి
రిని. తదను ధనుష్కట్యా నిర్భూయ కర్ణేన మోచనానంతరం - స మారుతిర్భీమః.
సోమదత్తభువః భూమిశ్రవసః పాదే పాంసునా రజసా ఆక్రమణలగ్నైన పరిధూ
సరం మలిం ఉరః యస్య తేన - కంసమర్దనస్య శ్రీకృష్ణస్య కసీయసా సమం అను
జేన సాత్యకినా సహ - శక్రనందనస్య ఆర్జునస్య సమీపం - ఆప ప్రాప్తవాన్.
రథోద్ధతా. ౮౬. తదన్వితీ. తదను నిజశరాణాం పుంజేన - కురుకుంజరాన్ కారవ

గ. తదనుదనుజపరివర్తిని శ్రీకృష్ణే నిజశరణుంజేన కురుకుంజరాన్భంజయంతం ధనంజయంతం సుతవధేన కృతమంతం రిపుం నిహంతం మాదిశ్య నళితైత్త్యచక్రేణ నిజచక్రేణ చండకరమండలమపిదధానే గభస్తిమా నస్తమహాస్థ్యతిసుస్తనిజబలకోలాహల మాకర్ణ్య దుశ్శలాజానిర్దుదా సహనిజవదన ముదాసయత్. ౮౨. తదా ప్రకాశస్య దివాకరస్య తిరోహితస్యాపి జయద్రథస్య, అదర్శనాయాః చదర్శనాయ సుదర్శనం హేతురభూస్తురాచే. ౮౩. ప. సకలమపి జగంతి చక్రయాశం సవితురదర్శనతస్స భేన మాహుః, సమరభూవి కథం ను శౌరిచక్రం తపనతిరో

శ్రేష్ఠా - భంజయంతం ధేవయంతం తం ధనంజయమర్జునం ప్రతి - సుతస్యాభిమన్యోర్వధేన - కృతః మంతురపరాధః యేన తం-రిపుం నైంధవం నిహంతం - ఆదిశ్య ఆజ్ఞాప్య దనుజానాం దానవానాం పరిపంథిని శత్రై శ్రీకృష్ణే-దళితం భిన్నం వైత్యానాం చక్రం యేన తేన చక్రేణ. చండకరమండలం సూర్యబింబం - అపిదధానే ఆచ్ఛాదయతిసతి - గభస్తయః కిరణాః ఆస్య సంతీతి గభస్తిమాన్ సూర్యః. ఆస్తం ఆస్తమయం - అహస్త గతవాన్. జహతేర్దశ్యర్థకాత్కర్తరిలుజి తజి సిచి - ఇత్యుక్త ప్రకారం సమస్తస్య నిజబలస్య కోలాహలం కలకలం ఆకర్ణ్య. దుశ్శలా దుర్యోధన సోదరీ జాయా భార్యాయస్యసః నైంధవః. నిజం వదనం - ముదా సంతోషేణ గత మృతిభీతిజన్యేన సహ - ఉదాసయత్ ఉన్నమితవాన్. ౮౨. తదేతి. తదా నైంధవము భోన్నమనసమయే - మురాచే శ్రీకృష్ణస్య సుదర్శనం చక్రం నేత్రంచ - సుప్తపశ్య తీతి సుదర్శనం శోభనాలోచనంచ - ప్రకాశస్య దీప్యమానస్య దివాకరస్య సూర్యస్య అదర్శనాయాపి అప్రత్యక్షాయచ - తిరోహితస్య పూర్వాచ్ఛానితస్యాపి జయద్రథస్య నైంధవస్య దర్శనాయచ - ఉభయస్తాఅపి-హేతుః కారణం అభూత్ - అత్ర సూర్య ప్రత్యక్షసామగ్రి భూతనేత్రాలోకనయోః తదప్రత్యక్షహేతుత్వవర్ణనాద్వాద్యసూతాలంకారః. ఏవం ప్రత్యక్షప్రతిబంధకస్య తిరోధానస్య సత్త్వేద-పుక్తసామగ్త్యా నైంధవ ప్రత్యక్షవర్ణనా తృప్తీయవిభావనాభేదశ్చ. ద్వయోః క్షేపానుప్రాణితయోస్యం సృష్టిః. 'స్వాద్వాద్యసూతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేతచేది'తి. ని. 'కార్యోత్పత్తిస్తృప్తీయాస్యాత్పత్త్యపి ప్రతిబంధక' ఇతి క్రమేణ తదుభయలక్షణే. ౮౩. సకలమితి. జగంతిలోకాః. సకలం చక్రాణాం చక్రవాకానాం యూగం కులమపి-సవితుస్సూర్యస్య అదర్శనతః అప్రత్యక్షాత్ సభేదం సదుఃఖం ఆహుః. శౌరేశ్రీకృష్ణస్య చక్రమేకంతు - తదా సమరభూవి తపనస్య సూర్యస్య తిరోభవనం అదర్శనం. కథంన్విత్వా

భవనం తదాచకాంతే. ౮౯. ౪. తావత్కిరీటీ తరుణేందుమాళే ర్వ
దాన్యఃకీర్తివదావదేన, శరణే శత్రో రలునీత శీర్షం సాకం ప్రమో
దేన సకారవాణాం. ౯౦. ౪. వృక్షత్రాంజలౌ సాయంనాల మ్భ్యు
య కం ధృతం, ఇతివకం సింధుభర్తుర్జిష్ణుస్తస్మిన్నపాతయత్. ౯౧. ౪.
ఏతత్కిరీత్యయ మపాన్య సుతన్య శీర్షం శీర్షంత్వమూర్ధని వరేణ
శశాంకమాళేః, ఊణ్యా మవాఙ్ముఖతయా నిపపాత వేగాదాఘాతు
కామ ఇవ తత్సుతవత్సలత్వాత్. ౯౨. ౪. అథ తస్మిన్వాసవసూనౌ

శ్చర్యే-ఆచకాంతే కామయాన-శ్లేషానుప్రాణితో విరోధాభాసః. పుష్పితాగ్రావృత్తం.
౮౯. తావదితి. తావత్సైంధవవదనోన్నమనక్షణవివ సశీరీటీ అద్భుతః తరుణేందుర్బాల
చంద్రః మాళౌ శిరసి యన్యతన్య సదాశివన్య - వదాన్యతయా దాతృత్వేన యా కీర్తి
స్తస్యా వదావదేన వక్త్రా. తద్వత్తేనేతి యావత్. ని. 'వదోవదావదోవక్త్రే'త్యమరః.
శరణే పాశుపతాస్త్రాభిమన్త్రితబాణేన శత్రోః పుత్రఘాతినస్సైంధవన్య శీర్షం శిరః.
కారవాణాం ప్రమోదేన సాకం సంతోషేణసహ - అలునీత చిచ్ఛేన. 'లునాటేక ర్ధరి
లజ్ఞః.' సహోక్త్యలంకారః. ౯౦. వృక్షత్రేతి. సాయం సాయతాగ్రే-వృద్ధత్రస్య
సైంధవసితుః అంజలౌ సంపుటితకరద్వయే - అర్థాయ అర్థ్యం కర్తుం సవితురితిశేషః.
ధృతం కంజలం - నాలం నపర్యాప్తం - ఇత్యాలోచ్యే వేత్సుప్రేక్షా - సింధుభర్తుస్సము
ద్రస్య సైంధవన్యచ - కంజలం శిరశ్చ-త్స్నిక్ వృద్ధత్రాంజలౌ-జిష్ణురర్జునః. అపాత
యత్ 'ఇతివకం సింధుభర్తు'రిత్యేవపాతః. పాతాన్తరేణ కమిత్యనేన సాకాంక్షతయా
సాకాంక్షత్వదోషావత్తిరితి ధ్యేయం. ౯౧. ఏతదితి. ఆయం వృద్ధత్రః ఏతదంజ
లిసం శిరః కిష్కృత ఆవతి తం? ఇతి జగుప్సయన్నితిశేషః. సుతన్య శీర్షం సైన్ధవ
శిరః. అపాన్య భువి నిపాత్య శశాంకమాళేస్సదాశివన్య వరేణ యః పాతయేత్వ
స్సున్య శీర్షం పతేత్తేనైవ సహ తచ్చిరఇత్యాత్మకేన స్వన్య మూర్ధని శిరసిర్యక్
భిద్ధక్ సక్ - సుతే వత్సలత్వాద్వాత్సల్యాత్త సైంధవశిరః. ఆఘాతకామఇవేత్సు
ప్రేక్షా - అవాఙ్ముఖతయా అఘోముఖత్వేన - ఊణ్యాం భువి వేగాత్ నిపపాత. ని.
'నైవాత్మనీనమగవాక్రియతే మదాంధై'రితి ప్రసిద్ధిరితిభాషః. పురా వృద్ధత్రః పాం
డవైర్వైరమనుచింత్య తపసారాధితేన శంకరేణోక్తవిధం వరమవాప్య తద్విజ్ఞాతృకృష్ట
చోదితశీరీటి ప్రయుక్తపాశుపతాస్త్రపాతితపుత్రశిరఃపాతనేన మమారేణి భారతీకథా.
౯౨. అథేతి. అథ తస్మిక్ తత్తాదృశైస్సైంధవహంతరి వాసవసూనౌ అద్భుతే - వాసరవి
రామే సాయంకాలే శిరీరమేత్య రణకథాం వృత్తం నిష్పన్నమనతిక్రమ్య యథావృత్తం

వాసరవిరామే శిబిరమేత్య యథావృత్తం రణకథాం విజ్ఞాప్య హృషిత
రోమాణం రాజాన ముపలిప్తమానే సుయోధనస్తు క్రోధసతయా
భగినీజానిహానినిదానయా సంప్రమపి శర్వరీం యోధుకామ స్సన్తంభీరం
యుద్ధారంభభేరినిధాన్వినముజ్జ్వంభయామాస. ౯౩. గ. ఏతే తదాతం
సమాకర్ణ్యసమయవైజ్ఞానికాస్తస్మిన్రణమాత్రకృతసన్నిధానం నిశి దశగు
ణితభుజబలావలంబం హిడింబభాగినేయం పృథక్పృథ్వాః స్వయమపి సక
లాన్యపినిజబలానిసన్నాహ్యా సంయుగాయ యుగాయతబాహుశక్రసు
తాదయో నిశ్చక్రముః. ౯౪. ప. యా తారకా మేసతతం విరుద్ధా తాం
బిభ్రతీ మాఞ్జతి బద్ధరోషం, సర్వేంద్రియేసత్యపి సైనికానాం మార్గం

విజ్ఞాప్య హృషితరోమాణం ఆశ్చర్యాత్సరోమాంచం రాజానం ధర్మరాజం - ఉపలిప్త
మానే స్తూయమానే సతి-సుయోధనస్తు భగినీ జాయా యన్య తన్య సైంధవన్య హానిః
నాశః నిదానం ముఖ్యకారణం యస్యాస్తయా క్రోధసతయా ఆత్యంతకోపేనహే
తునా సర్వామపి శర్వరీం రాత్రిం - నియోధుకామస్సక్ గంభీరం యుద్ధారంభే
భేరీణాం నిధాన్వనం ఝాంకారముజ్జ్వంభయామాస. రణోద్యోగసూచనాయేతిభావః.
౯౩. ఏత ఇతి. తదా తత్కాలే తం భేరినిధాన్వనం సమాకర్ణ్య-సమయే విజ్ఞానం కాలా
చితకర్తవ్యతాబోధః నీలం యేషాంతే సమయవైజ్ఞానికాః. అతఏవ యుగం వృషభద్వ
యాదిస్కంధవాహ్యతిర్యగ్దారుశేషః తద్వదాయతో బాహూ యేషాం తే - శక్ర
సుతోఽర్జునఆదిర్యేషాం తథోక్తాః. ఏతే పాండవాః స్వరణేనైవ స్వరణమత్రేణకృతం
సన్నిధానం సమీపస్థితీర్యేనతం - నిశి రాత్ర్యాం దశగుణితం దశధా ఆవృత్తం భుజ
యోర్బలం అవలంబి సహాయో యన్య తం. హిడింబభగిన్యాః హిడింబ్యాః అపత్యం
తద్భాగినేయం ఘటోత్కచం పృథక్ ప్రధానత్వేన ప్రస్తాప్య రణాయ ప్రయోజ్య-
సకలాని బలాని సన్నాహ్యాః ఉద్యోజయిత్వాచ-స్వయమపి సంయుగాయ యుద్ధంకర్తుం-
నిశ్చక్రముః నిష్కాంతాః. ౯౪. యేతి. యా తారకానక్షత్రమితి జాత్యేకవచనం-
కనీనికాచ. ని. 'కనీనికర్ష యోస్తారే'తి నవరత్నమాలా - తాలైవ తారకా అతఏవ -
'ప్రస్పందమానపరుషేతరతారమంతశ్చక్షు'రితి కాళిదాసః. 'మే మమ సతతం సర్వస్యా
మపి రాత్రౌ నతు చంద్రవత్సూర్వపక్షవివేత్సర్థః. విరుద్ధా ప్రతిఘాతినీ తాం తార
కాం - ఇమాః దృశః బిభ్రతి - ఇతి హేతోర్బద్ధరోషమివ స్థితమిత్యుత్పేక్షావ్యంజ
కా ప్రయోగాద్యమ్య - తమః అంధకారః సర్వస్త్రింద్రియే దృగ్భిన్నే సత్యసి-దృశాం

దృశామేవ తమో రురోధ. ౯౫. ప. శర్వర్యాశ్చికురే మనోజశిఖినో
 ధూమే నభోఽరణ్యభూజంబూశాఖిని పేచకాండజదృశా మాలోక
 సిద్ధాంజనే, చేలే కాలహలాయుధస్య తమసాముజ్జృంభణే తాదృశేఽ
 పృష్ఠీ వాహవశిల్పమద్భుతతమం చక్రుర్ద్వయే నైనికాః. ౯౬. ప.
 ప్రథనేఽద్భుతేఽపి నిశి నారదవృష్టేః ప్రథమే తం వ్యలసదితిరుదగ్రా,
 వనితా అపి త్రిదశనాశ నగర్యం వరణస్రజం చికుర ఏవ బబంధుః.
 ౯౭. ప. అమీషు యుద్ధదివసేష్యయమేవ హి కాముకః, రణోత్సవే

నేత్రాణాం తారకాధారిణాం మార్గమేవ రురోధ. ౯౫. శర్వర్యాశ్చి. శర్వర్యాః
 రాత్ర్యంగనాయాః చికురే కేశపాశే - మనోజస్య మన్వగన్వైవ శిఖినః వహ్నేః
 ధూమే-నభసః ఆకాశస్త్రివ అరణ్యభువః జంబూశాఖిని సీలఫలే జంబూవృక్షే - పేచ
 కాండజానాం ఉలుకానాం దృశాం - ఆలోకార్థం సర్వవస్తుదర్శనార్థం - సిద్ధాంజనే
 కాలస్త్రివ హలాయుధస్య బలరామస్య - చేలే సీలవస్త్రే - తాదృశే నైలసాంద్రత్వా
 భ్యామనుపమే - తమసాం ఉజ్జృంభణే ప్రచారేసక్తి - అహ్ని వాసరణవ - ద్వయే
 నైనికాః కారవాః పాణ్డవాశ్చ - అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యకరం - ఆహవశిల్పం యుద్ధ
 చేష్టికం చక్రుః. ఈర్ష్యావశాద్విభావః. అజ్ఞప్తమాలాపరంపరితరూపకస్యోపమయా
 సంసృష్టిః. శార్దూలవిక్రీడితం. ౯౬. ప్రథనే. నిశి తమస్విన్యాం - ప్రథనే యుద్ధే
 అద్భుతే సత్యసి - నారదవృష్టేరుదగ్రా మహతీ ప్రథమేతరా ద్విలీయా ఈతిః ఆనంద
 బాహ్మణాం పృష్టిః. వ్యలసదృశావేత్యర్థః. ని. 'యా నిశా' సర్వభూతానాం తస్యాం
 జాగర్తీసంయమీ' త్యాగమాద్రాత్రోగ్గీనాం సమాధికాలత్వేన దర్శనాప్రసక్తేరి
 భావః. త్రిదశనాశనగర్యాః స్వర్గస్య సంబంధస్యః వనితాః అప్పరసోఽపి వరణస్రజం
 చికురే కేశపాశవివ బబంధుః. తదాసీం భోగకాలత్వాత్తాసామపి తద్యుద్ధదర్శనాప్ర
 సక్తేరిభావః. కేచిత్త అంధకారనిరోధేన క్రమేణ యుద్ధస్య సవసురాణాంచ దర్శనా
 యోగాదిత్యుభయత్ర భావార్థమాహుః. అత్ర యుద్ధనైశత్యవిశేషణస్య తద్గతాశ్చర్య
 తస్త తనవసురదగ్ధనప్ర లిబంధకాంధకారావరణాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః.
 పూర్వత్రతు యోగభోగావసరత్వాభిప్రాయగర్భత్వాదయమితి ధ్యేయం. ౯౭. అమీ
 ష్వితి. అమీషు యుద్ధదివసేషు-యుద్ధదినానాం మధ్యస్థిత్యర్థః. ఆయం నైంధవయుద్ధ
 దివసవివ కాముకః స్త్రీపరాయణః. హిః ఖల్వర్థే - యతః కారణాదసౌ దివసః రణో
 త్సవేవిభజ్య విభాగం కృత్వా-అర్థం సమాంశం రాత్రయే-దదా దత్తవాత్-కామినాం
 సర్వస్వహానేరప్యగణ్యత్వవధర్తార్థకామేషు స్త్రీపుంసయోః అర్థఫలభాగిత్యన్వరణాచ్చేతి

విభజ్యార్థం రాత్రయేఽసౌ దదౌ యతః. ౯౦. ప. తతః ఊణాదేవ
 ఘటోత్కచోఽసౌ సంగ్రామసీమోపరి జృంభమాణః, తమీ మిమాం
 సాంద్రతమాం తమోభి ద్దంష్ట్రాప్రభాభి ద్దివసం విలేనే. ౯౧. ప. తిష్ఠ
 ద్రోణసుయోధనద్రుతతరం ధావన్వదుశ్శాసన త్వాం ముంచామి కిమద్య
 భోః కృపకృపాలేశోఽపి నత్వత్కృతే, గాంధారాధిప కాకథా తవ రణే
 దుర్రేధసామగ్రణీః కర్ణః క్వేతి ఘటోత్కచః కటురవోవ్యభ్రావ్య
 దభ్రాంతరే. ౧౦౦. ప. హైడింజేయమముం నిజాట్టహాసితః ఊభ్యద్ద
 శాశాముఖం దంష్ట్రాంకూరకం శమాత్తపరశుం దృష్టైవ కేచిద్భటాః,
 విభ్యశ్చుక్రుశు రమిమీలు రవనౌ వేతు ర్దుమూర్ఘర్జవః ప్రాణా
 భావః. ఆత్రోత్తరవాక్యాథేన దివసస్య సముకత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః.
 'రాత్రయేఽసౌదదౌయతః' ఇత్యేవపాఠః. పాఠాంతరే అవిశబ్దస్య నైరర్థక్యం ఆయమిత్వ
 సుపంగక్షశక్తేతి ధ్యేయం. ౯౨. తత ఇతి. తతః ఆసౌ పాండివప్రస్థాపితః ఘటోత్కచః
 ఊణాదేవసంగ్రామసీమ్నః యుద్ధదేశస్యోపరి ఊర్ధ్వభాగే-ఆకాశ ఇతి యావత్. జృంభ
 మాణః పర్తమానస్యక్-తమోభిసాం ద్రతమాం ఇమాం యుద్ధశాలినీం తమీం రాత్రిం-
 దంష్ట్రాణాం స్థూలాయతదంతానాం ప్రభాభిః. దివసం విలేనే నిద్రమస్కాం చకారే
 త్యర్థః. ఆత్ర తమోసీలాయా రాలేర్నైల్లిత్యగపూర్వకం దంష్ట్రాప్రభావ్యావనవ
 ర్జనాత్తద్రుణాలంకారః. ౯౩. అప్తేతి. హేచ్ఛ్రోణ, త్వం తిష్ఠ యద్ధాయ సిరోభవే
 త్యర్థః. హే సుయోధన, త్వం ద్రుతతరం ఆలిగ్నిం - ధావన్వ పలాయన్వ - హే
 దుశ్శాసన, త్వామద్య ముంచామికిం? నముంచామ్యేవేత్యర్థః. భోః కృప హేశారద్వత,
 త్వత్కృతే భవద్విషయే - కృపాలేశః కరుణాలవోఽపి నాస్తి - నిహస్త్యేవేత్యర్థః.
 హేగాంధారాధిప శకునే, తవరణే కాకథా? యుద్ధే విషయే త్వంకియానిత్యర్థః.
 దుర్రేధసాం దుర్బుధానాం ఆగ్రణీః కర్ణః. క్వమత్రాస్తే? ఇత్యుక్తప్రకారం కటుః.
 కఠోరః రఘో యస్య తథోక్తస్యక్ ఘటోత్కచః. అభ్రాంతరే ఆకాశమధ్యే -
 వ్యభ్రావ్యత్ సంఘారి - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౦౦. హైడింజేయమితి. నిజేన అట్ట
 హాసిలేన కిలీకార్భవ్యేన ఊభ్యంతి కంపమానానిదశానామాశానాం దిశాం ముఖాని
 యస్య తం - దంష్ట్రాంకూరైః కరాళం కీషణం - ఆత్తగృహీతః పరశుః కుతారో యన
 తమముం హిడింబాయా అవత్యం హైడింజేయం ఘటోత్కచం దృష్టైవ నతు
 యుద్ధేత్యర్థః. కేచిద్భటాః కారవాః. విభ్యః భీతవంతః తతః చుక్రుశుః దురుదుః

నాదురుహుర్విమానమమరీరః పు: ప్రమోదం దధు: ౧౦౧. ప. నభసి
తమభివీత్యః ఘోరరూపం దిశి తత్ర పలాయితే నృపౌఘే, మరణసమ
యముష్టిలగ్నశస్త్రస్తదభిముఖః ప్రయయా కబంధవకః. ౧౦౨. ప. పితు
శ్చ పుత్రస్య చ వేదవాక్యైశ్చ న్యదుక్త మైకాత్మ్యమిదం హి దృష్టం,
భీమాత్మజోఽపి స్వయమీష యుద్ధే భీమాయదాసీదరినై నికానాం.
౧౦౩. ప. భింఢీవాలై స్తోమరైశ్శూలజాలై ర్వర్షైరుగ్రైశ్చోభయేషాం

తతః ఆమిమిలః మిమ్రుః. కేచిద్భటాః అవసౌ పేతుః. తతః మమూర్భుః. తతః
ప్రాణాః జహుః. కేచిద్భటాః విమానం దేవయానం ఆరురుహుః. అపరావృత్య
మృతాఇతిభావః. ఆశపివ ఆమఃః దేవాంగనాః ఆపుః. అశపివ ప్రమోదం దధుః
విభేత్యాదేః సర్వత్రకర్తరిణి - అత్ర కేచిద్భటేషుకర్తృకారకే భయక్రౌశమాల
నానాం చ కేషుచిత్సతనమూర్చనప్రాణత్యాగానాం కేషుచిద్విమాచారోహణదేవాంగ
నాప్రాప్తిప్రమోదవహనానాం చ అనేకక్రియాణామన్వయాత్కారకదీపకాలజ్ఞా
రత్రయం. విమానారోహణదేవాంగనాప్రప్త్యైః ప్రమోదవహనహేతుత్వాత్కా
వ్యలింగభేదస్య తృతీయేన సహైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. అస్యచ ప్రగమద్వితీయ
యోశ్చ సంసృష్టిలి వివేకః. పూర్వవత్ వృత్తమ్. ౧౦౧ నభసీతి. ఘోరం భయం
కరం రూపమాకారః యస్యభ్రశోక్తం - తం ఘటోత్కచం - నభసి ఆకాశే అభివీత్య
నృపాణాం కారవాణామౌఘే బృందే దిశిదిశి ప్రతిదిశం పలాయితేనతి - తత్ర యుద్ధ
దేశే మరణసమయే ముష్టాః గ్నం దృఢఘటితం శస్త్రం ఆయుధం యస్యతథోక్తః.
ఏకః కబంధః అపమూర్ధకశేబరమేవ తం ఘటోత్కచం ప్రతి అభిముఖం యయా -
నాన్యః కశ్చిదపీత్యర్థః. అత్రాభిముఖమనస్య కబంధపిప నియమనాత్పరిసంఖ్యాలం
కారః. ౧౦౨. పితుని. పిరున్దనస్య చ పుత్రస్యచ ద్వయోః ఏకః ఆత్మా స్వరూపం
యయోస్తయోర్భావః ఏకాత్మ్యం నామ యద్వస్త - వేదవాక్యైశ్చ 'రాత్నావైపుత్రనా
మాసీ'త్యాదిభిః. ఉక్తం బోధితం ఇదం తత్ పితృపుత్రయోరైకాత్మ్యం దృష్టంహి -
ఇదానీమిలిశేయః. పురా శ్రుతిసిద్ధమిదానీం తు ప్రత్యక్షసిద్ధమిత్యర్థః. యద్వస్తాదేవఘ
టోత్కచః స్వయం భీమాత్మజోఽపి - యుద్ధే అగ్నినై నికానాం భీమః భయంకరశ్చా
సీత్ - తస్మాదితి యోజ్యం - క్షేమానుప్రాణితం వాక్యార్థమేతుకంకావ్యలింగం. ౧౦౩.
భింఢీవాలైరితి. సః ఘటోత్కచః. ఉగ్రైర్భింఢీవాలైస్తోమరైశ్శూలనాం జాలైస్స
మూహైః శూలాదయః ఆయుధవిశేషాః. వృషైరాకారవిశేషైశ్చ ఉపలక్షితః. వ్యో
మ్ని నభసి స్థిత్యా - ఉభయేషాం విధానాం నృపాణాం నృపైరిత్యర్థః. కర్తృత్వస్య

నగానాం, దృష్టః క్వాసి క్వాస్య నృష్టోఽరినైస్యం వ్యోమ్ని స్థిత్యా నామ్ని
 శేషం సచక్రే. ౧౦౪. ప. నృప్యక్షయం నాగమకస్య రాత్రౌ దుర్యోధనస్య
 ధ్వజసీతి మున్వా, పితృన్యభక్త్యేవ సభీమసూనుస్తత్రైవతస్యాః క్షయ
 ముతతాన. ౧౦౫. తత్రాంతరే. ప. వాహిన్యానవమేనార్థం మేరిన్యా
 అపి సంక్ష్యతి, క్షణం యుధ్యేత చేదేషభి మేనే సుయోధనః. ౧౦౬.
 గ. ఇత్థం నితాంతచింతాసంతానాదార్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య సంప్రార్థ
 నాగుణనికయా సంభృతస్వభిసారో మిహిరకుచూరో వజ్రధారయా
 మహేంద్రో మహీధ్రునివ తేన దత్తయా వళత్యాశ్వక్షుణదక్షయ
 స్తేషత్సవివక్షాయాం. సి. 'ఆమం శూద్రస్యవక్వాన్నమిత్యాదావపష్టి-క్వాసి అదృష్ట
 శ్చనక్-అరీణాం నైస్యం నామ్ని శేషం నామూత్రావజిప్తమిత్యర్థః. చక్రే సర్వంజఘా
 నేతి యావత్ - కాలినీ. ౧౦౪. స్వస్యేతి. దుర్యోధనస్య ధ్వజసీ నేనా - ఆద్యాస్యాం
 రాత్రౌ - స్వస్యాత్మనః సూబధినం క్షయం నివేశం నాగమత్. న ప్రాప ఇత్యుక్తప్ర
 కారేణ స భీమసూనుః ఘటోత్కచః. పితృశ్చే పితృభ్రాతృ దుర్యోధనే భక్త్యేవేత్యు
 త్సేత్సా-తత్ర యద్ధదేశవివ తస్యాః దుర్యోధనస్వభిన్యాః క్షయం నివేశం నాశంచ-
 ఆతతాన ఆకరోత్. సి. 'ప్రళయవాసయోక్షయ' ఇతివిశ్వః. ౧౦౫. తత్రాంతరే
 తస్మిన్ సమయక్షత్వత్తరేణాన్వయః. వాహిన్యాభి. ఏషః ఘటోత్కచః. క్షణం
 యుధ్యేతచేత్ యుద్ధం క్రియేతయది - మేమను సంబంధిన్యాః వాహిన్యాస్సేనాయా
 అర్థమేవ ననక్షత్వతి - అర్థస్య ప్రళయయుద్ధవివసాదారభ్య పాండవైర్నాశితత్వాదితి
 భావః. కింఁ మే మేదిన్యాః భువః అర్థమసి నక్షత్వతి - ఆత్మానం శిత్వా అవత్రై
 వార్థం పితృమవ్యంశం భువం భోక్ష్యంతి పాండవాఇత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారం సుయో
 ధనః మేనే తక్రితవాక్. ౧౦౬ ఇశమితి. ఇశముక్తప్రకారాత్ నితాంతం చింతా
 నాం సంతానాశ్చమూహదార్తస్య వీడితస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య నమ్యక్వాన్
 ర్థనానాం గుణనికయా పరంపరయా సంభృతః స్వీకృతః సర్వాభిసారస్వరోద్వ్యోగః
 ఘటోత్కచవఘ్నేషయకః యేన తస్మాక్తః. మిహిరస్య సూర్యస్య కుమారః కర్ణః.
 మహేంద్రః వానవః వజ్రస్య ఆయుధస్య ధారయా మహీం ధరణితి మహీధ్రం గిరి
 మివ - తేన మహేంద్రేణ దత్తయా - ఇయం శక్తిః వళత్యా శ్వేతా ఆశ్వాః యస్య
 తస్యార్ధనస్య క్షవణే మారణే దక్ష సమర్థాభి ప్రేష్టేలిశేషః. చిరాద్రక్షితయా
 గుప్తయా - మహత్యా శక్త్యానామ ఆయుధేన - తం క్షణదాచరం రాక్షసం ఘటో
 త్కచం - వక్షసి నిర్భద్య - క్షణేన క్షితౌ భువి నిపాతయామాస పాలితవాక్ - ఉప

మితి చిరరక్షితయా మహత్యా శక్త్యా వక్షసి నిర్భద్య క్షణేనతం
క్షణదాచరం క్షితా నిసాతయాచూష. ౧౦౭. ప. పౌత్రస్య తస్య
ప్రబలస్య శక్తేః ప్రహరపీడాం ప్రతియోధదత్తాం, అసారయ్యస్థుని
నాతి ఘోరా చందస్థితో వాయురగా వ్యహిషాత్. ౧౦౮. క. సాపి
శక్తిరభిహత్య నరాశంసాంయుగీనజనసన్నతశౌర్యం, వాయుసూనుపరి
ఘూదిన క్షితా వాసవస్య సవిధం ప్రతివేదే. ౧౦౯. గ. తదానీం తత్ర
తేషాం కారవకాంతేయనైన్యానాం బాష్పలహరిం నిష్పాదయితుం
మోదవిమోదయోరహమహమికయా స్పృహ సమవర్ధత. ౧౧౦. గ. అథ

మాలంకారః. ౧౦౭. పౌత్ర స్తేతి. ప్రబలస్య ప్రకృష్టబలస్య - పౌత్రస్య పుత్ర
పుత్రస్య తస్య ఘటోత్కచస్య - అంతస్థితః శరీరాంతర్గతః. వాయుః ప్రాణానిలః
ప్రతియోధినా శత్రుణా కర్ణేన దత్తాం కృతాం శక్తేరాయుధస్య ప్రహరేణ యా
పీడా బాధా తాం తదీయామితిశేషః. ద్రష్టుమసారయత్ అశక్తుః పన్నీవేష్యత్ప్రేక్షా-
బహిష్టాత్ - శరీరాద్బహిః. అగాత్ నిర్గతవాత్ - ఘటోత్కచాత్ - మహారేత్యర్థః.
౧౦౮. సేతి. సా ఇంద్రదత్తా ఘటోత్కచప్రాణావహరణీతివా శక్తిరపి-సాంయుగీనేన
రణే సాధునా జనేన హరజనేన సన్నతం క్షైమితం కౌర్యం యస్య తథోక్తం-నరాశం
రాక్షసం ఘటోత్కచం - అభిహత్య మారయాత్వా - వాయుసూనోర్భీచస్య హిఘాత్
గదాయాః. భీతేవేత్సుప్రేక్షా - వాసవస్య ఇంద్రస్య సవిధం సమాపం - ప్రతివేదే
ప్రాప్తా. స్వాగతా. ౧౦౯. తదానీమితి. తదానీం ఘటోత్కచవధకాలే - తత్ర యుధ
రంగే తేషాం కారవనైన్యానాం కాంతేయనైన్యానాం చ ఉభయేషాం బాష్పస్య
నేత్రజలస్య లహరిం ప్రవాహం నిష్పాదయితుం జనయితుం మోదస్య ఆనందస్య విషా
దస్య దుఃఖస్యచ ద్వయోః ఘటోత్కచవధజన్యయోః. స్పృహవివాదిః. అహమహమి
కయా అహంపూర్వం జనయామ్యహమేవ పూర్వం ననూమిష్యహంకారేణఉపల
క్షితా - సమవర్ధత వర్ధతేష్ట. కారవనైన్యాని ముముదిరే కాంతేయనైన్యాని రురుదురి
త్యర్థః. ౧౧౦. అథేతి. అథ కులస్య కారవాణాం పాండవానాంచ వంశస్య మాటస్థే
ప్రమే-ఆతపివ కుముదబంధవే చంద్రే జయద్రస్య సైంధవస్య ఘటోత్కచస్యచ
నిధనేన మరణేన యశోకాశిశయః తేన గురూత్ దుర్భరాత్ - ద్వయానపిగురూత్
ధార్తరాష్ట్రాత్ పాండవాంశ్చ - ఆశ్వాసయితుమివేత్సుప్రేక్షా - కులికాయుధస్య ఇం
ద్రస్య దిశం ప్రాచీం ఏత్య ప్రాప్య - కాశైః శరభుష్టైః నికాశైస్తులైః. తద్విధవ
తైరిత్యర్థః. ఆభీతుభిః కిరణైః ఆకాశం దిశానామష్టానాంచ అవకాశమంతరాశం -

జయద్రథఘటోత్కచనిధనశోకాతిశయగురున్ద్యయానపి కు రూ నా
శ్వాన్యయితుమివ కులకూటస్థే కుముదబాంధవే కులిశాయుధదిశ మేత్స్య
కాశనికాశై రభీశుభి రాకాశం దిశావకాశం వ్యాకాశయమానే సతి
రోపేన కుటిలీకృతచాపౌ ద్రుపదవిరాటభూపౌ ద్రుతమనీచై . రా రా
పై రాచార్యం శలలై శ్శల్యమృగమివ నిబిడితతమ మాతేనతుః. ౧౧౧.
ప. తస్యార్థమగ్నా నారాచా స్తన్వాం తద్విక్రమశ్రియః, రోచం
తే స్త ప్రహృష్యంత్యారోమాంచానా మివాంకురాః. ౧౧౨. ప.
అగ్నిదేశ్యేన నిక్షిప్తమభోభా ద్రోణపార్వతా, రోదంవిద్యాస
ర్వస్వం తన్వాతేస్త ప్రకాశితం. ౧౧౩. గ. తత శ్శరసంభవభగినీ
జానేశ్చాచతుర్ముఖో వృద్ధత్వవిక్రాణితవికృతవేషయోరపి విభిషి
మోచనసృష్టిశిల్పేన విలోభనీయవిగ్రహీకృతయో ర్విరాటపాంచా

వ్యాకాశయమానే ప్రకాశయంతి. వ్యాజ్ఞాన్యత్కాశలేష్టిజస్తాల్లటికానచ్. విరాట
భూపౌ ద్రుపదభూపశ్చ ద్వా - రోపేన కుటిలీకృతః గుణాకర్షణేన కుండలీకృతః
చాపః యాభ్యాం తథోక్తానంతో అనీచైర్మహద్భిః నారాచైర్పాణవిశేషైరాచార్యం -
శల్యంనామ మృగం - శలలై స్తల్లామభిరివ నిబద్ధతమం అగ్నశరీరం - ఆతేనతుశ్చక్రతుః
ని. 'శ్వావిత్తశల్యస్తల్లామ్ని శలలీశలంశలమి'త్యుభయత్రాప్యమరః. ఉపమాలంకారః
ఉత్పేక్షయా సంసృప్తః. ౧౧౧. తన్వేతి. తస్య ద్రోణస్య తన్వాం శరీరే అర్థం
మగ్నః అవగాధాః నారాచాః ద్రుపదవిరాటప్రయుక్తాః ప్రర్షేణ హృష్యంత్యాః
మోదమానాయాః తస్య ద్రోణస్య విక్రమశ్రియః వరాక్రమలత్ప్యైః రోమాంచానాం
పులకానాం అంకురాశవేత్యుత్పేక్షా - రోచంలేస్తబభుః. ౧౧౨. అగ్నిదేశ్యేనేతి.
అథ ద్రోణః పార్వతః ద్రుపదశ్చ తావుభౌ - అగ్నిదేశ్యేన నామమునినా-నిక్షిప్తం
న్యాసీకృతం - ఉపదేశవ్యాజాదితిభావః. రోదంవిద్యాధమరైర్పుణ్యమేవ సర్వస్వం
యావద్ధనం ప్రకాశితం తన్వాతేస్త - యథాభ్యస్త యావద్ధనుర్విద్యానైపుణ్యమగ్ని
దేశ్యోపదిష్టం ప్రకటితక్రతురిత్యర్థః. ౧౧౩. తతఇతి. తత్శరసంభవస్య కృపస్య
భగినీ కృపీ జాయా యస్య తస్య ద్రోణస్య. జాయాయానిజ్. చాపవివ చతుర్ముఖః
బ్రహ్మ వృద్ధత్వేన జరసా బాహైశ్చేదనేనచ విక్రాణితః కృతః వికృతః జాగుప్సితః వేషః
ఆకారః యయోస్తథోక్తయోరపి-విభిషానాం బాణానాం విమోచనం సంఘటనమేవ
సృష్టిశిల్పం సృజనవ్యాపారస్తేన(రరణేన)-విలోభనీయః కామనీయః విభిః పక్షిభిః లోభ
నీయశ్చవిగ్రహః దేహః యయోస్తథోక్తయోః కృతయోః, కృద్యోగాదభూతతద్భా

లయోః వరణోత్సవయాగపద్యేసతి విబుధపురవిలాసినీనాం బిడోజః కుటుంబిన్యా అపి దుస్సమాధేయం వివాద మాపాదయామాస. ౧౧౮. గ. అథ తత్ర శర్వరీచరభజగర్వనిర్వాపితపర్వతశృంగశిలా భంగవిపాటితశరీరేన సంధ్యారాగమిషేణ రుధిరధారా ముత్స్న జంతి సా నిశాపి వినాశదశా మాశు వివేశ. ౧౧౯. గ. తదను కోక కుటుంబినీనాం నగ్నంకరణే మహసి సమారూఢవిహాయసి క్రోధనిద్రా రోధసాధారణీభవదహశిమస్పృక్ప్రతిఫలనై రామోధనధరణీరుధిరధు సీషుం కేరుహణ్యంకూరయంతో ఘటోత్కచః రాటపాంచాలపంచతా ప్రకంచితవైరభారతయా గురో రాయుర్హైతుమలీకాక్షరం పరిమార్చ్య

వేద్విః. నిహ్య దేవభూయం ప్రాపితయోరిత్యర్థః. విరాటస్య పాంచాలస్య ద్రుపదస్య చ ద్వయోస్సంబంధినిః వరణోత్సవస్య యాగపద్యే సమకాలికత్వేన తి. బిడోజః ఇం స్య కుటుంబిన్యా శచ్యాపి - దుస్సమాధేయం సమాధాతుమశక్యం విబుధపురే స్వర్గే విలాసినీనామపురసాం - వివాదం అహమేవైతం వృణుయామహమేవైతం వృణుయా మితి వాక్కులం - ఆపాదయామాస అజనయత్. చాపముక్తేశ్వరస్తాభావః నిపాతి తవా - దోణిత్యర్థః. అత్ర విరాటద్రుపదక్షపణస్య దేవాంగనావివాదనరూ పేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్తస్య చాపచతుర్భుజత్వాది సావయవరూపకసాపేక్షత్వా ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౧౧౮. అథేతి. అత్ర తత్ర యుద్ధం గే శర్వరీచరస్య ఘటోత్కచస్య భుజయోర్గర్వేణ బలదర్పేణ నిర్వాసితానాం పాతితానాం పర్వతా నాం శృంగైః పాహణభండైశ్చ విపాటితం భగ్నం శరీరం యస్యాస్తథోక్తా - అతవివ సంధ్యారాగస్య మిషేణ రుధిరధారాం - ఉత్సజంతి వర్షంతీవ స్థితేతుల్యేప్రీత్యా - సా నిశా రాత్రిరసి వినాశదశాం అదర్శనావస్థాం - ఆశు వివేశ ప్రాప్తవతీ - ప్రభాతా భూద్రాత్రిత్యర్థః. ౧౧౯. తదన్వితీ. తదను కోకకుటుంబినీనాం చక్రవాకాంగనా నాం నగ్నంకరణే వివస్త్రితాకరణే రతోత్సవజనకఇతి యావత్ - వానరవివ తత్సంభో గాదితి భావః. మహసి లేజసి సూర్యే సమారూఢం ప్రాప్తం విహాయః ఆకాశః యేన తథోక్తేసతి - క్రోధస్య నిద్రారోధస్య సర్వరాత్రం నిద్రాత్యాగస్య - ద్వయోస్సా ధారణీభవత్ తదుభయజన్యత్వయోగ్యత్యర్థః. ఉభాభ్యామపి తత్సంభవాదితి భావః. ఆరుణిమా ఆరుణ్యం యాసాస్తాసాం దృశాం సేత్రాణాం ప్రతిఫలనైః ప్రతిబింబనైః. ఆయోధనధరణ్యాం యుద్ధభువి - యా రుధిరధుస్యః రక్తనద్యస్తాను వక్త్రేరుహణి రక్త పద్మాని అంకూరయంతో జనయంతః వసుదేవకుమారః శ్రీకృష్ణః వాసవకుమారః అర్జునః

మలీకవచనమేకం భవతాప్రయుజ్యతా మితి ధర్మజాతమనుకూల
యంతో వసుదేవవాసవకుమారాదయః ప్రథమసన్నికృష్టస్య ధృష్ట
ద్యుమ్నస్య వరూధినీవిమాధినీం వారణధోరణీం ప్రచేతసమివయో
ధరపరంపరాం పురోధాయ భృశం ఖస్య గుణం శంఖస్య పరిపూ
రణేన దుర్వహం కుర్వంతం కారవసేనాపతి మభిజగ్ముః. ౧౧౬. ప.
కోపేన తావత్కుటిలస్సభీమః కుంభానభాంతీ ద్దదయా గజానాం, నా
మైకదేశోఽపి చ కుంభయోనే రేతైర్ధృతోఽభూదితి మత్సరీష. ౧౧౭.
గ. ఇతి తత్ర తాం కరిఘటాం పాటయతా ఘటోత్కచజనకేన ద్రోణ
సుతస్య సనామ్ని హస్తిని సాలితే సతి ప్రచురతరమదస్సవశానువర్తి

తావాదియేహంతే కృష్ణార్జునకులసహదేవాః ఘటోత్కచస్య పాశ్చాన్యస్య చ త్రయా
ణాం పంచతయా మరణేన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరం విరోధవివ భారః యేన తస్య
భావస్తతా తయా - గురోద్ధర్మరస్య గురోః ద్రోణాచార్యస్య సంబంధినః ఆయువః
జీవితకాలస్య హేతుం - ఆశీకే లభాబే ఆక్షరం బ్రహ్మలిపిం - పరిమార్దం నిరసితుం.
ఏకమలీకవచనం మృషావాక్యం హేధర్మజాత, భవతా ప్రయుజ్యతాం ఉదీర్యతాం
ఇత్యుక్తప్రకారేణధర్మజాతం ధర్మరాజమనుకూలయంతః. అంగీకారయంతస్సంతఃప్రగ
మమాదా నన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య యా వరూధినీ నేనా తాం విమర్శయి భంజ
యతీతి విమాధినీం వారణధోరణీం గజపక్షిం పురోధాయ ఆగ్రేనిధాయ - శంఖస్య
పరిపూరణేన ఆధ్వానేన - ఖస్య ఆకాశస్య గుణం శబ్దం భృశం దుర్వహం దుర్భరం
ఆకాశస్యేవేతిభావః. స్వస్థేతి శేషోవా. ఆత్మనభిత్యర్థః. కుర్వంతం కారవసేనాధిపతిం
ద్రోణం-పయోధరపరంపరాం మేఘపక్షింపురోధాయ పురస్కృతపయోధరపరంప
రమిత్యర్థః. ప్రచేతసంవరుణమివేత్యుపమా-అభిజగ్ముః అభిముఖం గచ్ఛంతిస్త - రూప
కోపమయోస్సంసృష్టిః. ౧౧౬. కోపేనేతి. తావత్తదానీం కోపేన కుటిలః భయంకరః
సభీమః ఏతైర్గజకుంభైః కుంభయోనేః ద్రోణస్య-నామ్ని కుంభయోనిరితి సంజ్ఞాయాం
ఏకదేశోఽపిచ కుంభేత్యంశమాత్రమపి వా భృతః నామత్వేన స్వీకృతోఽభూదిత్యుక్త
హేతోః మత్సరః ద్వేషః అస్మాస్తీతి మత్సరీషేత్యుత్పేక్ష - గదయా గజానాం కుం
భాన్ అభాక్షీల్ భంజయామాస. 'భంజేకర్తరిల్' ౧౧౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తకారేణ-
తత్ర యుద్ధరంగే తాం ధృష్టద్యుమ్నవరూధినీవిమాధినీవి-కరిఘటాం గజబృందం-పాట
యతా భంజయతా ఘటోత్కచస్య జనకేనభీమేన - ద్రోణసుతస్య అశ్వత్థామ్నస్స
మానం అభిన్నం నామ అశ్వత్థామేతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్. బ్యోలిర్జనపదేత్యాదిసా

శుభతరమణిదేవీప్రమానమస్తకోఽయమశ్వత్థామాహత ఇతి ధర్మతన
యగదితం కర్ణారంతువ మభ్యర్థమాకర్ణ్య వైవర్ణ్యభరితవదనం సుతనాశ
శోకమోహేనపరిత్యక్తచాపశయం స్థండిలేశయం భారద్వాజమా
లోక్య హృష్టతరధీ ర్థప్రద్యుమ్నా నిజపితృవధస్తృతిజనుసా రుషా
సత్వరమేత్య హంతు ముదయుజ్జ్ఞః. ౧౧౮. ప. ఏకేన ఖడ్గం ద్రుపదస్య
సూనుః కరేణ చాన్యేన కచం గృహీత్వా, విలూయ శీర్షం గురుమప్య
ముం ద్రాగంతే వసంతం కలయాంచకార. ౧౧౯. ప. తత్తాదృశం
తనను తాతపథం నిశమ్య కోపాతిరేకకలుషః కృపాగినేయః. అగ్నేయ
మస్త్ర మముచత్పరస్థైనికానా ముక్షౌహిణీశలభతాం లభతేస్త్ర యస్మిన్.

సమానశబ్దస్యసభావః. హస్తిని గజే-నిపాతిలేసతి - తత్ర కణ్ఠుటామధ్యే - దోణ
సుతస్య సనామ్ని హస్తిసీతివా యోజనా - ప్రచురః బహులః మదః బలగర్వః దాన
జలంచ యస్యసః. స్వవశంస్వేచ్ఛం యథాతథా స్వస్య వశాం కరిణీంచ అనువర్తత
ఇత్యనువర్తిశుభప్రైరత్యంతశుభప్రదైర్నణిభిః కిరీటగతైరంతర్గతమాక్తికైశ్చ దేవీప్ర
మానః మస్తకః శిరః యస్యతథోక్తః. అయం ఆశ్వత్థామా దోణసుతః తన్నామక గజ
శ్చహతః. ఇత్యుక్తప్రకారం - కర్ణయోరరుంతువం మర్మఘాతి ధర్మతనయస్య
ధర్మరాజస్య గదితం వచనం - ఆభ్యర్థం సమీపంయథాతథా సమీపఇతియావత్ -
ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేన విరుద్ధకాంత్యా భరితం పూర్ణం వదనం ముఖం యస్యతథోక్తం -
సుతనాశశోకేన పుత్రవివర్తిదుఃఖేన యో మోహాశ్చిత్తవికారస్తేన పరిత్యక్తచాపః
యేన తత్తాదృశః శయః హస్తః యస్య తథోక్తం స్థండిలే దర్శాస్తరణే శేతఇతి శయం
భారద్వాజం దోణమాలోక్య - హృష్టతరా అతిసంతుష్టాధీః మనః యస్య తథోక్తః
ధృష్టద్యుమ్నః. నిజస్య పితృః ద్రుపదస్య బంధనస్య అద్వనకారితస్య స్త్రుతేః
స్త్రయాత్ - జనుః జన్త్ర యన్యాస్తథోక్తయా - రుషాకోపేన ఉపలక్ష్మితః. సత్వరం
ఏత్యాగత్య - హంతుముదయుజ్జ ఉద్యుక్తోఽభూత్ - యుజ్జేః కర్తరిలజ్ఞ. ౧౧౮.
ఏకేనేతి. ద్రుపదస్య సూనుః ధృష్టద్యుమ్న ఏకేన కరేణ దక్షిణేన ఖడ్గం గృహీత్వా -
అన్యేన సమ్యేన కరేణ - కచం దోణశిఖాం చ గృహీత్వా శీర్షం శిరః. విలూయ
భిత్వా - గురుమప్యముం దోణం - ద్రాక్ శిష్టం - అంతేవసంతం శిష్టం సమీపే
వర్తమానంచ - కలయాంచకార ఆకరోత్ విరోధాభావః. ౧౧౯. తదితి. తదను
తత్తాదృశం లోకైకజాగుప్సితం తాతస్య పితృర్వధం నిశమ్య - కోపాతిరేకేణ కోపాతి
శయేన కలుషః క్షుభః. కృపస్య భగినీ కృపీ తదవత్సం భాగినేయః ఆశ్వత్థామా -

౧౨౦. ప. తతస్సురాధీశ్వరసూనుము క్తబ్రహ్మోస్తభాసా భృశశక్తిక్ర
తేన, అస్త్రేణ సార్థం గురునందనస్య మందాయమానద్యుతి రాస భానుః.
౧౨౧. ప. భృతరాష్ట్రసుతోఽపి గేహ మాగా ద్దినదీపాంకురదీనదీన
దీప్తిః, శకలీకృతబాహుకర్ణనాసై స్సహాయోధై స్సఘటోత్కచాశ్చ
వర్షాత్. ౧౨౨.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంఘాభారతే

ద శ మః స్త బ కః.

ఆగ్నేయమస్త్రం - అమచల్ ప్రయుక్తవాక్ - తస్మిన్నాగ్నేయాస్త్రే - వరసైని
కానాం అక్షహిణీశలభతాం అగ్నివతయాభుక్తిటవిశేషతౌల్యం - లభలేస్స భస్మీభూలే
త్యర్థః. ఉపమాలంకారః. ౧౨౦. తతఇతి. తతః అక్షహిణీ భస్మీభావానంతరం సురా
ధీశ్వరసూనునా అర్జునేన ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మోస్తస్య భాసా లేదసా - భృశం
ధిక్క్రలేన నిరాకృలేన - గురునందనస్య అశ్వత్థామ్నుః. అస్త్రేణ సార్థం ఆగ్నేయా
స్త్రేణసహ - భానుః సూర్యః. మందాయమానా షీణాభవంతీ ద్యుతిస్తేజః యస్య
తథోక్తః ఆన అవర్తత - అస్తంగతఇత్యర్థః. అత్ర సూర్యస్యాస్త్రగమనే ఆగ్నేయా
స్త్రసాహిత్యవర్ణనాశ్చహోక్తిరలంకారః. ౧౨౧. భృతరాష్ట్రేతి. సః భృతరాష్ట్రసుతః
దుర్యోధనోఽపి - దినే ఆహ్ని దీపాంకురస్యేవ దీనాదీనా నిరసంధవాదివధశోకేన
అలిష్టానా దీప్తిః కాంతిర్యస్య తథోక్తస్సక్ - ఘటోత్కచస్య సంబంధినః అశ్వనాం
పాషాణానాం వర్షాత్ - శకలీకృతం ఖండితం బాహుచ కర్ణచ నాసాచ బాహు
కర్ణనాసం యేషాంతైర్బోధైస్సహ - గేహం శిబిరం ప్రత్యాగాత్ ఆగతవాక్ - ఔప
చ్ఛందసికమ్. ౧౨౨.

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిందపందనకందళితానందసాంద్రస్య

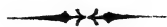
మరవిమలచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంఘాభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ద శ మః స్త బ కః.

ఏ కాద శఃస్త్ర బ కః.

ప. అన్యేద్య రభిమిళిలై రఘుగాపగానాం పూరై రివోదయతి
పూషణి శోణితాంగే, నేనాధిపత్యసరణౌ భృతరాష్ట్రసూనుః కర్ణం
సువర్ణఘటవారిభి రభ్యషించత్. ౧. ప. ఆభామతానీదభిషేకకాలే
తస్యోపరిష్టౌ త్తపనీయకుంభః, ఆఘ్రాతు మాత్తప్రభవోత్తమాంగం
సమీపయాతస్య సరోజబంధః. ౨. ప. దిక్షులశైలకుమారే శయనేన
రీంద్రసౌఖప్రస్తుతికమహాపటహారవేణ, కర్ణో బలేన కరసర్వతకాలపు

అన్యేద్యురి. అన్యేద్యుః అఙ్గా సముద్రే మిత్రైః ప్రవిష్టైః. అనుగాపగా
నాం రక్తనదీనాం - కురుపాండవసైన్యజన్యానామితి శేషః. పూరైః ప్రవాహైరివే
త్యుత్పేక్షా - శోణితం అరుణీకృతం ఆఙ్గం బింబం యస్యతస్మిన్ - పూషణి సూర్యే
ఉదయతిసతి - భృతరాష్ట్రసూనుర్ద్యోధనః. కర్ణం నేనాయాః ఆత్మీయాయాః
ఆధిపత్యస్య సరణౌ నాయకత్వపదఇత్యర్థః. సువర్ణఘటేషు కనకకుంభేషు యాని వారీణి
జలాని తైః. ఆభ్యషించత్ నేనాపతిమకరోద్దిత్యర్థః. వసంతతిలకా. ౧. ఆభామితి.
తస్య కర్ణస్య - అభిషేకకాలే ఉపరిష్టౌ నీర్వోచు - తపనీయకుంభః కాంచనకలశః.
ఆవరితఇతిశేషః. ఆత్మప్రభవస్య నిజపుత్రస్య ఉత్తమాఙ్గం శిరః. ఆఘ్రాతుం సమీప
యాతస్యసన్నిధిమాగతస్య - సరోజానాంపద్మానాం బంధోఽస్సూర్యస్య-ఆభాం - అతా
నీత్ విస్తారయామాస - కర్ణస్య సూర్యపుత్రత్వాత్తదత్సవే పుత్రవాత్సల్యాత్కర్ణ
శీర్షాఘ్రాణాయ సమాగతసూర్యత్వేనసువర్ణకుంభఉత్పేక్షితః. తతశ్చాభాశబ్దః ప్రకాశా
త్తకత్వేన బుద్ధో లాక్షణిః ఇతి ధ్యేయం - సచాత్రసఇవ రరాజేత్సర్వభిత్తుపమా -
తస్య శోభామివ శోభాం దధామితి తత్సద్భవశధర్మాక్షేపి నిదర్శనా వా తయారభిషేక
కాలఇత్యాదివోషణవైయర్థ్యపరాహతత్వాదధికమన్యత్రానుసంధేయం-అతానీదితి తనో
తేర్దుజిచ్ఛేనీచి వృద్ధిః. ఉపజాతిః. ౨. దిగితి. అథ అభిషేకానంతరం - దిశాం మూల
మాదిర్యైశ్చ చక్రవాళః తస్య కుమారేశయానాం గుహాసు నిద్రాజానాం కేసరీంద్రా
ణాం సింహశ్రేష్ఠానాం సుఖం ప్రస్తుతం పృచ్ఛతీతి తథోక్తః. తస్మిన్ద్రాభంజకఇతి యా
వత్. మహాకా పటహానాం వాద్యవిశేషాణాం ఆరవం యస్య తథోక్తేన - బలేన చతు

ప్రో జన్యస్థలీమథరథేన జవాజ్జగాహే. 3. ప. తావత్పరేషాం ధ్వజసీ
శ్వరోఽపి పదం వ్యధత్త ప్రధనప్రదేశే, రిస్సురత్పట్టసశక్తియష్టిశంస
తూణీరశరైర్బలైః. ౪. ప. చమూవ్వయీ సా తదను ప్రగల్భా
ప్రస్ఫుత్వైరై రోవ్యిమని హంసుప్తుః, ప్రాగేన శుద్ధాచుపి సిద్ధసింధుం
విచిత్ర మేతద్వ్యతనోదపాపాం. ౫. ప. పాదాతం పాదాతం రథ్యాం
రథ్యాచ హస్తీకం గజతా, ఆశ్వీయంచాశ్వీయం ద్రాగభిదుద్రావ ప్రకం
పితమహీకం. ౬. ప. విరోధినేనామభివీక్ష్య కోపాద్విస్ఫురితాద్భాను
సుతేన చాపాత్, విజృంభమాణం తరసా గుణం స్వం వియత్సమస్తం

రంగేణోపలక్ష్మితః రథేన జవాత్ జన్యస్థలీం యుద్ధదేశం - కరే నర్తకం శరసం
ధానమోక్షణాభ్యాం కంపితం కాలపృష్ఠంనామ ధనుర్వస్య తథోక్తస్యక్ - జగాహే
ప్రవిష్టవాక్. గాహతేక ర్తరిలిక్ - వసంతలికా. 3. తావద్వి. తావత్తదాసీమేవ-
పరేషాం పాండవానాం సంబంధిన్యాః ధ్వజిన్యాః సేనాయాః ఈశ్వరః ధృష్టద్యుమ్నో
ఽపి-చరితః స్ఫురంతః ప్రకాశమానాః పట్టసాః శక్తయః శరాసాః చాపాః తూణీరాఃని
వంగాః శరాః యేషాంతైః. బలైఃపలక్ష్మితః. ప్రానప్రదేశే యుద్ధభువి - పదం
పాదంవ్యధత్త నిహితవాక్. దధాతేక ర్తరిలిజ్. ఉపజాతిః. ౪. చమ్యతి. తదను ప్రగ
ల్భా యుద్ధకుశలా-సా చమ్యైః కారవపాండవసేనయోః ద్వయాయుగ్మం - వ్యోమని
విస్ఫుత్వైరై వ్యాఘ్రవస్థిః. పాంసూనాం ధూళీనాం పదఘట్టనోత్థానాం ఘంజైః
రాశిః(రథైః)-ప్రాక్ పూర్వమేవ శుద్ధాం నిష్పాపామసి నిర్మలామపీచి-సిద్ధసింధుం
ఆకాశగంగాం - అపాపాం నిష్పాపాం అపగతం అపాం జలానాం సమూహాః ఆపం
యస్యాస్తథోక్తామిచిచ-వృతనోత్ చకారేలియత్. తదేతద్విచిత్రం తనోలేవ్యత్రాన్వా
త్కర్తరిలిజ్. అత్యాశ్చర్యం-ఆత్మజ్ఞేషప్రతిభోక్తాపితయోర్విరోధాభాసవిరుద్ధ కార్యో
త్పత్తిరూపవిమప్రభేదయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫. పాదాతమి. పదా
తీనాం సమూహాఃపాదాతం - పాదాతం పదాతినమూహం - రథానాం సమూహాః
రథ్యా. రథికసమూహాఇలియావత్. ఏవమగ్రేఽపి. రథ్యాం చ గజానాం సమూహో
గజతాహస్తీకం గజసమూహంచ-శ్వీయం అశ్వసమూహాః ఆశ్వీయం ఆశ్వసమూహం
చ-ద్రాక్ ద్రుశం - కంపితా మహీ యస్మింస్తథా-అభిదుద్రావ అభిముఖం ధావలిస్త-
ద్వంద్వయుద్ధాయేతిభావః. అభిపూర్వాద్భవలేక ర్తరిలిక్. పాదాతమిత్యాదావగాద
యస్సమూహార్థే తద్గితాః. గీతిరార్యా. ౬. విరోధీతి. విరోధినాం శత్రుజ్ఞానం సేనాం
అభివీక్ష్య కోపాత్. భానుసుతేన కర్ణేన - విష్ఫురితాత్ టంకారితాత్ చాపాత్కా-

న శశాకవోధం. 2. ప. కురుచమూపతిబాణవిదారితాదుదపతన్వణయః
కరిమస్తకాత్, సుతవిత్తిర్ణనిజాస్పదదుర్దశాం ద్యుమణయే వినివేదయి
తుంకిల. ౮. ప. అనేకథా దత్తవిలాస్యబాణై రరాతిభేటావళి రాబ
భాసే, భీస్రిడభేదావకరా ద్ద్రహీతుం పృథక్తయాసూన్య మచాలినీవ.
౯. ప. తదను బాణగణైర్ద్యుమణే సుతో ధృతవిపత్తిసపత్తికదంబకం, అతి
విషాదినిషాదికులంవ్యధాద్యమపురివధికా న్నధికానపి. ౧౦. ప. అగ్రేస

లపృష్టాత్. విజృంభమాణం వర్ధమానం - స్వం స్వీయం గుణం శబ్దం - వోధం ధర్మం
సమస్తమపి వియదాకాశం - నశశా. న ఉమతేన్ద్ర - శక్తితే కర్తరిలిట్. సంబంధే
అనబంధరూపాలికయోక్తిః. ఉపజాతిః. 2. కుర్వతి. కురుచమూపతినా కర్ణేనబాణై
ర్విదారితాత్ పాటితాత్. కరిణాం పాండవగజానాం మస్తకాత్ శిరసఇతి జాతావే
కవచనం - మణయః ముక్తాఫలాని - ద్యుమణయే సూర్యాయ-సుతేన త్వత్పుత్రేణ
కర్ణేన విత్తిర్ణం దత్తాం నిజానాం స్వీయానాం ఆస్పదానాం నివాసానాం గజశిరసాం
దుర్దశాం పాటనాత్తికాం - విన్దిర్జేతిపాతే పాటితానామిత్యాస్పదవిశేషణం. వినివేద
యితుం విజ్ఞాపయితుం-కిలేతిసంభావనాయాం. ఉదపతత్ ఉత్థితవంతః. ఉత్సూర్వా
త్పతతే కర్తరిలజ్ - ద్రుతవిలంబితం. ౮. అనేకథేతి. అస్య కర్ణస్య బాణైః అనేక
థాబహుప్రకారం దత్తాని కృతాని బిలాని యస్యాం తథోక్తా ఆరాతీనాం శత్రూ
ణాం సంబంధినీభేటావళిః ఫలకపక్షిః భీర్భయం వ్రీడః లజ్జాభేదః దుఃఖా ఏతత్త్రయ
యమేవ అవకరః తుషధూర్వాదిపుంజః తస్మాత్. పృథక్తయా పార్థక్యేన - అసూక్
ప్రాణాన్ గృహీతుం - యమస్యకాలస్య చాలినీ సానేరంధ్రవర్తులవైణవయంత్రవి
శేషఇవేత్యుత్ప్రేక్షా - అబభాసే రరాజ - భాసలే కర్తరిలిట్. అత్ర మృతకాలికభ
యలజ్జాభేదానాం ప్రాణసంగతానాం అవకరత్వరూపణేన శుద్ధధాన్యత్వరూపణప్రతీ
తేరేకదేశవర్తిరూపకస్యోత్ప్రేక్షోజ్జీవకత్వాత్తయోరంగంగభాసేన సంకరః. ని.
'సంకరోఽనకరస్తుయః' 'చాలినీతితడః పుమాని'త్యుభయత్రాప్యమరః. ఉపజాతిః. ౯.
తదన్వీతి. తదను ద్యుమణేచ్ఛుతః సకర్ణః బాణానాం గణైః పత్తీనాం పాదచారిణాం
కదంబకం సమూహం-ధృతా విపత్తిః మగదావత్ యేన తథోక్తం - వ్యధాత్. ఆక
రోత్. విశ్రూర్వాద్ధధాతే కర్తరిలుజ్. నిషాదినాం గజారోహణాం కులం సమూహం-
అత్యంతం నిషాదః మరణదుఃఖమస్యాస్తీతి అతినిషాది వ్యధాత్. రథికానపి యమ
పుర్యాః పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాన్ వ్యధాత్ త్రివిధానవ్యవధీదిత్యర్థః. ద్రుత
విలంబితం. ౧౦. అగ్రేసరఇతి. కర్ణహలేషు హతానాం మధ్యఇత్యర్థః. కశ్చిదగ్రేసరః

మూలినేత్రమ్. ౧౩. ప. రిక్తే పుష్పై స్సిద్ధగంధర్వవర్గే ముక్తాన్
ముక్తాన్ మూర్ధ్ని వీరస్య తస్య, ద్వావేవాప్రే ద్యోసదాం గోష్ఠిమధ్యే
పూషాచంద్రాః పుష్పవంశావధూః. ౧౪. ప. వియత్ప్రదేశా
ద్విశ్లేభైః కతోరై ద్దుద్రావ దూరం ధ్రువమబ్జబంధుః, అముష్య నోచేద
చిరాద్భజేరన్వాదాః కథం పాటలిమానవేన. ౧౫. ప. తరణేః కిరణై
స్తదారుణానాం పటలం వ్యోమ్ని పయోముచాం బభాసే, చిరకాల

భాసః. పుత్రోత్కర్షస్య సిత్రానందకరత్వాదిశ్శబ్దప్రాయః. వసంతపరిణా. ౧౩. రిక్త
ఇతి. సిద్ధానాం గంధర్వాణాం చ దేవయోని విశేషాణాం వర్గే సమూహే వీరస్య
తస్య కర్ణస్య మూర్ధ్ని శిరసి - ముక్తాన్ ముక్తాన్ దృష్ట్యా దృష్ట్యా - వీష్ణాయాం ద్వి
ర్భావః. అర్థాత్పుష్పాణీతిభావః. పుష్పైః రిక్తే శూన్యేన - అథే ఆకాశే స్థితానాం
ద్యోసదాం దేవానాం గోష్ఠాన్యభాయాః మధ్యే - పూషాచంద్రా సూర్యాచంద్రమసౌ
ద్వావేవ. 'దేవతాద్వంద్వేచ'త్యాకారః. పుష్పవంతో సపుష్ప పుష్పవత్సంజ్ఞా
విచిత్ర అభూతాం - అత్ర పూర్వవదుంకారో భవనిశ్చ - అత్ర 'రిక్తేపుష్పైః సిద్ధ
సాధ్యదివర్గ'ఇతి వతసీయః. అన్యథా ద్ద్యౌఃపరాదిదేవానాం పుష్పశూన్యత్వాత్సూక్ష్మా
సూర్యేంద్రసిరిక్తానాం సర్వేషాం పుష్పతత్త్వకరిషీకరణానంగలేతి. ఏవం 'సిద్ధ
గంధర్వముఖై'నీతి పాతస్తస్మిన్నాయంతః పూషాచంద్రాని ప్రమాంతపాతేనాసగ్గత
ఇతి చ ధ్యేయమ్-శాలినీవృత్తం. ౧౪. వియదితి. అముష్య కర్ణస్య సంబంధిభిః కతోరైః
దారుణైః విశ్లేర్భాణైః తత్ప్రచారభీత్యేతి యావత్ - అబ్జబంధుస్సూర్యః. వియతః
ఆకాశస్య ప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పూయితవా - ధ్రువం ఆసంశయం-త్రాంత
రగ్ధం విహాయ రగం పాదైరేవేతిభావః నోచేత్ సపదైర్న దుద్రావ యది అస్య
అబ్జబంధోః పాదాశ్చరణాః కిరణాశ్చ పాటలిమానం ఆరుణ్యం - ఆదిరాత్ తక్షణ
దేవ కథం భజేరన్ ప్రాప్నుయూ న ప్రాప్నుయూరేవేత్యర్థః. భజత్వేనా లిజ్-అత్ర
క్షేమభితికాభేదాన్యవసితపాదారుణ్యాన్యభావపవత్త్వా రవేర్ధావననిశ్చయాచర్థావతి
ర్నామ ప్రమాణాలంకారాతిశయోక్తుజ్జీవితఇతి వ్యయోరంగంగిభావేన సంకరః.
'పాటలిమాతిరేక'మితి పాతోఽర్కవాచకపదసాకాంతత్వాత్కాక్షిన్యాయస్యా
ర్థాభేదవివ ప్రవృత్త్యా అముష్యే పదానుపంగాచ్చపేక్ష్యః. అస్తోస్తుభోఽభూ
దర్కఇతి వరమార్గః. ౧౫. తరణేనీతి. తదా సూర్యాస్తమయసమయే - తరణేస్సూ
ర్యస్య - కిరణైరరుణానాం రంజితానాం పయోముచాం మేఘానాం - పటలం సమూ
హః వ్యోమ్ని ఆకాశే - విశాచైశ్చిరకాలం భోక్తుమిచ్ఛా బుభుక్షా తయా హేతునా.

బుభుక్షుయా విశాచైరధికం మాంసమివాహవాదుపాత్తమ్. ౧౬. ప. అవరోపితజ్యమథ కర్ణకార్దుకం విరతౌ దినస్య విజహౌ వినమ్రతాం, అవలోకనాయ హరిదంతరే భయాద్భ్రవతామరాతిధరణీభుజామివ. ౧౭. ప. అప్రాకనూతనశరత్తుతిభిః స్వనైన్యైరస్పందదృష్టిభిరనుక్షణ మిక్ష్యమాణః, దుర్యోధనాగ్రకిరసంవళితాంగుళీకః ప్రావిక్షదాత్మకట కం స తు భానుసూనుః. ౧౮. గ. పరేద్యుః పరిస్ఫురితకమలచక్ర పూహే ప్రకాశమానపత్రికులసంచారేప్రకటితధనంజయతేజోవర్ధనే ఆహవాత్ కుదుపాండవయుద్ధదేశాత్ - ఉపాత్తం సంగృహీతం అధికం మాంసమివే త్యుత్ప్లితా. బభాసే. దౌపచ్ఛందసికం నామవైతాళీయభేదః. ౧౬. అవరోపితజ్య మితి. అగ్ర దినస్య విరతౌ సాయంకాలే - అవరోపితా కోటితః స్రంశితా జ్యాహర్వీ యస్య తథోక్తం - కర్ణస్య కార్దుకం ధనుః. భయాత్ హరితాం దిశాం అంతరే మధ్యే - ద్రవతాం పలాయమానానాం - ఆరాతిధరణీభుజాం శత్రురాజానాం - అవలోకనాయేవేత్యుత్ప్లిత - వినమ్రతాం వినమ్రభావం విజహౌ తత్యాజ - ఉద్ధృం దీర్ఘభూతమభూదిత్యర్థః. మంజుభాషిణీ. ౧౭. అప్రాప్తేతి. స భానుసూనుః కర్ణః. తుశద్దోఽవ్యర్థః. అప్రాప్తాః ఆలగ్నాః నూతనాః నవాః. భీష్మద్రోణయుద్ధ కాలికభిన్నా ఇతి నూవత్. శరత్తుతయః శాత్రవబాణవ్రణాని యైస్యేః. అతపివ స్వనైన్యైః కర్తృభిః. అస్పందాభిః ఆశ్వర్యాన్నిశ్చలాభిః ధృష్టిభిః. ఊజే ఊజే అను ఊణం - ఈక్ష్యమాణస్య - కించ దుర్యోధనస్య అగ్రకిరణే సంవలితా గృహీతా అంగుళీ కసిష్ఠికా యస్య తథోక్తః సత్. 'నన్యృతశ్చే'తికవప్రత్యయః. ఆత్మనః కటకం శిబిరం ప్రావిక్షత్. విశలేః కర్తరిలజ్. అత్ర నూతనబాణవ్రణరాహిత్యస్య విశేష బాణత్యా అనుక్షణనిష్పందదృష్టిరీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ - పసంతలీలకా. ౧౮. పరేద్యురితి. పరేద్యుః పరస్మిన్ దినే - పరితః స్ఫురితా సంచ రంతః ప్రకాశమానా వా కమలానాం చక్రాణాం చక్రవాకాణాం చ పూహాస్స మూహాః యస్మిన్ స్తస్మిన్ - పరితః స్ఫురంతౌ కమలచక్రపూహా పద్మచక్రాకారబలవి న్యాసౌ యస్మిన్ స్తస్మిన్ నిలిచ - పరితః స్ఫురితః పద్మాకారబలవిన్యాసౌ యస్మిన్ స్తస్మిన్ నిలిచా. ని. 'చక్రంరథాంగే నేనాయా'మితి విశ్వో. ప్రకాశమానః పత్రిణాం పక్షిణాం బాణానాంచ కులస్య బృందస్య సంచారి యస్మిన్ స్తస్మిన్ - ప్రక టితం ధనంజయస్య అగ్నేరాహవసీయాదేస్తేజసః వర్ధనం ప్రజ్వలనం యస్మిన్ స్తస్మిన్ - ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేస్తేజసః ప్రకాశస్య వర్ధనం ఛేదనం యస్మిన్ స్తస్మిన్

భావిని ప్రథన ఇవ ప్రభాతసమయే ప్రాదుర్భవతిసతి మధుమథనసార
 ధేర్వఘువత్కుమారస్య పథకృతే శల్యసారథ్యమేవపరం సాధనమవ
 ధారయతా రాధేయేన కృతబోధనస్సుయోధనః సబహుమానం
 మానధనభాజం మద్రరాజముపగమ్య స్వాగమననిదానపరిజ్ఞానేన విమ
 నాయమానమపి తం తైస్సైర్మధురచన్యైర్వచనైః కోపగిరేరధిత్యకా
 ప్రదేశాత్కృశించిదవరోహ్య కర్ణరథనైపథ్యం సారథ్యమధిరోహ
 మాస. ౧౯. ౪. అథ మద్రనాయకినిబద్ధసైంధవం రథ మారురోహ
 రవిభూః పరాక్రమీ, ప్రమదశ్చ కౌరవచమూచరాన్ క్షణా దతి

తివా. ని. 'వర్ధనంఛేదన' ఇత్యమరః. దివాగ్నేర్నిష్ప్రకాశత్వాత్పూర్వత్ర యజ్ఞభిః
 ప్రాతర్నిహోత్రకరణాదితి చ భావః. అన్యత్ర ప్రకటితం ధనంజయస్యాద్ధునస్య
 లేజనః ప్రతాపస్య వర్ధనం యస్మిన్ స్తస్మిన్-ఆతపివ భాజం భవిష్యతి ప్రశనే యుద్ధ
 ఇవ సిద్ధిః. ప్రభాతసమయే ప్రాతఃకాలే ప్రాదుర్భవతి సతి-మధుం నామ దానవంమథ్నా
 తీతి మధుమగః కృష్ణస్సారథిర్మధు తస్య మధువతః ఇంద్రస్య కుమారోఽద్ధునస్తస్య -
 పథస్య కృతే పథార్థం - శల్యే మద్రరాజే సత్సారథ్యం సూతకృత్యమేవ పరం
 సాధనం ముఖ్యకారణం-ఆవధారయతా నిశ్చిన్వతా రాధేయేన కర్ణేన-కృతం బోధనం
 శల్యేన సారథ్యకరణాయ ప్రేరణా యస్య తథోక్తస్సుయోధనః. సబహుమానం యథా
 తథా మానమేవ ధనం భజతీతి భాజం - ఆతపివ స్వస్య స్వీయస్య ఆగమనస్య యన్ని
 దానం ముఖ్యకారణం కర్ణసారథ్యప్రార్థనాత్తకం తస్య పరిజ్ఞానేన విమనాయమానం
 భిన్నమపి - మద్రాణాం జనపదానాం రాజా మద్రరాజస్తం శల్యముపగమ్య ప్రాప్య-
 మధురా శ్రుతి ప్రీతికరా రచనా శబ్దసందర్భః యథా తైః. తైస్సైర్నావావిధైః పచనై
 ర్వాక్తైః - కోపః అనుచితకృత్యప్రేరణాజన్యః సపివ గిరిస్తస్య అధిత్యకా ప్రదేశాత్.
 ని. 'అద్రేర్యూమిరూర్ధ్వమధిత్యకే' త్యమరః. కశించిదతిశ్చేన ఆవరోహ్య ఆవరోహ్య.
 విగతకోపం కృత్వేతి యావత్-కర్ణరథస్య నైపథ్యం అలంకారం సారథ్యం - అధిరోహ
 యామాస అంగీకారితవాక్. మద్రరాజమిత్యనుషజ్యతే - మధువత్కుమారస్యేత్యత్ర
 కర్తృత్వస్య సంబంధత్వవివక్షయా శేషషష్టివిధానాదద్ధునకర్తృకాత్తవధార్థమిత్యర్థ
 లాభోఽపీతి ధ్యేయమ్. ౧౯. అథేతి. అథ శల్యేన సారథ్యకరణాంగీకరణానంతరం ప్ర
 శస్త్రః పరాక్రమోఽస్యాస్తీతి పరాక్రమీ-ప్రశంసాయామిని. రవేర్భవతీతి రవిభూః
 కర్ణః మద్రనాయకేన శల్యేన నిబద్ధాస్సంయోజితాః సైంధవా అశ్వాః. యస్మిన్ స్తం
 రథం-ఆరురోహ ఆరూఢవాక్ - ప్రమదః ఆనందః. చస్త్యర్థః. కౌరవచమూచరాన్

సాధ్యసం చ పరయోధమండలం. ౨౦. ప. తతః క్షణాదేవ రథేన తేన
 సంగ్రామసీమానముపేత్య వీరః, శంఖం తదంత్యాక్షరవాచ్యమేతద్ద్య
 యం నినాదైరపుపూరదేషః. ౨౧. గ. తదను చండతరదోద్దండశ్చండ
 కరసూనుర్నిజయంతారం మద్రనేతారం ప్రతి వాచ మిత్థముత్థాప
 యామాస. ౨౨. గ. ఇదాసీమయి శల్య తవ సారథ్యకౌశల్యం
 నిశామ్య విజయసారథే ర్వదనం లజ్జాపయోధి సహమజ్జనకృతే నాభి
 కమలవాస్తవ్యస్య నయనాయుధసారథే శ్చత్వార్యపి ముఖాని సమా
 దుర్యోధనసేనాః. పరమశ్శ్యంతం ఆరురోహ - అతిసాధ్యసం అత్యంతభయం తు పర
 యోధానాం పాండవభటానాం మండలం సమూహం పరం ఆరురోహ - ఆత్ర కర్ణ
 కర్తృక శల్యసారథిరథారోహణవాక్యార్థస్య కారవపాండవచమూద్వయీమోదభేద
 హేతుత్వాద్వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగద్వయసంస్పృష్టే రారోహణ క్రియాయాస్త
 ద్వాచకస్య చావృత్త్యా ఉభయావృత్తిదివకస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. మంజు
 భాషిణీ. ౨౦. తత ఇతి. తతః ఏవవీరః కర్ణః. తేన శల్యసారథిచేన రథేన సంగ్రామ
 సీమానం యుద్ధదేశం-క్షణాదేవ ఉపేత్య ప్రాప్య - శంఖంచ - తస్య శంఖస్య సంబంధి
 యదంత్యమక్షరం ఖకారః. తస్యవాచ్యమాకాశంచ - ఏకత్ ఉక్తవిధం ద్వయం -
 నినాదైర్బాంకారైః. అపుపూరత్ పూరయామాస - పూరయలేర్లుజీచజీ ద్విత్వాభ్యా
 సలోపప్రాప్త్యాః శంఖసంబంధీత్యత్ర సంబంధః స్వవాచకత్వరూపోగ్రాహ్యః. సాక్షా
 త్సంబంధగ్రహేత్వసమర్థత్వాభ్యః పదదోషఇతి ధ్యేయమ్. ఉపజాతిః. ౨౧. తదన్వీతి.
 తదను తదనంతరం చండతరా అత్యంతశత్రుభయంకరా దోషా భుజౌ దండావివ
 యస్య తథోక్తః. చండకరస్య సూనుః కర్ణః నిజః ఆత్మీయశ్వాసౌ యంతా సారథిశ్చేతి
 వైవక్షితవిశేషణ విశేష్యభావాశ్చమానః. తం మద్రాణాం నేతారం నాయకం శల్యం
 ప్రతి ఇత్థం వక్ష్యమాణప్రకారం పచనం ఉత్థాపయామాస ఉదీరితవాక్. తిష్ఠతే
 ర్ణ్యంతామత్సూర్వాస్త్రిట్యామాదేశాస్తవప్రయోగౌ. ఆర్తిప్రీత్యాదినాజౌపుగాగ
 మశ్చ. ౨౨. ఇదాసీమితి. ఆయి హేశల్య - ఇదాసీం తవ సారథ్యే సారథికృత్యే
 కౌశల్యం చాతుర్యం నిశామ్య దృష్ట్వా - విజయస్య అర్జునస్య సారథ్యే శ్రీకృష్ణస్య -
 వదనం ముఖం కర్తృ-లజ్జైవ పయోధిః తస్మిన్ సహ మజ్జనకృతే సహ మజ్జనార్థం -
 నాభిరేవ కమలం తస్మిన్ వాస్తవ్యస్య నివాసినః. నయనం అగ్నిమయం ఆయుధం
 యస్య తస్య శంభోస్సారథ్యేర్హృద్భ్రమణః చత్వారి ముఖాన్యపి సమాహ్వయతుమివేత్యు

హ్వయితుమివ భృశమవనతమాస్తే. ౨౩. అపిచ. ౪. మరుత్కదంబైరుప
 లాల్యమానం మద్రేంద్రదీప్తాఖిలహేలిజాలం, శరాభివర్షేణ ధనంజయం
 తమింగాలయేదేష భుజః క్షణేన. ౨౪. గ. తతస్తచ్చస్థివణపుటక్రకచం
 కర్ణవచనమాకర్ణ్య పార్థేన పుం ప్రాధితమర్థం హృది కృత్య సమద్ర
 భూపతి రపవార్యవార్యసూర్యతనయధైర్యం గగనకుసుమసోదర్యం
 విధాతుమేవ ముత్తర ముత్తరంగయామాస. ౨౫. ప. పుం విరాటస్య
 పురోపకంఠే రణాంగణే సారథినాన్వనస్య, ఉత్పాట్యమానేఽపి రయేణ
 త్పైత్వా - భృశం అవనతం వనమ్రంసత్ - అస్తే వర్తతే. ౨౩. అపిచ కించేత్యర్థః.
 అస్మ్యోత్తరేణాన్వయః. మరుదితి. హే మద్రేంద్ర శల్య - మరుతాం వాయూనాం
 దేవానాంచ కదంబైః బృందైః ఉపలాల్యమానం సంవర్ధ్యమానం క్షాఘ్యమానంచ -
 దీప్తం ప్రకాశమానం అఖిలానాం సమస్తానాం హేతీనాం జ్వాలానాం ఆయుధా
 నాం చ జాలం యస్య తథోక్తం - తం ప్రసిద్ధిం ధనంజయమగ్నిం ఆర్జునంచ - ఏషః
 మదీయః భుజః శరాణాం జలానాం బాణానాంచ ఆభితో వర్షేణ - క్షణేన అవిలం
 బేన - ఇంగాలయేత్ నిర్వాపయేత్ - ఇంగాలం సిక్తాంగారం - అత్ర మరుతపివ
 మరుతఇతి సర్వత్రరూపణాత్ శ్లిష్ఠసావయవరూపకం - ఉపజాతిః. ౨౪. తతఇతి.
 తతః కర్ణకగ్ధనానంతరం - స మద్రభూపతిశ్యల్యః. శ్రవణే పుటేషివ తయోః క్రకచం
 కరపత్రం - తత్ కర్ణోక్తం వచనం ఆకర్ణ్య - పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ పురా ప్రాధితం
 యాచితం - అర్థం కర్ణలేజోపధాత్తకం హృదికృత్య మనసి స్త్వత్వా - 'అంగీకృతం
 నుకృతినః పరిపాలయంతీ'తి న్యాయాదిలిఖావః. అపవార్య తద్వచనమాకర్ణ్య-అవా
 ర్యేతి అవార్యం దుర్నివారమితి ధైర్యవిశేషణమ్ - సూర్యతనయస్య ధైర్యం గగన
 కుసుమస్య సోదర్యం సదృశం - అత్యంతమిథ్యాభూతమితి యావత్ - విధాతుం
 కర్తుం - ఏవం పక్ష్యమాణముత్తరం ప్రలివాక్యం - ఉత్తరంగయామాస ఉవాచే
 త్యర్థః. ౨౫. ఉక్తిప్రకారమేవాహ చతుర్థిః—పురేతి. హే కర్ణ, పురా ఉత్తరగో
 గ్రహణకాలే-విరాటస్య రాజ్యః పురోపకంఠే నగనమీషే - రణాంగణే యుద్ధదేశే-
 ఆర్జునస్య సారథినా ఉత్తరేణ-తే తవ నేత్రే వస్త్రేచ. ని. 'వస్త్రలూచనయోర్నేత్ర'మితి
 విశ్వః. రయేణ వేగేన ఉత్పాట్యమానే పక్ష్యపరణకున్యాతయూక్రియమాణే సత్యసి-
 అపప్రియమాణేసత్యపీలిచ-నిద్రా గాంధర్వాస్త్రకృతా - హృదయంగమా రుచ్యా -
 కథమాసీత్-ఆలోత్తరేణైవసారథినా తథాక్రియమాణేఽపి నిద్రాసీదితి వస్తునా తాదృ
 శస్య తవ సారథిం మామవలూక్య అద్యతనవిజయసారథేర్భగవతో భవేదేవ లజ్జయా

నేత్రేనిద్రా కథం తే హృదయంగమాసీత్. ౧౬. ప. ఆయాసలేశరహితం వనసీన్న సూర్యం సందానితే సుహృది తే సురవైణికేన, కుత్రాపి గూఢవసతి స్త్వినుహో నికుంజే కిం నాభిః పుష్పిచకరంధ్రగానాత్. ౨౭. ప. పాంచాలికాయాః పరిణీతికాలే సంఘీభవద్భి స్సహధార్త రాష్ట్రైః, భవానభూ త్పార్థశరప్రయోగాత్కర్ణోఽపి భూత్వా కథ మాత్తగంధః. ౨౮. ప. ఇంద్రాత్తజా తేన సతేన గంతు మీష్టేతులా

ముఖావనమనమిత్యవహసాత్తకస్య ప్రామిక ప్రశ్నోత్తరస్య వస్తునః ప్రతీతేర్వస్తునావ స్తుధ్వనిః. ఉపజాతిః. ౨౬. ఆయాసేతి. సూర్యం ఘోషమాత్రాకాలే వనసీమ్ని ద్వై తవవప్రదేశే - తే తవ సుహృది దుర్యోధనే సురవైణికేన చిత్రసేనేన ఆయాసస్య లేశేనాగి రహితం యథాశక్తా సందానితే దామభివృద్ధే సతి-అహో ఇతి వాసపూర్వకే ఫేదే - హే కర్ణ త్వం - కుత్రాపి దుర్జయే నికుంజే గుల్మే - గూఢా దుర్లభ్యావసతిః సిగిర్యస్య తథోక్తస్య - సవిధే సమీపే య కీచకా వేణునిశేషస్తేహం రంధ్ర ర్వా యుపూర్ణైరానాత్ శబ్దాదపి - నాభిభేః శబ్దానుసారేణ మామత్రత్యం విజ్ఞాయ బద్ధీ యురితి భీతోనాభూః కిమితికాకుః. ఆభిభేరేవేత్సర్కః. బిభేతేః కర్తరి లజ్ - అత్రాపి వస్తునా తదార్జునేన భవత్సుహృద్దోచనం జానతాప్యేవముచ్యత ఇతి ప్రతీతేర్వస్తు ధ్వనిః. వసంశలితా. ౨౭. పాంచాలికాయా ఇతి. కించ పాంచాలికాయాః ద్రౌప ద్యాః పరిణీతికాలే వివాహసమయే - సంఘీభవద్భిః. ద్రౌపద్యవహరణాయ బృందా యమానైః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ - హే కర్ణ, భవాత్ పార్థస్యార్జునస్య శరాణాం ప్రక ర్షేణ యోగాత్ ప్రహారాత్ - అత్తః పరేణ గృహీతః గంధః గర్వః యస్య తథోక్తః 'ఆత్తగంధోఽభిభూతస్యా'దిత్యమరః. కర్ణో భూత్వాపి తదానీంతన కర్ణ స్సన్నపి ఇదానీం పునరాత్తగంధః సగర్వః. కశమభూత్ ఆభూరిత్యర్థః. 'శేషేప్రమ' ఇతి ప్రమపురుషః. యద్వా భవాత్ కర్ణః సబిలత్వేన యథార్థనామా భూత్వాపి - పునరాత్తగంధమభూదితి యోజనా - అస్యాం నతంత్రన్యాయానుసరణగౌరవదోష ఇతిధ్యేయం. ని. 'గంధోగంధక ఆమోదే లేశే సంబంధగర్వయో'రితివైజయంతీ - ఉపజాతిః. ౨౮. ఇంద్రేతి. అతః. హే కర్ణ, తేన త్రిభువనప్రసిద్ధపరాక్రమేణ ఇంద్రస్యాత్మజాతేన అర్జునేన సహ-తులాం సామ్యం గంతుం లబ్ధుం-సః త్రిపురజలం ధరాసురాదిజేతృత్వేన ప్రసిద్ధః. ఈశ్వరశృంభురేక ఏవ-ఈష్టే తమలే నాన్యైశ్చత్యర్థః.

మీశ్వర ఏక ఏవ, తృణాయ కృత్వా నిజజీవనం యో యుద్ధాయ
యేన స్పృహయన్నదస్థాత్. ౨౯. గ. ఇతి తస్య మద్రాధ్యక్షస్య
తాదృశమృగభక్త్యః కుమార పక్షపాతం సమీక్ష్య కర్తృసాక్షీనందనోఽపి
రౌక్ష్యవర్జం పదవిభాగచమత్కృతిసుభగంభావుకం వచనమేవ మభా
ణీత్. ౩౦. ప. అయి భాగినేయయశసాం సుభగంకరణత్వమద్య భావి
మద్రపతే, మమ మాతులేతి బహుధా వదతా విజయేన శంభవమపి
మాతులయ. ౩౧. ప. ఇత్యుక్తవత ఏతస్య సౌరే గ్ధంతపటావివ, జవా

యతః య ఇంద్రాత్తజాతః. నిజం జీవనం జీవితం తృణాయ కృత్వా తృణప్రాయం
మన్వానః. తృణమిష అనాదృత్యేతి యావత్. 'మన్యకర్తృణాదర' ఇతి సంప్రదా
నత్వం - యేన శంభునా సహ యుద్ధాయ స్పృహయన్ అభిషక్. స్పృహేహిస్థిత
ఇతి సంప్రదానత్వం - ఉదస్థాత్ ఉద్యుక్తవాన్ - లేన సఇతి సంబంధః. ఆయాస
లేశేత్యాది క్లోకశ్రయం ద్వితీయవాక్యోత్తరం - అత్ర హారమాత్రప్రాప్యస్యాద్ధు
నసామృన్యేశ్వరనివ నియమనాత్మరిసంఖ్యాలుంకారః. ఉపజాతిః. ౨౯. ఇతి. ఇత్యుక్త
ప్రకారం-తాదృశం అతిబహుళం - తస్య మద్రాశామధ్యక్షస్య రాజ్యశృల్యస్య సంబంధి
ఋగుక్త్యః ఇంద్రస్య - కుమారేఽర్జునే పక్షపాతం ఆత్మీయత్వేనాభినివేశం సమీక్ష్య
అలాఽప్య-కర్తృసాక్షిణః సూర్యస్య నందనః కర్ణోఽపి - రూక్షస్యభావః రౌక్ష్యం పారు
వ్యం లేనవర్జితం-కించ పదస్య మాతులేతి శబ్దస్య విభాగేన-మాతులాఇతి వృథక్కరణేన
యా చమత్కృతిః ప్రాగ్భ్యం తయా సుభగంభావుకం రమణీయం వచనం - ఏవం
పక్ష్యమాణప్రకారేణ - అనాదీత్ ఉక్తవాన్. వదే కర్తరిలుజి సివి వృద్ధిః. ౩౦.
అయీతి. అయి హేమద్రపతే శల్య, అద్య భగిన్యాః ఉపచారాత్కుంత్యాః
అపత్యస్య భాగినేయస్య అర్జునస్య - 'స్త్రీభ్యోఽగి'తి ధక్యేయాచేశః. యశసాం
పరాక్రమజన్యానాం - సుభగం కరణః ప్రఖ్యాతః త్వం విజయేన సర్వోత్కర్షణ
హేతునా - తులా లేనాపి సామ్యం - మాన ఇతి - బహుధా వదతా బ్రువతా -
ఆత్మస్తుతిపరాయణేనేతియావత్-ఏవం హే మమ మాతుల స్వమాత్మసోదరేతి బహు
ధా వదతా విజయేరార్జునేన సహ శంభుమః-మాతులయ సదృశం మా కురు - సర్వో
త్కృష్టానాం శంభోరప్యపకృష్టత్వసంభావనావశ్యకత్వాదితి భావః. అనేన మూఢానా
మభిమాన స్తీరస్కృతపకలాంతర ఇతివాసో వ్యంగ్యః. అత్ర భాగినేయత్వాదివిశేషణస్య
పక్షపాతిత్వేన శల్యవచనస్యాతాత్వికత్వమిత్యభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః.
సుమంగలీవృత్తం. ౩౧. ఇతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ-ఉక్తవతః ఏతస్య సూర్యస్య అపత్యం

దుభావనీకా తా జఘశుతే పరస్పరమ్. 32. ప. సర్వతోఽపి భువి
 నైన్యవరాగైశ్శోషితేషు సకలేషు సరస్సు, కేవలం గగనవన తదాసి
 మప్పురః కుల మలోక్యత లోక్తః. 33. గ. తదను తత్ర పరస్పర
 ఘట్టనజనితస్ఫులింగవ్యాజేన నిపీతపూర్వాన్రుధిరశీకరనికరానజీర్ణశంక
 యా వమంతీభిరివ పట్టనవల్లరిభిశ్చ, కబంధోత్పాటనస్పృష్టిపాటవ
 మేవ సంగ్రామదేశదేశికసదేశానభ్యసితమవనీతల మవతీర్తైః పయో
 ధరపటలైరివ ఘేటకమండలైశ్చ, యుగవదేవ బహువిధనీరయోధ
 సౌగంధ్య కర్ణః తస్య-ఆత ఇష్ట. సంతపుషా ఊర్ధ్వాధరోష్ఠావివ తావుభావనీకా మరుపాం
 డవస్థే పరస్పరం ఆవాత్ వేగాత్ - జఘతే సంయుయుజయః. భువితేకర్తా
 లిట్-తతః పరం నకించదప్యవదత్ సంకులంచాభూతైన్యద్యయమిత్యర్థః. అత్ర కర్ణో
 వ్యయోనైన్యయోశ్చ ప్రకృతయోర్నిధోమేళనేనావమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితా
 భేదః. యుగ్మవిపులావృత్తం. శ్లోకోవా. 32. సర్వత ఇతి. తదాసి సేనాద్వయసంఘటన
 సమయే - భువి సర్వసస్పర్శత్రాపి సజలేషు జలసహితేషు సరస్సు నైన్యయోః కారవ
 పాండవీయయోః సంబంధిభిః పరాగైః పదఘట్టనజన్యైః శోషితేషు నిర్బలీకృతేషు
 సత్సు - కేవలం ఏకస్థిత గగనవన అద్భిర్యుక్తానాం సరసాం కులం బృందం అప్పురః
 కులం దేవాంగనాసమూహశ్చ-లోక్తైరస్తైః అలోక్యత దృశ్యతేష్ట. అత్ర దివి భువి
 ప్రసక్తస్యాపురోవత్వస్య దివ్యేకత్ర నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః జ్ఞేవసంకీర్ణః.
 స్వాగతా. 33. తదస్థితి. తదను ద్వయోర్దేశనానంతరం తత్ర యుద్ధదేశే - పర
 స్పరం సంఘటనేన ఆభిసూతేన జనితానాం స్ఫులింగానాం అగ్నికణానాం వ్యాజేన -
 పూర్వం పూర్వయుద్ధే నిపీతాన్ నిపీతపూర్వాన్ రుధిరశీకరాన్ - రక్తబిందూన్ -
 ఆజీర్ణశంకయా జాతరానలావక్వభయేన వమంతీభిః ఉద్గిరంతీభిరివ స్థితాభిః. పట్టసాః
 భిద్గవిశేషాః వల్లర్యః లతాఇవ తాభిశ్చ - కబంధానాం ఉదకానాం అపమూర్ధకశే
 బరాణాంచ ఉత్పాటనస్య ఊర్ధ్వప్రసారణస్య సృష్టిః జననవ్యాపారః తస్యాం పాటవం
 సామర్థ్యమేవ సంగ్రామదేశే యుద్ధభాగవీవ దేశికః ఆచార్యః తస్యసదేశాత్సమీపాత్ -
 అభ్యసితం పరిచేతుం తేషామధువీవ జలప్రసారకత్వాదితిభావః. అవనీతలం భూతలం
 ప్రతి - అవతీర్తైః ప్రాప్తైః పయోధరపటలైరేఘబృంధైరివ స్థితైః ఘేటకమండలైః ఫల
 కసమూహైశ్చ - యుగవదేకదైవ - బహువిధానాం వీరాణాం యోధజనానాం
 అపరావృత్య మృత్వా సురీభూతానాం ప్రవేశస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ తరణే
 స్ఫూర్ణబింబస్య రంధ్రసరణిం బిలమార్గం - విశాలయితుం విస్తారియితుమివ నియత్తలే

జనప్రవేశసౌకర్యయ తరణిరంధ్రసరణిం విశాలయితు మివవియత్తలే
 దూర దూర ముచ్చలితాభి శ్మక్తిశ్చ, ప్రతిక్షణక్షపితవిపక్షకులవృ
 త్తాంతం ముహూర్త హురటసీముఖేన కథయితుమివ ధానుష్క-కర్ణాభ్యా
 శంప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చ, యుద్ధవిలోకనబద్ధకౌతుకసిద్ధయావ
 తకుచమండలనిజకుంభ తారతమ్యకరిచిచీషయేవదూరం నభసికరాన్న
 సారయద్భి శృండాలమండలైశ్చ, విచిత్రతరచక్రచంక్రమణమిషేణ
 పదా త్పదమపి సగంతవ్యమితి విమతనిరోధకుండలనామిన కుర్వద్భిరర్వ
 ద్భిశ్చ, శోణితపంశశోణితైః వేగసంభ్రమవిదార్యమాణ ధరణీరంధ్రనిర్గ
 త్వరఫణీంద్రఫణాసహస్రమణికిరణధోరణీనఃసృణితైరిన చక్రై స్సంక్రీ

అకాశదేశే దూరముచ్చలితాభీరున్నమితాభిః శక్తిభిశ్చ త్తేజోవ్యతిక్షణం - త్తపి
 తస్య నాశితస్య వివక్షాణం శత్రుకాఙ్కులస్య బృందస్య వృత్తాంతం - అటనిః ధను
 ష్కోటిరేవ ముఖం వక్త్రంలేన ముహూర్తహః కథయితుమివ ధానుష్కాణాం ధనుర్ధ
 రాణాం కర్ణాభ్యాశం శ్రోత్రసమీపం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చాపయద్భిశ్చ -
 యుద్ధస్య విలోకనేబద్ధం కౌతుకం యేన తస్య సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం యా
 వతస్య యువతీసమూహస్య యత్కుచమండలం తస్య నిజయోః కుంభయోశ్చ యత్తా
 రతమ్యం న్యూనాధికభావః తస్య పరిచేతుం పరీక్షితుమిచ్ఛాపరిచిహితయేవ - నభసి
 దూరంకరాణ్ శుండాః, ప్రసారయద్భిః శుండాలమండలైర్గజబృందైశ్చ విచిత్రతరస్య
 అత్యాశ్చర్యకరస్య చక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్య మిషేణ వ్యాజేన పదా
 త్పదం పికంపదమితదేశమపి - స గంతవ్యమిత్యేవం భవద్భిరితిశేషః. విమతానాం
 శత్రుకాం నిరోధాయ నిరోధంకర్తుం. 'క్రియార్థేత్యాదినా సంప్రదానత్వం' - కుండ
 లనాం రాజాజ్ఞాసూచకవర్తులరేఖాం కుర్వద్భిః లిఖద్భిరివ స్థితైరర్వద్భిః అత్యైశ్చ
 శోణితపంశేన రక్తకర్దమేన శోణితైరరుణితైః. అతఏవ వేగాత్సంభ్రమేణ భ్రమణేన
 విదార్యమాణాయాః భిద్యమానాయాః ధరణ్యాః భువః రంధ్రభ్యః నిర్గత్వరయా
 నిర్గమనశీలయా ఫణీంద్రస్య శేషస్య ఫణాసహస్ర మణినాం కిరణధోరణ్యా కాంతి
 పరంపరయా మసృణితైర్వాన్విపైరివ స్థితైః చక్రైః రథాంగైః. సంక్రీడద్భిరత్తతః
 గచ్ఛద్భిః శతాంగైః రథైశ్చ-భయానకే లోకైకభయంకరే-సమీకే యుద్ధే-సకలానాం
 సురజనానాం తనూరుహాణాం రోహిణీం సుఖశయనం పృచ్ఛతీతి సౌఖశాయనికేసతి -
 అత్యాశ్చర్యేణ రోహిణీచజనకేసతీతి యావదిత్యుత్తరేణైకవాక్యం - 'భయానకం సకల
 సురజనతనూరుహసౌఖశాయనికం సమీకమథూత్ తదనంతరమితి పాఠాంతరం-దుశ్చ

దద్ధి శ్చతాంగైశ్చ, భయానకే సకలసురజనతనూరుహ సౌఖ్యానాని
కేసమీకే. 38. ప. దుశ్శాసనో నయనజ్యంభితకోపవహ్నిభీత్యేవ
ఫాలతలమూర్ధ్వ ముపాశ్రితాభ్యాం, భూభ్యాంభయానకముఖో
రిపుభూమిపానపాన్యరభయోధయితు మేతదతీవ చిత్రం. 39. ప.
సకుంతలాశ్యంబరభూతిధురైస్త్వ స్వసింహనాదై ర్విదధే దురాహః,

సనయుద్ధే న్వకాలికే న్వానంతర్యబోధకత్వేన బాధితార్థకత్వాదుపేక్ష్యం. ఆత్ర
స్ఫులింగవ్యాజేనేతి సావహ్నవహేనూత్ప్రేక్షాయాశ్చ పట్టనవల్లరీభిరుత్యుపమయాశ్చ
కబంధశబ్దశ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంగ్రామదేశికేతిరూపకద్వయా
భ్యుపసంభూత్యేక్షయోరంగంగిభావసంకరస్య తరణిరంగవిశాలీకరణఫలాత్ప్రేక్షాయా
శ్చ అటనిముఖేనేతి రూపకకథనఫలాత్ప్రేక్షయోరంగంగిభావసంకరస్య చ పరిచిచీమా
హేతూత్ప్రేక్షాయాశ్చ చక్రచంక్రమణమిషేనేతి సావహ్నవస్వరూపాత్ప్రేక్షాయా
శ్చ అరుణితస్వరూపాత్ప్రేక్షాయాశ్చ అష్టానాం లిలతండులన్యాయేన సంసృష్టిః. 38.
ఇతఃపరం శ్లోకద్వయమేకవాక్యం. దుశ్శాసనఇతి. యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ యో
దుశ్శాసనః దుర్యోధనానంతరజః. నయనాభ్యాం జ్యంభితాత్ నిర్గతాత్ కోపాదేవ
వహ్నిర్భిత్వా భయనేవేత్యుత్ప్రేక్షా. ఊర్ధ్వం ఉపరితనం ఫాలతలం లలాటప్రదేశం.
ఉపాశ్రితాభ్యాం కోపేన గ్రంథీభూతాభ్యామితి యావత్ - భూభ్యాం భయా
నకం ముఖం యస్య తథోక్తస్త్వ-రితూ భూమిపాత్ శత్రూ రాజ్ఞోఽసి యోధ
యితుం భటాకర్తుం - ఆరబ్ధ ఉపచక్రమే - ఇత్యేకత్వే అతీవ భృశం చిత్రం -
రాజ్ఞామపి భటత్వరణస్యాశ్చర్యకరత్వాదితిభావః. అస్మిన్నర్థే యచ్చట్టఆకాంక్షాలభ్యః
తదసహజ్ఞతాయాం పునరిత్థమవధేయం - యోధయితుమిత్యత్ర యః అధయితుమితి
చేదః. రిపుభూమిపానపీత్యపినాకోపవహ్నిసముచ్చయః. అధయితుమధఃకర్తుం - ఆత్ర
యుధసాధ్యరిపుభూమిపాధికరణస్య భూభంగమాత్రేణ సంపాదనోద్యోగాదాశ్చర్య
మితి వస్తునా కోపవహ్నిశత్రువర్గయోరధఃపరణౌవమ్యగమ్యతాత్త కతుల్యయోగితా
వ్రతీతేర్దుస్తునాలంకారధ్వజః. 'రభలేరాజ్ఞాన్వాత్కర్తృరీతితత్'. 39. స ఇతి.
దురాహః పరైరభ్యుష్టః సదుశ్శాసనః. సోమకానాం పాంచాలానాం లాన్యస్య యుద్ధ
సాట్యస్య హేతౌ జనన - సోమకళాచంద్రకాంతిరీవ ఆస్యహేతి ముఖికాం య
స్యాస్తస్యామితిచ. అతవీవ పాంచాలికాయాం ద్రౌపద్యామివ స్థితాయాం - పార్థ
చమ్రాం పాండవసేనాయాం - కుంతలశ్చిగురః అశిశ్చ తద్ద్యయమివ యదంబరం కేశ
భ్రమరవన్నీలం ఆకాశం తస్య భూతో భంగే ధురైః పటుభిః స్వైః స్వయైః

పరాభవం సోమకలాస్య హేతో పాంచాలికాయావివ పార్థచమ్యాం.
 ౩౬. గ. తతో యాజ్ఞ సేనీకటితటపటావహరణసమయచక్రచంక్రమణ
 వాసనానువృత్తివశాదివ వివిధాని రేచకమండలాని వితన్వన్నిజాస్పద
 భద్రో భీమః క్వవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితు మున్నతప్రదేశమధి
 రూఢాభ్యాం హృదంతరదుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యామివ రోషలోహి
 తాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసదానశౌండః, కరతలబంభ్రమ్యమాణ
 ఘనతరపరిఘపాతనపాటితభటఘాటకకరటిఘటాక్షతజప్రవాహైస్సమ
 రసీమానం కంఠద్వయసీం విదధాన స్సుయోధనానుజో వియదధ్వని
 విజ్రంభితధ్వని ర్వ్యోకోదరదృగధ్వసీనోభూత్. ౩౭. ప. బద్ధకచ్ఛాపవి

సింహనాదైః కుంజలాళైః కేశబృందస్య అంబరస్యవస్త్రస్యచ ధూత్యా ధురైః తద్య
 కైరిత్యర్థః. నైవః సింహనాదైరితి చ - పరాభవం తిరస్కారం - విదధే చక్రే-జిప్త
 నిశేషణేయముపమానార్థా - ఉపజాతిః. ౩౬. తతః యాజ్ఞ సేనాః ద్రవ
 ద్యాః కటితటే నితంబదేశే పటానామపహరస్య సమయే ఆకర్షణావసరేచక్రచంక్ర
 మణస్య మండలాకారగమనస్య యా వాసనా సంస్కారే తస్య అనువృత్తివశాత్ అను
 సరణవశాదివేత్సుత్యేత్ - వివిధాని రేచకాభ్యాని మండలాని చక్రగమనాని వితన్వన్
 ప్రకటయన్ - నిజాస్పదస్య స్వస్థానస్య ఉరసః భేదకః దారకః భీమః, క్వవా
 కుతోవా సమాగచ్ఛతీతి-వీక్షితుం సమున్నతం ప్రదేశం ముఖాత్తకం అధిరూఢాభ్యాం-
 హృదః ఉరసః అంతరే అంతరేతే రుధిరబుద్బుదా ముకుళానివ తాభ్యామివస్థితాభ్యా
 మిత్యత్యేత్ - రోషేణ లోహితాభ్యాం-అరుణాభ్యాం లోచనాభ్యాం - సాధ్వ
 సస్య దానశౌండః బహుప్రదః ఆతిభయంకరణితియావత్ - కరతలే బంభ్రమ్యమా
 ణస్య బహుధా వ్యాపార్యమాణస్య. యజంతాద్భిమతేః కర్ణజిలటశ్శాసన్. పరిఘస్య
 గదాయాః పాతనేన ప్రహరేణ పాటితానాం భిన్నానాం భటానాం యోధానాం
 ఘోటకానాం అశ్వానాం కరటినాం గజానాంచ ఘటానాం బృందానాం సంబం
 ధభిః క్షతజప్రవాహైః రక్తప్రాచైః. సమీకసీమానం యద్ధప్రదేశం - కంఠద్వయసీం
 కంఠపరిమితగాంభీర్యజలాం - విదధానః కుర్వాణః. వియదధ్వని ఆకాశమగ్నే విజ్రం
 భితః వ్యాప్తః ధ్వనిస్సింహనాదః యస్యతథోక్తః. సుయోధనానుజః దుశ్శాసనః, వృకో
 దిరస్య భీమస్య దృశోరధాన్వంగచ్ఛతీతి తథోక్తః. దృష్టివిషయో అభూత్. ఉత్పేత్
 ద్వయస్య సంస్పృష్టిః. ౩౭. బద్ధేతి. బద్ధః కచ్ఛ మధ్యబంధనపట్టః యాభ్యాంతో -
 బద్ధకాసీనావపీలిచేత్వనేన పీతరాశ్వం - సూచ్యతే - అభీకా కాముకావీతి విరోధః

ద్వా తావక్ కా భీమకారవా, గదాగదిరణం ఘోరం కుంభితే స్త
పరస్పరం. ౩౮. ప. నిపాతితస్య ద్విషతస్సభూమశా సమక్ష మ్మత్సం కురు
భూపతీనాం, గండే కరాభ్యా ముదరే పదాభ్యాం సంతాడనం సాధు
సమాచచార. ౩౯. ప. నిజప్రియాకైశ్యకృషోఽస్య శత్రో ర్నిర్భిద్య
వక్షఃపిబతోఽస్యగంభః, సమీరసూనో శ్చ పికాచికానాం సవీతికేభ్యాం
కలహో బధూవ. ౪౦. ప. ఏణీదృశ స్సవీకియాయా వేణీం తైరేవ
శోణితైః, ఊణీభృతాం ద్విసామేష ఊణీచక్రే సహాక్షిభః. ౪౧. తన
నంతరం. ౪౨. రిపూ న్కురుక్షేత్రతలే చరంతం తృణాయ మత్వాప్యృష

నిర్భయాపి పరిహరః. భీమకారవా తా భీమశ్చ కారవః దుశ్శాసనశ్చ ద్వా పరస్పరం
గదయా గదయాప్రవృత్తం గదాగది - ఘోరం భయంరం రణం యుక్తం - కుర్వా
తేస్త చక్రతుః. ౩౮. నిపాతితస్యేతి. సః వత్సమాణవిధప్రలంభయా ప్రసిద్ధః. కురు
భూపతీనాం దుర్యోధనాదీనాం - ఆత్మాం నేత్రాణాం సమక్షం అగ్రవివ - నతుయ
త్రకుత్రాపీత్యర్థః. భూమాయుద్ధభువి నిపాతితస్య ద్విషతః దుశ్శాసనస్య - గండే
పదాలే కరాభ్యాముదరే కుక్షే పదాభ్యాంచ - సంతాడనం సాధు యథాప్రతిష్ఠం -
సమాచచార కృతవాక్ - అత్ర తత్తాదృక్ప్రియాపరాధకరపదతాడనయోరానురూ
ప్యేణ సంఘటనయా సమాలంకారః. ౩౯. నిజేతి. నిజాయాః ప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః
కైశ్యం శీశబృందం కర్తవీతి పృషః. అశవివ శత్రోరస్య దుశ్శాసనస్య వక్షః నిర్భిద్య
ఆస్పక్ రక్తమేవ అంభః జలం - పిబతః సమీరసూనోశ్చిమస్యచ పికాచికానాంచ -
సవీతికేభ్యాం సహపాన్తకీడాయాం - కలహః మమాస్త్యధికం మమాస్త్యధిగమి
యవాదః బధూవ - ఉపజాలిః. ౪౦. ఏణీతి. ఏవః భీమః. వైద్యశ్శాసనైః శోణితైః
వీతిశ్చైరేవ - స్వకీయాః ఏణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీం దుశ్శాసనశోణితసంస్కా
ర్యత్వేన బద్ధాం - ద్విషాం ఊణీభృతాం శత్రుభూపానాం ఆక్షిభిస్సహ - శోణీచ
క్రే రంజయామాస - యథాప్రతిష్ఠం దుశ్శాసనరుధిరేవనకృతి ద్రౌపదివేణీమోచనే
భీమే కారవాస్పర్శ్యో కోపారుణితాత్ బధూపురిత్యర్థః. అశవివ వస్తునా పదార్థహే
తుకం కావ్యలింగం ధ్వన్యతే. ౪౧. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాన్వయః. రిపూనితి.
రిపూన్ సన్యభక్షణరోధినశ్చత్రాంశ్చ-తృణాయ మత్వా తృణవదనాదృత్యేత్యర్థః.
కురుక్షేత్రతలవివ కురుణాం క్షేత్రతలేకేదారభాగే - చరంతం సన్యాసి భక్షయం
తం గచ్ఛంతంచ - పరేషామేవ ధేనునాం కాంతం వల్లభం పరిః స్వవాచకోత్తర
భాగః ధేనుశబ్దః యయాతయా అసిధేనుకయానామాయుధేనకాంతమితివ. ని.

సేనముగ్రం, కిరీటిగోపః పరధేనుకాంతం నినాయ కాండై ర్యమలోక
గోష్ఠం. ౪౨. ప. అవకర్ణ్య కిరీటిభగ్నుమాజావభిమనోరధికం సుతం
సకర్ణః, రిపురంకుతరతురప్తదిక్షు జ్వలయంశ్చతురభూవరిన్దిధతుః. ౪౩.
ప. కుండలీకృతకోదండ శ్చండభానుతనూభవః, తాండవం విదధే
పాణిః పాండవానాం బలాంతరే. ౪౪. ప. యుద్ధే హతో యోధ
సమూహ ఏష బింబం పితు ర్ధే బత భత్స్వతీతి, మత్స్వేవ పత్సుర్న
హసాం కుమార స్సంధాదయామాస దివం శరౌఘైః. ౪౫. ప.
కరీంద్రమండలే పేతుః కర్ణముక్తా శ్శరవ్రజాః, సదానాంబుకరం

‘ఘోరాచాసిధేమకే’త్యమరః. ఉగ్రం భయంకరం వృషనేనంకర్ణపుత్ర మేవ వృషభ
శ్రేష్ఠం - కిరీటి అర్జునవివ గోపః గోపాలః భూవశ్చ కాండైర్దండైర్పాణైశ్చ - యమ
లోకమేవ గోష్ఠం గోస్థానం - నినాయ ప్రాపితవాక్ - సమస్తవస్తువర్తిష్టాశ్చిష్టసావ
యమూహకం - ఉపేంద్రవజ్రా. ౪౨. అవకర్ణ్యేతి. అభిమనోరధునపుత్రస్య స్వమారి
తస్య అధికం - అతపివ కిరీటినాఅర్జునేన భగ్నం పుత్రమరణప్రతీకారాత్సనాహతం
నూనం వృషనేనం-అవకర్ణ్య శ్రుత్వా చక్షుః జ్వలయన్ కోపాగ్నినా శోణిషుర్నై -
రివపవివ రంకవః హరిణాస్తేషాం తరక్షుర్నృగవిశేషః తద్వృష్టిమాలేణ హరిణాశ్శిథిల
ప్రాణాభవంతీతి ప్రసిద్ధిః. సకర్ణః. అప్రాస్వదిక్షు-అరీన్ దగ్ధుమిచ్ఛద్దిధతుః ఆభూత్ -
పుత్రవధక్రొధపరవశః దారుణం యోధుం సన్నద్ధవానిత్యర్థః. అత్ర పుత్రవధాకర్ణనస్య
విశేషణగత్యా శత్రుదిధక్షాహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం - ఔషచ్ఛంద
సికం. ౪౩. కుండలీకృతే. తతశ్చండభానుతనూభవః కర్ణస్యపాణిః. కుండలీకృతం
గుణాశ్చర్యేన మండలితం కోదండం కాలపుష్పం యేనతథోక్తస్యన్ - పాండవానాం
బలాంతరే సేనామధ్యేతాండవం నర్తనం - విదధే చకార - గుణాకర్ణణత్యాగాభ్యా
మితిభావః. అనుప్రాసభేదశృద్ధాలంకారః. ౪౪. యుద్ధఇతి. యుద్ధే హతః ఏషః. యో
ధానాం పాండవీయానాం సమూహః మే మమ పితుస్సూర్యస్య బింబం-బలేతిభేదే.
భత్స్వతీ బహూనాం యుగవన్విర్జమనే సుబాధాద్విదారయన్మతి-ఇతిమత్వా సంభా
ధాద్విదారయన్మతి - ఇతిమత్వా సంభావ్యేవేత్స్యప్రేక్షా-మహసాం తేజసాం పత్సు
స్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః. శరౌఘైః. దివం అంతఃకాయం - సంధాదయామాస ఆచ్ఛా
దితవాక్. ఇంద్రవజ్రా. ౪౫. కరీరి. కర్ణేన ముక్తాః ప్రయుక్తాః. శరవ్రజాః బాణ
సంఘాః శరవద్రాశయా వ్రజంతీతి యాచకాశ్చ - కరీంద్రమండలే గజబృందే కరి
ణామింద్రస్య బహుగజవతో రాజ్ఞో మండలే రాష్ట్రేచ - పేతుః ప్రవివితుః. తథాపి

యాంతి స్థూలలక్ష్యం హిమార్దణాః. ౪౬. ప. ప్రకాశ్య కర్ణే యుధి
 కాలప్యప్తం భయంకరాభేచలత్రిప్రవీరే, తదీయభత్తైర్దళితాః పరేఽపి
 ప్రకాశ్యచేలుర్భుతరక్తప్యప్తం. ౪౭. ప. తత్ర తత్ర యుధి సంచరమాణ
 శ్శ్యసారథిమతా సరథేన, చూషితారిమదవారితయా ౭సౌ సూర్య
 సూనురపి చండకిరోఽభూత్. ౪౮. ప. రవేః కుమారస్య రథం నిరీక్ష్య
 రమాప్రియస్యాపి తదా సమీకే, ధైర్యం హృద స్వేదజలం శరీరం
 మార్గణాః యాచకాః బాణశ్చవికస్తావ్యదాన్యాన్తుక్తాః దానాంబునా ఉశ్శర్గజలేన
 మదోదకేనసహితః స దానాంబుః కరఃకుండాచ యస్య తథోక్తం - స్థూలలక్ష్యం
 బహుప్రదంస్థూలం పృథులం లక్ష్యం శరవ్యంచ యాంతి ఆత్ర యాచకశరయోః దాన
 జలమదజలయోః హస్తశుండయోర్బహుప్రదప్రథులలక్ష్యయోశ్చ శ్లేషభిత్తికాభేదాభ్య
 వసాయలబ్ధసామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః. తేన నిసర్గదాతుః కర్ణస్య
 యాచకాశావిఘాతేన గతప్రాయతాప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. శ్లో. 'దానంవిత
 రణే హస్తే మదేస్సాంభుత్తండనేఽపిచ - బలిహస్తమయూభేష కరోగజరేఽపిచ-లక్షం
 లక్ష్యం శరవ్యేచ సంఖ్యాభేదేచ గోచరే - మార్గణోయాచకే బాణభవే దశ్వేష్టసి
 త్రిష్వితి సర్వత్రకోశాః. ౪౬. ప్రకాశ్యేతి. భయంకరీభావేజః యస్య తస్మిన్ -
 ప్రకృప్తే వీరే కర్ణే కాలప్యప్తం ధనుః కాలస్య రిత్తాణాం సితకాలస్య పృష్ఠం
 చరమభాగం అంతంచేతి యాచత్ - ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య చలతిసీ - శబ్దయోః
 కర్ణసంబంధిభిః భల్లైర్నామ బాణైః దళితాః పాటితాః పరే శత్రవోఽపి రక్తం
 శరవ్రణశోణితాదుణం పృష్ఠం శరీరపశ్చాద్భాగం తన్నామకం ధనుశ్చ - ప్రకాశ్య
 చేలుః. మానినాం పరోత్కర్షానసహిష్టుత్వాదితిభావః. ఆత్ర కాశ్యవృత్తరక్తప్యప్తశబ్ద
 శ్లేషప్రతిభయా తదుభయప్రకాశనేన విరోధినోరనురూపచేష్టసంఘటనాత్ సమా
 లంకారః. కర్ణబాణనిర్భిన్నాః పరే పలాయాంబభూపునిపరమార్థః. ౪౭. తత్ర
 తత్రేతి. శల్యస్సారథిరస్మిన్నస్తీతి తేన రథేన - తత్ర తత్ర యుధి యుద్ధదేశే - సంచ
 రమాణస్సూర్యస్య సూనుస్సోఽసౌ కర్ణోఽపి - చూషితం గళితం అరీణాం మదవివ
 వారి యేన తస్య భావస్తత్తాతయాహేతునా - చండకరస్సూర్యః భయంకరపా
 ణిశ్చ ఆఘాత్ - ఆత్మావైపుత్రనామాసీగిశ్రుతేతిభావః. యాచకాణిశయోక్త్యో
 రంగాంగిభావేన సంకరః. స్వాగతా. ౪౮. రవేతి. శదా సమీకే యుద్ధరంగే -
 రవేః కుమారస్య కర్ణస్య రథం తత్తాదృశం సమీక్ష్య - రమాప్రియస్య కృష్ణస్యాపి
 హృదః చిత్రాత్ ధైర్యం - శరీరాత్ స్వేదజలం-హస్తాత్ తోత్రం ఆశ్వతాడనంచ -

జ్జగాళ తోత్రం చ జవేన హస్తాత్. ౪౯. గ. తదనంతర మమర్త్య
చక్రవర్తివికర్తనతనయా పరస్పరం ప్రధనం ప్రవర్తయితుమారభేతాం.
౫౦. ప. రాధాకుంతీపుత్రయో శౌర్యభాజో శ్చక్రీ భూతౌ చాపదండౌ
జ్వలంతౌ, మధ్యస్థాయా రంగభూదేవతాయా స్తాటంకాభా మాదధా
తేస్థ తత్ర. ౫౧. ప. అవకర్త్య శరాసవల్లి ఘోషం సుతయో స్తత్ర సహ
స్రదృష్టిఘృష్ట్యోః, దివి వైణికతాపసస్యచిత్రం మహతీ స్త్రీ తి రభూచ్ఛ
నైవచాభూత్. ౫౨. ప. ఉల్లోలకల్లోలితదోర్విలాసాపుసేంద్రమద్రే
శ్వరసారశ్చ తౌ, పరస్పరం భల్లకులై రభూశాం సుషావ బీభా వరుషావ

జవేన భయవేగేన - జగాళ గళభిస్త. గళతేః కర్తృభిః - ఆత్ర జగాళత్యుభయా
వృత్తిగీవకం. ఉపజాతః. ౪౯. తదనంతరమితి. తదనంతరం అమర్త్యనాం దేవా
నాం చక్రవర్తినః ఇంద్రస్య తనయః ఆర్జునః వికర్తనస్య సూర్యస్య తనయః కర్ణ
శ్చతో-పరస్పరం ప్రధనం ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తయితుం-ఆరభేతాం. ౫౦. రాధేతి.
శౌర్యభాజో రాధాకుంతీపుత్రయో ర్హార్షస్యయో సంబంధినౌ చక్రీ భూతౌ గుణా
న్ద్రజేన కుండలితో జ్వలంతౌ చాపదండౌ - తత్ర తదాసీం - మధ్యస్థాయాః కర్ణా
ర్జునమధ్యగతాయాః రంగభూదేవతాయాః యుద్ధస్థలదేవతాయాః. తాటంకయోః కర్ణ
భూషణయోః ఆభాం - ఆదధాతేస్థ చక్రతుః. కర్ణకేఽవ రేజతురిత్యుచ్చేత్వా-శాలినీ
వృత్తమ్. ౫౧. అవకర్త్యేతి. సహస్రం దృష్టయో నేత్రాణి ఘృష్టయః కిరణాశ్చ య
యోస్తయోరింద్రసూర్యయోః సుకయోః ఆర్జునకర్ణయోః శరాసాచాసావల్లిఽవ
తయోర్లోపం గుణటంకారం - దివ్యాకాశే. తత్ర తదాసీం అవకర్త్య - వీణాశిల్ప
మస్య వైణికస్తస్య తాపసస్య నారదస్య మహతీ స్త్రీ తిస్సంతోషోఽభూచ్ఛ-నైవాభూ
చ్ఛేలి య త్తచ్చిత్రం. అంతర్నితాఖిలశబ్దాంతరత్వేన లోకోత్తరత్వాత్సర్వవిహారవాంత
ర్ధికరత్వాచ్చేత్యాశ్చర్యం - అతపివ వైణికేతి పితృషణస్యోక్తతాత్పర్యగర్భత్వాత్పరకరా
లంకారః. బోపచ్చంపసికం. ౫౨. ఉల్లోలేతి. ఉల్లోలం ఆత్మస్వతం యథాతథా
కల్లోలితః పథితః దోర్విలాసః బాహుప్రతాపః యాభ్యాంతౌ. తారకాదిత్వాదితచ్ -
యథా వ్యాఖ్యానాత్. ని. 'మహత్సూక్ష్మాలకల్లోలా'వీతి తరంగవిశేషపర్యాయకోశా
నుసారేణ పానరుక్త్యం. ఉపేంద్రః కృష్ణః మద్రే శ్వరశ్వల్యశ్చ సారథిర్యయోస్తా-తో
ఆర్జునః కర్ణశ్చ ద్వౌ - రుషా కోపేన అవలీనా హృత్తాసంతౌ - పరస్పరం భల్లనాం
కులైః అరుషావ్రణేనేతి జాతావేకవచనం - అవలీనా ఆభూతాం సప్రణావభవతాం.
ని. 'ప్రణోఽస్త్రి యామిర్న మరు'త్యుమరి. ఆత్ర రుషావలీనావరుషావలీనావలియమక

లిఖా. ౫౩. ప. కర్ణమరేంద్ర సుతకార్ణకవల్లివాంశే ద్విరంధ్రితేంబర
తలే నిబిడైః పృష్ఠతైః, అభ్యాగతానమరభావమువేత్త్య పింస్ప
ప్రచ్ఛ వైణికమునిః ప్రధనకారాణ్. ౫౪. ప. పాణినా తరను
భానునందనే కన్నగాస్త్ర మచిరేణ గృహ్యతి, పూర్వమేవ నిఖిలాపురః
కులాత్సా దధౌ వరణమాల్యముర్వశి. ౫౫. ప. సవ్యసాచిహననాయ
శరాసే సంహితే రవిభువా భుజగాస్త్రే, నందనద్వితీయవత్త్వముంస్త
స్వస్య కల్పకవనేన సహేంద్రః. ౫౬. ప. రవితనయవిము క్షమస్త్ర మేత

భేదనిరోధాభాసయోశ్చబ్ధార్థాలంకారయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౫౩. కర్ణలి.
కర్ణస్య ఆమరేంద్ర సుతకార్ణకవల్లివాంశే ద్విరంధ్రితేంబర తలే నిబిడైః
తాభ్యాం - వాంతైః విసృప్తైః-నిబిడైః సాంధ్రైః పృష్ఠతైర్వాతైః. అంబరతలే నీరం
ధ్రితే నీరంతరితేనతి ఆచ్ఛాదితేనతీతి యావత్ - నీరంధ్ర మంబరతలే నిబిడైఃపాతే
నీరంధ్రయథావథా నిబిడే సాంద్రే సతీత్యర్థః. వైణికో మునిర్నారహః. తదా ఆమర
భావం దేవత్వం ఉపేత్య అభ్యాగతాస్విరాట్ అపరావృత్య మృతాత్ - ప్రధనస్య
కర్ణార్జునద్వంద్వయుద్ధస్య ప్రకారాస్విశేషాత్ - పప్రచ్ఛపృష్ఠవాత్. పృచ్ఛేర్ధుహాది
త్వాద్వికర్తృకత్వం. అత్ర నారదస్య తాదృగ్విరపృచ్ఛానంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూ
పాతిశయోక్త్యా కర్ణార్జునయుద్ధస్య లోకోత్తరత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుభవసిః. వసం
తలిలకా. ౫౪. పాణినేతి. తరను భానునందనే కర్ణే - పాణినా కన్నగాస్త్రంనాగా
స్త్రాభిముంత్రితవాణం - అచిరేణ ద్రుతం గృహ్యతీసతి - ఆర్జునవధాయేతి శేషః. సా
పురార్జునమభిలష్య హతకామతేన ససిద్ధా ఉర్వశీచామామరాంగనా నిఖిలాత్
అప్పరసాం కులాత్ పూర్వమేవ - వరణమాల్యం దధౌ గృహీతవతీ - చిరంతనోత్క
టానురాగాదిభావః. అత్ర కర్ణకర్తృకార్జునవధార్థవాగాస్త్రధారణస్య విశేషణకార్యా
ఉర్వశీవరణమాల్యధారణహేతుత్వాత్ - కావ్యలింగభేదః. రభోద్ధతా. ౫౫. సవ్యేతి.
రవిభువా కర్ణేన-సవ్యసాచిహననాయ ఆర్జునవధార్థం - శరాసే కాలపుష్టే భుజగాస్త్రే
సంహితే సంయోజితేనతి - ఇంద్రః స్వస్యకల్పకవనేన సహేవ నందనయోద్ధియ
వత్త్వం - అనుంస్త సంభావితవాత్ - నాన్దునజయంతాభ్యాం - కింతు జయంతగం
దనవనాభ్యామేవేత్యర్థః. ఆసివార్గ్యమేతదస్త్రం హస్త్యేవార్జునమితి సంభావనం శ్లోక
ద్వయేఽపూర్వత్వా ఇంద్రస్యచ మాల్యగ్రహణోక్తతర్కదయహేతునిర్ధేయం.
అత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగం. ౫౬. రవీతి. రవితనయేన కర్ణేన విముక్తం ఏతదస్త్రం.
దివ్యాకాశే రసయోగ్విప్లవయోగ్యం - బహిః శతన్వత్ ప్రసారయత్సత్-ఆహం

ద్వివి రసనాయుగళం బహి ర్విశస్యత్, అహ మరిమధునా ద్విధా కరో
మిత్యభినయకేలి మినాదధ ద్భృణానే. ౫౭. ప. ద్విధా విధాతుం విజ
యం శిరోధావభావతంతం ససరిస్పృహం తం, నిరీక్ష్య పాదేన నిజేన
శార్థి నిమజ్జయామాస శతాంగముర్వాత్సం. ౫౮. ప. ఆనేమిమగ్నస్య
హరే గుపాయాత్తదాశతాంగస్య కిరీటిన్-౭స్య, గచ్ఛేఽవకాశం
కిలబాంధవేన శంభోశ్శతాంగో ధరణీవ్యతానీత్. ౫౯. ప. తతఃకు
రూణామివ పుష్కరాంతే త్వేళార్థటిం జృంభయతాత్తనశ్చ, ఉగ్రా
హినా తస్య కిరీటశృంగమగ్రాహి నాకేంద్రభయేన సాకం. ౬౦. ప.

అరిం స్వస్యమాత్మహంతారమర్జనమధునా - ద్విధాకరోమి ఖండయామిత్యుక్తప్రకా
రామభినయకేలి ఉక్తార్థాభివ్యంజకాంగికచేష్టాం - ఆదధదివేత్యుచ్చేత్వా - బభాసే.
౫౭. ద్విధేతి. అగ్ర విజయమర్జనం - శిరోధా గ్రీవాయాం ద్విధావిధాతుం కర్తుం
ఆవతంతం ఆగచ్ఛంతం - తం పూర్వోక్తం సరిస్పృహం నాగాస్త్రం సమాత్మ్య -
సః శార్జ్జనామ ధనురస్మాస్థీని శార్థి కృష్ణః. శతాంగం అర్జునరంగం - నిజేన పాదేన -
ఉర్వాత్సం భూమా నిమజ్జయామాస మగ్నీచకార - బాణాత్కృదర్జునం స్రంసితుమితి
భావః. నిజేన భారేణేతి పాతాంతరం-ఉపేంద్రవజ్రా. ౫౮. ఆనేమితి. హరేరుపా
యాత్ పాదనిష్ఠిడనరూపాల్ - ఆనేమి చక్రంచరాయఃపట్టికాచర్యంతం మగ్నస్య
కిరీటిన్-౭ర్జునస్య సంబంధిన్-౭స్యశతాంగస్య శంభోశ్శతాంగః రక్షః. అతఏవ ధరణీ
భూమిః. బాంధవేన కిల రథత్వసాజాత్మకృతేనేవేత్యుచ్చేత్వా-గచ్ఛే అంతశ్చ అవ
కాశం-వ్యతానీత్ దదావిత్యర్థః. ఉపేంద్రవజ్రా. ౫౯. తతఃకు. తతః కురూణాం
దుర్యోధనాదీనాం-త్వేళార్థటిం 'నాగాస్త్రేణార్జునోహత' ఇత్యాద్యాకారకసింహనా
దాధత్వమివ-ఆత్మనశ్చ త్వేళస్య గరళస్య ఆర్థటిం జ్వలనప్రాచండ్యం-పుష్కరాంతే
ఆకాశాగ్రే - జృంభయతా ప్రకటయతా - ఉగ్రేణ ఘోరేణ ఆహినా నాగాస్త్రేణ
తస్య అర్జునస్య కిరీటం ఇంద్రద్రుత్తం శృంగం ఖరమివ కిరీటశృంగం - నాకేంద్రస్య
మహేంద్రస్య భయేన సాకం నాగాస్త్రాదర్జునమరణభీత్యాసహ అగ్రాహి అవపృతం
కిరీటమాత్రహరణేన పుత్రవిపత్తిభయమింద్రోహవిత్కర్థః. స్వరూపహానే స్వారస్యహా
నిరాశాస్యేతిభావః. అత్ర నాకేంద్రభయేనసాకమితి సహోక్త్యలంకారేణ కిరీటహర
ణస్య దోషస్యాపి గుణత్వకల్పనాత్కరలేకాలంకారరూపితేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః.
జృంభయతాత్మనశ్చేత్వేన పాతః కురూణామితి వష్ట్యంతేనానివృతద్వితీయాంతత్వే
ళార్థటివదేన పునర్ద్వితీయాంతాన్వయే ప్రకృమవిరోధాదుపేక్ష్యః. ఉపజాతిః. ౬౦.

తతస్నేహరసార్ద్రస్థం పక్షపాతీ భుజంగమం, తక్షకః కిలపార్థస్య
 వర్ధయామాస సాయకః. ౬౧. ప. దంతీంద్రపాదాతరథాశ్వభేదీ కుంతీ
 కుమార స్సహరే ర్ని దేశాత్, రాధేయకాయే వివిధాస్త్రజాలమాధేయ
 మేవ వ్యధిత ఊణేన. ౬౨. ప. సర్వేషు యాచకజనేషు బహుప్రదత్వా
 త్థర్వతరాదృతి రయం ఖమణేః కుమారః, పార్థస్య మార్గణగణం పతితం
 శరీరే సార్థం వ్యథాదభిమతం స వితీర్య జీవం. ౬౩. ప. కర్ణేఽథ కర్ణే
 తతఇతి. తతః స్నేహరసేన తైలేన ప్రేక్షాచ ఆర్ద్రస్థిక్తః. పక్షైః శ్యేనగరుద్భిః పతన
 శీలః పాతీ ఉత్కటస్వాభిమానవాంశృ పార్థస్య అర్జునస్య సాయకః బాణవివ తక్ష
 తీతి తక్షః. వాక్యాదిద్దారుభేదకః నాగరాజశ్చేతి వ్యస్తరూపం - తం నాగాస్త్ర
 రూపం భుజంగమం-అశ్వసేనం పునరాగచ్ఛంకమితీశేషః. వర్ధయామాస లవశశ్చిచ్ఛేద-
 ఆశిష్వకారేతి - ధ్రువాగాస్త్రాశ్వసేనస్య తక్షకపుత్రత్వాదిలిఖావః. సమస్తమస్తువర్తితే
 పసావయవరూపకం. ౬౧. దంతీతి. దంతీంద్రాః గజశ్రేష్ఠాః పాదాతాః పాదచారిణాః
 రథా ఆశ్వాశ్చ తాక్ భినత్తీతి భేదీ-న కుంతీకుమారోఽర్జునః. హరేః శ్రీకృష్ణస్య నిజే
 శాత్ ఆజ్ఞాయాః-విప్రశాపాద్రథో భువి మగ్నస్తథోఽద్యైవ జేయోఽయంసత్సన్య
 థామాచాన్యథావిచారయేత్యాత్తి కాయాః. వివిధం అస్త్రజాలం రాధేయస్య కర్ణస్య
 కాయే శరీరవివ-నతు దంతీంద్రాదావిత్కర్థః. ఊణేన అధేయం స్థితం - వ్యధిత చక్రే.
 దధాతేః కర్తరిణి తక్ష. లాటానుస్రావః. ఇంద్రపత్రా. ౬౨. సర్వేష్వితి. బహుప్రద
 త్వాత్ మహావదాన్యత్వాద్ధేలోః. సర్వేషు ఉత్కటస్వాభిమానవాంశృ ప్రవిధేష్వసి
 మార్గణగణేషు యాచకబృందేషు-ఖర్వతరా ఆనల్పా ఆదృతిరాదరణం యస్యతథోక్త
 సోఽయం ఖమణేస్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః. శరీరే పతితం స్వాంగే సక్తంపార్థస్య
 అర్జునస్య సంబంధీనం మార్గణగణం యాచకబృందంచ - అభిమతమత్యంతమిష్టం జీవం
 ప్రాణధారణం వివీర్య-సార్థం సప్రయోగనం-వ్యథాత్ చక్రే. దధాతేఽన్యత్రాన్య-
 త్తలక్ష - సిగ్ధవదాన్యాయాం కిన్న దేంసమితిభావః. కర్ణోపమాతేష్విర్థః. ఆశ్రబహు
 ప్రదత్వప్రయుక్త సర్వయాచకమహాదరస్య విశేషణగత్వా పార్థమార్గణసప్రయోజనీ
 కరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగం. మార్గణశబ్దశ్లేషభిత్తికాలబ్ధయాచకబాణ
 ద్వయా ౨. భేదాధ్యవసాయమూలాభిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి తయోరంగాంగిభావేనసం
 కరణ. ఆశ్ర మార్గణేష్విత్యేవపాతః. యాచకజనేష్వితిపాతః వర్యాయభంగాఖ్యదోష
 దుక్తస్వారస్యాయోగాహోపేక్ష్యః. వసంతలిలకా. ౬౩. కర్ణఇతి. అథ కర్ణే కర్ణేంద్రి
 యమాశ్రస్య శ్రోత్రస్యైవ పాతేః పయేనలి-నతు శేత్రస్యేత్యర్థః. నామమాశ్రశ్చేష.

ద్రియమాత్రపాత్రే దుర్యోధన శోకరసే మమజ్ఞ, అభ్యాసభూమాన
మివాధిరోధు మనాగతస్య హ్రద మజ్జనస్య. ౬౮. ప. తతస్త్వీకియస్య
తనూభవస్య వధాజ్వలస్మాతుమనా ఇవ ద్రాక్, మందాయమానద్యుతి
నూలభారి మరిచిమాలీ చ మమజ్ఞ సింధౌ. ౬౯.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

ఏ కా ద శః స్త బ కః.

త్వేన పృథ్వీసతీనూపత్ - దుర్యోధనః శోకరసే దుఃఖాదా అనాగతస్య భవిష్యతః.
హ్రదే మజ్జనస్య అభ్యాసే పరిచయే భూమానమతిశయం అధిరోధం లబ్ధమివేత్సు
త్ప్రేక్షా. మమజ్ఞ - మజ్జనస్య కర్తరిణి - ఆత్ర కర్ణనిధనస్య దుర్యోధనశోకాభిమజ్జన
హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముత్ప్రేక్షాజీవకమితి ద్వయోరంగాంగిభా
వేన సంకరః. ఉపజాతిః. ౬౮. తత ఇతి. తతః మరిచిమాలీచ సూర్యోఽస్త్వీకియస్య తనూ
భవస్య కర్ణస్య వధాత్ ద్రాక్ ద్రుతం జలాని స్మాతుం మనో యస్య తథోక్త ఇవే
త్ప్రేక్షా - మందాయమానాయాః క్షీణీభవంత్యాః ద్యుతిమాలాయాః కిరణవ
క్షేర్భారః అతిశయోఽస్యాస్తీతి భారీనక్ - సింధౌ సముద్రే - మమజ్ఞ అస్తంజగా
మేత్సర్గః. 'ఇష్టరేషీ కామాలానాం చిత్రనూలభారేష్వి'తి మాలాశబ్దస్య హ్రస్వాంతత్వం
మరిచిమాలీచేతి చకారేణ దుర్యోధనసముచ్చయః. ఉపజాతిః. ౬౯.

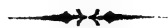
ఇతి శ్రీ సదాశివవదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ఏ కా ద శః స్త బ కః.

ద్వాదశః స్తబకః.

౧. శల్యం తతః పరమంతికులస్య చిత్తే శల్యం దిశంత మనిశిం
రమణః కురూణాం, కల్యం రణేషు పృతనాధిపతిం విధాయ తుల్యం
త్రివిప్లవతే స్వప్రమమన్యతాసా. ౧. ప. తత్తాదృశం తనను బాహుబ
లేన శత్రునాకంపయంతమమరావళిమస్తకేన, శక్త్యానిహత్య యుధి
శల్యమజాతశత్రోః సాచి ర్దధౌ ప్రథమతః పరహింసకత్వం. ౨. ప. అ
తం సుబలాత్మజం క్షణా దవగత్వ ప్రయపాశకం పృథ్, యమదాపిత

శల్యమితి. తతఃపరం కర్తానంతరం - కురూణాం రమణః అసౌ దుర్యోధన్
రణేషు కల్యం సమర్థం - ఆతవివ అరాతిసులస్య శత్రుబృందస్య చిత్తే శల్యమివ శల్యం
దుఃఖం అనిశం దిశంతం కుర్వంతమిత్యర్థః. శల్యం కర్ణసారథిం - పృతనాధిపతిం సేనా
నాయకం విధాయ కృత్వా - స్వమాత్మానం త్రివిప్లవతేనిద్రస్య తుల్యం - అమన్యత
సంభావితవాక్ - అత్ర దుర్యోధనస్యాత్మసేంద్రితుల్యత్వసంభావనాం ప్ర శల్యసే
నాపతిత్వవిధానస్య హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకావ్యలింగేన శల్యస్య దేవసేనానీ
సామ్యప్రతీతేరణంకారేణాలంకారధ్వనిః. వసంకతిలకా. ౧ తదితి. తదను బాహ్వీ
ర్షలేన మదేనేతి శౌర్యదర్శేణేత్యర్థః. శత్రుక్ అమరావళీః దేవబృందస్య మస్తకేన
శిరసాసహ ఆకంపయంతం - ఏకత్ర భీత్యా పరత్ర క్షామయేతిభావః. ఆతవివ తం
తమివ తత్తాదృశం అనువమప్రతాపమిత్యర్థః. శల్యం యుధి - అజాతశత్రోర్ధర్మరాజస్య
పాణిః. శక్త్యాసామాయుధేన సామర్థ్యేనేతివ. నిహత్య ప్రథమతః ప్రామికం -
పరేషాం శత్రుణాం హింసకత్వం హింసాం దధౌ - శల్యసేనాధిపత్యదివసే యుధిష్ఠిరః
ప్రమమవధీత్సేనాపతిమిత్యర్థః. అనేన వస్తునా దినదశకాదికృతభీష్మాదిసేనాపతివధౌ
దర్శనాదభ్యుధిశంయం యుధిష్ఠిరఇతి ప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. అజాతశత్రోః పర
హింసాయా అనుచితత్వాత్సాజాతుక్తిచమత్కారశ్చ. ఉక్తమేవేదం వృత్తం. ౨.
అథేతి. అత్ర యుధిష్ఠిరేణ శల్యవధానంతరం - ప్రవృత్తః పరాక్రమోఽన్యాస్తీతి పరా
క్రమీ - యమయోర్యుగ్గజాతయోః సమలసహదేవయోర్వధ్యుత్పత్త్యర్థః. ప్రామికః
సకులః కృతాంతయోః ప్రామికఇతిచ. ప్రియాః ఇష్టాః పాశకాః ఆక్షోః యస్య తం

పాశకం వ్యధాద్యమయోః ప్రాథమికః పరాక్రమి. 3. ప. అథ యుద్ధ తపద్దుస్సహస్రీర్వరిదభ్యంతరథావదాత్మ ఘోషం, సహతేస్తన కించి దప్యలూకం సహదేవస్య భజప్రతాపభానుః. ౪. జ్వాలం విషక్తమివ దానవిధౌ కృతానో శ్లోణం దధచ్చమరవాలముదప్య చాపం, పార్థే నిహంతరి రిపూనథ కాందిశీకా ప్రోణాత్కథూకృపముఖా స్సహసా బభూవుః. ౫. ౫. ఇత్థం సోదరదాయాదవరూధినీనాం రణక్షితౌ పరి క్షయమభీష్య మహీయసా సాధ్వనేన మనసి విరచితప్రథమప్రవేశః

ప్రియః పాశోనామ యమాయుగః యస్య తత్కం. కైషికః కవప్రత్యయః ఇష్టాథ మంచరిత తం ద్యూతనిపుణం సుబలస్య గాంధారరాజస్య ఆత్మజం శకునిం - అవగత్య సమేత్య - క్షుణ్ణాన్నతువిలంబాదిత్యర్థః. యమేన అంతకేన స్వాంతరయుగ్జాలేన తేన ప్రయోజ్య కర్తా. సహదేవేనేతిచ దావితః కణ్ఠే విన్యాసితః పాశః కాలపాశః యేన తత్కం. పాశకః ఆక్షః యేన తమిలిచ - వ్యధాచ్చక్రే శకునిమవధీదిత్యర్థః. అత్రప్రియపాశకస్య ప్రదాపితపాశకత్వోక్తేః శ్లేషప్రతిభోధాపితస్సమాలంకారః. వైశాల్యం వృత్తం. 3. అథేతి. అథ శకునివధానస్తరం యుద్ధేనైవ తపద్దునా గ్రీష్మేణ దుస్సహః శ్రీః ప్రకాశః యస్య తథోక్తః. సహదేవస్య భుజయోః ప్రతాపవివ భానుస్సూర్యః. హరితాం దిశాం అభ్యంతరే మధ్యే ధావంతః వ్యాఘ్రవంతః పలాయ మానాశ్చ ఆత్మఘోషాః స్వసింహనాదాః వాయుసాశ్చ యస్తాత్తం - 'ధ్వాంక్షాత్మఘోష' ఇతి కాకపర్యాయేష్వమరః. ఉలూకం శకునిపుత్ర మేవ దివాంఘనామ పక్షిభేద మితి శ్లిష్టరూపకం - కించిదిషదపి సహదేవ - సహదేవః ఉలూకం జఘానేత్యర్థః. శిషాశిషసావయవరూపకం - జౌపచ్చందసికం. ౪. జ్వాలయితి. అథ శోణమరుణం - అత వివ దానవిధౌ స్వేనాఙ్గానాయ వితరణక్రియాయాం విషక్తం విశేషేణ లగ్నంకృతానోర గ్నేర్ద్వాంశభూమివస్థితమిత్థ్యుత్ప్రేక్ష - 'ద్వయోర్ద్వాంశకోవి'తి న్వాలాశబ్దస్య ఘంత్వ స్సాఙ్గభృసుశాసనాత్ - చమరవాలం బిరుదచామరం సభత్ చాపం గాంధీవముదస్య ఉన్నమ్య - పార్థేర్దునే రిక్తాన్ హతశిష్టాన్ నిహంతరి మారయతిసతి - ప్రోణాత్కథూః ఆశ్వత్థామా కృపత్తస్తాతులశ్చ ద్వౌ ప్రముఖౌ యేహంతే హతశిష్టాః కౌరవీయాః సహసా కాందిశీకా భయాద్ద్రుతాః పలాయతా ఇలియావత్. ని. 'భయాద్ద్రుతఃకాం దిశీక' ఇత్యమరః. బభూవుః. వసంతతిలకా. ౫. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ - సోద రాణాం దుశ్శాసనాదీనాం దాయాదానాం భీష్మసోమదత్తాదీనాం వరూధినీనాం సేనా గాంచ దాయాదానాం అష్టాది సుతానామితివా. ని. 'దాయాదౌ' సుతబాంధవా

కవచన దుర్జయదేశే గుంధావస్థితైరేవ మహతీ మమాయుష్టోమేష్టిరి
 త్యాలోచ్యక్షుడితి ఘటితకవచావగుంతనః కన్నగకేతన స్సమంతపంచక
 సామంతం సాగరగంధీరం త్వరితనామానం కంచనసహస్రప్రక మాసాద్య
 మద్భుజేన చిరధార్యమాణాం ఊణీం త్వయ్యేవ సమర్పయిష్యామితి
 పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతే ద్విహస్తలోచనేషు రహసి వాచా
 నివేదయితుమివ దూరందూరం నిమజ్జ్య స్వవిద్యయా సర్వ మవ్యంభః
 స్తంభయామాస. ౬. ప. బకహంతా పురాయోఽసౌ ధార్తరాష్ట్రవధో
 ద్యతః, ఇతి భీతస్య రాజ్ఞోఽస్యయుక్తం కాసారమజ్జనం. ౭. ప. దరిషు
 విత్తమరః రణక్షితౌ పరితః క్షయం నాశం ఆభివీక్ష్య-మహీయసా భూయిష్టేన సాధ్య
 నేన భయేన మనసి - విరచితః ప్రళయః అపూర్వః ప్రవేశః యస్య తథోక్తసాధ్యసా
 క్రాంతచిత్తఇన్ధురః. అశుభ కవచన దుర్జయే దేశే గుంధం యథాతథావస్థితైరేవ
 మహతీ క్షాన్యాయుష్టోమః జీవితకాలసమాహవివ ఇష్టిః యాగవిశేషః ఆయుష్టో
 మస్య ఇష్టిః తజ్జనకయాగఇతివా. నిశ్చితోపాయశ్చ - ఇత్యుక్తప్రకారం ఆలోచ్య -
 ర్షుడితి సత్వరం ఘటితం కృతం కంచనస్య అవగుంతనం ధారణం యస్య తథోక్తః.
 పన్నగస్సర్వః కేశనే యస్యః దుర్యోధనః సమంతానాం నామ తీర్థానాం కరుణీత్ర
 స్థానాం పంచకస్య సామంతం సమీపే వర్తమానం-సాగరమివ గంధీరం అగాధం-త్వరి
 తమితి నామ యస్యతం-కంచన మహంతం విస్తీర్ణం హ్రదం సరి ఆసాద్య ప్రాప్య మమ
 భుజేన చిరం దీర్ఘకాలేన ధార్యమాణాం ఊణీం భూమిం-హేవన్నగాధిప త్వయ్యే
 వేత్త్యేవకారేణ యుగిష్ఠిరవ్యవచ్ఛేదః. సమర్పయిష్యామిత్యుక్తప్రకారేణ వచసా పాతా
 లవాసినః పన్నగాధిపతేశ్వేషస్య ద్విహస్తయోగ్లోచనేషు శ్రవణాత్మకేషు - రహసి
 వాచా నివేదయితుమివేత్యుత్పేక్షా - దూరందూరం అత్యంతదూరం-యథాతథా-పిపాస
 యూ ద్విర్భావః. నిమజ్జ్య స్వవిద్యయా జలస్తంభిన్యా సర్వమంభఃజలమపి మహాప్ర
 దీయం స్తంభయామాస. ౬. బకేలి. పురా ఏకచక్రవాససమయే ప్రళయమితిచ -
 బకానాం నామ పక్షిణాం బకస్య అనురూపేనస్యచ హంతా ఆసౌ భీమః. అద్య వశ్చ
 చ్చ ధార్తరాష్ట్రాణాం నీలహంసానాం ధృతరాష్ట్రమతానాంచ వధే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః
 ఇత్యుక్తహేతోర్భీతస్య అస్య-రాజ్ఞో ధార్తరాష్ట్రస్య-కాసారే సహసి-మజ్జనంయుక్తం
 ఉచితమేవ-కాసారవాసి నామస్యత్ర హంతర్యాగతే శేషాణాం కూయనస్య మజ్జనస్య
 లోకసిద్ధత్వాదితిభావః. అశుభినామరూపసంఘటనాత్తకస్యమాలంకారః క్లేషభితికాభే
 దాభ్యవసాయః-కాశియోక్త్యనుప్రాణితఇతివ్యయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౭. దరీ

వాశిఖరితః రీషు వా పురీషు వా ఘనవనల్లరీషు వా, తిరోభవేదయ
 మితి తం సమార్థితుం రణస్థలాత్ప్రవసంతోఽథ నిర్వయా. ౮. ప. అపరై
 రపి సోదరై స్తదాసీ మసుయాతస్య జయాన్తసిద్ధయేఽస్య, శతమన్యు
 భవః ప్రరేప దిప్యో బరః కశ్చన సన్యథా ద్వనాంతే. ౯. గ. అథ
 తేన కృతాంబలినా సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమలక్షణోపేతా
 యాం చదవజ్జ్కలక్ష్యమాణై స్సలిలమాహర్తుం వనదేవతాభి రాహితై
 స్వీతి. అ. ఆయం దుర్యోధనః-వరీషు గుహాసువా. ఘనాం తైలానాం తటిషు ప్ర
 పాతేషు యాయుర్యః నిర్భగాస్తానువా పురీషు వ-రేషువా-ఘనాసు సాంద్రాసు వనేషు
 ఆరిణ్యేషు వల్లరీషు గుల్మేషువా-తిరోహితో భవేత్ అంతర్నితస్యాత్-ఇత్యుక్తప్రకా
 రేణ ఆలాఘ్యేతి శేషః. వనమనుశ్యగ్గీ మః. తం దుర్యోధనం-మార్గితుం అన్వేషితుం-రణస్థ
 లాత్ నిర్వయా నిర్గతవాత్. 'శత్రు' శేషం స శేషాను'దితిన్యాయాదివిభావః. రుచిరా
 వృత్తమేవ. 'చతుర్' హైంహ రుచిరాజస్మగైరితిలక్షణాత్. ౮. అపరైతి. తదా
 సిం దుర్యోధనా స్వేషణసమయే - అపరైసోదరైశ్చివైః ధర్మరాజాదిభిః అనుయాతస్య
 శత్రుతత్రాన్వేషితుమనుశస్య అస్యాః భీమస్య-జయరూపార్థసిద్ధయే-శతమన్యుభవోఽ
 ర్జునస్య పురాతనశ్వర్యాకాలివ-కశ్చన ఏకః అనిర్వాచ్యమహిమా-గ-శబరః కిరాతః
 కుహనా రాతవేషశ్చ - వనాంతే బలహ్రదసమీపే హైమవతారణ్యమగ్ధేచ సన్య
 థాత్ సన్నిధింప్రాప్తవాత్. సి. 'దిప్యేత్యవ్యయం' ఆనందేసోదరకీతివా యథాభా
 రతం యోజనీయం. ఉభయధాప్యవమాన్లేషభిత్తికా భేదాధ్యవసాయమూలాతిశయో
 క్త్యనుప్రాణితా. ఔవచ్చందసికం. ౯. అథేతి. అకృతః అంజలిః నమస్కారో యేన
 తథోక్తేన-తేన శబరేణ-సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినిః యా
 ని లక్షణాని ధత్త శత్రుకలశధ్వజాదిరేఖాః తైరుపేతాయాం-అంకితాయాం పదానాం
 పాదస్యాసానాం వజ్జ్కల - లక్ష్యమాణైః దృశ్యమానైః వనదేవతాభిః సలిలమాహ
 ర్తుం ఆనేతుం ఆహితైస్సంపాదితైః కలతైరివ స్థితైర్మత్స్యేత్వా - కలతైః కలకాకృతి
 రేఖాభి రంకితస్సీక్ష్మతః అవతారవళిః సోపానమార్గః యస్యతస్మాత్ - సంగరరంగే
 యుద్ధభువిప్రయుక్తానాం యోధాన్యోన్యం ప్రహితానాం విభానామాయుధానాం
 సంగే సమీపే ఆభ్యుదయ ఆవృత్తిగృహీతం తైష్ట్యం పానిష్యం యుద్ధభక్తానిషష్ఠి
 తానిత్యుత్పేక్ష - నిశితశ్వపాయస్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రా
 ణితా ఉక్తోత్పేక్షాసంస్పృహచ - మారుతేర్భీమస్య వచనాని నిశయ్య శ్రుత్వా విశా
 రైరతిద్ధిర్హై. బ్రాహ్మణ భీమవచనశ్రవణనితేన య నిశ్వాసాన్తైరుపరి జలార్ధస్థాభాగే

రివ కలశై రంకితావతారపథాత్సంగరరంగ్రయు క్తవివిధాయుధసవిధా
భ్యరుతలై త్త్యానీవ పరుషపరుషాణి మారుతివచనాని నిశమ్య విశ్వాతైః
క్రోధనిశ్వాసై రుపరి కోరకితబుద్బుదకలకలోదయా త్తస్మా జ్జలాశయా
దుత్తీర్య మానినా మగ్రణీ స్సుయోధనో ధీరధీరమనా స్తాదృశేన
భీమేన సహ భయానకం గదాగదికలహం సరభస ముపచక్రమే. ౧౦.
ప. ఆజగామ స సరస్వతీతటా దాజీమ్ని బలవా స్సల స్తదా. జాయతే
సహ యదాఖ్యయాఖలు భద్ర దేవదయో స్సమాగమః. ౧౧. ప. తత్ర
విస్తయకరం గదాహవం పశ్యతోఽస్య సహ సంమదాశ్రుభిః, పుష్ప
కోరకితస్సంవర్ధితః బుద్బుదానాం యేరకలః కోలాహలధ్వనయః తేహముదయః ఆ.
ర్థావః యస్మిన్ స్తస్మాత్-త్వరితనామ్నః. జలాశయాత్ మహాహ్రదాత్ - ప్రశస్తః
మానః చిత్తసమున్నతిః యేహంలేహం. మధ్య ఇత్యర్థః. అగ్రణీః శ్రేష్ఠః. ఆతపివ ధీర
ధీరం మహాత్మామాసస్యపి అవికృతం మనః యస్యసః సుయోధనః. ఉత్తీర్య తీరంప్రాప్య
తాదృశేన ఆలివరుషభాషిణా భీమేనసహ - భయానకం లోకైకభయంకరం - గదా
గదికలహం గదనూగదయాప్రవృత్తాయుధం కర్తుం - సరభస సత్వరం - సతు విలం
బాదిత్యర్థః. ఉపచక్రమే ఆరభవాత్ - 'కలహోఽతం యుద్ధక్రీడామిత్యాచిత్యైః
పాతః. గదాగది శబ్దసంసకత్వభయానకేత్యనుప్రాసద్వయానురూపేణ రమణీయః.
ఆత్ర 'యదవేతనోఽసి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సనిత్యునకాంశః, తల్లేజస్వీపురషః.
వరకృతవికృతిం సంసహత' ఇతి న్యానూత్పయషభాషణశ్రవణస్య హ్రదోత్తరణం
ప్రతితస్య గదాయుద్ధోపక్రమం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగద్వయ
మంగాంగిభావేన సంకీర్ణముక్తోప్యేతా సంస్పృష్టి సంస్పృష్టంచ. ౧౦. ఆజగామేతి. తదా
భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుధసమయే-బలవాంచ్ఛర్యకాలీ-సః బలః బలరామః. సర
స్వత్యానామ నద్యాస్తటాత్ ఆజీమ్ని యుద్ధదేశే - ఆజగామ ప్రాప్తవాత్ - యస్య
బలరామస్య అఖ్యయా బలతీసంజ్ఞాశబ్దేన సహ భద్రేతి దేవేలిచ పదయోస్సమాగమః
బలభద్రః బలదేవఇతిచోత్తరపదేన సంబంధః. జాయతేభవతిఖలు-ఖలుశబ్దో వాక్యా
లంకారే-సబలఇతియోజ్యం. ౧౧. తల్లేతి. తత్ర ఆజీమ్ని విస్తయకరం గదాహవం
భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుధం పశ్యతః ఆస్య బలరామస్య - సమదాశ్రుభిరానందబా
మ్రైస్సహ-సురభిగంధిః మనోజ్ఞా మోదా పుష్పవృష్టిః పుష్కరాదంతంజ్ఞాదుభయోర్భీమ
దుర్యోధనయోర్పాంతయోస్సమీపదేశయోః-ఆపతత్ చతతిస్త్ర అత్రానందబాష్ప

వృష్టి రుభయో రుపాంతయోః పుష్కరాత్సరభిగంధి రావతత్. ౧౨.
 ప. ప్రవివేద కులాలచక్రవద్భ్రమతో స్తత్రతయో ర్ద్వయో ర్భిదాం,
 న బలో న హరి గ్న పాండవా న సుర నాశ్వముఖా న చారణాః. ౧౩.
 ప. మన్నామధారిమృదులం వసనం విమథ్నా త్యేతత్సదేత్యతిరుషేవ
 యదూద్వహస్య, నేత్రేణ సూచిత మరే రథ సక్తియుగ్తంచూర్ణీచకార
 గదయా శ్వసనస్య సూనుః. ౧౪. ప. తత్రాథ తారకమివాద్రి సుతాకు
 మారో జిత్వా సుయోధనమసౌ శిబిరందినాంతే, వర్గః పృథాతనుభ
 పాం పాధుభి త్సమేన షడ్భిర్బలై ర్జనితశంఖరవోజగాహే. ౧౫. ప.
 భూయోఽపి సాయం వసనలాయమహాప్రదానే భాసాం ప్రభోరివ కరా

వృష్టిసాహిత్యం నాత్సవో క్తిరలంకారః. 'సహో క్తిస్సహభావశ్చేద్భాసలేఖనంజ
 స' ఇతిలక్షణాత్ వృత్తంపు ర్వవత్. ౧౨. ప్రవివేదితి. తత్ర గదాయుద్ధే కులాలస్య
 కుంభకారస్య చక్రవత్ సుటజనకమివ భ్రమతోర్గదాయుద్ధగతివిశేషైర్వర్తలంధావ
 తోర్ద్వయో స్తయోర్భిమదుర్భోధనోయోః భిదామయం దుర్భోధనోఽయం భీమఇతి
 మిథోవైలక్షణ్యం - బలోఽపి నప్రవివేద పాండవాశ్చ నప్రవివిదుః సురాఆసి నప్ర
 వివిదుః అశ్వముఖాః గర్ధరాఆసి నప్రవివిదుః. చారణాశ్చ నప్రవివిదుః. అత్రా
 నేకాధికరణకైకక్రియాభావరూపగుణయోగవద్యాత్సముచ్చయభేదః. వైతాళీయం.
 ౧౩. మదితి. అగ్రవితత్ దుర్భోధనసక్తియుగ్తం మమ నేత్రస్య నామసంజ్ఞాపదం
 ధరతి వాచకత్వసంబంధేనవహతీతి మన్నామధారి-కించ మృదులం సుకుమారం వసనం
 సదా విమథ్నాతి - నిష్పీడయతి - ఇత్కుక్షప్రకారయా అతిరుషా అత్యంతకోపేనేవ
 స్థితీనేత్యుత్పేక్షా. యదూద్వహస్య శ్రీకృష్ణస్య నేత్రేణ లోచనేన సూచితం అత్ర
 ప్రహరేతి జ్ఞాపితం - అరేద్దుర్భోధనస్య సక్తిః ఊర్వోర్మ్యుగ్తం కర్తవ్యసనస్య
 వాయోస్సూనుర్భిమః. గదయా చూర్ణీచకార అత్రోక్తోత్పేక్షాయాః 'నేత్రంవా
 ససి లోచన' ఇతి కోశానుసారేణ వస్త్రలోచనయోః క్షేపభీతికాభేదాభ్యవసాయమూ
 లాతిశయోక్త్యనుప్రాణితత్వాత్తయోగంగాభిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౪.
 తలేతి. తత్ర వనాంతే - అత్రి సుతాకుసూరః షణ్ముఖః. తారకంనామ రాక్షస
 మివ - సుయోధనం జిత్వా అగ్ర మధుభిదా సమేతః కృష్ణేన సంగతః. అసౌ పృథా
 తనుభువాం ధర్మరాజాగీనాంవర్గః షట్కుమిత్యర్థః. షడ్భిర్బలైః జనితాః శంఖానాం
 పాంచజన్యాదీనాం రవాః యేన తథోక్తస్య - ఏకత్ర కృష్ణసహితత్వాదన్యత్ర
 న్యయమేవ షణ్ముఖత్వాచ్చేతిభావః. దినాంతే సాయం - శిబిరం నివేశం - జగాహే
 ప్రాప్తవాత్ - ఉపమాంకారః - వసంతతిలకా. ౧౫. భూయఇతి. అగ్ర సాయం

ద్వివి విప్రకీర్తయే, ధూమేరివాతీపథరోధిభిరంధకారైఃప్రాపే కురుతీతి
 భృతాం పటమంటపాఘః. ౧౬. తస్మిన్నాతే విచింత్య తీతిపతిమనుభి
 ర్యుక్తమాసాద్య రంగే తైస్తై రాశ్వాస్య లాపైర్నిజ మపి సమరే
 భావికృత్యం నివేద్య, ముక్తస్తేనార్థమార్థే హరవరముదితో ద్రోణభూ
 శాచపమారవ్య ధృష్టద్యున్నం నికృత్య స్వసురవితనయానస్య చిచ్ఛేస
 సూరాన్. ౧౭. గ. ఇతం నిశీధే భయానకనిజసాయకశతథానికలీకృ
 తద్విషదనేకానీకాత్కురునాయకపటనికేతనాత్స్వభూజాభ్యుపావప్రవిష్ట
 కటకాభ్యాం కృపకృతవర్షభ్యాం సహ పునరపి సరస్తీర మాగత్యదుష్క
 రం స్వవృత్తాంతం కథయంత మశ్వజ్ఞామానంప్రతి అయి సఖే సంప్రతి
 దినాంతే - అనలాయ అగ్నయే - మహాసః తేజసః ప్రదానే విజరణసమయే - భాసాం
 ప్రభోఃసూర్యస్య కరాత్కిరణాత్ హస్తాచ్చ - దిగి దిక్ష్వితి జాత్యేకవచనం - విప్ర
 కీర్తయైర్ధూమైః పటైఃకృత్యేత్ - అష్టాః పంథానం రుంధంతీత్యుక్తవచనం
 రోధిభిః - అంధకారైస్తమైః - కురుతీతిభృతాం పాండవానాం పటమంట
 పానాం వస్త్రగృహణాం ఓఘస్సమూహః. భూయోఽపి భృశం ప్రాపే ప్రాప్తం.
 ప్రతూర్వాదాచ్ఛతేః కర్తృణిత్ - వసంతలిలకా. ౧౬. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ అంధ
 కారాక్రాంతాఖలదిగంతరే కాలే - ద్రోణభూః అశ్వత్థామా - రంగే యుద్ధభువి
 విచింత్య అన్విష్య - అనుభిః ప్రాజ్ఞైర్యుక్తం తీతిపతిం దుర్యోధనమాసాద్య ప్రాప్య -
 తైస్తైరాపద్ధర్మచితైః లాపైః వాక్యైః - ఆశ్వాస్య విశోకంకృత్యా - సమరే రాత్రి
 యుద్ధే భావి భవిష్యత్ నిజం కృత్యం సర్వపాండవహాసనమపి నివేద్య విజ్ఞాప్య తేన
 దుర్యోధనేనముక్తః అనుజ్ఞాతస్య - అర్థమార్థే మార్గమభ్యే - హరస్య శంభోర్వ
 రేణ సర్వావల్లంఘ్యత్వాత్ర కేన ముదిశశ్చసత్ - ధృష్టద్యున్నం చాపమారాస్య
 నికృత్యైత్వా - అస్య ధృష్టద్యున్నస్య స్వసాన్త్రపదీ తస్మాన్ గోపద్యాస్సాబంధన
 సూరాన్ - పుత్రప్రసవపాండవం - చిచ్ఛేససూరయోమాసేర్బర్హి. ప్రగృహప్రప్తం.
 ౧౭. ఇథమితి. ఇథముక్తప్రకారేణ - నిశీధే అర్థరాలే - భయానకైర్నిజసాయ
 కైర్పాజ్ఞైశ్చకథాశకలీకృతం లవశశ్చిన్నం ఖడ్గదారితంవా. 'శరేఖడ్గేపసాయక' ఇత్య
 మరః - ద్విషతాం పాండవానాం సంబంధి అనేకం అసంఖ్యేయం అనేకం నైస్యం
 యస్మింస్తస్మాత్ - కురునాయకస్య ధర్మరాజస్య పటనికేతనాత్ వస్త్రగృహణాత్ ప్ర
 విష్టం ప్రాప్తం కటకం శిబిరం వలయభూషణం చ యాభ్యాం తే - అపవిత్ర స్వభు

మమ ప్రీతి శేతావతీత్యభినేతు మివ తిర్యక్ప్రసారితేన బాహుయుగ
శేన యత్నా దాశ్లిష్య త్వ మేవ ఖలు మమ ప్రాణోభవసీత్యాపచా
రికం పచనం ప్రయంజనంతం రాజానం కోపాదివ తదీయాః ప్రాణా
స్తదానీ మణ్యాత్ముః. ౧౮. ప. కృప స్తతః కురుపురిం కృతవర్తాకుశస్థలీం,
ప్రయయా ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యతపోవసీం. ౧౯. ప. అభ దీప్తిభి
రాత్మనో విజేతు ర్విమతద్రాణి శిరోమణే ర్భవిత్రిం, సహజాస్పదభంగ
మానహానిం ఖమణిద్విప్రుమివోదయాద్రిమాగాత్. ౨౦. గ. తదనస్త
రమాత్మసోగరసూతముఖాచ్ఛ్రివణకాలకూటమపత్యాత్యయమధిగమ్య

జాభ్యామివ స్థితాభ్యాం కృపేణ కృతవర్తణాచ ద్వాభ్యాంసహ - పునరపి సరస్వతి
తనాన్నుసీరం ఆగత్య - దుష్కరమన్యైః కర్తవ్యశక్యం స్వస్య వృత్తాంతం సౌప్తిక
హననవ్యాపారం కథయంతం అశ్వత్థామానంప్రతి ఆయుసశ్చ సంప్రతి ఇదానీన్తసి -
మమ మదియాప్రీతిః ఏతావతీ ఇయత్సహిమా - ఇత్యుక్తప్రకారేణ అభినేతుం
హస్తసిద్ధేశేన సూచితుమివేత్సుత్ప్రేక్షా-తిర్యక్ప్రసారితేన బాహ్వర్యుగ శేన యత్నాత్
ఆతికష్టాత్ ఆశ్లిష్యత్వమేవ మమ ప్రాణోభవసి. ఖలిప్తివాక్యాలంకారే. ఇత్యుక్తప్ర
కారమావచారికం ప్రశ్రయసహితం పచనం ప్రయంజనం బ్రువంతం రాజానం
దుర్యోధనం - కోపాత్ అంతరేణ అస్తానశ్శ్వాత్థామానం ప్రాణిత్వేన పుణోపీత్యాకార
కాదివేత్సుత్ప్రేక్షా - తస్య దుర్యోధనస్యేమే తదీయాః ప్రాణాః. తదానీం తత్తణ
మేవ - ఆత్యాత్మ్య త్యక్తవంతః. అగ్రాతిప్రియత్వేనప్రాణిత్వేనాధ్యపసాయమూలాలిశ
యోక్త్యనుప్రాణితత్వాదుత్ప్రేక్షాయాః ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౧౮. కృప
ఇతి. తతః కృపః కురుపురిం హస్తినపురంప్రతి యయా - కృతవర్తా కుశస్థలీం ద్వార
ం ప్రతియయా - ద్రోణసూనుశ్శ్వాత్థామాచ పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవసిం
ఆశ్రమవనంప్రతియయా. ౧౯. అథేతి. అః ఖమణిస్సూర్యః. దీప్తిభిః స్వకాన్తిభిః
ఆత్మనః విజేతుర్జయగిలస్య - అతఏవ విమతస్య శతోః ద్రాణిశిరోమణేః అశ్విత్థామ
శిరోరత్నస్య-భవిత్రిం భావనీం సహజస్య జన్తసిద్ధస్య స్థానస్య ఆశ్వాత్థామశిరోరూపస్య
భంగః భిమకృతఏవ మానహానిస్తాం - ద్రష్టమివేత్సుత్ప్రేక్షా-ఉదయాద్రిం ఆగాత్ -
ఉదితోఽభూదిత్యర్థః. కౌపచ్ఛందసికం. ౨౦. తదితి. తదనంతరమాత్మనస్సోగరస్య
భృష్టమ్మున్నస్య సంబంధినాశ్చతస్యసారభేద్యభావో పచనానో - శ్రవణయోః కాల
కూటం కర్ణకతోరమితియావత్ - అపత్యానామపపాండవానామత్యయంనాశం

విషదంత్యా యాజ్ఞ సేన్యా మూర్ఖాంధకారం రత్నదీపాలోకేన దూర
ముత్సారయితు ముత్సుక ఇవ గురుసుతాహరణాయశతాంగమధిరుహ్య
మార్వీం విస్ఫారయద్భిః మఘవత్కుమారాదిభిర్హంసలితపార్శ్వభాగో
మారుతి స్తవస్యత స్తస్యైవాశ్రమపదం ప్రత్యే. ౨౦. ప. తత్రాగతేషు
యుధి తేషు తపోధనోఽయమేకోఽపి ధీరతరధీరిషు వర్షకేషు, నిష్పాంస
వాస్తువసుధేతి నిజప్రతేన సాకం వ్యముంచ దభిమంత్ర్య జవాదిషీకాం.
౨౨. ప. అథ బ్రహ్మశిరోఽస్త్రస్య ప్రయుక్తస్య కిరీటినా, యోగాత్మల

అశ్వత్థామకృతమధిగమ్య శ్రుత్వా - విషదంత్యాః భృశంశోచంత్యాః యాజ్ఞ సేన్యాః
ద్రౌపద్యాః మూర్ఖా మేవాంధకారం - రత్న మేవ దీపస్తస్యాలాకేన తేజసా దర్శనే
సచ - దూరం నిశ్చేషం యథాతథా - ఉత్సారయితుం నివారయితుం ఉత్సుక ఇతేషు
తేషు. గురుసుతస్యాశ్వత్థామ్యః ఆహరణాయ ఆహర్తుమిచ్ఛంతః. తుమర్థాచ్చ భావవ
చనాదితి చతుర్థి - శతాంగం రథమధిరుహ్య - మార్వీం విష్ఫారయద్భిః టంకార
యద్భిః. మఘవత్కుమారోఽర్జున ఆదిర్యేషాం తైరర్జుననకులసహజేవైః మాంసలితాః పూ
ర్ణాః పార్శ్వభాగా యస్యసః. మారుతిర్భిమః. తవస్యత స్తవకుర్వతః తస్య పుత్రహం
తురశ్వత్థామ్యునివ - ఆశ్రమపదభాగం - ప్రత్యే ప్రస్థితవాన్. అల్లోక్తోఽప్యేక్షాయా
మూర్ఖాంధకారమిత్యాదిరూపకద్వయోజ్జీవితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౦.
తలేతి. తత్ర ఆశ్రమపదే - ఆగతేషు ఇషాణాం బాణానాం వర్షకేషు తేషు
భీమాదిషు - యుధి ధీరతరా అత్యంతధీరా ధీర్తనో యస్య తపోక్తః. అతనివ స్వయ
మేకోఽసి సన్నయం తపోధనః అశ్వత్థామా జవాల్ అభిమంత్ర్య ఇషీకానామాస్త్రం.
అద్యప్రభృతి వసుధా భూమిః నిష్పాండవా సాండుసంహతిశూన్యా అన్యథితశస్త్రైవ
తేషు. నిజేన ప్రతేన సాకం తపోబలేనసహ - వ్యమాంచల్ సంగృహ్యవాన్ - శాపస్య
తపఃక్షయకరత్వాదత్రాలి ధిర్యస్య విశేషణగత్వా స్వస్యై కాకిత్వేషు నేకేషు యుద్ధోద్య
మంప్రతి హేతుత్వాత్ప్రదార్థ హేతుకకావ్యలింగనిబద్ధతేన సారమితిసహోక్తేశాన్
గాంగిభావేన సంకరః వసంతలింకా. ౨౨. అథేతి. అథ కిరీటినా అర్జునేన ప్రహి
తస్య అశ్వత్థామస్తోపసంహారార్థం ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోనామ్నః అస్త్రస్య -
తూలమితి పదం శబ్దసేవ యోగాల్ ప్రత్యాఘాతా ఉత్తరపదత్వేనసంబంధాచ్చ -
జగామ ప్రాప్నోతిన్ద్ర - తూలపదయోగాదిషీకాశబ్దః యథాఇషీతతూలమితి ప్రాప్నోతి
తోభవతి తథా బ్రహ్మశిరోఽస్త్రయోగాదైషీకాస్త్రముపసంహృతమాసీద్వితర్యః. అత్ర

పదనేయ హ్రస్వభావం జగము సా. ౨౩. ప. అథాహృతోమూరుతినా
హతేన భగ్నస్య శీర్షాద్దురునందనస్య, దత్తో మణిః పార్వతసందనాయా
శ్శోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకోఽభూత్. ౨౪. గ. తత స్సంవర్తనమయ
సచ్చాత్రే తాదృశి కురూణా ముఖయేషామప సంప్రహారే కృష్ణావేణీ
బంధాయుషాసహ పరిసమాప్తే. ౨౫. ప. స్వం దుశ్శలారేష మవత్య
వర్గం పాండోశ్చ విజ్ఞాయ సమస్తశేషం, దృశాసదాంధోజగరో మహీ
పశ్చిరం తదాచేతనయాపిజజ్ఞే. ౨౬. గ. తదానీం విదురసంబయాభ్యాం

ఇష్టి కేషికామాలానాం చితతూలభారేష్విత్సనుకాసనాద్వాచ్యవాచకయోరభేదాహ్నోక్తో
పమా ప్రసాధనీయేతిశ్యయం. ౨౩. అథేతి. అథ భగ్నస్య పరాజితస్య గురు
నందస్య ఆశ్వాత్మాన్నః శీర్షాద్విరసః మూరుతినా భీమేన హతేన బలాత్కారేణ
అహృతః భిత్వాఽసితః, దత్తశ్చ మణిఃపూర్వదత్తం - పార్వతసందనాయాః
ప్రప్రద్యాః శోకవివాగ్నిస్తస్యదాహే కర్తవ్యః ప్రతిబంధకః నాశకః అభూత్ మణే
ర్దాహప్రబంకత్వం ప్రసిద్ధం - పుత్రఘాతినో ద్రాణేశ్వరఃకల్పశిరోమణిచ్ఛేదా
త్పుత్రశోకం జహవిత్కర్థః. అత్ర శోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకఇతి రూపకాలికయో
క్తోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ఉపజాతిః. ౨౪. తతఇతి. తతః సంవర్తనమయస్య
ప్రళయకాలస్య సచ్చాత్రే సహాధ్యాయినీ పద్వననేకక్షయకరఇతియావత్ - తాదృశి
తథావిధే - ఉభయేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం సంబంధినీ సంప్రహారే
యుద్ధే - కృష్ణాయాః ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య దుశ్శానపదాపధిఃస్య ఆయుషా జీవిత
కాలేన సహ - పరిసమాప్తే సతీత్యుక్తరేణాన్వయః. కేశాకర్షి దుశ్శాసనరుధిరతైల
సంస్కారేణ ద్రౌపదీవేణ్యా భీమేన మోచితత్వాదితిభావః. ౨౫. స్వమితి. స్వం
స్వీయం - అవత్యానాం దుర్యోధనాదీనాం వర్గం - దుశ్శలా పుత్రీ ఏకైవశేషః.
యస్మింస్తథోక్తం - విజ్ఞాయ స్పృత్వా - పాండోస్సోగరిస్య శివభ్యవర్గం సమస్తాః
పంచాపి కేషికా యస్మింస్తథోక్తం చ విజ్ఞాయ - సదా సృజాంభః పరితః పృథ్వీ.
నోహివః భృతరాష్ట్రః. తదా చేతనయాపి అంభః ఇజ్ఞే బభూవ - పుత్రశోకాద్విషద
భ్యుదయాచ్చ సుభృశం మూర్ఛితోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర తాదృగుభయవిజ్ఞానస్య భృత
రాష్ట్రమూర్ఛాహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుక కావ్యలింగస్య అంధత్వమూర్ఛితత్వసం
యాగపద్యాత్త కనముచ్చయశ్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ఉపజాతిః. ౨౬. తదానీ
మితి. తదానీం మూర్ఛాసమయే - విదురేణ సంజయేన చ ద్వాభ్యాం - వ్యజనం తాళ

వ్యజనాదిభిరుపచారై ర్విశ్రాణితసంజ్ఞో హం సుయోధన హం దుశ్శాసనేతి
 బహుధా విలపన్నతాయ రణనిహతస్వజనము ఖేందుస్తరణాదుల్లోలక
 ల్లోలితశోకసింధుభి ర్భంధుభి స్సహ నగరాన్నిర్గతో భవత్సమేషు గతే
 ష్వపి యూయ మద్యాపి ననిర్గతా ఇతి రోషేణ ప్రాణాన్భహి రుత్సా
 రయితుమివ హృది పునః పునర్విరచితకరాస్ఫాలనాభి స్సవిధ మాగత్య
 మజ్జన్తభూసౌందర్యప్రాతిభట్య మియమాచరతీత్యసహిష్ణుతయేవ కపో
 లమకరికామున్మాలయంతం బాష్పస్రవాహం నయన్తై రుత్సృజంతీభి
 రనవరతనుస్తాన్ చికురహస్తాన్ కుసుమై గామోదభరితాన్విదధానా
 స్సుయోధనాచయః క్వఃతి త్యాతి గవేషయితు మివ భివి దూర విశీ
 రైశ్చికురహస్తై రుపలక్ష్మితాభిః పనసుతపరి ఘోషాలంభనపరిపూరితాన్

వృంతవీజనం ఆదిశ్యేషం తథోక్తైరుపచారైశ్చైత్యసంసారైర్విశ్రాణితా ప్రాపితా
 సంజ్ఞాచేతనా యస్యసః. కురుభూపతిర్భృతరాష్ట్రః హేచిఖేదే - హం సుయోధన, హం
 దుశ్శాసన - ఇత్యుక్తప్రకారం బహుధా విలపంత్యక్ ఉత్థాయ - రణే నిహతస్య
 స్వజనస్యముఖేందోః స్థరణాచేవ స్థరణమాత్రాత్ - నతుగర్భనాదిత్యర్థః. ఉల్లోలం
 యథాతథా కల్లోలితః. ప్రవర్తితశోచివ సింధుస్సముద్రః యేషాంతైస్సంధుభిస్సహ-
 నగరాత్ హంస్తినపురాత్ నిర్గతస్య - హేప్రాణాః భవద్భిస్సమేషు ప్రియతమేషు గతే
 షుసశ్వపి యూయమద్యాపి ననిర్గతాః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ ప్రాణాన్ బహిరు
 త్సారయితుం నిర్గమయితుమివేత్యుత్పేక్ష - హృది పక్షసి - పునఃపునర్విరచితాని కరా
 భ్యామాస్ఫాలనాని కఠినతాడనాని యాభిస్తాభిః. ఇయం కపోలమకరికా - మమ జన్మ
 భువః నేత్రస్య సౌందర్యేణ ప్రతిభటస్య సవృశస్య భావం ప్రాతిభట్యం ఆచరతి -
 ఇత్యుక్తప్రకారయా అసహిష్ణుతయా అసూయయేవేత్యుత్పేక్ష - సవిధం సమీపం
 ప్రత్యాగత్య-కపోలే మకరికాం కస్తూర్యాదిరచితమీనాకృతిరేఖాం-ఉన్మాలయంతం
 షోశయంతంబాష్పస్రవాహం నయన్తైరుత్సృజంతీభిః వర్నంతీభిః. ని. 'తద్భేదాశ్శంకు
 మారోద్ర శంకవోహకరాదయ' ఇత్యమరకోశే. లేషాంమత్స్యానాం భేదాః అవాంతర
 జాతయ ఇత్యర్థః. ఆతపివ టీకాసర్వస్వే 'ప్రద్యుమ్నామినాకేతన' ఇత్యత్ర మత్స్య
 జాతిత్వాన్వీనపివ మకర ఇత్యుక్తమితి ధ్యేయం-అస్తాన్ చికురహస్తాన్ కుసుమైర్పాలితీ
 వల్లికాదిభిః. అనవరతం సర్వదా ఆమోదేన పరిమళేన పంతోషేణ చ భరితాన్

ర్విలానై ద్విగంతరం నిరంతరయంతీభి స్సుషాభిః పరివార్యమాణయా
గాంధారసుతయా శనైశ్శనై రనుగమ్యమాన స్సంగ్రామభువ మవ
గ్రాహ్య పశ్చిశః పరిశీలితదీర్ఘనిద్రేషు పాకశాసనము క్తపారిజాతప్రస
వపరిమళితచబంధేషు ప్రవీరేషు తనయేషు నిపత్య పరితో విలుంతం
త్సకురుభూవతి శ్చిరమరోశిత్. ౨౭. ప. రుప్తంపితృవ్యమముమాగత
మాజిభూమా ద్రప్తం భయాకులధియాభ యుధిష్ఠిరేణ, అభ్యర్థితౌ
హరిహరశరనందనౌ ద్రాగాజగ్గుతు స్తమపనీత రుషం విధాతుం. ౨౮.
ప. తం వ్యాసకృష్ణావభిరవ్యమానం శోకేన శాంతం సుతరాం వ్యధ

త్రాణ్ణాః పదధానాః కుర్వాణాః సుయోధనాదయః ప్త కుత్ర పరితాః ఇత్యుక్త
ప్రకారేణ ప్రేష్టేతిశేషః. గవేషయితమివేత్సుత్యేతా - భువి దూరం విక్షేప్తస్యైః
చిరుహస్తైః కేశపాశైరుపలక్ష్మితాభిస్సంగతాభిః శవనసుతపరిభుస్య భీమగదాయాః
ఉపాలంభనే నిందాయాం విషయే పరిపూరితః ఆర్థః హంతోరే, కిమకాండేస్తామి
యతీవిపత్తిర్భవత్యా ప్రత్యాసీలేత్యాదిరూపమభిధేయంద్యుస్యైః. విలాపైః పాదేవనశబ్దైః
దిశాం దశానామంతరం మధ్యభాగం నిరంతరయంతీభిః సాంద్రీకుర్వంతీభిః. స్సుషాభిః
పుత్రపత్నీభిః. పరివార్యమాణయా గాంధారసుతయయా గాంధార్యా - శనైశ్శనైః
పుత్రశోకభారాన్నందం ఆనుగమ్యమానశ్చసత్ - సంగ్రామభువం యుద్ధభువమవ
గ్రాహ్య ప్రవిశ్య - పశ్చిశః పరిశీలితా అభ్యస్తా దీర్ఘనిద్రా మరణంద్యుస్తేషు -
పాకశాసనేన ఇంద్రేణ ముక్తైః శౌర్యాన్నందనేన వృష్టైః పారిజాతప్రసవైః పరి
మళితాః సంజాతపరిమళాః కచబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం లేషు ప్రవీరేషు హరో
త్తమేషు తనయేషు దుర్యోధనాదిషు - నిపత్య పరితోవిలుంతా విపర్తయంత్యుక్ -
చిరం ఆరోదీత్ రోదిత్సరుదేశకర్తరిలుక్. ౨౭. రుప్తమితి. అగ్ర ఆజిభూమా
యుద్ధరంగే - ఆగతం కించరుప్తంపుత్రహననాదాత్తని క్రుద్ధం - అతవివ పితృవ్యం
పితృరాభితరం అముం భృతరాష్ట్రం ద్రప్తం భయేన ఆకులధీర్యస్యతేన యుధిష్ఠి
రేణ - అభ్యర్థితౌ తతోక్రవశమనాయప్రాధితౌ - హరిశ్చీకృష్ణః పరాశరనందనః
వ్యాసశ్చ ద్వా - తం భృతరాష్ట్రం ఆపనీతా నిరస్తా రుట్ శ్రోధః యస్యతథోక్తం -
విధాతుం కర్తుం - ద్రాక్ సత్వరం ఆజగ్గుతుః ఆగతమంతే. ౨౮. తమితి. వ్యాసశ్చ
కృష్ణశ్చ ద్వా - శోకేన పుత్రదుఃఖేన - అభితవ్యమానం తం భృతరాష్ట్రం నభో
నభస్యౌ శ్రావణభాద్రపదమాసౌ - దవపావకేన వనానలేన - దందహ్యమానం

త్తాం, సభో సభస్యావివ దానవృక్షం దంపత్యామానం సవపాకేన. ౨౯.
గ. అథ సహజై స్సహ మహాహవగ్నవ మాసాన్య స్వామి స్తు నేకవిధా
పరాధకరణేన తనశాసపాత్రం జనోఽయ ముగత ఇతి చరణయోః ప్ర
ణమంత మాత్మానం ప్రభవతో మృదులమాలింగిమంతం పశ్చాద్భావ
జ్ఞేన ముకుందేన పురస్థాపితేన లోహమసేనేన సహ నిజవైరమపి
చూర్ణికృతవంతం ప్రజ్ఞాదృశం పురస్కృత్య స్మృతబహుళకరణీయ
జాతో యుధిష్ఠిరః పురా భగీరథఇవ ప్రేతభూయం గతాయసర్వస్వై
జ్ఞాతిజనాయ నిర్వలైర్నిలంపనిమ్న గాసలీలై ర్నివాపాంజలి నిర్వాణం
విధివదేవ నిర్వర్తయామాస. ౩౦. ప. శుభాభిషేచిరివ తోరణావళీ

అత్యంతం ప్లువ్యమాణం. 'యశంతాద్దహతేకర్తణిలకృన్'. దానవృక్షం వనతరుమివ
సుతరాం - శాంతంగతక్రొధం నిర్వాపితవనానలంప వృధత్తాం చక్రతుః. 'విభూర్వా
ద్దహతేకర్తణిలకృన్. సి. 'సభాశ్చ'వణికశ్చసః.' 'స్మర్మభస్యప్రాప్తవప భాద్రభాద్ర
వదాస్సమాః'. 'దవదాపావనారణ్యవహ్ని'ఇతిక్రమేణ సర్వత్రామరః. ఉపమాలంకారః.
౨౯. అథేతి. అథ శ్రోధశమనానంతరం - యుధిష్ఠిరః సహజైర్భీమాదిభిశ్చతుర్భిస్సహ-
మహతః లోకోత్తరస్య ఆహవస్యయుద్ధస్య భువం దేశం - ఆసాద్య ప్రాప్య - హే
స్వామిన్ మహాప్రభో అనేకవిధానామపరాధానాం కంఠేన హేతునా - తవ
శాపపాత్రంత్రయం పురోవర్తీ జనః ధర్మరాజః ఆగతః ఇత్యుక్తప్రకారం ఉక్త్యేతి
శేషః. చరణయోః ప్రణమంతం నమస్కర్వంతం - అత్తానం ప్రభవతః పశ్చా
మృదుళం లఘుస్వర్పం యథాతథా ఆలింగితవంతం పశ్చాదనంతరం భావజ్ఞేన ఆలింగ
నేన భీమం పుత్రహంతారం భస్మీకరోమితి ధృతరాష్ట్రాశయవిదా ముకుందేన శ్రీకృ
ష్ణేన-పురః ఆలింగనదేశేస్థాపితేన లోహమయేన భీమసేనేన సహ నిజం వైరం పుత్ర
వధజన్యం విరోధమపి చూర్ణికృతవంతం ద్వయమపి నాశితవత్సమిత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం
అంధం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్య సమాన్య స్మృతం చింతితం బహుళానాం అనేకే
షాం కరణీయానాం అగ్రే కర్తవ్యకర్తవ్యాం జాతం బృందం యేన తథోక్తస్సన్నతవివ
ప్రేతభూయంగతాయ మృతాయేత్యర్థః. సర్వస్వై జ్ఞాతిజనాయ బంధులోకాయ -
పురా కృతయుగే - భగీరథఇవ నిర్వలైః నిలంపనిమ్న గాయాః గంగాయాస్సలీలైః
కృతాః నివాపాంజలయః అంజలిపరిమితతర్పణోదకాని యేన తథోక్తస్య - నిర్వా
ణం సంచయనం - విధివద్యథాశాస్త్రమేవ - నివర్తయామాస కృతవాన్. ౩౦.

స్తతో వహంతీం తతవాద్యనిస్వనాం, హరిం పురోధాయ సమం సహో
 ద్ధరై రవిక్షదాత్మీయపురీం యుధిష్ఠిరః. 30. ప. వలగ్న సూత్రై ద్ధృవదాత్మ
 జాయా విశానితే ధామ్ని స తత్ర చేత్రిః, స్థితావపితృవ్యస్యదిసంత
 దేకం పగేఽహ్ని పార్థః ప్రయయా స్వగేహం. 31. తతః. ప. రాజ్యా
 భిషేకసలిలాదివ సంగతం ద్రాగావర్తముద్యహతి మూర్ధని ధర్తసూనోః,
 కృష్ణాదయ శ్శుభగుణే కృతినో ముహూర్తే హైమం వ్యధుర్మకుట
 ముజ్వలరత్నజాలం. 32. ప. ద్విజప్రణామేషు నృపస్యలగ్నాభూ

శుభేతి. తతః యుధిష్ఠిరః. శుభాని కల్యాణాన్యేవాభిన్నముద్రస్య విచిత్తరంగానివ
 స్థితాః. తోరణానాం పల్లవపుష్పమణివస్తాది ప్రోతగృహద్వారస్తంభాదిసుతితయం
 ప్రవిశేషణం ఆవళిః పక్షిః వహంతీం - తతః విస్తృతాః వాద్యానాం భేరిమృ
 దంగాదీనాం నిస్వనాః యస్యాం తాం - ఆత్మన ఇమామాత్మీయాం పురీం హస్తిన
 పురం - హరిం పురోధాయ ఆగ్రేకృత్వా - సహోదరైర్భిమాదిభిన్నమం - అవిక్షత్
 ప్రవిష్టవాక్. విశలేః కర్తరిలుజ్. వై శలఇగువధాదనిటః కృషితిక్కు. వంశస్థం. 30.
 వలగ్నేతి. తత్రపురే సపార్థః యుధిష్ఠిరః ద్రువదాత్మజాయాః ద్రౌపద్యాః. వలగ్న
 సూత్రై కాంబీగుణైః చేత్రైర్దృశ్యసనాకృష్టైః వస్త్రైశ్చ - విశానితేసంజాతోల్లాచేఇతి
 దుర్యోధనదారాత్కృత్తిః. పితృవ్యస్య ధృతరాష్ట్రస్య ధామ్ని గృహే-తత్ ప్రవేశో
 పలక్ష్మితం ఏకందిసం స్థిత్యా - పరేఽహ్ని దినే స్వమాత్మీయం-గేహం గృహం -
 ప్రయయా ప్రవిష్టవాక్. శత్రుజయలభ్యస్య రాజ్యమభ్యుత్థితత్వాత్పరేఽహ్నిత్యుక్తం
 ఉపజాతిః. 31. తతఇత్యుత్తరేణాస్వయః. రాజ్యేతి. తతఃకృతినః కర్తవ్యనిపుణాః
 కృష్ణాదయః. ద్రాక్ సత్వరం - రాజ్యే అభిషేకస్య పట్టాభిషేకస్య సంబంధినః సలి
 లాత్ సంగమివస్థితం-ఆవర్తం చక్రవర్తిలక్షణం సవ్యగతిచక్రాకృతికేశసంస్థానవిశేషం
 జలభ్రమించ - ఉద్వహతి బిభ్రతి ధర్తసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధ్నిశిరిః - ఉజ్వలం
 రత్నానాం పద్మరాగాదీనాం జాలం సమూహాః యస్మింస్తథోక్తం - హేమైవికారం
 హైమం - ముటం కిరీటం-శుభాః గుణాః చంద్రతారాబలాదయః యస్మింస్తథోక్తే
 ముహూర్తే లగ్న - వ్యధుః నిహితవర్తః. వసంతలకా. 33. ద్విజేతి. ద్విజేభ్యః
 వ్యాసాదిభ్యః ప్రణామేషు సాష్టాంగసమస్కారకాలేష్విత్యర్థః. నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య
 భుజయోస్సీమ్నిదేశే - లగ్నాభూరేణురాజిః. ఏకః హయనః అధికః యేహంలేషు
 ద్వాదశసునాయనేషు - త్రయోదశసంవత్సరేష్విత్యర్థః. అస్య నృపస్య విరహాత్

రేణురాజిర్భుజసీమ్న రేజే, ఏకాధికద్వాదశహాయనేషు క్షీతిః కృశాంగీ
విరహాదివాస్య. 38. గ. తదానీమేవ షరాశరసుతవిదురసంజయై
స్సహసంభాషమాణం రమారమణమగ్రతో నిధాయ, సవినయం యు
యుత్సునాదీయమాసహస్తావలంబో భూభారలఘూకరణేన ప్రీయ
మాణైర్ద్విగార్వరణైః ప్రేషితమివ మహాంతమాపవాహ్యం కంచిదా
రూఢ శృశిసుంఘలేన శర్వరీప్రభుమయామృతవ ధవళాతఃప్రేణ పరిష్క్రి
యమాణోఽపరిభాగో లాలనవశేన పార్శ్వయో రాగత్య ప్రమోచతరళ
పక్షపుటాభ్యాం మరాశదంపతిభ్యాం చతుర్దుఖివ చామరాభ్యా ముప
వీజ్యమానో హర్త్యశిఖరావలంబినీనాం నితంబినీనాం కపోల్కలకస్థలన
దూరవిప్రకీర్ణై రానందబాష్పబిందుముకుతైరివ లాజాంజలిభి రవకీర్య
మాణః పురస్సరవివిధమంగళవాద్యగురుజనశిష్యామౌఢాగవాతవరం

నియోగాదేతోః. కృశాంగీ క్షీతిః భూమిపేత్యత్ప్రేక్షా. రేజే రరాజ - ఉపజాతిః.
38. తదానీమితి. తదానీం కిరీటధారణద్విజప్రణామసమనంతరమేవ - షరాశరసుతేన
వ్యాసేన విదురేణ సంజయేనచ త్రిభిస్సహ సంభాషమాణం యాగక్షేమార్థం మంత్ర
యమాణం రమారమణం శ్రీకృష్ణమగ్రతో నిధాయ పురస్కృత్య - యుయుత్సునా
ధార్తరాష్ట్రే వైశ్యపుత్రేణ సవినయంయథాతథాదీయమాసః హస్తావలంబః యస్య
ఘోక్తస్సక్ - భూభారస్య అత్తియస్య లఘూకరణేన మోచనేన హేతునా ప్రీయ
మాణైస్తుష్యద్భిః - దిక్షు వారణైరైరాపతాదిభిః. ప్రేషితం ఉపాయనీకృతమివ స్థిత
మిత్యుత్ప్రేక్షా - మహాంతం కంచిదనుపమం - బోపవాహ్యం రాజవాహ్యం మద
గజం ఆధిరూఢస్సక్. ని. రాజవాహ్యస్తావవాహ్య' ఇతిగజవిశేషవర్యాయేష్య
మరః - శశిమండలేన చంద్రబింబేన శర్వర్యాః రాత్ర్యాః ప్రభమాయామృతవ -
ధవళేన ఆతపత్రేణ ఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః. అంక్రియమాణః ఉపరిభాగః
మూర్ధోర్ధ్వదేశః - ఆకాశప్రదేశశ్చ యస్య తథోక్తస్సక్ - లాలనవశేన షోషణ
వాత్సల్యవశేన ఆగత్య సమీపంప్రాప్య - పార్శ్వయోరుభయోః ప్రమోదేన తరళ
చలతీ పక్షపుటే నూభ్యాం తాభ్యాం మరాశదంపతిభ్యాం హంసజాయాపతిభ్యాం
ఉపవీజ్యమానః చతుర్దుఖి బ్రహ్మేవ - చామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానస్సక్ - హర్త్యా
ణాం ధనికగృహాణాం శిఖరేషు అవలంబినీనామారూఢానాం - పురే నితంబినీనామంగ
నానాం సంబంధిభిః కపోతా ఫలకేషు తయోః స్థలనేన దూరం విప్రకీర్ణిగ్నివైః

పరాం తాం సగరిం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభవ మవతీర్ణో నిజమణిలిలక
ప్రతిబింబానివ దీపాంకురాన్మనకపాత్రమధ్యేవహంతిభి ర్వారసీమంతి
సీభి ర్విరచితారాత్రికమంగళఃపాండుసూను ర్నిబిడవితానమాల్యధూప
పరిమళసురభి శేమణిమంట పేకురుకులక్రమాగతం సర్వతోభద్రం నామ
సింహాసనమధ్యవాత్సీత్. ౩౫. ప. సౌధం కదాచి దధిరుహ్య సమం
సుహృద్భి ర్భూపశ్చిరా ద్విరహితస్య పురస్య తస్య, వాషీషు వీధిషు
వనీషు చతుష్పథేషునృత్తాలయేషు చ నిమజ్జయత్సిన్ధు దృష్టిం. ౩౬.
తదాసీం ఖలు. ప. యోజీం కోశగృహణి గోధనతతిం ఘోటాన్రథా
న్కుంజరం నన్యాం సంపద మవ్యదాత్పణమిమో దస్తాకమీశాయ యః,

అనన్దబాష్పద్ధివో ముకుళానీవ తైరివస్థితైః. లాజాంజలిభిః అవకీర్ణమాణస్సృక్ - పుర
స్సరాణాం పురోగాణాం వివిధానాం తతసుషిరఘనానద్దరూపాణాం వాద్యానాం వీణా
వేణుమృదంగాదీనామేవ గురుజనానాం శిష్యవదాచరన్తీ తదుక్తశబ్దం పునరుచ్ఛార
యిత్రి శిష్యాయమాణా గవాక్షాణాం పరంపరాయస్యాం తథోక్తాం - ప్రతిఘ్ననద్దవాక్షా
మితయావత్ - తాం సగరింపురిం పూర్వోక్తాం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభవం రాజగృహ
ద్వారభాగృత్యర్థః. అవతీర్ణః. ఔపవాహ్యపరూఢస్సృక్ - నిజానాం మణిమయానాం
చ లిలకానాంచ ప్రతిబింబానీవ స్థితాః దీపాంకురాః కనకపాత్రాణాం మధ్యేవహం
తిభిః వారసీమంతిసీభిః వేశ్యాభిః. విరచితం ఆరాత్రికమంగళం సీరాజనశుభకరం యస్య
తథోక్తస్సృక్ - పాణ్డూరూఘః నిబిడానాం సాంద్రాణాం వితానేషు ఉల్లాచేషు మాల్యా
నాం ధూపానాం గృహసంస్కారధూపానాంచ పరిమళైః సురభిః సుంగధిని - మం
టపే ఆస్థానే-కురూణాం రాజ్ఞాం కులే క్రమాత్ పిత్రనంతరం పుత్రఇతి రూపాత్
ఆగతం స్తాప్తం - సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనం అధ్యవాత్సీత్ ఆరూఢవాక్ -
ఉత్పేక్షోపమాసంస్పృష్టి. ౩౫. సౌధమిలి. కదాచిద్భూపః యాధిష్ఠిరః. సౌధం రాజ
గృహచంద్రశాలాం - సుహృద్భిస్సమం ఆధిరుహ్య - చిరాల - విరహితస్య ఆత్మనా
వియుక్తస్య తస్య పురస్య హస్తినస్య - సంబంధినీషు వాషీషు దీర్ఘికాసు - వీధిషువనే
షూద్యానేషు - చతుష్పథేషు శృంగాటకేషు - నృత్తాలయేషు నాట్యశాలాసుచ -
స్పృష్టిం నిమజ్జయత్సిన్ధు ప్రసౌతవాక్ - వసంతలిలకా. ౩౬. తదాసీం ఖలు వీక్షణ
నమయవితేత్యుత్తరేణాన్వయః. యోజీమిలి. యఃశకునికరః ద్యూతశౌండః. అస్తాకం
ఈశాయ సుకొగనాయ పటస్య ద్యూతగృహన్య సుమత్ యోజీం చతుస్సముద్రవల
యితాం ధర్మరాజస్యైశేషః. కోశగృహణి ధనగేహాని - గవామేవ ధనానాం తలిం

తాదృశ శృకునేః కరో విజయతా మిత్యాలపంతీశ్శుకే రుద్యానే సని
 శమ్య ధర్మతనయో మందం జహాసానుజైః. 32. ప. కున్త్యా పాణ్డో
 స్తనూజః సుతశతవిరహాదంతరత్యంతమాత్తం భక్త్యా సాకం పితృవ్యం
 ప్రతిదినమనుజై రగ్రత స్థాపయిత్యా, కృత్వాభస్తా త్కుశాగ్రం
 విజితమివ ధియాప్రాంజలిస్సర్వధర్మా న్భిష్టాద్వర్ణాశ్రమాణా మవికల
 మశృణో త్సాన్విస్తదంగంతు మిచ్ఛోః. 33. ప. ఆలంకాయా స్తదను
 సహజై రహిమాద్రేర్జితశ్రీశ్శౌరే ద్దోష్టాఘటితనిజదోర్ధర్మభూర్వేదిసా
 సమూహం - ఘోటానశ్వాన్ రథాన్ కుంబరాన్ గజాన్ - అన్యం ఉక్తాతిరిక్తం
 సంపదం రత్నాంబరాదికామపి - అదాత్ దత్తవాన్. తాదృశః ఉక్తప్రభావః
 తాదృశశృకునేః కరః. విజయతాం సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం - ఇత్యుక్తప్రకారం
 ఉద్యానే ఆలపంతీః షుకీః కీరాంగనాః. నిశమ్య శ్రుత్వా ఆగ్ర ధర్మశ్శయః ఆను
 జైస్సమం - మందంజహాస హసితవాన్ - ద్యూతేనాప్యస్యాహో ధన్యం మన్యతా
 ధిగేనం కులాధమమిచ్ఛాసప్రకారః. శార్దూలవిక్రీడితం. 32. కుంలేలి. పాండోస్త
 నూజః ధర్మరాజః. దినేదినే ప్రతిదినం - కుంత్యా అనుజైర్భిమాదిభిన్నాకం భక్త్యా
 సుతానాం శలేన విరహాద్ధేతోః అంతర్నసి అత్యంతం ఆత్మం భిన్నం పితృవ్యం ధృత
 రాష్ట్రం - అగ్రతః స్థాపయిత్యా సర్వేభి కాశ్యేభి పురస్కృత్య ధియా సూక్ష్మ
 బుద్ధ్యా విజితమివ స్థితమిత్యుత్పేక్షా-కుశాగ్రం కుశాస్తరణమధస్తాత్కృత్వా త్రలోప
 విశ్య అధఃకృత్యచేత్యర్థః. ప్రబద్ధః అంజలిర్యేనతథోక్తస్య - స్వస్య వమానామన్యత
 మన్య ఆస్తుదం స్థానం గంతుమిచ్ఛోః భీష్మత్ వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం ఆశ్రమా
 నాం బ్రహ్మచర్యాదీనాంచ సంబంధినః సర్వాన్ ధర్మాన్ ఆచారికాన్ అవికలం
 సమగ్రం యథాతథా ఆశృణోత్ శ్రుతవాన్ - అత్రాశృణోదితిస్సగ్రహపృథే
 'మత్రైర్యానాం త్రయేణ త్రిమనియతియుతా సగ్రహాకీర్తితేయమితిలక్షణం త్రు-
 ఇతి సంయుక్తపరమకార్యస్య గురుతయో నగణస్య భంగో నాశంకనీయః. శ్రుకా
 రస్యోచ్చారణ విశేషేణ లఘుత్వాత్కతేః తదుక్తం ఘండః ప్రకాశే. శ్లో. 'యదాతీత్ర
 ప్రయత్నేన సంయోగాదేరగౌరవం, నఘండోభంగఇత్యాహుస్తదదోషాయసూరయ'
 ఇత్యుదాహరించ 'ప్రాప్తనాభిప్రదమజ్జనమాసామితి స్వాగతాదౌమాఘాదయఇతి.
 33. ఆలంకాయాఇతి. తదను సహజైర్భిమాదిభిః. ఆలంకాయాః లంకామరభ్య
 అహిమాద్రేః హిమశైలపర్యంతం - జితా వశీకృతా శ్రీః రాజ్యలక్ష్మీః యస్య తథోక్తః.
 శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య దోషాహస్తేన సహ ఘటితః నిజః దోః హస్తః యస్య తథోక్తః.

'ర్వే, సాహస్రీణాం శతమఖదృశాం సందధానోఽభ్యసూయామన్యా
 నృతం నియమపరధీరాజహారాశ్వమేధం. 3౯. ప. రాజ్ఞాం మాళిపరం
 పరం చరణయోః పాణౌ ప్రదానశ్రియం బుద్ధా రాజనయోదయం
 హృది కృపాం సత్యం చ జిహ్వించలే, బాహూ సాగరమేఖలాం వసు
 నుతీం మస్తే కిరీటం ముదా కుర్వన్ధర్మతనూభవ శ్చిరమసౌ గోపాయ
 తిస్త ప్రజాః. ౪౦. ఇత్యనంతభట్టస్యకృతాశ్రీనుతిచంపూభార తేద్వాదశః
 ధర్మభూర్మధిష్ఠిరః నియమే ఆశ్వమేధదీక్షాయాం పరా ఆసక్తా ధీర్మనోయస్య తథో
 క్తస్సన్నత ఏవ వేదేః యజ్ఞీయాయాః పార్వే దక్షిణేనీతఇతిశేషః. అన్యాదృశమ
 సదృశం అతఏవ ఆశ్వమేధంనామక్రతుం-సాహస్రీణాం సహస్రసంఖ్యాకానాం శత
 మఖస్య దృశాం ఇంద్ర నేత్రాణాం అభ్యసూయామిద్వాఖివిశేషం - ఆదధానః కుర్వా
 ణస్యో-ఆజహర సంపాదితవాక్. 'పరవృద్ధి మత్సర్వమనోహిమానినామి'తిన్యాయాదితి
 భావః. అత్ర నియమానంతేర్విశేషణగత్యా అశ్వమేధ-హరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగ
 భేదః. మంబూక్రాంతా. 3౯. రాజ్ఞామితి. ఆసౌ ధర్మరాజః. చరణయోః. రాజ్ఞాం
 నానాదేశ్యానాం మాళీనాం కిరీటానాం పరంపరాం పక్షింకుర్వంత్సన్నితి సర్వత్ర
 యోజ్యం - పాణౌ ప్రకర్షేణదానస్య శ్రియం లక్ష్మీం - బుద్ధా రాజనయస్య రాజనీతేః
 ఉదయం సార్వదిక(?)స్ఫురణం - హృది కృపాం-మనసి భూతదయాం జిహ్వించలే
 రసనాగ్రే వాచీం యావత్. సత్యం - బాహూ సాగరమేఖలాం చతుస్సముద్రవల
 యితాం వసుమతీం భూమిం మస్తేరసి కిరీటంకుర్వంత్సన్ - ముదా సంతోషేణ
 వాత్సల్యాతిశయేనా-ప్రజాః చిరం గోపాయత్సి రక్షితవాక్. అత్ర 'ప్రజాస్యాత్సం
 తతోజన'ఇతి తోకాత్ ప్రజాశబ్దో రాజ్ఞః పుత్రవాత్సల్యం జనేషుధ్వనయతి. అత్రై
 కాధికరణానేకక్రియాయాగవద్యాత్సముచ్చయభేదః. ౪౦. అన్త కావ్యనామ స్వనా
 మాఖ్యానపూర్వకం కావ్యస్య పరిసమాప్తిం కవిః కథయతి-ఇతితి. ఇతిశబ్దః పరిసమా
 ప్తివచనః. అనంతభట్టఇతి కవినామ. చంపూభారతఇతి కావ్యనామ - అనంతభ
 ట్టనామకవిసంబంధచంపూభారతనామక ప్రబంధఘటకద్వాదశసంఖ్యాపూరక గ్రంథో
 చ్ఛ్విసాపరపర్యాయ స్థలకః పరిపూర్తిభాసురఇతివాక్యార్థః. దిగంతరేతి. దిశాం దశా
 నామంతరే లుత నీలసంతీ కీర్తిః సాహిత్యకవిత్వనైయత్వవిప్రుత్వరప్రఖ్యాతిర్యస్య తథో
 క్తః. అనంతోనామ కవికుంజరః కవిశ్రేష్ఠః. ని. 'స్వరుత్తరవదే వ్యాఘ్రపుంగవృథకుం
 జరాః. సింహశార్దూలనాగాద్యుః పుంసీశ్రేష్ఠార్థగోచరా'ఇత్యమరః. సరస్వత్యా వాగ్దే
 వ్యాః ప్రాణైస్తుల్యం నిజవైభవ సుభగంభావుకత్వేన ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియతమం-చంపు

స్తబకః. శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు. ప. దిగంతరలుతత్క్రిర్నిరసంతకవికుంజరః,
ప్రాణై స్తుల్యం సరస్వత్యాః ప్రాణైః చ్చంపుభారతం. ప. ఉన్నీలదంబు
జకదంబకసారభీణా మున్నుత్త్య దీశమకుటీతటిసీసఖినాం, ఆచాంతవైరి
యశసా మమృతోర్మిలానాం వాచామనంతసుక వేర్వసుధ్ధా వమూల్యం.
వసుధావ్యమూల్యమితివాపాః.

ఇతి చంపూభారతకావ్యం సమాప్తమ్.

మయం గద్యపద్యాత్మకం భారతంభరంవంశ్యమహారాజచారిత్రప్రఖ్యాపకప్రబంధం
ప్రాణైః రచితవాక్ ప్రపూర్వాన్నయతే కర్తరింజ. ౪౦. ఉన్నీలదితి. ఉన్నీల్
అంబుజకదంబకస్య పద్మబృందస్యేవ సారభం యాసాం తాసాం తద్వదత్యానందకరా
ణామితియావత్-ఉన్నుత్త్యతః ఉచ్చైస్తాండవం కుర్వతః ఈశస్య శంభోః మకుట్యాం
శిరీజేతటిన్యాః గంగాయాః సఖినాం జంఘాలతోజ్వేలతావైర్మల్యాదినా సదృశీనామి
త్యర్థః. ఆచాంతాని చుళితాని వైరిణాం పండితం మన్యానాం యశాంసీ తత్తుల్యసా
మాజికసభాజనజన్యప్రఖ్యాతయః యాభిస్తాసాం - అమృతస్యేవోర్తయః ప్రవృద్ధయః
ఆసుసంతీత్యమృతోర్మిలానాం అనంతస్య నామ సుకవే కవిరాజస్య-వాచాం చంపూ
భారతమయానాం-మూల్యం క్రయగార్హం - ద్రవ్యంతులారోపగార్హమితి యావత్ -
వసూని ధనాన్యసంఖ్యేయాని ిర్భేదధాతీతి వసుధా తాదృశీ భూరేవ భవతి నాన్యే
త్యర్థః. అత్ర ఉన్నీలదిత్యాదివిశేషణద్వయే వృత్త్యనుప్రాసోపమయోరేకవాచకాను
ప్రవేశసంకరా ఆచాంతేత్యాదివిశేషణే పాననిరసనయోరభేదాతిశయోక్త్యావైరియశసాం
క్షీరత్వేన వాచాం హంసీత్వేన రూపణప్రసీత్యా అలంకారేణాలంకారధ్వనిః. అమృ
తేతి విశేషణే ఉపమాలంకారఇత్యేషాం తిలతండులన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యభేదక
త్యాత్సంస్పృష్ట్యలంకారి.

ఇతి శ్రీనదాశివపదారవిందపందనకందశితానందసాంద్రస్య

కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ద్వా ద శః స్త బ కః.

సంస్కృత కావ్యములు, నాటకములు.

ప్రతి 1-కి రూ. అ.

విశ్వగుణాదర్శము, సవ్యాఖ్యానము, క్రొత్తమూర్పు	...	0 12
విశ్వగుణాదర్శము—రూఢి విప్రలంభ శృంగారసాత్త్వకము సంస్కృత		
లఘుకావ్యము, సరళపదగుంభితము, శ్రీకృష్ణము కృష్ణమాచార్యకృతము	0 2	
వసంతతిలకభాణము, చక్కనిమూర్పు	0 4	
ప్రహరము నిత్ర, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	1 0	
హంససంజేశము, సవ్యాఖ్యానము	0 6	
హితోపదేశము, చక్కనిమూర్పు	0 8	

వ్యాకరణము, అలంకారము.

అభర్షణకారికావళి, ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము	1 0
చంద్రాలోకము, సంస్కృతాంధ్రటీకాసహితము	0 8
చంద్రసంగ్రహము	1 0
లఘుకాముది, సటిప్పణము, చక్కనిమూర్పు	0 12
శబ్దమంజరి, చక్కనిమూర్పు	0 4
డిటో మేలుకాగితములు	0 6
డిటో (నానిని) చిన్నపైజు	0 6

నిఘంటువులు.

అమరము, మూలము, మూడుకాండలు, చిన్నపైజు	0 8
అమరము, మూలము, ప్రథమకాండము పెద్దచ్చు	0 2
అమరము, సటీక, ఇంగ్లీషు అర్థసహితము, సాధారణప్రతి	1 0
డిటో మేలుప్రతి, కాలికోబైండు	1 12
గురుబాలప్రబోధిక—చిన్నపైజున రామాశ్రమియావ్యసేక గ్రంథములసహాయముతో పక్కన బడిష్కరించించి అకారాది అను	
క్రమణికతో ముద్రించినయన్నము, కాలికోబైండు	4 0
ధనవంశనిఘంటువు, ఆంధ్రటీకానుక్రమణికాసహితము	0 12
నానార్థరత్నమాల, చక్కనిమూర్పు, మేలుప్రతి	1 0

ఇవి మొదలగు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు మావద్ద దొరకును.

వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

292, ఎస్టేట్ నెంబు, చెన్నపురి, ఈ.

